

TÜRK DÜNYASI MASAL ARAŞTIRMALARI

Editörler
Fatma Ahsen TURAN - Mehmet Naci ÖNAL

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

TÜRK DÜNYASI MASAL ARAŞTIRMALARI

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

T.C.
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını: 645
Araştırma İnceleme Dizisi: 226

ISBN: 978-975-17-5788-3

Editörler:

Prof. Dr. Fatma Ahsen TURAN
Prof. Dr. Mehmet Naci ÖNAL

Türk Dünyası Masal Araştırmaları

©Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı - 2023
E-Yayın

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No.:19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel: 0312 284 34 18 • Belgegeçer: 0312 284 34 65
www.akmb.gov.tr

Redaktör:

Ömer ÇAKIR

Grafik Tasarım:

Ömer GÜCCÜK
M. Sami ÖNAL

Kapak Resmi: Anka Kuşu Motifi
Ulviye ÖZÖNDER AYDIN

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ AYDIN SAYILI KÜTÜPHANESİ KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Türk Dünyası Masal Araştırmaları / editörler: Fatma Ahsen Turan, Mehmet Naci Önal

.— 1. baskı .— Ankara : Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı , 2023.

IV, 1179 sayfa; 24cm.— (AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını ; 645 .

Araştırma-İnceleme Dizisi ; 226)

ISBN: 9789751757883

1. MASALLAR -- TÜRKLER
2. TÜRK HALKLARI -- MASALLAR
3. TÜRK DÜNYASI -- MASALLAR -- TARİH VE ELEŞTİRİ
4. TÜRK DÜNYASI -- MASALLAR -- ELEŞTİRİ VEYORUM
5. TÜRK DÜNYASI -- FOLKLOR ARAŞTIRMALARI
6. TÜRK DÜNYASI -- MASAL İNCELEMELERİ
7. TÜRK HALK EDEBİYATI -- MASALLAR
8. TÜRKLER -- MASALLAR
9. TÜRKLER -- FOLKLOR

I. Turan, Fatma Ahsen II. Önal, Mehmet Naci III. e.a. IV. dizi
398.209561

Uluslararası Yayınevi

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı 1983 yılında kurulmuş olup 40 yıldır uluslararası düzeyde faaliyet göstermektedir. “Tanınmış Uluslararası Yayınevi” kategorisinde yer alan AKM; yayımladığı özgün bilimsel kitaplar, çeviri eserler (Almanca, Çince, Fransızca, İngilizce, Rusça vd.) ve bilimsel süreli yayınlar ile çalışmalarını ulusal ve uluslararası alanlarda yürütmeye devam etmektedir.

AKM tarafından yayımlanan eserler, Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almakta; dünyanın en geniş çevrim içi kamu erişim kataloğu olan Worldcat.org’da dizinlenmektedir.

Yayınlarımızla ilgili ayrıntılı bilgiye akmb.gov.tr adresinden ulaşılabılır.

TÜRK DÜNYASI MASAL ARAŞTIRMALARI

Editörler

Prof. Dr. Fatma Ahsen TURAN
Prof. Dr. Mehmet Naci ÖNAL

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

İçindekiler

Ön Söz	3
Fatma Ahsen Turan - Mehmet Naci Önal	
Türkiye Sahası Masalları	7
Saim Sakaoğlu - Esmâ Şimşek	
Ahıska Masalları	55
Minara Aliyeva Çınar	
Altay Masalları	99
İbrahim Dilek	
Azerbaycan Masalları	143
Ahmet Nahmedov	
Başkurt Masalları	187
Ülkü Kara	
Bulgaristan Türk Masalları	249
İbrahim Özkan	
Çuvaş Masalları	285
Bülent Bayram	
Irak Türkmen Masalları	325
Necdet Yaşar Bayatlı	
İran Azerbaycanı'nda Türk Masalları	351
Seçkin Sarpkaya	
İran Türkmensahra ve Horasan Masalları	393
Recep Koçak	
Karaçay-Malkar Masalları	433
Zeynep Aslan	
Karakalpak Masalları	489
Pınar Fedakar	
Kazak Masalları	521
Nergis Biray	

Kazan Tatar Masalları	561
Mustafa Gültekin	
Kosova Türk Masalları	603
Gonca Kuzay Demir	
Kumuk Masalları	645
Çetin Pekacar	
Kıbrıs Türk Masalları	697
Şevket Öznur	
Kırgız Masalları	737
Zekeriya Karadavut	
Kırım Tatar Masalları	789
Işıl Işıktaş Sava	
Makedonya Türk Masalları	825
Rabie Ruşid	
Nogay Masalları	867
İhsan Kalenderoğlu	
Özbek Masalları	897
Selami Fedakar	
Romanya Dobrucası Türk Masalları	949
Mehmet Naci Önal	
Saha (Yakut) Masalları	983
Mehmet Fatih Kirişçioğlu - Doğan Çolak	
Şor Masalları	1019
Muvaffak Duranlı	
Tıva Masalları	1055
Mehmet Aça	
Urum Masalları	1093
Erdoğan Altınkaynak	
Uygur Masalları	1147
Alimcan İnayet	

ÖN SÖZ

“Türk Dünyası Masal Araştırmaları” adıyla yayımlanan bu edisoryal kitap, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığınca hazırlanan Kurum içi araştırma projelerinden biridir.

Oldukça geniş bir coğrafyada yaşayan Türkler için kullanılan “Türk Dünyası” ifadesi, tarihî, coğrafî ve kültürel bir kavramdır. Türk dünyasının müşterek dili Türkçedir. Dünya dilleri arasında geniş bir coğrafyada Türk dili kadar konuşulan pek az dil mevcuttur. Altay dil ailesinin en büyük kolu olan Türk dili, Kuzey Buz Denizi’nden Tibet’e, Büyük Okyanus’a; Çin’den Balkanlar’a dek yaklaşık 12 milyon km² lik alanda, takriben 250 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Balkanlar’dan Avrupa ülkelerine oradan Atlas Okyanusu’na kadar yaşanan göçlerle, son yüzyılda Türkçenin varlığı dünya geneline yayılmıştır. Bu geniş coğrafyadaki uzun süren Türk hâkimiyeti, Divânu Lugâtî’t-Türk yazarı Kaşgarlı Mahmud tarafından da vurgulanmıştır. Kaşgarlı, bir mevzu hadis olan “Türk dilini öğreniniz! Çünkü Türklerin uzun sürecek saltanatları olacaktır.” demiştir.

Macar Türkolog Á. H. Vámbéry, 19. yüzyılda Türk dünyasına yapmış olduğu araştırma gezisinde, Türk dilini bilen bir kişinin Balkanlar’dan Mançurya’ya kadar gayet rahat ve kolay bir biçimde yolculuk yapabileceğini söylemiştir. Nihad Sâmî Banarlı’nın ifadesiyle “Türkçe, tıpkı Türk milleti gibi, tarihin son asrında, dünyanın üç kıtası üzerinde, lisanî bir imparatorluk kurmuş ve bir imparatorluk dili hâlinde işlenmiştir.” Türk dilini ve kültürünü koruyup geliştirmek ve yaşatmak, tarih sahnesindeki geleceğimizi teminat altına alır.

Türk dünyası üzerine yapılan dil, tarih ve kültür çalışmaları, müştereklerin ortaya konması, incelenmesi ve sonuçlar çıkarılması açısından önem arz etmektedir. Aynı kökün, aynı bedenın dalları olan Türk boyları ve lehçeleri, onların kültür ve edebiyatları bu zenginliğin önemli belgeleridir.

Masal da bu zenginliğin bir parçasıdır. Bir milletin sözlü anlatı geleneği içinde doğan ve kuşaklararası aktarılarak günümüze kadar gelen

masallar, mitik dönemden itibaren kültür kodlarını bünyesinde barındıran anlatılardır.

Sanders, “Anlatılar sözlü kültürlerin can damarı, masalcı ise topluluğun yüreğidir. Masallar, insanlara kim olduklarını bir kez daha hatırlatır ve topluluk üyelerini birbirine bağlar.” demektedir. Doğduğu kültür içinde yaşamaya devam eden masallar, kültürel genetik kodları ihtiva eder ve bu kodları asırlarca hıfzeder.

“Türk Dünyası Masal Araştırmaları” başlığı altında yayımlanan bu eser “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar olan saha” ifadesinin bir kuru söz olmaktan öte Türk kültürünün ve Türk dilinin ne kadar geniş bir coğrafyada vücut bulduğunun göstergesidir. Türkçenin ve Türk lehçelerinin konuşulup Türk masallarının anlatıldığı çok geniş bir coğrafya söz konusudur.

Bu çalışma, alanında yapılmış bilimsel iş birliklerinden birini oluşturmaktadır. Türk dünyasının müşterek kültürel potansiyeli masal dünyası üzerinden değerlendirilmiştir “Türk Dünyası Masal Araştırmaları” Türk dünyasının ortak değerler bütününe ve ortak sözlü anlatı geleneğinin varlığının ortaya konması açısından önem arz etmektedir. Yirmi sekiz bölümden oluşan bu editoryal kitap, hakem incelemelerinden geçip editörlerce denetlenerek yayıma hazırlanmıştır. Bölüm yazarlarına gönderilen davet yazılarında da belirtildiği üzere Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığının yayım ilkeleri ve politikaları kapsamında metinler üzerinde gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Benzerliği her konuda, her hususta gözler önünde olan Türk dünyası masalları doğal olarak müşterek motifler ihtiva etmektedir. Bazı masallar ise birbirinin eş veya benzer metinleri olarak masal dünyasında yerlerini almışlardır. Mesela Kumuk masallarındaki Tilkinin Masalı, Anadolu’daki Serçecik, Horozun Çanı, Yaşlı Nene ile Tilki, Farenin Süslü Kuyruğu, Tilkinin Kuyruğu, İnatçı Horoz, Kunduz Tilki isimli masallarla ve daha pek çok masalla benzer veya eş metindir. Ayağındaki diken ateşe atan kadından diken yerine ekmek alan tilkinin veya horozun bu değiş tokuşu devam ettirdiği zincirleme masal, Anadolu ve Türk dünyasının

muhtelif coğrafyalarında karşımıza çıkar. Bu zincirleme masal, benzeri pek çok örnekten sadece biridir.

Ali Şir Nevayî, Türk dünyasının müştereklerinden olan dilin ve edebiyatın muazzam gücünü ve tesir sahasını asırlar önce

Türk nazmıda çü tartıp min alem (Türk şiirinde bayrak kaldırıncı ben
Eyledim ol memleketni yek-kalem Eyledim o ülkeleri tek bir kalem)

diyerek fevkalade güzel anlatmıştır. Biz de bu çalışma ile bütün Türk dünyasının tek bir kalem, tek bir yürek olduğunu göstermek için masalın bayrağı dalgalansın istedik.

“Türk Dünyası Masal Araştırmaları”nın hazırlanma sürecinde desteğini esirgemeyen Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Dr. Zeki Eraslan’a, yazılarıyla alana katkı sağlayan her bir bilim insanına, çalışmanın muhtelif aşamalarında emeği geçen Kurum personeline ve Yüksek Kurum Uzmanı Ömer Çakır’a teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Fatma Ahsen TURAN

Prof. Dr. Mehmet Naci ÖNAL

Ankara / 2023

TÜRKİYE SAHASI MASALLARI

Saim SAKAOĞLU * - Esmâ ŞİMŞEK **

Halk edebiyatının anlatmaya dayalı türleri içerisinde yer alan masallar, ait olduğu toplumun çeşitli değerlerini, hayallerini, inanışlarını, duygu ve düşüncelerini, kısacası kültürel değerlerini aktarması bakımından oldukça önemlidir. Kitle iletişim araçlarının fazlaca yaygınlaşmadığı dönemlerde, bazen çocukları uyutmak için, bazen yapılan bir işi daha sevimli hâle getirmek için, bazen de vakti güzel geçirmek amacıyla anlatılan masallar, aslında konunun uzmanı bir araştırmacısının gözüyle duyguların, arzu ve isteklerin sembollerle ifade edildiği bir ayna gibidir. Bu sebeple masallarda, bir toplumun yüzyıllar boyunca yarattığı geleneksel değerlerini, sosyo-kültürel yapısını, geleceğe dair özlem ve hayallerini bulmak mümkündür. Masallar, kolektif bilinç dışının ürünleri olduğu için ait olduğu toplumun kültürel belleğini oluşturur. İgnaz Kúnos masallar için; “Masal dediğimiz şey her milletin âyine-i devranıdır. Bu ayneye bakacak olursak hem eskilerin ibadetlerini, hem de kadim vakitlerimizin ahlâkını da görmüş oluruz.” der (Sakaoğlu 2002a: 4). Çünkü geleneğe uygun olarak anlatılan bir masalda, anlatıldığı topluma ait; tarihten coğrafyaya, halk tababetinden halk hukukuna kadar her türlü bilgi bulunabilir.

1. Masal Terimi ve Tanımı

Türkiye’de yaygın olarak Arapça “mesel”den gelen “masal” terimi kullanılmaktadır. Ancak bunun dışında; “metel”, “matal”, “mesele”

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi. saimsakaoglu@hotmail.com

** Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. esmsimsek@gmail.com

“mesel”, “misal”, “hekâ”, “hekat”, “hikâye”, “hekeya”, “hikiya”, “hikâ”, “çirok” vb. terimler de bilinmektedir. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi’nde ise, Azerbaycan’a yakınlığı ve yerli halkın konuştuğu dil sebebiyle masalın yerini “nağıl” terimi alır. Ayrıca “oranlama”, “ozanlama” ve “ötkünç” (Sakaoğlu 1973: 7-8) gibi terimler de dar çevrelerde aynı anlamda kullanılmaktadır.

Masalın ne olduğu ile ilgili olarak, Türkiye’de bu konu üzerine çalışan birçok araştırmacı birbirine benzer veya farklı tanımlar yapmışlardır. Bu konuda Devellioğlu; “Terbiye ve ahlâka faydalı, yararlı olan hikâye.” (1986: 747) derken masalların boş sözlerden oluşmadığını, dinleyiciye olumlu anlamda önemli mesajlar verdiğini vurgular.

Saim Sakaoğlu, masalı tanımlarken, belirli masal ülkelerinin olduğunu da vurgulayarak; “Kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayâl mahsulü olduğu hâlde, dinleyenleri inandırabilen, bir sözlü anlatım türüdür.” (1973: 5) der. Masalların hayal ürünü olduğuna ve inandırıcılığının bulunmadığına dikkatleri çeken Alptekin; “Büyük ölçüde nesirle anlatılmış ve dinleyicileri inandırmak gibi bir iddiası bulunmayan, hayal ürünü olan nesir şeklindeki anlatımlar.” şeklinde bir tanım yapar (2002: XI). Esmâ Şimşek ise; “Genellikle özel kişiler tarafından, kendine mahsus (olağanüstü) zaman, mekân ve şahıs kadrosu içerisinde, yaşanan hayat ile hayal edilen hayatın sistemli bir şekilde ifade edildiği; klişe sözlerle başlayıp, yine klişe sözlerle biten hayal mahsulü sözlü anlatım türüdür.” (2001, C. I: 3) diyerek ve masalların konusunu, anlatıcılarını ve şekil yapısını da dikkate alarak masalı tanımlar.

2. Türkiye’de Anlatılan Masalların Özellikleri

Masalların özellikleri, üç başlık altında değerlendirilmiştir:

2.1. Dış Yapısı ile İlgili Özellikler

2.1.1. Masallar, genellikle uzun metinlerdir. Anlatılması birkaç gece süren masallar vardır. Özellikle “Peri Masalları” ya da “Olağanüstü Masallar” grubuna giren anlatımlar bunların en güzel örneğidir. Ancak hayvan masalları/fabl ile zincirlemeli masallar diğer çeşitlerine göre

daha kısa metinlerdir. Örneğin “Padişahın Oğlu ile Hizmetkârı” (Alptekin 2002: 394-400) masalı çok uzun iken “Ayağına Diken Batan Serçe” (Sakaoğlu 2002a: 273) masalı oldukça kısadır.

2.1.2. Masallar, genellikle nesir hâlinindedirler. Ancak az da olsa, içerisinde manzum parçalara rastlanır. Bu manzum parçalar, masalın asıl yapısında olabileceği gibi anlatıcılar tarafından sonradan eklenmiş de olabilir. Örneğin, “Dokuz Kızlı Baba” (Şimşek 2001, C. II: 305), “Şengülüm, Şüngülüm, Mengülüm” (Alptekin 1991: 78-82), “Hani Ya Bacımın Ayağı” (Sakaoğlu 2002a: 380), “Terzi Kızı” (Seyidoğlu 1975: 354-355) ve “Karafatma” (Şimşek 2001, C. II: 8-9) gibi masallarda metnin aslında yer alan (sonradan eklenmeyen) manzum parçalara rastlamak mümkündür:

“Şengülüm, şüngülüm, mengülüm,
Aç kapıyı ben gireyim
Ağzımda su getirdim
Boynuzumda ot getirdim
Mememde süt getirdim” (Alptekin 1991: 79)

Bunların dışında masalların belirli yerlerinde bulunan ve “formel” adı verilen kalıp ifadelerin bazılarının da manzum bir yapıya sahip olduğu görülür. Örneğin; “Lale sümbül ekerek / Tütün, kahve içerek”, “Az gitmiş, uz gitmiş / Altı ay bir güz gitmiş / Sonra dönüp bir de bakmış ki / Bir arpa boyu yol gitmiş.” gibi formeller, birbiriyle kafiyeli, şiirimsi ifadelerdir.

2.1.3. Masalların belirli yerlerinde, belirli görevler için kullanılan kalıplaşmış sözler bulunur. Bunlara “formel” veya “tekerleme” adı verilir³. Formeller genellikle, masalların başında, içerisinde ve sonunda bulunurlar. Bunlar:

2.1.3.1. Giriş/Masal Başı Formelleri: Dinleyiciyi gerçek hayattan alıp masal dünyasına götürmek için söylenen formellerdir: “Bir varmış bir yokmuş...”, “Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde...” vb. gibi. Bu formellerden bazıları oldukça uzun tekerlemelerdir: “... Zaman

3 bk. Sakaoğlu 2002a: 246-264.

zaman içinde, kalbur saman içinde, deve tellâl iken, horoz molla iken, anam eşikteyken, babam beşikteyken, ben böyle babayığit bir delikanlı idim, bilmeyenler bilsin ha! Zaman-ı evvelde fakir bir adam varmış.” (Sakaoğlu 1973: 439).

2.1.3.2. Geçiş/Bağlayış Formelleri: Bir olaydan başka bir olaya geçiş, uzun zamanı kısaca ifade ediş veya dinleyicilerin dikkatini artırmak için kullanılan formellerdir. Bunlar arasında; “Haber kimden verelim, Tembel Ahmet’ten”, “Lale sümbül ekerek / Tütün, kahve içerek”, “Uzatmayalım kameti, kopartırız kıyameti”, “Az gitmiş, uz gitmiş / Altı ay bir güz gitmiş / Sonra dönüp bir de bakmış ki bir arpa boyu yol gitmiş.” gibi ifadeler sıklıkla kullanılır.

2.1.3.3. Benzer Durumlarda Kullanılan Formeller: Aynı olayın bir masal içinde veya ayrı ayrı masalarda benzer şekillerde gerçekleşmesi hâlinde kullanılan formellerdir. Kahramanların karşılıklı konuşmasında, çeşitli olay ya da şahısların tasvirini ifade etmede görülür. Örneğin; “İnsanoğlu bir daha vur / Ben anamdan bir defa doğdum”, “Kız, o kadar güzeldir ki, doğan aya; ‘Sen doğma ben doğayım!’ der.”

Bazı durumlarda masal kahramanlarından birinin konuşması da formel olabilir. “Dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat sonra.... bir oğlan çocuğu olur.”, “Sakin arkana dönüp bakma.”

2.1.3.4. Bitiş Formelleri: Masalların sonunda kullanılan kalıp ifadelerdir: “Onlar ermiş muradına, biz çıkalım kerevetine.”, “Yiyip içip muratlarına ermişler.”, “İşte bundan dolayı; ‘Dil yarası geçer, kılıç yarası geçmez.’ demişler.”, “Masal da burada bitti.”, “Onlar mutlu bir hayat sürerken ben de bıraktım geldim.”, “Gökten üç elma düştü. Bir sana, biri bana, biri de bu masalı anlatana.” vb.

2.1.3.5. Diğerleri: Masal metinleri içerisinde bulunan bazı sayılar (3, 7, 40), renkler ve yerler (Hint, Yemen, Çin, Maçın vb.) de bu grup içerisinde formel olarak kabul edilir.

2.1.4. İster uzun olsun ister kısa olsun, gelenekte var olan her masal bir “tip” olarak kabul edilir. Bazı durumlarda birkaç tip birleştirilerek, tek masalmış gibi de anlatılabilir. Örneğin, Silifke’de anlatılan; “Talihi-ne Baktıran Adam” (Sakaoğlu 1999: 94-97), Yukarıçukurova bölgesinde

anlatılan; “Hoca” (Şimşek 2001, C. II: 83-939) ile “Gül ile Sinan” (Şimşek 2001, C. II: 171-184) adlı metinlerde birkaç masal birleştirilerek tek masalmış gibi anlatılmıştır.

2.1.5. Masalların dili, halkın konuştuğu dildir. Bütün masallar halka hitap ettiği için, sade ve anlaşılır bir dil ile anlatılır. Ancak sözlü kültür ortamında derlenmiş olan bir masalda, o yöreye ait yerel kelimelere rastlanabilir.

2.1.6. Masallarda görülen tasvirler oldukça canlıdır ve genellikle bu tasvirler için kalıplaşmış sözcükler kullanılır. Kalıplaşmış sözcüklerin kullanımı, güzellerin ve çirkinlerin tasvirlerinde de karşımıza çıkar. Örneğin; “Doğan aya ‘Sen dur, ben doğacağım.’ diyor. Saçlar sırma gibi, kaşlar kalem gibi, gözler mühür gibi, yüzü ayın on beşine benzer.”, “Kızlar, ellerini ellerine, eteklerini bellerine değerek, sekerek, dökerek, geldiler, indiler.” (Sakaoğlu 1999: 62).

2.1.7. Masal metinleri içerisinde, folklorun diğer türlerinden örneklerle rastlanabilir. Bunlar masala, anlatıcısı vasıtasıyla dâhil edilen gelenek, görenek, inanış veya halk edebiyatı (masal, efsane, fıkra, türkü, mâni, deyim, atasözü vs.) ürünleridir:

“...oradan eline geçirdiği bir kürekle tilkinin başına vura vura öldürür. Bir taraftan da türkü söyler:

“Elime aldım küreği,
Dolandırdım dört direği,
Düştü tilkinin yüreği,
Ne hoş gördüm tilki seni.

....

Tilki kuyruğun aladır,
Yad yerler sana karadır,
Çok gezmek başa belâdır,
Ne hoş gördüm tilki seni.” (Alptekin 1991: 92)

Çukurova yöresinde anlatılan “Dokuz Kızlı Baba” masalında, kaplumbağalara dair bir efsaneye gönderme yapılır: “... varıyorlar ki dokuz tene tusbâ! Bunnarı, babası eline alıyor, her birini bir tarafa fırlatıyor.

(Ondan beri de derviş lafıyımış ki, tusbâ demiş ki; ‘O dağ olmazsa bu dağ olsun.’ demiş, derler. Bu da ondan galmış.)” (Şimşek 2001, C. II: 306).

2.2. İç Yapısı ile İlgili Özellikler

2.2.1. Masal içerisinde, olağanüstü kahramanlara, olaylara ve yerlere sıkça rastlanır. Olağanüstü kahramanlar arasında; Yer Dinleyen (kulağını yere dayadığı zaman istediği kişinin konuşmasını dinleyen); Deniz Sömüren (denizdeki bütün suyu içen veya kırk kazan yemeği yediği hâlde, hâlâ doymayan); Pırpır Uçan (istediği yere bir uçaktan daha hızlı giden) (Şimşek 2001, C. II: 206-207); mercimek veya parmak büyüklüğündeki çocuk; güldüğünde yanağında güller açan, ağladığında gözlerinden inci mercan dökülen, bastığı yerlerden çayır çimen biten kız” (Alptekin 2002: 332); saçlarının yarısı altın, yarısı gümüş olan delikanlı (Şimşek 2001, C. II: 214) gibi tipler ilk akla gelen örneklerdir. Ayrıca dev, peri kızı, cin, yedi başlı ejderha, boyu bir karış sakalı iki karış olan cüce, parmak çocuk vb. kahramanların dışında hayvanlarla (gerçek veya sihirli) soyut kavramlardan oluşan masal kahramanlarına (iyilik, kötülük, güzel, çirkin, akıllı, deli vb.) da rastlanır. Olağanüstü yerler arasında; Kaf Dağı, kuşlar ülkesi, körler ülkesi, devler ülkesi, periler ülkesi, tekin olmayan yerler, gökyüzü, yeraltı vb. yerler söylenebilir. Taş kesilme, cinsiyet değiştirme, göz kapayıp açıncaya kadar istenilen yere gitme (tayy-i zaman, tayy-i mekân), şekil değiştirme vb. durumlar ise olağanüstü olaylardan bazılarıdır.

2.2.2. Hayvan masalları hariç, diğer masalların büyük bir kısmında iyiler mükâfatlandırılır, kötüler ise cezalandırılır. Yapılan hiçbir davranış (olumlu/olumsuz) karşılıksız kalmaz. İyi kalpli ve doğru olan kahraman, güzel şeylerle (padişahın kızı/oğlu ile evlenerek, padişah olarak, zengin edilerek) mükâfatlandırılırken, kötüler kırk katırın kuyruğuna bağlanarak (öldürülerek) veya sürgün edilerek cezalandırılırlar.

2.2.3. Her masalın bir eğitici yönü; dinleyicilerini iyiliğe, güzelliğe ve doğruluğa teşvik eden mesaj verici bir özelliği vardır. Buna bağlı olarak hemen hemen bütün masalların sonunda iyilik yapanlar başarıya ulaşırken, kötülük yapanlar yaptıklarının cezasını çekerler. Bu durum, özellikle hayvanların sembolize edilerek insanlara ders verme-

nin amaçlandığı fabllarda/hayvan masallarında daha belirgin bir şekilde görülür. Örneğin anne keçinin/koyunun sözünü dinlemeyen yavru, kurda yem olur; tilki, kurnazlığı ile tehlikelerden kurtulur; çok yavaş hareket etmesine rağmen azmeden kaplumbağa tavşanla yaptığı yarışı kazanır.

2.2.4. Masallarda, sosyal hayattan izlere de rastlanır. Çünkü anlatıcı, anlattığı masalı kendi bilgisiyle ve kültürüyle yeniden şekillendirerek anlatır. Buna bağlı olarak her masalda az çok, anlatıcının kültüründen, yaşayışından ve hayat tarzından izler bulmak mümkündür. Özellikle masal kahramanlarının doğumunda, gençliğinde ve evlenmesinde, bölgenin örf ve âdetlerinden sık sık yararlanır. Böylece masal; anlatıcısı, anlatıldığı mekân ve zaman ile bütünleşerek yeniden şekil bulur.

2.2.5. Masallarda genellikle kahramanların dua ve bedduaları gerçekleşir. Örneğin; çocuğu olmayan anne; “Allah’ım, bana bir çocuk ver de istersen kazan kafalı, kazma dişli olsun.” diye dua etmesi sonucu, annenin, bu özelliklere sahip bir çocuğu dünyaya gelir (Şimşek 2001, C. II: 125). Dev anasının, bahçesinden meyve çalan gence; “Kız isen oğlan, oğlan isen kız ol!” diye beddua etmesi sonucu kız olan kahraman erkeğe dönüşür (Alptekin 2002: 451).

2.2.6. Masallarda, bazı tipler, çeşitli karakteristik özellikleri sembolize ederler. Örneğin; “padişah”; gücü ve otoriteyi, “Keloğlan”; şansı, akli, zekâyı, kurnazlığı, saflığı ve halkı, “köse”; hainliği, kötülüğü ve ikiyüzlülüğü, “en küçük kardeş”; zekâyı, akli, şansı, başarıyı, iyiliği ve sadakati, “büyük kardeşler”; kıskançlığı ve kötülüğü, “üvey anne”; kötülüğü ve zulmü, “üvey kız kardeş”; kıskançlığı ve kötülüğü, “yaşlı adam”; iyiliği ve yardımı, “teyze”; kötülüğü ve kıskançlığı sembolize eder. Ayrıca hayvanlar arasında; tilki kurnazlığın, aslan ve kurt gücün, ayı aptallığın, kaplumbağa ise azmin sembolüdür.

2.2.7. Kahramanların olağanüstü yardımcıları (Hz. Hızır, sihirli objeler, çeşitli hayvanlar) vardır ve onlar genellikle bu yardımcılar sayesinde başarıya ulaşırlar. Bu yardımcılar; kahramanın atı, köpeği, kedisi, ineği vb. olabileceği gibi; daha önce hayatını kurtardığı veya yardım ettiği bir kuş, balık, karınca, yılan vb. de olabilir. Ayrıca, kahramanların

sahip olduğu bazı sihirli objeler de (sihirli yüzük, sihirli lâmba, sihirli sofra, vb.) onlara yardımcı olur.

2.2.8. Masallarda zaman unsuru belirgin değildir. Olaylar bilinmeyen zamanlarda meydana gelir.

2.2.9. Belirli masal ülkeleri vardır. Hint, Yemen, Çin-Maçin, Kaf Dağı, periler ülkesi gibi. Ancak son dönemlerde bunların yerine Türkiye’de bilinen farklı yerlerin adı (Adana, Erzurum, İstanbul, İzmir, Kahramanmaraş, Malatya vb.) söylenir olmuştur.

2.2.10. Masalların konusu çeşitlidir. Bazıları olağanüstü olaylarla şekillenirken, bazıları gerçek hayattan izler taşır.

2.2.11. Çoğu kişi tarafından “hayalî ürünler” olarak tanımlanan masallar, aslında gerçek hayatla yakından ilgilidir. Bu gerçeklik hem masalların sembolik anlamlarında hem de sihirli objelerin bu günkü elektronik eşyalarla ilgisinde gizlidir. Masallarda karşılaştığımız uçan atlar, sihirli seccade, sihirli küp, vb. objeler modern dünyamızda uçak olarak yerini almıştır. Yine masallarda “yer dinleyen” adıyla bilinen ve çok uzaklardan haber alabilen kahramanın adı bugün telefondur. Ölmek üzere olan genç kızı sihirli aynasıyla görme, günümüz teknolojisindeki görüntülü görüşmelerdir. “Açıl sofram açıl” denilmesi üzerine bir anda çeşitli yemeklerin gelmesi günümüzdeki hazır yemeklerdir. “Açıl susam açıl” denilmesiyle açılan kapıların modern iş yerlerindeki otomatik kapılar olması insanların bir zamanlar hayal ettiklerinin zamanla gerçekleştiğinin görüldüğü güzel örneklerdir.

2.3. Diğer Özellikleri

2.3.1. Masalların, “masal anası”, “masal ninesi”, “masal atası”, “masalcı” veya “hikâyecî” adı verilen özel anlatıcıları vardır. Bunlar, bir geleneğe bağlı olarak sözlü kültür ortamında büyüklerinden dinledikleri masalları dinleyicilerine anlatırlar. Örneğin Gümüşhane’nin Kelkit ilçesinde yaşamış olan Miraç Yalçın’ın dağarcığını zenginleştirmek için anlatıcılardan bir kuruş karşılığında yeni masallar öğrendiği, yakınları tarafından anlatılmaktadır (Sakaoğlu 1973: 99).

2.3.2. Masallar evrensel bir yapıya sahiptir. Bir masalın benzeri-

ne başka ülkelerde de rastlanabilir. Ancak her ülkenin kendine mahsus masalları ve masal tipleri de vardır. Nitekim “Keloğlan”, Türk kültürüne mahsus bir tiptir ve Keloğlan’a bağlı olarak anlatılan onlarca masal vardır.

3. Masal Anlatıcıları

Masalların özel anlatıcıları vardır. Herkes masal bilebilir, fakat herkes aynı güzellikte ve ustalıkta masal anlatamaz. Ziya Gökalp, masalın her anlatandan alınamayacağını, bunları özel tabirlerle geleneği bilen, ocaktan yetiştirme kişilerin anlatabileceğini ifade eder. O, bu anlatıcıların kendi sahalarında bir çeşit sanatkâr olduklarını ve daha çok kadınlar arasından çıktığını belirterek, bu geleneğin anadan kıza geçtiğini söyler (Z. Gökalp 1922/1338: 10). Gerçekten de çoğu bölgede bu görevin kadınların tekelinde olduğu yapılan derleme çalışmalarıyla tespit edilmiştir. Özellikle Avşarların yaşadığı bölgelerde Avşar kadınlarının ağıt yakmada ve masal anlatmada mahir oldukları bilinir. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalarda bu geleneğin sadece kadınlar vasıtasıyla devam ettirilmediği bazı bölgelerde erkek anlatıcıların daha etkin olduğu görülmüştür ki bu yerler arasında Muğla ve Tokat ilk akla gelen isimlerdir (Önal 2011: 292-344; Sargın 2018: 45). Aslında masal anlatıcılarının cinsiyeti, derleyicisine göre değişmektedir. Nitekim son zamanlarda yapılan bazı istatistikî çalışmalarda, masal anlatıcılarında cinsiyetin, derleyicilerin durumuna göre değiştiği, erkek derleyicilere daha çok erkek anlatıcıların, kadın derleyicilere de kadın anlatıcıların masal anlattığı tespit edilmiştir (Gültekin 2013: 77-78).

“Masal anası”, “masal ninesi”, “masal atası”, “masalcı” ve “hikâyeci” gibi adlarla anılan masal anlatıcıları, masalları sözlü kültür ortamında usta-çırak ilişkisi ile öğrenirler. Bunlar genellikle anlattıkları masalları analarından, babalarından, ninelerinden, dedelerinden veya evlerine gelip birkaç gece kalan bir misafirden öğrenmişlerdir. Masal anlatıcıları, aslında dinledikleri masalları cümle cümle ezberleyip dinleyiciye bu şekilde aktarmazlar. Hafızalarında sadece masalın ana konusu/özü vardır. Ancak bu masalı, herhangi bir dinleyici karşısında anlatacakları zaman, kendi bilgileriyle, kültürleriyle, inançlarıyla yeniden şekillendirip bölgelerinin

gelenek, görenek ve değer yargılarıyla süsleyerek anlatırlar. Böylece masalın yapısı zamana, mekâna ve dinleyicinin durumuna göre değişiklik arz eder. Tıpkı meddahlarda olduğu gibi masalcılar da dinleyicilerin durumuna göre masala ekleme veya çıkarma yapabilirler. “Masalcıların ruh hâli de mühimdir. O, anlatırken daima zayıflardan, hakkı yenenlerden yana olur.” (Sakaoğlu 1999: 130). Ayrıcı her anlatıcının zihninde belirli formeller vardır. Masalın adı ne olursa olsun anlatıcı, bu formellerden uygun olanlarını seçerek masalların belirli yerlerinde belirli görevler için kullanır. Formellerin zenginliği ve uygun yerlerde kullanılması anlatıcının başarısını da ortaya koyar.

Genellikle anlattıkları masallara kendi değer yargıları doğrultusunda bölgenin kültürel yapısını da katan masal anlatıcıları, çeşitli özellikleri ile bulundukları toplumun önde gelen söz sahibi kişileridir. Bunlar sadece masal anlatıcılığı ile kendilerini ön plana çıkarmazlar. Yaşadıkları bölgenin müşküllerini halletme, halk hekimliği, ağıt/türkü söyleme; destan, hikâye, fıkra anlatma vb. birçok özelliği de üzerlerinde taşırlar.

Masal anlatıcıları ile ilgili son dönemlerde bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu konuda yapılan çalışmaların başında İlhan Başgöz’ün, Rus araştırmacısı Mark Azadovski’nin; *Sibirya’dan Bir Masal Anası* adlı eserini Türkçeye çevirmesi gelir (1992). Başgöz, “Masalın Anlatıcısı” adlı makalesinde de aynı eseri tanıtmıştır (1988: 25-29). Pertev Naili Boratav ise “Masal ve Masalcı Üzerine” adlı makalesinde daha çok kendi derlediği masallardan hareketle masal anlatıcıları hakkında bilgiler vermiştir (1988: 31-39).

Saim Sakaoğlu, doktora tezinde “en usta anlatıcı” olarak Bayburtlu Börek Türk’ten bahseder. Asıl adı Abdullah olup Börek Çavuş lâkabıyla anılan anlatıcı, 100 kadar masal bildiğini belirterek bunlardan yedisini anlatmıştır (1973: 98). Bu bilgiler, masal anlatıcılığının sadece kadınların tekelinde olmadığını güzel bir örneğidir. Sakaoğlu, bu bilgilerin dışında; “Masal Anlatıcılarının Bazı Hususiyetleri” (1999: 130-133), “Doğu Anadolu Masal anlatma Geleneği ve Masallarımız” (1999: 134-138) ve “Tokatlı Bir Masal Anası: Şahâdet Göl” (1987: 515-520) adlı makalelerinde de masal anlatıcılarından bahseder. Özellikle Şahâdet

Göl’ü konu alan yazısında, anlatıcıyı çeşitli özellikleri ile tanıttıktan sonra, ondan derlenen 18 masalın adını verir.

Esmâ Şimşek, masal anlatıcıları üzerine üç makale yayımlamıştır. Bunlardan ilki; “Kadirlili Bir Masal Anası: Meliha Varlı” adıyla yayımlanmıştır. Söz konusu makalede Meliha Varlı’nın 20 masal anlattığı, bunların dışında fıkra, türkü ve hikâyeler de bildiği, ağıt söylediği, düşünlerde aşçılık yaptığı belirtilmiştir (1996: 14-17). “Kırşehirli Bir Masal Anası: Esmâ Demirdağ”, adlı makalede ise Demirdağ’ın anlattığı 21 masalın adı verilmiştir. Demirdağ, anlattığı masalları köylerine gelen bir adamdan (adını hatırlayamıyor) dinleyip öğrenmiştir. Masalları geceleri anlatan Demirdağ’dan, gündüzleri de masal anlatması istendiğinde; “Gündüz masal anlatılırsa kar yağar.” diyerek anlatmamıştır (Şimşek 1999: 22-27). Şimşek’in konuyla ilgili üçüncü yazısı; “Malatyalı Bir Masal Anası: Suzan Geniş”, adıyla yayımlanmıştır. Söz konusu yazıda Geniş’in ikisi tekerleme olmak üzere anlatmış olduğu 26 masaldan söz edilmektedir (2002: 109-120). Suzan Geniş, anlattığı bu masalları, çocukluğunda babası Mahmut Karslıoğlu’ndan dinlemiştir. Karslıoğlu, uzun kış gecelerinde evine gelen misafirlerine hikâye ve masallar anlatır, Battal Gazi’nin cenklerini ve tarih kitaplarını ağlayarak okumuş. Baba Karslıoğlu’nun bu mahareti oğlu Aziz ile kızı Suzan’a geçmiştir.

Masal anaları ve masal atalarının anlattığı metinlerden oluşan; *Muğla Masalları* adlı eser, M. Naci Önal tarafından hazırlanmıştır. Eserde dokuz masal anası ile sekiz masal atasının anlattığı metinlere yer verilmiştir. Bu masallardan 45’ini masal anaları, 44’ünü ise masal ataları anlatmıştır (2011). Eserde kadın anlatıcılar ile erkek anlatıcıların sayılarının bir birine yakınlığı dikkat çekicidir.

Mustafa Sargın’ın, doktora tezi olarak hazırlamış olduğu; *Tokat Masalları Üzerine Araştırma ve İncelemeler* adlı çalışmada erkek anlatıcıların daha fazla olduğu görülmektedir. Söz konusu tezde, anlatıcılardan dokuzu erkek, yedisi kadındır. Çalışmada yer alan 124 masaldan 77’sini masal ataları, 47’sini masal anaları anlatmıştır (2018: 649-833). Yapılan araştırmalarda, Tokat’ta erkek anlatıcıların daha fazla olduğu görülmüştür.

Mustafa Gültekin, *Masal Anası Kezban Karakoç ve Repertuvarı* adlı eserinde, adı geçen masal anasından 41 masal metni tespit etmiştir (2019: 179-396). Karakoç, anlatmış olduğu masalların büyük bir kısmını babası Sarı Mehmet lakaplı Mehmet Kızılcaoluk'tan dinlemiştir (Gültekin 2019: 49).

Son dönemlerde masal anaları üzerine lisansüstü çalışmaların da yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki Suna Pamir Bildik'e ait olup; Yıldızeli Atıfet Bildik'ten derlenen masalları konu almaktadır (1995). *Giresunlu Bir Masal Anası: Arife Şafak'ın Masal Anlatıcılığı ve Masalların Bağlamsal Çözümlemesi* adlı tez ise Demet Şafak Aydın tarafından hazırlanmıştır (2015). Abdulkadir Önkol da; *Fatma Önkol'un Masal Anlatıcılığı ve Masalların Anlatıcı - Dinleyici ve Anlatım Ortamı Açısından İncelenmesi*, adlı yüksek lisans tezinde aynı konu üzerinde durur (2015). Bunların dışında, masal anlatıcılarının çeşitli özelliklerini ele alan bazı çalışmalar; Ebru Şenocak (2002: 94-101), Metin Ekici (2006: 83-89), Pervin Ergun (2014: 33-45) ve Nedim Bakırcı (2021: 472-484) tarafından yayımlanmıştır.

4. Masalların Tasnifi

Türkiye'de, masal üzerinde çalışan ilk araştırmacılar yeni bir tasnif denemesine girmeyip daha çok Batı'da yapılan masal çalışmalarındaki tasnifleri kullanmışlardır. Özellikle A. Aarne'ın 1910 yılında ortaya koyduğu ve üç ana başlık hâlinde sınıflandırdığı, daha sonra S. Thompson tarafından iki madde daha eklenerek geliştirilip beş ana başlık hâline getirilen masal tasnifi, masal konusunda çalışan birçok araştırmacıya kaynak teşkil etmiştir (Sakaoğlu 2002b: 177). Ancak, Türk araştırmacıların da kendi dağarcıklarındaki masallara göre bazı tasnif denemeleri yaptıkları da olmuştur. Bu konuda yapılan ilk tasnif Lamiî Çelebi'ye aittir. Lamiî Çelebi'nin yazmaya başlayıp oğlu Abdullah tarafından tamamlanan; *Mecmaü'l-Letâif* adlı eserde fıkralarla masallar birlikte verilerek bunlar konuları itibariyle altı madde hâlinde değerlendirilmiştir:

1. Çocuklar üzerine hikâyeler,
2. Deliler üzerine hikâyeler,
3. Çeşitli başka insanlar üzerine hikâyeler,

4. Karı-koca üzerine hikâyeler,
5. Hayvan masalları,
6. Cansız şeyler üzerine hikâyeler (Boratav 1969: 407).

Türk halk anlatmaları üzerine ilk doktora tezini hazırlayan Mehmet Tuğrul, çalışmasında masalları iki ana başlık altında toplayarak şöyle bir tasnif yapar:

A. Kahramanlara göre:

1. Kahramanı hayvan olan masallar,
2. Kahramanı insan olan masallar,
3. Kahramanı insan ve hayvan olan masallar,
4. Kahramanı insan ve vahşi hayvan olan masallar,
5. Kahramanı insan ve olağanüstü mahlûk olan masallar,
6. Kahramanı sembol olan masallar.

B. Genel niteliklerine göre:

1. Realist masallar,
2. Olağanüstü masallar (Tuğrul, 1969: 120).

W. Eberhard ile P. N. Boratav'ın birlikte hazırladıkları; *Typen türkischer Volksmärchen* adlı eserde 378 Türk masalı, konularına göre 23 başlık hâlinde verilmiştir (Sakaoğlu, 1973: 73-75). Ancak bu değerlendirme, bir tasniften çok tespit edilen masalların konularına göre sıralanmasıdır.

W. S. Walker ile A. E. Uysal'ın birlikte hazırladıkları; *Tales Alive in Turkey* (1966) adlı eserde ise masallar yedi başlık altında sınıflandırılmıştır:

1. Tabiatüstü masallar
2. Şaşırtıcı ve hünerli istidlâlli masallar
3. Mizahî masallar
4. Ahlâkî Masallar
5. Köroğlu
6. Dini küçük düşürücü masallar

7. Fıkralar (Sakaoğlu, 1973: 75)

Bu tasnifte “fıkralar” ile “mizahî masallar”ın ayrılması, Köroğlu hikâyelerinin ise masal olarak değerlendirilmesi tenkit edilebilecek bir durumdur.

Halk masallarına emek verenlerden biri olan Naki Tezel de, masalları 1965 ve 1968 yıllarında iki başlık altında sınıflandırır:

A. Hayalî (sonradan düşsel) masallar,

B. Realist (sonradan gerçekçi) masallar (Sakaoğlu 1973: 76).

Daha çok Batı masalcılığının sınıflama anlayışıyla yapılan tasnif çalışmalarına karşılık Sakaoğlu, Türkistan masal anlayışını da göz önünde bulundurarak yeni bir sınıflama yoluna gitmiş ve dört başlıktan oluşan bir tasnif denemesi yapmıştır (2002b: 179). Bu maddeleri biraz daha genişleterek Türkiye sahası masalları için şöyle bir sınıflama yapılabilir:

1. Hayvanlarla ilgili masallar
2. Yaşanması mümkün olaylarla ilgili masallar
3. Olağanüstülüklerle örülü masallar
4. Güldüren Masallar
5. Dinî konuların ağırlıkta olduğu masallar
6. Tekerleme özelliği gösteren masallar
7. Diğerleri

Çeşitli tasniflerde görülen “zincirlemeli masal”, konudan çok şekil özelliğini öne çıkardığı için alınmadı. Çünkü bu masallar, konusuna göre öbür dallardan birine rahatlıkla bağlanabilir.

5. Türkiye Sahası Masalları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de, Türk masalları ile ilgili çalışmaların geçmişi çok eski tarihlere kadar gitse de bilimsel anlamda masal araştırmaları 20. yüzyılda başlamıştır. Bu konuda ilk adımı atan isimlerin başında Ziya Gökalp gelir. Ancak Gökalp’a gelinceye kadar yayımlanan bazı masal kitaplarını (Billur Köşk Masalları, Türk Masalları, vb.) da unutmamak gerekir. Bu çalışmalar daha önce çeşitli kaynaklarda yayımlandığı⁴ için burada kısa-

4 bk. Sakaoğlu 1999: 19-56, Sakaoğlu 2002a: 37-50, S. Sakaoğlu 2002b: 140-177.

ca belirtilecektir. Ayrıca yapılan çalışmalar, derleme, yazma, akademik vb. özellikler taşıdığı için bunların belirli başlıklar altında verilmesi uygun görülmüştür:

5.1. Bazı Yazmalar ve Bir Basma

Bazıları başka amaçlarla yazılmış, fakat masal unsurları taşıyan, hatta bazıları masalların nazma çekilmiş şekli gibi görünen değerli metinler vardır. Bunlardan bazıları metin olarak basılma ve incelemeye konu olma şansını yakalayabilmiştir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren basılanlar buraya dâhil edilmiştir. Bunlar arasında: *Dâstan-ı Ahmed Harami*, *Mecma'ü'l – Letâ'if*, *İbnî Sina Hikâyeleri*, *Muhayyelât* ve *Billur Köşk Masalları*⁵ gibi eserler sayılabilir.

5.2. Yabancı Araştırmacıların Çalışmaları

Yabancı araştırmacılar, Türkiye sahası masalları üzerine çok sayıda çalışma yapmışlardır. Türk masalları ile ilgili ilk yayın, M. Digéon'a aittir. Digéon'un eserinde bulunan beş masaldan üçü (Halil, Derviş ve Şirvanlı Tüccar) Türklere aittir. Ignaz Kúnos da Türk masalları üzerine çeşitli kitaplar yayımlamıştır: *Ozman-Török Nepköltesi Gyujtemeny I* (Budapeşte 1887, II, Budapeşte 1889), *Türkische Volksmärchen aus Stanbul* (Leipzig 1905), *Türkische Volksmärchen aus Adakale I, II* (Leipzig 1907), *Fourty-four Turkish Fairy Tales* (Londra 1913) ve *Boszporszi Tündervilag (Boğaziçi Perileri)* (Budapeşte, 1923). Daha sonraki tarihlerde Meral Ozan, Kúnos'un derlediği masalları Türkçeye çevirerek; *Osmanlı Dönemi Türk Halk Masalları I* (Ankara 2009) adıyla yayımlar. Ozan, adı geçen esere eklemeler yaparak 2018 yılında; *Ocaktan Gelen Haber (1887 ve 1889 Tarihli Ignâcz Kúnos Derlemesi Török nepmesek)* adıyla yeniden yayımlar.

Warren S. Walker; *Tales Alive in Turkey* (Cambridge 1966) ile *More Tales Alive in Turkey* (Lubbock /Texas 1992) adlı eserleri hazırlarken eşi Barbara K. Walker da; *Once There Was and Twice There Wasn't* (Şikago 1968), *A Treasury of Turkish Folktales for Children* (ABD

5 bk. Sakaoğlu 2002b: 140-1143.

1988), *Turkish Folktales for Children* (Ankara 1989) ve *The Art of Turkish Tale I* (1990; II, 1991) adlı eserleri yayımlamıştır.

İnci Akidil'in Almanya'da hazırlamış olduğu; *Formelhafte Wendungen in deutschen und türkischen Volksmärchen* (Marburg 1968) adlı doktora tezi masal formelleri konusunda yapılmış önemli bir çalışmadır. Tezin Türkçe özeti; *Alman ve Türk Masallarında Formel İfadeler* adıyla Türkiye'de yayımlanır (1970: 36-47). Adelheid Uzunoğlu-Ocherbauer'ın, *Türkische Märchen* (Hamburg 1982) adlı eseri de dikkate değer bir çalışmadır⁶. Sakaoğlu, “Türk Masallarından Oluşan Birkaç Almanca Antoloji Üzerine” (2018: 316-327) adlı yazısında, son dönemlerde Almanya'da yayımlanan Türk masalları ile ilgili çalışmaları tanıtır.

Hiç şüphesiz konuyla ilgili yabancı araştırmacıların yaptığı çalışmalar bunlarla sınırlı değildir. Burada konuyu fazla uzatmamak düşüncesiyle belirli yazar ve eserler kısaca belirtilmiştir. Farklı kaynaklarda daha geniş bilgilere erişilebilir⁷.

5.3. Türklerin Derlemelerle Başlayan Bilimsel Çalışmaları

Türkiye'de, 1910'lu yıllardan sonra masal çalışmalarında bir canlanma görülür. İlk olarak İzzet Ulvi, *Türk Yurdu* dergisinde masallar yayımlar. Ancak bunlar, derleme masallardan çok “yapma” masal özelliği göstermektedir. Aynı dergide 1913 yılında Ahmedoğlu Kum'un da çeşitli masalları yayımlanır.

Türk masallarını şuurulu olarak derleyip yayımlayan ilk isim ise K. D. Hanım'dır. Masalları, 1913 tarihinde *Türk Masalları*⁸ adıyla yayımlanır. Başlangıçta, eser ve yazarı hakkında fazla bilgi bulunmayan bu çalışmadan ilk defa Ziya Gökalp bahsetmiş, P.N. Boratav ise tanıtımını yapmıştır. Eserde yer alan masallar, daha sonraki tarihlerde çeşitli kitaplarda kullanılmıştır (S. Sakaoğlu 1973: 53-55). Eser, son yıllarda; *Türk Masalları* adıyla İbrahim Aslanoğlu (İstanbul 1991) ve Erol Ülgen (İstanbul 2006, 2015) tarafından yeniden yayımlanır. Bu arada yazarın

6 bk. Sakaoğlu 2002b: 158-166.

7 bk. Sakaoğlu 2002b: 158-166.

8 Koz, Kitabın adının iç kapakta; “Türk Masalları: Eslâfın Ahfâda Yâdigârları” şeklinde yazılı olduğunu belirtmektedir (2020: 584).

adının açık olarak yazılmayıp “K. D. / Kaf Dal” kısaltmasıyla verilmesi birçok araştırmacı tarafından merak konusu olmuş ve konuyla ilgili ihtimaller araştırılmıştır. Hatta K. D. Hanım’ın erkek (Kâşih Dehrî) olduğunu söyleyenler de çıkmıştır (Kayokay 2019: 304-317). Bu konuda en geniş araştırmayı yapan Sabri Koz, “Türk Masallarının ve Kaf Dal Hanım’ın Yüz Yıllık Serüveni” başlıklı yazısında, konuyla ilgili bilgileri değerlendirerek K. D. Hanım’ın, Emine Fuat Tugay olduğunu belirtir. (2020: 583-620). Tanınmış bir ailenin kızı olan K. D. (Emine Fuat Tugay), kitapla ilgili anılarını “Bir Aile Üç Asır” (İstanbul 2015) adlı kitabında anlatırken; Mısır’da, yakınlarında bulunan bacılardan peri masalları dinlediğini, özellikle “Hala Hanım”ın (babası Mahmut Muhtar Paşanın halası Fethiye Hanım’ın) anlattığı masalları çok sevdiğini yazar. K. D. Hanım, henüz 13 yaşındayken bu masalları anlatıldığı gibi derleyip yazıya geçirerek yayımlanması için babasına verir. Babası da düzeltmesi için Türkçe öğretmeni Muhittin Bey’e teslim eder. Muhittin Bey, daha iyi olur düşüncesiyle masalın dilini tamamen değiştirip “kitabî dili”ne dönüştürünce, buna çok üzülen kız, kitaba adının yazılmasını istemez ve sadece adlarından ikisinin baş harflerinin (Katırcıoğlu Dürriye Emine Fuat) kullanılmasına razı olur. Kitap basıldığında K. D. Hanım 16 yaşındadır (583, 610-612).

Türk kültür, dil, edebiyat ve tarihinde çok önemli yeri olan Ziya Gökalp’ın masalcılığımız açısından da asla unutulamayacak hizmetleri olmuştur. O, bu alanda çok farklı şekillerde hizmet etmiş, bir yandan masalları derleyip yazıya geçirirken bir yandan da nazma çekerek onların daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca çeşitli masalları kendi fikirleriyle yeniden şekillendirerek yayımlayan Gökalp, masalların eğitim açısından önemini de vurgular⁹. Onun bu dönemdeki masallarının tamamı *Küçük Mecmua*’da yayımlanır, 1923 yılında ise *Altın Işık* adlı bir kitapta toplanır (Sakaoğlu 2002b: 145-148).

Daha sonraki yıllarda yayınlanan masal kitapları şunlardır: Hamit Zübeyr Koşay, *Dokuz Ötkünç*¹⁰ (1929) ve *Ankara Budun Bilgisi* (1935),

9 bk. Filizok: 1991.

10 Bu eserde “Koşay” soyadı yoktur.

Bahtaver Hanım, *Türk Masalları* (1930), Ali Rıza Yalın (Yalman), *Cenüpta Türkmen Oymakları* (1933-1939), Yusuf Ziya Demircioğlu, *Yürükler ve Köylülerde Hikâyeler-Masallar* (1934), Suat Salih Asral, *Öz Türk Masalları* (1935), Naki Tezel, *Keloğlan Masalları* (1936) ve İstanbul Masalları (1938).

Mahmutgazi Köyünde Halk Edebiyatı (1946) adlı çalışmasıyla halk anlatmaları üzerine ilk doktora tezini hazırlayan Mehmet Tuğrul, bu çalışmasını 1969 yılında aynı adla, kısaltılmış olarak yayımlar. Söz konusu tezde; menkıbe, halk hikâyesi ve fıkraların yanı sıra çok sayıda masal bulunmaktadır. Tuğrul, aynı yıl (1946) *Malatya'dan Derlenmiş Masallar* adlı eserini de yayımlar.

Türk masalları üzerine önemli çalışmalar yapan Boratav, bu eserlerini üç farklı dilde (Türkçe, Fransızca ve Almanca) yayımlar. Onun eserleri içerisinde ilk akla gelen hiç şüphesiz katalog çalışmasıdır. Boratav, hocası Wolfram Eberhard'la birlikte Türk masallarının kataloğunu hazırlayarak; *Typen türkischer Volksmärchen* adıyla 1953 yılında Almanca olarak Wiesbaden'de yayımlar. Türk masalları için önemli bir kaynak olan bu eserde 5000'e yakın masal incelenerek 378 masal tipi tespit edilmiş ve bunlar 23 başlık hâlinde verilmiştir. Aslında bu eserden önce Boratav'ın Eberhard ile birlikte hazırlamış oldukları; “Hayvan Masalları Kataloğu (Sechzig türkische Tiermärchen)” adlı çalışma bu kitabın bir ön hazırlığıdır. Burada yer alan masallar, TTV'de, 1-66 arasında numaralanan masal tiplerini içine almaktadır. Almanca olarak yayımlanan makalenin sonuna Türkçe özeti de eklenmiştir (1947: 246-306).

Boratav, *Contes Turcs* adlı eserini 1955 yılında Paris'te yayımlar. Eserde, bir tekerleme ile 21 masal metni yer almaktadır. “Giriş” bölümünde masal ve tekerleme konusunda bilgilerin de yer aldığı *Zaman Zaman İçinde* adlı eserini ise 1958 yılında Türkçe olarak yayımlar. 1967 yılında Berlin'de Almanca olarak yayımlanan; *Türkische Volksmärchen* adlı eserde 40 masal metni yer almaktadır. Boratav'ın *Az Gittik Uz Gittik* adlı eseri ise 1969 yılında Ankara'da yayımlanmıştır. Ayrıca 2001 yılında, M. H. Yavuz tarafından Boratav'ın arşivinden seçilerek hazırlanan; *Masallar I – Uçar Leyli* adlı eseri de buraya dâhil etmekte fayda var.

Eflâtun Cem Güney, masal derlemekten çok eldeki metinleri yeniden yazmış, onlara yeni şekiller vermiştir. Başlıca masal kitapları şunlardır: *En Güzel Türk Masalları* (1948), *Bir Varmış Bir Yokmuş* (1956), *Evvel Zaman İçinde* (1957), *Gökten Üç Elma Düştü* (1960), *Az Gittim Uz Gittim* (1961).

Bu dönemde Hulusi Yetkin, *Gaziantep'te Derlenen Halk Masalları*'nı 1962 yılında, Ahmet Edip Uysal; *Tales Alive in Turkey* adlı eserini 1966'da, *More Tales Alive in Turkey* adlı eserini ise 1992 yılında yayımlar.

Tahir Alangu, *Masal Araştırmaları Sahasına Toplu Bir Bakış ve Türk Halk Masallarının İç Yapısı ve Kahramanları Üzerine Bir Deneme* adlı bitirme teziyle masal dünyasının kapısını aralar (1943). O, daha sonra, *Billur Köşk Masalları*'nı (1961/2010), *Keloğlan Masalları*'nı (1967/2009) ve *Kediler Padişahı*'nı (2009) da yayımlar. Alangu'nun, ilk baskısı 1983 yılında yapılan ve masal konulu yazılarının çoğunlukta olduğu; *Türkiye Folkloru El Kitabı* adlı eseri, 2020 yılında İsmail Gökem tarafından genişletilerek yeniden yayımlanır. Esere, Alangu'nun bitirme tezi de alınır (Alangu, 2020).

Nuri Taner, çocuklar için hazırladığı *Türk Masalları* ve *Keloğlan Masalları* dizilerinde onar kitap yayımlamıştır (İstanbul 1988). Ancak onun asıl önemli çalışması, editörlüğünü yaptığı; *Masal Araştırmaları / Folktale Studies I* (İstanbul 1988) adlı eserdir. Ülkemizin önde gelen masal araştırmacılarının ilk defa yayımlanan masal yazılarını, masal kitaplarının tanıtımını ve çeşitli bibliyografyalarını içine alan eser, bu alanın önemli çalışmalarından biridir. Taner'in, daha sonraki yıllarda; *Yalova Masalları* adlı bir eser daha yayımlar (İstanbul 1995).

Saim Sakaoğlu'nun masallarla tanışması; *Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil* adlı doktor tezi ile başlar (1971). 1973 yılında yayımlanan bu eser, 2002 yılında çeşitli düzeltme ve eklemelerden sonra *Gümüşhane ve Bayburt Masalları* adıyla yeniden yayımlanır. Sakaoğlu'nun; *Türk Çocuklarına Masallar* (1977, 2. baskı; *Türk Masalları*, 2013) ile *Kıbrıs Türk Masalları* (1983) adlı çalışmaları masal metinlerinden (ayrıca birer tekerleme var) oluşmaktadır. Sakaoğlu'nun, 1991

yılında Metin Ergun ile birlikte hazırladığı *Türkmen Halk Masalları* adlı eserde 42 masal metni, Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile birlikte verilmiştir. Sakaoğlu'nun M. Ergun ile birlikte hazırlamış olduğu bir başka eser de *Proben VIII*'dir (1997). Eser, F. Wilhelm Radloff tarafından; *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme* adıyla yayımlanmaya başlatılan 10 ciltlik eserin sekizinci cildi olup Anadolu Türklerinden derlenen anlatı türlerini içermektedir. Aslında Macar bilim adamı I. Kúnos tarafından 1899'da yayımlanan bu kitap Sakaoğlu ve Ergun tarafından günümüz Türk alfabesine aktarılmıştır. Eserde 25 masal metni bulunmaktadır. Sakaoğlu'nun masal konulu araştırmalarının yer aldığı *Masal Araştırmaları* 1999 yılında, *Masal Araştırmaları 2* ise 2018 yılında yayımlanmıştır. Ayrıca Zekerriya Karadavut ile birlikte, *Masallar* (Eskişehir 2011) adlı bir eser yayımlar.

1990'lı yıllarda Muhsine Helimoğlu (Yavuz), masal üzerine çeşitli kitaplar yayımlamıştır. Bunlar arasında; *Kim Uyur Kim Uyanık* (Ankara 1992), *Cigaramın Üstünde Bir Topal Karınca* (Ankara 1992), *Şahmaran* (Ankara 1994), *Gel Zaman Git Zaman – Anadolu Masalları 2* (2011 İstanbul) ve *Anadolu Masalları Az Gidenler Uz Gidenler* (İstanbul 2014) adlı kitaplarda sadece masal metinlerine yer verilmiştir. Helimoğlu, 1997 yılında, masalları işlevsel özelliklerine göre değerlendirdiği; *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri* adlı doktora tezini de daha sonra kitap olarak yayımlar (Ankara 1997, 1999, 2002).

Ali Berat Alptekin, 1982 yılında tamamladığı; *Taşeli Platosu Masallarında Motif ve Tip Araştırması* adlı doktora tezini 2002 yılında *Taşeli Masalları* adıyla yayımlar. Alptekin'in, sadece masal metinlerinden oluşan; *Hayvan Masalları* (Ankara 1991 / 2005) adlı kitabının dışında *Kazak Masallarından Seçmeler* (Ankara 2003) adlı bir kitabı daha vardır.

2000'li yıllara gelirken, bir kısmı akademik (lisansüstü) çalışmalardan oluşan çok sayıda masal kitabının yayımlandığı görülmektedir. Bunlardan 1971 yılına kadar olanları doktora tezinde tanıtan Sakaoğlu (1973: 26-65), daha sonra “Masallar” adlı yazısında daha geniş bir şekilde vermiştir (2002b). Ardından 1982 yılına kadar tamamlanmış olanlar

A. B. Alptekin'in (2002: 5-16), 1990 yılına kadar olanlar ise E. Şimşek'in doktora tezinde (2001, C. I: 16-34) tanıtılmıştır. 2019 yılına kadar yapılan çalışmalar ise kısmen N. Bakırcı'nın (2006: 26-37) ve H. A. Göde'nin (2010: 24-36) yüksek lisans, (2006: 26-37), İ. Gümüş (2018: 50-54) ve F. Apak Tikbaş'ın (2017: 25-32) doktora tezleri (2018: 50-54) ile M. Gültekin'in kitabında (2019: 31-36) verilmiştir. Bu sebeple önceki çalışmaların tamamı yeniden tanıtılmayacak, sadece son yıllarda yayımlanan ve farklı özellikler gösteren eserler ile yukarıda bahsedilen kaynaklarda yer almayan çalışmalar içerik özelliklerine göre sınıflandırılarak verilecektir.

Son dönemlere ait çalışmalar incelendiğinde, özellikle 2000'li yıllardan sonra, masal çalışmalarında farklı metotların uygulandığı, önceki tarihlerde derlenmiş olan masalların çeşitli yönleriyle incelenip değerlendirildiği görülmektedir. Bir anlamda, 20. yüzyılda yapılan masal derleme çalışmaları 21. yüzyılda yapılan çalışmalara temel/kaynak oluşturmuştur. Bu eserlerden bazıları:

5.3.1. Tematik Çalışmalar

Bu konuda ilk akla gelen çalışmalardan biri, Selçuk Kantarcıoğlu'nun, *Eğitimde Masalın Yeri* adlı eseridir (1991). Kantarcıoğlu, bu eserde masalların eğitim açısından önemi üzerinde durmuştur. Aynı konu, farklı bir metotla Ali Fuat Arıcı'nın, *Masalın Sesi* adlı çalışmasında da ele alınmıştır (2012). Ali Fuat Bilkın tarafından hazırlanan, *Masal Estetiği* adlı kitapta ise masallar, “diyalektik ve estetik” yönleriyle incelenmiştir (2001). Ancak verilen örnekler içerisinde başka ülkelere ait masallar da yer almaktadır. Ahmet Sarı ile Cemile A. Ercan'ın birlikte hazırladıkları, *Masalların Psikanalizi* (2008) adlı eserde ise Türk ve Alman masallarından seçilen örnekler psikanalitik açıdan incelenmiştir.

Son yıllarda “masal-toplumsal cinsiyet” konulu yayınlar da yapılmıştır. Bunlardan ilki İsmail Gezgin'e aittir. Ancak Gezgin tarafından yayımlanan, *Kırmızı Başlıklı Kız'dan ilk Günah'a... Masalların Şifresi* (2007) adlı eserde incelenen metinler (Kırmızı Başlıklı Kız, Pinokyo, Kül Kedisi vb.) Türkiye sahasından çok başka ülkelerde anlatılan masallardır. Melek Özlem Sezer de, *Masallar ve Toplumsal Cinsiyet* adlı

eserinde masallardan hareketle toplumsal cinsiyet konusunu irdelemiştir (İstanbul 2010). Ancak Sezer’in çalışmasında incelenen metinlerin de bir kısmı farklı ülkelerin masallarından alınmıştır. E. Ölçer Özinel de *Türkiye Masallarında Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi* (Ankara 2003) adlı yüksek lisans tezini daha sonra; *Masal Mekânında Kadın Olmak* adıyla yayımlar (Ankara 2006). Eserde, masallarda geçen “kadın” tipi toplumsal cinsiyet açısından değerlendirilir.

Fevziye Alsaç, doktora tezinden yararlanarak üç kitap yayımlamıştır. Bunlardan ilki; *Masal Kahramanlarının Tip Çözümlemesi* adıyla yayımlanmıştır (2020). Eserde; Anadolu sahasında anlatılan masallardan tespit edilen tipler; “idael tipler” ve “engelleyici tipler” adı altında iki ana başlık hâlinde değerlendirilmiştir. Alsaç’ın ikinci eseri, *Masalların Tematik Çözümlemesi* adıyla yayımlanmıştır (2020). Bu çalışmada da Anadolu sahasında anlatılan masallar incelenerek tematik çözümlemesi altı başlık hâlinde verilmiştir. Alsaç, *Masalların Yapı Unsurlarının Çözümlemesi* (2021) adlı üçüncü eserinde ise masallarda görülen yapı unsurlarını; “olay örgüsü”, “kişiler dünyası/şahıs kadrosu”, “zaman” ve “mekân” başlıkları altında değerlendirilmiştir.

5.3.2. Motif Çalışmaları

Masallarda geçen belirli motifler üzerine büyük bir kısmı akademik olmak üzere çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunlardan kitap olarak yayımlananlar arasında Alimcan İnayet’in, *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz/Celmoğuz* (2010) adlı eseri önemlidir. Eserde, Türk dünyasında anlatılan masal ve efsanelerde yer alan “Yalmavuz/Celmoğuz” tipi tespit edilerek Anadolu sahasında görülen benzerleriyle karşılaştırılmıştır.

Seçkin Sarpkaya; 2014 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlamış olduğu, *Türkiye Sahası Masal ve Efsanelerinde Demonolojik Varlıklar* adlı yüksek lisans tezini daha sonra *Türklerin Şeytani Masalları - Türk Masal ve Efsanelerinde Demonik Varlıklar* (2017) adıyla yayımlar. Eserde, Türkiye sahasında anlatılan masal ve efsaneler incelenerek “demonik varlıklar” üzerine çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

Cafer Özdemir; Anadolu sahası Türk masallarında “elma” moti-

fini araştırır (2018). Eserde, içinde “elma” motifinin geçtiği 50 Anadolu masalı seçilip incelenerek çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

İrfan Polat’ın yayımlamış olduğu, *Türk Masal ve Efsanelerinde Olağanüstü Güçler ve Varlıklar / Türkiye Sahasının Demonoloji ve Diabolojisi* (2020) adlı eser de konuyla ilgilidir. Polat, önce incelemiş olduğu masal ve efsanelerden hareketle “korku” konusunu ve korku duyulan varlıkları değerlendirmiştir. Eserin devamında yer alan; “Türk masallarında Olağanüstü Varlıklar Kataloğu” (2020: 193-304) bölümü masal konusunda yapılmış önemli bir çalışmadır.

Bu alanda yapılan son çalışma Mehmet Özdemir’e aittir (2021). Özdemir, *Mitten Medyaya Keloğlan* adlı eserinde, Türk masallarının millî tipi “Keloğlan”ın halk anlatmalarındaki yerini açıkladıktan sonra radyo, sinema, televizyon ve internete yansımalarını değerlendirmiştir. Ayrıca Keloğlan tipini; toplumsal cinsiyet, mizah ve felsefe/siyaset boyutuyla da ele almıştır.

5.3.3. Anlatıcı-İnceleme-Metin

Bu konuda yapılan çalışmaların başında, Mehmet Özçelik’in, doktora tezi olarak hazırlayıp daha sonra yayımladığı, *Afyonkarahisar Masalları / Araştırma-İnceleme-Metin* adlı eser gelir (2004). Çalışmada adı geçen bölgeden derlenen 70 masal metni motif ve tiplerine göre incelenmiştir.

Akademik çalışmalarını masallar üzerine yapan Nedim Bakırcı, 2000 yılında tamamladığı *Niğde Masalları* adlı yüksek lisans tezini 2006 yılında, 2004 yılında tamamladığı; *Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerinde Bir İnceleme* adlı doktora tezini ise 2010 yılında yayımlar.

Mustafa Arslan, Denizli’den derlemiş olduğu masalları; *Denizli Yöresinden Derlenmiş Masallar İnceleme-Metinler* adıyla yayımlar. Eserde, Denizli’den derlenen 80 masal, anlatıcı – mekân ve metin ilişkisini göz önüne alarak performans teoriye göre incelemiştir (2008).

Halil Altay Göde, yüksek lisans tezi olarak hazırlamış olduğu çalışmasını, *Yalvaç Masalları* adıyla yayımlar (2010). Göde, Yalvaç’tan

derlemiş olduğu 70 masal metnini motif ve tip yapısına göre incelenmiştir.

M. N. Önal, *Muğla Masalları* adlı eserinde masal analarından ve masal atalarından derlediği 71 masal metnini performans teorie göre incelemiştir (Muğla 2011). Önal'ın masal konusuyla ilgili ikinci çalışması, *Kim Uyur Kim Uyanık? Türk Masal İncelemeleri* adıyla yayımlanır (2021). Eserde, daha önce farklı dergi ve eserlerde yayımlanmış olan masallarla ilgili 12 makale; “Masalların İşlevleri” ve “Masal Dünyasının Sırları” başlıkları altında verilmiştir.

Hüseyin Doğramacıoğlu, *Kilis Masalları (Derleme ve Tahlil Çalışması)* adlı yüksek lisans tezini daha sonra, *Kilis Masalları (Derleme ve İnceleme)* adıyla kitap olarak yayımlar (2011). Eserde, Kilis'ten derlenen 44 masal, Propp metoduna göre incelenmiştir.

İbrahim Gümüş, doktora tezi olarak hazırlamış olduğu, *Türk Masalları ve Max Lüthi Yöntemi* adlı tezini daha sonra aynı adla yayımlar (Ankara 2018). Söz konusu eserde 70 masal metni “Max Lüthi Yöntemi”ne göre incelenmiştir.

Mustafa Gültekin, *Masal Anası Kezban Karakoç ve Repertuvarı* adlı eserinde, masal anlatıcılığı ve masal anaları/ataları hakkında bilgi verdikten sonra masal anası Kezban Karakoç'tan derlemiş olduğu 41 masalı çeşitli yönleriyle değerlendirir (Ankara 2019).

Fahri Dağı tarafından hazırlanan, *Gavur Dağı (Cebel-i Bereket) Türkmen Masalları*, adlı çalışmada 70 masal metninin; tip, motif ve formel yapısı incelenmiştir (2016).

5.3.4. Metin Yayınları

Masallar konusunda çok sayıda masal kitabı yayımlanmıştır. Bunlardan sadece 2000'li yıllardan sonra yayımlanmış olanlardan birkaç eserin künyesi, yazarların adlarına göre alfabetik sıraya dizilerek verilecektir:

Ahmet Ali Aslan, *Ardahan-Çıldır-Göle Masalları*, Konya, 2017: Kömen Yayınları.

Ayşe Benek Kaya, *Has Bahçenin Gülleri / Sivas Masalları*, İstanbul, 2004: Kitabevi Yayınları.

Ayşe Benek Kaya - Serhat Sabri Yılmaz, *Kırk Gün Kırk Gece / Kaynağından Türk Masalları*, Sivas 2021: Vilayet Yayınevi.

Ayşe Benek Kaya, *Tıngır Mıngır / Kaynağından Türk Masalları*, Sivas 2021: Vilayet Yayınevi.

Hasan Kavruk - Mehmet Yardımcı, *Anadolu Masalları/Gerçekleşen Rüya*, Malatya 2012 (1989 yılındaki masal derleme yarışmasına gönderilen masallardan oluşuyor).

Mehmet Behiç Görktan (Haz.), *Behçetoğlu'ndan Karahisar Masalları*, Afyonkarahisar 2018.

Mehmet Yardımcı, *Malatya Masalları*, İstanbul 2012: Malatya Kitaplığı.

Necati Demir, *Anadolu Türk Masallarından Derlemeler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Numan Kartal, *Bir Varmış Bir Yokmuş /Otantik Masallar*, İnegöl 2015: İnegöl Belediyesi Yayınevi.

Öcal Oğuz - Emine Aydoğan, *2003-2004 Yıllarında Çorum'dan Derlenen Masallar*, Ankara 2004.

Ülkü Önal, *Kartallar Padişahı (Ardanuç Masalları)*, Ankara 2001.

Ülkü Önal, *Ardanuç-Ahıska Masalları/ Halk Hikâyeleri*, Ankara 2004.

Bunların dışında çocuklar için hazırlanıp yayımlanmış olan çok sayıda masal kitabının olduğunu da unutmamak gerekir.

5.4. Akademik (Lisansüstü) Çalışmalar

Masal konusunda ilk doktora çalışmalarının temeli Atatürk Üniversitesi'nde atılmıştır. Mehmet Kaplan, bu üniversiteye gelerek halk edebiyatı kürsüsünü kurduktan sonra ilk asistanlardan bazılarını masal konusunda doktora yapmaya yönlendirmiştir. Çalışmayı ilk tamamlayan Saim Sakaoğlu olur. Sakaoğlu, *Gümüşhane Masalları / Metin Toplama ve Tahlil* adlı doktora tezini 1971 yılında tamamladıktan sonra

Bilge Seyidoğlu da; *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar* adlı çalışmasını 1972 yılında, Umay Günay ise *Elâzığ Masalları (İnceleme-Metin)* adlı çalışmasını 1974 yılında tamamlar. Böylece Atatürk Üniversitesi'nde üç yıl içerisinde, daha sonra yapılacak çalışmalara temel teşkil edecek masal konulu üç önemli doktora tezi hazırlanmış olur. Ardından Ahmet Ali Arslan, Ali Berat Alptekin, Ziyat Abdülmecit Akkoyunlu, Esma Şimşek, Mehmet Özçelik, Behiye Köksel, Yılmaz Önay, Seyit Emiroğlu, Ruhi Kara ve Şahin Köktürk ile devam eden çalışmalara (Sakaoğlu 2002b: 173-174) günümüze kadar onlarcası eklenir. Bu çalışmaların tamamının burada verilmesi hacim yönüyle mümkün olmayacaktır. Ancak bunların büyük bir kısmı YÖK'ün; “Yök Tez Tarama Merkezi”¹¹ sayfasında kayıt altındadır. Bu sayfa incelendiğinde bir kısmı Türk dünyası masallarıyla ilgili olmak üzere 150 kadar akademik çalışmanın yapıldığı görülecektir. Bu tezlerden bazıları –yukarıda belirtildiği gibi- daha sonraki tarihlerde kitap olarak da yayımlanmıştır.

5.5. Diğerleri

Yukarıda bahsedilen kaynakların dışında çeşitli dergilerde, bildiri kitaplarında, armağan kitaplarında ve ağız çalışmalarında çok sayıda Türkiye sahası masallarına yer verilmiştir. Nitekim Uğur Tuncel'in hazırlamış olduğu, *Sürelî Yayınları'daki Masalla İlgili Çalışmaların Açıklamalı Bibliyografyası* adlı yüksek lisans tezi, dergilerdeki masallar için önemli bir kaynaktır (2011). Çeşitli Üniversitelerde, Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde hazırlanan lisan tezleri de masal konusunda oldukça zengindir.

Kaynaklar

Akidil, İnci (1970). “Alman ve Türk Masallarında Formel İfade-ler”, *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2 (1), Mart, s. 36-47.

Alangu, Tahir (2020). *Türkiye Folkloru El Kitabı*, Haz. İsmail Görkem, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

11 <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Alptekin, Ali Berat (1991). *Hayvan Masalları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

_____ (2002). *Taşeli Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınevi

Alsac, Fevziye (2020). *Masal Kahramanlarının Tip Çözümlemesi*, İstanbul: Hiperyayın.

_____ (2020). *Masalların Tematik Çözümlemesi*, İstanbul: Hiperyayın.

_____ (2021). *Masalların Yapı unsurlarının Çözümlemesi*, İstanbul: Hiperyayın.

Apak-Tikbaş, Fadime (2017). *Anadolu Sahası Türk Masallarındaki Olağanüstülük Motifi ve Uygulamalı Halk Bilimi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun.

Arslan, Mustafa (2008). *Denizli Yöresinden Derlenmiş Masallar İnceleme-Metinler*, Denizli: Zirve Yayınları.

Azadovski, Mark (1992). (Girişi yazan ve çev.: İlhan Başgöz), *Sibirya'dan Bir Masal Anası*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bakırcı, Nedim (2006). *Niğde Masalları*, Niğde: Niğde Yüksek Öğretim Vakfı Yayınları.

_____ (2010). *Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerinde Bir İnceleme*, Elazığ: Manas Yayıncılık.

_____ (2021). “Bir Masal Anası: Sultan Kırac”, *Prof. Dr. Pervin Çapan Armağanı*, Editörler: Nagehan Uçan Eke ve Nilüfer Tanç, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları, s. 472-484.

Başgöz, İlhan (1988). “Masalın Anlatıcısı”, *Masal Araştırmaları / Folktales Studies I*, İstanbul: Artsan Yayınları, s. 25-29.

Bildik, Suna Pamir (1995). *Yıldızeli Atıfet Bildik'ten Derlenen Masallar (İnceleme-Metinler)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

Bilkan, Ali Fuat (2001). *Masal Estetiği*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Boratav, Pertev Naili (1958). *Zaman Zaman İçinde*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

_____ (1969). *Az Gittik Uz Gittik*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

_____ (1988). “Masal ve Masalcı Üzerine”, *Masal Araştırmaları / Folktale Studies I*, İstanbul: Artsan Yayınları, s. 31-39.

Dağı, Fahri (2016). *Gâvur Dağı (Cebel-i Bereket) Türkmen Masalları*, Konya: Kömen Yayınları.

Demirci, Mehtap (1986). *Ardahan Halk Masalları Üzerinde İncelemeler*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Yayımlanmamış Lisans Tezi, Erzurum.

Devellioğlu, Ferit (1986). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Doğramacioğlu, Hüseyin (2011). *Kilis Masalları (Derleme ve İnceleme)*, Ankara: Kilis Kültür Derneği Yayınları.

Eberhard, Wolfram ve Pertev Naili Boratav (1947). “Sechig Türkische Tier-märchen”, *Ankara Üniversitesi Yıllığı*, Ankara, s. 246-307.

_____ (1953). *Typen türkischer Volksmärchen*, Wiesbaden.

Ekici, Metin (2006). “Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış”, *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayını, s. 83-89.

Ergun, Pervin (2014). “Türk Masal Anlatıcılığının Kimliği”, *Millî Folklor* 104, s. 33-45.

Filizok, Rıza (1991). *Ziya Gökalp'in Edebî Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesiri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gezgin, İsmail (2007). *Kırmızı Başlıklı Kız'dan ilk Günah'a... Masalların Şifresi*, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Göde, Halil Altay (2010). *Yalvaç Masalları*, Isparta: Fakülte Kitabevi.

Gültekin, Mustafa (2013). *Kazan-Tatar Masalları (İnceleme-Metinler)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

_____ (2019). *Masal Anası Kezban Karakoç ve Repertuarı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Gümüş, İbrahim (2018). *Türk Masalları ve Max Lüthi Yöntemi*, Ankara: Gece Kitaplığı.

Helimoğlu Yavuz, Muhsine (2002). *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnayet, Alimcan (2010). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz/Celmoğuz*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.

Kantarcıoğlu, Selçuk (1991). *Eğitimde Masalın Yeri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

Kayokay, İlyas (2019). “Türk Masal Araştırmacılığında Yüz Yıllık Bir Muamma: Bir ‘Hanım’ Olduğu Sanılan ‘K.D.’ Müstear Adı Kime Aittir?”, *Hikmet, Akademik Edebiyat Dergisi* 10, Bahar, s. 304-317.

Koz, Sabri (2020). “Türk Masallarının ve Kaf Dal Hanım’ın Yüz Yıllık Serüveni”, *Halk ve Bilim Arasında Bir Ömür/Prof. Dr. İsmail Görkem Armağanı*, (Haz. Erhan Çapraz - Recep Tek - Betül Görkem - Erol Aksoy – Uğur Başaran – Nilgün Aydın), Konya: Kömen Yayınları, s. 583-620.

Ölçer - Özinel, Evrim (2017). *Türkiye Masallarında Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Önal, Mehmet Naci (2011). *Muğla Masalları*, Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.

_____ (2021). *Kim Uyur Kim Uyanık? Türk Masal İncelemeleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Önkol, Abdulkadir (2015). *Fatma Önkol’un Masal Anlatıcılığı ve Masalların Anlatıcı - Dinleyici ve Anlatım Ortamı Açısından İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Özçelik, Mehmet (2004). *Afyonkarahisar Masalları / Araştırma-İnceleme-Metin*, Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.

Özdemir, Cafer (2018). *Anadolu Sahası Türk Masallarında Elma Motifi*, Ankara: Kurgan Edebiyat.

Özdemir, Mehmet (2021). *Mitten Medyaya Keloğlan*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Polat, İrfan (2020). *Türk Masal ve Efsanelerinde Olağanüstü Güçler ve Varlıklar / Türkiye Sahasının Demonoloji ve Diabolojisi*, İstanbul: Selenge Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1973). *Gümüşhane Masalları/Metin Toplama ve Tahlil*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1987). “Tokatlı Bir Masal Anası: Şehadet Göl”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu / 2-6 Temmuz 1986 (Tokat)*, Ankara 1987, s. 515-520.

Sakaoğlu, Saim ve Metin Ergun (1997). *Proben VIII*, Ankara: TDK Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1999). *Masal Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

_____ (2002a). *Gümüşhane ve Bayburt Masallar*, Ankara: Akçağ Yayınları.

_____ (2002b). “Masallar”, *Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi, C.II*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 131-312.

_____ (2018). *Masal Araştırmaları 2*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Sargın, Mustafa (2018). *Tokat Masalları Üzerine Araştırma ve İncelemeler*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla.

Sarı, Ahmet ve Cemile A. Ercan (2008). *Masalların Psikanalizi*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.

Sarpkaya, Seçkin (2017). *Türklerin Şeytani Masalları-Türk Masal ve Efsanelerinde Demonik Varlıklar*, Ankara: Karakum Yayınevi.

Seyidoğlu, Bilge (1975). *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Sezer, Melek Özlem (2010). *Masallar ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul: Evrensel Basım.

Şafak Aydın, Demet (2015). *Giresunlu Bir Masal Anası: Arife Şafak'ın Masal Anlatıcılığı ve Masalların Bağlamsal Çözümlemesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Şenocak, Ebru (2002). “Malazgirtli Bir Masal Anlatıcısı: Süleyman Gül”, *Millî Folklor* 53, s. 94-101.

Şimşek, Esmâ (1996). “Kadirli Bir Masal Anası: Meliha Varlı”, *Erciyes* 19 (221), Mayıs, s. 14-17.

_____ (1999). “Kırşehirli Bir Masal Anası: Esmâ Demirdağ”, *Tarla* 33 (99/5), Mayıs, s. 22-27.

_____ (2001). *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tıp Araştırması, I. Cilt*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

_____ (2001). *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tıp Araştırması, II. Cilt*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

_____ (2002). “Malatyalı Bir Masal Anası: Suzan Geniş”, *Millî Folklor* 7 (56), Kış 2002, s. 109-120.

Tuğrul, Mehmet (1969). *Mahmut Gazi Köyünde Halk Edebiyatı*, İstanbul.

Tuncel, Uğur (2011). *Sürekli Yayınlardaki Masalla İlgili Çalışmaların Açıklamalı Bibliyografyası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ziya Gökalp (1922/1338). “Usullere Dair Halkıyyat I – Masallar”, *Küçük Mecmua* 2.

TÜRKİYE SAHASI MASALLARINDAN ÖRNEKLER

TÜM TÜM TÜMENCİK ¹

(Adana Ağzı)

Bir varımış, bir yokmuş. Bir goyununan, Tüm Tüm Tümencik adında bir guzusu varımış. Goyun, dışarıya çıkarken gapıyı yavrusunun üsdünden kitleyip:

— Bak Tüm Tüm Tümencik, ben gelmedikten sonra heç kimseye gapıyı açma. Sonra gurt gelip seni yer. Sakın, sakın, ben gelip de bir işaret vermeden şu gapıyı açma. Şimdi, ben gedip sana ot getirecâm, demiş.

— Olur, anne, demiş Tüm Tüm Tümencik. Biraz sonra gurt gelmiş:

—Tüm Tüm Tümencik, aç gapıyı ben geldim, ben senin annenim, sana ot getirdim, demiş. Tüm Tüm Tümencik:

— Hayır, sen benim annem olamazsın. Benim annemin sesi incecikti. Senin sesin çok galin, demiş. Gurt, çekip getmiş. Hemen bir tebeşirciye varmış, biraz tebeşir alıp gelmiş. Sesini iyice inceltmiş, gene guzunun yanma gelmiş:

— Tüm Tüm Tümenciiiiik, aç gapıyı ben geldim, sana ot getirdim, demiş. Tüm Tüm Tümencik, gapıyı açacakmış ki, bu sefer de gapının altından gurdun ayaklarını görmüş:

— Benim annemin ayakları gınalıydı, senin ayakların gapgara.

1 Şimşek, Esmâ (2001). *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması, II. Cilt*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.3-4.

Sen annem olamazsın, demiş. Gurt getmiş, ayaklarını da gınlamış gelmiş:

— Tüm Tüm Tümencik, aç gapıyı ben geldim. Bak yavrum, ayaklarımın gınasından bil, ben senin annenim, sana ot getirdim, demiş.

Tüm Tüm Tümencik, ayağına bakmış ki, gerçekten de gınalı! Hemen açmış gapıyı, bunu içeri almış. Gurt, üç günden beri açmış, guzu-yu tüstüm yutmuş, gapıyı da kitleyip arkasına yatmış. Biraz sonra, annesi otları toplayıp yorgun argın eve gelmiş:

— Tüm Tüm Tümencik, aç gapıyı yavrum, ot getirdim sana, demiş. Goyun, bakmış ki, gapıyı açan yok:

— Herhâlde uyumuş Tüm Tüm Tümencik, diye düşünmüş, boynuzlarıyla yite yite² gapıyı açmış. Açmış bakmış ki, Tüm Tüm Tümencik yok! Gurt da, yorgunluktan, gapının ortasına sızmış, yatıyor. Bu, hemen onun, yavrusunu yediğini annamış. Oradan bir makas almış, gurdun garnını açmış. Yavrusu Tüm Tüm Tümencik'i çıkarıp, garnına daş doldurmuş, geri dikmiş. Gurt uyandığında, garnında bir ağırlık olduğunu hissetmiş:

— Bana n'oldu böyle derken, bir de bakmış, yanında goyunu görmüş! Goyun demiş ki:

— Üsdündeki ağırlığın getmesi için get, ye gumu, iç suyu, ye gumu, iç suyu sonra da yuvarlan. O zaman gurtulursun, demiş. Gurt getmiş; yemiş gumu, içmiş suyu, yemiş gumu, içmiş suyu, sonra bir de bayırlık da yuvarlanmış, garnı patlamış, orada ölüp getmiş...

Tüm Tüm Tümencik de annesiyle rahat rahat yaşamış.

TÜM TÜM TÜMENCİK³

(Aktarma Metin)

Bir varmış bir yokmuş. Bir koyunla Tüm Tüm Tümencik adında bir kuzusu varmış. Koyun dışarıya çıkarken kapıyı üstüne kilitleyip:

2 Yite yite: iteleyerek, ite ite

3 Şimşek, Esmâ (2001). *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması, II. Cilt*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları s.3-4.

— Bak Tüm Tüm Tümencik, ben gelmeden hiç kimseye kapıyı açma. Sonra kurt gelip seni yer. Sakın ha, ben gelip işaret vermeden şu kapıyı açma. Şimdi ben gidip sana ot getireceğim, der. Tüm Tüm Tümencik.

— Olur, anne demiş. Biraz sonra kurt gelmiş:

— Tüm Tüm Tümencik, aç kapıyı ben geldim, ben senin annenim, sana ot getirdim, demiş.

Tüm Tüm Tümencik:

— Hayır, sen benim annem olamazsın. Benim annemin sesi ince-cikti. Senin sesin çok kalın, demiş.

Kurt çekip gitmiş. Hemen bir tebeşirciye varmış, biraz tebeşir alıp gelmiş. Sesini iyice inceltmiş, yine kuzunun yanına gelmiş:

— Tüm Tüm Tümenciiiiik, aç kapıyı ben geldim, sana ot getirdim, demiş. Tüm Tüm Tümencik, kapıyı açacakmış ki bu sefer de kapının altından kurdun ayaklarını görmüş:

— Benim annemin ayakları kınalıydı, senin ayakların kapkara. Sen, annem olamazsın, demiş.

Kurt gitmiş, ayaklarını kınalamış gelmiş:

— Tüm Tüm Tümencik, aç kapıyı ben geldim. Bak yavrum, ayaklarımın kınasından bil, ben senin annenim, sana ot getirdim, demiş.

Tüm Tüm Tümencik bakmış ki gerçekten de kınalı! Hemen açmış kapıyı, bunu içeri almış. Kurt, üç günden beri aç olduğu için kuzuyu tümüyle yutmuş, kapıyı da kilitleyip arkasına yatmış. Biraz sonra annesi otları toplayıp yorgun argın eve gelmiş:

— Tüm Tüm Tümencik, aç kapıyı yavrum, sana ot getirdim, demiş. Koyun bakmış ki kapıyı açan yok:

— Herhâlde Tüm Tüm Tümencik uyumuş diye düşünmüş, boynuzlarıyla ite ite kapıyı açmış. Açmış bakmış ki Tüm Tüm Tümencik yok! Kurt da yorgunluktan kapının ortasına sızmış, yatıyor. Bu, hemen onun yavrusunu yediğini anlamış. Oradan bir makas almış, kurdun karnı-

nı açmış. Yavrusu Tüm Tüm Tümencik'i çıkarıp karnına taş doldurmuş, geri dikmiş. Kurt uyandığında, karnında bir ağırlık olduğunu hissetmiş:

— Bana ne oldu böyle, derken bir de bakmış ki koyun yanında. Koyun demiş ki:

— Üstündeki ağırlığın gitmesi için git, ye kumu iç suyu, ye kumu iç suyu sonra da gel, bayırlıktan yuvarlan. O zaman ağırlıktan kurtulursun demiş.

Kurt gitmiş; yemiş kumu, içmiş suyu, yemiş kumu, içmiş suyu, sonra bir de bayırlıkta yuvarlanmış, karnı patlamış, orada ölüp gitmiş...

Tüm Tüm Tümencik de annesiyle rahat rahat yaşamış.

FATMACIK⁴

(Ardahan Ağzı)

Evvel zaman içinde, halbur saman içinde bir Fatmacıh varmış. Bunun anası öler, analıh Evvel zaman içinde, halbur saman içinde bir Fatmacıh varmış. Bunun anası öler, analıh geler. Analığın da bir gızı, bir oğlu varmış. Bu Fatmacığın da bir inegi varmış. Bir gün analıh yalandan hasdalaner.

— İllah inegi kesin, etini yiyem, eyleşem. Yohsa ey olamam, diyer.

O zaman Fatmacıh gidip inegin yanında ağliyer. İnek diyer:

— Goy kessinler. Sen benim gemiklerimi topla, bir torbaya doldur. Sora da bir yere göm. Bir gün, sen onun faydasını görersin.

Neyse bunnar inegi kesirler. Gemiklerini de Fatmacığa vererler. Analıh inegin etini yedihca:

— Aman! Bu ne pis dader⁵, diyer.

Fatmacıh, bu gemikleri torbaya goyup bir yere gömer. Bir gün Fatmacıh eline teşisini⁶ aler, egire egire dışarı çıher. Rüzgâr bunun yününü aler, bir bacadan saler. Fatmacıh diyer:

4 Demirci, Mehtap (1986). *Ardahan Halk Masalları Üzerinde İncelemeler*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Lisans Tezi, Erzurum s.120-121.

5 Dader: tadyor

6 Teşi: yün eğirmek için kullanılan araç

— Nene nene, filtemi⁷ rüzgâr bacadan atdı, onu bir ver. Nene di-
yer:

— Gızım, benim gözüm görmer. Gel, gendin al.

Fatmacıh içeri girer. Nene diyer ki:

— Gızım, benim başıma bir bahsana, bişe var mı?

Nenenin başı bitnen, sirkeynen doluymuş. Fatmacıh diyer:

— Nene başında heç bişe yoh, tertemiz. Başan gurban! Nene di-
yer:

— Gızım, hele güveçlerimin içine de bah, temiz midir?

Güvecin içi çoh pismiştir. Fatmacıh diyer:

— Nene, güveçlerin içi çoh temiz. O zaman nene diyer:

— Gızım, filten al, get. Gederken bir bayaz suyun ahdığını göre-
cahsın. O suynan elin yüzün yıha. Aynı yerde bir de gara su aher. Ondan
da gaşan, gözen çek.

— Fatmacıh, nenenin dedihlarını yaper, çoh güzel oler. Eve gider,
analığı çoh şaşırer diyer:

— Sen ne yapdın da bele güzel oldun?

Fatmacıh, bütün olannarı analığına anlader. O zaman analıh gendi
gızına diyer ki:

— Filten al, get. Sen de içeri düşür.

Gızının adı da Dazgız'mış. Dazgız, anasının dedihlarını yaper.
Filtesini nenenin bacasından düşürer. Gız diyer:

— Nene nene, filtem bacadan düşdi. Onu bir ver. Nene diyer:

— Gızım, benim gözüm görmer. Gel gendin al.

Dazgız içeri girer. Nene diyer:

— Gızım, hele başıma bah, temiz midir? Gız diyer:

— Tuh! Ne pis başın var. Hep bit, sirke⁸ doli. Nene bir daha diyer:

— Gızım, hele bir de güvecime bah, temiz midir? Gız, güvece
baher diyer:

7 Filte: yün eğirmek için kullanılan araç

8 Sirke: bit yumurtası

— Ne pis güvecin var! Hep içi kir mir... Nene diyer:

— Gızım, filten al, get. Orda bir gara su ahar. O suynan elin, yüzün yıha.

Gız filtesini alıp çıher, o suynan da elini, yüzünü yıhıyer. Gız çoh çirkin oler. Eve gelir. Anası dellener:

— Gızım sene nooldi?

Dazgız, başından geçenleri anlader. Anası, yüzünü yıhasa da garalığı getmer. Bir gün köyde düğün varmış. Analıhnan gız hazırlaner. Analıhnan gız, yere arpa seperler. Yanına da bir tas goyerler.

— Biz gelene gadar bu arpayı toplayacan, bu tası da gözün yaşından dolduracan, diyip çıhıp gedirler.

O zaman, evlerinde olan bir horoz Fatmacığın yanına gelir. Horoz dil bilermiş, diyer:

— Get, bir tas arpa getir. Bir tas da duzlu su yap, burya goy.

Horoz, yerdeki arpayı yiyer. Fatmacığa diyer:

— Get, gömdüğün gemikleri çıhart. Onnar sene elbise olmuştur. Onnarı gey, düğüne get ama onnar gelmeden gel.

Fatmacıh horozun dedıhlarını yaper. Elbiseleri geyer. Elbisenin bir cebine inci, bir cebine de kül goyer. Düğüne gider, çoh güzel oynıyer. Herkes şaşırer acaba bu kim, diye. Fatmcıh oynıyer oynıyer, sora da cebindeki inciye gelinin terefine, külü de analığının olduğı terefe seper. Fatmacıh, yolda gelende terliyinin birini suya düşürer. Sora eve gelir, elbiselerini açer, yerine goyer. Analığıynan bacısı gelir, Fatmacığa diyer:

— Düğüne ele güzel bir gız geldi, oynadı. Sora geline inci, bize de kül sepdı, çıhdı.

Fatmacıh, heç bişe demer. Bir gün padişahın oğlu atını sularken suda bişenin parladığını görer, terliyi buler ve diyer:

— Bu terlik kimin ayağına olursa o gızı alacam.

Veziri yanına aler, köye düşer⁹. Evleri tek tek aramaya başlıyer ama heç kimsenin ayağına olmer terlik. Bir eve gelir. O da Fatmacıhgilin eviymiş. Analıh bu haberi duyanda, Fatmacığın elini, ayağını bağlıyer,

9 Düşer: gider

tendire goyer. Dazgız ayağını yontiyer, Keçeloğlan da su daşıyermiş. Padişahın oğlunyan vezir içeri girer. Horoz dillener, diyer:

— Fatmacıh tendirde, el ayağı kendirde. Dazgız ayağını yontiyer, Keçeloğlan su daşıyer.

Analıh horoza gizer, govaliyer ama horoz gine aynısını söyliyir. Terlik, Dazgız'ın da ayağına olmer. O zaman padişahın oğlu diyer:

— Hele bir de horozu dinliyah, bu ne diyer?

Tendiri açerler ki içinde dünya güzeli bir kız durur. Padişahın oğlu Fatmacığı tendirden çiharder, terliyi giydirir. Terlik ayağına oler. Fatmacıh ve padişahın oğlu buna çoh seviner. Dazgız'nan analıh, bu olannara çoh üzülerler. Padişahın oğlu, Fatmacığı aler, babasının yanına getirir. Padişahın oğlunyan Fatmacığa gırh gün, gırh gece düğün yaperler.

İkisi de çoh mutlu olerler. Fatmacıh da analığından gurtulmuş oler.

FATMACIK

(Aktarma Metin)

Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde Fatmacık adında bir kız varmış. Bunun annesi ölüyor, eve üvey anne geliyor. Üvey annesinin de bir kızı, bir oğlu varmış. Bu Fatmacık'ın da bir ineği varmış. Bir gün üvey annesi yalandan hastalanıyor.

— İlla ineği kesin, etini yiyip, iyileşeyim. Yoksa iyi olamam, diyor.

O zaman Fatmacık gidip ineğin yanında ağlıyor. İnek diyor ki:

— Bırak kessinler. Sen benim kemiklerimi topla, bir torbaya doldur. Sonra da bir yere göm. Bir gün sen onun faydasını görürsün.

Neyse bunlar ineği kesiyorlar. Kemiklerini de Fatmacık'a veriyorlar. Üvey anne, ineğin etini yedikçe:

— Aman! Bunun ne pis tadı var, diyor.

Fatmacık, bu kemikleri torbaya koyup bir yere gömüyor.

Bir gün Fatmacık eline teşisini alıyor, eğire eğire dışarı çıkıyor.

Rüzgâr bunun yününü alıyor, bir bacadan aşağıya atıyor. Fatmacık diyor ki:

— Nine nine, filtemi rüzgâr bacadan attı, onu ver. Nine diyor ki:

— Kızım, benim gözüm görmüyor, gel, kendin al.

Fatmacık içeri giriyor. Nine diyor ki:

— Kızım, benim başıma bir baksana, bir şey var mı?

Ninenin başı bitle, sirkeyle doluymuş. Ama Fatmacık diyor ki:

— Nine başında hiçbir şey yok, tertemiz. Başına kurban! Nine diyor ki:

— Kızım, hele güveçlerimin içine de bak, temiz midir?

Güvecin içi çok pismiş. Ama Fatmacık diyor ki:

— Nine, güveçlerinin içi çok temiz. Bu sefer nine diyor ki:

— Kızım, filteni al, git. Giderken bir beyaz suyun aktığını göreceksin. O suyla elini yüzünü yıka. Aynı yerde bir de kara su akıyor. Onunla da kaşını, gözünü yıka.

Fatmacık, ninenin dediklerini yapıyor, çok güzel bir kız oluyor. Eve gidiyor, üvey annesi çok şaşıyor. Diyor ki:

— Sen ne yaptın da böyle güzel oldun?

Fatmacık, bütün olanları üvey annesine anlatıyor. Bunun üzerine üvey annesi kendi kızına diyor ki:

— Filteni al, git. Sen de bunu bacadan içeriye düşür.

Kızının adı da Dazgız'mış. Dazgız, anasının dediklerini yapıyor. Filtesini ninenin bacasından içeriye düşürüyor. Kız diyor ki:

— Nine nine, filtem bacadan düştü. Onu bana ver. Nine diyor ki:

— Kızım, benim gözüm görmüyor. Gel kendin al.

Dazgız içeri girmiyor. Nine diyor ki:

— Kızım, hele başıma bak, temiz midir? Kız diyor ki:

— Tuh! Ne pis başın var. Hep bit, sirke dolu. Nine bir daha diyor:

— Kızım, hele bir de güvecime bak, temiz midir?

Kız, güvece bakıp yine diyor:

— Ne pis güvecin var! Hep içi kir mir... Nine diyor ki:

— Kızım, filteni al, git. Orda bir kara su akıyor. O suyla elini, yüzünü yıka.

Kız filtesini alıp çıkıyor, o suyla da elini, yüzünü yıkıyor. Kız çok çirkin oluyor. Eve geliyor. Annesi delleniyor:

— Kızım sana ne oldu?

Dazgız, başından geçenleri anlatıyor. Annesi, yüzünü yıkasa da karalığı gitmiyor.

Bir gün köyde düğün varmış. Üvey anneyle kızı hazırlanıyor. Bunlar yere arpa serpiyorlar. Yanına da bir tas koyuyorlar:

— Biz gelinceye kadar bu arpayı toplayacaksın, bu tası da gözü-nün yaşıyla dolduracaksın, deyip çıkıp gidiyorlar.

O zaman, evlerinde olan bir horoz Fatmacık'ın yanına geliyor. Horoz insan dili biliyormuş, diyor ki:

— Git, bir tas arpa getir. Bir tas da tuzlu su yap, buraya koy.

Horoz, yerdeki arpayı yiyor. Sonra da Fatmacık'a diyor ki:

— Git, gömdüğün kemikleri çıkar. Onlar sana elbise olmuştur. Onları giy, düğüne git ama onlar gelmeden tekrar eve gel.

Fatmacık, horozun dediklerini yapıyor. Elbiseleri giyiyor. Elbise-nin bir cebine inci, bir cebine de kül koyuyor. Düğüne gidiyor, çok güzel oynuyor. Herkes şaşıyor “acaba bu kim”, diye. Fatmacık oynuyor oy-nuyor, sonra da cebindeki inciye gelinin tarafına, külü de üvey annesinin olduğu tarafa serpiyor. Fatmacık, yolda gelirken terliğinin birini suya dü-şürüyor. Sonra eve geliyor, elbiselerini çıkartıyor, yerine koyuyor. Üvey annesiyle bacası geliyor, Fatmacık'a diyor ki:

— Düğüne öyle güzel bir kız geldi, oynadı. Sonra geline inci, bize de kül serpti, çıktı gitti.

Fatmacık, hiçbir şey demiyor.

Bir gün padişahın oğlu atını sularken suda bir şeyin parladığını görüyor, terliği buluyor ve diyor ki:

— Bu terlik kimin ayağına olursa o kızı alacağım.

Veziri yanına alıyor, köye gidiyor. Evleri tek tek aramaya başlıyor ama hiç kimsenin ayağına olmuyor terlik. Bir eve geliyor. O da Fatma-

cık'ın eviymiş. Üvey annesi bu haberi duyunca, Fatmacık'ın elini, ayağını bağıyor, tandıra koyuyor. Dazgız ayağını yontuyor, Keçeloğlu da su taşıyormuş. Padişahın oğluyla vezir içeri giriyor. Horoz dile geliyor, diyor ki:

— Fatmacık tandırda, el ayağı kendirde. Dazgız ayağını yontuyor, Keçeloğlu su taşıyor.

Üvey anne horoza kızıyor, kovalıyor ama horoz yine aynısını söylüyor. Terlik, Dazgız'ın da ayağına olmuyor. O zaman padişahın oğlu diyor ki:

— Hele bir de horozu dinleyelim, bu ne diyor?

Tandırı açıyorlar ki içinde dünya güzeli bir kız duruyor! Padişahın oğlu Fatmacık'ı tandırdan çıkartıyor, terliği giydiriyor. Terlik ayağına oluyor. Fatmacık ve padişahın oğlu buna çok seviniyorlar. Dazgız ile üvey anne, bu olanlara çok üzülüyorlar.

Padişahın oğlu, Fatmacık'ı alıyor, babasının yanına getiriyor. Padişahın oğluyla Fatmacık'a kırk gün, kırk gece düğün yapıyorlar. İkisi de çok mutlu oluyorlar. Böylece Fatmacık da üvey annesinden kurtulmuş oluyor.

DİLENCİ PADİŞAH¹⁰

(Balıkesir Ağzı)

Şinci padişah, vezirini âmiş, dilenci urbasına girmiş, üsdü başı yırtık sanki bilinmicek gibi yapmış kendini.

— Sennen, dū¹¹ vezirine, şöle, dū, bi halkım nasıl insannā nasıl, doleşem, dū. Unnā cıkūle gidēken şöle sapa bi köve ūrūle¹².

— Benim insannāmi, dū, taniyem bakam; gurnaz mı, akıllı mı fikirli mi, benden memnun mu; altdan üsden bakām bi şöle dağıtam, dū, padişahı yandırām, dū, kötülŷem. Dilenci gibi padişah bize bakmū hōle

10 Göltekin, Mustafa (2019). *Masal Anası Kezban Karakoç ve Repertuarı*, Ankara: Grafiker Yayınları s. 314-316.

11 Dū: diyor

12 Ūrūle: uğruyorlar

bõle dîvrem yandırarakden taniyem, dũ. Urdan bu, beriden varũle bunnā kapınıñ õñũnde bi gız çocũ vāmış, aynı sizle gibi, bi gız çocũ vāmış.

— Yavрім, dũ, anañ bubañ vā mı? dũ.

— Vā padişahım, dũ.

— E, babañ nerde? dũ.

Padişah õdîni¹³ bilmũ evela gız.

— Bubañ vā mı gızım? dũ. Bizim eve girme müsademiz vā mı?

— Hay hay padişahım, padişahım dîmũ, hay hay amca, dũ. Bilmũ ya.

— Bubam, vā emme, dũ, biri biñ îtmē¹⁴ kitdi, dũ. Gelir emme āşama gelir, dũ. Urdan:

— E anneñ vā mı¹⁵ gızım? dũ.

— Anam da biri iki îtmē kitdi, dũ.

— E yavrum, dũ, bacañız niden yamık? Şõle bakũn, bacañıza da göçũcek gibi yamık ye gızım, dũ.

— Bakma amca dũ, sen u bacanıñ yamık õdîne, dũ, içiñin îsannānıñ õzü dorudur¹⁶, dũ. Hana sözũ dõrudur dime getirũ. Dumanı dõru çıkā unun, dũ.

— E yavрім, dũ, saña bi gaz yollasam, dũ, yolā mıñ?¹⁷ dũ.

— Hay hay amca, dũ, sevine sevine yoların, dũ, hem de nasıl yoların, dũ. Urdan bu:

— Hadi bakam anaña bubaña selam sõle, dũle.

Gidũle bunnā başga yire gitme gerek yok, dũ. Ben ādım, sormā gerek yok, hana îsannarı gõme gerek yok, dũ. Ben ādım, añnıcāmı añnadım, ben sordum, dũ. Urdan bu, beriden az hõle¹⁸ kõden¹⁹ tışarı çıkũle, uzakleşmũle, diñnenmē oturũle vezirinnen galañ. Vezirine dũ:

13 Õdîni: olduğunu

14 İtmē: etmeye, yapmaya

15 Vā mı: var mı

16 Dorudur: doğrudur

17 Yolā mıñ: yolar mısın

18 Hõle: şõyle

19 Kõden: köyden

— Vezirim, dū, sen bişî añniyebildiñ mi bu gız çocūnuñ gonuşdı kelimeleden? dū.

— Añniyemedim padişahım, dū.

— Bunca senedir sen benim vezirimsin, dū, seniñ añañañ lazım, dū. Gız cocū gadā²⁰ bak işilik öğrenememişin kapımda, dū. Seni, dū, añniyemediñ için, dū, ceza olarak giri u gızıñ yanna, u gonişdıklēmiziñ añañnı, ñi²¹ añañatmak istedi... Ben añañadım emme, dū, sen añniyemediñ seni de öğrenmeñ için, dū, yollicān, dū, añniyemeden gēdiñ mi kelleñ gide, dū. Başga işidirin, guyarın yiriñe, dū. İyer, dū, sālām aña, dū. Baña añañatcāñ, dū. Bölmiş bu kelimelēñ manası dicēñ, dū.

Beriden varū korku bokuna sorcak. Urdan bu varū beriden.

— Yavrım guzum, dū, gelen padişahdı seniñ yanıña, dū, saña soru soran padişahdı, dū. Ben de vezirîn, dū, añañadū. Hinci dū, saña ben, añañadıñ mı u gız çocūnuñ sōledî kelimeleri didi baña, dū. Ben de añniyemedim dincek, dū, git aña da gel, manalānı²² aña da gel. Añniyemeden gediñ mi seni keserin didi baña, dū. Yavrım beni kescek, dū. Baña manalānı dīvri miñ²³, dū, açıklamalānı, dū.

— On altın virēseñ, dū ilk cevabına, yolcek ye galañ gaz yolladı, padişah una. Saña gaz yollasam yola mıñ didi de, nasıl yoların didi ye bak galañ. Urdan bu dükün:

— Amca, dū on altın virēseñ, dū, ilk kelimeniñ manasını dīvrin, dū, babamıñ manasını, dū.

— Hanandık²⁴ gızım, sen dīvi ben virerin, dū. On altını alū.

— Bubañ napdīni sordu, sen de biri biñ itme kitdi didiñ.

— Bubam benim çiftçi, dū. Saçdı bi tene saçdı biñ tene ōcak²⁵. Allah kaç tene virū bi tene. Virūdū mü dolup galū. Bubam çiftçi, dū. Biri biñ itme kitdi didim, dū.

20 Gadā: kadar

21 Ñi: ne

22 Manalānı: manalarını, anlamlarını

23 Dīvri miñ: der misin

24 Hanandık: keşke

25 Ōcak: olacak

— Anañı sordu yavırım, dū.

— On altın tā viresen unu da dîvrin²⁶, dū.

Urdan bu sevine sevine vircek, çünkü canından ocak.

— Anam da, dū, ebe dū. Doğuma kitdi, dū. Biri iki itcek, dū. Çünkü kadın dōrcak²⁷, dū, iki dene ocaklā, dū. Biri iki itme kitdi diye, dū, unu da õle didim, dū, çünkü anam ebe, dū.

— E yavırım, dū, üçüncü cevabıñ gāşılî²⁸, dū. Bacañıza bakdı, dū. Bacañız îri didi, dū. Sen de didiñ kin dū bakma îrilîne dumanı dōrudur didin, dū. Unuñ manası ni?

— On altın daha virēseñ, u zaman dîvrin, dū. Olū otuz. Nîle güzel yolū bak. Mecbur galū virme. Virmediñ mi dîvmem, dū. Hana virū altını.

— U bacanıñ yamıklîni didi, dū, ben de dumanı dōru didim ye, dū, Yalan söylemez, özü dōrudur, eviniñ halkı îsanımız yalan söylemez, sözü dōrudur dime getdim, dū.

— E yavırım gaz yollasam yolā mıñ didi, dū. Sen de, dū, nasıl yolmam hem de isdedîm şekilde yolarıñ didin, dū.

— Senden iyi gaz mı olur vezirim, dū. Senden iyi gaz mı olur. İsdedîm gibi yoldum, dū. Sen hadi yörü padişahıñ yanna galan, dū.

U gız çocunuñ yanda, hana, haber añnamaz gız çocunuñ yanda enayi gılîna düşdîñden, u altınnarı una soydurdîñden, kendiñi soydurdîñden, işitmiş. Padişah.

— Añnadıñ mı? dimiş

— Añnadım dimiş. Gaz gibi beni yoldu, dimiş.

— İşte seni yoldurmā yolladım ben saten seni dimiş. Bu õle.

DİLENCİ PADİŞAH

(Aktarma Metin)

Şimdi padişah vezirini almış, dilenci kılığına girmiş, üstü başı yırtık tanınmayacak hâle getirmiş kendisini. Vezirine:

26 Dîvrin: deyiveririm, derim

27 Dōrcak: doğuracak

28 Gāşılî: karşılığı

— Seninle, diyor, şöyle halkım nasıl, insanlar nasıl dolaşalım, diyor.

Çıkıyorlar, giderken bir köye uğruyorlar.

— Benim insanlarımı tanıyalım bakalım; kurnaz mı, akıllı mı, fikirli mi, benden memnun mu, alttan üstten bakalım, diyor, padişahı kötüleyelim. Dilenci gibi padişah bize bakmıyor, diyelim, dedikodusunu yaparak tanıyalım, diyor.

Sonra, varıyorlar bunlar. Bir kapının önünde bir kız çocuğu varmış.

— Yavrum, annen baban var mı? diyor.

— Var padişahım, diyor.

— E, baban nerede? diyor.

Padişah olduğunu bilmiyor, evvela kız.

— Baban var mı kızım? diyor. Bizim eve girmeye müsaademiz var mı?

— Hay hay padişahım, padişahım demiyor, hay hay amca, diyor. Bilmiyor ya.

— Babam var, ama biri bin etmeye gitti. Gelir ama akşama, diyor. Sonra:

— E, annen var mı kızım? diyor.

— Annem de biri iki etmeye gitti, diyor.

— A yavrum, diyor, bacanız neden yamuk? Şöyle bakıyorum bacanıza da göçüverecek gibi yamuk ya kızım, diyor.

— Bakma amca, diyor, sen o bacanın yamuk olduğuna, içindeki insanların özü doğrudur, diyor. Hani sözü doğrudur demek istiyor. Dumanı doğru çıkar onun, diyor.

— A yavrum, sana bir kaz göndersem yolar mısın? diyor.

— Hay hay amca, diyor, seve seve yolarım, hem de nasıl yolarım, diyor. Sonra:

— Hadi bakalım, annene babana selam söyle, diyorlar.

Gidiyorlar bunlar, başka bir yere gitmeye gerek yok, diyor. Ben

aldım, sormaya gerek yok, başka insanları görmeye gerek yok, diyor. Ben aldım, anlayacağımı anladım, ben sordum, diyor.

Sonra biraz köyden dışarı çıkıyorlar, uzaklaşıyorlar, dinlenmek için oturuyorlar veziriyle. Vezirine:

— Vezirim, diyor, sen bir şey anlayabildin mi bu kız çocuğunun konuştuğu kelimelerden? diyor.

— Anlayamadım padişahım, diyor.

— Bunca senedir sen benim vezirimsin, diyor, senin anlaman lazım, diyor. Kız çocuğu kadar öğrenememişsin, kapımda, diyor. Anlayamadığın için seni, ceza olarak geri o kızın yanına, o konuştuklarımızın anlamını, ne anlatmak istediğini, ben anladım, ama sen anlayamadın, seni de öğrenmen için, yollayacağım. Anlayamadan geldin mi kellen gider, diyor. Başkasını koyarım yerine, diyor. Eğer, sağlam anla, bana anlatacaksın, diyor. Böyleymiş bu sözlerin manası diyeceksin, diyor.

Beriden varıyor, korkusundan soracak. Sonra bu varıyor beriden.

— Yavrum kuzum, diyor, gelen padişahı senin yanına, sana soru soran padişahı, diyor. Ben de vezirim, diyor, anlatıyor. Şimdi sen anladın mı o kız çocuğunun söylediği sözleri dedi bana, diyor. Ben de anlayamadım deyince, git anla da gel, manalarını anla da gel; anlayamadan gelirsen seni keserim dedi bana, diyor. Yavrum beni kesecek, diyor. Bana manalarını deyiverir misin, diyor, açıklamalarını diyor.

— On altın verirsen, ilk cevabına, -yolacak ya artık kaz yolladı padişah ona-. Sana kaz yollasam yolar mısın dedi de nasıl yolarım dedi ya. Bak artık. Sonra bu diyor ki:

— Amca, diyor, on altın verirsen, diyor, ilk sözlerin manasını deyiveririm, babamın manasını, diyor.

— Keşke kızım, sen söyleyiver, ben veririm, diyor.

On altını alıyor.

— Babanın ne yaptığını sordu, sen de biri bin etmeye gitti dedin.

— Benim babam çiftçi, diyor. Saçtığı bir tane, bin tane olacak. Allah kaç tane veriyor bir tanede. Veriverdi mi dolup kalıyor. Babam çiftçi, diyor. Biri bin etmeye gitti dedim, diyor.

— Anneni sordu yavrum, diyor.

— On altın daha verirsen onu da söyleyiveririm, diyor.

Sonra bu sevine sevine verecek, çünkü canından olacak.

— Annem, ebe diyor. Doğuma gitti, biri iki edecek, diyor. Çünkü kadın doğuracak, iki tane olacaklar, diyor. Biri iki etmeye gitti, diye, onu da öyle dedim, çünkü annem ebe, diyor.

— E peki yavrum, üçüncü cevabın karşılığı, diyor. Bacanıza baktı, bacanız eğri dedi, diyor. Sen de dedin ki bakma eğriliğine dumanı doğru-
dur dedin. Onun manası nedir?

— On altın daha verirsen, o zaman söylerim, diyor. -Oluyor otuz-. Nasıl güzel yoluyor bak. Mecbur kalıyor vermeye. Vermedin mi söylemem, diyor. Hani veriyor altını.

— O bacanın yamukluğunu dedi, ben de dumanı doğru dedim ya, diyor. Yalan söylemez, özü doğrudur, evinin halkı insanımız yalan söylemez, sözü doğrudur demek istedim, diyor.

— E yavrum kaz yollasam yolar mısın dedi, diyor? Sen de nasıl yolmam hem de istediğim şekilde yolarım dedin, diyor.

— Senden iyi kaz mı olur vezirim, diyor, senden iyi kaz mı olur. İstediyim gibi yoldum, diyor. Sen hadi yürü padişahın yanına artık, diyor.

O kız çocuğunun yanında, hani haber anlamaz kız çocuğunun yanında enayi konumuna düştüğünden, o altınları ona kaptırdığından, soyulduğundan, böyle yapmış.

Padişah:

— Anladın mı? demiş.

— Anladım, demiş. Kaz gibi yoldu beni, demiş.

— İşte seni yoldurmak için yolladım ben zaten, demiş.

AHISKA MASALLARI

Minara ALİYEVA ÇINAR *

Giriş

Masal, toplumların hayal gücüyle örülmüş, en eski çağlardan dile den dile aktararak günümüze kadar ulaşan, aktarılırken yaşanan çağın gereksinimlerine, beklentilerine göre yeniden şekillenen sözlü halk edebiyatının önemli türlerinden biridir. Masal “genellikle halkın yarattığı, hayale dayanan, sözlü gelenekte yaşayan, çoğunlukla insanlar, hayvanlar ile cadı, cin, dev, peri vb. varlıkların başından geçen olağanüstü olayları anlatan edebî tür”dür (URL 1).

Türk dünyasında masal için *ertegi*, *ertag*, *ertek*, *ertak*, *ertäk*, *erteki*, çorçak, çöçäk, çorçek, *cööcomok*, çomok, *nağıl*, *masal*, *matal*, *hekât*, *hikâye*, âkiyât, *at çabû*, *hallap* (A.B. Alptekin 2010: 15; A.B. Ercilasun ve diğerleri 1991: 562-563) terimleri kullanılırken Ahıska ağzında Anadolu sahasında kullanılan *hekiya* terimi kullanılmış, kullanılmaya da devam etmektedir.

Bir toplumun edebî eserlere yükledikleri anlamları anlayabilmek için onların tarihî geçmişine, kültürel özelliklerine, diline, dinine, âdet ve geleneklerine bakmak, dünyaya bakış açısını görmek gerekir. Bütün toplumlarda görüldüğü gibi Ahıska Türklerinin masallarında da derin anlamlar, manidâr mesajlar vardır. Halk arasında anlatılan “Nöydux, nəoldux, nəolacaux?” adlı masal, bu topluluğun korku ve endişesini yansıtan, geleceğin düşünülmesi gerektiği mesajını veren ve âdeta bir toplum ola-

* Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı. minara@uludag.edu.tr

rak Ahıska Türklerinin hayatını aksettiren ve ihtiyatlı olmayı öneren bir masaldır.

1. Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri

Ahıska Türkleri, Anadolu'nun bağrından koparılmış, sınırın ötesinde bırakılmış bir Türk topluluğudur. Başından geçen felaketler sonucunda Orta Asya'ya sürülmüş, değişik sebeplerden dolayı dünyanın birçok ülkesine dağıtılmış Anadolu topraklarının öz evlatlarıdır. Ahıska Türkleri, Sovyetler Birliği Dönemi'nde Türk halklarına yönelik planlanan asimilasyon politikaları bağlamında uygulanan baskı ve sürgün neticesinde ana vatanlarına dönemeyen yegâne Türk topluluğudur.

Ahıska bölgesi, günümüzde Gürcistan sınırları içinde bulunan, Türkiye'nin kuzey doğusunda, Ardahan ilimize sınır teşkil eden, Gürcistan'ın güney batısında, Türkiye'ye 15 km mesafede bulunan ve geçmişte Ahıska Türklerinin ana vatanı olan çok eski bir Türk yurdudur (A.N. Kurat 1992; Ş. Baştav 1995; Z.V. Togan 1997). Bu bölge, *Ahıska*, *Adıgün*, *Aspinza*, *Ahlkelek*, *Bogdanovka* gibi ilçeleri ve iki yüz yirmiden fazla köyü olan bir bölgedir (Y. Zeyrek 2001).

Ahıska, 1828 yılına kadar Osmanlı Devleti'ne bağlıyken bu tarihten sonra Türk-Rus Savaşı'nda Türklerin mağlup olması sonucunda 1829 Edirne Antlaşması'yla Rusya'ya bağlanır. 1944 yılında ise bu bölgede yaşayan Ahıska Türkleri topyekûn sürgüne tabi tutulur ve Orta Asya'ya sürülürler. 1956 yılında kendilerine uygulanan sıkı yönetimin kaldırılması neticesinde vatana dönme umuduyla göçler yaşanır ancak vatanlarına dönemezler. Vatanları Ahıska'ya daha yakın olmak için bazıları Azerbaycan ve genel olarak Kafkasya'nın değişik bölgelerine yerleşirler. 1989 yılında yaşanan "Fergana olayları"ndan sonra da yeniden zorunlu göçler yaşanır ve Ahıska Türkleri, Rusya Federasyonu başta olmak üzere farklı ülkelere dağılır.

Günümüzde Ahıska Türkleri Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Özbekistan, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Gürcistan ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamaktadır. Bu ülkelerde yaşayan Ahıskalıların nüfusu, kesin olmamakla birlikte altı yüz bin civarındadır (R. Seferov ve A. Akış 2008: 402).

2. Ahıska Bölgesinin Kültürel Yapısı

Ahıska'nın kültürü, Atabek Yurdu kültürüdür. Osmanlı Devleti'nde Çıldır Eyaleti olarak bilinen Ahıska merkezli Atabek Yurdu, Türkiye'nin Artvin, Ardahan illeri ve Erzurum ilinin kuzeydoğusu (İspir, Tortum, Oltu) ile Gürcistan'ın Ahıska, Ahılkelek ve Azgur bölgelerini içine alan bir bölgedir. Bu bölge Dede Korkut hikâyelerinin anlatıldığı yerdir (Çınar 2022: 11). Âşıklık geleneğinin yurdu, ozanların beşiğidir. Bu bölge, Türk ozanlık geleneğinin devamını sürdüren önemli âşıkları yetiştirmiş bir bölgedir (M. Aliyeva 2014: 13-14).

Âşıklık, sözlü kültür döneminde bölge insanının yüksek bir eğitim ve kültür düzeyinde yaşadığını gösterir. Eğitsel niteliği oldukça yüksek değerde olan ürünlerden masallar, destanlar, efsaneler, türküler, mâni-ler, bilmeceler, oyunlar, ninniler, atasözleri vd. bu bölgenin vazgeçilmez ürünleridir. Bu ürünler, o bölgede yaşayan tüm halkların ortak iletişim dili olan Türkçe ile söylenmiş, günümüzde dahi sadece dağınık halde yaşayan Ahıskalılar tarafından değil, Ahıska bölgesinde hâlâ hayatta olan Gürcüler tarafından da anlatılmaktadır (M. Aliyeva Çınar 2020a: 21).

3. Ahıska Türklerinin Masal Dünyası

Her toplumda olduğu gibi Ahıska Türklerinin de bir masal dünyası vardır. Bu dünya, Anadolu topraklarının bağrında yaşatılan Dede Korkut hikâyeleri ve Anadolu masallarıyla beslenmiş bir dünyadır.

Coğrafi ve sosyal çevre değiştikçe Ahıska Türklerinin masalları da değişmeye maruz kalmıştır. Ahıska Türkleri diğer Türk boyları gibi yüzlerce yıllık tarihî gelişim süreci içerisinde masalları bulundukları coğrafyalarda büyük ölçüde yaşatmış, diğer Türk boylarının anlattıkları benzermetinlerden etkilenerek masallara yenilik de katmışlardır (M. Aliyeva 2012: 15). Nitekim Türk dünyasında anlatılan bazı halk masalları, bütün Türk boyları için de ortaktır. Belirtilmelidir ki anlatılan masalların arasında Atabek Yurdu'nda, Ahıska bölgesinde ortaya çıkan ve sadece Ahıskalılara özgü masallar da bulunmaktadır.

3.1. Ahıska Masalları ile İlgili Çalışmalar

Bu bölgede söylenegelen masalları bir bütün hâlinde düşünmek gerekir. Bundan dolayı bu bölge masallarıyla ilgili çalışmalardan söz ederken Atabek Yurdu masalları üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bu bölümde tarihi Atabek Yurdu'nun günümüzdeki masal araştırmaları ve vatanlarından uzakta kalan Ahıska Türklerinin günümüzdeki masal araştırmaları ele alınmıştır.

3.1.1. Türkiye’de Kalan Atabek Yurdu Bölge Masalları

Bu bölge; 1829 Edirne Antlaşması'yla sınır dışında bırakılan Ahıska, Aspinza, Azgur, Ahılkelek ve Bogdanovka dışında Türkiye sınırları içinde kalan Çıldır, Ardahan, Göle, Posof, Şavşat, Artvin, Ardahan, Oltu, Bardız, Narman, Tortum, Yusufeli ve İspir'i içine alan Atabek Yurdu'nun bir parçasıdır. Atabek Yurdu'nda anlatılan masallarla ilgili araştırmalar şöyledir:

3.1.1.1 “Tek Atlı Tekin Olmaz”

Bu bölge masallarının derleme yöntemiyle kaleme alınan masal kitaplarının başında Ümit Kaftancıoğlu'nun *Tek Atlı Tekin Olmaz* adlı eseri yer almaktadır. “Dedem Korkut-Bayat boylarının yaşadığı Kars-Ardahan-Hanak-Damal-Posof köylerinden derlenmiş” bu masallar, 1973 yılında Remzi Kitabevinde yayınlanmıştır. Sahada anlatılan yirmi dört masalı içeren bu eser, derlenen yerin Ahıska'ya en yakın yer olması açısından da önemlidir.

3.1.1.2. “Gümüştane ve Bayburt Masalları”

Atabek Yurdu'nun bir parçası olan Bayburt'ta anlatılan masallar üzerine yapılan bu çalışma doğrudan bu sahaya ait olmasa da büyük ölçüde Atabek Yurdu masallarını içeren bir eserdir. Saim Sakaoğlu'nun *Gümüştane ve Bayburt Masalları* adlı bu eserin ikinci bölümünde Gümüştane ve Bayburt masallarının sınıflandırılması ve incelemesine yer verilmiştir. 70'li yıllardan itibaren derlemeye alınan bu masallar, halk bilimi araştırmaları açısından önemli bir yere sahiptir. Yaklaşık olarak

400 masalın yer aldığı bu eser, 2002 yılında Akçağ Yayınevinde ikinci baskısıyla araştırmacı ve okuyuculara sunulmuştur.

3.1.1.3. “Arpaçay Nağılları: Sahadan Ağız Özellikleriyle Derlenmiş Masallar”, “Ardahan-Çıldır-Göle Masalları: Sahadan Ağız Özellikleriyle Derlenmiş Masallar”

Ardahan ve bu ile bağlı olan çalışmaların başında Ahmet Ali Arslan’ın derleme yöntemiyle kaleme aldığı *“Arpaçay Nağılları: Sahadan Ağız Özellikleriyle Derlenmiş Masallar”* ve *“Ardahan-Çıldır-Göle Masalları: Sahadan Ağız Özellikleriyle Derlenmiş Masallar”* adlı çalışmalar da önemli bir yere sahiptir. Araştırmacının 2017 yılında Kömen Yayınlarından çıkmış olan bu iki eseri, toplamında yetmiş beş masaldan oluşup gerek ağız araştırmaları gerekse masalları derleme açısından önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

3.1.1.4. “Kartallar Padişahı Ardanuç Halk Masalları”, “Ardanuç-Ahıska Masalları ve Halk Hikâyeleri”, “Ahıska Masalları ve Hikâyeleri”, “Ardanuç, Şavşat ve Posof’tan Halk Hikâyeleri ve Masallar”, “Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli’den Masallar ve Halk Hikâyeleri”

Bu bölgede masallar üzerine yapılmış diğer çalışmalar ise araştırmacı Ülkü Önal’a aittir. Önal’ın sadece Ardahan illeri ile ilgili değil, Atabek Yurdu’nun diğer illeriyle ilgili derleme çalışmaları da mevcuttur. Bu eserler bir seri olarak şu şekilde alanyazına kazandırılmıştır: 2001 yılında yayınlanmış *Kartallar Padişahı Ardanuç Halk Masalları*, 1. Cilt; 2004 yılında yayınlanmış *Ardanuç-Ahıska Masalları ve Halk Hikâyeleri*, 2. Cilt; 2008 yılında yayınlanmış *Ahıska Masalları ve Hikâyeleri*, 3. Cilt; 2015 yılında yayınlanmış *Ardanuç, Şavşat ve Posof’tan Halk Hikâyeleri ve Masallar*; 2017 yılında yayınlanmış *Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli’den Masallar ve Halk Hikâyeleri*’dir. Derleme yöntemiyle kaleme alınan bu masalların yazıya aktarılması bu bölgenin masal araştırmaları için zengin bir malzeme teşkil etmektedir.

3.1.1.5. “Ardahan Masalları”

Mehtap Demirci Bahadır’ın lisansüstü tezinden ürettiği bu eseri, Ardahan’ın Kurtuluşu’nun 100. yılı münasebetiyle 2021 yılında basılmıştır. Eserde hayvan, sihirli/olağanüstü, gerçekçi, dinî ve mizahî masallar olmak üzere kırk bir masal yer almaktadır.

3.1.2. Türkiye Dışında Kalan Ahıska Türklerinin Masalları

Sovyetler Birliği Dönemi’nde Ahıska Türklerine, ne yazık ki zengin sözlü edebiyatın sayfalarında ölümsüzleştirilme imkânı verilmemiştir. Ahıska Türklerine ait ilk yazılı edebî eserler, alanyazında yerini Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra almaya başlar. İlk masallar, Sovyetler Birliği sonrasındaki ilk yıllarda Rusya Federasyonu’na bağlı Kabardin Balkarya Otonom Cumhuriyeti’nde ikamet eden Ahıska Türklerinin çıkardığı gazetede yerini alır. Ardından roman, hikâye, anı vb. edebî türlerin yanı sıra folklor a ait kitaplar da kaleme alınır. Ayrıca Türkiye’de 2004 yılından 2019 yılına kadar aralıksız yayınlanan *Bizim Ahıska* dergisinde de masallara yer verilir. Ahıska Türkleri arasında anlatılan masallar, genel itibarıyla Türkiye’ye göç eden Ahıskalılar tarafından derlenmiş ve yayınlanmıştır.

3.1.2.1. Dergi ve Gazeteler

3.1.2.1.1. Vatan Yolunda

Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla yayın özgürlüğüne kavuşan Ahıska Türkleri, gazete yayımlamaya başlar. Masal örneklerinin verildiği gazete, Haziran 1999’dan itibaren Rusya Federasyonu Kabardin Balkarya Cumhuriyeti’nde yayınlanan *Vatan Yolunda* gazetesidir. Ahıska ağızıyla ancak Kiril alfabesiyle yayınlanan bu masallar da yazıya geçirilmiş ilk örnekler olması bakımından önemli bir yere sahiptir.

3.1.2.1.2. Bizim Ahıska

Atabek Yurdu’nda anlatılan ve dolayısıyla Ahıska Türklerinin sözlü halk edebiyatında anlatılagelen masallar *Bizim Ahıska* dergisinde de yerini alır. Bu masallar Kazakistan’da yaşayan Ahıskalılardan derle-

nerek kaleme alınmıştır. Dergide 23. sayıda yer alan Çırtan ve 33. sayıda yer alan *Ceyilleden Alma* adlı masallar yer almaktadır.

3.1.2.2. Kitaplar

3.1.2.2.1. Ahıska Türk Folkloru ve Ahıska Türkeri: Vatan Bilgisi

Doğrudan masalları kapsamayan ancak masal örneklerini de içinde barındıran eserlerin başında Asif Hacı ile Aydın Poladoğlu'nun *Ahıska Türk Folkloru* adlı eseri gelir. Bu eserde yer alan sekiz masal, Asif Hacı'nın *Ahıska Türkleri: Vatan Bilgisi* adlı çalışmasında da yer alır.

3.1.2.2.2. Ahıska Masalları ve Hikâyeler

Türkiye dışında kalan ve günümüzde hâlâ anlatılan ilk Ahıska masal derlemeleri Mircevat Ahıskalı'ya aittir. Türkiye'ye göç ederek Bursa'da ikamet eden araştırmacı, kendisi gibi Türkiye'ye yerleşen Ahıskalılarından derleme yaparak bu masalları 2010 yılında *Ahıska Masalları ve Hikâyeler* adlı eserinde vermiştir. Bu eserde Ahıska hikâyeleriyle birlikte beş masal yerini almıştır.

3.1.2.2.3. Ahıska'da Söylenen Hikâye ve Masallar

Mircevat Ahıskalı'nın derleme yöntemiyle hazırladığı *Ahıska'da Söylenen Hikâye ve Masallar* adlı çalışması da 2012 yılında yayınlanmıştır. Türkiye Türkçesi ile kaleme alınan bu eser, 53 masal ve hikâyeden oluşmaktadır. Ahıska'da söylenmiş ve günümüze kadar nesilden nesile aktararak ulaşılagelmiş bu masal ve hikâyelerin Ahıska masal araştırmaları için bir kaynak olması sebebiyle sevindiricidir. Ancak Ahıska ağızıyla kaleme alınmaması, bu masalların bir bütünlük içinde incelenmesine imkân vermemektedir.

3.1.2.2.4. Atalardan Kalan Hazine: Ahıskalı Türklerin Sosyal Medeni Hayat Tarihi

Ahıska Türklerine ait ancak Ahıska ağızından ziyade Karapapak (Terekeme) ağız özelliklerini yansıtan anlatımla hazırlanmış bir diğer eser, A. Piriyeve ve S. Piriyeve'nin ortaklaşa hazırladıkları *Atalardan Ka-*

lan Hazine: Ahıskalı Türklerin Sosyal Medeni Hayat Tarihi adlı çalışmadır. Bu eserde her ne kadar bazı masallar efsane başlığı altında verilmişse de masal bölümünde derlenmiş altı örnek yer almaktadır.

3.1.2.2.5. “Ahıska Türkleri: Dil, Tarih ve Folklor”

İsmail Kazımov’un Azerbaycan Türkçesiyle kaleme aldığı bu eser, 2012 yılında Bakü’de yayınlanmıştır. Genel anlamda Ahıska Türklerinin dil ve tarih konularının yanı sıra Ahıska Türklerinin folklorik malzemelerine de yer verilmiştir. Araştırmacı, “Axısqalılarda Nağıl Dünyası” adlı bölümün içinde beş masala yer vermiştir.

3.1.2.2.6. “Kazakistan’da Çimkent Bölgesinde Sürgünde Yaşayan Ahıska Türklerinin Kültür Çatısı: Doğum, Düğün, Ölüm Âdetleri”

Cemile Güzeloğlu tarafından kaleme alınan ve 2018 yılında Ankara’da Gece Akademi yayınlarından çıkan bu eserde Kazakistan’da yaşayan Ahıska Türklerinden derleme yöntemiyle toplanan materyaller yer almaktadır. Eserde yer alan dokuz masaldan bazıları Türkiye Türkçesi ile bazıları Ahıska ağzıyla bir masal da Terekeme (Karapapak) ağzıyla kaleme alınmıştır.

3.1.2.3. Lisansüstü Tezler

Derleme yöntemiyle elde edilen ve Ahıska ağzıyla kaleme alınan Ahıska Türkleri masalları ile ilgili çalışmalar günümüzde lisansüstü eğitimini tamamlamış öğrencilere aittir. Bu tezlerde verilen masallar hem farklı ülkelerde yaşayan Ahıskalılarından derlenmiş hem de Ahıska ağzıyla kaleme alınmış masallardır.

3.1.2.3.1. “Ahıska Türkleri (Sözlü Bağlamında)”

Fatma Devrişeva’nın 2006 yılında tamamladığı *Ahıska Türkleri (Sözlü Bağlamında)* adlı Yüksek Lisans Tezinde Ahıska ağzıyla verilmiş beş masal bulunmaktadır. Bu masallar Kazakistan’da Ahıska’dan sürgün edilen ve derleme zamanında 85 yaşında olan Asratov Nida Ridvanoğlu’ndan derlenmiştir.

3.1.2.3.2. “Kırgızistan’da Yaşayan Ahıska Türklerinin Folkloru”

İlmira Ragibova’nın 2008 yılında tamamladığı *Kırgızistan’da Yaşayan Ahıska Türklerinin Folkloru* adlı Yüksek Lisans Tezinde Ahıska ağzıyla yazılan 17 masal bulunmaktadır. Bu çalışmada verilen ve Kırgızistan’da yaşayan Ahıskalılardan derlenen bu masallarla ilgili bir diğer özellik (a) Hayvan masalları, (b) Asıl halk masalları ve (c) Yalanlamalı masallar şeklinde sınıflandırılmış olmasıdır.

3.1.2.3.3. “Sürgünde Yaşayan Ahıska Türklerinin Folklor ve Etnografyası”

Rasim Mammadov’un 2016 yılında tamamladığı *Sürgünde Yaşayan Ahıska Türklerinin Folklor ve Etnografyası* adlı Yüksek Lisans Tezinde 14’ü Ahıska ağzıyla toplam 15 masala yer verilmiştir. Bu çalışmada yer alan masallar Azerbaycan’da yaşayan Ahıska Türklerinden derlenmiştir.

3.1.2.3.4. “Kazakistan’da Yaşayan Ahıska Türkleri’nin Folklorunun İncelenmesi”

Havva Uludağ’ın 2018 yılında tamamladığı *Kazakistan’da Yaşayan Ahıska Türkleri’nin Folklorunun İncelenmesi* adlı Yüksek Lisans Tezinde hikâyeler adı altında Ahıska ağzıyla derlenmiş iki masala yer verilmiştir.

3.1.2.3.5. “Ahıska Türkleri Folkloru Üzerine Bir Araştırma (Kazakistan-Almatı Bölgesi)”

Ramazan Etyemez’in 2016 yılında tamamladığı *Ahıska Türkleri Folkloru Üzerine Bir Araştırma (Kazakistan-Almatı Bölgesi)* adlı Yüksek Lisans Tezinde derlenmiş ve Türkiye Türkçesiyle aktarılmış 14 masal bulunmaktadır. Bu masallardan bazıları Mircevat Ahıskalı’dan alındığı için anlatıcıya ait *Ahıska’da Söylenen Hikâye ve Masallar* adlı çalışmasındaki masallarla aynıdır.

3.2. Ahıska Masallarının Sınıflandırılması

Ahıska masallarının külliyatı tam anlamıyla oluşturulmadığından, Ahıska Türkleri arasında anlatılagelen ve değişik kaynaklarda tespit edilen 150 masal genel sınıflandırmanın içinde değerlendirilecektir.

Hayvan masalları arasında, kahramanı hayvan olanların yanı sıra kahramanı hayvan ve insan olan masallar da vardır. Hayvanların veya ruhların insanlara yardım etmesi, insanların hayvanlarla kardeş olması, insanların kötü veya iyi ruhlarla yaşaması üzerine masallara rastlamak da mümkündür. Akıllı veya aptal, çalışkan veya tembel, dürüst veya hilekâr, yardımsever veya cimri vb. kahramanlar da Ahıska masallarında yerini alır. Bütün bunlar diğer toplumlarda görüldüğü gibi, “Ahıska toplumunun yaşayışları, düşünceleri, arzuları ve inanışlarıyla yakından ilgilidir. Çocuklar için bir eğlence konusu olan, eğitici ve öğretici bir rol üstlenme açısından son derece önemli olan bu edebî ürünler, Ahıska halkının geçim kaynağından, din, dil, üslûp ve ahlâkî özelliklerine kadar bütün kültür değerlerini aksettirir.” (M. Aliyeva Çınar 2020b)

Masallar nesirle söylenmiş, tamamiyle hayal ürünü, gerçeğe ilgisiz ve anlattıklarında inandırıcılık gayesi olmayan kısa bir anlatı türleridir aslında (P.N. Boratav 1969: 80). Ancak, masalın sadece “olağanüstü” olayları konu eden bir anlatı türü olduğunu iddia etmek de yanlış olur. İnsan hayatında doğum öncesinden ölüm ve sonrasına kadar gelişen olayları kapsayan sözlü edebî türler içerisinde yer alan bir masal, zamanın romanı veya hikâyesi olarak da değerlendirilebilir. Atabekliler de masallara hakiki hayatta yaşadıkları olaylara ilaveten birtakım hayallerini, duygu ve düşüncelerini katarlar. Masallarda gerçek hayatla, hayallerin birleştirildiği masallarda yaşanabilir olaylarla olağanüstü olaylar yan yana gelerek birer gerçek olaymış gibi anlatılır. Bu bakımdan değerlendirildiğinde örnek olması açısından Ahıska masallarından bazıları şöyle sınıflandırılabilir:

3.2.1. Olağanüstü Özellikleri Taşıyan Masallar:

“Şifalı Narlar” (ASHM/1), “Rüya” (ASHM/3), “Karaoğlan” (ASHM/4), “Değirmenci ile Tilki” (ASHM/7), “Şeb ile Şeker Cinsine Çeker” (ASHM/37), “Keçikızı” (ASHM/23), “Hain Vezir” (ASHM/36),

“Kaldıramayacağın Yükün Altına Girme” (ASHM/8), “Pisiginən Sıçan” (ATF/13), “Saraç Bülbülleri” (AMH/1), “Şahmanicihan” (AHM/2), “Sütemen” (AHM/3), “Oduncu ile Ayı” (AMH/12), “Meçeçile ve Salak Dev” (AMH/13), “Olmaz Oyunu” (AMH/15; RE/1), “Üç Usta” (ATF/14; RE/5; HU/2), “Xorozinən Pitik” (ATF/16), “Gartalnan Şahmaranın Dostluğu” (AGH/4), “Garanguş, İlan ve Mıgı” (AGH/6), “Ayağına Tiken Batan Horoz” (İR/1); “Altun Topi” (FD/1), “Diner Söylemez” (FD/2); “Tilki ile Karga Masalı” (RM/1), “Deve Masalı”(RM/2) vb.

3.2.2. Gerçek Olayları Yansıtan Masallar:

“Kaderden Kaçmak Olmaz” (ASHM/64), “Usta” (ASHM/6), “Nasihat” (ASHM/10), “Borbola Tiken” (ASHM/25), “Olağanüstü Yalan” (ASHM/34), “Hak Var Divan Yok” (ASHM/27), “İncili Çavuş” (ASHM/46), “Yemek Pişirmesini Bilmeyen Kadın” (ASHM/11), “Her Şeyin Fazlası Haramdır” (ASHM/13), “Yiyip mi Dövelim” (ASHM/12), “Gelen Gidene Rahmet Okutur” (ASHM/14), “Zalim Kaynana” (ASHM/18), “Cimri Ağanın Zeki Kızı” (AMH/8; RE/4), “Karı Düşkün” (AMH/10), “Ay Gidi Benim Tırpanım” (AMH/16), Ağsaxallar (ATF/15), “Ahıllı Kız” (İR/5) vb.

3.3. Ahıska Masallarının Özellikleri

Ahıska masalları, Anadolu’da anlatılan masallar gibi genel olarak nesirle söylenmiş edebî türlerdir. Ancak bazı masallarda çoklukla kahramanların ağzından söylenen manzum parçalara da rastlanır. Zira bu durum masalların mensur bir tür olduğu gerçeğini de değiştirecek boyutta değildir. Masalların genellikle başlığı olmaz ancak anlatıcılar bazen aynı masala kendilerine göre bir başlık kullanırlar.

3.3.1. Ahıska Masallarında Yer Alan Masal Tekerlemeleri

Ahıska masallarında masalın başında “*Bir var imiş, bir yoğ imiş, əski zamanda...*”, “*Var iduh, yoh iduh, üç arhadaş iduh.*”, “*Axır zamanda bir padişax / bir adam var imiş...*” vb.; masalın kendisinde “*Düştux yolun türabına.*” “*Az mi gettux, çox mi gettux, dərə təpə dümdüz gettux.*”, “*Dərələrdən yel kimi təpələrdən sel kimi.*” “*Var varax,*

sür sürəx, destursuz bağa girəx...” vb. masalın sonunda “*Göktən üç alma düşmüş: biri söyliyənə, biri yazana, biri də oxiyana...*” vb. gibi tekerlemelere rastlamak mümkündür.

3.3.2. Ahıska Masallarının Şekil Özellikleri

Şekil özellikleri bakımından Ahıska masalları genel itibarıyla mensur anlatılardır. Ancak zaman zaman masalların içerisinde manzum parçalara rastlamak da mümkündür. Anadolu masallarında görüldüğü gibi Ahıska masalları da fıkra veya efsaneden daha uzun, fakat destan ve hikâyeden daha kısa bir anlatı türüdür. Genellikle hayvan masalları kısa olabilmektedir.

Ahıska masallarında diğer halk edebiyatı türlerinden atasözü, deyim, dua, beddua, manilere de rastlanabilir. Türk masalları genel olarak öğrenilen geçmiş zaman ve geniş zaman kipiyle anlatılır. Ancak Ahıskalılar arasında anlatılan masallarda öğrenilen geçmiş zaman kipinin kullanılmasının yanı sıra genellikle şimdiki zaman, bazen de geniş zaman kipi tercih edilmektedir.

3.3.3. Ahıska Masallarının İç Yapısı

Ahıska masallarında işlenen konuları sınırlandırmak hayli zordur. Çünkü bu masallarda olağanüstü olaylarla birlikte olağanüstü olmayan, gerçek hayattan alınan olaylar da konu edinmektedir. Ancak masallarda genellikle iyi-kötü, doğru-yanlış, çirkin-güzel gibi birbirlerine zıt karakter ve durumların mücadeleleri anlatılır. Masalların sonunda genellikle iyiler kazanır, ödüllendirilir; kötüler kaybeder ve cezalandırılır.

Masallar olağanüstü özelliklere sahip olduğundan masal kahramanları, olaylar, mekânlar da olağanüstü nitelikler taşır. Ahıska masallarında zaman ve mekân genellikle belirsizdir. Zaman, genellikle “evvel zaman/eski zaman” olarak geçer. Mekân ise genellikle masal ülkesi, bizim bulunduğumuz yerden çok uzaklarda bulunan bir diyardır. Bazı kahramanlar sıradan bir insanın özelliklerine sahip iken, bazı insanlar ve ayrıca hayvanlar, devler, cinler, periler, ejderhalar vs. olağanüstü yaratıklar olarak karşımıza çıkar.

Ahıska masallarında bu kahramanların özel adları yoktur. Genel

olarak padişah, hain vezir, altın saçlı şehzade, çiftçi, peri kızı, keçi kızı, yetim kız, inci dişli kız, poşa kızı, nene, cadı nene, kaynana, gelin, papah kardeş, Karaoğlan, karadev, usta, tilki, çakal, kurt, civciv, horoz, köle, derviş, zalim ağa ve benzeridir. Bazı kahramanlar sembolik tiplerdir ve kendilerine has özellikleri vardır; bazıları kurnazlığı, akıllılığı; bazıları iyiliği, doğruluğu; bazıları kötülüğü, ikiyüzlülüğü; bazıları ise iyiliği, doğruluğu temsil eder.

Masallarda bazı kahramanların dua ve bedduaları gerçekleşir; bazı kahramanlar başkalarının yardımıyla emeline ulaşır. Bunlar masallardaki ikinci planda olan insanlar olabileceği gibi at, köpek, kedi, inek, yılan, kuş vb. hayvanlar da olabilmektedir. Hayvanlar genellikle güçlü ve üstün özellikleriyle kahramana yardım eden tiplerdir. Bütün masallar insanları iyiliğe ve güzelliğe davet eder: Masallarda iyiler kötülerı yener, olaylar mutlu sona erer.

3.3.4. Ahıska Masallarının Anlatıcıları

Ahıska masallarının anlatıcıları genellikle yaşlılardır. Torunlarını etrafında toplayarak onları hem eğlendirmek hem de onlara eğitici mesajlar vermek için anlatanlar, neneler ve dedelerdir. Yeri geldikçe çocukları uyutmak için de masallar anlatılır. Masallar sadece çocuklara anlatılmaz, nasihat vermek veya herhangi bir konuya dikkat çekmek için zaman zaman yetişkinlere de anlatılır. Ahıska Türklerinde masallar genellikle ev ortamında anlatılır.

Masal anlatıcıları, büyüklerinden dinledikleri masalları bazen farklı benzermetinleriyle anlatmaktadırlar. Dinledikleri masallardan hareketle yeni masallar da yaratabilmektedirler. Yani daha önceleri anlatılan bir masalı örnek alarak yeni şekiller yaratmaktadırlar.

3.3.5. Ahıska Masalarında Yanışlar

Masallarda yer alan bir diğer önemli unsur, hikâye etmenin en küçük unsuru olarak tanımlanan “yanış”lardır². Ahıska masallarındaki

2 “Yanış” kelimesi, halk edebiyatı araştırmalarında “motif” kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. (Bk. Mehmet Naci Önal, *Kim Uyur Kim Uyanık? Türk Masal İncelemeleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat. s. 36)

yanışlar da sınıflandırılarak değerlendirilebilir. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi Ahıska masalları üzerine yapılan derleme çalışmalarının henüz tamamlanmamış olması bu değerlendirmeyi güçleştirmektedir. Genel olarak Ahıska masallarındaki yanışlar, mitolojik hayvanlar, konuşan hayvanlar, insana nasihat eden veya yol gösteren/yardım eden hayvanlar, kahramanların yaptıkları işler, üreme ve türeme, devler ve büyücüler, refaha kavuşma veya sıkıntıya düşme, sihirli objeler, güç işi buyurma, toplum, aile, gelenek-görenekler, aldatma veya tuzak kurma, ölüm, rüya, elçi taşı, sayı ve buna benzer pekçok yanış bulunmaktadır. Ayrıca Allah'ın adıyla işe koyulmak, hayır dua almak gibi pekçok dinî yanışla da karşılaşılır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde görülen yanışların bazıları günümüzde anlatılan masallarda da yer almaktadır. Ahıska masallarında kahramanın başından geçen olaylarda İslamî değerlere sığınması ve yardım dilemesi, masalların İslamiyet etkisiyle şekillendiğini de göstermektedir.

Sonuç

Ahıska masalları, vatanından uzak coğrafyalarda kalmalarına rağmen Ahıska Türklerinde günümüze kadar anlatılagelen önemli anlatı türleridir. Gerek çocuklara gerekse yetişkinlere hitap eden bu masallar, diğer toplumlarda görüldüğü gibi, insanları eğitmek, onlara yol göstermek, topluma faydalı bireyler yetiştirmek ve eğlendirmek için söylenmiş önemli halk edebiyatı ürünleridir. Kültürel özellikleri de içinde barındıran bu masallar, çocuklar için “bireyde kişiliğin şekillenmesi”nde görev üstlenirken yetişkinlerde ise ahlak ve erdem vasıflarının hatırlanmasında ve bunlara riayet edilmesinde önemli bir rol oynar.

Gerek Ahıska Türklerinin kültürel özelliklerinin korunması ve yaşatılması gerekse Türk Dünyası'nın bu zengin hazinesinin unutulmaması için ivedilikle Ahıska masallarının derlenmesi ve yazıya geçirilmesi gerekmektedir. Halk edebiyatı ürünlerinin içerisinde ilgi çeken, merakla dinlenen eğitsel ürünler olması sebebiyle bu masallar nesilden nesile aktarılmalı ve unutulmamalıdır.

Kaynaklar

Aliyeva, Minara (2012). “Giriş”, *Ahıska'da Söylenen Hikâye ve Masallar*, Bursa: Emin Yayınları, s. 13-19.

_____ (2014). “Ahıska Türk Edebiyatı”, *Uluslararası Dünyada Türkçe ve Türk Edebiyatları Paneli ve Şiir Şöleni*, 23-28 Mayıs 2013, İstanbul: Okan Üniversitesi Yayınları, s. 11-24.

Aliyeva Çınar, Minara (2020a). *Ahıska Bölgesindeki Gürcülerin Konuştuğu Türk Ağzı*, Ankara: Astana Yayınları.

_____ (2020b). “Bir Ahıska Masalı: Analık”, *Eğitim Dergisi* 67, <http://www.egitisim.gen.tr> (Erişim tarihi: 15.03.2021).

Alptekin, Ali Berat (2010). *Hayvan Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Arslan, Ahmet Ali (2017a). *Ardahan-Çıldır-Göle Masalları: Sahadan Ağız Özellikleriyle Derlenmiş Masallar*, Konya: Kömen Yayınları.

_____ (2017b). *Arpaçay Nağılları: Sahadan Ağız Özellikleriyle Derlenmiş Masallar*, Konya: Kömen Yayınları.

Başta, Şerif (1941). “Sabir Türkleri”, *Belleten*, C V, Nisan 1941, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 17-18.

Boratav, Pertev Naili (1969). *Az Gittik Uz Gittik*, Ankara: Remzi Kitabevi.

Çınar, İkrâm (2022). *Etnopedagoji: Atabek Yurdu*, (4. Baskı), Ankara: Pegem Akademi.

Demirci Bahadır, Mehtap (2021). *Ardahan Masalları*, Ardahan: Zafer Form Ofset Yayıncılık.

Ercilasun, Ahmet Bican v.d. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Güzeloğlu, Cemile (2018). *Kazakistan'da Çimkent Bölgesinde Sürgünde Yaşayan Ahıska Türklerinin Kültür Çatısı: Doğum, Düğün, Ölüm Âdetleri*, Ankara: Gece Yayınları.

Hacılı, Asif (2009). *Ahıska Türkleri: Vatan Bilgisi*, İstanbul: Ahıska Reklam Tanıtım Ajansı Yayınları.

Kazımov, İsmayıl (2012). *Ahıska Türkleri: Dil, Tarih ve Folklor*, Bakü: “Elm ve Tahsil”.

Kaftancıoğlu, Ümit (1973). *Tek Atlı Tekin Olmaz*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kurat, Akdes Nimet (1992). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, (2. Baskı), Ankara: Murat Kitabevi Yayınları.

Önal, Mehmet Naci (2021). *Kim Uyur Kim Uyanık Türk Masal İncelemeleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Önal, Ülkü (2001). *Kartallar Padişahı – Ardanuç Halk Masalları, 1*, Ankara: Volkan Matbaacılık.

_____ (2004). *Ardanuç-Ahıska Masalları ve Halk Hikâyeleri 2*, Ankara: Kalkan Matbaası.

_____ (2008). *Ahıska Masalları ve Hikâyeleri 3*, Ankara: Meniş Yayınları.

_____ (2015). *Ardanuç, Şavşat ve Posof’tan Halk Hikâyeleri ve Masallar*, Ankara: Ayrıntı Basımevi.

_____ (2017). *Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli’den Masallar ve Halk Hikâyeleri*, Ankara: Ayrıntı Basımevi.

Sakaoğlu, Saim (2002). *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Seferov, Rehman ve Ayhan Akış (2008). “Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Göçlerle Birlikte Genel Bir Bakış”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 24, s. 393-411.

Togan, Zeki Velidi (1997). “Hazarlar”, *İslam Ansiklopedisi*, C. V-I, Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 397-408.

Zeyrek, Yunus (2001). *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara: Uyum Ajans.

İnternet kaynakları:

URL 1: Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> erişim tarihi 1.11.2023

Masalların Alındığı Kaynaklar:

AGH: Piriyeve, Allahverdi ve Piriyeve, Sevil (2016). *Atalardan Kalan Hazine: Ahıskalı Türklerin Sosyal Medeni Hayat Tarihi*, Ankara: Gölkitap Yayıncılık.

ATF: Hacılı, Asif ve Poladoğlu, Aydın (2001). *Ahıska Türk Folkloru*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

AMH: Ahıskalı, Mircevat (2010). *Ahıska Masalları ve Hikâyeler*, Bursa: Emin Yayınları.

ASHM: Ahıskalı, Mircevat (2012). *Ahıska'da Söylenen Hikâye ve Masallar*, Bursa: Emin Yayınları.

FD: Dervişeva, Fatma (2006). *Ahıska Türkleri (Sözlü Bağlamında)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

HU: Uludağ, Havva (2018). *Kazakistan'da Yaşayan Ahıska Türklerinin Folklorunun İncelenmesi*, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

İR: Ragibova, İrada (2008). *Kırgızistan'da Yaşayan Ahıska Türklerinin Folkloru*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

RE: Etyemez, Ramazan (2016). *Ahıska Türkleri Folkloru Üzerine Bir Araştırma (Kazakistan-Almatı Bölgesi)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

RM: Mammadov, Rasim (2016). *Sürgünde Yaşayan Ahıska Türklerinin Folklor ve Etnografyası*, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ardahan.

Kaynak Kişiler:

KK-1: İsrail Gamidov. 1950 Kazakistan'da Taraz şehrine bağlı Merke doğumlu, ortaokul mezunu, emekli. Ortaokulda Rusça eğitimi

alan anlatıcı, masalı babasından dinlemiştir. Derleme zamanı ve yeri: 22 Ağustos 2020, Kazakistan'ın Taraz iline bağlı Merke ilçesinde ikâmet ettiği evinin avlusu.

KK-2: Nenehanım Gamidova. 1952 Kazakistan'da Taraz şehrine bağlı Merke doğumlu, ilkokul mezunu, emekli. İlkokulda Rusça eğitimi alan anlatıcı, masalı kaynanasından dinlemiştir. Derleme zamanı ve yeri: 25 Ağustos 2020, Kazakistan'ın Taraz iline bağlı Merke ilçesinde ikâmet ettiği evinin avlusu.

KK-3: Yadigâr Hüseynova. 1970 Özbekistan doğumlu, ortaokul mezunu, emekli. Ortaokulda Rusça eğitimi alan anlatıcı, iki masalı da kayınvalidesinden dinlemiştir. Derleme zamanı ve yeri: 16 Ocak 2021, Bursa/Gürsu'da ikâmet ettiği evi. (Anlatıcı, 1989 Fergana olaylarından sonra Kazakistan'a zorunlu göç eder, Kasım 2013 yılında Türkiye'ye yerleşir.)

AHISKA MASALLARINDAN ÖRNEKLER¹

ÜÇ SIR²

(Özgün Metin)

Vaxtında bir adam var imiş. Fuxaranın biri imiş. Elə fuxaraymış ki gündə ətmək yeməyə gücü yetmiyermiş. Əvlənəcəx çağa da gəlmiş, əvlənməyə də parası puli yoğ imiş. Qomşilər baxmışlar ki bu tək təkinə ziyan olacax, əl birlügiynən buni əvərmişlər.

Adamın əvləndüğü qarı birəz becərükli çıxmış tə adamin hal vəziyyətini birəz düzəltmiş. Hamma gənə də çətin tolaniyellərmiş. Bir zaman sora bunnarın bir uşağı dünyaya gəliyer. Bu adam da qara qara düşüniyer. Gəndi gəndinə fikirləşiyer ki “Biz iki can çətin tolaniyerdux. Şindi də üç can oldux. Bən neydəcam?”

Tanışlara, arxataşlara demiş ki:

— Ey camaat, xalımı görüersiz. Tolanmaya işim yox. Bən neydem? Bənə yol göstərin ki bən də bir yerdə nökrəlux edəm də külfətimə baxiyem.”

Biri diyer ki:

— Falan məmləkəttə adamın biri yapilər yapıyermiş. Ona da çalı-

1 Metinlerde kullanılan farklı harflerin bazı özellikleri şöyledir: ə harfi, Türkiye Türkçesinde orta açıklıktaki /e/ ünlüsünün karşılığı; e ise, i ile e ünlüleri arasında yer alan ince, düz ve kapalı bir sestir. x harfi, hırıltılı, sızıcı ve tonsuz arka damak /ħ/ ünsüzünün, q ise art damaktan boğaza kayan tonsuz /q/ ünsüzünün işaretidir.

2 Bu masal, Kazakistan'da dünyaya gelen ve günümüzde de Kazakistan'da ikamet eden 72 yaşındaki İsrail Gamidov'dan derlenmiştir. Anlatıcı masalı babasından dinlemiştir. Derleme yeri ve zamanı, 22 Ağustos 2020, Kazakistan'ın Taraz iline bağlı Merke ilçesidir.

şacax adam lazım imiş. Oraya get. Bəlkəm işin rast gəlür də gəndini də külfətini də qurtarursun.

Adam çox düşünməzdən qaralını veriyer. Qarısına da diyer ki:

— Xalımızı görriersin. Sizin bu fuxaraluxta yaşamaza gövlüm razi olmiyer. Bir yerdə iş var, bən oraya gedem. İşliyem, para qazanem də gəndimizi birəz tolundururux.

Qarısı demiş ki:

— Ey düşünmişsin. Allah yoluni açux etsin, qazancını arttursun.

Adam çocuğunu paçediyer, qarısıynən də vedalaşıyer, çıxiyer də gediyer. Adamların dedüğü yerə gəliyer. O yerin sahabi buni görriyer, diyer ki:

— Nə için gəldin?

Adam diyer ki:

— Bənə iş lazım. İş ver ki külfətimi geçindürem.

Adam diyer ki:

— Yaptuğumuz işləri becərrersən gəl işlə.

Adam da diyer ki:

— Hər iş əlimdən gəlür, yetər ki iş olsun.

Diyer də işləməyə başliyer.

Aradan epey zaman geçiyər. Sən de beş yıl, o desin on yıl. Aradan bir on beş yıl geçiyer. Bu adam xalalıynan işliyer orda. İş sahabi də buna baxiyer. Yedüriyer, içüriyer. Bir gün adam yanına gəlmiş, demiş ki:

— Ağam, sağ olasın. On beş yıl yanında işliyerim. Həsərtlüğe daa tayanamiyerim. Sən bənim qazancımı ver, bən əvə gedem, külfətimə sahəp çıxem.

Adam diyer ki:

— Çox gözəl. Allah səndən razi olsun. Gəl hesablıyax. Bən bu qədən sənin içməne, bu qədən yeməginə xərcladım. Bunnari da qazancından çıxardem, qalan budur. Aha bu yüz altun sən qazandüğundur.

Adam razılıx göstəriyer, adamıynan xalallaşıyer də yola çıxiyer. Yolda gedəndə gəndi gəndinə diyer ki “Bazara girem də əvdəkilərə bir şey alem də, əlim boş getmiyer.” Oki bazara griyer, baxiyer ki bir yerdə

camaat toplanmış də bir şamata oliyer, birbirinə giryellər. Bu da gəndi gəndinə diyer ki “Nə var orda? Hələ baxiyem. Bəlkəm eyi bişey satiyel-lər.” Yaxlaşıyer, baxiyer ki bir tənə yaşli adam oturmuş, ogündə üç yerdə toprağı yığmış də satiyər.

Birəz vaxıt geçiyer, camaat tağılmaya başliyer. Bu adam da yaşli-nin yanına yaxlaşmış diyer ki:

— Nə satiyersin sən burda, baba?

Yaşli diyer ki:

— Sır satiyərim bən, balam.

Bu adam maraxlanmış demiş ki:

— Nə istiyersin sən bu sırra?

Yaşli demiş ki:

— Bir sırra otuz altun istiyerim.

Adam şaşurmuş, diyer ki:

— Bu nəsil bir sırılmış elə? Bən on beş yıl işlədim də yüz altun qazandım. Sən bir sırra otuz altun iştiyersin.

Yaşli demiş ki:

— Aliyersən al, almiyersən alma. Bən sənə zoriynən satmiyerim.

Adam düşünmüş taşınmış demiş ki “Nəələt sənə qor şeytan! Nəy-miş bu sır, hələ baxiyem.” Yaşliya otuz altun veriyer, diyer ki:

— Dey, hələ de, nəymiş bu sır?

Yaşli demiş ki:

— Bu toprağın altındaki sır odur ki nerdə, nə vaxıt gög gözli bir qari görsən ondan uzax tur. Bunun sırrı budur.

Adam diyer ki:

— Bir abuna səbəp mi sən bəndən otuz altun aldın? Başxa bir şey yox mi?

Yaşli demiş ki:

— Yox. Bu toprağın sırrı budur.

Adam düşünmüş, düşünmüş, öbür toprağın altındaki sırrı də ma-raxlanmış. Demiş ki:

— Al sən abu otuz altuni də hələ öbür sırrı də söylə.

Yaşlı altunnari almiş, demiş ki:

— Bunun sırrı budur ki nə vaxıt bir yerdə qara bulutları gördün, heç bir vaxıt yoxuşta turmiyasın. Həp tikə çıx, yoxaridə gözəklə, aşşağıya inmiyəsin.

Adam herslənmiş demiş ki:

— Otuz altuna verəcəğın sır bu midür, baba?

Yaşlı demiş ki:

— He. İşən gəliyersə.

Adam hersli hersli çıxıyer, gediyer. Birəz ki gediyer, diyer ki “Tüh, nəələt sənə qor şeytan. O üçüncü sırrı də eşidem də elə gedem.” Geri döniyer. Yaşliya diyer ki:

— Al sənə otuz altuni də, nədür bunun sırrı hələ də.

Yaşlı diyer ki:

— Bu sırrın parasi kırx altundur. Verersən ver, vermiyersən get yoluna.

Adam baxmış ki başxa parasi də yox, şeytana uyiyer də veriyer altunnari. Adam altunnari aliyer, diyer ki:

— Bu toprağın sırrı budur ki nəsil hersli olsan da gözlərin qaralsa da gəndi gəndinə “Ya sabır, ya sabır.” de də, sabur et.

Adam hersindən patliyaçağıdı ki bir də baxmış ki nə toprax var nə də ihtiyar. Başını əgdi də düşünə düşünə yola getti. Yolda gedəndə ögünə bir adam, bir kərvançı rast gəliyer.

Kərvançı baxmış ki bu adamın heç keyfi yox. Demiş ki:

— Niyə eləsin? Bişey mi gəldi başşan?

Adam qaxiyer də başından geçənnəri söyliyer. Demiş ki:

— Bu boca yıl işləmişim, yüz altun qazancım var idi, yolda da bir ihtiyara rast gəldim, sırriçün bəndən bu paraları almiş də qaybolmiş. Şindi də param da qalmamış. Əvə nəsil gedəcam bilmiyerim.

Kərvançının adama yazuğı gəldi. Dedi ki:

— İştiiyersən biziynən gəl. Həlbət sənin yaşadüğün yerdən geçə-rux. Hamma bir şartım var. Bən sənə yeməyi də içməyi də verürüm, ya-

tacax yeri də verürüm hamma sən də bu kərvandaki dəvələrə yemini, suyuni verəcəxsın.

Adam da gəndi gəndinə fikirləşmiş ki “Allah’tan daa nə istiyəm.” Razılıx veriyer də kərvançıynən yola gediyer. Bir yerə ki gəliyellər, kərvançı diyer ki:

— Bu gecə burda qalacavux. Dəvələrin yemini, suyuni ver. Abu çadırdə da bənım qardaşımin qarısı qalियer. Göz qulax ol ki kismə yaxlaşmasın o çadıra.

Çadırdan da bir qari çıxanda adam baxmış ki qarının gözleri göm-gög rəngində. O saat yaşlının sırrı axlına gəldi. Kərvançıya “Yaxşı.” dedi də işinə baxmaya başladı.

Oki gecə yarısı oldi, yatacax vaxtı gəldi. Yatmaya hazırlaşıyerdi ki bir də qulağına səda gəlmiş. Çıxmış dişəriyə, baxmış ki qarının çadırdən səs gəliyir. Çadıra yaxlaştı də qulax asa da içərdə nə söyliyellər diyniyə. Oki səslər eşidildi tuymış ki o qari nökərlərinə hersli hersli söyliyir. Diyer ki:

— Siz nə becəruxsuz adamlar çıxtız. Bir adami öldürəməmişsiz. Bu gecə neydərsəz edin də oni öldürün, işi qurtarın.

Meğər qari qaynından qurtulmax istiyer, varını yoğuni gəndinə almax istiyermiş. Adam kərvançının yanına getmiş, bişey söyləməmiş. Tək adama demiş ki:

— Gəl, bənım çadırımda birəz oturax, səniynən də söyliyax.

İkisi gediyer adamın çadırına. Birəz ki söyliyellər birdən dişəridən səslər gəlməyə başlamış.

Fizzax gögəçan çıxiyer. İkisi də dişəri çıxmış, baxmışlər ki qərvançının çadıri yaniyer. Şaşmış də qalmış. Sora adama dönmiş demiş ki:

— Sən nerdən bildin ki belə iş olacax ta bənım canımı qurtardın? Bən sənə can borçli oldum.

Adam demiş ki:

— Nə borci? Bən elə boş səniynən birəz söhbət etmax istədim. Bən bunun elə olacağını nerdən biləbilürdüm ki?

Nəyisə. Sabax oliyer, bunnar erdən qaxmış yola çıxmışlər. Epey

ki getmişlər, bir də baxmışlər ki bir qara xışim gəliyer. Bulutlar qapqara. O gög gözli qari diyer ki:

— Hayte, hərkeş aşşağı insin. Orada gizlənsin.

Kərvançi başı də razılux veriyer, o da aşşağı getməyə hazırlaşıyer. Adamın axlına yaşlinin ikinci sırri gəliyer, diyer ki:

— Gəlsənə biz aşşağı enmiyax ta yuxari çıxax.

Qari razılux vermədi. Aşşağı inmax iştədi. Kərvançi dedi ki:

— Kim ki iştiyer aşşağı insin, kim ki iştiyer biziynən yoxari çıxsın.

Elə də ettilər. Kərvançi gəndi malını tavarını almiş, adamiynən, gələnnəriynən yoxari çıxmış. Yoxarıya çıxanda birdən bir xışımıynən su gəlmiş də aşsaxta nə ki var idi almiş götürmüş. Kərvançi bu işə də şaşmış qalmış. Adama diyer ki:

— Sən bu işi nerdən bildin ki bizi yuxari çıxartmışsin də canımızı qurtarmışsin. Sənə ikinci oyun can borçli qaldım.

Adam demiş ki:

— Nə borci? Sənin borcun yoxtur bənə. Sən bəni əviməçan gətürdün, bən sənə borçliyim.

Oki əvə yaxın yerə gəldilər kərvançi demiş ki:

— Sən bənim canımı iki oyun qurtardın. Bunnan sora sən bənim qardaşımsın. Oniçün bən diyerim ki bu kərvandan bənə nə ki qaldıysə yarısını sənə vermax iştiyerim. Qardaş payı etmax iştiyerim.

Adam istəməsə də kərvançi malını ikiyə böliyer, adama bıraxiyer, xalallaşıyer də çıxiyer gediyer.

Adam da mali aliyer kövünə gediyer. Yaxlaşanda qarannux çökiyer. Oki əvinə yaxlaşıyer, diyer ki gəndi gəndine “Hələ xəbər verməzdən baxiyem də əvdə nə oliyer.” Pəncərəyə yaxınlaşıyer, içəriyə baxiyer. Bir də nə görsün. Onun yattuğı yataxta bir uzun boyli dəliqanlı uzanmış yatıyer, qarısı də gəlmiş yanında uzanmış. Birdən gözləri qaralmış. Birdən əli hançərə getmiş. O saat axlinə yaşli adamın üçüncü sırri gəlmiş. “Ya sabır, ya sabır.” demiş tə içəri girmiş. Qarısı qocasını görəndə

— Allah’a şükür, əvinə gəldin, demiş tə hazzettuğundan qocasına sarılmış.

Oğlan da buni tuyanda

— Baba, baba! diya diya o da babasına sarılmış. Meğer iki yaşında bıraxtuğı oğli on yeddi yaşına gəlmiş. Adam gəndi gəndinə demiş ki “O üç sırta verduğum altunnarım xalal xoş olsun. Eyi ki də vermişim.”

Onnan sora barabar yaşamışlər. Fuxaralux görməmişlər. Onnar qaldı orda, biz qaldux burda.

ÜÇ SIR

(Aktarma Metin)

Zamanın birinde bir adam yaşarmış. Fukaranın birisiymiş. Öyle fakirmiş ki her gün yemek yemeye imkânı yokmuş. Evlenecek çağa da gəlmiş, ancak evlenmeye parası yokmuş. Komşular bakmışlar ki bu kendi kendine yok olup gidecek, el birliğıyle bunu evlendirmişler.

Adamın evlendiğı karısı becerikli çıkmış ve adamın durumunu az da olsa toparlamış. Ancak yine de çok zor geçiniyorlarmış. Bir zaman geçtikten sonra bunların bir çocuğı dünyaya gəlmiş. (Adam) kendi kendine düşünüyor ki “Biz iki kişi zor geçiniyoruz. Şimdi de üç kişi olduk. Ne yapacağım?”

Tanıdıklarına, arkadaşlarına demiş ki:

— Ey ahali, durumumu görüyorsunuz. Geçinmek için işim de yok. Ben ne yapayım? Bana yol gösterin ki ben de bir yerde çalışayım da ailemi geçindireyim.

Biri demiş ki:

— Falanca memlekette adamın biri binalar inşa ediyormuş. O da çalışacak insan arıyormuş. Oraya git. Belki işin rast gelir de kendini de aileni de kurtarırın.

Adam çok düşünmeden karar almış. Karısına demiş ki:

— Durumumuzu görüyorsun. Sizin bu fakirlikte yaşamanıza gön-lüm razı değil. Bir yerde iş var, ben oraya gideyim. Çalışayım, para kazanayım da durumumuzu biraz düzeltelim.

Karısı demiş ki:

— İyi düşünmüşsün. Allah yolunu açık etsin, kazancını artırsın.

Adam çocuğunu öpmüş, karısıyla da vedalaşmış, evden ayrılıp gitmiş. Adamların dedikleri yere varmış. O iş yerinin sahibi bunu görünce demiş ki:

— Niçin geldin?

Adam demiş ki:

— Bana iş lazım. İş verin ki ailemi geçindireyim.

Adam demiş ki:

— Yaptığımız işlere yatkınlığın varsa, gel çalış.

Adam da demiş ki:

— Elimden her iş gelir, yeter ki iş olsun.

Demiş ve çalışmaya başlamış.

Aradan epey zaman geçmiş. Sen beş yıl de, o on yıl desin. Aradan bir on beş yıl geçmiş. Bu adam alın teriyle çalışıyor. İş veren ihtiyaçlarını karşılıyor. Yediriyor, içiriyor. Bir gün adam yanına gelip demiş:

— Ağam, sağ olasın. On beş yıldır yanında çalışıyorum. Hasretliğe daha fazla dayanamıyorum. Sen benim kazancımı ver, ben eve döneyim, aileme sahip çıkayım.

Adam demiş ki:

— Çok güzel (düşünmüşsün). Allah senden razı olsun. Gel hesaba bakalım. Ben bu kadar senin içmene, bu kadar yemeğine harcadım. Bunları da kazancından çıkarayım, kalan budur. Bu yüz altın senin kazancındır.

Adam kabul etmiş, helalleşip yola çıkmış. Yolda giderken kendi kendine demiş ki “Pazara uğrayayım da evdekilere bir şey alayım, elim boş gitmeyeyim.” Pazara girmiş, bakmış ki bir yerde insanlar toplanmış, bir gürültü varmış, aralarında tartışıyorlarmış. Kendi kendine düşünmüş ki “Ne var orada? Hele bir bakayım. Belki iyi bir şeyler satıyorlar.” Yaklaşmış, bakmış ki yaşlı bir adam oturmuş, önünde üç yerde toprak yığılmış, satıyormuş.

Biraz zaman geçince kalabalık dağılmaya başlamış. Bu adam da yaşlı adamın yanına yaklaşmış demiş ki:

— Ne satıyorsun sen burada, baba?

Yaşlı demiş ki:

— Sır satıyorum ben, evladım.

Bu adam merak edip demiş ki:

— Ne istiyorsun sen bu sırra?

Yaşlı adam demiş ki:

— Bir sırra otuz altın istiyorum.

Adam şaşırmış, demiş ki:

— Bu nasıl bir sırmış öyle? Ben on beş yıl çalıştım da yüz altın kazandım. Sen bir sırra otuz altın istiyorsun.

Yaşlı adam demiş ki:

— Alıyorsan al, almıyorsan alma. Ben sana zorla satmıyorum.

Adam düşünmüş taşınmış, demiş ki “Lanet sana kör şeytan! Neymiş bu sır, hele bakayım.” Yaşlıya otuz altın vermiş, demiş ki:

— Hele söyle, neymiş bu sır?

Yaşlı demiş ki:

— Bu toprağın altındaki sır şudur ki nerede, ne zaman mavi gözlü bir kadın görsen ondan uzak dur. Bunun sırrı budur.

Adam demiş ki:

— Bir tek bu söze mi sen benden otuz altın aldın? Başka bir şey yok mu?

Yaşlı demiş ki:

— Yok. Bu toprağın sırrı budur.

Adam düşünmüş, düşünmüş, öteki toprağın altındaki sırrı da merak etmiş. Demiş ki:

— Al sen bu otuz altını da hele öteki sır nedir, söyle.

Yaşlı, altınları alıp demiş ki:

— Bunun sırrı budur ki ne zaman bir yerde kara bulutları görsen, hiç bir zaman diplerde durmayasın. Hep yukarıya çık, yukarıda bekle, aşağıya inmeysin.

Adam kızmış, demiş ki:

— Otuz altına vereceğin sır bu mudur, baba?

Yaşlı demiş ki:

— Evet, işine geliyorsa.

Adam sinirli sinirli çıkıp gitmiş. Az yürüyünce demiş ki “Tüh, lanet sana kör şeytan! O üçüncü sırrı da duyayım da öyle gideyim.” Geri dönmüş. Yaşlıya demiş ki:

— Al sana otuz altını da, nedir bunun sırrı söyle.

Yaşlı demiş ki:

— Bu sırrın karşılığı kırk altındır. Veriyorsan ver, vermiyorsan git yoluna.

Adam bakmış ki başka parası da yok, şeytana uymuş, altınları vermiş. Adam altınları almış, demiş ki:

— Bu toprağın sırrı budur ki ne kadar sinirli olsan da gözlerin kanla dolsa da kendine “Ya sabır, ya sabır!” de ve sabret.

Adam sinirinden çıldıracak hâle gelmiş. Bir de bakmış ki ne toprak var ne de ihtiyaç! Başını önüne eğmiş de düşüne düşüne yola devam etmiş. Yolda yürürken önüne bir adam, bir de kervancı rast gelmiş.

Kervancı bakmış ki adamın hiç keyfi yok. Demiş ki:

— Neden öylesin? Başına bir şey mi gelmiş?

Adam başından geçenleri anlatmış. Demiş ki:

— Bunca zaman çalıştım, yüz altın kazancım vardı. Yolda da bir ihtiyara rastladım, sırrı için benden bütün paramı almış ve kaybolmuş. Şimdi de param kalmadı. Eve nasıl gideyim, bilmiyorum.

Kervancı adama acımış. Demiş ki:

— İstersen bizimle gel. Muhakkak senin yaşadığın yerden geçeriz. Ama bir şartım var. Ben sana yiyecek içecek vereceğim. Yatacak yer de veririm. Ancak sen de bu kervandaki develerin yemini ve suyunu vereceksin.

Adam da kendi kendine “Allah’tan başka ne isteyeyim!” demiş. Kabul etmiş ve kervanla birlikte yoluna devam etmiş. Bir yere gelince, kervancı başı demiş ki:

— Bu gece burada kalacağız. Develerin yemini, suyunu ver. Şu çadırda benim kardeşimin eşi kalıyor. Göz kulak ol ki kimse bu çadıra yaklaşmasın.

Çadırdan bir kadın çıkınca adam bakmış ki bu kadının gözleri masmavi. O an yaşlının söylediği sır aklına gelmiş. Kervancı başına

— Tamam, demiş ve işiyle meşgul olmaya başlamış.

Gece yarısı olunca yatma vakti gelmiş. Yatmaya hazırlanırken birden kulağına bir ses çalınmış. Dışarıya çıkmış. Bakmış ki kadının çadırından sesler geliyor. Çadıra yaklaşmış ve içerde neler konuşuluyor diye dinlemeye başlamış. Konuşmalar anlaşılmaya başlayınca duymuş ki kadın yardımcılarını kızıyormuş. Demiştir ki:

— Siz ne kadar beceriksiz çıktınız. Bir adamı öldürememişsiniz. Bu gece ne yaparsanız yapın, onu öldürün, işi bitirin.

Meğer kadın kaynından kurtulmak istiyormuş, varını yoğunu eli-ne geçirmek istiyormuş. Adam kervancı başının yanına gitmiş, bir şey diyememiş. Sadece demiştir ki:

— Gel, benim çadırımda biraz oturalım, biraz sohbet edelim.

İkisi adamın çadırına gitmiş. Biraz sohbet ettikten sonra birden dışarıdan sesler gelmeye başlamış.

Gürültü patırtı göklere kadar çıkıyormuş. İkisi de dışarı çıkmış, bakmışlar ki kervancı başının çadırı yanıyormuş. İkisi de şaşakalmış. Kervancı başı adama dönüp demiştir ki:

— Sen böyle bir olayın olacağını nereden bildin? Ben sana can borçluyum.

Adam demiştir ki:

— Ne borcu? Ben öylesine seninle biraz sohbet etmek istedim. Ben bunun öyle olacağını nereden bilebilirim ki?

Neyse... Sabah olmuş, bunlar erkenden kalkıp yola koyulmuşlar. Epeyce ilerleyince bir de bakmışlar ki kara bulutlar geliyormuş. Kapkara bulutlar... Mavi gözlü kadın demiştir ki:

— Hadi, herkes aşağı insin. Orada saklansın.

Kervancı başı da razı olmuş, aşağı inmeye hazırlanıyormuş. Adamın aklına yaşlının ikinci sırrı gelmiş, demiştir ki:

— Bence biz aşağı inmeyelim, yukarı çıkalım.

Kadın itiraz etmiş. Aşağı inmek istemiş. Kervancı başı demiştir ki:

— İsteyen aşağı insan, bizimle gelmek isteyen yukarı çıksın.

Öyle de yapmışlar. Kervancı kendi malını davarını almış, adamlar ve gelenlerle birlikte yukarı çıkmış. Yukarıya çıkınca birden bir hışımla su gelmeye başlamış ve aşağıda olan her şeyi alıp götürmüştü. Kervancı başı buna da çok şaşırmış. Adama demiş ki:

— Sen böyle olacağını nereden bildin ki bizi yukarı çıkarttın ve canımızı kurtardın. Sana ikinci kez can borcum oldu.

Adam demiş ki:

— Ne borcu? Senin bana bir borcun yoktur. Sen beni evime kadar götürüyorsun, ben sana borçluyum.

Adamın yaşadığı yere yaklaşınca kervancı başı demiş ki:

— Sen benim canımı iki kez kurtardın. Bundan sonra sen benim kardeşimsin. Onun için ben diyorum ki bu kervandan bana ne kaldıysa yarısını sana vermek istiyorum. Kardeş payı yapmak istiyorum.

Adam itiraz etse de kervancı başı malını ikiye bölmüş, adama bırakmış, helalleşip çıkıp gitmiş.

Adam da malı kabul etmiş, köyüne doğru ilerlemiş. Yaklaşınca karanlık çökmüştü. Evine yaklaşınca kendi kendine demiş ki “Hele haber vermeden bir bakayım, bu evde neler oluyor.” Pencereye yaklaşmış, içeriye bakmış. Bir de ne görsün! Onun yattığı yatakta uzun boylu bir delikanlı uzanmış yatıyor. Karısı da gelmiş, yanında uzanmış. Bunu görünce gözlerine kan dolmuş. Aniden eli hançere gitmiş. O an aklına yaşlı adamın üçüncü sırrı gelmiş. “Ya sabır, ya sabır!” demiş de içeri girmiş. Karısı kocasını görünce:

— Allah’a şükürler olsun, evine döndün, demiş de sevincinden kocasına sarılmış.

Oğlan da bunu duyunca

— Baba, baba! diye diye babasına sarılmış. Meğer iki yaşında bıraktığı oğlu on yedi yaşına gelmiş. Adam kendi kendine demiş ki “O üç sırta verdiğim altınlarım helal hoş olsun. İyi ki de vermişim.”

Ondan sonra beraber yaşamışlar. Bir daha fakirlik görmemişler. Onlar orda kalmış, biz kaldık buralarda.

ÇİRTAN'İYNƏN DEVLƏR³

(Özgün Metin)

Bir var imiş, bir yoğ imiş. Vaxti zamanında bir nənə yaşıyermiş. Nənənin bir toruni var imiş. Bu torunun də altı qardaşı var imiş. Bu qardaşların ən küçüğünün adı də Çırtan imiş. Bu Çırtan heç əvdə oturmıyermiş. Hər vədə bir yanı gediymiş.

Bir gün Çırtan'ıynən qardaşları meşəyə ağaç qırmaya getmişlər. Meşəyə gediyyə, ağacı qırıyyə, odunnarı alər əvə döniyyəlmış. Az getmişlər, çox getmişlər, öglərinə devlər rasgəlmış. Bu devlər də ac imiş. Çocuxları görəndə çox hazetmişlər. Gəndi gəndinə fikirləşmişlər ki “Bu çocuxları qandurax ta əvimizə götürax. Sora da onnari yiyəruх.” Çocuxlara demişlər ki:

— Çocuxlar, nə bocana odun kəsmişsiz. Çox yorulmuşsiz. Birəz rahatlınsaz eyi olur.

Çocuxlar da birbirinə baxmış, sora devlərə demişlər ki:

— Elədür, dev qardaşlar. Biz çox acıxtux. Əvə teziken çatsax eyi olur.

Devlərdən biri demiş ki:

— Meşəlux çox böyüktür. Bu xalızıynən əvizə zor çatarsız. Bizim əvimiz aburaya yaxındur. Gəlin bizə gedax, bizdə ətmək yeyin, birəz dincəlin, sora gedərsiz. Əvizə daa tez çatarsız.

Qardaşlar gəndi aralarında fikirləşiyellər ki “Bu devlər düz diyer. Elə yorulmuşux ki, daha yol getməyə dərmanımız qalmadı.” Getməyə razılaşiyellər. Demişlər ki:

— Yaxşı. Gedax sizin əvə, birəz ətmək yiyax, dincəlux, sora da əvimizə gedax.

Devlər hazetduğundan odunları də belinə almış, çocuxları gəndi əvinə götürmüşlər. Əvə çatanda çocuxlara demişlər ki:

3 Bu masal, Kazakistan'da dünyaya gelen ve günümüzde de Kazakistan'da ikamet eden ve 70 yaşında olan Nenehanım Gamidova'dan derlenmiştir. Anlatıcı masalı kay-nanasından dinlemiştir. Derleme yeri ve zamanı, 20 Ağustos 2020, Kazakistan'ın Taraz iline bağlı Merke ilçesidir.

— Siz birəz raxatlanın, biz sizə ətmək xazırlıyax.

Çocuklar oturiyer, gözəkləməyə başliyəllər. Devlər də ətməgi ağır ağır bişürüyellər ki axşam olsun da çocuklar onnarda yatmaya qalsın. Axşam olanda çocukların ögünə ətmək gətürmişlər. Çocuklar oturiyer, yeməgini yiyellərmiş.

“Yarabbi şükür!” diyer, yola çıxmaya hazırlaşıyellər. Devlər demiş ki:

— Bu saatta nerə gedersiz? Qarannux çökti. Meşədə yoluzi şaşurursuz. Siz bu gecə burda qalın. Sabah erdən qaxar gedərsiz.

Qardaşlar da fikirləşiyer ki “Bu devlər düz diyer. Meşəluxta yolu-muzi şaşururux, canavarlara yem olurux.” Demişlər ki:

— Düz diyersiz. Yaxşı. Bu gecə sizdə qalax, sabax erdən yola çıxarux.

Devlər hazəttuğundan gecə yarısını gözəkləmədən çocuklara döşəkləri sarmışlər. Demişlər ki:

— Dey, gedin də yatın. Siz çox yorğunsuz.

Qardaşlar geder, döşəgin içinə girer də yuxiya geçəllər. Tək Çırtan yuxlıyamıyermiş. Gendi gendinə fikirləşiyermiş. “Abu devlər bizə niyə elə eyi tavraniyəllər? Bunnar bizi yemax iştiyer ola ki. Bən eysi yuxlamiyem, baxem neydacaxlar.” Döşəgin içində sükütçəmə gözətməyə başliyer. Devlər də gəndi gendinə demişlər. “Hələ gedax ta baxax, yuxlamışlər mi?” Devlərdən biri içəri girmiş demiş ki:

— Kim yuxliyer? Kim ayuxtur?

Çırtan ki buni tuyiyer, döşəgindən səs veriyer:

— Hərkeş yuxliyer. Çırtan ayuxtur.

Dev demiş ki:

— Çırtan niyə ayuxtur?

Çırtan demiş:

— Biz yuxlamiyanda nənəmiz gecə qaxar, bizə qayğana⁴ bişürür, yedürürdi, sora da yatururdi. Qayğana yeməzsəm bənim yuxum gəlməz.

4 Qayğana: Çırpılmış yumurtanın tereyağda kızartılma usulüyle yapılan bir çeşit yemek.

Bu dev gəndi gəndinə fikirləşiyər ki “Bu oğlan yuxlamadan biz bunnari yiyəməzux. Gedem də tezikən bir qayğana bişürem ki yuxlasın. Bu oğlan da yuxlıyanda biz onnari yiyər, toyarux.”

Bu dev gediyr, tezikən bir qayğana bişüriyer, gətüriyer Çırtan'ın ögünə qoyiyər. Diyer ki:

— Diya, qayğanani gətürdüm. Tezikən ye də yat ta yuxla.

Dev çıxıyer də öbür devləriynən dişəridə gözəkləməyə başliyer. Birəz ki zaman geçər, diyer ki “Oğlan aşındiyaçan yuxlamıştūr. Hələ gedem də baxem.” İçəri girmiş, demiş ki:

— Kim yuxliyer? Kim ayuxtur?

Çırtan da biliyerdi ki bu gənə gələcax. Yuxlamamış, gözəkləmiş. Devin sualıni eşidəndə, döşəgindən səs vermiş:

— Hərkeş yuxliyer. Çırtan ayuxtur.

Dev baxmış ki bu oğlan yuxlamamış, demiş ki:

— Sənə qayğana bişürdüm, gətürdüm. Sən də yedin. Niyə bu sa-
ataçan yuxlamadin?

Çırtan demiş ki:

— Dev qardaş, nənə bizə qayğana yedürduxtan sora, xalburıynən su gətürürdi. Su içmədən yuxliyamam.

Dev gənə fikirləşməyə başlamış. “Xalburıynən suyi nəsil gətürax?” Baxıyer ki baxşa çarasi yoxtur. Geder öbür devlərə xal vəziyyətini söyliyer. Diyer ki:

— Bu oğlan xalburıynən su iştiyer. Su içmədən yuxliyamazmış. O yuxlamazsa biz də onnari yiyəməzux. Neydax? Gedax, xalburıynən su gətürax.

Bu devlər qaxer, gediyeələr suyin yanına. Xalbura suyi tolduriyellər, gətürənəçax su töküliyer qurtuliyermiş. Təzədən gediyeələr suyin yanına. Gənə tolduriyer gətüriyellər. Gələnəçan su qənə qurtuliyermiş. Sabaxaçan su taşımışlər. Hamma oğlana içirəməmişlər. Sabax olanda Çırtan qardaşlarını uyandurmuş, demiş ki:

— Hələ qaxın. Burdan qaçmamız lazım. Qaçmazsax bu devlər bizi yiyacax.

Qardaşlarıynən Çırtan dişəriyə baxellər, göriyellər ki devlər suyi taşıya taşıya tər qan içinə batmışlər də suyi əvəçan çatturamiyerlərmış. Yorgunluxtan da ədrafində nə var nə yox görəmiyellərmış. Qardaşlar da çıxıyellər əvdən də qaçıyellərmış. Devlər de baxmışlər ki bu suyi eləykən götürəməzler, gəndi aralarında fikirləşiyeller. Diyellər ki “Sabax olmuş. Bəlki də yuxıya keçmişlər. Açıluxtan da öldux. Gedax ta yiyax bunnari.”

İçəriyə ki girellər, baxellər ki nə Çırtan var nə də qardaşlari. Devlər orda qalmış, Çırtan’ıynən qardaşlari də nənənin yanına sağ sələmət çatmışlər. Onnar da qurtulmuş, biz də kurtuldux.

ÇİRTAN İLE DEVLER

(Aktarma Metin)

Bir varmış, bir yokmuş. Eski zamanlarda bir nine yaşarmış. Nine-nin bir torunu varmış. Bu torunun da altı kardeşi varmış. Bu kardeşlerin en küçüğünün adı Çırtan’mış. Bu Çırtan hiç evde oturmazmış. Her zaman bir yere gidermiş.

Bir gün Çırtan ile kardeşleri ormana ağaç kesmeye gitmişler. Ormana gitmişler, ağaçları kesmişler, odunları alıp eve dönüyorlarmış. Az gitmişler, uz gitmişler, karşılarına devler çıkmış. Bu devler de aç imişler. Çocukları görünce çok sevinmişler. Kendi kendine düşünmüşler ki “Bu çocukları kandıralım da evimize götürelim. Sonra da onları yeriz.” Çocuklara demişler ki

— Çocuklar, ne kadar çok odun kestiniz. Çok yorulmuş olmalısınız. Biraz dinlenseniz iyi olur.

Çocuklar da birbirine bakmış, sonra da devlere demişler ki:

— Öyledir, dev kardeşler. Biz çok acıktık. Eve bir an önce gitsek iyi olur.

Devlerden biri demiş ki:

— Orman çok büyük. Bu yorgunlukla evinize zor varırsınız. Bizim evimiz buraya yakındır. Gelin bize gidelim, bizde yemek yiyelim, biraz dinlenin, sonra gidersiniz. Evinize daha çabuk varırsınız.

Kardeşler kendi aralarına düşünmüşler ki “Bu devler doğru söy-

luyor. Öyle yorulmuşuz ki yola devam etmeye takadımız kalmadı.” Kabul etmişler. Demişler ki:

— Pekâlâ. Sizin evinize gidelim, biraz yemek yiyelim, dinlenelim, sonra da evimize gideriz.

Devler sevindiklerinden odunları da sırtına yüklemiş, çocukları kendi evlerine götürmüşler. Eve varınca çocuklara demişler ki:

— Siz biraz dinlenin, biz size yemek hazırlayalım.

Çocuklar oturmuş, beklemeye başlamışlar. Devler de yemeği ağır ağır pişiriyorlar ki akşam olsun da çocuklar onlarda yatıya kalsın. Akşam olunca çocukların önüne yemek getirmişler. Çocuklar oturmuş, yemeği yemişler.

“Yarabbi şükür!” deyip gitmeye hazırlanıyorlarmış. Devler demiş ki:

— Bu vakitte nereye gideceksiniz? Karanlık çöktü. Ormanda yolunuzu şaşırırsınız. Siz bu gece burda kalın. Sabah erken kalkar, gidersiniz.

Kardeşler de düşünüyorlar ki “Bu devler doğru söylüyor. Ormanda yolumuzu şaşırırız, kurtlara yem oluruz.” Demişler ki:

— Doğru söylüyorsunuz. Peki. Bu gece sizde kalalım, sabah erkenden yola çıkarız.

Devler sevincinden yatsı vaktini beklemeden çocuklara döşeklerini sermişler. Demişler ki:

— Tamam, gidin de yatın. Siz çok yorgunsunuz.

Kardeşler gitmiş, döşegin içine girmiş ve uykuya dalmışlar. Bir tek Çırtan uyuyamıyormuş. Kendi kendine düşünüyormuş. “Bu devler bize neden o kadar iyi davranıyorlar? Bunlar galiba bizi yemek istiyor. Ben en iyisi uyumayayım, ne yapacaklarına bakayım.”

Döşegin içinde sessizce beklemeye başlamış. Devler de kendi kendine düşünmüşler. “Hele gidelim de bakalım, uyumuşlar mı?” Devlerden biri içeri girmiş demiş ki:

— Kim uyuyor? Kim uyanık?

Çırtan bunları duyunca yatağından ses veriyor:

— Herkes uyuyor. Çırtan uyanık.

Dev demiş ki:

— Çırtan neden ayıktır?

Çırtan demiş:

— Biz uyumadığımız zaman ninemiz gece kalkar, bize kaygana pişirir, yedirirdi, sonra da yatırır. Kaygana yiyemezsem benim uykum gelmez.

Bu dev kendi kendine düşünüyor ki “Bu oğlan uyumadan biz bunları yiyemeyiz. Gideyim de çabucak bir kaygana pişireyim ki uysun. Bu oğlan da uyuyunca biz onları yer, doyarız.”

Bu dev gidip çabucak bir kaygana pişirmiş, götürmüş, Çırtan’ın önüne koymuş. Demiş ki:

— Tamam, kayganayı getirdim. Çabuk ye ve yat da uyu.

— Dev çıkmış ve öteki devlerle dışarıda beklemeye başlamış. Az zaman geçmiş, demiş ki “Oğlan bu saate kadar uyumuştur. Hele gideyim de bakayım.” İçeri girmiş, demiş ki:

— Kim uyuyor? Kim uyanık?

Çırtan da devin tekrar geleceğini biliyormuş. Uyumamış, beklemiş. Devin sorusunu duyunca yataktan ses vermiş:

— Herkes uyuyor. Çırtan uyanık.

Dev bakmış ki bu oğlan uyumamış, demiş ki:

— Sana kaygana pişirdim, getirdim. Sen de yedin. Niye bu zamana kadar uyumadın?

Çırtan demiş ki:

— Dev kardeş, nine bize kaygana yedirdikten sonra, elek ile su getirirdi. Su içmeden uyuyamam.

Dev yine düşünmeye başlamış. “Elek ile suyu nasıl getirelim?” Bakmış ki başka çaresi yokmuş. Gitmiş, öteki devlere durumu anlatmış. Demiş ki:

— Bu oğlan elek ile su istiyor. Su içmeden uyuyamazmış. O uyuyamazsa biz de onları yiyemeyiz. Ne yapalım? Gidelim, elek ile su getirelim.

Bu devler kalkmışlar, suyun yanına gitmişler. Eleğe suyu dolduyorlar, getirene kadar su dökülüp tükeniyormuş. Suyun yanına tekrar gitmişler. Yine doldurup getirmeye çalışmışlar. Gelene kadar su yine tükenmiş. Sabaha kadar su taşımışlar. Ancak oğlana suyu götürememişler. Sabah olunca Çırtan kardeşlerini uyandırmış demiş ki:

— Hele kalkın. Buradan kaçmamız lazım. Kaçmazsak bu devler bizi yiyecek.

Kardeşler ile Çırtan dışarıya bakmışlar, görmüşler ki devler suyu taşıya taşıya ter içinde kalmışlar ancak suyu eve kadar getirememişler. Yorgunluktan da etrafta olup biteni göremiyorlarmış. Kardeşler de evden çıkıp kaçmışlar. Devler de bakmışlar ki bu suyu öylece götüremezlermiş, kendi aralarında düşünmüşler. Demişler ki “Sabah olmuş. Belki uykuya dalmışlardır. Bunları gidelim de yiyelim.”

İçeriye girmişler, bakmışlar ki ne Çırtan var ne de kardeşleri. Devler orda kalmış, Çırtan ile kardeşleri de ninenin yanına sağ salim varmışlar. Onlar da kurtulmuş, biz de kurtulduk.

PAPAX QARDAŞ⁵

(Özgün Metin)

Bir var imiş, bir yoğ imiş. Eski zamanlarda kövün birində Papax Qardaş diyən bir oğlan var imiş. Bir gün əvdə oturiyermiş. Cani çox sıxılmış. Birdən cani cəvüz istəmiş. Gəndi gəndinə fikirləşməyə başlamış. Düşünmüş ki “Abu bizim kövdə kimdə eyi cəvüz vardır?” Axlinə qoca nənə gəlmiş. Demiş ki “Hazir axşam çökti. Gecem də qomşi soxax-taki nənənin cəvüzlərindən çalem.”

Dışəri çıxmış. Birəz getmiş, bir de baxmış ki ögünə bir tənə tana çıxmış. Tana tanışmış:

— Papax Qardaş, Papax Qardaş, gecə gecə nerəyə gediylərsin?

5 Bu masal, Özbekistan'da dünyaya gelen, 1989 Fergana olaylarından sonra Kazakistan'a zorunlu göç eden, Kasım 2013 yılında Türkiye'ye yerleşen ve 50 yaşında olan Yadigâr Hüseynova'dan 16 Ocak 2021 tarihinde derlenmiştir. Anlatıcı masalı kayınlıdesinden dinlemiştir.

Papax Qardaş cevap vermiş:

— Dey oyanda yaşıyan bir qoca nənənin əvinə gediyerim.

Tana tanışmış:

— Nə üçün gediylərsin nənənin yanına? Neydəcan?

Papax Qardaş cevap vermiş:

— Nə ki toğri, söyliyəm. Canım elə cəvüz iştəmiş ki. Fikirləştim, fikirləştim, axlıma o qoca nənə gəldi. O qoca nənənin baxçasında elə eyi cəvüz var ki. Canım onnari iştədi. Çalmaya gediyerim.

Tananın də canı çəkmiş, demiş ki:

— Papax Qardaş, bənim canım da elə cəvüz çəkmiş ki. Olur mi bən də səniyənin çalmaya gələm?

Papax Qardaş demiş ki:

— Nə var onda, sən də gəl. Nənənin cəvüzi çoxtur. Sənə də yetər bənə də. Həmmə səsin cıxmasın.

Tana elə həzətmiş ki. Oyniya oyniya peşinə qoşuldi. İkiyə barabar yol gettilər. Az mi getmişlər, çox mi getmişlər, dəyə təpə dümdüz getmişlər. Birdən öglərinə bir tənə horoz çıxmış. Horoz baxmış ki Papax Qardaş'ıniyənin tana barabar bir yerə gedəllər. Onnariyənin getmax iştəmiş. Demiş ki:

— Papax Qardaş, Papax Qardaş, siz ikiz bir olmuş gəcə gəcə nəyəyə gediylərsiz?

Papax Qardaş demiş ki:

— Abu tanaynan qomşi soxaxtaki qoca nənənin baxçasından cəvüz çalmaya gediyləru.

Horoz da çox həvaslanmış, onnariyənin barabar getmax iştəmiş. Papax Qardaş'a demiş ki:

— Bəni də yaniza alın. Almazsaz gedər nəyəyə sizi xəbərlərim.

Papax Qardaş gəndi gəndinə fikirləşmiş ki “Bu horozdan qurtulamazux.” Demiş ki:

— Sən tək xəbərləmə. Səni də yanımıza alurux. Nənənin cəvüzi çoxtur. Sənə də yetər, bənə də yetər, tanaya da yetər. Həmmə səş cixartmilyasın.

Horoz “Yaxşı.” demiş. Üçü barabar yol getmişlər. Az mi getmişlər, çox mi getmişlər, elə nənənin soxağına döniyermişlər ki birdən öglərinə ignə çıxmış. İgnə bunnari görəndə maraxlanmış də nerəyə gettuxlarını tanışmış:

— Siz üçüz bir olmuş gecə gecə nerəyə gediylersiz?

Papax Qardaş demiş ki:

— Abu tanaynan, horoziynən qomşi soxaxtaki qoca nənənin baxçasından cəvüz çalmaya gediyləru.

İgnənin də cani cəvüz iştəmiş, demiş ki:

— Bəni də yaniza alın. Almazsaz gəlürüm oraya, gəndimi her yerizə batururum. Tayanamazsiz, bağirursuz. Herkeş yuxudan uyanur, sizi tutarlar.

Papax Qardaş gəndi gəndine fikirləşmiş ki “Bu ignədən də qurtulamazux.” Demiş ki:

— Sən tək gəndini bizə baturma. Səni də yanımıza alurux. Nənənin cəvüzi çoxtur. Sənə də yetər, bənə də yetər, tanaya da yetər, horoza da yetər.

Barabar yol getmişlər. Az getmişlər, düz getmişlər, qoca nənənin bostanına çatmışlər. Ussulca içəriyə girmişlər. Papax Qardaş tanayi ağacın üstünə çıxarmış. Horozi pecdəki külə gömləmiş, ignəyi də yerə sancmış. Papax Qardaş qapinin ögündə yanan çırayı da söndürmüş, sora cəvüz ağacına çıxmış, cəvüz doşürməyə başlamış. Bir çuval cəvüz toplamış ki nənə dişəridən gələn səsi tuyunca əmədəni qapiya çıxmış. Çırayı yaxmış, ədrafa baxmış, qorxuynən səslənmiş:

— Kim var orda?

Kismə səsinə çıxartmamış. Nənə əlinə işığı almış, cəvüz ağacının yaxınına getmiş. Yaxınlaşanda görmüş ki biri cəvüzləri çalir. Yerdən taş almış, xırxıza atmax iştəmiş. Tana nənəyi ağacın altında görəndə “mööö” diya bağırmiş, nənənin başına sıçmış. Nənənin başına ağırlux düşəndə bağırmağa başlamış:

— Vay başıma, vay başıma.

Qorxudan peəcə tərəf qaçmış. Pecdəki horoz nənəyi görəndə “ku-

ka-re-ku” diya bağırmiş tə qanatlarını çırpmağa başlamış. Pecin içindəki kül xavaya qaxmış, nənənin gözləri küliynən tolmiş. Nənə bağırmiş:

— Vay gözlərim, vay gözlərim!

Gözləri görməz olmuş, oyani buyani qaçmağa başlamış. Qaçanda ayağına ignə batmış. Acıdan tayanamamış, bağırmağa başlamış:

— Vay başıma gələnnər, vay başıma gələnnər!

Yerə oturmuş, ağlamaya başlamış. Papax Qardaş ta cəvüziynən toli çuvali belinə atmış, oradan qaçmış. Ardından tana, onun peşindən horoz, onun peşindən də ignə qaçmış. Cəvüzdən Papax Qardaş ta yemiş, tana, horoz, ignə də yemiş. Birəz də bizə düşmüş.

PAPAK KARDEŞ

(Aktarma Metin)

Bir varmış, bir yokmuş. Eski zamanlarda köyün birinde Papak Kardeş adında bir oğlan varmış. Bir gün evde otururken canı çok sıkılmış. Birden canı ceviz istemiş. Kendi kendine düşünmeye başlamış. “Bu bizim köyde kimde ceviz ağacı varmış?” diye aklından geçirmiş. Aklına yaşlı bir nine gelmiş. Demiş ki “Hazır akşam oldu. Gideyim de yan sokaktaki ninenin cevizlerinden çalayım.”

Dışarıya çıkmış. Az yürümüş, bir de bakmış ki önüne bir dana çıkmış. Dana sormuş:

— Papak Kardeş, Papak Kardeş, gece gece nereye gidiyorsun?

Papak Kardeş cevap vermiş:

— Ta orada yaşayan yaşlı bir ninenin evine gidiyorum.

Dana sormuş:

— Niçin ninenin yanına gidiyorsun? Ne yapacaksın?

Papak Kardeş cevap vermiş:

— Sana gerçeği söyleyeyim. Canım öyle ceviz çekmiş ki! Düşündüm, düşündüm, aklıma o yaşlı nine geldi. O yaşlı ninenin bahçesinde öyle güzel cevizler var ki. Canım onları istedi. Çalmaya gidiyorum.

Dananın da canı çekmiş, demiş ki:

— Papak Kardeş, benim canım da öyle ceviz çekti ki. Ben de seninle ceviz çalmaya geleyim mi?

Papak Kardeş demiş ki:

— Olur, tabii. Sen de gel. Ninenin cevizi çoktur. Sana da yeter, bana da... Ama sessiz olacaksın.

Dana öyle sevinmiş ki! Güle oynaya peşinden yürümüş. İkisi birlikte yola devam etmişler. Az mı gitmişler, çok mu gitmişler, dere tepe dümdüz gitmişler. Birden önlerine bir horoz çıkmış. Horoz bakmış ki Papak Kardeş ile dana birlikte bir yere gidiyorlarmış. Onlarla birlikte gitmek istemiş. Demiş ki:

— Papak Kardeş, Papak Kardeş, siz ikiniz bir olup gece gece nereye gidiyorsunuz?

Papak Kardeş demiş ki:

— Bu danayla yan sokaktaki yaşlı ninenin bahçesinden ceviz çalmaya gidiyoruz.

Horoz da çok heveslenmiş, onlarla beraber gitmek istemiş. Papak Kardeş'e demiş ki:

— Beni de yanınıza alın. Almazsanız gider nineye her şeyi anlatırım.

Papak Kardeş kendi kendine “Biz bu horozdan kolay kolay kurtulamayız.” diye düşünmüş. Demiş ki:

— Sen yeter ki (yaşlı nineye) söyleme. Seni de yanımıza alırız. Ninenin cevizi çoktur. Sana da yeter, bana da yeter, danaya da yeter. Ama sesini çıkarmayasın.

Horoz:

— Tamam, demiş. Üçü birlikte yola devam etmişler. Az mı gitmişler, çok mu gitmişler, tam ninenin sokağına döneceklermiş ki birden önlerine iğne çıkıvermiş. İğne bunları görünce merak etmiş de nereye gittiklerini sormuş:

— Siz üçünüz bir olup gece gece nereye gidiyorsunuz?

Papak Kardeş demiş ki:

— Bu dana ve horoz ile yan sokaktaki yaşlı ninenin bahçesinden ceviz çalmaya gidiyoruz.

İğnenin de canı ceviz çekmiş. Demiş ki:

— Beni de yanınıza alın. Almazsanız oraya gelirim, kendimi her yerinize batırırım. Dayanamazsınız, bağırsınız. Herkes uyanır, sizi yakalar.

Papak Kardeş kendi kendine “Bu iğneden de kurtulamayız.” diye düşünmüş. Demiş ki:

— Sen yeter ki kendini bize batırma. Seni de yanımıza alırız. Ninenin cevizi çoktur. Sana da yeter bana da yeter, danaya da yeter, horoza da yeter.

Beraber yürümeye devam etmişler. Az gitmişler, çok gitmişler, yaşlı ninenin bostanına varmışlar. Sessizce içeriye girmişler. Papak Kardeş danayı ağaca çıkarmış. Horozu ocağın içindeki küle gömmüş, iğneyi de yere sançmış. Papak Kardeş kapının önündeki yanan çırayı da söndürmüş, sonra ceviz ağacına çıkmış, cevizleri toplamaya başlamış. Bir çuval ceviz toplamış da o arada nine dışarıdan gelen sesi duyunca hemen dışarıya çıkmış. Çırayı yakmış, etrafa bakınmış, korku içinde seslenmiş:

— Orada kim var?

Kimse sesini çıkarmamış. Nine çırayı eline almış, ceviz ağacının yanına gitmiş. Yakınlaşınca cevizlerin çalındığını fark etmiş. Yerden taşı alıp hırsıza atmak istemiş. Dana nineyi ağacın yanında görünce “mööö” diye bağırıp başına pislemiş. Ninenin başına ağırlık düşünce bağırmaya başlamış:

— Vay başıma, vay başıma!

(Nine) korkudan ocağa doğru koşmuş. Ocağın içinde saklanan horoz nineyi görünce “ku-ka-re-ku” diye bağırarak ve kanatları çırpırmaya başlamış. Ocağın içindeki kül havaya kalkmış, ninenin gözleri küle dolmuş. Nine bağırarak:

— Vay gözlerim, vay gözlerim!

(Ninenin) gözleri görmez olmuş, o tarafa bu tarafa kaçışmaya başlamış. Kaçınca ayağına iğne batmış. Acısına dayanamamış, bağırarak başlamış:

— Vay başıma gelenler, vay başıma gelenler!

Yere oturmuş, ağlamaya başlamış. Papak Kardeş de cevizle doldurduğu çuvalı beline atmış, oradan kaçmış. Ardından dana, onun arkasından horoz, horozun arkasından da iğne kaçmış. Cevizlerden Papak Kardeş de yemiş, dana da yemiş, horoz da yemiş, iğne de yemiş. Biraz da bize düşmüş.

ALTAY MASALLARI

İbrahim DİLEK *

Genel Olarak Altay Masalları²

Altay Türkçesinde masal karşılığı olarak *çörçök*, destan karşılığı olarak ise *kay-çörçök* kavramları kullanılır. Kay-çörçök, “kay” adı verilen ve gırtlaktan çıkarılan özel bir ezgiyle anlatılan masal anlamına gelmektedir. Çörçök kelimesi Eski Türkçe’deki ‘sörçäk’ten gelen ve Uygur Türkçesinde masal karşılığı kullanılan *çöçek* ile aynı kelimedir (Özkan, 1998: 374). Altay masalları hacim olarak yarım ilâ yirmi sayfa arasında değişen uzunluklara sahiptir. Genellikle nesir hâlinde olmakla birlikte manzum masal metinleri (Ak Köbön Baatır Masalı) ve nazım-nesir karışık olanları (Közüyke) da mevcuttur. Folklorist Sazon Saymoviç Surazakov’a göre masallar ve atasözleri arasında yakın bir ilişki vardır: Atasözlerinde sorulara cevaplar kısa ve anlamlı bir şekilde verilirken, masallarda cevaplar, kahramanlar ve onların maceraları vasıtasıyla sunulur (Surazakov 1975: 115). T. M. Sadalova’ya göre ise, Altay masalları kutsal metin özelliklerini taşımaya devam etmektedir. Ona göre masalın kışın anlatılması doğal afetlerden korunmak amacı taşır. Defin sırasında icra edilen masalın işlevi ise bu dönemde çoğaldığına inanılan kötü ruhlardan korunma, temizlenme ve arınmaya yöneliktir. Altay iyesini hatırlama ve memnun etme bağlamında söylenen, avcılar ve *kuzuk* (çam fıstığı) toplayıcılarının masal anlatma işlevi ise berekete yönelik-

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. ibrahim.dilek@hbv.edu.tr

2 Bu yazıda verilen bilgilerin büyük kısmı tarafımdan doktora tezi olarak hazırlanmış ve daha sonra kitap olarak yayımlanmış olan “Altay Masalları” (2007) adlı çalışmadan alınmıştır.

tir: Masal, ruhları etkilediği için avcılar ve kuzuk toplayıcıları masal ve destan anlatıcılarını da yanlarına almışlardır (Sadalova 2003: 138). Sadalova'nın masalları merkeze koyarak yaptığı bu tespitleri gelenekte daha çok destanlarla ilgili olsa da Altay masallarıyla destanları arasındaki bağı da ortaya koyması bakımından önemlidir.

Altay folklor araştırmalarının önemli isimlerinden olan S.S. Surazakov, Altay masallarını şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Hayvan Masalları
2. Korkunç Yaratıklarla Mücadeleyi Konu Edinen Masallar
3. Büyülü Masallar
4. Sosyal Konulu Masallar
5. Çocuk Masalları (Surazakov 1975: 114-136).

Bu tasnif esas alınarak Altay masalları daha geniş bir şekilde şu şekilde tasnif edilebilir:

A. Mitik Masallar

B. Hayvan Masalları

B1. Hayvanların belirgin özelliklerine nasıl sahip olduklarını konu edinen masallar

B2. Konusu hayvanlar arasında geçen masallar

B3. Konusu hayvanlarla insanlar arasında geçen masallar

C. Asıl Masallar

C1. Korkunç, olağanüstü yaratıklarla mücadeleyi konu edinen masallar

C2. Sihirli masallar

C3. Realist, sosyal içerikli masallar

D. Zincirleme masallar

Altay masalları arasında hacim bakımından en kısa olanları hayvan masallarıdır. Bu masallar içinde adı en çok geçen hayvanlar şunlardır: Köpek, kurt, ayı, geyik, inek, yılan, tavşan, porsuk, kakım, kuzgun, saksagan, tilki, yaban horozu, kartal, ala doğan, sincap, dağ tavuğu, turna, karınca, kurbağa, servi kuşu, baykuş, doğan, keklik, tavus kuşu,

yarasa, guguk kuşu, sıgırcık... Hayvan masallarında esasında hayvanlar kullanılarak insanların kişilik ve yapıları konu edilmektedir. *Taral* (Servi kuşu) adlı masalda ‘taral’ ile açgözlü ve yalancı insan tipi, aynı masalda ‘ay’ ile de dürüst ve ahlaklı insan tipinin karşılaştırılması yapılır ve sonuçta iyi olan ödüllendirilir. *Kerik Baka* (Cimri Kurbağa) masalında da iyiliğe kötülükle karşılık veren kurbağa aracılığıyla vefasızlık duygusu işlenmektedir. *Cüs Sığış* (Yüz Türlü Düşünce) masalında ise tilki üzerinden akılsız fakat kendini beğenmişlerin sonunun kötü olacağı vurgulanmaktadır (Dilek 2007: 27).

Korkunç ve olağanüstü yaratıklarla mücadeleyi konu edinen masallar, insanla mitolojik yaratıklar arasında geçer. Bu tarz Altay masallarında *Ceek-Cılan*, *Ker-Cutpa*, *Almis*, *Şulmus*, *Moñus*, *Celbegen*... adlı mitolojik yaratıkların ismi geçer ve hepsi insanın düşmanıdır. Bunların içinde masallarda en çok bahsi geçen Celbegen’dir. O, çoğu kez yedi başlı olarak tasvir edilir. Bu mitik varlıklar Altay destanlarında da aynı işlevleriyle karşımıza çıkar.

Sihirli Altay masallarında genellikle insan ve onun düşmanları arasında geçen maceralar anlatılır. Bu masallarda her ne kadar sihir ve olağanüstülükler fazlaysa da özleri insan hayatını yansıtır. *Carım Kulak* masalında tek bir devesi olan yoksul bir ailenin dilenen çocuğunun sihirle başarı ve mutluluğa ulaşması anlatılır. *Cılannıñ Ercinezi* (Yılanın Kutsal Nesnesi) masalında da yılanı bile yapılmış olsa, insanın yaptığı yardımın karşılığını alacağı anlatılmaktadır. Bu masalda insanın bütün canlıların dilini anlama isteği işlenmektedir. Masal kahramanı, yangından kurtardığı yılanın verdiği yumurta benzeri sihirli bir nesne sayesinde bütün canlıların dilini anlamaya başlar, fakat sonunda bu yeteneğin kendisini mutsuz ettiğini anlar. Sihirli masallar, hacim olarak diğerlerine göre daha uzun, ifade olarak da daha estetik ve işlenmiş bir üsluba sahiptir.

Realist Altay masalları daha çok aile içi olayların anlatıldığı masallardır. Bunların kahramanları genellikle anne baba, kardeşler ve yengidir. Bu tip masallarda olağanüstü unsurlar fazla bulunmaz. Bununla birlikte sosyal hayatın izleri ve aile yapısıyla buna bağlı değerler açıkça görülür. İyi düşünceli kahramanın kendisine kötülük yapmak isteyen

yakınlarıyla mücadelesi anlatılır. Aile içi olayları anlatan realist Altay masalları için en iyi örneklerden biri *Sınaru* masalıdır. Masalda yengelerinin eziyet ve iftiralara maruz kalan genç kızın hem yengeleri hem de ağabeyleri ile ona ilişkisi anlatılır.

Yukarıda üzerinde durulanların dışında, Rus tesirine bağlı olarak, Altay masal geleneğine bazı metinler dâhil olmuştur. Bu iki şekilde gerçekleşmiştir: İlkinde, Rus (yahut baskın) kültürüne ait herhangi bir masal metni mevcut geleneğe dâhil olmuş, fakat birçok bakımdan yeni dâhil olduğu geleneğin unsurlarını bünyesine almıştır. Bu duruma *Annuşka* masalı örnek olarak verilebilir. Altay masal geleneğine Rus tesirinin ikinci boyutu ise ideolojiktir. SSCB döneminde uygulanan “*fakelore*” temelli folklor politikalarına bağlı olarak yapay masal metinleri üretilmiş ve bunlar resmî eğitimin bir parçası hâline getirilmiştir. Bu tip masalların en iyi örneklerinden biri *Arbanıñ Çaraktarı* (Arpa Tohumları) adlı masalıdır. Masalda, şiddetli soğuk ve kıtlık nedeniyle çok zor zamanlar geçiren Altay Türklerine baştankara kuşu yardım etmek ister. Bu amaçla uzun bir yolculuğa çıkararak Rus köylülerinden aldığı arpa tohumlarını Altay Türklerine getirmek ister. *Zaysan* (boy başçısı) ve *kam* onun bu tohumları getirmesine karşı çıkarlar. Çünkü halk, kendi üretim imkânlarına kavuştuğu takdirde toplum üzerindeki etkilerini kaybedeceklerini bilirler. Bu nedenle aldığı tohumlarla birlikte dönen kuşu engellemeye çalışsalar da başaramazlar. Baştankara, arpa tohumlarını Altay Türklerine getirir. Böylece onların daha müreffeh bir hayat kurmalarına yardımcı olur. Altay Türkleri kendilerine tohum veren Ruslara teşekkür eder ve iki halk birlikte dostça yaşamaya başlar. Altay masal geleneğine Rus tesiri yeni metinlerin dâhil olmasıyla sınırlı değildir. SSCB döneminde yayımlanan masalarda Sovyet ideolojisine hizmet edecek unsurlar ön plana çıkarılmıştır: Sınıf çatışmaları, zenginlerin veya yöneticilerin cezalandırılması... Bütün bunlara ek olarak, geleneksel ve millî olan unsurların büyük kısmı metinlerden çıkarılmış veya metin içinde olumsuzlanmıştır.

Altay Masallarının Araştırılma Tarihi

Altay masallarıyla ilgili çalışmaları Çarlık dönemi ve SSCB döneminde yapılanlar olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Altay folk-

loru ve dolayısıyla masalları hakkında ilk çalışmaları yapanlar Radloff ve Verbitskiy olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında Radloff, “Türklerin Kökleri, Dilleri ve Halk Edebiyatı” adlı eserinde “Masallar” başlığı altında sekiz masal metnine yer vermiştir (Radloff 1866). Altay folkloru ve masallarıyla ilgili çalışmalar yapan bir diğer isim V.İ. Verbitskiy’dir. Bir misyoner bilimci olan Verbitskiy 1853 yılında geldiği Altay’da 1890 yılına kadar 37 yıl kalmıştır. Bu zaman içinde Verbitskiy, Altay Türkçesinin ilk grameri ve sözlüğünün yanı sıra “Altayskie İnorodtsı” adlı eseri de yazmıştır. Eserde Altay Türklerinin dini, gelenek ve görenekleriyle birlikte 2 masal, 4 destan, 29 türkü, 139 atasözü ve çok sayıda bilmece mevcuttur.

Verbitskiy’nin çalışmalarını müteakip G. N. Potanin’in çalışmaları da dikkate değerdir. Potanin, defalarca Altay bölgesine gelerek coğrafî, etnografik ve folklorik malzemeler derlemiş; bir araya getirdiği malzemeleri dört cilt hâlinde yayımlamıştır (Potanin 1883). V. Hvorov ise, 1909 yılında Altın Köl’ün kıyısındaki Artıbaş adlı yerde yaşayan Profiy Parafayev adlı masalcıdan derlediği Tuba boyuna ait iki masalı 1915 yılında yayımlamıştır (Hvorov 1915).

SSCB’nin kuruluşundan sonra Altay masallarıyla ilgili olarak yapılan çalışmalar hem olumlu hem de olumsuz özellikler taşır. Derlenen ve yayımlanan masal çalışmalarının artması olumlu iken, bu masallara müdahale edilmesi ve harmonize metinler oluşturması bu dönem masal çalışmalarının olumsuz yanlarıdır. SSCB döneminde kurulan yeni eğitim sistemiyle birlikte ders kitapları içinde masal metinlerine de yer verilmiştir. 1926 yılında yayımlanan *Tañ Çolmon* adlı okuma kitabında Ç.A. Çunijekov, *Argımak*, *Ercine*, *Sañıskanla Sıgırğan* adlı masallara yer vermiştir. Altay masallarının ilk toplu basımını ise Altay ressamı, fikir ve düşünce insanı Çoros Gurkin ile G Vyatkin Rusça olarak 1926’da Novosibirsk’te yayımlamışlardır.

1934 yılında Moskova’da Sovyet Yazarlar Birliği Kurultayı’ndan sonra bütün Sovyetler Birliği topraklarında olduğu gibi Altay Türklerinin folkloruyla ilgili derleme ve yayımlama faaliyetleri de artmıştır. 1935 yılında bazı Altay masalları *30 Dey* adlı derginin üçüncü sayısında

yayımlanmıştır. 1930-40'lı yıllarda Altay sözlü edebiyatı hakkında yapılan çalışmalar her ne kadar ivme kazanmış olsa da bu çalışmalar daha çok destanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönem derleme çalışmalarına damgasını vuran isim aynı zamanda bir şair ve yazar olan Altay Türkü P.V. Kuçiyak olmuştur. Kuçiyak'ın yaptığı derlemeler sonraki yıllarda müteaddit defalar yayımlanmıştır. Fakat masallar açısından en önemli yayın, ilk olarak 1937'de Novosibirsk'te *Skazki Altaya* adıyla yayımlanan masal kitabıdır. Bu kitapta yirmiden fazla masal metnine yer verilmiştir. Yayımlandıktan sonra yoğun ilgi gören bu kitap, aynı yıl Moskova'da *Altayskie Skazki* adıyla Moskova'da, 1951 ve 1954 yıllarında *Altay Çörçöktör* adı ve Altay Türkçesiyle Gorno-Altaysk'da, 1959'da tekrar Novosibirsk'te ve 1955 yılında Barnaul'da yayımlanmıştır. Eser *Altay Comoktoru* adıyla Kırgızca olarak 1968'de Firunze'de yayımlanmıştır.

1940'lı yıllarda Altay folklorunda destancı N.U. Ulagaşev'den yapılan derlemeler ve bunların yayımlanması önemli bir yer tutar. Bu yıllarda Ulagaşev, repertuvarıyla âdetâ Altay destanlarını tek başına sözlü hafızanın derinliklerinden çıkararak bilimin hizmetine sunmuştur. Aynı yıllarda Ç. Çunijekov ve V. Yabıkov da bir masal kitabı çıkarmışlar (Çunijekov-Yabıkov 1941), Çunijekov, 1945 yılında Altay masallarını *Baldardıñ Çörçököri* adıyla yayımlamış, 1957 yılında kitabın ikinci baskısı yapılmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllar ise Ulagaşev'den sonra yetişen genç destancı A.G. Kalkın'den yapılan derlemelerle Altay folkloruyla ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. Aynı zamanda 1949 yılında Dağlık Altay'da Pedagoji Enstitüsü'nün kurulması, 1952 yılında Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün açılmasıyla folklor malzemelerini derleme ve yayımlama çalışmalarında artış olmuştur: *Altay Albatınıñ Çäörçöktöri* (Altay Halkının Masalları) adlı masal kitabı 1954 yılında, aynı adla ikinci bir kitap ise 1966 yılında yayımlanır. Bu eserde çoğu hayvan masalı olmak üzere on iki masal metni mevcuttur. Bunlara ilave olarak biri tarihsiz olmak üzere *Altay Çörçöktör* adıyla iki masal kitabı yayımlanmıştır. Tarihi belirtilmeden basımı yapılan kitapta yine birçoğu hayvan masalı

olmak üzere 20 masal metnine yer verilmiştir. L.V. Kokışev redaktörlüğünde yayımlanan *Altay Çörçöktör* (1962) adlı kitapta ise dokuz masal metni mevcuttur.

1960'lı yıllardan sonra neredeyse otuz yıl boyunca masal metnlerinin yayımlanmasında dikkate değer çalışmalar olmaz. 1993 yılında Üç-Sümer yayınları arasında *Altay Çörçöktör* adlı bir kitap yayımlanır. Bu kitap öncekilere nazaran daha bilimsel bir yayın olarak dikkat çeker. Eserde Altay Türklerinin güney ve kuzey boylarına ait masal metinleri mevcuttur. Daha önceki masal kitaplarının tamamı edebî dille yayımlandığı halde bu kitapta masalların derlendiği ağızların özellikleri korunmaya dikkat edilmiştir. Kitabın *Kire Sös* (Söz Başı) kısmında belirtildiği üzere Çalkandu boyuna ait masallara çok az müdahale edilmiştir. Tuba masallarını ise kaynak kişi M. Altayçinov edebî dille yazmıştır. Kitapta altı hayvan masalı (*tındular kereginde çörçöktör*), on bir sihirli masal (*kuulgazınu çörçöktör*), üç tane de sosyal konulu realist masal (*con ortodo cadın cürüm kereginde çörçöktör*) olmak üzere yirmi masal metni mevcuttur. Ayrıca eserde kaynak kişiler hakkında bilgi, M.A. Tolbina tarafından yazılan *Altay Kuulgazınu Çörçöktördiñ Marı* (Sihirli Altay Masallarının Stili) adlı bölüm, bibliyografya ve sözlük mevcuttur.

1993 yılında esasında bir *kayçı* (destan anlatıcısı) olan N. K. Yalatov, Üç-Sümer yayınevi için *Çañkır Tuulardıñ Çörçöktörü* (Çakır dağların Masalları) adlı bir kitap hazırlamıştır (Yalatov 1993). Eserin başlangıcında T. Şincin tarafından *Altaydıñ Oygor Çörçökçizi* (Altay'ın Bilge Masalcısı) başlığında N.K. Yalatov hakkında bilgi verilmiştir. Kitapta birçoğu daha önce yayımlanmış olan on yedi masal mevcuttur. Bunların dışında seksen sekiz sayfalık eserin yetmiş altıncı sayfasından itibaren bazı Altay inanışları ve otuz altı atasözü de kitaba eklenmiştir.

Bayat boyunun masallarını A. Tıdıkov, *Bayat Çörçöktör* adıyla hazırlamış, eser Üç-Sümer yayınları tarafından 1994 yılında basılmıştır. Kitabın adı masal olarak verilmiş olmasına rağmen ilk yirmi sayfasında Bayat boyuna ait atasözleri, alkışlar, ninniler, kojoñlar yer almaktadır. Eserin 21-51. sayfaları arasında yedi masal metnine yer verilmiştir.

Bu müstakil neşirlerin dışında bazı folklor kitapları ve antolojile-

rinde de masal metinlerine yer verilmiştir. *Altayskiy Folklor* adlı eserde Çalkandu boyunun folkloruna ait malzeme ve metinler, aynı sayfa içinde Çalkandu ağzı ve Rusça olarak karşılıklı şekilde verilmiştir. Kitabın Giriş kısmını M.Ç. Çumakayeva yazmıştır. Eserde üç destan, on altı masal, otuz üç efsane, alkışlar, türküler ve sözlük kısmı mevcuttur.

Yukarıda tanıtılıp incelenen ve doğrudan folklorla ilgili olarak hazırlanmış kitapların dışında Altay masallarıyla ilgili en önemli kaynaklar N.A. Baskakov'un Altay ağızlarıyla ilgili hazırladığı dil çalışmalarının içerisinde mevcuttur. Bunlardan ilki araştırmacının Tuba diyalektini incelediği *Dialekt Çerneviñ Tatar* adlı eseridir. Baskakov'un bu eserindeki metinlerin tamamı folklor ürünleridir. Eserde türküler, bilmeceler, ay adları, destan ve efsanelerin yanı sıra on masal metnine yer verilmiştir. Baskakov'un Altay ağızları ile ilgili ikinci çalışması Kumandı ağzını incelediği kitabıdır. Bu eserde de Baskakov, geniş bir dil incelemesinden sonra diğer sözlü edebiyat türlerinin yanında sekiz masala da yer vermiştir. Baskakov'un Çalkandu ağzıyla ilgili çalışmasında ise on masal metni mevcuttur.

Altay masallarıyla ilgili metin neşirleri içinde önemli olan çalışmalardan bir diğeri *Er Samır* adlı destan antolojisidir. Bu kitapta destan anlatıcısı N.U. Ulagaşev'in anlattığı dokuz destanın yanısıra *İvanak*, *Sınaru*, *Iristu* ve *Çelmeş* adında dört masal metnine de yer verilmiştir. K. İ. Maksimoviç tarafından hazırlanan ve Teleüt boyuna ait folklor malzemelerini içeren Altay Folklor adlı kitapta ise destanlar, gelenek-görenekler, inançlar ve türkülerin yanı sıra *Kara-kaan*, *Abışka* ve *Paltır-Tas* adlı masal da mevcuttur.

Altay masallarıyla ilgili son dönemde yapılan üç önemli çalışma vardır. Bunlardan ilki T. M. Sadalova tarafından hazırlanan ve Altay masallarının Altay sözlü edebiyatının diğer türleriyle ilgisinin de incelendiği *Altayskaya Etnofolklorıy Kontekst i Svyazi Drugimi Janrami* (2003) adlı eserdir. İkinci eser, M.A. Demçinova tarafından hazırlanmış olan Altay sihirli masallarının incelendiği *Altayskaya Bolşebnaya Skazka* (2003) adlı eserdir. Üzerinde duracağımız son çalışma yine Demçinova tarafından hazırlanmış olup, *Altay Kalıktıñ Çörçöktöri* (2016) adını

taşımaktadır. Eserde on bir masal metnine yer verilmiştir. Hem inceleme hem de metin kısımları Altay Türkçesi ve Rusçayla kaleme alınmıştır. Eserin sonuna masallarla ilgili not ve açıklamalarla birlikte sözlük de eklenmiştir. Bu kitapta ilk defa Altay masalları sınırlı da olsa diğer Türk masallarıyla tema ve motifleri bakımından karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma yapılırken yine ilk defa olarak Eberhard-Boratav'ın hazırladığı katalogdan faydalanılmıştır.

Altay Masallarının Diğer Türlerle İlişkisi

Altay Türk halk edebiyatında destan ve masal türleri birbirlerinden tam anlamıyla ayrılmış türler değildirler. Bu durum, her iki türün adlandırmasında da görülür: Altay Türkleri masala *çörçök*, destana ise *kay-çörçök* adını verirler. Kay kelimesi, gırtlaktan çıkan ezgiye verilen addır. Dolayısıyla, destan ezgiyle ve müzik eşliğinde söylenen masal anlamı taşır. Bu nedenle iki tür arasındaki en önemli farkın icradan kaynaklandığı söylenebilir. Altay Türkçesinde masal ve destanın aynı kelimeyle ifade edilmesi Hakas ve Tıvalarda da görülür³. Hakaslar masala *nımah*, destana *alıptığ nımah*; Tıvalar masala *tool*, destana ise *maadırlıg tool* adını verirler. Görüldüğü üzere, Altaylardan farklı olarak Hakas ve Tıvalar destanı masaldan ayırt etmek için icrayı değil, temayı (kahramanlık) esas almışlardır.

Altay Türklerine ait bazı destanların masal olarak anlatıldığı görülmektedir. N.İ. Baskakov'un Kumandı diyalektini incelediği eserinde Közüyke destanının bir bölümünün masal hâli mevcuttur (Baskakov 1972: 127). Aynı masal metni Teleüt boyunun folklorunun ele alındığı ve bu boya ait sözlü edebiyat ürünlerinin neşredildiği *Altay Folklor* adlı kitapta da mevcuttur (Maksimov 1995: 41-53). Adı geçen eserde metin, *kay-çörçöktör* (destanlar) başlığı altında verilmiş olsa da diğer Altay destanlarının aksine hem nazım nesir karışık olması hem de hacim olarak kısa olması nedeniyle destandan daha çok masal özellikleri taşımaktadır. Bununla birlikte bazı Altay masallarıyla destanları arasında

3 Sibirya Türklerinde masal ve destan türleri arasındaki ilişkiye örnek olması açısından bk. Aça, Mehmet, (2006), *Tıva Destan ve Masallarının Araştırılmasında Tür Sorunu*, Millî Folklor, S. 72, 85-95 ss.

da muhteva bakımından benzerlik hatta aynılık mevcuttur: *Solodoy Mergen* masalıyla *Kara-Taacı Kıs* destanı; *Booçı Ajar la Boktoş* masalıyla *Köğüdey-Kökşin le Boodoy-Koo* destanları arasında tam bir benzerlik mevcuttur. *Közüdey* ve *Arık-Bökö* gibi Bayat boyuna ait bazı masallar da konuları itibariyle destansı bir hava taşırlar. Her iki masalın kahramanlarında destan kahramanlarının özellikleri görülür. Özellikle *Közüdey* masalında peş peşe gelen cümlelerin seçili olması, masal türüyle destan arasındaki kesişim çizgisini ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Ker-Cutpa, Moñus ve bilhassa Celbegen gibi bazı olağanüstü varlıklar da Altay masalları ve destanlarının ortak unsurları olarak karşımıza çıkar. Bunların yanında *Tastarakay* tipi de her iki türün ortak temel unsurudur. Altay masal ve destanlarında kılık değiştirerek tas/tastarakay'a dönüşme sıklıkla karşılaşılan bir durumdur.

Demçinova, Altay masallarının destanlarla olan münasebeti hakkında şu sonuçlara varmıştır: Farklı zamanlarda farklı şekillerde yapılan incelemeler, sihirli masallar ve epizotlarında stilistik düzeyde kendini gösterir. Aynı zamanda kahramanlık destanlarının da icracıları olan masal anlatıcılarının çoğu epik tasvirleri olması gerektiğinden fazla kullanırlar. Aynı masalcıdan bir masalın farklı zamanlarda yapılan kayıtlarında epik unsurları aynen tekrarladıkları halde, ilk kayıtlarda epik vurguların daha güçlü olduğu görülmüştür. Ancak bu durum masal geleneği normlarını bozmaz. Masalı stilistik derecede analiz ederken, masalcı uzun zaman diliminde kendisine ait belli bir icra tarzını kullanır. Bu tarzın özelliği, epik bir eserin müziksiz tipik formüllerle ritmik manzumenin ahengi olmasıdır. Bu durumda epik klişe formüller nesir ile bileşimi farklı bir tarz oluşturmaktadır (Demçinova 2003: 132).

Altay sözlü edebiyat geleneğinde bazı masal ve destan metnlerinin iyeli olduklarına, anlatıcının masalı veya destanı metninin kendilerine özgü dünyalarından reel dünyaya getirdiğine inanılır. Bunun için birçok masal veya destanın bitişinde anlatıcı *kap şöök/kap çöök* diyerek metni anlatmayı tamamlar. Böylece metnin dünyasıyla anlatıcı ve dinleyicilerin bulunduğu dünyalar arasındaki bağı kapatmış olur. Böyle bir bi-

tiş formeli kullanmazsa metnin reel dünyaya taşıdığı kahramanlarının bu dünyada kalarak anlatıcıya hatta dinleyicilere zarar vereceğine inanılır.

Altay sözlü edebiyatında mit, destan, masal ve efsane türlerinin tam ayrışmamış olması, kesişen noktalarının fazlalığı Altay Türkçesinin çeşitli sözlüklerinde de kendini gösterir. Sözlüklerde bu türlerle ilgili kavramların genellikle bir diğerine gönderme yapılarak açıklanması sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu sebeple Altay masalları tasnif edilirken bazı araştırmacılar yaptıkları tasnife *soociñ-çörçök* (mitik masal) türünü dâhil etmeyi uygun bulmuşlardır (Demçinova 2016). Altay masal ve destanları arasındaki ilişkinin bir benzeri masal ve efsaneler arasında da mevcuttur. Bazı efsane ya da mit metinlerinin tam metin halleriyle veya epizotlarından birinin masal olarak da anlatıldığı bilinmektedir. Altay Yaratılış Miti'nde yer alan köpeğin insana bekçilik etmesiyle ilgili epizodun hem efsane hem de masal olarak anlatılan metinleri kayda geçirilmiştir. Bazı Altay efsaneleri zaman içinde masal olarak da anlatılmışlardır. *İyt Emes Bolzo* (Köpek Olmasaydı) adlı mitik metin kaynaklarda hem masal hem de efsane olarak yer almaktadır. Benzer şekilde *Çıçkan la Töö* (Sıçan ile Deve) ve *Çıçkan Cıl* efsanesi de aynı metnin varyantları olarak hem masal hem de efsane olarak kaydedilmiştir. Aynı durum, *Ergetti Uul* masalıyla Gorno-Altaysk kentinin yakınındaki Aya Köl (Aya Gölü)'ün oluşumuyla ilgili anlatılan efsanede de görülür. Ergetti Uul masalında Ay'ın üstünde görülen lekelerin Ay'a kaçan Şulbıs adlı su iyesi olduğu anlatılır. Adı geçen efsanede ise Aya Köl'ün Ay'dan inen Celbegen'in bıraktığı çukurdan oluştuğuna inanılır. *Caan (Mamont) Dep Annıñ Ölgöni* (Mamut Adlı hayvanın Ölmesi) adlı masal ise âdeta Nuh efsanesinin bir bölümüdür. Adı geçen masalda çıkan selden hayvanları kurtarmak isteyen insanın gemisine mamut, büyüklüğüyle kibirlenerek binmek istemez. Fakat sonuçta boğularak ölür (Dilek, 2007: 36).

Kaynaklar

Aça, Mehmet (2006). Tıva Destan ve Masallarının Araştırılmasında Tür Sorunu, *Millî Folklor* 72, s. 85-95

Baskakov, Nikolai Aleksandrovich (1965). *Dialekt Çerneviñ Tatar (Tuba-Kiji)*, Tekst i Perevodı, Moskva.

_____ (1972). *Dialekt Kumandintsev (Kumandı-Kiji)*, Oçerk, Tekstı, Perevodı i Slovar, Moskva.

_____ (1985). *Lebedinskiñ Tatar-Çalkantsev (Kuu-Kiji)*, Grammatičeskiy Oçerk, Tekstı, Perevodı, Slovar, Moskva.

_____ (1972). *Dialekt Kumandintsev (Kumandı-kiji)*, Grammatičeskiy Oçerk, Tekstı, Prevodı i Slovar, Moskva.

Çunijekov, Çalçık (1945). *Baldardıñ Çörçöktöri*, Gorno-Altaysk.

Çunijekov, Çalçık ve V. Yabıkov (1941). *Çörçöktör*, Oyrot-Tura.

Demçinova, M. A. (2003). *Altayskaya Bolşebnaya Skazka*, Gorno-Altaysk.

_____ (2016). *Altay Kalıktıñ Çörçöktöri*, Gorno-Altaysk.

Dilek, İbrahim (2007). *Altay Masalları*, Ankara: Alp Yayınları.

Hvorov, V. (1915). *Trudı Tomskogo Obşçestva İzuçeniya Sibiri*, t. III, vıp. 1, Tomsk.

Kandarakovoy, E. P. ve M. Ç. Çumakayeva, (1998). *Altayskiy Folklor*, Gorno-Altaysk.

Demçinova, M.A. (2003). *Altayskaya Bolşebnaya Skazka*, Gorno-Altaysk.

Maksimov, K. İ. (1995). *Altay Folklor*, Gorno-Altaysk.

Özkan, İsa (1998). “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki Nımah / Comok / Cumba / Yomak Anlatım Türü Üzerine Bir Etimoloji Denemesi”, *Türk Dili* 556, s. 368-378.

Potanin, G. N. (1883). *Oçerki Severo-Zapodnoy Mongoli*, St Petersburg.

Radloff, Wilhelm (1866). *Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyuskiñ Plemen Yujnoy Sibiri*, St. Petersburg.

ALTAY MASALLARINDAN ÖRNEKLER

KUDAÇI TÜLKÜ¹

(Özgün Metin)

Kozır taştu kırdı kızıl tülkü uyuktap catkan. Kança kire uyuk-
taganın ol boyı da oñdobogon. Oygonıp kelele, bajın caykap, kulagın
kıymıktattı – kuru kardı kabırgazına capşınıp kaltır, çilekey cok oozına
kurgak tobrak urulıp kalgandıy boldı.

— O-oy, men kandıy korkuştu aştagam! – dep, cük le araydañ
unçuktı.

Aştaganına korkırın undıyla, agaş cakazında turgan çirik ayıldı
köstöp, mañtap keldi.

— Ulustıñ canınañ kiji kandıy bir nemeni ciir bolboy: takaa da
bolzo, söök-eş te bolzo, mege ordı cañıs, aştaganımdı la cogoltoton bol-
zom, cakşı bolor edi – ayıldı aylandıra cemzep cürele, tülkü sanangan.
Ce ayıl canında bir bolçok söök tö, çirik-sarık tuygak ta, bir tındu mal da
cok bolordo, ol ayttı:

— Kandıy açap ulus, çeldegen sööktörin ayılına cuup turgılagan
emtir ine!

Tülkü süürü tumçugın ayıldıñ tejigine suktı, közine mindıy neme
köründi; ottı cüs katap ak kubal bazıp koytır, öçüp kalgan ottıñ canın-
da calbak turundı castangan bir ciit kiji uyuktap cadırı. Ölgön-tirüzi cartı
cok. Tülkü ayılga araay kirele, onıñ kulagınañ tartıp iyerde, ol bajın bil-
direr-bildirbes örö ködürdi. Onıñ közi tort lo tañ çolmondıy emtir.

— Bataazın, kandıy caraş uul! – tülkü üşkürdi. – Mindıy caraş uul-

1 Dilek, İbrahim, (2007). *Altay Masalları*, Ankara: Alp Yayınları.

dı men kaçan da körbödım. Karatı-kaannıñ kızın barıp kudalabay, öçüp kalğan ottıñ canına ne cadırıñ?

— Neniñ uçun deze mende kiyim cok, cılañaş – adım da Cılañaş. Meniñ arkamdağı turganı cañıs eliktiñ terezin körüp turıñ ba?

— Sen mında neni edip cadiñ, cılañaş?

— Ölüm sakıp cadım. Men on küñge bir de kursak cibedim.

— E-e! Aydarda, men soñdoboy kelgen emtirim. Men bodosom, Karatı-kaan la sege töröönzıjerge sırañay la eptü öy emdi.

Cılañaş castanıp catkan turundı alala, tülkü caar taştap ayttı:

— Sen meni şoodorgo bo?

Tülkü örö türgen sekirip iydi, ce ondo do cok turun budına tabardı. Tülkü bir emeşteñ aksap, Karatı-kaanga keldi:

— Ulu kaan! Cılañaş slerdeñ caan kazan suratkan. Ol kazanga sarcu kayılıp, kemciirge cat.

Karatı-kaan, buurı köjügençe katkırالا, ayttı:

— Sen, tenek Tülkü, Cılañaşta cañıs ta uy cok dep bilbeziñ be? Kalbak süt te alar ceri cok. Sarcu ogo kaydañ kelgen?

— Ayla-künle çertenip turım, ulu kaanım, Cılañaşka sarcunı kem bergenin kaydañ köröyin, ce onıñ sarcuzı ejikteñ çıgara, suu çılap, agıp cat. Men ogo taykılala, budımdı aray la sındırbadı. Aksap turganımdı körzögör.

Karatı-kaan, katkızın toktodıp bolboy, sırañay la caan kazanın tülküge alıp berdi. Tülkü kazandı alğan boyınça, ayıldar kerip, onço ulustañ surandı:

— Aştap cürgen tülküge emeş sarcu beriger!

Kem kiji bir kalbak, kem kiji carım kalbaktañ bergiledi, tülküniñ kazanı udabay la tolo berdi. Ol sarcunı Tülkü cılañaşka ekelip berele, ayttı:

— Karatı-kaan sege sıylap sarcu tabıştırdı. Seniñ çırayın ogo caragan dep ayttı.

Aştap kalğan Cılañaş carım kazan sarcunı cip iydi. Artkanın Tülkü Karatı-kaanga kazanı la kojo ekelele, ayttı:

— Alkış bolzın slerge, ulu kaanım, kazanıgardı ekeldim.

— Kazanda kemniñ sarcuzı? – dep, Karatı-kaan suradı.

— Çındap ta. Cılañaş undup koytır ine. Ce ol sarcunı kayılta-kayılta, kemciy-kemciy küünine tiygen. Artkan sarcunı da alarga bolbogon emtir.

Karatı-kaan kazandı uzak acıktap kördi, ondo sarcu da emes, ay oşkoş bildirdi.

— E-e, e-e-ey... – Tülkü toktoboy çıktı. – E-ey, ulu kaanım, Cılañaş slerdeñ beske suratkan. Ol akça beskeleerge cat.

— Cüülgek le bütkeñ, tülkü, akçanı beskele beskelep cürgenin kaydañ kördiñ? Onı beskelebey, tooloyton – dep, Karatı-kaan ayttı.

— O-o, kalak, ulu kaan! Bis beş kün, beş tün toolodıbis, toolop uçına çıkpadı. Onı tooloyton dep turala, meniñ sanaam da bajımnañ çıga berdi. Cılañaş boyı da tort terlep kalgan oturı.

— Karatı-kaan beskezin berdi. Klümzirenip bolbodı: katkızı tamagına toktodı.

Tülkü deze beskeni alala, ayıldar sayın akça cuup bardı. Carım akçaların bir akçaga tolıdı, bir akçanı salkovoygo tolıdı, salkovoydı on salkovoygo tolıdı. Onoydo cürüp, tapkan akçazın Cılañaşka ekelip berele, ayttı:

— Ey, sen calku, sen külge uymalıp kança kire cadatan kiji? Cakşı uuldar sıydı kıstıñ adazına bereten, sege deze sıydı kıstıñ adazı tabıştırıp cat.

Bu tuşta Cılañaş tura cügürdi, tülküni bek kuçaktayla okşonıp iydi:

— Ak sanaalu Tülkü. Sen neni le etsin dezeñ, men onı ederim.

Tülkü deze süüngen boyınça cañı degen altın akçaların beskeniñ cikterine eptep kıstap iyele, Karatı-kaanga mañtap cetti.

— Bataazına barıp, mında kandıy köp akça kıstalgan! – dep, Karatı-kaan ayttı.

— Çın emeş pe? – tülkü kaydadı. – bis deze tort körbödibis te.

Karatı-kaannıñ kak mañdayınañ ter çıktı, kandu közin cırta kördi.

Tülkü deze kiyin butka tura cügürdi, kuyrugın sol iyninde ajıra salındı, oñ közin cumala, ayttı:

— O kalak, ulu kaanım, uyadımdı kaydaar edeyin? Ol caan bay Cılañaş slerdiñ cañıs kızığardı kudalaarga cat.

Karatı-kaan ogo kızın bererge turı dep, Cılañaşka ayt. Ce Cılañaş şaaltaga bodop, ködürezi ak, bir muñ koy ekelzin; muñ tajuur arakı ekelzin. Ol kandıy da bolzo, kaan kijiniñ kızın alarga turgan bolup cat.

— Ulu kaan, sler sırañay as surap turıgar. Cılañaşta kança kire koylor, ança ok uylar töölör bar. Seniñ küriñ çıdaşkadıy bolzo, ol sege cüs muñ toolu mal aydap ekeler.

Kaan tarınıp ayttı:

— Bu kürdi Celbegen baatır boyı kança la katap keçken!

— Cakşı bolzın! Bir nedeleniñ bajında Cılañaştı sakıgar – dep aydala, tülkü cüre berdi.

Tülkü kürdiñ aldına kirele, tirgişterin tijile kemirdi. Tirgişter çiçkere bererde, tülkü cılañaştı Karatı-kaanga bar deyle, boyı ozo barıp kıygırdı.

— Töölörgö col beriger, ulustar, col eriger! Bukalar kelip cat! Ey, çıgıp, koylordı alıgar!

Karatı-kaan la onıñ ködöçileri ayılçılarla kojo Cılañaştı utkuurga çıktılar. Cılañaş kürdeñ keçerde, kür cemirilip, Cılañaş suuga tüje bergen.

— Oy, oy! – tülkü kıygırdı. – mege mal da, arakı da kiş te açu emes, cañıs la Cılañaş ölböytön bolzo kaydat!

Karatı-kaannıñ taldama baatırları suuga attu kirip, çamçazı cok Cılañaştı suudañ çıkarala, ölöñgö oturgızıp koydılar. Altın tondu baatırlardañ la kümüş tondu alıptardañ Cılañaş caraş boldı.

— Cılañaşka sarı torko ton lo kiştiñ bıçkagınañ etken börük berzin – dep, Karatı-kaan cakardı.

Karatı-kaannıñ kızı Cılañaştı körölö, tizelenip turup, onıñ oñ kolın tuttı. Toy baştala berdi: kança cüzün-oyın boldı, tuuga tündep et cigilep, talay keptü arakı içkiledi.

Segizinçi küninde attarın eertep, Cılañaşka ayılđara bardılar. Tülkü deze ozo barıp, kıygırıp turdı:

— Ey, ulus! Karatı-kaan kelip cat! Emdile mal öltürüp, kara kıştıñ terezin ekeliger!

Cılan-Kaannıñ kaya-taştı kırdagı örgözine tülkü mañtap çıktı.

— Ey, cılandar! Karatı-kaan kelip cat, slerdı onçogordı emdi le öltürer!

Cılandar altın örgözineñ çıgıp, tülküdeñ suradılar:

— Bis kanaydatanıbıs? Kanayıp korulatanıbıs?

— Meni eeçiy barıgar, men slerdı onçogordı cakşı cajırıp salarım — dep, tülkü ayttı.

Tülkü cılandardı eeçidip alıp, ölöñnin çaap salgan cerge keldi, ondo biyik oboo turgan.

— Bu oboogo onçogor kiriger! — dep, Tülkü cakardı.

Korondı cılandar şırlajıp, ölöñgö kirdiler. Oboo, kööştögi sarcu çılap, şırlap turdı.

— Ey, sler tal-tabıştı kirelediger! — tülkü olorgo katu kıygırdı. — Karatı-kaan ugup iybezin! — Boyı deze oboonı aylandıra cügürüp, otıgın çağıp iydi, çedirgen ölöñgö tüje berdi. Kurgak ölöñ tirt ede küyerde, korondı cılandar onçozi kojo küydi. Tülkü oyto kayra Cılañaşka udura keldi. Cılañaş deze boyınıñ çirik aylına cuuktap keliptir.

— Oy-oy, Cılañaş! — tülkü kıygırdı. Seniñ ezirigin kandıy caan! Boyıñnıñ altın örgöñö baratan coldı ne undıdın? Bu kirlü, çirik ayıl caar ulu kaandı ne kerek baştap baradıñ? Attıñ tiskiniñ oñ canı caar tart!

Cılañaş tülküle sös blaşpadı, altın örgöni köstöp corttı. Ondıy bay çümdü örgöni Karatı-kaan kaçan da körböğön. Kança mızıldap turgan altın-kümüşke kaannıñ kızınıñ köziniñ çoğı aray la cogolbodı.

Tülkü deze, Cılañaşka külümzirenip, körölö, - “Cakşı bolzın, köörkiyim!” — deyle, agaş ortozına mañtay berdi. Ol boyınça ondıy kersü-sümelü tülküge tuştagan kiji cok. Cılañaş onı cazap kündülegen be, cok po, baza da cartı cok.

DÜNÜRCÜ TİLKİ

(Aktarma Metin)

İri taşlı kırdı, kızıl tilki yatıp uyuyormuş. Ne kadar uyuduğunu kendisi de bilmiyormuş. Uyanıp, başını sallayıp, kulağını oynatmış, boş karnı kaburgasına yapışıp kalmış, kurumuş ağzına toprak doldurulmuş gibiymiş.

— Ooy, ben ne kadar çok acıkmışım! diye zorla söylenmiş.

Açlığından korkuyu unutarak, ağaçların yanında duran çürük eve doğru koşmuş.

— İnsanların yanında bir şey bulunup yenir: tavuk da olsa, kemik de olsa benim için aynı, açlığımı gidersem ne güzel olurdu.

Evin etrafını dolaşırken tilki düşünmüş. Evin yanında bir kemik, kötü bir deri, bir hayvan da olmayınca tilki şöyle demiş:

— Ne açgözlü insanlar, kemirdikleri kemikleri evlerine mi yığıyorlar!

Tilki sivri burnunu evin deliğinden içeri sokmuş, gözüne: ateşi yüz kat ak toz kaplamış, sönen ateşin yanında geniş bir oduna yaslanmış uyuyan bir genç görmüş. Ölü mü, diri mi olduğu belli değilmiş. Tilki yavaşça eve girerek, onun kulağını çekince, o başını belli belirsiz kaldırmış. Onun gözü gerçekten seher yıldızı gibiymiş.

— Heey, ne kadar yakışıklı delikanlı!

Tilki iç çekmiş.

— Hayatımda böyle yakışıklı delikanlı görmedim. Gidip Karatı-kaan'ın kızına dünür olmayıp sönen ateşin yanında ne diye yatıyorsun?

— Çünkü benim giyeceğim yok, çıplağım, adım da Cılañaş (Çıplak). Benim sırtımdaki tek karacanın derisini görüyor musun?

— Sen burada ne yapıyorsun, Cılañaş?

— Ölümü bekliyorum. Ben on gündür bir şey yemedim.

— Ee! Demek ki, ben geç kalmamışım. Bana göre, Karatı-kaan'la senin akraba olmanın tam zamanı.

Cılañaş yaslandığı odunu alıp, tilkiye doğru fırlatarak şöyle demiş:

— Sen benimle dalga mı geçiyorsun?

Tilki havaya sıçramış, fakat odun bir bacağına değmiş. Tilki biraz aksayarak, Karatı-kaan’a gelmiş:

— Ulu kağan! Cılañaş sizden büyük kazan istiyor. O kazanda tereyağı eritip, tartacakmış.

Karatı-kaan göğsü şişerek, kahkaha atarak, konuşmuş:

— Sen, avanak tilki, Cılañaş’ın bir ineğinin bile olmadığını bilmiyor musun? Bir kaşık süt alacak yeri de yok. Tereyağı ona nereden gelecek?

— Aya, güneşe yemin ederim ki ulu kağanım, Cılañaş’a tereyağını kimin verdiğini görmedim, fakat onun tereyağı kapıdan dışarı taşıyor, su gibi akıyor. Ben ona bastığımda az kalsın kayıp ayağımı kıracaktım. Aksak hâlime baksanıza.

Karatı-kaan, kahkahasını durduramayıp, hemen büyük kazanı tilkiye vermiş. Tilki kazanı aldığı gibi, evleri dolaşp, insanlardan dilenmeye başlamış:

— Acıkmış tilkiye, biraz tereyağı verin!

Kimisi bir kaşık, kimisi de yarım kaşık vermiş. Çok geçmeden tilkinin kazanı dolmuş. Tilki o tereyağını getirerek Cılañaş’a verip şöyle demiş:

— Karatı-kaan sana hediye olarak tereyağı gönderdi. Senin yüzünü çok beğendiğini söyledi.

Acıkan Cılañaş, yarım kazan tereyağını yemiş. Tilki artanını Karatı-kaan’a getirerek şöyle demiş:

— Size alkış olsun ulu kağanım, kazanınızı geri getirdim.

— Kazandaki tereyağı kimin? diye Karatı-kaan sormuş.

— Gerçekten de. Cılañaş unutmuş olmalı. O tereyağını eritip, ölçmekten sıkılmış olmalı. Artan yağı da almamış her hâlde.

Karatı-kaan, kazanı uzun süre incelemiş, kazandaki yağ hiç de az değilmiş, ay gibi görünüyormuş.

— “Eeeey...” tilki beklememiş. “Eey, ulu kağanım, Cılañaş sizden tartı istiyor. O, akçesini tartacakmış.

— Ahmak yaratılışlı tilki, akçenin tartıyla tartıldığını nereden gördün? O tartılmaz, sayılır, demiş Karatı-kaan.

— Oo, zavallı kağan! Biz beş gün, beş gece saydık, bitiremedik. Akçeyi saymaktan benim aklım başımdan çıktı. Cılañaş'ı da ter bastı.

Karatı-kaan tartısını vermiş. Gülümsemekten kendini alamayıp, kahkahayı basmış.

Tilkiyse tartıyı alıp ev ev akça toplamaya başlamış. Yarım akçeleri bir akçeye değişmiş, bir akçeyi bir rubleye değişmiş, bir rubleyi on rubleyle değişmiş. Böylece topladığı akçeleri getirerek Cılañaş'a verip şöyle demiş:

— Ey, sen, tembel, sen böyle küle bulanmış şekilde ne kadar yatacaksın? İyi delikanlılar kızın babasına hediye veriyor, sana ise kızın babası hediye gönderiyor.

O zaman Cılañaş ayağa kalkmış, tilkiyi sıkıca kucaklayıp öpmüş:

— Ak düşünceli tilki. Sen ne istersen ben onu yaparım.

Tilkiyse yeni altın akçeleri tartının oyuklarına kıştırarak, Karatı-kaan'a koşmuş.

Şaşıran Karatı-kaan: «Buraya ne çok akçe sıkışmış.» demiş.

— “Gerçekten mi” diye tilki şaşırmış. “Demek ki biz iyi bakamamışız.”

Karatı-kaan'ın kuru alnı terlemiş, kanlı gözü patlayacak gibi olmuş. Tilkiyse arka ayaklarıyla koşmuş, kuyruğunu sol omzuna koymuş, sağ gözünü yumarak şöyle demiş:

— O zavallı, ulu kağanım, ayıbımı nasıl söyleyeyim? O zengin Cılañaş sizin tek kızınızla evlenmek istiyor.

Karatı-kaan'ın yüzünün rengi değişmiş. Biraz düşünmüş. Cılañaş'ın yakışıklılığını düşünerek olumlu bir sesle şöyle demiş:

— Karatı-kaan, ona kızını verecek diye Cılañaş'a söyle. Fakat Cılañaş başlık parası olarak, hepsi ak bin koyun getirsin; bin matara içki getirsin, yine yüz kara samur getirsin. Ne de olsa o kağanın kızını almak istiyor.

— Ulu kağan, siz çok az istiyorsunuz. Cılañaş'ta sayısız koyun,

yine öyle inek ve develer var. Senin köprün dayanırsa o sana yüz binlerce mal sürüp getirir.

Kağan sinirlenerek şöyle demiş:

— Bu köprüyü bahadır Celbegen kaç defa geçti!

— Uğurlar olsun! Cılañaş'ı bir hafta bekleyin, diyerek tilki gitmiş.

Tilki köprünün altına girerek, direkleri dışıyla kemirmiş. Direkler inceldiğinde, tilki Cılañaş'ı Karatı-kaan'a göndermiş, kendisi de ondan önce gitmiş.

— Develere yol verin, insanlar, yol verin? Boğalar geliyor! Ey, çıkıp koyunları alın!

Karatı-kaan'la onun yardımcıları misafirleriyle birlikte Cılañaş'ı karşılamak için çıkmışlar. Cılañaş köprüden geçerken, köprü devrilip, Cılañaş nehre düşüvermiş.

— Oy, oy! diye tilki bağırmış. Benim için, hayvanın da, içkinin de, samurun da yok olması acı vermez. Yalnızca Cılañaş ölmesin!

Karatı-kaan'ın seçkin bahadırları atlarıyla nehre girip, gömleksiz Cılañaş'ı sudan çıkararak, otun üstüne oturtmuşlar. Cılañaş altın paltolu bahadırlardan da gümüş paltolu alplerden de yakışıklıymış.

Cılañaş'a sarı ipek paltoyla samurun ayak postundan yapılan börk verilsin diye, Karatı-kaan emretmiş.

Karatı-kaan'ın kızı Cılañaş'ı görünce, önünde diz çöküp, sağ elini uzatmış. Düğün başlamış: Nice oyun, eğlence yapılmış, dağ gibi et yenilmiş, deniz gibi içki içilmiş.

Sekizinci gün atlarını eyerleyip, Cılañaş'ın evine gitmek için yola çıkmışlar. Tilki onlardan önce giderek şöyle bağırmış.

— Ey, insanlar! Karatı-kaan geliyor! Hemen hayvan kesip, kara samurun postunu getirin!

Cılan Kağan'ın kayalı, taşlı kırdaki sarayına tilki koşarak çıkmış.

— Ey, yılanlar! Karatı-kaan geliyor, sizin hepinizi öldürecek!

Yılanlar altın saraydan çıkıp tilkiye şöyle sormuşlar:

— Biz ne yaptık? Kendimizi nasıl koruyacağız?

— Beni takip edin, ben hepinizi iyice gizlerim, demiş tilki.

Tilki yılanları arkasına düşürüp, ot biçilen yere gelmiş. Orada büyük bir yığın varmış.

— Bu yığına hepiniz girin! diye emretmiş tilki.

Zehirli yılanlar sırs diye ses çıkarıp, otların içine girmişler. Yığın kazandaki yağ gibi ses çıkarmış.

— Ey, sizler, ses çıkarmayın! diye tilki yığına doğru bağırmış. Karatı-kaan duymasın!

Kendi ise yığının etrafında dolaşıp, çakmak taşını çakmış, kıvılcım ota düşmüş. Kuru ot cız diye alev aldığı anda, zehirli yılanların hepsi yanmış. Tilki dönüp Cılañaş'ı karşılamış. Cılañaş ise kendi çürük evine iyice yaklaşmış.

— Oy, oy, Cılañaş! diye tilki bağırmış.

— Sen ne kadar sarhoş olmuştun! Altın sarayına gidecek yolu nasıl unutursun? Bu kirli, çürük eve doğru kağanı niçin götürüyorsun? Altın dizginini sağa çevir!

Cılañaş ona söz söylemeden altın sarayına doğru yönelmiş. Böyle süslü sarayı Karatı-kaan hayatında hiç görmemiş. Parıldayan sayısız altın ve gümüşten az kalsın kağanın kızının gözü kör olacaktı.

Tilkiye, Cılañaş'a doğru gülümseyip, bakarak:

— Uğurlar olsun, garibim! diyerek, koşarak ormana dalmış. O akıllı, kurnaz tilkiye rastlayan olmamış. Cılañaş'ın onun yaptığı iyiliklerin karşılığını verip vermediği de hâlâ belli değil.

CILANNIÑ ERCİNEZİ²

(Özgün Metin)

Mınañ ozo emdigi kızıl tıttar, çabaa çetter cerdeñ körünip öskölök tuşta, tuulu Altayıstıñ şilidiy caltırıp cadar aru suularlu kobı-cıkteriniñ birüzinde Ayabas dep cıktı kiji curtagan. Ol Torkoçı dep emegenile kojo cajına la Urbay dep baydıñ cılkıların kabırgan.

2 Dilek, İbrahim, (2007). *Altay Masalları*, Ankara: Alp Yayınları.

Ayabastı ulus sürekey buurzak, kijideñ bolgoy çımıldı da caman körböş kiji dep aydijatandar. Çındap ta, ayabas köörkiy erte çaşta ösküs artıp, kalcu baylardıñ carbınçak emegenderiniñ çıbıgınañ örö kün körböy dö öskön bolzo, açu-koronın buruzı cok uluska, tındularga tujurbeyten. Minip cürgen adın kamçılabas ta. Onıñ uçun Ayabastıñ mingen adı kajañ. Ce cıldıñ kandıy la katu öyinde baspaktıy semis boloton.

Bir katap ereñis ay tügenip, küük ay cañı la cañırıp turgan öydö, ayabastıñ maldap turgan cerinde kem de ört çıgargan. Ayas künderge şalırap kurgap kalgan kuudañga ot kamılarda, tarıdıy belen küyüp, örttiñ calbıjı cer üstünde tındulardañ bolgoy, agaş-taştardı da calmay calap turdı. Ayabas bir kezek cerdiñ örtin öçürele, onıñ örtkö kurçatkan malın çıkarıp turza, meestiñ edeginde calbak taştıñ üstünde bir kara cılan örttiñ kurçuzına kirip kalgan, oktolıp turdı. Kandıy la neme cürüm cüreyin dep albadanbay a, cılan da örttiñ calbıjı cuuktap kleetkenin körüp, kirer cerin tappay, mañzaarıp, izüge çıdaşpay, oozın añkañdadıp turdı.

Ayabas cetkerge kirgen cılandı körüp çıdabay, adınañ tujüp, onı budakka ilele, örttiñ tıstına çıkarıp koydı. Kara cılan tının argadagan boluşçızın budınañ ala bajına cetire acıktap körölö, kobınıñ içinde cıgındar caar surt edip kaldı.

— Kiji bolzo bıyanım cetsin dep aytkan edi, til cok cılan neni aytsın, kijiniñ terkizin kırkıytan çıkandardıñ birüzin de cogoltso bolgoy dep, Ayabas sanandı.

Baza bir kança künder ötkön kiyninde Ayabas tujaap koygon adın bedrep cürele, ört bolgon cerge bargajın, aldında örttöñ argadap algan kara cılan uçuradı. Ol Ayabastı ebire cılıp acıktap, tanıdım degendiy, süüngen neme çilep, kuyrugın bulgap, cıgındar caar cıldı. Ayabas kara cılandıñ kılık-cañın kaykap, körüp turgança anañ-mınañ ölöñdör şılırap, tümen toolu cılandar körünip keldi. Kaçıp cürgeyin deze, cılandar aylan-dıra la kurçap algan. Bu la körzö, tanış kara cılan örttiñ kiyninde korbotıp öskön kök ölöñniñ ortozınañ bajın kedeyte çıkarala, bışkırgandıy tabış çıkararda, kurçunuñ altıgı canı açılıp, kara cılan, col baştağan neme çilep, sañ tömön cıldı. Artık barar cer bar emes, ayabas açılğan cerle kara cılandı eeçiy bastı. Ança-mınça barala, kaya körzö, baya kurçagan cılandar

onçolorı üydeşkilep kelettiler. Cılandardıñ olcozına kirip, ayabas ılgıy la korum, cıgın cerge keldi. Mında cuulgan cılandar onıñ köp bolupır. Anda kandıy öñdü, büdümdü cılan cok dep aydar! Tanış kara cılan bir caan kakpak taştıñ aldına içegen caar kirgen cerde, onıñ altındıy mızıldap turar moyınçalı, oozında baarçıktıñ cımırtkızı oşkoş ak neme tişte-nip algan kiliñ-kara cılan çıktı. Ol lo cılan çıgarda, onço cılandar kıymı-rajıp tımıdıp, ölöñgö caba ün cok catkılay berdiler.

Ayabas at bedrep baskanına eki budı çılap, takta oşkoş calbak taştıñ üstüne otura berdi.

Altındıy moyınçalı kara cılan kelele, ta neni de aydıp turdı. Aya-bas onıñ ermegin öñdobosto, ol açuurkanıp turganına ba, aysa öskö ne-mege be köstörü caşkayaktıp, kuyrugın bulgap, calkanıp turdı.

— Akır, bu kanayıp turgan cılandar boloton? Aysa bolzo, ottoñ ayrıgan cılanıñ kündü-küreezi bolor bo – dep, Ayabas alañ kaykap, oo-zında ak neme tiştengen cılanga alakanın caydı. Bayağı cılan tiştengen nemezin Ayabastıñ alakanına salıp, ci degen neme çilep, oozın añkañdat-tı. Ayabas cılanıñ bergen sıyın cıtap körzö, kandıy da caraş cıt cıtanıp, ciir küünü keldi. Cıltıruuş bolçok ak nemeni oozına salıp la iyerde, tatu amtannañ ulam tamagınañ aşkanın bilbey kaldı. Bu la tušta Ayabastıñ kulagina coon ündü kijiniñ katkızı uguldı. “Kandıy ta ma şoodıp katkı-rıp turatan boloton” – dep aylandıra acıktaza, ne de cok. Baza la katkı çıgarda, aldı caar körzö, bayağı altındıy cıltıruuş moyınçalı kara cılan bolupır.

Ayabas acıktanıp tokunadıp, tım otura bererde, örttöñ ayırıp al-gan kara cılan ermektendi:

— Sler bisteñ korkıbagar. Bu kiji meniñ adam bolor. Enebis mında bolgon örtkö aldirtala, bojop kalgan. Sler meni örttöñ ayırıp alğanıgar uçun adam sürekey süünip, slerdi sıylaytam, kayda da bolzo taap ekelzin dep onço uluzın iygen. Karın uçural bolup cuugında coluktıs. Aytkanıstı öñdoor emeziger, arga cokto kurçap ekelerge kelişti.

— Emdi slerde kandıy la tındula kuuçındajar arga bar. Slerdiñ baya cigen nemeger bistiñ conıbıstıñ ercinezi bolor. Onı cigen kiji cer üstünde kandıy la tındunıñ tilin biler bolo berip cat – dep, altın moyınçalı

cılan cartadı. – Kara cañıs suragıs mindiy bolor: bistiñ ercinebisti ciyle, mindiy bolup kaldım dep kemge de aytpagar.

Ayabas cılandarla antıgarlu nacıardıy ayrılıjıp, sıy bergen cılanı ne cılan boloton dep, bir kiçinek boro cılanñañ suradı.

Aytkan ermegi ırada cañılanbazın dep boro cılan oozın oyoñottıñ calbıragına caba tudup şmırandı:

– Oy, örökön, ol bistiñ kaanıbıs. A sler örttöñ argadap alğan cılan onıñ sok cañıs uulı bolor. Slerdi bedrep ne aaylu boldıs. Bedrep bargan-dardıñ köp sabazı emdige kelbegen. Karın colugışsa, canzın dep aydıp iyer. Meniñ adam baza emdige cok. Keltey közi selbülü, mıkını tujunda caan sorbılı boro cılan bolor.

Ayabas cılandardıñ uyazınañ ırıp, odoştoy kırılğa çıgıp kelele, acıktanıp turgajın, eki sañıskan uçup kelele, şañcagılay berdi: “Akır, ol bir tujaktı ker at koloskogo laptu la kepteldi oşkoş, kaçan ölbögöy? Ölböy kayda barar bolor dep. Ogo kapşay kandıy bir caagı tıñ, tiji kurç neme uçurap, terezin cara tartıp bereten bolzo, kandıy cakşı bolbos edi. Et ciir küünim kelip turganı korkuş”.

Ayabas içinde koronın badırıp bolboy, cudurugın tüünip, eki sañıskandı argalu bolzo adıp iygediy turdı. Mılık bar emes, kanaydar, koronın cük araydañ tokunadıp, sañıskandardañ suradı:

– Slerdiñ ciirge turgan adıgar kajı koloskodo keptelip kaltır? Men türgen barıp soyolo, sler eküni toyo azırıp salayın.

Sañıskandardıñ birüzi çoçıganına, caman söslö belindep iyele, koştıy budakka oturganınañ suradı:

– Bu tañmazı na dep aydat, aydıp berzebis, çındap ta toyo ciir et cedijer emes pe?

– Baştap körgön kiji sen boyıñ la bil – dep, ekinçizi ayttı.

– Oy, bılar, ker at mınaar ol keçüniñ altıgı canında kezek taldardıñ ortozında catkan – dep, baştapkı sañıskan kanadın çöyö tartıp körgüsti.

Ayabas sañıskandardıñ aytkanıla aralga cügürüp bargajın, ker adı çındap ta anda cattı. Koloskodo keptelgen emes, tujagı tazıla ilinele, cıgılğan boluptır. Kında bıçagın uştıp, tujaktı kezip iyerde, ker at tura cügürdi.

Eki sañıskannıñ ölä degen adı boyı la tura bererde, op-sop tüşkölöp, neni de aytpay uça berdiler.

Adın caydakka minele, canıp kelze, üyi tışkarı cargak ton cayıp alğan, aarçı kurgadıp oturdı. Ayılga kirip, üyiniñ urgan çayın içip oturza, tışkarı kurgadıp koygon aarçıga bir ürençi le bir boro kuşkaş uçup kelele, kuuçındajıp turganı uguldı:

— Bu kanayıp turuñ, boro kuşkaş, aarçını çaçıp koyzobıs, eezi arbanbas pa?

— Cer caar çaçıltpazañ, ayla kelele, neni ciirge turuñ – dep, boro kuşkaş ukaarkadı.

— Cok, kederi et, men le anaytpazım. Mınayıp ürep cañdanzabıs, ulus biske aş-kursagın kaçan da boş cayıp berbes.

— Onızı boyıñda – dep, boro kuşkaş cöpkö kirbedi.

Ürençi boro kuşkaştıñ kılıgınañ kemzingen bolboy, caan udabay uça bererde, cañıs uula eki iş edip turgan boro kuşkaş artıp kaldı.

Ayabas içip oturgan çaylu ayagın cerge turguzıp, üyine ayttı:

— Ol tışkarı aarçıña kuşkaştar kelgen, çaçıp turu oşkoş, barıp körzöñ.

— Anda neme kelgenin ayıldı ötküre kanayıp körüp iydiñ? – dep, üyi alañ kaykap suradı.

— Ce bütpey turgan bolzoñ, barıp körzöñ.

Üyi ejikti açıp körzö, aarçada çındap ta bir boro kuşkaş oturıp alğan, onı burkurada çaçıp turdı. Ejiktiñ caagında cölöp koygon sabuurdı alıp, emegen boro kuşkaştı sooro soktı.

Ayabas aldında ayılına canıp kelgende, üyiniñ ermegineñ öskö kandıy da ermek ukpaytan. Emdi tıñdalanıp catsa, kay da la ermek-kuuçın ugulat. İrgeede süttü krinkenıñ canında eki çıçkan sümelejet:

— Bogo bis ekü tañınañ çıgıp albas bolorıs. Anaydarda sen tur, men seniñ üstüne turala, karmadanıp köröyin. Onıñ kiyninde sen çıgarıñ.

— Caantayın la men deer, sen ajanıp turgançañ, eezi cedip kelze, men kuru artatam ba? – dep, ekinçizi carbındı.

— Ce andıy bolzo, sen çık!

Ayabas araayınañ şıgalap körzö, bir çıçkan ekinçiziniñ üstüne çıgıp, krinke örö karmadanıp, onıñ kırıan çıgıp aldı.

— Kudaay, köörkiy, südi ortoo neme emtir. Mınañ kaymak ciir dep cadala, bu tömön tüje berer bolboy?

— Akır, andıy bolzo, men seniñ kuyrugıñnañ tištenip alayın, sen kirip iç – dep, cerdegi çıçkan sümeledi.

— Kerde-marda sen ıçkınıp iyzeñ, ne boloton?

— Ce ne ıçkınatam. Seniñ kuyrugıñ üzülerdeñ başka.

— Ce bolgoop körök – dep, krinkeniñ kırında oturgan çıçkan cöp-sindi, kuyrugın cerde turgan çıçkanga sundı, onızı tištenip alarda, ol krinke caar öñölöp kirdi. Onoñ arı cerdeñ kıygı uguldı:

— Amtanduzın, amtanduzın! Cañıs la bajı sañ tömön turala, ciirge ebi cok emtir.

Krinkeniñ tışında kuyruk tištenip algan çıçkannıñ camacaylarınañ çilekey agıp, kermektenişke moyını çılay bergen bolboy kaytsın, közi añdanıjıp turdı.

Krinkeniñ tışında çıçkan “çık” dep aydar kerek, oozı boş cok, unçukpas kerek, kiji körüp iygediy. Ança-mınça alırañdap turala, “kelet!” – dep kıygırıp iydi, onı lo çalkoyto kelip tüşti. Krinkedegi külükte ün de cok.

Ayabas açap çıçkannıñ ölümün körüp, aayı-bajı cok katkızı keldi.

Torkoçı katkırıp oturgan Ayabas caar kılças körüp, cargak tongo oroylo, ekелgen aarçızın da urbay, arbandı:

— Bu seniñ ıra-coroñ bugün kanayıp kubulıp turu? Ayıl ötküre tışkarı nemeni körüp iyer, aamay neme çilep, bodop lo katkırıp oturar... sen ten Almıs’ka uçurap, alıstanıp oturgan boldıñ?

— Cok, üyim, sen kanayıp turuñ, boyımnıñ cürümimdi le sananıp, katkım kelet.

— Menile kojo curtaganıñ katkımçılı bolup turgan bolzo, elektep katkırbas kijideñ taap alatan – dep, üyi tam la arı atıylandı.

— Üyin cük araydañ toktodıp alala, cañı la tımıp oturarda, krinkeniñ canına ıylap-sıktap eki çıçkan keldi.

— Kudaay, kudaay, tört balamnın enezi sütke tüjele, ölüp kalt, onıñ açuzına kanayıp çıdayın, kanayıp çıdayın! Mınaydarın bilgen bolzom, baya boyım cemzep ıgar edim – dep, baştağan çıçkan bajın krinkege sogup ıylayt.

Ekinçizi küün-küç cok kimirektenet:

— Mınayda bererin kem bilgen? Men le deyle, krinke örö ıgara kalıgan, onoñ körzöm, cañıs la kuyrugı sıras edip kaldı. Kalıp çıçkan boyınça toktodınıp albay, aja kongon oşkoş.

— Sende ne bolzın, ürup ıgar iydiñ cok, üşkürip oturar balañ cok. Mege sürekey açu – dep, baştapkı çıçkan baza la ıyladı.

Ekinçi çıçkan baştapkızın erkeledip, cardın sıymap aydat:

— Ce kanaydar, seniñ aldıña men caan burulu. Ejiniñ ordına eş-baran, baldarıña deze ene bolup artatan turum. Küüniñ bar bolzo, cöbiñdi ber.

Iylap turgan çıçkan kenetiyin tokunap, mijılaktap turup kimirektendi:

— Men seni söstöördiñ ordına sen meni söstiy bergen turuñ ine. Mındıy tübekke tujüp, men cöpsinbey kayda bararım – dep, bajın koştıy turgan çıçkannıñ moynına arta salıp ıylamzıradı.

— Ce köp karıkpa, köörkiyim. Men de öbögönim baspakka soktırıp, cañıskan arttım. Sen de emdi cañıskan. Birigip alzabıs, cürümis ceñil bolor.

Iylap turgan çıçkan tokunap, söstögön çıçkandı eeçide içegeni caar bastı.

Ayabas çıçkandardıñ ermegin ugup, ençikpey ayttı:

— Ee, çaalda, üyiñ ölgöni cañıs ta konboy cadıp, söskö kire berdiñ a. Andıy belen undıla bereten neme bolzo, ne tegine ıylaar?

Torkoçı cañıskan kuuçındanıp oturgan Ayabaska kırtıjı kurup, ayttı:

— Sen kös körüp turgañ ba, aysa edrey bergeniñ be?

— Kijiniñ oozınañ ün ıgarı sege kerees turu ine. Ermektenip iygenineñ ne bolo berdi?

— Seniñ ermegiñe kıygastanıp turgan kiji cok, kılık-cañıñ kubulganın kaykap turum.

Ayabas üyile kaçan da öörköşpöytön. Kerijer, sogujardañ bolgoy, udura tıñ ermek te aytpaytan. Cılanıñ ercinezin cigeni kaçan da öörköşpögön ulustıñ ortozına öön-bökön ıgararga cede bererde, ne bolgonın üyine aydıp berdi. Kalgançı sösti aydarda la kenetiyn cödülü kelip, tıñ cötkürüp iyerde, cigen ercinezi çilekey le kojo oozınañ çarçalıp ıgala, otko tüşüp, şırt edip, cıt ta cok küye berdi.

Bu öydöñ ala Ayabas oyto lo kandıy da tındunıñ tilin bilbes bolup kalgan. Ce andıy da bolzo, ercine ırızın cetirgen. Ol algan ejile eptü-cöptü curtap, baldar cok boyı baldarlu bolup, mal cok boyı maldanıp, uzak cürüm cürgen. Ukkan, körgön ulustıñ kuuçınıla bolzo, olor cañıs la eki boyı emes, anayda ok bala-barkazı da cakşınak cürüm cürüp, albatı ortodo makta bolgon. Ulus olordı ak sanaazı, agaru küünü uçun ercinele sıylatkan bile dep aydijatandar.

YILANIN KUTSAL NESNESİ

(Aktarma Metin)

Bundan evvel, şimdiki kızıl melez ağaçları fidan hâlinde yerden çıkıp büyümekteyken, Dağlı Altayımızın cam gibi parlayan arı nehirli vadilerinin birinde, Ayabas adlı yoksul biri yaşamış. O, Torkoçı adlı eşiyle birlikte bütün hayatları boyunca Urbay adlı zenginin ylıkılarını otlatmış.

Ayabas hakkında insanlar çok merhametli, insana değil, karınca-ya bile kötü bakmayan kişi derlermiş. Gerçekten de zavallı Ayabas küçük yaşta öksüz kalıp, zalim zenginlerin, merhametsiz eşlerinin sopasından gün görmeden büyümüş de olsa, acısını insanlardan veya başka canlılardan çıkarmazmış. Bindiği atını bile kamçılarlamazmış. Onun için Ayabas'ın bindiği atı yavaş, fakat yılın her zamanı, üstelik en sert zamanlarında bile el değirmeni gibi semizmiş.

Bir defasında erenis ay³ bitip, küük ay⁴ yeni başlamak üzereyken

3 Halk takviminde dördüncü ay.

4 Halk takviminde beşinci ay.

Ayabas'ın hayvanlarını güttüğü yerde birisi yangın çıkarmış. Ateş açık havada kuruyan otlara sıçradığında, büyük yangın çıkmış, ateşin alevi yeryüzündeki canlılarla birlikte, ağaca ve taşla sıçramış. Ayabas ateşi söndürerek, ateşte kalan hayvanlarını çıkarıp, yamacın eteğinde geniş taşın üstünde bir kara yılan sıkışıp kalmış. Her canlı canının derdindeyken, yılanın biri ateşin yaklaştığını görüp, girecek yer bulamayıp, şaşırıp, sığağa dayanamayıp, ağzını açmış.

Ayabas sıkıntıdaki yılanı görüp dayanamayıp atından inip, onu ağacın dalına tutturarak ateşin dışına çıkarmış. Kara yılan canını kurtaran kişiyi ayağından başına kadar inceleyip, vadinin içindeki yığınlarla doğru gidip gözden kaybolmuş.

“İnsan olsa, teşekkür ederdi, dili olmayan yılan ne söylesin, insana zarar veren sıçanların birini de öldürse yeter.” diye düşünmüş Ayabas.

Birkaç gün geçtikten sonra Ayabas bağladığı atını ararken, yangın olan yere geldiğinde, yangından kurtardığı kara yılanla rastlamış. O, Ayabas'ın etrafında dönerek onu inceleyip, tanıdım diye sevinerek, kuyruğunu sallayıp yığınlarla doğru gitmiş. Ayabas yılanın yaptığına şaşırıp bakınırken, oradan buradan otlar hışırdayıp sayısız yılanlar gelmiş. Koşup kaçayım dese, yılanlar etrafını çevirmiş. Bakmış ki, tanış kara yılan ateşten sonra filizlenen yeşil otun arasından başını kaldırarak, aksırır gibi ses çıkarmış. O vakit kuşatmanın alt tarafı açılıp, kara yılan yol gösteriyormuş gibi aşağı doğru sürünmüş. Artık gidecek yol olmadığından Ayabas açılan yerle kara yılanı takip edip yürümüş. Biraz gittikten sonra geriye bakmış ki biraz önce kendini çeviren yılanların hepsi peşinden geliyorlar. Ayabas yılanların kontrolünde otların ve taşların olduğu olduğu yığına gelmiş. Buradaki yılanlar daha çokmuş. Orada her renk ve görünüşte yılan varmış. Tanış kara yılan büyük kapak gibi bir taşın altındaki deliğe girince oradan boynunu altın gibi parlayarak, ağzında sığırcığın yumurtası gibi ak bir şey alarak kara kadife gibi yılan çıkmış. O yılan çıktığında, bütün yılanlar hareketlenip sessizce otun üstüne yatmışlar.

Atını aramaktan Ayabas'ın ayakları yorulduğu için oturak gibi taşın üstüne oturmuş.

Altın gibi boyunlu kara yılan sürünüp Ayabas'ın önüne gelerek

bir şeyler söylemiş. Ayabas onun söylediklerini anlamayınca, o öfkeden mi yoksa başka bir şeyden mi gözlerini büyütüp, kuyruğunu sallayıp, sevecenleşmiş.

“Dur bakalım, bu yılanlar ne yapıyor? Yoksa ateşten kurtardığım yılanın ikramı mı?” diye, Ayabas şaşırıp ağzında ak şey tutan yılanı avcunu uzatmış. Önceki yılan ağzındaki şeyi Ayabas’ın avcuna bırakıp, yer gibi ağzını açmış. Ayabas yılanın verdiği hediye kokladığında çok hoş bir koku alıp yemek istemiş. Parlak, yuvarlak ak şeyi ağzına attığında tadı damağında kalmış. İşte o zaman Ayabas kalın sesli bir insan kahkahası duymuş. “Hangi mel’un alay edip gülüyor.” diye etrafına baktığında hiçbir şey görememiş. Tekrar kahkaha duyup önüne baktığında, kahkaha atan, önceki altın gibi parlak boyunlu kara yılanmış.

Ayabas dikkatini toplayıp sessiz kaldığında, ateşten kurtardığı yılan şöyle demiş:

— Siz bizden korkmayın. Bu benim babamdır. Anam burada çıkan ateşe düşüp öldü. Siz beni yanmaktan kurtardığınız için babam çok sevinip size hediye vermek istedi, bütün adamlarını nerede olursanız olun sizi bulmak için gönderdi. Tesadüf ki size yakınlarda rastladık. Söylediklerimizi anlamadığınız için çaresiz sizi kuşatıp getirdik.

— Şimdi sizde her canlıyla konuşacak güç var. Sizin biraz önce yediğiniz şey bizim halkımızın kutsal varlığıdır. Onu yiyen insan yeryüzündeki her canlının dilinden anlar, diye altın boyunlu yılan açıklamada bulunmuş.

— Yalnız tek isteğimiz şudur: Bizim kutsal nesnemizi yiyip böyle olduğunuzu kimseye söylemeyin.

Ayabas yılanlarla ant içmiş dostlar gibi ayrılıp, hediye veren yılanın nasıl bir yılan olduğunu bir küçük boz yılan sormuş.

Söyleyecekleri uzaktan duyulmasın diye boz yılan ağzını, ter otunun yaprağına tutarak fısıldamış:

— Oy, hürmetlim, o bizim kağanımızdır. Sizin ateşten kurtardığınız yılan onun tek oğludur. Sizi çok aradık. Aramaya çıkanların çoğu şimdiye kadar gelmedi. Onlara rastlarsanız dönmelerini söyleyin. Benim

babam da şimdiye kadar gelmedi. Bir gözü yaralı, belinde büyük bir yara olan boz yilandır.

Ayabas yılanların yuvasından uzaklaşıp, karşıdaki yamaca çıkıp etrafı incelediğinde, iki saksağan uçup gelerek ötüşmüşler:

— Hey, ayağı bukağılanmış, koyu doru donlu at çukura iyice sıkıştı galiba, ne zaman ölecek? Ölmeyip ne yapacak. Güçlü, dişi sivri bir şey gidip onun derisini parçalasa ne güzel olurdu. Canım çok fazla et yemek istiyor.

Ayabas öfkesini bastıramayıp, yumruğunu sıktı, gücü yetse iki saksağanı öldürürdü. Tüfek olmayınca ne yapsın, öfkesini dindirip, iki saksağana şöyle sordu:

— Sizin yemek istediğiniz at hangi çukura sıkışıp kalmış? Ben hemen gidip onu öldürerek, ikinizi doyana kadar besleyeyim.

Saksağanların biri şaşırarak, kötü söz söyleyerek, yan dalda oturan sormuş:

— Bu mel'un ne diyor, söylersek gerçekten de et getirir mi?

— Sen kendin bilirsin, ilk gören sensin, diye ikincisi söylemiş.

— Oy, koyu doru donlu at, o geçidin altında dalların arasında, diye ilk saksağan kanadını uzatarak göstermiş.

Ayabas saksağanların söyledikleri ormana koşup varınca, koyu doru donlu atı gerçekten de oradaymış. Çukura sıkışmış değil, bağı köke dolanarak yığılıp kalmış. Kındaki bıçağını çıkarıp bağı kestiğinde koyu doru donlu at kalkmış.

İki saksağanın ölür dediği at ayağa kalktığı anda, ah vah edip, hiç bir şey söylemeden, uçup gitmişler.

Atına binerek döndüğünde, eşi dışarıya bir deri asmış, peynir kurutuyormuş. Eve girip eşinin doldurduğu çayı içerken, dışarıda kurutulan peynire bir baştankara ile bir boz kuşun uçup gelerek konuşmaları duyulmuş:

— Ne yapıyorsun boz kuş, peyniri saçıp dağıtırsak, sahibi kızmaz mı?

— Gelip yere saçmazsan ne yiyeceksin? diye boz kuş söylemiş.

— Hayır, çekil, ben öyle yapmam. Böyle yaparsak insanlar bize yiyecek vermez.

— Sen bilirsin. diye boz kuş kabul etmemiş.

Baştankara, boz kuşun huyundan çekinip, fazla beklemeden uçup gitmiş, boz kuş tek başına kalmış.

Ayabas çay içtiği kâseyi yere bırakarak eşine şöyle demiş:

— Dışarıdaki peynire kuşlar gelmiş, her hâlde dağıtıyorlar, gidip bir bak.

— Oraya bir şey geldiğini evin içinden nasıl gördün? diye eşi şaşırarak sormuş.

— İnanmıyorsan gidip bak.

Eşi kapıyı açıp baktığında görmüş ki gerçekten de bir boz kuş oturmuş peyniri saçıyor. Kadın kapının kenarına konulmuş sopayı alıp boz kuşa vurmuş.

Ayabas önceden evine dönüp geldiğinde, eşinin sözünden başka söz duymazmış. Şimdiyse her yerden söz duyuyormuş. Kapı önünde süt-lü kovanın yanında iki sıçan kurnazlık düşünüyormuş:

— Buraya ikimiz birden çıkamayız. O hâlde sen dur, ben senin üstüne çıkarak bakayım. Sonra sen çıkarsın.

— Her zaman kendini düşünüyorsun, sen karnını doyurana kadar, sahibi gelirse ben aç mı kalacağım? diye ikincisi kızmış.

— Öyleyse sen çık!

Ayabas yavaşça dönüp bakmış ki bir sıçan ikincisinin üstüne çıkıp, kovanın üstüne tırmanıp, kenarına yetmiş.

— Hay aksi, süt kovanın ortasındaymış. Buradan kaymak yemek için aşağı sarkmak mı gerekecek?

— “Öyleyse, ben seni kuyruğunu dişimle tutayım, sen girip iç, diye yerdeki sıçan akıl vermiş.

— Ya sen boş bulunup bırakırsan ne olacak?

— Niçin bırakayım. Senin kuyruğun kopmazsa bir şey olmaz.

— Eh deneyip bakalım, diye kovanın kenarına oturan sıçan kabul

etmiş, kuyruğunu yerdeki sıçana uzatmış o, dişleriyle tutunca, diğer kovaya doğru eğilmiş. Sonra uzaktan bir bağırtı duyulmuş:

— Çok lezzetli, çok lezzetli! Yalnızca baş aşağı durarak yemek zormuş. Kovanın dışında ağzında kuyruk bekleyen sıçanın ağzının kenarından salya akıp, böyle durmaktan boynu ağrıyıp, gözü irilmiş.

İşte o zaman dışarıdan Ayabas'ın eşi girip, kuruttuğu peyniri koymak için rafa doğru yürümüş.

Kovanın dışındaki sıçanın “çık” demesi lâzım, fakat ağzı boş değil, ses çıkarmamak lâzım, insan görecektir. Böylece zar zor dururken

— Geliyor! diye bağırarak, sonra sırtüstü düşmüş. Kovadakindeyse ses yok.

Ayabas aç gözlü sıçanın ölümünü görüp kakhaha atası gelmiş.

Torkoçı kakhahalarla gülen Ayabas'a doğru bakıp, deriye sardığı peynirini koymadan kızmış:

— Sen bugün ne kadar değiştin? Evden dışarıda olanı görüyor, deli gibi sebepsiz gülüyorsun... Sen şeytana rastlayıp da aklını mı çaldırdın?

— Hayır, karıcığım, sen ne diyorsun, kendi hayatımı düşünüp gülüyorum.

— Benimle geçirdiğin hayatın gülünçse, başka bir eş bulup alsaydın. diye eşi iyice kızmış.

Eşini zorla sakinleştirip, sessizce otururken, kovanın yanına iki sıçan âhlayıp inleyerek gelmiş.

— Hay aksi, dört yavrumun anası süte düşerek öldü, onun acısına nasıl dayanırım, nasıl dayanırım. Böyle olacağını bilseydim, yemeye kendim çıkardım, diye sıçan başını kovaya sokarak ağlamış.

İkincisi gönülsüz fısıldanmış:

— Böyle olacağını kim bilirdi? Ben çıkacağım diyerek, yukarı çıkmak için sıçradı, sonra baktığımda yalnızca kuyruğunu gördüm. Sıçrayıp çıkınca duramayıp, düştü her hâlde.

— Sana ne olacak, ürüyecek itin yok, aksırarak balan yok. Benim için çok acı, diye ilk sıçan ağlamış.

İkinci sıçan öncekini teskin edip, omuzlarını sıvazlamış:

— Ne yapayım, senin gözünde ben suçluyum. Eşinin yerine eş, çocuklarına ise ana olayım. İstersen bu teklifimi kabul et.

Ağlayan sıçan aniden durup, homurdanmış:

— Benim sana teklif edeceğim yere sen mi bana teklif ediyorsun. Böyle bir felâkete düştükten sonra teklifini kabul etmeyip de ne yapayım. diye başını yanında duran sıçanın boynuna koyup ağlamış.

— Çok üzülme, garibim. Benim kocam da tuzağa sıkışıp öldü yalnız kaldım. Şimdi sen de yalnızsın. Evlenirsek hayatımız daha kolay olur.

Ağlayan sıçan sakinleyip, sözlendiği sıçanın peşinden, deliğine doğru yürümüş.

Ayabas sıçanların konuşmasını duyup, beklemeden şöyle demiş:

— Ee, zavallı, eşin ölünce yalnız kalmayıp, evlenmeyi kabul ettin ha. Böyle çabuk unutulacaksa ne diye ağlıyorsun?

Torkoçı kendi kendine konuşan Ayabas’a kızarak şöyle demiş:

— Sen gördüğün bir şeyi mi söylüyorsun, yoksa aklını mı kaybettin?

— İnsanın ağzından lâf çıkması seni niçin şaşırtıyor? Konuştuy-sam ne oldu?

— Senin sözlerine bir şey söyleyen yok, huyunun değişmesine şaşıyorum.

Ayabas eşiyle hiçbir zaman tartışmamış. Kavga edip tartışmaktan geçin, ona karşı söz de söylemezmiş. Yılanın kutsal varlığı hiçbir zaman tartışmayan insanların arasında huzursuzluk çıkarınca, ne olduğunu eşine anlatmış. Son sözlerini söylerken aniden öksüresi gelmiş, sertçe öksürdüğünde, yılanın kutsal nesnesi tükürüğüyle birlikte ağzından çıkarak, ateşe düşüp, çit edip, dumansız, kokusuz yanmış.

O zamandan itibaren Ayabas hiçbir canlının dilini anlamaz olmuş. Fakat öyle de olsa kutsal nesne iyiliğini etmiş. O eşiyle huzurlu yaşayıp, çocuksuzken çocuk sahibi olup, hayvanı yokken hayvan sahibi olup uzun ömür yaşamış. Duyan, gören insanların anlattığına göre, yalnızca onlar değil, çoluk çocukları da halkın içinde övgüye değer iyi hayat yaşamışlar. İnsanlar onları iyi düşünceleri, merhametleri için kutsal nesneyle ödüllendirilmiş aile olarak söylerler.

BABIRGAY ÖBÖGÖN⁵

(Özgün Metin)

Bir kün Babırgay öbögön boro adın minele, aıdap kuşdap atandı. Eki özökti keçip eki tayganı ajıp cürele altı ayrı müüstü sığın attı. Adınıñ eerin alıp armakçılup koyolo, atkan aının soyıp içi kardın kodorıp la iyerge, kür küregen tabış ugıldı.

— Bu ne bolo berdi — dep, arı-beri acıktadı, alañ-telen kaykadı. Onoñ körör bolzo, üstineñ tömön eki mürküt şuñup keletken emtir. Öböğön korkıy berdi. Kirip cajınar cer çok bolordo, soyıp alğan aının içi döön kire kondı. Eki mürküt şuñup kelgen boyınça, birüzi soyıp koygon aının köksineñ tepti, ekinçisi deze tönmögineñ teep, ak-ayaska alıp çıktı. Öböğön atkan aının içinde bardı, adı deze armakçızında turup kaldı.

Öböğöndi eki mürküt teñeriniñ tübine, temir tayganıñ üstile uçurıp aparala, kandıyda kuydın oozına aparıp tujürele, boyları uça berdiler.

Öböğön aylandıra acıktap körgöjin, ebirede talay onıñ ortozında kiçinek mejelik cer boluptır. Mürkütter onı uyazına ekeltir.

Eki mürküt künüñ sayın koyon emeze elik teep ekelele, eki bala-zın azırap turatan emtir.

Öböğön ettin cımjagınañ kezele olorgo berze birüzü cip turat, ekinçizi cibes boldı.

Ança-mınça öy ötkön kiyninde çaş mürkütter caanap, caan mürkütterdiñ keleteni astay berdi.

Bir kün eki mürküt uçup kelele aldingadı çılap kuydın oozına konboy, koştıy turgan agaştıñ budagına konolo, akşıgılay berdiler. Eki bala mürküt onı ugup, agaştıñ budaktarına uçup çıktılar. Onoydo çaş mürkütter uçarga ürenip başladı. Onoñ çek temikken soñında olor ene-adazın eeçip, uça berdiler. Öböğön mürkütterdiñ barıp catkanın körölö aayı-bajı çok karıgıp, torolop ölörin sezip, ıylay berdi. Mürkütter cüre bergen kiyninde onı etle kem azıraytan? Anayıp kargan oturgança bir kün ötti. Ce on kün ötkön soñında bir mürküt uçup keldi. Öböğön körör

5 Dilek, İbrahim, (2007). *Altay Masalları*, Ankara: Alp Yayınları.

bolzo, onıñ cımjak etle azırap turatan mürküti emtir. Altay sınına uçala, ağaş bajına talbıyla, enezi le adazına teñdejip kaltır. Öböğön artgan-kalgan edin mürkütke berdi. Mürküt etti ciyle, kanattarla talbıp, öböğöndi aylandıra corgolodı.

“Bu mınıñ ada-enezi bir añnıñ edile kojo meni ekelgende, olordıñ balazı cañıs meni, boyıla ködürip talayga tujurbey, taška sokpoy aparar bolboy” – dep sananala, Babırgay kırıla, mürkittiñ köksine caba tagınıp aldı.

Mürküt kanattarıla talbıp, kuydıñ ejigindegi taška tebinele, teñeriniñ tübi örö şuñup çıktı. Babırgay öböğön bu la körzö, kök-ayastıñ tübine çıgıp ak buluttardıñ üstile uçup barat. Ceti özök keçire, ceti tayga ajıra uçı. Onoñ ol cabızap, kara ağaştıñ ortoza caar şunup tüşti. Babırgay öböğön cerge tüjele, körör bolzo aldındagı añ atkan ceri bolıptır. Mıltığı canında ağaška ilip salgança turı, ce adımın tört tuygağı la bajı cadırı. Ayu-börü cigen kiyininde şıyrak-bıçkakı, kak sögi artar uçurlu. Attı öskö kandıyda neme cigen bolgodıy.

Öböğön arı-beri acıktap turala cıraa ajıra bir elik turganın körüp iydi. Öböğön onı adala, soydı. Edin ooktoy kezip uçurıp kelgen mürkidin azıradı, boyı sananıp otırdı:

“Bu mürküt meniñ odındı bilip, meni bogo ekelerde ayılımdı da biler bolboy. Akır, onı erten ayılıma cetirip koy dep suraar turu”. Mürkütin kanattarın külüy buulap koyolo eliktiñ edineñ tiştep cıp aldı.

Kızıl eñir kirip kelerde, koştay araldañ şalır-malır tabıj ugulıp onıñ sañ başka bir neme çıgara bazıp keldi. Öböğön onı Almis dep bilip iydi.

-Sen kem? – dep Almis suraarda öböğön ayttı:

— Adım Bıltır-sokkon. (Almis’ka colukkan kiji anay aydatanın ol biler bolgon). Öböğön Almis’tıñ adı colın suraarda, ol: “Bılça Sokkon” – dedi.

— A-a, andıy bolzo, tüney turbayıs – dep, öböğön cımjadıp ayttı. –Bu booro mında meniñ adım bar bolgon edi, sen körbödiñ be? – dep, öböğön suraarda, Almis ayttı:

— Çek booro lo turatan edi, bu cuukta körbödim.

Almıs'tıñ, ekile közi mürkütte boldı. Ol onoñ çala korkıp ayttı:

— Bu neme tırmakla kijini tudar bolor, tumçuluga kijini çokıır bolor.

— Mende korkup turum, aındap cürüp kelzem odumda la oturı. Meniñ adımdı bu neme cigen – dep, öbögön ayttı:

— Buda neme cigen bolordoñ ayabas – dep, Almıs cömöjip ayttı. Onoñ emeş otırıp, Almıs turup çıgala, kelgen ceri caar baza berdi.

Öbögön eliktiñ bajın otko bıjırıp koydı. Boyı sanandı:

“Almıs tüney le ayla oyto keler ettiñ cıdına cıdajıp otırıp bolbos. Ol tujunda onı adar kerek”. Tonın suurala, agaşka oroytoñıp, ottı caan salala, mürkütti bir agaş ajıra aparıp oturgustı. Boyı deze mıltığın alıp, baza bir agaş ajıra barıp, cajınıp aldı.

Caan udabadı, bazala aral şırılğan kiyininde Almıs onoñ çıgıp keldi. Otko tiştep koygon eliktiñ bajın tırmagıla tıda tartıp söög tayagıla katay bıcırada çaynap, cip iydi. Tırmaktarı uzun ces emtir. Öbögön Almıs'tı adayın deze, ot ajıra boldı. Almıs'tın ekile közi tondo. “Onı barıp tutganla kiyininde adar” – dep, öbögön sanandı.

Caan udabay Almıs tongo çurap la bargan boyınça onı tıdırada tarta berdi. Ol lo tujında öbögön attı.

Cañıs oos, “şañ-mañ” – dep, kıygırala Almıs agaştıñ ortoızı caar kire berdi. Öbögön deze mıltığın oktoylo, tañ atkança otırdı.

Tañ atkan soñında tondı barıp körgöjın, Almıs'tıñ ces tırmagı ogo kadalıp kaltır, edi-kanı deze mıltıktın ogıla kojo uça bertir. Öbögön Almıs'tıñ tırmaktarın maltala çaap kodorolo, eliktiñ edin mürkütle üle-jip cip aldılar. Onoñ öbögön mürkitti: “Meni ayılıma cetirip koy” – dep suradı. Ol kurıla mürkütke caba buulanıp aldı. Mürküt kök-ayastıñ tübi caar şuñup çıktı. Ança-mınça bolboy turup, ol öbögönniñ catkan ayılınıñ aldına kelip tüşti.

Onoñ beri Babırgay öbögön mürkitti kıncıga tudup, boyınıñ ay-lında cada berdi. Ol añ-elikti mıltıkla atpay, mürkütke tutturtıp ańdaar boldı. Öbögön mürkittin külizin çeçele bojodıp la iyze onızı kayda la cürgen añ-elikti cedip teber, onoñ akşıp, Babırgay öbögöndi kıcıırıp alar. Öbögön kelele, aındı belen le soyıp alar boldı.

Babırgay öbögönniñ canında azırap koygon malı da çok çıdatıp koygon balazı da çok, sok cañıs kargan emegen curtap catkan. Bir kün ol kelele, Babırgay öbögöngö ayttı:

— Tünde teñeriniñ tübünde mürküt etti onın tabıjın alıp, aylıgar-dagı mürküt baza akşadı.

— Kuşka kuş kelbey, ondo neniñ koomoyı bar? – dep, Babırgay ayttı.

— Çok, tegin ediş emes, bu kujiñ eki karındaştıñ kiçüzi emtir. Teñeriniñ tübineñ etkeni caanı. Ol agazı kelerde:

— Kelgenim üç cıl boldı, kursagım toyuda bolzo, cajına olcodo otırım dep komıdadı. Onı ugala, caan karındaşı ayttı:

— Emdi eki konıp ol kiji seni odoştoy kırğa aparıp uçurtar. Ol tuşta sen onıñ bajın oyo tep iy. Onoñ başka cayımgı kaçanda bojonıp albazıñ. Seniñ ogo kilegeniñ boluşkanıñ cajına boyına sıra bolor.

— Kalak-koron, Babırgay erten tañda bu kujuñniñ külizin çeçip cayımgı bojot – dep, emegen ayttı:

— Oy körmös, bargan curtıñ çok, azıragan balañ çok, kokumay tañma neni bodop, belgelep turuñ - deyle, Babırgay emegendi ottu turun-la eki katap sogolo, ejikteñ ıgara sürüp iydi.

Emegen barala, koştıy catkan ayıldeşlarına ayttı:

— Bu Babırgay dep körkiy üç konup ölörgö cat onı ölümneñ ayrırğa kujuñdı cayımgı bojot dezem, ayılınañ ıgara sürdi. Cüülip turgan kiji bolboy, sler onı barıp aytsagar.

— Bilgen-sesken kijini slerdi, sogup turganda biz barzabız, onıñ artık açınar bolgoy – dep, ayıldeşları ayttı.

Üç kongon kiyininde öbögön külülü mürküdin tudınıp alala, koştıy turgan kır caar bardı. Ol kün caş kar cagan bolgon. Öbögön mürkütke tülkü tutturar dep şüünip aldı.

Erten tura añađap bargan öbögön, eñirge cetire kelbedi. Ulus erten-gizinde izin istep bargajın, öbögön kırdı ölüp kalgan cattı. Mürkitti bojo-dorgo, onızı üçle kulaş kirezi corgolop barala, örö ködürilip, öbögönniñ bajın cara teep koytır, boyı uça bertir. Mınayıp Babırgay dep öbögön al-

batının aktu aytkan sözün ukpay, agaru küündü kuş kıynap, kara cerge ölüp kargan emtir.

İHTİYAR BABIRGAY

(Aktarma Metin)

Bir gün ihtiyar Babırgay boz atına binerek ava çıkmış. İki vadi geçmiş, iki dağ aşmış, boynuzu altı çatalı bir geyik avlamış. Atının eyerini çıkarıp, bağlayarak, avladığı geyiğin karnını keserken, gürültü duyulmuş.

— Ne oldu, diye şaşırarak etrafı incelemiş. Sonra bakmış ki, yuvarıdan aşağıya iki kartal süzölüp geliyor. İhtiyar korkmuş. Girip saklanacağı yer olmadığı için, kestiği geyiğin içine girmiş. İki kartal süzölüp gelerek, birisi kesilen geyiğin göğsünden, ikincisi de kalçasından pençeleyp, göğre doğru çıkarmışlar. İhtiyar da avladığı geyiğin içinde yükselmiş, atıysa bağlandığı yerde kalmış.

İhtiyarı göğre çıkaran iki kartal, demir dağın üstünden uçurup, bir mağaranın ağzına bırakarak uçup gitmişler.

İhtiyar etrafını incelemiş, bakmış ki denizin ortasında bir tepecik-teymiş. Kartallar onu kendi yuvalarına getirmişler.

İki kartal her gün tavşan veya karaca getirerek, iki yavrusunu besliyormuş.

İhtiyar etin yumuşak yerinden keserek yavrulara verdiğinde birisi yiyor, diğeri yemiyormuş.

Böylece bir zaman geçtikten sonra küçük kartallar büyümüş, büyük kartalların geliş sıklığı azalmış.

Bir gün iki kartal uçup gelerek, önceki gibi mağaranın ağzına konmayıp, yanında duran ağacın dalına konarak, bağırılmışlar. İki yavru kartal bu bağırıtıyı işitip, ağacın dallarına uçmuşlar. Böylece küçük kartallar uçmayı öğrenmeye başlamış. İyice alıştıktan sonra onlar ana babalarının peşinden uçmuşlar. İhtiyar kartalların gidişine çok fazla üzölmüş, açlıktan öleceğini anlayıp, ağlamış. Kartallar gittikten sonra onu artık etle kim besleyecek? İhtiyar böylece otururken bir gün geçmiş. Fakat on

gün geçtikten sonra bir kartal uçup gelmiş. İhtiyar bakmış ki bu gelen onun etle beslediği kartal. Altay'da uçup, ağaçların başında kanat çırpıp, anası babası gibi olmuş. İhtiyar artan etini kartala vermiş. Kartal da eti yiyerek, kanat çırpıp, ihtiyarın etrafında dönmüş.

“Bunun anası babası bir geyiğin etiyle birlikte beni getirdi, onların yavrusu beni tek başına kaldırıp denize düşürmeden, dağa taş vurmada götürebilir mi? diye düşünerek kartala tutunmuş.

Kartal kanatlarını çırpıp, mağaranın kapısındaki taş ayaklarını vurup, süzülüp göğe doğru çıkmış. İhtiyar Babırgay bakmış ki, gökte bulutların üstünde uçuyor. Uçarak yedi vadi geçip, yedi dağ aşmışlar. Sonra alçalıp kara bir ağaca doğru süzülüp inmişler. İhtiyar Babırgay yere indiğinde bakmış ki, burası geyik avladığı yer. Tüfeği ağaca astığı gibi duruyor, fakat atının yalnızca dört toynağıyla başı var. Ayı veya kurt, bir hayvanı yedikten sonra ayaklarıyla, kuru kemiği artar. Atı başka kim yemiş olabilir.

İhtiyar öteyi beriyi incelerken çalılıkların öte tarafında bir karaca görmüş. Onu vurarak kesmiş. Etini parçalayıp, kendisini buraya getiren kartalı beslemiş, kendisi de oturup düşünmüş:

— Bu kartal benim konakladığım yeri bilip buraya getirdiğine göre evimi de bilebilir. Dur bakalım, yarın ondan beni evime götürmesini isteyeyim.

Kartalın kanatlarını bağlayarak, oturup karacanın etinden yemiş.

Akşam olduğunda, ormandan patır putur ses duyulmuş. Sonra bambaşka bir yaratık çıkıp gelmiş. İhtiyar onu, Almış⁶ olabilir diye düşünmüş.

— Sen kimsin? diye Almış sorduğunda ihtiyar şöyle cevap vermiş:

— Adım Bıltır-Sokkon. (Almış'a rastlayan insanın böyle cevap vermesi gerektiğini biliyormuş) İhtiyar Almış'ın adını sorduğunda, O: «Bılça-Sokkon» demiş.

— Aa, demek ki adlarımız benzer diye, ihtiyar nazikçe sormuş.

6 Kadın şeklinde görünen kötü ruhlardan birinin adı.

— Burada benim atım vardı, sen gördün mü? diye sorduğunda, Almış şöyle cevap vermiş:

— -Burada duruyordu, ama bu yakınlarda hiç görmedim.

Almış'ın iki gözü kartalın üzerindeymiş. O ondan biraz korkarak konuşmuş:

— Bu yaratık insanı pençesiyle kavrar, gagasıyla deşer.

— Ben de korkuyorum, avlanmaya geldiğimde kampımda duruyordu. Benim atımı bu yemiş olmasın diye, ihtiyar konuşmuş.

— Mutlaka bu yemiş olmalı diye Almış da onaylamış. Biraz oturduktan sonra, Almış ayağa kalkıp, geldiği yönden geri gitmiş.

İhtiyar, karacanın başını pişirmiş. Kendi kendine demiş ki, “Almış etin kokusuna dayanamaz, tekrar geri gelir. İşte o zaman onu vurmak lâzım.”

Paltosunu çıkarıp, ağaca sarmış, ateşi de harlayarak, kartalı bir ağaç öteye bırakmış. Kendisi de tüfeğini alıp ötedeki bir ağacın arkasına saklanmış.

Çok geçmeden, tekrar hışırtıların arkasından Almış çıkıp gelmiş. Ateşte pişirilen karacanın başını tırnaklarıyla cırmalayıp, kemikleriyle birlikte yemiş. Tırnakları bakırmış ve uzunmuş. İhtiyar, Almış'ı avlamak istese de o ateşin öbür yanındaymış. Almış'ın da iki gözü (ağaca dolanmış) paltodaymış. «Gidip onu tutunca vurmali,” diye ihtiyar düşünmüş.

Çok geçmeden Almış paltoya hücum edip çekiştirmeye başlamış. O zaman ihtiyar ateş etmiş.

Almış birden “âh-vah” diye bağırarak ağaçlara doğru kaçmış. İhtiyarsa tüfeğini doldurup sabaha kadar oturmuş.

Gün ışıdıktan sonra gidip paltosuna bakmış ki Almış'ın bakır tırnağı ona saplanıp kalmış, eti, kaniysa kurşunla birlikte uçup gitmiş. İhtiyar Almış'ın tırnaklarını baltayla yerinden çıkararak, karacanın etini kartalla paylaşp yemişler. Sonra ihtiyar kartala: «Beni evime götür.» diye ricada bulunmuş. O bir kuşakla kendini kartala bağlamış. Kartal süzülüp göğe doğru çıkmış. Çok zaman geçmeden, o ihtiyarın evinin önüne gelip konmuş.

O günden beri ihtiyar Babırgay kartalı bağlı tutup, kendi de evin-

de yaşamış. O, geyiği, karacayı tüfekle avlamayıp, kartala tutturur olmuş. İhtiyar kartalın bağıni çözüp serbest bırakır, o da geyiği, karacayı her nerede bulursa avlar, sonra bağırarak ihtiyar Babırgay'ı çağırır. İhtiyar da gelerek hazır olan avı keser.

İhtiyar Babırgay'ın beslediği malı, büyüttüğü çocuğu da yokmuş, yalnızca ihtiyar karı koca yaşıyorlarmış. Bir gün eşi gelerek ihtiyar Babırgay'a şöyle demiş:

— Gece gökyüzünde bir kartal öttü, evdeki kartal da onun sesine karşılık verdi.

— Kuşa kuş gelmesin mi, bunda kötü olan ne var? diye Babırgay cevap vermiş.

— Hayır, bu boş ötüş değil, bu bizdeki iki kardeşin küçüğüymüş. Gökte öteni ise büyüğü. O ağabeyi geldiğinde:

— Buraya geleli üç yıl oldu, karnım tok da olsa ben esaretteyim diye şikâyet etti. Onu işiten büyük kardeşi şöyle dedi:

— Şimdi iki gün sonra o insan seni karşı kıra uçuracak. O zaman sen onun başını oy, tep. Başka türlü hür olamazsın. Senin ona merhame-tin sana maraz getirir.

— Âh! Zavallı, Babırgay yarın şafak vakti bu kuşunu bağından çözüp, serbest bırak diye karısı söylemiş:

— Oy şeytan, gideceğin evin, büyüttüğün çocuğun yok mel'un ka-dın neler düşünüp, nerelere yoruyorsun, diyerek Babırgay karısına ateş-teki büyük odun parçasıyla iki kez vurarak, kapıdan çıkarıp atmış.

İhtiyar kadın giderek, yanlarındaki komşularına şöyle demiş:

— Bu Babırgay adlı zavallı üç gün sonra ölecek, onu ölümden kurtarmak için kuşunu serbest bırak dediğimde, o beni evden kovdu. Ga-liba aklını kaybetti, siz de gidip onu uyarsanız.

— Senin gibi bilici, sezici birine bunları yapan biri, biz gitsek, bizlere daha çok sinirlenir demiş komşuları.

Üç gün sonra ihtiyar bağı kartalını alarak karşıdaki kıra doğru gitmiş. O gün kar yağmış. İhtiyar kartala tilki tutturmalı diye düşünmüş.

Sabah erken ava giden ihtiyar akşama kadar gelmemiş. Ertesi gün

insanlar izini sürerek gidince görmüşler ki, ihtiyar kırdaki ölü yatıyor. Kartalının bağına çözüp ancak üç kulaş yürümüş ki kartal onun başını yarıp öldürmüş, kendisi de uçup gitmiş.

Böylece Babırgay adlı ihtiyar, halkın samimî, doğru sözünü dinlemeyip, kutsal kuşa eziyet edip, kara yığılıp, ölüp kalmış.

AZERBAYCAN MASALLARI

Ahmet NAHMEDOV*

Giriş

Azerbaycan Cumhuriyeti Güney Kafkasya'nın en büyük yüz ölçümüne sahip ülkesi olup doğusunda Hazar Denizi, kuzeyinde Rusya Federasyonu, kuzeybatısında Gürcistan Cumhuriyeti, batısında Ermenistan Cumhuriyeti ve güneyinde İran İslam Cumhuriyeti bulunmaktadır. Ayrıca Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti de Azerbaycan'a bağlıdır. Toplam yüz ölçümü 86.600 kilometrekare, nüfusu 10 milyonun üzerindedir

Azerbaycan'ın dil ve kültür alanı bu sınırların dışına çıkıp kuzeyde Derbent ve civarını, Gürcistan'ın Borçalı bölgesini, Ermenistan'ın İrevan, Gökçe, Zengezur bölgelerini ve İran'ın Urmiye'den Tahran'a, Erdebil'den İsfahan'a kadar Güney Azerbaycan olarak adlandırılan bölgesini kapsamaktadır. Bu sebeptendir ki Azerbaycan'da yapılan folklor araştırmaları bu geniş coğrafyanın folklor örneklerini de içermektedir.

Bu çalışmada Azerbaycan'da 19. yy. sonlarından başlayarak gerçekleştirilen masal derleme ve yayın faaliyetleri, masal tanımı, tasnifler, masalların iç ve dış yapıları, masal anlatıcılığı üzerine yapılmış bilimsel incelemeler hakkında bilgi verilmiş, örnek masallar yer almıştır.

Masal seçiminde asıl masallar, gerçekçi masallar ve hayvan masallarının örnek metinlerle temsil edilmesine özen gösterilmiştir. Her bir masal önce Azerbaycan Türkçesinde yayınlanmış şekliyle verilmiş, anlaşılmayan kelimeler dipnotta gösterilmiş ve daha sonra Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

* Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı. anahmedov@adu.edu.tr

1. Azerbaycan Masalları Üzerine Yapılmış Çalışmalar

1.1. Masal yayınları

Azerbaycan masallarının derlenmesi ve yayımlanmasına 19. yy.ın sonlarında başlanmıştır. 1881 yılında Çarlık Rusyası'na dâhil olan Kafkasya bölgesinin vilayet merkezi konumunda olan Tiflis'te “Kafkas Ülkeleri ve Halklarının Tasvirine Dair Materyaller” (Smompk) adlı Rus dilinde bir dergi yayımlanmaya başlanır. Aslında amaç bu coğrafyada yaşayan halkları daha iyi tanımak ve yönetmek için bunların tarihini, dilini, yaşam tarzını, folklorunu ve kültürünü öğrenmektir. 1885-1915 yılları arasında Tiflis'te 44 sayısı yayımlanan bu derginin Ekim İhtilali'nden sonra iki sayısı 1926 ve 1929 yıllarında Mahaçkale'de basılır. Dergide yayımlanan etnografik ve folklor örneklerinin, özellikle masalların derlenmesi ve Rusçaya çevrilmesi işini çeşitli şehir, kasaba ve köylerde öğretmen ve memur olarak çalışan Türk, Rus ve diğer halklara mensup aydınlar üstlenir. Bunların arasında Rus aydınlardan derginin başyazarı ve araştırmacı L. Lopatinski, A. Zaharov, A. Kalaşev, B. Veniaminov; Azerbaycan Türkü aydınlar İsmail Efendiyev, Cemil Bey Ahundov, Sol-tan Mecid Efendiyev, Musa Kuliyeve, S. Abdurrahman gibi araştırmacılar bulunmaktaydı. Bu aydınlar 80 civarında olağanüstü ve hayvan masalını derleyerek Rusçaya çevirmiş ve derginin 3, 6, 7, 9, 13, 19, 21, 26, 35. ve 42. sayılarında yayımlamışlardır. Örneklerin çok azı Azerbaycan Türk-çesinde, Arap veya Kiril alfabesiyle verilmiştir (Smompk 2018: 3-7). Bu dergide yer alan Azerbaycan Folklor örnekleri 2018-2020 yılları arasında *SMOMPK: Azerbaycan Folkloru Materyalleri* adıyla 3 cilt hâlinde yayımlanır.

20. yy. başlarında yayımlanan “Mekteb”, “Debistan” gibi dergilerde ve ders kitaplarında da çocuklar için masallar yer alır.

Smompk'nın faaliyeti Azerbaycan folkloru, özellikle masalların derlenmesi alanında ilk adımlar olarak değerlendirilebilir. Aydınların şahsi gayretleri ile yapılan gelişigüzel derleme işi 1923 yılında kurulan Azerbaycan'ı Tetkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin (ATTC) faaliyetiyle daha sistemli ve bilimsel çalışmaya dönüşür. Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerine bilimsel geziler düzenlenmiş, folklor örnekleri derlenerek yayımlanmış-

tır. Azerbaycan masallarının derlenmesi ve basılmasında bu cemiyetin üyelerinden H. Zeynallı, A. Bagri, H. Alizade ve diğerleri önemli rol oynamışlar. 1929 yılından itibaren ATTC, Azerbaycan Devlet İlmi Tatqiqat Enstitüsü adı altında faaliyetini sürdürmüş, 1932 yılında ise bu enstitünün bünyesinde SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan Şubesi kurulmuştur. Bu kurumların çalışmaları sonucunda çok sayıda masal derlenmiş ve yayımlanmıştır. Bunlardan *Azerbaycan El Edebiyatı. Nağıllar* (H. Alizade 1929), *Azerbaycan Türk Masalları* (Bagri ve Zeynallı 1935), *Destanlar ve Nağıllar* (H. Alizade 1937), *Nağıllar* (M. Tehmasib 1941) ilk masal kitaplarıdır.

Masalların derleme ve yayımı sonraki yıllarda da devam etmiş ve bu çalışmaların sonucu olarak 1941, 1942, 1949 yıllarında 3 cilt (Azerbaycan Nağılları 1941-1949), 1960-1964 yıllarında 5 cilt (Azerbaycan Nağılları 1960-1964), 1970'te 2 cilt (Azerbaycan Nağılları 1970), 1976 ve 1982 yıllarında birer ciltten oluşan masal kitapları (Azerbaycan Nağılları 1976; Azerbaycan Nağılları 1982) ortaya çıkmıştır. 3 ve 5 ciltten oluşan *Azerbaycan Nağılları* kitaplarına 19. yy.dan başlayarak derlenmiş masallar da dâhil edilmiştir. Ayrıca 2004 yılında 5 ciltten oluşan bir seri daha okurlara sunulmuştur (Azerbaycan Nağılları 2004). 2005 yılında, 1960-1964 yıllarında yayınlanmış 5 ciltlik masal kitabının ikinci baskısı yapılmıştır (Azerbaycan Nağılları 2005).

1980'li yılların sonlarından başlanarak masal derlemeleri daha da hızlanmış, Azerbaycan İlimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü Folklor Bölümü'nün (daha sonra Folklor Enstitüsü) uzman ekipleri bölgelere giderek başarılı derleme çalışmaları yapmışlar.

1994-2011 yılları arasında içinde çok sayıda masalın da bulunduğu 23 ciltlik *Azerbaycan Folklor Antolojisi* adlı çalışmada Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çeşitli bölgelerinin yanı sıra Irak Türkmen (2. Cilt), İrevan (10. Cilt), Zengezur (12. ve 19. Ciltler), Derbent (14. Cilt) ve Borçalı (22. Cilt) bölgelerinin folklor örnekleri de yer almaktadır.

2006-2012 yıllarında yayımlanmış 30 ciltlik *Azerbaycan Folklor Külliyyatı*'nın ilk 10 cildi masallara ayrılmıştır. Bura hem yeni derlenmiş

hem de daha önce çeşitli kaynaklarda yayımlanmış masallar dâhil edilmiştir.

Enstitü çalışanları o sırada büyük kısmı daha işgal altında bulunan Karabağ'ı da unutmamış, zor şartlar altında, işgal edilmemiş bölgeler ve mecburi göçmenlerden derlenen örnekleri 9 ciltten oluşan *Karabağ: Folklor Da Bir Tarihtir* adıyla 2012-2016 yılları arasında yayımlamışlar. Bu çalışmada diğer folklor örneklerinin yanı sıra toplam 400 masal bulunmaktadır.

Azerbaycan Türklerinin büyük kısmının günümüzde İran sınırları içinde bulunan Güney Azerbaycan'da yaşadığı bilinen bir gerçektir. Eskiden olduğu gibi, bugün de Güney Azerbaycan folklorunun derlenmesi bir takım siyasi sebepler yüzünden aşılması zor bir problem olarak kalmaktadır. Dolayısıyla Azerbaycan Türk folklorunun eksiksiz olarak derlendiği söylenemez. Zaman geçtikçe bu değerlerimiz kaybolmaya yüz tutacaktır. Güney Azerbaycan folklor örneklerinin bir kısmı Güneyli aydınlarca derlenmiştir. Bu derlemelere dayanarak Folklor Enstitüsü 2013-2020 yılları arasında içinde masalların da yer aldığı 10 ciltlik *Güney Azerbaycan Folkloru* kitabını hazırlamıştır.

Bunların dışında, yine araştırmacılar tarafından derlenerek yayımlanmış masal kitapları da bulunmaktadır. N. Seidov'un hazırladığı *Azerbaycan Edebiyatı İncileri: Nağıllar* (1985), M. Hatemi ve S. Aliyev'in *Garavelliler, Nağıllar* (1988), O. Aliyev ve R. Halilov'un *Allah Yıkan Evi Kızlar Diker* (1994), F. Bayat'ın *Şah Abbas'ın Arvadı* (1996) ve A. Halilova'nın *Azerbaycan Türk Nağılları* (2009) kitapları bunlardan bazılarıdır.

1.2. Masal incelemeleri

Azerbaycan masalları üzerine bilimsel yöntemlerle inceleme denemeleri 1920'li yıllarda başlamıştır. Dönemin tanınmış yazarlarından Yusuf Vezir Çemenzeminli'nin "Azerbaycan Nağıllarının ahval-i ruhiyesi" (1926), "Nağıllarımızı Nasıl Derlemeli" (1928), "Nağıllarımız Barrede Bir Neçe Söz" (1928) gibi makaleleri ilklere aittir (Y. V. Çemenzeminli 1977). Sonraki yıllarda H. Araslı'nın "Azerbaycan Türk Nağılları Hakkında" (1936), M. Tehmasib'in "Azerbaycan Nağıllarında Keçel"

(1939), “Efsanevi Kuşlar” (1945), “Azerbaycan Halk Edebiyatında Div Sureti” (1946), N. Seyidov’un “Azerbaycan Nağılları Hakkında” (1961), “Azerbaycan Nağıllarının Bedii Hususiyetlerine Dair” (1966) makaleleri yayınlanmıştır.

1980’li yılların sonlarından başlanarak masalların konu, tür, kahraman, dil, üslup açısından incelenmesini; masal anlatıcılığı, masal formelleri, diğer halkların masalları ile karşılaştırmalı araştırma konularını içeren pek çok eser ortaya konulmuştur. Bu alanda özellikle Efzeleddin Asker, Oruç Aliyev, Muhtar Kazımoğlu, Rıza Halilov, Fuzuli Bayat, İlkin Rüstemzade, Vefa İskenderova ve diğerlerinin araştırmaları dikkat çekmektedir.

E. Asker’in *Azerbaycan Sihirli Masallarında Kahraman* (2017) adlı araştırmasında ilk defa olarak büyümlü masal kahramanları sosyal ve mitolojik bağlamda incelenmiş, “küçük kardeş” “komik” ve “bahadır” tipleri ele alınmıştır. Araştırmacı masalarda küçük kardeşin idealleştirilme sebebini Türklerin gelenek ve inanç sisteminde var olan “minorat”² sistemi ile açıklıyor. Aynı zamanda eserde komik ve bahadır tiplerinin ana çizgileri, mitolojik kökeni ve poetik anlamı da incelenerek diğer Türk halklarının folklorundaki benzer tiplerle karşılaştırılmıştır.³

Masallar üzerine pek çok araştırma yapan O. Aliyev büyümlü, hayvan ve günlük hayatla ilgili masalları konu, tür, olay örgüsü, dil ve üslup açısından incelemiş, bunların özgün yönlerini belirlemiştir. Yazar ayrıca masal anlatıcılığı geleneğinin Azerbaycan’ın farklı bölgelerine göre özellikleri üzerinde de durmuştur (2001; 2019).

V. İskenderova *Geleneksel Masal Formelleri (Azerbaycan ve Türkiye örnekleri esasında)* (2014) kitabında Azerbaycan masallarındaki Giriş, Geçiş/Ara ve Bitiş/Son formellerini Türkiye masal formelleri ile karşılaştırmış, bunların benzer ve farklı yönlerini belirlemiştir.

M. Memmedova’nın *Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Tekerlemeler* (2019) ve Ş. Hüseyinli’nin *Azerbaycan Folklorunda Epik*

2 küçük oğlun baba ocağının sahibi olması

3 Azerbaycan’da masalların araştırılma tarihi ile ilgili verdiği bilgiler için Prof. Dr. Efzeleddin Asker’e ayrıca teşekkür ederim.

Formeller (2019) adlı çalışmalarında diğer folklor türlerinin yanı sıra masal formellerine de yer verilmiştir.

A. Ahmedli şimdiye kadar araştırmacıların fazla değinmediği masal anlatıcılığı konusunu ele almış, Şirvan folklor muhiti örneğinde geleneksel anlatıcılık sanatı ve masal anlatıcıları hakkında değerli bilgiler içeren bir eser ortaya koymuştur (2018). Daha genel konular üzerine yazılmış Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, Halk Edebiyatı Tarihi, Folklor Tarihi gibi kitaplarda da masallar ayrıca ele alınmış, genel özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir (bk. O. Aliyev 2004; A. Nebiyev 2006; R. Aliyev 2012 vd.).

M. Kazımoğlu Azerbaycan ve diğer Türk halklarının folklorunda bulunan güldürü ögesinin sanatsal ve mitolojik anlamını inceleyen eserinde komikliğin ifade edildiği bütün yazın türlerinden yararlansa da masallara özel bir yer ayırmış, buradaki güldürü prensiplerini ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkarmıştır (2006).

2. Azerbaycan Masalları Üzerine Genel Bir Değerlendirme

2.1. Masal tanımı

Azerbaycan Türkçesinde “masal” karşılığında kullanılan “nağıl” kelimesi Arapça “nakl” (anlatma, söyleme) kökünden gelmektedir. Ayrıca 20. yy. başlarında “gara nağıl”⁴ teriminin de kullanıldığı görülmektedir.

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati’nde masal “Adeten efsanevi, fantastik güçlerin iştirakiyle cereyan eden uydurma hadiseler ve şahıslar hakkında hikâye, rivayet” (Adil 2006: 448) olarak açıklanmaktadır.

Oruç Aliyev masalı “Bizce masal epik halk yaratıcılığının ürünü olup nesilden nesle aktarılarak yaşayan, halkın hayatı, günlük yaşam tarzını, tarihi geleneklerini ve toplumdaki sosyal zıtlıkları abartılı şekilde, fantastik edebi uydurmalar vasıtasıyla yansıtan, sonu genellikle iyimser biten bir türdür” (2019: 16) diye tanımlamaktadır.

4 “Gara” kelimesinin “Cemiyetin üst sınıflarına mensup olmayan, istismar olunan; adi, avam” (Adil 2006: 46) biçimindeki anlamlarına bakılırsa bu terimin “sıradan, eğitimsiz halka ait olan” anlamında kullanıldığı düşünülebilir.

Bunun dışında literatürde ayrıntılı bir tanım bulunmamakla birlikte araştırmacılar genelde “uydurma hikâyeler” olduğunu, gerek anlatanın gerekse de dinleyenin bunların gerçek olmadığına inandığını vurgulamakla yetinmişlerdir.

2.2. Masal tasnifi

Yukarıda da bahsedildiği gibi, 19. yy.da masallar hiç bir tasnife tabi tutulmadan yayımlanmış, 1930’li yıllarda ilk tasnif denemeleri yapılmaya başlamıştır. 1930 yılında N. Vezirova ilk defa olarak masal tipleri konusunu dile getirir (N. Vezirova 1930). Azerbaycan masallarının tiplerinin belirlenmesi denemesi 1935 yılında A. V. Bagri ve H. Zeynalli’nin hazırlayıp Rusça olarak Moskova’da yayınladıkları *Azerbaycan Türk Masalları* adlı çalışmada yapılmıştır. Burada her bir masal Aarne-Andreyev ve Bolte-Polivka kataloglarına uygun numaralandırılmış; anlatıcı, derleyici, kayıt yeri ve diğer Kafkasya halklarındaki varyantları hakkında bilgi verilmiştir (İ. Rüstemezade 2013: 18). 1960-64 yıllarında yayımlanmış *Azerbaycan Nağılları* adlı kitabın M. Tehmasib tarafından hazırlanmış 1. Cildinde de masallara Aarne-Andreyev kataloğuna uygun tip numaraları verilmiştir. Fakat her iki çalışmada da yanlışlar bulunmaktadır (İ. Rüstemezade 2013: 19).

Azerbaycan masal araştırmacıları uzun süre Rus-Slav masallarını temel alan Aarne-Andreyev (N. Andreyev 1929) ve Doğu Slav masallarının karşılaştırmalı tip kataloglarını (Sus 1979) kullanmışlardır. Bunlar genelde kısıtlı sayıda masala uygulandığından bütün Azerbaycan masalları hakkında bir fikir oluşturmamaktadır.

Daha genel çalışmalarda (Edebiyat tarihi, halk edebiyatı tarihi vb.) konularına göre “Hayvan masalları”, “Büyülü masallar” (Olağanüstü masallar) ve “Günlük yaşamla ilgili masallar” (Gerçekçi masallar) şeklinde bir tasnif uygulanmış, bazen buna “Çocuk masalları”, “Tarihi masallar”, “Sosyal hayatla ilgili masallar” gibi farklı alt türler de eklenmiştir (bk. A. Nebiyev 2006: 327; R. Aliyev 2012: 85-86 vd.).

İ. Rüstemezade’nin *Azerbaycan Nağıllarının Konu Göstericisi (Aarne-Thompson sistemi esasında)* (2013) adlı çalışması Azerbaycan masal araştırmalarında yeni bir aşama olarak değerlendirilmelidir. Ki-

tapta Aarne-Thompson sistemi uygulanarak, yayımlanmış bütün Azerbaycan masallarının tip kataloğu oluşturulmuş, ayrıca bunların coğrafi bölgelere göre dağılımı ve Anadolu masallarıyla karşılaştırmalı tablosu verilmiştir.

Yazar Azerbaycan masallarını beş grupta ele almıştır:

I. Hayvanlar Hakkında Masallar.

II. Asıl Masallar:

a) Sihirli (=Olağanüstü) Masallar.

b) Dinî Masallar.

c) Novellavari (=Kısa romantik) Masallar.

d) Ahmak Şeytan (=Aptal dev) Hakkında Masallar.

III. Latifeari (=Fıkralar ve anekdotlar) Masallar.

IV. Zincirvari (=Zincirlemeli) Masallar.

V. Bahadırılık Masalları (2013: 21).

Göründüğü gibi, araştırmacı Aarne-Thompson sistemini olduğu gibi almış, sadece 5. Gruptaki “Sınıflandırmaya Girmeyen Masallar” yerine Azerbaycan masallarına özgü olduğunu düşündüğü “Bahadırılık Masalları” tipini eklemiştir.

İ. Rüstemzade çalışmasında Azerbaycan masallarına özgü 692 tip tespit etmiştir. Burada 119 hayvan masalı, 133 olağanüstü masal, 105 dinî masal, 150 kısa romantik masal, 21 aptal dev masalı, 132 fıkra ve anekdot, 12 zincirlemeli masal ve 20 bahadırılık masalı tipi bulunmaktadır (İ. Rüstemzade 2013: 57). Yazara göre, Azerbaycan masal tipleri arasında uluslararası tiplerin önemli bir ağırlığı var. 692 tipten %56’nın Aarne-Thompson kataloğunda karşılığı bulunuyor, %44’ü ise özgün tiplerdir. “En çok farklılık dinî ve kısa romantik masallar grubunda görülür. Dinî masalların olay örgüsünün %60’nı, kısa romantik masalların %58’ni, olağanüstü masalların %28’ni, hayvan masallarının %32’ni, aptal dev masallarının %19’nu, fıkra ve anekdotların %39’nu uluslararası katalogda karşılığı olmayan tipler oluşturmaktadır” (İ. Rüstemzade 2013: 58).

Yazar, türler arasındaki sayısal dengesizliğe de dikkat çekerek en

çok tiple kısa romantik, fıkralar ve olağanüstü masalların, en az tiple ise zincirleme ve bahadırılık masallarının temsil edildiğini belirtiyor. Araştırmacıya göre, bunun sebebi derleme işlerinin gerektiği gibi organize edilmemesi, derleyicilerin bazı türlere gereğince dikkat göstermemesidir. Bir diğer sebep ise Sovyet döneminde dinî masallara karşı olan tutumdur (İ. Rüstemezade 2013: 59).

2.3. Azerbaycan masallarının iç yapısı

Azerbaycan’da yapılan çalışmalarda masalların iç yapısını oluşturan olay, konu, mekân, zaman, şahıs kadrosu, özellikle masal kahramanları, olağanüstü varlıklar, çeşitli insan ve hayvan tipleri, mitoloji ve destanlarla ilişkisi detaylı incelemeye tabi tutulmuştur. Y. V. Çemenze-minli (1977), M. Tehmasib (1939, 1945, 1946), H. Araslı (1936), N. Seyidov’un (1961; 1966) ilk makalelerinden sonra masalların iç yapısının değerlendirilmesi üzerine yazılmış araştırmalar arasında M. Hatemi’nin “Sihirli Nağılarda Peri Obrazı”⁵ (1980), L. Hasanova’nın *Azerbaycan Satirik Meişet*⁶ *Nağılları* (1989), R. Aliyev’in *Azerbaycan Nağıllarında Mitolojik Görüşler* (1992), R. Halilov’un “Azerbaycan Sihirli Nağıllarının Zaman ve Mekânı Hakkında” (2003), Ş. Albalıyev’in *Azerbaycan Meişet Nağıllarında Şah Obrazı* (2008), L. Süleymanova’nın “Azerbaycan Nağıllarında Nakış Obrazı” (2012), E. Asker’in *Azerbaycan Sihirli Nağıllarında Kahraman* (2017), O. Aliyev’in *Azerbaycan Nağılları: Janr*⁷, *Süjet*⁸ *ve Obraz Problemleri* (2019) gibi kitap ve makaleler bulunmaktadır. Bu çalışmalarda masallar genellikle “Hayvan masalları”, “Olağanüstü masallar” ve “Gerçekçi masallar” olarak ele alınmıştır.

2.3.1. Hayvan masalları

Hayvan masalları bütün dünya halklarında en eski türlerden birisidir. Türklerin yaşamları boyunca tabiatla iç içe olmaları, geçimlerini avcılıkla sağlamaları, bunun sonucunda oluşan avcı kültü ve totemizmle

5 *obraz* “kişi, tip”

6 *meişet* “günlük yaşam”

7 *janr* “tür”

8 *süjet* “konu, tip”

ilgili görüşler kültürün her alanına olduğu gibi masallara da yansımıştır. Bu yüzden masallarımızın önemli bölümünü hayvan masalları oluşturduğu gibi diğer masallarda da kahramana yardımcı olan, düşünen, anlayan ve konuşan hayvan tiplerine rastlamaktayız.

O. Aliyev bazen hayvan masallarıyla, içinde hayvan tipleri bulunan olağanüstü masalların karıştırıldığını, oysa olağanüstü masallarda bütün hayvan ve kuşların tek bir karakteri olduğunu, olağanüstü yardımcı fonksiyonunu yerine getirdiğini, hayvan masallarında ise bunların her birinin kendine özgü karakteri olduğunu söylüyor. Örnek olarak verilen olağanüstü “Yanığın Masalı”nda kahraman son parasını verip köpek, kedi ve fareyi satın alarak ölümden kurtarıyor. Bunun karşılığında büyümlü boncukla ödüllendiriliyor. Fakat hain vezir ve padişah kızı hileyle boncuğu ondan çaldıklarında bu üç hayvan ona yardımcı oluyor ve masal mutlu sonla bitiyor. Hayvan masallarının kahramanları ise ayı, kurt, tavşan, tilki, köpek, at, keçi ve diğer hayvanlar, kuşlar, balıklardır. Bunların her birinin kendine özgü özellikleri var: köpek sadakatli, kedi tembel, horoz kibirli, tilki kurnazdır. Kurt, avcılar tarafından kurnaz ve tehlikeli olarak bilirse de masallarda genelde aptal gibi sunulur. Örneğin, “Tilki ve Kurt” masalında kurdu kandıran tilki onun yuvasına yerleşiyor ve kurdun biriktirdiği azığı yiyerek kışı geçiriyor. Aynı aptal muamelesini ayı da görmektedir. “Ayının Rüyası” masalında rüyasında bir parça et gören ayı uyanıp onu aramaya başlar. Karşılaştığı keçi, iki koç ve at tarafından kandırılıyor, hırpalanıp yara bere içinde kalıyor ve tilki onunla alay ediyor (O. Aliyev 2019: 22-24)

R. Gafarlı’ya göre, hayvan masallarında, olağanüstü ve gerçekçi masallardan farklı olarak, ideal kahraman yoktur; akıl kabalığa, zalimliğe, vahşi güce karşı konuluyor. Zayıflar ne kadar akıllıysa güçlüler bir o kadar aptallar. Bazen evcil hayvanlar vahşi kurtla, tilkiyle, çakalla, aslanla mücadele eder. Bu da evcil hayvanların insanlara yakınlığının, bağlılığının sonucu olarak kendini gösterir (R. Gafarlı 1999: 145)

Hayvan masallarının olay örgüsü basit, dili sadedir, diyaloglar fazladır. Bu masallarda karakter sayısı çok fazla olmayıp genelde herke-

sin bildiği tanıdığı hayvanlardır. Bu sebeptendir ki hayvan masalları çoğunlukla çocuklara yönelik düşünülmüş ve anlatılmıştır.

2.3.2. Olağanüstü masallar

Olağanüstü olaylar, kahramanlar ve sihirli eşyalarla zengin olan Azerbaycan olağanüstü masallarının olay örgüsü genelde kahraman, yardımcı ve karşı güçler üzerine kurgulanmıştır. Yapılan araştırmalarda da genelde bu masal öğeleri ele alınmakta, bunların mitolojik kökeni, masadaki fonksiyonu, kahramanla olan ilişkisi incelenmektedir.

Olağanüstü masalların kahramanları halkın ahlak anlayışını yansıtmaktadır. Bunların değeri dış güzelliklerinde, yiğitliklerinde, bahadırılıklarında değil her şeyden önce ahlaki olgunluklarındadır. Onlar, insanları haksızlıklardan koruyor, zorda kalanları kurtarıyorlar. Olağanüstü masal kahramanlarının en önemli özelliklerinden biri olağanüstü doğumdur. O. Aliyev'e göre, Azerbaycan olağanüstü masallarında bu konuda bazı orijinal özellikler bulunmaktadır. Örneğin, "Kel Hasan'ın Masalı"nda kahramanın annesi ormanda önce armut yer, susadığında pınardan su içer ve en son kuş yumurtası yer. Yumurta ve sudan hamile kalan anne oğlunu doğurur. Kel Hasan daha dokuz yaşında iki ayıyı kafa kafaya vurup öldürür, daha sonra devden olma Kaşkaş pehlivanı yenerek Peri hanımı kurtarır. "Reyhan'ın Masalı"nda ise anne deniz aygırlarının su içtiği göletten su içerek hamile kalır. Doğan çocuk çok güçlü ve ata benzeyen yönleri olduğu için ona Aygır Hasan derler. O, devler padişahını öldürerek kız kardeşini kurtarıyor ve kıskanç arkadaşlarından intikam alıyor (O. Aliyev 2019: 44-45).

Azerbaycan olağanüstü masallarında kahraman çoğunlukla olağanüstü yardımcılardan desteği ile amacına ulaşmaktadır. Bunlar Zümrüt kuşu, deniz aygırı, güvercin donuna girmiş peri kızı, siyah ve beyaz koç gibi canlı varlıklar; uçan halı, sihirli yüzük, şapka, kılıç, bir meyve (elma, armut, nar vb.) olabilir.

O. Aliyev karşı güçleri ikiye ayırmaktadır: Dev, ejderha gibi olağanüstü varlıklar ve zalim padişah, hain vezir, üvey anne, kıskanç kardeşler gibi gerçek kişiler (2019: 55). Yılan, derviş, koca karı tipleri ise hem yardımcı hem de karşı güç olarak karşımıza çıkar. Masallarda iyi

koca karılar “ipek karı”, kötüler ise “köpek karı” veya “küpegiren karı” (küp karısı) diye adlandırılır.

2.3.3. Gerçekçi masallar

Gerçekçi masallar ciddi ve komik konulu olarak ikiye ayrılır. Bunların olay örgüsünü bulmaca veya zor sorunun müdrik cevabı; zalim ve akılsız hükümdar, bey, molla, tembel ve beceriksizle dalga geçme gibi konular oluşturuyor (O. Aliyev 2019: 74).

A. Nebiyev’in yazdığına göre, gerçekçi masalların büyük kısmında esas kahramanlar halk içinden çıkmış sıradan, fakir kişilerdir: ayakkabıcı, terzi, nalbant, papakçı vb. Onlar zulüm ve adaletsizliğe dayanamayarak padişahlara, yöneticilere karşı çıkıyor, halkın zulme karşı mücadelesine önderlik ediyorlar. “İlyas’ın Masalı”, “Terzi Şagirdi⁹ Ahmet”, Ak Atlı Oğlan”, “Taşdemir’in Masalı” vd. bu tür masallardır. Masallarda keçeller¹⁰, köseler, seyisler hazırcevaplık sembolü olarak dikkat çeker. Bunlardan Keçel günlük hayatla ilgili masalların orijinal tipidir. O, her zaman kendi akli ve becerisiyle rakibini yener (A. Nebiyev 2006: 342-343).

2.4. Azerbaycan masallarının dış yapısı

Masalı diğer halk edebiyatı metinlerinden ayıran özelliklerden birisi de hikâyenin başında, ortasında ve sonunda kullanılan geleneksel kalıplaşmış sözcük gruplarıdır. Türkiye’de “Formel”, “Kalıp söz” veya “Tekerleme” olarak adlandırılan bu sözcük grupları masalda zaman, mekân, mesafe, miktar belirtmenin yanı sıra, olayların gerçek olmadığını da vurgulayan ifadelerdir.

Azerbaycan’da masal formelleri üzerine çok az çalışma bulunmaktadır. S. Abdullayeva *Azerbaycan Masal ve Destanlarının Dili* (1998: 21-30) kitabında, J. Coşgun “Türk ve Slavyan Masallarında Başlangıç Formulları” (2012: 161-166) makalesinde ve O. Aliyev yukarıda zikrettiğimiz kitaplarında (2001: 95-110; 2019: 237-249), T. Orucov *Garravelli Türünün Poetikası* (2009) kitabında, M. Hacıyeva “Azerbaycan

⁹ şagird “çırak”

¹⁰ keçel “kel”

ve Türk Nağıllarında ‘tekerleme’, ‘yapma nağıl’, ‘zencirleme nağıl’ Anlayışları” (2006) adlı tebliğinde bunlardan kısaca bahsetmişler.

Folklorun farklı türlerindeki formeller üzerine yapılmış çalışmalarda da masal formellerine değinilmiştir. M. Memmedova’nın *Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Tekermeler* (2019: 14-18) ve Ş. Hüseyinli’nin *Azerbaycan Folklorunda Epik Formullar* (2019: 54-60, 85-97, 121-127) kitaplarında da masal formellerine az da olsa yer verilmiştir.

Bu konuda en kapsamlı eser Vefa İskenderova’nın *Geleneksel Masal Formelleri (Azerbaycan ve Türkiye Örnekleri Temelinde)* çalışmasıdır (2014). 1. Bölüm’de Azerbaycan ve Türkiye masallarında yer alan “giriş formelleri”, 2. Bölüm’de “iç formeller” ve 3. Bölüm’de “son formeller”den bahsedilmektedir. Ek bölümünde ise metin içinde geçen Azerbaycan ve Türkiye masallarındaki formeller liste halinde verilmiştir.

Masallardaki kalıp ifadeler için literatürde “ananevi formullar”, “epik formullar”, “kalıp ifadeler”, “klişeler”, “tekrarlamalar”, “küme sözler” vb. terimlerin kullanıldığını ifade eden V. İskenderova, bunlardan en uygununun “ananevi formullar” olduğunu söylüyor (2014: 4).

Tekermeler için ilk araştırmacılar “pişrov” terimini kullanmışlar. Ayrıca bunlar için “garavelli”, “şebede”, “sanama”, “sicilleme” terimleri de bulunmaktadır. T. Orucov “pişrov” veya “loppazlama” terimini kullanıyor (2009: 79). O. Aliyev, M. Memmedova, M. Hacıyeva, Ş. Hüseyinli “tekerleme”, V. İskenderova “sicilleme” terimlerini tercih ediyorlar.

2.4.1. Masal başında yer alan formeller

2.4.1.1. Zaman, mekân belirten giriş formelleri

Masallar “Biri var idi, biri yoh idi” / “Biri varmış, biri yohmuş” kalıp ifadesiyle başlayıp buraya zaman veya mekân kalıpları eklenmektedir:

“Biri varmış, biri yohmuş, Allah’dan başka heç kim yohmuş...”

“Biri var idi, biri yoh idi, yaradan var idi, bendesi yoh idi...”

“Biri varıdı, biri yohudu, Allah varıdı, şeriki yohudu...”

“Günlerin bir gününde, eyyami gedimde biri vardı, biri yohdu, bir ... vardı.”

“Biri vardı, biri yohdu, Hindistan’da bir...vardı.” (V. İskenderova 2014: 149-150)

2.4.1.2. Tekerlemeli giriş formelleri

“Badi-badi giriftar, hamam hamam içinde, helbir saman içinde, deve delleklik eder köhne hamam içinde. Garışga şıllag atdı, devenin gıcı batdı. Hamamçının taşı yoh, baltacının baltası. Orda bir tazı gördüm, onun da haltası yoh. Ömrümde çoh şılaşı yemişem, heç bele yalan dememişem.”

“Hekati-hükati. İlde verer yeddi tavar zekatı. Boyagçı küpün açdı, boyadı memleketi. Milçek menzilli Kür keçdim. Yaba ile dovğa içdim. Bu boyda yalan görmemişdim. Bele revayet edirler ki ... var idi.”

“Size kimden deyim, kimden danışım, dır-dır arvadlardan, ilan vuran, iman gıran, saman altdan su yeriden, yabaynan doğa içenlerden, garışga minib çaydan keçenlerden – pahıl bacılardan.”

“Raviyani ehbar, nağılani asar, şirin şeker hoş giriftar, Şah Abbas cennetmekan, tereziye vurdu tekan, iki goz bir girdekan. Biri varıymış, biri yohuymuş, bir padşah varıymış.”

“Nağıl-nuğul bilmirem, bilsem de söylemirem, şahdan gelmiş nökerem, dinme gabırğaların sökerem. Size hardan danışım, kimden danışım, keçmişlerde bir kişi varmış.” (V. İskenderova 2014: 150-153).

2.4.1.3. Masallarda mesafe, zaman, miktar belirten formeller

“Az getdi, üz getdi”

“Derelerden sel kimi, tepelerden yel kimi, badeyi-serser kimi, az getdi, üz getdi, dere tepe düz getdi. Orada ayla, ille, burada mühteser dille, başladı şehirbeşer, kendbekend soraglaşıb gezmeye.”

“Derelerden yel kimi, tepelerden sel kimi, badeyi-serser kimi, ayag üzengide, diz gabırğada, piyadasın piyada, atlısın atlı, hamını goyub yolda, guşdan yeyin, tazıdan yüyürek, neçe menzil yol gedib, neçe menzil eleyib, ahır gelib çatdı Rum şehrinde...”

“Az gedib çoh dayandı, bulaglardan bir oymag su içib, iyne yarım yol gedenden sonra özünü çatdırdı İsfahan’a.” (V. İskenderova 2014: 162)

“Bunları burda goyag, görek keçelin başına ne geldi.”

“Bunları burda goyag, size heber verək padşahdan.”

“Keçel Hindistan’a çatmagda olsun, size heber verim padşahdan.”

“Bunlar galsın burda, heberi heberden, heberi Şemseddin’dən.”

“Az keçdi, çoh keçdi...”

“Ay dolandı, il keçdi...”

“Günler aylar keçdi...”

“Geceni gündüze gatdı gündüzü geceye...”

“Nağıl dili yüyrekdir olar.” (O. Aliyev 2019: 243)

“Melik Ehmed altdan geyinib üstəndən gıfıllandı, üstəndən geyinib altdan gıfıllandı, gılınıcı bağladı, galhanı götürdü, düşdü yola.”

“Keçel berkitdi çarıqların dabanın, gırdı yerin damarın, güne bir menzil gedib bir şehere çıxdı.” (V. İskenderova 2014: 177)

2.4.1.4. Masal sonunda bitiş belirten formeller

“Onlar yeyib içib yere keçib, biz de yeyey içək dövrə keçək. Göyden üç alma düşdü, biri benim, biri nağıl deyən, biri de dinləyən.”

“Göyden üç alma düşdü, üçü de öz ağzıma düşdü.”

“Göyden üç alma düşdü, biri benim, biri nağıl deyən, biri de özümün. Siz de yeyin, men de.”

“Göyden üç alma düşdü, biri nağıl söyleyən, biri nağıla gulag asanların, biri de nağılı yadında sahlayanların. Siz sağ, men salamat. Siz yüz yaşayın, men iki elli. Hansı çohdu sizin, kalanını da mənə verin.”

“Tezeden gırh gün gırh gece toy eleyib öz muradlarına çatdılar. Men de orada idim, aş yedim, ne elim batdı, ne elim daddı, ne de garnıma bir şey getdi. Siz de elece yeyin, doyun! Siz yüz yaşayın, men de iki elli. Hansı çohdu, siz götürün. Siz sağ, men de salamat.” (V. İskenderova 2014: 185-190)

3. Azerbaycan’da Masal Anlatıcılığı

Masal anlatma geleneği anlatıcı, masal, anlatmanın yeri ve zamanı, dinleyici gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bu unsurlar birbirini etkiler ve tamamlar. Anlatıcı mevcut ortama ve dinleyicilerin ilgisine göre masalı uzatır veya kısaltır. Teknolojinin gelişmesi, sinema, televizyon gibi etkenler masal anlatıcılığı geleneğini etkileyen olumsuz faktörler arasında yer almaktadır.

Azerbaycan’da uzun süre araştırmacıların dikkati dışında kalan anlatıcılık ancak son dönemde incelenmeye başlanmıştır. Masal anlatıcılığı üzerine yazılmış çalışmalar arasında İlkin Rüstemezade’nin hazırladığı *Usta Anlatıcıların Repertuarı* (2015), Ateş Ahmedli’nin *Geleneksel Anlatıcılık Sanatı (Şirvan Folklor Muhiti Esasında)* (2018) kitapları ve Oruç Aliyev’in *Azerbaycan Masalları: Tür, Konu ve Tip Problemleri* adlı kitabındaki bölüm (2019: 180-228) bulunmaktadır. Görüldüğü gibi bunlar da son yıllarda yapılmış çalışmalardır.

İ. Rüstemezade’nin Karabağ bölgesinde zengin repertuarı ile seçilen dört anlatıcıdan – Nariş Bayramova (Ağcabedi), Musa Bayramov (Berde), Ali Süleymanov (Ağdam) ve Abbas Abbasov’dan (Cebayıl) derlediği ve çoğunu da masalların oluşturduğu örneklerin yer aldığı kitapta masalların anlatıldığı ortam, dinleyiciler ve yukarıda adı geçen anlatıcılar hakkında bilgi verilmiştir. Yazar 1980’li yıllara kadar profesyonel anlatıcılar tarafından masalların ve diğer folklor ürünlerinin anlatıldığı dört “folklor meclisi”nden bahseder:

1. “Devranlar”: Köye gelen anlatıcı büyük evi olan birinin misafiri olur, akşam işlerini bitiren insanlar burada toplanır ve sabaha kadar masal ve destan dinlermiş.

2. “İmeceler”: Güzün kadınlar yün taramak ve benzer işleri yapmak için bir araya geldiklerinde özel olarak masal anlatıcıları davet edilmemiş.

3. Genellikle güzden başlayarak bahara kadar evlerde “gara nağıl”, bulmaca geceleri organize edilir, bunlar sabaha kadar devam edermiş.

4. “Çille Geceleri”: Kış bitene kadar devam eden bu toplantılar

varlıklı kişilerin evlerinde iki günde bir defa yapılır, kadınlar ve erkekler için ayrı odalarda sofra kurulur, yemek yenir ve masal dinlenirmiş (İ. Rüstəmzade 2015: 4-6).

Yazara göre, folklor örneklerini yaşatan, onları canlı tutan bu toplantılar idi ve bunların günlük yaşamdan çıkması masal anlatıcılarının dinleyici/seyirci kitlesinin daralmasına sebep olmuştur. Anlatıcılar şimdi en iyi halde aile ortamında iyi bir anlatıcı olarak bilinirler. Bu durum masal metinlerini de olumsuz etkilemiş, metinlerin daha kısa ve tasvirlerden yoksun olmasıyla sonuçlanmıştır (İ. Rüstəmzade 2015: 8-9).

A. Ahmedli'nin çalışması daha fazla teorik bir inceleme olup, konu sadece bir bölge (Şirvan) örneğinde ele alınmakta ve masal da dâhil çeşitli folklor ürünlerinde anlatıcı ve ortam, dil ve üslup, anlatıcılıkta mirasçılık gibi konular incelenmektedir (2018).

O. Aliyev "Masalda Anlatıcılık Geleneği" bölümünde (2019: 180-228) genel olarak masal anlatıcılığının özelliklerinden, Azerbaycan'ın Şirvan, Batı, Nahçıvan ve Karabağ bölgeleri ile Güney Azerbaycan anlatıcılık geleneğinden bahsetmektedir.

Sonuç

1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız Türk devletleri ortaya çıkmıştır. Önce Çarlık, daha sonra ise Sovyet Rusya'sının hâkimiyeti altında yaşayan Türkler, bu süre zarfında millî kimliklerini, dillerini, gelenek ve göreneklerini korumak için büyük çaba sarf etmiş, mücadele vermişlerdir. Bu mücadelede halk kültürü ürünlerinin, özellikle genç neslin millî ruhta yetişmesi, dilini, gelenek ve göreneklerini öğrenmesi açısından, masalların rolü büyük olmuştur.

Azerbaycan'da masal derleme çalışmaları 19. yy.da başlasa da, bilimsel yöntemlerle derleme ve inceleme faaliyetleri 20. yy. ortalarından itibaren hız kazanmış, çok sayıda masal kitabı yayımlanmış; masalların uluslararası kabul görmüş tip kataloglarına göre tasnifi yapılmış; iç ve dış yapısı üzerine araştırmalar gerçekleştirilmiş; daha önce hiç değinilmeyen masal anlatıcılığı konusunu ele alan yayınlar ortaya çıkmıştır.

Kaynaklar

Abdulla, Behlul (2004). *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı*, Bakü: Çaşioğlu Neşriyatı.

Abdullayeve, Senuber (1998). *Azerbaycan Nağıl ve Dastanlarının Dili*, Bakü: Elm Neşriyatı.

Adil (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*, Cilt 3, Bakü: Şerg-Gerb Neşriyatı.

Ahmedli, Ateş (2018). *Ananevi Söyleyicilik Sanatı (Şirvan Folklor Muhiti Esasında)*, Bakü: Elm ve Tehsil Neşriyatı.

Albaliyev, Ş. (2008). *Azerbaycan Meişet Nağıllarında Şah Obrazı*, Bakü: Teknur Neşriyatı.

Aliyev, Oruc ve Rza Halilov (1994). *Allah Yıkan Evi Kızlar Di-ker*, Bakü: Yazıcı Neşriyatı.

Aliyev, Oruc (2001). *Azerbaycan Nağıllarının Poetikası*, Bakü: Seda Neşriyatı.

_____ (2004). “Nağıllar”, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, Cilt 1, Bakü: Elm Neşriyatı, s. 217-240.

_____ (2019). *Azerbaycan Nağılları: Janr, Süjet ve Obraz Problemleri*, Bakü: Elm ve Tehsil Neşriyatı.

Aliyev, Ramil (2012). *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı*, Bakü: “O” Neşriyatı.

_____ (1992). *Azerbaycan Nağıllarında Mifik Görüşler*, Bakü: Elm Neşriyatı.

Alizade, Himmet (1929). *Azerbaycan El Edebiyatı: Nağıllar*, Cilt 1, Bakü:

_____ (1937). *Dastanlar ve Nağıllar*, Cilt 1, Bakü: Azerneşr.

Andreyev N.P. (1929). *Ukazatel Skazoçnih Syujetov Po Sisteme Aarne* (Aarne sistemine göre masal tip kataloğu), Leningrad.

Araslı, Hamid (1936). “Azerbaycan Türk Nağılları Hakkında”, *Edebiyat Gazetesi*, 1 Mayıs.

Asker, Efzeleddin (2017). *Azerbaycan Sehirli Nağıllarında Kahraman*, Bakü: Elm ve Tehsil Neşriyatı.

Azərbaycan Folklor Antologisi (1994-2011), 23 Cilt, Bakü:

Azərbaycan Folklor Külliyyatı (2006-2012), 30 Cilt, Bakü:

Azərbaycan Nağılları (1941-1949). 3 Cilt, Bakü: Azərbaycan Elmlər Akademiyası Neşriyatı.

Azərbaycan Nağılları (1960-1964). 5 Cilt, Bakü: Azərbaycan Elmlər Akademiyası Neşriyatı.

Azərbaycan Nağılları (1970). 2 Cilt, Bakü: Azərbaycan Devlet Neşriyatı.

Azərbaycan Nağılları (1976). Bakü: Azərbaycan Devlet Neşriyatı.

Azərbaycan Nağılları (1982). Bakü: Azərbaycan Devlet Neşriyatı.

Azərbaycan Nağılları (2004). 5 Cilt, Bakü: Çırag Neşriyatı.

Azərbaycan Nağılları (2005). 5 Cilt, 2. Baskı, Bakü: Şerg-Gerb Neşriyatı.

Bagri-Zeynallı (1935). *Azərbaycan Türk Masalları* (Rusça), Tercüme, Giriş Aleksandr Vasilyeviç Bagri ve Hanafı Zeynallı, Moskova: Akademiya Neşriyatı.

Bakü Folklor Örnəkləri (2015). 2. Kitap, Bakü: Elm və Təhsil Neşriyatı.

Bayat, Fuzuli (1996). Şah Abbas'ın Arvadı. Nağıllar, Bakü: Yazıçı Neşriyatı.

Coşğun, Jale (2012). “Türk və Slavyan Şehirli Nağıllarında Başlangıç Formullar”, *Azərbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tədqiqatlar*, Cilt XL, Bakü: Elm və Təhsil Neşriyatı, s.161-166.

Çəmənzəminli, Yusuf Vəzir (1977). “Azərbaycan Nağıllarının Ahvali-Ruhiyyəsi”, *Eserləri*, Cilt 3, Bakü: Elm Neşriyatı.

Efəndiyev, R. (1992). *Azərbaycan Şifahi Halk Edebiyatı*, Bakü: Maarif Neşriyatı.

Gəfərlı, Ramazan (1999). *Mif və Nağıl (Epik Ananədə Janrlararası Eləge)*, Bakü: ADTU Neşriyatı.

Güney Azerbaycan Folkloru (2013-2020), 10 Cilt, Bakü: Elm ve Tehsil Neşriyatı.

Hacıyeva, M. (2006). “Azerbaycan ve Türk Nağıllarında ‘tekerleme’, ‘yapma nağıl’ ve ‘zincirleme nağıl’ Anlayışları”, *Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine IV. Uluslararası Folklor Konferansının Materialları*, Bakü: Seda Neşriyatı.

Halilov, Rza (2003). “Azerbaycan Şehirli Nağıllarının Zaman ve Mekanı Hakkında”, *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tetkikler*, Cilt XIV, Bakü: Elm ve Tehsil Neşriyatı, s.56-70.

Halilova, A. (2009). *Azerbaycan Türk Nağılları*, Bakü: Nurlan Neşriyatı.

Hatemi, Mehemed ve S. Aliyev (1988). *Garavelliler, Nağıllar*, Bakü: Yazıcı Neşriyatı.

Hatemi, Mehemed (1980). “Şehirli Nağıllarda Peri Oubrazı”, *Azerbaycan EA Haberleri (Edebiyat, Dil ve İncesenet Seriyası)* 4, s. 38-41.

Hesenova, L. (1989). *Azerbaycan Satirik Meişet Nağılları*, Bakü: Yazıcı Neşriyatı.

Hüseynli, Şehla (2019). *Azerbaycan Folklorunda Epik Formullar*, Bakü: Elm ve Tehsil Neşriyatı.

İskenderova, Vefa (2014). *Ananevi Nağıl Formulları (Azerbaycan ve Türkiye Numuneleri Esasında)*, Bakü: Elm ve Tehsil Neşriyatı.

Karabağ: Folklor Da Bir Tarihdir (2012-2016), 9 Cilt, Bakü: Elm ve Tehsil Neşriyatı.

Kazımoğlu, Muhtar (2006). *Halk Güülüşünün Poetikası*, Bakü: Elm Neşriyatı.

Memmedova, Meleyke (2019). *Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Tekerlemeler*, Bakü: Elm ve Tehsil Neşriyatı.

Nebiyev, Azad (2006). *Azerbaycan Halk Edebiyatı*, Cilt 2, Bakü: Elm Neşriyatı.

Orucov, T. (2009). *Garavelli Janrının Poetikası*, Bakü: Nurlan Neşriyatı.

Rüstəmzadə, İlkin (2015). *Usta Söyleyicilerin Repertuarı*, I. Kitap, Bakü: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.

_____ (2013). *Azərbaycan Nağıllarının Konu Göstəricisi (Aarne-Tompson Sistemi Esasında)*, Bakü: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.

Seyidov, N. (1961). “Azərbaycan Nağılları Hakkında”, *Azərbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tətkiklər*, Cilt I, Bakü: Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, s. 52-117.

_____ (1966). “Azərbaycan Nağıllarının Bedii Xüsusiyyətlərinə Dair”, *Azərbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tətkiklər*, Cilt II, Bakü: Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.

Smompk (2018). *SMOMPK: Azərbaycan Folkloru Materialları*, Cilt 1, Bakü: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.

_____ (2019). *SMOMPK: Azərbaycan Folkloru Materialları*, Cilt 2, Bakü: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.

_____ (2020). *SMOMPK: Azərbaycan Folkloru Materialları*, Cilt 3, Bakü: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.

Sus (1979). *Sravnitelnyy Ukazatel Syujetov: Vostochnoslavyanskaya Skazka* (Doğu Slav Masallarının Karşılaştırmalı Tip Kataloğu), Haz. L. F. Brag və N. P. Berezovski, K.P. Kabannikov, N.V. Novikov, Leningrad: Nauka Nəşriyyatı.

Süleymanova, L. (2012). “Azərbaycan Nağıllarında Nahış Obrazı”, *Azərbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tətkiklər*, Cilt XXXVI, Bakü: Elm və Təhsil Nəşriyyatı, s. 88-97.

Təhməsib, Məmməd Hüseyn (1941). *Nağıllar*, Bakü:

_____ (1939). “Azərbaycan Nağıllarında Keçəl”, *Revolusiya i Kultura Dergisi* 1-2, s. 135-139.

Təhməsib, Məmməd Hüseyn (1945). “Efsanevi Kuşlar”, *Vatan Uğrunda Dergisi* 5, s. 93-101.

Təhməsib, Məmməd Hüseyn (1946). “Azərbaycan Halk Edebiyatında Div Sureti”, *Vatan Uğrunda Dergisi* 1, s. 79-92.

Vezirova, N. (1930). “Azərbaycan Nağıllarının Motivləri Məsələsi Etrafında”, *Azərbaycan'ı Öyrənmə Yolu Dergisi* 3, s. 44-45.

AZERBAIJAN MASALLARINDAN ÖRNEKLER¹

SEFÉH² TÉYMUR³

(Özgün Metin)

Emma⁴ nağılan, esari⁵ tutiran⁶, mekkaru⁷ mazandaran⁸, tereziye vurdum tekan⁹, iki goz¹⁰ bir kirdekan¹¹, mene tapılmaz bir çahmağı yoh tüfeng, çahmağı yoh tüfengi götürdüm çıhdım ova, dovşanı éle vurdum ki, gabırğaları sındı, özünün heberi yoh. Yapışdım dovşanın bir elinden, bir ayağından apardım garının yanına, dédim garı nene, bir gazañça vér dovşanı bişirek. Garı dédi, gadan alım, kéçin o biri éve, orada iki gazañça var. Biri sınıgdı, birinin altı yoh. Dovşanı altı yoh gazanda bişirdik, sü-mükleri¹² helme-hel oldu¹³, etinin heberi yoh. Yoldaşımız dovşanın etini

1 Çeviri yazı hakkında: Azerbaycan 1992 yılında Latin alfabesine geçmiş ve Türkiye’de kullanılmakta olan alfabe olduğu gibi alınarak buraya üç farklı işaret eklenmiştir. Azerbaycan Türkçesinin fonetik özelliklerinden dolayı, kapalı ‘e’den daha çok kullanıma sahip açık ‘e’ için ‘ə’ işareti; arka damak ‘g’si için ‘q’ işareti ve hırıltılı ‘h’ için ‘x’ işareti alfabeğe eklenmiştir. Masal metinlerinin çeviri yazısında ortaya çıkacak karışıklığı önlemek amacıyla bu işaretleri aşağıdaki gibi vermeyi uygun gördük: é – kapalı ‘e’ (‘e’) karşılığında; e – açık ‘e’ (‘ə’) karşılığında; h – normal ‘h’ (‘h’) ve hırıltılı ‘h’ (‘x’) karşılığında; g – ön damak (‘g’) ve arka damak (‘q’) ‘g’si karşılığında.

2 Seféh: Aptal

3 *Bakü Folklor Örnekləri*, 2. Kitap, Bakü: Elm ve Tehsil Neşriyatı, 2015, s. 211-215.

4 *emma* “ama”

5 *esar* “asar” (eserler?)

6 *tutiran* “dudu kuşu, papağan” (?)

7 *mekkar* “hilekâr, düzenbaz” (?)

8 *Mazandaran* “İran’da bir bölge”

9 *tekan* “darbe, tekme”

10 *goz* “ceviz”

11 *kirdekan* “ceviz”

12 *sümük* “kemik”

13 *helme-hel olmak* “iyice pişmek”

çoh duzlamışdı. Üç yoldaş dovşanın etinden o geder yédik, dodaglarımız şişdi, garnımızın heberi yoh. Dédik ay garı nene, susundan yandığ, bize su. Garı dédi kéçin o biri heyete, iki hovuz var, biri gurudu, o birinin suyu yoh. Üç yoldaş su olmadan hovuzdan o geder içdik ki, garnımız şişdi, dodaglarımızın heberi yoh. Dédik ay garı nene, çarıqlarımızı getir géyek gédek. Yoldaşımızın çarığının biri tapılmadı. Ses saldıg, sorag saldıg, dé-diler ki, çarığın tayı¹⁴ Göderde¹⁵ tahıl ekib. Üç yoldaş yollandığ gétidik ora başladığ zemini¹⁶ biçmeye. Gördük ki, hemin dovşanın biri kaçır. Yoldaşımızı biri çini¹⁷ atdı, çinin destesi girdi dovşanın garnına. Dovşan biçirdi, biz derz¹⁸ bağlayırdıg. Derzi yığıb vurdug tayaya¹⁹. Yoldaşımızın biri istedi gelyan²⁰ çeke. Gelyanı yandıracağın taya od tutub yandı. Tayanın içinden bir palan çıldı. Palanı yarıdığ hamısı yalan çıldı.

Biri var idi, biri yoh idi, bir şehirde tacir var idi. Bu tacirin üç oğlu var idi. İkisi ağıllı idi, biri ise sefêh idi. Sefêhin adı Téymur idi. Buna sefêh Téymur déyerdiler. Günlerin bir günü tacirin arvadı erine dé-yir:

— A kişi, uşaglarımız²¹ böyüyüb, onlara da tacirliyi öyret, onlar da özlerine dövlet yığsınlar.

Tacir büyük oğluna bir gemi vérib onu giymetli malla doldurub ticarete yola salır. Ortancıl oğlunu da büyük oğlu kimi gemi ve mal vérib başga ölkeye ticarete gönderir. Bunu eşiden sefêh Téymur atasının²² yanına gelib déyir:

— Mene de gemi ve deyerli mal vér, ticarete gönder.

Anası oğluna déyir:

— Sen alvéri ne édirsen, yé-iç gez, ne geder atan sağdır.

14 *tay* “bir çiftin eşi, teki”

15 *Göder* “yer adı”

16 *zemi* “tarla”

17 *çin* “orak”

18 *derz* “demet”

19 *taya* “yığın, küme”

20 *gelyan* “pipo, çubuk”

21 *uşag* “çocuk”

22 *ata* “baba”

Seféh Téymur déyir:

— Yoh, atam mene de gemi vérmese baş götürüb gédeceyem.

Téymurun anası erine déyir:

— Buna da bir şey vér, çıhib gétsin. Geler-geler, batar-batar.

Tacir seféh Téymura da bir köhne yamaglı gemi, ucuzlu parçadan²³, çitden²⁴, bézden bir néçe top vérib onu yola salır. Téymur yélkeni çekir, yola düşür. Az gédır, çoh gédır, çatır bir cezireye. Görür ki, burada adamlar ağ gum kimi şey yığırlar. Téymur heber alır ki, bu nedir. Cezire adamları déyirler:

— Bu duzdur.

Téymur getirdiyi parçaları duzla deyişib gemini doldurur ve düşür yola. Az gédır, çoh gédır, çıhır bir padşahın şehrinerine. Gemideki duzdan doldurur desmalın²⁵ arasına ve gédır satmağa. Gédır şehere, bazara girib duzu kime gösterir, déyirler ki, bize béle duz lazım déyil. Seféh Téymur galır kor-péşman. O, berk acıyır²⁶. Fikirleşir ki, gédım padşahın yanına, bir az çörek²⁷ isteyim. Saraya gelir, padşahın aşpazı²⁸ rast gelir ona. Görür ki, bu adam geribdir. Soruşur:

— Ne isteyirsən?

Aşpaz Téymuru aşpazhanaya aparır ve ona yémek vérir. Seféh Téymur başlayır yémeye. Sonra fikirleşir ki, bu duzdan bir az töküm görüm néce olur. O, duzdan höreye²⁹ tökür ve görür ki, yémek dada geldi. Sonra aşbaz éşie³⁰ çıhanda gazanlara bir az duz tökür, aşbazla hudafızleşib öz gemisine gédır. Günorta yémeyinde padşah ve gızı yémeye oturlar. Bu günkü yémek onlara lezzetli gelir.

Padşahın gızı déyir:

23 *parça* “kumaş”

24 *çit* “basma, pamuklu kumaş”

25 *desmal* “mendil”

26 *acımak* “acıkmak”

27 *çörek* “ekmek”

28 *aşpaz* “aşçı”

29 *hörek* “yemek, aş”

30 *eşik* “dışarı”

— Dede, bu g nk  h rek  oh dadlıdır. İndiye geder b le y mek y memi em.

Sabahı g n y ne y mek gelir. Pad ah gızı ve arvadı y meyi y mirler,   nki lezzet v rmir onlar    n. Pad ah a pazı  a ırttırıb d yir:

— Bu g nk  y mek niye dadsızdır. D nen y meye ne gatmı dın ki,  le lezzetli idi?

A paz d yir:

— Pad ah sa  olsun, hemi eki³¹ kimi bi irmi em.

Pad ah heber alır ki, d nen metbehe kim gelmi di.

A paz d di:

— Bir gerib o lan gelmi di.

Pad ah emr  dir ki, o o lanı tapın getirin saraya. G dirler T ymuru deniz kenarından gemiden tutub getirirler pad ahın yanına. Gorhu d   r T ymurun canına. Pad ah ondan kim oldu unu soru ur.

T ymur d yir:

— Getirdiyim a  torpagdır ki, adına duz d yirler. O y meyi dada getirir.

Pad ah emr  dir ki, duzu getirsinler. T ymur desmaldakı duzu pad aha g sterir. Pad ah y mek bi irttirir ve duz t kd r r. G r r ki, do rudan da lezzetlidir.

Pad ah T ymura d yir:

— Ne isteyirsen sene v rek, ancag sen o duzu bize v r.

T ymur duzu pad aha v rir. O g dir bir n  e defe duz getirib duz satır  eherde. Sef h T ymur pad ahla yakın olur.

Pad ahın gızı d yir:

— Men sabah g dib o gemiye bahmalıyam g r m ki, o nedir.  eherde  le bir   y yohdur.

Gız  z garava ları ile gemiye tama a  lemeye gelir. T ymur pad ahın gızını mindirir gemiye. O, geminin ipini kesir ve gemi sahilden aralanır. Gız a lama a ba layır.

31 *hemi eki* “her zamanki”

Téymur déyir:

— Seni suda bir az gezdireb çıhardacağam sahile.

O, geminin yélkenini galdırır. Gemi düzelir yola. Sabahı gün görür ki, denizde iki yélken görünür. Gelhagel gemi yaklaşanda görür ki, öz gardaşları alvérden gayıdırlar. Téymur onları gören kimi sévinir. Gardaşlar yan alırlar Téymurun gemisine görürler ki, gemide gızıl-gümüş ve bir gözel gız oturub. İki gardaş apardıqları malı satıb kéf éleyib éve boş gayıdırlar. Onların Téymura pahıllığı tutur³². İki gardaş sözü bir yere goyub Téymuru suya atırlar. Téymur üze bildiyine göre çoh çetinlikle sahile çıxır.

İki gardaş gemideki gızıl-gümüşü öz gemilerine boşaldıb ve gızı götürüb éve gelirler. Onlar gelib çıkırlar öz şehirlerine. Ataları sévinir. Atası toy édib gızı böyük oğluna almag isteyir. Bunlar burda galsınlar, size kimden heber vérim, Seféh Téymurdan.

Téymur az gelir, çoh gelir, gelib çatır öz şehirlerine. Şeherde éşidir ki, böyük gardaşı évlenir. O éve gelir. Gardaşlar onu görcek gorhuya düşürler. Padşahın gızı Téymuru görcek atılır onun üstüne. Téymur başına gelen hadiseni ata-anasına danışır. Tacirin oğlanlarına acığı tutur ve onları évden govur.

Gırh gün, gırh géce toy édib padşahın gızını Téymura alırlar. Téymur bir néce gemi alıb duz alvéri edir, böyük tacir olur.

Onlar yéyib içdi, yere kéçdi. Göyden üç alma düşdü. Biri benim, biri nağıl danışanın, biri de özümün.

APTAL TEYMUR³³

(Aktarma Metin)

Emma nağılan, esari tutiran, mekkaru mazandaran, teraziye vurdum tekan, iki goz bir kirdekan, bana bulunmaz bir çakmağı yok tüfek, çakmağı yok tüfeği aldım çıktım ava, tavşanı öyle vurdum ki kaburgaları kırıldı, kendisinin haberi yok. Yapıştım tavşanın bir elinden, bir ayağın-

32 *pahıllığı tutmak* “kıskanmak”

33 *Bakü Folklor Örnekləri*, 2. Kitap, Bakü: Elm ve Tehsil Neşriyatı, 2015, s. 211-215

dan götürdüm karının yanına, dedim karı nine, bir tencere ver tavşanı pişirelim. Karı dedi, gadan alım, geçin öbür eve, orada iki tencere var. Biri kırık, birinin altı yok. Tavşanı altı yok tencerede pişirdik, kemikleri iyice pişti, etinin haberi yok. Yoldaşımız tavşanın etini çok tuzlamıştı. Üç yoldaş tavşanın etinden o kadar yedik, dudaklarımız şişti, karnımızın haberi yok. Dedik ay karı nine, susuzluktan yandık, bize su. Karı dedi geçin öbür hayata, iki havuz var, biri kuru, öbürünün suyu yok. Üç yoldaş su olmayan havuzdan o kadar içtik ki karnımız şişti, dudaklarımızın haberi yok. Dedik ay karı nine, çarıklarımızı getir giyip gidelim. Yoldaşımızın çarığının teki bulunmadı. Ses saldık, haber saldık, dediler ki çarığının teki Göder'de tahıl ekmiş. Üç yoldaş yollandık gittik oraya başladık tarlayı biçmeye. Gördük ki o tavşanın biri kaçıyor. Yoldaşımızın biri orağı attı, orağın sapı girdi tavşanın karnına. Tavşan biçiyordu, biz demet bağlı-yorduk. Demetleri toplayıp yığın yaptık. Yoldaşımızın biri istedi çubuk çeke. Çubuğu yakınca yığın ateş aldı yandı. Yığının içinden bir palan çıktı. Palanı kestik hepsi yalan çıktı.

Bir varmış bir yokmuş, bir şehirde bir tüccar varmış. Bu tüccarın üç oğlu varmış. İkisi akıllı, biri aptal. Aptalın adı Teymur imiş. Buna Aptal Teymur derlermiş. Günlerden bir gün tüccarın karısı kocasına demiş:

-A kişi³⁴, çocuklar büyüdü, onlara da ticareti öğret, onlar da kendi paralarını kazansınlar.

Tüccar büyük oğluna bir gemi verip, içini değerli mallarla doldurup ticaret yapmaya göndermiş. Ortanca oğluna da aynen büyük oğlu gibi gemi ve mal verip başka bir ülkeye ticaret yapmaya göndermiş. Bunu duyan Aptal Teymur babasının yanına gelip demiş:

— Bana da gemi ve değerli mallar verip ticaret yapmaya gönder.

Annesi oğluna demiş:

— Sen ticareti ne yapacaksın, ne kadar ki baban hayattadır ye, iç, gez.

Aptal Teymur demiş:

— Yok, babam bana da gemi vermezse başımı alıp gideceğim.

34 a kişi “erkeklere bir hitap”

Teymur'un anası kocasına demiş:

— Buna da bir şeyler ver gitsin. Dönerse döner, batarsa batar.

Tüccar, Aptal Teymur'a da bir eski yamalı gemi, ucuz kumaştan, basmadan, bezden birkaç top verip göndermiş. Teymur yelken açıp yola koyulmuş. Az gitmiş çok gitmiş bir cezireye varmış. Bakmış ki burada insanlar beyaz kuma benzer bir şey topluyor. Teymur bunun ne olduğunu sormuş. Cezire insanları demiş:

— Bu tuzdur.

Teymur getirdiği kumaşları tuza değişip gemiyi doldurmuş ve yola koyulmuş. Az gitmiş çok gitmiş bir padişahın ülkesine varmış. Gemideki tuzdan bir mendilin içine koyup satmaya gitmiş. Şehre gelmiş, pazara girip tuzu her kime göstermişse “bize böyle tuz gerekmez” demişler. Aptal Teymur çok pişman olmuş ve çok acıkmış. Düşünmüş ki padişaha gideyim biraz ekmek isteyeyim. Saraya gelmiş, padişahın aşçısı ile karşılaşmış. O, bunun bir yabancı olduğunu görüp sormuş:

— Ne istiyorsun?

Aşçı Teymur'u mutfağa götürüp ona yemek vermiş. Aptal Teymur yemeğe başlamış. Sonra “bu tuzdan biraz koyayım bakalım nasıl olacak” diye düşünmüş. O, yemeğe biraz tuz koymuş ve yemeğin tatlandığını görmüş. Daha sonra aşçı dışarı çıktığında tencereye biraz tuz ekmiş, aşçıyla vedalaşıp gemisine dönmüş. Öğlen yemeğinde padişahla kızı yemeğe oturmuşlar. Bugünkü yemek onlara daha tatlı görünmüş.

Padişahın kızı demiş:

— Baba, bugünkü yemek çok tatlı. Şimdiye kadar böyle yemek yemedim.

Öbür gün yine yemek gelmiş. Padişah, kızı ve karısı o tadı alamadıkları için yemeği yememişler. Padişah aşçıyı çağırıp demiş.

— Bugünkü yemek neden tatsız? Dünkü yemeğe ne koymuştun öyle lezzetli olmuştun?

Aşçı demiş:

— Padişahım çok yaşasın, her zamanki gibi pişirdim.

Padişah dün mutfağa kimin girdiğini sormuş. Aşçı demiş:

— Bir yabancı genç gelmişti.

Padişah o genci bulup saraya getirmelerini emretmiş. Gitmişler, Teymur'u deniz kıyısındaki gemide yakalayıp padişahın huzuruna getirmişler. Teymur çok korkmuş. Padişah ona kim olduğunu sormuş. Teymur demiş:

— Getirdiğim beyaz toprak, ona tuz derler. O, yemeği tatlandırıyor.

Padişah tuzu getirmelerini emretmiş. Teymur mendilin içindeki tuzu padişaha göstermiş. Padişah yemek yaptırmış ve tuz koymuş. Gerçekten de lezzetli olduğunu görmüş.

Padişah Teymur'a demiş:

— Ne istersen veririz, yeter ki sen o tuzu bize ver.

Teymur tuzu padişaha vermiş. O, birkaç kez gidip tuz getirmiş ve şehirde satmış. Aptal Teymur padişahla samimi olmuş.

Padişahın kızı demiş:

— Yarın gidip o gemiyi görmeliyim, bakalım nasıl bir şey. Şehirde öyle bir şey yok.

Kız cariyeleriyle gemiyi görmeye gitmiş. Teymur kızı gemiye almış, halatı kesmiş ve gemi kıydan ayrılmış. Kız ağlamaya başlamış. Teymur demiş:

— Seni denizde biraz gezdirip kıyıya çıkaracağım.

O, geminin yelkenlerini açmış. Gemi yol almış. Sabah olunca denizde iki yelken görünmüş. Gemiler yaklaştığında ticaretten dönen abileri olduğunu görmüş. Teymur onları görünce çok sevinmiş. Abileri Teymur'un gemisine yanaştıklarında orada çok altın gümüş olduğunu ve güzel bir kızın oturduğunu görmüşler. İki kardeş göturdükleri malları satıp, paraları eğlenceye harcıyıp eve boş elle dönüyorlarmış. Onlar Teymur'u kıskanmışlar. Abileri aralarında anlaşarak Teymur'u denize atmışlar. Teymur yüzme bildiği için zar zor kıyıya ulaşmış.

İki kardeş gemideki altını gümüşü kendi gemilerine taşıyıp, kızı da alıp evlerine dönmüşler. Onlar kendi şehirlerine vardıklarında babaları çok sevinmiş. O, düğün yapıp kızı büyük oğluna almak istemiş. Bunlar burada kalsın size haberi kimden vereyim Aptal Teymur'dan.

Teymur az gitmiş çok gitmiş kendi şehrine varmış. Şehirde abisinin evlendiğini duymuş. Abileri onu görünce çok korkmuşlar. Padişahın kızı Teymur'u gördüğünde onun boynuna atlamış. Teymur başından geçen olayları anne babasına anlatmış. Tüccar oğlanlarına kızmış ve onları kovmuş.

Kırk gün kırk gece düğün yapıp padişahın kızını Teymur'a almışlar. Teymur birkaç gemi alarak tuz ticareti yapmış, büyük tüccar olmuş.

Onlar yiyip içmiş yere geçmiş. Gökten üç elma düşmüş. Biri benim, biri masalı anlatanın, biri de kendimin.

SEBR DAŞI³⁵

(Özgün Metin)

Biri var idi, biri yoh idi. Kéçmiş zamanlarda Fatma adlı bir kız, bir de onun goja anası var idi. Fatma çoh yaraşıklı, güzel kız idi. Hem de bacarıklı idi. Fatma hemişe gözel halçalar³⁶ tohuyardı. Bir gün Fatma öz işi ile meşgul olanda bir guş gelib onun tohuduğu hananın³⁷ başına gonub déyir:

— Fatma, geşeng gızsan, gözel gızsan héyif ki, itkin³⁸ gızsan.

Fatma durub guşu govub yéne de öz işi ile meşgul olur. Bir azdan guş yéne gelib hemin yérde oturub déyir:

— Fatma geşeng gızsan, gözel gızsan, héyif ki, itkin gızsan.

Gız hirslenib guşu yéne de govur. Guş ise Fatmanı rahat burahmır. Éle héy gelib hemin yérde durub öz sözlerini déyir. Ahırda yazıg gız cana doyur. Durub su getirmek üçün hovuzun başına gelir. Fatma eyilib su götürende guş yéne çarhovuzun³⁹ başına gelib hemin sözleri tekrar édir. Fatma guşu govub éve gelir. Oturub ağlamağa başlayır. Anası ondan soruşur:

35 *Azerbaycan Folklor Külliyanı*, Cilt 4, Bakü: Nurlan Neşriyatı, 2007, s.43-45.

36 *halça* “halı”

37 *hana* “halı tezgâhı”

38 *itkin* “kayıp”

39 *çarhovuz* “havuz”

— Ay gızım, niye ağlayırsan?

Fatma déyir:

— Ana bir guş meni cana getirib, éle harada oluram gelib yanımda durub déyir:

— Fatma, geşeng gızsan, gözel gızsan, héyif ki, itkin gızsan.

Fatma bu sözleri déyib, yéne de ağlayır. Anası gızına teskinlik vérib déyir:

— Ağlama, gızım. O guşu govarıg çıhib géder, daha niye ağlayırsan?

Anası guşu ne geder govursa guş gétmek bilmir, öz sözlerini her ahşam-seher déyir. Bu guşun elinden cana gelen ana-bala buradan gétmeli olurlar. Ana-bala az gédib çoh dayanır⁴⁰, çoh gédib az dayanırlar. Uç gün, üç géce yol gédir, gelib bir éve çıhırlar. Görürler ki, évin gapısı bağıldı. Anası ne geder çalışır gapını aç a bilmir. Fatma ireli durub elini gapıya vuran kimi gapı açılır. Fatma girir içeri. Anası da gızının arhasınca éve girmek isteyende gapı yéne de bağlanır. Ne geder çalışırlar gapı açılmır. Ana çölde⁴¹ galır, gız içeri de. Uç gün, üç géce oturub gözleyirler gapı açılmır, ikisi de başlayırlar ağlamağa. Ana çölde ağlayır, gız içeri de. Ana-bala bir hefte aj-susuz oturub gözleyirler. Anası naelac⁴² galıb Fatmanı évde goyub gédir. Fatma ne geder çağırır ki, ana meni goyub gétmə, yéne de anası çıhib gédir. Fatma galır évde. Gız bahıb görür ki, bu évde nese bir şey var. Yahınlaşıb görür ki, évin yuharı başında bir oğlan var. Amma bu oğlanın bedenine gırh dene iyne sanjılıb. Oğlan ölüb. Gız evvelje gorhur. Sonra fikirleşir ki, bu oğlan kimdise benim behtime çıhib. Onun bedenine sancılan iynelerin her gün birini çeksem belke bu oğlan dirile. Bu fikirle gız yahınlaşıb iynenin birini çekir. Fatma iki gün bu évde galıb darıhır, isteyir ki, çöle çıha yadına düşür ki, gapı bağıldı. Bir de yohlamag megsedi ile gapıya yahınlaşıp, elini gapıya vuran kimi gapı açılır. Fatma sévinir. Bayıra çıhib anasını görmür. Anası artıg çıhib

40 *dayanmak* “durmak”

41 *çöl* “dışarı”

42 *naelac* “çaresiz”

gétmişdi. Fatma elacsız⁴³ galıb éve gayıdır. Her gün oğlanın bedeninde-ki iynelerden birini çekir. Bir néçe günden sonra Fatma berk darıhır⁴⁴, çöle çıhib görür ki, yol ile köç gédir. Köçün dalınca bir ahsag gız gédir. Köçün başçısına yalvarıb özüne heyan⁴⁵ megsedile bu gızı köçden alıb getirir éve. Bir müddet Fatma gız ile burada yaşayır. Artıg oğlanın ayılmasına az galmışdı. Fatma gırh iynenin otuz dogguzunun her gün birini çekib bir denesi galmışdı ki, onu sabah çeksın, sabahı gün Fatma bulağa su getirmeye gédende ahsag gız oğlanın bedeninde galan ahırınıcı iyneni çekir. Éle bu vaht oğlan ayılıb ahsag gızı tutur ki, dé görüm sen kimsen, meni bu derdden gurtarmısan, daha bundan béle sen menimsen men senin. Fatma éve gelib görür ki, oğlan ayılıb ahsag gızla söhbet édir. Fatma héç bir söz démeyib öz işi ile meşğul olur. Onlar ise bir yérde yaşamağa başlayırlar. Fatma da elacsız galıb onlara nökerçilik⁴⁶ édir.

Aylar, iller kéçir, Fatma ise sebr éderek yaşayırdı. Bir gün oğlan bazara gédir, arvadına déyir ne lazımsa dé, alım getirim. Gız déyir ki, mene paltar⁴⁷ al.

Fatmadan soruşur ki, bes sene ne alım.

Fatma déyir ki, mene héç ne lazım déyil. Mene bir sebr daşı al, bir dene de bıçag al geti.

Oğlan Fatmanın tapşırdıklarını⁴⁸ alanda satıcı oğlana tapşırır⁴⁹ ki, bunları aldığın adamı güdmelisen⁵⁰, bu adam özünü öldürecek.

Oğlan éve gelir, bıçag ile daşı Fatmaya vérir. Fatma onlardan helvet suya gétmek behanesi ile sebr daşı ile bıçağı da götürüb bir sakit yére gédir ki, héç kim görmesin. Oğlan da Fatmanı izleye-izleye hemin yére gelir. Fatma sebir daşını goyur garşısına, bıçağı ise alır eline, bütün başına gelen ehvalatların⁵¹ hamısını ona danışır. Déyir:

43 *elacsız* “çaresiz”

44 *darıhmak* “sıkılmak”

45 *heyan* “arkadaş”

46 *nökerçilik* “hizmetçilik”

47 *paltar* “elbise”

48 *tapşırdıkları* “ısmarladıkları”

49 *tapşırmak* “tembihlemek”

50 *güdmek* “izlemek”

51 *ehvalat* “olay”

— Sebr ét, sebir daşım, éşit, ay bıçağım.

Bütün başına gelenleri danışıp gurtarandan sonra éle özünü bıçaqla öldürmek isteyende oğlan arhadan gefil onu tutur ki, sen ne édirsen, niye özünü öldürürsen? Bunları satan adam mene tapşırđı ki, mütleg seni izlemek lazımdı. Men de seni izledim, özünü öldürmeye goymadım. İndi ise gédek éve. Bundan béle sen menimsen, men senin. Bizi bir-birimizden héç kim ayıra bilmez. Oğlan Fatmanı éve getirir, özüne gırh gün gırh géce toy édir. Hemin bu ahsag gızı da özlerine gullugçu⁵² édir. Hoşbeht heyat sürmeye başlayırlar.

SABIR TAŞI⁵³

(Aktarma Metin)

Bir var imiş, bir yok imiş. Geçmiş zamanlarda Fatma adlı bir kız, bir de onun ihtiyar annesi varmış. Fatma çok güzel, hoş bir kızmış. Hem de çok becerikliymiş. Fatma güzel halılar dokurmuş. Bir gün Fatma yine kendi işiyle uğraştığı zaman bir kuş gelip onun halı tezgâhına konarak demiş:

— Fatma, güzel kızsın, hoş kızsın ama ne yazık ki kayıp kızsın.

Fatma kuşu kovarak yine kendi işine dönmüş. Az sonra kuş yine gelerek aynı yere konmuş ve demiş:

— Fatma, güzel kızsın, hoş kızsın ama ne yazık ki kayıp kızsın.

Kız öfkelenerek kuşu bir daha kovmuş. Kuş ise Fatma'yı rahat bırakmamış. Sürekli gelerek aynı yere konup aynı sözleri tekrarlamış. Sonunda kızın canına tak etmiş. Ayağa kalkarak su almak için havuz başına gelmiş. Tam su alacağı sırada kuş yine gelip havuzun kenarına konmuş ve sözlerini tekrarlamış. Fatma kuşu orada bırakarak eve gelmiş, oturup ağlamaya başlamış. Annesi sormuş:

— Kızım, niçin ağlıyorsun?

Fatma demiş:

52 gullugçu "hizmetçi"

53 *Azerbaycan Folklor Külliyatı*, Cilt 4, Bakü: Nurlan Neşriyatı, 2007, s.43-45.

— Anne, bir kuş beni bıktırdı. Nereye gitsem yanıma gelip “Fatma, güzel kızsın, hoş kızsın ama ne yazık ki kayıp kızsın.” diyor.

Bunu söyleyip Fatma yine ağlamış. Anne kızını teselli ederek:

— Ağlama kızım, o kuşu kovarız gider, daha niye ağlıyorsun? demiş.

Anne kuşu her ne kadar kovsa da kuş gitmemiş, sabah akşam sözlerini tekrarlayıp durmuş. Kuştan bıkan anne kız buradan gitmek zorunda kalmış. Anne kız çok gitmiş az durmuş, üç gün üç gece yol gidip bir eve varmışlar. Bakmışlar ki evin kapısı kapalı. Anne çok uğraşmış ama evin kapısını açamamış. Fatma yaklaşmış, eliyle dokunur dokunmaz kapı açılmış. İçeri girmiş. Annesi de kızın peşinden eve girmek istediğinde kapı yine kapanmış. Ne kadar uğraşsalar da kapıyı açamamışlar. Anne dışarıda kız içeride kalmış. Üç gün üç gece oturup kapının açılmasını beklemişler. İkisi de başlamış ağlamaya. Anne dışarıda ağlamış, kız içeride. Anne kız aç susuz bir hafta beklemişler. Çaresiz kalan anne Fatma’yı evde bırakıp gitmiş. Fatma ne kadar “Anne, beni bırakıp gitme” diye bağırsa da anne gitmiş. Fatma kalmış evde. Kız evde bir şeylerin olduğunu fark etmiş. Evin yukarı tarafına yaklaştığında burada bir genç görmüş ama gencin vücuduna kırk iğne saplanmıştı. Genç ölmüştü. Kız önce korkmuş, sonra “Bu genç her kimse, benim bahtıma çıkmış, her gün bir iğneyi çekip çıkarırsam belki de canlanır” diye düşünmüş. Bu düşünceyle yaklaşıp iğnenin birini çekip çıkarmış. Fatma iki gün bu evde kalmış, sıkılmış. Dışarı çıkmak istemiş ama kapının kapalı olduğunu hatırlamış. Yine de denemek için kapıya yaklaşmış, dokununca kapı açılmış. Fatma çok sevinmiş. Dışarı çıkmış ama annesini görememiş. Annesi çekip gitmişti. Fatma çaresiz eve dönmüş. Her gün gencin vücudundaki iğnelerden birini çıkarmış. Birkaç gün sonra Fatma yine çok sıkılmış. Dışarı çıktığında yolda bir kafilenin gittiğini görmüş. Kafilenin arkasınca aksak bir kız yürüyormuş. Kafiye reisine yalvararak kendine arkadaşlık etsin diye bu kızı almış ve eve getirmiş. Fatma ile kız bir süre bu evde yaşamışlar. Artık gencin canlanmasına az kalmıştı. Kırk iğneden otuz dokuzunu Fatma çıkarmış, kalan bir taneyi de yarın çıkaracaktı. Sabah olunca Fatma su almak için pınara gittiğinde ak-

sak kız gencin vücudundaki son iğneyi çekip çıkarmış. Bu zaman genç uyanarak aksak kızı yakalamış:

— Söyle bakalım kimsin, beni bu dertten kurtardın, artık bundan sonra sen benim, ben seninim, demiş.

Fatma eve döndüğünde gencin uyanarak aksak kızla sohbet ettiğini görmüş. Kız bir şey söylemeyerek kendi işini yapmış. Onlar birlikte yaşamaya başlamışlar. Fatma ise çaresiz onlara hizmetçilik etmiş.

Aylar yıllar geçmiş, Fatma sabrederek yaşamış. Bir gün genç pazara giderken karısına ne istediğini sormuş. O da:

— Bana elbise al, demiş.

Fatma'ya da ne istediğini sormuş. Fatma:

— Ben bir şey istemem, sadece bir sabır taşı, bir de bıçak al, demiş.

Genç Fatma'nın ısmarladıklarını aldığı anda satıcı:

— Bunları aldığın kişiyi izle çünkü o kendini öldürecek, diye sıkıca tembihlemiş.

Genç eve gelmiş, bıçak ile taşı Fatma'ya vermiş. Fatma onlardan gizlice su almaya gitme bahanesiyle sabır taşı ve bıçağı alarak hiç kimsenin görmeyeceği ıssız bir yere gitmiş. Genç de Fatma'yı takip ederek oraya varmış. Fatma sabır taşını önüne koymuş, bıçağı da eline alarak bütün başından geçen olayları anlatmış.

— Sabret taşım, dinle ey bıçağım, diyormuş. Tüm olanları anlattıktan sonra tam da kendini bıçakla öldürecekmiş ki genç arkadan yaklaşarak onu yakalamış:

— Sen ne yapıyorsun, niçin kendini öldürüyorsun, demiş. Bunları satan kişi mutlaka seni izlememi tembihlemişti. Ben de izledim ve kendini öldürmeni engelledim. Şimdi eve gidelim. Bundan sonra sen benim, ben de seninim. Bizi hiç kimse ayıramaz.

Genç, Fatma'yı eve getirmiş, kendilerine kırk gün kırk gece düğün yapmışlar. O aksak kızı da hizmetçi yapmışlar. Mutlu yaşamaya başlamışlar.

ÜÇ AYAG AT⁵⁴

(Özgün Metin)

Biri var idi, biri yoh idi, kasıb⁵⁵ bir kişi var idi. Onun üç oğlu, üç gızı vardı. Bir gün kişi ağır nahoşlayır⁵⁶. Öleceyini hiss éleyib oğlanlarını yanına çağırıb, vesiiyet éleyir:

— Meni basdırdığınız⁵⁷ günün seherisi gebrimin üstüne gédin. Gebrimin üstünde hansı canlını görsez, büyük bacınızı ona vérin. İkinci günü yéne gebrimin üstüne gédib, hansı canlını görsez, küçük bacınızı da ona vérin.

Kişi ölen günün seherisi küçük gardaş özünden büyük gardaşlarına atasının vesiiyetini hatırladır. Büyük gardaş déyir:

— Ölünün vesiiyeti yanında galar. Ağlın-huşun olsun, gét özüve çörek gazan. Ortancıl gardaş üz-gözünü turşudub⁵⁸, küçük gardaşı acılayır. Küçük gardaş gördü ki, onlardan bir fayda yohdur. Odur ki, özü tekbaşına büyük bacısının golundan yapışib atasının gebrinin üstüne geldi. Gördü ki, gebrin üstünde ağ div onları gözleyirmiş kimi dayanıb. Oğlan dédi:

— Ağ div, burda niye durmusan?

Div cavab vérdi:

— Senin atanın vesiiyetini gözleyirem⁵⁹.

Oğlan bahdı ki, div düz danışır, odur ki, büyük bacısını ona vérib geri gayıtdı. Ortancıl bacısını gara dive, küçük bacısını da sarı dive vérdi.

Günlerin bir günü üç gardaş iş ahtarmag⁶⁰ üçün sefere çıhdı. Onlar gırh gün, gırh géce yol gétdikden sonra bir şehere çatdılar. Bu şehir

54 *Azerbaycan Folklor Külliyanı*, Cilt 9, Bakü: Nurlan Neşriyatı, 2008, s.118-121.

55 *kasıb* “fakir”

56 *nahoşlamak* “hastalanmak”

57 *basdırmak* “gömmek”

58 *turşudmak* “buruşturmak”

59 *gözlemek* “beklemek”

60 *ahtarmak* “aramak”

denizin yakınında idi. Onlar iş soraglaşa-soraglaşa bir gemiçiye rast geldiler. Gemiçi dedi:

— Mene yuhusuna haram gatmağı bacaran kəşikçi⁶¹ lazımdır. Çünki denizin gırağında gemilerimizi tēz-tēz çapıb talayırlar. Gécələr bu şehere yan almağa pəşman olurug. İndi déyin görüm, hansınız goçag, yuhusuzluğa dözümlüdür, onu işe gebul éliyim. Kiçik gardaş razılığ vérdi ve o gündən géce-gündüz gemilere kəşik çekmeye başladı. Bir géce oğlan gördü ki, denizden üç derya atı çıhdı. Oğlan onları cilovlayıb yaxınlıqdakı méşeye apardı. Onların her birini bir ağacın altında hörükleyib⁶² gériye gayıtdı. Günlerin birinde şehere heber yayıldı ki, padşahın gözünün ağı-garası olan bir gızını cadugün gaçırıb. Padşah car çekdirdi⁶³ ki, kim benim gızımı cadugünden alıb getirse, onu dünya malına gerg éliyeceyem. Oğlan padşahın hüzuruna gelib, baş éndirdi:

— Padşah sağ olsun, men bu işin öhdesinden gelerem⁶⁴. Ancag benim de öz şertim var. Gızınızı mene ere vérmelisiniz.

Padşah oğlanın şertini canla-başla gebul éleyib, onu edeb-erkanla yola saldı. Oğlan birbaşa méşeye⁶⁵ geldi, derya atlarından birini minib yola düşdü. Derelerden sél kimi, tepelerden yél kimi aşıb bir çöllü-biyabana⁶⁶ çatdı. Oğlan göz gezdirib gördü ki, bir galaça⁶⁷ var. Gelib galaçaya girende gördü ki, büyük bacısıyla ağ div burdadı. Oğlan bacısıyla görüşüb-öpüşdü, ağ divnen kəfhallaşdı⁶⁸. Sonra seferinin megsedini onlara dedi. Ağ div başını buladı:

— Nahag gédirsən, cadugünle bacara bilmersen. O, seni öldürecek. Haray⁶⁹ bu başdan gériye gayıt.

Bacısı da ona çoh yalvar-yapış éledi, ancag oğlan onların sözüne mehel goymayıb, yoluna davam éledi. Bir héyli gelenden sonra cadugü-

61 *kəşikçi* “bekçi”

62 *hörüklemek* “kösteklemek”

63 *car çekdirmek* “tellal çağirtmak”

64 *öhdesinden gelmek* “başarmak”

65 *méşe* “orman”

66 *çöllü-biyaban* “ıssız yer, çöl”

67 *galaça* “şato”

68 *kəfhallaşmak* “keyfini sormak, görüşmek”

69 *haray* “sakın”

nün imaretine çatdı. Gapıdan içeri girende gördü ki, cadugün başını gızın dizinin üstüne goyub horram vurur⁷⁰. Oğlan gıza işare éledi ki, onun başını dizinin üstünden éhmalca yére goy, dalımca⁷¹ gel. Gız éle de étdi. Çöle⁷² çıhib oğlanın atının terkine mindi. Oğlan atı terpedib yola düşen kimi, hemen cadukünün tohmağı tappa-turup salıb onu yuhudan oyatdı. Cadugün çöle çıhib üçayaglı atını minmek isteyende at dédi:

— Telesme⁷³, o derya atının bir güne çapdığı yolu men bir saata çaparam. İndise bir ovuc kişmiş⁷⁴ getir yéyim, yaman acmışam.

Cadukün onun béline galhan kimi hemen at yél kimi uçdu. Bir az kéçmedi ki, cadugün oğlanın atına çatdı ve elindeki toppuzla onu vurub atdan saldı. Cadukün onu ölmüş bildi, gızı da götürüb öz imaretine gayıtdı. Oğlan hannan-hana⁷⁵ özüne gelib gördü ki, gan içindedi. Bir teher atının béline galhdı. At onu kese yolunan getirende bir galaça gördü. Galaçanın gabağında dayanıb kişnedi. Sen déme, bu galaça oğlanın ortancıl bacısıyla gara divin imiş. Gara div téz melhem düzeltdi, oğlanın yarasına goydu. Yéddi gündün sonra oğlan tamam sağaldı. Başına gelenleri başladı nağıllamağa⁷⁶. Ortancıl bacısı da gara divle ne geder yalvar-yapış étdiler, onu yolundan döndere bilmediler. Oğlan onlardan ayrılib yola düşdü. He, istekli nağılsévenler, gısa déyim ki, yorulmuyasız. Bu defe de oğlanın başına kéçen defeki hadiseler geldi. Bu defe de onu derya atı al-ganın içinde bir galaçanın gabağına getirdi. Oğlanın küçük bacısıyla sarı div bu galaçada idi. Atın kişnertisine onlar çöle çıhdılar. Küçük bacı gardaşını ölmüş bilib ağlamağa başladı. Sarı div oğlanın yarasına bahan kimi, gıza tohtaglıg⁷⁷ vérdi ki, gorhma, bu yaradan gardaşına ölüm yohdu. Sarı div melhem düzeldib oğlanın yarasına goydu. O, yéddi günden sonra tamamilé sağaldı. Başına gelen hal-geziyyeni bacısı ile sarı dive nağılladı. Sarı div dédi:

70 *horram vurmak* “horul horul uyumak”

71 *dalımca* “arkamdan, peşimden”

72 *çöl* “dışarı”

73 *telesmek* “acele etmek”

74 *kişmiş* “kuru üzüm”

75 *hannan-hana* “uzun süre sonra”

76 *nağıllamak* “anlatmak”

77 *tohtaglıg vermek* “teselli etmek, sakinleştirmek”

— Bu yavuglugda bir mēşe var. Orda danışan bir at yaşayır. Néçe illerdi ki, bala üzüne hesretdi. Canavarlar at balalıyana macal onu güdür, balası yere düşen kimi yırtıb yéyirler. Cadukün hemen atı güdüb, o doğanda balasını canavarlardan birteher gurtarsa da, atın balasının bir ayağı canavarların birinin ağzında gédib. Bah, cadugünün mindiyi at hemen üçayaglı atdır. İndi sen mēşeye gét. Atın balalaması vahtı onu gözden goyma. Onu canavarlardan gorusan, ata hoş geler, belke onda sene bir kömekliyi⁷⁸ deyer.

Oğlan sarı divin nişan vérdiyi mēşeye geldi. Çoh ahtarandan sonra danışan atı tapdı. Başladı oğrun-oğrun onu güdmeye. Bir ahşam-çağısı gördü ki, at sancılanıb. Oğlan atın hendeverinde⁷⁹ tongal galadı⁸⁰, canavarları ata yavug gelmeye goymadı. Danışan at oğlanın bütün hareketlerini görürdü. Odur ki, bu defe o, arın-arhayın doğdu. Balası avuzlanan⁸¹ hemen oynaglamağa başladı. At danışmağa başladı:

— Néçe illerdi ki, bala üzüne hesretem. Sen ki, mene bu geder yahşılığ éledin, dile görüm menden ne dilersen. Oğlan başına ne ki gezavü-geder gelmişdi, hamısını bir-bir ata nağıl éledi.

At oğlanı béline, balasını da yanına alıb üz goydu cadugünün imaretine sarı. Oğlan evvelki gaydayla işare étdi, kız cadugünün başını dizinden yere goyub çöle çıhdı. Oğlan dédi:

— Gorhma bu defe seni gurtaracam. Bu at derya atının tayı déyil. Yél kimi gédib atavun imaretine çatacaıyğ.

Gız da ata minib ellerini yuharı galdırdı, bir ağız dua éledi. At balasının derdinden çoh yavaş gédirdi. Oğlan bilirdi ki, bu at dehmerlenmeli⁸² at déyil. Ona göre at narahat olsa da, el-ayag terpetmirdi. Oğlan dönüb arhasına bahanda gördü, budı, cadugün üçayaglı atla yétirhayétirdedi. Oğlan eyilib atın gulağına ne ise dédi. At ayag sahlayıb geri döndü ve üzünü üçayaglı ata tutub dédi:

78 *kömeklik* “yardım”

79 *hendever* “etraf”

80 *tongal galamak* “ateş yakmak”

81 *avızlanmak* “yavrunun ilk sütü içmesi”

82 *dehmerlemek* “mahmuzlamak”

— Sen benim doğmaca balamsan. Héc bala da anasının üstüne düşmen getirir? Galdır onu, yére éle çırp ki, yérin yéddinci gatına kéçsin.

Üçayaglı at anasının sözlerini éşitcek şahe galhdı. Cadugünü yére éle çırpdı ki, param-parça olub, torpağın altına kéçdi.

At, balasının bu hareketinden razı galıb dédi:

— İndi ise senin ihtiyarını bu oğlana vérirem. Onun bütün gösterişlerini canla-başla yérine yétir, gayıt gel méşeye. Gardaşınla yolunu gözleyeçeyik.

Üçayaglı at oğlanı ve gızı terkine aldı. Bir az kéçmedi ki, onları padşahın imareti gabağında yére goyub, méşeye gayıtdı. Padşah gızını görcek çoh sévindi. Onlara toy éledi.

ÜÇ AYAKLI AT⁸³

(Aktarma Metin)

Bir varmış, bir yokmuş, fakir bir adam varmış. Onun üç oğlu, üç de kızı varmış. Bir gün adam çok kötü hastalanmış. Öleceğini hissederék oğlanlarını yanına çağırılmış, vasiyetini eylemiş:

— Beni gömdüğünüz günün sabahı mezarımın başına gidin. Orada hangi canlıyı görürseniz ablanızı ona verin. İkinci gün yine mezarıma gidin, hangi canlıyı görürseniz küçük kız kardeşinizi de ona verin.

Adamın öldüğü günün sabahı küçük kardeş abilerine babasının vasiyetini hatırlatmış. Büyük abisi demiş:

— Ölüye vasiyeti kalır. Akıllı ol, git kendine ekmek parası kazan.

Ortanca kardeş de yüzünü buruşturarak küçük kardeşi azarlamış. Küçük kardeş bunlardan bir hayır gelmeyeceğini anlamış. Böyle olunca kendisi ablasını da alarak babasının mezarına gelmiş. Bakmış ki bir ak dev sanki onları bekliyormuş gibi mezarın başında duruyor. Oğlan:

— Ey ak dev, niçin burada duruyorsun, diye sormuş.

83 *Azerbaycan Folklor Külliyatı*, Cilt 9, Bakü: Nurlan Neşriyatı, 2008, s.118-121.

Dev cevap vermiş:

— Babanın vasiyetini bekliyorum.

Oğlan devin doğru söylediğini görünce ablasını ona vermiş ve geri dönmüş. Ortanca kız kardeşini kara deve, küçüğünü de sarı deve vermiş.

Günlerden bir gün üç kardeş iş aramak için yolculuğa çıkmışlar. Kırk gün kırk gece yol gittikten sonra bir şehre varmışlar. Bu şehir deniz kıyısındaymış. Bunlar iş sora sora bir gemiciyle karşılaşmışlar. Gemici demiş:

— Bana uykusunu yenebilen bir bekçi lazım. Çünkü deniz kıyısında gemilerimiz sürekli soyguna uğruyor. Geceleri kıyıya yanaştığımızda pişman oluyoruz. Şimdi söyleyin bakalım, hanginiz cesur, uykusuzluğa dayanıklısınız, onu işe alacağım.

Küçük kardeş kabul etmiş ve o günden sonra gece gündüz gemileri beklemiş. Bir gece denizden üç deniz aygırının çıktığını görmüş. Onları yakalayıp yakındaki ormana götürmüş, ağaçların altında köstekleyerek geri dönmüş. Günlerden bir gün şehirde padişahın biricik kızının büyücü tarafından kaçırıldığı haberi yayılmış. Padişah, her kim kızımı büyücünün elinden kurtarıp getirirse onu dünya malına boğacağım diye tellal çağırtmış. Oğlan padişahın huzuruna çıkarak baş eğmiş:

— Padişahım çok yaşasın, ben bu işi yaparım ama bir şartım var, demiş. Kızını benimle evlendireceksin.

Padişah oğlanın şartını memnuniyetle kabul etmiş ve onu gereken saygıyla göndermiş. Oğlan doğruca ormana gelmiş, deniz aygırlarından birini binerek yola koyulmuş. Derelerden sel gibi, tepelerden yel gibi geçerek ıssız bir yere varmış. Etrafına göz attığında bir şato görmüş. Şatoya girdiğinde ablasıyla ak devin burada yaşadığını görmüş. Ablasına sarılmış, ak devle görüşmüş. Sonra nereye gittiğini anlatmış. Dev kafasını sallamış:

— Boşuna gidiyorsun, büyücüyle baş edemezsin, demiş. O seni öldürür. Sakın, geç olmadan geri dön.

Ablası da çok yalvarmış ama oğlan onları dinlemeyerek yoluna devam etmiş. Bir hayli gittikten sonra büyücünün konağına varmış. Ka-

pidan girdiğinde bakmış ki büyücü başını kızın dizinin üzerine koyup horul horul uyuyor. Oğlan kıza “bunun kafasını usulca yere bırak da peşimden gel” diye işaret etmiş. Kız öyle de yapmış ve dışarı çıkarak oğlanın tergisine binmiş. Oğlan atını hareket ettirip yola koyulduğunda büyücünün tokmağı takırdayarak onu uyandırmış. Büyücü dışarı çıkmış. Üç ayaklı atına binmek istediğinde at demiş:

— Acele etme, o deniz aygırının bir günde gittiği yolu ben bir saatte giderim. Şimdi bana bir avuç kuru üzüm ver yiyeyim, çok acıktım.

Büyücü ata binince at rüzgâr gibi uçmuş. Az sonra büyücü, oğlana yetişmiş ve elindeki topuzla vurarak onu attan düşürmüştü. Oğlanın öldüğünü düşünen büyücü, kıızı da alarak konağına dönmüştü. Uzun süre sonra kendine gelen oğlan kanlar içinde olduğunu görmüştü. Zar zor atına binmişti. Kestirme yoldan giden at onu bir şatoya getirmiş, şatonun önünde durarak kişnemişti. Burası oğlanın ortanca kız kardeşiyle kara devin şatosuymuş. Kara dev hemen merhem hazırlamış, oğlanın yarasına sürmüştü. Yedi gün sonra oğlan tamam iyileşmişti. Başından geçenleri anlatmaya başlamış. Ortanca kız kardeşi ve kara dev her ne kadar yalvarsalar da oğlanı yolundan döndürememişler. Oğlan onlarla vedalaşarak yola koyulmuş. Evet, sevgili masal sevenler, kısaca anlatayım ki yorulmayın. Bu defa da oğlanın başına aynı olaylar gelmişti. Deniz aygırını yine onu kan revan içinde bir şatonun önüne getirmiş. Oğlanın küçük kız kardeşi ve sarı dev bu şatoda yaşıyormuş. Atın kişneme sesine bunlar dışarı çıkmışlar. Küçük kız kardeş onun öldüğünü düşünüp ağlamaya başlamış. Sarı dev oğlanın yarasına bakınca “Korkma, bu yaradan kardeşine ölüm yok” diye kıızı sakinleştirmiş. Sarı dev merhem yaparak oğlanın yarasına sürmüştü. Yedi gün sonra oğlan tamam iyileşmişti. Başından geçenleri kız kardeşi ile sarı deve anlatmış. Sarı dev demiş:

— Bu yakında bir orman var. Orada konuşan bir at yaşıyor. Uzun yıllardır yavru yüzü görmüyor. Kurtlar tam da yavrulama sırası geldiğinde onu pusuyor, yavru dışarı çıkar çıkmaz parçalayıp yiyorlar. Büyücü o atı beklemiş, doğurduğunda zar zor yavruyu kurtarsa da zavallının bir bacağı kurtlardan birinin ağzında gitmişti. İşte, büyücünün bindiği at o üç ayaklı attır. Şimdi sen ormana git. Yavrulama sırasında

gözün atın üzerinde olsun. Onu kurtlardan korursan atın hoşuna gider, belki o zaman sana yardım eder.

Oğlan sarı devin söylediği ormana gitmiş. Çok aradıktan sonra konuşan atı bulmuş. Gizlice onu gözetlemeğe başlamış. Bir akşamüzeri atın doğum sancılarının başladığını görmüş. Oğlan atın çevresinde ateş yakmış, kurtları ata yaklaştırmamış. Konuşan at oğlanın tüm yaptıklarını görüyormuş. Bu yüzden bu defa korkusuzca doğurmuş. Yavru, ağız sütünü içince oynayıp zıplamaya başlamış. At söylemiş:

— Uzun yıllardır yavru hasreti çekiyordum. Bana bu iyiliği yaptın, dile benden ne dilersin.

Oğlan başından geçenlerin hepsini birer birer ata anlatmış. At oğlanı sırtına bindirmiş, yavrusunu da yanına alarak büyücünün konağına doğru yol almış. Oğlan eskisi gibi kıza işaret etmiş, kız büyücünün başını dizinin üzerinden alarak yere bırakmış ve dışarı çıkmış. Oğlan demiş:

— Korkma, bu defa seni kurtaracağım. Bu at deniz aygırına benzemez. Rüzgâr gibi uçarak babanın sarayına varacağız.

Kız da ata binmiş, ellerini açarak dua etmiş. At, yavrusunu düşündüğü için çok yavaş gidiyormuş. Oğlan bu atın mahmuzlanacak bir hayvan olmadığını biliyordu. O yüzden ne olursa olsun bir şey yapmıyordu. Dönüp arkasına baktığında büyücünün üç ayaklı atın üzerinde bunlara yetişmek üzere olduğunu görmüş. Oğlan eğilip atın kulağına bir şeyler fısıldamış. At duraklayarak geri dönmüş ve üç ayaklı ata demiş:

— Sen benim özbeöz yavrumsun. Hiç yavru da annesinin üstüne düşman getirir mi? Onu kaldırıp öylesine fırlat ki yerin yedi kat dibine batsın.

Üç ayaklı at annesinin sözlerini duyunca şahlanmış, büyücüyü öyle fırlatmış ki paramparça olmuş, toprağa karışmış.

At, yavrusunun bu hareketinden memnun olup demiş:

— Şimdi de seni bu oğlanın emrine veriyorum. Onun bütün is-

teklerini layıkıyla yerine getir ve ormana geri dön. Kardeşinle ben seni bekleyeceğiz.

Üç ayaklı at kızla oğlanı sırtına almış. Çok geçmeden onları padişahın sarayının önünde bırakmış, ormana geri dönmüş. Padişah, kızını görünce çok sevinmiş. Onlara düğün yapmış.

BAŞKURT MASALLARI

Ülkü KARA*

Giriş

Anlatım esasına bağlı sözlü edebiyat türleri içinde büyük ölçüde mit ve ezoterizmden beslenen masallar, derin ve karmaşık bir yapıya sahiptir. 19.yüzyılda folklor çalışmalarının başlamasıyla birlikte masallar da folkloristler tarafından derlenerek araştırılmaya başlanmıştır.

Türk masalları üzerinde ilk derleme ve yayın faaliyetlerini gerçekleştiren araştırmacılardan P. N. Boratav (1983: 276) masalı, hayal gücü ile tanımlar tanımlamaz masalın mit ve ritüelle olan ilgisine dikkat çeker. Ancak 20. yüzyılda, sanayi çağında masalın kutsal ile olan bağlantısının tamamen koptuğunu belirtir. Teknoloji çağı olan 21. yüzyıla ulaşıldığında masal araştırmalarında motif, tip ve olay kurgusu üzerinden kutsal metinler, inanışlar ve mitolojik metinlerle ilgi kurularak masalın sembolik anlatımının altında yatan gerçeklikler tahlil edilmeye başlanmıştır. Masalın kaynağı ile ilgili ortaya atılan hipotez ve teorilerin içinde en çok kabul gören görüş, masalları mite bağlayan görüştür. İnsanoğlunun bu çağa kadar anlamlandıramadığı veya bilim nezdinde ölçüp tartamadığı her türlü vaka veya durum için kullandığı rastlantısal ifadesi, metafizik açıdan mitik olarak kabul edilmiş, mitolojistler tarafından ise mitin gerçekliğine ısrarla vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla derinliği ve özü henüz gerçeklik dışı varsayılan masalların esasen tarih öncesi çağlara ait gerçekliği insan zihnine uyarlayarak anlattığını söylemek mümkündür. J.

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü. ulku.kara.duzgun@giresun.edu.tr

Campbell (2000: 13) mitin, edebiyata ve sanata ezelden itibaren yaptığı etkiyi şöyle ifade etmiştir:

“Mit, yeryüzünde yerleşilmiş her yerde, bütün çağlarda, her şartta yeşermiş ve insan vücudu ve aklının eylemleriyle ortaya çıkan ne varsa hepsinin canlı esini olmuştur. Mit, kozmosun sonu gelmez enerjilerini insanın kültürel yaratımına akıtan gizli bir yarık gibidir. Dinler, felsefeler, sanatlar, ilkel ve tarihî insanın sosyal biçimleri, bilim ve teknolojiadaki başlıca buluşlar, uykuları kaçırır düşler, mitin büyüülü halkasında pişer.”

1. Başkurt Türklerinin Sözlü Edebiyatı

Başkurt Türklerinin tarihî geçmişi neolitik çağlara kadar gitmektedir. Ural dağlarının kuzey ve doğusu ile İdil havzasında yurt kuran Başkurt Türklerinden bahseden ilk kaynak Batlamyus’a aittir. Bu bilgilere göre Başkurt Türkleri M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren bugünkü yurtlarında varlıklarını sürdürmeye devam etmektedir. Z. V. Togan, İran ve Batı kaynaklarındaki bilgileri referans göstererek, Türkistan’ın güneybatı bölgesini Başkurt Türklerinin en eski yerleşim bölgesi olarak işaret etmiştir (Kara Düzgün 2014: 1-3).

Başkurt Türklerinin kadim geçmişi oldukça zengin bir sözlü edebiyat geleneği yaratmıştır. Başkurt sözlü edebiyat verimleri “sesen” adı verilen milli anlatıcılar tarafından yaratılmakta ve yaşatılmaktadır. Başkurt Türklerine ait sözlü edebiyat kültürü geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Sesenler dışında yırcı, kumızcı ve kuraycı olarak anılan milli sanatkarların da Başkurt halk yaratısı adı verilen edebiyat verimlerinin yaşatılmasında önemli katkıları vardır (Zaripov, 2000: 5-7). İ. Özkan sesenlerin Nogay döneminden sonra 16. ve 17. yüzyılda Başkurt sahasında cıravların takipçisi olarak ortaya çıktıklarını belirterek destan anlatıcılığının yanı sıra doğaçlama şiir söyleme yeteneğine de sahip olduklarını belirtmiştir (2002: 611). Daha ziyade destan anlatıcısı olarak bilinen sesenlerin ayrıca masal anlattıkları da bilinmektedir.

Başkurt Türklerinin sözlü geleneğe bağlı verimlerinde, kadim tarihî varlıklarının izleri açıkça görülmektedir. Tarih öncesi ve sonrası dönemlerden itibaren sahip oldukları inanışlar Başkurt sözlü edebiya-

tının şekillenmesinde etkili olmuştur. Başkurt Türkleri ile ilgili araştırmalar yapan S.İ. Rudenko (2001: 398), Başkurt Türklerinin geçmişten günümüze varlık âlemini ve tabiatı anlamak için benimsediği birbirinden farklı dinlerin etkisiyle gelişen kolektif zihin anlayışlarını destanlar, mitik anlatılar, efsaneler ve masallarla kuşaktan kuşağa aktararak günümüze taşıdıklarını belirtir. Başkurt Türklerinin oldukça zengin ve fantastik sözlü edebiyat verimleri 1970’lerde ve daha sonra 1990’larda Başkurt ve Rus folkloristlerden oluşan heyetlerce derlenerek yazıya aktarılmıştır. Yurdumuzda ise son yıllarda ilgi çeken Başkurt sözlü edebiyat malzemeleri üzerine çalışmalar gün geçtikçe artmaktadır.

2. Başkurt Türklerinin Masal Geleneği ve Başkurt Kahramanlık Masalları

Başkurt sözlü edebiyat verimleri içinde geniş yer tutan masallar için Başkurt Türkleri “ekiyet” sözcüğünü kullanır. Z. Uraksin tarafından hazırlanan “Bashkurtça-Rusça Sözlük”te (1996: 815) “ekiyet” sözcüğünün Rusça karşılığı masal anlamına gelen “сказка” kelimesi ile verilmiştir. Masalların başında yer alan tekerlemeler için sözlükte “masal başı” teriminin yanı sıra “peri masallarının başında geleneksel olarak yer alan başlangıç kısmı” açıklaması yapılmıştır. Masal anlatıcısı için sözlükte ‘masalcı’ anlamına gelen “ekiyetsi” sözcüğüne yer verilmiştir. Diğer bir dikkat çeken husus ise masal anlatıcısı için kullanılan “ekiyetsi kart” ibaresidir. Bu ibare masal anlatma geleneğinin daha ziyade yaşlı kişilerce gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Benzer bir şekilde, Anadolu’da da masal anlatıcısı dendiğinde akla gelen ilk profil, yaşlı; görmüş geçirmiş kadınlardır ki, onlara Türk folklor terminolojisinde “masal anası” adı verilmektedir.

Başkurt halk bilimi araştırmacısı S. Galin, masalı halk yaratısının önemli türlerinden biri ve tarihin en eski çağlarından günümüze ulaşan anlatılar olarak tanımlar (1993: 207-208). Dolayısıyla masalın tam olarak ne zaman ortaya çıktığı henüz bilim tarafından açıklanamamıştır. Fantastik bir yapıya sahip olan masallar, gerçek hayatta olmayan olayları anlatır. Bu hususiyetler, masalı diğer türlerden ayıran temel özellikleridir. Masalların hemen hepsinin başında ve sonunda yer alan formellerin

masalın gerçekte olan ilgisini kopardığını, diğer yandan en eski çağlarda yaşadığı düşünülen dinazor, pterosaurs gibi yaratıkların asırlar içinde masallarda karşımıza ejderha veya dev olarak çıkmış olabileceği, dolayısıyla fantastik bakış ile gerçeğin ayrılmaz bir şekilde masallarda bütünleşmiş olduğu öne sürülebilir.

Başkurt Türklerinin sözlü masal repertuarında diğer Türk boylarında da sıklıkla tespit edildiği üzere batırlarla (kahramanlarla) ilgili masalların yoğunluğu dikkat çeker. Masallarda yer alan ve merkezî kahraman tipi olarak karşımıza çıkan bu tipler doğumlarından itibaren sıradan insanlara nazaran olağanüstü, mucizevi yeteneklere sahiptir. Başkurt masallarında yer alan merkezi kahraman tipleri olağanüstü özellikleri bakımından Başkurt destanlarında veya diğer Türk boylarının destanlarında tespit edilen merkezî kahraman tipine benzer. En eski zamanlara ait Başkurt kahramanlarının mücadelelerini konu eden bu verimlerde, destansı bir söyleyişin izlerine rastlanmaktadır. Arkaik dönemden kalan efsanevi anlatıların veya mitik efsanelerin peri masalına dönüştüğü örneklerle sık rastlanmaktadır. Fakat bu dönüşüm her milletin folklorunda aynı yoğunlukta izlenmemektedir. Başkurt masallarının ekseriyetinde ise bu tarz bir dönüşümün izlerine sıklıkla rastlanır. Öyle ki destan metinlerinde yer alan birçok motife masal, halk hikâyesi gibi diğer metin türlerinde de tesadüf edilir. Örneğin, “kocanın, karısının düğün gününde geri dönmesi” veya “kahramanın bir avuç sıcak buğdayı gerçekleri öğrenmek için annesinin avucuna koyması”, “canın/ruhun bir başka nesnede saklanması” motifleri gibi. Bu motiflerden çoğu evrensel olmakla birlikte bazılarının ortak milli motifler olduğunu belirtmek gerekir. Söz konusu bu ortak motifler, Türk dünyası kültürü temelinde yüzyıllarca devam eden ortak duyuş ve yaşayışın akisleri olup Başkurt Türklerinin edebî metinlerinde de yer bulmuştur. Halk yaratıcılığına bağlı bu etkileşimin yüzyıllar içinde ortaya koyduğu estetik olgu, Türk kültür sahasına ait tüm edebi ve sanatsal eserlerde takip edilebilir.

Galin (1993: 209-217), Başkurt masallarını tematik olarak; hayvanlar hakkındaki masallar, tılsımlı masallar ve kahramanlar hakkındaki masallar olarak üç grupta değerlendirmiştir. Hayvan masallarının

ortaya çıkışını kadim zamanlardaki avcılık faaliyetleriyle ilişkilendiren Galin, bunların çıkışını totemistik mitlere bağlar. Hayvan masalları kadim insanların ilkel zihinleri ile onların mitolojik dönem bakış açılarını ve hayatta kalma serüvenlerini anlatır. Onların varlık yokluk dünyasını bir bütün hâlinde gözümüzde canlandırır. Mitolojik dönemde insanların dilediğinde hayvanlarla, hayvanların da insanlarla konuşabildiğine inanılmıştır. Buna göre, epikte ve masalda bu yaklaşım çok eski zamanlara işaret eder. Mitolojik dönemden kalan kuş-kurt, canavar ve hayvanlarla ilgili bu inanışlar anlatılagelerek Başkurt halkının hafızasında yer tutmuştur. Hatta Başkurt isminin ortaya çıkışı da bu yaklaşımın, eski mitolojik inanışların tezahürüdür.

Tılsımlı masallar olarak belirtilen masallar, peri masallarıdır. Bu masallar henüz insanoğlunun tabiatıdan ayrılmadığı, doğayla bir bütün olarak yaşadığı dönemlerden izler taşır. Animistik ve totemistik unsurlar taşıyan bu masallarda metamorfoz en sık rastlanılan motiflerden biridir. Tılsımlı masallarda kahramanların sıklıkla dev, ejderha gibi mitik varlıkların kılığına girdiği görülür.

Kahramanlar hakkında anlatılan masallar ise epos ile tılsımlı masallar arasında kalan anlatılardır. Dolayısıyla bu masallarda kahramanlık eposu ve peri masallarına özgü özellikleri birlikte takip etmek mümkündür. Kahramanlar hakkında anlatılan masalları peri masallarından ayıran özellik, kahramanların gücünü tılsımdan ya da sihirden değil öz benliklerinden almalarıdır. Bu nevi masallarda kahraman halka eziyet eden ejderha ve devlerle mücadele eder, bu muazzam yaratılıştaki varlıkları tek yumrukta veya sadece parmağını şaklatarak yok eder, zalim padişahları tahttan indirir, susuz bırakılan halka su getirir, esir edilen kızları kurtarır. Masallarda yukarıda sayılan olağanüstü faaliyetleri ile izlenen kahraman tipi, kahramanlık eposunun kahramanına çok benzer (Galin, 1993: 215). Kahramanlık masalları ile Başkurt folklorunda tılsımlı masallar olarak ifade bulan peri masallarını birbirinden ayıran nüans tılsımlı masallarda kahraman mücadelesinde sihir vb. birtakım unsurların kullanarak sonuca ulaşılırken, kahramanlık masallarında kahramanın kendinden başka herhangi bir güce ihtiyacı yoktur. Söz konusu masallarda, kahramanın

mücadele ettiği düşman tiplerin neredeyse tamamı sihirden beslenen tiplerdir.

Her bir milletin masal veya destanlarının o milletin tarihini yansıttığını ifade eden Galin (1993: 208-209) aslında bazı motif ya da anlatıların benzerlerine başka milletlerin folklorunda rastlanabileceğine dikkat çeker. Ancak, Başkurt masalları söz konusu olduğunda özellikle “Akbu-zat” ve “Altınkuyruk - Gümüşyele” adlı iki masalın benzerine başka bir halkın masal külliyyatında rastlanmanın mümkün olmadığını altını çizer.

Türk dünyası masal envanteri incelendiğinde hemen her Türk boyunun sözlü geleneğinde kahramanlık konulu masalların tespit edildiği görülür. Jirmunskiy, söz konusu bu kahramanlık masallarını, kahramanlık destanlarının kaynağı olarak nitelendirmiştir. Altay Türklerinden derlenen Alp-Manas destanında yer alan masal motiflerini ayıran Jirmunskiy, geriye kalan kısmı kahramanlık masalı olarak kabul eder (İbrayev, 1998: 65). Destan ile masal arasında yer alan bu eserlerin kavramsal çerçevesini çizmek üzere birçok araştırmacı fikirler öne sürmüştür. Meletinskiy, İbrayev, Putilov, Neklyudov bu araştırmacılardan bazılarıdır (Yıldırım: 2012, 31-39).

“Başkurt Ekiyetleri” adlı eserinde (Akt. Karagöz 2016, 13) D. Morzayeva masalı tanımlarken,

“Biz masal deyince, gerçek dünyadan ayrı hayali bir dünyayı ve bu dünyada yaşayan kötü güçlere karşı rüzgârdan hızlı kuş kanatlı tulpar yardımıyla mücadele eden, elmas kılıcını sallayıp şimşekler çaktıracak yardıma koşan kahramanları, bir yüzü güneş bir yüzü ay bir içimlik güzelleri, ne kadar zor bir durumda olursa olsun kurtulmayı başaran keskin zekâları, insan gibi konuşup insan gibi kaygıyla yaşayan cinleri gözümüzün önünden geçirir gibi oluruz.”

yorumuyla daha ziyade kahramanlık masalları ile tılsımlı masallardan bahsetmiştir.

Tılsımlı masallar ile kahramanlık masallarını aynı kategoride değerlendiren Doryazeva, bu iki sınıfa ait masalların tamamını peri masalı olarak telakki etmiş görünmektedir. Ancak, Başkurt Türklerinin destanları incelendiğinde –Ural Batır, Akbozat gibi- kahramanlık masallarını,

masallar ile kahramanlık eposu arasında mütalaa eden yaklaşım daha muteber görünmektedir. Zira sözü edilen destanlarda yer alan tip, mekân, zaman ve olay örgüsünün kahramanlık masallarından farkı yoktur. Bu tespit Başkurt kahramanlık masallarının, geçiş aşaması denebilecek mitik ve epik dönemin henüz ayrılmadığı bir zamanda ortaya çıktığını düşündürmektedir (İbrayev, 1998: 258). Belirtmek gerekir ki bugün yazıya geçirilmiş kahramanlık masalları içindeki arkaik motiflerle zamanla eklenmiş motifleri birbirinden ayırmak zordur. Destan gibi, masal metinleri de günümüze tabakalaşarak ulaşan metinler olduğundan bileşenleri homojen bir şekilde ortaya koymak uzun ve meşakkatli bir uğraş gerektirmektedir.

Başkurt sözlü edebiyatının diğer türlerinde de ekseriyetle rastlandığı üzere, kahramanlık konulu masallarda, Başkurt Türklerinin mitik dönemine ait motifler esasen Başkurt Türklerinin boy olma sürecini yansıtan bir çizgide şekillenmektedir. Başkurt kahramanlık masallarında tıpkı mitolojik Başkurt destanlarında olduğu gibi Başkurtların siyasi ve sosyal kökenlerine dair izler edebî bir üslupla söze dökülmüştür. Bu çalışmaya eklenen masallardan biri olan Yedinci Batır masalının epizotlarından birinde masal kahramanının kolundaki dövmeyle rakiplerine göstermesi, tıpkı destanlarda izlendiği üzere Başkurt masallarının geçmişini en az boy tamgalarının oluştuğu döneme kadar götürmektedir.

Her ne kadar masallarda mekân algısı muhayyel olarak değerlendirilse de, Başkurt kahramanlık masallarında, macera esnasında kahramanların kat ettikleri coğrafya, Ural bölgesinin realistik bir betimini andırır. Hemen her masalda kahramanın karşısına çıkan akarsu, göl, dağ ve tepe gibi coğrafi engeller, Başkurt Türklerinin milletleşme ve yurt kurma mücadelesini anlatan milli destanları Ural Batır destanında izlenen coğrafyayla göz ardı edemeyeceğimiz bir benzerlik arz eder. Keza Başkurt Türklerinin en büyük kahramanlık destanı Ural Batır'ın masal versiyonunun da bulunduğunu belirtmek gerekir. Kahramanlık masallarının birçoğunda karşılaşılan söz konusu bu mekânlar, Başkurt Türklerinin dağ, su, göl vb. kültlere duydukları saygının yansımasıdır.

Başkurt Türklerinin sözlü edebiyat verimlerinin birçoğunda mito-

lojik motiflerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bu durum Başkurt Türklerinin tarih öncesi zamanlardan itibaren gelişmiş bir estetik anlayışın yanı sıra yüksek bir duygu ve düşünce dünyasına sahip olduğunu göstermektedir.

Tılsımlı kahramanlık masallarındaki kahraman tipi, Başkurt Türklerinin mitolojik kökenli destan metinlerinde yer alan kahraman tipi ile benzer niteliklere sahiptir. Söz konusu benzerlik kahraman tipi ile sınırlı kalmayıp, Türk dünyasının destan metinlerindeki ortak motifleri Başkurt kahramanlık masallarında birebir izlemek mümkündür. Epos ile masalın birbiriyle olan karşılıklı etkileşimi, motif ve olay örgüsünün bu denli iç içe geçmesi esasen bütün Türk dünyasında özellikle anlatım esasına bağlı sözlü edebiyat verimlerini etnik olarak birbirinden ayırmayı imkânsız kılmakla birlikte, milli ve kültürel birlik inşa etmesi bakımından pozitif bir süreç olarak telakki edilmelidir. Bu çalışma kapsamında aktarılan “Sunak ile İmrek” masalı, muhteva, epizot, kahraman kadrosu ve motifleri bakımından Türk dünyasının ortak destanlarından Dede Korkut kitabındaki “Uşun Koca Oğlu Segrek” hikâyesi ile neredeyse aynıdır. Bu zaviyeden bakıldığında, Başkurt kahramanlık masallarının epik gelenekte korunamayan destan veya benzeri anlatıların masallaşmış versiyonları olduğu hipotezi öne sürülebilir ki benzeri dönüşüm ve değişime sözlü edebiyatın diğer türlerinde de rastlamak mümkündür.

Kahramanlık masallarının kahramanları özellikle fiziksel güçleri bakımından neredeyse tabiat kanunlarına etki edebilecek kapasitedirler. Yukarıda da bahsedildiği üzere kahraman sadece parmağını şaklatarak dahi üç-beş başlı devlerin kafasını koparabilir. Benzer bir motife Alпамış destanının Altay varyantında da rastlanır. Kahramanlık masallarındaki kahraman tipini ele geçirmek ya da mağlup edebilmek ancak sihir yoluyla mümkündür. “Sunak ile İmrek” masalında aynı safta yer alan iki kahramandan biri olan İmrek’in düşman tarafından ele geçirilmesi ancak sihir yoluyla mümkün olmuştur. Bu masalda dikkat çeken bir diğer motif Türk dünyası sözlü edebiyat verimlerinde sıklıkla karşımıza çıkan “uyku motifi”dir. Uyku motifi, anlatı içinde idealize edilen kahramanın düştüğü aczi hafifleterek kahramanlık idealinin anlatı boyunca korunmasını ve

diğer yandan metnin akışının sürdürülmesine yönelik olayların gelişimini sağlar.

Beynelmilel masal tiplerinden biri olan “devler” tüm dünya masallarında olduğu gibi Başkurt Türklerinin tılsımlı kahramanlık destanlarında da masalda olumsuz tip olarak yer alır. Başkurt masallarında olağanüstü fiziksel güçlerinin yanı sıra sihir gücü de olan devler, neredeyse hemen her masalda kadın ve kızları kaçıran, insanları yiyen ve hile kullanmaktan kaçınmayan tiplerdir. İçinde devlerin yer aldığı masalların çoğunda insan ırkından kadın ve kızların devler tarafından kaçırılması ile ezoterik inanışlara dayanan “düşmüş melekler veya nefilim” efsanelerindeki benzerlikler dikkat çekicidir.

Devlerin ezoterik inanışlara dayanan varlığı ile ilgili Özdemir’in doktora tezi bu hususta dikkate değer kıymetli bir çalışmadır. Masallarda izlenen kahraman; dev, cadı veya benzeri sembolik güçlerle mücadele eder. Anlatım esasına bağlı halk edebiyatı verimleri içinde özellikle masal, millî ve evrensel duyuşa özgü hakikati, söz konusu semboller üzerinden aktarır. Metinlerdeki sembollerin gizemi çözüldüğünde insanlığın yeryüzündeki yaradılış gayesinin felsefi derinliğine ulaşılabacaktır. Bu açıdan bakıldığında masalın edebiyatın yanı sıra düşünce, teoloji, felsefe dünyasındaki işlevinin henüz tam olarak algılanamadığını söylemek gerekir. Bu hususta, Özdemir’in aşağıdaki tespitleri dikkat çekicidir:

“Devlerin ilahî kitaplarda da çeşitli yönleriyle yer aldığı açıktır. Bu konuda Kitabı Mukaddes’te kökenlerine dair önemli bilgiler yer almaktadır. Hz. İdris’in kitabında var oluş ve yok oluşlarına dair güçlü veriler bulunmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de ise tefsirlerde yer alan bilgilere göre; Calut’un (Tevrat’ta Golyat adıyla anılır) insan formunda bir dev olduğu düşünülmektedir. Yüksek sütunlarıyla ünlü İrem şehrini inşa eden Ad kavminin, devlerle ilişkili olduğu görülmektedir. Bütün bunlardan hareketle devlerin, ilahî metinler aracılığıyla düşüncenin evrensel boyutunda oldukça önemli bir yere konumlandığı anlaşılmaktadır (Özdemir 2019: 447)”.

Dev motifi Türk edebiyatında en çok masallarda yer alsa da özellikle mitik destan ve efsanelerde de karşılaştığımız bir motiftir. Masal ve

destanlarda somut bir varlık olarak tasvir edilen bu motifin, bir metafor olarak değerlendirilmesinin ötesinde insanlığın kültür ve inanış tarihi kapsamında da özel bir anlama geldiği açıktır. Türk kültür tarihi açısından Türk masallarında da sıklıkla yer alan bu motifin varlığı yeryüzünün inşasında, insanlık tarihinin yazılışında Türk milletinin etki ve izlerinin tespiti bakımından önemlidir. Başkurt Türklerinin kahramanlık masallarını değerlendirdiğimiz bu çalışmada bir önceki cümlede ifade bulan değer, özelde Türklerin Başkurt boyu için de geçerlidir.

Başkurt kahramanlık masallarından “Kahraman Batır” masalında (Gılmanov 2001: 141-43) Kafdağı motifi yer almaktadır. Metaforik açıdan bakıldığında Kafdağı soyut bir engelin masalda somutlaştırılarak insan zihnine uygun duruma getirilmiş hâlidir. Masal kahramanı Kafdağını aşır kısıtlı bilinç düzeyinin ötesine geçerek başka bir gerçeklik algoritmasına ulaşmaktadır. Semavi dinler öncesinde izlenen şaman veya rahip adaylarının yetkinliğe ulaşma yolunda yaptığı ruhani yolculuk, tasavvufta çeşitli şekillerde gerçekleştirilen çile ritüelleri (Turan 2010: 161) ve bugün “new age inanışlar” adı verilen çeşitli akımların uyguladığı bir dizi zihin ötesine geçme pratiklerinin masal metinlerinde Kafdağı metaforu ile karşımıza çıktığı görülmektedir. Zira Kafdağına varmak kahramanın geri dönüşünün ve kaosun kozmosa evrilmesinin işaretidir. İbrayev (1998: 152) dağ motifini, düşman menzilinden önceki son aşama olarak tanımlayarak, bu aşamaya ulaşan kahramanın her anlamda gücünün zirvesinde olduğunu belirtir. Psikanalist yaklaşımdan hareketle, “varlık” ile ilgili tüm soruların hem kişisel hem evren bazında netleştiği aşamadır. Diğer yandan Kafdağının aşılması motifi, insanoğlunun yeryüzündeki mücadelesini, diğer bir deyişle iyi ile kötü arasındaki mücadelenin nihayetinde, insanoğlunun ve iyilerin zaferini müjdeleyen geleceğe bir gönderme olduğu da düşünülebilir.

Türk kültürü açısından değerlendirildiğinde dağ motifinin Türkler için kutsal bir anlamı olduğu bilinmektedir. Özellikle Asya ile Avrupa’yı fiziksel olarak birbirinden ayıran Ural sıradağlarını yurt tutmuş Başkurt Türkleri için dağ önemli bir kültür. Başkurt Türklerinin milli destanı Ural Batır destanında Ural Batır’ın öldürdüğü devlerden meydana gel-

diği anlatılan bu sıradağlara Başkurt Türkleri özel bir anlam yüklemiştir. Ural yurdu Başkurt Türklerinin bu coğrafyayı vatan kılma mücadelesinin simgesidir.

Bu çalışma kapsamında aktarımı yapılan “Yedinci Batır” adlı masalda (Gılmanov 2001: 153-157) “yedi” rakamının masalın kahramanına ad olarak verilmesi dikkate değer bir motiftir. Masal metinlerinde karşımıza sıklıkla çıkan formulistik sayılardan biri olan “yedi” rakamı birçok kültürde ve semavi dinlerin hepsinde özel bir sayı olarak kabul edilir. Yedinci adı verilen kahraman, masalın bir bölümünde arkadaşlarıyla anlaşmazlığa düştüğünde üstünlüğünü ortaya koymak için kolundaki “yedinci” dövmesini gösterir. Bunun üzerine kahramanın rakipleri deyim yerindeyse gafletlerini fark ederek, Yedinci Batır’a biat ederler.

Yedi sayısının gizemi ile ilgili ezoterik ve teolojik birçok yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Metinden hareketle, masal kahramanı Yedinci Batır’ın her anlamda üzerinde mutabakata varılan bir oluşum sergilediği görülmektedir. Yedinci adlı kahramanın hem mana hem de madde âlemine hükmeden bir portre çizdiği, etrafındaki diğer varlıklar üzerinde etkili bir bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Masalda her biri yeryüzü hareket ve oluşumlarının birinden sorumlu olan Dağ Geçiren, Göl Geçiren, Dünyanın Dinleyicisi vb. isimlere sahip kahramanları, sırf Yedinci ismine sahip olma ayrıcalığı ile sevk ve idare edebilen kahramanın taşıdığı ismin, yedinci olarak doğmasından çok daha gizemli bir anlama geldiği anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda Kılıç’ın,

“Yedi sayısı, ilahi ve ruhsal olan üç ile dünyevi ve maddi olan dördün birleşimini verdiği için bütün kültürlerde kutsal kabul edilmiştir. Pek çok arkaik toplumun dinî-sihri uygulamalarında bir takım sihri sözcükler ve ritüellerin yedi kez tekrarlandığı bilinmektedir. Bu nedenle eski toplumlar kimya ve simya ilimleri yedi metalin alaşımıyla elde edilmekteydi (Kılıç 2018: 114).”

şeklindeki tespitlerinin dikkat çekici olduğunu belirtmeliyiz.

Sonuç

Başkurt Türklerinin kahramanlık masallarında yer alan motif ve muhtevalardan hareketle, bu masalların mit ile eposun henüz birbirinden kat'i olarak ayrılmadığı geçiş döneminde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Başkurt Türklerinin mitolojik motif ağırlıklı Ural Batır veya Akbozat gibi milli destanlarındaki tip ve motiflerle söz konusu masallardaki benzerlikler dikkat çekicidir. Başkurt masallarında yer alan tip ve motiflerin Başkurt Türklerinin kadim zamanlardan itibaren yeryüzünün inşasında rol oynayan bir Türk boyu olduğu anlaşılmaktadır. Başkurt Türklerinin sözlü edebiyat hazineleri içinde yer alan Başkurt kahramanlık masalları, Türklüğün tarih öncesi dönemden itibaren yüksek bir estetik ve tefekkür anlayışa sahip olduğunu ispatlaması bakımından insanlık tarihi içindeki milli konumunu en üst seviyeye çıkarmaktadır. Unutulmamalıdır ki, mitolojisi en zengin milletler medeniyet tarihine binlerce yıl yön vermiş ve katkıda bulunmuş milletlerdir.

Kaynaklar

Boratav, Pertev Naili (1983). “Masal: Olağanüstü ile Gerçeği Birleştiren Sanat”, *Folklor ve Edebiyat* 2, İstanbul: Adam Yayıncılık ve Matbaacılık.

Campbell, Joseph (2000). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Çev. Sabri Gürses, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Çobanoğlu, Özkul (1999). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Galin, S. (1993). *Til Askısı Halıkta*. Ufa: Başkortistan Kitap Neşriyat.

Gılmanov, Galimcan (2001) *Başkort İlinnen Küçteneç*, Kazan: Tatar Kitap Neşriyat.

Golden, B. Peter (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ankara: Ötüken Neşriyat.

İbrayev, Şakir (1998). *Destanın Yapısı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Kara Düzgün, Ülkü (2007). *Başkurt Destanlarının Tipolojisi*, Gazi Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Karagöz, Erhan (2016). *Tatar-Başkurt Sihirli Masalları Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması*, Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Kılıç Önal, Sevda (2018). “Yedi Sayısının Kültürel Arka Planı Çerçevesinde Garîpnâme Mesnevisi’nin Yedinci Bölümü Üzerine Bir İnceleme”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 86, s. 111-132.

Özdemir, Serdar Deniz (2019). *Türk Halk Anlatılarında Dev Motifi*, Fırat Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.

Özkan, İsa (2002). “Türk Boylarının Edebiyatındaki ‘Çeçen / Şeşen / Sesen’ Kelimesinin Etimolojisi”, *Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Rudenko, Sergey İvanoviç (2001). *Başkurtlar*, Çev. Roza Kurban ve İklil Kurban, Konya: Kömen Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (2009). “Masalların Oluşumu Üzerine Farklı Bir Yaklaşım”, *Millî Folklor* 84, s. 13-17.

Turan, Fatma Ahsen (2010). “Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 56, s. 153-162

Uraksin, G. Zinnur (1996). *Başkurtça-Rusça Sözlük*, Moskova: Digora Neşriyat.

Yıldırım, Seyfullah (2012). *Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar (İnceleme-Metin)*, Gazi Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Zaripov, Nur (2000). *Başkurt Halık İcadı/Tarihi Kobayırlar*, Ufa.

BAŞKURT MASALLARINDAN ÖRNEKLER

KAHARMAN BATIR

(Özgün Metin)

Borın-borın zamanda Kaharman isemle ber keşe bulgan. Bervakit anıñ hatını yugalğan. Kaharman batırnıñ bue kırık arşın bulgan. Hatını yugalgaç, ul anı ézläp, diyulärgä kitkän. Büten diyulärne yürep çıkkän, berce dä anıñ hatınıñnıñ kayda ikänlegen äytä almagan. Şulay da ber diyu:

— Kaf tavı artında ber bik küçle diyu bar. Sineñ hatınıñnı, müga-en, şul algandır, — digän. — Ul diyugä niçek barırğa soñ? — dip soragan Kaharman batır.

— Hıday Tägaläneñ yulı betmäs. Kaf tavı artına barırğa da yul bar, — digän diyu.

— Alay bulgaç, min kittem, — digän batır.

Şulay digän dä Kaharman batır, hatının ézläp, Kaf tavı artına kitkän. Anıñ atı ber atlaganda üç künlek yulnı ütär bulgan. Barıp jitkäç. Kaf tavı yanında ber elga bar ikän. Elgadan kilep su éçsä, ireneneñ tirese sıdırılıp tüşkän. Atın éçergän, atınıñ da ireneneñ tirese sıdırılıp tüşkän. Şul jirdä Kaharman küyä kazıgan da äybät su alıp éçkän. Magrib belän mäşrik kapkalarına kilep jitkäç, Kaharman batır täharät alğan. Şunnan soñ kapkanı kütärim disä, kütärä almıy ikän. Ul kapkanı tagı da kütärep karamakçı bulgan. Küçänä tırğaç, tubıgına çaklı kütärgän. Şunnan, büten küçen jiep, “ıh” ta “ıh” kilep tagı da kütärep karagan. Bu yulı kapkanı üzeneñ avız täñgälenä kadär kütärgän. Kapka astınnan atın kertep jibärgän dä, üze dä kerep, kapkanı kirä tüşergän.

Taydan Kaharman batır üç kün, üç tün buye tüşkän. Şulkadär kurkınıç ikän, bernindi adäm zatı yuk, di. “Münda keşelär, bulsa da, kırılıp

bätkän, ahrı”, — dip uylagan Kaharman batır. Bara tırğaç, Kaharman batır jirneñ astı ũškä äylänep yatkan uringa kilep çıkkän. Kaf tavının ar-tında bep zur kül bar ikän. Başka bernärsä dä kürenmi. Külgä ike yagın-nan da yaş kenä karagaylar utırtılğan sukmaq barıp tüşä, di. Kaharman batır şul sukmaq buylap kitkän. Bara tırğaç, ber sarayga kilep çıkkän. Saraynıñ başına karasa, bürege kilep tüşkän. Şunnan saray başın atın-nan tüşep karamakçı bulgan. Tık bernärcä dä kürä almagan. Jirgä yatıp karagaç kına ul saraynıñ başın kürä alğan. Şunnan Kaharman batır saray kıyerına menep yatkan da:

— Hıday Tägaläneñ rähmäte belän min şuşında yatıp yıklap alıym äle, ni bulsa da bulır, digän.

Şunda ber tüşäk bar ikän. Kaharman batırnıñ tüşäkkä yatuwı bulgan, kül kaynıy başlagan. Annan keşegä ohşagan ber jan iyase kilep çıkkän. Kül tağı kaynıy başlagan, annan tay zurlık diyu kilep çıkkän. Şunnan bular aşarga, uynarga tütünannar.

— Aşagız, éçegez! Miña dustım ber kız kiterep birdä, bügen şul kız belän kuşılam, — digän diyulärneñ zurısı.

Şul vakıt ber kıznıñ sulkıllap-sulkıllap elagan tavişı işetelgän. Ka-harman batır çıdamagan: “Bu bit minäm hatınım!” dip, saraydan sikerep tüşkän.

Kaharman batırnıñ bilbavı kırık arşın bulgan. Bilbawnı ul kırık diyu tiresennän ürep alğan. Şuşı bilbaw belän ul üç zurlık diyugä sukkan ikän, diyu jirgä tagäräp barıp tüşkän. Kaharman batır anıñ kul-ayakların bāylāp taşlagan da terese belän sugışa başlagan. Taw zurlık diyu belän üç kün, üç tün sugışkan. Diyune üterep, älege elagan kıznı tabıp alğan. Bu ber patşanıñ kızı ikän.

— Minem hatınım kayda? Ul munda yukmini? Dip soragan Ka-harman batır tege kızdan.

— Anıñ ahirätä bar, mügaen, şul ahirätä yanındadır, digän tege kız.

Batır kıznı alğan da hatının ézlāp kitkän. Bara tırğaç, ber sarayga barıp çıkkannar. Bu saraynıñ üzınlığı üç çakrım ikän. Kersälär, saray tulı soldat, di. Berse: “Bu — miña!”, ikençese: “Bu — miña!” dip, daw kilep ızgışıp yatalar, di.

— Menä sezgä!, digän dä Kaharman Batır soldatlarnıñ başların kırırğa tütünğan. Üç kün, üç tün sugışkan, bütän soldatlarnı kırıp betergän. İkençe ber sarayğa karsä, Kaharman batırnıñ hatını şunda utıra, yanında tagın ber hatın bar, di. Hatını, irän kürep kalıp:

— Äy, Kaharman, munda kilmä! Kayan kildeñ, şunda kit!, dip kışkırgan.

— Yuknı süylämä, digän Kaharman batır.

— Min bit Kaf tavınıñ tege yagınnan kildem, diyulär belän sugışmıyça kitmim, ni bulsa da bulır!, digän.

— Yarıy, Kaharman. Diyu menä bu sarayda yüklap yata.

Sarayğa barıp karsä, ber zur diyu yata, di. Buye siksän arşın, yu-anlığı kırık arşın, ä här barmağı keşe kadärlä, di. Başta Kaharman batır diyune şunda uk çapkalap taşlarga uylagan, ahırda: “Kuy, büläy egetlek tügel; Kaf tavi artına kilep yüzgä-yüz kilep alışmıyça, yüklap yatkan diyune ütärsäm, isemem Kaharman bulmas”, dip, bu uennan kirä kaytkan. Şulay digän dä Kaharman nık itep kışkıırıp jibärgän. Diyu uyanmagan. İkençe tapkır kışkırgan. Diyu yükı aralaş:

— Kaharman kildeme ällä? Yükimnı tuydırıp alıym da, barıp, Kaharmannı üterep, ün itep tartıp kilim dip yata idem äle, digän. — Alış barmı, küräş barmı?

— Alış atañ başına, küräş bar!, digän Kaharman.

Saray yanında gına zur ber kara taş yata ikan. Şunıñ yanına çıkkannar da:

— Yä, başlap sin suk, soñınnan ükenerlek bulmasın, digän diyu.

— Yuk, sin başlap suk, minem hatınımın ırlagaç, batırlığıñ artkandır, digän Kaharman.

— Yazar, alay bulgaç, min başlap sugam, digän diyu.

Diyuneñ kırık batman avırlığı küsäge bar ikan. Kaharman batır tege taşka başkan. Diyu kırık batmanlı küsägen sukkan çakta, Kaharman çitkä sikergän.

— Janıñ çıkmadı mı äle?, dip sorıy ikan diyu.

— Yuk äle, di Kaharman.

- Diyu tagı da sukkan. Kaharman batır tagı da çitkâ sikergän.
- Janıñ barmı äle?, dip sorıy ikan diyu.
- Bar äle, bar, di Kaharman.
- Yale, häzer min sinen kabırğaña sugam, dip, diyu kırık batmanlık küsägän seltägän ikan, Kaharman bu yulı da çitkâ taypılıp kalgan.
- Häzer minem çirat, digän Kaharman batır.
- Şulay digän dä Kaharman batır, diyuneñ yakasınnan alıp, yüdrıgı belän ber tündırgan ikan, diyu ülgän dä kuygan. Şunnan diyuneñ gäw-däsen turaklap, hatının, tege patşa kızı belan ikençe hatınını da alıp, kaytıp kitkännär. Kaf tavına kilep jitkännär anıñ aşa çıkkannar. Patşa kızın üzenä hatınlıkka algan, tege hatınını üz üenä kaytarıp jibärgän. Şulay itep, dünya kütep, yon tetep, yaşap alıp kitkännär, di, bular.

KAHRAMAN BATIR

(Aktarma Metin)

Çok eski zamanlarda Kahraman isimli bir kişi varmış. Bir vakit onun eşi kaybolmuş. Kahraman batırın boyu kırk arşınmış. Eşi kaybolunca, onu bulmak için devlere gitmiş. Bütün devlere sormuş, hiçbiri onun eşinin nerede olduğunu söylememiş. Yalnızca bir dev:

— Kaf dağının ardında çok güçlü bir dev var. Senin eşinin ruhunu o aldı, demiş.

— O deve nasıl ulaşabilirim? diye sormuş Kahraman Batır.

— Allah u Teali'nin çaresi bitmez. Kaf dağının arkasına varmak için de yol var, demiş dev.

— Öyleyse, ben gideyim, demiş Batır.

Böylece, Kahraman batır eşini bulmak için, Kaf dağının arkasına gitmiş. Onun atı bir atlayışta üç günlük yolu geçip gidermiş. Varıp giderken, Kaf dağının yakınında bir nehre varmış. Nehre gelip su içecek olmuş ki dudaklarının derisi sıyrılıp düşmüş. Atı içince, atının dudağının derisi de sıyrılıp düşmüş. O vakit, Kahraman kuyu kazmış ve iyi su alıp içmiş. Günbatımı ve gündeğuşu kapılarına gelince Kahraman Batır abdest almış. Ondan sonra kapıyı kaldırıp alayım demişse de kaldıramamış.

Tekrar kapıya gidip tutmuş. Gücünü toplayarak, dizine kadar kaldırmış. Sonra bütün gücünü toplayıp haykırarak ağız hizasına kadar kaldırmış. Kapı açıldıktan sonra önce atı, sonra kendi geçtikten sonra kapıyı geri indirmiş. Kahraman Batır üç gün üç gecede dağı aşmış. Geçtiği yerler o kadar korkunçmuş ki tek bir âdemoğlu yokmuş. “Burada insan olsa da çoktan yok olup giderdi.”, diye düşünmüş Kahraman Batır. Gide dura, Kahraman Batır yerin altının üstüne çıktığı bir yere gelip çıkmış. Kaf dağının ardında büyük bir göl varmış. (Gölden) başka hiçbir şey görünmüyormuş. Gölün iki kenarında genç çamların büyüdüğü bir yola varmış. Kahraman Batır bu yol boyunca gitmiş. Gide dura, bir saraya varıp çıkmış. Sarayın tepesine baktığında (başından) şapkası (geri) düşmüş. Atından inip bakacak olmuş, yine de görememiş. Yere yatıp baktığında ancak sarayın tepesini görebilmiş. Ondan sonra Kahraman Batır sarayın tepesine çıkıp demiş ki:

— Allah u Teala’nın rahmeti ile ben şurada yatıp uyuyayım, artık ne olacaksa olsun.

Orada bir yatak varmış. Kahraman Batır yatağa yatmış, göl kaynamaya başlamış. Gölden kişiye benzer bir can çıkmış. Göl bir daha kaynamaya başlamış, gölden dağ kadar büyük devler çıkmış. Sonra bunlar yemeye, oynamaya başlamışlar.

— Yeriz, içeriz! Bana dostum bir kız getirdi, bugün o kız ile birlikte eğlenelim, demiş devlerin en büyüğü.

O anda bir kızın ağlama sesi işitilmiş. Kahraman Batır, “Bu benim hanımım mı?”, diyerek dayanamayıp saraydan inmiş. Kahraman Batır’ın kemeri kırk arşın boyundaymış. Kemerini kırk devin derisinden yapmışmış. Bu kemerle ev büyüklüğünde bir deve vurmuş, dev yere düşmüş. Kahraman Batır onun ellerini ayaklarını bağlayıp öldürmek için savaşmaya başlamış. Büyük zorluklarla dev ile üç gün üç gece savaşmış. Devi öldürdükten sonra ağlayan kızı bulup kurtarmış. Bu bir padişah kızıymış.

— Benim hanımın nerede? O burada yok mu? diye kıza sormuş Kahraman Batır.

— Onun bir arkadaşı var. Onun yanında olmalı, diye cevap vermiş Kahraman Batır’a.

Batır kızı yanına alıp, eşini aramak üzere yola çıkmış. Gide gide bir saraya varıp çıkmışlar. Bu sarayın uzunluğu üç milmiş. Bir bakmışlar ki saray asker doluymuş.

Birisi:

— Bu benim olsun.

İkincisi:

— Bu benim olsun, deyince Kahraman Batır:

— İşte size! diyerek dövüşmeye başlamış. Üç gün üç gece savaşır bütün askerleri kırıp bitirmiş. İkinci bir saraya gelince, Kahraman Batır'ın hanımı orada dururmuş, yanında da bir başka hanım varmış. Hanımı, erini görüp şaşırır:

— Ey Kahraman, buraya gelme! Geldiğin yere geri git! diye bağırmış.

— Öyle söyleme! demiş Kahraman Batır.

— Ben Kaf dağının diğer tarafından geldim, devlerle savaşmadan gitmem, ne olursa olsun, demiş.

— Tamam, Kahraman! Devler bu sarayda uyuyor, demiş eşi.

Saraya girip baktığında büyük bir dev yatmaktaymış. Boyu seksen arşın, eni kırk arşın ve her parmağı bir insan kadarmış. İlk başta Kahraman Batır dev bir kılıç darbesiyle öldürmeyi düşünmüş, sonra, “Boşver, böylesi yiğitlik değil. Kaf dağının ardından gelip, yüz yüze savaşmadan uyuyup kalan dev öldürürsem adım ‘Kahraman’ olmaz.” deyip, fikrin-den geri dönmüş. Sonra Kahraman bir kez bağırmış. Dev uyanmamış. İkinci kez bağırmış. Dev uykudan uyanmış.

— Kahraman geldi mi? Uykumu alayım da varıp Kahraman'ı öldürüp un hâline getireyim diye yatıyordum öyle, demiş.

— Kapaşma mı, güreş mi? demiş.

— Kapaşma baban başına, güreş var! demiş Kahraman.

Sarayın yan tarafında büyük bir kara taş durmaktaymış. Taşın yanına vardıklarında:

— Hadi başla bakalım bıçakla beni, sonunda tövbe edeceksin, demiş dev.

— Yok, sen başla. Eşimi kaçırmaya cesaretin varsa göster yiğitliğini, demiş Kahraman.

— Tamam, ben başlayayım kavgaya, demiş dev.

Devin kırk batman ağırlığında bir meşesi varmış. Kahraman Batır taşla basmış. Dev kırk batman ağırlığındaki meşeyi havaya kaldırmış, Kahraman taşın üzerinde durmuş.

Dev:

— Canın çıkmadı mı? diye sormuş.

— Yok, çıkmadı, demiş Kahraman.

Dev tekrar meşeyi havaya kaldırmış. Kahraman Batır'a bir daha vurmuş.

Dev:

— Hala canın var mı? diye sormuş.

Kahraman:

— Hala canlıyım, demiş.

— Şimdi senin kaburgalarına vuracağım, diyerek dev, kırk batmanlık meşeyi savurmuş, Kahraman bu kez geri giderek saldırıyı savuşturmuş.

— Şimdi benim vuruş sıram, demiş Kahraman Batır. Demesiyle, devin yakasından tutup bir yumrukla dev öldürmüştü. Padişah kızı ile hanımını alıp dönüp gitmişler. Kaf dağına gelmişler ve onu aşmışlar. Padişah kızını kendine hanım alarak kendi evlerine dönmüşler. Ondan sonra bir ömür mutlu mesut yaşayıp gitmişler.

JİDEGÂN BATIR

(Özgün Metin)

Bürin-bürin zamanda keçkenä genä ber avıl yanında ber kart belän ber karçık yaşägän, di. Alarnıñ altı ulları bulgan. Hiç kütmägändä jidençe ulları dünyaga kilgän. Aña Jidegän dip isem kuşkannar, di.

Jidegän aylap, ellap tügel, ä sägätläp üsä, di. Ul üzeneñ bu tiz üsüwe, maturlığı küçlelege belän keşelärne gajäpkä kaldıra. Küç yağın-

nan Jidegän belän berkem dä tiñläşä almıy. Berdänber küñne ul agaların jı(y)ep alğan da:

— Nişlöp ber üydä yatabız, äydägez, atabızdan rüşsät sürap alıyk ya üz bähetebezne üzebez ézlärgä çıgıp kitik, — digän.

Agaları:

— Jidegän, bar, sin atabızdan rüşsät süra, ul sine yarata, sinen süzeñne kire kakmas, — dilär.

Jidegän, atasına barıp:

— Atay, bezneñ jı(y)elişıp üydä yatasıbiz kilmi, çit illärgä barıp, üz bähetebezne ézlöp kararga telibez, — di.

Kart alarnıñ kiñ kükräkle, küçle, matur buluwna süklanıp karap tıra da:

— Yarıy, barıgız da üsep jittegez, min karşı kilmim, — di.

— Menä sezgä jide jügän, härberegezgä ber at saylagız da, bähetegezne üzegez tırışıp tabuw üçen, üzegez telägän yaklarga kitegez. Läkin minnän vasiyat şul: Bernärsädän dä kurıkmagız, — di.

Jide tugannıñ härberse ber atka atlana da, çıgıp kitälär bular. Äy kitälär, el kitälär, bik küp urman, tawlar, elga-küllär kiçälär. Berdänber küñdä ike yul çatına kilep jitalär. Aldan kilgän Jidegänneñ atı püşkırıp tuktıy. Yulçılar, ni bulgan ikän dip, tuktıylar. Tirä-yakka karasalar, ike yul çatında üsep utırgan zur tiräktä: “Uñga kitkän uñar, sulga kitkän ülär”, — dip yazılıp kuwelgan, di. Jidegännärneñ agaları, ülemnän kurkıp, uñga kitälär, ä Jidegän berüwze sulga kitä.

Kara urman éçennän Jidegän ay bara, el bara, bara turgaç, bik matur ber elga buwena kilep çıga. Elga aş küper salıngan, aryakta ber yürt utıra, di. Ul, bik açıgıp, şul yürtka barıp kerä. Üydä berkem dä yuk. Bik eraktan müñli jır tavışı işetelä. Şunnan Jidegän ber bikle bülmäne açıp kersä, ber bik siluw kız utıra, di. Kız, Jidegänne kürüw belän, elap süz başlıy:

— Äy, eget, nigä sin munda kilden? Minem irem — ike başlı diyu, ul sine aşap, — dip äytä, di.

— Ä sin üzeñ kem süñ?

— Bez altı bertugannar idek. Tınıç kına yaşagändä, bezneñ barıbnı da diyulär küçläp alıp kittelär. Minem keçe señellärem dä kaydadır diyu tütkinında integälär. Sin, eget, tizräk kit, yugıysä diyu häzer kaytıp da sine aşar, — di bu kız.

Jidegän diyuneñ kaydan kaytaçağın sürap ta ülgermägän, kük kükrägän, jir teträgän tavişlar işetelgän. Kız diyuneñ, kaytıp, küpergä jittüwen äytän.

Jidegän tiz genä küpergä diyu karşıısına çıga. Küperdä Jidegän diyu belän küräşä. Üterä tegene. Üterä dä, başın kisep alıp, kız aldına ırgıta. Kız üzeneñ azat buluwnı şatlıgınnan nişlärgä dä belmi. Jidegännän üzen alıp kitüwen süriy. Jidegän, kızını kire kaytkan çakta alıp kitärgä vädä birep, yahşılap tamagın tuydıra da arı kitä.

Bik küp küllär, urmannar, elgalar, tawlar ütä Jidegän. Bervakit kiñ yalan urtasına salıngan ike katlı ber taş yürt yanına barıp çıga. Mında da bik matur ber kızını bülmädä bikle küye taba. Ul kız da:

— Siñ, eget, mında niçek kilep çıktın? Minem irem — üç başlı diyu, ul sine aşar, tizräk kaç! — di.

Jidegän:

— Min, ike başlı diyune üterep, apañını küt kardım inde. Kalgan diyulärne dä üterep, barırznı da küt karmıyça tınıçlana almam, — di.

Şul vakıt erakta jil-davıl kuba, Jidegän inde diyu kaytuwn belä, karşı çıgıp, anı üterä. Kızını, kaytkanda alıp kitärmän, dip, yulın davam itä. Şulay itep, ul biş kızını da diyu külliginnan küt kara. İnde iñ keçe kız gına kala. Jidegän anı ézläp kitä. Bik arıp, açığıp, ber kül buyena kilep tüşä. Kül buyenda, küyaşka yaltırap, altı katlı üy tura. Şul üyneñ iñ üske katındagı iñ artkı bülmäsendä tegelärneñ keçe señlese altı kat timer işeklär belän biklängän bula. Jidegän kilä dä işeklärgä açuw belän ber suga. Suguwnı bula, işeklär vatılıp, bik matur kız kilep çıga.

— Minem irem — altı başlı diyu, anı hiçkem jiñä almıy, ul sine aşar, tizräk kit münnan, eget, — di kız.

Jidegän altı başlı diyu belän üç kün, üç tün alısa. Dürtense kün digändä genä Jidegän diyuneñ altınçı başın çabıp üzä. Kız şatlıgınnan nişlärgä dä belmi:

— Äy, matur eget, min siña tiñ tügelmen. Menä Ut patşasınıñ kızı bar. Ul üzeneñ maturlığı belän siña tiñ. Tik şunısı — Ut patşası bütün keşelärne yandırıp üterä, kızın berkemgä dä birmi, — di.

Jidegän, bu süzne išetüw belän, kızını kaytkanda alıp kitergä vädä birep, Ut patşasınıñkızın ézläp kitä.

Jidegän bik küp yullar ütä. Arıp-talıp, ul ber elga buyenda yal itmäkçe bula. Şul vakıt ayağına, kulına tegermän taşı takkan ber keşe şäp yğerep ütep kitep bara, di.

— Nigä bulay yğერәseñ? — digäç, tegese:

— Min — Jilkuwar, menä jil kuwam. Artık şäp yğermäs üçen ayak-kullarıma tegermän taşı taktım, — di.

— Minem belän barasıñmı? — dip takdim yasagan, di, Jidegän.

— Baram, — digän, di, Jilkuwar. Şunnan alar, dus bulışıp, arı kitälär. Küp yul ütkännär, di, bular. Bara tırğaç, ber zur keşeneñ ber tawını alıp, ikençe uringa küçerep yğгәnen kürgәnnär.

— Sin kem? — dip süragan Jidegän.

— Min — taw küçerüwçe, — dip javap birgän, di, tege keşe.

— Äydä, minem belän barasıñmı? — di Jidegän.

Tege keşe riza bulıp, һәzer bular üçäwläp yul tutalar. Bik küp jir kitkäç, bular, ber külneñ suwın ёçep beterep, ikençe külgä alıp barıp, küyep yğгән ber keşene kürälär.

— Sin kem? — dip sürıy Jidegän.

— Kül küçerüwçe min.

— Bezneñ belän barasıñmı?

— Bula ul, — dit tege.

Rizalaştılar-kileştelär dä kittelär һәzer bular. Dürtäwläp bara tırğaç, ber keşeneñ jirgä yatıp, nider tıñlıy-tıñlıy, şul jirne kazıy başlavın kürälär.

— Kem sin, bezneñ belän barasıñmı?

— Min Jirtıñlar bulam. Äydä, kittek, — dip, bu da Jidegängä iyarä.

Һәzer bişäwläp bara tırğaç, erakta Ut patşası yұrtınıñ kızarıp tır-

ganın kürälär. Jidegän iptäşläre belän patşanıñ kapka tübenä kilep tuktıy. Şul vakıt patşanıñ sakçısı:

— Bezneñ hükemdarıbiz sezneñ kem ikänegezne, ni üçen kilüwegezne belergä teli, — di.

Jidegän:

— Bez Ut patşasınıñ kızın alırga kildek, — di.

Sakçı bu hăbärne kerep patşaga äytkaç, patşa açuwlangan. Şulay da, egetlärneñ küçen sınap karamakçı bulgan. Yulçılarıñ çakırıp alıp:

— Yarıy, min sezgä kızımıñ birermen, tik anıñ ber şartı bar. Minem jitmeş yaşlek anamıñ jitmeş çakırımnan yğerep uza algasız, şunda kızımıñ birermen, — digän, di.

Yulçılar riza bulalar. Şunda uk jitmeş yaşlek karçık çıga. Anıñ belän yğereşergä Jidegän Jilkuwarnı jibärä, ä üze biyek tawga menep karap tūra. Karçık belän Jilkuwar, tieşle uringa barıp jitep, yğereşä başlıylar. Jilkuwar tege äbine bik küp kaldırıp yğerä. Karçık, Jilkuwarnı uza almasın belep, hăylägä tütına:

— Sineñ, balam, bik aşıysıñ kilgän. Sin aşap al, ä min kütöp tırırmin, — di.

Jilkuwarnıñ çınnan da aşıysı kilgän bulgan. Ul karçıkñıñ süzenä ısanıp tuktıy. Jilkuwar aşarga utırkaç, tege karçık anıñ başına zur kazan kaplıy da arı yğerä. Bu hălne taw başınnan kürep turgan Jidegän bürçıla başlıy, ä Ut patşası şatlıgınnan ni eşlärgä dä belmi. Karçıkñıñ egerme çakırım gına yğeräse kalgaç, Jidegän kazanga tüzäp uk atıp jibärä. Uk kilep tä tiya, kazan çelpärämä vatıla. Jilkuwar açuwı belän tırıp ta yğerä, şul arada karçıkñı kuwıp ta jitä, anı biş çakırınga artta kaldırıp, kilep tä jitä. Ut patşasınıñ käyefe büzıla. Jidegännär annan kızın birüwen taläp itä başlıylar.

— Yarıy, — di Ut patşası.

— Min sezgä kızımıñ biräm, lakin ber şart belän. Sez bu tündä minem munçamda kunıp çıgıgız, ägär şunda yüklıy alsagız, kız sezneke, — di.

Jidegännär mñña kuwanalar, çünki munçada kunuw ällä ni avır eş tügel dip karıylar. Jidegän Ut patşasınıñ hăyläsen añlıy. Kiç bula. Mun-

çaga barır vakıt jitä. Jilkuwar aldan türıp yŷgermākçe bula. Jidegän anı tuktata:

— Yanıp ŷlärğä itäseñme? Bar äle, Kül küçerüwçe, berär külne alıp kilep, sürelder şul munçanı, — di.

Kül küçerüwçe tiz genä külne urtlap alıp kilä dä çıjlap tŷrgan çu-yen munçaga sibä. Munça sürelä.

Jidegän:

— Taw küçerüwçe, bar äle, sin keşe menä almastay berär biyek tawnı alıp kil dä şul munçanı taw ŷstenä utırt. Ä sin, Jirtıñlar, idängä yatıp, tıñlap tŷrirsıñ. Äğär Ut patşasınıñ kilüwen işetsäñ, şuşı şämne yak-tırtırsın, dip, aña şäm birä.

Taw küçerüwçe zur ber taş tawnı alıp kilä dä munçanı anıñ başına utırtı. Barısı da kerep, munçada yüklarga yatalar. Jidegännän başkalar süyläşälär:

— Menä bez bez inde, bu dünyada ber Jidegän batır bar, di. Ul bişär-altışar başlı diyulärne ütergän, di. Bät ul batır, içmasam, — dip, bular uzara Jidegängä süklanalar ikän. Şul vakıt Jirtıñlar Ut patşasınıñ kilüwen işetä dä tiz genä şämğä ut tŷrtä. Şäm yaktırtıw belän, munça kıp-kızıl bulıp yangan tŷs ala. Ut patşası, mŷni kürep:

— Ähä, munça kıp-kızıl bulıp yanıp tŷra, alar anda yüklärıy almaya-caklar, — dip şatlanıp, kaytıp yüklarga yata.

İrtä belän ul üzeneñ sakçısına:

— Bar äle, tege egetlärneñ külen alıp kayt, — dip ämer birä.

Sakçı barsa, tegelär isän genä yüklap yatalar. Uyata. Tegelär Ut patşasınan kızını sürarga kerälär.

— Patşa kızı taw astında, tapsagız, alıgız, — dilär bŷlarga.

Jidegän şunda uk Taw küçerüwçegä taw astın kararga kuşa. Tege tawnı küçerep kuysa, kız anda bulmıy.

Ut patşası:

— Sez jiñdegez. İnde kaysıgız küçleräk , kız şuna bulsın, — di.

Jidegänneñ iptäşläre kız ŷçen taviş kŷtärälär. Jidegän şunda ŷze-

neñ sul belägen kürsätä. Anda “Jidegän” dip yazılğan bula. İptäşläre gajäplänep:

— Äy, batır, sin bezhe gafuw it, bilmädek. Kız siña bulsın, — dilär.

Şunda Jidegän iptäşläre belän huşlaşıp, Ut patşasınıñ kızın alıp, kaytıp yulga çıga. Yul uñayenda diyulärdän kütkargan tege kızlarını da alıp kitä. Berkünne alar elga buyenda kunarga tuktıylar. İrtän türularına, karasalar, jide kat stena belän uratıp alıngannar. Stenaga: «Ber suguda jide katın da jimerä alsagız — çıgarsız, jimerä almasagız — ülärsez», dip yazılğan bula. Jidegän açuw belän bik katı sukkan ide, stenalar jimerelä dä tüşä. Şunnan kızların iyartep yulın davam itä.

Bervakit ber küperne çıgıp barganda, altı keşeneñ suda balık tütüp yürgänen kürä. Karasa — üzeneñ agaları! Jidegän alarnı çakırıp ala da härbersenä ber kızını birä. Ut patşasınıñ kızın üzenä ala. Barısı bergä kaytıp, bik zur tuy yasıylar, äybät itep dünya kütälər.

Şulay äybät kenä dünya kütep yatkanda, ber tünne Jidegän tüşendä sakalı meñ karış, üze ber karış babay kürä. Kart äytä:

— Min —sin üterep kitkän diyulärneñ atasımın. Sinnän uç alaçaqmın. Büten ıruwıñnı kürıtırmin, — di.

Jidegän şul vakıтта uyanıp kitä dä, hatını, agaları belän huşlaşıp-a-manlaşıp, kartnı ézläp çıgıp kitä. Äy kitä Jidegän, el kitä, berkem dä uçramıy, di, müña. Bara turgaç, erakta, kara urman urtasında, ber keçkenä täräzädä ut yaktısı kürenä. Jidegän şul üygä barıp kersä, mañgayenda ber genä küze yaltırap turgan ber äbi utıra, di. Jidegän anı-münü karap türmıy, aşarga äzerli. Jidegän bürılğan çakta gına, karçık anıñ aşına aruw sibä dä kuya. Jidegän, münü kürep kalıp, karçıknu suga da üterä. Şunnan tenti başlıy. Tenti turgaç, äbineñ muyenınnan açkık taba. Şul açkıknu gına ala da kitä. Bik küp yullar ütkäç, ber tögäräk çüyen üygä kilep çıga. Üyneñ işege dä, täräzäse dä yuk. Jidegän bik uzak üy tiräli äylänep yürı turgaç, açkık isenä tüşä. Açkıknu stenaga teräve bula —işek açılıp kitä. Üygä kersä, ike sandıktan başka ber adām, bernärsä yuk ikän, di. Jidegän tege açkık belän ber sandıknu açsa, anıñ eşendä tagın ber sandık, annan — tagın, tagın... Jidegän kırık sandık açä. İn eştäge sandıkta ber altın açkık yata. Ul açkık belän ikençe sandıknu açkan ide, anısınıñ eşendä dä tagı sandık

ta sandık, sandık ta sandık, di. Jidegän tege açkıç belän tagın siksän sandık aç. Siksänençe sandık eçennän ber elan balası kilep çıga. Elan balasın kulına aluwı bula, üylär selkenep kitä dä işektän sakalı meñ karış, üze ber karış ırgäyel kilep kerep, uk kebek, Jidegängä taşlana. Jidegän elan balasın üterep tä ülgerä, şunda uk kart ta egılıp ülä. Ul elan balası sakalı meñ karaşnıñ janı bulgan, di. Jidegän üyenä kaytıp kitä.

Avılına kaytıp jitep, basuw kapkasına kergäç tä Jidegängä ber şäwlä uçrıy. Jidegän anı-münü tikşerep türmiy: “Uf, arıdım”, — dip, kara şäwlägä bik nık suga. Tege şäwlä tezennän jirgä bata. Şunnan şäwlä kizänep kilep tırıp Jidegängä suksa, Jidegän muyenınnan jirgä bata da kuya. Jidegän:

— Ulım, bu — min, sineñ atañ, kütkar! — dip kıkırıp jibärä. Çünki ul dünyada anı jiñärlek bütän keşe yuklının belä. Şunnan ulı: “Atay!” — dip kütäreп alıp, münü üylärenä alıp kaytıp kitä. Jidegän üze yulda çakta, ulı ücep, üzennän dä küçleräk bulıp turgan ikän. Alar tükımı äle dä dünyada yaşı, di.

YEDİNCİ BATIR

(Aktarma Metin)

Çok eski zamanlarda küçük bir köyün yanında bir yaşlı adam ile kadın yaşarmış. Onların altı oğulları varmış. Hiç beklemedikleri şekilde yedinci bir oğulları daha dünyaya gelmiş. Ona, Yedinci diye ad koymuşlar. Yedinci aylar, yıllar boyunca değil, saatler içinde büyümüş. Onun bu çabuk büyüüşü, güzelliği, güçlülüğü insanları şaşırtmış. Güç bakımından Yedinci ile kimse kıyaslanamazmış. Bir gün o ağabeylerini toplamış ve demiş ki:

— Niçin bir evde yaşıyoruz, söyleyiniz, babamızdan izin alalım da kendi bahtımızı izlemek için çıkıp gidelim, demiş.

Ağabeyleri:

— Gidelim, git sen babamızdan izin iste, o seni sever, senin sözünü geri çevirmez, demişler.

Yedinci babasına gitmiş:

— Baba, biz evde yaşamak istemiyoruz, başka ellere gitmek, kendi bahtımızı arayıp bulmak istiyoruz, demiş.

Babası, onun geniş göğsüne, güçlülüğüne ve güzelliğine hayranlıkla bakadurmuş:

— Tamam, hepiniz büyüüp yetiştiniz, ben karşı çıkmıyorum, demiş. İşte size yedi gem, her biriniz bir at seçiniz, bahtınızı arayıp bulmak için istediğiniz yere gidiniz. Lakin benden size vasiyet şudur: Hiçbir şeyden korkmayınız, demiş.

Yedi kardeşin her biri birer ata atlayıp, çıkıp gitmişler. Ay gitmişler, yıl gitmişler, çok büyük ormanlar, dağlar, nehirler göller geçmişler. Günlerden bir gün iki yol kavşağına gelip çıkmışlar. Önde dörtnala koşan Yedinci'nin atı durmuş. Diğerleri, ne olmuş deyip, durmuşlar. Etrafa bakınca, iki yol ayrımında yetişmiş büyük kavak ağacında, “Sağa giden mutlu olur, sola giden ölür.”, yazan bir yazı varmış. Yedinci'nin ağabeyleri ölümden korkup sağa gitmişler, Yedinci tek başına sola gitmiş.

Yedinci, kara orman içinden ay gide, yıl gide gide çok güzel bir nehir boyuna gelip çıkmış. Nehri geçmek için bir köprü varmış, karşıda da bir ev varmış. O çok acıkmış bir şekilde o eve varıp girmiş. Evde kimse yokmuş. Çok uzaktan etkileyici bir melodi sesi işitiliyormuş. Yedinci kilitli bir odayı açıp girince orada çok güzel bir kız olduğunu görmüş. Kız, Yedinci'yi görünce ağlayarak şöyle demiş:

— Ey yiğit, sen neden buraya geldin? Benim kocam iki başlı bir dev, o seni yer, demiş.

— Sen kimsin? demiş Yedinci.

— Biz altı kardeşтик. Mutlu mesut yaşıyorduk, hepimizi devler kırıp götürdüler. Küçük kardeşlerim de devlerin esaretinde bir yerlerde. Yiğit, sen hemen git, yoksa dev şimdi gelir seni yer, demiş bu kız.

Yedinci, dev döndüğünde onu nasıl öldürebileceğini sormaya zaman bulamadan gök gürlemiş, yer titremiş gibi bir ses duyulmuş. Kız, devin köprüye çoktan geldiğini söylemiş. Yedinci çabucak köprüye dev karşılamaya çıkmış. Köprüde Yedinci dev ile güreşmiş. Onu öldürmüş. Öldürüp başını kesip almış, kızın önüne bırakmış. Kız özgür oluşuna sevinip ne yapacağını bilememiş. Yedinci'den kendisini almasını istemiş.

Yedinci dönüş yolunda onu alacağına söz vermiş ve güzelce yemeğini yiyip devam etmiş.

Yedinci, çok büyük göller, ormanlar, nehirler, dağlar geçmiş. Bir süre sonra geniş bir ova ortasında kurulmuş iki katlı bir taş eve varmış. Burada da kilitli bir odada güzel bir kız bulmuş. Kız ona:

— Yiğit, sen, buraya niçin geldin? Benim erim üç başlı bir devdir. O seni yer, çabucak buradan kaç! demiş.

Yedinci:

— Ben iki başlı devi öldürüp ablanı kurtardım. Kalan devleri de öldürüp, hepinizi kurtarmadıkça rahat etmem, demiş.

O sırada uzakta yel-fırtına kopmuş. Yedinci devin döndüğünü anlayarak karşısına çıkıp onu öldürmüştü. Kıza, dönüşte kendisini alacağını söyleyerek yoluna devam etmiş. Böylece beş kızı da esaretten kurtarmış. Sadece en küçük kız kalmış. Yedinci onu aramak için yola çıkmış. Çok yorulup, acıkıp bir göl boyuna gelip çıkmış. Göl kenarında güneşte parlayan altı katlı bir ev varmış. Bu evin en üst katının demir bir kapıyla çevrili en arka odasında altı kardeşin en küçüğü beklemekteymiş. Yedinci oraya gitmiş ve kılıcı ile kapılara vurmuş. Kapılar kırılınca çok güzel bir kız çıkmış.

— Benim erim altı başlı bir devdir. Onu hiçbir canlı yenemez. O seni yer, çabucak buradan kaç, yiğit! demiş.

Yedinci altı başlı devle üç gün üç gece vuruşmuş. Dördüncü gün Yedinci, devin altıncı başını vurup koparmış. Kız sevinçle ne yapacağını bilmemiştir:

— Ey, güzel yiğit, ben sana denk değilim. Ama Ateş Padişahı'nın bir kızı var. O, senin güzelliğine denktir. Ancak Ateş Padişahı herkesi yakıp öldürüyor, kızını kimseye vermiyor, demiş.

Yedinci bu sözü işitmesiyle, kıza dönüşte onu alacağına söz vererek Ateş Padişahı'nın kızını bulmak üzere yola düşmüş. Yedinci çok uzun yollar geçmiştir. Yorgun-argın bir nehir boyunda dinlenmek istemiştir. O sırada, eline, ayağına değirmen taşı takmış bir kişi çabuk adımlarla yürüyormuş.

— Niye böyle yürüyorsun? demiş.

— Ben bir yel değirmeniyim. Rüzgârı kovalıyorum. Hızlı yürüyebilme için ellerime, ayaklarıma değirmen taşı taktım, demiş.

— Benimle gelir misin? diye sormuş Yedinci.

— Geleyim, demiş Yel Değirmeni.

Sonra onlar dost olup yola çıkmışlar. Çok uzun yol geçmişler. Gide gide, bir büyük adamın bir dağı alıp başka bir yere geçirdiğini görmüşler.

— Sen kimsin? diye sormuş Yedinci ona.

— Ben Dağ Geçirenim, diye cevap vermiş o kişi.

— Haydi, benimle gelir misin? demiş Yedinci.

O kişi bunu kabul etmiş, böylece üçü birlikte yol tutmuşlar. Çok fazla yer gitmişler, bunlar bir gölden su içip bitirip ikinci göle suya bırakan kocaman bir kişi görmüşler.

— Sen kimsin? diye sormuş Yedinci.

— Ben Göl Geçirenim, demiş.

— Bizimle gelir misin? demiş Yedinci.

— Olur, demiş Göl Geçiren.

Onlar anlaşıp beraber gitmeye karar vermişler. Dördü gide gide, bir kişinin yerde yatıp bir şey dinlediğini ve orayı kazmaya başladığını görmüşler.

— Kimsin, bizimle gelir misin? demişler.

— Ben Dünyanın Dinleyicisiyim. Hadi gidelim, deyip o da onlara katılmış.

Beş kişi gide gide, uzaktan Ateş Padişahı'nın evinin yandığını görmüşler. Yedinci arkadaşları ile padişahın kapısının eşiğine kadar gelip durmuş. O zaman padişahın muhafızı gelip:

— Majesteleri kim olduğunuzu ve buraya neden geldiğinizi öğrenmek istiyor, demiş.

Yedinci:

— Biz Ateş Padişahı'nın kızını almaya geldik, demiş.

Muhafız bu haberi gidip padişaha söylemiş, padişah kızmış. Ancak yiğitlerin gücünü sınavı görmek istemiş. Yolcuları çağırıp:

— Tamam, ben size kızımı veririm, ama tek bir şartım var. Benim yetmiş yaşındaki annem ile yetmiş mil yarışıp yenebilerseniz, o zaman kızımı veririm, demiş.

Yolcular kabul etmiş. O sırada yetmiş yaşındaki kadın ortaya çıkmış. Yel Değirmeni yaşlı kadın ile yarışırken, Yedinci onları izlemek için büyük bir dağa çıkmış. Yaşlı kadın ile Yel Değirmeni yarışın başlayacağı yere varıp, koşmaya başlamışlar. Yel değirmeni yaşlı kadını çok geride bırakmış. Kadın, Yel Değirmeni kazanmasın diye hileye başvurmuş:

— Oğlum sen çok acıkmışsın, sen ye, ben seni beklerim, demiş.

Yel Değirmeni'nin gerçekten de karnı acıkmış. Yaşlı kadının sözüne inanıp durmuş. Yel Değirmeni yemek yemek için oturunca kadın onun başına kocaman bir kazan kapatıp kendisi koşmaya başlamış. Bu durumu dağ başından izleyen Yedinci kaygılanmış, Ateş Padişahı mutluktan ne yapacağını bilmiyormuş. Yaşlı kadının yarışı bitirmesine yirmi mil kala, Yedinci bir ok atmış ve kazanı parçalamış. Öfkelenen Yel Değirmeni, tüm hızıyla koşarak yaşlı kadını geçmiş ve sonra onu beş mil geride bırakmış. Ateş Padişahı'nın keyfi kaçmış. Yedinci ve arkadaşları padişahın kızını talep etmişler.

— Tamam, demiş Ateş Padişahı. Ben size kızımı vereyim, lakin bir şartla. Siz bu gece benim hamamımda kalıp çıkabilirsiniz, eğer orada uyuyabilirsiniz, kız sizindir, demiş.

Arkadaşlar buna sevinmişler, çünkü günü hamamda geçirmenin o kadar da zor olmayacağını düşünmüşler. Yedinci, padişahın hilesini anlamış. Gece olmuş. Hamama girme zamanı gelince Yel Değirmeni önden girecek olmuş. Yedinci onu durdurmuş.

— Diri diri yanmak ister misin? Gitsin hele, Göl Geçiren, birer göl alıp gelip şu hamamı soğutsun, demiş.

Göl Geçiren çabucak göle gidip su alıp gelmiş de, sıcak dökme demir hamama su serpmiş.

Hamam soğumuş.

Yedinci:

— Ve sen Dağ Taşıyıcısı, var hele, buraya büyük bir dağ alıp gel de şu hamamı o dağın üstüne oturtalım, demiş. Ve sen, Dünyanın Dinle-

yicisi yere yatıp, dinle. Ateş Padişahı'nın geldiğini duyunca bu lambayı yak, demiş ve ona lamba vermiş.

Dağ Taşıyıcı hemen çok büyük bir taş dağı alıp gelmiş ve hamamı bunun başına oturtmuş. Hepsi hamama girip uyumak üzere yatmışlar. Yedinci dışındakiler konuşmaya başlamış:

— Biz, iyiyiz ama bu dünyada bir Yedinci Batır var, demişler. O, beşer altışar başlı devleri öldürmüş. Bu gerçekten batır, deyip Yedinci'ye hayran olmuşlar. O sırada Dünyanın Dinleyicisi, Ateş Padişahı'nın geldiğini duymuş ve çabucak lambayı yakmış. Lamba yanar yanmaz hamam kıpkızıl olup yanmış. Ateş Padişahı bunu görüp:

— İşte, hamam kıpkızıl olup yanıyor, onlar orada uyuyorlar, diye sevinip dönüp yatmış.

Ertesi gün muhafızına:

— Hadi git, şu yiğitlerin külünü alıp gel, diye emir vermiş.

Muhafız gitmiş bakmış ki, yiğitler sağ salim uyuyormuş. Onları uyandırmış. Yiğitler de kızını istemek için Ateş Padişahı'na gelmişler. Padişah:

— Kızım dağ altında, bulunuz, alınız, demiş onlara.

Yedinci, Dağ Taşıyıcısı'na dağ altına bakmasını söylemiş. Dağ Taşıyıcısı, dağı kaldırıp bakmış, kız orada değilmiş. Ateş Padişahı:

— Dinleyiniz, hanginiz güçlüyse kız onun olsun, demiş.

Yedinci'nin yoldaşları kız için tartışacak olmuş. Yedinci o zaman sol bileğini göstermiş. Orada “Yedinci” yazıyormuş. Yoldaşları utanıp:

— Ey Batır, sen bizi affet, bilemedik. Kız, senin olsun, demişler.

O zaman Yedinci yoldaşları ile vedalaşıp Ateş Padişahı'nın kızını alıp yola koyulmuş. Yolda devlerden kurtardığı diğer kızları da alıp devam etmiş. Günlerden bir gün geceyi geçirmek üzere bir nehir boyunda mola vermişler. Ertesi gün uyandıklarında etraflarının yedi kat duvarla çevrili olduğunu görmüşler. Duvarda; “Bir vuruşta yedi katı da yıkarsan çıkarsınız, yıkamazsanız ölürsünüz.” yazıyormuş. Yedinci bütün gücüyle duvara vurmuş ve duvarı yıkmış. Kadınları alıp yoluna devam etmiş.

Bir süre sonra bir köprüye vardıklarında altı kişinin suda balık

tuttuklarını görmüşler. Bakmış ki onlar ağabeyleriymiş. Yedinci onları çağırıp her birine bir kız vermiş. Ateş Padişahı'nın kızını kendisine almış. Hepsi birlikte dönüp büyük bir düğün yapmışlar, iyilik edip dünya sürmüşler.

Bunlar iyilik edip, dünya sürüp giderken, bir gece Yedinci rüyasında sakalı bir karış kendi bir karış bir dede görmüş. İhtiyar demiş ki:

— Ben senin öldürdüğün devlerin atasıyım. Senden öç alacağım. Bütün soyunu kurutacağım, demiş.

Yedinci o anda uyanıp, hanımı ve ağabeyleri ile vedalaşıp ihtiyarı bulmak için çıkıp gitmiş. Ay gitmiş, yıl gitmiş ancak kimseye rastlamamış. Gide gide, uzakta kara orman ortasında bir küçücük ışık görmüş. Yedinci, o eve girince alnında tek gözü parlayan bir ninenin oturduğunu görmüş. Yedinci ona buna bakmadan ondan yemek istemiş. Yedinci bakmıyorken yaşlı kadın yemeğe zehir koymuş. Ancak Yedinci bunu fark etmiş ve yaşlı kadını tek vuruşta öldürmüştü. Sonra aramaya başlamış. Ararken ninenin boynundaki anahtarı bulmuş. Anahtarı alıp devam etmiş. Çok uzun yollar geçtikten sonra demirden bir eve gelmiş. Evin kapısı da penceresi de yokmuş. Yedinci, uzun süre evin etrafında gezinip durduktan sonra anahtar aklına gelmiş. Anahtarı duvara dokundurunca bir kapı açılmış. Eve girince, iki sandıktan başka hiçbir şeyin ve hiç kimsenin olmadığını görmüş. Yedinci, anahtarla sandıklardan birini açınca onun içinde bir sandık daha, onun içinde bir tane daha, bir tane daha... Yedinci, kırk sandık açmış. En içteki sandıkta altın bir anahtar varmış. O anahtar ile ikinci sandığı açmış, onun içinde de sandık da sandık, sandık da sandık varmış. Yedinci, anahtarla seksen sandık açmış. Sekseninci sandığın içinden bir yılan yavrusu çıkmış. Yedinci, yılan yavrusunu eline aldığı anda ev sarsılmış ve kapıdan sakalı bir karış, kendi bir karış yaşlı bir adam girip Yedinci'ye saldırmış. Yedinci yılan yavrusunu öldürür öldürmez, bu yaşlı adam da ölmüş. O yılan yavrusu sakalı bir karış olan adamın canıymış. Yedinci evine dönüp gitmiş.

Köyüne dönüp, kapıdan içeri girince Yedinci bir gölgeyle karşılaşmış. Yedinci, ona dikkat etmeden:

— Of, çok yorgunum, diyerek tüm gücüyle o gölgeye çarpmış.

Gölge dizinin üstüne düşmüş. Sonra ayağa kalkmış ve gelip Yedinci'ye çarpmış. Yedinci boylu boyunca düşmüş. Yedinci:

— Oğlum benim, senin babanım yardım et! diye bağırmış.

Çünkü bu dünyada Yedinci'yi yenebilecek oğlundan başka kimse yokmuş. Bunun üzerine Oğlu:

— Babacığım, diyerek babasını kucaklayarak evlerine götürmek üzere yola düşmüş.

Yedinci'nin yolda olduğu dönemde, oğlu yetişip kendisinden de güçlü olmuş. Onlar böyle yaşayıp gitmişler.

KARAÇA BATIR

(Özgün Metin)

Bürin zamanda bulgan, di, ber babay belän kürtkä. Bülarnıñ un-ber ulı bulgan, di. Bervakit kart belän kürtkä ülep kitep, unber ulı da yarlılangan. Atalarinnan kalgan mal da betkän. Un agay-éne, bergäläşep, eş eşläp çıgıp kitkän, keçeläre üydä tırıp kalgan.

Kitep bara türgaç, bular Kirpäçte kılıçında yal itärgä tuktagannar. Şul urında, suga manıp, ikmäk aşap aldılar da kitärgä dip türğan idelär, ber keşe karşı uçrap:

Kirpäçte kılıçinnan erak tügel ber üy bulır, şunda barıgız, — dip äytte, di. Şunda kitep baralar ide, ber karçık bülarga karşı yügerep çıktı da:

— İ balalarım, tüzsız üyrä éçep kitegez! — dip éndäşte, di.

Un agay- éne:

— Sineñ tüzsız üyräñne éçep utırgançı, nikadäre jir atlarbız, éçmi-bez, — dip kittelär dä bardılar, di.

Bülarnıñ üydä kalgan keçe éneläre:

— Min dä eşlärgä kitim äle, — di dä, atasınnan kalgan kılıçnı alıp, erak yülga çıgıp kitä. Agaları yülınnan kilep, tege urında tuktap su belän ikmäk aşap ala da tagı kitä. Älege äbi mña da karşı çıga:

— Tüzsız üyrä aşap kit, ulım! — di.

Bu egetneñ iseme Karaça batır ikän. Karaça batır äbigä äytte:

— Yarıy, keräm, üyräñne aşıym, — di.

Kerä. Kersä, äbi bik küp itep aş äzerlägän: kazılı yal belän biş-barmak. Karaça bik äybät aşap betkäç, fatiħa kıla da arıtaba kitä. İke yul çatına barıp çıga. Berse — Alabugatıga, ikençese Kirpächegä kitkän yul. İkeseneñ arasında — bagana, baganada yazuw bar. “Uñga kitkän uñar, sulga kitkän tuñar” dip yazılğan.

Karaça uylap tūra da: “Ni bulsa da bulır, sulga kitep tuñıy(ı)m”, di dä sulga kitä. Bara, bara, bara turgaç, tübäse kükkä ti(y)ep turgan ber kük saray kürenä. Şul saraynıñ eşenä barıp kersä, ber bite ay, ber bite kün kebek ber kız utıra, di. Karaça:

— Sawmı, karendäş? — dip, sawlık sūraştı.

Tege kız:

— Sawbez, — dip kenä javap birde, di.

Karaça batır:

— Jide başlı yalmavıznıñ küçe kayda? — dip sūrıy.

Kız kürsätkän ide, Karaça batır yalmavıznıñ küçen aldı da ayagı belän tartıp üzde. Üyasın tuzdırıp taşladı, di. Şunnan:

— Yalmavıznıñ küçen aldım, häzer mineke buldı, — di. — Ul jide başlı yalmavız kayan kaytıp kiler? Kaysı yuldan kaytır? — dip sūrıy.

Kız:

— Ul bakır küperdän kiler, kilgän çakta jir teträtep, taş yawdırıp kaytır, — di.

Karaça batır şunda bara da bakır küper astında tegeneñ kaytkanın kütep yata. Men bervakit, jir teträtep, yalmavız kaytıp kilä. Münñ atı ber ayagın küpergä bastı da, ikençe ayagın basmıyça, şıp tuktadı, di. Jide başlı yalmavız:

— Na! Na! Karaça batır kilgän dip kurkasıñmı ällä?! — dip, atın yarırğa tütünğan ide, Karaça batır:

— Min kildem şul! — dip ırıp türdı da tegeneñ aldına kilep bastı, di. Şunnan bular alışa, küräşä başlıylar... Küräşä turgaç, Karaça batır yalmavızni jirgä kütärep suktı da, salmalıkka turap, ü(y)ep kitte, di.

Karaça batır arı kitä. Bara turgaç, tağı kükkä ti(y)ep turgan ber

kük saray kürä. Münısı tugız başlı yalmavızınıkı ikän. Barıp kersä, bu sarayda da ber kız utıra. Karaça batır munda da yalmavızınıñ küçen süriy. Kız:

— Änä tura! — di. ü

Karaça batır tugız başlı diyuneñ küçen üzgäläp taşlıy da anıñ kayan kaytuwın süriy. Kız:

— Ul kümeş küperdän kiler, kilgän çakta jir teträp tırır, — di.

Eget küper astına barıp yata. Menä bervakit tugız başlı yalmavız kaytıp kilä. Küpergä jitkäç kenä, atı ber ayagın basa, ikençesen basarga kurka. Tugız başlı yalmavız:

— Na! Na! Ällä Karaça kilgän dip kurkasınıñmı? — di.

Şul urında Karaça batır:

— Min kildem şul! — dip ırgıp kilep çıktı da tegeneñ belän sugı-şırğa da tütındı, di. Alışıp, küräşä tırğaç, Karaça batır münısın da, kütärrep sugıp, salmalıkka turadı-üzgäläde dä arı kitte, di.

Kitep bara, kitep bara bu, kitep bara tırğaç, tegelärennän dä zurrak tagın ber saray kürä. Bara, kerä, bik matur kız utıra. Süräşip belsä, munda unike başlı yalmavız yaşı ikän. Karaça batır münıñ da küçen sürap alıp üzä. Şunnan kaydan kaytuwın süriy.

— Altın küperdän kayta, kaytkan çakta jir teträtep, buran uynatıp kayta, — di kız.

— Barma anda kız, eget, yürmä. Ul üzendäge janı belän dä bik hätär, ber dä yukka Һarap bulırsıñ, di.

— Nişläp barmıy(ı)m, baram, üteräm min anı, — di dä Karaça batır altın küper astına tüşep yata.

Menä berçak jir teträtep, kük kükrätep, jil-davıl kuptarıp, unike başlı yalmavız kaytıp kilä. Küpergä kilep jitkän ide, münıñ atı da şıp tuktadı da kuydı, di.

— Na! Na! Ällä Karaça kilgänme, kemnän örkäseñ? — dip, atın yarırğa kereşkän ide, Karaça batır küler astınnan kilep çıktı da i tütındılar, di, bular küräşergä. Ber Karaça batır kütäräp sukşa, ber yalmavız çüep jibärä, di. Şulay jan-färman küräşä tırğaç, Karaça batır tegene ta-

mam haldän taydırdı, di. Yalmavız üzendäge küç belän genä münü jiñä almay bulgaç, häylä kürüp:

— Äydä, Karaça, miña barıp, biraz tamak yalgan, hăl alıyk, — dip, “kunakka” çakıra başladı.

Karaça Batır:

— Ä, şulaymı, siña hăl kiräkme? — dide dä, jan açuwı belän kabat yabışıp, tegene şundıy itep kütärep alıp bärde, yalmavız, “dıñk” itep, bütün gäwdäse belän jirgä battı, di. Karaça batır tiz genä kılıçın suwırıp aldı da yalmavızniñ unike başın unike yakka çabıp üzep, gäwdäsen salma-salma tyrap ü(y)ep kuydı, di.

Üze dä bik arıgan bula Karaça batır. Utırıp hăl ala da tağı çıgıp kitä. Kitep bata tırğaç, ber tayga kilep jitä. Şul tawdan iketapkir: “Sin simez, min arık”, — digän taviş işetelä. Karaça batır, bu nindi taviş ikän, dip ezli başlıy. Yürı tırğaç, süyap kuwelgan ber takta taş kürep kala... Kuzgatıp karasa — işek. Açıp kergän ide, éçtä yüz kız utıra. Yüz dä berençese karçık. Karaça batır barıp kerüw belän, tege kızlar:

— Min arık, sin simez, — dip, ber-bersenä türteşä başlıylar. Älege yalmavızlar bu kızlarını şuşında bikläp tutıp, simezen saylap aşap yürgän-när ikän. Kütleri üçip betkän kızlar Karaça batırdan da, bu bezne aşarga kilgän, dip kurkışıp utırırlar ikän.

Karaça batır:

— Min keşe aşarga kilmädem, äydägez çıgıgız, kaytıyk, — di.

Tege yüz dä berençese kızlarını karavıllarga kuwelgan karçık bulgan, di. Kızlarını çıgarmaska itä başlagan ide, Karaça batır şul jirdä anı bütärladı da ırgıttı, di. Şunnan kızlarını beräm-beräm çıgarıp, üze belän bergä alıp kaytıp kitte, di.

Kaytışlıy, unike başlı yalmavızniñ sara(y)ena ti(y)ep, atın jigep, altının tüyap, kızını alıp çıga. Bara-bara tege kızlarını da ala. Hazer bular kümäkläşep bara tırğaç, älege Kirpäçte kılıçına kilep jitalar. Karaçanıñ agaları da, kaytıp kileşli, şunda yal itep yatalar ikän. Agaları bularniñ kilgänen kürep: “Tegennän nindi gaskär kilä?” — dip aptırap türälar, di. Karaça batır yakınlaşa tüşkäç: “Üzebezneñ énebez Karaça ikän lä!” Ul

bezneñ arttan çıkkän ikän şul”, — dip şatlanalar. Şunnan küreşälär, süyläşälär. Karaça äytä:

— Yarar, şuşında gına yıklap kitik, bügen kaytırğa süñ inde, — di. Härkaysına unar hatın belän baylıklarnı bülä. Üzenä tege yalmavızlardan kütkarılğan üç hatınnı ala. Kirpäçte kılıçı elgasınnan erak tügel bik matur çuk karagay utıra. Agaları şul karagay tübenä barıp yatalar. Karaça:

— Anda yatmagız, harap bulırsız, — di.

Tegelär tıñlamıylar.

İrtä belän Karaça batır karasa, agaların ajdaha kamap alğan, di.

— Äytkän idem dä bit min alarga, anda yatmagız, dip tıñlamadılar. Bu ajdaha belän sugışıp buldırıp bulmas şul, — di.

— Hatınlar, sez samavır kaynatıgız, agalarımni ajdaha kamap alğan, süry(ı)m äle, çıgarımas mikän, — di dä, kılıçın kaldırıp, ajdaha yanına kitä. Bara, salam birä. Ajdaha süraşa:

— Yä, Karaça, niñäldä, ni hüriseñ? — di.

Karaça:

— Ni yüriseñ dip ni, menä minem agamnar sineñ astında yata, çıgarımassıñmı dip kildem, — di.

— Kürenmäs hannıñ kızın kitorsäñ, çıgaram, — di ajdaha.

— Nişlämək kiräk, barıp kararmın inde alay bulgaç, tik agamnarı çıgar, — di Karaça batır.

Ajdaha:

— Sınamakka ber burıç, — di dä, Karaça batırnıñ vägdäsenä ışanıp, agaların çıgara. Karaça, agaların kürgäç:

— Äyttem bit min sezgä, anda yatmagız dip, minem başı aşadıgız bit, — di.

Şulay itep, Karaça batırğa kütelmäğän eş tuwa. Agaları belän bergäläşep çay éçä dä, bähilläşep, kaytıp kilgän yulı belän kire kitä.

Bara tırğaç, bara tırğaç, bara tırğaç, ber sınar ayaklı keşe uçrıy. Bu keşe kır käjälären, küralaylarnı kuyıp barıp, sınar ayağı belän tibep kenä ala ikän. Münıñ yanına kilep, Karaça batır salam birä, süry:

— Küralaynı nigä alay bastırıp tütasıñ? — di.

— Niçek tütü(y)m süñ, kuralım bulmagaç? — di Sınarayak.
 — Ne, şap ikän şul! Äydä, minem belän barasıñmı? — di Karaça batır.

— Ä sin kaya kitep barasın süñ?
 — Kürenmäs Һannıñ kızın küdalarga!

Bergä-bergä iptäş bulırbız, dip kileştelär, rızalaştılar da, ikäw kittelär bûlar. Balalar, balalar, alda külga kebek üzın ber keşe kürälär. Bu keşe gel kükkä karap bara, di. Barıp sälam birälär, sürıylar:

— Nigä alay gel kükkä karıysıñ?
 — Nişlim süñ, bar Һünärem şul bulgaç?
 — Ä ul Һünäreñ siña ni birä?
 — Üçkan küşnı kürep kalam da tütıp alam! — di tege.
 — Tukta, tukta, sez üzegez kem süñ äle, kaya kitep barasız?
 — Kürenmäs Һannıñ kızın alırga!
 — Mine dä bergä alıgız, yardımsez bulmam, — di Kükkäkarar.

Karaça batır riza buldı, üçäwläp kittelär Һäzer. Bara türgaç, yul bu(y)enda tuñkayep yatkan ber keşegä tap buldılar. Sälam birälär, sürıylar:

— Äy, nigä tuñkayep yatasın?
 — Jırne tıñlap yatam.
 — Anı tıñlap nişliseñ?
 — Kayda nindi jänlek yürgänen belam...Ä sez kem süñ, kaya kitep barasız?

— Kürenmäs Һannıñ kızın küdalarga barabız.
 — Äy-y-y! Mine dä üzegez belän alıgız, faydasız bulmam, — di Jirtıñlar.

Dürtäw baralar ide, ike kül arasına kilep çıktılar. Şunda ber keşe utıra. Bu keşe ber külneñ suwın urtlap ala da ikençe külgä küya. Tegelär münıñ yanına kilde, sälam birde, süraşa başladı:

— Äy, agay, nigä alay yuk belän bulışasıñ?
 — Nigä yuk bulsın, balık süzäm bit!

Karaça batırlar bu keşeneñ zur avızın kürep, isläre kitä.

- Tagı nindi hünäreñ bar? — dip sûrıylar.
- Mıña şunısı da jitkän tamak asrarga! — di Külurtlar.
- Ä sez kem? Kaya barasız?
- Bez Kürenmäs ħannıñ kızın küdalarga kitep barabız.
- Mine dä alıgız, faydam tiyar äle, — di Külurtlar.
- Yarar, alırbız. Yagez, şuşı urında bergäläp tamak tuydırıp alıyk, — di Karaça batır.

Şulay dip äytwe bula münüñ, tegelär härkaysı üzençä rizık äzerlärgä tütına: Sınarayak, yğerep kitep, ber küralaynı tibep kiterä; Kükkäkarar, kulın suzıp, havada uçkan ürdäklärne tütıp ala; Külurtalar, külneñ suwın urtlap, balık süzä; Jirtıñlar, şul jirdä kazan asıp, ut yaga. Şulay itep, bûlar, kümäkläşep-berdämläşep, tegesen dä, münısın da bik tämläp aşap alalar.

Şul küldän erak tügel ber avıl bar ikän. Şul avılda kunıp kitärgä bulalar. Ber äbigä fatirga tüşälär.

— Äbi, bez bik susadık, samavır kuy äle, — dilär. Tegendä iten dä, balıgın da aşap susagannar bit inde. Äbi samavır kuya, bûlar susınnarı betkänçe-basilgançı çäy éçälär. Çéy éçep utırganda süyläşälär:

— Karaça, sin äbidän süraş äle, Kürenmäs ħannıñ kızın niçek alıp bula, mähärläre, kız aluw şartları niçek ikän? — dilär.

— İpläp kenä Karaça batır sūrıy. Äbi:

— Sezgä ber dä barırğa kiräkmäs ide, barsagız da ala almassız. Sez tügel, diyu päriläre dä, jide başlı yalmavızlar da ala almadı anıñ kızın, — di.

Karaça batır:

— Ä nişläp ala almıylar sūñ? —, di.

— Kürenmäs ħannıñ mähäre şulay, berkem dä üti alırlık tügel. Egetlär baralar da üzläre ħarap bulalar da kuyalar, — di äbi.

— Ä narsä sūñ anıñ mähäre? — digäç, äbi barısın da süyläp birä.

Bûlar kiñäşläşep utıralar da, barırğa täväkkälläp, yatıp yūklıylar. Karaça batır äbigä:

— Äbi, sin bezne sägat altına uyat, bez ħanniñ türuwına barıp karıyk äle, — di.

Äbi, irtük tırıp, samavır kaynata da tegelärne üzdäre äytäkän vakıtta uyata. Batırlar turalar, yuyınalar, çäy éçäläp dé Kürenmäs ħanga kitälär. Kilep jitälär, kapka túbendäge sakçıga ħäbär itärgä kuşalar. Kürenmäs ħan kerergä rüşsät itä. Kerälär. Ħan, ħezmätçelärenä äytep, samavır kitertä. Çäy éçep utırganda Karaça batır süz başlıy:

— Yä, ħan, bez siña kızınıñ yawçılarga kildek, biräseñme? — di.

— Nigä birmim, biräm, ägär mähärenä künsägez, — di ħan.

— Mähäre ni?

— Mähäre şul, — di ħan. — Berençese— minem jide yaşär ügezmenne saray aşa ırgıtırğa; ikençese—baş túbäsenä ber savıt kımız utırıp, jitmeş arşın baganaga menep, bagana başındağı kiñğırawnı şıltıratıp tüşärgä; üçençese—minem altmış yaşär karçık belän yügereşergä; dürtençese—ut kebek kızdırılğan çuwen munçada kunıp çıgarga. Ägär şularnıñ bersen genä üti almasagız da başlarıgız kiseläçäk.

Karaça batır tıñlap utıra da:

— Yarar, yarar, künäbez, —di.

— İrtägä bütän ħalıknı jı(y)ep, mäydan kûrırız, — di ħan; batırlarga ber üy birä.

Şunda barıp yatalar bûlar, kiñäşläşälär, süyläşälär:

— Yarıy, ügezenä karşı min çıgarımın inde, — di Karaça batır.

— Karçıgı belän min uzışırımın, — di Sıñarayak.

— Ä bagana başına min mehärmen, — di Kükkäkarar.

— Ä munçada niçek yûklarız ikän sün? — di Karaça batır.

— Yûklarız, min berär külne urtlap alıp kilermen, — di Külurtlar.

— Ä miña ber eş tä yukmı inde? — di Jirtıñlar.

— Kaygırma, siña da tabılır, — di Karaça batır.

— Yagez, yûklıyık ħäzer, äybätläp ħäl jıyırık, — di. Yatıp yûklıylar bûlar.

Ħan, irtä belän väziren jibärep, Karaça batırlarnı çäygä çakırta. Tegelär kilä. Bergäläp çäy éçälär.

Yarıy, aşadılar, eçtelär, çıktılar hâzer bûlar tışka. Çıksalar, mäy-
dan tulı halık, güj kilep tûra. Karap-tikşerep tûrırğa kiñäşmä tüzgelän,
ügez belän küräşergä urın äzerlängän, bagana da utırtılğan. Karap tûralar
ide, menä berçak, jir tırnap, ükerep, hannıñ jide yaşar ügeze kilep çıga.
Küzen kan baskan, mügez belän jirne tişä, şulkadär gayrätlänä, kürsäñ,
kûtıñ uçarlık! Karaça batır kilä dä, tegeneñ ike mügezennän tütüp alıp,
seliti-seliti çü(y)ep jibärä; ügez saray aşä «dıñk» itep barıp tüşä. Halık güj
kilä. Han, ise kitep:

— Maladis! Berençe mähär buldı, — digän bula. — Yä, hâzer—
ikençese. Bagana başına kaysıgız menä? Tik karagız anı, kımıznıñ ber
tamçısın çaypıldatsagız da başıgız kiselä, — di han.

— Yerar, anısın min eşläp karıy(ı)m äle, — dip, jıtmeş arşın bi(y)
eklege şüp-şûma bagana tübenä Kükkäkarar kilep basa. Hannıñ ber vä-
zire, mülderämä tutırıp, münüñ mañgayena ber savıt kımız kiterip kuya.
Şul minutında uk hannıñ ber sülđatı, kulına kılıç tütüp, bagana tübenä
kilep basa.

Kükkäkarar baganaga şuwışıp-ürmälap menep tä kitä, kıñgırawnı
şılıtratıp, kilep tä tüşä. Karıylar—kımıznıñ tamçısı da tügelmägän, бага-
na tübe küp-kürı! Halık aptırıp mûña.

Hâzer hannıñ altmış yaşar karçıgı belän yügereşergä Sıñarayak
çıga. Kütälär, kütälär bûlarnı—haman äylänep kilmilär. Karçık ta yuk,
Sıñarayak ta. Bik aptırağaç, Jirtıñlar jirgä yatıp tıñlap karıy da Karaça
batırğa äytä:

— Eş dan tügel, karçık bezneñ yügerekneñ başına kazan kaplap
kitkän! — di.

Karaça batır münü işätkäç, tiz genä uk belän jäya aldı da şul yakka
karap atıp jibärde: uk kazanga barıp tide, kazan ortalay yarılıp kitte, di.
Şul vakıt küralay tipkeç Sıñarayak, kazan eçennän kilep çıktı da: “Hu-
u-u! Niçek üzak yüklaganmın!”— dip, ike kulına kûm uçlap, tütındı, di,
yügerergä. Karçıknu kuwıp ta jitte, küzenä kûm sibep, uzıp ta kitte, di.
Karçık:

— Hu-u-u! Mindän dä yaman yügerek ikänsäñ, — dip türıp ta
kaldı, di.

Mäydandagı Һalik:

— Änä! Karaça batır küdañ yŷgerege kilä! — dip kıkırışıp karşılادılar, di.

Sınarayaknıñ aldan kilüwenä ise-akılı kitkän Һan:

— Yarar, munda eş bette, — di.

Һalik tarala. Һan küdalarga çäy éçerä dé:

— İnde bügen kiç bulgan, kaytıp türmagız, — di. Üze çıgıp väzilärenä ämer birä — munçanı tirälätep ärdänä ŷ(y)ep kuyarga kuşa. Biş batırnı tüngelekkä şul munçaga bikläp, yandırıp ütermäkçe bula. Münı Jirtıñlar işetep kala da Karaça batırğa äytä:

— Bezneñ eş dan tügel, yandırıp üterergä uylıylar! — di.

Külurtlap:

Karaça batır, sin Һannan kül buwena barıp kilergä rŷhsät süra, — di.

Karaça batır Һan yanına kilä dä:

— Һañ, rŷhsät it, bez yuklardan élek, elga buwena barıp, kiçke namaz ukıp kilik, — di. Һan rŷhsät itä.

Bûlar külğä baralar, Külurtlar su urtlap ala. Karaça batır, Һanga kerep, üzläreneñ kilüwläre Һakında Һäbär itä. Һan:

— Yarıy, namaz ukıdığız mı? İnde Һäzer sezgä urın munçada bulır, — di. Ber väzirgä küdalarını munçaga alıp barırğa kuşa. Biş batır munçaga kerep utıra. Menä bervakit karañğı munçanıñ stenaları kızara başlıy. Külurtlar urtındagı sunıñ yartısın munçanıñ bazına küya da, bişese dä şunda tŷşep yata. Kalgan sunı Külurtlar, stenanıñ kaysı jire ut bula, şul jirenä çijlatıp bŷrkep tŷra. Munça ésse bŷrkölände, parlandı, bazdagı su da ésselände. Şulay da tüzärlek. Bular şulay tirläp-peşep yata tŷrgaç, munçanıñ kızuwı beta başladı, tañ attı. Bûlar, kalgan su belän äybätläp küenip, läwkägä menep utırdılar.

İrtän tŷrgaç, Һan ber väziren munçaga jibärä:

— Barıgız, küdalarınıñ külen ber ışık urınga iltep kümegez, — di.

Üç väzir, ak alyapkiç bäyläp, kullarına seberke tŷtıp, munçaga

kilä. Açıp karasalar, ni küzläre belän kürsennär, — kûdalar ay da kûn uynap yatalar. Tegelär yûregep kaytıp, ħanga ħäbär itälär:

— Kûdalar ülmägän, bernärsä dä bulmagan!

— Äy, yûze karalar! Nişläp ülmädelär ikän? — di ħan, aptırıy, bût çaba.

— Nişlämək kiräk, barıgız, çäygä çakırıgız, — dip, vâzirlären kabat jibärä. Biş batır kilgäç, ħan sûrıy: — Yä, kûdalar, äybät yukladıgız mı?

— Rähmät, ħan, munçañ bik äybät buldı, izräp yukladık, — dilär tegelär. Serne açmıylar inde. Şunnan Karaça batır äytä:

— ħan, rûhsät it, bez elgaga barıp, yu(y)ınıp, irtänge namaznı ukıp kilik, — di.

ħan rûhsät itä. Karaça batır, iptäşläre belän elgaga barıp, bik äybätläp bit-kulların yu(y)ıp kilälär. Çäy éçep betkäç, Karaça batır:

— Yä, ħan, mähär ütälde, kızıñnı alıp kitäbezder bit inde? — di.

— sezneke, sezneke inde ħäzer! Kul yakmıym, — di. Min, kıznı niçek ûzatırğa kiñäş-tüñäş itep alıym, sez çıgıp tûrıgız, — di.

Biş batır tışka çıkkın ide, ħan vâzirlären jıyep aldı da tûtındı, di, yaña étlek kûırğa:

— Yä, ni kiñäş biräsez? Üttılar bit tegelär bezne, — di.

Ber väzer äytä:

— Bez alarga, kız ûzatuw şartı digän bulıp, üç şart kuyıyk, — di.

— Berençese: “Menä unike samavır, şularnıñ bersen üzegezgä birnägä saylap alıgız”, — dip äytik. Ä kıznı pıçakka äyländerep, kınına tıgıp, çüygä élep kuyıyk. İkençese: “Mené unike tüşäk, şularnıñ bersen saylap alıgız”, — dip äyterbez. Ä kız, bäläkäç genä mendär bulıp, çit-täräk ikençe ber mendär üçençese: “Menä unike pişer, şularnıñ bersen üzegezgä alıgız”, — diyarbez. Ä kıznı kalämğä äyländerep salıp kuyar-bız. Şularnı belerlärmä ikän? Belmäsälär: “Kız kaçkan, üzegez ézläp tabıgız”, dip äyterbez. Tabalmagaç, kaytıp kitärlär!

ħanga uşadı bu kiñäş. Şul uk vakıttı ul kiñäşne Jirtıñlar da, külagın tırpaytıp, iştetep tûrgan ikän. Karaça batırğa barısın da süyläp birde, di.

Küdalarnı çakırıp kertälär. Һan unike samavırnı kürsätä. Karaça batır:

— Miña samavır kiräkmi, miña şuşı pıçak kiräk, — dip, kınınnan tartıp alğan ide, tıp itep, kız kilep tüşte, di.

Şunnan kıznı jibärdelär dä bûlarnı ikençe bûlmägä alıp kerdelär. Barıp kersälär, bûlmädä unike tüşäk kabarıp yata.

— Şularnıñ bersen saylap alıgız, — di Һan.

Karaça batır:

— Bezgä şunısı da yarar, — dip, tege keçkenä mendärne aluwı bula, tıp itep, kız kilep tä tüşä.

Һäzer bûlarnı üçençe bûlmägä alıp kerälär. Anda da ike piser altın saplı kalämnär belän yazıp utıra. Berseneñ aldında perûsı singan naçar gına ber kalām yata. Һan äytä:

— Sezg piser dä birergä buldım. Üşaganın saylap alıgız üzegez, — di.

Karaça batır tegelärneñ karşına barıp karap yürgän buldı da:

— Yuk, Һan, piserläreñ şäp kürenmi. Üzebezneñ berebez piser bulır äle, menä bu kalämne genä alam, — dip, tege perûsı sınık kalämne alğan ide, tagı, tıp itep, kız kilep tüşte, di.

— Nu, eget ikänsez! Taptıgız bit kıznı! İnde täkatem bette, kıznı alıp kaytırsız. Çäy äzerlängänçe, barıgız, namazıgıznı ukıp kilegez, — di Һan.

Elga buwena kilälär dä bular yu(y)mırğa kereşälär, ä Jirtıñlar, yar başına kûlagın salıp, tıñlap yata. Tegendä Һan väzerläre belän kiñäşläşä. Һanniñ tılsım belgän iñ üli väzire äytä:

— Bez kızga tılsım üyrätik. Başta ul balık bulıp külgä çumsın. Tabıp tûtsalar, bûday bulıp, jirgä sensen. Anda da tapsalar, kügärçen bulıp uçsın. Bu serne dä çışsälär, bütän çara yuk, başkaça kılanmasın. Ni kürsä dä kürer, bähete şuldır, — di.

Jirtıñlar bûlarnıñ süyläşkänen barısın da Karaça batırğa jitkerä.

— İ, alay bulgaç, kûtıla almıy ul bezdän, — dilär iptäşläre.

Һan batırlarnı çakırıp kertä dä:

— Äydägez, kûdalar, utırıgız, çäy éçik, — di. Çäy éçep betkâç: — Menä kızımın biräm inde sezgä, büläge — üçläm at bulır, — di.

Karaça batır:

— Yarar, anısı üz hünäreñ, min sûrap almıym, — di. Kızın ûzatırğa ıhalık jıyela. Kızınñ aıırätläre jırlap, elap kalalar.

Külurtlap yaşägän tege ike kül buwena kilep jitkän idelär, kız balık bulıp suga tüşte dä kitte. Menä häzer kaysı balık kız ikänen belergä kiräk. Külurtlap tiz genä külne urtlap ala da sunı yanäşädäge külgä kûya. Külneñ tübendä balıklar yaltıraşıp yatıp kala. Jıyep alıp, üç çiläk balıkın kaynatıp tügälär. Dürtençe çiläkne kaynatkan çakta:

— Äy, yanıp üläm bit inde! — dip, kız çäreldäp kilep çıktı, di.

Şuşı urında Külurtlap bähilläşep tûrıp kaldı, bular, kızın alıp, arı kitte, di.

Üçläp jigelgän atta baralar ide, ber urında kız, bûday bulıp, jirgä, çäçelde dä kuydi, di. Kükkäkarar tiz genä ber ürdäkne tûtıp aldı da çäçelgän bûdaynı ürdäkkä aşata başladı. Ürdäk üçençe ürlikni çemetep alğan ide, kız:

— Äy, üläm, kûtkarıgız! — dip, ürdäk tûmşıgınnan çäreldäp kilep tüşte, di.

Tagın kitep baralar ide, hiç kütmägändä, kız ak kügärçen bulıp uçıdı da kitte, di. Ällä ni kütärelergä dä ülgerä almıy, Kükkäkarar mûnı tagı tûtıp ala. Kız gajäpkä kalıp:

— Hay-hay-hay! Sez egetlär ikäsez? İnde äytegez, kaysıgız miña ıuja? — di.

Karaça batır:

— Min siña ıuja bulırmin, — di.

Şul urında Kükkäkarar, urmanga kergäç — Jirtıñlar, ber taw bi-tendä Sıñarayak ttıp kaldı, di. Karaça batır belän kız ikese genä kaytıp kilälär. Yulda bûlarga ber kızıl tülke karşı çıga:

— Äy, agay! Tûrıp tûr äle!

“Tıñlap karıyk äle, bu tülke ni äytep ikän?” — dip, karaça batır tuktıy.

Tülke kilep jitä dä Karaça batırdan sûraşa başlıy:

— Kaya kitep barasın, agay? — di.

— Menä Kürenmäs Һannıñ kızın ajdahaga alıp kitep baram, — di Karaça batır.

— Hi-hi-hi, anı nigä ajdahaga birep itäseñ? — di tülke.

— Birmi çara yuk. Min aña vägdä birdem, agalarımnnı çıgaranı ũçen.

— Hi-i-i, kıznnı aña birep tûırğa! Minem başıma Һatnnıñnnı yawlıgın yabındır da, ajdahaga menä mine iltep bir. “ Kürenmäs Һannıñ kıznnı matur bulsa da, dürt ayaklı ikän”, dip äyterseñ, — di tülke.

Şulay eşlärgä bulıp, ũçläp jigelgän atka ũçaw utırıp, arı kitälär. Barıp jitälär. Kız atlar yanında kala, Karaça batır, tülkene jitäkläp, ajdahaga kilä.

— Hay-hay, ajdaha agay! Kürenmäs Һannıñ kıznnı siluwılgın bik siluw ikän dä, tik dürt ayaklı ikän şul, — di.

— Yarar, dürt ayaklı bulsa da, —di ajdaha.

Şulay itep, ajdaha elan, Kürenmäs Һannıñ kıznnı dip ısanıp, tülkene alıp kaldı, di. Ä Karaça batır, kıznnı alıp, ilenä kaytıp kitte, di. ũç çakrım da barmagandır, münıñ artınnan tülke kuwıp ta jitte, di. Kilep jitte dä:

— Menä, agay, tüşendenme, ajdahannı niçek utırttık? — dide, ũze şarkıldap külä, di.

Şunnan:

— Yä, batır, Һuş-say bulıgız, matur yaşägez!— dip uzatıp kaldı, di.

Karaça batır avılga kaytıp jitsä, tege yalmavızlardan kütkarıp algan Һatnnarı härberse bik şäp yurt saldırgan, altın-kümeş belän bizägän, di. Karaça batır bu Һan kızına ũzenä başka ber yurt saldırgan da dürt Һatın belän yaşıp yata, di.

KARAÇA BATIR

(Aktarma Metin)

Eski zamanlarda yaşlı bir baba ile yaşlı bir anne varmış. Bunların

on bir oğlu olmuş. Bir vakit sonra yaşlı adam ile kadın ölüp gitmiş. Atalarından kalan mal da bitmiş. On ağabey birleşip iş bulmak üzere çıkıp gitmiş. En küçükleri evde kalmış. Gide gide, bunlar Kirpeçti Kılıcı denen bir yerde dinlenmek için durmuşlar. O yerde, suya ekmek banıp, yiyip yola çıkmaya hazırlanmışken birisi onlara seslenmiş:

— Kirpeçti Kılıcı’ndan çok da uzak olmayan bir ev var, oraya gidin, demiş.

Bunlar da gidip varmışlar, yaşlı bir kadın bunları karşılamış:

— Ey balalarım, gelin tuzsuz güveç yiyiniz, diyerek bunları davet etmiş.

On ağabey:

— Senin tuzsuz güvecini yemek için durduğumuz süre boyunca birçok yer geçeriz, yemeyeceğiz, diyerek yola devam etmişler.

Bunların evde kalan küçük kardeşi:

— Ben de iş bulayım, demiş. Babasından kalan kılıcı alıp uzak yola gitmek üzere yola çıkmış. Ağabeylerinin gittiği yoldan giderek, onların mola verdiği yerde durup yemek yemiş, su içmiş. Sonra devam etmiş. Ağabeylerini davet eden yaşlı kadın onu da karşılamış:

— Tuzsuz güveç ye de git, oğul, demiş. Bu yiğidin adı Karaça Batır’mış. Karaça Batır yaşlı kadına demiş ki:

— Olur, geleyim güveç yiyeyim.

Girmiş, girmesine de yaşlı kadın çok fazla yemek hazırlamış: At etinden sosis ve beşparmak. Karaça Batır epeyce yemiş ve teşekkür ederek yola çıkmış. Bir yol çatağına varmış. Biri Alabugat’a, biri Kirpeçtik’e çıkan yolmuş. İkisinin arasında bir direk, direkte de bir yazı varmış. “Sağa gidersen esenlik, sola gidersen bela var.” yazıyormuş.

Karaça düşünüp durmuş: “Ne olacaksa olsun, sola gideceğim.” diye karar vermiş.

Gitmiş, gitmiş ki, tepesi göğde değen bir gök saray görünmüş. O sarayın içine girip bakmış ki bir yüzü ay, bir yüzü güneş gibi bir kız oturuyormuş. Karaça:

— İyi misin, kardeş? deyip sağlığını sormuş.

Kız:

— İyiyim, diye cevap vermiş.

Karaça Batır:

— Yedi başlı yalmavızın (devin) gücü nerde? diye sormuş.

Kız göstermiş, Karaça Batır yalmavızın gücünü almış da ayağı ile tekmeleyip parçalamış. Yuvasını darmadağın etmiş. Sonra:

— Yalmavızın gücünü aldım, şimdi benim oldu, demiş. Bu yedi başlı yalmavız ne zaman dönüp gelir? Hangi yoldan gelir? diye sormuş.

Kız:

— O bakır köprüden gelir, geldiği zamanda yer titrer, taş yağdırarak döner, demiş.

Karaça Batır bakır köprüünün altına geçip devin dönüşünü beklemiş. Bir süre sonra, yer titremiş, yalmavız dönüp gelmiş. Yalmavızın atı, ayağının birini köprüye basmış, ikinci ayağını basamadan durmuş. Yedi başlı yalmavız:

— Ha! Ha! Karaça Batır gelmiş diye mi korkuyorsun? diye atını ileri sürmüş.

Karaça Batır:

— Ben geldim işte, deyip yalmavızın önüne çıkıp durmuş.

Bundan sonra alışa güreşe başlamışlar. Güreşirken, yalmavızı yere vurup salmış, öldürmüş. Karaça Batır yoluna devam etmiş. Gide gide, yine göğe uzanan bir gök saray daha görmüş. Burası dokuz başlı yalmavızınmış. Varıp girince, bu sarayda da bir kız oturmaktaymış. Karaça Batır bundan da yalmavızın gücünün yerini sormuş.

Kız:

— İşte, orada, demiş. Karaça Batır, dokuz başlı devin gücünü parçalayıp dağıtmış ve onun ne zaman döneceğini sormuş.

Kız:

— O gümüş köprüden gelir, geldiği zamanda yer titremeye başlar, demiş.

Yiğit köprü altına gidip beklemiş. Bir süre sonra dokuz başlı yal-

mavız dönüp gelmiş. Köprüye geldiğinde atı bir ayağını basmış, ikinci ayağını basmaktan korkmuş. Dokuz başlı yalmavız:

— Ha! Ha! Gerçekten sen Karaça Batır geldi diye korktun mu? demiş. O anda Karaça Batır:

— Geldim işte! diyerek çıkmış gelmiş ve savaşmaya başlamışlar.

Kapışıp, güreşirken Karaça Batır bunu da parçalayıp öldürmüş ve yoluna devam etmiş. Giderken giderken, diğerlerinden de büyük bir saray görmüş. Girip bakmış ki, güzel bir kız oturmaktaymış. Burada da on iki başlı yalmazın yaşadığını öğrenmiş. Karaça Batır bunun da gücünün yerini öğrenip bulup, öldürmüş. Sonra ne taraftan döneceğini sormuş:

Kız:

— Altın köprüden döner, döndüğü zaman yer titrer, boran çıkarır. Oraya gitme yiğit, varma. Canın, iyi ruhun yok yere harap olmasın, demiş.

— Gitmeyip de ne yapayım, varıp onu öldüreyim, demiş Karaça Batır ve altın köprünün altına yatıp beklemiş.

Bir anda yer titremiş, gök gürlemiş, yel-fırtına kopmuş, on iki başlı yalmavız dönüp gelmiş. Köprüye çıkacakken bunun atı da duraklamış kalmış.

— Ha! Ha! Hele Karaça geldin mi? Kimden korkacak mışsın? deyip atını kırbaçlamışken, Karaça Batır köprünün altından çıkmış aralarında kavga başlamış. Bir Karaça Batır, bir yalmavız yere çalıyormuş. Bu şekilde can-ferman (ölesiye) güreşe durmuşlar. Karaça Batır diğerini iyice yormuş. Yalmavız kendi gücüyle onun canını alamayacağını anlayınca, hile (tuzak) kurmuş:

— Haydi, Karaça, bana gidip, biraz yemek yiyip, dinlenelim, diye misafirlğe davet etmiş.

Karaça Batır:

— Öyle mi, senin dinlenmen mi gerek? demiş de tüm gücüyle onu tutup fırlatmış, yalmavız “dank” edip bütün gövdesi ile yere batmış. Karaça Batır çabucak kılıcını çıkarıp yalmavızın on iki başının on ikisini de kesip, gövdesini paramparça doğramış.

Kendi de çok yorulmuş. Oturup dinlendikten sonra çıkıp gitmiş. Giderken bir dağa gelip yetmiş. Bu dağdan iki kez:

— Sen şişmansın, ben zayıf, diye bir ses duymuş. Karaça Batır, bu nasıl sesler diyerek, seslerin nereden geldiğini izlemeye başlamış. Yürürken yassı şekilde duran bir taş görmüş. Kenara itince bir kapı görmüş. Açıp girdiğinde, içeride yüz kızın oturduğunu görmüş. Yüz birinci, yaşlı bir kadınmış. Karaça Batır'ın gelmesiyle bu kızlar:

— Ben zayıf, sen şişman, diyerek birbirlerini dürtmüşler. Meğer ölen yalmavızlar bu kızları orada esir edip tutmakta, şişman olanı seçip yemekteymiş. Renkleri uçup giden kızlar, Karaça Batır'ın da kendilerini yemek için geldiğini düşünerek korkup oturmuşlar.

Karaça Batır:

— Ben insan yemeye gelmedim, serbestsiniz, çıkınız, dönünüz, demiş. Yüz birinci yaşlı kadın kızları gözetlemek için görevlendirilmiş bir kadınmış. Kızları çıkartmak istememiş, Karaça Batır o zaman onu fırlatmış. Sonra kızları teker teker çıkarmış, kendisi ile birlikte alıp gitmiş. Dönerken on iki başlı yalmavızın sarayına bakmış, atını sürüp altınları ve kızı da alıp çıkmış. Devam ederken diğer kızları da almış. Böylece kalabalıklaşıp giderken önceki Kirpeçti Kılıcı'na geri dönmüşler. Karaça'nın ağabeyleri de dönmüş, orada dinleniyorlarmış. Ağabeyleri bunların geldiğini görüp:

— Öteden ordu mu geliyor? deyip şaşırıp kalmışlar.

Karaça Batır yaklaşınca:

— Bizim kardeşimiz Karaça işte! O bizden sonra çıkmış demek ki, deyip sevinmişler. Sonra görüşüp söylemişler. Karaça:

— Tamam, burada uyuyalım, bugün dönmek için geç oldu, demiş.

Her birine hanımları ve malları paylaşmış. Yanına yalmavızdan kurtardığı hanımları almış. Kirpeçti Kılıcı'nda nehre uzak olmayan büyük güzel bir çam ağacı varmış. Ağabeyleri o çam ağacının dibine gelip yatmışlar. Karaça:

— Şimdi yatmayınız, harap olursunuz, demiş.

Diğerleri dinlememiş. Daha sonra, Karaça bir bakmış ki, ağabeylerini Azdaha (dev yılan) kapıp almış.

— Onlara söylemiştim, dediğimi yapmadılar, orada yatmayın dedim, dinlemediler. Bu Azdaha ile savaşmak da mümkün değil, demiş.

— Hanımlar siz semaveri kaynatın, ağabeylerimi Azdaha kapıp aldı, sorayım bakalım geri çıkarır mı? demiş de kılıcını bırakıp, Azdaha'nın yanına gitmiş. Varıp selam vermiş. Azdaha sormuş:

— Ya Karaça, nasılsın, ne yapıyorsun? demiş.

— Ne mi yapıyorum, benim ağabeylerim senin altında duruyor, çıkarır mısın diye geldim, demiş.

— Görünmez Han'ın kızını getirirsen çıkarırım, demiş Azdaha.

— Ne yapalım, varıp almak gerek, yeter ki, ağabeylerimi çıkar, demiş Karaça Batır.

Azdaha:

— Sözüne inanacağım, demiş, Karaça Batır'ın sözüne inanarak ağabeylerini çıkarmış. Karaça Batır, ağabeylerini görünce:

— Ben size orada yatmamanızı söyledim, benim başımı yediniz, demiş. Böyle olunca Karaça Batır'a beklemediği bir iş çıkmış olmuş. Ağabeyleri ile bir araya gelip çay içmiş, vedalaşıp dönüp geldiği yola yeniden girmiş.

Gide gide, dura gide tek bacaklı biriyle karşılaşmış. Bu kişi kır keçilerini kolayca avlayıp, tek ayağı ile tepip almış. Karaça Batır, onun yanına gelip selam verip, sormuş:

— Avını nasıl yakalayıp tutuyorsun? demiş.

— Silahım olmadığına göre nasıl avlanabilirim, demiş Tekbacak.

— Evet, harikasın. Haydi, benimle gelir misin, demiş Karaça Batır.

— E, sen nereye gidiyorsun?

— Görünmez Han'ın kızını almaya.

Beraber daha iyi olacaklarını düşünüp, anlaşıp, rızalaşıp ikisi birden gidecek olmuşlar. Gitmişler gitmişler, sonunda upuzun bir kişi görmüşler. Bu kişi gökyüzüne bakıp duruyormuş. Varıp selam verip, sormuşlar:

— Sen neden gökyüzüne bakıyorsun?

- Başka ne yapayım, bu hünerim de olmasa?
- E, bu hünerin sana ne kazandırıyor?
- Uçan kuşu görüp tutup yakalıyorum, demiş. O da:
- Peki, siz kimsiniz, nereye gidiyorsunuz?
- Görünmez Han'ın kızını almaya.
- Beni de yanınıza alın, size yardımcı olurum, demiş Göğebakan.

Karaça Batır onay vermiş, üçü beraber gitmeye başlamış. Gide gide, yol boyunca yere eğilip yatan bir kişiye rastlamışlar. Selam verip, sormuşlar:

- Hey, sen neden eğilip yatıyorsun?
- Yeri dinlemek için yatıyorum.
- Yeri dinleyip ne yapacaksın?
- Nerede bir hayvan yürüyor biliyorum. E, siz kimsiniz, nereye gidiyorsunuz?

- Görünmez Han'ın kızını almaya gidiyoruz.
- Heyyy, beni de yanınıza alınız, yardımcı olurum, demiş Yerdinleyen.

Dördü beraber iki göl arasına varmışlar. Orada bir kişi duruyormuş. Bu kişi, bir gölden su alıp diğer göle koyuyormuş. Diğerleri onun yanına gelmişler, selam verip sormaya başlamışlar:

- Hey, abi ne diye olmayacak iş ile uğraşıyorsun?
 - Neden olmasın, balık süzüyorum belki.
- Karaça Batır ve arkadaşları bu kişinin büyük ağzını görüp şaşır-
mış.

- Peki, nasıl bir hünerin var? diye sormuşlar.
- Bu benim kendimi beslemem için yeterli, demiş Gölgeçiren.
- E, siz kimsiniz? Nereye gidiyorsunuz?
- Biz Görünmez Han'ın kızını almaya gidiyoruz.
- Beni de alınız, faydam dokunur, demiş Gölgeçiren.
- Tamam, alırız, şimdi burada dinlenip yemek yiyelim, demiş Karaça Batır.

Böyle deyince diğerleri kendilerine göre yemek hazırlamaya baş-

lamış Tekbacak koşup bir keçiyi tekmelemiş, Göğebakan kollarını uzatmış, uçan ördekleri yakalamış, Gölgeçiren gölden su geçirip balık süzmüş; yoldaşlar bu yerde kazan asıp ateş yakmış. Böyle yapıp, bir araya gelip, birleşip her biri, o da bu da, çok güzelce yemek yemişler.

O gölden çok da uzak olmayan bir köy varmış. O köyde dinlenecek olmuşlar. Bir nineye rastlamışlar.

— Nine, biz çok susadık, bize semaver koy hele, demişler.

Eti de balığı da yiyip susamışlar. Nine, semaveri koymuş, su ihtiyaçları bitince keyifle çay içmişler. Çay içip otururken sohbet etmişler:

— Karaça, sen nineden sor hele, Görünmez Han'ın kızını almak nasıl mümkün olur, mehirliği ne kadar, kızı almak için şartlar ne imiş? demişler.

Karaça Batır temkinli bir şekilde sormuş.

Nine:

— Oraya gitmemeniz gerekir, gitseniz de alamazsınız. Siz değil dev perileri de yedi başlı yalmavızlar da alamadı onun kızını. demiş.

Karaça Batır:

— E, neden alamıyorlar? demiş.

— Görünmez Han'ın istediği mehir hiç kimsenin gerçekleştirmesi mümkün olmayan bir mehir. Yiğitler, babalar da harap olup yok olmakta, demiş nine.

— E, ne istiyor mehir olarak? deyince nine hepsini söylemiş.

— Bunlar düşünüp durmuş da, varmaya karar vermişler, yatıp uyumuşlar.

Karaça Batır nineye:

— Nine, sen bizi saat altıda uyandır, Han'ın yanına erkenden varalım, demiş.

Nine, erken kalkıp semaver kaynatmış, bunları söyledikleri saatte uyandırmış. Batırlar kalkmış, yıkanmış, çay içmişler, Görünmez Han'a gitmişler. Varıp yetmişler, kapıdaki nöbetçiye geldiklerini haber vermelerini söylemişler. Görünmez Han girmelerine izin vermiş. Girmişler.

Han, hizmetçilere semaver getirmelerini emretmiş. Oturup çay içerken Karaça Batır söze girmiş:

— Ey Han, biz sana kızını almak için (dünürlüğe) geldik, verir misin? demiş.

— Niye vermeyeyim, eğer mehirini karşılayabilirseniz, demiş Han.

— Mehiri ne?

— Mehiri şu, demiş Han.

— Birincisi yedi yaşındaki boğamı saray arkasına atın; ikincisi başınızın üstüne bir kâse kımız koyup yetmiş arşın sıırığa çıkıp, sıırığın başındaki zili kımızı dökmeden çalın, üçüncüsü altmış yaşındaki yaşlı bir kadınla koşu yarışı yapın, dördüncüsü ateş gibi kızdırılmış demir hamama girip çıkın. Eğer bunlardan birini bile başaramazsanız başlarınız kesilir.

Karaça Batır oturup dinlemiş de:

— Olur, tamam geçeriz, demiş.

— Yarın bütün halkı toplayacağız, meydan kuracağız, demiş Han; dünürçülere bir ev vermiş. Bunlar eve varıp yatacak olmuşlar, kendi aralarında konuşup, söylemişler:

— Tamam, boğaya karşı ben çıkarım, demiş Karaça Batır.

— Yaşlı kadın ile ben yarışırım, demiş Tekbacak.

— E, sıırık başına ben çıkarım, demiş Gögebakan.

— E, banyoda nasıl uyuyacağız? demiş Karaça Batır.

— Uyuruz, ben birer göl alıp gelirim, demiş Gölgeçiren.

— E, bana bir iş yok mu? demiş Yerdinleyen.

— Endişe etme sana da bulunur, demiş Karaça Batır. Ama şimdi uyuyalım, dinlenmemiz lazım, demiş. Bunlar yatıp uyumuşlar.

Ertesi gün Han, veziri ile Karaça Batır ve arkadaşlarını çaya çağırılmış. Onlar da gitmiş. Bir arada çay içmişler. Yemişler, içmişler ve dışarı çıkmışlar. Çıkmışlar ki, meydan halk dolu, sesler geliyormuş. Bakıp şaşırıp dururken anlaşmada sözü geçen öküz ile güreşme yeri hazırlanmış, sıırık da kurulmuş. Batırlar merakla bakarken bir anda yeri tırnak-

layarak, kükreyerek Han'ın yedi yaşındaki öküzü gelip çıkmış. Gözünü kan basmış, boynuzu ile yeri deşiyormuş, o kadar güçlüymüş ki, baksan benzin atarmış. Karaça Batır gelmiş, bunun iki boynuzundan tutup döndürüp döndürüp fırlatmış, öküz sarayı aşırıp “dank” edip düşmüş. Halktan ses gelmiş. Han ise gidip:

— Aferin, birinci mehir oldu, demiş. Evet, şimdi sıra ikincide. Sırık başına hanginiz çıkacak? Yalnız dikkat ediniz, kımızın bir damlası dahi dökülse başınız kesilecek, demiş Han.

Gögebakan:

— Tamam, onu ben deneyeceğim, demiş, yetmiş arşın yüksekliğindeki dümdüz sırığın dibine gelmiş. Han'ın bir veziri ağzına kadar doldurup bir kâse kımızı getirip onun alnına koymuş. O anda hanın bir askeri elinde kılıcı ile sırığın dibine gelip durmuş.

Gögebakan sırığa hızlıca çıkmış, zili çalıp, aşağı inmiş. Bakmışlar, kımızın bir damlası dahi dökülmemiş, sırığın dibi kupkuruymuş. Halk buna şaşırılmış.

Sonra, Han'ın altmış yaşındaki yaşlı kadını ile yarışa Tekbacak çıkmış. Beklemişler beklemişler, bunlar gelmemiş. Yaşlı kadın da yok, Tekbacak da yok. Çok şaşırılmışlar, Yerdinleyen yatıp dinlemiş de Karaça Batır'a:

— İş doğru değil, yaşlı kadın bizim yarışçımızın başına kazan geçirip gitmiş, demiş.

Karaça Batır bunu duyunca hızlıca ok ile yayı alıp, o tarafa bakıp fırlatmış; ok kazana değmiş, kazan ortadan yarılıp gitmiş. Tuzağa düşen Tekbacak, kazan içinden çıkmış da:

— Uff, ne kadar zaman uyumuşum, deyip iki eline kum alıp koşmuş. Yaşlı kadına yetişmiş, gözüne kum atıp, geçip gitmiş. Yaşlı kadın:

— Uff! Benden de yamanmışsın, demiş, durup kalmış.

Meydandaki halk:

— İşte! Karaça Batır'ın adamı koşarak geliyor, deyip bağırsıp karşılamışlar.

Tekbacak'ın önden gelişi ile Han'ın aklı gitmiş:

— Tamam, bunda da iş bitti, demiş.

Halk dağılmış. Han, yarışçılarla çay içerken:

— Bugün geç oldu, dönmeyiniz, demiş. Kendi çıkıp vezirlerine emir vermiş, hamamı iyice ısıtıp her taraftan yakın, demiş. Beş batırı gece boyunca banyoda bekletip, yakıp öldüreceklermiş. Bunu Yerdinleyen duymuş, Karaça Batır'a söylemiş:

— Bizim iş dürüst değil, bizi yakıp öldürmeyi düşünüyorlar, demiş.

Gölgeçiren:

— Karaça Batır sen Han'dan göl kenarına gitmek için izin iste, demiş.

Karaça Batır, Han'ın yanına gelmiş:

— Han, izin ver de biz uyumadan önce ırmak kenarına varıp, namaz kılalım, demiş. Han izin vermiş.

Bunlar, göle varmışlar, Gölgeçiren su çekip almış. Karaça Batır, Han'a gelip kendilerinin geri döndüğünü haber vermiş. Han:

— Namaz kıldınız mı? Şimdi, hamamda yeriniz hazır, demiş.

Bir vezire dünürçüleri alıp banyoya götürmesini emretmiş. Beş batır hamama girip oturmuş. Bir süre sonra hamamın mermerleri kızarmaya başlamış. Gölgeçiren gırtlığındaki suyun yarısını hamamın yerine koymuş, beşi de oraya düşüp yatmış. Gölgeçiren kalan suyu da mermerin neresi ateş alsa o kısmına dökmüş. Hamam iyice havasız kalmış, buharlanmış, yerdeki su da ısınmış. Yine de dayanılabilirmiş. Bunlar iyice terlemiş, sıırıslıkla olmuş ama yatmışlar. Tan vakti hamamın kızgınlığı geçmeye başlamış. Bunlar kalan su ile iyice kendilerini ıslatıp basamaklara oturmuşlar.

Ertesi gün, Han bir veziri hamama göndermiş:

— Varın, dünürçülerin küllerini تنها bir yere götürüp gömün, demiş.

Üç vezir, beyaz önlüklerini bağlayıp, ellerine süpürge alıp hamama gelmiş. Açıp baksalar, gözleriyle ne görsünler, dünürler ay da gün oynayıp yatıyorlarmış. Bunlar gidip Han'a haber vermişler.

— Dünürçüler ölmemiş, hiçbir şey de olmamış.

— Ey, yüzü karalar! Nasıl ölmemişler? demiş Han. Şaşırmış, dövünmüş.

— Ne yapmak lazım, gidin çaya çağırın, demiş. Vezirleri tekrar göndermiş. Beş batır gelince Han sormuş:

— Ya, dünürçüler iyi uyuyabildiniz mi?

— Teşekkürler Han, hamam çok güzeldi, rahatça uyuduk, demiş bunlar. Sırrı açıklamamışlar. Bundan sonra Karaça Batır konuşmuş:

— Han, izin ver biz nehre varıp, yıkanıp sabah namazını kılalım, demiş. Han izin vermiş. Karaça Batır, yoldaşları ile nehre varıp, güzelce ellerini yıkayıp gelmişler. Çay içmeyi bitirince, Karaça Batır:

— Ey Han, mehir aşıldı, kızını alıp gidelim mi biz? demiş.

— Sizin, sizin hazır! Sıkıntı yok, demiş. Yolda kızın ihtiyacı olacak şeyleri hazırlatacağım, siz çıkıp bekleyiniz, demiş.

Beş batır dışarı çıkmış, Han vezirlerini çağırmış, ne yapacağına karar vermeye çalışmış.

— Ya, ne akıl verirsiniz? Sonuçta onlar bizi yendi, demiş.

Bir vezir demiş ki:

— Biz onlara gelini gönderme şartı diye üç şart koyalım. Birincisi; işte on iki semaver, şunlardan birini kendiniz için seçip alın, deriz. İkincisi; işte on iki yatak, şunlardan birini seçip alınız, deriz. Üçüncüsü; işte on iki yazar, şunlardan birini seçip alınız, deriz. E, kızı kaleme çevirip salıp göndeririz. Bunu anlayabilirler mi? Bilmezlerse, kız kaçar, biz de takip eder, buluruz. Bulamazlarsa dönüp giderler, demiş.

Bu fikir Han'ın hoşuna gitmiş. Ancak Yerdinleyen konuşulanları kulak kabartıp duymuş. Karaça Batır'a hepsini söylemiş. Dünürçüleri çağırılmışlar. Han on iki semaver göstermiş. Karaça Batır:

— Bana semaver gerekmiyor, bana şu bıçak gerekiyor, deyip kınından bıçağı çekip çıkarmış. Böyle yapınca kız belirmiş.

Kızı bırakıp bunları başka bir odaya alıp gelmişler. Bakmışlar ki odada on iki kabarmış yatak varmış.

— Bunlardan birini alın, demiş Han.

Karaça Batır:

— Bize bu da yaramıyor, deyip köşedeki minderi almış. Böyle yapınca kız yine belirmiş. Bu sefer bunları üçüncü odaya almışlar. Orada da on iki yazar ellerinde altın saplı kalemlerle yazıp duruyorlarmış. Birinin önünde kalitesiz bir kalem duruyormuş.

Han:

— Size yazar da vereceğim. Beğendiğinizi alınız, demiş.

Karaça Batır, bunların karşısına geçip bakıp inceler gibi yapmış:

— Hayır, Han. Yazarlarınız hoşuma gitmedi. Kendimiz bir yazar buluruz ama bir kalem alayım, demiş. Kalitesiz o kalemi almış. Böyle yapınca kız belirmiş.

— Aferin, yiğitmişsiniz. Seçtiğiniz kızdı. Artık gücüm kalmadı. Kızı alıp gidiniz. Çay hazır olana kadar, gidip namazınızı kılınız, demiş Han.

Nehir kenarına gelip bunlar yıkanırken Yerdinleyen kulağını kabartıp dinlemeye başlamış. Han, vezirleri ile fikir alışverişi yapıyormuş.

Han'ın sihir bilen en yüce veziri demiş ki:

— Biz kıza sihir öğretelim. O, önce balık olup gölde yüzün. Tutarlarsa buğday olup saklansın. O zaman yakalarlarsa da güvercin olup uçsun. Bu sırrı da sezerlerse, başka çare yok, başkaca yapacak şey kalmaz. Ne olacaksa olur, bahtı odur, demiş.

Yerdinleyen bu konuşmaların hepsini Karaça Batır'a söylemiş.

— Öyleyse, bizden ayrılmayacak, demiş yoldaşlarına.

Han, batırları çağırmış:

— Geliniz dünürler, oturunuz, çay içelim, demiş. Çay bitince, İşte size kızımı veriyorum, çeyiz olarak da üç at, demiş.

Karaça Batır:

— Olur, bu senin hünerin, ben isteyip almam, demiş.

Kız verilirken halk toplanmış. Kızın ahretlikleri ağıt yakıp, ağlaşmış. Gölgeçiren'in yaşadığı iki göl arasına gelmişler, kız balık olup suya atlayıp gitmiş. Hangi balık olduğunu bilmek gerekiyormuş. Gölgeçiren çabucak gölün suyunu alıp yandaki göle koymuş. Balıklar gölün dibinde

yatıp kalmış. Bunlar üç kova balığı alıp kaynatıp pişirmişler. Dördüncü kovayı kaynatacakları sırada:

— Ay, yanıyorum, ölüyorum, diyerek kız bağırarak çıkmış.

O yerde, Gölgeçiren ile vedalaşmışlar, bunlar kızı alıp devam etmişler. At ile yel gibi uçarak gitmişler. Bir yerde kız, buğday tanesi olup yere saçılmış. Göğebakan çabucak bir ördeği almış, ördek saçılmış buğday tanelerini yemeye başlamış. Ördek, üçüncü taneyi almıştı ki kız :

— Ölüyorum, kurtarın! diye bağırarak ördeğin ağzından çıkmış.

Tekrar yola düşmüşler ki hiç beklemedikleri bir anda kız ak güvercine dönüşüp uçmuş. Kaçacak vakti bile olmadan Göğebakan onu tutup yakalamış.

Kız çaresiz kalınca:

— Hay, hay, siz yiğitsiniz. Şimdi söyleyin hanginiz benim efendim? demiş.

Karaça Batır:

— Ben sana efendi olurum, demiş.

O yerde Göğebakan ormana girmiş, Yerdinleyen ve Tekbacak bir dağ eteğinde durup kalmışlar. Karaça Batır ile kız beraber devam etmişler. Yolda karşılarına kıızıl bir tilki çıkmış.

— Hey aham, hele bir durasın, demiş.

— Dinle bak bakalım bu tilki ne söyleyecekmiş, demiş, Karaça Batır durmuş.

Tilki gelmiş ve Karaça Batır'a sormaya başlamış:

— Nereye gidiyorsun, aham? demiş.

— Görünmez Han'ın kızını alıp Azdaha'ya götürüyorum, demiş.

— Onu neden Azdaha'ya veriyorsun? demiş tilki.

— Başka çare yok, ben ona ağabeylerimi çıkarması için söz verdim.

— Hımm, kızı ona yine ver. Benim başıma kadın örtüsü bağlayıp Azdaha'ya beni ver. Görünmez Han'ın kızı güzel olsa da dört ayaklıymış dersin, demiş tilki.

Böyle anlaşp, üçü birden yel gibi atlara binip devam etmişler.

Varıp yetmişler. Kız atların yanında kalmış, Karaça Batır tilki ile Azdaha'ya gelmiş.

— Hay, hay Azdaha ağam. Görünmez Han'ın kızı güzel olmasına güzel ama dört ayaklıymış, demiş.

— Dört ayaklı olsa da, tamam, demiş Azdaha.

Böylece Azdaha, Görünmez Han'ın kızı diye inanmış, tilkiyi almış. Karaça Batır kızı almış, yurduna dönüp gitmiş. Üç mil gitmeden arkalarından tilki yetişmiş.

— Gördün mü bak, Azdaha'yı nasıl kandırdık, demiş.

Ondan sonra tilki onlara:

— Ey Batır, hoş-sağ olunuz, iyi yaşayınız, deyip vedalaşıp gitmiş.

Karaça Batır köyüne dönüp varmış, diğer yalmavızlardan kurtardığı hanımlarının her biri çok güzel ev kurmuşlar, altın-gümüş ile bezemişler. Karaça Batır bu Han kızı ile kendisi için başka bir ev kurmuş, yaşayıp gitmiş.

BULGARİSTAN TÜRK MASALLARI

İbrahim ÖZKAN*

1. Bulgaristan Türk Masalları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bulgaristan Türk masalları üzerinde yapılmış çalışmaları; Bulgaristan’da yapılan çalışmalar, yabancı Türkologların yaptıkları çalışmalar ve Türkiye’de yapılan çalışmalar olarak üçe ayırmak mümkündür.

Bulgaristan Türk masallarıyla ilgili olarak ilk yayınlar, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılmaya başlanmıştır. Bulgaristan Türk atasözlerinin 1856 yılında Petko R. Slaveykov tarafından yayınlandığı düşünülürse, masallar konusunda yapılan çalışmaların çok geç tarihlerde yapıldığı ortadır. Bulgaristan Türklerine ait bilinen elimizdeki en eski çalışma Şekibe Yamaç ve Slaveyko Martinov’un birlikte hazırladıkları “Türk Masalları (Masal ve Efsaneler)” adlı kitaptır. 1957 yılında yayımlanan eserde, 12 masal metninden üçü Eflatun Cem Güney’in derlemelerinden alınmıştır. Kalan masalların dördünü Şekibe Yamaç, beşini ise Slaveyko Martinov derlemiştir.

Bulgaristan Türklerine ait masalların yayımlandığı ikinci eser, Emil Boev ve Hayriye Memova tarafından hazırlanan “Rodop Türk Halk Masalları” adını taşımaktadır. Çalışma, Narodna Prosveta (Komünist dönem Bulgaristan’ında devlet tarafından kontrol edilen Devlet Yayınevi) tarafından 1963 yılında yayımlanmıştır. Eserde yer alan masalların pek çoğu ses kayıt cihazına kaydedilerek derlenmiştir. 59 masal metninden bazıları da öğrenciler tarafından derlenmiştir. Masallar genç, ihtiyar, kadın, erkek, tahsilli, tahsilsiz kaynak kişiler tarafından anlatılmıştır. Altı

* Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı. iozkan@aku.edu.tr

bölüme ayrılan çalışmanın başlıkları şu şekildedir: “Bir Varmış Bir Yokmuş, İki Gönül Bir Olursa Ayıramaz Padişah, Akıl Yaşta Değil, Baştadır, İyilik Yapan İyilik Bulur, Fenalık Yapan Fenalık Bulur, Tembellikle Aptallık Terazide Denk Gelir, Yalanla Dolanla İş Yürümez.” Bu başlıklar altında verilen masallar arasında her türden masal örnekleri yer almaktadır. Hayvan masallarının çokluğu ise, dikkat çekmektedir. Çalışmada yer alan “Tahir ile Zülha” anlatması masallaşmaya yüz tutmuş bir halk hikâyesidir.

Sosyalist Dönem’de Türk çocuklarına yönelik masal yayınlarına Türkçe ders kitaplarında da rastlanmaktadır. Bu kitaplarda yer alan masal örnekleri, bir eğitim-öğretim aracı olarak değerlendirilmiş kısa hayvan masalları veya olağanüstü masallardan oluşmaktadır. Narodna Prosveta tarafından 1964 yılında “birinci sınıf Türkçe muallimlerine yardımcı kitap” olarak yayımlanan “Çocuklara Şiir, Hikâye ve Masallar”da toplam 6 masala yer verilmiştir (Akgün 2016:181).

Künyesine ulaştığımız ancak kendisine ulaşamadığımız bir diğer çalışma da “Zaman Zaman İçinde (Masallar)” adını taşımaktadır. Eser, Muhittin Mehmediminof’a ait olup 1965 yılında Narodna Prosveta tarafından yayımlanmıştır.

Bulgaristan’da masal türünde Türk çocuklarına yönelik yayımlanan eserlerden bir diğeri ise 1960 yılında bir komisyonun hazırladığı ve Narodna Prosveta tarafından yayımlanan “Binbir Gece Masalları” adlı çalışmadır. 113 sayfalık eser, seçilmiş doğu masallarından oluşmaktadır.

“Турски Приказки От Герлово И Тузлука/Gerlova ve Tozluk Türk Masalları” adlı çalışma ise, Bulgaristan’da komünizm sonrası Demokratik Dönem’de yapılan bir çalışmadır. Bu çalışma, “Uluslararası Azınlık Sorunları ve Karşılıklı Etkinlikler Merkezi ve Açık Toplum Vakfı’nın” parasal desteği ile Stigmati Basımevi tarafından 2000 yılında yayınlanmıştır. Eseri yayına hazırlayanlar; Hasan Yakub Hasan ve Sabri Mehmet Con’dur. Çalışmada yirmi iki masal metni yer almaktadır. Eseri yayına hazırlayanların belirttiklerine göre masallar; Konop, Moravka, Treskavets, Gorna Hubavka, Padarino, Tserovişte, Dolno Novkovo, Visok, Vranikon, Ostra Mogila, Obitel köylerinde yaşayan kaynak kişi-

lerden derlenmiştir. Çalışmanın başında kaynak kişilerin ve yaşadıkları köylerin adlarına yer verilmiş. Ancak kitabın içinde hangi masalın hangi kaynak kişiden ve hangi yerleşim yerinden derlendiğine dair bir bilgi yer almamaktadır. Eser, Türkçe ve Bulgarca olarak hazırlanmıştır. Masal metinleri Bulgarcaya çevrilmiştir.

Bölgede yabancı Türkologların yaptıkları çalışmalar da ayrı bir öneme sahiptir. Türkologların Balkanlarda Türkçenin konuşulduğu yerleşim yerlerindeki ağız özelliklerini ve ağız bölgelerini ortaya çıkarmak amacıyla yaptıkları çalışmalar sırasında derledikleri metinlerin büyük çoğunluğu halk bilgisi ürünlerinden oluşmaktadır. Türkologların, yaptıkları çalışmalar sırasında elde ettikleri halk bilgisi metinleri toplum düzeninin yeni sistemlerle değişmediği dönemlere ait olması bakımından önemlidir.

Söz konusu çalışmayı yapan isimlerin başında Gyula Nemeth gelmektedir. Gyula Nemeth, 1926 yılı yaz aylarında Balkan Yarımadasının kuzey bölgelerinde Türk ağızları üzerinde araştırma yapmaya başlar. Uzun süren araştırmalar sonucunda Gyula Nemeth, yok olmakta olan bir ağız, yani Vidin Ağızı'nı araştırmaya karar verir. 1931, 1934, 1936, 1937 ve 1938 yaz aylarını bölgede derleme çalışmaları ile geçiren Nemeth, bu çalışmalar sonunda "Die Turken von Vidin, Sprache, Folklore, Religion" (Vidin Türkleri Dil-Folklor-Din) adlı eserinin ilk baskısını 1961, ikinci baskısını ise, 1965 yılında yapar. Gyula Nemeth'in bölge ağzının özelliklerini ortaya çıkarmak amacıyla yaptığı bu çalışmada yer alan metinler, Vidin halk edebiyatına ait metinlerdir. Çok sayıda masal, türkü, bilmece metninin yanı sıra Vidin Türklerinin gelenek ve göreneklerinin anlatıldığı metinler de çalışmada yer almaktadır. Ayrıca Gyula Nemeth, metinlerde geçen anlaşılması zor, yöreye has kelimelerin anlamlarını da açıklamıştır. Nemeth'in bu çalışması, Abdurrahman Güzel tarafından "Vidin Türkleri (Dil-Folklor-Din)" adıyla dilimize de çevrilmiştir.

Eserde "Masallar" başlığı altında 18 metne yer verilmiştir (Nemeth 1996:125-189). Çalışmada "Halk Hikâyeleri" başlığı altında verilen beş metin de masaldır. "Elif ile Mahmut" adlı metin gerek adıyla,

gerekse içindeki şiirleriyle masallaşmaya yüz tutmuş bir halk hikâyesi örneğidir (G. Nemeth 1996:190-201).

Gyula Nemeth'in bu çalışmasındaki en önemli kaynak kişisi Hacer abladır. Derlemenin başladığı yıllarda 50 yaşlarında olan Hacer abladan fazlasıyla derleme yapılmıştır. Kaynak kişi, 1939 yılında Türkiye'ye göç etmiş, bir müddet sonra da ölmüştür. Nemeth'in derleme çalışmalarına bazı erkekler, okul müdürü ve öğretmenler de yardımcı olmuştur. Masalların eserde herhangi bir düzene göre verilmediği görülmektedir.

Bulgaristan'ın Kızanlık bölgesi Türk ağızları üzerinde çalışmalar yapan Suzanne Kakuk, araştırmalarını "Textes Turcs De Kazanlyk II" adıyla yayımlamıştır. Kakuk'un çalışmasında halk edebiyatının mani, türkü, bilmece, atasözü türlerinin yanında beş masal metni de yer almaktadır. Masallar; Zehra Cafer, Nuriye İsmailova, Hidayet Samyeli adlı kaynak kişilerden derlenmiştir. Çalışmada yer alan masalların Fransızca çevirileri de yer almaktadır.

Bulgaristan'ın Köstendil ve Mihailovgrad bölgesinde yaşayan Türklerin ağız özelliklerini tespitiye yönelik bir diğer çalışma yine Zsuzsanna Kakuk'undur. Köstendil ve Mihailovgrad bölgelerinde yaptığı çalışmaları Kakuk; "Die Türkische Mundart Von Küstendil und Michailovgrad" adıyla yayımlamıştır. Çalışmada dokuz masal metni bulunmaktadır. Masallar; Ayşe Hasanova, Hüseyin İbrahim İbişov, Emine Yunus, Ruhidil Adil adlı kaynak kişilerden derlenmiştir. Eserdeki masallar Almancaya da çevrilmiştir.

Bölgede Türk toplulukların ağız özellikleri üzerine çalışan bir diğer yabancı Türkolog da J. Eckmann'dır. Eckmann'ın yaptığı çalışmalarda da masal metinleri yer almaktadır. Eckmann çalışmalarını 1941 yılında "Die türkische Mundart von Wana" adıyla Körösi Csoma-Archivum'da yayınlamıştır. Bu çalışmadaki dört masalın Almancaları da yer almaktadır.

J. Eckmann'ın bu çalışması "Razgrad Türk Ağızı" başlığı ile 1950 yılında "Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I'de yayımlamıştır. Buradaki örnek metinlerden dördü masaldır.

Türkiye'de Bulgaristan Türk masalları üzerine çeşitli çalışmalar

yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar ağırlıklı olarak masal metinlerinin yayımlanması şeklindedir.

Milino köyü ve çevresinin ağız araştırmalarının incelendiği “Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar” adlı çalışmasında Hüseyin Dalli, İsmail Ahmedov Yusufov adlı kaynak kişiden almış iki masal metnine yer vermiştir. Bu çalışmada masal başlığı altında verilen bir diğer metin ise Nasreddin Hoca fıkrasıdır.

1989 yılında yaşanan büyük göç olayının gündemde olduğu günlerde T.C. Kültür Bakanlığı, Nimetullah Hafız tarafından hazırlanan “Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri I-II” adlı eseri yayımlamıştır. Eserin birinci cildinde “Atasözleri ve Deyimler, Bilmece, Maniler, Ninniler ve Türküler” yer almaktadır. İkinci cilt, “Fıkralar, Efsaneler, Masallar” dan oluşmaktadır.

Çalışmada 84 masal bulunmaktadır. Masal metinleriyle ilgili herhangi bir bilgi yer almadığı gibi masal metinleri gelişigüzel sıralanmıştır. Çok uzun masal metinlerinin yanında çok kısa masal metinleri de vardır. Çalışmada “Hayvanlarla İlgili Fıkralar” ile masallar bölümündeki hayvanlarla ilgili örneklerin ayrı ayrı ele alınması da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Nimetullah Hafız, masalların nereden alındığıyla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak eserdeki 35 masal metni yukarıda sözünü ettiğimiz Emil Boev ve Hayriye Memova tarafından hazırlanan “Rodop Türk Halk Masalları” adlı çalışmadaki masallarla aynıdır. Geriye kalan 50 masal metninin kitabın sonunda verilen listede yer alan ve yukarıda tanıttığımız kitaplardan seçilmiş olma ihtimali yüksektir.

Ahmet Tacemen’in hazırladığı “Halk Edebiyatı Verileri Zemininde Türk Kimliği II” adlı eserde masallara geniş bir yer ayrılmıştır. 55 masal metni Kırcaali ve ilçelerinden derlenmiştir. Çalışmada yer alan 21 fıkra ise Nimetullah Hafız’ın “Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri II” adlı eserinin fıkralara ayrılmış bölümünden seçilmiştir.

Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan “Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 8 / Bulgaristan Türk Edebiyatı” adlı eserde de masal metinleri yer almaktadır. Eserde yer alan 22 masal metni daha ön-

ceki kaynaklardan seçilerek alınmıştır. Tahir ile Zülha masalı bu çalışmada da yer almaktadır. Ancak eseri hazırlayan Hayriye Süleymanoğlu Yenisoğlu, eserde yer alan masalların nereden alındığını belirtmemiştir.

Hayriye Süleymanoğlu Yenisoğlu'nun hazırladığı ve Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan "Bulgaristan Türk Çocuk Edebiyatından Örnekler (Folklor Türleri, Şiirler ve Düz Yazılar)" adlı çalışmada on adet masal metni yer almaktadır. Çalışmada yer alan; "Üç Kardeş ve Altın Elma", "Keloğlan ile Kemer Tay" adlı masallar Yenisoğlu'nun Bulgaristan'da iken Emil Boev ile birlikte hazırladıkları "Rodop Türk Halk Masalları" adlı çalışmadan, "Misk Çelebi" adlı masal ise Nimetullah Hafız'ın "Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri II"den alınmıştır. "Tatlıca, Tıkızca, Semizce", "Fatmacık", "Becerikli Delikanlı", "Tilki ile Horoz", "Akıl ile İncir", "Ayşecik", "Kar Çiçeği" adlı masallar; Zebil/Silistre, Kriçim/Filibe, Dolni Voden/Asenovgrat, Belovets/Ruscuk, Sinya Voda/Razgrat bölgelerinden derlenmiştir (Yenisoğlu 2002:49-79).

Bulgaristan Türk masalları üzerinde Türkiye'de makale düzeyinde de çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri Ali Berat Alptekin'in "Bulgaristan Türklerinden Derlenen Bir Masalın Motif ve Tip Yapısı ve Varyantlarının Mukayesesi" adlı çalışmadır. Alptekin, bu çalışmasında öncelikle anlatmaya dayanan türlerin birbirleriyle karşılaştırmasını yapmış, motif tarifleri ve çalışmaları üzerinde durmuştur. Daha sonra "Elmas Dağı" adlı örnek masalın motif sırası, Motif Index'e göre motifleri, motif numaraları ve kataloglardaki tip numaraları belirtilmiş, son olarak da masal, varyantlarıyla karşılaştırılmıştır.

M. Öcal Oğuz, 1986'da Milli Folklor Araştırma Dairesi adına yapılan Kırklareli Saha Araştırması çalışmaları sırasında Bulgaristan Osmanpaşa-Alvanlar Köyü'nden 1905 doğumlu olabileceği tahmin edilen, 20 yaşında iken ülkemize göç eden ve Kırklareli- Kofcaz Terzidere Köyü'nde yaşayan Şehriban Davulcu'dan 7 masal metni derlemiştir. Açıklamalar kısmında yazar kaynak şahsın ayrıntılı künyesini ve derlenen metinleri yazıya geçirirken dikkat ettiği hususları da belirtmiştir. Kaynak kişi masalları çocukluğunda ninesinden dinlemiştir. M. Öcal Oğuz bu çalışmasını; "Kırklareli'de Derlenen Bulgaristan Türkleri'nin Masal

ve Türküleri” başlığıyla yayımlamıştır. Çalışma, “Üç Kardeş”, “Devlet Kuşu”, “Fakir İhtiyar Zengin Ayı”, “Darı Tarlası”, “İki Kardeş”, “Keloğlan” ve “Parmak Çocuk” adlı masalları içermektedir.

Bulgaristan Türk masalları üzerine yapılan bir diğer çalışma da Ahmet Öcal’ın “Bulgaristan Türk Masalları ile Yozgat (Karakuyu) Masallarının Karşılaştırılması” adlı makalesidir. Yazar, yukarıda sözünü ettiğimiz Nimetullah Hafız’ın “Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı II” adlı çalışmasından aldığı; “Altınbaş’la Gümüşbaş”, “Üvey Kız”, “Beyin Oğlu ile Güzel Kız”, “Altın Elma”, “Köse” adlı beş masalı, Yozgat’a bağlı Karakuyu Köyü’nden derlenen beş masalla, Anti Aarne-Stith Thompson metoduna göre karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Öcal’ın, Nimetullah Hafız’ın çalışmasından aldığı beş masaldan; “Beyin Oğlu ile Güzel Kız”, “Altın Elma”, “Köse” adlı masallar yine yukarıda sözünü ettiğimiz Boev- Memova’nın birlikte hazırladıkları “Rodop Türk Halk Masalları” adlı eserde de geçmektedir.

Öğrenciler tarafından hazırlanan bitirme tezlerinde de Bulgaristan Türk masal metinleri bulunmaktadır. Bunlardan biri Şükrü Aydın tarafından hazırlanan “Batı Trakya (Rodoplar) Karasu Vadisi Türk Köyleri Ağzı”dır. Bu bitirme tezinde dokuz masal metni yer almaktadır. Metinler, Bulgaristan’ın Nevrekop ilçesinin çeşitli köylerinden göç eden kişilerden derlenmiştir.

Bu masallardan üç tanesi Saim Sakaoğlu tarafından “Batı Trakya (Rodoplar) Karasu Vadisinden Göç Eden Türklerin Halk Edebiyatı” başlıklı makalesinde yayımlanmıştır. Masallar Sakaoğlu tarafından sınıflandırılmış ve karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Sakaoğlu, burada yer alan “Avcının Kismeti” adlı masala daha sonra “Masal Araştırmaları” adlı eserinde de yer vermiştir (1999:316).

“Kırcalı ve Deliorman (Bulgaristan) Yöresi Türk Halk Edebiyatı Örnekleri” adlı bitirme tezi Halime Usanmaz tarafından hazırlanmıştır. Fikret Türkmen’in danışmanlığında hazırlanan Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde bulunan bu bitirme tezinde altı masal metni bulunmaktadır. Altı masal metninden üç tanesi Rıza Mollov tarafından Razgrad ve Şumnu’dan derlenen masal

metinleridir. Üç tanesi ise İzmir’e yerleşmiş Bulgaristan göçmenlerinden derlenmiştir.

Bir başka bitirme tezi de Sevim Yıldız tarafından hazırlanan; “Bulgaristan (Kırcaali) Türklerinden Derlenmiş Masallar”dır. Fikret Türkmen’in danışmanlığında hazırlanan Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde bulunan geniş çerçeveli bu bitirme tezinde; 71 asıl masal, 24 hayvan masalı, 23 gerçekçi masal, 34 fıkra ve 5 çeşitli masal (zincirlemeli, yalanlamalı, vb.) bulunmaktadır. Ayrıca üç de halk hikâyesi yer almaktadır. Bitirme tezinde yer alan masallar Bulgaristan’ın Kırcaali ilinin Sürmenler köyünde ve çevresinde uzun yıllar öğretmenlik yapan Zihni Şenol’un derlemeleridir. Zihni Şenol, bu masalları öğrencileriyle birlikte toplamış ve dosyalamıştır. 1989 yılındaki büyük göç sırasında ailesiyle birlikte Türkiye’ye göç eden Zihni Şenol, İzmir’e yerleşmiş ve öğretmenlik yapmıştır.

Hatice Sevinç tarafından hazırlanan “Stanimaka (Asenovgrad) Yöresindeki Türklerin Adet, Gelenek ve Göreneklerinin İncelenmesi” adlı bitirme tezinde üç masal metni yer almaktadır. Masallar, Asenovgrad’da Hatice İdriz ve Süriye Hafızov adlı kaynak kişilerden derlenmiştir (Sevinç 2007:107-110).

“Bulgaristan/Burgaz Bölgesine Ait Halk Bilgisi Ürünleri” adlı bitirme tezinde altı masal metni bulunmaktadır. Masallardan üçü Bulgaristan’dan 1989’da Türkiye’ye göç eden Yalova’ya yerleşen kaynak kişilerden derlenmiştir. Diğer üç masal ise; Burgaz ili Aytos ilçesi Yase-nova köyünden Ahmet Halilov tarafından daha önce derlenip yazıya geçirilmiş ve bitirme tezini yapan Gülsüm Kambur’a verilmiş masallardır. Ahmet Halilov’dan alınan “Garip ile Şahsine” anlatması masallaşmaya yüz tutmuş halk hikâyesi örneğidir (Kambur 2007:30-48).

Naylen Salimehmed tarafından hazırlanan “Bulgaristan Kırcaali İli ve Çevresi Türk Ağzı” adlı yüksek lisans tezinde Kırcaali’ye bağlı; Tuzluk, Üç Tepe, Akçagayrak, ve Işıklar köylerinden derlenen on iki masal metni bulunmaktadır.

İbrahim Özkan tarafından hazırlanan “Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma” adlı doktora tezinde on beş masal

metni yer almaktadır. “Fakir Çoban”, Padişahın Çocuğu” ve “Rüya” adlı masallar 1951 ve 1953 yıllarında Rıza Mollov tarafından Razgrad ve Şumnu’dan derlenmiş masallardır. Geriye kalan masallardan bir kısmı Bulgaristan’da bir kısmı ise Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç eden kaynak kişilerden derlenmiştir. Özkan, çalışmasına aldığı bu on beş masal metnini tip numaralarına ve motiflerine göre de incelemiştir (2008:51-64). Ayrıca Özkan, çalışmada yer alan on beş masal metnini; hayvan masalları ve asıl masallar: olağanüstü, gerçekçi masallar olarak sınıflandırmıştır (2008:49).

2. Bulgaristan Türk Masallarında Kalıplaşmış Sözler

2.1. Başlangıç/Giriş Formelleri

“Adamın birinin karısı ölmüş” (Özkan 2008:594).

“Adamın birinin bir oğlu varmış, mektebe göndermiş” (Özkan 2008:602).

“Bak şimdi bir öksüz kız varmış” (Özkan 2008:593).

“Bir varmış bir yokmuş. Bir bey varmış” (Boev ve Memova 1963:11).

“Bir varmış bir yokmuş. Bir vakit bir padişah kızı varmış” (Boev ve Memova 1963:49).

“Bir sığırtmacı kızı varmış” (Özkan 2008:606).

“Bir ailede üç çocuk varmış” (Boev ve Memova 1963:142).

“Bir varmış bir yokmuş. Evvel zaman içinde gurbetçi bir çocuk varmış” (Hafız 1990:182).

“Bir varmış bir yokmuş. Vaktin birinde tilki, arslan ve kurt arkadaş olmuşlar” (Boev ve Memova 1963:6).

“Ecel bu ya, bir gün bir ananın kapısını da çalmış. Sorup soruşturmaya, görüp görüştürmeye meydan bırakmadan, zavallı kadıncağızın kocasını alıp gitmiş” (Hafız 1990:138).

“Eskiden, muharebe zamanında bir ailenin bir kız çocuğu dünyaya gelmiş” (Özkan 2008:597).

“Evvelce bir kadının hiç kızanı olmazmış” (Boev ve Memova 1963:61).

“Evvel zamandayken, kalbur samandayken, pire hamamdayken, sinek tavanda sıçanları tutup tutup yerken, memleketin birinde bir delikanlı varmış” (Hafız 1990:186).

“Kamber İsmail’in bir kaz masalı vardı. Fakir bir adam varmış. Bunda, ilerde geride bir şeycik yokmuş” (Özkan 2008:600).

“Köyün yakın bir yerine bir tilki gelmiş” (Özkan 2008:601).

“Vaktin birinde bir köyde Topal İsmail adında biri yaşıyormuş” (Boev ve Memova 1963:96).

“Vaktin birinde bir varmış bir yokmuş. Bir köyde bir ejderha varmış” (Boev ve Memova 1963:79).

“Varmış yokmuş, günün birinde bir adamın bir çocuğu varmış” (Boev ve Memova 1963:94).

“Masal masal maliki. Yolda saydım on iki. On ikinin yarısı, tilki, çakal karısı. Masal masal martladı. İki fare atladi. Kurbağa kanatlandı. Taş vurdu bardağa, gelin çıktı çardağa. Masal masal mart atar. Dil dokur damak atar. Masalcı başı da masala başlar: Bir varmış bir yokmuş bir zamanlar bir adamın üç çocuğu varmış” (Hafız 1990:203).

“Sesleyen seslesin, pabucuna kara eylesin, uzatmayalım arasını, sürtürürüm bakırın karasını, çekelim çuvalın darasını, verelim şu arkadaşın parasını, çeksin arabasını, gelin beni dinleyin:

Bir varmış, bir yokmuş, vaktin birinde bir kasabada, ihtiyar anne-siyle bir çoban yaşıyormuş” (Boev ve Memova 1963:146).

“Zaman zaman için, kalbur saman için, hamam yıkanmak için, davul zurna çalmak için derken dört çingene düğün yapmak için bir köye çekilmişler” (Boev ve Memova 1963:32).

“Zaman zaman içinde, kalbur saman içinde, pireler mekik dokurken eski hamam içinde. Tuttum pirenin birisini, davula gerdim derisini. On sekiz bin mandaya çektiydim leşini. Gelmez misin, yol bilmez misin? Sen bu işlere gülmez misin? Buna ben de gülerim, sen de gülersin ama şu Hazeran Kuşu hikâyesi yürekleri ağlatmasa. Bir varmış bir yokmuş, Allah’ın kulu çokmuş. Bu kulların içinde fakir bir avcı varmış” (Hafız 1990:145).

“Zaman zaman içinde, kalbur saman içinde, keçi berber, manda

muhtarken, bir gün evden kaçtım. İki atla bir anahtar deliğinden geçtim. Çayır çimen, dağ taş aşıp gittim, gittim... Bir de arkama baktım: bir tellallar bağılıyor, bir tellallar bağılıyor ama:

— Kırk kazan keşkekle, kırk kazan yoğurdu kim yiyecek? diye.

Keşkekle yoğurtta kaldı gözüm. Hemen eve döndüm. Evimizin önünde bir ağaç vardı. Kırk kişi tuttum yondurdum. Kırk kişi tuttum oydurdum. Kırk kazan keşkekle kırk kazan yoğurdu içine doldurdum. Sonra oturdum, yedim, ama dudaklarımın bile haberi olmadı... Karşıya baktım, dere gibi hoşafılar. Tepe gibi pilavlar. Kolum gibi dolmalar. Budum gibi sarmalar. Yer yemez misin, hani de görmez misin? O gün öyle bir gün, öyle bir gündü ki karnım davula döndü. Ağzımın yine bir şeyden haberi yok. Birazını da eşeğe yükledim, size getiriyordum. Dereden geçerken kurbağalar: “vırak vırak” dediler. Ben ise “bırak bırak” diyorlar anladım. Onları bıraktım oraya... Eşeğimle çıktım karaya, eşeğimin bacakları da mumdanmış, orada eriyip kalıverdi. Alıp başımı düştüm yola. Çok uzatmayalım başlayalım masala” (Hafız 1990:150).

“Zaman zaman içinde. Kalbur saman içinde, develer top oynarken eski hamam içinde. Hamamcının tası yok. Hamamın kubbesi yok. İçinde yıkanacak suyu yok. Çarşıda bir tazı gezer, boynunda haltası yok. Saraca gittim, dedim: “Bir halta yapar mısın? Üç beş para kapar mısın?” Dedi: “Hay hay yaparım, kaparım istersen masala başlarım.” Dedim: “Başla, başla”, o da başladı masala: Bir zamanlar bir adamın karısı ölmüş” (Hafız 1990:205).

“Ey Ali dost, Veli dost, ne keçi kaldı ne post. Çayıra serdik postu, şu gelen kimin dostu? Hem senin, hem benim olsun; cepleri para dolsun, düşmanın rengi solsun, yolun sağından mı gideyim, solundan mı gideyim, diye sorsun. Ne şiş yasın ne kebab. Ne sakala minnet, ne bıyığa hizmet, nabzına göre şerbet. Nerde hareket orda bereket, deyip yola düzüldüm. Derelerden sel gibi, tepelerden yel gibi, Çukurova mantarı gibi altı ay ağarıp gittim. “Gidip de gelmemek var, gelip de bulmamak var” deyip, bir padişahın sarayı önünde durdum. Durdum da ne gördüm, ne işittim dinleyin anlatayım” (Hafız 1990:209).

“Evvel zaman derler bir zaman vardır. Balın petek dolusu, dere-

nin soğuk sulusu, çölün çatır çatır kurusu. Yeşil dağ, sarı yayla, altı ayla on gün yürü, bir türlü bitmek bilmez, çekilmez bu yolculuk, çekilmez...

Haydin bakalım, haydin bakalım, erken kalkalım, erken yatalım. Dağın soğuk sulu deresi, çölün çift hörgüçlü devesi; koca ormanın çın-gıraklı yılanı, ayrıklı tarlanın sıçanı koşup gelmeden, buyurun mangal başına, buyurun mangal başına!... Mangalı eşelim, kimin derdi varsa de-şelim... Hatice hanımın paçalı tavuğu. Tuzsuzların gelini, göstermezmiş elini! Çengellerin kızı var ya? Gemi almış azıya; ne ana dinler ne baba. Mahallenin gaga burunlu, sivri dişli koca karısı, elinde taşı, yok şu ka-darcık tasası: On altısındaki veremli, altmışındaki inmeli, deli mi deli mi demeden çalmadığı kapı bırakmaz. Süpürgenin sapı, odanın dört köşe-sindeki, çöpü, hastanın kaşığı, iki aylık kuzunun aşığı, paranın gümüşü gümbürder tas içine. Ateşler yanar, kurşunlar erir, hasta yatağında erir de erir, lakin koca karı işini bilir: Somunun irisi, kara tavuğun birisi, inci dizisi der, başka şey demez, başka şey istemez...

Mahallenin derdi bize mi kaldı? Masalcı yine dedikoduya daldı, dedirtmeden masala başlayalım, haydi bakalım. Bir varmış, bir yokmuş. Kasabanın birinde bir Köse dayı varmış” (Hafız 1990:248).

“Evvel zamandayken, kalbur samandayken, fare dülgerken, kap-lumbağa berberken, kösede sakal yokken, vaktin birinde fakir bir genç, bir beye çırak olmuş” (Boev ve Memova 1963:86).

“Bir varmış bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman için-de, annem bana vurdu bir oklava, ben kaçtım gittim, bir de ne göreyim, size ne söyleyeyim. Babam gelmiş dünyaya. Başlamasın mı ağlamaya. Başladım ben de beşiğini sallamaya. Göklerde havalandırmaya. Bir de ne oldu, ne oldu. Beşik yıldızla doldu. Aldım boşalttım, bitmedi. Babam da ağlamayı kesmedi. Ay derken, vay derken, o sabah erken, ben beşi-ği sallarken beşik gökte asılı kaldı. Babam da bilmem nereye saklandı. Aradım taradım. Şaşırdım kaldım. Bir de baktım babam binmiş pireye, geliyor titreye titreye. Bir üfledim pire uçtu. Babam da aldı başını kaçtı. Sonra eve döndükten sonra bana bir şamar attı. Az kalsın aklımı alacaktı. Dur dedim, gideyim bir yerden bir masal dinleyeyim” (Hafız 1990:284).

2.2. Geçiş Formelleri

“Aradan bir vakit geçtikten sonra” (Özkan 2008:611).

“Az gitmişler uz gitmişler, çay boyunca düz gitmişler, bir değirmene yaklaşmışlar” (Boev ve Memova 1963:32).

“Az gitmiş, uz gitmiş mi diyelim? Dere tepe düz gitmiş mi diyelim? Ne dersek diyelim, kızcağız bir kasabaya varmış” (Hafız 1990:214).

“Bir gün geçmiş, iki gün geçmiş, Köse’ye şöyle demişler” (Hafız 1990:162).

“Bir ay, iki, üç, beş ay, bir sene, iki sene derken çocuk hep içerde kapalı kalmış” (Hafız 1990:140).

“Çocuk dağda az beklemiş, çok beklemiş, tam dokuzuncu gün yılan kalkıp gitmiş” (Hafız 1990:123).

“Çoban ile yılan yola çekilirler. Az giderler, uz giderler, dere tepe düz giderler. Derken yılan padişahının memleketine gelirler” (Boev ve Memova 1963:146).

“Derken ağacın altına bir arslan dikilivermiş” (Hafız 1990:117).

“Gel zaman git zaman padişah evlenmiş” (Hafız 1990:116).

“Gel zaman, git zaman, çocuklar büyümüşler” (Hafız 1990:191).

“Gelelim diğer tarafa” (Özkan 2008:608).

“Gelgelim sözü unutmayalım, masalı laf ebeliğine katmayalım” (Hafız 1990:145).

“Gelgelelim, derdini kimseye açmazmış” (Hafız 1990:186).

“Gemi büyük, yol uzun, deniz engin, gider de gider! Gide gide arkadaşının memleketine varır” (Hafız 1990:211).

“Gitmişler, gitmişler dere tepe düz gitmişler, bir de arkalarına baksalar bir balta sapı kadar yol yürümüşler. Nihayet gide gide akşam bir ovada kalmışlar” (Hafız 1990:119).

“Gündüz gider güneşe bakar, gece gider aya bakar; mermer çeşmelerden soğuk sular içer, ulu söğütlerin altında yatar, yüreği geçer. Derken efendim, çok konuşup başınızı ağrıtmayalım, Misk Çelebi’nin çayır-daki köşküne varır” (Hafız 1990:215).

“Kızcağız ağlaya dursun, biz gelelim çocuklara” (Hafız 1990:190).

“Mehmet gitmiş gitmiş, en sonunda ulu bir dağa varmış” (Hafız 1990:117).

“Yola koyulmuşlar. Az gitmişler, uz gitmişler, dere tepe geçmişler. En sonra bir kuyunun başına gelmişler” (Boev ve Memova 1963:51)

2.3. Bitiş Formelleri

“Aslan Ali, Gülkız, Yarım Elma ve padişahın oğlu yeniden büyük bir düğün yapmışlar. Dere gibi hoşafklar, tepe gibi pilavlar, kolum gibi dolmalar, budum gibi sarmalar yenmiş kırk gün kırk gecede, bugünlere bile kalmış” (Hafız 1990:121).

“Babası ile Fatma kız da mutlu hayatlarına devam etmişler” (Özkan 2008:596).

“Ben de düğünde bulundum, herkesle beraber yedim içtim. Gelirken size de biraz getireyim dedim: Bir altın tepsisi içine kuzu kızartması koydum, fakat gelirken, o Ahmetlerin köpeği güzel kuzu kızartmasının kokusunu almış ve takıldı arkama, ben de tepsiyi bırakarak kurtuldum. Köpek kuzuyu yedi ama yarın tepsiyi gidip Ahmet’in annesinden isteyin” (Boev ve Memova 1963:154).

“Bütün insanları toplarlar, kırk gün kırk gece Bahtiyar kızanıyla beraber bir düğün yaparlar. Sağ iseler şimdiye kadar yaşıyorlar” (Boev ve Memova 1963:55).

“Böylece doğruluk yerini bulmuş, fakirler de bahtiyar olmuşlar” (Hafız 1990:141).

“Çocuk almış kızı gitmiş evine. Dağların sahibi dağa, su salan suların başına. Çoban, koyunlarının yanına. Böylelikle, iyilikle çocuk da ermiş muradına. İyiliğe iyilik yapmanın sonucu bu olmuş işte” (Hafız 1990:188).

“Delikanlı kırk katıra ana kızı bağlamış, bir de eline kamçı almış, onları hem sürüklemiş hem kamçılarmış, ikisini de öldürmüş” (Özkan 2008:609).

“Fatmecik ermiş muradına. Herkes küssün kendi bahtına. Fatmecik bakmış rahatına. Gönülü gözü açılmış, etrafına neşe saçılmış. Bunu gören üvey ana hasetliğinden hastalanarak ölmüş” (Hafız 1990:144).

“Güzel saka tekrar kızla evlenmiş ve kırk gün kırk gece düğün yapıp eğlenmişler. Onlar ermiş muradına, biz çıkalım kiremitliğine” (Hafız 1990:156).

“İşte en sonunda iki garip, iki sevgili, birbirine kavuşmuşlar. Öyle bir düğün yapmışlar, öyle güzel yaşamaya başlamışlar ki, herkes onlardan memnunmuş” (Hafız 1990:287).

“Kırk gün kırk gece düğün yapmışlar. Şimdi de çok güzel geçiniyorlar” (Hafız 1990:181).

“O günden sonra, çobanla kız, güle güle geçinmeye başlamışlar. Hatta şimdi bile hala da geçiniyorlarmış” (Hafız 1990:137).

“Padişah sevindi mi bilmiyorum bu kuşa. Çok sonbahar çok bahara karışmış bugüne dek; çok yaz, meyvelerini teslim etmiş kışa. Bizim yiğit avcı da dilden dile, ilden ile dolaşarak, bulmuş yerini. Şimdi sıra geldi vermeye değerini” (Hafız 1990:149).

“Yolda giderken, gökten bulutun içine üç elma düşer; birini, erkek çocukları olsun diye, bölüşüp ikisi yer; birini bana verdiler; üçüncüsünü size yolladılar; hem yiyelim, hem erkek çocukları olması için dua edelim diye...” (Hafız 1990:217).

“Yolda giderken, gökten bulutun içine üç elma düşer; birini, erkek çocukları olsun diye, bölüşüp ikisi yer; birini bana verdiler; üçüncüsünü size yolladılar; hem yiyelim, hem erkek çocukları olması için dua edelim diye....” (Hafız 1990:217).

3. Bulgaristan Türk Masalları Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Masallar genelde nesir anlatıdır. Ancak çok az da olsa anlatıcının kabiliyetine bağlı olarak masal metnine nazım parçalar eklenebilir. Bulgaristan Türk masallarının bazılarında da nazım parçalar görülmektedir. “Altınbaş’la Gümüşbaş” masalında çocuklarından ayrılan anne, özlemini türküyle dile getirir:

“Göre göre görmez oldu gözlerim
Altınbaş’la Gümüşbaş’ı özledim
Mahşeredek hep onları gözlerim
Onlar benim tek ümit yıldızlarım
Ah kara günler, kara günler
Evladına herkes böyle mi inler...”
(Hafız 1990:190).

“Hayat Suyu” adlı masalda ise, küçük kardeş altın sarayın içinde güzel bir kadını çocuklarına ninni söylerken bulur:

“Ninni diyem uykunuz gelsin
Uzak yoldan yolcumuz gelsin
Size uzun ömürler versin
Ninni nazlı yavrularım, ninni
Ninnilerim benim olsun
Uykularım sizin olsun
Bize de gelip bir yudum su verenler olsun.
Ninni yavrularım ninni!”
(Hafız 1990:130).

“İki Gurbetçi” masalı ise bir türkü ile başlar. Ali ile Veli adında iki arkadaş;

“Şu dağlar büsbütün taş Kır atıma bineceğim
Ne ana kaldı ne kardaş Gurbet ele gideceğim
Gurbet elde hasta olsam Gurbet elde yoktur kimsem
Yoktur bana bir yoldaş. Kime yoldaş diyeceğim”

Türküsünü söyleyerek yola çıkarlar (Hafız 1990:299).

“Turgut ile Korkut” masalında da anne çocuklarına bir türkü ile seslenir (Hafız 1990:319).

“Kabak Kız” adlı masalın sonu ise efsane özelliği taşımaktadır.

“Aradan biraz zaman geçmiş. Başka bir düğün olmuş. Kaynana gene düğüne gitmiş. Kaynanası gittikten sonra kabaktan çıkmış, güzel

elbiseler giymiş ve bir beygire binip düğüne gitmiş. Düğünde onu gören âşık olurmuş. Ona kiminsin diye sormuşlar, kız ise Kabakçıoğlu adında bir beyin kızı olduğunu söylemiş. Kaynanası şüphelenmiş. Kızdan ileri eve dönmüş. Kabuğu görünce ateşe atmış. Tam bu sırada kız da dönmüş. Kabuğunu ocakta görünce düşüp ölmüş. Kocası da karısının öldüğünü görünce kılıcını çekip kendisini öldürmüştür. Her ikisini de bir mezara koymuşlar. Mezarın üstünde bir gül ağacı bitmiş. Onda iki gül açmış, biri beyaz, biri kırmızı. Anneleri dünyada yalnızca, deli divane kalmış” (Boev ve Memova 1963:63).

Masalların içinde atasözü, deyim gibi diğer halk edebiyatı türleri de yer alır. Bulgaristan Türk masalları atasözü kullanımı bakımından zengin örnekler gösterir:

“Az tamah çok zarar getirir, demezler mi?” (Hafız 1990:326).

“Kâr mı tatlı, yâr mı tatlı, derler ya!” (Hafız 1990:316).

“Gelişine göre varışım, tarhanana göre bulgur aşım!” (Hafız 1990:313).

“İşleyen dişlemiş, işlemeyen ise kişnemiş.” (Hafız 1990:296).

“İt ürür, kervan yürür.” (Hafız 1990:310).

“Değirmen dediğin iki taştan, muhabbet dediğin iki baştan”. (Hafız 1990:307).

“Bu dert onu uzun boylu ağlatmış: “Dert ağlatır, aşk söyletir, dert gezer, derman arar. Ama bu gözyaşları neye yarar. Karınca kaderince, herkes kısmetince” diye düşünüp kalmış” (Hafız 1990:131).

Bulgaristan Türklerinin inanış ve geleneklerinin yansımalarını anlattıkları masallarda görmek mümkündür.

“Padişah Kızı” adlı masalda anlatıcının söylediği şu sözler, Bulgaristan Türkleri inançlarını yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir: “— Ah, sus konuşma, zere duyarlarsa, beni de seni de öldürecekler. Ben küçük iken anam benim bezlerimi ezandan sonra dışarıda bırakmış. Peri kızları da onları kapmışlar. Ben şimdi kırk bir perinin elindeyim ve onlara hizmet etmekteyim” (Boev ve Memova 1963:52).

Bulgaristan Türklerinde sonradan kazanılan akrabalıklardan biri “ahiretlik”tir. Ahiret kardeşi olanlar birbirlerine her konuda yardımcı

olurlar. “Azrail ile Avcı” ve “Ahiretlik” masalında “ahiretlik” uygulamasına gönderme yapılmaktadır (Boev ve Memova 1963:56, Yıldız 1993:180).

Masallar, anlatıldıkları çevrenin özelliklerine göre şekillenir. Dinleyicinin konuyu daha iyi anlaması için masalcı; yaşanan çevreden örnekler verir ya da öğrendiği bir masaldaki o bölgeye yabancı unsurları çevrede bilinen unsurlarla değiştirir. Masallarda sandık belirsiz bir dereye, denize atılırken Bulgaristan Türk masallarından birinde sandık Tuna nehrine atılır: “Ebe alır masumları, kor bir sandık içine, atar Tuna’ya sandığı” (Nemeth 1996:144). “Az gitmişler, uz gitmişler, dere tepe geçmişler, en sonra Meriç gibi büyük bir nehre varmışlar” (Boev ve Memova 1963:139).

İleri gelen esnaf ve işveren için “patron” anlamında kullanılan veya gayrimüslimlerin ileri gelenlerine, patronlarına, özellikle Rum zenginlerine verilen bir unvan olan ‘çorbacı’, (<http://www.lugatim.com>), Bulgaristan Türk masallarında geçmektedir: “Çocuk güle güle eve varmış. Çorbacılar vermiş” (Yıldız 1993:127).

Masalların sonu ağırlıklı olarak mutlu sonla biter. Bulgaristan Türk masalları da genelde mutlu sonla sona erer. Ancak “Tahir ile Zülha, Kabak Kız” (Boev ve Memova 1963:57-61), “Üç Kız Kardeş” (Yıldız 1993:47), ve “Padişahın Çocuğu” (Özkan 2008:618) adlı masallarda mutlu son yoktur.

Rumeli Türkçesine özgü cümle kuruluşları masallara ayrı bir tat katmaktadır. “Seni gidi kurnaz tilki, sen beni astırmağa istermişsin, demiş” (Boev ve Memova 1963:70), “Yok zarar misafirlerle beraber gel, demiş” (Yıldız 1993:12), “Oğlanlar baba zanaatı diye süpürge bağlama-ya savaş etmişler” (Yıldız 1993:7).

Masallar, bölgeye özgü kelimelerin kullanımlarının güzel örnekleri ile doludur. Türkiye sahasının aksine “çocuk” kelimesini Bulgaristan Türkleri sadece “erkek çocuk, delikanlı” anlamında kullanırlar. “Kızan” kelimesi ise hem erkek hem de kız çocuğunu ifade eder. “— Kız olsam çok toplayayım, ben ise çocuğum, biricik yeter, demiş.” (Boev ve Memova 1963:89). “Kız, çocuktan ayrı balkanda yıkanırken, balkanın içe-

risinden bir kurt çıkıyor ve kızı ısırtıyor. Kız, “Yandım!” diye bağıyor. Çocuk koşuyor. Bir de ne görsün! Kız al kan içerisinde yatıyor. Çocuk, oraya kızın mezarını kazıyor. Kızı gömüyor. Mezarın başında kendisi de ağlaya ağlaya ölüyor” (Özkan 2008:618). “Çekilmek” fiili Bulgaristan Türk ağızlarında şu örnekte olduğu gibi; “Bey evin yoluna çekilmiş” (Yıldız 1993:13) “yola çıkmak, uzaklaşmak, gitmek” anlamındadır. Türkiye Türkçesinde “bütün hafta, hafta boyunca” şeklinde ifade ettiğimiz kelime grubu, Bulgaristan Türk ağızlarında “hafta dolusu” olarak söylenmektedir. “Hafta dolusu düğünü şenliklerle geçirmişler” (Yıldız 1993:13).

Bazı cümlelerde ise Bulgarca kelimeler geçmektedir: “Milisyoner, gidip oğlanı padişahın yanına getirmiş” (Yıldız 1993:44). “Familyası der: “Yarın gene gidecek misin?” (Nemeth 1996:153).

Bulgaristan Türk masallarının bazılarında ölçülü nesrin izlerini de görmek mümkündür:

“Ey çoban, çoban. Boynunda ipli torban. Hür yaşarsın her zaman. Ama, padişah düşüne düşüne bize kurdu bir kapan. Ona ne yalan oluyor, ne de doğru. Bugün bana bir soru sordu. Bilirsen âlim, bilmezsem ezecek kafamı zalim” (Hafız 1990:322).

Kaynaklar

Alptekin, Ali Berat (1982). “Bulgaristan Türklerinden Derlenen Bir Masalın Motif ve Tip Yapısı ve Varyantlarının Mukayesesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 16, s. 163- 175.

Akgün, Atıf (2016). *Bulgaristan Türkleri Çocuk Edebiyatı (Dönemler-Temsilciler-Türler)*, Ankara: Bengü Yayınları.

Aydın, Şükrü (1974). *Anadolu’ya Göç Edenlerden Derlenmiş Batı Trakya (Rodoplar) Karasu Vadisi Türk Köyleri Ağzı*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Lisans Tezi Lisans Tezi, Erzurum.

Boev, Emil ve Hayriye Memova (1963). *Rodop Türk Halk Masalları*, Sofya: Narodna Prosveta.

Dallı, Hüseyin (1976). *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK Yay.

Eckmann, Janos (1941). “Die Türkische Mundart von Warnă”, *Körösi Csoma-Archivum III*, s. 141-214.

_____ (1950). “Razgrad Türk Ağzı”, *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I*, Ankara: TTK Basımevi, s. 1-25.

Hafız, Nimetullah (1990). *Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Mehtinleri II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hasan, Yakub Hasan ve Sabri Mehmet Con (2000). *Турски Приказки От Герлово И Тузлука/Gerlova ve Tozluk Türk Masalları*, Sofya: Stigmati Basımevi.

Kakuk, Suzanne (1958). “Textes Turc de Kazanlık II”, *Acta Orientalia*, 8. Cilt, Budapeşt: s.242-254.

Kakuk, Zsuzsanna (1961). “Die Türkische Mundart Von Küstendil Und Michailovgrad”, *Acta Linguistica Hungarica*, 11. Cilt, s. 322-367.

Kambur, Gülsüm (2007). *Bulgaristan/Burgaz Bölgesine Ait Halk Bilgisi Ürünleri*, Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Lisans Tezi, Uşak.

Mehmedeminof, Muhittin (1965). *Zaman Zaman İçinde (Masallar)*, Sofya: Narodna Prosveta.

Nemeth, Gyula (1965). “Die Türken von Vidin, Sprache, Folklore, Religion”, *Bibliotheca Orientalis Hungarica*, vol.10. Budapest.

Nemeth, Gyula (1996). *Vidin Türkleri (Dil-Folklor-Din)*, Çev. Abdurrahman Güzel, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.

Oğuz, M. Öcal (1987). “Kırklareli’de Derlenen Bulgaristan Türkleri’nin Masal ve Türküleri,” *Türk Folklorundan Derlemeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.121-133.

Öcal, Ahmet (2002). “Bulgaristan Türk Masalları ile Yozgat (Karakuyu) Masallarının Karşılaştırılması”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13, s. 113- 123.

Özkan, İbrahim (2008). *Bulgaristan Türkleri Halk Edebiyatı Üzerinde Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Sakaoğlu, Saim (1981). “Batı Trakya (Rodoplar) Karasu Vadisinden Göçen Türklerin Halk Edebiyatı”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 14, s. 203-231.

_____ (1999). *Masal Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Sevinç, Hatice (2007). *Stanimaka (Asenovgrad) Yöresindeki Türklerin Adet, Gelenek ve Göreneklerinin İncelenmesi*, Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, Uşak.

Salimehmed, Naylen (2006). *Bulgaristan Kırcaali İli ve Çevresi Türk Ağzı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Tacemen, Ahmet (1998). *Halk Edebiyatı Verileri Zemininde Türk Kimliği II*, Niğde: Niğde Üniversitesi Yay.

Usanmaz, Halime (1980). *Kırcali ve Deliorman (Bulgaristan) Yöresi Türk Halk Edebiyatı Örnekleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Lisans Tezi, İzmir.

Yamaç, Şekibe ve Slaveyko Martinov (1957). *Türk Masalları (Masal ve Efsaneler)*, Sofya: Narodna Prosveta.

Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu (1997). *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* (Nesir-Nazım), Bulgaristan Türk Edebiyatı, 8. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

_____ (2002). *Bulgaristan Türk Çocuk Edebiyatından Örnekler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Yıldız, Sevim (1993). *Bulgaristan (Kırcali) Türklerinden Derlenmiş Masallar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

BULGARİSTAN TÜRK MASALLARINDAN ÖRNEKLER

PADİŞAHIN ÇOCUĞU¹

Bir vakit bir padişahın bir çocuğu varmış. Çocuk, babasına darılıp çıkıyor yola. Az gitmiş uz gitmiş dere tepe düz gitmiş. Yabancı bir memlekete varmış. Parası bitmiş. Sabahleyin tellal bağırlıyor. “İki saat iş yapana bir lira var!” Çocuk tellalı duyunca derhal gidiyor.

— Ne iş diye, soruyor.

— Bir hayvan iskeletinin içine girmek ve iki saat durmak, der tellal.

— Ben yaparım, der çocuk.

Çocuk, giriyor iskeletin içine. Halk, oradan çekiliyor. O sırada kuş perileri gelip iskeleti kaldırıyorlar çocukla beraber bir dağın başına. Çocuk çıkıyor oradan. Tekerlenerek, yuvarlanarak dağdan aşağıya iniyor. Ne baksın? Bir saray görüyor. Saraya giriyor. O saray da kuş perilerinin padişahlarının sarayı imiş. “Ne geldin oğlum, ne istiyorsun” diyor perilerin padişahı.

Çocuk da o zaman başından geçenleri anlatıyor.

Diyor o zaman ihtiyar:

— Pekâlâ, oğlum, o zaman burada kalabilirsin. Bu sarayı silip süpürürsün. Ben de seni beslerim.

1 1951 yılında Rıza Mollov tarafından Razgradlı Abdurrahim Mehmed'den derlenmiştir. Bu metin Halime Usanmaz (1980) tarafından hazırlanan “Kırcalı ve Deliorman (Bulgaristan) Yöresi Türk Halk Edebiyatı Örnekleri, İzmir: Ege Üniv., Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Tezinden alınmıştır, s.47-49.

Anahtarları teslim ediyor çocuğa. İşte bu odaları aç, sil süpür diyor çocuğa.

Çocuk başlıyor. İçerilere bakıyor. Ne baksın? Altınlarla, elmaslarla süslenmiş binalar. Sabahleyin çıkıyor bahçeye. Gül bahçelerinin arasında havuzlar görüyor. O sırada iki güvercin geliyor, havuzun başına suya dalıp çıkıyorlar. Çocuk ne baksın? Ayın on dördü gibi iki tane kız oluyorlar. Birisinde çocuğun gözü kalıyor. Dönüyor saraya, ihtiyara soruyor. İhtiyar, “Ne gördün, ne geçirdin” diye soruyor.

— Bahçede bugün havuzun başında iki kız gördüm. Birisine vuruldum. Bunun kabili nedir? diye soruyor.

İhtiyar diyor:

— Ah, çocuğum, onlar peridir. Seni aldatırlar.

— Ne olsa çok merak ettim, birisini alacağım.

İhtiyar, diyor o zaman:

— Yarın sabah yine havuzun başına gittiğinde ne zaman onlar gömleklerini çıkaracaklar, hangisinde merakın varsa onun gömleğini kavra. O, sana yalvaracak; korkutacak, çeşitli şeylere girecek. Hiç korkma. “Gömleği vermem” de.

Dediği gibi oluyor. Çocuk, gömleği vermiyor. “Ben seninle evleneceğim” diyor. O zaman kız; “Madem öyle, hadi yürü gidelim padişahın yanına” diyor. Gidiyorlar.

Kızdan ayrı çocuğa, padişah diyor:

— Gömleği sırtına koyacaksın. Üç sene hiç çıkarmayacaksın. Çıkarırsan o seni aldatır.

O zaman çocuk ve kızı bir araya çağırıyor. Diyor onlara:

— Hadi kızım, hadi çocuğum! Şimdiden sonra ikiniz geçineceksiniz. Kıza diyor:

— Çocuğu al, memleketine götür.

Kız, çocuğu alıp memleketine götürüyor. Varıyorlar. Çocuğun babası sevinç içinde kalıyor. Çocuğun babası:

— Madem öyle sana yeni bir ev yapacağız. Bu gömlek üç sene

sırtta taşınmaz. Yeni binanın temelinde sandığa koyup, betonla sarıp koruruz. Onu oradan çıkaramaz artık o.

Bina derhal yapılmaya başlanıyor. Bina bitiyor. Kız ve çocuk eve giriyorlar. İçeri girerken kız, “Gömlek burada kokuyor” diyor.

Çocuk:

— Yoktur, yoktur diyor.

Kız:

— Bak şimdi ben bulacağım, diyor.

Duvarın dibine gidip yumruğunu vuruyor. Duvar yıkılıyor, sandık meydana çıkıyor. Gömleği içerisinden alıp tavana çıkıyor. Çocuğa diyor:

— Beni ararsan Kale-i gevher’de bul. Güvercin olup uçmuş.

Padişahın oğlu, kızı aramaya yola çıkıyor. Yine o memlekete gidiyor ve iskelete giriyor. Gelip onu dağın üstüne kaldırıyorlar. Aynı saraya gidiyor. Peri padişahını buluyor. “Ne geldin, kaçırdın mı? Ne dedi sana o kız” diye padişah soruyor.

— Beni ararsan Kale-i gevher’de bul, dedi.

Padişah diyor:

— Eh oğlum dünyanın öbür ucudur.

Periler gelsin diye emrediyor. Periler toplanıyor. Padişah, onlara içlerinde Kale-i gevher’i bilen var mı diye soruyor.

İçlerinden yaşlı birisi:

— Ben çocukluğumda onların hududuna kadar varabilirdim, diyor.

Padişah emrediyor:

— Hadi öyleyse al bu çocuğu oraya kadar götür.

Alıp götürüyor. Oraya bırakıp dönüyor. Çocuk yola devam ediyor. Bu kız Kale-i gevher’de “Beni bir ben-i Âdem aldı. Zannedersem bu çocuk beni bulacak” diye söylüyor. O padişah diyor:

— Eğer seni bir ben-i Âdem bulursa, ben de seni ona veririm.

Kendi perilerine emrediyor. Bütün hudut boyunca bir ben-i Âdem bulursanız alıp buraya getirin. Emrediyor. Çıkıyorlar aramaya. Bir de ne

görsünler bir delikanlı geliyor. Çıkıyorlar karşısına. “Nereye gidiyorsun be arkadaş” diye soruyorlar. O da onlara şu cevabı veriyor:

— Ben bir peri kızı aldım. Onu memleketime götürdüm. Onunla evlendiğimiz akşam kaçtı. Kendisi de bana “Beni Kale-i gevher’de bul” dedi.

Periler soruyor:

— Sen Kale-i gevher’i biliyor musun?

O diyor:

— Hayır bilmiyorum.

— Tut elimi, diyor. Rüzgâr gibi alıp aşırıyorlar onu. Yüksekten bakıyorlar, bir şavk parlıyor. Ona diyorlar:

— İşte bu görünen şavk, Kale-i gevher dedikleri yerdir. Bu çocuk “Yakın kalmışlık” diyor. Onlar:

— Bu görünen yere üç ayda zor varabiliriz, diyorlar.

Tut elimi diyorlar, yakındaki periler. Yine rüzgâr gibi uçuruyorlar oraya. Padişahın huzuruna götürüyorlar.

Kız, o zaman diyor:

— Ben sana demedim mi çok doğru kalpli çocuktur bu. Beni bulacak. İşte buldu. Padişah:

— İşte ben de seni buna veririm. Ölünceye kadar bununla yaşayacaksın. Haydi, al götür çocuğu memleketine. Yalnız kurttan korun.

Kız, bunu alıp memleketine götürüyor. Memlekete yaklaştıkları sırada bir de ne görsünler! Çocuğun babası padişah muharebeye başlamış. Babası zor durumdaymış. O zaman çocuk kıza, “Ne yapalım” diye soruyor. Kız:

— Otur şurada. Gizlen biraz. Ben onların kolayını bulurum.

Giriyor ordunun içerisine kimse bunu görmüyor. Onları kırıyor. Düşman orduları bozulup kaçıyor. Bu sırada çocuğun babası muharebeyi kazanıyor.

Kız dönüyor. Çocuğu arıyor. Çocukla buluşuyor. Çocuğa:

— Çok zamandan beri kirlendik. Şurada biraz yıkanalım. Ondan sonra temiz bir şekilde babamızın karşısına çıkarız.

Kız, çocuktan ayrı balkanda yıkanırken, balkanın içerisinden bir kurt çıkıyor ve kızı ısıyor. Kız, “Yandım!” diye bağıyor. Çocuk koşuyor. Bir de ne görsün! Kız, al kan içerisinde yatıyor. Çocuk, oraya kızın mezarını kazıyor. Kızı gömüyor. Mezarın başında kendisi de ağlaya ağlaya ölüyor.

PADİŞAH İLE ÇOBAN²

Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde cinler cirit oynarken eski hamam içinde, bir baktım, bir peri takılmış peşime. Ne yapayım? Var varanın, sür sürenin, destursuz bağa girenin hali yamandır dediler... Enteşeten, menteşeten derken, üç kişi daha çıktı bir köşeden. İkişi şallak mallak, birinin gömleği yok, çıplak. Çıplak oğlanın cebinde beş para buldum. Aldım parayı çarşıya gittim. Biri büyük bir karpuz satıyordu, şunu alayım, dedim. Ama karpuz o kadar büyüktü ki, koltuğa sığar, fındık kapçağına sığmaz. Karpuzu aldım. Keserken çakım içine kaçıverdi. Çakımı çıkartayım derken, elim içine kaçtı. Elimi çıkarayım derken kendim düştüm. Bakın şu kör şeytanın işine.

Karpuzun içinde başımı kaldırdım. O yana bu yana bakarken, bir adam bana bir tokat vurdu. Başım koptu, fırladı. Gide gide bit pazarına soğan sarımsak satmaya gitti. Ben de arkasından koştum. Başıma eriştim. “Sen benim başımsın, değilim, derken Kadı’nın kapısına dayandı iş. Olacak ya, Kadı da evinde yok. Mercimek ağacına çıkmış, mercimek toplarmış. Başımla ikimiz oraya gittik. Ağaç tepesinden bizi gören Kadı:

— Sizin davanız büyük dava. Ona bakamam bedava. Bana kırk yaprak kâğıtla, kırk kucak kalem getirin. Sonra da kırk ayak merdiven bulun beni buradan indirin, dedi.

Gittik, kırk yaprak kâğıt aldık. Kırk kucak da kalem getirdik... Kırk ayaklı merdiven aramaya çıktık. Onu da bulduk getirdik, mercimek ağacına dayadık. Kadı inerken merdiven bir kırılmasın mı!.. Kadı öldü, başım da yeniden bana döndü. Ona:

2 Hafız, Nimetullah (1990). Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinleri II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. s.321-323.

— Bana bir masal anlat, dedim.

O da sözü aldı, bakalım ne dedi:

Evvel zaman içinde, ülkelerin birinde bir padişah varmış. Bu padişah bir gün iki yumurta alıp bütün alimleri yanına çağırtmış ve “Bu yumurtalardan hangisini kara tavuk, hangisini ak tavuk yumurtladığını söyleyin” demiş. Bilmeyenlerin başını kestirmiş. Âlimlerden biri bilemeyince, köy köy, kasaba kasaba dolaşmaya başlamış. En nihayet bir köye varmış. Köyün hocası, hacısı ne kadar âlimi uleması varsa, hepsi padişahın yanına geldiyse de hiç biri sorunun altından çıkamamış. Padişahın emri üzre hepsinin kafaları kesilmiş. Hatta biri soruları bilemeyeceğini anlayınca köyden kaçıp gitmiş. Dağlar, tepeler aşmış, çok ülkeler, çok diyarlar dolaşmış, gide gide bir vadiye ulaşmış. Bakmış ki karşıda, orman kenarında, bir çoban yanık yanık kavalını çalıyor. Hemen çobanın yanına varmış.

Çoban ona:

— Tertibinden belli ki âlimsin. Bu kırlarda ne ararsın? Sen kırdan neye yararsın? Al kitabını git oku, demiş.

Bu sözleri duyan âlim, dayanamayarak:

— Ey çoban, çoban. Boynunda ipli torban. Hür yaşarsın her zaman. Ama padişah düşünce düşünce bize kurdu bir kapan. Ona ne yalan oluyor, ne de doğru. Bugün bana bir soru sordu. Bilirsem âlim, bilmezsem ezecek kafamı zalim. Sen bilersen söyle. Kara tavuğun yumurtasını, ak tavuğunkinden nasıl ayıracaksın?

Soruyu duyan çoban da düşünmüş, taşınmış, en sonunda bir karara varmış:

— Âlimim, demiş, şu rubalarını ver bana, sen al benimkilerini. Padişahın huzurundan dönünceye kadar sen çoban ol, ben de âlim, demiş.

Rubalarını değişmişler. Çoban doğru padişahın yanına varmış. Beş ölçmüş bir kesmiş. Padişah onu görünce derhal yumurtaları göstermiş.

Çoban da ona:

— Padişahım, her şeyi bileceğim, ama bir şartım var. Biraz müsaade ver bana, azıcık düşüneyim, demiş.

Sorularına cevap bulamayacağından emin olan padişah da çobanın şartını kabul etmiş.

Çoban biraz düşündükten sonra:

— Bana bir çanak yoğurt, iki kaşık, bir ekmek getirseniz soruya cevap vereceğim, demiş.

Padişah emretmiş. Çobanın istediklerini getirmişler, keyif yerindeymiş padişahta. Sabırsızlıkla çobanın cevabını bekliyormuş.

Çoban:

— Şu yoğurda, biraz ekmek doğrayalım, demiş.

İkisi doğramaya başlamışlar. Doğramışlar, doğramışlar, çanak dolmuş.

Çoban, kaşığın birini padişaha uzatmış, diğerini de kendisi almış ve sonra yemeğe başlamalarını söylemiş. Başlamışlar. Bir aralık çoban, padişahın kaşığına sarılmış ve:

— Benim doğradıklarımı niçin yiyorsun? diye sormuş.

— Ne bileyim ben canım hangisini sen, hangisini ben doğradım. Hepsi çanakta ya.

— Madem öyle şevketlim, sen gördüklerini bilmeyince, ben görmediklerimi nereden bileyim? Ben ne bileyim hangi yumurta kara tavuğun, hangi yumurta ak tavuğun. Sen göz önünde doğradıklarını ayıramıyorsun da ben görmediklerimi nasıl ayırayım, demiş.

Padişah, hiddetinden ne yapacağını bilememiş. Yanındakinin ondan üstün çıktığını görünce:

— Affettim seni. Benden üstün çıktın, demiş ve onu serbest bırakmış.

Böylelikle akıllı çoban, âlimi kurtarmış ve sağ salım, âlimin yanına dönmüş.

İNCİDİŞLİ İLE KAZMADIŞLI³

Sesleyen seslesin, pabucuna kara eylesin, uzatmayalım arasını, sürtürürüm bakırın karasını, çekelim çuvalın darasını, verelim şu arkadaşın parasını, çeksin arabasını, gelin beni dinleyin;

Bir varmış, bir yokmuş, vaktin birinde bir kasabada, ihtiyar anesiyle bir çoban yaşıyormuş. Onların İncidişli ile Kazmadişli adında bir kedisi ile bir köpeği varmış. Çoban kasabanın koyunlarını otlatır, annesi de evde ona sabahlık, akşamlik pişirmiştir.

Bir gün, çoban koyunlarını otlatmaya giderken, birkaç küçük çocuğun, bir küçük yılanı taşladıklarını görmüş. Çoban, bunları durdurarak yerden yılanı alıp, torbasına koymuş, akşamleyin eve getirmiştir.

Annesine:

— Anneciğim, bu küçük öksüze baksak mı? Bakarsak sevaba gireriz, demiştir.

— Sen bilirsin oğlum. Mademki almışsın bakarız, demiştir.

Çocuk yılanı yere bırakarak, ona içmesi için süt koymuş. Aradan günler, aylar ve seneler geçmiş, küçük yılan büyümüş ve dile gelerek çobana demiştir:

— Ey mert yürekli, kahraman çoban ağacığım! Ben yılanların padişahının kızıyım, beni babamın memleketine götürmeni rica ederim, demiştir.

— Götürürüm, fakat babanın nerde yaşadığını bilmiyorum.

— Benimle gel, ben sana yolları gösteririm, demiştir.

Çoban ile yılan yola çekilirler. Az giderler, uz giderler, dere tepe düz giderler. Derken yılan padişahının memleketine gelirler. Büyük bir nehir kıyısında durarak yılan padişahının kızı çobana der:

— Ağacığım, bu nehirin öbür tarafı benim babamın memleketidir. Bu nehir derindir, ben geçecem öbür tarafa, seni bir kocaman yılan almaya gelecek. Hiç korkma atla sırtına o seni buraya getirecek, sonra babam

3 Boev, Emil ve Hayriye Memova (1963). Rodop Türk Halk Masalları, Sofya: Narodna Prosveta, s.146-154.

sana dedi mi, “dile benden ne dilersen”, o vakit parmağındaki yüzüğü isteycen, demiş.

— İyi kızım, sen geç ben de gelirim.

Yılan nehre dalarak karşıki sahile geçmiş. Biraz sonra bir koca yılan çobanın yanına gelmiş. Çoban korkmayarak yılanın sırtına binmiş. Biraz sonra o da karşıki sahile geçmiş. Hep beraber Yılan Padişahı’nın sarayına gitmişler.

Yılan padişahı onları görünce sevinmiş. Karşılarmış, çobanla konuşmuş. Çobanın gideceği vakit:

— Ey oğlum, sen benim kızımı ölümlerden kurtarıp, büyüttüğün için ben de sana bir iyilik yapmak isterim. Dile benden dilediğini, demiş.

— Senin gibi bir Yılanlar Padişahı’ndan ne dileyebilirim. Sağlığını dilerim, demiş.

— Hayır, dile benden ne dilersen.

— Parmağındaki yüzüğü, bir hatıra kalsın diye bana ver.

— Yalnız yüzüğümü isteme, başka ne dilersen veririm, demiş.

— Başka dileğim yoktur. Haydi Allah’a ısmarladık ben gidiyorum, demiş.

Çobanı geçirmeye çıkmışlar, fakat padişahın kızı da ardına düşer, bunu gören yılan padişahı:

— Kızım, sen nereye? diye sormuş.

— Babacığım bu çoban beni ölümlerden kurtarıp beni memleketime getirdi, a sen bir yüzüğü kıyamadın ona veresin, ben de onunla gideğim, demiş.

Yılan padişahı kızının bu laflarından utanarak, parmağından yüzüğü çıkarır ve çobana hediye eder.

Kız onu geçirirken:

— Ey ağacığım, sen bu yüzüğün ne kadar kıymetli olduğunu bilir misin?

— Hayır, bilmiyorum.

— Sen bu yüzüğü bir defa öptün mü; karşına bir Arap çıkacak, sen ondan ne istersen derhal getirecek, demiş.

— Çok teşekkür ederim.

— Güle güle ağacığım.

Çobanla Yılan Padişahı'nın kızı ayrılırlar. Kız geri döner, çoban da yoluna devam eder. Çoban az gitmiş, uz gitmiş, dere, tepe düz gitmiş. Çobanın karnı açılmış, hemen yüzüğü hatırlayarak onu öpmüş. Birden karşısına kocaman bir Arap çıkmış. Arabın bir dudağı yerde bir dudağı gökte imiş.

Arap:

— Dile ne dilersem?

— Kırk çeşit yemek dilerim, demiş.

Çobanın önüne derhal kırk çeşit yemek getirmişler. Çoban yemekleri yediyen Arap'a topla emrini vermiş ve derhal kalan yemekler ortadan yok olmuş.

Çoban yüzüğün her işe yarayacağını anlamış ve sevincinden tekrar yüzüğü öpmüş, öpmesiyle Arab'ın çıkması bir olmuş. Bu sefer:

— Derhal beni evime götür, emrini vermiş.

Aynı dakikada onu evine götürmüş. Akşam olmuş annesi çocuğun önüne sofraya kurmuş ve yapmış olduğu çorbayı dışarıdan almaya gitmiş. Bu esnada çocuk yüzüğü öperek kırk çeşit yemek emretmiş, yemekler derhal sofraya dizilmiş. Annesi içeri girer girmez yemekleri görünce şaşırılmış.

— Aman oğlum, bu yemekler nereden çıktı?

— Sorma anneciğim, şimdi ye, doyur karnını.

— Dur be oğlum hangisinden başlayayım yemeğe?

— Hangisinden istersen ondan ye. Çünkü biraz sonra yine yok olurlar.

İkisi de oturup yemişler, vakit gelmiş yatıp uyumuşlar.

Sabah olmuş, çocuk anasını padişahın sarayına yollamış ve padişahın ufak kızını ona karı istemesini söylemiş.

Annesi sarayın yolunu tutmuş. Saraya yaklaştığında, sarayın hizmetçileri onu görmüşler, dilenci hesap ederek ona akşamdan kalma ye-

mekler vererek geri çevirmişler. İhtiyar kadın eve geldiyeen çocuğu ona sormuş:

— Ne oldu anne?

— Ne olacak, hizmetçiler bana yemek vererek geri çevirdiler.

— Anneciğim, ben seni yemek istemeye yollamadım, kız istemeye yolladım anladın mı! Yarın gittiyeen sana yemek verirlerse yemekleri almayacan, onlara: “Ben padişahın yanına girmek istiyorum” diyecen, demiş.

Ertesi sabah annesi yine saraya gitmiş, fakat bu sefer:

— Ben padişahın yanına girmek istiyorum, deyince hizmetçiler padişaha haber etmişler. Padişah, gelsin emrini verince ihtiyar kadını salmışlar, o da padişahın odasına gelmiş ve padişahdan padişahın kızını oğluna istemiş. Padişah:

— Veririm, ama bir şartla, oğlun benim sarayımın karşısında bir saray yaptıracak; onun sarayından benim sarayıma kadar yolları kadife döşetecek. Bir de fayton beygirsiz olarak kendi gelecek, kendi gidecek, kırk gün vade veriyorum, eğer yaparsa kızı verecem, yapamazsa kellesini alırım, demiş.

İhtiyar kadın oradan çıkmış doğru evine gelmiş. Oğlu:

— Ne oldu, anneciğim padişah kızı verdi mi?

— Verdi ama yapamayacağın işler buyurdu, demiş ve sonra, oğluna sırası ile anlatmış.

Günler, haftalar geçermiş, fakat çocuk bir türlü işe başlamazmış. Padişah otuz dokuzuncu gün cellatlara baltaları bilemelerini söylemiş.

Çocuk otuz dokuzuncu gece yüzüğü öpere Arap’a ne gibi şeyler yapacağını emir vermiş. Kırkınıcú gün sabahleyin hepsi hazır olmuş. Saray da kadife üzerine giden atsız fayton da.

Sarayda uyananların gözleri kamaşmış. Dikkatle bakınca bu sarayın padişahın emrettiği saray olduğunu anlamışlar. Hemen padişahı uyandırarak meseleyi anlatmışlar. Padişah çıkıp bakmış. Sarayı görünce onun da gözleri kamaşmış, fakat söz sözdür. Küçük kızını çobana vermiş. Kırk gün, kırk gece düğün yaptıktan sonra muradına ermiş ve yeni bir hayat yaşamaya başlamış.

Çocuk her gün kedisiyle, köpeğiyle ava gidiyor, genç karısıyla annesi evde kalıyormuş. Bir gün çocuk avda iken onların sokağından bir satıcı geçmiş ve sesinin tuttuğu kadar:

— Bir eski yüzüğe beş yeni yüzük veririm, diye bağııyormuş.

Bunu duyan genç gelin annesine:

— Anneciğim, kocamın da bir eski yüzüğü var, onu verip biz de yeni yüzük alsak mı? diye sorar. Annesi:

— İstersen al be kızım, der.

Gelin sarayın penceresini açıp yüzüğü satıcıya atar. Satıcı bu yüzüğü ararmış. Yüzüğü görünce sihirli olduğunu anlamış. Yeni yüzükleri topunla geline atmış. Sonra saraya girerek yüzüğü öpmüş, karşısına çıkan Arap'a:

— Bu sarayı denizin öbür tarafına geçir, emrini vermiş. Arap sarayı derhal denizin öbür tarafına geçirmiş.

Gelelim biz çocuğa: Çocuk akşamüzeri kedisiyle, köpeğiyle ve tüfeğiyle avdan döner, fakat sarayı yerinde bulamaz. Padişah da işi öğrenir ve çocuğu saraya çağırarak ona:

— Eğer kırk günde kızımı ve sarayı yerine getirmezsен kelleni alırım, demiş. Çocuk düşünе düşünе saraydan çıkmış, kedisi ile köpeğini alıp yola çekilmiş. Az gitmiş, uz gitmiş, ayağında olan demir çarıklar yırtılmış, demir deynek de kısalmış. Çocuk dinlenmek için bir ağacın altına uzanmış, uzandığı gibi uyumuş kalmış.

Çocuğun İncidişli kedisi ile Kazmadişli köpeği etrafında oynuyorlarmış. Bir aralık kedi ile köpek kavga etmişler, köpek kediyi kovalamaya başlamış. Kedi de bir ağaca tırmanmış. Kedi ağaç üzerinde bakılırken denizin karşısında, bir evin parladığını görmüş. Dikkat edince bu evin ağasının sarayı olduğunu tanımış.

Kedi hemen köpeğe bağırmış:

— Ey, Kazmadişli, denizin öte tarafında ağamın sarayını görüyorum.

— Sahi mi söylüyorsun, İncidişli?

— Orada, ama ne yazık ki, yüzmeyi bilmiyorum, gidemeyeceğiz, demiş.

Köpek:

— İncidişli gel seninle barışalım, ben seni sırtımda geçiririm.

— Olmaz, Kazmadişli sonra beni denizin ortasında atarsın.

— Vallahi atmam, gel barışalım ve bin sırtıma gidelim, demiş.

Kedi ağaçtan inmiş ve sahile doğru ilerlemişler. Sahilde kedi köpeğin sırtına binmiş. Denize dalmışlar, köpek yüze yüze kediyle karşı sahile çıkmışlar.

Köpek yerde kalmış. Kedi pencereye tırmanmış. Bir de ne görsün! Ağasının karısı yabancı adamla sarmaş dolaş olmuşlar uyuyorlar. Kedi dikkat etmiş, yabancı adam yüzüğü burnunun deliğinde saklamış. Kedi düşünmüş taşınmış, aklına bir iş gelmiş. Hemen dama giderek bir fare avlamış. Fare korkudan tiril tiril titrerken kedi ona:

— Korkma sana bir iş buyuracağım, eğer bu işi yaparsan seni yemeyeceğim, eğer yapmazsan derini yüzüp öyle yiyeceğim, demiş.

Farenin korkusu biraz geçmiş.

— Buyur, her emrini yerine getireceğim eğer getirmezsem o vakit beni yersin.

— Beni dinle sen şimdi, mutfağa gideceksin, kuyruğunu evvela bal küpüne sokacaksın, sonra gidip toz kırmızı biber küpüne sokacaksın, bu iş de tama oldu mu, yukarıda uyuyan efendinin burnuna kuyruğunu sokacaksın, efendi aksırınca burnundan bir yüzük çıkacak, onu alıp bana getireceksin.

— Bekle biraz, şimdilik getiririm, demiş.

Kedi beklemiş. Biraz sonra farenin ağzında yüzük görünmüş. Kedi yüzüğü alarak köpeğin yanına gitmiş.

Köpek ona:

— Ne oldu İncidişli?

— Ne olacak yüzüğü aldım. Haydi şimdi gidelim ağamın yanına.

— Ama biraz da yüzüğü ben taşıyacağım.

— Olmaz Kazmadışli, sen balıklara harlıyorsun, yüzüğü düşürsün.

— Vermezsen ben seni götürmeyeceğim.

Kedi bakmış kolayı yok, razı olmuş. Binmiş köpeğin sırtına, çekilmişler yola. Bir hayli yol gittikten sonra köpek kediden yüzüğü istemiş. Kedi yüzüğü köpeğin ağzına vermiş. Bir hayli yol gittikten sonra köpek bir balık görmüş. Balığa hırlayarak saldırmış ve ağzından yüzüğü düşürmüştü.

Kedi:

— Ah! Kazmadışli ne yaptın?

— Eh, oldu artık, ne yapalım, demiş.

En nihayet kederli kederli ağasının yanına gelmişler. Ağaları hala uyuyormuş. Bir aralık kedi uzakta bir kalabalık görmüş ve köpeği çağırarak o tarafa gitmişler, fakat bir şey görememişler. Kedi hemen bir ağaca tırmanmış, oradan bakmaya başlamış. Bir de ne görsün! Altın gibi sarı bir balık. Aşağıya inmiş, köpeğin yanına gitmiş ve şöyle demiş:

— Beni dinle, bu adamların önünde altın renginde bir balık var, herhalde yüzüğü yutmuş olacak. Sen şimdi bu insanların diğer taraflarına geç ve oradan onların üzerine havlayarak saldır. Onlar kendilerini korumaya çalışırken ben de balığı kapıp kaçacağım anladın mı?

— Anladım İncidişli, hazır ol!

Konuştukları gibi yapmışlar. Kedi balığı kapmış ve kaçmış. Sonra balığı ikiye bölmüşler. Balığın içinden yüzük çıkmış. Balığı yemişler ve yüzüğü ağalarına getirmişler.

Çocuk uyanmış ve yanında kedi ile köpeği oturur bulmuş. Bir de ne görsün! Kedi ile köpeğin önünde yüzüğü duruyor. Çocuk yüzüğü kedi ile köpeğin getirdiğini anlamış. Onları kucağına alıp hem sevmiş, hem ağlamış. Sonra yüzüğü parmağına takarak öpmüş. Karşısına çıkan Arap'a, sarayı yine eski yerine götürmesini emretmiş.

Kendi de kasabaya döndükte padişahın huzuruna gitmiş ve ona:

— Sarayı getirdim, gel bakalım kızın da içerde mi, demiş.

Padişah kalkarak çocuk ile saraya gitmiş. Bir de ne görsün kızı

yabancı bir adam ile uyuyor. Hemen ikisini de kovmuş. Sonra çocuğa dönerek:

— Eğer istersen yine bana güvey olasan gel sana ortanca kızımı vereyim, demiş.

Padişah yeniden kırk gün, kırk gece düğün yapmış. Düğüne davetliler de gelmiş, davetsizler de. Türlü türlü yemekler varmış: Kuzu kızartmaları, tatlılar... Ben de düğünde bulundum, herkesle beraber yedim içtim. Gelirken size de biraz getireyim dedim. Bir altın tepsisi içine kuzu kızartması koydum, fakat gelirken, o Ahmetlerin köpeği güzel kuzu kızartmasının kokusunu almış ve takıldı arkama, ben de tepsiyi bırakarak kurtuldum. Köpek kuzuyu yedi, ama yarın tepsiyi gidip Ahmet'in annesinden isteyin.

ÇUVAŞ MASALLARI

Bülent BAYRAM*

Çuvaşlar, Rusya Federasyonu'na bağlı Çuvaş Cumhuriyeti başta olmak üzere Rusya'nın ve eski Sovyet coğrafyasının çok farklı bölgele-
rinde yaşayan Türk boylarından biridir. Çuvaşlar, dilleri ve geleneksel
dinî inançları dolayısıyla Türkoloji alanında birçok çalışmanın konusu
olmuşlardır. Dil bakımından Eski Bulgar Türkçesinin günümüzdeki tek
temsilcisi olması ile dikkat çeken Çuvaşlar aynı zamanda zengin bir söz-
lü kültüre de sahiptir.

Yazılı dil ürünleri geç bir dönemde ortaya çıkan Çuvaşların, ol-
dukça gelişmiş bir sözlü kültürleri bulunmaktadır. Gerek söz konusu zen-
gin sözlü kültürleri gerekse Hristiyanlaşma faaliyetlerine karşı muhafaza
ettikleri geleneksel dinî inanışları Çuvaşların halk edebiyatlarını çok
daha ilgi çekici hâle getirmektedir. 20. yüzyıl başından itibaren çeşitli
sebeplerle gerçekleştirilen derleme çalışmaları ile günümüze de ulaşan
zengin bir masal külliyyatının elde edildiği görülmektedir. Rusya içinden
ve dışından birçok araştırmacının dikkatini çeken Çuvaş dili ve folkloru,
Çuvaş masallarının da uluslararası düzeyde incelenmesinin önünü aç-
mıştır. Bu yazıda, Çuvaşçada masal için kullanılan *yumah* terimi, masal-
ların icrası ve masalların dil ve üslup özellikleri hakkında bilgi verilmesi;
Çuvaş masalları üzerine yapılmış kitap düzeyindeki çalışmaların genel
hatlarıyla ortaya koyulması amaçlanmaktadır.²

* Prof. Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkoloji
Araştırma Enstitüsü; Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Leh-
çeleri ve Edebiyatları Bölümü. bulentbayram01@hotmail.com

2 Çuvaş masalları ile ilgili olarak daha önce yapmış olduğumuz iki yayında daha ay-
rıntılı bilgi bulmak mümkündür. 2015 yılında yayımlanan Çuvaş Türklerinin Masalları
Üzerine Bir Değerlendirme başlıklı hacimli çalışmada Çuvaş masalları ayrıntılı bir şe-

1. Yumah [masal] Terimi

Çuvaş halk edebiyatında, *masal* terimine karşılık olarak *yumah* kullanılmaktadır. N.İ. Aşmarin'in sözlüğünde *yumah* ve *yomah* biçiminde sırasıyla Çuvaşçanın Anatri ve Viryal ağızlarındaki biçimleriyle kaydedilmiştir. Aşmarin sözlüğünde bu terimle bağlantılı *vîrîm yumah* [masal], *kiske yumah* [bilmece], *yumah yar-* [masal anlatmak, sohbet etmek], *yomahşı* [masal anlatıcısı], *yumahla-/yomahla* [söylemek, konuşmak, sohbet etmek] madde başları da bulunmaktadır (N. Aşmarin 1929: 324-325).

Çuvaşçanın diğer kullanım ve etimolojik sözlüklerinde de terim aynı anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. V.G. Yegorov, *yumah* kelimesi için “masal” karşılığını verdikten sonra onun diğer Türk lehçelerindeki paralelleri sıralamaktadır. Bu terim benzer anlamlarıyla Türk lehçeleri arasında yaygın bir kullanım alanına sahiptir (V. Yegorov 1964: 348). M. Fedotov, kelimenin kullanıldığı alanları daha da genişletmiş hatta Çuvaşlarla aynı bölgede yaşayan Fin-Ugor halklarından Marilerde de bu kelimenin çeşitli türemişleri ile bulunduğunu tespit etmiştir: Dağ Maricesi *yamak* [masal]; Ova Maricesi *yomak* [masal]; Ova Maricesi *yomaklaş-* ‘konuşmak, sohbet etmek’; Dağ Maricesi *yamaksı* ~ Ova Maricesi *yomakze* ‘masal anlatıcısı, anlatıcı’ (M. Fedotov 1996: 485-486). *yumah* kelimesinin etimolojisi üzerine birçok çalışma yapılmıştır (bk. Bayram 2014). Ancak bizi kelimenin etimolojisinden ziyade halk edebiyatı tür adlandırması olarak kullanımı ilgilendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında *yumah*’ın; Moğol, Türk ve Fin-Ugor sahasında yayılmış bir terim olduğu ve aynı ya da benzer anlamlarıyla yaşamaya devam ettiği görülmektedir. Çuvaşçada bu kelimenin karışıklığa yer vermeyecek şekilde masal karşılığında kullanılan yerleşmiş bir terim olduğunu belirtmeliyiz.

kilde ele alınmıştır. Yazının yayımlandığı tarihe kadar yapılan bütün yayınların dikkate alındığı söylenebilir. Bu sebeple Çuvaş Masalları başlığı ile hazırlanmış olduğumuz çalışma bu yazının kısaltılmış fakat yeni kaynaklar temelinde düzenlenmiş bir biçimdir. 2014 yılında yayımlanan Çuvaş Halk Edebiyatında Tür ve Şekil Adlandırmaları başlıklı makalede de Çuvaş folklorunda masal anlamında kullanılan *yumah* terimi ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu makalede ele aldığımız konunun da bir bölümü Çuvaş Masalları başlıklı eldeki çalışmada da yer almaktadır. Çuvaş masalları konusunda daha ayrıntılı bilgi için bu iki çalışmaya bakılabilir.

2. Çuvaş Masallarının Sınıflandırması

Halk edebiyatı metinlerinin sınıflandırılması daha doğrusu genel anlamda sınıflandırma meselesi, zor ve sorunlu bir konudur. Buna karşın, Çuvaş masalları gerek metin yayınlarında gerekse masal incelemelerinde çok sayıda araştırmacı tarafından sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaların da genel olarak dünya masal çalışmalarına koşut bir anlayışla yapıldığını söylemek mümkündür. Çuvaş masallarının sınıflandırılmasında, içinde bulundukları ve bir parçasını teşkil ettikleri Rus folklor araştırmaları geleneğinin de izlerini görmek mümkündür. Burada bilimsel yayınlarda Çuvaş masallarının sınıflandırılmasına dair bazı örnekleri sunmak istiyoruz.

Çuvaş masallarının N. Danilov tarafından 1949 yılında yapılan yayınında *yumah* ve *halap* terimleri, masalları adlandırmak amacıyla *yumah-halap* şeklinde kullanılmıştır. Çuvaş folklor araştırmalarında masal türünün belki de ayrıntılı ilk sınıflandırmasını veren çalışmada masallar; (1) Tırlı çırçun şinçen kalakan yumahsem [Türlü hayvanlar hakkında anlatılan masallar], (2) Asamlı yumahsem [Büyü masalları], (3) Legendilla yumahsem [Efsanevi masallar], (4) Novellilla tata anekdotla yumahsem [Kısa öykü ve fıkra şeklinde masallar] şeklinde 4 gruba ayrılmıştır (N. Danilov 1949).

Danilov, 1959 yılında eserinin yeni baskısını yapar. Ancak elindeki metinlerin sınıflandırmasında bazı değişiklikler göze çarpmaktadır. Araştırmacı; bazı adlandırma değişiklikleri ile masalları; (1) Asamlı yumahsem [Büyü masalları], (2) Kalav yışşi yumahsem [Hikâye grubu masallar], (3) Tırlı çırçun şinçen [Türlü hayvanlar hakkında], (4) Predanise [Anlatmalar] şeklinde sınıflandırmıştır (N. Danilov 1959).

Danilov'un bu sınıflandırması, daha sonra yapılan benzeri çalışmalar için araştırmacıların önündeki en iyi taslak durumundadır. Çuvaş halk edebiyatı metinlerini derleme ve yayımlama çalışmalarında, Çuvaş masalları özellikle içerik özellikleri doğrultusunda bir sınıflandırmaya da tabi tutulmuştur. Bugüne kadar Çuvaş masalları ile ilgili olarak yapılan en kapsamlı metin neşrinden birisi olan ve Çıvaş Halih Pultarulih [Çuvaş Halk Yaratıcılığı] serisi içinde iki cilt olarak yayımlanan *Yumahsem*

[Masallar] adlı derlemede Çuvaş masalları üç gruba ayrılmaktadır (E. Sidorova 1973, 1976): (1) Çırçunsem şinçen kalakan yumahsem [Hayvanlar hakkında anlatılan masallar], (2) Asamlı yumahsem [Büyük masalları], (3) Yıla yumahisempe şütsem [Gelenek masalları ve anekdotlar].

N. İ. Yegorov, Çuvaş masal sınıflandırmalarına eleştirel bir gözle bakar. Birçok sınıflandırmada olduğu gibi bu denemelerde bir sınıflandırma ölçütünün olmadığı konusuna dikkat çeker. Yegorov’a göre masalları kahramanları esas alınarak sınıflandırmak mümkündür: **1.** Yanavar Yumahı [Hayvan masalı], **2.** Pattir Yumahı [Kahraman Masalı], **3.** Narasta Yumahı [Büyük/Peri Masalı], **4.** Şaymak Yumahı [Gerçekçi Masal] (N. Yegorov 2002: 21-25).

Yukarıda sıraladığımız sınıflandırma dışında Çuvaşça ve Rusça yayımlanmış Çuvaş masalları kitaplarında, antolojilerde, ders kitaplarında çok sayıda sınıflandırma denemesi de yer almaktadır. Ancak öne çıkan bilimsel sınıflandırmalar temelde yukarıdakilerdir.

3. Masalların Anlatımı

Çuvaş folklor araştırmalarında masalların terminoloji sorunları, sınıflandırılması, içerik ve şekil özellikleri, metin yayınları konusunda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak masalların icrası konusunun söz konusu araştırmalarda yeteri kadar ele alınmadığı dikkat çekmektedir. Çuvaş masalları ile ilgili olarak terminolojinin değerlendirildiği kısımda görüleceği üzere sözlüklerde yumahşı ve halapşı adlandırmaları yer almışsa da bu anlatıcıların ne tür eserleri ne şekilde icra ettikleri konusunda yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Belki de masalların ya da masalsı eserlerin icracısı konusunda güvenilirliği şüpheli olmakla birlikte en fazla bilgi, Çuvaşların telif destanları ile ilgili yayınlarda yer almaktadır. Çuvaş telif destanlarından *Ulip*’ın şairi Şuyın Hivetiri bu konu hakkında bilgi verenlerden birisidir. Hayatının büyük bir bölümünü Çuvaş epik eserlerini derlemekle geçiren Hivetiri, bir masal ustası olarak adlandırdığı Petr Timofeyeviç ile ilgili şu bilgileri verir: “...kördü ve kara evde yaşıyordu. O, ocak önündeki peykeye otururdu ve eğik sigarasını tütürerek elliden fazla masal anlatırdı. Bu masalların arasında Ulip hakkında olanları da Ulip ile ilgilileri de dinlemek mümkündü (Ş. Hivetiri 1995: 569).

Hivetiri eserinde, annesinin de iyi bir masal anlatıcısı olduğunu zikretmektedir. Hivetiri, annesinin anlattığı masalın Petr Timofeyeviç'in anlattıklarından daha zengin ve ilginç olduğunu belirtir. Özellikle Ulip hakkındaki anlatımlarla ilgili olarak düştüğü kayıt dikkat çekicidir. Annesi, Ulip hakkındaki bu anlatımları Darye teyzeden öğrenmiştir. Daha sonra dilencilik yapmaya başlayan Darye teyze, annesinin kollarında vefat etmiştir. Darye teyze, Hivetiri'nin annesine “ben öldükten sonra Ulip hakkında anlatıları sen anlatma, Ulip hakkında anlatmanın zamanı henüz gelmedi. ” der. Ben, “Ulip hakkında anlattığım için şimdi yolda halkın bedduasıyla can veriyor olmalıyım.” der. Hivetiri'nin annesi de “Petr amca çocukları bakmadığı için aç öldü, Hvetük amca ayağı kırıldığı için azap içinde öldü.” der ve kendisinin de Ulip hakkında anlattığı için iyi bir şekilde ölmeyeceğini düşünür. Hivetiri'nin “Ulip hakkında dilimi tutamayıp anlattığım için bu hayatı yaşıyorum herhalde oğlum.” sözlerini hiç unutmadığı annesi 1947 yılında Çeboksarı'da vefat eder (Ş. Hivetiri 1996: 569).

Bu bilgilerin dışında tarafımızca telif eser olarak değerlendirilen *Attilpa Krimkilte Destanı*'nın yayınında, doğruluğu şüpheli olmakla birlikte anlatıcı profili çizilmeye gayret edilmiştir. Destan metnini yayımlayan Yuhma Mişşi'nin verdiği bilgilere göre varyantlardan birini anlatan Pitrov Lisitsın zengin repertuarı olan sıra dışı bir anlatıcıdır. Ondan derlenen birçok malzeme Gumaniter Enstitüsü arşivinde bulunmaktadır. Mişşi, iyi bir anlatıcı olan kendi ninesinden *Attilpa Krimkilte* destanını dinlemek istese de ninesi onu Upi sülalesinden gelen Pitrav'ın daha iyi anlatacağını söyler (Y. Mişşi 1997: 70-71). Bir sülalenin bir eseri daha iyi anlattığına dair ilginç bir bilgi içerse de Mişşi'nin verdiği bilgiler başka kaynaklarla ispatlanamamaktadır.

Pusyikitpe Aypike adlı destanın sözlü gelenekle bağlantısı ortaya koyulmaya çalışılırken verilen bilgiler anlatıcı konusuna da temas etmektedir. Eserin yazılı şeklini ilgililere ulaştıran Fedorov-Minyuk onu *türkülü masal* (юрăллă юмах) olarak nitelemektedir ve onun ezgiyle anlatıldığını belirtmektedir. Derlediği metnin anlatıcılarını ve kimlerden bunu öğrendiklerini de sıralamıştır. Ayrıca eserin hüznü bir melodiy-

le icra edildiği bilgisi de yer almaktadır (G. Yumart-İ. Trofimova 2004: 363).

Masalların hangi ortamlarda, ne zaman, kimlere anlatıldığı gibi birçok husus tarafımızca tespit edilememiştir. Elimizdeki bilimsel çalışmalar daha ziyade anlatıcının künyesine odaklanmıştır. Yukarıda verdiğimiz bilgilerin de sadece telif eserlerle ilgili çalışmalarda görülüyor olması dikkat çekicidir.

4. Dil, Şekil ve Üslup Özellikleri

Çuvaş masallarının en dikkat çekici şekil özelliği, nesir oluşlarıdır. Dünya masal araştırmalarında da masalların türü genel olarak nesir olarak tanımlanmaktadır. Dünyanın diğer milletlerinin masallarında olduğu gibi Çuvaş masallarında da manzum kısımlar seyrek de olsa bulunmaktadır. Hem hayvan masallarında hem de büyü masallarında araştırmacılar tarafından manzum kısımlar tespit edilmiştir.

Çuvaş hayvan masallarında Tilî [Tilki], Upapa Hır Aça [Ayıyla Kız], *Kaçakapa Putekkisem* [Keçiyle Yavruları], *Avtanpa Ulput* [Horozla Bey] konulu metinlerde manzum bölümler de görülmektedir. Bunların metin içerisinde bazı işlevler üstlendikleri görülmektedir. Masalın asıl konusunu tamamlayan bir özellik göstermemekle birlikte, bu manzum kısımların masalın müzikalliğini artırmada önemli rol oynadığı görülmektedir (G. İl'ina 2011: 19)

Büyü masallarında, hayvan masallarında olduğu gibi manzum kısımlar bulunmaktadır. Ancak manzum kısımları, büyü masallarında işlevleri biraz farklılaşmaktadır. Büyü masallarında manzum kısımlar iki şekilde kullanılmaktadır. İlk olarak manzum kısımlar masalın bir parçası olarak düşünülmektedir. Bu manzum kısım olmaksızın masalın içeriğini tam anlamıyla kavramak mümkün değildir. Örneğin *Hırhımpa Pike* [Köyleyle Kız] adlı masalda guguk kuşu türküsü olmasa konunun anlaşılması oldukça güçtür (G. İl'ina 2012: 20).

Vupır karçık, üvey anne hakkında anlatılan masallarda ise, manzum kısım gerçeğin ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Öldürülen kadını ve kurban edilen çocuğu diriltme, kardeşi tanıma bu manzum kısımlarla gerçekleştirilmektedir (G. İl'ina 2012: 20).

Diğer yandan manzum kısımlar, masalların güzelleştirilmesi amacıyla da kullanılmaktadır. Onlar masalın içeriğiyle ilgili olsalar da içeriğin özünü göstermezler. Masalcı bu manzum kısımlar olmaksızın da masalı anlatabilir. Manzum kısımlarla masalın konusu hiçbir şekilde değişmez. Sadece manzum kısımların kattığı estetik güzellik kaybolur. Zaten az sayıdaki masalda bulunan bu manzum kısımlar, daha çok diyalogları keskinleştirme ve canlılık getirme amacıyla kullanılmaktadır (G. İl'ina 2012: 20-21).

Masallarda formel adı verilen kalıp ifadelerin, masalın başlangıç, bitiş ve geçiş kısımlarında yaygın bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Çuvaş masalları, Ruslarla başka halkların masallarındaki gibi, uzun süre anlatıldıkları için kalıplaşmış şu gibi ifadelerle başlamaktadır. Tahşan İlik-aval şitmıl te şiç tinıs leş yence pır karçıkpa starik purinnı, tet. [Çok eskilerde yetmiş yedi denizin diğer tarafında bir ihtiyar kadınla kocası yaşamış.]. Çuvaşların masallarında bu kalıp ifadelerden sonra genel olarak önce ihtiyar kadın [karçık] zikredilmektedir (E. Sidorova 1973: 13).

Metinle ilişkisi olmayan kalıp ifadelerin masalın başında kullanılması, Çuvaş masallarında oldukça yaygındır. Anatri Çuvaşların, *halap hapha tırrinçe, ham urhamah şiyinçe* [Masal kapının tepesinde, ben argımak üstündeyim]; Turi Çuvaşların; *Yumah yupa tırrinçe, ham yuman tırrinçe* [masal direğin tepesinde, ben meşe tepesindeyim] şeklindeki ifadeleri, kendine özgü güzellik veren giriş ifadeleri olarak görülmektedir. Bunun farklı söylenişlerde çok sayıda örneği bulunmaktadır (E. Sidorova 1973: 13-14).

Çuvaş masallarının en belirgin farklılığı, kalıp ifadelerde *tet* [der] kelimesinin kullanılışıdır. Masal anlatıcısı, fiillerin şimdiki zaman ile geçmiş zamanın çekimlerini kullanmaktadır. Bunlara *tet* kelimesinin eklenerek söylenmesi ifadenin melodisini kolaylaştırmakta, masaldaki olayları kişiden dinlemiş ve anlatıyor havası vermektedir. Aynı zamanda çok eskiden gerçekleşmiş olayları masalın anlatıldığı zamana yaklaştırmaktadır. Bazen görülen bir olayın anlatıldığı masallarda zaman zaman birinci tekil şahsın kullanıldığı da görülür (N. Danilov 1949: 21).

Masalların uluslararası özellikleri yanında millî özellikler taşı-

masının örneklerini Çuvaş masallarındaki başka örneklerde de görmek mümkündür. Çuvaş hayvan masallarında hayvanların sesleri dahi çoğu zaman diğer halkların masallarındakinden farklı bir şekilde yansıtılmaktadır. Mesela, Rusların horozu ku-kare-ku! şeklinde öterken Çuvaşların horozları; Ki-ki-i-ru-uk! / 2. Ki-kir-i-ik! / 3. Ku-ku-ru-kuk! / 4. Ki-ki-rik! / 4. Ki-kire- kuk! / 5. Kikirik-kuk! / 6. Kikirekku! / 7. Kikkirikki! / 8. Ki-ki-ri-ki-i-i! / 9. Ki-ki-i-ri-ru-uk! şeklinde öter (G. İl'ina 2011: 16).

Çuvaş hayvan masallarında yer alan hayvanların hareketleri de basit bir şekilde masalda yer almaz. Onların hareketlerinin karakterlerine uygun şekilde süslenerek masalda yer alması dikkat çekicidir. Tilki *yîpîş-tattarsa* [sessizce] yürür (doğrudan kurnazlığı, zekiliği göstermektedir); kurt *tîsîlsa* [uzanarak] koşar vd. (G. İl'ina 2011: 17).

Yansıma kelimeler zaman zaman farklı kahramanların bir işareti olarak Çuvaş masallarında yer alır. Her karakterin sesinin farklı olduğu masallarda zikredilmektedir. Bu nedenle yansıma kelimeler aracılığıyla kapı arkasında kimin olduğunu anlamak da mümkündür. Man sassım, tet kaçaka, -çînkîr-çînkîr, upa sassi hûnkîr-hûnkîr pul. [“Benim sesim” der keçi, çingîr çingîr, ayı sesi ise hûnkîr hûnkîr olur.]. Yansıma sesler ise kahramanların karakter zıtlıklarını güzel bir şekilde ortaya koymaktadır (G. İl'ina 2011: 18).

Çuvaş masallarının belirgin özelliklerinden bir diğeri de şahısların önüne *tus* [dost] epitetinin eklenmesidir. Başka dillerden geçen masallarda güzelleştirme unsurları başlangıçtaki anlamlarını kaybederek yeni Çuvaş karakterini gösteren bir anlama sahip olurlar. Mesela tilki Çuvaş masallarında *til tus* şeklinde yer almaktadır (E. Sidorova 1973: 14). Hâlbuki Çuvaş masallarında ayı, kurt, tavşan, insan, horoz vd. *tus* olabilirler. Burada istisnai bir durum söz konusudur. Domuza böyle denildiği görülmez (G. İl'ina 2011: 19).

Yukarıda Çuvaş masallarının dil, şekil ve üslup özellikleri ile ilgili olarak özellikle İl'ina ve Sidorova'nın çalışmalarından doğrudan ve dolaylı olarak alıntılarladığımız örnekler ve tespitler, konu ile ilgili söylenebileceklerin tamamı değildir. İl'ina ve Sidorova'nın zikredilen çalış-

malarında da daha fazla tespiti ulaşımak mümkündür. Ancak yukarıda verilenler konu ile ilgili genel bilgileri bize sunmaktadır.

5. Çuvaş Masalları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Çuvaşların uzunca bir süredir Rus hâkimiyetinde yaşıyor olmaları sebebiyle Çuvaş masallarının derlenmesi ve incelenmesi çalışmaları doğal olarak Rusya’da gelişir. Bu konu aynı zamanda Macar, Fin vd. birçok Avrupalı bilim adamının da ilgisini çeker. Yazının sınırlarını aşmamak adına burada sadece ilk dönem çalışmaları ve akademik yayınlar ile ilgili bilgi verilecektir.

Çuvaş masallarının kayda geçirilmesinin tarihi 1840’lı yıllara kadar gitmektedir. İdil-Ural bölgesinde çalışmalar yapan Macar bilim adamlarından Antal Reguli’nin, Çikme civarındaki çalışmalarına etnograf ve tarihçi S. M. Mihaylov-Yantuş eşlik eder, hem Reguli’nin yardımcılığını ve tercümanlığını yapar hem de kendisi alandan malzeme derler. Mihaylov kendi derlediği malzemeleri 1852-1853 yıllarında Kazan’da basılan *Predaniya Çuvaş* [Çuvaş Anlatmaları] ve *Çuvaşskiye Razgavori i Skazki* [Çuvaş Konuşmaları ve Masalları] adlı kitaplarında yayımlamıştır (S. Mihaylov 1853).

Çuvaşlar arasında, Çuvaş halk kültürüne dönük çalışmaların artması ve halk yaratıcılığının kayda alınarak yayımlanması konusunda İ. Ya. Yakovlev’in katkıları büyüktür. Çuvaş çocukları için Çuvaşça ile yazılmış ilk kitapları hazırlamak amacıyla halk edebiyatının güzel örneklerini derlemiş ve *Neskol’ko Pamyatnikov Ustnoy Çuvaşskoy Slovesnosti* [Sözlü Çuvaş Kültürünün Bazı Abideleri] adlı Rusça kitapta bunları yayımlar (İ. Yakovlev 1874). Yakovlev bu masalları 1872 yılında yayımlanan Çuvaş okuma kitabında (Bukvar) kullanır. Yakovlev, metinlerin içerikleriyle birlikte stil özelliklerini de korumaya çalışır. Eğitimci olması sebebiyle çocuklara ana dillerinin güzelliklerini fark ettirmek amacıyla tekerleme ve atasözlerini de buraya ekler (G. İl’ina 2011: 5; İ. Yakovlev 1872).

Simbir’de Çuvaş okulunda okuyan G. F. Timofeyev, 1896-1903 yılları arasında Elşel çevresindeki köylerde derleme çalışmaları yapar ve bu derlemelerden elde ettiği malzemeleri Tihir’yal adlı eserinde yayımlar.

lar. Öğretmenlik yaptığı bu bölgede derlediği malzemeler arasında 16 masalı *hallapsem* başlığı altında yayımlar (G. Timofeyev: 2002: 305-330).

Çuvaşların ilk nesir yazarlarından İ. N. Yurkin, 1907 yılında Kazan'da *Halapsem* [Anlatmalar] adlı kitabını yayımlar. Bu kitap içerisinde, o dönem Çuvaşlar arasında oldukça yaygın olan 15 masal metnini de yayımlar (Yurkin 1907). 1936 yılında da *Aça-Pıça Yumahhisem* [Çocuk Masalları]'i neşretmiştir (G. İl'ina 2011: 6).

N. İ. Aşmarin, 1888 yılından başlayarak XX. yüzyılın 20'li yıllarına kadar malzeme derler. Bunlar arasında 436 gelenek, 33 kahramanlık, 15 hayvan masalı bulunmaktadır. Aşmarin bu masal metinlerini Çuvaşçanın grameri üzerine yaptığı çalışmalarda kullanır (G. İl'ina 2011: 6).

Kazan'da üniversite bünyesinde doğu halkları üzerine çalışmalar yapan bölümlerin açılmasıyla N. V. Nikol'skiy ve G. İ. Komissarov'un önderliğinde Çuvaş halk edebiyatının araştırılması çalışmaları daha da güçlenir. Nikol'skiy, 1960 yılında farklı türlerden 32 masaldan oluşan *Yumahsem* [Masallar] derlemesini yayımlar. G. İ. Komissarov, 1961 yılında Çıvaş Halapşen Puhhi [Çuvaş Hikâyeleri Derlemesi] adlı derlemesinde mitler, efsaneler, fıkralar yanında 20 kahramanlık, 29 gelenek masalı ve 9 tane de hayvan masalını yayımlar (G. İl'ina 2011: 6).

N. F. Danilov'un, 1949 yılında yayımladığı Çıvaş Halih Yumahşem [Çuvaş Halk Masalları] adlı kitabı Çuvaş masallarının akademik ilk yayını olarak kabul edilebilir. Danilov, geniş bir giriş makalesi kaleme alır. Öncelikle masallarla ilgili olarak çalışmada izlenen metot, masallar ve masal araştırmaları tarihi, sosyalizm ve masal olarak ele alınabilecek metinleri kaleme alır. Bu eserde, 29 masal metni bulunmaktadır (N. Danilov 1949). Danilov, 1959 yılında yayımladığı Çıvaş Yumah-Halapşem [Çuvaş Masal-Anlatmaları] adlı eserinde Çuvaş masallarını, N. P. Andreyev'in görüşlerini temel alarak konularına göre sınıflandırır ve eserlerin poetikasını inceler (N. Danilov 1959).

1973 yılından itibaren Çıvaş Halih Sımahlıh [Çuvaş Halk Edebiyatı] serisi yayımlanmaya başlar. Toplam altı ciltlik bu serinin ilk iki cildi Çuvaş masallarına ayrılmıştır. *Yumahsem* [Masallar] derlemesinin

ilk cildi 1973 yılında yayımlanır ve 46 hayvan masalı, 56 büyülü masal içermektedir. Masal ciltleri E. S. Sidorova'nın giriş makaleleriyle yayımlanmıştır. Serinin masallara ayrılan ikinci cildi ise 1976 yılında yayımlanmış olup 199 *yıla yumahisem* [gelenek masalları] ile anekdotları içermektedir (E. Sidorova 1976). Her iki ciltte yer alan metinlerin künyeleri, yayımlandıkları ciltlerin sonundaki açıklamalarla ilgili bölümde bulunmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Çuvaş halk edebiyatı serisi güncellenerek farklı bir formatta tekrar yayımlanmaya başlar. Çıvaş Halih Pultarulih [Çuvaş Halk Yaratıcılığı] serisi adı altında tekrar yayımlanmaya devam etmektedir. 2011 ve 2012 yıllarında serinin Çuvaş masalları ile ilgili iki cildi yayımlanır. 2011 yılında N. G. İl'ina'nın giriş makalesiyle yayımlanan *Yanavar Yumahisem* [Hayvan Masalları] adlı ciltte, 242 hayvan masalı yer almaktadır. Her metnin künyesi, eldeki bilgiler doğrultusunda ayrıntılı bir şekilde metinlerin bitiminden sonra toplu hâlde verilir.

N. G. İl'ina, Çıvaş Halih Pultarulih serisinde *Narasta Yumahisem* [Peri Masalları] adlı cildi 2012 yılında yayımlar. İl'ina, Çuvaş masalları ile ilgili genel bilgileri daha önceki çalışmada verdiği için bu cildin giriş makalesini peri masallarına ayırır. Giriş makalesinin ardından 125 masal metnine yer verilir. Daha önceki ciltte olduğu gibi bu ciltteki her metnin künyesi, eldeki bilgiler doğrultusunda ayrıntılı bir şekilde metinlerin bitiminden sonra toplu hâlde ele alınır.

Çuvaş masalları Rusya dışında da ilgi görmüştür. Bu konuda özellikle Macar bilim adamlarının çalışmaları dikkat çeker. J. Budenz 1881 yılında *Két csuvas meşe* [İki Çuvaş Masalı] adı ile Antal Regulý tarafından derlenmiş olan masal metinlerini yayımlar (J. Budenz 1881: 157-164).

Macar Türkoloji tarihinde doğrudan Çuvaş folkloru ile ilgili ilk ciddi çalışmalar Gyula Mészáros'a aittir. Mészáros, 1907 yılında Rusya'nın Kazan ve Simbir eyaletlerinin Buva, Tsivilsk, Çeboksarı ve Kozmodemyansk bölgelerine bağlı 13 yerleşim biriminden derlediği folklor malzemelerini iki ciltte yayımlar. *Csuvas népköltési gyűjtemény. II. Köz-*

mondások, találósmondások, dalok, mesék [Çuvaş Folkloru Derlemesi II. Atasözleri, Bilmeceler, Şarkılar, Masalları] adlı ikinci ciltte Çuvaş halk edebiyatının birçok eseri yayımlar. Bu metinler de Mészáros tarafından 1906-1907 yıllarında Orta İdil bölgesinde derlenen metinlerden oluşmaktadır. Bu ciltte halk edebiyatının farklı türlerinin yanında 16 kahramanlık masalı, 23 komik masal ve 11 büyülü masal metni bulunmaktadır (Gy. Mészáros 1912).

1977 yılında Macarcaya tercüme edilen 45 Çuvaş masalı, *Mese a tölgfa tetején. Csuvas mesék* [Meşe Tepesinde Masal. Çuvaş Masalları] adıyla yayımlanır. Yayında masalların AsTh kataloğundaki numaraları verilerek ve bunların Macar masalları içerisinde karşılıklarının olup olmadığı da ele alınır.

Fin bilim adamı Heikki Paasonen'in çalışmaları da Çuvaş masal araştırmaları için önemlidir. Paasonen ise 1900 yılında üç ay boyunca Simbir'de, Kazan vilayetinin kuzey, Samara vilayetinin de güney bölgelerinde derleme çalışmaları yapar. Paasonen, başka halk edebiyatı malzemeleri yanında 37 tane de masal derler ancak bu metinler onun sağlığında yayımlanmaz. Metinler 1949 yılında Fin bilim adamları M. Rasenen ve A. Kranka tarafından Almancaya tercüme edilerek Helsinki'de yayımlanır³ (H. Paasonen 1949: 107-272).

Çuvaş masalları Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türk araştırmacıların da ilgisini çeker. Metin Yılmaz, çeşitli çalışmalarında çok sayıda Çuvaş halk edebiyatı metni yayımlanır. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından yayımlanan Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi'nin VI. cildinde Çuvaş masallarından bazı örnekler yer almaktadır (M. Yılmaz 2004). Metin Yılmaz ve Yuhma Mişşi'nin birlikte hazırladığı ve Kültür Bakanlığınca 2003 yılında yayımlanan "Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi"nin Çuvaş Edebiyatı cildinde Çuvaş masallarından da örnekler yer almaktadır (M. Yılmaz & Y. Mişşi 2003).

Çuvaş masalları konusunda terim, icra, şekil ve üslup özellikleri, araştırmaların tarihi üzerine genel hatlarıyla verilen bilgiler eldeki mev-

3 Söz konusu masal metinleri, 2019 yılında Sinan Güzel tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır (bk. S. Güzel 2019).

cut kaynaklardan elde ettiğimiz yoğunlaştırılmış bilgileri içermektedir. Çuvaş masalları üzerine yapılan çalışmalar hem Rusya’da hem de Rusya dışında oldukça fazladır. Ancak yazının sınırlarını aşmamak adına konu, temel bir çerçeve ile çizilerek ele alınmıştır. Ayrıca yazılamayanların, bu yazıda kaleme alınabilenlerden çok daha fazla olduğunu belirtmek gerekir.

Kaynakça

- Aşmarin, N. İ. (1929). *Çıvaş Simahisen Kineki*, C. 4, Çeboksarı.
- Bayram, Bülent (2014). “Çuvaş Halk Edebiyatında Tür ve Şekil Adlandırmaları”, *Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 8, s. 59-83.
- _____ (2015), “Çuvaş Masalları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Masal Araştırmaları (Tastarakay’dan Keloğlan’a)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 93-150.
- Budenz, Józef (1881). “Két csuvas mese”, *Nyelvtudomány Közlemények*, 16: 157-164.
- Danilov N. F. (1949). *Çıvaş Halih Yumahisem*, Şupaşkar.
- _____ (1959). *Çıvaş Halih Yumahisem*, Şupaşkar.
- Fedotov, M. R. (1996). *Etimologičeskiy Slovar’ Çuvaşskogo Yazıka*, C. 2, ÇGİGN, Çeboksarı.
- Güzel, Sinan (2019). *Heikki Paasonen ve Çuvaşça Masal Derlemeleri*, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Hivetiri, Şuyın, (1996). *Ulıp-Çıvaş Eposı*, ÇKİ, Şupaşkar.
- İl’ina, N. G. (2011). *Çıvaş Halih Pultarulih’ -Yanavar Yumahisem*, Şupaşkar : ÇKİ.
- _____ (2012). *Çıvaş Halih Pultarulih’ -Narista Yumahisem*, Şupaşkar: ÇKİ. Şupaşkar.
- Mészáros, Gyula (1912). *Csuvas Népköltési Gyűjtemény. II. Közmondások, Találósmondások, Dalok, Mesék*, Budapest.
- Mişşi, Yuhma, (1997). *Attilpa Krimkilte: Vuçah*.
- Nikolskiy, N. V. (1960). *Yumahsem*, Şupaşkar.
- Paasonen, H. (1949). *Gebräuche und Volksdichtung der Tsc-*

huwassen [Heikki Paasonen (gesamt.); Eino Karahka, Martti Räsänen (hrsg.)], SUST/MSFO LXXVIII.

Róna-Tas, András (1977). *Mese a tölgyfa tetején. Csúvas mesék*, Budapest.

Sidorova, E. S. (1973). *Çıvaş Halih Sımahlıhı -Yumahsem*, (Hz.), T. 1, Şupaşkar: ÇKİ.

_____ (1976). *Çıvaş Halih Sımahlıhı -Yumahsem*, (Hz.), T. 2, Şupaşkar: ÇKİ.

Timofeyev, Grigoriy (2002). *Tihıryal Etnografi Tırılçıkkışem, Halih Sımahlıhı, Şırsa Pınışem, Şırusempe Asailüşem*, Şupaşkar: ÇKİ.

Yegorov, N. İ. (2002). “Çıvaş Folklorın Proza Janrışene Uşkınlassı tata Terminologi İyтіvışem”, *Halih İs-Hakılı*. No. 1. Şupaşkar, s. 21-25.

Yegorov, V. G. (1964). *Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıkı*, Çeboksarı ÇKİ.

Yılmaz, Metin ve Yuhma Mişşı (2003). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Çuvaş Edebiyatı*, 26. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yılmaz, Metin (2004). “Çuvaş Türkleri”, *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, C. VI, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 452-511

Yurkin, İ. N. (1907). *Halapsem (Skazki)*, Kazan: Tsentralnaya Tipografiya.

Yumart, G. ve İ. Trofimova (2004). *Çıvaş Halih Pultarulıhı. Halih Eposı*. Şupaşkar: ÇKİ.

Zolotnitskiy, N. İ. (1875). *Kornevoy Çuvaşsko-Russkiy Slovar*, Kazan: Tipografiya İmperatorskago Universiteta.

ÇUVAŞ MASALLARINDAN ÖRNEKLER

KUKŞA YĪVAN¹

(Özgün Metin)

Pĭr ŝinĭn viŝĭ ıvĭl pulnĭ, tit. Çĭn kĭŝĭnnĭ, Yĭvan yatli, kukşa pulnĭ, tit; ŝavĭnpa ĭna piçĭŝsem yatpa ta çĭnmen, tit, Kukşa tese çĭnnĭ. Şak Kukşa tiyeken ŝillĭne piçĭŝsem te kartman, ançah Kukşa piçĭŝisençen te çapplansa kaynĭ (mĭnle çaplannine kurĭpĭr-ha malalla).

Aŝŝĭ viles umĭn ıvĭlsene çĭnse kalarĭ, tit:

- Epĭ viletĭp, mana layĭh tirpeylese pĭtarĭr; pĭtarsan viŝĭ kunççen mana ŝĭva şinçe hural tĭrĭr.

Aŝŝĭ ıvĭlsene çeretlĭ, hural tĭma huşsa hĭvarnĭ. Çĭn valtan aslĭ ıvĭlin hural tĭma kaymalla pulnĭ, ançah vĭl kaŝpa piççen ŝĭva şine kayma hĭranĭ. Vĭl Kukşana çĭnnĭ te kalanĭ:

- Kukşa, ŝĭva şine kay atiya hural tĭma.

Kukşa ançah uyran kĭrĭ pĭhsa tavrĭnnĭ, tit. Vĭl aslĭ piçĭŝne kalarĭ, tit:

- Piçi, kayĭp ta-ha, pit ĭvĭntĭm, kĭŝt kanam-ha,- tese kĭmaka şine hĭparsa larçĭ, tit.

Aslĭ piçĭŝĭ patak ilçĭ, tit te:

- Akĭ, kuratni, pĭre kalasa ĭmĭreh kaymastĭn esĭ!- terĭ, tit.

Vara Kukşa, kĭmaka şinçen sikse ansa, ŝĭtik sĭhmanne tĭhĭnçĭ, tit

1 1910 yılında Simbir Guberniyası'nın Kırmış Uyezinin Atmalkassi köyünden (Çuvaş Cumhuriyeti, Elik rayonu) İvan Kirillov tarafından anlatılan metin N.V. Nikolskiy'e gönderilmiştir. Kimin derlediği belli değildir. Elyazması metin esas alınarak yayınlanmıştır. Metin E.S. Sidorova tarafından hazırlanan ve 1973 yılında yayımlanan *Halĭh Sĭmahlĭh| Yumahsem T.1*'den alınmıştır (Sidorova 1973: 203-207).

te, aşşine hural tıma şıva şine uttırı, tit. Şıva şine şitsen, Kukşa aşşıyın hıres şumne larat' te makırsa larat':

- Mınşın epı hurlıhlı pultım-şı? Piçisam mana kartmaşşı, hıysam kaymallı şıre te, kirak ıšta ta mana yaraşşı,- tit.

Aşşı şitıkran tuhat' te Kukşaran ıytat':

- Ulım, ma makıratın?- tit.

Kukşa:

- Ati-ati, makırmasır: piçisem mana kartmaşşı, payan san pata şıva şine aslı piçiyın kilmelleççi, ançah hıy kilmeri, mana patakpah hıvalasa yaçı,- teri, tit.

Aşşı kışın ıvılne pit hırhençi, tit te, kaları tit:

- Ulım, an kulyan, kuşna makırma an yıpet, na sana pıhır şırı, ina an şuhut, şak şırı vitir şihırsan, mın kirli sana veşeh kuş ıvınçe pulsa tırı, halı kile kayah,- teri, tit te, şitika kırse kari, tit.

Vara Kukşa kile tayrınçi, tit.

İkımış kaş ta şittiri. Ku kaşınçe aşşine vıtalih ıvılne hural tıma kaymalla pulnı. Vıtalih ıvılı te kayma hırasa, şıva şine Kukşayah hıvalasa yanı. Ku kaşınçe aşşı Kukşaya kımıl şırı panı. Vişimış kaşınçe, Kukşaya hıy çeretpe kaysan, aşşı ina iltın, şırı panı.

Şav vıhıtra pır pit puyan huşa hır pama yevit tunı: ançak puyan şın hırin upışka pulassiyın pilik yataşlı şurt urlı pıre sikterse laşine kaşarmalla pulnı. Kukşayın aslı piçışı kaçaka şitinternı, kışın piçışı sısna şitinternı. Huşa hır pamalline iltsen, Kukşayın piçışisam te huşa hırne ilme kaynı: aslı piçışı kaçaka şine utlansa kaynı, kışınni sısna şine utlannı. Kukşa ta kayasşın nulnı. Vıl piçışsene:

- Epı te pıram-i?- teri, tit.

Piçışsem ina:

- Ay, Kukşa, pıytu şine utlansa pıras tetni-mın, hu şitik sıhman-na huşa hırne kıtartas tetni-mın? Kile yulsa, emir kiliççen kımpa yaški pişer,- teri, tit.

Kukşa, piçışisem kaysan, vırmantan kımpa puhsa kilet te hıpılhapıl yaška pişeret. Yaški pişsen, yaškine kıvar şine şaksa hıvarat' te, uya

tuhşa, pîh-îr şîrî vittîr pîrre ançah şîhîrç, tit, - şîlen lek hura laşa Kukşa umne pîrsa ta tîrat'. Kukşa şak laşa şine utlanat' te huşa pürt patne şil pek kayat'. Pîr minutra Kukşa huşa pürt patne şitse te tîrat'. (Huşa kilî Kukşasen kilînçen şîr şuhrîmra pulnî, tit.)

Piçişsem Kukşa hişşşîn tem îmrte tin yîşilansa şitrîş, tit. Kaçakapa sısna şinçe numay vala kayaymîn. Kukşa huşa pürt şumînçe piçişsem kilnine kursanah kulşa yara paçî. (Çînahah ta, sısnapa kaçaka şine utlanasa pînî şintan kam kulmî?) Piçişsem Kukşaya pallimarîş te, tit. Kukşa uya tuhşa pîhîr şîrî vittîr şîkîrsanah huşa, pek tumlansa tiçî, tit. şavînpa piçişsem, Kukşana kursanah: "Ku hîştî huşa-şî?"- tese şuhîş- larîşî, tit.

Ulput şurçî umne Kukşapa piçişsemsîr puşne, tempişe pin şuhrîmran huşa îvîlisem puştarînnî, tit. Ançah pîr huşa îvîlin te laşi Kukşa laşine şitîlmast', tit. Tumtirîsem te huşa îvîl'sen Kukşa tumtirînçen naçar, tit.

Vot purte laşisene huşa pürt urlî sikterme tapatrîşî, tit. Pîrin ta laşa hot' pîr yataş şülüş te sikimarîş, tit. Kukşanın aslî piçiş kaçakine sikterçî, tit te, pîr arşîn şülüş te sikimarî, tit. Kîşîn piçişin sısni arşîn mar, pîr-ik verşok ta sikimar', tit.

Çîn kayran huşa pürt urlî Kukşa hîy laşine sikterçî, tit. Kukşayîn laşi çutah viş ataşa sikse şitimari, tit.

Purte sikterse pîhsan vara kile tavîrînçîş, tit. Kukşa piçişsem şitiççen hîy laşıpa sîşterse te şitrî, tit. Kak kile şitseneh, Kukşa laşine uya yaçî, tit, hîy kîmaka çîrşine hîparsa larçî, tit te, kîmpa yaşki sîtîrmah tîtînçî, tit. (Huşa tumtirne hal' vîl husa pîrahnî, hîyîn îlîkhi tumtarripe pulnî.)

Tîrsan-tîrsan, Kukşayîn piçişsem te kile şitrîş, tit. Kukşa piçişsençen ıytat':

- Mînle, Piçisem, sikterse kaşartîr-i?- tit.

Piçişsem:

Kakkoy epîr unta sikterse kaşarmalli, pîrînten layîhrahhisam ta nim çul ta sikterimarîş; vît pîre taştî huşa îvîl' pînî, unî laşi viş yataşa çutah sikse şitimar'.

Kukşa kulat':

- Piçisam, epi mar-şî vîl? - tit.

Piçeşsem:

- Ay, Kukşa, mîn kalaşan kirlî mara pustuy, esî laran vuçahri pîrşaya susa, esî pıytupa pıtın-i-mîn unta?

Kukşa nim te şarlaman vara.

Viş şul irtsen, huşa, hırne parap tese, kallyah yevit turî, tit. Kukşayîn piçişsem, pîri kaçaka şine utlansa, tepîri sısna şine utlansa, kallyah huşa patne kariş, tit. Kukşaya vuçaha pîrşa sapsa paçîşî, tit te, puştarma huşsa hıvarçîş, tit.

Ançah Kukşa sapnî nîrşaya puştarat' te, uya tuhsa, aşşî panî kîmîl şîrî vîttîr pîreh şîhîrat' - Kukşa umne timîr kîvak laşa pîrsa tîrat'. Kukşa şav laşa şine utlanat' te huşa patne şekkuntra pîrsa tîrat', Kukşayîn piçişsem tem îmirten tin leşîrtetse şiteşşî. Huşa pûrt urlî laşasene şikterme taprataşşî. Ançak nihişin te laşi pîr yataş urlî sikimast'. Kukşa çîn kayran sikteret. Kukşayan laşi tîvat yataşa şitiççen lapah siket, piçişisen sısnipe kaçaki tîvatî yataş mar, pîr utîm ta temle sikmelle. Nikam laşi te sikse kaşman pîrki huşa nikama ta hırne pa- mast'.

- Kayîrah tepîr rasçen, şîterîr laşusene, viş şul irtsen kilîr, un çuh kam laşi sikse kaşî, îna hîrîme parîp, - tit, huşî.

Vara purte puşsene çikse kilelle tavîrînaşşî.

Viş şul irtet te. Kallyah purte huşa patne puhînaş. Kukşa ta, piçişsem kilten tuhsa kaysan, uya tuhat' te aşşî panî iltîn şîrî vîttîr türeh şîhîrat' - turî laşa Kukşa umne pîrat' tîrat'. Laşi nim înişşîr şivîç, tit, virînce kakaltase ançah tîrat', tit.

Kukşa yaşt! sikse şak laşa şine utlanat' te huşa pûrt patne mîkîr-lantarsa ançah kayat'. Sisimast' te - huşa patne şitse te tîrat'. Ku rasînce huşa pûrt urlî çîn valtan Kukşa hîy laşine sikteret. Kukşayîn laşi vîl't! ançah sikse kaşat'. Purte tîlînse putsa şat kayaşşî. Kukşa hîşşîn purte laşisene sikterse pîhaşşî. Ançah nikîşî ta ikkîmîş yataşa ta sikse şitimast'. Kukşayîn aslî piçişin kaçaki aran-aran pîr çaliş sikkîr, tit, ançah sikme pîlmennipa ik mîyrakine te huşsa pîrahî, tit. Kîşîn piçişin sısni pîr utîm aran-aran sikkîr, tit ançah pit numay şisa tultarnipa sikme pîlmesîr hîrîm-ne şursa pîrahî, tit.

Kukşa patne huşa piçî, tit te, îna huşa pit muhtarî, tit. Vara tepîr

kunneh huşa tuy turı, tit, huşa hırı Kukşa arımı pulçı. Huşa hıyın mın purne veşeh Kukşaya paçı, tit.

Pır-iki şul irtsen, huşa hıy vilse te karı, tit. Kukşa hal' te pulin purnat', tit. Piçışsene prikaşçika kırttır, tit. Hal' piçışsem Kukşaya Kutkşa tese çınmeşşı, İvan Paramonç tişşı. Arımı Kukşaya hış çuh: "Epı sana şın turım", - tese hurlasan, Kukşa "Hot' esı mana mın kala, aşu mana kırü tur'", - tit te urıh nimın te çınmest, tit.

KUKŞA-KEL YIVAN

(Aktarma Metin)

Bir adamın üç oğlu varmış. En küçüğünün adı Yıvan'mış ve kelmiş. Bu nedenle abileri ona adıyla hitap etmezler, Kukşa derlermiş. Bu Kukşa adlı kardeşlerine abileri saygı göstermezlermiş ancak o abilerinden daha meşhur olmuş (Nasıl meşhur olduğunu ileride göreceğiz).

Babaları ölmeden önce oğullarını yanına çağırıp şöyle demiş:

— Ben ölüyorum, beni düzgün bir şekilde gömün; gömdükten sonra üç gün boyunca mezarımın başında nöbet tutun.

Baba, oğullarına sırayla nöbet tutmalarını söylemiş. İlk önce büyük oğulun nöbet tutması gerekiyormuş. Ancak o, geceleyin mezara tek başına gitmeye korkmuş. Kukşa'yı çağırıp şöyle demiş:

— Kukşa, nöbet tutmak için mezara git.

Kukşa daha yeni sürü güdüp meradan gelmişmiş. Abisine:

— Abi, giderdim ama çok yoruldum. Biraz dinleneyim, demiş ve fırının üstüne çıkıp yatmış.

Büyük abisi sopa almış:

— İşte görüyor musun, bir söyleyip hiç gitmezsin sen! demiş.

Sonra Kukşa fırının üstünden zıplayıp inmiş, yırtık kaftanını giyip babasının mezarına nöbet tutmaya gitmiş. Mezara varınca Kukşa babasının haçı önünde oturup ağlamaya başlamış.

— Ben neden böyle horlandım ki? Abilerim bana saygı göstermiyorlar, kendilerinin gitmesi gereken yere de başka yerlere de beni gönderiyorlar, demiş.

Babası yarıktan çıkmış ve Kukşa'ya şu soruyu sormuş:

— Oğlum, neden ağlıyorsun?

Kukşa:

— Baba, nasıl ağlamayayım? Abilerim bana saygı göstermiyorlar. Bugün senin mezarına büyük abimin gelmesi gerekiyordu ancak gelmedi. Beni sopayla kovaladı, demiş.

Babası küçük oğluna çok acımış ve şöyle demiş:

— Oğlum, dert etme, gözlerini ağlayıp kurutma. Al sana bakır yüzük, onu kaybetme. Bu yüzüğün içinden ısıklık çalarsan sana gerekli olan her şey gözünün önünde olacak. Şimdi eve git, demiş ve yarığa girip gözden kaybolmuş.

Sonra Kukşa eve dönmüş.

İkinci gece olmuş. Bu gece babasının mezarına ortanca oğlanın gitmesi gerekiyormuş. Ortanca oğul da gitmeye korkmuş ve mezara Kukşa'yı kovarak göndermiş. O gece babası Kukşa'ya gümüş yüzük vermiş. Üçüncü gece Kukşa kendi sırası geldiğinde de gidince babası altın yüzük vermiş.

O sıralarda çok zengin bir adam kızını vermek için ilan vermiş. Ancak zengin adamın kızını vereceği kişi beş katlı evin üstünden atını sektirerek geçirmeliymiş. Kukşa'nın büyük abisi keçi, ortanca abisi domuz yetiştiriyormuş. Zengin adamın kızını vereceğini işitince Kukşa'nın abileri de adamın kızını almak için gitmişler. Büyük abi keçiye, küçük abisi ise domuza binip gitmiş. Kukşa da gitmek istemiş. O abilerine:

— Ben de gideyim mi? demiş.

Abileri ona:

— Ay Kukşa! Bitine binip gitmek, şu yırtık kaftanı zengin kızına göstermek mi istiyorsun? Evde kal, biz gelene kadar mantar çorbası pişir, demişler.

Kukşa, abileri gidince ormandan mantar toplayıp gelmiş ve mantar çorbası pişirmiş. Çorba pişince onu ateşin üstüne asıp bırakmış ve dışarı çıkıp bakır yüzük içinden ısıklık çalmış. O anda yılan gibi doru at Kukşa'nın önüne gelmiş. Kukşa bu ata binip zengin adamın evine doğ-

ru rüzgâr gibi uçmuş. Kukşa bir dakikada adamın evinin önüne varmış (Adamın evi Kukşa'nın evinden yüz çağrım uzaklıktaymış).

Abileri Kukşa'dan çok daha geç gelmişler. Keçi ve domuzun üstünde abileri çok hızlı gelememişler. Kukşa adamın evinin önünde abilerinin geldiğini görünce gülmeye başlamış. (Gerçekten de keçi ve domuzun üstüne binmiş adama kim gülmeyiz?) Abileri Kukşa'yı tanımamışlar. Kukşa dışarı çıkıp bakır yüzük içinden bir kez ısıklık çalınca Bey gibi giyinmişmiş. Bu nedenle abileri Kukşa'yı görünce "Bu Bey de kim?" diye düşünmüşler.

Bey'in evinin önüne, Kukşa ile abilerinden başka binlerce çağrım uzaktan başka Bey çocukları da toplanmış. Ancak bir Bey oğlunun atı da Kukşa'nın atına denk değilmiş. Bey çocuklarının kıyafetleri de Kukşa'nın kıyafetlerinden iyi değilmiş.

İşte hepsi atlarını Bey'in evinin üzerinden sektirmek için hareket ediyormuş. Hiçbirisinin atı beş katlı evin üzerinden sekememiş. Kukşa'nın büyük abisi keçiyi sektirmiş ama bir arşın yüksekliğe bir çıkamamış o. Küçük abisinin domuzu değil bir arşın, sadece sekiz on santimetre zıplayabilmiş.

Hepsi zıplatıp denedikten sonra eve dönmüş. Kukşa, abileri eve varana kadar atıyla onlardan önce koşturarak eve gelmiş. Eve gelince Kukşa atını dışarı bırakmış ve fırının kenarına çıkıp oturmuş. Mantar çorbasını karıştırmaya başlamış. (Bey kıyafetlerini de çıkarıp kendi kıyafetlerini giymiş).

Biraz bekledikten sonra, Kukşa'nın abileri de eve gelmiş. Kukşa abilerine sormuş:

— Nasıl geçti abilerim, geçirebildiniz mi? demiş.

Abileri:

— Biz nasıl geçirelim orada. Bizden çok daha iyileri de geçiremedi. Bir Bey'in oğlu geldi, onun atı üçüncü kata kadar çıktı, o da ulaşamadı.

Kukşa şöyle demiş:

— Abilerim o ben değil miydim? demiş.

Abileri:

— Ay, Kukşa, boş boş ne konuşuyorsun. Sen ocaktaki baklayı ufula. Sen bitinle mi geldin oraya?

Kukşa hiçbir şey söylememiş.

Üç yıl geçince Bey kızımı vereceğim diyerek tekrar bildirmiş. Kukşa'nın abileri biri keçiye binip, diğeri domuza binip tekrar Bey'in yanına gitmişler. Kukşa'ya da ocağa bakla atıp, bunları topla diyerek evde bırakmışlar.

Ancak Kukşa saçılan baklayı toplayıp dışarı çıkmış ve babasının verdiği gümüş yüzük içinden ıslık çalmış. Kukşa'nın önüne demir doru at peyda olmuş. Kukşa bu ata binip Bey'in yanına bir saniyede varmış. Kukşa'nın abileri de çok uzun sürede ancak gelmişler. Bey evin üzerinden atların sıçratılmasını söylemiş. Ancak hiçbirinin atı bir katı bile geçememiş. Kukşa'nın atı dördüncü kata kadar iyi sıçramış. Abilerinin domuzuyla keçisi değil dört kat bir adım bile sıçrayamamış. Hiç kimsenin atı istenilen yüksekliğe sıçrayamadığı için Bey kızını kimseye vermemiş.

— Gidin, bir dahaki sefere kadar atlarınızı yetiştirin. Üç yıl geçtikten sonra gelin. O zaman kim atını sıçratabilirse kızımı ona vereceğim, demiş Bey.

Sonra hepsi atlarını çekip evlerine doğru gitmişler.

Üç yıl geçmiş. Hepsi tekrar Bey'in yanına gelmişler. Kukşa da abileri evden çıkınca dışarı çıkmış ve babasının verdiği altın yüzüğün içinden bir ıslık çalmış. Doru at Kukşa'nın önünde peyda olmuş. At çok çevikmiş. Eşinmeden yerinde duramıyormuş.

Kukşa hop diye bu ata binmiş ve Bey'in evine göz açıp kapayana kadar varmış. Fark etmeden bir anda Bey'in evinin önüne gelmiş. Bu sefer Bey'in evinin üzerinden ilk önce Kukşa atını sektirmiş. Kukşa'nın atı evin üzerinden zıplayıvermiş. Herkes hayrete düşmüş. Kukşa'nın ardından hepsi atlarını sıçratıp denemişler. Ancak hiç kimsenin atı ikinci kata kadar bile ulaşamamış. Kukşa'nın büyük abisinin keçisi zar zor bir dirsek boyu sıçrayabilmiş. Ancak sıçramayı bilmediği için iki boynuzunu kırmış. Küçük abisinin domuzu zar zor bir adım sıçrayabilmiş. Ancak çok fazla yediğinden ve sıçramayı bilmediği için karnını patlatmış.

Kukşa'nın yanına Bey gelmiş ve onu çok övmüş. Bey, ertesi gün

düğün yapmış. Bey'in kızı Kukşa'nın karısı olmuş. Bey de bütün varlığını Kukşa'ya vermiş.

Bir iki yıl geçtikten sonra Bey ölmüş. Kukşa hâlen yaşıyor olmalı. Abilerini kahya olarak işe almış. Şimdi abileri Kukşa'ya Kukşa demiyorlar, İvan Paramonç diyorlar. Karısı Kukşa'ya zaman zaman “Ben seni adam ettim.” diye küçümsediğinde Kukşa:

— Sen bana ne dersen de baban bana damat der, dermiş, başka da bir şey dememiş.

KARÇİKPA STARİKİN VİŞİ İVİLİ²

(Özgün Metin)

Karçıkpa starik purınaşşı, tet. Purınaşşı-purınaşşı, tet te, karçiki vilet, tet. Tata purınsan, starikki vilme patne şitet, tet. Viles umın ku starik per ıvılne hıyra çulı pillese hıvarat', tet, tepırne pır çilı puşit tata tepırne kalakan şipır pillese hıvarat', tet.

Aslı ıvılı hıyrine yıtāt', tet te, kayāt', tet, şüreme. Pır şulpa vırmana kerse kayāt', tet, ku. Vırmanta pır pürt tıl pulat', tet. Ku pürte kıret, tet. Pürtre nikam ta şuk, tet. Ulıhsa vırtat', tet, hay şın sentre şine. Numay tımas, tet, ku pürte vunike vırı pırsa kıcış, tet. Ukşisene uyı- raşşı, tet. Pırne ittisençen kayarah tivni, tet. Tek vırhansa larat', tet, ku, vırşsa: “ey, mana kayarah panışın, tipı aşa (uyar aşa) şapınççı kusene şakınta” tese kalat', tet, Ku aça şapla kalanine iltet te yara parat' kusem patne sıtel şine hıyra çulıpe! Leşsem, çınah ta, aşa şaprı-tır tese, ukşine-mınne veş pırah-sah tuhsa tarçış, tet. Ku aça sıtel şine yulni ukşine ilet te, hıyrine yıtša, kilne tavrınat', tet.

Vıtılıhhi kayāt', tet, ıntı şavın pekeh, pır çilı puşitne yıtša. Pır küli hırrine pırsa larat', tet te, puşit çilline pır yavat', tet, pır sütet, tet. Akı külıren pır şuyttan şuri işse tuhat', tet; “mın tıvan es, şın?” tese kalat', tet, kına. Ku katat', tet: “ak şak külte usal pit numay, teşşı; şav usalsene

2 G. F. Timofeyev, 1896-1903 yılları arasında Elşel çevresindeki köylerde derleme çalışmaları sırasında kaydetmiştir. Metin derlemelerin yayımlandığı *Tihir'yal* adlı eserden alınmıştır (G. Timofeyev 2002: 307-310).

şak pıyavpa hıvalasa kılaraşşın-ha”, tese kalat’, tet. Şuyttan açi şıv tıpne, aslaşşı patne, çimsa kİRse kayrı, tet te, kalat’, tet: “asatte, unta, küli hır-rinçe, pİR şın larat’, vİRİM vİren yavat’ hİy, şav vİrenpe pire kuntan şİtirse kılaraşşın”, tese kalat’, tet. Aslaşşı kalat’, tet: “kus-ha, tuh un patne; pit vİyli-i vİL, ak şak man pukana yİtsa pİhİR”, tese kalat’, tet. Şuyttan açi aslaşşıyİN tİhİR pİtlİ timİR pukanne ilçe, tet te, işse tuhre, tet, şıvrAN şak şın patne. -“Kil-ha, şak asatten timİR pukanne yİtsa pİh-ha”, tese kalat’, tet, leş şınna: “hİş tİle İvİtsa şİterİN şak pukana?” tese kalat’, tet, kİna, hİy tİhİR pİtlİ pukana tİtrİ, tet te, İvİtrİ, tet, pİlİt şİnelle. Aranşeh şİteymere, tet, pİlİte. Hay şın şak pukana ilçi, tet te, yİtsa tİrat’, tet: ni pİrahaymas, ni huraymas, tet, kİna: yİtİrlansa tİrat’, tet. - “İvİt, mİşİN İvİtmastİN tata? İvİtaymastna-mİN?” tese kalat’, tet, kİna şuyttan açi. - “Çim-ha, av şav hİvelanİş ençi pİlİt kuntarah kİltİR-ha, şavİN şİne lartsa yaram ep ku pu-kana”, tese kalat’, tet, şİnni. Şuyttan açi aslaşşı pukanne lartsa yarasran hİrasa, hİvİtrah pukana yarsa ilçi, tet te, kİRse kayrı, tet, aslaşşı patne yİtsa: “asatte, epİ İvİtrİM ta, pİlİte te şİterey- merİM; vİL pİR sehet yİtsa tİçİ-tİR. Hİvelanİş ençi pİlİt kuntarah kİltİR- ha, şav pİlİt şİne lartsa yaram ku pukana, tet”, tese kalat’, tet. - “Me-ha, şak utmİL hİlaşlı kİsrene kül yİri-tavra yİtsa şavİRİNİR tata”, tese kalat’, tet, kİna aslaşşı. Hay şuyttan açi ku şın patne aslaş- şİyİN utmİL hİlaşlı İla kİsrİne İlse tuhrİ, tet: “me-ha, şın, şak kİsrene külİ tavra yİtsa şavİRİnsa kİL”, tese kalat’, tet. Leş kalat’, tet: “yİt kİsrÜ pulin, hu kİsrÜ vİt, manİN mar”, tese kalat’, tet. Şuyttan açi kİsrene İkİ hulpuşşı şİne huçi, tet te, çuh yİtİrlansa yİtsa şavİRİnsa kİLçi, tet, külİ tavra. - “Ey, şavna ta aran yİtsa şavİRİntİN hu”, tese kalat’, tet kİna şın: “par-ha, epİ İna pİş huşşİNçe hİsterse te şavİR- İnsa kİLİp”, tese kalat’, tet. Hay kİsre şİne utlansa larçe, tet te, sİkkİpe naççasra şavİRİnsa kİLçi, tet, külİ tavra. Şuyttan açi utmİL hİlaşlı kİsrene aslaşşı patne İlse kİRse kayrı, tet te, kalat’, tet, aslaşşıne: “ey, asatte, epİ kİsrene hulpuşşı şİne hursa ta aran şavİRİntİM kül tavra yİtsa, vİL pİş huşşİne hİsterçi te sİk-kİpe şav- İrİnsa kİLçi kül tavra”, tese kalat’, tet. Aslaşşı kalat’, tet: “kus-ha, tuhsa çupİR-ha, eppin unpa”, tese kalat’, tet. Şuyttan açi tuhrİ, tet te: “atya-ha, İksİMİR çupsa pİhar, kamran kam İrtİ”, tese kalat’, tet: “ey, eŞİ manpa çupaşşİN-i-ha türeh, maltan akİ manİN şİçe şul sİv mar vİrtNİ şİllİM pur - şavİNpa çupsa pİh”, tese kalat’, tet. şın katana kİçİ, tet te, mİşukpa

iki kayık (mulkaç) tıtsa kilçi, tet. Mişukran pırne kılarcı, tet te, yaçı, tet. Kayrı, tet, ku kayık vişterse küli hırripe. Kaysan-kaysan, katanalla kireh kayrı, tet. Şuyttan açi kişkirat, tet, ku kayıka: “an kay-ha, an kay: pırle çupar!” tese kalat, tet. Şuyttan açi çupsa şavırinnı şire ku şın mişukran tepir kayıkne kılarnı, tet, açaşlakalasa, şılkalasa tırat, tet: “ay, ıvıntın- tır, açam, şillim”, tekelese. Şuyttan açi aslaşşı patne kİRse kayrı, tet te, kalat, tet: “asatte şiçi şul sıvsır vırtı şillı pur, şapşurı hut pek şursa kaynı hıy çirpelen, şavınpa kına çuprımır, vıl ta epı pını şire tahşanah şitse larnı”, tese kalat, tet. Aslaşşı kalat, tet: “pır-ha eppin, kİreşse pİhır unpa iksır”, tese kalat, tet. Şuyttan açi şın patne tuhrı, tet te: “kil-ha, kİreşse pİhar iksımır”, tese kalat, tet. şın kalat, tet: “manın şırten te irtı asatte pur, maltan şavınpa kİreş-ha”, tese kalat, tet. - “İştı vıl san?” tese ka- lat, tet, şuyttan açi. - “Av, şavınta, vİrmanta”, tese kalat, tet, şinni. - “Yeple çİnmelle İna?” tese ıytat, tet, leş. - “Vİrmanta kİR te: “Mişka, Mişka, day borot’sya, tese kala es”, tese kalat, tet ku. Hay şuyttan açi vİrmanta kİçi, tet te: “Mişka, Mişka, day borot’sya”, tese çİnet, tet. Tuhır, tet, hayhin patne pır vatı upa. Şuyttan açİne per-ikkı paçı, tet te, leş kaysa ükrı, tet. Şuyttan açi hıvıtrah tıçı, tet te, aslaşşİne çupsa kİRse kalat, tet: “asatte, şırten irtı aslaşşıpe kına kİreşrımır - pır-ikkı şavırİsa şaprı te, İnran kayrım”, tese kalat, tet. Aslaşşı kalat, tet: “mın İlet-şı vıl şın? tuhsa ıyt-ha”, tese kalat, tet. Açı tuhat, tet te, ıytat, tet ku şİntan: “mın kİrlı sana?” tese kalat, tet. Leş kalat, tet: “ak şak şİlepkepe pır şİlepke tuliççen ukşa parır mana, vara timıp”, tese kalat, tet. Şuyttan açi aslaşşİne kİRse kalat, tet, kına. “Paras”, tese kaları, tet, aslaşşı. Akı şuyttanssem tıtınçış, tet, ukşa tultarma. Leş şinni tarın nühppek şİtik altnı, tet te, un İşne mişukne lartsa şİvarne pitırnı, tet, aranşı kına şİtik hıvarnı, tet. Kunın şİlepki tırı şİtik, tet. Şİtik şİlepkiİne şav nühppek şİtikı tılne lartat, tet. Şuyttanssem ukşana tultaraşşı-tultaraşşı, tet, - tulmas, tet, şİlepke: yani-pırı ayala anat, tet, şİtikran. Tulçı, tet, hay şİlepkiİne ıltın. “Yİtsa leşseh hıvar İntı kİleh”, tese kalat, tet, şuyttan açİne. Leş ukşa mişukne yıtrı, tet te, şak şın kılne kayrış, tet. Şuyttan açi tula tırsa yulçı, tet. Ku şinni pırtne kİçi, tet te, kİltisene: tetİşne-yİnkİşne, şİllİne-kinne - kalat, tet: “şav şuyttan açİne şİme lartasçı-şke, tese kalıp”, tese kalat, tet, “esir: yur-var nİmın şuk-şke, tese kalır”, tese kalat, tet: “epı: ara, hayhi vatı şuyttan pİşşı pİtnı-i-

mîn, tese kalîp”, tese kalat’, tet. Leşsem: “yurî”, tese kalaşşî, tet. Hay şın tula tuhrî, tet te, şuyttan açine pürte çınse kürtrî, tet. -“şime lartasçı-şke şak şuyttan açine”, tese kalat’, tet, yinkışsene. Leşsem kalaşşî, tet: “şime lartma nimen yur-var şuk-şke”, tese kalaşşî, tet. Ku kalat’ tet: “ara, hay vat şuyttan pışşı pîtnî-i-men?” tese kalarî, tet. Şuyttan açi, kîna iltsen, şitel patınçen hullen-hullen şurî- şurî, tet te, alik patnelle, pürt kîtessine şikleseh tuhsa tarçî, tet.

İntî kayat’, tet, kişînni. Şipîrne ilnî, tet te, kayat’, tet, şüreme. Pîr yala pîrat’, tet te, pup patne tarşa kîrîşet, tet. Pup kîna laşa şiterme yarat’, tet. Ku aça şarana şitet te laşisene tîllasa yarat’, hîy ulîhsa vîrtat’ kapan tîrrine. Tîtinat’, tet, şipîr kalama. Tîllasa yanî laşisem tîtinçîş, tet, sikme, taşlama. Kunepe taşlattarat’ ku laşasene. Çim şıva üknî, tet, laşasem, kunîpe sikse. Kaş pulsan, laşisem şine utlanan’ te tavîrînat’ kilne, pup patne. Pup laşasem tarlanine kurat’ te: “Mîşîn kapla laşasene esî hitî çuptarsa kiltîn?” tet kîna. Leş kalat’: “kaşarah yultîm ta kilme vaskarîm, şavînpa hitîrah hîva- larîm”, tese kalat’, tet. Tepîr kunne te laşasene şaplah taşlattarsa tavîrînat’ ku, şavîn pekeh kalasa parat’ pupne. Hay pup pîrre hîy laşasempe kîlarsa yarat’ te tarşine, hay kayat’ hışaltan mîn tunine astuma. Katîrkaş işne kîrse tîçî, tet, tarşî mîn tunine astusa tîrat’, tet. Leşî maltan laşisene tîllasa yaçî, tet te, hîy ulîhsa vîrtrî, tet, kapan tîrrine. Şipîrne turtsa kîlarçî, tet te, tîtinçî, tet, kalama. Akî laşisem yaçîş, tet, taşşa. Tîtinçe, tet, pup hîy te katîrkaş umînçe sikme. Niyepîle te çarînmallî mar, tet: “çarîn puşalîstî, ukşa parîp”, tese kişkîrat’, tet, pup. Tumtirne veş çirkelese pîternî, tet, katîrkaşpa. Tarşî çarînçî, tet, kalama. Tavîrînaşşî, tet, hayhisem kilne. Pupî arîmne kalat’, tet: “arîm, pîrîn tarşî şipîr kalat’, niyepîle te çîtmalla mar, laşasem te, ham ta, taşlatpîr, veş tumtire şursa pîtertîm katîrkaş huşşınçe”, tese kalat’, tet. Arîmî kalat’, tet: “ey, uhmah, şipîr kalanipeh şın şav tîrlî taşlamî, sana irîksîr taşlattarmaşşî vît unta”, tese kalat’, tet. Pupî kalat’, tet: “kala-ha eppin, tarşî, şipîrna”, tese kalat’, tet. Tîtinçîş, tet, kallah taşlama: pup şitel uri şumînçe şîhnî şîrteh puşne pere-pere taşlat’, tet, mayri yanî, tet, allisene tîtsa, yîkîr-yîkîr kana tusa şüret, tet, urayînçe. “Çarîn, çarîn, ukşa parîp”, tese kişkîraşşî, tet, hayhisem. Ukşa paraşşî, tet, kîna. Suta ilse kayaşşî, tet, kîna şapla kalanîşîn. şul şınçe kusene çûlmek sutakan tîl pulat’. Pîr lav çûlmek tiyese

pirat', tet, ku. "Ašta kayatır kapla?" tese ıytat', tet, kusençen. Pupı kalasa parat', tet, kına: "suta kayatpır, tarşı şipır kalat' te çarınmalla mar taşlat-tarat', ukşa parsan tin çarınat'", tese kalat', tet. - "Yeple vıl apla, şipır ka-lanipeh taşlatın, irıksır kam taşlattarat', hu taşlamasan?" tese kalat', tet, çülmek vırısı. Pupı kaları, tet: "şıhır-ha eppin mana tırantas hışne", tese kaları, tet. şihriş, tet, kına vırenpe tırantas hışne. - "Kala-ha eppin, tarşı", tese kaları, tet, tarşine. Leş kalama tıtınçı, tet. Akı pup tırantas hışınçe siket, tet, kıkarnı şırteh. Leş çülmek vırısı yanı, tet, tata taşşa. Şul şınçe takırtatsa taşlasa şüret, tet: niyeple te çarınma hal şuk, tet. Urapa şınçı çülmekisem purte sikeşşı, tet, urapi şınçen sikse ansa hirelle kusa-kusa kayaşşı, tet. "Çarın tarhasşın", tese timleşşı, tet, ku açana: "ukşa parıpir", tese kalaşşı, tet. Çarınçı, tet, kalama. Ukşa paraşşı, tet, kına. Hay vırıs ta sien kurtım tese kusempe sutah kayat', tet. Pırsan-pırsan per şınna tıl pulaşşı, tet. Leş urapa kustırmisem tiyese kilet, tet. "İšta kayatır kapla?" tese ıytat', tet. Leşsem kalasa paraşşı, tet, kına. - "Yeple şipır kalanipeh vıl teri taşlatın, irıksır taşlattarmaşşı vıt nikama ta?" tese kalat', tet, ku. Leşsem, puppulan çülmek vırise, hıysene şıhtarçış, tet, urapisem şumne: "kala-ha şipırna", tese kalaşşı, tet, ku açana. Tıtınçı, tet, kalama. Kusem tıtınçeş, tet, sikme. Leşin kustırmisem şire sike-sike ansa, kussa şüreşşı, tet. Hıy taşlat', tet, nimin pılmi. "Çarın, çarın", tese tarhaslaşşı, tet, kına. Tatah ukşa paraşşı, tet. Ku şın ta leşsempe pırle suta pirat', tet. Pıraşşı-pı-raşşı, tet te, pır çüreçe sutakan tıl pu- laşşı, tet. Kalasa paraşşı, tet, kına. - "Yeple taşlatın", tet: "şavıntah, taşlas temesen?" tese kalat', tet, ku ta. Leşsem purte şıhtarçış, tet, hıysene. Ku çüreçe sutakan yaçı, tet, taşşa, çüreçisem tıtınçış, tet, sikme. Pıtımpe şimırile-şimırile pıtrış, tet. Ku ta suta pirat', tet, şitriş, tet, suta. Sutra ıytaşşı, tet, kusençen. Maltan pupı kalasa parat', tet: "şapla-şapla", tese kalat', tet. - "Yeple taşlatın, taşlas mar tesessın?" tese kalaşşı, tet, kına sutrisem. Pup hıyne kalleh şıhtarçı, tet, huşrı, tet, tarşine şipırne kalama. Tıtınçı, tet, tarşı kalama. Akı sutri-sem tıtınçış, tet, taşlama: mayrisempe mişırın-mişırın taşlasa şüreşşı, tet, sutra. "Çarın, çarın, şiti İnti, tarhasşın çarın", tese kalaşşı, tet, kına. Ukşa paraşşı, tet, temin çuhlı. Çarınat', tet te, temin çuhlı ukşa tusa, kilne ilse kayat', tet. Hal' te pulin layıh purınaşşı, tet-ha, vıl tıvansem.

YAŞLI ADAMLA KADININ ÜÇ OĞLU³

(Aktarma Metin)

Bir nine ile dede varmış. Bir gün nine ölmüş. Biraz zaman geçince dede de ölmek üzereymiş. Ölmeden önce dede bir oğluna bileme taşı, öbür oğluna bir kırbaç, ötekine ise şıpır adlı müzik aletini miras bırakmış.

Büyük oğlu taşı alıp yollara düşmüş. Bir yolda giderken ormana girivermiş. Ormanda bir ev görmüş. Bu eve girmiş. Evde kimse yokmuş. Adam tahta yatağa yatmış. Birazdan eve on iki hırsız girmiş. Paraları paylaşmaya başlamışlar. Birisi diğerlerinden biraz az almış, diğerlerine kızıp oturuyormuş. “Ey güneş baba, bana eksik verdikleri için bunları çarp!” diye beddua ediyormuş. Bu çocuk bunun sözlerini duyunca masadaki taşla bunlara vurmuş. Bunlar gerçekten güneş vurmuş sanarak paraları almadan çıkıp kaçmışlar. Bu çocuk ise masadaki paraları ve taşı alıp evine dönmüş.

Ortanca oğul aynı şekilde kırbacı alıp yollara düşmüş. Bir göl kenarına varmış, kırbacını bir çözüyor bir bağlıyormuş. Gölden bir şeytan yavrusu yüzerek çıkmış.

— Ne yapıyorsun sen? diye sormuş. Bu da:

— Bu gölde kötülükler çok. Bu kırbaçla bunları kovmayı düşünüyorum, diye cevap vermiş. Şeytan yavrusu suya dalıp su altındaki dedesine gitmiş.

— Dede, orada, göl kenarında bir insan oturuyor, uzun kırbaç örüyor, o kırbaçla bizi buradan çıkaracakmış, demiş.

Dedesine ona:

— Git, çık onun yanına; o kadar güçlü mü ki bu benim sandalyemi kaldırsın bakalım, demiş.

Şeytan yavrusu dedesinin dokuz putluk⁴ sandalyesini alıp o insanın yanına çıkmış.

3 G. F. Timofeyev, 1896-1903 yılları arasında Elşel çevresindeki köylerde derleme çalışmaları yapmış ve bu derlemelerden elde ettiği malzemeleri Tihir‘yal adlı eserinde yayımlamıştır.

4 Yaklaşık on altı kilogramlı ağırlık ölçüsü.

— Gel şu dedemin sandalyesini kaldır bakalım. Nereye kadar taşıyabilirsin? demiş.

Kendisi bu sandalyeyi alıp bulutların üstüne atmış. Sandalyenin bulutlara yetişmesine çok az kalmış. Bu adam sandalyeyi kaldırmış ama onu ne atabiliyor ne de bir yere koyabiliyormuş; öylece tutup duruyormuş.

— At, niye atmıyorsun? Atamıyor musun? diyormuş şeytan yavrusu.

— Bekle, batıdaki bulut biraz bu tarafa yanaşsın, onun üstüne koyacağım, demiş adam.

Şeytan yavrusu dedesinin sandalyesini kaybetmekten korkarak sandalyesini alıp dedesine dönmüş.

— Dede, ben sandalyeyi attım, bulutlara yetişmesine çok az kaldı. Adam ise sandalyeyi bir saat tuttu, batıdaki bulut biraz bu tarafa yanaşırsa sandalyeyi onun üstüne koyacakmış, dedi.

Dedesi ona:

— Al şu altmış kulaçlık kırsrağı, göl etrafında kaldırıp dolaşsın bir de, demiş.

Şeytan yavrusu bu altmış kulaçlık kırsrağı alıp adamın yanına çıkmış.

— Al adam, bu kırsrağı kaldırıp göl etrafında dolanıp gel, demiş.

Adam ona:

— Kaldır kendin, kırsrağın senin ya, benim değil, demiş.

Şeytan yavrusu kırsrağı iki omzuna koyup dolanıp gelmiş.

— Ey sen bunu bile zorla kaldırdın. Ver, ben onu bacaklarımın arasına sıkıştırıp dolanayım, demiş.

Adam kırsrak üstüne binmiş ve bir anda göl etrafında dolanıp gelmiş. Şeytan yavrusu altmış kulaçlık kırsrağı alıp dedesinin yanına dönmüş.

— Ey, dedem, ben kırsrağı omuzlarıma koyup zor dolandım, o ise bacakları arasına sıkıştırıp bir anda dolanıp geldi, demiş.

Dedesi ona:

— Git, ikiniz koşun orada, demiş.

Şeytan yavrusu çıkıp adama:

— Haydi, gel ikimiz koşalım, bakalım kim kimi geçer, demiş.

Adam da ona:

— Ey, sen benimle mi yarışmak istiyorsun? İlk önce benim yedi senedir hasta yatan kardeşimle yarış, demiş.

Adam ormana girip iki tavşan yakalayıp torbasına koymuş, gelmiş. Torbasından birini çıkarıp bırakmış. Tavşan göl kenarında koşmaya başlamış. Biraz gidince ormanlığa kaçıp gitmiş. Şeytan yavrusu buna:

— Gitme, gitme. Birlikte koşalım! diye bağırıyormuş.

Şeytan yavrusu koşup dolanıncaya kadar adam torbasından öteki tavşanı çıkarmış, onu okşayıp duruyormuş.

— Ay yorulmuşsundur çocuğum, kardeşim, diye söyleniyormuş.

Şeytan yavrusu dedesine gelip:

— Dede, yedi senedir hasta olan kardeşi var, kendisi bembeyaz hastalığından dolayı kâğıt gibi beyazlaşmış zavallı, onunla yarıştım, o bile beni geçti, demiş.

Dedesine ona:

— O zaman git, onunla güreşin, demiş.

Şeytan çocuğu adamın yanına gelip:

— Haydi, seninle güreşelim, demiş.

Adam ona:

— Benim yüz yaşından daha yaşlı olan dedem var, ilk önce onunla güreş, demiş.

— Nerede o senin deden? diye sormuş şeytan yavrusu.

O da:

— O, ormanda, diye cevap vermiş.

— Nasıl çağıracağım onu? diye sormuş şeytan yavrusu.

— Ormana gir ve “Mişka, Mişka haydi güreşelim.” diye bağır, demiş adam.

Şeytan yavrusu ormana girip:

— Mişka, Mişka haydi güreşelim, diye seslenmeye başlamış.

Yanına bir ayı çıkmış. Şeytan yavrusuna bir iki tokat atmış, o da düşmüş. Şeytan yavrusu hemen kalkıp dedesinin yanına koşmuş.

— Dede, yüz yaşından daha yaşlı bir dedesi var, onunla güreştim, o bir iki tokat attı, ben kendimden geçtim.

Dedesi ona:

— Ne istiyor o adam? Çıkıp sor! demiş.

Şeytan yavrusu çıkıp bu adama sormuş:

— Sen ne istiyorsun?

Adam ona:

— Şu kasketime kasket dolusu para verin, o zaman size dokunmam, demiş.

Küçük şeytan dedesine gidip söylemiş ve dedesi:

— Verelim, demiş ve şeytanlar para doldurmaya başlamışlar.

O adam derin bir kuyu kazmış, içine torbasını koyup ağzını bağlamış, sadece küçük bir delik bırakmış. Bunun kasketinin tepesi delikmiş. Delik kasketini o kuyu deliğine koymuş. Şeytanlar paraları doldurdukça dolduruyorlar ama bir türlü kasket dolmuyormuş. Konulan paralar hep deliğe gidiyormuş. En sonunda kasket dolmuş:

— Evime kadar bırak artık, demiş adam şeytan yavrusuna.

Şeytan da torbayı alıp bu adamın evine doğru yola koyulmuşlar. Küçük şeytan dışarıda kalmış. Adam eve girip evdekilere; abisine, yengesine, kardeşine, geline

— Ben, “O şeytan yavrusunu sofraya davet etsek.” diyeceğim, siz ise “Hiçbir şeyimiz yok ya.” deyin. Ben de “O yaşlı şeytanın bacağı bitmiş mi?” diye soracağım, demiş.

Evdekiler “peki” demişler. Bu adam dışarıya çıkıp küçük şeytanı eve davet etmiş. Yengesine:

— Yemeğe oturtsaydın şunu, demiş.

Evdekiler ise:

— Yiyecek hiçbir şeyimiz yok ya, demiş.

Adam ise,

— Yaşlı şeytanın bacağı bitmiş mi? diye sormuş.

Şeytan yavrusu bunu duyunca yavaş yavaş kapıya yaklaşıp kaçmış.

Artık, en küçük oğlu yola düşmüş. Şıpır almış, dolaşıyormuş. Bir köye gelip papazın yanına hizmetçi olarak girmiş. Papaz onu atını otlatmaya göndermiş. Bu çocuk ovaya gelince atların ön ayaklarını bağlamış ve kendisi saman üstüne çıkıp yatmış. Şıpır çalmaya başlamış. Ayakları bağlanmış atlar zıplaya zıplaya oynamaya başlamışlar. Gün boyunca oynatmış atları. Gün boyu oynadıkları için atlar sırlıklam olmuşlar. Akşam olunca atlara binip eve, papazın yanına dönmüş. Papaz atların terlediğini görmüş ve

— Niye bu kadar koşturup geldin? diye sormuş.

Çocuk ise

— Biraz geç kaldım, çok acele ettim, onun için koşturdum, demiş.

Ertesi gün yine aynı şekilde atları oynatıp evde yine aynı şeyleri söylemiş. Bir gün papaz atlarını adamlarla gönderip kendisi arkasından gidip bakmış. Akdiken içine saklanmış, hizmetçinin ne yaptığını gözlüyormuş. O da ilk önce ayaklarını bağlamış, sonra kendisi tınaz üstüne çıkıp yatmış. Şıpır çıkarıp çalmaya başlamış. Atlar da oynamaya başlamışlar. Papaz da akdiken önünde zıplamaya başlamış. Bir türlü duramıyormuş.

— Lütfen, durdur para veririm, demiş.

Kıyafeti akdikenle hep yırtılmış. Hizmetçi çalmayı kesmiş. Bunlar da eve dönmüşler. Papaz, karısına:

— Bizim hizmetçi şıpır çalıyor, oynamaya başlıyorsun bir türlü duramıyorsun, atlar da ben de oynadık, elbisemi hep akdiken içinde yırttım, demiş.

Karısı ona:

— Ey, aptal, şıpır çalındığında illaki oynamak zorunda mısın? Seni zorla oynatmazlar ya!

Papaz, hizmetçiye:

— Hizmetçi, çal şıpır, demiş.

Yine oynamaya başlamışlar. Papaz ayaklarını masa ayaklarına bağlamasına rağmen oynuyormuş. “Dur, dur, para verimiz.” diye bağırı-

yorlarmış. Ona para vermişler. Mahkemeye götürmüşler hizmetçiyi. Yolda onlara çanakçı rastlamış. Araba dolusu çanak götürüyormuş. Bunlara:

— Nereye gidiyorsunuz? diye sormuş.

Papaz anlatmış:

— Mahkemeye gidiyoruz, hizmetçi şıpır çalıyor ve hiçbir şekilde durmuyor; ancak para verince duruyor, demiş.

— Nasıl oynarsın sırf şıpır çalınıyor diye? Zorla kimse oynatmıyor ya, demiş çanakçı.

Papaz ona:

— O zaman beni arabaya bağlayın, demiş.

Bunu arabaya bağlamışlar.

— Haydi, hizmetçi çal şıpır! demiş papaz.

Hizmetçi çalmaya başlamış. Papaz arabaya bağlı olduğu hâlde zıplamaya başlamış. Çanakçı da oynamaya başlamış. Yolda zıplaya zıplaya oynuyorlarmış. Hiç durmuyorlarmış. Arabadaki çanaklar da zıplıyormuş, arabadan zıplayıp ovaya doğru yuvarlana yuvarlana gitmişler.

— Durdur, lütfen para veriniz! diye yalvarıyorlarmış çocuğa ve çocuk durmuş.

Ona para vermişler. Bu Rus çanakçı da zarar gördüm diye bunlarla mahkemeye gitmiş. Biraz daha gidince bir adama rastlamış. O tekerlekler yüklemiş gidiyormuş. Bunlara:

— Nereye gidiyorsunuz? diye sormuş.

Bunlar bu adama da olayları anlatmış:

— Sırf şıpır çalınıyor diye oynanır mı? Kimse kimseyi zorla oynatmıyor ya, demiş adam.

Papazla çanakçı kendini arabalara bağlatmışlar. Hizmetçiye:

— Haydi, çal şıpır! demişler.

Şıpır çalınmaya başlamış. Bunlar zıplamaya başlamışlar. Yoldaki adamın tekerlekleri zıplaya zıplaya yuvarlanıp gitmiş. Kendisi ise oynuyormuş. “Dur, dur!” diye yalvarmışlar buna. Yine para vermişler. Bu adam da bunlarla mahkemeye gitmiş. Biraz gidince bir camcıya rastlamışlar. Buna da durumu anlatmışlar.

— Oynamak istemezsen, nasıl oynarsın? diye sormuş bu.

Herkes kendini bağlamış. Bu camcı oynamaya, camları zıplamaya başlamış. Hepsi kırıla kırıla bitmiş. Bu da bunlarla mahkemeye gitmiş. Mahkemeye varmışlar. Mahkemede bunlara sormuşlar. İlk önce papaz anlatmış.

— Böyle, böyle... demiş. Oynamak istemezsen, nasıl oynarsın? diye sormuş hakimler.

Papaz yine kendini bağlatmış ve hizmetçiye şıpır çalmasını söylemiş. Hakimler de oynamaya başlamışlar, kadınlar çiftler çiftler oynamışlar. “Dur, dur, artık lütfen dur!” demişler. Bir sürü para vermişler buna. Paraları alıp evine dönmüş çocuk. Hâlâ akrabaları ile iyi yaşıyormuş.

TİRNA⁵

(Özgün Metin)

PİR şınnın vişî ıvıl pulnî, tet. Vİsem pırşa aknî tet. Pırşine tırna şise pıteret, tet. Ku tırnana sıhlama yarat’, tet, aşşı açisene. Şİpa titaşşı, tet te, aslı ıvılne tuhat’, tet, sıhlama. Ku kayat, tet te, larat’ pırşa ani şine. Larat’-şarat’, tet te, nimin te şuk, tet. - Ku taraççen kilmenne İntî kilmî”, tese kalat’, tet te, vırtat’, tet te, şıvırat’, tet. Ku şıvırsa kaysanah, tırna kilet, tet te, şise kayat’, tet, pırşine. Tavırinat’, tet te, aslı ıvılı kile, kalat’, tet: “nimin te kurmarım”, tese kalat’ tet. Vİtalih ıvılı kayat’, tet. Ku ta larat’-larat’, tet te: “tete tıtaymanine, epî tıtaymip İntî”, tese kalat’, tet te, vırtat, tet te, şıvırat’ tet. Ku şıvırsanah, tırna kilet, tet te, pırşine şise kayat’, tet. Ku ta kilne tavırinat’, tet te: “nimin te kurmarım” tese, tese kalat’, tet. ntî kışın ıvılı kayat, tet. Ku ani şine pırat’, tet te: “Tetesem tıtaymanne epî tıtaymip İntî “, tese kalat’, tet te, pırsanah pırşa himilî işne-reh kırse vırtat’, tet te, şıvırat’, tet. Yhi şavırinsan ku vıranat’, tet te, pıhsa vırtat’ tet. Akı vişse kilet pır tırna. Vişse kilet te pırsa larat’, tet, şak pırşa ani şine. Ku kap yarsa ilet tet, şak tırnana. Tapalanat’, tet, tapalanat’, tet,

5 Bu masal metni, G.T. Timofeyev, 2002 yılında yayımlanan “Tihıryal Etnografi Tzr-lençşkzem, Halih Sımahlıhi, Şırsa Pınisem, Şırusempe Asailüsem” adlı eserinin 323-325 sayfalarından alınmıştır.

tırna: kayaymas, tet: “Yar, yar, kaççım, yar, kaççım; epī sana pīr sītel şitti parīp”, tese kalat’, tet. Ku yarat’, tet. Tırna kīna ilse kayat’, tet, hīy patne. Yattaşlī-yattaşlī, tet, ku tırnanın pūrçī, ilemlī, tet. İlse kīret, tet, kīna pūrte. Pūrtinge temīnle-temīnle sītel şitti te pur, tet. – “İl, hīşne ilen?” tese kalat’, tet, kīna. Ku ilmes, tet: pīhsa tīrat’, tet. Akī tırna pīr sītel şittine ilet, tet te, sarsa hurat’, tet. Temīn-temīn işmelli-şimelli tuhsa larat’, teti şakna. Ku sītel şittine ilet, tet te, kayat’ tet. Kaysan-kaysan, pīr yala şitet, tet te, pīr karçık patne kīret, tet, ku. “İşta kayrīn? Mīn ku sanīn?” tese kalat’, tet, kīna karçık. – “Avī tırna patne kayrīm ta, sītel şitti parsa yaçı. Ku sītel şittine sarsa pīrahsan, temīn te pīr işmelli-şimelli parat’, tese kalat’, tet, ku. Sarat’ tet te, karçika işterse-şiteret, tet. Karçık kalat’, tet: “munça hutsa param, munça kīres kilmes-i?” tese kalat, tet. –”Hutsa par, kīrīp”, tese kalat ku. Munça hutsa parat’, tet te, karçık, ku munçana kaysan, leş sītel şittine ilse, urīh şavīn pekkiyeh ulıştarsa hurat’, tet. Ku sītel şittine ilet, tet te, kayat, tet, kilne. Kilne pīrsan, tetişsene kalat’, tet: “Epī hay tırnana tītrīm, akī mana tırna sītel şitti parsa yaçı”, tese kalat’, tet: “sarsa hursan, ku sītel şitti temīn-temīn işmelli-şimelli parat’”, tese kalat’, tet. – “İşta?, Kītart-ha”, tese kalaşşı, tet, tetişsem. Sarat’, tet te, – nimīn te şuk, tet. Kayat’, tet, kallah tırna patne. Pīrat’, tet te: “esī mana ultaların vīt: sītel şittinçe nimīn te şuk, tese kalat’, tet. Tırna kīna ilttīn ta kīmīl kīlarakan kaçakana parsa yarat’, tet. Ku kaçakana ilet, tet te, kayat’, tet. Şul şinçe kallah hay karçık patne kīret, tet. – “İşta kayrīn? Mīn ku sanīn?” – tese, kalat’, tet, kīna leşi. – “Tırna patne kayrīm ta, ilttīn ta kīmīl kīlarakan kaçaka parsa yaçı”, tese kalat’, tet, ku. – Karçık kīna: munça kīres kilmes-i? Munça hutsa param-i?” tese kalat’. “Hutsa par, kīres”, tese kalat’, tet, ku. Munça kīme kaysan, karçık unīn kaçakine ilet, tet te, urīh şavīn pekkiyeh ulıştarsa hurat’, tet. Ku kilne şitet te tetişsene kalat’, tet: “sarīr urayne şurī kīşe”, tese kalat’, tet. “tırna ilttīn ta kīmīl kīlarakan kaçaka parsa yaçı”, tese kalat’ tet. Leşsem urayne şurī kīşe sarsa huraşşı, tet. Kaçaka varalat’ parat’, tet, kīşine. Kīna tetişsem vīrşaşşı, tet. Kayat’, tet, ku kallah tırna patne: “Ultaların vīt”, tese kalat’, tet. “ahal’ kaçaka parsa yanī es mana”, tese kalat’, tet. Tırna kīna pīr şapakan tukmak parsa yarat’, tet: “kattay, tukmak”, tesen, vīl hu hīrtes tenī şinsene hīnese tuhat’”, tese kalat, tet. Ku tukmaka ilet, tet te, kayat’ tet. Kallah şul şinçe

hay karçık patne kıret, tet. “İšta kayrın? Mın ku sanın?” tese kalat’ tet, kına karçık. – “Tırna patne kayrım ta, tırna tukmak parsa yaçı. ‘Kattay, tukmak tesessın, temın-temın tıvat’ şak”, tese kalat’, tet, ku. – “Munça hutsa paras mar-i? Munça kimesne?” tese kalat’, tet, kına karçık. – “Kıres, hutsa par eppin”, tese kalat’, tet, ku. Karçık munça hutsa parat’, tet, kına. Ku munçana kayat’, tet. Karçık tukmaka ilet, tet te: “kattay, tukmak”, tese kalat’, tet. Tıtınçı, tet, tukmak kına hıneme; niyepli te çaraymas, tet, karçık. Leş kilse kiçi, tet, munçaran. – “Tarhasşın çar, tukmakna: pıteret hınese; sıtel şittine te, kaçakine te parıp”, tese kalat’, tet, karçık. Ku çarat’, tet, tukmakne. sıtel şittine, kaçakine, tukmakne ilet, tet te, kayat’, tet, tuhsa. Yaltan tuhnı şırte, yal vışınçe, hırsem ullah laraşşı, tet. Ku şavsem patne pırsa kıret, tet. Hırsem kulaşşı, tet, kuntan: “mın uhmaha yerse şüret ku: sıtel şitti ilnı, kaçaka yertnı, tukmak yıtnı hıy”, tese kalaraşşı, tet. Tukmakne turtsa ileşşı, tet te, puşınçen şak tutaraşşı, tet hıyne. – “Kattay tukmak!” tese kalat’, tet, ku. Tıtınat’, tet, tukmakı hırsene tüme; ništa kaysa kıreymeşşı, tet, hırsem. Tukmakne çarat’, tet te, kayat’, tet, tuhsa. Şitet, tet, kilne. Sıtel şittine sarsa kıtartat’, tet, maltan. Tetişsene işteret, tet, şiteret, tet. Untan kaçakine ılttın ta kımıl kılartattarsa kılarttarsa kıtartat’, tet: “nu, tukmak, kattay, tukmak, tesessın temın-temın tıvat” tese kalat’, tet. – “İna ta kıtart ıntı pıtımpeh”, tese kalaşşı, tet, tetişsem. – “Şilenmır-i ançah?” tese kalat’ tet, ku. “Mışın şilenes”, tese kalaşşı, tet, tetişsem. Çarat’ tet, ku. Şav vıhıtra kusen patşı tepır patşapa vırşı kılarat’, tet. Ku ta tetişşempe pırle tukmakne ilse kayat’, tet, şavınta vırşa. “Kattay, tukmak”, tese kalat’, tet, tukmakne. Tukmakı leş yut patşa şinnisen kuşisene pıtımpe pere-pere şitarsa tuhat’, tet. Kussem vara şintereşşı leşsene.

TURNA

(Aktarma Metin)

Bir adamın üç oğlu varmış. Bezelye ekmişler. Yalnız bezelyeyi turna yiyip bitiriyormuş. Babası çocuklarını turnayı yakalamaya göndermiş. Kura çekmişler, ilk sıra büyük oğluna çıkmış. Bu gidip bezelye tarlasının kenarına oturmuş. Oturmuş, hiçbir şey yokmuş.

— Şu zamana kadar hiçbir şey olmadı, artık gelmez, diyerek yatıp uyumuş.

Bu uyur uyumaz turna gelip bezelyeyi yemiş. Büyük oğlu eve dönünce,

— Hiçbir şey göremedim, demiş.

Ortanca oğlu gitmiş. Bu biraz oturduktan sonra,

— Ağabeyimin tutamadığını ben de yakalayamam, diyerek yatıp uyumuş.

O uyuyunca turna gelip bezelyeyi yemiş. Bu da eve gelmiş ve

— Hiçbir şey görmedim, demiş.

Sonunda küçük oğlu gitmiş. Bu da tarlaya gelip,

— Ağabeylerimin yakalayamadığını ben de yakalayamam, diyerek tarlada yatıp uyumuş.

Biraz uyuduktan sonra bunun uykusu kaçmış, gözlerini açmış, yattığı yerden bakıyormuş. Bir turna uçarak gelmiş ve bezelye tarlasına konmuş. Delikanlı da turnayı yakalamış. Turna uğraşmış, uğraşmış ama kaçamamış.

— Bırak delikanlı, bırak; ben sana bir masa örtüsü veririm, demiş.

Delikanlı bırakmış. Turna onu kendi evine götürmüş. Bu turnanın evi çok güzelmış. Eve getirmiş bunu. Evinde çeşit çeşit masa örtüleri varmış.

— Hangisini alırsan al, demiş turna.

O ise almıyor, bakıp duruyormuş. Turna masa örtüsünü alıp sermiş, üstüne çeşit çeşit yiyecekler çıkmış. Turna bu delikanlıya yedirip içirmiş ve örtüyü toplayıp ona vermiş. Delikanlı masa örtüsünü alıp çıkmış. Biraz gidince bir köye gelmiş ve bir ninenin evine girmiş. Nine ona:

— Nereye gittin? Bu da ne? diye sormuş.

— Bir turnaya gittim, o bana bu örtüyü verdi. Bu masa örtüsü serilince üstüne çeşit çeşit yiyecekler çıkıyor, demiş.

Örtüyü serip nineyi yedirip içirmiş. Nine buna:

— Sana hamam yakayım, girer misin? demiş.

— Yak, gireyim, demiş adam.

Hamamı yakmış ve delikanlı hamama gidince masa örtüsünü aynısı ile değiştirmiş. Delikanlı hamamdan çıkınca örtüyü alıp evine gitmiş. Eve gelince ağabeylerine:

— Ben o turnayı yakaladım, işte bana masa örtüsü verdi. Onu serince üstüne çeşit çeşit yiyecekler çıkıyor, demiş.

— Hani, nerede? diye sormuşlar ağabeyleri.

Örtüyü sermiş, hiçbir şey yokmuş. Yine turnanın yanına gitmiş. Gelince,

— Sen beni kandırdın ya. Masa örtüsünde hiçbir şey yok, demiş.

Turna ona altın ve gümüş yapan keçi vermiş. Delikanlı keçiyi alıp gitmiş. Yolda yine o nineye uğramış.

— Nereye gittin? Bu da ne? demiş nine.

— Turnaya gittim, o bana altın gümüş yapan keçi verdi, demiş.

Nine buna:

— Hamama girmek ister misin? Yakayım mı? demiş.

Adam da:

— Yak, gireyim. demiş.

Adam hamama gidince nine keçiyi aynısı ile değiştirmiş. Adam evine gelip abilerine

— Yere beyaz bez serin, turna bana altın ve gümüş yapan keçi verdi, demiş.

Bunlar da yere beyaz kumaş sermişler, keçi bu bezi pisletmiş. Ağabeyleri de buna kızmış. Yine turnaya gitmiş.

— Kandırdın beni. Sıradan bir keçi verdin, demiş.

Turna buna kumaş dokuyan sopa vermiş. “Takkay sopa” denince dövdürmek istediğin insanları dövmeye başlıyormuş. Delikanlı sopayı alıp çıkmış. Yine yolda aynı nineye uğramış.

— Nereye gittin? Bu da ne? diye sormuş nine.

— Turnaya gittim. Bana bir sopa verdi. “Kattay sopa!” denince her şeyi yapıyormuş, demiş delikanlı.

— Hamama girmek ister misin? Yakayım mı? diye sormuş nine.

— Gireyim, yak! demiş.

Nine hamamı yakmış. Delikanlı hamama gitmiş. Nine bu sopayı alıp,

— Takkay sopa! demiş.

Sopa nineyi dövmeye başlamış, bir türlü durmuyormuş. Delikanlı hamamdan gelmiş.

— Lütfen durdur şunu. Masa örtüsünü de keçiyi de geri veririm, diye yalvarmış nine.

Adam sopayı durdurmuş. Masa örtüsünü, keçiyi ve sopayı alıp çıkmış. Köy kenarında kızlar toplanmış oturlarmış. Delikanlı onların yanına gelmiş. Kızlar ona gülüyorlarmış.

— Masa örtüsü, keçi, sopa almış, nereye gidiyor bu? diye.

Elinden sopayı alıp başına vurmuşlar, adam ise

— Kattay sopa, demiş.

Sopa kızları dövmeye başlamış, hiçbir şey yapamıyorlarmış kızlar. Sopayı durdurup yoluna devam etmiş. Eve gelmiş. İlk önce masa örtüsünü göstermiş; ağabeylerini yedirmiş, içirmiş. Ondan sonra keçiyi altın ve gümüş yaptırmış. En son:

— Bu sopa, “kattay sopa” denince her şey yapıyor, demiş.

— Onu da göster, demişler ağabeyleri.

— Darılmaz mısınız? diye sormuş bu.

— Hayır, niye darılalım, demişler.

— Kattay sopa! demiş adam.

Sopa bunun ağabeylerini dövmeye başlamış.

— Durdur şunu, kel kafa! demiş ağabeyleri.

O da durdurmuş. O zamanlarda bunların padişah başka bir padişah ile savaşa girmiş. Bu da sopayı alıp ağabeyleriyle savaşa gitmiş. “Kattay sopa!” demiş delikanlı, sopa düşmanları dövmeye başlamış, hepsini mahvetmiş. Böylece düşmanları yenmişler.

IRAK TÜRKMEN MASALLARI

Necdet Yaşar BAYATLI*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında yaşayan Türk topluluklarından Irak Türkmenleri, sahip oldukları köklü ve zengin sözlü kültürlerini, milli değerlerini, örf-âdetlerini Osmanlı devletinden ayrılalı aradan yüzyıla aşkın bir süre geçmesine rağmen, günümüze kadar muhafaza etmiş ve varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

Irak Türkmenlerinin sözlü halk edebiyatında her ne kadar hoyrat, horyat, koryat veya koyrat şeklinde bilinen dörtlükler ön plana çıksa da masal, halk hikâyesi, efsane, memorat, fıkra, atasözü, deyim, bilmece, türkü, mani, tekerleme, ağıt, ninni gibi halk edebiyatının bütün ürünleri varlık göstermektedir.

Bu ürünler arasında “matal” adı ile bilinen masal türü her zaman güçlü bir şekilde varlık göstermiş ve sözlü halk edebiyatı ürünleri arasında yüzyıllar boyunca önemini korumuştur. Irak Türkmenleri arasında “matal” aynı zamanda halk hikâyesi, efsane ve destan türleri için kullanılan bir terimdir (Bayatlı, 2009:12).

1. Irak Türkmenleri Arasında Masal Anlatma Geleneği

Irak Türkmen halk edebiyatı ürünleri arasında çok sevilen ve büyük önem taşıyan ürünlerin arasında yer alan masallar, bugün bile bazı Türkmen köylerinde ve kasabalarında canlılığını sürdürmektedir. Ancak son zamanlarda ne yazık ki bu gelenek teknolojinin gelişmesinden dolayı insanlar tarafından ihmal edilmiş ve unutulmuş bir duruma gelmiştir.

* Prof. Dr., Bağdat Üniversitesi, Diller Fakültesi, Türk Dili Bölümü, necdetyasarbayatli@gmail.com

İnsanlar artık televizyonun ve uydu anteninin sunduğu programları izlemekten kendilerini alamamakta ve zamanlarını bunlarla veya teknolojinin diğer ürünleriyle geçirmektedirler. Buna rağmen yukarıda da belirtildiği gibi bazı Irak Türkmen köylerinde, masal anlatma geleneği bugüne kadar canlı bir şekilde devam ettirilmiştir.

Irak Türkmenleri arasında masal anlatma geleneği yüzyıllardan beri mevcuttur. Geçmiş dönemlerde çekirdek aileye geçmeden önce geniş aile yapısı içinde 2–3 kuşak aynı evde oturabiliyordu. Erkekler sabahın erken saatlerinde çalışmaya giderlerdi, kadınlar ise evin temizliği ve yemeğiyle günlerini geçirirlerdi. Erkekler akşam eve dönüp yemeklerini yedikten sonra kahvehaneye (Çayxaneye) giderler, kadınlar ise bir akraba veya bir komşunun evinde toplanırlardı. Evlerde halı üzerinde sarı tepsiye konulan sarı semaver, kömür közüyle dolu mangal etrafında herkes sessizce oturup akıllarını fikirlerini büyük nineye verirlerdi. Büyük nine de onları daha fazla coşturmak, daha fazla teşvik etmek ve dikkatlerini masala daha fazla çekebilmek için aşağıda örneklerini verdiğimiz klişe sözlerle masalı anlatmaya başlardı.

“Varıydı yoxıydı yalan gerçekten çoxıydı, yalanı qoydılar çuvala, dayadılar duvara, gerçeği qoydılar qavlığa, astılar qazuvğa, aman zaman içinde, ğarbil saman içinde, deve berberliğ eder eski hamam içinde. Hamamçının taşı yox peştemalın ortası yox. Birreye vurdular palanı, ottuz ki yerden çektiler qolanı. Dedi: aferrim nece uydurdu bu yalanı”

“Matal matal mat atar, bir kişi xurma satar, xurmanı geti men yim, bax kim borca batar”

“Matal matal matına, şaytan miner atına, qamçısını dolantırdı dolantırdı, çaldı Yaşar gö...ne”

“Günlerin bir gününde”

“Günlerden bir gün, diye başlardı.”

Masal anlatıcısı masalın başında, ortasında ve sonunda kalıplaşmış sözler ve ifadeler kullanır. Bu kalıplaşmış sözlere “Formel” adı verilmektedir. Bu formellerin her birinin masaldaki yerine göre bir vazifesi vardır. Bu formellere yapılan herhangi bir müdahale masalın anlamını

değiştirebilir. Bu nedenle formeller üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmamalıdır (Bayatlı, 2009:55).

Formellerle ilgili ilk bilimsel çalışmalar Batılı araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Robert Petsch tarafından hazırlanan “*Halk Masallarında Formel Bitişleri*” isimli çalışma, formel konusuyla ilgili çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Aynı yazar, adı geçen kitapla birlikte “Motif, Muhteva” adlı bir makale de yayımlamıştır (Sakaoğlu, 1973:147-154).

Saim Sakaoğlu formeller için şunu söylemektedir: “Masalın bünyesinde muayyen vazifelere ve muayyen bir şekle sahip olan kalıplaşmış ifadelerdir. Yani bunlarla masal metinleri arasında sıkı bir bağ vardır ki masal derken formel, formel derken masal akla gelir.” (Sakaoğlu, 1999:56-57).

Masal dünyasında, masalcı kendi yeteneğini ve maharetini formelleri kullanarak ortaya koyar, yani aş tuz katar gibidir. Bu formellerin işlevleri şu şekilde özetlenebilir:

Başlangıç Formelleri, Bağlayış (Geçiş) Formelleri, Bağlayış ve Benzer Durumlarda Kullanılan Formelleri, Tekerlemeli Formeller ve Bitiş Formelleri masal incelemelerinden yer alır. Masalcı, masalın bitişinde kendi maharetini ve yeteneği ortaya koymak üzere bunları kullanır. Bunlar dua, dilek, temenni, vb. cümlelerden oluşur (Sakaoğlu, 1999’dan Bayatlı, 2009:54).

Türk dünyasının muhtelif yerlerinde olduğu gibi Irak Türkmenleri arasında da masal anlatıcısı masalın başında, ortasında ve sonunda formeller kullanır. Sözelimi; uzun bir mesafenin kısa zamanda aşıldığını anlatan “Derelerden sel kimin, tepelerden yel kimin” veya uzun sözün kıtası “Ne başıvızı ağırdım” veyahut bir kızın güzelliğini uzun uzun anlatmak yerine “Ge meni gör qahrımnan öl” gibi tekerleme ve deyimler kullanır (Saatçi, 1984:99-100).

Masalın sonunda ise:

“Men de gettim mene bir şey vermediler, havadan, asmanın üç alma düştü, biri matala, biri matal diyene, biri de Qedriye (Masal anlatıcısının ismi) yedi” veya “matal bitti kimse ağzımı şirin etmedi” veyahut “men de gettim elime bir şey düşmedi.” gibi ifadeler kullanır.

Irak Türkmenleri için masal milli kültür hazinesinin önemli bir parçasını teşkil eder. İnsanlara; şeref, namus, ahlâk, terbiye gibi kavramları öğretmeyi, hür yaşamayı, yoksullara ve muhtaçlara yardım etmeyi, zulüm ve baskıya karşı koymayı, Türk milletinin gelenek göreneğini gelecek kuşaklara aktarmayı hedeflemektedir.

2. Irak Türkmen Masallarının Özellikleri

Diğer Türk topluluklarına ait olan masallarda olduğu gibi Irak Türkmenlerine ait masallarda da bütün toplum bireylerini ilgilendiren iyilik, güzellik, doğruluk, yardımseverlik vb. gibi evrensel konular işlenmekte olup dinî ve milli unsurlar içermez. Türkmenler Irak'ta farklı etnik grupların bulunduğu bir ortamda yaşadıklarından dolayı onları etkilemiş ve onlardan etkilenmiştir. Bu etkileşim sözlü halk edebiyatı ürünlerinde kendini göstermektedir. Sözelimi Türk kültürüne yabancı olan veya Türk kültüründe pek yaygın olmayan bazı motifler Irak Türkmen masallarında tespit edilmiştir (Bayatlı 2009).

Masallardaki kahraman kadrosu, insanlarla birlikte genellikle dev, peri, cin, cadı, ejderha gibi hayalî, olağanüstü güç ve özelliklere sahip olan varlıklardan oluşur. Olağanüstü kişilerin yer aldığı masallarda olağanüstü ve gerçekdışı olaylar da bulunmaktadır. İmkânsız ve normal hayatta yapılamayan ve yapılması olanaksız olan şeyler yapılır.

Masalların cereyan ettiği mekânlar ise çoğunlukla hayalidir. Bu mekânlar Cadıların ülkesi, Kaf Dağı'nın arkası, Devlerin memleketi, yeraltı dünyası, insanoğlunun ayak basmadığı bir yer gibi gerçek hayatta varlığı olmayan mekânlardır. Bazen de mekânlar adı belirtilmese de yaşadığımız yerler olabilir.

Masalların cereyan ettiği zaman da mekânlar gibi belirsizdir. Hiçbir masalda zaman kavramı belirli değildir. Masaldaki olaylar geçmiş zamanlarda cereyan eder ve öğrenilen geçmiş zaman kipi “-miş” kullanılır. Bu durum masalların girişinde eskiden, bir gün, evvel zaman, günlerden bir gün... gibi formellerle dile getirilir.

Halk edebiyatının diğer ürünleri gibi masalların da dili akıcı, basit, yalın ve duru bir dildir. Anlatım basit ve sadedir; çünkü masallar sözlüdür, eğer ağır bir anlatıma sahip olsa halk arasında yaşamaz ve günü-

müze kadar sürdürülmezdi. Bununla birlikte masalların amaçları başında dinleyen çocuklara eğitici bir şeyleri anlatmak olmasından dolayı onların kolay bir şekilde anlayabilecekleri bir dille hitap edilmesi gerekir.

Masallarda iyi/hayır ve kötü/şerrin mücadelesi anlatılır ve masalın sonunda iyiler kazanır; kötüler ise hep yenilip cezalandırılır. Hal böyle olunca masalı dinleyen çocuğun hafızasında iyi ve doğru olanın eninde sonunda kanacağı düşüncesi yerleşir.

Masalların kimin tarafından anlatıldığı veya ilk söyleyenin kim olduğu belli değildir, onlar anonimdir; halkın ve toplumun ortak malı olup diğer halk edebiyatı ürünleri gibi halk arasında yaşayan ve varlığını devam ettiren ürünlerdir.

Masalların amaçları başında eğiticilik gelmektedir. Amaç dinleyen insanlara ve bilhassa çocuklara ders vermek, doğru yolu göstermek ve hep doğru ve iyi şeylere yönlendirmektir.

2.1. Şekil Özellikleri

Eski yıllarda derlenen masal metinleri, günümüzde derlenen masal metinlerine göre daha uzundur. Eskiden masal anlatıcısı, ana olayın yanında ikincil olayları ihdas ederek masalı uzatmaya çalışırken günümüzde ise elinden geldiği kadar masalı kısa tutmaya ve özetlemeye çalışmaktadır.

Eskiden derlenen masallarda masal anlatıcısı daha çok giriş, geçiş ve sonuç formelleri kullanırken günümüzde masal anlatıcısı masalı kısaltmaya çalışırken bu formellerin birçoğuna yer vermez. Masal anlatımı sırasında kullanılan veya ifade edilen formeller masal anlatıcısından masal anlatıcısına göre değişiklik arz etmektedir. Kimi masal anlatıcısı anlattığı birçok masalda benzer ve hatta aynı formelleri kullandığı görülmüştür.

Eski masal metnlerinin bir kısmında manzum parçalara yer verilirken günümüz masal metnlerinin büyük çoğunluğunda herhangi bir manzum parçaya yer verilmemektedir. Eskiden yazıya geçirilen bazı masal metinleri tamamen manzumdur. Ancak günümüzde anlatılan masalların hiçbirisi tamamen manzum değildir.

Eskiden masalın anlatım süresini daha uzun tutabilmek için masal anlatıcısı birkaç tipi birleştirerek masaları anlatırken günümüz masallarında aynı durumun geçerli olmadığı ifade edilebilir.

Masal metinleri, Irak Türkmen Türkçesinin konuşulduğu yerleşim biriminin ağız özelliği muhafaza edilerek anlatılır.

2. 2. Muhteva Özellikleri

Masalın anlatıldığı yerleşim birimi veya Irak'ın genelinde bulunan semt, nahiye, ilçe ve il adları masal metinleri arasında masal anlatıcısı tarafından örnek göstermek açısından anılır.

Masal anlatıcısının kişisel karakteri, hangi mezhebe mensup veya hangi memleketten olduğu etkisi masalda yer alan deyiş ve anlatım ruhunda açık bir şekilde görülebilir. Söz gelimi, aynı masal farklı mezheplere ait olan iki anlatıcı tarafından anlatıldığında aradaki anlatım ve masal ruhu farkı açık bir şekilde hissedilebilir. Bu durum da bir masalın birden fazla versiyonunun ortaya çıkmasına yol açtığı söylenebilir.

Masal anlatıcısı anlatım sırasında doğup büyüdüğü yerleşim biriminde mevcut olan birçok hususa benzetme yapar. Eski masal metinlerinde mevcut olmayan televizyon, telefon vb. teknolojik araçlarının isimleri yeni derlenen masal metinlerinde geçtiği görülmektedir. Masal metinlerinde Türkmenler arasında bilinen, anlatılan ve kullanılan atasözü, deyim ve diğer halk edebiyatı unsurlarına sıkça başvurulur. Eski masal metinlerinde işlenen motifler, günümüzde derlenen masal metinlerine göre daha zengin olduğu söylenebilir.

3. Irak Türkmen Masallarının Bölümleri

Türk dünyasının muhtelif yerlerinden derlenen ve tespit edilerek yazıya geçirilen masalarda olduğu gibi Irak Türkmenlerine ait masaları da beş bölüme ayırmak mümkündür. Bunlar:

1. Giriş Bölümü: Bu bölümde masal anlatıcısı dinleyenlerin dikkatini masala çekmek için formel adı verilen kalıplaşmış sözler kullanır. Söz konusu formeller her masalın başı, ortası ve sonunda kullanılmaktadır. Bu formellerin her birisinin masaldaki yerine göre bir vazifesi vardır.

Formellere yapılan herhangi bir müdahale masalın anlamını tamamen değiştirebilir.

2. Serim Bölümü: Anlatılacak olay ve kişiler hakkında ön bilgi verilir. Başka bir ifadeyle olayın başladığı yer sayılır.

3. Düğüm Bölümü: Olayların gerçekleştiği ve heyecanın yaşandığı bölümdür.

4. Çözüm Bölümü: Düğümlenen olayın çözüldüğü ve sonuca varıldığı bölümdür.

5. Dilek Bölümü: Anlatılan olayın sonunda iyi dileklerin belirtildiği bölümdür. Masal anlatıcısı bu bölümde masal kahramanına ve dinleyenlere iyi dileklerde bulunur. Bu bölümde kapanış formelleri kullanır.

4. Irak Türkmen Masalları Üzerine Yapılan Çalışmalar

4.1. Kitap ve Kitap Bölümleri

Bugüne kadar Irak Türkmenlerinin folkloruyla ilgili yapılan çalışmalar arasında masal türü ele alınmış, hakkında birkaç sayfalık bilgi verilmiştir.

Yazar ve araştırmacı İbrahim Dakukî; *Funun El Edeb El Şabi El Turkumani* (1962:40-44) adlı Arapça kitabının ikinci bölümünde masalardan örnek vermeden masallar hakkında kısaca genel bilgi vermiştir.

Irak Türkmen folklor araştırmacılarından Şakir Sabır Zabit, eski harflerle hazırladığı *Kerkük'te İctimai Hayat (Folklor)* (1964: 151-164) isimli kitabında masal türünü ele almış, ağız özelliğini kaybetmiş yedi masalı örnek vererek masal hakkında üç sayfalık bilgi sunmuştur.

Kerküklü folklorcu Ata Terzibaşı, bir Kerkük hanımından derlediği *Arzı Kamber Matalı'nı* (1964) eski yazıyla 32 sayfalık bir kitapçık hâline getirip yayımlamıştır. Arzı Kamber/Kanber hikâyesinin Irak Türkmenleri arasında tespit edilen iki ayrı versiyonu Necdet Yaşar Bayatlı tarafından (2017) incelenmiştir. Arzu Kamber Anadolu'nun birçok yerinde rastlanan bir halk hikâyesidir. Yukarıda da belirtildiği gibi Irak Türkmenleri arasında matal kavramı hem destan hem halk hikâyesi hem efsane hem de masal türleri için kullanılmaktadır.

Suphi Saatçi tarafından hazırlanan *Kerkük Çocuk Folkloru*

(1984:97-131, 2008:108-147) isimli çalışmada, masal konusuna değinilmiş, bölge ağız özelliğini koruyan yedi tane çocuk masalı (“Qurttan Qoyun Matalı”, “İnad Xoruz”, “Title Bitle”, “Keçel Oğlan Matalı 1”, “Keçel Oğlan Matalı 2”, “Davzanqurtağı”, “Ki Keçel Matalı”) örnek olarak verilmiştir.

1987’de Azerbaycanlı folklorcu Gazenfer Paşayev tarafından Kiril alfabesiyle hazırlanan *Kerkük Folkloru Antolojisi* (1987) adlı kitapta Nağıllar ve Dastanlar başlığı altında yedi masal metni; Çocuk (Uşag) Folkloru başlığı altında da sekiz masal metni yer almaktadır. Ancak bu metinler Kerkük ağız özelliğiyle değil, Azerbaycan ağız özelliğiyle yazılmıştır (Özkan, 1988: 120-124).

1990’da Cengiz Ketene’nin hazırladığı *Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler* (1990:19-58) isimli kitapta, sahadan derlenmiş masal metinleri mevcuttur. Bu masalların adları şöyledir:1.Kırk Dev Matalı, 2.Keçeloğlan Matalı, 3.Title Bitle, 4.Kurt Matalı, 5.Kayinnene ile Gelin Matalı, 6.Cincili Mola Matalı, 7.Keçeloğlan Matalı, 8.Davzan Hatun ile Sıçan Matalı, 9.Haci Bazvan Matalı, 10.Paşanın Kızı Matalı, 11.Altın Tavuğ Yumurtası Matalı.

Abdüllatif Benderoğlu tarafından eski harflerle hazırlanan ve Bağdat’ta yayımlanan *Irak Türkmen Folklorundan Örnekler* (1993:121-191) isimli çalışmada masal türü üzerinde durulmuş, 10 sayfalık bilgi verildikten sonra içinde Arzı Kamber Matalı da bulunan altı masal metni örnek olarak çalışmaya alınmıştır. Bu masalların üçü Tuzhurmatı ilçesi diğer üçü de Kerkük ağızıyla verilmiştir.

Azerbaycanlı Gazenfer Paşayev’in 1998’de profesörlük takdim tezi olarak hazırladığı *Irak Türkmen Folkloru* (1998:187-204) isimli eser, daha sonra Mahir Nakip tarafından Türkiye Türkçesine aktarılıp kitap hâline getirilmiş ve basılmıştır. Paşayev; kitapta epik türlerden bahse derken masal türünü de ele almış, masalları “hayvanlarla ilgili masallar, perilerle ilgili masallar, tarihî masallar ve hayatla ilgili masallar” diye dört başlık altında sınıflandırarak bu masallardan örnek vermeden bilgi vermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan,

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, 6. Cilt *Azerbaycan-Irak (Kerkük) Türk Edebiyatı* (1997: 270-284) isimli antolojide Kerkük halk edebiyatından bahsedilirken, masal türü ele alınmış, dört tane masal örneği verilmiştir. Bu masallar şunlardır: 1. Arzı Qember Matalı, 2. Altı Qardaş Bir Bacı Matalı, 3. Pinaduz Matalı, 4. Gözel Arvat Axtaran Oğlan. Bunlarla birlikte antolojide çocuk masalları başlığı altında 7 tane masal metni verilmiştir. Bu masallar daha önce Suphi Saatçi tarafından hazırlanan *Kerkük Çocuk Folkloru* isimli çalışmada yer alan masallardır.

Sabır Demirci tarafından eski harflerle hazırlanan *Irak Türkmenlerinin Halk Masallarından Örnekler* başlıklı masal kitabı Irak Kültür Bakanlığı'na bağlı Kültür İşleri Evi tarafından 1999'da basılmıştır. Çalışmada 37 masal örneğine yer verilmiştir.

4.2. Lisans, Yüksek Lisans, Doktora Tezleri

Bugüne kadar Irak Türkmenlerinin masallarıyla müstakil olarak sadece bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Söz konusu yüksek lisans tezi Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı'nda Prof. D. Fatma Ahsen Turan danışmanlığında Necdet Yaşar Bayatlı tarafından hazırlanmıştır. "Irak Türkmenlerinin Masallarında Tip ve Motif İncelemesi" başlığı altında hazırlanan bu çalışmada 70 masal metni yazılı ve sözlü kaynaklardan toplanmış ve derlenmiştir. Çalışmada yer alan yetmiş masalın tip ve motifleri tespit edilmiştir. Anılan çalışma kitaba dönüştürülerek 2009 yılında Berikan Yayınevi tarafından basılmıştır.

Bu çalışma dışında Irak Türkmenlerinin masalları ile ilgili günümüze kadar herhangi bir yüksek lisans ve doktora tezi hazırlanmamıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde, dil sahasında ele alınmış iki doktora tezi yapılmıştır. Bunların ilki rahmetli Prof. Dr. Muharrem Ergin'in danışmanlığında Hussein Shahbaz Hassan tarafından hazırlanan *Kerkük Ağzı* (1979) isimli doktora tezidir. Bu tezde yöreden derlenmiş 20 masal metni vardır. Diğeri ise rahmetli Prof. Dr. Sadettin Buluç danışmanlığında Choban Khıdır Haydar tarafından hazırlanan *Irak Türkmen Ağızları* (1979) adlı doktora tezidir. Bu tezde sözlü kaynaklardan derlenmiş 25 masal metni bulunmaktadır.

4.3. Makaleler

Irak Türkmenlerinin masallarıyla ilgili bugüne kadar maalesef ciddî ve bilimsel bir makale yazılmamıştır. Ancak Irak'ta basılmış olan bazı süreli yayınlarda birkaç satırlık veya birkaç sayfalık yazılar mevcuttur. Bu süreli yayınların isimlerini aşağıda belirtiyoruz:

Kardeşlik Dergisi, Beşir Gazetesi, Birlik Yolu Dergisi, Bohça Dergisi, Doğru Düşünce Gazetesi, Doğuş Gazetesi, Çiçek Çocuk Dergisi, Türkmen Gazetesi, Türkmeneli Gazetesi, Türkmeneli Dergisi, Kerkük Dergisi, Gökbürü Dergisi, Pınar Dergisi, Fuzuli Bülteni.

Yukarıda adı geçen süreli yayınlarla birlikte, 1994 yılında Türkiye, Başbakanlık Dokümantasyon Dairesi tarafından hazırlanan *Irak Türkleri Bibliyografyası* (1994) yayımlanmıştır. Adı geçen bibliyografyada konumuzla ilgili az da olsa birkaç yazının künyesine yer verilmiştir.

Sonuç

Farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin sözlü kültür geleneğinde masal türü hep varlık göstermiş ve zamanın muhtelif şartlarına meydan okuyarak varlığını günümüze kadar sürdürebilmiştir. Anadolu ve Orta Asya'da yaşayan Türkler arasından derlenen masallardaki motif ve tipler çoğu zaman benzerlik gösterdiği ve hatta bazen aynı tiplerin olduğu söylenebilir. Bu durum da Türk dünyasının düşünce ve gelenek birliğinin bir göstergesi sayılır.

Türk dünyasının Irak coğrafyasındaki uzantısını temsil eden Irak Türkmenlerine ait masalların da muhtelif coğrafyalarda yaşayan diğer Türk topluluk ve boyları arasından derlenen masallardan farklı olmadığı ifade edilebilir. Irak Türkmen masallarında işlenen olayların hep toplumsal gerçeklerden kaynaklandığı görülmüştür. Dinleyenlerin aklını dikkatini hayal alemine bir süreliğine götürerek onları hayalî ve gerçekle ilgisi olmayan birçok olağanüstü güçle tanıştırtıp dolaştırdıktan sonra tekrar yaşadığımız dünyaya geri getirir.

Irak Türkmenleri arasında anlatılan masalardan örnek olarak yukarıda aktarılan üçüncü masal örneği incelendiğinde motif ve tip açısından ne kadar zengin olduğu ortadadır. Yaşlı adam, taştan çıkan kız,

olağanüstü objeler, konuşan yılan, kurbağa, yer altı dünyası, sihirli havuz, sihirli taş, mağara, dağ vb. gibi unsurlar Türk dünyasının muhtelif yerlerinde yaşayan Türkler arasında anlatılan masallardaki mevcut tip ve motiflerden farklı olmadığı ifade edilebilir.

Sözlü halk edebiyatının en eski anlatı türlerinden bir olan masallar, ait olduğu veya ortaya çıktığı toplumun sosyo-kültürel, psiko-kültürel yapısının yanı sıra hayata bakış açısını, yaşayış tarzını, gelenek-görenekleri ve değer yargılarını bünyesinde bulundurmaktadır.

Masallar, bir kültür taşıyıcısı olarak toplumun hafızasında hep varlık gösteren, milli kimliğin sergilenmesi ve belgelendirmesinde büyük bir rol oynayan milli bir hazinedir. Bu yüzden masal metinlerinin derlenip yazıya geçirilerek yayılması kültürün sürekliliği ve milli kimliğin muhafaza edilmesi açısından oldukça önemli sayılır.

Kaynaklar

Bayatlı, Necdet Yaşar (2009). *Irak Türkmenlerinin Halk Masalları* (İnceleme- Metin- Sözlük), Ankara: Berikan Yayınevi.

_____ (2017). *Irak Türkmenleri Arasında Arzı Kanber Hikâyesi Üzerine İncelemeler*, Ankara: Türkmen Kardeşlik Ocağı Yayınları.

Benderoğlu, Abdülletif (1993). *Irak Türkmen Folklorundan Örnekler*, Bağdat: Irak Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, Türkmen Kültür Müdürlüğü Yay.

Demirci, Sabır (1999). *Irak Türkmenlerinin Halk Masallarından Örnekler*, Bağdat: Irak Kültür Bakanlığı Kültür İşleri Evi.

Choban Khıdır Haydar (1979). *Irak Türkmen Ağzı*, İstanbul Ü Edebiyat Fakültesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Dakuki, İbrahim (1962). *Funun El Edeb El Şabi El Turkumani*, Bağdat: Darül Zaman Matbaası

Elçin, Şükrü (1993), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınevi.

Halimoğlu Yavuz, Muhsine (2002). *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Irak Türkleri Bibliyografyası (1994). Ankara: Başbakanlık-Dokümantasyon Dairesi Yay.

Hassan, Hussein Shahbaz (1979). *Kerkük Ağzı*, İstanbul Ü Edebiyat Fakültesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Ketene, Cengiz (1990). *Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özkan, İsa (1988). “Kerkük Folkloru Antolojisi”, *Türk Kültürü* 298, s. 120-124.

Paşayev, Gazanfer (1998). *Irak Türkmen Folkloru*, Türkiye Türkçesine Aktaran: Mahir Nakip, İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.

_____ (1984). *Kerkük Çocuk Folkloru*, İstanbul: Fuzuli Yay.

_____ (2008). *Kerkük Çocuk Folkloru*, İstanbul, Ötüken Yay.

Sakaoğlu, Saim (1973). *Gümüşhane Masalları Metin Toplama ve Tahlil*, Konya: Atatürk Üniversitesi Yay.

_____ (1999). *Masal Araştırmaları*, 1. Baskı, Ankara: Akçağ Yay.

Terzibaşı, Ata (1964). *Arzı-Kamber Matalı*, Kerkük Varyantı, 1.Baskı, Kerkük.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (1997). *Azerbaycan-Irak (Kerkük) Türk Edebiyatı* 6. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.151-485.

Zabıt, Şakir Sabır (1964). *Kerkük'te İctimai Hayat (Folklor)*, Bağdat: Zaman Basımevi.

IRAK TÜRKMEN MASALLARINDAN ÖRNEKLER

MEHMET ÇELEBİ¹

(Özgün Metin)

Günlerden bir gününde üç qardaş ve üç bacı var imiş... Her gece dev gelib buların bir bacılarını istemiş. Bu üç qardaşlar canlarınnan bezar olub bir gün küççük qardaş Mehmet Çelebi diyer “Bizim hayatımız he bele geçecağı?” baxar dev gene geldi. Mehmet Çelebi sorar “Ne istisen?”

Deve diyer “Bacıvı istirem, bacıvı...” Mehmet Çelebi, küççük bacsını o deve verri. Yarın gece başqa bir dev gelli. oda ortanca bacını aprı... üçücü büyük bacını başqa bir dev gelli ona verri. Her üç bacsını, üç dev qardaşa verdixten sora... büyük ile ortanca qardaşlar... Mehmet Çelebi’nen döğüşürler... “Bacılarımızı xesar ettiv. Bir insan oğlu qehet olma mıştı? . Mehmet Çelebi gece yatağına girerken yuxu görer. Bu yuxusunda gene qardaşlarına qonuşırı. diyer “Gördüm ay qoynıma girdi.” Qardaşlar “Mehmet Çelebi’ye sen Çin Maçın padişahının qızını alısan!” Mehmeb Çelebi yuxudan oyanıb qardaşlarına diyer bele bir yuxu gördüm. Qardaşlar güleller... “Sen harda Çin maçın padişahı harda harda?” Mehmet Çelebi diyer “Men giderem gerek baxtımı tecrübe edem. Gerek bu qızı da tapam.” Az gider çox gider, bir memelekte olaşıç Qarşına bir yaşlı adam gelli. diyer “Oğlum hardan gelib haralara gidesen? Bura dünyanın son durağıdı, burdan oyana hiç bir insan yoxtu, yalğuz üç dev qardaşlar var. kimse o yana gidebilmez. bu dev qardaşlar arasında her birinin bir qonağ yol var.” Mehmet Çelebi “Men giderem”. Yaşlı adam “Gidenler

1 Sabır Demirci (1999). Irak Türkmenlerinin Halk Masallarından Örnekler, Bağdat, Irak Kültür Bakanlığı Kültür İşleri Evi s.46-50

sağ dönmez”. Mehmet Çelebi gider, gider.... baxar bir böyük qaya bir mağaranın qapısına dayanıb, gelli qapını çalar bacsı çıxar, görer öz qardaşıdı. “Ey qardaşım neyçin geldiv? indi görse yer seni.” Dev sesi alınca diyer “O kimdi qapıda?”

Qız “Qardaşmdı. Dev “Mehmet Çelebi ise başıma qoyaram, çünkü o mene qız verdi.” Qız “Beli beli Mehmet Çelebi’di”. Dev Mehmet Çelebi’ni qarşılar öper eve getiri, xizmet eder. Mehmet Çelebi “Ey dev qardaş sen bilimsen, men bura nece ve nişin geldim, ama sene diyerem beke yardım edesen mene. İşte gelmişsem Çin Maçın padişahının qızını almağa.” dev “ Menim her gidişim qırx iqlim yol giderem hele de ora getmemişem. Sen nece gidesen? ama senivnen gellem o bir qardaşım yanına beke o sene bir çara eder.” Dev ve Mehmet Çelebi yolda giderken dev öz tükünnen iki dene Mehmet Çelebi’ye veri ve diyer “Darlığa qalandav buları birbirlerine vur men olaşaram sene.” gideller o bir qardaş yanına, qapını çalallar. Bacsı qapıya geli sorışılar... o de diyer “Niçişn geldiv, indi dev seni yer..” Dev “O kimdi qapıda”. Qız “Qardaşvınan qardaşım gelib” Dev “Mehmet Çelebi ise başıma qoyaram, Mehmet Çelebi’nen dev qardaşı qarşılar, öper ve zimet eder.” Mehmet Çelebi derdini oniçin qonışı. Deve diyer “Gıdağ obir qardaşım yanına”. Yolda bir üzük veri Mehmet Çelebi’ye diyer “Harda darlığta qalsav bu üzügü barmağıva qoy, men olaşaram sene.” Geliller üçüncü dev qardaş yanına.. Ona da her şeyi aynadılar. O da diye “Çin Maçın padişahının memelekti qırx qonağ yol uzağdı ama, gerek oraya aparım seni. Çünkü sen mene qız verdiv.” O da yolda bir börk veri diyer “Bu börkü başıva qoysav qırx iqlim uçasan.”

Olaştılar Çin Maçın padişahının memleketine. Orada bir yaşlı adam göreller. Ona diyeller “Apar padişah yanına.” Yaşlı adam “Men ora gidebilmem, gelin bu gece yanımda qalın, yarın qardaşımnan sizi ora göndererem.” Orada kalallar, sebbeh adamın qardaşı geli Mehmet Çelebi’ni padişahın huzuruna aparı.

Mehmet Çelebi “Ey padişahım men gelmişem bağınnan bir gül derem”. Padişah “Menim qızımı haralarda görübsen? bele gelib bağınnan gül dermağ istisen?”

Mehmet Çelebi “Qızıvı görmemişem, men qırx iqlim uzağlardan

gelmişem...” Padişah “Menim qızımı qırx dev qapıb eger qızımı qurtarsav onda sene bağışalarım qızımı...” Mehmet Çelebi razı olı diyer “Men giderem onu qurtarmağa...” Padişah yanınnan çıkar o ki tükü birbirine vurur, üzügü de barmağına qoyar, börügü de başına qoyar. Her üç dev qardaşlar hazır olıllar.

Mehmet Çelebi diyer “İşte hal hakat beledi”. Yalla qamçıya quvvet Muhammet’e salavat gideller yolda Mehmet Çelebi’ye diyeller “İndi gideriq devlerin şahı yanına. devlerin şahı izin veri, aynı zamanda o bize kiligi de aynadı, ey Mehmet Çelebi sen de igit ol işi yap boş dönme...”

Devlerin şahı, kiligi veri, diyer “Orda bir taxım qısrığ bağlanıb, öglerinde saman yerine sümüg qoyulub, sümügleri çekin, saman qoyun. O bir qapıda qıx ildi açıxtı, onu bağlavın, o bir qapı da qırx ildi bağlıdı onu açın... Orda ki köppek var, öglerinde saman var, sümügü qoyup samanı çekin. Orda bir taxım sarı tiken var, adını gül qoyun, onda qızın yolu açılı. Bu kere geçsin arxasına alsın hiç bir yana baxmadan yazya çıxsın.”. Mehmet Çelebi hepsini yapar. ordaki devler diyer “Örtülü qapı onu tut”. örtülü qapı diyer “Men qırx ildi örtülüydüm, indi açıldım tutmaram.” “Açığ qapı onu tut.” açığ qapı “Men qırx ildi açığ idim, indi örtüldüm tutmaram.”. “Köppek, sen onu tut”. Köppek “Qırx ildi ögümde saman var idi, indi sümüg var, tutmaram”. Qısrığa diyer “Qısrığa diyer onu tut”. Qısrığ diyer “Qırx ildi ögümde sümüg var idi. İndi saman qoyulub tutmaram”. “Sarı tiken onu tut.” Sarı tiken “Qırx ildi adım sarı tiken idi, indi gül oldum, tutmaram” Mehmet Çelebi qızı qurtarı geli Çin Maçın padişahının qızını kebinler. Qırx iqlim geri dönüb öz memelekerinde qardaşlarıyla şad olullar. Men de gettim bir şey vermediler.

MEHMET ÇELEBİ

(Aktarma Metin)

Günlerden bir gün üç erkek kardeş ve üç kız kardeş varmış. Her gece dev gelip bu kızlardan birini istermiş. Bundan dolayı üç erkek kardeş canlarından bezmişler. Bu üç kardeşlerin en küçüğü olan Mehmet Çelebi “Bizim hayatımız hep böyle mi kalacaktır?” der ve yine devin geldiğini görür. Mehmet Çelebi ona:

— Ne istiyorsun? diye sorar.

Dev:

— Kız kardeşinle evlenmek istiyorum, der.

Mehmet Çelebi bunun üzerine küçük kız kardeşini ona verip evlendirir.

Ertesi günün gecesi bir başka dev gelip ortanca kız kardeşine talip olunca Mehmet Çelebi onu da verip evlendirir. Üçüncü kız kardeşini de bir başka devle evlendirir. Diğer iki erkek kardeş, üç kız kardeşini devlerle evlendiren Mehmet Çelebi ile kavga eder ve ona:

— Sen bizim kız kardeşlerimizi kaybettirdin bize. Onların evlenebilecekleri insanoğulları yok muydu?

Mehmet Çelebi gece yatağında uyurken rüya görür. Rüyasında kardeşlerine:

— Kardeşler, ayın koynuma girdiğini gördüm.

Kardeşleri:

— O zaman sen Çin Maçın padişahının kızını alacaksın, derler.

Uykudan kalkan Mehmet Çelebi rüyasını kardeşlerine anlatır. Rüyaı dinleyen kardeşler Mehmet Çelebi'ye güler ve:

— Sen nerede Çin Maçın nerede?

Mehmet Çelebi:

— Gidip şansımı deneyip kızı bulacağım, der.

Mehmet Çelebi az gider çok gider bir memlekete ulaşır. Karşısına yaşlı bir adam çıkar ve ona:

— Oğlum nereden gelip nereye gidiyorsun? Burası dünyanın son durağıdır. Buradan öte hiçbir insan yok, sadece üç dev kardeş var. Kimse öteye geçemez. Bu dev kardeşlerin her birinin bir evi var, der.

Mehmet Çelebi:

— Ben giderim, der.

Yaşlı adam:

— Gidenler sağ dönmez, der.

Mehmet Çelebi gitmeye devam eder. Yolda büyük bir kayanın bir

mağaranın kapısına dayandığını görür. Kayaya doğru gider ve mağaranın kapısını çalar. Kapıyı kız kardeşi açınca Mehmet Çelebi'yi görür ve:

— Ey kardeşim niçin geldin? Şimdi kocam (dev) seni görse yer.

Dev kapının sesini duyunca:

— Kapıda kim var? diye sorar ve “Mehmet Çelebi ise onu başımın üstüne koyacağım, çünkü o bana kız kardeşini verdi,” der.

Mehmet Çelebi'nin kız kardeşi:

— Evet, evet Mehmet Çelebi'dir, der.

Dev, Mehmet Çelebi'yi karşılar, kucaklayıp eve getirerek misafir eder.

Mehmet Çelebi:

— Ey dev kardeş, sen benim neden ve niçin buralara kadar geldiğimi bilmezsin, ama ben sana anlatıp belki bana yardımın dokunabilir. Çin Maçın padişahının kızını almaya geldim.

Dev:

— Benim her gidişim kırk bölge kadar yol almasına rağmen daha oraya hiç varamadım. Sen oraya nasıl gidersin? ama seninle kardeşimin yanına gidelim belki o sana bir çare bulur, der.

Dev ve Mehmet Çelebi yolda yürürken dev, Mehmet Çelebi'ye tüyünden iki tane verir ve ona:

— Sıkıntıya düşersen bu tüyleri birbirine vurdur. bensana hemen gelirim, der.

Diğer dev kardeşin yanına ulaşip kapıyı çalarlar. Mehmet Çelebi'nin diğer kız kardeşi kapıyı açar ve:

— Mehmet Çelebi niçin geldin? Dev seni görse yer, der.

Dev:

— Kapıda kim var? diye sorunca, kız kardeş:

— Kardeşinle kardeşim gelmiş, der.

Dev:

— Mehmet Çelebi ise başımın üstüne koyarım.

Dev, Mehmet Çelebi ve kendi kardeşini karşılar, öper ve misafir eder. Mehmet Çelebi derdini deve anlatır.

Dev:

— Öbür kardeşimize gidelim, der. Yolda Mehmet Çelebi'ye yüzü-
ğünü verir ve “Nerede başın sıkışırsa bu yüzüğü parmağına koy ben sana
ulaşırım,” der.

Üçüncü dev kardeşin evine gelirler. O da:

— Çin Maçın padişahın memleketi oldukça uzaktır, ama ben seni
oraya götüreceğim. Çünkü sen beni kız kardeşinle evlendirdin, der.

Yolda giderken Mehmet Çelebi'ye bir börk verir ve:

— Başın sıkıştığında bu börkü kafana takarsan kırk bölge uçarsın,
der.

Çin Maçın padişahının memleketine ulaştılar. Orada bir yaşlı ada-
mı görürler.

Ona:

— Bizi padişah yanına götür, derler.

Yaşlı adam:

— Ben oraya gidemem. Gelin bu gece bende kalın, yarın kardeşim
sizi oraya götürür.

Yaşlı adamın yanında geceyi geçirirler. Ertesi gününün sabah sa-
atlerinde yaşlı adamın kardeşi gelir ve Mehmet Çelebi'yi padişahın hu-
zuruna götürür.

Mehmet Çelebi:

— Ey padişahım ben bağından bir gülü dermeye geldim.

Padişah:

— Benim kızımı nerelerde gördün ki gelip benim bağımdan gül
dermek istiyorsun?

Mehmet Çelebi:

— Kızını ben hiç görmedim. Ben kırk bölge uzaktan geldim...

Padişah:

— Benim kızımı kırk dev kaçırıp onu kurtarabilsen seninle evlen-
direceğim.

Mehmet Çelebi padişahın söylediklerini kabul eder ve:

— Ben onu kurtarmaya gidiyorum, der ve padişahın huzurundan ayrılır.

Ayrıldıktan sonra birinci devin kendisine verdiği iki tüyü birbirine vurur, yüzüğü de parmağına sokar, börtü de kafasına takar. O anda her üç dev kardeş yanında hazır olurlar.

Mehmet Çelebi başından geçenleri onlara anlatır. Kamçıya kuvvet Muhammet'e salavat Mehmet Çelebi'ye:

— Şimdi devlerin şahı yanına gideceğiz, o bize izin verir aynı zamanda bu işin anahtarını da bize verir. Sen de yiğit olup işi yerine getir ve boş dönme, derler.

Devlerin şahı anahtarı verir ve:

— Orada bir takım kısrak bağlıdır, önlerinde saman yerine kemik konulmuş; kemikleri çekin ve onların yerine saman koyun. Diğer yandan kırk yıldır bağlı olan kapıyı açın, kırk yıldır açık olan kapıyı kapatın; orada önlerinde saman bulunan iki köpek var, samanı çekin önlerine kemik koyun; orada bir takım sarı diken var, adını gül koyun, o anda kızın yolu açılacaktır. O zaman kızı alıp arkana bakmadan dışarı çık.

Mehmet Çelebi de bunların hepsini yapar. Oradaki devler:

— Kapalı kapı onu tut.

Kapalı kapı:

— Ben kırk yıl açtım bu adam beni kapattı, onu tutmam, der.

Oradaki devler:

— Açık kapı onu tut.

Açık kapı:

— Kırk yıl kapalıyım, bu adam beni açtı, onu tutmam, der.

Oradaki devler:

— Köpek onu tut!

Köpek:

— Kırk yıldır önümde saman vardı, o samanı çekti kemik koydu, onu tutmam, der.

Oradaki devler:

— Kısrak onu tut, der.

Kısrak:

— Kırk yıldır önümde kemik vardı, o kemiği çekti saman koydu, onu tutmam.

Oradaki devler:

— Sarı diken onu tut.

Sarı diken:

— Kırk yıldır adım hep sarı dikendi, şimdi bu adam bana gül adını verdi. Onu tutmam, der.

Mehmet Çelebi Çin Maçın padişahının kızını kurtarır ve onunla nikahı kıyılır. Padişahın kızını yanına alarak kırk bölge geri döner ve kardeşlerine kavuşup şad olurlar. Ben de gittim bana bir şey vermediler.

ÇOBANNAN İLAN²

(Özgün Metin)

Günlerin bir gününde bir çoban her zaman qoyun quzu sürüsünü bir dağın kenarında yayarmış. Bir mağaranın qapısında oturmuş. Bu adam çox meraq eder nay çalmağa. Bir gün gider barzadan bir nay allı. Bu nayı özünnen çöle aparı. Mağaranın yanında axşama kimin o naydan oğraşırmiş. Nay çalmağ bele öğreni ki nay çaldığça insnalardan başqa orada olan hayvanları bile maraqq salar. Get gide daha eyyi nay çalmağ şuhretini qazanı. Aynı zamanda bir şah ilan çıxıp oyanrmış. İlan çobanın yanına geli diyer.

— Her gün bele datlı nay çal benimçin sene çox faydam olu, yoxsa da her gün sene bi Lere vererem. Çoban her gün geli mağaranın yanında nay çalar. İlan diyer

— Qoyaram en gözel hayat yaşasan.

Çoban para aşqınnan bele nay çalar, ögce o datlı murtaqyı havasınnan başlar seetlerce ilanı oyandı. İlan her gün bir Lere atar mağaraya gider. Çoban Lereni görünce çox sevinni evine giderken uşağlarıyçin türlü türlü yemeğler alıp gider. Uşağları da çox sevineller. Çoban uzun

2 Demirci, Sabır (1999). Irak Türkmenlerinin Halk Masallarından Örnekler, Bağdat: Irak Kültür Bakanlığı Kültür İşleri Evi, s.19-20.

zaman nay çalmağtan her gün ilannan bir Lere alıp çox zengin olu. Çobanın da olğu büyük olu. Oğluna diyer

— Men hecce gedirem, bizim bu zenginliğimiz o ilanın üzünnen-di. sen de öğren her gün get mağara qapısında nay çal, ilan geli sene bir Lere atar.

Oğlan:

— Oldı baba, seniv emriv hemen yaparam.

Çoban hecce gider. Oğlu da her gün o mağara qapısında nay çalıp bir Lere qazanı. Bir gün düşünü diyer «Men Neyçin bu ilanı öldürmiyim bu Lerele de hepsini bir kere aparım.» Gider bazardan bir çayçağ alı geli mağara yanında nay çalar.

İlan çıkar gene bir Lere atar. İster getsin oğlan çayçağını ilanın başı yerine quyuğuna vırar. İlan ölmez mağaraya girer.

Oğlan yarın bir daha geli nay çalar. İlan geli oğlanı dağılıb su eder, mağaraya bir zaman sora. Çoban hecde geli baxar oğlu ses sedası yoxtı her kimnen sorar diyeller bir zamandır görünmürü. Gider ilan yanına

İlan diyer:

— Ey çoban işte olğluv bele bir suç yaptı men de dağladım su edip yere çaldım. Bu da büyük bir müşkiledi daha ne sende ciger yanmağı ne de mende yara sağalı, get bir daha buraya geelme.

Ne demişler “Ne gözüm yarı görsün ve yaram tezelensin”. Çoban burqulu döner ürekteki ateşlerde yanar.

ÇOBANLA YILAN

(Aktarma Metin)

Günlerin bir gününde bir çoban her zaman koyun ve kuzularını bir dağın kenarında otlatırmış. Kendisi de dağda bulunan bir mağaranın kapısında oturmuş. Çoban ney çalmaya çok meraklıymış. Bir gün gidip çarşıdan bir ney alır. Mağaranın yanında akşama kadar satın aldığı neyle uğraşmış. Ney çalmayı o kadar güzel bir şekilde öğrendi ki insanları bırakın orada bulunan hayvanlarda da merak salmıştır. Gitgide

daha iyi ney çalma ününü kazanmış. Aynı zaman o ney çalarken büyük bir yılan mağaradan çıkıp oynamış. Yılan çobanın yanına gelir ve ona:

— Benim için her gün böyle güzel ney çal, buna karşılık sana çok faydam dokunacak, sana her gün Lira vereceğim, der.

Bunun üzerine çoban her gün gelip mağaranın yanında ney çalmaya başlar. Yılan çobana:

— En güzel hayatı sana yaşatacağım, der.

Çoban para sevgisinden saatlerce güzel güzel ney çalar. Yılan da buna karşılık çobanın önüne bir lira atıp mağaraya girer. Çoban aldığı liraya çok sevinir, çoluk çocuklarına türlü türlü yiyecek alıp evine döner. Bu yiyecekleri gören çocuklar da çok sevinirler. Uzun zaman ney çalarak yilandan aldığı liralara sayesinde çok zengin olur. Çobanın oğlu da büyür. Çoban oğluna:

— Ben hacca gideceğim oğlum, bizim bu zenginliğimiz o yılanın yüzündendir. Sen de ney çalmayı öğrenip her gün mağaranın kapısına gidip ney çalacaksın, yılan da gelip sana lirayı verecektir.

Oğlan:

— Olur baba, emrini hemen yerine getireceğim, der.

Çoban hacca gider, oğlu da her gün o mağaranın kapısına gidip ney çalar ve buna karşılık yılanın verdiği bir lirayı alır. Oğlan bir gün düşünür ve kendi kendine «Ben neden bu yılanı öldürüp saklı tuttuğu liralara tamamını almayayım ki».

Bunun üzerine çarşıya gidip bir balta alarak tekrar mağaranın kapısına gelir ve ney çalmaya başlar. Yılan çıkıp önüne bir lirayı atar. Bu sırada oğlan aldığı baltayı yılanın başına vurmaya çalışırken onun kuyruğuna vurur. Kuyruğuna aldığı darbeden ölmeyen yılan mağaranın içine girer.

Ertesi gün oğlan tekrar mağaranın yanına gelip ney çalmaya başlar. Yılan oğlanı görünce ona saldırır ve hemen öldürür. Bir müddet sonra çoban hacdan geri döner. Oğlunun ses sedasının olmadığını fark edince herkese onu sorar. Herkes “Onu görmeyeli uzun zaman oldu.” der.

Bunun üzerine çoban mağaraya gider ve yılanla konuşur. Yılan

— Çoban, oğlun böyle bir suç işledi, ben de onu öldürdüm. Bu da

büyük bir sorundur; çünkü ne benim kuyruğum iyileşecek ne de senin ciğerindeki yangın sönecek. Git bir daha buraya gelme, der.

Eskiden “Ne gözüm yarı görsün ne yaram tazelensin” demişler ya. Çoban boynu bükük geri döner ve içindeki yangın ateşi devam eder.

DAYI HALİL³

(Özgün Metin)

Var idi yox idi yalan gerçekten çox idi, memlekette Dayı Xelil var idi. Bu adam odun satardı. Gedip memelete yaxın olan ormannıxta ağaç keserdi sora bu ağaçları odın diye satardı. Memlekette he diyirer-diler bu ormannıxta vahşi heyvannar var. Bes Dayı Xelil hiç bele bir heyvana rastlamadı.

Bir gün Dayı Xelil her zamanki kimi ormana gediri. Ormanda bir ağacı kesmeğe başalr. Baxar biden bire qarşısına yekke bir aslan çıxar. Dayı Xelil hiç qorxmadı. Döndü aslana dedi:

— Seniv ne işiv var burda. Bu yer benim rızqımın olduğu yerdı. Nedi sene kimse demedi bunnan evvel.

Aslan, Dayı Helil’in bu sözlerine qızar ve ona kökrer. Ve diyer özüne:

— Men ormanların melikiyem, yoxsa ne unutupsan bunı. Burda olan her şey de mene aitti.

Xelil Dayı aslana diyer:

— Bax ya buranı terk edip gidesen ya da gere benimnen güreş tutasan.

Aslan bu sefer hiddetlени ve diyer:

— Sen ne quvatıv ne qabliyatıv var, benimnen nece güreşesen? Zayfısan taqattan düşüpsen. Neyive güvenisen?

Dayı Xelil aslanın dediğlerine mezeq eder ve:

3 Bayatlı, Necdet Yaşar (2009). *Irak Türkmenlerinin Halk Masalları* (İnceleme- Metin- Sözlük), Ankara, Berikan Yayınevi.

— Seni çox asanlıxtan utaram, bunu göreceğsen. Bes ege diysen men qorxmam, yandaki köyde qılincim var, bes meni qoy gedim “qılincimi getirim gelim.

Aslan da gülmeğa başlar ve:

— Get “qılncivi geti neyiv var ise quaşn da ge, bes mene sele nece güvenim sene dönesen.

Xelil Dayı diyer:

— Menim adım da unvanım da bilen. Bes sen mene sele men nece güvenim sene beke döndüğümde sen qaçasan.

Aslan kızar diyer:

— Menim seniv kimin beşerlerden qaçtığımı harda görülüb, güvenmisen mene gel o kestiğiv ağaca meni qeyyim bağla. Dönünceye qeder seni bekleyecağım.

Dayı Xelil qaxar aslanın eyice ağaca bağlar ve gider. Aslan iki gün boyunca eli bağlı ağaçta qalı. Xelil Dayı da hiç dömnez. Aslan hilak olu, susuz yemeğsizlixtan taqatı qalmaz. Ordan bele bir sıçan geçer. Aslan sıçana diyer

— Ge dişivden bu ipi açkinen meni qurtar, hayatıv boyunca benim himayem altında olacağsan.

Sıçan başlar dişiden aslanın bağlandığı ip açar ve ordan qaçar. Aslan diyer özüne:

— Adı nedi hette bilim tanıyım seni, ona göre seni himaye edim.

Sıçan diyer:

— Özünü himaye edebilmeyen bir aslan meni nece himaye eder, ordan da qaçar qaybolu.

DAYI HALİL

(Aktarma Metin)

Varıydı yok idi yalan gerçekten çok idi. Bir memlekette Halil Dayı adında bir oduncu vardı. Bu oduncu memleketinin yakınında bulunan ormandan getirdiği odunları satarak geçimini sağlar. Halk arasında bu ormanda çok sayıda yırtıcı hayvanın bulunduğu söylentileri varsa da

Halil Dayı yıllar boyunca hep ormana gitmesine rağmen hiçbir yırtıcı hayvana rastlamamıştır.

Bir gün Halil Dayı her zaman yaptığı gibi ormana gider. Bir ağacı kesmeye çalışırken kaşısında iri cüsseli bir aslan çıkıverir. Ancak Halil Dayı hiç korkmaz ve aslana:

— Benim ormanda ne işin var? Yıllardır burası benim ekmek tek-nemdir, bunu sana hiç demediler mi? der.

Aslan bu sözleri işittikten sonra Halil Dayı'nın yüzüne kükrer ve:

— Sen benim orman kralı olduğumu unuttun mu? Burası benim ormanımdır, içinde olan her şey bana aittir, der.

Halil Dayı aslana:

— Bak, ya ormanımı terk eder gidersin, ya da ikimiz güreşmek zorunda kalırız, der.

Aslan bu işittikleri sözlere karşı şok olur ve ona:

— Senin ne gücün ne kabiliyetin var, benimle nasıl güreşeceksin? Zaten zayıf ve güçsüzsün, neye güvenerek bunu söylüyorsun.

Halil Dayı dalga geçerek aslana:

— Seni nasıl kolay bir şekilde yeneceğimi göreceksin, şayet senden korkmuyorum diyorsun yandaki köyden kılıcımı almama müsaade et, der.

Aslan kahkaha atarak:

— Peki git sadece kılıcın değil, ne mühimmatın varsa getir de gel. Bekliyorum, ancak bana geri döneceğine dair bir garanti ver, diye cevap verir.

Halil Dayı:

— Benim adım Halil, adresimi de sana tarif edeceğim. Peki senin benim getireceğim kılıçtan korkup kaçacağın ne malum?

Aslan bu sözlere sinirlenir ve:

— Orman kralının senin gibilerinden kaçacağı nerede görülmüş, geri dönünceye kadar seni bekleyeceğimi garanti altına alalım diye gel beni şu kesmek istediğin ağaca muhkem bir şekilde bağla, der.

Aslan iki gün boyunca iplerle bağlandığı ağaçta eli kolu bağlı ola-

rak bekler. Yorgun argın aç susuz bir haldeyken yanından bir fare geçer. Aslan fareye:

— Ne olursun gel beni şu bağlandığım ipleri çöz de bu durumdan kurtulayım, hayatın boyunca seni korumam altında alacağım. Bilirsin ben buranın kralıyım.

Fare dişleri ile aslanın bağlandığı ipleri çözer ve oradan kaçır. Aslan fareye:

— Bari bana ismini söyle de ona göre tanıyıp seni koruyayım. Deyince Fare:

— Kendini koruyamayan bir kral beni koruyamaz, der ve kaçırarak ortadan kaybolur.

İRAN AZERBAYCANI'NDA TÜRK MASALLARI*

Seçkin SARPKAYA **

İran, günümüzde Türk Dünyası sınırları içinde en çok Türk nüfusuna sahip bölgelerin başında gelmektedir. İran coğrafyası Türk dünyasının coğrafi sınırları içerisinde merkez bir konumdadır ve önemli bir geçiş bölgesidir. Bu bölgede yaşayan farklı Türk boyları geçmişten günümüze sözlü ve yazılı kültür ürünlerini yaratıp, icra edip aktarmaya devam etmektedirler.

Günümüzde İran'da otuz milyonu aşan Türk nüfusu genel olarak Kuzeybatı, Kuzeydoğu ve Güney/Merkez bölgeleri olmak üzere üç bölgede yaşamaktadırlar. Bunun dışında da İran'ın birçok farklı bölgesinde Türk varlığına rastlamak mümkündür. İran'da çoğunluğu Azerbaycan Türk'ü olmakla birlikte Kaşkaylar ve Türkmenler gibi Türk boyları yaşamaktadır. Bizim burada masallarına yer verdiğimiz İran'daki Azerbaycan Türkleri ise daha çok İran'ın Kuzeybatı bölgesinde yaşamaktadırlar; bu bölge Tebriz, Erdebil, Urmiye, Zencan gibi önemli merkezleri içermektedir, bu merkezler Türk bölgeleridir, ismini andığımız bu yerlerde yoğun olarak Türkçe konuşulmaktadır, nüfusun çoğunluğu Azerbaycan Türkü'dür (Sarpkaya 2020: 9-19; Özdamar 2019: 29-45).

* Bu çalışmadaki bilgilerin bir kısmı tarafımızdan hazırlanan "Tebriz Türk Masalları Üzerinde Bir İnceleme" başlıklı doktora tezinden özetlenerek alınmıştır. Söz konusu tezin bazı bölümleri "Bir Var İdi, Bir Yok İdi! Tebriz Türk Masalları Üzerine Bir İnceleme" adıyla kitap olarak yayımlandığı için çalışmamızın belirli yerlerinde kitaptaki bilgilerden faydalanılmıştır. Bu bağlamda bu çalışma doktora tezinden üretilmiş bir çalışmadır. İsmi andığımız doktora tezi ve kitabın künyeleri kaynaklar kısmında gösterilmiştir.

** Doç. Dr., Ege Ü, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türkçe Öğretim Birimi. seckin.sarpkaya@ege.edu.tr

Burada bir noktayı açıklamayı gerekli görmekteyiz. Çalışmamızın başlığında ve metninde “İran Azerbaycanı” ifadesini tercih ettik. Burada kastedilen bölge İran’daki Doğu Azerbaycan veya Batı Azerbaycan eyaletleri değildir. Biz bu ifadeyle “İran’daki Azerbaycan Türk sahası”nı belirtmekteyiz. Bu bölge yukarıda ismini andığımız eyaletlerle birlikte Zencan ve Erdebil’i de kapsayan ve araştırmacılar tarafından “Güney Azerbaycan” veya “Kuzeybatı Türk Yurtları” gibi adlarla da anılan bölgedir. Bu bölge gerek bölgede yaşayan bireyler ve araştırmacıların görüşlerinde ve ifadelerinde gerekse de kültürel bağlamda “Azerbaycan Türk” sahası kapsamındadır ve Azerbaycan Türk sahasının İran’da kalan kısmını göstermektedir. Bölgede yaşayan Azerbaycan Türkleri bölgeyi doğrudan “Azerbaycan” olarak da adlandırmaktadır ve “o tay, bu tay” ifadeleriyle kuzey ve güneyi ifade etmektedirler. Bu kitapta İran’daki Kaşkaylar ve Türkmenlerle ilgili bölümler başka araştırmacılar tarafından kaleme alınacağı için biz burada sadece İran’daki Azerbaycan sahası olarak “İran Azerbaycanı” adlandırmasıyla söz konusu bölgeyi ele aldık.

Türkiye’de ve Azerbaycan’da İran Türklerinin masalları üzerine belli sayıda çalışma mevcuttur. Türkiye’de yapılmış çalışmalardan bir kısmına burada değinmek yerinde olacaktır. Türkiye’de Güney Azerbaycan masallarının yer aldığı çalışmalardan biri Bilgehan Atsız Gökdağ tarafından 2006 yılında yayımlanan “Salmas Ağzı Güney Azerbaycan Türkçesi üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmadır. Aslen bir dil incelemesi olan bu kitapta İran’ın Batı Azerbaycan eyaletinin Salmas şehrinden derlenmiş 38 masal metni yer almaktadır (Gökdağ 2006). Bir diğer çalışma 2008 yılında Gülcan Gülmez’in hazırladığı yüksek lisans tezidir. “Güney Azerbaycan Erdebil Bölgesindeki Türk Halk Masalları (Metin – İnceleme)” adlı bu yüksek lisans tezinde Güney Azerbaycan’ın Erdebil şehrinden derlenmiş 33 metin üzerinde motif incelemesi yapılmıştır (Gülmez 2008). Bölgenin masallarına yönelik bir diğer lisansüstü çalışma ise Battal Gazi Çetinkaya tarafından 2019 yılında yapılmıştır. “Azerbaycan Nağılları (Hoy) 1-2 (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)” adını taşıyan ve dil incelemesi olan bu çalışmada İran’ın Hoy şehrinden 56 metin incelenmiştir (Çetinkaya 2019).

İran'daki Azerbaycan Türk masalları üzerinden tarafımızdan yapılan birkaç çalışmayı da burada anmak isteriz. Bunlardan ilki Prof. Dr. Metin Ekici yürütücülüğünde 2016 yılında başlayıp 2017'de tamamladığımız “Tebriz Türk Masallarının Tespiti, Derlenmesi ve Yazıya Geçirilmesi” projesi kapsamında, 2019'da yayımlanan ve 13 adet Türkiye Türkçesi masal metnini içeren “Tebriz'den Masallar İran Türklerinden Derlenen Metinler” adlı kitaptır (Sarpkaya 2019). Aynı proje kapsamında elde ettiğimiz metinlerle 2020'de tarafımızdan sunulan “Tebriz Türk Masalları Üzerinde Bir İnceleme” adlı doktora tezi de 80 masal metnini içeren bir diğer çalışmadır (Sarpkaya 2020). Bu doktora tezinden bir kesiti ve metinlerden oluşan seçkiyi içeren bir kitap da 2021 yılında “Bir Var İdi, Bir Yok İdi! Tebriz Türk Masalları Üzerine Bir İnceleme” adıyla yayımlanmıştır (Sarpkaya 2021).

İran'daki çalışmalar ise genelde Farsça yazılmış, Türk dünyasının özellikle Türkiye ve Azerbaycan başta olmak üzere farklı bölgelerinden aktarma metinler ve İran Türklerinin Türkçesiyle yazılmış eserler olarak üç gruba ayrılmaktadır.

Biz burada İran'da yayınlanmış birkaç örneğe yer vermeyi uygun buluyoruz. Bölgenin sözlü kültürüne ve masallarına yönelik ilk çalışmalara örnek olarak 19. yüzyılın başlarında Endelip Karaçadağı'ya ait bir el yazmasında yer alan masal metinlerini gösterebiliriz (Heyet HŞ 1367/M 1988: 130). Akademik anlamda ilk yayının ise Sergey Markoviç Şapşal adlı bir araştırmacıya ait olduğu belirtilmektedir. 1933 yılında yayınlanan bu eserde Tebriz ve çevresinden derlenmiş atasözleri, maniler ve bilmecelerle birlikte masallar da bulunmaktadır (Meddî HŞ 1394/M 2015: 5-13). Bu çalışmaları İran'daki Azerbaycan Türklerinin masalları üzerine bilinen ilk kayıtlar kabul edebiliriz.

Bu çalışmaların devamında Samed Behrengî ve Selamullah Cavid isimlerini görmekteyiz. Tebrizli Azerbaycan Türkü, ünlü yazar ve halk bilimci Samed Behrengî'nin arkadaşı Bihruz Dehgânî ile birlikte Tebriz ve çevresinden derledikleri masallar ilk olarak “Efsânehâye Azerbaycan [Azerbaycan Efsaneleri]” adıyla, dönemin şartlarından dolayı Farsça tercüme edilerek yayımlanmıştır (Behrengî ve Dehgânî HŞ

1357/M 1978). Daha sonra çalışmanın orijinal Azerbaycan Türkçesi hâli de yayımlanmıştır (Behrengî ve Dehgânî HŞ 1394/M 2015). Selamullah Cavid'in "Azerbaycan Folklorundan Numuneler" adlı iki ciltlik eserinde de İran'daki Azerbaycan Türklerine ait sözlü kültür ürünleriyle birlikte masallar da yer almaktadır (Cavid HŞ 1358/M 1979: 159-222, 350-370).

Bu erken ve orta dönem çalışmalarında sadece metinlere yer verilmiş, detaylı incelemeler yapılmamış, İran'daki Türklerin ve Türkçenin konumundan kaynaklanan sebeplerle kaynak kişi bilgileri ve benzeri bilgilerle ilgili bir veri bulunmamıştır.

2000 yılından sonra, derlemeye dayanan ve kısmen kaynak kişi ve derleme bilgilerinin yer aldığı çalışmalar yayımlanmaya başlamıştır. Bunlardan biri Ali Reza Zeyhag'ın Hoy şehrinden derleyip yazıya geçirdiği masalları içeren "Hoy Nağılları" adlı eseridir (Zeyhag HŞ 1390/M 2011). Bir diğer çalışma ise İran Türklerinin masalları üzerine Farsça çalışmalar da yayınlamış olan Hassan M. Caferzâde'nin "Tufargan Nağılları" adlı kitabıdır (Caferzâde HŞ 1392/M 2013). Kendisi de bir masal anlatıcısı olan Meleke Nelbendi Agdem ise Tebriz'de anne ve babasından derlediği masalları "Biri Var İdi Biri Yoh İdi (Nağıllar Toplusu)" adıyla kitaplaştırmıştır. "Bu çalışmanın ön sözünü Tebrizli masal araştırmacılarından Ehed Ferehmendî yazmıştır (Agdem HŞ 1395/M 2016). İran Türklerine ait masallarla ilgili bir diğer önemli eser, Ganber Seyfi'nin "Azerbaycan Nağılları 1 Garadağ Rivayetleri"dir. Bu kitapta Tebriz, Karadağ ve çevresinden derlenmiş çok sayıda masal metni mevcuttur (Seyfi HŞ 1397/M 2018). İran'daki Türklerin halk bilgisi ürünleri üzerine yayın yapan Azerbaycan Elbilimi Dergisi de masal araştırmalarında önemli bir role sahiptir. Dergi 2010 yılından başlayarak 26., 104., 117., 121., 123. ve 125. sayılarını masal özel sayısı olarak yayımlamıştır (Ferehmendî HŞ 1399/M 2020: 6-7). İran Türklerinin, özellikle de İran'daki Azerbaycan Türklerinin masallarıyla ilgili çalışmalar fazla olmasına rağmen (Sarpkaya 2020: 30-54) bu kitap bölümünde belli başlılarına yer verilmiştir.

İran Türkleriyle ilgili masal çalışmalarında genellikle derlemelere yer verilmiştir. Erken dönemdeki bazı kaynaklarda masal metnlerinin Farsça tercümeleri vardır. Fakat özellikle 2000'den sonra Türkçe masal

metinleri yayımlanmış, bazı kaynaklarda masalların kaynak kişileri ve derleme bilgileri de yer almıştır. İran'daki Türk araştırmacılar, Azerbaycan Türk masalları üzerine kısmî incelemeler de yayımlamışlardır. İran Azerbaycanı masal metni bakımından gerek sözlü kültürde gerekse de yazılı kaynaklarda zengin bir birikim göstermektedir. Bu bakımdan İran'da bir İran Azerbaycanı Türk masal külliyyatından söz etmek mümkündür. Bu masallar hem sözlü hem de yazılı kaynaklarda bölgede Türk kimliğinin, Türk kültürünün ve Türkçenin korunması için büyük önem arz etmektedir. Bölgeye ait masalların her biri İran'daki Türk varlığının sözlü birer vesikasıdır.

İran Azerbaycanı'nda tüm Azerbaycan Türk kültür sahasında olduğu gibi masal türü “nağıl” olarak adlandırılmaktadır. Fakat “nağıl” adlandırmasıyla ilgili olarak özellikle İran Türkleri üzerine yapılan İran'daki çalışmalarda bir karışıklık da mevcuttur.

Cevad Heyet “nağıl” ifadesini sözlü edebiyatın “kadim” ve “yaygın” türlerinden biri olarak tanımlar ve bu tür için “halk muhayyilesinin yaşattığı kahramanların hikâyesi” olduğunu belirtir (Heyet HŞ 1367/M 1988: 129). Abdullah Mecazî, “nağıl”ları hacim olarak kısa ve uzun olarak ikiye ayırır ve bu anlatıları anlatanların da ikiye ayrıldığını, uzun nağılları âşıkların veya “nakkal” adı verilen anlatıcıların anlattığını, kısa nağılları ise evde annelerin çocuklarına anlattıklarını belirtir (Mecazî HŞ 1387/M 2008: 114-115). Bu tanımlamadan da görüleceği üzere “nağıl” terimi nakletme esasına bağlı olarak anlatıların tümünü karşılar niteliktir. Terminolojideki karmaşa İran Türklerinin anlatılarıyla ilgili çalışmaların adlandırmalarında, anlatıcıların ve araştırmacıların görüşlerinde de kısmen mevcuttur (Sarpkaya 2020: 88-90). Bununla birlikte çeşitli araştırmacılar ve anlatıcılar için “nağıl” ifadesi, “nakledilen şey, anlatılan ve aktarılan metin” gibi bir anlamla tüm anlatıları karşıladığı gibi aslında bu adlandırma doğrudan “masal” türünü karşılamaktadır. Türkiye’de masal olarak bildiğimiz türü, İran’da Azerbaycan Türkleri “nağıl” olarak adlandırmaktadır.

İran’da Türk araştırmacılar tarafından yapılan masal çalışmalarında “nağıl” türünün kapsamı, tasnifi ve genel özellikleri hakkında bilgi

verilmektedir. Araştırmacılar genellikle “nağıl” olarak adlandırılan masal türünün tarihî derinliği, içerik özellikleri olarak konuları ve karakterleri ile sınıflandırılmasıyla ilgili bilgi vermektedirler.

İran’da yaşayan Azerbaycan Türklerinin masallarıyla ilgili yukarıda andığımız hususlarda bilgi verirken İran’dan Cevad Heyet, Ehed Ferehmendî ve Muhammed Reza Kerimî ile Azerbaycan Cumhuriyeti’nden Oruc Eliyev’in görüşlerinden faydalanacağız.

İsmi andığımız araştırmacılarından Cevad Heyet, İran’daki Azerbaycan Türk masallarını “sihirli masallar, hayvanlar hakkında masallar, tarihî masallar, gerçekçi masallar” olarak tasnif etmektedir. Onun verdiği bilgiye göre sihirli masallar olağanüstü varlıkların, büyüünün, efsanevî yerler ve bilgilerin yer aldığı masallardır. Hayvanlar hakkında olan masallar en eski ve totemizm ile bağlantılı masallardır. Tarihî masallar ise en çok Şah Abbas olmak üzere tarihî şahsiyetlerin yer aldığı masallardır ve gerçekçi masallarda da halkın içinden çıkmış Keloğlan veya çoban gibi kişilerin toplumsal hayatla alakalı problemleri yer alır (Heyet HŞ 1367/M 1988: 129-134).

Ehed Ferehmendî de İran’daki Azerbaycan Türk masallarını “hayvanlar hakkında olan masallar, sihirli masallar, tarihî masallar, toplumsal masallar ve romantik masallar” olarak sınıflandırır. Ferehmendî, hayvanlar hakkında olan masallara Şengül, Şungul, Mengül; Fatma’nın İneği, Ovçu Pirim gibi masalları örnek gösterir ve bu masalların daha çok çocuk masalları olduğunu ve totem hayvanlarını içerdiğini belirtir. Sihirli masallar “Şems ve Kamer, Melik Mehemed” gibi masallardır ve bu masallarda sihir, cadı ve büyü motifleri vardır. “Şah Abbas ve Allahverdihan Vezir, Saleh ve Valeh” gibi masalları içeren tarihî masallarda ise masalın kahramanı tarihî bir şahsiyettir. Toplumsal masallarda halkın toplumsal konuları ve geçim derdi gibi konular işlenir ve “Yedi Kardeş Bir Bacı” gibi masallar bunlara örnektir. Son olarak romantik masallarda ise zalimlerin mağlup edilmesi gibi konular işlenir (Ferehmendî HŞ 1399/M 2020: 3-6). Ferehmendî bir başka çalışmasında masallarda Azerbaycan halkının gündelik hayatının temel konulardan biri olduğu ve

ahlak eğitimi, namus, mertlik ve akıl gibi değerlerin görüldüğünü belirtir (Ferehmendî HŞ 1395/M 2016: 7).

Muhammed Reza Kerimî de Azerbaycan Türk masalları üzerine içerik hususunda bilgi verir. Onun verdiği bilgiye göre İran Türklerinin masallarında Şah Abbas, Tembel Ahmet, Keçel Hasan gibi kahramanlar vardır ve bunların her biri masallarda belli bir mesajı iletir. Masallarda toplumun her kesimi ve sınıfından insanlarla birlikte tilki, aslan, deve gibi birçok hayvan da vardır (Kerimî HŞ 1382/M 2003: 72-74). Oruc Eliyev de İran'daki Azerbaycan Türk masallarında bahtın ve talihin aranması, kahramanın yardımcısı olan at ve mucizevi yardımcıları, üvey anne ve üvey kız, olağanüstü kadın veya erkek gibi motiflerin ön planda olduğunu belirtmektedir (Eliyev 2002: 143-148).

İran Azerbaycanı'ndaki Türk masallarında tekerlemeler yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu konuda Abdullah Meczâî masalların metninin genel yapısının aynı kaldığını fakat masalın başlangıç ve bitişinin masalı anlatan kişiye göre değişebildiğini belirtir. Meczâî, masal başlangıç tekerlemelerine örnek olarak “Biri var idi biri yoh idi, biri aç idi, biri toh idi.”, bitiş tekerlemesi için “Bu nağıl da böyle bitti. Onlar yediler, içtiler, gamsız dertsiz başlarını ak koyunun yününden yapılmış yastığa koydular ve güzel güzel uykuya yattılar.” örneklerini vermektedir (Meczâî HŞ 1387/M 2008: 114-115). Ali Berazendeh Türk de Azerbaycan Türk masallarında masal anlatıcılarının yaratıcılıklarına bağlı olarak geçmişten günümüze tekerleme özelliğinin görüldüğünü belirtmektedir. Onun eserinde başlangıç tekerlemeleri için uzun ve kısa örnekler bulunmaktadır. Berazendeh Türk, “Biri var idi, biri yoh idi, göyün altında, yerin üstünde.” ve “Göyden üç alma düştü, biri benim, biri sizin, biri de nağıl diyenin.” gibi örnekleri vermiştir (Berazendeh Türk 2006: 132-133).

İran'daki Azerbaycan Türklerinde masal geleneği geçmişe göre gerileme göstermektedir. Teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan televizyon, internet gibi unsurlar sebebiyle çocuklar ve yetişkinler masallara eski ilgiyi göstermediklerinden masal icra ortamı önemli ölçüde kaybolmuştur. Bununla birlikte İran'ın Tebriz başta olmak üzere Kuzeybatı bölgesindeki şehirlerinde hem şehir merkezinde hem de kırsal bölgelerinde

derlemeye çıkılıp bağlam oluşturulduğunda hâlâ masal anlatan genç, orta yaşlı ve yaşlı kişilere ulaşılabilmektedir. Bölgede yaşayan Türklerin çoğu masalların isimlerini, kahramanlarını, temel motiflerini ve olay örgülerini bilmektedir. Bunların çoğu da bağlam olduğu takdirde masalları icra edebilmektedirler. Geçmişte kahvehanelerde, meydanlarda masal anlatımı görülmüştür, ayrıca kürsü adı verilen, evlerdeki altında ateş, üstünde battaniyeler bulunan bir tür masa etrafında anlatım geleneksel bir hâl almıştır. Günümüzde kürsü geleneği eskisi kadar yaygın değildir. İran Türkleri arasında genelde yaşlılar olmak üzere her yaştan kadın ve erkek masal anlatabilmektedir. Dinleyici profili ise çocuklar ve gençler yoğunlukta olmakla birlikte değişkenlik göstermektedir. Son olarak dil ve üslup konusunda şunu da belirtmek istiyoruz. İran’da Azerbaycan Türklerinin masal anlatımında Türkiye’den farklı olarak görülen geçmiş zaman, geniş zaman ve geniş zamanın hikâye ve rivayet birleşik zaman şekilleri kullanılmaktadır (Sarpkaya 2021: 33-36, 53-56, 78-90). İran’da yaşayan Azerbaycan Türkleri arasında masalların birer “kültürel kimlik” aracı olarak görüldüğünü vurgulamak da gerekmektedir. Bu bölgede masallar eğlence ve eğitim aracı olmanın yanında Türkçe, Türk kültürü ve Türk kimliğinin yaratımı, icrası, korunması ve aktarılmasında önemli araçlardır (Ekici ve Sarpkaya 2021: 68).

Başta da belirttiğimiz gibi İran, yoğun bir Türk nüfusuna sahiptir, İran’ın birçok bölgesinde Türkçe konuşulmaktadır. Bölgede yaşayan Türkler günümüzde de etkin bir şekilde sözlü ve yazılı kültür üretimlerine devam etmektedirler. Sözlü kültür ürünlerinin derlenmesi ve yazıya geçirilmesi yönünde çalışmalar da bölgede devam etmektedir.

İran’da Türkler yoğun olarak üç bölgede yaşamaktadır. Bu bölgelerden biri İran’ın kuzeybatısına denk düşen, Türkiye ve Azerbaycan ile sınıra sahip “Kuzeybatı Türk Yurtları, Güney Azerbaycan, İran Azerbaycanı” gibi adlarla da anılan bölgedir. Bu bölge Türk dünyası için kültürel anlamda önemli bir kesişim bölgesidir, bununla birlikte Türk kültürel ürünlerini toplama ve dağıtma noktasıdır. Bölgede Tebriz, Erdebil, Urmıye, Zencan gibi sosyo-kültürel anlamda önemli ve etkin şehirler bulun-

maktadır. Bu şehirlerin nüfusu büyük ölçüde Azerbaycan Türküdür ve bölgede Azerbaycan Türkçesi konuşulmaktadır.

Bu bölgenin masallarına yönelik belli başlı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda masal metinleri yer almaktadır ve bu metinler aktarılıp çalışılabilir konumdadır. Bu noktada kaynaklardaki metinlerin kaynak kişi, derleme ve benzeri bilgilerine dikkat etmek önemlidir.

İran'da Azerbaycan Türk masallarını genelde yaşlılar olmak üzere her yaştan kadın ve erkek anlatabilmektedir. Masal anlatımları genelde ev ortamında ve akşam vakti gerçekleşmektedir. Türkiye'de de olduğu gibi İran Türkleri arasında da geleneksel masal anlatıcılığı geçen zamanla birlikte gerilemektedir. Bu sebeple bölge üzerine yapılacak çalışmaların sayısı artırılmalıdır.

Masalların anlatım ortamına baktığımız zaman hem anlatıcılar arasında hem de araştırmacılar tarafından masalların daha çok akşam vakitlerinde, ev ortamında ve belli bir yaşın üstündeki anlatıcılar tarafından icra edildiği yönünde bir görüş hâkimdir. Bununla birlikte bölgenin muhtelif şehirlerinde farklı yaş gruplarından kadın ve erkeklerin masal anlatabildiği de görülmektedir. İran'daki Azerbaycan Türk sahasında masallar kırsal bölge ürünleri gibi görülmekle birlikte şehir ortamına da taşınmıştır.

İran'da, Azerbaycan Türk masal anlatıcılığında “Biri var idi, biri yoh idi. Allah'tan sonra heç kes yoh idi.” ve benzeri giriş formelleri ile üç elmalı bitiriş formelleri yoğun görülmektedir. Bölgede masalların her türünden örnek görmek mevcuttur. Cıtdan, Fatma Hanım, Şah Abbas, Şah İsmail, Keçel, Tembel Ahmed, Karı Nene ile İneği, Şengül Mengül, Nar Kızı gibi masallar başta olmak üzere kahramanları karı nene ve keloğlan gibi gündelik hayattan veya Şah Abbas gibi tarihten kişiliklerin olduğu masallar da sıklıkla görülmektedir. İran Azerbaycanı'ndaki masallarda zeki olmak ve başarıya ve zenginliğe kıvrak zekâ ile ulaşmak sıklıkla görülen bir özelliktir. Bununla birlikte adaletli bir yönetim anlayışı, düzen, hak, hukuk gibi kavramlar da masallarda sıklıkla görülmektedir. İran Azerbaycanı'nda masalların hoşça vakit geçirme işleviyle birlikte

bölgedeki Türklerin sosyo-kültürel ve siyasî konumu gereği önemli bir kimlik, dil ve kültür aktarımı işlevi de görülmektedir.

Bu kitap bölümünde Azerbaycan Türk kültür sahasında bilinen ve anlatılan masal tiplerinin eş metinlerini Latin harflerine aktardık. Bu metinler “Fatma Bacım”, “Melik Mehemed, Melik Ahmed ve Melik Cumuşud”, “Şah Abbas ve Gırh Haramiler”, “Cıtdan ve Dev” ve “Ovçu Pirim” adını taşımaktadır. Masalların isimleri masalları temin ettiğimiz kaynaklarda yer aldığı şekliyle belirtilmiştir. Ayrıca bu masalları yayımlayan araştırmacıların eserlerindeki kaynak kişi, derleme vb. bilgiler önemli görüldüğünden her metnin başında, ilk dipnotta bunlara da yer verilmiştir.

Yukarıda isimleri anılan masallar, İran Türkleri arasında yaygın bilinen, farklı kaynaklarda eş metinleri yayımlanmış örnekler olduğu için tercih edilmiştir. Seçtiğimiz masallar ve bu masallardaki bazı yapı birimleri ve motifler gerek Azerbaycan Türk kültür sahasında gerekse de Türkiye sahasındaki metinlerde de görülmektedir.

Kaynaklar

Agdem, Meleke Nelbendi (HŞ 1395 / M 2016). *Biri Var İdi Biri Yoh İdi (Nağıllar Toplusu)*, Tebriz: İntişarate Azer Türk.

Behrengî, Samed ve Bihruz Dehgânî (HŞ 1357 / M 1978). *Efsânehâye Azerbaycan*, Tahran: Nakşe Cihan.

Behrengî, Samed ve Bihruz Dehgânî (HŞ 1394 / M 2015). *Azerbaycan Nağılları (Tebriz Varyantları)*, Haz. Sirius Meddî, Tahran: Dün-yaye Nev.

Berazendeh Türk, Ali (2006). “Nağılların Başlanış ve Bitiriş Söz-leri”, *El Dili ve Edebiyatı* 11, s. 132-133.

Caferzâde, Hasan M. (HŞ 1392 / M 2013). *Tufargan Nağılları*, (Yayın Yeri Yok).

Cavid, Selamullah (HŞ 1358 / M 1979). *Azerbaycan Folklorun-dan Numuneler I-II*, Tebriz: İntişarate Ferzane.

Çetinkaya, Battal Gazi (2019). *Azerbaycan Nağılları (Hoy) 1-2*

(*Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*), Necmettin Erbakan Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Ekici, Metin ve Seçkin Sarpkaya (2021). “Tebrizli İran Türklerinde Masal Anlatıcısı Tipolojisi ve Kültürel Kimlik”, *Millî Folklor* 130, s. 58-69.

Eliyev, Oruc (2002). “Güney Azerbaycan Nağıllarının Süjet ve Motivlerine Dair”, *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tedkikler* 11, s. 143-154.

Ferehmenđi, Ehed (HŞ 1399 / M 2020). “Azerbaycan Nağılları”, *Azerbaycan Elbilimi Nağıllar (Özel Sayı 5)* 125, s. 3-7.

Ferhemendî, Ehed (HŞ 1395 / M 2016). “Giriş”, *Biri Var idi, Biri Yoh İdi (Nağıl Toplusı)*, Yazar: Meleke Nelbendî Agdem, Tebriz: İntişarat Azer Türk, s. 7-11.

Gökdağ, Bilgehan Atsız (2006). *Salmas Ağzı Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme*, Çorum: Karam.

Gülmez, Gülcan (2008). *Güney Azerbaycan Erdebil Bölgesindeki Türk Halk Masalları (Metin – İnceleme)*, Ege Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, izmir.

Heyet, Cevad (HŞ 1367 / M 1988). *Azerbaycan Şifâhî Halk Edebiyatı*, Tahran: Kavyan.

İbadi, Havar (HŞ 1399 / M 2020). “Ovçu Pirim”, *Azerbaycan Elbilimi Nağıllar (Özel Sayı 5)* 125, s. 77-79.

Kerimî, Muhammed Reza (HŞ 1382 / M 2003). “Azerbaycan Nağılları”, *El Dili ve Edebiyatı* 7, s. 72-74.

Kerimî, Muhammed Reza (HŞ 1389 / M 2010). “Fatma Bacım”, *Azerbaycan Elbilimi* 24, s. 25-33.

Mecazî, Abdullahi (HŞ 1387 / M 2008). *Şancan-Folklor Edebiyatı*, Tahran: Endişeye Nev.

Meddî, Sirius (HŞ 1394 / M 2015). “Ön Söz Yerine”, *Azerbaycan Nağılları (Tebriz Varyantları)* Samed Behrengî ve Bihruz Dehgânî Haz. Sirius Meddi, s. 5-13. Tahran: Dünyaye Nev.

Özdamar, Fazıl (2019). *Köroğlu'nun İran Türkleri Anlatmaları*

Üzerine Bir İnceleme, Ege Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Sarpkaya, Seçkin (2019). *Tebriz'den Masallar İran Türklerinden Derlenen Metinler*, Ankara: Karakum Yayınevi.

_____ (2020). *Tebriz Türk Masalları Üzerinde Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

_____ (2021). *Bir Var İdi, Bir Yok İdi! Tebriz Türk Masalları Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Selenge Yayınları.

Seyfi, Ganber (HŞ 1397 / M 2018). *Azerbaycan Nağılları I Garadağ Revayetleri*, Tahran: Avaz Yayın Evi.

Yenilmez, Aydın (HŞ 1389 / M 2010). “Şah Abbas ve Gırh Haramiler”, *Azerbaycan Elbilimi* 26, s. 45-48.

Zeyhag, Ali Reza (HŞ 1390/M 2011). *Hoy Nağılları*

İRAN AZERBAYCANI TÜRK MASALLARINDAN ÖRNEKLER

FATMA BACIM¹

(Özgün Metin)²

Biri var idi, biri yoh udu, Allah'dan sonra bir kes yoh udu. Gadim zamanlarda Fatma adında gözel, agıllı bir gız var idi. Fatma çoh gözel idi, ona göre ona Göyçek³ Fatma deyirdiler. Göyçek Fatma eyni hâlda çoh mehriban⁴ bir gızdı. Hammıya⁵ yahşılığ⁶ elerdi. Hamı da onu özüne bacı bilib Fatma Bacı deyirdi. Fatma'nın anası nuhuşlayıb⁷ ölür. Fatma'nın bir sarı ineği, bir de horuzu var idi. Uşaglıgdan⁸ onlarla oynayardı. Fat-

1 Masalı yazıya geçiren kişi Muhammed Reza Kerimî'dir. Bu Kerimî tarafından ilk olarak "Azerbaycan Masalları" adlı makalede örnek olarak yayımlanmış, daha sonra "Azeri" gazetesinin yedinci sayısında "Halk Dili ve Edebiyatı" bölümü ile bizim bu masalı aktardığımız kaynak olan Azerbaycan Elbilimi Dergisi'nin 24. sayısında yer almıştır. Muhammed Reza Kerimî bu masalın İran Türkleri arasında bilinip anlatıldığını ve bu metnin 65 yaşındaki Tahra Purgariyan'dan derlenmiş Zencan eş metni olduğunu belirtir. Ayrıca hem araştırmacının hem de Elbilimi Redakte Heyeti'nin verdiği bilgiye göre Avrupa masallarından Sindrella ve Farsların Mah Pişani masalları bu masalın bir tür varyantı olarak görülmektedir. Bu masalı aktarırken masalın orijinal metnindeki görülen geçmiş zaman ve geniş zaman kullanımlarını değiştirmedik ve masalın anlatımındaki zaman geçişlerinde ciddi değişiklikler yapmadık.

2 Kerimî HŞ 1389/M 2010: 25-33

3 Göyçek: İran'daki Azerbaycan Türkleri arasında "göyçek" şekli de bulunan, "gök gibi, güzel" anlamlarındaki bir ifade.

4 Mihriban: sevgi ve merhamet gösteren, koruyan

5 Hammı: hepsi, herkes

6 Yahşı: iyi, güzel

7 Nuhuşlayıb: rahatsızlanıp, hasta olup

8 Uşaglıg: çocukluk

ma'nın atası neçe zamandan sonra ayrı bir arvad alır. Bu arvadın bir gızı da var idi. Onun da adı Fatma, amma çoh bedahlag,⁹ kifir¹⁰ idi.

Ögey¹¹ nene¹² Göyçek Fatma'ya gün¹³ verib ıışık vermirdi. Günde¹⁴ ona kötek vurub¹⁵ yaman yoğuz¹⁶ deyib, çetin işleri ona deyirdi. Günde ögey nene bir batman¹⁷ yün, bir cehre¹⁸ Fatma'ya veririb, övden çöle ötürüb¹⁹ deyirdi:

— Bunları eyir, getir.

Fatma yünleri eyirib, sarı ineği da otarardı.²⁰ Geceler şam²¹ başında da bir guru çörek gabağına²² atardı ki acından ölmesin. Amma öz gızına yağlı pilov pişirib, yeyib içirderdi. Gülnden ağyar²³ da demezdi.

Günlerin bir günü, ögey nene, Fatma Bacı'ya bir batman yün verib, evden eşiğe salır.²⁴ Tövleden²⁵ sarı ineği de çıhardıb verir ona ki:

— Apar²⁶ bunu da otar!

Bir guru çörek atır üstüne ki:

— Bu da senin naharın.²⁷

Göyçek Fatma'nın sarı ineği adı²⁸ bir inek değildi. O adam dili bi-

9 Bedahlag: kötü ahlaklı, ahlsaksız

10 Kifir: çirkin, kötü

11 Ögey: üvey

12 Nene: anne

13 Gün: güneş

14 Günde: gündüzleri, her gün

15 Kötek vurub: dövüp, baston veya sopa ile dövüp

16 Yoğuz: yavuz, güçlü, çetin

17 Batman: eskiden kullanılan ve miktarı bölgeye ve tartılacak şeye göre değişen bir ağırlık ölçüsü

18 Cehre: Pamuk, ipek, yün eğrilen alet

19 Çöle ötürüb: dışarı götürüp

20 Otardı: otlatırdı

21 Şam: akşam yemeği

22 Gabag: ön, ileri

23 Ağyar: başka

24 Eşiğe salır: dışarı gönderir, çıkarır

25 Tövleden: tavlardan, ahırdan

26 Apar: götür

27 Naharın: öğle yemeğin

28 Adi: sıradan

lirdi. Fatma'nın anası ölede bu ineylen horuzu kızına cahaz²⁹ vermişdi. Fatma bunları çoh sövirdi.³⁰ Onlardan yahşı mugayat olardı.³¹ Sarı inek yünü udardı,³² hazır ipi çıkarıb Fatma'ya vererdi.

Fatma o gün de evden çıhıb, yünü cehreni dalına³³ alıb yola düşür. Dağ döşüne çatıb³⁴ yere oturur. Birdenbire yel esmege başlayır. Yel onun yününü götürüb aparır. Fatma da onun dalınca gaçır, şirin³⁵ dil ile bele yalvarır:

— Ganadına gurban yel baba!

Menim yünümü sal baba!

Yel yünü aparıb bir garının evine salır. Fatma, garının evine çatır. Gapını yavaşça çalır, deyir:

— Nenecan! Yel benim yünümü buraya getirdi. İcaze³⁶ ver, Götürüm aparım.

Garı nene deyir:

— Can nene, gel gör hardadı,³⁷ götür apar.

Fatma deyir:

— Nene can, işin olsa men kömek³⁸ eliyebilirem.

Garı nene deyir:

— Canım sene gurban, benim öv eşiğime yetişen yohdur, bacarırsan bura bir süpürge çek.

Fatma Bacı tez süpürgeyi götürüb evi süpürür, her yanı temizleyir, deyir:

— Nene can daha ne işin?

Garı nene deyir:

29 Cahaz: çeyiz

30 Sövirdi: severdi.

31 Mugayyat olardı: mukayyet olurdu, gözetirdi, korurdu.

32 Udardı: yutardı.

33 Dal: arka, sırt

34 Çatıb: varıp, ulaşır

35 Şirin: tatlı

36 İcaze: izin

37 Harda: nerede

38 Kömek: yardım

— Gızım, benim başımı da yuyub,³⁹ temizliyebilirsen?

Fatma, garının başının bitlenmesini görür. Onun başını yuyub darag⁴⁰ çekir.

Garı nene deyir:

— Gızım nenevin övi temizdi yohsa benim?

Fatma deyir:

— Nene can, elbette ki senin övin temizdi.

Garı sevinib deyir:

— Senin nenen gözeldir yohsa men?

Fatma:

— Ne dehli var, sen çoh gözelsen.

Garı nene:

— Onda bes,⁴¹ gel gızım, bu da senin yünlerin, al get. Amma yolvun üstünde üç bulag⁴² göreceksin. Birinci bulagda çimersin,⁴³ ikinci bulagda başını yuyup kaş gözüve çalarsın,⁴⁴ üçüncü bulağın suyundan da yanaglarına dudaglarına çekersin.⁴⁵

Fatma yola düşür. Birinci bulagda çimir, ikinci bulagda tüklerin,⁴⁶ gaşın, gözün yuyur, üçüncü bulağın suyundan da yanaglarına, dudaglarına çekir. Bedeni ağ apbag⁴⁷ olur, ay kimi parıldır. Zülüfleri, gaş gözü gapgara şeve⁴⁸ kimi garalır. Dudagları da gıpgırmızı alma kimi kızarır. Ele güzel olur ki aya deyir “Sen çıhma men çıkıram.”

Fatma ineğin, horuzun yanına gelir, görür yünler sarınıb hazırdır. Ahşam üstü öve sarı⁴⁹ dönür. Kende⁵⁰ girende kend ehli onun güzelliğin-

39 Yuyub: yıkayıp

40 Darag: tarak

41 Bes: peki, öyleyse

42 Bulag: kaynak, pınar

43 Çimersin: suya girersin, yıkanırısın

44 Çalarsın: (su) çalarsın, (su) vurursun

45 Çekersin: (su, sürme vb.) sürersin

46 Tüklerin (tühlerin): tüylerin, kılların

47 Ağ apbag: bembeyaz

48 Şeve: kapkara cam boncuk

49 Öve sarı: eve doğru

50 Kende: köye

den hayretde galırlar. Fatma o geder güzel olmuşdu ki hamı mat galmışdı.⁵¹ Öve yetişib ögey nene onu görcek yerinden daşılanır:

— İndiye geder haradaydın? Nece oldu sen bele güzel oldun?

Fatma başına geldiğini deyir. Ögey nene fikire dalır⁵². Öz özüne deyir: “Sabah öz gızımı bu işe göndererem.”

Sabahı erteden pilov pişirir, taza çörek yapır, taza çöregilen bir ponza⁵³ pendiri bir destmala⁵⁴ bağlayıb, gızının goltuğuna verib, yola salır. Kifir Fatma yola düşür, bir dağın eteğine çatır, yorulmuşdu, uzanır, yuhusu tutur.⁵⁵ Uyanır, görür gün gelib gün ortanın yerine⁵⁶. Naharını yeyir. Başlayır yünleri eyirmege. Birdenbire yel galhıb, gızın yününü elinden alıb aparar. Kifir Fatma çığırır:

— Ahay yel, zelil⁵⁷ olasan yel, ganadın sınsın,⁵⁸ benim yünümü hara aparırsan?

Yel yünü aparıb haman⁵⁹ garının bacasından salır evine.

Gız Gapiya çatıb başlayır çalmağa, az galır gapını yerinden çıkartsın. Çığırır:

— Ay garı arvad, tez ol, benim yünümü geti ver! Yohsa ne görsen öz gözünden görmüşen.

Garı nene deyir:

— Bala, çoh çahnaşma⁶⁰. Gel bir içeri, mene de kömeklik ele.

Kifir Fatma cevab verir:

— Vah vah, bu harabede benim ne işim var. Her yan kifir, her yan pisdir. Bura nedi?

Garı soruşur:

51 Mat galmışdı (metel galmışdı): afallamıştı, şaşırmıştı.

52 Fikire dalır: düşünceye dalar, düşünür

53 Ponza: büyük

54 Destmala: beze, mendile

55 Yuhusu tutur: uykusu gelir, uykuya dalar.

56 Gün orta yerine: gün ortasına, öğle vaktine

57 Zelil: küçük ve aşağı görülen, horlanan

58 Sınsın: kırılсын.

59 Haman: aynı

60 Çahnaşma: heyecanlanma, karıştırma.

— Balam, benim övim temizdi, yohsa senin nenevin övi?

Kıfır Fatma deyir:

— Vah vah, benim nenemin övi gül kimidir, her yandan temizdi.

Garı nene deyir:

— Gel, yunlarını götür get. Amma yolunun üstünde üç bulag göreceksin. Birinci bulagda başının tüklerin, gaş gözünü yu, ikinci bulagda çim! Üçüncü bulagdan da dudaklarına, bir de yanaklarına surat!⁶¹

Gız çılır, gelib bir bir bulaglarda garı dediği kimi⁶² yuyunur. Amma kıfır idi, lap⁶³ kikirleşir, gaş gözü ağarır, yanaklarıyla dudakları da garalır. Olur hortanın⁶⁴ biri.

Gelib kende⁶⁵ çatanda, hamı ondan kaçır. Adı olur Kıfır Fatma. Doğrudan da kıfır! Fatma'nın nenesi kızını gördükde iki eli olur bir başı. O geder özünü vurur ta huşdan gedir.⁶⁶ Huşa geldikde düşür Göyçek Fatma'nın canına. Vurur vurur, o geder vurur, daha yorulur. Gice olur, yerine girir yatmağa. Meğer yuhusu gelir? İlan vurmuş⁶⁷ adam kimi hey özüne gıvrılır. Bu fikre gelib çatır ki Fatma'nı incitmek için horuzunu, ineğini öldürsün. Amma bunlar Fatma'nın cahazı idi. Özünü nuhuşluga vurur, zarıldıyır, inildiyyir.

Eri soruşur:

-Neyindi?⁶⁸

Arvad deyir:

— Bedenimin her yanı ağrır. Hekim deyib senin dermanın tekçe sarı ineğin etidir.

Kişi deyir:

61 Surat: (su) sür.

62 Kimi: gibi

63 Lap: çok

64 Horta (hortdan): hortlak

65 Kende: köye

66 Huşdan gedir: bayılır.

67 İlan vurmuş: yılan sokmuş

68 Neyindi?: Şimdi ne? Ne oldu?

— Olsun, bunun ki işi yoh. Kuçe⁶⁹ başında gassabdan sarı inek eti alaram, ye tohta.⁷⁰

Arvad:

— Yoh, her sarı ineğin eti olmaz, gerek öz ineğimizin eti ola.

Göyçek Fatma bunu işidcek ağlayır. Gaçır tövleye, sarı ineğin başını gucaklayıb tumarlayır.⁷¹ Sarı inek dile gelib deyir:

— Ağlama, goy benim başımı kessinler. Men bir iş görerem, etimi heç kim yiyebilmez. Hamının ağzına acı olaram. Amma senin ağzıva dadlı olaram. Yadında kalsın ki benim sümüklerimi⁷² diggatle yığışdır,⁷³ ahırımın altında guylayarsan.⁷⁴ Her vaht bir çetinliğe düşdün gelib mene deyirsən.

İneğin başını kesirler. Arvadın da halı düzelir. İneğin etini bişirirler, amma heç kim yiyebilmeyir. Hamının ağzına acı olur.

Neçe gün keçir, şahın oğlu evlenmek isteyirdi. Hele bir gız seçebilmemişdi. Toy⁷⁵ bayram tuturdu belki gızlar bir yere toplanıb çalıb oynayırdılar ki şahın oğluna güzel bir gız seçebileler. Toy başlanır. Fatma'nın analığı da taza paltarın⁷⁶ geyinib, gızını da bezeyib düzeyib özüyle toya aparır. Fatma onlara goşulmag isteyende ögey nene ona kötek vurub aparmır heç, övde de çohlu iş başına töküb işlemeğe⁷⁷ mecbur eleyir.

Arvad bir çanag darı yere sepib deyir:

— Men gelene geder⁷⁸ bunları bir bir yığarsan.

Bir küp de goyub deyir:

— Bunu da ağlamagdan göz yaşla doldurarsan.

Arvad, gızını da götürüb toya gedir.

69 Kuçe: sokak

70 Tohta: İyileş.

71 Tumarlayır: okşar.

72 Sümük: kemik

73 Yığışdır: topla.

74 Guylayarsan: gömersin.

75 Toy: düğün

76 Paltar: kıyafet

77 İşlemeğe: çalışmaya

78 Geder: kadar

Fatma evde galıb başlayır ağlamağa. Birden ineğin sözü yadına düşür. Durub gedir ahırın altından sümükleri çıhardıb onunla derd-i dil eleyir.⁷⁹ Ürek sözlerini ona deyir. Gine garının yadına düşür. Onun tükünü getirib yandırır. Garı nene hazır olur. O da Fatma'ya kömek elemek isteyir. Ellerini birbirine vurur. Bir ağ at gelir, üstünde de ağ paltar hazır olur. İneğin sümükleri de eşrefi⁸⁰ kızıla⁸¹ çövünür.⁸² Fatma, paltarı geyinir. Gızıl ayagğabları ayağına tahir. Garının dediğine göre bir cibine kül, bir cibine eşrefi tökür. Ata minir yola düşsün, garı deyir:

— Toya yetişdin oynayacagsan. Analıga dönende cibinden kül sep, halga teref oynayanda eşrefi sep.

Fatma yola düşüb şahın gesrine⁸³ çatır. Geravullar⁸⁴ bele gözel gız görmemişdiler. Mat mebhut⁸⁵ galırlar. Barmaglarını dişleyib ona tazim⁸⁶ edirler. Fatma içeri girib ragsa başlayır. Bütün arvadların iki gözü var idi, ikisini de borc⁸⁷ alıb onun oynamasına bahırlar. O analığına dönende gözlerine kül sepir, şah oğluna dönende eşrefi dağıdır. Analığı gözlerini tutub oğuşdurur. Daha Fatma'nı görmür. Bir zaman gözlerini acır ki gız oynayıb getmişdi.

Fatma kaçıb evde oturur. Paltarlarını çıhardıb sümüklerin yanında guylayır. Otagları⁸⁸ süpürmeğe başlayır. Garı nene evde Fatma'ya kömeklik eleyir. Horuz başlayır darını denlemege.⁸⁹ Çanağı da garının getirdiği ayrı darı ile doldururlar. Küpü de temiz su ile doldurub içine bir ovuç duz tökürler. O da olsun gözyaşı.

Ahşam arvadınan gız gelir. Fatma soruşur:

— Nene toy nece idi? Mene de terifleyin görüm.

79 Dird-i dil eleyir: dirdini paylaşır, dirdini anlatır.

80 Eşrefi: İran ve çevresinde geçmişte kullanılmış bir tür sikke

81 Kızıl: altın

82 Çövünür: dönüşür

83 Gesr: kasrına, küçük sarayına

84 Geravul: bekçi

85 Mebhut: şaşkın, hayretle

86 Tazim: saygı, ululama

87 Borc: borç

88 Otag: oda

89 Denlemege (denmek): (yemleri) yemeye

Arvad başlayır garagışlamaga⁹⁰ ki:

— Eti tökülmüş bir gız geldi, yaman oynadı. Hamıya gızıl eşrefi tökdü, amma bize sarı⁹¹ kül sovurdu.

Sabahı gün gine toya getmek isteyirler. Gine Fatma'nı evde goyub yola düşürler. Fatma gine de garı nenenin tükün yanındır. İnegin sümügleri gızıla dönür. Paltar hazır olur. Bu döne paltarların rengi lap gözel, at da haman rengde. Paltarları geyib, gızıl ayaggabları ayağına tahlıb toya gedir. Dünenki kimi oynayib hamının üregini alır. Gayıdış başda,⁹² bir bulag başda el üzünü yumak isteyir. Atdan inib yumağa başlayanda ayaggabının bir tayı⁹³ suya düşür. Su götürüb aparır. Fatma'nın acelesi olduğundan ayakkabının tayın tapabilmeyib⁹⁴ eli boş eve gayıdır.⁹⁵

Şahın oğlu da Fatma'nı toyda görüb beyenmişdi. Onun paltarını, eşrefi sepmesini, gızıl ayakkabılarını görmüşdü. Sabahı gün su gırağında⁹⁶ el yüzünü yuvurdu ki bu gızıl başmagın⁹⁷ tayını tapır. Ayaggabı üstünde de Fatma'nın adı yazılmışdı. Şah oğlu ayaggabını nökerlerine⁹⁸ verir ta gedib o gızı tapsınlar. Nökerler evleri gapı gapı çalıb Fatma'nı ahtarırılar.⁹⁹ Evde olan gızların bir bir ayaklarına bahıb bu başmağı geydirirler. Amma heç birinin ayağı bu incelikde deyil.

Fatma'nın neneliği öz kızı Fatma'nı gapiya çıhardır. Göyçek Fatma'nı tendirde dustag¹⁰⁰ eleyib üstüne bir daş goyur. Nökerler arvadın evine gelirler. Ayaggabını Kifir Fatma'nın ayağına tahmag isteyirler, amma onun ayakları ele yeke¹⁰¹ idi ki ayağına olmur. Nökerler deyir:

— Bu evde ayrı bir gız yohdu?

90 Garagışlamaga: bağırmaya

91 Bize sarı: bize doğru

92 Gayıdış başda: geri dönerken

93 Tayı: teki

94 Tapabilmeyib: bulamayıp

95 Gayıdır: geri döner

96 Gırağında: kenarında

97 Başmag (başmak): ayakkabı, terlik

98 Nöker: hizmetkâr (asker)

99 Ahtarırılar: ararlar.

100 Dustag: mahkûm, tutsak

101 Yeke: büyük, kocaman

Arvad and içir ki burada benim gızımdan sovay¹⁰² bir gız yohdur.
Bu halda horuz atılır dam üste, ohuyur:

— Guggulu gu gu

Guggulu gu gu

Fatma bacım tendirde

Ayagları kendirde

Öz şevkilen naggış tikir.

Nökerler horuza bahıb deyirler:

— Bu horuz ne deyir?

Arvad bir daş atıb deyir:

— Lal ol, kış!

Nökerler taza yola düşmüşdüler ki horuz gine başlayır:

— Guggulu gu gu

Guggulu gu gu

Fatma bacım tendirde

Ayagları kendirde

Öz şevgile naggış tikir.

Bu defe nökerler eve dönürler. Tendirin gapısını açıb görürler bir tike cevahir parçası bir gız orada oturub, ayakları kül içinde, gül tikir.

Fatma'nı tendirden eşiğe çıkardılar. Ayaglarını temizleyirler. Ayaggabını ayağına tutullar, görürler ele budur, bu gızın ayağına olur. Fatma gedib ayaggabının tayını da ahırın altından götürüb geyir. Nökerler Fatma'nı götürüb söyünce¹⁰³ şah gesrine aparırlar. Şah oğlu onu görcek sövinib onunla toy elemek isteyir.

Yeddi gün yeddi gece çal çağır olub toy tuturlar. Göyçek Fatma analığı, ögey bacısını da bağışlayır. Onlar iller boyu şad selamat yaşayırlar.

Siz de sağ, selamat galın.

102 Sovay: sonra, başka

103 Söyünce: sevinerek

FATMA BACIM

(Aktarma Metin)

Bir varmış, bir yokmuş. Allah'tan sonra kimse yokmuş. Kadim zamanlarda Fatma adlı güzel ve akıllı bir kız vardı. Fatma çok güzeldi, bu sebeple ona Göyçek Fatma (Güzel Fatma) derlerdi. Göyçek Fatma aynı zamanda çok merhametli bir kızdı. Herkese iyilik yapardı. Herkes de onu kendilerine bacı bilip Fatma Bacı derlerdi. Fatma'nın çocukluktan beri oynadığı bir sarı ineği bir de horozu vardı.

Fatma'nın bir gün annesi rahatsızlanır ve ölür. Fatma'nın babası da bir süre sonra başka bir kadınla evlenir. Bu kadının da bir kızı vardı. Onun da adı Fatma'ydı ama o çok kötü karakterli, çirkin bir kızdı.

Üvey anne Göyçek Fatma'ya gün yüzü göstermezdi. Her gün onu on defa dövüp kötü sözler söylerdi, zor işleri ona verir. Her gün bir batman yün ve bir çehre taşı ona verip, Fatma'yı evden dışarı gönderip derdi:

— Bunları eğer, getir.

Fatma yünleri eğerip sarı ineği de otlatırdı. Akşamları da akşam yemeğinde önüne bir kuru çörek atarlardı ki açlıktan ölmesin. Ama üvey anne kendi kızına yağlı pilavlar pişirir, yedirir içirirdi. Gülden başka ke-lime de demezdi.

Günlerin bir günü üvey anne, Fatma Bacı'ya bir batman yün verip onu evden çıkarır, Ahırdan da sarı ineği çıkarıp ona verir ve der ki:

— Götür bunu da otlat.

Üzerine bir parça kuru çörek atar:

— Bu da senin öğlen yemeğin.

Göyçek Fatma'nın sarı ineği sıradan bir inek değildi. O, insan dili bilirdi. Fatma'nın öz annesi öldüğü zaman bu inekle horozu kızına bırakmıştı. Fatma bunları çok severdi. Onlara güzel bir şekilde sahip çıkardı. Sarı inek de tüm yünleri yutardı, hazır ip olarak çıkarıp Fatma'ya verirdi.

Fatma o gün evden çıkıp, yün ve çehreyi de sırtına atıp yola düşer. Dağın başında bir yere varıp oturur. Birden bire bir rüzgâr esmeye başlar.

Rüzgâr onun yünlerini alıp götürür. Fatma da onun arkasından koşar, tatlı dil ile yalvarır:

— Kanadına kurban rüzgâr baba!

Benim yünümü sal baba!

Rüzgâr yünü alıp yaşlı bir kadının evine götürür. Fatma, yaşlı kadının evine varır. Kapıyı yavaşça çalar ve der:

— Anne can! Rüzgâr benim yünümü buraya getirdi. İzin ver, alıp götüreyim.

Yaşlı kadın der:

— Can annem! Gel gör neredeyse al götür.

Fatma der:

— Anne can! Bir işin varsa ben sana yardım edebilirim.

Yaşlı kadın der:

— Canım sana kurban olayım, benim evimin işini gören kimse yok. Yapabilirsen buraları da süpür.

Fatma Bacı hızlıca süpürgeyi alıp hemencecik evi süpürür, her tarafı temizler ve der:

— Anne can! Başka işin var mı?

Yaşlı kadın der:

— Kızım, benim başımı da yıkayıp temizleyebilir misin?

Fatma, yaşlı kadının başındaki bitleri görür, saçlarını yıkayıp tatar.

Yaşlı kadın der:

— Kızım, annenin evi mi temiz yoksa benimki mi?

Fatma der:

— Anne can! Elbette ki senin evin temiz.

Yaşlı kadın sevinip der:

— Senin annen mi güzel yoksa ben mi?

Fatma:

— Ne diyeyim, sen çok güzelsin.

Yaşlı kadın:

— O zaman tamam, gel kızım, bunlar senin yünlerin, al git. Ama yolunun üstünde üç tane bulak göreceksin. Birinci bulakta yıkanırsın, ikinci bulakta başını yıkayıp kaşına gözüne su çalarsın, üçüncü bulağın suyundan da yanaklarına ve dudaklarına sürersin.

Fatma yola düşer. Birinci bulakta yıkanır, ikinci bulakta da saçlarını, kaşını gözünü yıkar; üçüncü bulağın suyundan da yanaklarına ve dudaklarına sürer. Vücudu bembeyaz olur, ay gibi parlar. Zülüfleri, kaşı gözü kapkara cam boncuk gibi olur. Dudakları da kıpkırmızı elma gibi kızarır. Öyle güzel olur ki aya der “Sen doğma ben doğacağım.”

Fatma, inekle horozun yanına gelir, yünlerinin hazır olduğunu da görür. Akşamüstü eve doğru döner. Şehre girdiğinde şehir ahalişi onun güzelliği karşısında şaşırıp kalırlar. Fatma o kadar güzel olmuştur ki hepsi şaşırıp kalır. Eve geldiğinde üvey anne onu görüp yerinden ayaklanır:

— Şimdiye kadar neredeydin? Ne oldu da sen böyle güzel oldun?

Fatma başına gelenleri anlatır. Üvey anne düşüncelere dalar. Kendi kendisine der: “Sabah öz kızımı bu işe göndereyim.”

Sabah erkenden pilav pişirir, taze çörek yapar, taze çöreklerle birlikte biraz peyniri mendile bağlayıp kızına verir ve yolcu eder. Çirkin Fatma yola düşer, bir dağın eteğine varır, yorulur, uzanır ve uyuyup kalır. Uyandığında günü yarılادığını, öğlen olduğunu fark eder. Öğle yemeğini yer. Başlar yünleri eğirmeye. Birdenbire bir yel eser ve yünleri götürür. Çirkin Fatma bağırır:

— Hey rüzgâr! Rezil ol rüzgâr! Kanadın kırılısın, benim yünlerimi nereye götürüyorsun?

Rüzgâr, yünü götürüp aynı yaşlı kadının bacasından eve bırakır.

Kız, kapıya varıp başlar çalmaya ki az kalsın kapıyı yerinden çıkartacaktır. Bağırır:

— Ey yaşlı karı! Çabuk ol! Benim yünümü getir, ver! Yoksa ne olacağını kendi gözlerinle görürsün!

Yaşlı kadın der:

— Evladım, çok bağırma, sinirlenme. Gel bir içeri, bana yardım et.

Çirkin Fatma cevap verir:

— Vah vah, bu harabe yerde benim ne işim var. Her taraf piş, leş gibi. Burası neresi böyle?

Yaşlı kadın sorar:

— Evladım, benim evim mi temiz yoksa senin annenin evi mi?

Çirkin Fatma der:

— Vah vah, benim annemin evi gül gibidir, her yerden temizdir.

Yaşlı kadın der:

— Gel, yünlerini al. Ama yolunun üstünde üç bulak göreceksin. Birinci bulakta saçlarını, kaşını gözünü yıka; ikinci bulakta yıkan. Üçüncü bulaktan da dudaklarına ve yanaklarına su vur.

Kız çıkar, gider. Yaşlı kadının dediği gibi tek tek bulaklarda yıkanır. Ama zaten çirkindi, iyice çirkinleşir, kaşı gözü ağarır, yanakları ve dudakları kararır, olur bir hortlak!

Gelip şehre vardığında herkes ondan kaçır. İsmi de olur Çirkin Fatma. Gerçekten de çirkin! Fatma'nın annesi kızını gördüğünde başlar dövünmeye. O kadar dövünür ki fenalaşır. Kendisine geldiğinde Göyçek Fatma'ya hiddetlenir, vurur vurur, vurulmaktan yorulur. Gece olur, gider yatmaya. Uykusu gelmez ki. Yılan sokmuş adam gibi kıvrılır durur. Fatma'yı üzmemek için horozunu ve ineğini öldürmek aklına gelir. Ama bunlar Fatma'ya mirastı. Hasta numarası yapar, inlemeye başlar.

Eşi sorar:

— Neyin var?

Kadın der:

— Her yerim ağrıyor. Hekim dedi ki senin ilacın sadece sarı ineğin etidir.

Adam der:

— Olsun, bu dert değil. Sokak başındaki kasaptan sarı inek eti alırım, ye de iyileş.

Kadın:

— Yok, her sarı ineğin eti olmaz; kendi ineğimizin eti olmalı.

Göyçek Fatma bunu duyduğu gibi ağlamaya başlar. Kaçır ahıra, sarı ineğini kucaklayıp sevmeye başlar. Sarı inek dile gelip der:

— Ağlama, bırak benim başımı kessinler. Ben öyle bir şey yaparım ki etimi kimse yiyemez. Hepsinin ağzına acı gelirim. Bir tek senin ağzına tatlı olurum. Aklında olsun, benim kemiklerimi dikkatlice topla ve ahırımın altına göm. Ne zaman bir derdin olsa bana gelip dersin.

İneğin başını keserler. Kadın da hemen düzelir. Etini pişirirler ama kimse yiyemez, hepsinin ağzına acı gelir.

Günler geçer, şahın oğlu evlenmek isterdi. Kendisine bir kız seçmemişti. Düğün, eğlence yaparlardı ki belki kızlar bir yere toplanıp oynarlarsa şahın oğluna güzel bir kız seçebilirlerdi. Düğün başlar, Fatma'nın üvey annesi de yeni kıyafetler giyip, kızını da süsleyip yanında düğüne götürür. Fatma onlarla gitmek istediğinde üvey anne Fatma'yı döver ve yanına almaz, evde ona çok iş verir ve çalışmaya mecbur bırakır.

Kadın yere bir çanak darı serper ve der:

— Ben gelene kadar bunları bir bir topla.

Bir tane de küp koyup der:

— Bunu da ağlayarak gözyaşlarınla doldur.

Kadın, kızını da alıp düğüne gider.

Fatma evde kalıp başlar ağlamaya. Birden ineğin dedikleri aklına gelir. Kalkar gider, ahırın altından kemikleri çıkarıp onlarla dertleşir. İçinden geçenleri ona anlatır. O esnada aklına yaşlı kadın gelir. Yaşlı kadının ona bir tüy verdiğini hatırlar. Yaşlı kadın orada belirir ve Fatma'ya yardım etmek ister. Ellerini birbirine vurur ve bembeyaz bir at gelir, üstünde de bembeyaz bir elbise vardır. İneğin kemikleri de eşrefi altın paralara dönüşür. Fatma, elbiseyi giyer. Altın ayakkabıları da ayağına giyer. Yaşlı kadının ona verdiği tavsiyeye göre bir cebine kül, bir cebine eşrefi para koyar. Ata binip yola düşecekken yaşlı kadın der:

— Düğüne gittiğinde oyna. Üvey annene doğru döndüğünde cebinden kül serp, halka doğru döndüğünde eşrefi para serp.

Fatma yola düşüp şahın sarayına gelir. Hizmetçiler hayatlarında böyle güzel kız görmemişlerdir. Şaşıp kalırlar. Parmaklarını ısırp ona saygı gösterirler. Fatma içeri girip oynamaya başlar, bütün kadınlar dikkatle onu izlemeye başlar. O, üvey annesine döndüğünde gözlerine

kül serper, şahın oğluna döndüğünde eşrefi dağıtır. Üvey anne gözlerini ovuşturur, Fatma'yı göremez, gözlerini açtığı anda kızın oynayarak gittiğini anlar.

Fatma kaçıp eve gelir ve oturur. Elbisesini çıkarıp kemiklerin yanına gömer. Odaları süpürmeye başlar. Yaşlı kadın Fatma'ya yardım eder. Horoz başlar yerdeki darıları didikleyip yemeye. Çanağı da yaşlı kadının verdiği başka darılarla doldururlar. Küpü de temiz su ile doldurup içine bir avuç tuz dökerler ki o da olsun gözyaşı.

Akşam kadınla kız gelir. Fatma sorar:

— Anne, düğün nasıldı? Bana da anlatın bileyim.

Kadın başlar söylenmeye ki:

— Bir kız geldi ki fena oynadı. Herkese eşrefi para saçtı ama bize doğru kül savurdu.

Bir sonraki gün yine düğüne gitmek isterler. Yine Fatma'yı evde bırakıp yola düşerler. Fatma yine yaşlı kadının tüyünü yakar. İneğin kemikleri altına dönüşür. Elbise hazır olur. Bu sefer elbisenin rengi daha da güzeldir, at da aynı renktedir. Elbiseyi ve altın ayakkabıları giyip düğüne gider. Bir önceki gün olduğu gibi oynayıp herkesin kalbini fetheder. Geri dönerken bir bulağın başında elini yüzünü yıkamak ister. Attan inip elini yüzünü yıkarken ayakkabısının bir teki suya düşer. Su da ayakkabıyı alıp götürür. Fatma, acelesi olduğu için ayakkabının tekini bulamayıp eli boş bir şekilde eve geri döner.

Şahın oğlu da Fatma'yı düğünde görüp beğenmiştir. Onun elbisesini, eşrefi serpmesini, altın ayakkabılarını görmüştü. Bir sonraki gün su kenarında elini yüzünü yıkarken bu altın ayakkabının tekini bulur. Ayakkabının üstünde de Fatma'nın adı yazılıdır. Şahın oğlu ayakkabıyı hizmetçilerine verir ki kızı bulsunlar. Hizmetçi askerler kapı kapı gezip Fatma'yı ararlar. Evlerde olan kızların ayaklarına bir bir bakıp ayakkabıyı giydirirler. Ama hiçbirinin ayağı bu incelikte değildir.

Fatma'nın üvey annesi öz kızı olan Fatma'yı kapıya çıkarır. Göyçek Fatma'yı da tandırın içinde tutsak eder ve üstüne de büyük bir taş koyar. Hizmetçi askerler bu kadının evine gelirler. Ayakkabıyı Çirkin

Fatma'nın ayağına giydirmek isterler fakat onun ayakları o kadar büyüktür ki ayağına olmaz. Hizmetçiler derler:

— Bu evde başka bir kız yok muydu?

Kadın yemin eder ki orada kendi kızından başka kız yoktur. O esnada horoz öne atılır ve okumaya başlar:

— Kukkulu ku ku

Kukkulu ku ku

Fatma bacım tandırda

Ayakları sofra bezinde

Şevk ile nakış işler

Hizmetçiler horoza bakıp derler:

— Bu horoz ne diyor?

Kadın bir taş atar ve der:

— Dilsiz kal! Kışt!

Hizmetçiler yeni yola çıkmıştı ki horoz yine başlar:

— Kukkulu ku ku

Kukkulu ku ku

Fatma bacım tandırda

Ayakları sofra bezinde

Şevk ile nakış işler

Bu defa hizmetçiler eve dönerler. Tandırın kapısını açıp görürler ki bir mücevher parçası gibi bir kız orada oturur, ayakları kül içinde, gül diker.

Fatma'yı tandırdan dışarı çıkarırlar. Ayaklarını temizlerler. Ayakkabıyı ayağına giydirirler, görürler ki budur, bu kızın ayağına olur. Fatma gidip ahırın altından ayakkabının diğer tekini de getirir. Hizmetçi askerler sevinerek Fatma'yı şahın sarayına götürürler. Şahın oğlu onu gördüğünde çok sevinip düğün yapmak ister.

Yedi gün yedi gece düğün tutarlar. Göyçek Fatma üvey annesi ve üvey bacasını da bağışlar. Onlar yıllar boyu sağ selamet yaşarlar.

Siz de sağ selamet kalın.

ŞAH ABBAS İLE GIRH HARAMİLER¹⁰⁴(Özgün Metin)¹⁰⁵

Bir gün var idi, bir gün yoh idi. Allah’dan sora heş kes yoh idi. Bir dağın başında gırh harami var idi. O dağa haramilerden sora heş kim çıhabilmezdi. Bu gırh harami ordan geçen kervanları soyub adamları da öldürürdiler.

Haramilerin yol kesmeleri şehrin hanına çatır.¹⁰⁶ Han acıhlanır,¹⁰⁷ min nefer¹⁰⁸ serbaz¹⁰⁹ yığın gönderir haramileri öldürsünler. Kırh haramiler, hanın adamlarını öldürürler. Biri de diri galmır. Han daha da acığa düşür, öbiri şehrin hanınnan kömiy¹¹⁰ istir. Min nefer o han, min nefer bu han yığırlar, haramileri öldürmiye gönderiller. Gine de gırh harami bu iki min neferi öldürüller.

Hanlar bağılar görüller heyr, bu gırh harami günü günnen güjleniller. Ele bele gitse bular özlerine şahlıh guracahlar. Buna göre garar goyallar, gedeler olub olmayanı Şah Abbas’a diyeler, belki o bu işin çaresini tapsın.¹¹¹

Durullar, ikisi de yola düşüller, gediller. Az gediller, çoh gediller, yetişiller Şah Abbas’ın sarayına. Gapiçılar evvelde buları içeri goymular, sora ele ki bililler, bular handılar, hürmet ihtiramnan aparallar¹¹² içeriye.

Şah Abbas’a heber gedir. Şah Abbas buyurar:

— Goyun gelsinler, göreh kimdiler, ne deyiller.

Hanlar, Şah Abbas’a selam verennen sora olub olmayanı Şah Abbas’a deyiller. Şah Abbas bir az fikre gedir. Sora vezire deyir:

104 Masalı derleyip yazıya geçiren Aydın Yenilmez’dir. Araştırmacı bu masalı Maku şehrine bağlı Avacıg kasabasında annesi İsmen Hanım Şehzade’dan 2006 yılında derlemiş ve Maki ağız özelliklerine bağlı kalarak yazıya geçirmiştir. Biz bazı açıklamalar dışında masala müdahale etmedik.

105 Yenilmez HŞ 1389/M 2010: 45-48

106 Çatır: ulaşır

107 Acıhlanır: sinirlenir, rahatsız olur.

108 Nefer: kişi

109 Serbaz: asker, korkusuz ve yiğit yürekli kimse.

110 Kömiy (kömek): yardım

111 Tapsınk: bulsun.

112 Aparallar: alırlar, götürürler.

— Vezir ne deyirsen? Neyniyih?¹¹³

Vezir deyir:

— Gible-yi Âlem¹¹⁴ sağ olsun! Sizin ora getmeyiz yahcı¹¹⁵ olmaz. Siz bir şahsız. Haramileri öldürmah size yaraşmaz. Size şahları öldürmeh yaraşır. Onları öldürmeh üçün şehrimizin keçellerinden¹¹⁶ birin yolluyah. Deyiller keçeller min bir yol bilir.

Şah buyurar, şehrin çoh bilen keçelini getisinler. Şehrin çoh bilen keçelinin adı “Keçel Gulu”ydu.

Şah Abbas buyurar:

— Keçel Gulu, gedirsen filan şehirdeki gırh haramini öldürersen, gelirsen. Öldürersen sana muştulug¹¹⁷ verecim.

Keçel Gulu deyir:

— Baş üste. Gible-yi Âlem sağ olsun, ama getmemişden gabah¹¹⁸ goyun gedim bir anamı görüm.

Keçel Gulu, geyidir¹¹⁹ evine, anasına deyir:

— Ana, gedirem filan şehirde gırh haramileri öldürem.

Anası deyir:

— Oğul, sene gurban olum. Olar gırh harami, sen de teh bir keçel. Onlar seni de öldürer.

Keçel deyir:

— Neyniyim ana, şah bele buyurub, gereh gedim gırh haramileri öldürüm. Hem de şahtan muştuluh alam, gelem zibendeni¹²⁰ alam.

Anası diyir:

— Yahcı, indi ki gedirsen, get şahdan gırh dene deve al, her deve-

113 Neyniyih?: Ne yapalım?

114 İran'daki İran Azerbaycanı Türk masallarında şah, padişahlar, özellikle de Şah Abbas için “Kible-yi Âlem” ifadesi sıklıkla kullanılır.

115 Yahcı (yahşı): iyi, güzel

116 “Keçel”, Azerbaycan Türkçesinde “kel” demektir ve İran Azerbaycanı'ndaki Türk masallarında Türkiye'deki “keloğlan”a denk düşmektedir.

117 Muştulug: muştu getiren, sevindirici haber veren kişiye verilen armağan.

118 Gabah: ön, önce

119 Geyidir (gayıdır): döner, geri gider.

120 Zibendeni: süslü şeyler, ziynet eşyaları

nin üstünde iki sandığı olsun, her sandıhda da iki serbaz gizlensin. Sen develeri apar haramilerin şehrine, ele ki geldiler seni öldüreler, deyrisen bu sandıhları bir men açabilirem, meni öldürsez sandıhlar heş açılmazlar. Men gerek buların cadusunu ohuyam,¹²¹ açılalar. Ele ki develernen getdiz, yetişdiz dağın başına, diyirsen bu sandıhlar heresi¹²² bir neferinde. Teh teh gelin, açım, verim size. Ele ki tehledin, sandığı açarsan, serbazlar teh teh tutar, öldürer.

Keçel Gulu gedib Şah Abbas'dan gırh deve, her devenin üstünde iki sandıh, her sandıhda da iki serbaz alar, yola düşer. Geder geder gırh haramilerin şehrine yaklaşanda, haramilere haber gedir, bir nefer gırh deveynen gelir, her devenin de üstünde iki sandıh gızıl¹²³ var. Haramiler tez durub yola düşüller. Keçel Gulu'nun kervanına çatallar. İstiller Geçel Kulu'nu öldüreler, Keçel Gulu deyir:

— Bı sandıhları bir men açabilirem, gerek bunlara cadu ohuyam açılalar, meni öldürsez açılmazlar.

Gırh haramilerin başcısı deyir:

— Yahşı da, ele ki sandıhları aşdı, sora öldürrih.

Haramiler gabul eler, develernen Keçel Gulu'nu götürüb dağın başına gedeller. Gırh haramilerin başcısı deyir:

— Tez gel, cadu ohu, sandıhları aş, görüm ne var.

Keçel Gulu deyir:

— Bu sandıhlar gırh denedi, her sandıh bir neferindi, hem de gerek bir bir gelesiz. Bir men olam, bir sandıh, bir de sizlerden biri. Yohsa açılmaz.

Gırh haramilerin biri gedir dalda¹²⁴ yere görüşmesin. Öbiri haramiler de sandığın birin getireller, goyarlar dalda yere. Bir keçel galar, bir sandıh, bir de haramilerin biri. Keçel Gulu deyir:

— Sen gözlerini yum, men diyende aş.

Harami gözlerini yumar, keçel tez tez deyir:

121 Cadusunu ohuyam: büyü sözleri söyleyeyim.

122 Heresi: her biri

123 Gızıl: altın

124 Dal: arka

— Camba cumba damba dumba

Sandığı açar, serbazlar tez çıkar, haramini öldürüb atallar dağın dalına. Özleri de kaçıp gizleniller. Gine ikiminci haramini de ele bele-sine öldüreller. Üçümüncü, dördümüncü, beşiminci... Ahirde serbazlar hamısı yığışar, gırh haramilerin başçısını da tutub öldüreller. Haramilerin bütün kızılarını sandıklara doldurallar, serbazlarnan Keçel Gulu, Şah Abbas'ın yanına gayıdıllar.

Şah Abbas bütün develerinen kızılıarı Keçel Gulu'ya verir. Keçel Gulu da gelir zibendeni alar, özüne güzel bir ev tiker, anasını da öz yanlarında sahlarllar. İller boyu şaddıhnan yaşıyallar. Siz sağ, men de selamet.

ŞAH ABBAS İLE KIRK HARAMİLER

(Aktarma Metin)

Bir gün vardı, bir gün yoktu. Allah'tan sonra hiç kimse yoktu. Bir dağın başında kırk harami vardı. O dağa haramilerden başka kimse çıkamazdı. Bu kırk harami oradan geçen kervanları soyup adamları da öldürürlerdi.

Haramilerin yol kestiğinin haberi şehrin hanına ulaşır. Han sinirlenir, bin kişilik bir ordu hazırlayıp haramileri öldürmeleri için gönderir. Kırk haramiler, hanın adamlarını öldürürler. Bir tanesi sağ kalır. Han daha çok sinirlenir. Başka bir şehrin hanından yardım ister. Bin kişi o han, bin kişi de bu han toplar; haramileri öldürmeye gönderirler. Ama kırk haramiler bu iki bin kişiyi de öldürür.

Hanlar bakıp görürler ki bu kırk haramiler günden güne güçlenir. Böyle giderse kendilerine şahlık kuracaklardır. Bundan dolayı gidip olan biteni Şah Abbas'a anlatmaya karar verirler, belki o bu işin çaresini bulabilir. İki de kalkıp yola düşerler ve giderler. Az giderler, çok giderler, varırlar Şah Abbas'ın sarayına. Bekçiler ilk başta bunları içeri almazlar, sonradan bunların han olduğunu öğrenince hürmet gösterip içeri alırlar.

Şah Abbas'a haber gider. Şah Abbas buyurur:

— Bırakın gelsinler, görelim kimdirler ve ne derler.

Hanlar, Şah Abbas’a selam verdikten sonra olup biteni Şah Abbas’a anlatırlar. Şah Abbas biraz düşünür. Sonra vezire der:

— Vezir, ne dersin? Ne yapalım?

Vezir der:

— Kible-yi Âlem sağ olsun! Sizin oraya gitmeniz iyi olmaz. Siz bir şahsınız. Haramileri öldürmek size yaraşmaz. Size şahları öldürmek yaraşır. Onları öldürmek için şehrimizin kellerinden birini yollayalım. Derler ki keller bin bir yol bilir.

Şah emir verir, şehrin en bilgili kelini getirirler. Şehrin en bilgili kelinin adı da “Keloğlan”dır.¹²⁵

Şah Abbas emir verir:

— Keloğlan, gidip filan şehirdeki kırk haramiyi öldür, gel. Öldürebilirsen sana muştuluk vereceğim.

Keloğlan der:

— Baş üstüne, Kible-yi Âlem sağ olsun! Ama gitmeden önce izin verin gidip annemi bir göreyim.

Keloğlan gider evine, annesine der:

— Anne, filan şehre kırk haramileri öldürmeye gidiyorum.

Annesi der:

— Oğul, sana kurban olayım! Onlar kırk harami, sen de tek başına bir kel. Onlar seni de öldürür.

Keloğlan der:

— Ne yapayım anne, şah böyle emir verdi, kırk haramileri gidip öldürmem gerek. Hem şahtan muştuluk alıp geleceğim.

Annesi der:

— İyi, şimdi gidiyorsun, git, şahtan kırk tane deve al. Her deve-nin üstünde iki sandığı olsun. Her sandıkta da iki asker gizlensin. Sen develeri götür haramilerin şehrine, seni öldürmeye geldiklerinde dersin ki “Bu sandıkları sadece ben açabilirim. Beni öldürürseniz sandıklar hiç açılmaz. Ben bunların büyüülü sözlerini söylersem açılır.” Sonra develerle

125 Azerbaycan Türkçesi metinde “Keçel Gulu” ifadesi geçmektedir. Tarafımızdan “Keloğlan” olarak aktarılmıştır.

dağın başına giderseniz dersin ki “Bu sandıkların her biri birinizin, tek tek gelin, açıp vereyim size.” Böylece tek gelenlere sandığı açarsın, askerler tek tek tutup öldürür.

Keloğlan gidip Şah Abbas’tan kırk deve, her devenin üstüne iki sandık, her sandıkta da iki asker alır, yola düşer. Gider, gider, kırk haramilerin şehrine yaklaştığında haramilere bir kişinin kırk deveyle geldiği, her devenin üstünde de iki sandık altın olduğu haberi gelir. Haramiler hemen yola düşerler, Keloğlan’ın kervanına ulaşırlar. Keloğlan’ı öldürmek isterler. Keloğlan der:

— Bu sandıkları sadece ben açabilirim, bunlara büyülu sözlerini okumam lazım, o zaman açılırlar, beni öldürürseniz açılmazlar.

Kırk haramilerin başı der:

— İyi ya, sandıkları açtıktan sonra öldürürüz.

Haramiler kabul ederler, develerle Keloğlan’ı dağın başına götürürler. Kırk haramilerin başı der:

— Çabuk gel, büyülu sözleri oku, sandıkları aç, göreyim ne var.

Keloğlan der:

— Bu sandıklar kırk tanedir. Her sandık bir kişinin. Hem tek tek gelmeniz lazım. Bir ben olayım, bir sandık, bir de sizlerden biri. Yoksa açılmaz.

Kırk haramilerin biri görülmemek için arkalarda, gizli bir yere gider, diğer haramiler sandığın birini getirirler, koyarlar o yere. Yalnızca Keloğlan kalır, bir sandık, bir de haramilerin biri.

Keloğlan der:

— Sen gözlerini yum, ben dediğimde aç.

Harami, gözlerini yumar, Keloğlan hızlı hızlı der:

— Camba, cumba, damba, dumba...

Sandığı açar, askerler hemen çıkıp haramiyi öldürürler ve dağın diğer tarafına atarlar. Kendileri de kaçıp gizlenirler. Aynı şekilde ikinci harami de bu şekilde öldürölür. Üçüncü, dördüncü, beşinci... En sonunda askerlerin hepsi toplanıp haramilerin başını yakalar ve öldürürler.

Haramilerin bütün altınlarını sandıklara doldururlar, askerlerle Keloğlan, Şah Abbas'ın yanına gelirler.

Şah Abbas bütün develerle altınları Keloğlan'a verir. Keloğlan da kendisine güzel şeyler alır, güzel bir ev yaptırır. Annesini de yanına alır. Yıllar boyu mutlu yaşarlar. Siz sağ, ben de selamet.

CİTDAN VE DEV¹²⁶

(Özgün Metin)¹²⁷

Biri var idi, biri yoh idi. Bir Cıtdan öz nenesinen¹²⁸ bir meşe¹²⁹ kenarında zindeganlıh eleyirdi.¹³⁰ Bir gün Cıtdan dedi:

— Nene nene, oduna gediller.

Nenesi dedi:

— Bala¹³¹ bala, sen de get.

Cıtdan dedi:

— Nene nene ipim g uyudedi.

Nenesi dedi:

— Bala bala çek uzansın.

Cıtdan çekdi ipi, uzandı. Yoldaşlarındın odun yığmağa meşeye getdiler. Ahşam oldi. Hava garaldı. Yolların itirdiler. Gördüler bir yerden ışıg gelir.

Dostları dedi:

— Gelin garanlıh terefdin gedek.

Cıtdan dedi:

126 Meleke Nelbendi Agdem'in bu kitabında, "Annemin Söylediği Masallar" başlığı altında araştırmacının annesi Beygem Bamşad'dan derlediği masallar yer almaktadır. Buradaki kaynak kişi bilgilerine göre Beygem Bamşad, aslen Gence doğumludur, 1925-1982 tarihleri arasında yaşamıştır ve masallar Tebriz'de derlenip, yazıya geçirilip yayımlanmıştır.

127 Agdem HŞ1395/M 2016: 35-38

128 Nene: anne

129 Meşe: küçük orman

130 Zindeganlıh eleyirdi: yaşardı.

131 Bala: çocuk, evlat

— Yoh, men garanlıhdan gorharam, gelin ışıg gelenden gedek.

Işıg gelen terefe yola tüşdüler. Yetişdiler gördüler o ışıg bir devin evinin ışıgıdı. Dev oturmuşdu kürsinin¹³² bir tovunda. Üst dudağı göy süpürür, alt dudağı yer süpürür. Cıtdan özün itirmeyib dedi:

— Dayı selam aleyküm.

Dev dedi:

— Siz hara, bura hara? Gelin hava soyuhdu. Gelin kürsinin tovu-
da eleşin.

Cıtdan yoldaşlarınan gorha gorha devin evine girdiler. Devin guzu kebabı var idi. Bulara şam¹³³ verdi. Yediler, yatdılar. Dev istedi gör-
sün bular yatıb ya yoh. Dedi:

— Kim yatmış, kim uyah?¹³⁴

Cıtdan dedi:

— Hamı yatmış, Cıtdan uyah.

Dev soruşdı:

— Cıtdan neşün¹³⁵ uyah?

Cıtdan dedi:

— Cıtdan'ın nenesi geceler yağlı fetir¹³⁶ pişirir. Cıtdan yeyib yatar.

Dev durdu, hamureledi, tendir¹³⁷ saldı, bulara fetir pişirdi, yedi-
ler, yatdılar. Bir az geçdi, dev soruşdu:

— Kim yatmış? Kim uyah?

Cıtdan dedi:

— Hamı yatmış, cıtdan uyah.

132 Kürsü: İran'da özellikle geçmişte kullanılan, altında ateş ve üzerinde battaniyeler bulunan, alçak bir masa türü. İran'da Azerbaycan Türk kültüründe kürsü etrafında toplanılıp masal anlatma geleneği geçmişte görülmüştür.

133 Şam: akşam yemeği

134 Uyah: uyanık

135 Neşün?: Niçin?

136 Fetir: Kuzeydoğu Anadolu'da ve Azerbaycan Türk sahasında bilinen ve yapılan bir tür hamur işi

137 Tendir (Tandır): Yere çukur kazılarak yapılan bir fırın türü. Bazı yerlerde, kışın ayakları ısıtmak amacıyla alçak bir masanın altına mangal konulup üstüne yorgan örtülerek yapılan düzen.

— Cıtdan neşün uyah?

Cıtdan'ın nenesi gavurga¹³⁸ gavurur, Cıtdan yeyir, yatar.

Dev durdu, kendiden buğda çıhatdı, govurdi, Cıtdan yedi, yatdı.
Devin üregi az galırdı hırısdan parçalansın. Biraz geçdi, dev soruşdı:

— Kim yatmış? Kim uyah?

Cıtdan dedi:

— Hamı yatmış, Cıtdan uyah.

Dev dedi:

— Cıtdan neşün uyah?

Cıtdan dedi:

— Cıtdan'ın nenesi gedir, çaydan gelbirde su getirer, içer, yatar.

Dev gelbiri götürdi, evden çıhdi. Cıtdan yoldaşların yuhudan ayı-
dı¹³⁹ dedi:

— Durun¹⁴⁰ ayağa, oturmalı koy deyil.

Evden çıhanda Cıtdan bir ip tapdı,¹⁴¹ devin balasın kürsünün to-
vunna götürdü, bir dağarcığa salıb göyden asladı ve cibinden tiğesin¹⁴²
çıhardıb ipi kesdi. Yoldaşlarının bahem¹⁴³ yola tüşdüler ve evlerine teref
geldiler.

Size deyim devden. Dev gelbiri doldurur suyunan, bir gadem¹⁴⁴
götürmemiş, su gelbirden tökülür. Sehere yohunnaşır. Dev asabani¹⁴⁵ hâl-
de gelbiri yere atır ve evine teref gelir. Görür Cıtdan ve yoldaşları yohdi.
Görür bir dağarcıh göyden aslanıb, ağacı götürüb, bir iki dağarcığı vı-
rır.¹⁴⁶ Dağarcıh deyir:

— Bee, bee!

138 Gavurga: Buğday, mısır vb. tahılların kuru yemiş gibi yenilmek için ateşte kav-
rulmuşu.

139 Ayıdı: ayılıp, uyandırıp

140 Durun: kalkın

141 Tapdı: buldu

142 Tiğe (tiğ): kılıç, küçük kılıç

143 Bahem: birlikte

144 Gadem: adım

145 Asabani: asabi, sinirli

146 Vırır: vurur.

Dev deyir:

— Cıtdan ineğe dönübsen?

Ses batannan sora dağarcığı açır, iki eli olur, bir tepesi.¹⁴⁷

Görür ki bu dağarcıgdaki öz körpe balasıdı. Gusseden¹⁴⁸ bağı çatdıyr, ölür.

Bu terefdan Cıtdan evlerine kalmış görür, tığesi devin evinde galıb. Yoldaşlarına deyir:

— Men gayıdım¹⁴⁹ devin evinde tığımı götürüm gelim.

Yoldaşları deyiller:

Getme, çetin devin elinen kurtarmışh.

Cıtdan deyir:

— Gerek gedem.

Bunu deyib gayıtdı. Geldi, gördi dev ölüb, girdi her ne devin evinde gıymetde ağır, özünde yüngül¹⁵⁰ vardı, dalına¹⁵¹ çatdı,¹⁵² tığesin götürdi ve nenesinin yanına geldi. Gördi nenesi nigerandı.¹⁵³ Nenesi Cıtdan'ı görcek gucahladı. Bağına basdı, sora soruşdı:

— Ay oğul, bular nedi?

Cıtdan dedi:

— Buları devin evinden sene getirmişem. Ay ana dev de deyiller, yekelikleri¹⁵⁴ var, amma fikirleri yohdi.

Nenesi çoh sevindi ve gasibliğin daşın eteğinden atdı.¹⁵⁵ Siz de inşallah gasibliğin daşın eteğizden atasız.

147 İki eli bir tepesi olmak: İran'da Azerbaycan Türk sahasında bilinen bir ifadedir. Üzüntü veya şaşkınlıktan elleri başa götürme hareketini ifade eden bir tür deyimdir.

148 Gusse (gussa): gam, keder, üzüntü

149 Gayıdım: geri döneyim.

150 Yüngül: hafif

151 Dal: arka, sırt

152 Çatdı: attı, koydu.

153 Nigeran (nigaran): tedirgin, endişeli

154 Yeke: Büyük, kocaman

155 Gasibliğin taşın eteğinden atmak: İran'da Azerbaycan Türk sahasında "gasib" fakir demektir ve bu ifade özellikle anlatılarda sıklıkla geçmektedir, "Fakirlikten kurtulmak" anlamında bir deyimdir.

CİTDAN VE DEV¹⁵⁶

(Aktarma Metin)

Biri vardı, biri yoktu. Bir Cıtdan, öz annesiyle bir ormanın kenarında yaşırdı. Bir gün Cıtdan dedi:

— Anne, anne, odun kesmeye gidiyorlar!

Annesi dedi:

— Bala, bala sen de git.

Cıtdan dedi:

— Anne, anne, ipim kuyudadır.

Annesi dedi:

— Bala, bala çek uzansın.

Cıtdan çekti ipi, uzandı. Arkadaşlarıyla odun toplamaya ormana gittiler. Akşam oldu. Hava karardı. Yollarını kaybettiler. Gördüler bir yerden ışık gelir.

Dostları dedi:

— Gelin, karanlık taraftan gidelim.

Cıtdan dedi:

— Yok, ben karanlıktan korkarım, gelin ışık gelen yoldan gidelim.

Işık gelen tarafa doğru yola düştüler. Vardılar, gördüler o ışık bir devin evinin ışığıydı. Dev oturmuştu kürsünün bir tarafında. Üst dudağı göğü süpürür, alt dudağı yeri süpürür. Cıtdan kendisini kaybetmeden dedi:

— Dayı, selam aleyküm.

Dev dedi:

— Siz nere, burası nere? Gelin, hava soğuk. Gelin, kürsünün etrafında toplanın.

Cıtdan arkadaşlarıyla korka korka devin evine girdi. Devin kuzu kebabı vardı. Bunlara akşam yemeği verdi. Yediler, yattılar. Dev bu çocukların uyuyup uyumadığını öğrenmek istedi. Dedi:

156 Cıtdan: Cüce, küçük çocuk. Azerbaycan Türk kültürü sahasında yaygın olarak bilinen bir adlandırma ve masal kahramanıdır. Cıtdan, Durdan gibi şekilleri de vardır.

— Kim yatmış, kim uyanık?

Cıtdan dedi:

— Herkes yatmış, cıtdan uyanık.

Dev sordu:

— Cıtdan niçin uyanık?

Cıtdan dedi:

— Cıtdan'ın annesi geceleri yağlı fetir pişirir. Cıtdan yiyip yatar.

Dev kalktı hamur hazırladı. Tandıra koydu. Çocuklara fetir pişirdi, yediler, yattılar. Biraz vakit geçti, dev sordu:

— Kim yatmış, kim uyanık?

Cıtdan dedi:

— Herkes yatmış, cıtdan uyanık.

— Cıtdan niçin uyanık?

— Cıtdan'ın annesi kavurga kavurur. Cıtdan yer ve yatar.

Dev kalktı, buğday çıkardı, kavurdu. Cıtdan yedi, yattı.

Devin kalbi az kalmıştı ki hırstan parçalansın. Biraz vakit geçti.

Dev sordu:

— Kim yatmış, kim uyanık?

Cıtdan dedi:

— Herkes yatmış, cıtdan uyanık.

Dev sordu:

— Cıtdan niçin uyanık?

Cıtdan dedi:

— Cıtdan'ın annesi gider, nehirden kalburda su getirir, Cıtdan içer, uyur.

Dev kalburu aldı, evden çıktı. Cıtdan arkadaşlarını uyandırıp dedi:

— Kalkın ayağa, oturacak durumda değiliz.

Evden çıkarlarken Cıtdan bir ip buldu, devin çocuğunu kürsünün yanına götürüp, bir dağarcığa koyup, yukarıdan astı, cebinden tığ çıkarıp ipi kesti. Arkadaşlarıyla yola düştüler ve evlerine doğru gittiler.

Size diyeyim devden. Dev, kalburu doldurur suyla, bir adım at-

madan, su kalburdan dökülür. Vakit sabaha yaklaşır. Dev sinirli bir şekilde kalburu yere atar ve evine doğru gelir. Görür Cıtdan ve yoldaşları yoktur. Görür ki bir dağarcık yukarıdan asılmış, bir ağaç alıp dağarcığa birkaç kez vurur.

Dağarcık der:

— Bee, bee!

Dev der:

— Cıtdan inek mi oldun?

Ses bittikten sonra dağarcığı açar. İki eli olur, bir tepesi. Görür ki bu dağarcıktaki kendi küçük çocuğudur. Üzüntüden bağı çatlar, ölür.

Diğer taraftan Cıtdan evlerine az kaldığında görür ki tığı devin evinde kalmıştır. Arkadaşlarına der:

— Ben gideyim devin evine, tığımı alıp geleyim.

Arkadaşları der:

— Gitme, zorla kurtulduk devin elinden.

Cıtdan der:

— Gitmem gerek!

Bunu deyip gitti. Geldi gördü ki dev ölmüş. Girdi ve pahada ağır yükte hafif ne varsa sırtına attı, tığını buldu ve annesinin yanına geldi. Gördü ki annesi etrafa bakıp bekliyor. Cıtdan'ın annesi onu görünce kucakladı, bağrına bastı. Sonra sordu:

— Ay oğul, bunlar ne?

Cıtdan dedi:

— Bunları devin evinden sana getirdim. Ana dev de derler, büyüklükleri var ama akılları yoktur.

Annesi çok sevindi ve fakirliğin taşını eteğinden attı.

Siz de inşallah fakirliğin taşını eteğinizden atarsınız.

İRAN TÜRKMENSAHRA VE HORASAN MASALLARI

Recep KOÇAK*

1. Giriş

İran'ın kuzeydoğusunda yer alan Türkmen sahra bölgesi; batısında Hazar Denizi, kuzeyinde Türkmenistan, doğusunda Kuzey Horasan, güneyinde Semnan eyalet sınırını oluşturan Elburz sıra dağlarıyla çevrili 20.328 kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır (Recâî HŞ 1390/ M 2011: 14). Türkmen sahra bölgesinin doğusunda yer alan ve “Horasan Kapısı” olarak adlandırılan Güllüdağ kasabasının kuzey ve doğu yamaçlarından itibaren Kuzey Horasan bölgesinde ve Meşhed merkezli Razavi Horasan eyaletinin en kuzeyindeki Lütfebad şehrinden güneydeki Türet-i Jam şehrine kadar yaklaşık 190 bin kilometrekarelik bir alan içerisinde Oğuz boylarının yurt tuttuğunu söylemek mümkündür.

Günümüzde Türkmen sahra-Horasan bölgesinde Türkmen Oğuz boylarının teşkilatçı ve dinamik yapısı bağlamında; Yomut, Teke, Salur, Sarık, Ersarı, Nohur, Avşar boyu ve Göklen boy birliğini oluşturan Bayat, Bayındır, Kayı, Dodurga, Begdili, Kırık boylarına ait uruk ve tireler yaşamaktadır. Gelenek kültürünün aktif olarak devam ettiği bölgede, özellikle anadilin muhafazası ve milli kimlik bilincinin kuşaktan kuşağa aktarılması bağlamında masalların geniş yer tuttuğu ifade edilebilmektedir.

* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Ana Bilim Dalı
Doktora Öğrencisi. recepkocak06@outlook.com

2. Türkmensahra-Horasan Sahası Masalları Hakkında Yapılan Çalışmalar

2.1. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Bölge masalları üzerine Türkiye’de yapılan ilk çalışmanın 1969-1973 yılları arası Doerfer ve ekibinin Bojnurd merkezli İran’ın kuzeydoğusunda yaptığı saha çalışmalarıyla organik bağ oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan Doerfer, Hesche ve Fazsy’nin saha çalışmaları sırasında elde ettikleri masal materyallerine ilişkin ses kayıtlarını deşifre ederek Türkiye Türkçesine aktaran Sultan Tulu’nun çalışmaları bölge masalları üzerine Türkiye’de yapılan ilk çalışma özelliğini gösterir. Sultan Tulu, “Horasan’dan Masallar ve Halk Hikâyeleri” adını taşıyan çalışmasında 20 masal metnine yer verir (2005a). Aynı yıl içerisinde Fazsy’nin doktora tezinin Türkçeye tercümesi niteliği taşıyan “Bojnurd’dan Folklor Derlemeleri” kitabını yayımlayan Sultan Tulu (2005b); bir önceki çalışmasında yer alan masallardan 16 masalı bu çalışmasına dâhil ederek toplamda 20 masal metnine ve 1 masal tekerlemesine yer verir.

Bölge masalları üzerine yapılan başka bir çalışma, Talip Doğan’ın Türkmensahra’nın Günbed Kavus şehrinden derlediği ve iki masal metninin yer aldığı “Günbed Ağzından İki Masal ve Dil Özellikleri” adlı makale çalışmasıdır (2015). Türkiye’de yapılan son çalışma ise tarafımızca hazırlanan “Mitolojik Tasavvurlar Bağlamında Türkmensahra Türkmenleri Masallarında Hayvan Sembolizmi” adlı makale çalışmasıdır (Koçak 2020).

2.2. Almanya’da Yapılan Çalışmalar

1969-1973 yılları arası “Göttingen Ekolü”ne mensup Gerhard Doerfer, Wolfram Hesche, Szabolcs Fazsy ve Fuat Bozkurt’un Horasan sahası üzerine yaptıkları alan araştırmaları neticesinde elde ettikleri materyaller; bölge masalları üzerine Almanya’da yapılan çalışmalarının temelini teşkil eder. 1998 yılında, belirtilen yıllara ilişkin Doerfer, Hesche ve Bozkurt’un masal derlemelerinin yer aldığı “Türkische Folklore-Texte aus Chorasán” adlı kitap yayımlanır. Kitapta 4 masal metni yer alır (Doerfer ve Hesche, 1998). Masal derlemelerine ilişkin en verimli çalışma ise Fazsy’nin müstakil alan araştırmaları neticesinde hazırladığı

“Das Bodschnurdi, Ein türkischer Dialekt des Chorasán” adlı doktora tezidir. Tezde; Szabolcs Fazsy’nin 1971-1973 yılları arası Bojnurd merkezli yaptığı alan araştırmaları boyunca derlediği 17 masal metni yer alır (1977).

2.3. İran’da Yapılan Başlıca Çalışmalar

Türkmensahra-Horasan sahası masalları üzerine yapılan çalışmaların tarihi bakımından 20.yy’ın ikinci çeyreğinde başladığı değerlendirilebilmektedir. 1940’lı yılların başında Tahran Radyosu, “Halk Anlatıları” programı sunuculuğuna getirilen Seyyid Ebulkasım Encevi Şirâzi, program boyunca İran’ın farklı bölgelerinden diğer anlatı türlerinin yanı sıra masallar da derler. Araştırmacı, yapmış olduğu bu derlemeleri “Ges-sehâ-yı İrani” adı altında kitaplaştırarak üç cilt halinde yayımlar. Çalışmasında kaynak kişi bilgisine de yer veren Seyyid Ebulkasım Encevi Şirâzi, kitabın birinci cildinde Türkmensahra Dodurga boyu Maktum ti-resinden derlediği üç masala yer verir (HŞ1352/ M1973).

1994-1995 yılları arası İran Antropoloji Araştırma Enstitüsü tarafından İran’ın bütün bölgelerinde masal ve halk hikâyesi derleme faaliyetleri yürütülür. Horasan bölgesinde masal derleme faaliyetlerinin başına getirilen Hamid Reza Hezâi, alan araştırmaları boyunca derlediği masalların bir kısmını “Efsânehâ-yı Horasan” adıyla 10 cilt halinde yayımlar. Çalışmasında Nişabur, Sabzevar ve Esferayin şehirlerine bağlı Türk köylerinden derlenen masallara da yer veren Hezâi ; çalışmanın ilk dört cildini Nişabur’dan derlediği masallara ayırır. Hezâi, Nişabur masallarının birinci cildinde Damencan Türk köyünden derlediği 6 masala (HŞ 1378/ M1999a); ikinci ve üçüncü cildinde Avşar Bağşengaç ve Katanabad köyünden derlediği 13 masala (HŞ 1378/ M 1999b; 1378/1999c). Dördüncü ciltte ise Zirhan ve Begavol Türk köylerinden derlediği 10 masal metnine yer verir (HŞ 1378/ M 1999d). Hezâi’nin hazırladığı 7.ciltte Esferayin’den derlediği 26 masal yer alır. Araştırmacı bu masallardan 5’ini Türk Adkan köyünden derler (Hezâi HŞ 1382/ M 2003a). Masal külliyyatının 8.cildini Sabzvar’dan derlediği masallara ayıran Hezâi; çalışmanın bu cildinde Seng Sefid, Haraşabad ve Halakabad Türk köylerinden derlediği 18 masal metnine yer verir (HŞ 1382/ M 2003b).

2000 yılında Seyyid Hoseyn Mir Kazimî tarafından yayımlanan “Efsane-hâ-yı Diyâr-ı Hemişe Bahar-gessehâ-yı merdôm-e mazenderân u torkemansahra-” kitabında, Mazenderan halkının ve Türkmensahra Türkmenlerinin sözlü kültür ortamından derlenen masallar yer alır. Çalışmada, Türkmensahra eyaletinin Ramiyan, Bender Gaz, Gurgan ve Günbed Kavus şehirlerinde Türkmenlerden derlenen 26 masal metni yer alır. Kazimi’nin Türkmenlerden derlediği masalların tamamı olağanüstü ve gerçekçi masallardan oluşur. Araştırmacı hazırladığı bu çalışmasında masalın kaynak kişisine dair bilgilere de yer verir (Kazimî HŞ 1379/ M 2000).

2000 yılında Ahmet Teklifi Çapuşlu tarafından hazırlanan “Edebiyat-ı ‘Amme-yi Şehristân-ı Deregez” kitabında, Deregez Türklerinden derlenen 5 masal metni yer alır. Kitapta yer alan masalları Horasan Türkçesi Deregez ağzı özelliklerine göre veren Çapuşlu; çalışmasının dördüncü bölümünde, “Sade Tacir Masalı, İki Kardeşin Masalı, Şanslı Kişi Masalı, Hoşbaht Kızı Masalı ve Akılsız Adam Masalı”na yer verir (HŞ 1379/ M 2000).

Bölge masalları üzerine yapılan başka bir çalışma, Bender Türkmenli araştırmacı Abdulsalih Pak’a aittir. Pak, muhtelif yıllarda Türkmensahra masalları üzerine üç kitap yayımlar. 2002 yılında “Duhter-i Çûbî- efsane-yi ez torkemansahra-” kitabını yayımlayan Abdulsalih Pak, bu kitabında 12 masal metnine yer verir (HŞ 1381/ M 2002). Araştırmacının bir diğer çalışması yeni yetişen Türkmen gençleri için hazırlanan ve 55 masalın bulunduğu “55 Efsâne-yi Türkmenî Berâyı Nûcevânân” adlı kitabıdır (HŞ 1390/ M 2011). Pak’ın bir diğer çalışması ise 16 masal metninin yer aldığı “Efsâne-hâ-yı Sahrâ” adlı kitabıdır (HŞ 1399/ M 2020). Araştırmacı masal kitaplarını Farsça yayımlamasının yanı sıra mevcut masallardaki kaynak kişi bilgisine dair herhangi bir bilgiye de yer vermez.

Bir başka çalışma 2016 yılında Coveyn halk kütüphanesi çalışanı Fatemeh Hükıabadi tarafından Coveyn Türklerinin tanıtılması adına yayımlanan “Efsane-hâ-yı Gelin Bacı” adlı çalışmadır. Çalışmada Coveyn Türklerinden derlenmiş 9 masalın yanı sıra 58 atasözü ve açıklamasına

yer verilir. Kitapta yer alan metinlerin, atasözleri de dahil olmak üzere, tamamı Farsça verilir (Hükmabadi HŞ 1395/ M 2016).

Horasan bölgesinde milli kültürün uyanışı bağlamında Esmail Salariyan'ın çalışmalarının ayrı bir yer tuttuğu söylenebilmektedir. Horasan Türklerinin tarihi, dili, edebiyatı, gelenek ve görenekleri, anlatı kültürleri alanında çalışmalarına devam eden Esmail Salariyan'ın; 2017 yılında masal çalışmaları bağlamında “Nağıllar Boğçası” adlı kitabı yayımlanır. Kitapta; destan, halk hikâyesi, fıkra, bilmece ve atasözü örneklerinin yanı sıra 45 masal metni yer alır. Esmail Salariyan kitabında yer verdiği masal metinlerini; “Atamdan İştiklerim Çerçeh”, “Anamdan İştikğim Çerçeh” ve “Karmakarışık” olmak üzere üç bölümde ele alır. Masal metinlerinin başında bir de masalın içeriğine uygun atasözlerine yer veren Salariyan; çalışmasının “Karmakarışık” bölümünde, 11 masalı Sultan Tulu'nun “Bojnurd'dan Folklor Derlemeleri” kitabından; 2 masalı Azerbaycan sahası masallarından; 3 masalı da Horasanlı araştırmacı Fatemeh Hükmabadi'nin kitabından aldığı masallara yer verir (HŞ 1396/ M 2017). Araştırmacının bir diğer çalışması “Nigâh-ı be Ferhengî Türkân-ı Horasân” adlı kitabıdır. Salariyan bu çalışmasında biri hayvan masalı olmak üzere 2 masal metnine yer verir (HŞ 1398/ M 2019).

Türkmensahra-Horasan sahası masalları üzerine İran'da yapılan bu çalışmaların geneli itibarıyla salt metin yayınlarından ibaret olduğu, derlenen masalların çoğu zaman künye bilgilerinin bile verilmediği değerlendirilebilmektedir. Bununla birlikte bölgede saha çalışmaları yapan Fars kökenli araştırmacılardan sarfınazar ederek Türk soylu araştırmacıların salt metin yayınlamış olsalar bile bölge masalları üzerine eğilimleri, Türklerin de köklü bir sözlü kültür geleneklerinin olduğunu mahalli ve ulusal düzeyde göstermek istemiş olmaları açısından önem arz etmektedir.

3. Oğuz Boyları Arasında Masal Terimi

Türkmensahra-Horasan sahası masal kavramının bölgede yaşayan Oğuz boy ve urukları arasında farklı terimlerle karşılandığını söylemek mümkündür. Türkmensahra bölgesinde masal terimi için Yomutların Caferbay uruğu “Bay”; Ak, Düveci, Gocuk, Hıdırgulu, Kanyokmaz,

Koçek urukları “Hikayet”; Atabay uruğu “Kıssa”; Atabay uruğu Gızılca-peзде tiresi “Matal”; Ersarı boyu “Hikat”; Göklen boy birliğine bağlı Bayat, Bayındır, Kayı, Dodurga, Begdili, Kırık boyu ve urukları “Şürçek/Sürçek”; Teke boyu ve urukları “Erteki”; Avşar boyu “Hekayet” terimini kullanır.

Horasan bölgesinde, Nohur boyu “Dastan”; Bojnurd Tekeleri “Kıssa”; Sabzvar Bayat boyu “Sirçek”; Nişabur Bayat boyu “Osne”; Nişabur Avşar boyu “Serçek”; Jergelan Dodurga boyu “Sürçek”; Türbet-i Jam Salur boyunun Kiçiaga ve Yalavaç uruğu “Matal”, Karaman uruğu “Mesel”; Seraks Sarık boyu “Matal” terimini kullanır.

Bu bağlamda Türkmensahra-Horasan sahası Oğuz boyları arasında masal terimini karşılayan sözcüklerin; Oğuz dairesi sözlü kültür geleneğinin bir yansıması olarak son derece zengin olduğu görülür. Boy ve uruklar arasında mevcut masal terimini karşılayan sözcükleri kategorize etmek gerekirse “Sürçek” teriminin telaffuz farklılıklarından hareketle boylar arasında geniş bir yayılım alanı gösterdiği söylenebilir. Bu bakımdan sözlü kültür yaratıcılığın sürekliliği ve dinamik yapısı içerisinde; geçmiş dönemlerde Oğuzların gece yaptığı sohbet meclislerinin genel adı olan “Sürçek” terimi (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 208) bugün Oğuzlar arasında, masalların genellikle akşam veya gece vakti icra edilmelerinden hareketle salt masal terimini karşılayan bir kavrama dönüştüğü yorumlanabilmektedir.

Masalın adlandırılmasına ilişkin bir başka husus; anlatma esasına dayalı çeşitli türleri ifade etmek için kullanılan terimlerin masalın karşılığı olarak da kullanılmasıdır. Bu bakımdan Türkmensahra-Horasan sahası Oğuz boyları arasında masal terimi için kullanılan destan, hikâye/kıssa, matal ve osne¹⁵⁸ terimlerini; başka bir türe ait adlandırmanın kolayca yer değiştirdiği sözlü kültür geleneğinin tabi bir özelliği olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilebilir. Bir başka ifadeyle anlatıcıların masalın

158 Oğuz boyları arasında çoğunlukla “matal” terimi, bilmece türünün karşılığı olarak kullanılır. “Osne” terimi ise bugün Horasan sahasında Nişabur Bayatlarının yanı sıra Esferayın Tatları, Seraks Hazaraları ve Aşhane-Şirvan hattı boyunca uzanan Topkanlı Kürt aşiretleri arasında masal, efsane ve hikâye türünü karşılayan çatı kavram olarak kullanılır.

adlandırılmasına ilişkin “tür endişesi taşınamaları ve metinleri işlevsel olarak kullanmayı tercih etmeleri” (Fedakâr, 2011: 58) bölge masallarında görülen terimsel ödünçlemenin bir başka sebebi olarak yorumlanabilir.

Oğuz boyları arasında masal teriminin adlandırılmasına ilişkin dikkat çeken başka bir husus ise masal kavramı için “Bay” teriminin kullanılmasıdır. Hazar Denizi kıyı şeridi boyunca Bender Türkmen, Hocanepes, Kümüştepe şehirlerinde yaşayan Yomut boyunun Caferbay uruğu; masalın karşılığı olarak “Bay” terimini kullanır. Bu bakımdan Oğuz kültür dairesi içerisinde “Bay” teriminin; Dede Korkut kitabında yer alan destanî hikâyeleri vasıflandırmak için kullanılan “Boy” terimiyle senkronik ve diyakronik bağlamda bir ilişkisinin olup olmadığı durumunun özellikle dikkatleri çektiği ve değerlendirilmesi gerektiği ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda iki farklı yorum geliştirmek mümkündür. Bunlardan birincisi; “Boy” ve “Bay” terimlerinin başlangıçtan günümüze kullanıldıkları sözlü yaratım içerisinde destansı hikâyeleri ve masalları karşılayan iki farklı terim olduğu yorumudur. İkincisi ise başlangıçta destansı hikâyeleri adlandırmak için kullanılan “Boy” teriminin; zaman içerisinde geleneğin hafızasında ses değişmelerine uğrayarak farklı bir türü karşılayan yeni bir terim doğurduğu yorumudur. Bu hususta her iki durumun da mümkün olabileceği ifade edilebilmektedir.

4. Masalların Tasnifi

Bölge masalları üzerine yapılan tek tasnif Abdulsalim Pak’a aittir. Pak, Türkmensahra sahasıyla sınırlandırdığı tasnifinde, genel olarak her etnik grubun masallarını çerçeveleyen bir çatı tasnifin olduğunu, bölge masallarının da bu tasnif içerisinde değerlendirilebileceğini, bununla birlikte sosyal, iktisadi, kültürel ve coğrafi şartlardan hareketle kimi masal tiplerinin bölgeye has olabileceğini belirtmiştir. Araştırmacı mevcut görüşünden hareketle bölge masallarını beş başlık altında şöyle sınıflandırmıştır:

1. Efsânehâ-yı cādûyî
2. Efsânehâ-yı hamâsî
3. Efsânehâ-yı insânî

4. Efsânehâ-yı hayvânî
5. Efsânehâ-yı ‘aşkî (Pak HŞ 1379/ M 2000: 37-38).

Bu tasnifin dışında bölge masallarının içerik ve yapı özellikleri esas alınarak tarafımızca iki tasnif yapılmıştır. Bu bağlamda 2019 yaz ayları ve 2020 yılı kış ayları boyunca bölgede gerçekleştirdiğimiz saha çalışmaları neticesinde sözlü kültür ortamından derlediğimiz 109 masaldan hareketle masallar şöyle sınıflandırılmıştır:

İçeriğine göre,

1. Alegorik masallar
2. Güldürücü masallar
3. Gerçekçi masallar
4. Olağanüstü masallar

Yapısına göre,

1. Zincirlemeli masallar
2. Yalanlamalı masallar
3. Nazım-Nesir karışık masallar
4. Sade masallar¹⁵⁹

Masalların tasnif içerisindeki sayısal dağılımı hususunda içerik bakımından 46 masalın olağanüstü, 40 masalın gerçekçi, 14 masalın alegorik, 9 masalın güldürücü; yapı bakımından ise 6 masalın zincirlemeli, 4 masalın yalanlamalı, 11 masalın nazım-nesir karışık ve 88 masalın da sade masal olduğu değerlendirilebilmektedir.

5. Oğuz Boyları Arasında Masal Anlatma Geleneği: Geçmiş ve Bugünkü Durumu

Türkmensahra-Horasan sahası masal anlatma geleneğinin son derece bölgeye has özellikler teşkil ettiği değerlendirilebilmektedir. Bu bakımdan, sanatsal iletişim sırasında anlatıcı ve dinleyiciyi bir araya getiren gizli ve açık işlevler, anlatıcı ve dinleyici tipolojisinin özellikleri,

159 Masalların yapısı bağlamında; zincirlemeli, yalanlamalı ve nazım-nesir karışık özellikler gösteren masalların dışında kalan, yapı bakımından nesirle söylenmesi dışında başka bir özellik sergilemeyen masalları tanımlamak için “Sade masal” terimi ortaya atılmıştır.

icranın yeri ve zamanı gibi unsurların tamamı bu özgün ekolojiyi inşa eden faktörlerdir.

Türkmen sahra-Horasan bölgesinde 20.yy'ın son yıllarına kadar anlatıcı ve dinleyiciyi bir araya getiren masal anlatma geleneğinin başında; iş bölümüne dayalı pamuk ve safran çiçeği hasadının yapıldığı ortamlarda, çocukların genç kızların iş sırasında hoşça vakit geçirmeleri için söz söyleme kabiliyetine haiz kadınların gerçekleştirdiği icralar gelmektedir. Türkmen sahra eyaletinde Göklen boy birliğine bağlı boylar ve özellikle Bender Türkmen-Günbed Kavus hattı boyunca uzanan Yomut boyu ve urukları arasında pamuk hasadı zamanı kozası açılmayan pamukların toplanarak kışa saklandığı, kışın soğuk havaların değmesiyle birlikte pamuk kozalarının daha kolay açıldığı ve bu işlemin imece usulü yapılırken masalların icrasına yönelik bir geleneğin oluştuğu ifade edilmektedir. Ekseriyetle çocukların yaptığı pamuk kozası açma işi sırasında “Ak Pamuk” masalı anlatılır. Razavi Horasan eyaleti Sabzvar Bayatları arasında ise zaferan (safran) hasadı zamanı “Safran Çiçeği” masalı icra edilir. İş bölümüne dayalı masal anlatma geleneğinin oluştuğu bir başka ortam, Kuzey Horasan bölgesinde Nohur boyu ve Razavi Horasan bölgesi Nişabur Bayatları arasında halı ve kilimlerin dokunduğu ortamlardır. Gelinlik kızların imece usulü halı ve kilim dokuduğu, dokuma sırasında sözlerin de dokunduğu bu ortamlarda masallar da icra edilir.

Türkmen sahra-Horasan sahası Oğuz boyları arasında yılın belirli gün ve haftalarında söylemelik türlerin yanında masalların da icra edildiği özel zamanlar vardır. Türkmen sahra eyaleti Aggala şehrinde Yomut boyu Ak uruğu ve tireleri arasında Kadir Gecesi genç kızların bir araya gelerek saçak serip tan atıncaya kadar oturdukları ve bu özel zaman diliminde diğer türlerin yanı sıra masalların da icra edildiği ifade edilmektedir. Anlatıcı ve dinleyiciyi bir araya getiren bir başka özel gün ise Razavi Horasan eyaleti Türbet-i Jam Salurları arasında cuma akşamları düzenlenen “Mahtumkulu” günüdür. Oğuz sohbet kültürünün dinamik yapısı içerisinde günümüzde halen geleneğin devam ettiği, Mahtumkulu'dan şiirlerin okunduğu, hikâyelerin fıkraların anlatıldığı bu özel günde masallar da icra edilir.

Bölgede, salt masal türünün icrasına yönelik geçirilen vakitlerin başında aile içi akşamları yapılan anlatımlar gelmektedir. Aile içi icra edilen masal anlatma geleneğinin aktif durumu hususunda ise bölge içerisinde dalgalı bir dağılımın söz konusu olduğu ifade edilebilir. Teknolojik gelişmelerle birlikte özelinde aile içi masal anlatma geleneğinin zayıfladığı bir dönemde, Sünni Oğuz boyları arasında, İran devletinin kitle iletişim araçlarında sunduğu içeriğin onlara hitap etmemesi, mezhepsel tercihlerinin devlet politikasıyla çatışması, dolayısıyla kültürel güvenlik kaygılarının hassas olmasına bağlı olarak anadilin aktarımında gelecek kuşakların güvence altına alınması kaygısından hareketle kimi aile çevrelerinde masal anlatma geleneği yaşatılmaktadır. Şîa Oğuz boyları arasında ise özellikle Türkmensahra sahası Kordköy Avşarları, Horasan sahası Sabzvar Bayatları, Nişabur Avşar ve Bayatları arasında anadilin aktarımında kuşaklararası kopuklukların yaşanması bağlamında mevcut masal anlatıcılarının yaşlı olması ve genç kuşakların Meşhed metropolünde yetişmeleri hususunda anadillerini bilmedikleri gerçeğinden hareketle masal anlatıcılarının bir bakıma işlevsiz kaldığı, kültürel aktarımlarını gerçekleştiremedikleri, dolayısıyla mevcut teknolojik gelişmelere de bağlı olarak geleneğin yok olmaya yüz tuttuğu değerlendirilebilmektedir.

Oğuz boyları arasında anlatıcıların meslekleri bağlamında; masal anaları ev hanımıdır, ev işleri dışında aile geçimine yardım etmek için çoğunlukla halı ve kilim dokurlar. Masal ataları ise çiftçilik, hayvancılık ve ticaretle uğraşırlar. Anlatıcı tipolojisi bakımından bölgede bağımlı anlatıcıların varlığından da bahsetmek mümkündür. Toplumun yaygın olarak kullandığı, olgunlaşmamış haşhaş kapsülünün üstü çizilerek çıkarılan sütün havayla temas etmesi sonucu elde edilen tiryak maddesi, masal anlatıcıları tarafından icra performansından önce veya icra anında kimi zaman çayın içine karıştırılarak çoğu zaman ise yakılan maddenin “tütük” denilen kâğıtlardan yapılan rulolar yardımıyla içe çekilmesi usulüne göre tüketilir. İçilen tiryak maddesi ortalama 15-20 dakika içerisinde etkisini göstermeye başlar. Dolayısıyla anlatıcının icra performansı sırasında sanatsal iletişimi etkileyen dinleyicinin bağlamdaki rolüne tiryak da ortak olmuş olur. Bağımlı anlatıcıların icra performansı sırasında; kimi masallara giriş formeli niyetine yemek duasıyla başladığı, bazı

masalların hatırlanamadığı, güldürücü masalların tercih edildiği, masal kahramanlarının bolca küfürleştikleri, masal sonunda bitiş formeli olarak “Devlete kesel (hastalık) değsin” kargışının kullanıldığı gibi kurulumlar söz konusudur.

Masalların icra zamanı hususunda; yaz aylarında gündüz ortalama sıcaklığın 46 dereceyi bulduğu, öğlen 12’den 17’ye kadar dükkanların kapalı, caddelerin bomboş olduğu Türkmen sahra-Horasan coğrafyasında, gündüz vakti herhangi bir icra gerçekleşmez. Bu süre zarfını diğer etnik gruplar gibi Türk soylu halklar da evlerinde istirahatle geçirirler. Dolayısıyla yaz aylarında masalların icrası akşam veya gece gerçekleşir. Kış aylarında ise gündüz vakitlerinde masalların icrası gerçekleşebilir. Bölgede bunun bir istisnası olarak Kuzey Horasan eyaleti Dodurga boyu arasında gündüz vakti masallar icra edilmez. Dodurga boyu, gündüz vakti masal anlatan anlatıcıyı gece ‘Şayli Gelin’in¹⁶⁰ basacağına inanır. Masalın icra zamanına yönelik Şayli gelinden kaçınmaya bağlı ritüel temelli bir yaklaşım sergilerler.

6. Masalların Genel Özellikleri (Şekil, İçerik, Üslup)

Türkmen sahra-Horasan masallarının genel itibarıyla mensur bir şeklinin olduğunu ifade etmekle birlikte kimi masalların nazım-nesir karışık özellikler gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda bölge masallarında manzum parçaların yer alması bakımından iki farklı oluşum çizgisinden bahsedilebilmektedir. Bunlardan birincisi, masalın aslında yer alan manzum ifadelerdir. İkincisi ise metnin aslında yer almayan anlatıcının bireysel özelliklerinden veya hayat hikâyesinden hareketle masalın içeriğine sonradan eklediği manzum parçalardır. Bu gruptaki masalları icra eden anlatıcıların müşterek özelliği ise onların ekseriyetle ümmi halk şairi olmalarıdır. Anlatıcılar, masalın dokusuyla hayat hikâyelerini farkında olmadan birleştirirler. İcra sırasında masal kahramanının ağzından olay örgüsünün kendi mantığı içerisinde söylenen manzum parçalar yer alır.

160 Dodurga boyu arasında Albastı erkek olarak tasavvur edilir ve Albastının dışına “Şayli Gelin” denilir.

Türkmensahra-Horasan masallarında formel ifadelerin kullanımı bağlamında, bir boydan başka bir boy; aynı boy içerisindeki bir anlatıcıdan başka bir anlatıcıya, hatta aynı boy içerisinde aynı anlatıcının icra ettiği bir masaldan başka bir masala değişiklik gösterdiği, dolayısıyla bölge masallarında kullanılan formel ifadelerin son derece has özellikler sergilediği ifade edilebilmektedir. İcra sırasında anlatıcılar, giriş formelleri için çoğunlukla “*Ön/İr/Owal/Ozal/Kadim Zamanlarda...*” söz öbekleriyle kurulan giriş formellerini kullanırlar. Oğuz boyları arasında yaygın olarak kullanılan başka bir giriş formeli de “Bir w/barmış bir yokmuş”lu söz kalıplarıyla başlayan formellerdir. Salur, Sarık, Teke ve Jergelan Dodurga boyları arasında “Bir bar eken, bir yok eken”li başlayan giriş formelleri kullanılır. Bölgede bir tek örneği Nişabur Bayatları arasında görülen “Sene diyem ki..” hitap sözcükleriyle kurulan giriş formelleri de vardır. Anlatıcıların icra performansı sırasında tekerlemeli giriş formelleri örneklerine az rastlanır. Bölge masallarında tekerlemeli giriş formellerinin kullanımı açısından Maravatepe Yomutları arasında derlediğimiz:

“Bısmıllahirrahmanirrahim
 Bır Allâhın âdı bilen
 Ovallar bır bârmış bır yôkmuşken
 Tammânın agzı târ eken
 Suçmâna zâr eken
 Düve boynunu düz keser
 Yigit boynunu gıyz keser
 Yesere yeser dîşen
 Boynûnu dübüнден keser
 On iki garra bır poşsuk
 Paylaştırma dêrt eser
 Çogguruşmaya sû serpsen
 Tüyü bır garış eder
 Gunnerden bır gün gezip yokâp bır nefer varmış...”
 örneği verilebilir.

İcra sırasında yaygın olarak kullanılan geçiş formelleri ise “Aydan ay geçti, günden gün geçti” , “Az verdiler köp verdiler, bir yerlere yettiler”, “Onson/Hülasa neçe vakit geçende” kalıplarından oluşan formellerdir. Oğuz boyları arasında masalın bitiminde kullanılan formel ifadeler; çıplak bitiş, tekerlemeli bitiş ve teminat formelleri olmak üzere üç şekilde görülür. Çıplak bitiş formellerinde genellikle “Şadiyan yaşadılar/ zindegi ettiler” veya “Şujure tamam oldu” kalıpları kullanılır. Bölgede tek örneği Kelale Kayı boyu arasında görülen kısa tekerlemeye bağlı “Şürçeğim şürçtü, bir kuyuya düştü” bitiş formeli kullanılır. Bazı masalların bitiminde ise “*Şo horozun/düvenin etinden getiriyordum, Ata Hacı’nın itleri vardı/ hemsayamın iymiti vardı elimden aldı*” gibi teminat formelleri kullanılır. Masallarda kullanılan renk formelleri bakımından ak, kara, gök, kızıl formelleri; yer bakımından cengel, alaçık, kara ev formelleri; sayı bakımından ise üç ve yedi formeli yaygın olarak metinlerde yer alır.

Türkmensahra-Horasan masallarının içsel dokusunu inşa eden ve muhteva özelliklerini bir çatı unsur olarak kaplayan, başka bir ifadeyle masalların içerik yönünden biyolojisini oluşturan özelliklerin başında yerleşmeye bağlı unsurlar gelmektedir. Masallarda; kahramanlarının beslenme kültürleri, giyimleri, barınma yerleri, yaşam şartları, dünya görüşleri anlatıcının ait olduğu topluma bağlı sosyo-kültürel şartlanmanın bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Masalların icrası sırasında modüllenen sosyo-kültürel yaşam, masal kahramanlarının büyüdü dünyasında kendiliğinden yer bulur. Masallarda yer alan hareket unsurları sosyo-kültürel arka planın bir yansıması olarak tasavvur edilir. İçmek giyip köprü başını tutan devler, balag giyip tebdil kıyafet halkın içinde gezen padişahlar, kahramanların yolculuğa çıkmadan önce köke, possuk, külçe pişirip yola çıkmaları, alaçık çadırda oturan cadılar, ak mayanın üstünde getirilen gelinler gibi unsurlar örnek verilebilir.

Bölge masallarının dili, Oğuz dil dairesinin Doğu grubu içerisinde yer alan Türkmençe ve Horasan Türkçesi özelliklerini içerisinde barındırır. Bununla birlikte Oğuz dil dairesinin kendi içerisindeki farklılaşmasına dayalı ağız özelliklerinin görüldüğünü söylemek mümkündür.

Öte yandan bölgede yaşayan Oğuz boylarının ana dilleri dışında Farsça konuşmaları, masal metinlerinin kurulumu aşamasında ikinci bir dil olarak Farsça kelimelerin de metin içerisine koşulmasına neden olmuştur. Bu bağlamda masal metinlerinin içerisinde yer alan Farsça kelimelerin kullanım sayısı aynı boy içerisinde bir anlatıcıdan başka bir anlatıcıya değiştiği gibi aynı anlatıcının farklı masal icralarında da değişiklik gösterdiği yorumlanabilmektedir.

7. Sonuç

Türkmensahra ve Horasan sahası Oğuz boylarının masal dünyasını incelediğimiz bu çalışmada başlıca şu sonuçlara ulaşılabilmektedir:

Bölge masalları üzerine Türkiye, Almanya ve İran olmak üzere üç ülkede çalışma yapılmıştır. Almanya’da yapılan çalışmalar 1969-1973 yılları arası toplanan materyallerin muhtelif zaman dilimlerinde kitap haline getirilmesi sonucu masal araştırmalarına metin düzeyinde katkı sağlayan bir mahiyete sahiptir. Bölge masalları üzerine İran’da yapılan çalışmalar ise genel itibarıyla salt metin yayınlarından ibarettir. Son dönem Türkiye’de yapılan çalışmalarla birlikte bölgede masal anlatma geleneğinin geçmişi ve bugünkü durumuna ilişkin kapsamlı bilgiler sunulduğu değerlendirilmektedir.

Türkmensahra-Horasan sahası Oğuz boyları arasında masal teriminin adlandırılmasına ilişkin terimsel çeşitlilik görülür. Bölgede yaşayan Oğuz boyları arasında masal teriminin karşılığı olarak “Bay, Hikayet, Matal, Kıssa, Sürçek, Erteki, Mesel, Osne, Dastan” olmak üzere 9 farklı adlandırma söz konusudur. Masal terimleri arasında “Hikayet, Matal, Kıssa, Dastan, Osne” terimlerini başka bir türe ait adlandırmanın kolayca yer değiştirdiği sözlü kültür geleneğinin tabii bir özelliği olarak değerlendirilmesi gerektiği yorumlanabilir. Göklen boy birliğine bağlı Bayat, Bayındır, Kayı, Dodurga, Begdili, Kırık boyu ve urukları arasında telaffuz farklılıkları da göz önünde bulundurularak “Sürçek” teriminin müşterek masal terimi olarak kullanılması bağlamında Göklen boy birliğinin terimsel bütünlüğü sağladığı değerlendirilebilmektedir. Bölge coğrafyası içerisinde tespit edilen “Bay” teriminin ise Türk soylu haklar içerisinde

masal terimleri ele alındığında terimsel literatüre yeni bir kavramın tespit edilip kazandırılması hususunda önemli olduğu söylenebilmektedir.

İçerik bakımından Türkmensahra ve Horasan masalları; yeryüzündeki herhangi bir milletin masal anlatımlarına yönelik icra performanslarında tespit edileceği üzere ait olduğu milletin sosyo-kültürel yaşamından tabii olarak izler taşır. Şekil bakımından bölge masallarında; metnin aslında yer almayan, anlatıcının bireysel özelliklerinden hareketle metne dahil ettiği manzum parçalar yer alır. Bu bağlamda anlatıcının bireysel özelliklerinden hareketle metin içerisinde görülen manzum parçaların; toplumun büyük bir kesiminin şiirle uğraşması, şairliğe heves etmesi bir başka ifadeyle Oğuz boyları arasında halk şairliğine olan ilginin oldukça popüler bir kültürel damar olmasının doğal bir sonucu olarak yorumlanmaktadır. Bölge masalları üslup bakımından Oğuz dil dairesinin Doğu grubu içerisinde yer alan Türkmence ve Horasan Türkçesi özelliklerini içerisinde barındırır. Bununla birlikte üslubun kuruluşu aşamasında Farsça yapılar da görülür. Ancak bölge masallarında üslubun kuruluşu aşamasında görülen Farsça yapıların; metnin anadile bağlı doğasını bozacak şekilde bir yoğunluğa sahip olmadığı değerlendirilir. Bölgede masal anlatma geleneğinin güncel durumu hususunda teknolojik gelişmelerle birlikte özelinde aile içi masal anlatma geleneğinin zayıfladığı bir dönemde Oğuz boyları arasında kimi aile çevrelerinde masal anlatma geleneğinin yaşatılmaya çalışıldığı yorumlanmaktadır.

Kaynaklar

Çapuşlu, Ahmet Teklifi (HŞ 1379 / M 2000). *Edebiyat-ı Amme-yi Şehristân-ı Deregez*, Meşhed: İntişarât-ı Sohen Gester.

Doğan, Talip (2015). “Günbed Ağzından İki Masal ve Dil Özellikleri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 39, s. 41-60.

Ercilasun, Ahmet Bican ve Ziyat Akkoyunlu (2018). *Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Fazsy, Szabolcs (1977). *Das Bodschnurdi, Ein türkischer Dialekt des Chorasans, Ostpersien*, Zürih.

Fedakâr, Selami (2011). *Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar*, İzmir: Egetan Yayınları.

Doerfer, Gerhard ve Wolfram Hesche (1998). *Türkische Folklore-Texte aus Chorasán*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Hezaî, Hamid Reza (HŞ 1378a / M 1999a). *Efsanehâ-yı Horasân (Nişabur / cild-i evvel)*, Meşhed: Mahcan.

_____ (HŞ 1378b / M 1999b). *Efsanehâ-yı Horasân (Nişabur / cild-i dovvom)*, Meşhed: Mahcan.

_____ (HŞ 1378c / M 1999c). *Efsanehâ-yı Horasân (Nişabur / cild-i sevvôm)*, Meşhed: Mahcan.

_____ (HŞ 1378d / M 1999d). *Efsanehâ-yı Horasân (Nişabur / cild-i çehârrom)*. Meşhed: Mahcan.

_____ (HŞ 1382a / M 2003). *Efsanehâ-yı Horasân (Esferayin/ cild-i heftom)*, Meşhed: Mahcan.

_____ (HŞ 1382b / M 2003). *Efsanehâ-yı Horasân (Sabzevar/ cild-i heştom)*, Meşhed: Mahcan.

Hükmabadi, Fatemeh (HŞ 1395/ M 2016). *Efsanehâ-yı Gelin Bacı*, Sabzevar: İntişarât-ı Bahar.

Kâzimî, Mir Seyyid Hoseyn (HŞ 1379 / M 2000). *Efsanehâ-yı Diyâr-ı Hemîşe Bahar (Gessehâ-yı Merdôm-e Mazenderân u Torke-mansahra)*, Tehran: Seruş.

Koçak, Recep (2020). “Mitolojik Tasavvurlar Bağlamında Türkmen-sahra Türkmenleri Masallarında Hayvan Sembolizmi”, *TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 21, s. 370-381.

Pak, Abdulsalih (HŞ 1369 / M 1900). “Efsane-yi der Ferhengi Türkmen”, *Hemayiş-i Ferhengi Türkmen*, Tehran: Danişgah-ı Tehran.

_____ (HŞ 1379 / M 2000). *Duhter-i Çûbî*. Tehran: Çaphâne-yi Gadyânî.

_____ (HŞ 1390 / M 2011). *55 Efsane-yi Türkmen-i Berâyı Nû-cevânan*, Tehran: Çaphâne-yi Gadyânî.

_____ (HŞ 1399 / M 2020). *Efsanehâ-yı Sahrâ*, Tehran: Seruş.

Recâî, Rahmetullah (HŞ 1390 / M 2011). *Dânişnâme-yi Golistân (Cürcân ü Esterâbad/cild-i evvel)*, Gürgen: Neşr-i Benâm.

Salariyan, Esmail (HŞ 1396 /M 2017). *Nağıllar Boğçası (Dastanhâ-yı Türkî Horasânî)*, Kum: İntişarât-ı Behşâyîş.

_____ (HŞ 1398/ M 2019). *Nigâhî be Ferhengî Turkân-ı Horasân (Folklor-ı Türkân-ı Horasân)*. Bocnurd: İntişarât-ı Dorç-e Sohan.

Şirâzî, Encevi Seyyid Ebulkasım (HŞ 1352 /M 1973). *Gessehâ-yı Irânî (cild-i evvel)*. Tehran: İntişarât-ı Emir Kebîr.

Tulu, Sultan (2005a). *Horasan'dan Masallar ve Halk Hikâyetleri*, Ankara: Ürün Yayınları.

_____ (2005b). *Bocnurd'dan Folklor Derlemeleri*, Ankara: Ürün Yayınları.

Özgün Masal Metni Transkripsiyon İşaretleri ve Okunuşları

â	uzun a	ä	kapalı e	ē	uzun açık e	î	uzun ı
ĩ	uzun i	û	uzun u	ô	uzun o	ó	uzun ö
ò	ö ile ü arasında ünlü	õ	o ile ö arasında ünlü w	ě	e ile ö arasında ünlü	ŋ	nazal n
ẓ	peltek z art	š	peltek s	w	çift dudak v si	x	art damak h/ si
q	damak k sı						

İRAN TÜRKMENSAHRA VE HORASAN MASALLARINDAN ÖRNEKLER

GARTMAN ŞÜRÇEĞİ¹

(Özgün Metin)

Bır vâr eken bır yôg eken. Tañrîdan tunğurdan başga bır kişi yôg eken. Bır Gartman diyen bır âdam vâr eken. Bır günden bır gün heleyi aytıbdur:

— Ay Gartmân deyibdir, şehre var ulukân bır gâzan getir, nahar pişerjek deyibdir.

Bu da gidibdir şehre gâzan tapıp pulunu verip kaytıp gelibdir êvine. Yankı heleyi aytıbdur:

— Bunun diyâ dûzunu nâme atmalı? Başım tız git dûzunu sorâp gel diyibdir.

Bu da gidibdir, o da:

— Âza az kâne kân deyibdir.

Şondan âza az kâne kân deyip bır ôvânın gırasından harmanın içinden giribdir diyâ. Muñu tutup vurubdurlar:

— Ondan bız muñdan köprêk telâki, sen âza az kâne kân diyon ki.

Bu da:

— Nâme diyeyim deyibdir diyâ.

— Ay harmanınıza bereket ây harmanınıza bereket diyin diyibdir.

Ondan gidibdir gidibdir bır ôvâya giribdir. Bu ôvâda bır nefer ayrılıbdır. Ölüyü göterip varıymışlâ. Bu gıygırıp varıyo diyâ:

1 (K.K.) Fatma Toktamış, 1964, Dodurga boyu, tahsili yok, Ev hanımı, Toktamış köyü, Kazi /Kuzey Horasan.

— Ay harmanınıza bereket ay harmanınıza bereket.

Ondan bular ölüyü yerde goyup muşu tutup vurupdula diyä. Ondan:

— Men nahiş etmeli bolsa deyibdir.

— Vay diyeyim gardaşım vay diyä äki elini yüzüne tut aglâp git diyibdilä.

Gidibdir gidibdir yine bır ôvâya yetibdir. Bu tayda da bır tøy var diyä. Yankı älini yüzüne tutup âglap toya varıbdır. Vay diyeyim gardaşım diyip varanda Gartmânı yine tutup vurubdurula.

— Sen bız tøy edip oturuyok vay diyeyim gardaşım nâme diyibdirilä.

— Onda men nâmiş etmeli deyibdir.

— Telpeğini şujure göğö oklâp var deyibdir diyä.

Bu diyä telpeğini şujure göğö oklâp gidipyoka bır âwçı çıkıbdır. İndi âwçı guşunu vurjak oluyoka bu telpeğini göğö oklâp guşunu uçurubdur. Bu âwçı da buña vurubdur.

— Men diyo indi nâme edeylim?

— Şujure bır yûvâş git deyibdir, kepleme deyibdir.

Şujure gidibdir gidibdir yine bır ôvânın gırasından yetibdir diyä. Bu tayda da nâme bır âdamın zatı ogurlanıbdır. İndi bu yûvâş gelipdûka ogrı deyip muşu vuruyolä pakır.

Ondan diyo:

— Men ogrı dâ ki. Nâme ôvâya varsan şujure diyä.

Âhir gelibdir ėvine diyä. Kapısını kakıpdır diyä:

— Heley heley kapını aç diyibdir.

Ondan:

— Âdın kim diyibdir?

Âdın tapmândır diyä. Ondan diyä heleyi:

— Âdın kimdir?

Âdını yitiribdir diyä. Ondan gidibdir diyä mescitde yatıbdır diyä. Mescitde bır molla gelibdir:

— Ola Gartmân mescitde nahiş ädiyon? diyibdir diyä.

— Ay mōllajân tapdım tapdım deyibdir, âdı yâdına düşübdür. Bır çebişim vardır, muñu öldürer çôrba eder senji çağırârım ertir deyibdir.

Bundan çapıbdır ėyine. Heleyine diyä:

— Heley heley men mōllayı çağırjak erti, âdımı tapıp verdi çebişi öldür diyä.

Onda:

— Bolya diyä.

Yankı gâzanı goyuyä erti. İçine suw gatiyä ėti atıyä mōlla âga gelibdir diyä. Çây gözleyeyim, nahar gözleyeyim, tandırod yakaylim şujure gezip yôkap mōlla âga gâzanı alıp gaçıbdır diyä. Heleyi görüpdür, yankı mōlla âga gâzanı alıp gaçmañı.

— Wöh deyipdir diyä, Gærtman mōlla âga gâzanı alıp gaçıbdır başım tız yetiş diyä.

Bu da şo yânik yartı çörek alıbdır ėline, mōllanın iyzinden gıygırıyä:

— Ay mōlla âga sakla, birçe batırayım gâzana onson gaytıp git deyibdir.

Şujure tâmam boldı.

GARTMAN MASALI

(Aktarma Metin)

Bir varmış, bir yokmuş. Tanrıdan tunrudan başka bir kişi yokmuş. Bir Gartman diye bir adam varmış. Bir günden bir gün karısı [Gatman'a] söylemiş:

— Ay Gartman demiş, şehre var büyükçe bir kazan getir, yemek pişireceğim, demiş.

Bu da gitmiş şehre kazanı bulup parasını verip tekrar evine gelmiş. Bu karısı söylemiş [yine] :

— Bunun [kazanın] diyor, tuzunu neye göre atmalı? Çabuk git, tuzun miktarını sor gel demiş.

Bu da gitmiş, o da [satıcı da] :

— Aza az, çoğa çok, demiş.

[Gartman da] şundan aza az, çoğa çok diyerek bir köyün yamacından harmanın içinden girmiş diyor. Bunu tutup dövmüşler. Ondan [Harmanı kaldıranlar] :

— Biz bundan [harmandan] çok olsun diye umuyoruz, sen aza az, çoğa çok diyon ki, [demişler].

Bu da:

— Ne diyeyim, demiş diyor.

[Onlar da] :

— Ay harmanınıza bereket ay harmanınıza bereket de, demişler.

Oradan [Gartman] gitmiş gitmiş bir köye girmiş. Bu köyde de bir kişi ölmüş, ölüyü [mezarlığa] götürüyorlarmış. Bu bağırıp varıyor diyor:

— Ay harmanınıza bereket ay harmanınıza bereket.

Orada bunlar ölüyü yerde koyup bunu tutup dövmüşler diyor. Ondan [Gartman] :

— Ben ne söylesem olur, demiş.

[Bunlar da] :

— Vay diyeyim kardeşim vay! diye iki elini yüzüne tut, ağlayarak git, demişler.

[Gartman] gitmiş gitmiş yine bir köye varmış. Bu köyde de bir düğün var diyor. Bu elini yüzüne tutup ağlayarak düğüne varmış. Vay diyeyim kardeşim deyip düğüne varınca Gartman'ı tutup yine dövmüşler. [Düğündekiler] :

— Biz düğün yapıp oturuyoruz, vay diyeyim kardeşim ne! demişler.

[Gartman da] :

— O zaman ben ne söyleyeyim, demiş.

[Düğündekiler de] :

— Telpeğini şu şekilde göğe atıp git, demişler.

Bu diyor, telpeğini bu şekilde göğe atıp giderken [karşısına] bir avcı çıkmış. Şimdi avcı kuşunu tam vuracakken bu telpeğini göğe atarak kuşu uçurmuş. Bu avcı da bunu dövmüş.

[Gartman] :

— Ben diyor, şimdi ya ne söyleyeyim?

[Avcı da] :

— Şu şekilde yavaş git konuşma, demiş.

[Gartman] yine bu şekilde gitmiş, gitmiş yine bir köyün yamacına varmış diyor. Bu köyde de ne olmuş, bir adamın bir şeyi çalınmış. Şimdi bu yavaşça köye girerken hırsız deyip bunu dövmüşler, yazık.

O vakit diyor:

— Ben hırsız değilim ki. Hangi köye varsam, şu şekilde [dövüyor-lar] diyor.

Sonra [Gartman] evine gelmiş diyor. Kapısını çalmış:

— Hanım hanım kapıyı aç, demiş.

O vakit [karısı] :

— Adın ne? demiş.

Adını hatırlayamamış diyor. O vakit diyor karısı [bir kez daha] :

— Adın nedir? [diye sormuş].

Adını unutmuş diyor. O vakit gitmiş diyor, mescitte yatmış diyor. Mescide bir molla gelmiş:

— Ula Gartman mescitte ne yapıyorsun? demiş, diyor.

[Gartman da]:

— Ay molla can! buldum, buldum demiş. Adı aklına gelmiş. Bir keçim vardır, bunu kesip çorba eder yarın seni çağırırım demiş.

Bundan gelmiş evine. Karısına söylemiş:

— Hanım hanım ben yarın mollaı çağıracağım, adımlı bulup verdi, keçiyi kes diyor.

O vakit [karısı] :

— Tamam, diyor.

Ertesi gün şu kazanı kuruyor, içine su koyuyor, eti atıyor, molla ağa gelmiş diyor. Çay yapayım, yemek hazırlayayım, tandırı yakayım şu şekilde [karısı] uğraşırken molla ağa kazanı alıp kaçmış diyor. Karısı görmüş, bu mollaın kazanı alıp kaçtığını.

[Karısı] :

— Wöh! demiş diyor, Gartman molla ağa kazanı alıp kaçmış, çabucak yetiş, diyor.

Bu da şuna benzer eline yarım ekmek almış, mollanın ardından bağırması:

— Ay molla ağa dur, [şu ekmeği] bir kere batırayım kazana, ondan sonra alıp git, demiş.

Bu şekilde tamamlandı.

AK PAMIK SÜRÇEĞİ²

(Özgün Metin)

Bır vârmış diyä bır yôkmuş diyä bır Allahjân ulu zât yôkmuş diyä. hemme zâtlar güççükmüş bır Allahjân ulumuş diyä. Bır âdamın yēdi oglı vârmış, gıyız bolmuyomuş diyä. âydan ây geçti, günden gün geçti, yedisi bır işe yaradı diyä. Gundüz iş edip gije atâların evinde yatıyodulâ muñlar diyä. bır gunden bır gün uyhu em etmiyo dit diyä. Gaharlâp bular dit diyä:

— Bizim gıyzēmiz yok, çıkıp gideylim dit diyä

Anaların ataların hâbarı yok diyä. geldilä diyä, anaların bişireni iydiler diyä gündeki yânik. Analarıña dit diyä:

— Bize bır tandır çörek bişir de vir dit diyä. bız gitjek bizim gıyzēmiz yok dit diyä hemme kişiniñ gıyzēsi var bizim yok dit diyä.

Ata ējesi agladı, gitme dit diyä. itmediler dit diyä. anasına bır tandır çörek bişirip muñlârın her gaysı gittilä dit. Yēdisi gittilä diyä. âz verdilä köp verdilä bır yēden bır yēre sūwlarından içtilä, çöreklerinden iydilä bır yerlêre yettiler diyä. ėrtir yädi âdam gije gundüz cây ettiler. Bular yädisi âwa gidip âvın ētini getiriyedilä. âydan ây geçti, günden gün geçti, kân vakıt geçende gıyze veripdir Allahjân. o ējesi aglâp yönläp Ak Pamık dakıpdır diyä. âyle olup böyle olup âydan ây geçip günden gün geçip gıyzeleri ulukân oldu diyä. Ondan bır gunden bır gün bır garrı heley konşusu vârmış diyä yuvar âkitipdir diyä:

2 Doyduk Adinezadeh, 1917, Bayat boyu, tahsili yok, Ev hanımı, Yanbulak köyü, Güllüdağ /Türkmensahra

— Âk pamıkjân hemme gıyzları âkittim seņi de âkiteyip deyipdir
Yankı garrı heleye dit diyä:

— Hudayjâna köp şükür mâña gıyz verdi, âkit dit diyä.

Âkitti diyä mâkul vakit geçti diyä. o gıyzın pişigi vardı diyä pi-
şiğini gardaş edipdir diyä özine. âhir yuvara oturandan sonra bır heley
diyä:

— Erkek gardaşlı gıyz dıbdede otursun, erkek gardaşsız gıyz gapıda
otursun dit diyä.

Ondan garrı heley konşusu gördi diyä:

— Sen diyä nâme kapıda otırdın Ak Pamık diyä.

O da:

— Bır heley ayıttı diyä erkek gardaşlı gıyz dıbdede otursun erkek
gardaşsız gıyz kapıda otursun.

— Oo diyä halkın bır gardaşı iki gardaşı bolsa senin yâdi gardaşın
vardır dit diyä.

O vurdu bu vurdu yēdi gardaşın var senin dit diyä .âglattıla bu
fakırı dit diyä. İkindin boldı gayttı bu gıyz dit diyä. aglâp yönlâp:

— benim yēdi gardaşım varmış dit diyä anasına.

— Yok balam dit diyä.

— Menim yēdi gardaşım vâd dit diyä. ertir külçe et ver, men gar-
daşlarım taparım dit diyä.

— Nējure tapjak sen dit diyä, onlar erkek sen gıyz dit diyä.

Gije birçe külçe pişirdi muni diyä . ertir gidivērdi dit diyä. ondan
diyä âgladı ânası atası diyä, bu gıyz gitti diyä. âz verdi köp verdi gitti bır
câya yetti diyä. Gardaşların câyı diyä, tark etti kapiy açıldı diyä. Yankı
gardaşları guş atmâna gidibdirler diyä dâğa. Etin ôzi sallâm sallâm, eyin
baş wēyran, örtüleri zâtı goyupdurlar fâkirler. Ondan ôzi hēmme zatı
tekmi edip tayarladı diyä. Âhir şandığa girip gıllendi diyä. Gardaşları
geldi diyä, wöllediler diyä bize şu gun bır bendehudâ kömek edipdir dit
diyä. ertir yâne şujure oldı diyä. bîrimiz galaylim dit diyä. Ulukan gardaşı
galıyâ. Bilmeyâ yâtıp galıyo yadâp diyä. Hemmesi gâldı bilmedi diyä
munı diyä. âltısı gâldı bilmedi in güççüğü şo diyä ėlini dildi diyä pıçak

bilen çakı bilen. Dilip içine dūz saldı diyä. şûnun âvusuna ben yatmâyın bileyim şûnun kımlıġını dit diyä. ondan diyä birçe gıyz çıktı şândıkdan diyä ay yânik. Bu wöllêp oturiy diyä. kiçi gardaşı ayıttı diyä:

— Kım bolsan ins olsun cıns olsun özini tanıd diyä.

— Ins da dâ cıns da dâ şızın gıyzeniz dit diyä.

Gûjaklaşp okşaşdı diyä gardaşları bilen. âydan ây geçti, günden gûn geçti yızine bakıyo gardaşları munun yekeje gıyzēmiz diyä. ondan bu bır gunden bır gun içeri sildi diyä üzüm taptı diyä gûrduk üzümünden birçe üzüm taptı diyä:

— Pişijân pişijân üzüm vereyim dit diyä.

— Gille de goy bajım âhir yiyerim oynuyom dit diyä.

— Nırde goyayım dit diyä

âgzına saldı yankı fakir. Bır vakt oynadı oynadı âhir gelip:

— Bajı hâni üzüm dit diyä.

— Gelmedin de pişikjân dıdejan ıydım dit diyä. gardaşlarım gelinçe kân ekbereyim dit diyä.

— Yök dit diyä, daşarı çıkaylım üzüm tapaylım dit diyä.

Daşarı çıkıp kân aylandılar dit diyä. bır nêçe vakit aylandılar dit diyä, vakit gêç olupdur dit diyä. ondan gardaşlarım gelende nême asmadım bişirmedim evvel bişirip goyuyodum dıp nârahat boldı diyä yankı gıyz.

— ôdun getireylim şo yerden dit diyä.

Derrow ôdun getirdi dit diyä ôd yok. Ondan daşarı çıktı bır cây tapdı diyä. çapıp vardı diyä. o êv devinkiymiş diyä. ôna gitti dit diyä:

— ôda geldim dit diyä.

ôdu alıyo. Yankı dev:

— al şo gavurgayı da dit diyä.

Gavurgası ekân olup gôveriyomuş diyä.

— İymem yâlıġıma goy dev agajân dit diyä.

Yâlıġına goydu diyä, yâlıġı yırtıkmiş dit diyä. dökülüp êve yetenje gelipdir diyä tukenmeyip. Äkin bolup gôveripdir diyä. gardaşları âva gidenden sonra ây aylanıp gün dolanıp yankı gelipdir dêv:

— ôd veriyom saña dit diyä, günde bır killik parmağını çıkar dısen çıkar dit diyä. bır gün meydâna çık dısem çık dit diyä.

Bu gıyz:

— Bolya dit diyä.

ôd getirdi, nahâr etti gardaşlarına. Gardaşları âva gitti diyä. günde gardaşları âva gidiyo diyä. ây eylendi, gün dolandı gelegoydu yankı dëv diyä:

— Âk Pamık Âk Pamık killik parmağın çıkar dit diyä.

Çıkardı pakir diyä kapının ârasından sôrdi sôrdi sôrdi muni yädi gûnün merizi ön gûnün merizi yânik edip goydu bu gıyzı diyä. ertir gardaşları gidenden son yäne vardı diyä, yäne parmağını sôrdi diyä ertir yäne vardı diyä yäne parmağını çıkar dip sôrdü diyä. sôrup sôrup öldürdü bu gıyzı diyä, meydânda yatıpdır diyä. gardaşları âkindi bolanda geldiler diyä. gıyzamız öldi deyip âglaştılar âglaştılar diyä. Dan atınja gıyzamızı êvimizin yâkinina gömeylim dip âglaştılar diyä. Lâl oldular bular dit diyä, agûlı garalı boldular bûlar dit diyä. Elimiz bilen gömebilmen onlar dıdiler dit diyä. Ondan bır âk düveleri var onu getirdile diyä şine bır sanduk koydular, ona yükledile dit diyä. düveye bır çûbuk vurdular dit diyä. Gidiver cânavar diydiler dit diyä.

Düve âgla âgla gitdi diyä fakır. âgzın ota çöpe vurmân gitdi diyä. bır yerden bır yere yetti diyä. pâdişahın oğlu âva gidiyomuş her yädi günden mi ön günden mi. Gırk kenizi bilen. Bu düveyi gözlêp:

— Şo her ne görüsen bolsa içi benim daşı sizin dit diyä nôkerlerine. Getirin dit diyä.

Ondan gelseler diyä:

— Gıyz vâr içinde ölüpdür diyä

— Her nâme bolsa getirin dit diyä, ôvaya gömdürjek benim başıma düşüyo dit diyä.

Götürdüler dit diyä êvine geldi padişah dit diyä. êrtir gırk nôkerin heleyi var onlâra diyä:

— Her gaysınız bır zat edin munı yûğun, ârtın. Gömmeli benim bâşıma düşdi bu dit diyä.

ërtir yûgmalı olanda:

— Muñun jânı çig didiler dit diyä gırk nokerin heleyi. Belke jâna gelir em becersek diydiler diyä.

Em becerdile jâna geldi gıyz diyä. âydan ây geçti, günden gûn geçti bu gıyz ölümünden galdı, semirdi, govlandı dit diyä. yankı padişah dit diyä:

— Maña bariyon mu dit diyä.

— Alsañ vâriyom dit diyä.

Gırk gije toy edip Âk Pamıǵı özine gelin etti yankı padişah. Ond . âydan ây geçti, günden gûn geçti, ôglı oldı diyä Âk Pamıǵın. Bır günden bır gun güççük gardaşı dit diyä nâme boldı gıyzemize dip ıyzine düşüp sorâyın dit diyä. ây eylendi, gün dolandı yankı gıyz oğlanjına dı-mış diyä. Yēdi dâne dâyn var dit diyä. Bu oğlanda gunde aşşık oynamâ-ya gidipdir diyä. aşşık oynajak bolanda cuw aşşığım çuw, alça gonma tōwsa gon Ata Hacının agtıǵı, yēdi tâyımnın yēgeni, Ak Pamıǵın õtigi men diğ diyä yankı ējesi.

Yankı oğlan aşşık oynajak varanda tâyısnı geliyä dâyısnı bilenak diyä fakır. Ondan aşşığına diydi diyä cuw aşşığım çuw, alça gonma tōwsa gon Ata Hacının agtıǵı, yēdi tâyımnın yēgeni, Ak Pamıǵın õtigi men. En güççük gardaşı geliyä:

— Şen kımın çâğası dit diyä.

— Men filan padişahın çâğasıym dit diyä.

— Ejen kim diyä.

— Âk Pamık diyä.

— Meni âkit bolsa ēvinize diyä.

âkitiyä gıyzesi bilen gûjaklaşıp okşaşdı diyä

— Dēv diyä jânımı gaptı diyä.

— Nâme diymedin bacıjân diyä.

— Diymedim gardaşjân dit diyä.

— Tanıyân mı Şo dēvin ēvini dit diyä.

— Tanıyân dit diyä.

Ondan dit diyä yankı padişah bilen gırk nókeri vardılar dit diyä dëvin câyna. Dëv câyında oturupdır diyä:

— Nâme zâtımı alırsanız alın jânıma öldürmen dit diyä.

— Yök diydiler, šeni öldürmëne geldik dit diyä.

Ondan diyä yankı câyna kırbıt çaldılar , gıygırdı, çıgdırdı gıygırdı çıgırdı, gıygırması gâldı, yankı dëv öldi dit diyä. Padişahın nókerleri âv šikâr edip toy tuttular diyä ôd yakıp âvın etini becerdiler diyä. Şondan gaytdım geldim men de âvın êtinden getiriyodum Âk Mëmet Hajnin itleri kân êlimden aldı.

AK PAMUK MASALI

(Aktarma Metin)

Bir varmış diyor, bir yokmuş diyor, bir Allahcan'dan ulu kişi yokmuş diyor. Bütün varlıklar küçükmüş, bir Allahcan büyükmüş diyor. Bir adamın yedi oğlu varmış, kızı olmuyormuş diyor. Aydan ay geçti, günden gün geçti, yedisi bir işe yaradı diyor. [Bu yedi oğlan] gündüz çalışıp gece babalarının evine yatmaya geliyormuş bunlar diyor. Günlerden bir gün [yine gece yatmaya geldiklerinde] uyku tutmadı diyor. Bunlar [bu yedi kardeş] öfkelenip:

— Bizim kız kardeşimiz yok, çıkıp gidelim, diyor.

Annelerinin babalarının haberi yok diyor. Geldiler diyor, her gün yaptıkları gibi annelerinin yaptığı yemekleri yediler diyor. Annelerine diyor:

— Bize bir tandır çörek pişir de ver, biz gideceğiz bizim kız kardeşimiz yok, herkesin kız kardeşi var, bizim yok, diyor.

Babası annesi ağladı, gitmeyin diye. Tutmadılar sözlerini diyor. Annelerine bir tandır çörek yaptırıp bunların her biri gittiler, diyor. Yedisi gittiler diyor. Az verdiler, çok verdiler, bir yerden bir yere sularını çöreklerini yediler, bir yerlere vardılar, diyor. Ertesi gün bu yedi kardeş gece gündüz [çalışıp] bir yer yaptılar diyor. Bunların yedisi de ava gidip avın etini getiriyorlardı, diyor. Aydan ay geçti, günden gün geçti, çok vakit oldu, kız kardeş vermiş Allahcan [bu yedi kardeşe]. Anneleri ağlayıp

dövünerek Ak Pamuk koymuş kızın adını diyor. Öyle oldu, böyle oldu, aydan ay günden gün geçip kız kardeşleri büyüdü, diyor. O vakit günlerden bir gün bir yaşlı kadın komşuları varmış, diyor, imeceye götürürmüş [bütün kızları] diyor:

[Yaşlı Kadın]:

— Ak Pamukcan, bütün kızları götürdüm, seni de götüreyim, demiş.

Bu yaşlı kadına [Ak Pamuk'un annesi] diyor:

Allahcan'a çok şükür bana kız verdi, götür, diyor.

Götürdü diyor, bir vakit geçti diyor. O kızın [Ak Pamuk'un] bir kedisi varmış, kediyi kendine kardeş edinmiş diyor. Sonra imeceye geldiklerinden sonra bir kadın diyor:

— Erkek kardeşi olan kızlar başköşeye otursun, erkek kardeşi olmayan kızlar kapı ağzına otursun.

O vakit diyor, yaşlı kadın komşusu [Ak Pamuk'u] gördü diyor:

— Sen niye kapı ağzında oturdun Ak Pamuk, diyor.

O da:

Bir kadın söyledi diyor, erkek kardeşi olan kız başköşeye otursun, erkek kardeşi olmayan kız kapının ağzına otursun.

[Yaşlı komşuları da] :

— Oo! [Ak Pamuk] diyor, herkesin bir erkek kardeşi, iki erkek kardeşi olsa senin yedi erkek kardeşin vardır, diyor.

O söyledi, bu söyledi yedi erkek kardeşin var senin diye ağlattılar bu garibi diyor. İkinci oldu diyor, gitti bu kız diyor. Ağlayıp dövünüp:

— Benim yedi kardeşim varmış, diyor anasına.

[Annesi]:

Yok kızım, diyor.

[Ak Pamuk]:

Benim yedi kardeşim var diyor. Yarın sabah bana çörek pişir de ver, ben kardeşlerimi bulurum, diyor.

[Annesi]:

— Nasıl bulacaksın sen, diyor, onlar erkek sen kız, diyor.

Gece birazcık çörek pişirdi [annesi] diyor, sabah [Ak Pamuk] gi-diverdi diyor. O vakit annesi bu kız gitti diye ağladı diyor. Az verdi, çok verdi gitti bir yere vardı diyor. Kardeşlerinin yeri diyor. Tak edip kapı açıldı diyor. Bu kardeşleri kuş vurmaya gitmişler dağa diyor. [Bir de evin içine girip görse ki] etlerin [yiyeceklerinin] kendisi bir yerde sallanıyor, üstleri başları giyecekleri kirli. Eşyaları, örtüleri [her yeri her yerde] koyup gitmiş garipler. Ondan [Ak Pamuk] kendisi her yeri silip süpürüp temizleyip hazırladı diyor. Sonra sandığa girip gizlendi diyor. Kardeşleri geldi diyor. Gözlediler diyor. Bize bir Allah'ın kulu yardım etmiş dediler diyor. Ertesi gün yine aynı şu şekilde oldu diyor. [Kardeşleri] birimiz kalalım [kim olduğunu bilelim] dediler diyor. Büyük kardeşi kalıyor, kim olduğunu bilmeden yatıp kalıyor, yorulmuş diyor. Hepsi kaldı bilmedi diyor bunu. En küçük kardeşi şu elini dildi diyor, bıçak ile çakı ile. Dilip içine tuz koydu diyor. Şunun acısına yatmayayım, bileyim şunun kim olduğunu diyor. O vakit diyor, ay gibi bir kız çıktı sandıktan diyor. Bu gözleyip oturdu diyor, küçük kardeşi söyledi diyor:

— Kim olsan ins olsan, cins olsan kendini tanıt, diyor.

[Ak Pamuk]:

— İns de değil, cins de değil, sizin kız kardeşinizim diyor.

Kucaklaşıp sevindiler diyor kardeşleri ile. Aydan ay geçti, günden gün geçti, yüzüne bakıyor kardeşleri bunun. Biricik kız kardeşimiz oldu diye. Ondan bu [Ak Pamuk] günlerden bir gün evin içini sildi diyor, üzüm buldu diyor, kuru üzümünden bir parça üzüm buldu diyor:

— Kedican, kedican üzüm vereyim, diyor.

[Kedisi]:

— Sakla da koy bacım sonra yerim, oyun oynuyorum diyor.

[Ak Pamuk]:

— Nerede saklayayım, diyor.

Ağızına attı [üzümü] diyor [Ak Pamuk]. [Kedisi] bir vakit oynadı oynadı sonra gelip:

— Bacı hani üzüm, diyor.

[Ak Pamuk]:

— Gelmedin de kedican bacıcan, yedim, diyor. Kardeşlerim gelince çok vereyim diyor.

[Kedisi]:

— Yok, diyor. Dışarı çıkalım, üzüm bulalım diyor.

Dışarı çıkınca çok gezindiler diyor. Bir nice vakit gezdiler diyor. Vakıt geç olmuş diyor.

O vakit [Ak Pamuk] kardeşlerim geldiği zaman bir şey yapmadım, pişirmedim, önceden [yemeklerini] pişirip hazırlıyordum deyip rahatsız oldu diyor.

[Kedisine]:

— Odun getirelim şu yerden, diyor.

Çabucak odun getirdiler diyor, ateş yok. Ondan [Ak Pamuk] dışarı çıktı, bir yer buldu diyor, çabucak vardı diyor. Dev in eviymiş, diyor. Ona [Deve] gitti diyor:

— Ateş istemeye geldim, diyor.

Ateşi alıyor, bu dev:

— Al bu gavurgayı da, diyor.

Gavurgası ekin olup bitiyormuş diyor.

[Ak Pamuk]:

— Yemem dev ağa, örtüme koy, diyor.

Örtüsüne koydu diyor, örtüsü yırtıkmiş diyor. Eve gelene kadar döküle döküle geldi, diyor. [Gavurgalar] ekin olup bitti diyor. Kardeşleri ava gittikten sonra ay gezinip gün dolanıp bu dev [biten ekinleri takip edip] geldi diyor:

— Ateş verdim sana, diyor. Günde bir başparmağını çıkar desem çıkar, diyor. Bir gün meydana çık desem, çık diyor.

Bu kız:

— Tamam, diyor.

Ateş getirdi, yemek pişirdi kardeşlerine. Kardeşleri ava gitti, diyor. Günde kardeşleri ava gidiyor diyor. Ay eylendi, gün dolandı geldi bu dev diyor:

— Ak Pamuk! Ak Pamuk! Başparmağını çıkar, diyor.

Çıkardı garip diyor. Kapının arasından [Dev] sordu, sordu, sordu bunu yedi günlük hasta, on günlük hasta gibi koydu bu kızı diyor. Ertesi gün kardeşleri gittikten sonra yine geldi diyor, yine parmağını çıkar diyerek sordu diyor. Sorup sorup öldürdü bu kızı diyor. [Ak Pamuk] meydanda yatmış diyor. Kardeşleri ikinci vakti geldiler diyor. Kız kardeşimiz öldü deyip ağlaştılar, ağlaştılar diyor. Tan atınca kız kardeşimizi evimizin yakınına gömelim deyip ağladılar diyor. Lal oldu bunlar diyor, acılı karalı oldular diyor. Elimiz ile gömemeyiz dediler diyor. O vakit bir ak develeri varmış, onu getirdiler diyor. Üstüne bir sandık koydular, ona yüklediler diyor. Deveye bir çubuk vurup gidiver canavar dediler, diyor.

Deve, ağlaya ağlaya gitti diyor, garip. Ağzını ota çöpe vurmada gitti diyor. Bir yerden bir yere vardı diyor. Padişahın oğlu ava gidiyormuş. Her yedi günden mi, on günden mi ne kırk askeri ile [ava gidiyormuş]. Bu [padişahın oğlu] deveyi görüp:

— Şu her ne gelen olsa içi benim, dışı sizin diyor, askerlerine. Getirin, diyor.

O vakit [askerleri] gelseler diyor:

— Kız var içinde ölmüş, diyorlar.

[Padişahın Oğlu]:

— Her ne olsa getirin, diyor. Köye gömdüreceğim, benim başıma düştü, diyor.

Götürdüler, diyor. Evine geldi padişah diyor. Ertesi gün kırk askerin hanımı var onlara diyor [Padişahın Oğlu]:

— Her biriniz bir şey yapın, bunu yıkayın, paklayın. Gömmeli, benim başıma düştü bu, diyor.

Ertesi gün yıkanacağı vakit, bunun canı çiğ dediler diyor kırk askerin hanımı. Belki cana gelir ilaç yapsak dediler diyor. İlaç yaptılar, cana geldi kız diyor. Aydan ay geçti, günden gün geçti, bu kız ölümden kaldı, semirdi, iyi oldu diyor. Bu [Padişahın Oğlu] diyor [Ak Pamuk'a]:

— Bana varıyor musun, diyor.

[Ak Pamuk]:

— Alırsan varıyorum, diyor.

Kırk gece düğün yapıp Ak Pamuk’u kendine aldı diyor bu padişah. O vakit aydan ay geçti, günden gün geçti, oğlu oldu diyor Ak Pamuk’un. Günlerden bir gün küçük kardeşi, ne oldu kız kardeşimize deyip izine düşüp sorayım diyor. Ay eylendi, gün dolandı, bu kız oğluna diyor. Yedi tane dayın var diyor. Bu oğlan da günde aşık oynamaya gidermiş diyor. Aşık oynayacağı zaman cuv aşığım cuv, alçak konma yüksek kon, Ata Hacı’nın torunu, yedi dayımın yeğeni, Ak Pamuk’un oğlu ben diye söyle diyor bu annesi. Bu oğlan aşık oynamaya gittiğinde dayısı geliyor, dayısını bilmiyor diyor, garip. O vakit söyledi diyor:

— Cuv aşığım cuv, alçak konma, yüksek kon, Ata Hacı’nın torunu, yedi dayımın yeğeni, Ak Pamuk’un oğlu ben.

En küçük dayısı geliyor:

— Sen kimin çocuğusun, diyor.

[Oğlan da]:

— Ben filan padişahın çocuğuyum diyor.

[Dayısı]:

— Annen kim, diyor.

[Oğlan]:

— Ak Pamuk, diyor.

Beni götür evinize diyor. Götürüyor, kız kardeşi ile kucaklaşıp hasret giderdi diyor.

[Ak Pamuk]:

— Dev diyor, canımı aldı diyor.

[Kardeşi]:

Niye söylemedin, bacı can diyor.

[Ak Pamuk]:

— Demedim kardeşim diyor.

[Kardeşi]:

Biliyor musun bu devin evini diyor.

[Ak Pamuk]:

— Biliyorum, diyor.

O vakit diyor, bu padişah ile kırk askeri vardılar diyor, devin evine. Dev evinde oturmuş diyor:

— Neyimi alırsanız alın, canımı almayın diyor.

[Padişahın Askerleri]:

— Yok, seni öldürmeye geldik, diyor.

O vakit diyor, bu [devin] evine kibrit çaldılar, [dev] bağırdı çağırdı, bağırdı çağırdı, bağırması kesildi bu dev öldü diyor. Padişahın askerleri av şıkar edip toy tuttular diyor. Ateş yakıp avın etini pişirdiler diyor.

Oraya gittim geldim ben de. Avın etinden getiriyordum, Ak Mehmet Hacı'nın köpekleri çok. Elimden aldı.

ŞAH ABBAS KISSASI³

(Özgün Metin)

Biri var biri yokmuş, Bundan nâçe yıl önce İran'da Şah Abbas cennet mekân diyende bır padişah gelip geçibdir. Beter adalet garüp seven adanmış, işine dogruymuştuk. Milletini gôw görermiştik, hiçbir yânındaki adamların hiç gîysının sözüne gulak asmıyomuş tâ ôzi milletin ârasına girip gözi bileñ görmese onun bunun yânındaki adam zâtın ayıttığına inanmayımıştık. Günlerden bır gün Şah Abbas eyin meşeğini òwez edip kôñ arak zat giyip halka tanıtjak dâl bolup bazara gelibdir. Milletin ârasına gatnaşıp bu padişah nâhil boldı bu? Hey merdûmu yâddan çıkardı abi. Garipçilik hemme yâri tuttu abi, nâme bu idalet icra edenak diyip merdumun ağzına ses salgı veriyä. Kim merdumun ôz ağzından gaytalap ôzi âşitjek. Ondan halk aytyo:

— Nâme diyip diyä. Hemme zar yir göw dûyi padişahımız adıl gôwı

— äyle mi

— Hawwa äyle

— Râzi misiz

3 Toycan Hacı Sakkar, 1970, Yomut Boyu, Atabay Uruğu, Lise, Tüccar, Aggala/Türk-mensahra

— hawwa,

— Bôlya siz râzi bolsañız men de râzi diyo.

Bır günden bır gün bu gıce gezip yôkâ gıce gâç vakitte bır kawa-hanenî içinde üç adam oturubdır bır çırağın başında, Şah Abbas gözlêpdır. Gapıdan girende sâlâmın aleyk diyo. Buña sâlam veren tapılmayâ. On-dan diyo varırka yanlarına oturup:

— Nâme diyo selam verdik, aleyk diyen bolmadı.

— Sus diyelâ. Biz erti âhşam Şah Abbas'ın hazinesini yarcak, zâ-tını ogurlumayâ varcaz şona nakşa döküyo diyâ.

Şah Abbas diyo:

— wah! Meni de sêm etsene diyâ.

— Bolya diyâ âgzına mülâyim bolsañ seni de sêm ederiz, nâme etmeyelim. Üç âdamdan dört âdam olduk diyâ. Şah Abbas yânik âdamın hazinesi kân götürmâñe adam gerek diyo.

Şah Abbas buñla diyo:

— hop! diyo, Şah Abbas yânik âdamın hazinesini yarjak bolsañ buna bır ılım gerek, hüner gerek. Sizin nâme hüneriz nâme ılımınız var diyo.

Ondan diyo:

— Her nâme gulp bolsun bır dakika yetirmârim açıyam diyo.

Âkilençi diyo:

— it ürûse dilini düşünüyom diyo.

Üçülençi diyo:

— Ondan men gıce görenim gündüz tanıyâm diyo.

Onsoñ buna:

— Hop bizimkiñe bildin, ózin nâme hünerin var diyâlâ.

Şah Abbas diyo:

— Şu benim murtumu görüyâniz mi?

— hawwa

— âynı Şah Abbas'ın murtudur diyo.

— Hop nâme o murtda nâme hüner var?

Ondan:

— Sâg tarafını çeksem yâz oluya, sôl tarafını çeksem gış oluya diyo.

Ondan Şah Abbas geliyâ. Mâmurlarına diyo:

— Erti ahşam hâzinenin bâşında diyo birçe dâne iti diyo goyun, âdam goymaň hiç diyo.

Şundan bır dâne iti dakıyolâr erti ahşam wóde bular бүклүкдеp varıyo hăçkim görünjek dâl, it yörüyo diyo. Ondan Şah Abbas diyo:

— İt de yörüdü nâme diyo bu diyo.

İtin dilini düşünen:

— Mâln iyêsi yânınızda diyo.

Bular hiç gaysı düşünmüyor buna. Varıyolâ hazinenin başınaka gulpu açıyâni bır da yetirenok açıyâ gaytıyâ. Şah Abbas bunlara:

— Hop döstlar diyo. Bu bır kân mâl diyâ. âramıza kepgurun düşer dan da atıp varıyâ diyâ. Bunu şu tayda goyaylım erti ahşam yine beylâşaylım diyâ.

— Ay bolya hakıllı aytyânın dogrı diyo.

Buna bâyle guwurlap. Geliyâ Şah Abbas erti tahtında oturuyor. Mâmurlarına destur verip fılanın gahvanesinde üç âdan vardır, bunu tutlan getirin diyo. Bunu getiriyelâ. Gulp açan bunu tanımaya. İtin dilini düşünen tanımaya. Tâ ki gıce görenim gündüz tanıyâm diyen Şah Abbas'ı tanıya. Bu gözü düşüyo buna, hay garazalım hay diyo murtun sâg tarafını çekegör yâz bolsun padişahım diyo.

Onson bular kân hâyış temenna ediyolâ. Şah Abbas bunlara şartı şeriat goşuyo:

— Ogrılıktan el çekin diyo .

— Bolya padişahım diyolâ.

Şah Abbas cêrjmeden âzâd gılıyo. Bu kıssa da şujure tamam boldı.

ŞAH ABBAS MASALI⁴

(Aktarma Metin)

Biri var, biri yokmuş. Bundan nice yıl önce İran’da Şah Abbas cennet mekân diye anılan bir padişah gelip geçmiş. Çok adaletli, garip seven adammış, işinde doğruymuş. Milletini iyi görürmüş. Yanındaki adamların hiçbirinin sözüne kulak asmazmış, ta ki kendi halkın arasına girip gözü ile görmese onun bunun yanındaki adamların söylediğine inanmazmış. Günlerden bir gün Şah Abbas giysilerini hazırlayıp eski giysilerini giyip halka kendini tanıtmadan pazara gelmiş. Milletin arasına karışıp, bu padişah nasıl oldu böyle? Hey! Halkı aklından çıkardı abi. Yoksulluk her yeri tuttu abi, ne yapıyor bu, adalet icra etmiyor deyip halkın ağzına laf verirmiş. Ki halkın kendi ağzından duyup kendi işitecek. Ondan halk söylüyor:

— Ne diyorsun, diyor. Her yer iyi, hoş. Padişahımız adaletli, iyi

[Şah Abbas]:

— Öyle mi?

[Halk]:

— Evet, öyle.

[Şah Abbas]:

— Razı mısınız?

[Halk]:

— Evet.

[Şah Abbas]:

— Siz razı olsanız ben de razı, diyor.

Günlerden bir gün bu [Şah Abbas] gece gezerken geç vakitte bir kahvehanenin içinde üç adam otururmuş. Bir çıranın başında. Şah Abbas gözlemiş, kapıdan girdiğinde:

— Selamun aleyk, diyor.

4 Toyçan Hacı Sakkar, 1970, Yomut Boyu, Atabay Uruğu, Lise, Tüccar, Aggala/Türkmen sahra

Buna selam veren olmuyor. O vakit diyor, gidip yanlarına oturup:

— Ne diyor, selam verdik, aleyk diyen olmadı.

[Kahvedekiler]:

— Sus, diyorlar, biz yarın akşam Şah Abbas'ın hazinesini alacağız, hazinesini çalmaya gideceğiz, bunu nakşa döküyoruz diyorlar.

Şah Abbas diyor:

— Vah! Beni de ortak etsenize diyor.

[Kahvedekiler]:

— Olur, diyor, ağzını tutarsan seni de ortak ederiz, niye etmeye-
lim. Üç kişiydik, dört kişi olduk. Şah Abbas gibi adamın hazinesi çok.
Götürmeye adam gerek, diyor.

Şah Abbas bunlara söylüyor:

— Hop! diyor, Şah Abbas gibi adamın hazinesini alacak olsan,
buna bir ilim gerek, hüner gerek. Sizin ne hüneriniz ne ilminiz var, di-
yor.

O vakit diyor, [birincisi]:

— Her ne kilit olsa bir dakikaya yetirmeden açıyorum, diyor.

İkincisi diyor:

— Köpek havlasa dilini anlıyorum, diyor.

Üçüncüsü diyor:

— Ben gece gördüğümü gündüz tanıyorum, diyor.

O vakit [Şah Abbas'a]:

— Hop! bizimkini bildin, senin ne hüneri var, diyorlar.

Şah Abbas diyor:

— Şu benim bıyıklarımı görüyor musunuz?

[Hırsızlar]:

— Evet, [görüyoruz]

[Şah Abbas]:

— Aynı Şah Abbas'ın bıyığıdır, diyor.

[Hırsızlar]:

— Hop! nasıl o bıyıkta ne hüner var?

O vakit [Şah Abbas]:

— Sağ tarafını çeksem yaz oluyor, sol tarafını çeksem kış oluyor, diyor.

O vakit Şah Abbas geliyor, memurlarına diyor:

— Yarın akşam hazinenin başına diyor bir tane köpek koyun, adam koymayın hiç diyor.

Oradan bir tane köpeği bağlıyorlar, ertesi akşam bunlar bükülerek sessiz bir şekilde hiç kimseye görünmeden [hazinenin başına] varıyorlar. Köpek havlıyor, diyor. Ondan Şah Abbas diyor:

— Köpek de havladı, ne diyor bu, diyor.

Köpeğin dilini anlayan [hırsız]:

— Malın sahibi yanınızda diyor.

Bunların hiçbirisi anlamıyor bunu. Varıyorlar hazinenin başına. Kilidi bir dakikaya yetirmeden açan [hırsız] açıyor, giriyor [hazineye]. Şah Abbas bunlara:

— Hop! dostlar diyor, bu birçok mal diyor. Aramıza nifak düşer, tan da atıp varıyor diyor. Bunu bu tarafta koyalım, yarın akşam yine paylaşalım diyor.

[Hırsızlar]:

— Ay tamam, akıllı söyledin, doğru diyor.

Bunu [hazineyi] böyle bırakarak geliyor Şah Abbas. Ertesi gün tahtında oturuyor. Memurlarına emredip:

— Filanın kahvehanesinde üç adam vardır, bunları tutun getirin diyor.

Bunları getiriyorlar. Kilitleri açan bunu tanımıyor. Köpeğin dilini anlayan bunu tanımıyor. Ta ki gece gördüğümü gündüz tanırım diyen Şah Abbas'ı tanıyor. Bir gözü düşüyor buna:

— Hay kara zalim hay! diyor, bıyığının sağ tarafını çekiver padişahım, diyor.

O vakit bunlar çok af diliyorlar. Şah Abbas bunlara şart-ı şariat koşuyor:

— Hırsızlık yapmaktan el çekin, diyor.

[Bunlar da]:

— Tamam padişahım, diyorlar.

Şah Abbas ceza vermekten vazgeçiyor. Bu masal da şu şekilde tamam oldu.

KARAÇAY-MALKAR MASALLARI

Zeynep ASLAN*

Giriş

Karaçay Türkleri, Kafkasya halklarından Çerkeslerle birlikte Rusya Federasyonu'na bağlı “Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti”nde, Malkar Türkleri ise bir diğer Kafkasya halkı olan Kabardeyler ile birlikte “Kabardin-Balkar Cumhuriyeti”nde yaşamaktadır.

Rusya Federasyonu Devlet İstatistik Servisi'nin verdiği bilgilere göre 2010 yılı Rusya Federasyonu nüfus sayımında Karaçayların nüfusu Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde 194.324, Rusya Federasyonu'nun genelinde 218.403; Malkarların nüfusu ise Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde 108.577, Rusya Federasyonu'nun genelinde 112.924 olarak kaydedilmiştir⁶

“Karaçay” ve “Malkar” adlarının etnik köken, tarih ya da kültür bakımından iki ayrı Türk boyu olmadıklarına dikkat çekmek gerekmektedir. Zira bu iki halk, kendisini aynı isimle “Tavlu” yani “Dağlı” şeklinde adlandırmaktadır. “Karaçay” ve “Malkar” terimleri, Kafkasya'nın merkezi konumundaki Elbruz Dağı ve Elbruz Dağı'nın etrafında yerleştikleri bölgelere verilen coğrafi adlardan ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Bu bakımdan kavim adı için doğru adlandırmalar “Karaçay-Malkar Türkle-

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları. zeynep.aslan@hbv.edu.tr

6 Rusya'da en son nüfus sayımı 2010'da yapılmıştır. 2020'de nüfus sayımı yapılması planlanmış ancak COVID salgını nedeniyle 2021 yılı Nisan ayına ertelenmiştir [Devlet, N. (2021). Erişim Tarihi: 20.02.2021, <https://www.indyturk.com/node/316846/t%C3%BCBcrki%CC%87yeden-sesler/rusyan%C4%B1n-sorunu-n%C3%BCfus>]. 2021 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçları 2022 yılının son çeyreğinde açıklanacak olduğundan en güncel resmî veriler 2010 sayımına aittir.

ri”, “Karaçay-Malkar halkı”, “Karaçay-Malkarlılar” şeklindeki adlandırmalardır (Tavkul, 2003: 46-47). Çalışmada yaygın kullanım şekli olan Karaçay-Malkarlar, Karaçay-Malkar Türkleri ifadeleri kullanılmıştır.

Tarihte Kafkasya’da etkili olan Bulgar, Alan, Hazar ve Kıpçak kavimleri, Karaçay-Malkar halkının etnik temelini oluşturmasında etkilidir. Karaçay-Malkarlıların birbirlerine hitap ettikleri “Alan” sözünün bu tarihsel bağlardan kaynaklandığı düşünülmektedir. 14. yüzyılda Toktamış Han ile Timur arasında Terek Irmağı’ndaki savaşın ardından bu bölgede hâlihazırda bulunan Kıpçak nüfusu artış gösterir (Tavkul, 2015: 82). Terek Irmağı, Karaçaylıların yaşadığı bölgede bulunur. Kıpçaklar, Karaçay-Malkar Türklerinin etnik yapısının oluşmasına büyük etki ederler. Halk arasında iyi bilinen Karça Destanı’na göre Karaçay-Malkar Türkleri, atalarını “Karça” adlı bir beyin kabilesiyle birlikte Kırım’dan Kafkasya’ya gelip yerleşmesine bağlamaktadır. Bu inanışa göre Karaçay adı da Karça Bey’den gelmektedir (Tavkul, 2004: 130). Rusların da Karaçay-Malkar Türklerini Kıpçak kavmi olarak kabul ettiği bilinmektedir (Tavkul, 2015: 84). Karaçay-Malkar Türklerinin kültürünü ve etnik yapısını tamamlayan önemli bir unsur da diğer Kafkas halklarıdır. Gürcü, Oset, Çerkes, Abaza, Kabardey gibi Kafkas halklarının gerek komşuluk ilişkileri içinde olmaları, gerek aynı sınırlarda bir arada yaşamaları, gerekse de tarihin çeşitli dönemlerinde birbirleriyle savaşmaları dolayısıyla oluşturdıkları ortak Kafkas kültüründen Karaçay-Malkar Türkleri de bağımsız değildir (Tavkul, 1993: 30).

Karaçay-Malkar Türkçesinde Kıpçak özellikleri hâkimdir. Bu bakımdan Türk lehçelerinin tasnifinin yapıldığı çalışmalarda Kıpçak grubunda yer aldığı görülmektedir (Tekin, 2005). Bu bağlamda Karaçay-Malkar Türklerinin Kıpçak kökenli bir Türk boyu olup Kafkas kültürünün de ayrılmaz bir parçası olduğu söylenebilir.

Karaçay-Malkar modern edebiyatı, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında 1920’lerde başlamıştır. Buna mukabil Karaçay-Malkar halk edebiyatı, köklü bir sözlü edebiyat hazinesine sahiptir. Destanlar, masallar, efsaneler, türküler, halk şarkıları, bilmece, fıkralar, ata-

sözü ve deyimler gibi sözlü kültürün her kolundan zengin bir birikim söz konusudur.

Bu çalışmada Karaçay-Malkar halk edebiyatı türlerinden masallar üzerinde durulmuştur. Çalışmada öncelikle Karaçay-Malkar masallarıyla ilgili Türkiye’de ve dünyada yapılan çalışmalardan kronolojik olarak bahsedilmiştir. Sonrasında Karaçay-Malkar masal anlatıcıları, Karaçay-Malkar masallarının tasnifi, biçim ve içerik özellikleri alt başlıklar şeklinde verilmiş, son olarak masalların işlevinden söz edilmiştir. Çalışma, elde edilen tespitlerin yer aldığı “Sonuç” kısmıyla sona ermektedir. Ekler kısmında Karaçay-Malkar masallarından üç masal metni örneği, yer almaktadır. Bu masal örnekleri, her masalın önce Karaçay-Malkar Türkçesi ile transkripsiyonu ve ardından Türkiye Türkçesine aktarması şeklinde üç başlık olarak verilmiştir.

1. Karaçay-Malkar Masallarıyla İlgili Yayınlar

Karaçay-Malkar Türkçesinde “masal”, “comak” terimiyle karşılanmaktadır. Türkiye’de Karaçay-Malkar masallarıyla ilgili ilk aktarmalar, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*’nin 22. cildinde yer almaktadır. *Karaçay-Malkar Edebiyatı* adlı ciltte Türkiye Türkçesine aktarılmış üç masal metni (2002: 138-160) bulunmaktadır.

Türkiye’de Karaçay-Malkar masallarıyla ilgili ilk hacimli çalışma 2012 yılında Zeynep Aslan tarafından yüksek lisans tezi olarak tamamlanmıştır. *Karaçay-Malkarlarda Tılsımlı Masallar (İnceleme-Metin)* başlıklı tezde yirmi beş masal metninin transkripsiyonu yapılarak Türkiye Türkçesine aktarılmış, masallar yapı ve muhteva bakımından incelenmiştir. Prof. Dr. Naciye Yıldız danışmanlığında hazırlanan bu çalışmada Karaçay-Malkar masalları, Türkiye’de ilk kez Stith Thompson’ın *Motif Index of Folk-Literature* adlı eserine göre değerlendirilmiştir (Aslan, 2012). Aslan’ın tezi dışında Karaçay-Malkar masallarında su, kadın ve dış ruh konularını ele aldığı yayımlanmış üç tebliği bulunmaktadır (2014, 2015, 2018).

2016 yılında Rümeysa Çinpolat, “Arpacı Karaçay Köyünden Üç Masal” adlı makalesinde Tokat’ın Sulusaray ilçesindeki Arpacı Karaçay

Köyü’nden derlediği üç masal metnini Türkiye Türkçesine aktarmıştır (2016: 103-120).

2019 yılında Erkut Selçuk tarafından *Başhüyük’ten Karaçay-Malkar Masalları* adlı kitap Başhüyük Kuzey Kafkas Karaçay-Malkar Derneği bünyesinde yayımlanmıştır. Eserde Başhüyük’ten derlenen on masal metni yer almaktadır.

Bu çalışmalardan hareketle Türkiye’de Karaçay-Malkar masallarının gerek metin gerekse incelenmesiyle ilgili çalışmaların yetersiz olduğu söylenebilir. Dünyada ise Karaçay-Malkar masallarının derlenip yayımlanmasıyla ilgili çalışmalar, 19. yüzyıla kadar götürülebilir. N. Tul’çyskiy, M. Aleynikov, E. Baranov, G. Malyavkin, E. Zahareviç, V. Jelihovskaya, İ. İlyakov, İ. Soloviyev, M. Eromolenko gibi yazarlar Moskova’da, Saint-Petersburg’da ve Kafkasya’da çıkan gazete ve dergilerde Karaçay-Malkar masallarını yayımlamışlardır (Hacilanı, 1999: 3). Bu yayınlar hacim bakımından kısadır ve masalların orijinal metinleri değil, Rusça çevirileridir.

E. Z. Baranov, 1897 yılında *Sbornik Materialov Dlya Opisaniya Mestnostey i Plemyon Kavkaza* (SMOMPK) adlı antoloji kitabının 23, 32 ve 34. ciltlerinde Karaçay-Malkar masallarından örnekler yayımlamış ve diğer masallardan ayrılan özellikleriyle ilgili açıklamalar yapmıştır (Hacilanı, 1999: 3). Böylece Karaçay-Malkar masallarının özgün yönlerinin öne çıkması sağlanmıştır. Baranov daha sonra Karaçay ve Malkarların masallarını ve efsanelerini *Legendı Kavkaza* (R/D, 1913), *Pevets Gor i Drugiye Legendı Kavkaza* (M., 1914), *Skazki Kavkazskih Gortsev* (M., 1914) adlı derlemelerinde, *İnaluk i Lesnaya Volşebnitsa* (M., 1914) adlı Malkar sihirli masalını ise bir kitapçık hâlinde yayımlamıştır. Kavkazın Rosseyini Vokrug Sveta, Terskiye Vedomosti, Pyatigorskoye Eho gibi gazete ve dergilerde ise yıllarca Karaçay-Malkar masal, efsane ve hikâyelerini neşretmiştir (Hacilanı, 1999: 3). Karaçay-Malkar folkloruyla ilgili ilk çalışmalarda Baranov’un büyük bir gayreti olduğu açıktır.

N. Tul’çinskiy, *Terskiy Sbornik* adlı derlemesinde yer alan “Poemı, Legendı, Pesni, Skazki i Poslovitsı Gorskih Tatar” (1903) adlı çalışmasında Holam’dan derlenmiş üç Karaçay-Malkar masalına yer ver-

miştir (Hacilanı, 1999: 3). Bu ilk yayınlar, Karaçay-Malkar masallarının bilim dünyasında tanınması açısından son derece önemlidir ancak masalların Karaçay-Malkar Türkçesiyle ilk yayını yapan Macar bilim adamı W Pröhle'yi ayrıca zikretmek gerekir. Pröhle, 1909 ve 1916 yılları arasında *Keleti Szemle* dergisinde Karaçay ve Malkar'dan derlediği 17 masal metnine yer vermiştir (Pröhle, 1909a, 1909b, 1914/15, 1915-16).

Karaçay-Malkar masalları ilk kez 1940 yılında, Mikoyan-Şahar'da, *Karaçay Folklor* adlı kitapta derli toplu bir şekilde yayımlanmıştır. Bu derlemeyi hazırlayan Laypanlanı Hamit ve Dudalanı Mahmud, eserlerine Karaçay'dan derledikleri masalların yanı sıra efsane ve hikâyelerin de en seçkin örneklerini eklemişlerdir. Dolayısıyla, bu kaynakta masallar diğer halk edebiyatı türleriyle birlikte yer almaktadır.

Karaçay-Malkarların sürgün yıllarında (1943-1957) folklor malzemelerini derleme işi 1957 yılında Frunze'de⁷ çıkan *Karaçayevskie i Balkarskie Narodnie Skazki* adlı derleme dışında kesintiye uğramıştır. Bu derlemeyi yayımlayan Laypanlanı Hamit, 27 masalı Rusçaya çevirip yayımlamıştır. Bu derleme, Karaçay-Malkar masallarının Rusça yayımlandığı ilk kitap (Hacilanı, 1999: 3-4) olması bakımından önemlidir.

1957 yılında Karaçay-Malkarların folklor malzemelerinin derlenmesine yeniden başlanmıştır. Kısa zamanda Kabardin-Balkar İlmî Araştırma Enstitüsünde çalışanlar, derlenen masallardan iki ciltlik kitap hazırlamışlardır. Birinci cildi 1959 yılında *Malkar Comakla, Nart Sözle, Elberle* adıyla Sottalanı Adilgeriy; ikinci cildi ise 1963 yılında *Malkar Halk Comakla* adıyla Otarlanı Said hazırlayıp Nalçik şehrinde yayımlamışlardır.

1963 yılında enstitünün *Materialı i İssledovaniya Po Balkarskoy Dialektologii Leksike i Folkloru* adlı kitabında da birkaç masal ve efsane yayımlanmıştır.

Karaçay-Malkarların folklor malzemelerini derleyip yayımlayanlar arasında en önemli isimler, Ulaklanı Zeytun ve Tavmurzalanı Dalhat olup masalları, efsaneleri, halk arasında anlatılan hikâyeleri kitaplar hâlinde yayımlamışlardır: Ulaklanı Zeytun: *Burungulu Tavruhla Bla Ha-*

7 Frunze, bugünkü Bişkek'tir.

parla, Nalçık, 1980; *Malkar Halk Comaqla*, Nalçık 1989. Tavmurzalını Dalhat: *Aval Bla Astal*, Nalçık, 1982; *Gollu* Nalçık, 1993.

Ertte Birev Bar Edi... (1991-Hazırlayan Culablanı Uzeyir) ve *Malkar Halk Comaqla* (1992-Hazırlayan Mottalanı Svetlana) adlı folklor derlemelerine giren masallar ise daha önce *Malkar Comaqla*, *Nart Söze*, *Elberle* adlı kitapta yayımlanmıştır.

Karaçay'da 1960'lı yıllardan itibaren Ortabaylanı Rimma, Goçiyalanı Sofiya ve Süyünçlanı Hanafiy gibi bilim adamlarının Karaçay-Malkar masallarını derleyip yayımlamada çok büyük hizmetleri olmuştur. Adı geçen bilim adamları, 1963 yılında masalları *Karaçay Halk Tavruhla* adlı kitapta yayımlamışlardır. Bu derlemede birkaç masal 1940 yılında yayımlanan *Karaçay Folklor* adlı kitaptan alınmışsa da diğer masallar ilk kez yayımlanmıştır (Hacilanı, 1999: 4). Kitabın ilmî değeri çok büyüktür çünkü bütün masal örnekleriyle ilgili açıklamalar yer almaktadır.

Nart efsanelerinin, novellalarının ve masallarının “Karaçay Malkar Folklor” (Çerkessk, 1987) adlı derlemede yayımlanmasının Karaçay-Malkar folklorunun yayımlanması hususunda çok büyük bir önemi vardır. Kitabı hazırlayan Ortabaylanı Rimma bu derlemeye 1958-1986 yıllarında Karaçay-Çerkesiya İlmî Araştırma Enstitüsü'nün folkloristleri tarafından derlenen 83 masalı eklemiştir (Hacilanı, 1999: 4). Böylece masallar önemli bir sayıya ulaşmıştır.

Ortabaylanı Rimma, çocuklara hitap eden *Cetegeyli – Ceti Culdaz* adlı derlemede de (Çerkessk, 1985) Karaçay-Malkar masallarını, efsanelerini ve hikâyelerini bir arada yayımlamıştır.

1971 yılında *Detskaya Literatura* (Çocuk edebiyatı) serisinden Rusça *Balkarskie i Karaçayevskie Skazki* adlı derleme yayımlanmıştır. Bu derleme, sözü edilen iki ciltlik Karaçay-Malkar masallarında yayımlanan birkaç masal esasında düzenlenmiştir.

Karaçay-Malkarların masallarının bir kısmı Rusça *Skazki Çetiröh Bratiev* (Stavropol, 1965), Çerniy Orel (M., 1981), Çudo-Abloço (Stavropol, 1983), *Skazki Narodov Karaçayevo-Çerkesiy* (Çerkessk, 1992) adlı kitaplarda da yayımlanmıştır.

1996 yılında Hacılanı Tanzila tarafından *Karaçay-Malkar Folklor-Hrestomatiya* adlı bir kitap yayımlanmıştır. Bu çalışmada Karaçay-Malkarların bütün folklor türlerinin örnekleri ve o zamana kadar neşredilmiş masal, efsane ve hikâyeler bulunmaktadır. 1999 yılında Nalçık'te yine Hacılanı Tanzila tarafından *Karaçay-Malkar Comakla, Tavruhla em Aytuvla* adlı derlemenin birinci cildi yayımlanmıştır. Birinci ciltte, Kabardin-Balkar ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyetlerinin çeşitli folklor kitaplarında yayımlanmış masalların, efsanelerin ve hikâyelerin seçilmiş örnekleri yer almaktadır. Buna göre eserde masal başlığı altında 70, efsane ve hikâye başlığı altında ise 26 anlatı bulunmaktadır. 2003 yılında yayımlanan ikinci ciltte ise Kabardin-Balkar İlmî Araştırma Enstitüsü'nün arşivinde muhafaza edilen masallar, efsaneler ve hikâyeler bulunmaktadır. Kitapta masal başlığı altında 100, efsane-hikâye başlığı altında 23 metin verilmiştir. Bunlar ilk kez yayımlanan folklor malzemeleridir.

2. Karaçay-Malkar Masal Anlatıcıları

Karaçay-Malkar Türkçesinde masal için “comak”; masal anlatıcısı, masalcı için de “comakçı” terimi kullanılmaktadır.

Comakçılar (masalcılar) halk arasında sevilen, sayılan kabiliyetli insanlardır. Karaçay-Malkar Türkleri arasında masal anlatıcılığı günümüzde de canlılığını korumaktadır. Usta comakçılardan bazıları şunlardır:

Özdenlanı Abugaliy (Sarıtüz'den), Goçiyalanı Husey (Pervomay'dan), Toturkullanı Magomet (Cangı Karaçay'dan), Hubiylanı Hubiy (Kumuş'tan), Aliylanı Soltan (Narsana'dan), Sılpagarlanı Abul-Kerim (Sarıtüz'den), Kırımşavhallanı Magomet (Kızıl Urup'dan), Kırımşavhallanı Üsüp (Kızıl Urup'dan), Batçalanı Anzor (Morh'dan), Bostanlanı Cambot (Karaçayevsk'den), Batçalanı Sagit (Sarıtüz'den), Bayramkullanı Üsüp (Prigorod'dan), Kuşceterlanı İsmayil (Taşköpür'den), Hasanlanı Nazir (Çerkessk'den), Ortabaylanı Amina (Karaçayevsk'den), Batçalanı Azret (Cangı Cögetey'den), Bicılanı Ahiya (Pervomay'dan), Özdenlanı Hamzat (Tereze'den) (Ortabaylanı, 1987: 11).

Karaçay-Malkarlar arasında Magulalanı Totay, Hapalanı Karma,

Sarılanı Ferdavus gibi kadın comakçılar da sözlü gelenekte önemli bir yer tutmaktadır. Kadın comakçıların sesleri çok güzeldir ve sabahtan akşama kadar yorulmadan usanmadan masal anlatabilme yeteneğine sahip usta comakçılardır (Ortabaylanı, 1987: 10). Karaçay-Malkar sözlü gelenğinde gerek kadın gerekse erkek comakçılar yalnızca masal değil, efsane, destan gibi diğer anlatı türlerini de başarıyla icra edebilirler.

3. Karaçay-Malkar Masallarının Tasnifi

Karaçay-Malkar masallarının tasnifiyle ilgili çalışmalara bakıldığında masalların genellikle konularına göre sınıflandırıldıkları görülür. Ortabaylanı Rimma, Karaçay-Malkar masallarını konularına göre üç ana gruba ayırır (1987: 8):

I. Seyir-fantastika comakla: Seyir, Karaçay-Malkar Türkçesinde “ilgi çekici, şahane, muhteşem; tuhaf, garip, acayip” anlamlarına gelmektedir (Tavkul, 2000: 340). Fantastika ise gerçekte var olmayan, hayâlî anlamlarına gelen “fantastik” kelimesinin Rusça karşılığıdır. Bu bakımdan seyir-fantastika kategorisindeki masallara *olağanüstü masallar*, *sihir masalları*, büyü masalları, tılsımlı masallar, *peri masalları*, *asıl masallar* gibi karşılıklar verilebilir. Bu masal türü, diğer halklarda olduğu gibi Karaçay-Malkar masallarında da oldukça yaygındır. Bu masallarda olağanüstü kahramanlara, nesnelere ve olaylara çok sık rastlanır. Seyir-fantastika masallarında kötü kahramanlar genellikle olağanüstü yaratıklardır. Karaçay-Malkar mitolojisinde Karaçay-Malkarların ataları olarak kabul edilen efsanevî halk Nartların ezeli düşmanları olan emegenler (devler) masallarda da geniş ölçüde yer alırlar. Emegenler, masallarda tek başlı olabildiği gibi birden çok başlı da tasvir edilebilirler. Emegenlerin yanı sıra yine Karaçay-Malkar mitolojisinde sıklıkla karşılaşılan saruvbek (timsah şeklinde bir yaratık), celmavuz (bir tür cadı), zıngırdavuk (bir tür cin), kendisi bir karış sakalı bin karış cüce gibi olağanüstü varlıkları masallarda kahramanın mücadele ettiği kötü varlıklar olarak görmek mümkündür.

II. Turmuş comakla: Turmuş kelimesi Karaçay-Malkar Türkçesinde “hayat, yaşam” anlamlarına gelmektedir. Turmuş comakla, içinde

olağanüstü unsurlara rastlanmayan masallardır. Bu kategori *realist masallar* olarak değerlendirilebilir.

Karaçay-Malkarların realist masallarında kötü ya da olumsuz kahramanlar zengin, bey, efendi, din adamı gibi gerçek hayatta da karşılaşılabilecek insanlardır. Masalın asıl kahramanı halka eziyet eden beylerle, zenginlerle, söyledikleriyle yaptıkları bir olmayan softa din adamlarıyla mücadele edip halkı huzura kavuşturur (Ortabaylanı, 1987: 9). Ekim Devrimi sonrasında edebiyatta sıklıkla işlenen burjuva sınıfıyla işçi sınıfı çatışmasının sözlü kültür ürünlerine yansımaları sonucu, masalarda zenginlerin, beylerin olumsuz tipler olarak verildiği ve zengin-fakir çatışmasının ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

III. Canıvarlanı üsünden etilgen comakla: Canıvarlanı üsünden comakla, Türkiye Türkçesine *hayvanlar hakkında anlatılan masallar* olarak çevrilebilir. Bu gruba kısaca *hayvan masalları* denilebilir.

Karaçay-Malkarlar arasında hayvan masallarının anlatıcıları genellikle kadınlardır (Ortabaylanı, 1987: 9). Hayvan masallarının asıl kahramanları tilki, kurt, ayı, aslan, kaplan, ceylan, tavşan, koyun, kuzu, keçi, kedi, köpek, fare, güvercin, serçe gibi hayvanlardan oluşur. Bu masalarda asıl olaylar hep hayvanlar arasında geçmektedir. Hayvanların her biri bir karakter özelliğiyle ön plandadır ve alegoriktir. Alışlageldiği gibi tilki kurnazlığı, ayı ahmaklığı, kurt hırsı, karga kötülüğü sembolize eder.

Hacilanı Tanzila ise, Karaçay-Malkar masallarını konularına göre beşe ayırmıştır (Hacilanı, 1996: 6 ve 15):

I. Mif comakla: Rusçadan alınma bir kelime olan mif, Karaçay-Malkar Türkçesinde mitoloji anlamında kullanılmaktadır. Mif comakla, mitolojik masallar anlamına gelmektedir. Bu gruptaki masalarda Karaçay-Malkar mitolojisinde yer alan celmavuz, sarıvek, gibi mitolojik figürler yer alır. Bunlar çoğunlukla yaradılış mitlerinin masallaştığı anlatılardır.

II. Tamaşa comakla: Tamaşa, Karaçay-Malkar Türkçesinde “merak, ilgi, alaka, hayranlık; ilginç, merak uyandıran, hayranlık uyandıran” (Tavkul, 2000: 374) anlamlarına gelmektedir. Hacilanı Tanzila, “tamaşa comakla” grubuna Rusçada “peri masalı” anlamına gelen “волшебные

сказки” karşılığını vermiştir. Bu gruptaki masallarda olağanüstü olayların ve varlıkların yer aldığı, kahramanın doğaüstü güçlerin yardımıyla zorlukları aştığı görülmektedir. Sihir motiflerinin ağırlıklı olması anlatıdaki merak unsurunu canlı tutmaktadır.

III. Caşav-turmuş comakla: Bu gruptaki masallarda sihir, büyü gibi olağanüstülükler yer almaz. Kahramanlar doğaüstü güçlere sahip değildir. Gündelik hayatta karşılaşılabilecek kişilerin başlarından geçenler anlatılırken merak unsuru tesadüflerin üst üste verilmesiyle sağlanır. Bu gruba gerçekçi masallar ya da realist masallar denilebilir. Bu grubu Hacılanı Tanzila ikiye ayırır (1996: 16):

a) Novella comakla: Çok akıllı erkeği bir iyi ve bir kötü kadının sevmesi hakkındaki masallar bu gruba girer.

b) Satira ve çam comakla: Şaka ve alay konulu mizahî masallardır. Kötü kahramanlar masalda gülünç durumlara düşürülür.

IV. Hayvanlanı, canıvarlanı üsünden comakla: Bu gruba “hayvan masalları” denilebilir.

V. Ötürükle: Ötürük, Karaçay-Malkar Türkçesinde “yalan” anlamındadır. Hacılanı Tanzila’nın Rusça “небылицы” karşılığını verdiği bu gruptaki masallarda olayların abartılı yalanlarla anlatımı söz konusudur. Kahraman, içinde bulunduğu zor durumdan fiziksel gücüyle savaşarak değil, akli ve zekâsı sayesinde kurtulur. Abartılı yalanlar söyleyerek düşmanını alt eder. Han bla Calçı, Hasannı Ötürükleri...

Her iki tasniften yararlanarak Karaçay-Malkar masallarını şu şekilde sınıflandırabiliriz:

a) Asıl masallar:

- Mitolojik masallar: Celmavuz vb.

- Sihir masalları: Cumalak, Bijmapapah, Zar Karındaşla vb.

- Yalan ve kurnazlık masalları: Cüz Ötürük, Aşık vb.

b) Hayvan masalları

- Tamamen hayvanlar arasında geçen masallar: Koy bla Eçki (Koyun ile Keçi) vb.

- Hayvanların özelliklerinin sebeplerini anlatan masallar: Karga Nek Bolgandı Kara? (Karga Neden Karadır?) vb.

c) Gerçekçi masallar

-Gerçek hayatla ilgili masallar

-Mizahî masallar

4. Karaçay-Malkar Masallarının Biçim Özellikleri

Anlatı türlerinde anlatıcı tarafından anlatıya başlarken, anlatıda olayları bağlarken ya da olaylardan geçiş yaparken, anlatı içinde benzetmelerde bulunurken ve anlatıyı bitirirken söylenen dikkat çekici ve aynı zamanda birtakım görevlerin yüklendiği özel söyleyiş biçimleri olan formeller (Karagöz, 2020: 64) Karaçay-Malkar masallarında anlatıcılar tarafından hem masalın bir ögesi olarak hem de masalın edebî değerini yükseltmek üzere kullanılırlar.

Karaçay-Malkar masalları genellikle “evvel zaman içinde, bir zamanlar, eski zamanlarda” anlamlarına gelen “ertte ertte”, “ertte zamanda”, “ertte zamanlada”, “ertte ertte zamanda”; “rivayette anlatıldığına göre” anlamına gelen “haparda ayılğanga köre”, “çok eskilerde, çok eski zamanlarda” anlamlarına gelen “bek erttelede”; “eski zamanlarda” anlamına gelen “burun zamanda”; “eskiden” anlamına gelen “burun”; “masalda anlatıldığına göre eski zamanlarda” anlamına gelen “comakda ayılğanga köre, eski ömürlede” gibi sade giriş formelleriyle başlar. Az sayıda da olsa herhangi bir giriş kalıbı kullanılmadan doğrudan masala başlandığı görülebilir. Masalların bitişi de başlangıçları gibi sadedir. Genellikle “Onları görmediğimiz gibi hastalık mastalık da görmeyelim.” anlamındaki “Anı körmegenibiz kibik avruv-talav körmey kılayık.” bitiş kalıbı kullanılır.

Karaçay-Malkar Türkçesiyle yayımlanan Karaçay-Malkar masallarında tekerlemelerin yer almadığı tespit edilmiştir.

Karaçay-Malkar masalları alışlageldiği gibi düz yazı şeklindedir. Masalın konusuna ve olayların akışına göre içinde ağıt, halk şarkısı, atasözü ve deyim gibi diğer sözlü anlatı türlerine rastlamak mümkündür. Bazı masallarda kahramanlar arasındaki diyaloglar şiir şeklinde verilir.

5. Karaçay-Malkar Masallarının İçerik Özellikleri

Karaçay-Malkar masalları, olay örgüsü ve motifler bakımından Türk ve dünya masallarında işlenen konulardan bağımsız olmamakla birlikte kendine has unsurlara sahiptir. Söz gelimi Anadolu masallarında telli çalgılara rastlanırken Karaçay-Malkar masallarında Kafkas halklarının bir özelliği olarak akordeon (kobuz) yer alır. Diğer Kafkas halklarında da çeşitli şekillerde yapılan hıçın, lokum, kalaç gibi börek ve çöreklerle alkollü Kafkas içeceği olan boza da masallarda sıkça görülen Karaçay-Malkar yiyecek-içeceklerindendir (Aslan, 2012: 613).

Karaçay-Malkar masallarının önemli özelliklerinden biri de masallarda anaerkil dönemin izlerine rastlanmasıdır. Anaerkil dönemin bir özelliği olarak bazı Karaçay-Malkar masallarında kadın kahramanlar, toplum içinde herhangi bir kılık değiştirmeye ihtiyaç duymaksızın varlık gösterip kahramanlık yaparlar. Soğur Han (Kör Han) masalında kadın, kendisini alıkoyan kayınpederinin cezasını kocasından önce davranarak kendisi verir. “Ataları Öksüz Kızlarına Ne Etdi, Öksüz Egeçle da Bir-Birlerine Ne Etdile?” (Babaları Öksüz Kızlarına Ne Yaptı, Öksüz Kız Kardeşler de Birbirlerine Ne Yaptılar?” masalında genç kız, ikiz erkek kardeşini taşa çeviren prensese meydan okuyarak kardeşini kurtarıp prensesle evlendirir ve daha sonra dağılan ailesini bir araya getirir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Anaerkil dönem izlerinden dikkat çeken bir başka özellik ise Karaçay-Malkar masallarında olumsuz yaşlı kadın tiplerinin yanı sıra olumlu yaşlı kadın tiplerinin de yer almasıdır (Aslan, 2012: 112). Karaçay-Malkar masallarında zaman zaman kahramana yardım eden, adaleti tahsis eden olumlu figürler arasında yaşlı kadın olarak tasvir edilen cadı tipleri de bulunur. Bu durum, anaerkil dönemden ataerkil döneme evrilen toplumlarda erkeğe boyun eğmeyen kadınların toplumdan dışlanması sonucu anlatılara da olumsuz yansıyan yaşlı kadın/cadı tipolojisine terstir. Bu bağlamda Karaçay-Malkar masallarında anaerkil döneme ait olumlu yaşlı kadın/cadı tipinin hâlen kaybolmadığını göstermektedir.

Masallarda genellikle asıl kahraman, en küçük kız kardeşle evlenir ancak Karaçay-Malkar masallarında bu motifin istisnalarıyla kar-

şılaşılabilir. Cumalak masalında kahraman, üç kız kardeş arasından en büyükleriyle evlenir (Aslan, 2012: 607). Kız kardeşlerin en büyüğünün evlilik için tercih edilmemesi de yaşlı kadınların olumsuz tipler olarak tasarlanmasıyla aynı temele dayanır. Bu bakımdan Karaçay-Malkar masallarının kökünün anaerkil döneme uzandığı söylenebilir.

Celmavuz, Fuk, emegen, erşi, saruvbek, zıngırdavuk gibi Karaçay-Malkar mitlerinde görülen olağanüstü varlıklar, masallarda da yer alır. Yalnızca Karaçay-Malkar mitolojisinde görülen bazı doğaüstü varlıkların yine bu geleneğin masallarında da yer alması, Karaçay-Malkar masallarını diğer Türk boylarının masallarından ayıran önemli özelliklerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Türk masallarında kahramanlara genellikle özel isim verilmediği, genç, genç kız, bey gibi genel ifadelerle söz edildiği bilinmektedir. Karaçay-Malkar masallarının ise hatırı sayılır bir kısmında kahramanların özel adlarının olması ilgi çekicidir (Aslan, 2012: 609). Karaçay-Malkarlara ait 35 masalda ise rastlanan özel isimlerden bazıları şunlardır: Cumalak, Altınçaç, Aşık, Muhammat, Cüyüşhan, Arnavut Han, Nasıplı, Musiliya, Alaber, Külbulgavuç, Bijmapapah, Algabar, Erşi, Sosran, Zıngırdavuk, Soltan Geriy, Temir Bolat, Alimcaşar, Bekir, Tulpar, AYTEK, Fatima, Kalmuk, Kiçibatır, Boshasan, Murat, Abidat, Aslanbek, Mussa, Gülçıgar, Mazan, Baytal, Kaytal, Batokan, Üsüp. Karaçay-Malkar masallarında kahramanların özel isimlerinin olması, bu masal geleneğinde bazı masalların destan veya efsanelerden masala dönüştüğünü gösterir mahiyettedir.

Karaçay-Malkar masallarıyla ilgili önemli içerik özelliklerinden biri de masallarda deniz, ırmak, pınar, göl gibi sulak alanlara, vadilere sıklıkla rastlanmasıdır (Aslan, 2012: 612). Bu durum, Karaçay-Malkar Türklerinin yaşadığı coğrafyada, vadiler ve dağlardan inen ırmakların, bu coğrafyanın en belirgin özelliği olmasından kaynaklanır.

Karaçay-Malkar masallarında rastlanan belirgin özellikler arasında kahramanın yardımcılarının anlatının bağlamına göre çeşitlilik göstermesidir. At, kuş, kedi gibi hayvanlar; dev, cadı, cin, peri gibi olağanüstü

varlıklar ya da sıradan insanlar Karaçay-Malkar masallarında kahramanın yardımcısı olarak yer alabilir.

6. Masalların İşlevi

Karaçay-Malkar masallarında Türk ve dünya masallarında olduğu gibi sade, akıcı, anlaşılır bir dil kullanılmaktadır. Bu masallarda abartı unsurlarından bolca yararlanan, açık bir anlatım tarzı hâkimdir. Bu bağlamda, Karaçay-Malkar masalları, çocukların ana dillerinin gelişmesinde büyük bir katkı sunmaktadır.

Masallar, çocukların yaş düzeyine bağlı olarak kelime dağarcıklarını zenginleştirirken bir yandan da hayal güçlerinin sınırlarını zorlamalarını sağlamaktadır. Öyle ki insanlığın ürettiği bütün icatların temelinde hayaller yatmaktadır. Bir yerden bir yere hızlıca gitme isteği masallarda uçan halı, uçan küp, kanatlı at motifleriyle ifade edilmiştir. Teknolojik gelişmeler neticesinde insanlık, bu hayalini uçak, helikopter gibi icatlarla gerçekleştirmiştir. Sihirli ayna ile olup bitenleri izleme, teknolojik gelişmeler sayesinde kamera kayıtları ile mümkün hâle gelmiştir. Bu bakımdan çocukların hayal gücünün gelişmesi önemlidir.

Toplumların yazılı olmayan kuralları, normları, gelenek görenekleri, âdetleri, davranış kalıpları, inançları, değerleri, millî hassasiyetleri gibi pek çok unsur sözlü kültür ürünleri vasıtasıyla nesilden nesle aktararak kültürel devamlılık sağlanır. Masallar da bu zincirin önemli bir halkası olduğundan Karaçay-Malkar masallarında bu kültür kodlarının nesillere aktarımının yapıldığı görülmektedir.

Sonuç

Kafkasya’da yaşayan Türk boylarından biri olan Karaçay-Malkar Türkleri dağlık bir coğrafyada yaşamaları sebebiyle diğer toplumların etkilerinden nispeten uzak kalmışlar, bu sayede sözlü anlatılarında arkaik özellikleri muhafaza edebilmişlerdir. Bu durum masallarında anaerkil dönemden izlerin tespitiyle açık bir şekilde görülmektedir.

Biçim ve içerik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Karaçay-Malkar masalları, hem Türk hem de dünya masallarıyla ortaklıklar

barındırırken aynı zamanda kendine has özellikleriyle dikkat çekmektedir.

Karaçay-Malkar masallarında Karaçay-Malkar Türklerinin yaşam tarzları, dünyayı algılayış biçimleri, âdetleri, gelenek-görenekleri, değerleri, toplumsal normları, kültürel unsurları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Nihayetinde kültürel belleğin nesillere aktarımında masalların çok büyük bir işleve sahip olduğu şüphesizdir.

Rusya’da ve Karaçay-Malkarlılar arasında Karaçay-Malkar masallarıyla ilgili çalışmalar 20. yüzyılda başlamış, özellikle Sovyetler Birliği zamanında ivme kazanmıştır ancak Türkiye’de Karaçay-Malkar masallarıyla ilgili çalışmaların nicelik bakımından yetersiz olduğu görülmektedir. Bu alanda çalışmaların artması, zengin sözlü anlatı geleneğine sahip Karaçay-Malkar Türklerinin Türkiye’de daha iyi tanınmasını sağlayacaktır. Böylece çok geniş bir coğrafyaya yayılan Türk Dünyasının ortak kültür hazinesinin çerçevesi daha net ortaya konulabilecek, tespit edilen farklılıklardaki zenginlikler daha iyi anlaşılacaktır.

Kaynaklar

Aslan, Zeynep (2012). *Karaçay-Malkarlarda Tılsımlı Masallar (İnceleme-Metin)*, Gazi Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

_____ (2014). “Karaçay-Malkar Masallarında Kadın”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi (ESKAM) II. Kadın Araştırmaları Sempozyumu 2-3-4 Mayıs 2014, Bildiriler*, s. 416-423.

_____ (2015). “Karaçay-Malkar Masallarında Su”, *Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (07-08 Kasım 2013 Tekirdağ)*, İstanbul: Motif Vakfı Yayınları, s. 91-96.

_____ (2016). “Karaçay-Malkar Masallarında Dış Ruh Motifi”, *III. Genç Akademisyenler Sempozyumu Gazi Üniversitesi 23-24 Kasım 2015 Bildiriler*, s. 483-494.

Culablanı, Uzeyir (1991). *Ertte Birev Bar Edi...*, Nalçik: Elbrus Kitab Basma.

Çinpolat, Rümeysa (2016). “Arpacı Karaçay Köyünden Üç Masal”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, Cilt 2, Sayı 1, s. 103-120.

Devlet, Nadir (2021). “Rusya’nın Sorunu: Nüfus”, Erişim tarihi: 20.02.2021, <https://www.indyturk.com/node/316846/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/rusyan%C4%B1n-sorunu-n%C3%BCfus>

Kafkasya Haritası. Erişim: 22.10.2022, <https://bpakman.wordpress.com/turk-dunyasi/gunumuz-turkleri-turk-devletleri/kafkasya-turkleri/karacay-malkar-turkleri/>

Karagöz, Erkan (2020). “Masallarda Başlayış Formelleri: İdil-Ural (Tatar ve Başkurt) Masalları Örneği”, *Millî Folklor Dergisi* 128, s. 60-75.

Mottalanı, Svetlana (1992). *Malqar Halq Comaqla*, Nalçik: Elbrus Kitab Basma.

Ortabaylanı, Rimma (1985). *Cetegeyli - Ceti Culduz*, Çerkessk. _____ (1987). “Karaçay-Malkar Folklorunu Üsünden”, *Karaçay-Malkar Folkloru Nart Tavruhla, Aytıvla, Haparla, Comakla*, Stavropol Kitab Basmanı Karaçay-Çerkes Bölümü.

Pröhle, Wilhelm (1909a). “Karatschajische Wörterverzeichnis”, *Keleti Szemle*, S. X, Budapest, s. 83-150.

_____ (1909b). “Karatschajische Studien”, *Keleti Szemle*, S. X, Budapest, s. 215-304.

_____ (1914-15). “Balkarische Studien-I”, *Keleti Szemle*, S. XV, Budapest, s. 165-276.

_____ (1915-16). “Balkarische Studien-II”, *Keleti Szemle*, S. XVI, Budapest, s. 104-243.

Rusya Federasyonu Devlet İstatistik Kurumu. Erişim tarihi: 20.02.2021, http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm

Selçuk, Erkut (2019). *Başhüyük'ten Karaçay-Malkar Masalları*, Ankara: Başhüyük Kuzey Kafkas Karaçay-Malkar Derneği.

Tanzila, Hacılanı ve Hapçalanı Tatyana, Gelâlanı Ariuvka (2002).

Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, 22. Cilt: *Karaçay-Malkar Edebiyatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tanzila, Hacılanı (1996). *Karaçay-Malkar Folklor Hrestomatiya*, Nalçık: El-Fa Basma Ara.

_____ (1999). *Karaçay-Malkar Comakla, Tavruhla, Aytıvla I*, Nalçık: Elbrus Kitab Basma.

_____ (2003). *Karaçay-Malkar Comakla, Tavruhla, Aytıvla II*, Nalçık: El-Fa.

Tavkul, Ufuk (1993). *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür – Karaçay-Malkar Türklerinde Sosyo-Ekonomik Yapı ve Değişme Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

_____ (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

_____ (2003). “Karaçay-Malkarlıların Etnik ve Sosyal Yapısı”, *Karaçaylar-Balkarlar Tarih, Toplum ve Kültür*; Der. Ufuk Tavkul ve Yaşar Kalafat, Ankara: Karam Yayınları, s. 46-75.

_____ (2004). *Karaçay-Malkar Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

_____ (2015). *Kafkasya Gerçeği*, İstanbul: Selenge Yayınları.

Tekin, Talat (2005). “Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, *Makaleler 3*, Haz. Emine Yılmaz ve Nurettin Demir, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 361-368.

(http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm. 20.02.2021).

KARAÇAY-MALKAR MASALLARINDAN ÖRNEKLER¹

KÜLBULĞAVUÇ²

(Özgün Metin)

Bir kişini üç çaşı bolğandı. Ala carlı çaşağandıla. Sora ataları avrup, öle tehiregeninde, çaşlarına osuyat etgendi: “Men ölgenley, üç keçeni har birigiz kelip, birer keçe saklarsız”.

Kart ölgendi, anı, adetdeça, basdırğandıla. Birinçi keçede tamata qarındaş keçe kabırını saklar orununa toyğa barıp kелgendi. Ekinçi keçesinde ortañçı çaş bargandı, alay a tangnga deri çağır içip, tengleri bla oynap kaythandı. Üçünçü keçede em gitçeleri — Külbulğavuç saklarga bargandı. Ol kabırını katında catıp turğanlay, tang atarga, cuvukda kabır tıkırdap başlağandı. Sora çaş kabırını kolu bla turtüp körgendi. Kabırını içinde üç at körüngendile, har ne kerekleri üslerinde bolup: biri tor, biri kara, biri kök at bolğandıla. Üslerinde at kerekden sora da adam kiyerik kiyimle camıçılağa deri bolğandı. Ol kiyimle da kök atnı üsünde — kök, kara atnı üsünde — kara, tor atnı üsünde da mor kiyimle bolğandıla.

Atla çaşha adam til bla söleşgendile:

1 Bu bölümde verilen masalların tamamı olağanüstü (asıl, sihirli, büyülü, tılsımlı) masallara örnektir. Birinci Masal; Karaçay-Malkar masallarından biri olan “Külbulgavuç” masalı, Hacılanı Tanzıla’nın *Karaçay-Malkar Comaqla, Tavruhla, Aytuvla* adlı kitabının birinci cildinde Karaçay-Malkar Kiril alfabesiyle yer almaktadır. Zeynep Aslan’ın *Karaçay-Malkarlarda Tılsımlı Masallar (İnceleme-Metin)* adlı tezinin 342-346. sayfaları arasında masalın transkripsiyonu, 508-511. sayfaları arasında ise Türkiye Türkçesine aktarması yapılmıştır. Burada Aslan’ın çalışması gözden geçirilerek masalın önce transkripsiyonu, ardından Türkiye Türkçesine aktarması verilmiştir.

2 Aslan, Zeynep (2012). *Karaçay-Malkarlarda Tılsımlı Masallar (İnceleme-Metin)*, Gazi Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 342-346.

— Sen bizni har biribizni kıyruğundan birer tük al, biz kerek bolğanlay, tükleni tut da, kabındır, biz tabılırbız. — Caş tükleni alıp, boçhağa salıp, üyüne erttenblasında kıvanıp kelgendi. Üyde Külbulğavuç qarındaşlarına bolğan hapaqların aythandı. Ala Külbulğavuçnu, sen aldağan etese bizni dep, tıyıp, cıyğıç tıbüne atıp kıyğandıla.

Caşla caşağan elge ulla hapaql kelgendi: «Hannı kıızı caş saylaydı, kıalanı başında terezeden kıap, kıolun uzatıp turadı, anı kıolundan, at bla kııngap, cüzükünü alıp tüşgen cigitge barlıkdı ol», — dep.

Eki tamata kıarındaş, biri ögüzge, biri tekege minip, kııçige da cık aytmay, hannı kıalası taba cetgendile.

Külbulğavuçha va sırtıda iynekleni küterge borç salıngandı. Ol, iynekleni kııstap, çaķğıçın çaķdırıp, bir tükge ciltin cetdirgendi. Olsağat kıışnep; oynap, calķasın kıayıra, kök at cetgendi: üsünde kök at keregi, bir er kıışı kıyer başdan-ayaķğa kıyım. Sora atha minip, Külbulğavuç el cıyılğan cer taba ketgendi. Colda bara-bara kıarındaşların cetgendi, alağa salamlaşıp özğandı, biri da tanımağandı. Ala seyirsinip: «Bu zalım atlı kim boldu, eken?» — dep, tamaşağa kıalğandıla.

Külbulğavuç kıalanı kıatına cetgendi. Alayda halk tul-tuman. Caş atı-başı bla da kengirekde tohtağandı. Ol köp adam ayamayın küreşgendile, bir adam kıalanı tengligine da çığamay kıalğandı. Kıız, kengde süyelgen atlını körüp, atasından tilegendi: «Ol kengde süyelgen atlığa bir aytıgız, ol bir sekirip körsün»

Caşla tilegenlerinde, ol atnı kıızdırıp kelip çıngağandı da, kökge kıaladan da biyik çıķğandı, alay a cüzükge tiymey tüşgendi.

Külbulğavuç atı bla ızına, iyneklege kelgendi, atnı boşlağandı, eski tonçuğun kıyigendi. Sora mallanı süre, ingirge üyge kelgendi. Eki tamata kıarındaş ulla hapaql aythandıla:

— Ey, bir cigit caş kördük, atı bla kıaladan biyik çıngadı, cüzükünü va nek ese da almay tüşdü, — degendile.

Külbulğavuç erlay okuna: «Ol atlı menem»,— dep kıoyğandı.

Kıarındaşları alıp, ötürükden tıbü bolmağan dep, anı igi ahşı uvat-handıla.

Ekinçi kün da millet kıalanı tögeregine cıyılğandı. Biyağınlay

çaşla, erişip, cüzüknü alır umutda bolğandıla. Alay a qaruv etalmağandıla. Eki qarındaş, biri ögüzge, biri tekege minip, colda bara turğanlay, Külbulğavuç tor at bla çıkğandı, salamlasıp, bıladan alğa ketgendi. Eki qarındaş da bek seyirsinip qalğandıla.

Tor atı bla Külbulğavuç qaladan kengde tohtağandı. Biyağı kızdan keleçi kelip, çaşnı at bla çingarın izlegendi. Külbulğavuç, atnı cıngatıp, bek biyikge çığıp, kızğa da cütü qarap, cüzüknü almayın, enişge tüşüp ketgendi. Halk çaçılğandı ol kün. Külbulğavuç, atın da iyip, üylerine kelgendi.

Kelgenley okuna çaşlanı aythan haparlarına tıngılap turup: «Ol tor atlı menem», — degendi. Alayda biyağı çaşla ötürükçü dep, anı tüygendile.

Cıyılıvnu endi üçünçü künü bolğandı. Bu kün art künge tergelgendi. Eki qarındaş, biyağınlay, ögüz bla tekege minip, colğa çıkğandıla. Külbulğavuç a tuvarlanı ızından ketgendi. Alanı da gebenlege boşlap, çaqğıçın çaqdırıp, ol kara tükge ot cetdirgendi. Olsağat cerni tepdirip, calqasın kayırıp, zalim-zalim kişney, kara at keregi bla kelgendi. Erday tonçuğun çaşırıp, Külbulğavuç, başdan-ayaq kiyinip, atha minip, ketgendi. Colda ol, qarındaşlarına tübep, salamlaşhandı. Ala anga bek seyirsingendile, alay a tanımağandıla kim bolğanın.

Qarındaşla qalağa cetgendile. Külbulğavuç atı bla bek kengde tohtağandı. Anga köp turmay keleçile kelgendile: «Sen da bu ullu erişivge qoşulsang edi», — dep tilegendile.

Külbulğavuçha halk qarağandı. Ol kengden atın kızdırıp kelip cıngağandı da, biyikge çığıp ketip, qayta kelip, cüzüknü alıp tüşgendi. Sora, atına qamıçını urup, ızına qaramağanlay, dump bolup ketgendi. Halk seyir-tamaşa bolup qalğandı. Ol barganı bla Külbulğavuç, iynekleri bolğan cerge barıp, atın boşlap, eski kiyimin kiyip, iynekleni da süre, üyge kelgendi. Kelse, eki qarındaşı, ullu seyirsinip, kara atlını üsünden hapar ayta tura.

Biyağı Külbulğavuç, içinde tıyalmayın:

— Ol kara kiyingen atlı menem, — degendi.

— Bu teli bizni kaçanga deri aldap turlukdu? — dep, caşla Külbulğavuçnu bek ayavsuz tüygendile.

Törtünçü kün millette: «Hanga kiyev çıkdı, hanga kiyev çıkdı!» — dep, ullu hapar cürügendi. Duniyanı cıyıp, han eşik allında aş kan-galağa aş-suv, boza-sıra saldırgandı. Kız da, bitev caşlağa qarap, cüzük-nü izlegendi. Kızını birgesine da hannı özürleri cürügendile. Alay a, köp izlep, cuķ tapmağandıla. Üsü-başı da sadakaçığa uşğan Külbulğavuç, boza ayaknı eki kolu bla alıp turğanlay, kız kelip, anı barmağında bushul çırmavnu eslegendi: «Barmağingı nek baylağansa?» — dep sorgandı.

— Kesgen etgenme, — dep, Külbulğavuç alay cuvap bergendi.

Kız:

— Teşçi, bir köreyim, — degendi.

— Hıçın, et berseng, teşerme, — dep, Külbulğavuç cuvap kay-tarğandı.

Olsağat kız sadakaçığa hıçın, et keltirirge buyruk bergendi. Külbulğavuç barmağından çırmavnu athandı, kız da, özürle da, alaydağı camavat da cüzüknü körgendile. Kişi iynanmağandı, uruçunu tutduķ dep koyğandıla. Sora caşnı alayda kağıp alıp bek tüygendile. Ol, ongsuz bolup, tilegendi: «Siz meni bılay aman körmegiz da, sözüme tıngılağız. Cüzüknü men alğanma, üç kere da türlü-türlü atla bla kelgenme, ma bılay üçünçü kününde kızını kólundan cüzüknü sermep alıp ketgenem. İynan-masağız, entda cüzüknü ol cerden alayım», — degendi.

Han da, kız da, özürle da körürge tavkel bolğandıla. Külbulğavuç, hurcunlarından çıkarıp, kara tükge çaķğıcını çaķdırıp, ciltin cetdirgendi. Olsağat kara at şıp dep cetgendi. Külbulğavuç, zıkkıl kiyimleni üsünden atıp, kara kiyingendi. Sora halk qarap turğanlay, cüzüknü hannı kızını kólundan alıp tüşgendi.

Duniya barı seyirsingendile, caşha mahtav aythandıla. Han kızın Külbulğavuçha bergendi. Ala kuvañc bla caşap kalgandıla.

Anı körmegenibizça, avruv-talav körmey kalayık.

KÜLBULGAVUÇ³

(Aktarma Metin)

Bir adamın üç oğlu varmış. Yoksul bir hayatları varmış. Sonra babaları hastalanmış, ölüm döşeğinde oğullarına vasiyet etmiş:

— Ben öldükten sonra ilk üç gece, her biriniz kabrime gelip birer gece bekleyin.

İhtiyar ölmüş, onu âdetlerin gerektirdiği gibi gömmüşler. İlk gece büyük kardeş, kabrin başında beklemek yerine toya gidip gelmiş. İkinci gece ortanca oğlan gitmiş, ama tan ağarana dek şarap içip akranlarıyla oynamış, öyle dönmüş. Üçüncü gece kabrin başında beklemeye en küçükleri, Külbulgavuç gitmiş. Kabrin yanında yatarken tan ağarmasına yakın bir zamanda kabir tıkırdamaya başlamış. Sonra genç, kabri eliyle itekleyince şunu görmüş; kabrin içinde üç tane at varmış, bütün eyer takımları üstlerindeymiş; biri doru, biri kara, biri de kırmış atların. Üstlerinde koşum takımının yanı sıra, yamçılar da dâhil olmak üzere erkek kıyafetleri varmış. Kır atın üstündeki kıyafetler gri, kara atın üstündekiler kara, doru atın üstündekiler de boz renkliymiş.

Atlar, gençle insanların diliyle konuşmuşlar:

— Sen her birimizin kuyruğundan birer tüy al, bize ihtiyacın olduğunda tüyleri tutuştur, hemen geliriz.

Genç, tüyleri alıp bohçasına koymuş, sabahleyin evine sevinerek gelmiş. Külbulgavuç kardeşlerine yaşadığı olayları anlatmış. Onlar ise Külbulgavuç'u,

— Sen bizi kandırmaya çalışıyorsun! diye dövüp duvar dibine atmışlar.

Oğlanların yaşadığı ülkeye büyük bir haber gelmiş:

— Hanın kızı evleneceği genci seçiyor, kalenin başında pencereden bakıp elini uzattığında atıyla zıplayıp elinden yüzüğü alıp yere inen yiğide varacak. diye.

3 Aslan, Zeynep (2012). “Karaçay-Malkarlarda Tılsımlı Masallar (İnceleme-Metin)”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi s 508-511

İki büyük kardeş biri öküze diğeri tekeye binip küçüğe hiçbir şey söylemeden hanın kalesine doğru yola çıkmışlar.

Külbulgavuç'a ise yamaçta inekleri gütmeye işini vermişler. O inekleri sürüp çakmağını çakmış, tüylerin birini tutuşturmuş. Hemen kışneyip oynayarak yelesini savura savura mavi bir at yetişmiş. Üstünde mavi koşum takımı ve bir yiğit için baştan ayağa giysi varmış. Sonra Külbulgavuç ata binip halkın toplandığı yere doğru gitmiş. Gide gide yolda kardeşlerine yetişmiş, onlara selam verip geçmiş, ikisi de onu tanımamış. Şaşkınlık içinde:

— Bu mükemmel atlı da kim acaba? diye bakakalmışlar.

Külbulgavuç kaleye varmış. Orada halk toz-dumanmış. Genç, atıyla kalabalıktan biraz uzakta durmuş. O kadar adam ısrarla uğraşmış, ama hiçbirisi kalenin hizasına çıkamamış. Kız, ötede duran atlıyı görünce babasından şunu istemiş:

— O ötede duran atlıya söyleyiverin, o da sıçrayıp denesin.

Gençten şansını denemesi istenince, o da atını iyice hızlandırıp sıçramış, göğe öyle bir yükselmiş ki kaleden de yükseklerle çıkmış, ama yüzüğe el sürmeden inmiş.

Külbulgavuç, atıyla geri, ineklerin yanına gelmiş, atı serbest bırakmış, eski kıyafetlerini giymiş. Sonra hayvanları sürmeye devam edip akşama evine dönmüş. İki büyük kardeş büyük bir havadis vermişler:

— Hey, bir yiğit delikanlı gördük. Atıyla kaleden yükseklerle zıpladı, nedense yüzüğü almadan indi. demişler.

Külbulgavuç, hemen:

— O atlı benim! deyivermiş.

Kardeşleri ise, onu yalanlarının sonu yok diye güzelce patakla-mışlar.

İkinci gün de millet kalenin etrafına toplanmış. Önceki gibi gençler, yarışıp yüzüğü almayı umut etmişler. Ama başaramamışlar. İki kardeş, biri öküze biri de tekeye binip yola çıkınca Külbulgavuç da boz at ile yola çıkmış, selamlaşıp onların önüne geçmiş. İki kardeş de çok şaşırmışlar.

Boz atı ile Külbulgavuç kaleden biraz uzakta durmuş. Yine kız-

dan bir elçi gelip gencin atıyla zıplamasını istemiş. Külbulgavuç, atı zıplatıp pek yükseğe çıkıp kıza da keskin bir bakış fırlatmış, yüzüğü almadan yere inip gitmiş. Halk, dağılmış o gün. Külbulgavuç, atını gönderip evine gelmiş.

Eve gelir gelmez gençlerin anlattığı haberleri dinlemiş:

— O boz atlı benim. demiş. Gençler, yine yalancı diye dövmüşler onu.

Halk toplanalı artık üçüncü gün oluyormuş. Bu gün, son günmüş. İki kardeş yine öküz ile tekeye binip yola çıkmışlar. Külbulgavuç ise sığırların peşinden gitmiş. Onları kuru otları otlamaya bırakmış, çakmağını çıkıp kara tüyü yakmış. Hemen yeri sarsarak, yelesini savurup kuvvetli kuvvetli kişneyerek kara at koşum takımıyla gelmiş. Külbulgavuç, hemen üstündeki kıyafetleri saklayıp baştan aşağı giyinerek ata binip gitmiş. Yolda kardeşlerine rastlayıp selamlaşmış. Pek şaşırılmışlar, ama kim olduğunu çıkaramamışlar.

Kardeşler kaleye yetişmişler. Külbulgavuç atıyla epey uzakta durmuş. Yanına çok geçmeden elçiler gelmiş:

— Sen de bu büyük yarışa katılsaydın. diye yarışa katılmasını istemişler.

Halk, Külbulgavuç’a bakmış. O uzaklaşıp atını hızlandırıp sıçramış, yükseğe çıkıp geri gelmiş, yüzüğü alıp aşağı inmiş. Sonra atına kırbacını vurup arkasına bakmadan gözden kaybolmuş. Halk, şaşırmış kalmış. Külbulgavuç, ineklerin olduğu yere gidip atını serbest bırakmış, inekleri sürüp eski kıyafetleriyle eve gelmiş. Geldiğinde iki kardeşi epey şaşkın bir hâlde kara atının hikâyesini anlatıyorlarmış.

Külbulgavuç, yine içinde tutamayıp:

— O karalar giymiş atlı benim! demiş.

— Bu deli bizi nereye kadar aldatacak? diye gençler Külbulgavuç’u hiç acımadan dövmüşler.

Dördüncü gün:

— Hana damat çıktı, hana damat çıktı! diye büyük bir haber dolaıyormuş halkın arasında. Han, dünyayı toplayıp kapının önünde tepsilere yemek-su, boza-bira koydurmuş. Kız da bütün gençlere bakıp yüzüğü

aramış. Kızın yanında hanın vezirleri de varmış. Çok aramışlar, ama hiçbir şey bulamamışlar. Üstü başı dilenciye benzeyen Külbulgavuç, boza kadehini iki eliyle alınca kız, parmağına sarılı bez parçasını fark etmiş:

— Parmağını niye bağladın? diye sormuş.

Külbulgavuç:

— Kesmiştim. diye cevap vermiş.

Kız:

— Çöz, göreyim. demiş.

— Hıçın,⁴ et verirsen çözerim. diye cevap vermiş Külbulgavuç.

Kız, hemen hıçın, et getirtip dilenciye ikram etmiş. Külbulgavuç bezi parmağından atmış, hem kız hem vezirler hem de oradaki halk yüzüğü görmüş. Kimse inanmamış,

— Hırsız yakaladık. demişler. Sonra gencin üstünde çullanıp iyice dövmüşler. Genç, kuvvetsiz kalınca şöyle demiş:

— Siz beni böyle kötü biri olarak görmeyin, sözümü dinleyin. Yüzüğü ben aldım, üç defa farklı farklı atlarla geldim, işte böyle üçüncü gün kızın elinden yüzüğü kapıp gittim. İnanmazsanız yüzüğü yine oradan alayım. demiş.

Hem han, hem kızı, hem de vezirler denemesine izin vermişler. Külbulgavuç, ceplerinden çıkarıp çakmağını çakarak kara tüyü yakmış. Kara at hemen şıp diye yetişmiş. Külbulgavuç, yırtık pırtık giysileri atıp kara giysiler giymiş. Sonra halkın gözü önünde yüzüğü hanın kızının elinden alıp inmiş.

Bütün dünya hayret etmiş, gence övgüler yağdırmışlar. Han, kızını Külbulgavuç'a vermiş. Onlar mutluluk içinde yaşamışlar.

Onları görmediğimiz gibi, hastalık mastalık da görmeyelim.

4 Hıçın: bir tür börek

NASIPLIÇIK⁵(Özgün Metin)⁶

Ertte-ertte bir carlı tul katın gitçe caşçığı bla elni töben canında caşap bolğandı. Anı gitçe üyçüğünü başın mursa cabıp edi, ol bek carlı caşay edi. Caşçığı saw künnü uzununa oynargâ ketip, cañız da aşardan aşargâ keliwçü edi.

Caşçıknı teñçikleri masharap, aña «Nasıplıçık» dep atagan edile. Bir col da Nasıplıçık, bir tuwrağan gırcınnı da qoluna alıp, anı da kıyırından kemire-kemire barganlay, uwaq caşçıqla neni ese da tüye turğanların körgendi. Caşçıqlanı katına barganda, ala bir kiştikçikni tüye ketip, öltürge cetdirip turğanlay körgendi.

— Bu haripni nek tüyesiz? — dep sorgandı. Caşçıqla cuwap bermegendile. Sora ol:

— Tüymegiz da, anı maña berigiz, — degeninde, ala unamağandıla. — Da sora anı bağasına ma bu gırcınnı alıgız, — dep, caşçıqlağa gırcınçıgın uzathandı. Caşçıq kiştikni gırcınına alışdırıp, üyüne kaytıp:

— Anam, bir kiştikçik alıp kelgenme, — dep, hapañın aythandı.

Anası:

— İgi etgense, balam, ol da çıçhanlanı tuta turur, — degendi.

Bir kün biyağı Nasıplıçık bir gırcın tuwrağanı da alıp, kıyırından uwata da qaba barganlay, biyağı caşçıqla basınıp, neni ese da tüye turğanların körgendi. Çabıp barganında, caşçıqla bir it küçüknü tüye tura edile. Ala anı köpürden suwğa atabız dep tebiregenlerinde, ol:

— Siz anı öltürüp ne tabarıqsız, andan ese anı maña berigiz, — dep

5 Aslan, Zeynep (2012). *Karaçay-Malkarlarda Tılsımlı Masallar (İnceleme-Metin)*, Gazi Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 303-309.

6 Karaçay-Malkar masallarından biri olan “Nasıplıçık” masalı, Hacılanı Tanzila’nın *Karaçay-Malkar Comaqla, Tavruhla, Aytuvla* adlı kitabının birinci cildinde Karaçay-Malkar Kiril alfabesiyle yer almaktadır. Zeynep Aslan’ın *Karaçay-Malkarlarda Tılsımlı Masallar (İnceleme-Metin)* adlı tezinin 303-309. sayfaları arasında masalın transkripsiyonu, 508-511. sayfaları arasında ise Türkiye Türkçesine aktarması yapılmıştır. Burada Aslan’ın çalışması gözden geçirilerek masalın önce transkripsiyonu, ardından Türkiye Türkçesine aktarması verilmiştir.

tilegendi. Alay çaşçıkla ol it küçüknü berirge unamağandıla. Ol zaman-da:

— Mağız, anı üçün bu gircınnı alıgız, — dep, gircının alağa bergendi da, it küçüknü alıp, üyüne bargandı.

— Anam, bir küçük keltirgenme, — dep, aña küçüknü haparın aythandı. Anası biyağıça:

— Ahşı etgense, caşım, ol da konak kelse, bildire tururğa igidi,— dep ariw aythandı.

Bir qawum kün ozğandan sora, biyağı Nasıplıçık oynarğa bara turğanlay, çaşçıkla ne ese da bir zatnı tüye turğanların körgendi. Qatlarına cuwuklaşıp:

— Caşla, neni tüyesiz? — dep sorgandı. Ala:

— Çuñurğa bir cilan tüşgendi da, anı öltürürge küreşebiz, — degendile. Nasıplıçık:

— Da ol da bir candı. Anı bağasın men bereyim, öltürmegiz, — dep tilegendi da, koyunundan çıkarıp, bir gircın tuwrağançıknı bergendi. Sabiyçikle gircınnı da alıp, dawur ete ketgendile. Nasıplıçığ’a alayda qaldı. Bir kesekden çuñurçuqdan cilan adam awaz bla:

— Saw bol, sen meni acalımdan quthardıñ. Endi meni üyüme eltseñ edi, bek ullu ahşılıq eterik ediñ, — degendi.

Nasıplıçık, cılanı söyleşgenine seyirsinip:

— Da men seni üyüñü qaydan tabayım? — dep sordu. Cilan a:

— Sen meni kişige tiydirmey saqla, ansı colnu kesim tanıyma, — dedi.

Nasıplıçık, cılanı boluşurğa ırız bolup, ekisi da colğa tebire-dile. Köp zamannı bargandan sora, bir sırt üsüne cetgenlerinde, Nasıplıçık anı töben canında bir bazık zatla çulğanıp-çulğanıp turğanların körgendi. Ala wa cılanla bolğandıla. Caşçık, qorqup, arsarlı bolğanın cılan añılap, aña:

— Sen alanı nelerinden qorqasa? Qorqma da, süygeniñça atlap kel,— degendi. Nasıplıçık cılanı alay aythanına bazınıp, catıp turğan cılanlanı kimni başından, kimni quyruğundan basa, ol cılanı ızından anı

üyüne bargandı. Cilannı kelgenine bitew cılanla bek kuwanñandıla. Toy kurağandıla. Ne üçün deseñ, Nasıplıçık canın kutharıp keltirgen cılan, cılanlanı hanlarını ertteden beri tas bolup turğan kıızı bolğandı. Cılan ulula barısı da cıyılğandan sora, cılan hannı kıızı anı canın saklağan, ata üyüne alıp kelgen adam ulu Nasıplıçık bolğanın aythandı. Ol zamanda cılanla barısı da Nasıplıçıkñı bek sıylı körgendile.

Nasıplıçık, cılan hannı üyünde bir qawum kün turğandan sora, hannı kıızın çaķırtıp, aña üyüne keterge ırız bolğanın bildirgendı. Ol zamanda cılan hannı kıızı:

— Da, endi sen keterge tebiregen eseñ, ahşı colğa bar. Sen maña bek ullu ahşılık etgense. Sen ketip başlasañ, meni atam seni qurlay ci-bermez. Ol saña: «Maldan-haraketden da süygeniñ çaķlı al», — dese, sen cuķ alırğa unama da: «Ol awuzuñdağı bağır cüzüknü ber, alay bolmasa da, saw bol, ırrahat-salamat qalıgız», — de da, ketip tebire. Süymese da, ol anı saña bermey qoymaz, alay, bermese wa, men anı saña berdirirça eterme. Ol bağır cüzüknü wa hayırı budu: sen ol bağır cüzüknü awuzuña salıp, buyruğınu aytsañ, ol sağıatdan oķuna tórt cıyırma emegen çabıp kelip, seni ne túrlü buyruğınu da tamam eterle, — degendi. Andak sora Nasıplıçık üyüne keterge tebiregendı. Cılanlanı hanı çaşha:

— Sen meni tas bolğan balamı acaldan kuthargansa. Anı üçün saña bek ırızıma. Endi sen alay boş ketip qalsañ caramaz. Ne qadar mülk süye eseñ da, al,— degendi. Ol alay aythanda, Nasıplıçık:

— Uğay, saw bol. Calanda ol awuzuñdağı bağır cüzüknü berseñ — ber, uğay ese da, saw bol, saw qal,— dep ketip tebiregendı. Ol zamanda cılan han:

— Anı üyretgen da, sen da Allahdan aman tabıgız, ma! — dep, awuzundan çıgarıp, bağır cüzüknü çaşha bergendi.

Nasıplıçık üyüne kelgeninde, qart anası mursa başlı üyçükde munu tas bolğan sunup, bek carsıp tura edi. İtçik bla kiştikçik da bu kelirge ulluçuķla bolup tura edile. Caşnı kelgenine anası asırı kuwanñandan, bir cıl çaşawuna çaş bolğandı.

Nasıplıçık, bağır cüzüknü haporın bir adamğa da aytmaganlay, çaşırıp turğandı. Bir künleni kününde ol anasına:

— Anam, bar da, maña hannı kızın tile, — degendi. Caşını alay aythanına anası bek seyirsinñendi.

— Oy, sen teli, han kızın seni kibiklegemi berlikdi? — dep, uruşhandı. Alay bolsa da caşı dağıda:

— Oho, sen bir tilep kör, bermesele körürbüz, — dep aythandı. Caşı koymağanında, anası hannı qalasına bargandı. Eşik allında olturğandı da, iñirge deri turup, söz da aytalmağanlay, ızına qayıtıp kelgendi. Anası qaythanda, caş anasına:

— Aytdıñmı? — dep sorğandı. Anası:

— Uğay, — dep cuwaplağandı.

Ekinçi kün caş anasın biyağı keleşige cibergendi. Qart qatın barıp, biyağı cerde olturup tohtağandı. Ol alay olturup turğanlay, han ötüp bara, tünene da künnü uzunı alayda olturup turğan qatınnı biyağı cerde esledi.

— Sen tünene da saw künnü uzununa bılayda olturup turğansa. Sen nek kelgense? Saña ne zat kerekdi? — dep sorğandı. Qart qatın bek abızırağan da etgendi, alay bolsa da, hanña bılay aythandı:

— Da, awruwuñu alayım, qoruñ bolayım, ayıp etme kölüñ külme-sin. Sen aña kızını berirse dep da kimni aytırğa esinde bardı, alay ol bizni aman caş kibikni cüregi seni kızına alınıñandı da, bir da tıñlıq bermeydi. «Bar da hanña bildir», — dep tilegendi da, anı cüregin ırız eter üçün kelgenme.

Ol zamanda hanña bek açır tiygendi, alay, kesine açır tiygenin qart qatınña esletmez üçün, kölü bla aythança aythandı:

— Da men da kızımı anı kibik birewge berlikme, alay seni caşın meni qalam kibik bir qala işletip, maña kiyew bolurğa tiyişli bolsa, ayhay da, ol zamanda kızın alır.

Hannı hılıkkā etgenin sezip, qart qatınnı cüregi bek kıynalğandı. Qayıtıp üyüne kelip, hannı cuwabın caşına aythandı. Nasıplığıg'a olsağatdan oquna ol bağır cüzüknü awuzuna salıp, emegenlege buyurğandı:

— Tüz hannı qalası kibik bir qalanı erttenlikge işlep bitdirigiz, — dep.

Ol keçe hannı qalası kibik bir qala işlenip hazır bolğandı. Qart

katın erttenlikde eşikge çıkğanda, kalanı işlenip, hazır bolup turğanın körüp, kuwanıp, çabıp barıp, Nasıplıçıkğa aythandı. Ekisi da barıp, kalağa karağandıla. Ayhay, bek carathandıla. Caşnı anası kuwulup hanña bargandı.

— Da, awruwuñu alayım, caşım üyçük işletgen kibik etgendi, — degendi.

— Cañız keçege ol nasıpsız öksüz ne üy işlegendi, köreyim da bir küleyim! Meni kızım tururğa tiyişli üy ol qallay üydü? — dep, han, kesi kesine alay ayta, katınña wa: — Bir körgüztcü, harip, maña hannı kızı turluk üynü — degendi.

— Kel, awruwuñu alayım, körgüzteyim, — degendi qart katın. Ekisi da hannı arbazından çıkğanlay okuna, han karağandı da, elni birsi canında bir ariw kalanı körgendi. Qart katın:

— Da ma, awruwuñu alayım, caratırık eseñ, bizni üyübüz oldu, — dep, kalanı qolu bla körgüztcü.

Han, igi da iynanmay, barıp karağandı da, tüz kesini qalasıça, har nesi da alay işlenilgenin körgendi, alay hannı qalasından başhalığı wa bar edi: hannı qalası endi eski bolğan edi. Nasıplıçıkñı qalası wa altından, bağıla taşla bla casalıp, cim-cim cıltıray edi.

Han bek zarlanñandı. Alay bolsa da, hannı endi sıltawu qalmağandı. Andan sora, kesini kiyewlügünü allay bir macarmaqlığı bolğanın körgeninde, han kızın aña berirge ırızılığın aythandı da, kızın caşha bergendi.

Nasıplıçıkñı üyünde qart anası bla ariw katını em kesi bolmasa, başha ne şapaları, ne cumuşçuları, ne calçıları bolmağandı. Alay bolsa da, caşawları hannı üyünü caşawundan ese igi kesekge qolaylı bolğandı. Alanı alay caşağanlarına ol elni halkı da, han kesi da bek ullu seyirsinipturğandıla.

Ol elde wa bir uzak cerden kelip turğan bir amanlıqçı adam bolğandı. Ol amanlıqçı adam bir kün kelgendi da, Nasıplıçık, bağır cüzüknü awuzuna salıp, sölşe turğanın, caşırın tınılap, eşitgendi. Qarap turğandı da, cüzüknü caş ocaq bilekni kıyırına salğanın eslegendi. Nasıp-

lıçık, cüzüknü alayğa salıp, eşikge çığıp ketgendi. Olsağatdan oğuna ol cortuwulğa atlanñandı.

Amanlıkçı cüzüknü alayda qalğanın, hannı kiyewün da cortuwulğa ketgenin körgende, çabıp bargandı da, bir kümüşçüden eki altın cüzük, altın sırgala, dağıda başha kümüş kerekle da alğandı da:

— Bağaların a artıda berirme, — dep, ketgendi. Sora kesin kümüşçüçe etgendi da, Nasıplıçıkñı anasına bargandı.

— Anam, ol ocaq bilekni kıyırında turğan bağır cüzüknü maña berseñ, men anı üçün saña eki altın cüzük berirme, — degendi.

Qart qatın ırız bolğandı da, ol bağır cüzüknü orununa eki altın cüzük alıp, anı amanlıkçığa bergendi. Ol a olsağatdan oğuna atha minip colğa atlanñandı da, bir qawum kün bla bir qawum keçeni tohtamağanlay bargandı. Bir eki atnı çapdırgandan içlerin küydürgendi, öltürgendi. Sora, kesi çaşağan cerge cetgendi da, bağır cüzüknü awuzuna salıp:

— Busağatdan ol caşnı qalasın da, anasın da, qatının da alaydan köçürüp, beri keltirigiz, — dep buyurgandı emegenlege. Terk oğuna emegenle ol amanlıkçı adamnı buyruğun tamam etgendile. Ol, alay bla, Nasıplıçıkñı üyüne da, anasına da, qatınına da iye bolup qalğandı.

Kesini uzak aylanıwundan erigip, bir künleni kününde Nasıplıçık ızına qayıp kelse, seni cawuñ alaylağa qayıp kelsin! Alamat qalası da çok, anası da çok, ariw qatın da çok. Eski cerde biyağı eski mursabaş üyçük, iti bla kiştigi da açdan öle. Sorgandı adamlğa, alay bolsa da, barısı da aña qoşulup seyirsinñen bla buşuw etgen bolmasa, anı soruwuna cuwap beralğan bir adam çıqmağandı. Ol zamanda Nasıplıçık alanı izlerge tebiregendi. «Alanı tapmağanlay, men qayıp bu curtha kelmem», — dep ant etgendi. Eki temir çuruk bla bir temir tayaq da işletgendi. Temir çurukları da kiyip, temir tayaqnı da qoluna alıp, uzak colğa çıqğandı. Kiştigi bla iti da munu ızından tebiregendile. Ala köp künleni aylanñandıla, köp aylanı aylanñandıla, köp cıllanı aylanñandıla — tapmağandıla. Kesleri da arığandıla, canlarından toyğandıla. Temir çurukla da tawusulğandıla, temir tayaq da tawusulğandı, qışaçık bolğandı.

Bir kün ala bara-bara ketip, bir ullanı biyik sırtnı üsüne çıqğandıla. Nasıplıçık, ol sırtnı başından qarağanında, bir ariw özenni içinde qala-

sın kesi cañız süyelip turğanın körgendi. Üçüsü da kuwanışhandıla. Sora kalanı cañı iyesine keslerin esletmey, arı cuwuk barırğa amal izlegendile. Bek gitçeçik kiştik bolğanı sebepli, arı kiştikni ciberinge onowlaşhandıla. Anı arı cibere turup:

— İş kesiñe qalay tap körünse da, alay et, — dep, ol onownu etgendile.

Kiştik buğa-buğa bargandı. Arı-beri ete, hansla içi bla üyge kutulğandı. Üynü otowlarından birine kirgendi. Anda, üynü cañı iyesi — amanlıkçı adam, kesi cañız tohanağa minip, catıp, cuqlap turğanın körgendi. Kiştik, müyüşde bugup, ne eterge bilmey, bir kesek zamannı arsarlı bolup turğandı. Ol da alay turğanlay, üyge kiştik kelgenin da bilmey, bir çıçançık üy túbünde bezirerge, oynarğa dep çıqğandı. Kiştik, marlap turup, çıçançık qatına kelgenley, «hap» degendi da, tuthandı da qoyğandı. Asırı bek qorqğandan, çıçançıkni esi awğandı da qalğandı. Kiştik: «Öltürdüm da qoydum», — dep, bek qayğılı bolğandı, alay bir kesekden sora çıçançıkni ölmegenin bilgendi. Çıçançık es cıyğandı, sora kiştik aythandı:

— Men seni aşap qoyarğa bolluqma, alay andan ese men saña bir iş buyurayım, etermise?

Çıçançıkğa can kirgendi da:

— Aşap qoyma ansı, sen aythan zatnı, ne buyursañ da, men anı macarıma, — degendi.

Sora kiştik aythandı:

— Bu üyde suw barmıdı?

— Bardı.

— Bu üyde tartılğan çibiji barmıdı?

— Bardı.

— Ekisini da bolğan cerlerin bilemise?

— Bileme.

— Alay ese, bar da, quyruğuñu suwğa suq da, cibit. Bar da, anı cibijige suq da, çibiji cuğu et, sora bar da, quyruğuñu ma ol catıp turğan-

nı eki burun tişigine da suķ da, terk okuna kaç, — dep, kiştik çıçhanña üyretgendi.

Suwnu bla çibijini tabar üçün, çıçhançık aş üyge barırğa kerek edi. Anda wa bir oğursuz şapa bar edi da, ol andan bek qorqa edi, alay bolsa da, andan ese kiştikden bek qorqup, anı buyruğun eterge aythandı.

Çıçhançık ketip tebiregeninde:

— Kaçıp keterme dep, murat etme, kayırı barsañ da, men seni tabarma, qoluma tiyseñ a, süyegini da koymay aşarma, — dep, kiştik qorqak çıçhançıkını bütünda bek qorqutıp cibergendi.

Suw çelek tüp tapkada edi. Çıçhançık kıyruğun suwğa bek terk okuna suķğan edi. Çibiji turğan kamil tabaқçıǵ’a tüz şapanı aş ete turğan cerini başında edi da, çıçhançık aña cetip, kıyruğun bulğay turğanlay, şapa anı eslep, qolundağı çolpunu aña atıp cibergendi. Çolpunu kıyıyır çıçhançıkını başına tiyerge azdan qalıp, alay qutulğandı. Ekinçi ölümünden da qutulğanına qıwanıp, ol, barıp, cuqlap turğan amanlıqçını eki burun teşigine da çibiji cuğı kıyruğun suķğandı. Ol zamanda ol bek çüçgürgendi. Alay çüçgürgende, bağır cüzük anı awuzundan çartlap, üy túbüne tüşgendi. Kiştik anı sermep alıp, kaçandı. Amanlıqçı wa uyanñandı da, cüzükü kayırı tas bolğanın bilalmağandı.

Kiştik, bağır cüzüknü da alıp, qıwanıp, kaytıp kesini nögerlerine bargandı. Ala cüzüknü tabılğanına bek qıwanñandıla. Nasıplıq, ol sağıatdan okuna cüzüknü awuzuna salıp:

— Ol amanlıqçı adamnı meni mursa üyümü allına eltigiz da, anda eşik ağaça baylağız,— degendi. Anı aythanın emegenle tolturğandıla.

Nasıplıq nögerleri bla qalağa bara turup, bir teren suwğa tübegendile. İt, kiştikni da sırtına mindirip, alıp barganlay, Nasıplıq, küleme degendi da, cüzüknü awuzundan suwğa tüşürgendi. Suwğa tüşgenley, cüzüknü bir çabaқçık qaphandı da, kaçıp tebiregendi. Çabaқçık da kaçıp, it da qıwup bara-bara ketgendile da, it cetip, çabaқını kıyruğundan azqıq qaphanlay, ol cüzüknü da qoyup kaçandı. İt cüzüknü da alıp, ızına kaytıp kelgeninde, Nasıplıq bla kiştik suwdan çıǵıp, keslerin quruta tura edile.

Bıla qalağa kelgenlerinde, Nasıplıqını anası bla qatını üynü

içinde tutmağa begitilip tura edile. Nasıplıçıkı körgeñlerinde ala bek kuwanñandıla. Anı ariw қатını ol amanlıқçı adamға barırға unamaғanı üçün, ol қadar zamannı içinde tutmaқda turғanlarını hapañ aythandıla.

Andan sora ala barısı da ellerine kelgendile. Amanlıқçı da ömürge deri tutmaқға salınñandı. Nasıplıқ, anası, ariw қатını, itçik, kiştikçik da alay bla ırahat, nasıplı қаşıp қалғандıla.

NASIPLI⁷

(Aktarma Metin)

Evvel zaman içinde fakir dul bir kadın, oğluyla ülkenin ücra bir köşesinde yaşamış. Küçük evinin çatısını ısırgan otları kaplamış, o kadar fakir bir hayatları varmış. Oğlu bütün gün oyun oynamaya gider, eve sadece yemekten yemeğe gelirmiş.

Akranları, oğlanla alay ettiğinden ona Nasıplı diye isim takmışlar. Bir gün Nasıplı, bir dilim ekmeği eline alıp kenarından kemire kemire giderken ufak çocukların bir şeyi hırpaladıklarını görmüş. Çocukların yanına gidince küçük bir kedicici öldüresiye dövdüklerini görmüş.

— Bu zavallıyı niye dövüyorsunuz? diye sormuş. Çocuklar cevap vermemişler. Sonra o:

— Dövmeyin onu bana verin. demiş, ama kabul etmemişler.

— O hâlde karşılığında işte bu ekmeği alın. demiş ve oğlanlara ekmeğini uzatmış. Oğlancık, kediyi ekmeğiyle takas edip evine dönmüş:

— Anam, bir kedicik alıp geldim. diye haber vermiş.

Anası:

— İyi etmişsin balam, o da fareleri yakalar. demiş.

Bir gün yine Nasıplı bir parça ekmek almış, kenarından koparıp ısıra ısıra giderken yine oğlanlar dolmuş bir şeyi dövüyorlarmış. Yanlarına koşup gittiğinde oğlanlar yavru bir köpeği dövüyorlarmış. Onu tam köprüden nehre atmaya kalkıştıklarında:

7 Aslan, Zeynep (2012). *Karaçay-Malkarlarda Tılsımlı Masallar (İnceleme-Metin)*, Gazi Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 508-511.

— Onu öldürmekle elinize ne geçecek! Öldürmektense bana verin. demiş. Ama çocuklar küçük köpeği vermeye razı olmamışlar. Bunun üzerine:

— İşte, karşılığında bu ekmeği alın! deyip ekmeğini onlara vermiş, yavru köpeği alıp evine varmış.

— Anam, yavru bir köpek getirdim. diye köpeğin haberini vermiş. Anası yine:

— İyi yapmışsın oğlum, o da misafir gelince haber verir, iyi olur. diye hoş karşılamış.

Gel zaman git zaman, Nasıplı yine oynamaya gittiğinde oğlanların her neyse bir şeyi dövdüklerini görmüş. Yanlarına yaklaşır:

— Gençler, ne dövüyorsunuz? diye sormuş. Onlar:

— Çukura bir yılan düşmüş de onu öldürmeye çalışıyoruz. demişler.

Nasıplı:

— Ama o da can! Onun karşılığını vereyim, öldürmeyin. demiş ve koynundan çıkardığı bir parça ekmeği vermiş. Çocuklar ekmeği alıp gü-rültü patırtı çıkararak gitmişler. Nasıplı orada kalmış. Kısa bir süre sonra çukurdaki yılan, insan sesi ile:

— Sağ ol, sen benim hayatımı kurtardın. Şimdi beni evime götürürsen bana çok büyük bir iyilik yapmış olacaksın. demiş.

Nasıplı, yılanın konuştuğuna hayret edip:

— İyi de ben senin evini nasıl bulayım? diye sormuş. Yılan da:

— Ben yolu biliyorum, sen yeter ki beni insanlardan koru. demiş.

Nasıplı, yılanı yardım etmeye razı olmuş, ikisi birlikte yola çıkmışlar. Epey zaman gittikten sonra bir tepeye vardıklarında Nasıplı, yerde kalın bir şeylerin kıvrılıp dolandığını görmüş. Onlar da yılanmış. Yılan, gencin korkup ürktüğünü anlayınca:

— Sen onların neyinden korkuyorsun? Korkma, dilediğin gibi atla gel! demiş. Nasıplı, yılanın öyle demesinden cesaret bulup kiminin başına kiminin kuyruğuna basarak, o yılanın peşinden evine kadar gitmiş. Yılanın geldiğine bütün yılanlar çok sevinmişler. Toy düzenlemişler.

“Niçin” diyecek olursanız, Nasıplı’nın canını kurtarıp getirdiği yılan, yılanlar hanının epey zaman önce kaybolan kızıymış. Yılan hanının kızı, yılan oğullarının hepsi toplandıktan sonra, canını kurtarıp kendisini baba evine getirenin âdemoğlu Nasıplı olduğunu söylemiş.

Bunun üzerine yılanların hepsi de Nasıplı’ya pek hürmet göstermişler.

Nasıplı, yılan hanının evinde bir süre kaldıktan sonra hanın kızı, Nasıplı’yı huzuruna çağırtmış, evine getirdiği için ona teşekkür etmiş. Yılan hanının kızı daha sonra:

— Şimdi gitmek istersen yolun açık olsun. Sen bana çok büyük bir iyilik yaptın. Gideceğin zaman babam, seni eli boş göndermez. Sana, ‘Malımdan mülkümden istediğin kadar al!’ dediğinde hiçbir şey isteme. ‘O ağzındaki bakır yüzüğü ver yeter, olmaz dersen canın sağ olsun, selametle kal.’ de ve gitmeye kalkış. O istemeye istemeye de olsa yüzüğü sana vermeden yollamaz, vermezse de ben onu sana verdiririm. O bakır yüzüğün tılsımı şu; o bakır yüzüğü ağzına alıp dileğini söylediğin vakit hemen seksen tane emegen⁸ koşup gelir, ne dileğin varsa yerine getirir. demiş.

Ondan sonra Nasıplı, evine gitmek için hazırlanmaya başlamış. Yılanlar hanı gence:

— Sen benim kaybolan evlâdımı ölümden kurtardın. Onun için sana minnettarım. Şimdi seni öyle eli boş göndermek olmaz. Ne kadar mal mülk istersen al. demiş. O öyle deyince Nasıplı:

— Hayır, sağ ol. Sadece o ağzındaki bakır yüzüğü versen yeter, olmaz dersen de sağ ol, sağlıcakla kal. deyip gitmeye kalkışmış. O zaman yılan han:

— Bunu sana öğreten de sen de Allah’tan bulun, al! diye ağzından çıkarıp bakır yüzüğü gence vermiş.

Nasıplı, evine geldiğinde yaşlı anası, ısırgan otuyla kaplanmış evceğizlerinde onun kaybolduğunu sandığından pek endişeli bir hâldeymiş.

8 Emegen: Karaçay-Malkar mitolojisinde bir tür dev. Nart anlatılarına göre Kafkas halklarının efsanevi ataları olan Nartlar, ezeli düşmanları emegenlere karşı savaşır.

Yavru köpek de kedicik de o gelene kadar büyümüş, kocaman olmuşlar. Anası oğlunun geldiğine o kadar sevinmiş ki âdeta bir yaş gençleşmiş.

Nasıplı, bakır yüzüğün kerametini kimseye söylememiş, gizlemiş. Günlerden bir gün anasına:

— Anam git de bana hanın kızını iste. demiş. Anası, oğlunun öyle söylemesine pek şaşırılmış.

— Oyy seni deli, han, kızını senin gibilere mi verecek? diye azarlamış. Buna rağmen genç tekrar:

— Ohoo sen bir iste de gör, vermezlerse görüşürüz. demiş. Oğlu ısrar edince anası hanın kalesine gitmiş. Ama kapının önünde oturmuş, akşama kadar durup hiçbir şey söylemeden geri dönmüş. Anası dönünce genç, anasına:

— Söyledin mi? diye sormuş. Anası:

— Hayır! diye cevap vermiş.

İkinci gün genç, anasını yine dünürçülüğe göndermiş. Yaşlı kadın gidip yine aynı yerde oturup beklemiş. Öyle oturduğu sırada han geçip giderken kadını görmüş. Han, o kadının bir gün önce de gün boyunca yine aynı yerde oturduğunu fark etmiş.

— Sen, dün de bütün gün burada oturmuştun. Neden geldin? Neye ihtiyacın var? diye sormuş. Yaşlı kadın pek çekinmiş, ama yine de hana şöyle söylemiş:

— Kulun kölen olayım kınama, ayıplama. Senin ona kızını vereceğin kimin aklına gelir? Ancak bizim haylaz oğlan gibisi senin kızını almayı aklına koyar da insana huzur vermez. ‘Hana git söyle’ dedi, onun gönlü olsun diye geldim.

Bunun üzerine han, kadına acımış, ama kadına belli etmemek için şunları söylemiş:

— Tam da kızımı onun gibi birine vermek istiyordum, ama oğlun benim kalem gibi bir kale yapıp damadım olmaya yakışırsa tabii, o zaman kızımı alır.

Hanın alay ettiğini anlayan yaşlı kadın çok üzülmüş. Evine geline hanın cevabını oğluna söylemiş. Nasıplı ise hemen bakır yüzüğü ağzına koyup emegenlere buyurmuş:

— Hanın kalesi gibi bir kale yapın, sabaha bitmiş olsun!

O gece hanın kalesi gibi bir kale yapılıp hazırlanmış. Yaşlı kadın sabahleyin kapıya çıktığında kalenin yapılıp hazır olduğunu görünce sevinçle koşmuş, Nasıplı'ya anlatmış. İkisi de gidip kaleye bakmışlar. Çok beğenmişler, gencin anası sevinçle hana gitmiş.

— Kurban olduğum, oğlum seninki gibi bir ev yaptı. demiş.

Han, kendi kendine

— Yalnızca bir gecede o sefil öksüz ne evi yapacakmış, göreyim de güleyim! Kızımın oturmasına yaraşır bir ev nasıl yapacak? demiş, kadına ise

— Göster bakalım bana hanın kızının yaşayacağı evi! demiş.

— Gel kurban olduğum, göstereyim. demiş yaşlı kadın. İkisi de hanın avlusundan çıktıkları zaman, han bakmış ki ülkenin bir ucunda güzel bir kale görünüyor. Yaşlı kadın:

— İşte, kurban olduğum, beğendin mi? O bizim evimiz! diye eliyle kaleyi göstermiş.

Han pek inanmamış, ama gidip bakmış. Her şey, tam tamına kalesi gibiymiş. Hatta hanın kalesinden üstünlüğü bile varmış; hanın kalesi şimdi ona göre eskiymiş. Nasıplı'nın kalesi ise altınlarla, pahalı taşlarla bezenmiş, ıslıl ıslıl parlıyormuş.

Han pek kıskanmış. Ama yine de artık bir bahanesi kalmamış. Damat adayının maharetini gördüğü için kızını vermeye razı olduğunu söylemiş ve gence kızını vermiş.

Nasıplı'nın evinde yaşlı anası ile güzel karısı ve kendisi dışında ne aşçıları ne hizmetçileri ne de yardımcıları varmış. Buna rağmen hanın hayatından daha rahat, daha refah bir hayatları varmış. Onların bu yaşayışlarına o ülkenin halkı da hanı da hayret ediyormuş.

O ülkede uzaklardan gelmiş bir sahtekâr varmış. O sahtekâr bir gün gelmiş, Nasıplı'nın bakır yüzüğü ağzına koyduktan sonra bir şeyler söylediğini görüp sırrını işitmiş. Gencin yüzüğü ocağın kenarına koyduğunu fark etmiş. Nasıplı, yüzüğü oraya bırakıp dışarı çıkmış. Hemen atına binip akına gitmiş.

Sahtekâr, yüzüğün orada olduğunu, hanın damadının da akına git-

tiğini görünce koşmuş kuyumcudan iki altın yüzük, altın küpeler vesaire başka gümüşler alıp:

— Parasını sonra veririm. deyip gitmiş. Sonra kendisi kuyumcu kılığına girmiş ve Nasıplı'nın anasına gitmiş.

— Anam, o ocağın kenarında duran bakır yüzüğü bana verirsen sana iki tane altın yüzük veririm. demiş.

Yaşlı kadın kabul etmiş, bakır yüzüğün yerine iki altın yüzük alıp onu sahtekâra vermiş. Sahtekâr hemen ata binip yola çıkmış ve gece gündüz demeden durmadan gitmiş. Koşturmaktan bir iki atının içlerini yakmış, öldürmüştü. Sonra yaşadığı yere varmış ve bakır yüzüğü ağzına alıp:

— Hemen o gencin kalesini, anasını ve karısını oradan alıp buraya getirin! diye buyurmuş emegenlere. Emegenler, sahtekâr adamın emrini çabucak yerine getirmişler. O, böylece Nasıplı'nın hem evini hem anasını hem de karısını kaçırmış!

Nasıplı günlerden bir gün uzaklarda dolaşmaktan sıkılıp geri dönünce düşmanının oralara geldiğini anlamış. Muhteşem kalesi de yok, anası da yok, güzel karısı da yok! Yerlerinde ise çatısı ısırgan otlarıyla kaplı eski evceğizleri ve açlıktan ölmek üzere olan kedisiyle köpeği! Etrafındakilere sormuş, ama herkes onun gibi şaşkın ve üzgün olduğundan hiç kimse sorusuna cevap verememiş. Bunun üzerine Nasıplı onları aramaya çıkmış.

— Onları bulmadan geri dönmem! diye ant içmiş.

Bir çift demir çizme ile bir demir baston yaptırmış. Demir çizmeleri giyip demir asayı da eline alıp uzak diyarlara doğru yol almış. Kedisi ile köpeği de peşinden gitmişler. Günlerce, aylarca, yıllarca yol gitmişler, bulamamışlar. Yorulup canlarından bezmişler. Demir çizmeler mahvolmuş, demir asa da eskimiş kısacık kalmış.

Günlerden bir gün, gide gide yüksek bir tepeye tırmanmışlar. Nasıplı o tepenin başından bakınca güzel bir vadide, kalesinin bütün heybetiyle dimdik yükseldiğini görmüş. Üçü de çok sevinmişler. Sonra kalenin yeni sahibine kendilerini fark ettirmeden oraya yaklaşmanın bir yolunu aramışlar. Kedi çok küçük olduğundan, oraya kediyi yollamaya karar vermişler. Onu oraya gönderirken:

— Nasıl kolayına gelirse öyle yap. demişler.

Kedi gizlice gitmiş. Öteye beriye gidip otların içine gizlenerek eve girmeyi başarmış. Odalardan birine girmiş. Orada, evin yeni sahibi yani sahtekâr adam, tahtında uyuyormuş. Kedi ne yapacağını bilmediğinden, bir süre kararsız kalıp köşede saklanmış. O orada dururken eve kedi geldiğinden habersiz bir fare, evin içinde eğlenmeye, oynamaya çıkmış. Kedi, pusuya yatmış, fare yanına gelince de “Ham!” demiş tutmuş, ama hemen bırakmış. Farecik korkusundan bayılmış. Kedi:

— Öldürdüm galiba! diye kaygılanmış, ama biraz sonra farenin ölmediğini anlamış. Fare, kendine geldikten sonra kedi şöyle demiş:

— Seni yiyip bitiririm ama bunun yerine sana bir iş buyursam yapar mısın?

Fareye can gelmiş:

— Yeme de ne dersen, ne emredersen yaparım! demiş.

Sonra kedi anlatmış:

— Bu evde su var mı?

— Var.

— Bu evde çekilmiş kırmızıbiber var mı?

— Var.

— İkisinin de nerede olduğunu biliyor musun?

— Biliyorum.

Kedi:

— Öyleyse gidip kuyruğunu suya sok ıslansın, sonra kuyruğunu kırmızıbibere batır, sonra da git, kuyruğunu işte orada yatan adamın burunun iki deliğine de sokup hemen kaç. diye fareyi tembihlemiş.

Su ile kırmızıbiberi bulması için farenin mutfığa girmesi gerekiyormuş. Mutfakta huysuz bir aşçı varmış. Ondan pek korkarmış ama yine de kediden daha çok korktuğundan, kedinin söylediklerini yapmayı kabul etmiş.

Fare giderken kedi:

— Kaçıp giderim diye heveslenme, nereye gidersen git seni bulu-

rum, elime geçtiğinde ise kemiklerini bile bırakmadan yerim! diye korkak fareyi büsbütün korkutup öyle göndermiş.

Su kovası, alt raftaymış. Fare çabucak kuyruğunu suya sokmuş. Kırmızıbiberin olduğu ahşap çanak, tam da aşçının yemek yaptığı yerin oradaymış, fare ona ulaşır kuyruğunu bibere bularken aşçı fark edince elindeki kepçeyi atıp fareyi kovmuş. Kepçenin kenarı az kalsın farenin kafasına çarpıyormuş, ama kurtulmuş. İkinci kez ölümden kurtulduğuna sevinerek uyuyan sahtekârın burun deliklerine biberli kuyruğunu sokmuş. Bunun üzerine adam hapsirmiş. Hapşırınca da bakır yüzük ağzından fırlayıp yere düşmüş. Kedi, yüzüğü kaptığı gibi kaçmış. Sahtekâr ise uyanmış ama yüzüğü nasıl kaybettiğini anlayamamış.

Kedi, bakır yüzüğü alıp sevinçle arkadaşlarının yanına dönmüş. Yüzüğün bulunduğu çok sevinmişler. Nasıplı hemen yüzüğü ağzına alıp:

— O sahtekârı benim ısırgan otlarıyla kaplı evimin önüne götürün, oradaki tahta kapıya bağlayın. demiş. Emegenler söylediğini yapmış.

Nasıplı ile arkadaşları kaleye giderken derin bir ırmağa rastlamışlar. Köpek, kediye sırtına bindirince Nasıplı kahkaha atmış, yüzüğü ağzından düşürmüştü. Suyu düşen yüzüğü bir balık kapıp kaçmaya başlamış. Köpek, kaçan balığı kovalamış, yetişip balığın kuyruğundan tutunca; balık, yüzüğü bırakıp kaçmış. Köpek, yüzüğü de alıp geri geldiğinde Nasıplı ile kedi, sudan çıkmış kurulanıyorlarmış.

Kaleye geldiklerinde Nasıplı'nın anası ile karısı, evdeki zindanda tutsakmış. Nasıplı'yı gördüklerine çok sevinmişler. Güzel karısı, sahtekâr adama varmaya razı olmadığı için bunca zaman zindanda kaldıklarını söylemiş.

Ondan sonra hepsi de ülkelerine gelmişler. Sahtekâr, sonsuza kadar zindanda kalmış. Nasıplı, anası, güzel karısı, köpekçik ve kedicik ise mutluluk, bolluk ve bereket içinde yaşamışlar.

AK EÇKİÇİK⁹

(Özgün Metin)¹⁰

Ertte-ertte bir carlı tul katın gitçe caşçığı bla elni töben canında caşap bolğandı. Anı gitçe üyçüğünü başın mursa cabıp edi, ol bek carlı caşay edi. Caşçığı saw künnü uzununa oynargä ketip, cañız da aşardan aşargä keliwçü edi.

Caşçıknı teñçikleri masharap, aña «Nasıplıçık» dep atağan edile. Bir col da Nasıplıçık, bir tuwrağan gırcınnı da qoluna alıp, anı da kıyırından kemire-kemire barganlay, uwaq caşçıqla neni ese da tüye turğanların körgendi. Caşçıqlanı katına barganda, ala bir kiştikçikni tüye ketip, öltürge cetdirip turğanlay körgendi.

— Bu haripni nek tüyesiz? — dep sorgandı. Caşçıqla cuwap bermegendile. Sora ol:

— Tüymegiz da, anı maña berigiz, — degeninde, ala unamağandıla. — Da sora anı bağasına ma bu gırcınnı alıgız, — dep, caşçıqlağa gırcınçıgın uzathandı. Caşçıq kiştikni gırcınına alışdırıp, üyüne kaytıp:

— Anam, bir kiştikçik alıp kelgenme, — dep, hapaşın aythandı.

Anası:

— İgi etgense, balam, ol da çıçhanlanı tuta turur, — degendi.

Bir kün biyağı Nasıplıçık bir gırcın tuwrağannı da alıp, kıyırından uwata da qaba barganlay, biyağı caşçıqla basınıp, neni ese da tüye turğanların körgendi. Çabıp barganında, caşçıqla bir it küçüknü tüye tura edile. Ala anı köpürden suwğa atabız dep tebiregenlerinde, ol:

— Siz anı öltürüp ne tabarıqsız, andan ese anı maña berigiz, — dep

9 Aslan, Zeynep (2012). Karaçay-Malkarlarda Tılsımlı Masallar (İnceleme-Metin), Gazi Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 336-342.

10 Karaçay-Malkar masallarından biri olan “Ak Eçkiçik” masalı, Hacılanı Tanzila’nın *Karaçay-Malkar Comaqla, Tavruhla, Aytuvla* adlı kitabının birinci cildinde Karaçay-Malkar Kiril alfabesiyle yer almaktadır. Zeynep Aslan’ın *Karaçay-Malkarlarda Tılsımlı Masallar (İnceleme-Metin)* adlı tezinin 336-342. sayfaları arasında masalın transkripsiyonu, 502-508. sayfaları arasında ise Türkiye Türkçesine aktarması yapılmıştır. Burada Aslan’ın çalışması gözden geçirilerek masalın önce transkripsiyonlu özgün metni, ardından Türkiye Türkçesine aktarması verilmiştir.

tilegendi. Alay çaşçıkla ol it küçüknü berirge unamağandıla. Ol zamanda:

— Mağız, anı üçün bu gircınnı alıgız, — dep, gircının alağa bergendi da, it küçüknü alıp, üyüne bargandı.

— Anam, bir küçük keltirgenme, — dep, aña küçüknü haparın aythandı. Anası biyağıça:

— Ahşı etgense, caşım, ol da konak kelse, bildire tururğa igidi,— dep ariw aythandı.

Bir qawum kün ozğandan sora, biyağı Nasıplıçık oynarğa bara turğanlay, çaşçıkla ne ese da bir zatnı tüye turğanların körgendi. Qatlarına cuwuklaşıp:

— Caşla, neni tüyesiz? — dep sorgandı. Ala:

— Çuñurğa bir cilan tüşgendi da, anı öltürürge küreşebiz, — degendile. Nasıplıçık:

— Da ol da bir candı. Anı bağasın men bereyim, öltürmegiz, — dep tilegendi da, koyunundan çıkarıp, bir gircın tuwrağançıknı bergendi. Sabiyçikle gircınnı da alıp, dawur ete ketgendile. Nasıplıçığ’a alayda qaldı. Bir kesekden çuñurçuqdan cilan adam awaz bla:

— Saw bol, sen meni acalımdan quthardıñ. Endi meni üyüme eltseñ edi, bek ullu ahşılıq eterik ediñ, — degendi.

Nasıplıçık, cilannı söyleşgenine seyirsinip:

— Da men seni üyüñü qaydan tabayım? — dep sordu. Cilan a:

— Sen meni kişige tiydirmey saqla, ansı colnu kesim tanıyma, — dedi.

Nasıplıçık, cilanña boluşurğa ırız bolup, ekisi da colğa tebire-dile. Köp zamannı bargandan sora, bir sırt üsüne cetgenlerinde, Nasıplıçık anı töben canında bir bazık zatla çulğanıp-çulğanıp turğanların körgendi. Ala wa cilanla bolğandıla. Caşçık, qorqup, arsarlı bolğanın cilan añılap, aña:

— Sen alanı nelerinden qorqasa? Qorqma da, süygeniñça atlap kel,— degendi. Nasıplıçık cilannı alay aythanına bazınıp, catıp turğan cilanlanı kimni başından, kimni quyruğundan basa, ol cilannı ızından anı

üyüne bargandı. Cilannı kelgenine bitew cılanla bek kuwanñandıla. Toy kurağandıla. Ne üçün deseñ, Nasıplıçık canın kutharıp keltirgen cılan, cılanlanı hanlarını ertteden beri tas bolup turğan kıızı bolğandı. Cılan ulula barısı da cıyılğandan sora, cılan hannı kıızı anı canın saklağan, ata üyüne alıp kelgen adam ulu Nasıplıçık bolğanın aythandı. Ol zamanda cılanla barısı da Nasıplıçıkñı bek sıylı körgendile.

Nasıplıçık, cılan hannı üyünde bir qawum kün turğandan sora, hannı kıızın çaķırtıp, aña üyüne keterge ırız bolğanın bildirgendı. Ol zamanda cılan hannı kıızı:

— Da, endi sen keterge tebiregen eseñ, ahşı colğa bar. Sen maña bek ullu ahşılık etgense. Sen ketip başlasañ, meni atam seni qurlay ci-bermez. Ol saña: «Maldan-haraketden da süygeniñ çaķlı al», — dese, sen cuķ alırğa unama da: «Ol awuzuñdağı bağır cüzüknü ber, alay bolmasa da, saw bol, ırrahat-salamat qalıgız», — de da, ketip tebire. Süymese da, ol anı saña bermey qoymaz, alay, bermese wa, men anı saña berdirirça eterme. Ol bağır cüzüknü wa hayırı budu: sen ol bağır cüzüknü awuzuña salıp, buyruğınu aytsañ, ol sağıatdan oķuna tórt cıyırma emegen çabıp kelip, seni ne túrlü buyruğınu da tamam eterle, — degendi. Andak sora Nasıplıçık üyüne keterge tebiregendı. Cılanlanı hanı çaşha:

— Sen meni tas bolğan balamı acaldan kuthargansa. Anı üçün saña bek ırızıma. Endi sen alay boş ketip qalsañ caramaz. Ne qadar mülk süye eseñ da, al,— degendi. Ol alay aythanda, Nasıplıçık:

— Uğay, saw bol. Calanda ol awuzuñdağı bağır cüzüknü berseñ — ber, uğay ese da, saw bol, saw qal,— dep ketip tebiregendı. Ol zamanda cılan han:

— Anı üyretgen da, sen da Allahdan aman tabıgız, ma! — dep, awuzundan çıgarıp, bağır cüzüknü çaşha bergendi.

Nasıplıçık üyüne kelgeninde, qart anası mursa başlı üyçükde munu tas bolğan sunup, bek carsıp tura edi. İtçik bla kiştikçik da bu kelirge ulluçuķla bolup tura edile. Caşnı kelgenine anası asırı kuwanñandan, bir cıl çaşawuna çaş bolğandı.

Nasıplıçık, bağır cüzüknü haporın bir adamğa da aytmaganlay, çaşırıp turğandı. Bir künleni kününde ol anasına:

— Anam, bar da, maña hannı kızın tile, — degendi. Caşını alay aythanına anası bek seyirsinñendi.

— Oy, sen teli, han kızın seni kibiklegemi berlikdi? — dep, uruşhandı. Alay bolsa da caşı dağıda:

— Oho, sen bir tilep kör, bermesele körürbüz, — dep aythandı. Caşı koymağanında, anası hannı qalasına bargandı. Eşik allında olturğandı da, iñirge deri turup, söz da aytalmağanlay, ızına qayıtıp kelgendi. Anası qaythanda, caş anasına:

— Aytdıñmı? — dep sorgandı. Anası:

— Uğay, — dep cuwaplağandı.

Ekinçi kün caş anasın biyağı keleşige cibergendi. Qart qatın barıp, biyağı cerde olturup tohtağandı. Ol alay olturup turğanlay, han ötüp bara, tünene da künnü uzunı alayda olturup turğan qatınnı biyağı cerde esledi.

— Sen tünene da saw künnü uzununa bılayda olturup turğansa. Sen nek kelgense? Saña ne zat kerekdi? — dep sorgandı. Qart qatın bek abızırağan da etgendi, alay bolsa da, hanña bılay aythandı:

— Da, awruwuñu alayım, qoruñ bolayım, ayıp etme kölüñ külme-sin. Sen aña kızını berirse dep da kimni aytırğa esinde bardı, alay ol bizni aman caş kibikni cüregi seni kızına alınıñandı da, bir da tıñlıq bermeydi. «Bar da hanña bildir», — dep tilegendi da, anı cüregin ırız eter üçün kelgenme.

Ol zamanda hanña bek açır tiygendi, alay, kesine açır tiygenin kart qatınña esletmez üçün, kölü bla aythança aythandı:

— Da men da kızımı anı kibik birewge berlikme, alay seni caşın meni qalam kibik bir qala işletip, maña kiyew bolurğa tiyişli bolsa, ayhay da, ol zamanda kızın alır.

Hannı hılıkkā etgenin sezip, kart qatınnı cüregi bek kıynalğandı. Qayıtıp üyüne kelip, hannı cuwabın caşına aythandı. Nasıplığıg'a olsağatdan oquna ol bağır cüzüknü awuzuna salıp, emegenlege buyurğandı:

— Tüz hannı qalası kibik bir qalanı erttenlikge işlep bitdirigiz, — dep.

Ol keçe hannı qalası kibik bir qala işlenip hazır bolğandı. Qart

katın erttenlikde eşikge çıkğanda, qalanı işlenip, hazır bolup turğanın körüp, quwanıp, çabıp barıp, Nasıplıçıkğa aythandı. Ekisi da barıp, qalağa qarağandıla. Ayhay, bek carathandıla. Caşnı anası quwulup hanña bargandı.

— Da, awruwuñu alayım, caşım üyçük işletgen kibik etgendi, — degendi.

— Cañız keçege ol nasıpsız öksüz ne üy işlegendi, köreyim da bir küleyim! Meni kızım tururğa tiyişli üy ol qallay üydü? — dep, han, kesi kesine alay ayta, katınña wa: — Bir körgüztcü, harip, maña hannı kızı turluk üynü — degendi.

— Kel, awruwuñu alayım, körgüzteyim, — degendi qart katın. Ekisi da hannı arbazından çıkğanlay oquna, han qarağandı da, elni birsi canında bir ariw qalanı körgendi. Qart katın:

— Da ma, awruwuñu alayım, caratırık eseñ, bizni üyübüz oldu, — dep, qalanı qolu bla körgüztcgendi.

Han, igi da iynanmay, barıp qarağandı da, tüz kesini qalasıça, har nesi da alay işlenilgenin körgendi, alay hannı qalasından başhalığı wa bar edi: hannı qalası endi eski bolğan edi. Nasıplıçıkñı qalası wa altından, bağıla taşla bla casalıp, cim-cim cıltıray edi.

Han bek zarlanñandı. Alay bolsa da, hannı endi sıltawu qalmağandı. Andan sora, kesini kiyewlügünü allay bir macarmaqlığı bolğanın körgeninde, han kızın aña berirge ırızılığın aythandı da, kızın caşha bergendi.

Nasıplıçıkñı üyünde qart anası bla ariw katını em kesi bolmasa, başha ne şapaları, ne cumuşçuları, ne calçıları bolmağandı. Alay bolsa da, caşawları hannı üyünü caşawundan ese igi kesekge qolaylı bolğandı. Alanı alay caşağanlarına ol elni halkı da, han kesi da bek ullu seyirsinipturğandıla.

Ol elde wa bir uzak cerden kelip turğan bir amanlıkçı adam bolğandı. Ol amanlıkçı adam bir kün kelgendi da, Nasıplıçık, bağır cüzüknü awuzuna salıp, söleşe turğanın, caşırın tınılap, eşitgendi. Qarap turğandı da, cüzüknü caş ocaq bilekni kıyırına salğanın eslegendi. Nasıp-

lıçık, cüzüknü alayğa salıp, eşikge çığıp ketgendi. Olsağatdan oğuna ol cortuwulğa atlanıandı.

Amanlıkçı cüzüknü alayda qalğanın, hannı kiyewün da cortuwulğa ketgenin körgende, çabıp bargandı da, bir kümüşçüden eki altın cüzük, altın sırgala, dağıda başha kümüş kerekle da alğandı da:

— Bağaların a artıda berirme, — dep, ketgendi. Sora kesin kümüşçüçe etgendi da, Nasıplıçıkını anasına bargandı.

— Anam, ol ocaq bilekni kıyırında turğan bağır cüzüknü maña berseñ, men anı üçün saña eki altın cüzük berirme, — degendi.

Qart qatın ırız bolğandı da, ol bağır cüzüknü orununa eki altın cüzük alıp, anı amanlıkçığa bergendi. Ol a olsağatdan oğuna atha minip colğa atlanıandı da, bir qawum kün bla bir qawum keçeni tohtamağanlay bargandı. Bir eki atnı çapdırgandan içlerin küydürgendi, öltürgendi. Sora, kesi çaşağan cerge cetgendi da, bağır cüzüknü awuzuna salıp:

— Busağatdan ol caşnı qalasın da, anasın da, qatının da alaydan köçürüp, beri keltirigiz, — dep buyurgandı emegenlege. Terk oğuna emegenle ol amanlıkçı adamnı buyruğun tamam etgendile. Ol, alay bla, Nasıplıçıkını üyüne da, anasına da, qatınına da iye bolup qalğandı.

Kesini uzak aylanıwundan erigip, bir künleni kününde Nasıplıçık ızına qayıp kelse, seni cawuñ alaylağa qayıp kelsin! Alamat qalası da çok, anası da çok, ariw qatını da çok. Eski cerde biyağı eski mursabaş üyçük, iti bla kiştigi da açdan öle. Sorgandı adamlğa, alay bolsa da, barısı da aña qoşulup seyirsiniñen bla buşuw etgen bolmasa, anı soruwuna cuwap beralğan bir adam çıqmağandı. Ol zamanda Nasıplıçık alanı izlerge tebiregendi. «Alanı tapmağanlay, men qayıp bu curtha kelmem», — dep ant etgendi. Eki temir çuruk bla bir temir tayaq da işletgendi. Temir çurukları da kiyip, temir tayaqnı da qoluna alıp, uzak colğa çıqğandı. Kiştigi bla iti da munu ızından tebiregendile. Ala köp künleni aylanıñandıla, köp aylanı aylanıñandıla, köp cıllanı aylanıñandıla — tapmağandıla. Kesleri da arığandıla, canlarından toyğandıla. Temir çurukla da tawusulğandıla, temir tayaq da tawusulğandı, qışaçık bolğandı.

Bir kün ala bara-bara ketip, bir ullanı biyik sırtını üsüne çıqğandıla. Nasıplıçık, ol sırtını başından qarağanında, bir ariw özenni içinde qala-

sın kesi cañız süyelip turğanın körgendi. Üçüsü da kuwanışhandıla. Sora kalanı cañı iyesine keslerin esletmey, arı cuwuk barırğa amal izlegendile. Bek gitçeçik kiştik bolğanı sebepli, arı kiştikni ciberinge onowlaşhandıla. Anı arı cibere turup:

— İş kesiñe qalay tap körünse da, alay et, — dep, ol onownu etgendile.

Kiştik buğa-buğa bargandı. Arı-beri ete, hansla içi bla üyge kutulğandı. Üynü otowlarından birine kirgendi. Anda, üynü cañı iyesi — amanlıqçı adam, kesi cañız tohanağa minip, catıp, cuqlap turğanın körgendi. Kiştik, müyüşde buğup, ne eterge bilmey, bir kesek zamannı arsarlı bolup turğandı. Ol da alay turğanlay, üyge kiştik kelgenin da bilmey, bir çıçançık üy túbünde bezirerge, oynarğa dep çıqğandı. Kiştik, marlap turup, çıçançık qatına kelgenley, «hap» degendi da, tuthandı da qoyğandı. Asırı bek qorqğandan, çıçançıkni esi awğandı da qalğandı. Kiştik: «Öltürdüm da qoydum», — dep, bek qayğılı bolğandı, alay bir kesekden sora çıçançıkni ölmegenin bilgendi. Çıçançık es cıyğandı, sora kiştik aythandı:

— Men seni aşap qoyarğa bolluqma, alay andan ese men saña bir iş buyurayım, etermise?

Çıçançıkğa can kirgendi da:

— Aşap qoyma ansı, sen aythan zatnı, ne buyursañ da, men anı macarıma, — degendi.

Sora kiştik aythandı:

— Bu üyde suw barmıdı?

— Bardı.

— Bu üyde tartılğan çibiji barmıdı?

— Bardı.

— Ekisini da bolğan cerlerin bilemise?

— Bileme.

— Alay ese, bar da, quyruğuñu suwğa suq da, cibit. Bar da, anı cibijige suq da, çibiji cuğu et, sora bar da, quyruğuñu ma ol catıp turğan-

nı eki burun tişigine da suķ da, terk okuna kaç, — dep, kiştik çıçhanña üyretgendi.

Suwnu bla çibijini tabar üçün, çıçhançık aş üyge barırğa kerek edi. Anda wa bir oğursuz şapa bar edi da, ol andan bek qorqa edi, alay bolsa da, andan ese kiştikden bek qorqup, anı buyruğun eterge aythandı.

Çıçhançık ketip tebiregeninde:

— Kaçıp keterme dep, murat etme, kayırı barsañ da, men seni tabarma, qoluma tiyseñ a, süyegini da koymay aşarma, — dep, kiştik qorqak çıçhançıkını bütünda bek qorqutıp cibergendi.

Suw çelek tüp tapkada edi. Çıçhançık kıyruğun suwğa bek terk okuna suķğan edi. Çibiji turğan kamil tabaқçıǵ’a tüz şapanı aş ete turğan cerini başında edi da, çıçhançık aña cetip, kıyruğun bulğay turğanlay, şapa anı eslep, qolundağı çolpunu aña atıp cibergendi. Çolpunu kıyıyır çıçhançıkını başına tiyerge azdan qalıp, alay qutulğandı. Ekinçi ölümünden da qutulğanına qıwanıp, ol, barıp, cuqlap turğan amanlıqçını eki burun teşigine da çibiji cuğı kıyruğun suķğandı. Ol zamanda ol bek çüçgürgendi. Alay çüçgürgende, bağır cüzük anı awuzundan çartlap, üy túbüne tüşgendi. Kiştik anı sermep alıp, kaçandı. Amanlıqçı wa uyanñandı da, cüzükü kayırı tas bolğanın bilalmağandı.

Kiştik, bağır cüzüknü da alıp, qıwanıp, kaytıp kesini nögerlerine bargandı. Ala cüzüknü tabılğanına bek qıwanñandıla. Nasıplıq, ol sağıatdan okuna cüzüknü awuzuna salıp:

— Ol amanlıqçı adamnı meni mursa üyümü allına eltigiz da, anda eşik ağaçha baylağız,— degendi. Anı aythanın emegenle tolturğandıla.

Nasıplıq nögerleri bla qalağa bara turup, bir teren suwğa tübegendile. İt, kiştikni da sırtına mindirip, alıp barganlay, Nasıplıq, küleme degendi da, cüzüknü awuzundan suwğa tüşürgendi. Suwğa tüşgenley, cüzüknü bir çabaқçık qaphandı da, kaçıp tebiregendi. Çabaқçık da kaçıp, it da qıwup bara-bara ketgendile da, it cetip, çabaқnı kıyruğundan azqıq qaphanlay, ol cüzüknü da qoyup kaçandı. İt cüzüknü da alıp, ızına kaytıp kelgeninde, Nasıplıq bla kiştik suwdan çıǵıp, keslerin quruta tura edile.

Bıla qalağa kelgenlerinde, Nasıplıqını anası bla qatını üynü

içinde tutmakğa begitilip tura edile. Nasıplıçıkñı körgeñlerinde ala bek kuwanñandıla. Anı ariw қатını ol amanlıқçı adamğa barırğa unamaғanı üçün, ol қadar zamannı içinde tutmaqda turғanlarını hapañ aythandıla.

Andan sora ala barısı da ellerine kelgendile. Amanlıқçı da ömürge deri tutmaqğa salınñandı. Nasıplıқ, anası, ariw қатını, itçik, kiştikçik da alay bla ırahat, nasıplı қаşıp қалғандıla.

AK EÇKİÇİK¹¹

(Aktarma Metin)

Evvel zaman içinde ülkenin birinde yaşlı bir adam yaşarmış. Onun üç kızı ile bir oğlu varmış.

O yaşlı adam hastalanıp ölmek üzereyken oğlunu çağırıp şöyle vasiyet etmiş:

— Oğlum kız kardeşlerini kim istemeye gelirse ona ver, sakın geri çevirme!

Babaları öldükten sonra bir gece kızlar da o oğlan da otururken “Heyt!” diye bir ses duymuşlar. Genç, çıkıp bakmış ki bir ayı geliyor.

— Büyük kız kardeşini istemeye geldim. demiş ayı. Genç iç geçirmiş; ama ne yapsın,

— Kızları istemeye geleni geri çevirme! diye vasiyeti var babamın. demiş ve büyük kız kardeşini giydirip ayıya vermiş, uğurlamış.

İkinci akşam da biri “Heyt!” diye bağırmış. Genç çıkıp bakmış ki, bir kurt geliyor.

— Ortanca kız kardeşini istemeye geldim. demiş kurt.

Genç, ona da iç geçirmiş. Ama babasının vasiyetini bozmadığından ortanca kız kardeşini giydirip kurda vermiş, göndermiş.

Üçüncü akşam da genç, küçük kız kardeşi ile otururken yine “Heyt!” diye bir ses gelmiş. Çıkıp bakmış ki, bir tilki geliyor.

— Küçük kız kardeşini istemeye geldim. demiş tilki.

11 Aslan, Zeynep (2012). “Karaçay-Malkarlarda Tılsımlı Masallar (İnceleme-Metin)”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi s 502-508

Kız kardeşini tilkiye vermeye gencin gönlü razı olmamış, hüzünlü olmuş, ama yine de babasının vasiyetinden çıkamadığından kızı giydirip yola hazırlayıp tilkiyle göndermiş.

Genç, evde yalnız başına yaşamaya başlamış. Bir hayli zaman geçtikten sonra genç:

— Zavallı kız kardeşlerimi gelene gidene verip yolladım. Onları bulayım da ne yer ne içerler, görüp geleyim. diye atını yolluğunu hazırlamış, gideceği yolu soruşturup aramaya koyulmuş.

Gide gide uzaklarda bir ülke görmüş. O ülkeye gidip bir iz, bir yol öğrenebilsem bari diye tam gidecekken önüne bir ak keçi çıkmış. Genç, yolunu şaşırıp dolanan bir hayvan diye geçirmiş aklından. Yanından sıvışıp geçmeye niyetlenmiş, ama keçi gitmesine müsaade etmemiş, atının ayaklarını tırmalayıp geçirmemiş genci. Oraya dönse oraya gitmiş, buraya dönse buraya gitmiş, yoluna göndermemiş.

Genç, geçip gidemeyince öfkelenmiş. Tüfeğini kapıp ak keçiye ateş etmiş, keçi de gencin üstündeki giysileri alev alev yakmış. Keçicik ortalıktan kaybolmuş, genç de o ülkeye doğru gitmiş.

Genç, çıplak bir hâlde ülkeye girmeye utanmış. Ülkenin kenarında şahane bir kale varmış. Kalenin karşısında durup aşağıdan yukarıya doğru bakmış.

O kalede aslında onun büyük kız kardeşi ile ayı damadı yaşıyorlarmış. Büyük kız kardeşi kalenin başından bakarken kardeşini görmüş, tanımış. Sonra hizmetçisine giysiler verip:

— O genci giydir, al da buraya getir! diye yollamış. Hizmetçisi gidip genci giydirmiş, alıp kaleye getirmiş. Kız kardeşi çok sevinmiş, kardeşini kucaklamış, okşamış. Başlarından geçenleri konuşmuşlar.

Sonra kız kardeşi:

— Damadın gelmek üzere. Kendisi aksi bir adamdır, ben seni saklayayım, içeri öfkeli girerse, ne olur ne olmaz! demiş. Dediği gibi saklamış kardeşini.

— Bir şey kokuyor, ne kokuyor! diye içeri girmiş ayı.

— Oradan buradan sen geliyorsun, biz ne bilelim! demiş kadın.

Sonra o ayı yakışıklı mı yakışıklı bir delikanlı olmuş.

— Kardeşim gelse ne yaparsın? diye sormuş kadın.

— Ne mi yaparım? Kurban keserim, toy-oyun düzenlerim, onu hoş tutarım. demiş damat.

— Hah işte! diye kardeşini çıkarmış. Damat, genci kucaklamış. Söylediği gibi kurban kesip güzelce ağırlamış, toy-oyun düzenlemiş.

Böylece birkaç gün geçirmişler. Sonra genç, damadına yolda rastladığı ak keçiyile olanları anlatmış, onun ne olduğunu sormuş.

— Sen ona dokunma! demiş damat.

Genç, ortanca kız kardeşine doğru yola koyulmuş. Giderken önüne yine o ak keçicik çıkmış. Önceki gibi önünü kesip gitmesine müsaade etmemiş. Bunun üzerine genç tüfeğini kapıp ateş etmiş, keçicik de onun kıyafetlerini yakmış, hemencecik ortalıktan kaybolmuş.

Genç, gide gide bir ülkeye varmış. Sonra öyle çıplak hâlde ülkeye giremediğinden kenarda güzel bir kalenin dibinde durmuş.

Ortanca kız kardeşi, kalenin penceresinden bakarken genci fark etmiş, kardeşini tanımış. Hizmetçisiyle giysiler yollamış, kaleye çağırtmış.

Ortanca kız kardeşi de kucaklamış, okşamış genci. Birbirlerine havadislerini anlatırlarken kız kardeşi:

— Damadın neredeyse gelir. Kendisi sinirli biridir, ne olur ne olmaz ben seni saklayayım. demiş ve saklamış. Kurt, kapıdan girince:

— Bir şey kokuyor, ne kokuyor! demiş.

— Oradan buradan gelen sensin, biz ne bilelim! demiş karısı. Sonra kurt, yakışıklı bir delikanlı olmuş.

— Kardeşim gelse ne yaparsın? demiş ortanca kız kardeş.

— Ne yapacağım! Sarılıırım. Kurban keserim, hürmet ederim, toy düzenlerim, hoş tutarım. demiş o da.

Karısı kardeşini çıkarmış. Damat, söylediği gibi, kucaklayıp sarılmış, hoş tutmuş genci. Misafirlik koyunlarından kesmiş, toy-oyun düzenlemiş.

Genç, onlarda da bir müddet kalıp gideceğine yakın, yolda önüne çıkan ak keçinin hikâyesini anlatmış:

— O neydi? diye sormuş damadına.

— Sen ona dokunma! demiş damat.

Genç,

— Şimdi küçük kız kardeşimi de göreyim. diye yola çıkmış. Giderken bakmış ki yine o ak keçicik önünde dikiliyor. Önceki gibi yol vermemiş. Genç, oraya gitmiş buraya gitmiş, olmamış. Sonra öfkelenip tüfeğine sarılmış ateş etmiş. O da onun giysilerini yakmış, anında ortalıktan kaybolmuş.

Genç, yakınlarda bir ülkeye varmış. Çırılçıplak ülkeye giremediğinden kenarda güzel bir kalenin dibinde durmuş. Şansına o kale küçük damadının yani tilkinin kalesiymiş.

Küçük kız kardeşi pencereden bakarken genci fark etmiş. Tanımış ve hemen hizmetçisine kıyafetler verip aşağıya yollamış:

— Giydirip buraya getir. demiş.

Kız kardeşi genci kucaklamış, hasretle okşamış. Sonra kız kardeşi:

— Şimdi damadın gelmek üzere, o sinirli, fena bir adamdır. Ne olur ne olmaz ben seni saklayayım!

Öyle söyleyip kardeşini hemen saklamış. Gizledikten sonra tilki içeri girmiş.

— Hımm, bir şey kokuyor, ne kokuyor? demiş.

— Oradan buradan gelen sensin, biz ne bilelim? demiş bu da.

Tilki çok yakışıklı, yiğit bir delikanlı olmuş.

— Kardeşim gelseydi ne yapardın? demiş küçük kız kardeş.

— Hay hay gelseydi! Sarılırdım, hoş tutardım, kurban keserdim, hürmet ederdim. demiş damat. Sonra o da kardeşini çıkarıp getirmiş.

Damat, genci gördüğüne çok sevinmiş. Söylediği gibi hoş karşılamış, hürmet göstermiş. Genç, ona da o ak keçinin hikâyesini anlatmış, böyle böyle sadece önüne çıktı, durdu, sonra arkama böyle geçti diye anlatmış:

— O neydi? diye sormuş.

— O keçi değil. demiş damat.

— Vermez Hanın Almaz Kızı. Sen ona dokunma!

Sonra genç:

— Öyleyse benim onu almam lazım, bunun bir çaresini bul. demiş, işi damadına bırakmış.

Düşünmüş tilki damat, gence şöyle akıl vermiş:

— Onu alman için, ilk önce kendine bir tulpar at yetiştirmelisin! Şuradan gidince orada bir kadın var. Ona git, ‘Kısraklarını üç gün ben güdeyim!’ de. Onun üç tane kısrığı var, onları üç gün güdebilene birinin doğurduğu tayı verir. Güdemeyeni ise ya kendisine hizmetçi yapar ya da karanlık zindana atar. Üç gün güdebilirsen üçüncü günün akşamında üç kısrak üç tane tay doğuracak. Sen, iki güzel kısrığın taylarını tımarla, temiz tut, üçüncüsüne yani o zayıf, biçimsiz kısrakçığınkine ise dokunma, bırak kirlensin. Sabahleyin kadın sana o iki temiz taydan birini almanı söyleyecek, kabul etme, küçük taycığı al, o sana sadık bir at olacak.

Genç, damadın bahsettiği kadına gidip:

Teyze, kısraklarını üç gün ben güdeyim. demiş.

— Güt tabii oğlum güt. Onlara bakacak adam bulamıyorum. Üç gün boyunca azimle, sabırla bakabilirsen birinin tayını seçtirip sana veririm. demiş kadın.

Genç, sabahleyin atları sürüp gütmeye çıkarır çıkarmaz atlar önünden kaybolmuş.

Sonra hemen tilki yetişmiş. Tilki, gence:

— Atlar birer taş oldu, sen git eve, akşama gelirsin, akşama kadar atları ben güderim. demiş. Genç gitmiş, tilki de atları gütmek için kalmış.

Sonra kısraklar taş olsalar o da taş olmuş, kaya olsalar kaya olmuş, ağaç olsalar ağaç, kum olsalar kum olup sürmüş. Kısraklardan biri bile çobandan kaçamamış.

Tilki, akşama kadar kısrakları iyice yormuş. Sürüp götürmüş, gence vermiş:

— İşte, götür de ahıra bağla! demiş.

Kadın, gencin kısrakları kaybetmeden güdüp getirdiğine çok şaşırılmış, ama hiçbir şey söylememiş. Gece ise:

— Siz nasıl olur da yenilirsiniz, nasıl güder sizi! diye kırsakları iyice azarlamış.

İkinci, üçüncü gün de vaziyet öyle olmuş. Tilki, kırsakların birini bile kaçırmadan gütmüş, akşam olunca gence vermiş.

Üçüncü günün akşamında ise üç kırsak, üç tane şahane tay doğurmuş.

Tayların ikisi birbirinden güzel, mükemmel; diğeri ise küçücük bir aygırmış.

Tilkinin dediği gibi genç, iki güzel tayı tımarlamaya, silmeye özen göstermiş, üçüncüsüne ise el sürmemiş, tüylerinin karman çorman olması için bırakmış.

Kadın, çıkıp gelmiş ve:

— Sen sözünde durdun, seç beğen al o güzel taylardan birini! demiş.

Genç:

— İyileri kendine kalsın nine, bana bu yeter. deyip üçüncü taycığı almış. Onun yerine diğer taylardan birini verebilmek için çok uğraşmış kadın, ama genç kabul etmemiş. O tüyleri dağınık, biçimsiz taycığı alıp gitmiş.

Getirip atın başına dizgini takınca tay bir yaşına gelmiş gibi olmuş, eyerin altına örtüyü yerleştirtince iki yaşında, atın terini alsın diye bir örtü daha koyunca üç yaşında, üstüne eyeri salınca beş yaşındaki bir at kadar olmuş. Genç, sıçrayıp üstüne bindiğinde ise yedi yaşında bir tulpar at olmuş.

Sonra tilki gence:

— Şimdi sen ona insaniyetli davranırsan o da sana sadık bir at olur. Gözcülük yapalım, kız dolaşmaya gidince sen de git kalesinin önünde üç tane çukur kaz. Çukurlardan çıkan toprağı bir yere yığma, fark etmeyeceği şekilde etrafa saç. Sonra gece git, çukurun yakınında ormana saklan. Kız döndüğü zaman atlayıp çukurun birine in. Atı seni görünce kişneyecek. Kız da çıkıp bakacak. Bir şey göremeyince ‘Niye kandırıyorsun beni?’ diyecek ve atını dövecek, sonra geri dönüp yatacak. Sen hemen o çukurdan sıçrayıp çık ve ikinci çukura girip saklan. Atı kişne-

yince kız çıkacak ve bir şey göremeyince yine atını dövüp içeri girecek. Üçüncü kez de öyle yaparsan bu sefer atına inanmayacak, yatıp uyumaya devam edecek. Sonra kalkıp git ve atını onun atının yanına yolla. Kendin de gir içeri, kızın saçının bir karyolada, kendisinin başka bir karyolada olduğunu göreceksin, altın örgülerini karyolanın başlığına sıkıca bağla. Kız uyanınca saçını çözmeni isteyecek, kabul etme. ‘Kuran hakkı için sözünden çıkmam, çöz!’ dersen serbest bırakırım, de. demiş.

Genç, her şeyi damadının dediği gibi tastamam yapmış. Kız,

— Saçımı çöz! diye yalvar yakar çok dil dökmüş. Genç çözmemiş.

— Ben seni almaya geldim. ‘Kuran hakkı için, sözünden çıkmam!’ diye ant içmezsen çözmem. demiş genç.

Vermez Hanın Almaz Kızı, gencin dediğini tekrar edip ant içmiş. O da onun altın saçlarını çözmüş.

— Benimle yaşamaya razı mısın? demiş genç.

— Raziyim. Senin dışında hiçbir kalpaklı adam beni yenememişti. Sen hepsinden güçlü çıktın. demiş kız.

Sonra gencin damatlarını, kız kardeşlerini de çağırıp toy-oyun yapmışlar, evlenmişler. İkisi de o kalede yaşayıp gitmişler.

KARAKALPAK MASALLARI

Pınar FEDAKAR *

Su ve susuzluk, varlık ve yokluk, hayat ve ölüm arasında, başka bir ifadeyle Aral Gölü ve Aralkum, Karakum, Kızılıkum Çölleri arasında yaşayan bir Türk boyu olan Karakalpaklar, Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'nin güneyinde Aral Gölü, doğusunda Özbekistan, batısında ve kuzeyinde de Kazakistan, güneyinde ise Türkmenistan bulunmaktadır.

Karakalpakistan, 1925-1930 yılları arasında Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bölgeydi. 20 Temmuz 1930'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dâhil edildi. Özbekistan, Aralık 1936 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlandı. Bugün ise Özbekistan Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir bölgedir (P. Fedakar 2008a: V). İklim ve hayat şartları bakımından zorlu bir coğrafyada bulunan Karakalpak Türkleri Türk kültürünü yaşamaya ve yaşatmaya devam etmektedir.

Karakalpak Türklerinin kültürüyle ilgili ilk çalışmalar 18. yüzyılda başlamıştır. Orta Asya'da yer alan Türk boy ve gruplarının folkloru hakkında yapılan incelemelerin büyük bir kısmı, Rus Çarlığı tarafından görevlendirilen bilim insanlarının yaptıkları bilimsel geziler ve Avrupalı seyyahların gözlemlerine dayanan çalışmalarla başlamaktadır. Bu araştırmalar, aynı zamanda, Orta Asya Türk kültürü hakkındaki ilk bilimsel çalışmaları oluşturmaktadır. Bu çalışmalar, diğer Türk boylarında olduğu gibi Karakalpak folklor çalışmalarının da başlangıcını oluşturmuştur (P. Fedakar 2008b: 119-123).

Karakalpak Türklerinin folkloruyla ilgili ilk çalışmalar, masal

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Folklorü Ana Bilim Dalı. pdonmez41@hotmail.com

derleme çalışmalarıdır. Karakalpakistan’da masal çalışmaları 18. yüzyılın ortalarında başlar. 1740-1741 yıllarında Orta Asya’ya gelen Muravin ve Gladişev adlı iki bilim adamı Sirderya kıyısındaki Karakalpaklardan pek çok masal derlemiştir. Bu ilk derleme faaliyetiyle başlayan masal araştırmaları ancak 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başlarında A. Divaev’in yaptığı çalışmalarla bilimsel bir nitelik kazanmıştır (P. Fedakar 2008a: 65’ten K. Mambetnazarov 1981: 15-24).

Gladişev ve Muravin, Rus Çarının emriyle Hive’ye yaptıkları seyahatte, Karakalpakların etnografik ürünleriyle de ilgilenmişlerdir. İki bilim insanının yaptıkları gezilerde Karakalpak sözlü folklor ürünlerinden derledikleri örnekler 1851 yılında H. V. Hanıkov tarafından “Gladişev ve Muravin’in 1740-1741’de Orsk’tan Hive’ye Seyahati ve Geri Dönüşü” adıyla yayımlanmıştır (P. Fedakar 2008a: 79).

1740 sonbaharında, İmparatoriçe Anna İoannovna’nın saltanatının sonunda, bölgenin coğrafi ve jeolojik özellikleri hakkında bilgi ve materyal toplama talimatı verilen görevlilerce özel bir sefer düzenlenmiştir. Bu keşif gezisi sırasında doğa bilimciler, coğrafi verilerle birlikte, yerel halkın etnografyası ve folkloru hakkında da veriler toplanmıştır. 1740’larda, Orsk’tan Hiva’ya giden ilk bilimsel keşif gezisi sırasında Muravin ve Gladişev etnografya ve folklor üzerine ilk kayıtları yapmıştır. Muravin ve Gladişev’in Sirderya’nın alt kesimlerinde yaşayan Karakalpakların etnografyası ve folkloru üzerine derlediği ilk çalışmada birkaç Karakalpak efsanesi ve masallar bulunmaktadır. Bu çalışma Karakalpak Türklerinin sözlü kültürüne ait ilk derlemeleri oluşturur (P. Öteniyazov 2018: 90).²

Gladişev ve Muravin tarafından başlatılan ilk derleme faaliyetleri, 1750 yılında Karakalpakistan’a gelen Rus bilim insanı P. Riçkov tarafından sürdürülmüştür ve Riçkov da masal ve efsane derlemiştir (K. Mambetnazarov 1981: 13). Riçkov, Karakalpak masallarını, “Karakalpak” adının kaynağı hakkındaki anlatımları ve Cengiz Han hakkındaki

2 Bu metinde kullanılan Rusça kaynakların çevirisi için Prof. Dr. Muvaffak Duranlı’ya teşekkür ederim.

efsaneleri derleyerek 1759 “Soçineniya i Perevodi” (Eserler ve Tercüme-ler) adlı dergide yayımlamıştır (P. Fedakar 2008b: 20).

Riçkov’un çalışmalarından bir asır sonra Nikolai Nikolaevich Karazin, Karakalpaklardan derlediği bir masal “Kadınlar Padişahlığı (Krallığı) Hakkındaki Masal” adıyla yayımlamıştır (K. Mambetnazarov 1981: 13).

Rus sanatçı, etnograf ve yazar N. Karazin, “Kadın Krallığı Masalı” adını verdiği Karakalpak masalını Çimbay’da, yaşlı bir kadından derlemiştir. Nikolai Nikolaevich Karazin bu masalın metnini yayına hazırlayarak “Ancient and New Russia 1875” adlı çok ciltli çalışmada yayınlamıştır (P. Öteniyazov 2018: 90).

Bu yayında N. Karazin, derlediği masal metninin başında, masalı derlediği ortam, masal anlatıcısı ve dinleyiciler hakkında bilgi vermiştir. Karazin masalı ilk defa dinlediği zaman ve ortama ilişkin şunlara dikkat çekmektedir: Karazin Çimbay’da kahvehanelerin önünde toplanmış oldukça büyük bir kalabalık görür. Bu kalabalığın nedenini merak ederek oraya yaklaşır. Karazin o sırada at üstünde olduğu için kalabalığı rahatça görmektedir ve kalabalık erkek grubunun ortasında yaşlı bir kadının bir şeyler anlattığını fark eder. Yaşlı kadının yüzü açıktır ve bu Karazin’in dikkatini çeker. Yaşlı kadın anlatmakta, kalabalık ise dinlemektedir ve Karazin, yaşlı kadının üslubundan çok etkilenir. Karazin, anlatıcının sanki anlattıkları dinleyiciye iyice nüfuz etsin diye durarak anlattığını özellikle vurgular. Karazin, çok etkilendiği bu üslubu, masal metninin yayınına da aktarmak amacıyla anlatıcının duraksamalarını metnin içinde “kesme (-)” işaretiyle gösterdiğini açıklar (N. Karazin 1875: 290- 294).

N. Karazin’in derlediği kadınlar padişahlığı hakkındaki masalın kaynaklarına değinen çalışmalar bulunmaktadır. Tostova, bu masalın Amazonlar gibi çeşitli kaynaklarla da ilişkili olabileceği üzerinde durduğu çalışmasında, masalın “Eski zamanlarda büyük bir hanlık vardı, başkenti ulaşılmaz bir yükseklikte bulunan Samiram kentiydi.” ifadesiyle başlaması nedeniyle masalın kaynaklarının Samiramis ve Asurlularla da ilişkili olabileceğini belirtir (L. S. Tolstova 1966: 27). Bu masal, Karakalpakların meşhur destanı “Kırk Kız”la da ilişkilidir (bk Kırk Kız 2007).

N. Karazin'in derlediği kadın padişahlığıyla ilgili masaldan sonra 1891 yılında yayımlanan koleksiyonda da Törtköl bölgesindeki masal anlatıcılarından derlenen pek çok masal metni Rusça olarak yayımlanmıştır (P. Öteniyazov 2015: 147).

Ünlü etnograf E. Divaev de Sirderya bölgesinde derlemeler yapmış ve yaptığı derlemeleri 1895 yılında "Sırder'ya Oblastındağı Tuzem Halıklarının Ertek, Timsal, Nakıl, Jumbak, İrim hem Desanlar (Sirderya Bölgesi Halklarının Masal, Atasözü ve Deyim, Bilmece, Gelenek ve Destanları)" adlı çalışmada yayımlanmıştır. Bu derlemeler içinde bilmece ve atasözleriyle birlikte masallar da yer almaktadır (K. Maksetov 1996: 168).

Ünlü Sovyet araştırmacı N. A. Baskakov, 1926-1949 yılları arasında yaptığı derlemeleri "Karakalpaskiy Yazık (Karakalpak Dili)" adlı, 1959'da yayımlanan kitapta yayınlar ve bu çalışmada masallar da yer alır (P. Fedakar 2008a: 81). 1929'dan 1946'ya kadar olan dönemde N. A. Baskakov Karakalpakistan'ın neredeyse tamamını kapsayan inceleme gezileri yapar ve bu gezilerde pek çok sözlü kültür ürünüyle birlikte masalları da derler. Bu metinler "Karakalpak Dili" adlı kitapta yayınlanır. Bu kitapta "100 Kere Yalan Söyleyen Bir Çoban", "Korkak Yaşlı Adam", "Ak Kemik", "Karahana Padişah", "Han'ın Kızı", "Zengin Adamın Oğlu", "Dört Erkek Kardeş", "Ördek ve Kurbağa", "Yetim", "Yalancı Yaşlı Adam" ve "Balıkçı" gibi masallar yer alır (P. Öteniyazov 2015: 147).

1965 yılında önsözü K. Mambetnazarov tarafından yazılan "Sıykırlı Kabak (Sihirli Kabak)" adlı masal kitabı yayımlanmıştır. Bu eser, sadece masal metinlerini ihtiva etmektedir. İsmail Kurbanbaev tarafından hazırlanan ve 1974 yılında yayımlanan "Karakalpak Balalar Edebiyatı Tarihinin Öçerki (Karakalpak Çocuk Edebiyatı Tarihi Derlemeleri)" adlı kitapta masal türleri incelenmiş, masalın Karakalpak çocuk edebiyatındaki yerine değinilmiş ve masal metinlerine yer verilmiştir. 1977 yılında "Karakalpak Folkloru" adlı çok ciltlik çalışmanın "Karakalpak masalları"na ayrılan ilk iki cildi yayımlanmıştır. Burada sadece masal metinleri bulunmaktadır. K. Maksetov ve E. Tejimuratov tara-

findan 1979 yılında yayımlanan “Karakalpak Folklorı” adlı çalışmada masal çalışmaları ve tasnifi ile bazı masalların özetlerine yer verilmiştir. Kalbay Mambetnazarov’un masal türünün incelenmesine yer verilen “Karakalpak Ertekleri Hakkında” adlı kitabı 1981 yılında yayımlanmıştır (P. Fedakar 2008a: 65-66).

1985 yılında, Alman bilim insanı Karl Reichl “Karakalpakische Märchen mit Übersetzung, Glossar und Anmerkungen (Karakalpak Masalları-Çeviri, Sözlük ve Notlarla) adlı kitabı yayımlar. Bu kitabın başında Karakalpakistan ve Karakalpak folkloru hakkında çok kısa bir giriş yazısı yer almaktadır. Kitapta 15 masal metni yayımlanmıştır. Masalların Karakalpak Türkçesi verildikten sonra Almanca olarak her masalın başında tip ve motif numaralarına yer verilmiştir. Kitapta sözlük ve notlar yer almaktadır (K. Reichl 1985).

1996 yılında yayımlanan Kabıl Maksetov’un “Karakalpak Halkının Korkem Avizeki Döretpleri, (Karakalpak Halkının Bedii Sözlü Yaratmaları)” adlı çalışmasında diğer sözlü folklor türleriyle birlikte masallar da ele alınmış, masal çalışmalarına yer verilerek, Karakalpak masalları tasnif edilmiştir (P. Fedakar 2008a: 65-66).

Karakalpak masalları üzerinde son dönemde çalışmaları bulunan Karakalpak bilim insanı Polat Öteniyazov’un masallardaki çeşitli motifler, masal ve tarih ilişkisi ve masal ve roman ilişkisi gibi konularda eserleri bulunmaktadır. Öteniyazov’un son dönemde yayımlanan çalışmalarından biri, 2015 yılında “European Science Review” adlı dergide İngilizce yayımlanan “Problems of Publication of Karakalpak Folk Fairy Tales and Epics in World Languages” adlı makaledir. Öteniyazov bu makalede Karakalpak masal çalışmaları tarihi üzerinde durmuş ve yabancı araştırmacıların bu konudaki çalışmaları hakkında bilgi vermiştir (P. Öteniyazov 2015). Öteniyazov’un bir diğer çalışması ise 2018 yılında “Rossiyskaya tyurkologiya (Rus Türkolojisi) dergisinde yayımlanmıştır. “İstoriya sbora, izdaniya i issledovaniya karakalpakskih narodnih skazok (Karakalpak Halk Masallarının Yayın ve Araştırma Tarihi)” adlı bu Rusça çalışmada Karakalpak masallarının araştırılma tarihi hakkında ayrıntılı bilgi yer almaktadır (P. Öteniyazov 2018).

Karakalpak masalları üzerine yapılan derleme çalışmaları 18. yüzyılda başlamıştır ve bu konudaki bilimsel araştırmalar hem Karakalpak hem de yabancı bilim insanları tarafından sürdürülmektedir. Burada kısaca yer verilen araştırmaların tarihine göz atıldığında sözlü folklor ürünlerinin derlenmesi faaliyetleri sırasında en çok derlenen ve dolayısıyla hem folklor çalışmaları hem de metin neşirlerinde en geniş yere sahip olan türlerden biri masaldır.

Türkiye Türkçesindeki “masal”ın Karakalpak Türkçesindeki karşılığı “ertek”tir. “Ertek” kelimesinin kökeni ise “erte”dir (S. Ahmetov ve S. Bahadırova 1992:30). “Erte”nin Karakalpak Türkçesi Sözlüğü’ndeki anlamı; “1. Yarın, sabahleyin, ertesi gün. 2. Geçmiş, eskiden, mazi”dir (Karakalpak Türkçesi Sözlüğü 2020). Karakalpak araştırmacılar Kabıl Maksetov ve E. Tejimuratov birlikte yayımladıkları “Karakalpak Folkloru” adlı kitapta, “Ertek”in “geçmişte anlatılan” anlamında olduğunu belirtirler (K. Maksetov ve E. Tejimuratov 1979: 162). Bununla birlikte “Erte”nin hem geçmiş hem de gelecek anlamlarını taşıması, Türkiye Türkçesindeki masal başı formellerinden “Bir varmış, bir yokmuş”u akla getirmektedir.

Karakalpak folklorcular Kabıl Maksetov ve E. Tejimuratov masal türünü şöyle tanımlar: Masallar; halkın hayalleri ile isteklerinin, sosyal yapının ve toplumun bakış açısının, tabiat ve insan arasındaki ilişkinin, romantik ve folklorik planda, suretlerini içeren *sözlü nesir yaratmalar*-dır (K. Maksetov ve E. Tejimuratov 1979: 162).

Karakalpak masalları; “Olağanüstü Olaylar Hakkındaki Masallar”, “Hayvanlar Hakkındaki Masallar”, “Günlük Hayat Hakkındaki Masallar” şeklinde üç başlıkta tasnif edilmektedir (K. Maksetov 1996:169). Kabıl Maksetov tarafından yapılan bu tasnif, günümüze kadar yapılan pek çok masal araştırmasında aynen kullanılmıştır. “Folklor Terimlerinin Kısa Sözlüğü” adlı çalışmada Maksetov’un üçlü masal tasnifine yer verilmiş ancak “Olağanüstü Olaylar Hakkındaki Masallar” yerine “Hayali Masallar” terimi kullanılmıştır (S. Ahmetov ve S. Bahadırova 1992: 31).

Karakalpak masallarından bazıları şunlardır; “Duzakşı Ğarrı (Tuzakçı İhtiyar)”, “Arık Mergen (Zayıf Avcı)”, “Akıllı Kız”, “Üş Ağayin-

li Jigit (Üç Kardeşli Yiğit)”, “Altın Tavık (Altın Tavuk)”, “Han Kızın Alğan Bala (Han Kızıyla Evlenen Genç)”, “Tülki Menen Koraz (Tilki ile Horoz)”, “Eşki, Koy, Ögiz (Keçi, Koyun, Öküz)”, “Aş Kaskır (Aç Kurt)”, “Kırk Avız Ötirik Aytkan Şopan (Kırk Yalan Söyleyen Çoban)”, “Hayallar Patşası Hakkında Ertek (Kadınlar Padişahı Hakkında Masal).

Kaynaklar

Ahmetov, S. ve S. Bahadırova (1992). *Folklorlık Terminlerdin Kısağa Sözlüğü (Folklor Terimlerinin Kısa Sözlüğü)*, Nukus: Bilim.

Fedakar, Pınar (2008a). *Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Fedakar, Pınar Dönmez (2008b). “Karakalpakistan’da Folklor Çalışmaları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 1, s. 119-123.

Karakalpak Halik Ertekleri (Karakalpak Halk Masalları) (2019a). Red. S. Baynazarova. Nukus: Bilim.

Karakalpak Halik Ertekleri (Karakalpak Halk Masalları). (2019b). Red. O. Knazbaev, Nukus: Karakalpakstan Baspası.

Karakalpak Türkçesi Sözlüğü (Karakalpakça-Türkçe Sözlük), (2020). Haz. C. Vedat Uygur, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Karazin, N. (1875). “Skazka o jenskom khanstve (Otrivok iz zapisnoy knijki) (Kadınlar Krallığı Masalı)”, *Drevnyaya i Novaya Rossiya* 11, s. 290- 294.

Kırk Kız Destanı: Karakalpak Destanları, (2007). Haz. Ceyhun Vedat Uygur, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Maksetov, Kabıl (1996). *Karakalpak Halkının Körkem Avızeki Döretpleri, (Karakalpak Halkının Bedii Sözlü Yaratmaları)*. Nökis: Bilim.

Maksetov, Kabıl ve E. Tejimuratov (1979). *Karakalpak Folklorı (Karakalpak Folkloru)*, Nukus: Karakalpakstan Baspası.

Mambetnazarov, Kalbay (1981). *Karakalpak Ertekleri Hakkında (Karakalpak Masalları Hakkında)*. Nökis: Karakalpakistan Baspası.

Öteniyazov, Polat (2015). “Problems of Publication of Karakalpak Folk Fairy Tales and Epics in World Languages”, *European Science Review* 5-6, s. 147-148.

_____ (2018). “İstoriya sbora, izdaniya i issledovaniya karakalpakskih narodnih skazok (Karakalpak Halk Masallarının Yayın ve Araştırma Tarihi)”, *Rossiyskaya tyurkologiya (Rus Türkolojisi Dergisi)*, *Rusya Bilimler Akademisi, Tarih ve Filoloji Bilimleri Bölümü, Dil Bilimleri Enstitüsü*, S. 3-4 (20-21), s. 89-98.

Reichl, Karl (1985). *Karakalpakische Märchen mit Übersetzung, Glossar und Anmerkungen (Karakalpak Masalları-Çeviri, Sözlük ve Notlarla)*, Bochum: Studienverlag Dr. N. Brockmeyer.

Tolstova, L. S. (1966). “K voprosu o zakavkazsko-peredneaziatskih svyazah v etnogeneze karakalpakov (myuyteni) (Karakalpakların (Müyten) Etnojenezinde Kafkasya Ön-Asya İlişkileriyle İlgili Soru Üzerine)”, *Obşçestvennie nauki v uzbekistane (Özbekistan’da Sosyal Bilimler Dergisi)* 3, s. 22-27.

KARAKALPAK MASALLARINDAN ÖRNEKLER

BALIQSHI JİĞİT HÁM ALTIN BALIQ¹

(Özgün Metin)

Erte-erte zamanda bir baliqshı bolıptı. Onıń úsh balası bar edi. Kúnlerden bir kún baliqshınıń kózleri kórmey qaladı. Bir kúni ol eki balasın qasına shaqırıp alıptı.

— Ballarım, meniń kózlerimniń emin tawıp keliń, — deydi ákesi.

“Yaqshı!” dep eki balası jolğa atlandı. Eń kishi balası bunı esitip turğan edi. «Ájaǵalarımıdı jumsadı, meni nege jumsamaydı?! Meniń qolımnan hesh náirse kelmeydi dep oylaǵan ǵoy» dep genjesi olarǵa ókpeledi. Ol da atadan ruqsatsız jolğa shıǵıp ketti. Bala jol júrip, jol júrgende de mol júrip, ushı-qıyırı joq úlken teńizdiń boyına jetti. Tannıń aldında onıń aldınan aq saqallı ǵarrı shıqtı. Onıń menen eki qollap sálemlesti.

— Balam, jol bolsın, qayda barasań? — dep soradı ǵarrı. Bala atasınıń kóziniń emin izlep júrgenin ayttı.

— Qulınım, úyine qayta ber, bazarǵa bar, bes qadaq jipek al, sonı aw qılıp toqı, sol awdı anaw kólge sal, sol awǵa bir altın baliq túsedi. Ol baliqtıń qanın atańniń kózine jaq, atańniń kóziniń emi sol, — dep, ǵarrı balanıń kózinen ǵayıp boldı.

Bala úyine keldi. Atasına bul xabardı ayttı. Onı aqsha berip bazarǵa jiberdi. Bala bazarǵa barıp, bes qadaq jipek alıp keldi. Úyinde otırıp aw qılıp toqıdı. Soń ǵarrı aytqan kóldiń quyǵan ayaǵına awdı saldı. Awǵa

1 *Karakalpak Halik Ertekleri (Karakalpak Halk Masalları)*. (2019a). Red. S. Baynazarova. Nukus: Bilim s. 238-245

altın balıq tústi. Sol balıqtı tawarǵa orap aldı. Jolda balıqqa qarasa, balıq jılap kıyatr. Bala balıqtıń jılaǵanın kórip, reyimi kelip:

— Usı balıqtıń bir káramatı bar shıǵar. Bunı suwǵa bosatıp jibersem, atamnıń kózi jazılıp shıpa tabar, — dep, balıqtı uslap alǵan jerine aparıp qoya berdi.

Bala úyine keldi. Atası turip:

— Balıq qayda? — dep soradı.

Bala bolǵan isti jasırmay atasına ayttı. Atası ashıwlanıp:

— Ha, ońbaǵan! Sen bala ońbaysañ! — dep, balasın úyden shıǵarıp quwıp jeberdi. Bala jılap jolǵa rawana boldı. Kúnlerden bir kún jolda baratırıp taw arasında tigiwli aq otawdı kórdi. Sol otawǵa «Assalawma áleykum!» dep kirip bardı. Bir aq saqallı ǵarrı turıp:

— Wáliykim ássalam, balam, — dep sálemin álik aldı hám onnan jol bolsın soradı. Bala ne ushın jolǵa shıǵıp baratırǵanın ayttı.

— Balam, onday bolsa, usında qala ber, — dep ǵarrı oǵan ótinish etti. Bala qarsılıq etpey usı úyde bola berdi. Úyde jalǵız temirshiniń qural-jaraqları, ásbap-úskeneleri bar, basqa hesh nársesi joq. Kúnlerden bir kún sol eldiń patshasınıń qılıshı sınıp, bir wázirge berdi:

— Heshqanday sınbaǵanday etip quratıp alıp kel. Bolmasa, óziń ólimdar, malıń patshalıq!

Bul wázir kóp ustaǵa bardı. «Sınbaǵanday etip quray almayman» dep, heshkim bul qılıshtı uslamadı. Wázir usta tappay júrip ǵarrıǵa keldi.

— Mina qılısh patshanıki, usını sınbaǵanday etip quraysız, — dedi wázir.

— Ajep boladı, qılıshtı anaw kóriktiń ústine qoyaǵoyıń, — dep, wázirdiń aldına shay qoydı. Wázir shaydı iship bolǵansha qılısh sınbaǵanday bolıp pittı. Áne, patshanıń orınbasarı quraldı kórse — pútin, hesh sınbaǵanday.

— Meniń islep bolǵanım, patshaǵa aparıp bereǵoyıń, — deydi usta ǵarrı.

— Jası ullı, patshanıń tapsırması pittı. Endi sizde qanday tilek bar? — dedi wázir kisesinen altın shıǵarıp atırıp.

— Taqsır, mağan sizlerdiń altınlarıńız kerek emes. Patshamızǵa aytıń, eger múmkin bolsa, mına balama qızın bere ala ma eken? — dedi.

— Aytıp kóreyin, — dedi wázir jumısının pitkenine quwanıp. Wázir altın arbasma otırdı da sarayǵa asıqtı. Saraydıń tórine barıp patshaga qılıshtı berdi. Patsha qılıshın kózden ótkerip:

— Bunı kim ornına keltirdi? — dedi.

— Qılıshıńızdı bir ǵarrı sınbaǵanday etip isledi, — dedi wázir.

— Ǵarrı qattı sheber adam eken! Onı sıylıqladıń ba? — dedi patsha.

— Taqsır, ol baylıqqa qızıqpaytuǵın adam eken. Eger bir qasıq qanımnan keshseńiz, bir ótinishin aytar edim, — dedi wázir.

— Keshtim, ayt tez! — dedi patsha.

— Ol ustanıń balası bar eken, sol balasına kelip-kelip siziń qızınızdı soraydı, — dedi wázir dizerlep. Patsha hesh nársede demedi. Wázirdiń ketiwine ruqsat etti. Kúnlerden bir kún patsha ańǵa shıǵadı. Bayaǵı ǵarrınıń úyine jaqın kelip, patsha bir shabarman jigitti shaqırıp:

— Ǵarrıǵa ayt, quda bolaman! Biraq hár túrinen mın qara bas mal bersin, — dedi. Ol jigit ǵarrıǵa sonı ayttı. Ǵarrı hesh oylanbastan:

— Boldı, taqsırǵa ózim sol qalıń maldı beremen. Juma kúni kelip toyın jep, malın alsın, — dep, shabarmandı sarpaylap jiberdi.

Negizinde patsha ǵarrını kámbaǵal bolǵannan keyin ózinen alıslatıw, qashırıw ushın usı qalıńlıqtı aytıp edi, jarlı temirshiniń gáplerin esitip, buǵan hayran boldı. Patsha elge qayıp, bayaǵı jigitten soradı:

— Sol ǵarrınıń qorasında malı kóp pe?

— Ullı patshayım, kórikten basqa nársesi joq, — dep jigit juwap berdi. Wádeli kún de jaqınlap qaldı. Ǵarrıǵa balası:

— Bul qalay boldı? Patsha kelse, sizge «Aytqan mallarım qayda? Meni nege masqara qılasań?» dep ólimdar etedi ǵoy, — dedi táshwishlenip.

— Balam, ǵam jeme, ózim bárin bejeremen, — dedi ǵarrı onı tınıshlandırıp.

Áne, wádeli kún boldı. Patsha adamların alıp ǵarrınıń úyine keldi.

Kelse, adamğa bir otawdan. Hár otaw aldında xızmetker kelip, at, onıń qasında atqosshısı, ot-shóbi, at jemi, barlıǵı tayar tur. Olar miymanlardı jıllı júzlilik penen kútip aldı. Patshanı ǵarrınıń ózi attan tusirip aldı. Tún boyına sonday bir qızıq boldı, kelgen adamlar oynap qayǵısız jur. Tań atıp kún shıqtı. Bayaǵı ayılǵan mallar bári tayar bolıp turdı. Qonaq keter boldı. Kóp sarpaylar berildi. Maldı da aldı, bári durıs, kemis emes. Pats-ha bunday húrmet-izzetten keyin:

— Sárshembi kúni qızımdı uzatayın, — dep wáde berdi. Wádeli kúni keldi. Ǵarrı balasına:

— Balam, ekewimiz patshanıń úyine baramız. Hesh waqta menen ruqsatsız hesh jaqqa barma! Tünde qızdıń jeńgesi kelip, qızǵa seni kúyewletiwge alıp keter. Bul jerde úsh kún bolamız. Patshanıń qızına jeti jaydan ótip, segizinshi jayda jolıǵarsañ. Amanlıq soras. Sóyt te, otır. Qız qasıńa keler. Sen qash. Qız quwsın. Hasla usı úsh kúnniń ishinde qızǵa jaqınlama, uyqılap qalma. Qız benen sóylespe. Áne, usılardı yadıńda tut, — dedi.

Olar patshanıń sarayına ketti. Toy baslandı, el jatqan waqta qızdıń jeńgesi kúyew balanı qızdıń qasına alıp ketti. Jeti bólmeden ótip segizinshi bólmede otırǵan qızǵa bardı. Qız benen amanlıq sorastı. Qızdın qasında otırmay, basqa orında otırdı. Qız jigitti quwdı, jigit qashtı, sonıń menen tań attı. Balası qasınan ketkennen keyin ǵarrı qolına almas alıp jeti bólmede aylanıp júrdi. Tańnıń aldında qáhárlenip áydarha keldi. Onı ǵarrı almas qılısh penen shawıp tasladı. Kún shıqtı. Jigit ólgen áydarhanı basıp shıǵıp ketti. Kelesi kúni tünde qız quwdı, jigit qashtı, sonıń menen tań attı. Jigit bul kúni de ólgen áydarhanı basıp shıǵıp ketti. Úshinshi kúni jigit qashtı, qız quwdı, tań attı. Bugin de ólgen áydarhanı basıp shıqtı. Áne, toy tarqadı, patsha qızınıń mańlayınan súyip xoshlastı. Aldın malǵa, keynin shańǵa toltırıp perzentin uzattı. Ǵarrı patshaga:

— Ózlerińiz de barıp toylarıńızdı jeń, — dep ótindi. Áne, bular da barıwǵa tayarlandı. Patsha ham basqa wázirleri, jaqın-juwıqları toyga barıp, sarpayların jamılıp, húrmet-izzet penen qayttı. Toy tarqap dem algannan keyin ǵarrı balaga mánili qarap:

— Bul mallar kimdiki, bileseń be? — dedi.

— Siziki, ata, — dedi bala.

— Joq, balam, seniñ de úlesin bar, teñ bólemiz, — dep, ġarrı qolına almas qılısh alıp patshadan kelgen zatlardı túye, jılqı, kiyim-kenshek demedi, ortasınan qaq ayırıp bóle berdi. Bóliw qızğa keldi.

— Ata, qız ólmesin, óziñ-aq alağoy, — dep bala ġarrıǵa jalındı. Ģarrı onıñ ótinishine qulaq aspadı.

— Jartisi meniki, bólip alaman, — dep, qızdın ayaq-qolın kerip bayladı. Solay etip, almas qılıshı alıp urıwǵa qolaylap turǵanda qız «way-y!» dep baqırıp jiberdi. Sol waqta qız qorqqanman qaytardı. Awzınan bir bále atılıp shıqtı. Ģarrı sol qara nárseni shawıp tasladı. Qızdın esi awıp jıǵıldı.

— Endi kelindi ornına jatqar. Biraz dem alsın, — dedi ġarrı. Bala bul kelinshekke jatqarıp dalaga shıqsa, ġarırınıñ shawıp bólgen nárseleri ólgen joq, orip baratır eken. Jigit hayran qalıp atasına keldi. Ģarrı turıp:

— Balam, sen hesh nárese ańlamaysań, saǵan aytayın. Atańnıñ kóziniñ emin izlep, suw boyına shıqtın. Sonda aldınnan shıqqan men edim. Meniñ aytqanımday etip islediń, awıña altın balıq tústi. Sol balıqtı shalgawıña orap alıp qayttın. Bir waqta sol balıq adamzatlıq etip jıladı, balıqqa reyimin kelip, qaytarıp, uslap alǵan jerine jiberdiń. Sol meniñ balam Sulayman edi. Onnan keyin atań seni quwıp jiberdi. Jılap sen jurtan shıqtıń. Meniñ de saǵan reyimim kelip, aldına úy tigip qoydım hám saǵan patshanıñ qızın alıp berdim. Bul qız júdá jaqsı, sulıw qız. Basqa ellerdiñ patshalarınıñ, biylerdiñ balaları, atalıqlardıñ balaları ayttırdı, bárine de berdi, barlıǵı da qız qasına bargan túnde ólip shıqtı. Aqırı, adam ayttırıwdı qoyıp edi. Men saǵan ayttırdım. Túnde qızdın qasına bardın. Qız quwdı, sen qashtın, burınǵı jigitlerdi jılan shaǵar edi. Sen qızdın qasında bolmadın hám men kómek berdim. Óziñ kórgen shıǵarsań, bul qızǵa áydarha ashıq edi. Kelgendi kelgendeý shaǵıp óltirer edi, birinshi kúni ólgen áydarha atası, ekinshi kúni ólgen áydarha inisi edi. Úshinshi kúngi kúyewi edi. Usı úshewin de óltirdim, qızdı qorqıtıp, ishindegı áydarhanıñ balasın da tusirdim. Endi saǵan zıyansız boldı, balam, mal da, qız da seniki, mına dúkandaǵı kúl soqır atańnıñ kóziniñ birden-bir dawası, emi, — dep, sharshıǵa orap kúl berdi.

— Bar, balam, jortqanda jolın bolsın, Qıdır ata joldasın bolsın! — dep balağa ruqsat etti. Bul jigıt atadan ruqsat alıp, tuwğan jerine, aldın malğa, keynin shańğa toltırıp qayta berdi. Kelinshegi, mal-dúnyası menen úyine kelse, atası awır awhalda jatır eken. Eki ájağası bolsa, diywanashılıq etip qara basın oylap ketipti. Dárhal atasının kózlerine kúldi súr-tip, jariq dúnyanı kóriw baxtına miyasar etipti. Eki tuwısqanın tawıp alıp, ekewin de úylendirip, muradı-maqsetine jetken eken.

BALIKÇI VE ALTIN BALIK²

(Aktarma Metin)

Evvel zaman içinde bir balıkçı ve üç oğlu varmış. Günlerden bir gün balıkçının gözleri görmemeye başlamış. Bir gün iki büyük oğlunu yanına çağırıp;

— Oğullarım, benim gözlerim için bir çare bulup gelin, demiş. İki büyük oğlan “Tamam” deyip yola çıkmış. En küçük oğlan bunu duymuş ve “Ağabeylerimi gönderdi de beni neden yollamadı? Benim elimden hiçbir şey gelmiyor diye mi düşünüyor!” diye onlara kızmış. Sonra da babasından izin almadan gizlice yola koyulmuş. En küçük oğlan, az gitmiş uz gitmiş, uçsuz bucaksız büyük bir denizin kıyısına varmış. Sabaha karşı, aksakallı bir ihtiyar karşısına çıkmış. Onunla selamlaşır;

— Oğlum, yolun açık olsun, nereye gidiyorsun? diye sormuş ihtiyar. Oğlan, babasının gözü için bir çare aradığını anlatmış. İhtiyar adam;

— Kulunum,³ evine dön, pazara git, beş kadak⁴ ipek al, onu dokuyup ağ haline getir, o ağ şu göle at, ağa altın bir balık yakalanacak. O balığın kanını babanın gözüne sür, babanın gözünün ilacı budur, deyip gözden kaybolmuş.

En küçük oğlan evine geri dönmüş. Babasına olanları anlatmış. Babası da para verip onu pazara göndermiş. Oğlan pazara gidip beş kadak ipek alıp gelmiş. Evinde oturup ipekten ağ dokumuş. Sonra da ihti-

2 Türkiye Türkçesine aktaran Pınar Fedakar

3 Kulun: Yeni doğmuş, altı ayını doldurmamış tay.

4 Kadak (Qadaq): Yaklaşık olarak dört yüz grama yakın ağırlık ölçüsü.

yarın söylediği göle gidip ağı atmış. Altın balık ağa yakalanmış. Oğlan balığı bir kumaşa sarıp yanına almış. Yolda balığa baktığında, balığın ağladığını görmüş. Bunun üzerine balığa acıyan oğlan;

— Bu balığın bir kerameti vardır. Bunu suya geri salarsam babamın gözü iyileşir, diyerek balığı yakaladığı yere geri bırakmış.

Oğlan evine gelmiş. Babası;

— Balık nerde, diye sorunca oğlan bütün olanı biteni anlatmış. Babası sinirlenip;

— Hay iflah olmaz! Sen oğlum, iflah olmazsın, diyerek oğlunu evden kovmuş.

Oğlan ağlaya sızlaya yola düşmüş. Günlerden bir gün yolda giderken dağ başında dikilmiş bir otağ görmüş. Selam verip otağa girmiş. Otağda aksakallı bir ihtiyar varmış. İhtiyar;

— Aleyküm selam oğlum, diye selamını almış ve ona nereye gittiğini sormuş.

Oğlan neden yolda çıktığını anlatmış. İhtiyar;

— Oğlum, öyleyse burada kaliver, diye rica etmiş. Oğlan da redetmeyerek o evde kalmış. Evde sadece demircinin alet edevatı ve eşyaları varmış, başka da bir şeyi yokmuş. Günlerden bir gün o memleketin padişahının kılıcı kırılmış. Padişah kılıcı bir vezire vermiş;

— Hiç kırılmayacak şekilde tamir ettirip getir. Yapamazsan sen ölürsün, malların da padişahlığa kalır, demiş.

Vezir pek çok ustayla görüşmüş. “Kırılmaz yaparım” diyen kimseyi bulamamış. Vezir, usta birini arayarak o ihtiyarın yanına gelmiş.

— Bu padişahın kılıcıdır. Bunu kırılmaz bir hale getirebilir misin? demiş vezir.

— Tamam, olur. Kılıcı şu körüğün üstüne koyuver, deyip ihtiyar vezire çay ikram etmiş. Vezir çayını içene kadar kılıç kırılmaz hale gelmiş. İşte, padişahın veziri silaha bakmış, hiç kırılmaz olmuş.

— Benim işim tamamdır, götürüp padişaha verin, demiş yaşlı usta.

— Padişahın verdiği görev tamamlandı. Artık sizin dilediğiniz neyse söyleyin, demiş vezir ve kesesinden altınları çıkarmış.

— Sağ olun ama bana sizin altınınız gerekmez. Padişahımıza sorun bakalım eğer mümkünse kızını oğluma verir mi, demiş ihtiyar.

— Sorayım bakalım, demiş vezir, görevi yerine getirmiş olmasına güvenerek. Altın arabasına binen vezir saraya dönmüş. Saraya varınca padişahın huzuruna çıkıp kılıcı teslim etmiş. Padişah kılıcı gözden geçirip;

— Bunu kim tamir etti? diye sormuş.

— Kılıcınızı, yaşlı bir adam kırılmaz hale getirdi, demiş vezir.

— İhtiyar çok mahirmiş. Onu gereğince mükâfatlandırdın mı? diye sormuş padişah.

— Hünkârım, o paraya değer vermeyen biriydi. Eğer bir kaşık kanımdan vazgeçerseniz⁵ dileğini size iletirim, demiş vezir.

— Bağışladım, çabuk söyle, demiş padişah.

— O ustanın bir oğlu varmış. Oğluna sizin kızınızı istedi, demiş vezir diz çöküp. Padişah hiçbir şey dememiş. Vezirin huzurundan ayrılmasına izin vermiş.

Günlerden bir gün padişah ava çıkmış. Avlanırken demirci ihtiyarın evine yaklaşmış ve bir ulağı çağırıp;

— İhtiyara söyle, dünür olmaya geldim ama her türden bir baş hayvan versin, demiş. Ulak, ihtiyarın yanına gidip bunları söylemiş. İhtiyar hiç düşünmeden;

— Olur, ben bu kalını⁶ veririm. Cuma günü gelip düğünü yapıp malını alsın, diyerek ulağı göndermiş.

Aslında padişah, ihtiyarın fakir olduğunu bildiği için bu kadar çok mal isteyerek onu vazgeçirmeyi planlamış ama yaşlı demircinin söylediklerini duyunca buna şaşırılmış. Padişah ulak olarak giden delikanlıya;

— Bu ihtiyarın ahırında çok mu malı var? diye sormuş.

— Ulu padişahım, körükten başka bir şeyi yok, diye cevap vermiş delikanlı.

Sözleşilen gün yaklaşınca oğlan, ihtiyara sormuş;

5 Bir kaşık kanımdan vazgeçerseniz: Canımı bağışlarsanız.

6 Kalın: Güveyin, eşi olacak kızın kardeşlerine verdiği mal, para vb. şeyler.

— Bu nasıl olacak? Padişah geldiğinde “Söz verdiğin mallarım nerde? Benimle alay mı ediyorsun?” deyip sizi öldürtür, diye endişelenmiş.

— Oğlum, meraklanma ben hallederim, demiş yaşlı adam ve onu sakinleştirmiş.

Sonunda vade dolmuş. Padişah, adamlarını da alarak ihtiyar adamın evine gelmiş, otağlar kurulmuş. Her otağın önünde bir hizmetçisi, atı, seyisi, otu, at yemi herşey hazırlanmış. Onlar misafirleri güler yüzlü karşılamış. Padişahı, yaşlı adam attan indirmiş. Gece boyunca eğlenceler düzenlenmiş, gelenler eğlenmiş. Tan ağarıp gün doğmuş. Daha önce sözü edilen mallar hazırlanmış. Misafirler de gitmek için hazırlanmış. Pek çok hediyeler verilmiş. Padişah malları tam ve eksiksiz olarak almış. Padişah bu kadar hürmet ve izzetten sonra;

— Çarşamba günü kızımı vereyim, diyerek söz vermiş. Vade dolup gün gelmiş. Yaşlı adam, oğluna;

— Oğlum ikimiz padişahın evine gidelim. Orada benden izinsiz hiçbir yere gitme! Akşam kızın yengesi gelip, seni güvey olarak kızın yanına götürür. Orda üç gün kalırız. Padişahın kızıyla konuşmaya gittiğinde yedi yer geçip sekizinci yere gelince konuşursun. Halini hatırını sorar, şöyle böyle deyip oturursun. Kız karşına gelince sen kaç, o seni kovalasın. Asla bu üç gün içinde kızla yakınlaşma, uyuyup kalma. Kızla sohbet etme. Bu söylediklerimi sakın aklından çıkarma, demiş.

Böylece ikisi birlikte saraya gitmişler. Düğün başlamış. Gece, herkes yatarken kızın yengesi güveyi alıp kızın yanına götürmüştü. Yedi bölmeyi geçip sekizinci yerdeki kızın yanına gitmiş. Oğlan, kızın hatırını sormuş ama kızın karşısına oturmamış, başka bir yere oturmuş. Kız yiğidi kovaladıkça, damat kaçmış ve böylece sabah olmuş. Oğlu yanına gelince ihtiyar eline bir elmas kılıç alıp yedi bölmeyi geçmiş. Tan ağarırken çok öfkeli bir ejderha gelmiş. Yaşlı adam elmas kılıçla ejderhayı kesip atmış. Gün doğmuş, yiğit ölen ejderhaya basıp geçip gitmiş. Ertesi gün kız yine kovalamış, oğlan yine kaçmış ve böylece sabah olmuş. Üçüncü gün de kız kovaladıkça yiğit kaçmış ve gün ağarmış. Yiğit bugün de ih-

tiyarın öldürdüğü başka bir ejderhaya basıp geçmiş. Böylece düğün sona ermiş. Padişah kızının kısmetine sevinmiş. İhtiyar padişaha;

— Siz de gidip düğüne katılın, diye rica etmiş.

İşte onlar da yola çıkmaya hazırlanmış. Padişah ve vezirleri, hısım akrabaları düğüne katılmak için hediyelerini alıp, hürmet ve izzetle oradan ayrılmışlar. Düğün bitip biraz dinlendikten sonra ihtiyar, delikanlıya manalı manalı bakarak;

— Bu mallar kimindi biliyor musun? diye sormuş.

— Sizin mallarınız babacığım, demiş delikanlı.

— Hayır oğlum, senin de payın var eşit olarak bölüşelim, demiş ihtiyar ve eline elmas kılıcı alıp at, deve, giysi demeden ne varsa hepsini ortadan ikiye bölmeye başlamış. Böle böle sıra geline gelmiş.

— Baba, kız ölmesin aman sen kendine al, diye delikanlı ihtiyara yalvarmış ama ihtiyar onun yakarışlarına kulak asmamış;

— Yarısı benim, bölüp alırım, diyerek kızı elinden ayağından bağlayıp germiş. Böyle yapıp elmas kılıcı alıp tam kıza vuracakken kız “Ayyy!” diye avazı çıktığı kadar bağırmış. O zaman kızın ağzından bir garip mahlûk çıkmış ve ihtiyar bu kara şeyi kesip atmış. Kızın aklı başından gidip yığılıp kalmış.

— Şimdi gelini yerine yatır. Biraz dinlensin, demiş ihtiyar. Delikanlı, gelini yatırıp dışarı çıktığında ihtiyarın ikiye böldüğü hayvanların ölmediğini sapasağlam durduklarını görüp hayretler içinde kalmış. Babasının yanına gelmiş. İhtiyar;

— Oğlum, sen hiçbir şey anlamamış olmalısın, dur sana anlatayım. Senin babanın gözünü iyileştirecek bir çare bulmak için o büyük denizin kıyısına gelmiştin. Orada karşına çıkan ihtiyar bendim. Ben sana ne dediysem sen aynen yerine getirdin ve ağna altın balık takıldı. O balığı kumaşa sarıp aldın ve geri döndün. Yolda giderken balık insan gibi ağıladı, sen de balığın haline acıyıp onu yakaladığın yere geri bıraktın. O balık benim evladım Süleyman idi. Ondan sonra baban seni evden kovduğunda ağlayarak evini yurdunu terk etmek zorunda kaldın. Ben de sana acıdım ve karşına bir otağ çıkardım ve sana padişahın kızını aldım. Bu kız çok iyi ve güzel bir kızdır. Başka memleketlerin padişahlarının,

beylerinin oğulları da bu kızı gelip istedi padişah da aslında hepsine sırayla kızını verdi ama kızı kim aldıysa daha tanıştığı gün öldü. Ben de bu kızı sana istedim. Gece kızın yanına gittiğinde sen kaçtın, o kovaladı. Senden önceki delikanlıların hepsini yılan sokmuştu. Sen kızın karşısında durmadın ben seni tembihlemiştim. Bu kıza bir ejderha âşıktı. Geleni derhal sokup öldürürdü. İlk gece öldürdüğüm ejderha babası, ikinci gece öldürdüğü erkek kardeşi ve üçüncü gece öldürdüğümse ona âşık olan ejderhaydı. Üçünü de öldürdüm. Kızı korkutup içindeki ejderha yavrusunu da çıkartıp öldürdüm. Artık sana bir zararı dokunmaz, mallar da kız da senindir oğlum. Şu kül ise senin kör babanın gözünün ilacıdır, diyerek külü bir beze sarıp ona vermiş.

— Git oğlum, yolun açık olsun Hızır yoldaşın olsun, diyerek delikanlıya izin vermiş.

Delikanlı da ihtiyardan izin alıp, malı mülkü yanına alıp memleketine dönmüş. Gelini ve dünya kadar malıyla eve döndüğünde babasını kötü durumda yatarken bulmuş. İki ağabeyi de divane olup gitmiş. Delikanlı hemen külü babasının gözüne sürmüş ve onu iyileştirmiş. İki kardeşini de bulup ikisini de evlendirmiş ve muratlarına ermişler.

BALIQSHININ QIZI⁷

(Özgün Metin)

Burıngı ótken zamanda orta xojalıq iyesiniń balasın erjetken waǵında ata-anası shaqırıp alıp:

— Bizler qartayıp kiyatırmız. Sonıń ushın kelin tusirgimiz keledi. Sen qız ayttır, qalegen qızıńdı al, — dep ruqsat berdi. Jigit ata-anasına «yaqshı» dep, qız ayttırıp ketti. Joqarını, tómendi qoymay awıllardı araladı. Patshanın, wázirdiń, mollarıń, baydıń, iyshannıń, qullası, barlıǵın qaldırmaı kórip shıqtı, heshbiri oǵan unamadı, hesh jerden ózine ılayıq qızdı tappay, úsh ayda úyine qayıp keldi.

⁷ Karakalpak Halik Ertekleri (Karakalpak Halk Masalları). (2019a). Red. S. Baynazarova. Nukus: Bilim s.139-143

Sol awılda bir etikshi adam bar edi. Ol biyperzent edi. Kúnlerden bir kún hayalı balıqqa jerik boldı. Sol balıqtı izlep etikshi atawğa bardı. Atawda bir balıqshı ğarrı bar qusaydı. Hayalı, qızı sol úyde úshewi jasaydı eken. Úyinde kúshigi menen pishigi bar eken. Balıqshı ğarrınıń awına kúnde bes shabaq túsedi. Sonı jep awqat etip kún kórip otıradı. Sol kúni jeti balıq túsıptı. Ğarrı besewin alıp, qalğan ekewin suwğa salıp jiberedi. Sóytip úyine qayttı. Úyine kelse úyinde qonaq bar eken. Ğarrı:

— Baǵanaǵı eki balıq qonaq ushın eken, men onı qayta suwğa jiberdim, — dedi. Sonda qızı:

— Ata, jaqsı bolıptı, esabı bolar, — depti. Sol kúni qonaqqa qız óz payın berdi. Azanda qonaqtan jol bolsın soradı. Miyman kelgen jumısın ayttı, ğarrı kólge ketti. Awğa on balıq tústi. Ğarrı ákelip qonaqqa berdi. Qız jup bolsın dep, óz payın berdi. Áne, qonaq altı balıqtı alıp ketti. Jigit hesh jerden qız tappay, kóp jasap otırǵan bir ğarrı bar edi, sonnan aqıl sorawğa bardı. Ğarrıǵa jigit barǵan jumısın ayttı. Sonda ğarrı turıp:

— Shıraǵım, barlıq qızdı kóripsen, biraq «jaqsı jarlıdan shıǵadı» degen, jarlının qızın kórmepseń, sonıń qızın da kór, ayttırıp bar, — dep aqıl berdi. Endi jigit jarlınıń qızın da kózden ótkerdi, heshqanday jaqpadı. Kúnlerden bir kún awılındaǵı etikshige ayaǵındaǵı etiǵı tozıp bardı. Sonda etikshi:

— Haw, inim, sen qız almadıń ğoy, bul qalay? — dep soradı. Sonda jigit: — Qız tabılmasa, qalay alaman? — dep juwap berdi. Bunı esitken etikshi:

— Jarlı demeseń, men bir qızdıń xabarın aytayın. Bir bolsa, sol bolar, — dedi.

— Ayt, aǵa, — dedi jigit.

— Atawda bir balıqshı ğarrınıń qızı bar, sol saǵan boladı. Sonı kóreyik, — dep, ekewi birge ketti. Jaqınlaǵan jerde etikshi:

— Ózim xabar alıp keleyin, sen usı jerde tura tur, — dedi. Jigit sol jerde qaldı. Etikshi balıqshınıń úyine barıp kelgen jumısın ayttı. Sonda qız:

— Ol jigit kelmey qayta bersin, — dep, sabaqlanǵan iyne berdi. Etikshi jigitin qasına qaytıp keldi.

— Qonaq qabil etpeydi, biraq minaw sabaqlawlı iyneni berdi, — dedi. Buğan túsınbey, jigit ashıwlanıp úyine qayıtıp keldi. Jigit erteńine bayaqı aqıllı ġarrıǵa keldi.

— Sizin aytıwıńız boyınsha «jaqsı jarlıda boladı» dep kóp izledim. Sóytip júrgende bir balıqshınıń qızı úyine qonaq ta qılmadı, — dedi jigit.

— En bolmasa bir belgi bermedi me? — dedi ġarrı.

— Bir sabaqlawlı iyne berdi, — dedi jigit.

— Usı qız aqıllı qız eken, ózi jarlı qızı bolǵan soń ústinde kiyimi joq eken, sabaqlawlı iyne bergeni sol eken, qondırmaǵanı da sol, sen usı qızdan ayrılma, qızǵa kiyim jiber, sonnan soń qonaq aladı, — dedi ġarrı. Bul sóz maqul bolıp, sol qızǵa ılayıqlı kiyim alıp etikshiden jiberdi. Etikshi usı kiyimlerde qızǵa aparıp berdi. Sonda qız etikshige:

— Endi kele bersin, — dedi.

Áne, jigit jası úlkenleri menen birge jarlınıń úyine keldi. Jigit qáledi, qız da jigitti unattı. Qızdı ayttırdı. Sonda qızdıń ákesi:

— Magan malı-dúnyanıń keregi joq, qızımın waqtı xosh bolsa bolǵanı, ulım da, qızım da usı, — dedi. Áne, jigit ġarrıńı elge kóshirip, jay saldırıp berdi, sawarǵa sıyır, minerge at, tósenerge kórpe-tósek berdi. Al, hasıl qızdı sol jaydan uzatıp aldı. Kúnlerden kún, aylardan ay ótti. Jigittin ata-anası kelinin qızınday etip saqladı. Bir jaqlarda jigittiń qálemey, onı almay ketken bir qız bar edi. Sol qız túrin ózgertip, usı jigittiń hayalına xızmetker bolıp ótti. Aradan neshe kún ótkennen keyin jigittiń alısta jumısı shıqtı. Soǵan ketken kúnlerde úyinde júrgen xızmetker qız jigittiń hayalına:

— Suwǵa shomılıp keleyik, — dedi.

Kelinshek «yaqshı» dep, suwǵa shomılıwǵa birge bardı. Bul kelinshek suwǵa shomılıwǵa barganda jasınan saqlaǵan kiyigi bar edi. Al, hasıl kelinshek suwǵa ketti, anaw xızmetker qız kelinshek kiyimin kiyip, tap kelinshektiń ózi bolıp úyine qayıtıp bardı. Kelinshek bolıp:

— Xızmetker qız suwǵa ketti, — dep ayttı. Kempir- ġarrı qıynaldı, qarap kórip, taba almadi. Xızmetker qızdıń joqlawın arttırdı. Sonda ġarrı:

— Kiyik nege jılap tur? — dedi.

— Jaña awırıp edim, — dep juwap berdi xızmetker qız kelinshek-tey bolıp.

Ğarrınıń kelinin tanımawınıń sebebi, betinde párenje bar edi.

Kúnlerden kún ótip jigit keldi. Úyindegi hayalın bayağı hayalına usatpadı. Jigit ata-anasına:

— Kelinińiz qayda? — dedi.

— Úyde, — dedi olar.

— Úydegi kelinin emes, xızmetker qız goy?! — dedi jigit. Sonda ğarrı:

— Xızmetker qız suwǵa ketip óldi, — dedi.

— Aǵa, olay emes, suwǵa ketip ólgen — kelininiz! — dep, jigit jas kiyikti aldına salıp suwǵa ketken jerine bardı. Kiyikte til joq, jılap turdı. Sol waqta bir balıq suwdan shıǵıp:

— Jaqsı jigit, qapa bolıp jılama, sebebi men suwdıń patshasıman, meniń eki balam balıq súwretinde balıqshı ğarrınıń awına túsken. Meniń balalarımı ayap, qayıp suwǵa salıp jiberdi. Al, sol ğarrınıń qızı suwǵa ketti, men de jaqsılıq qılayın dep, sol kelindi men de aman saqladım. Solay etip, atası, balıqshı ğarrı usı jerge aw saldı. Haqıyqatında da, awına qızı tústi. Qızın uzın shekpenine orap, maǵan raxmet aytıp alıp ketti, taǵı da sol kelinshek eki qabat eken, shıraǵım, kóp jılama, sol qızdın shıqqan jerine, balıqshı ğarrıǵa bara ğoy, — dep ol kózden gayıp bolıp ketti.

Jigit izlep atasınıń úyine bardı. Barsa, kelinshegi ul tuwıp, besik aldında otr eken. Aman-saw eki jas qosılıp, balası menen hayalın úyine ákelip, toy-tamasha berdi. Bayağı xızmetker qız ózine tiyisli jazasın aldı. Solay etip, jigit penen balıqshınıń qızı maqset-muradına jetti.

BALIQÇININ KIZI⁸

(Aktarma Metin)

Evvel zaman içinde Orta Hocalıǵın⁹ yöneticisinin oǵlu evlilik yaşına geldiğinde anne babası onu çağırıp;

8 Türkiye Türkçesine aktaran Pınar Fedakar

9 Hocalık: Bir köyün, yerleşim biriminin ortak malı mülkü olan yerleri işletip gelir

— Bizler yaşlandık. Bu yüzden seni evlendirmemiz lazım. Kendine uygun bir gelin aramalısın, uygun bulduğun kızla evlenebilirsin, diye izin vermişler.

Yiğit, ana babasına “Tamam” deyip, kendine uygun bir kız bulmak için yola çıkmış. Çevredeki bütün köyleri dolaşmış. Padişahın, vezirin, mollanın, beyin, müftünün, kısacası herkesin kızına bakmış ama hiç birini beğenmemiş. Üç ay boyunca dolaşıp kendine uygun bir kız bulamayarak evine dönmüş.

Köyün birinde bir ayakkabıcı varmış. Bu adamın çocuğu yokmuş. Günlerden bir gün karısının canı balık istemiş. Ayakkabıcı balık almak için adaya gitmiş. O adada bir balıkçı ihtiyar varmış. Balıkçı, karısı ve kızıyla birlikte yaşarmış. Evinde kedisi ve köpeği de varmış. İhtiyar balıkçının ağına her gün beş küçük balık yakalanırmış. Her gün o balıkları pişirip yerlermiş. O gün balıkçı yedi balık avlamış. İhtiyar beşini almış, kalan ikisini suya geri bırakmış, dönüp evine gitmiş. Evine geldiğinde bir misafiri olduğunu görmüş. İhtiyar;

— O iki balık misafir içilmiş! Ben onları suya attım, demiş.

O zaman kızı;

— Baba iyi yapmışsın, vardır bir hikmeti, demiş.

O gün kız, misafire kendi payına düşen balığı ikram etmiş. Sabahleyin misafirin nerden gelip nereye gittiğini sormuş. Misafir gelme nedenini anlatmış. Bunun üzerine ihtiyar balıkçı göle gitmiş. Bu defa ağına on balık yakalanmış. İhtiyar beşini misafire vermiş. Kız, çift olsun diyerek kendi payını da vermiş. Misafir altı balığı alıp yola çıkmış. Bu sırada kendine uygun bir kız arayan delikanlı da uygun birini bulamamış. Çok yaşlı bir ihtiyar varmış ve delikanlı ona akıl danışmaya gitmiş. Delikanlı ihtiyarın yanına varınca ona durumu anlatmış, ihtiyar;

— Evladım, kızların hepsine bakmışsın ama “iyiler fakirlerden çıkar” denir ya şu fakirin kızını görmemişsin. Onun kızını da gör, diye akıl vermiş.

Ondan sonra delikanlı, ihtiyarın dediğini yapmış ve o fakirin kı-

elde eden birlik, köy kooperatifi, köy çiftliği.

zına da gidip bakmış ama hiç beğenmemiş. Günlerden bir gün delikanlı ayakkabısı yıprandığı için köyündeki ayakkabıcıya gitmiş. Ayakkabıcı;

— Vah kardeşim sen kendine uygun bir kız bulamadın mı? demiş. Delikanlı;

— Uygun bir kız yoksa nasıl evlenirim ki demiş. Bunu duyan ayakkabıcı;

— Fakir demeysen ben sana bir kızı tavsiye edeyim. Olsa olsa o olur, demiş.

— Söyle ağabey, demiş delikanlı.

— Adada bir balıkçının kızı var. O sana uygun olabilir. Gidip onu görelim, demiş ayakkabıcı ve ikisi birlikte adaya gitmişler. Oraya yaklaşıtlarında ayakkabıcı;

— Ben gidip bir görüşeyim, sen burda bekle, demiş. Delikanlı orada beklerken ayakkabıcı balıkçının evine gidip durumu anlatmış. O zaman kız;

— O delikanlı gelmesin, geri dönsün, demiş ve ona ipliğe geçirilmiş bir iğne vermiş.

Ayakkabıcı, delikanlının yanına dönüp;

— Misafir kabul emedi ama bu iğneli ipliği verdi, demiş.

Delikanlı hiçbir şey anlamamış, kızıp evine dönmüş. Ertesi gün, delikanlı daha önce akıl danıştığı ihtiyar adamın yanına gitmiş;

— Sizin dediğiniz “iyiler fakirlerden çıkar” sözünü dinleyip, bir balıkçının kızını görmeye gittim. Kız beni evine bile almadı, demiş.

— Hiçbir şey de vermedi mi? diye sormuş yaşlı adam.

— Bir iğne iplik verdi, demiş delikanlı.

— O çok akıllı bir kızmış. Kendisi fakir birinin kızı, üstünde başında düzgün bir giysi yokmuş, iğne ipliği bu yüzden vermiş. Seni evine kabul etmemesi de bu yüzdenmiş. Sen bu kızdan vazgeçme! Kıza giysiler gönder. Sonra seni evine kabul edecektir, demiş ihtiyar.

Bu sözler delikanlıya mantıklı gelmiş ve kıza güzel kıyafetler alıp ayakkabıcıyla göndermiş. O zaman kız, ayakkabıcıya;

— Artık gelebilir, demiş.

İşte, delikanlı da büyükleriyle birlikte fakir adamın evine gelmiş. Delikanlı kızı kendisine uygun bulmuş, kız da onu kabul etmiş. Delikanlı kızı istetmiş. O zaman kızın babası;

— Bana dünya malı gerekmez, kızım mutlu olsa yeter. Artık onlar oğlum ve kızım, demiş. Delikanlı, ihtiyar adamı memleketine gönderip sağılacak inek, binecek at, yatacak yatak vermiş. Sonunda kızı almış.

Günler, aylar geçmiş. Delikanlının anası babası, geline kızları gibi bakmış.

Bir zamanlar delikanlının beğenmediği kızlardan biri varmış. Bu kız kılık değiştirip bu delikanlının karısının hizmetçisi olmuş. Aradan günler geçmiş, delikanlının uzaklarda bir işi çıkmış. O uzaktayken, bu hizmetçi kız, delikanlının karısına;

— Gidip suya girip gelelim mi? diye sormuş.

Gelin, kabul etmiş ve birlikte su kenarına gitmişler. Gelin giysilerini kenarda bırakmış ve suya girmiş. Gelinin bir geyik yavrusu varmış ama hizmetçi bunu bilmiyormuş. Gelin suya kapılıp gitmiş, hizmetçi kız da onun giysilerini alıp giymiş ve onun kılığında eve geri dönünce;

— Hizmetçi kız suya kapılıp gitti, demiş.

Kaynanası üzölmüş. Hizmetçi kızın arkasından ağıt yaktırmış. Daha sonra yaşlı kadın;

— Geyik neden ağlayıp duruyor? diye sormuş.

— Bir yerleri ağrıyordur, diye cevap vermiş hizmetçi kız, gelini taklit etmiş. Yaşlı kadının, onun gelini olmadığını anlamamış çünkü kızın yüzünde peçe varmış.

Günlerden bir gün delikanlı evine geri dönmüş. Evdeki kadının karısı olmadığını anlamış. Annesine;

— Gelinin nerede? diye sormuş.

— Evde, demiş annesi.

— Evdeki gelinin değil, hizmetçi kız, demiş delikanlı. O zaman annesi;

— Hizmetçi suya kapılıp ölmüş, demiş.

— Suya kapılıp giden hizmetçi değil, gelinin, demiş delikanlı ve

geyik yavrusunu önüne katıp suyun kıyısına gitmiş. Geyiğin olanları anlatacak dili yokmuş ama ağlayıp duruyormuş. O zaman bir balık sudan çıkıp;

— Yakışıklı delikanlı, üzülüp ağlama çünkü ben suyun padişahıyım. Vaktiyle benim iki çocuğum balık şeklindeyken balıkçının ağına düşmüştü. Yaşlı balıkçı benim evlatlarımı suya geri bırakmıştı. İşte o balıkçının kızı suya kapıldı. Ben de ona bir iyilik yapayım deyip o kızı kurtardım. Balıkçı her zamanki yerde ağ atınca, ağına kızı düştü. Balıkçı dualar edip kızını yanına aldı. Kız hamileydi, evladım, artık ağlama, o kızın yanına, babasının evine git, diyerek gözden kaybolmuş.

Delikanlı, balığın dediğini yapıp kızın babasının evine gitmiş. Oraya vardığında, gelinin bir oğlan çocuğunun beşiğini salladığını görmüş. Sağ salım iki genç birbirine kavuşmuş. Delikanlı oğlu ve karısını evine geri getirip, eğlenceler düzenlemiş. Hizmetçi kız hak ettiği cezayı bulmuş, delikanlıyla balıkçının kızı muratlarına ermiş.

SHONTİQ TÚLKI¹⁰

(Özgün Metin)

Burıngı ótken zamanda bir túlki bolıptı. Túlki bir kúni kiyatırsa: joldan jartı urshıq tawıp alıptı. Ol jartı urshıqtı alıp bir úyge kelipti de:

— Urshıq qasında urshıq tursın, -deydi.

— Tursa tursın, - depti sol úydiń hayalı, - Túlki tawıp alğan jartı urshıgın sol úyge qaldırıp ketipti. Túlki erteńine kelip urshıgın sorasa, sol urshıq qoyıp ketken úydiń hayalı:

— Biz sennen ursıq alğanımız joq, - dep túlkinin urshıgın bermep-ti. Bunnan keyin túlki sol- úydiń pútkil urshı'gın ala qashadı, jöne bir úyge barıp:

— Urshıq qasında urshıq tursın, - deydi.

10 *Karakalpak Halik Ertekleri (Karakalpak Halk Masalları)*. (2019b). Red.O. Knazbaev, Nukus: Karakalpakstan Baspası s.418-419.

— Tursa tursın, - depti sol úydiń hayalı, - Túlki urshıgın qoyıp ketedi. Erteńine kelip urshıgın sorasa:

— Sennen ursıq aldım ba? - deydi. Sol waqıtta túlki:

— Joldan tawıp aldım jartı urshıq,

— Jartı ırshıgım bir urshıq,

Bir urshıgım bir nan.

dep, dasturxanda turgan bir nandı alıp qashadı. Túlki nandı alıp qashıwı menen bir úyge barıp:

— Nan arasında nan tursın, - deydi.

— Tursa tursın, - deydi úy iyesi. Túlki sol úyge nanın qoyıp ketedi de, bir aylanıp kelip, qoyıp ketken nanın soraydı. Sonda túlkiniń nanın alıp qalğan úydiń hayalı:

— Sennen nan aldım ba? – dep nanın bermeydi. Sonda túlki:

— Joldan tawıp aldım jartı urshıq,

Jartı ırshıgım bir urshıq,

Bir urshıgım bir nan,

Bir nanım bir toqlı, -

dep qorada turğan bir toqlını ala qashadı. Túlki toqlını jáne bir úyge aparıp:

— Qoy arasında qoy tursın, - deydi.

— Tursa tursın, - deydi úy iyesi. Túlki tünde kelip taslap ketken toqlısın sorasa, úy iyesi “sennen qoy aldım ba” dep quwıp jiberedi. Sonda túlki:

— Joldan tawıp aldım jartı urshıq,

Jartı ırshıgım bir urshıq,

Bir urshıgım bir nan,

Bir nanım bir toqlı,

Bir toqlım bir sulıw qız,

— dep sol úydiń, boy jetip otırğan qızın qapsıqqa salıp alıp qashadı. Túlki sol ketisten bir úyge barıp:

Qapshıq ishine qapshıq tursın, - dep soraydı.

— Tursa tursın, deysi úy iyesi. Qapshıqtı alıp qaladı. Túlki ketken-

nen keyin bul ne náirse eken dep ashıp qarasa, bir sulıw qızdın jatqanın kóredi. Bunnan keyin qızdı qapshıqtan shıǵarıp aladı da, ornına tazını salıp awzın tas qılıp baylap taslaydı.

Túlki erteńine kelip qoyıp ketken qapshıǵın alıp keteyin dep kelse Qapshıǵınıń óz ornında turǵanın kórip:

— Pay, jaqsı eken, künde hár nárssem hár jerde qalıp azap kóretuǵın edim, búgin qoyıp ketken zatım óz arnında, óz kúyinde tur, - dep qapshıǵın arqalap bir dáryanıń boyına keledi.

Túlki qapshıqtıń awzın sheship ishindegi qızdı shıǵarayın dep atırǵanında, ishinen tazı shıǵa keledi. Túlki tazını kóriwden qasha jóneldi. Tazı túlkiniń izinen quwıp quyırǵın julıp alıp qaladı. Túlki óldim azar deǵende qutılıp, quyırǵı shontıyıp jaldaslarına qosıladı...

Shontıq túlki quyırıqtan ayrılıp shontıyıp kelgennen keyin jaldasları “shontıq”, “shontıq” dep erimek etip kúlip qoymaydı. Onnan keyin shontıq túlki jolaslarına ópkelep basqa jaqqa ketip qaladı. Shontıq túlki jolda kiyatırsa, aldında bir topar adamlardıń kiyatırǵanın kóredi. Bul kiyatırǵan adamlar uzatılatuǵın qızdın kiyim-kensheklerin alıp kiyatırǵan qız-kelinshekler eken. Alda kiyatırǵan bir kelinshek jolda jatırǵan túlkini kórip, attan túsip qaladı da, bókterǵidegi alıp kiyatırǵan hasıl kiyimleriniń ishine orap alıp kete berdi. Túlki kelinshektiń alıp kiyatırǵan hasıl kiyim-kensheklerin moynına orap túsip qaladı da, bayaǵı óziniń joldaslarına keledi. Joldasları shontıq túlkiniń alıp kelgen zatların kórip qaydan alǵanın soraydı. Sonda shontıq túlki:

— Bir kóldiń suwı bar eken, sonıń suwı qatıp muz bolıp qalǵan eken, men quyırǵımdı úkige malıp otırdım, quyırǵımnıń shontıǵına qaramay alǵanım mınaw, eger quyırǵım sizlerdin quyırǵınızday uzın bolǵanda, bunnan da jaqsıraq zatlar alatuǵın túrim bar edi, - deydi. Bunnan keyin onıń joldasları “bizler de alı qalayıq dep túni menen úkige quyruǵın malıp otıradı. Azanda alıp kóreyin dese, quyırǵıları muzǵa qatıp alınbaydı. Usı waqıtları azanda suwǵa kelgen adamar úkige qatıp qalǵan túlkilerdi kórip, birewleri bel, birewleri jaba alıp urıp atırsa, bayaǵı shontıq túlki:

— Shontıq, shontıq dedin be, shontıqtan pánt jediń be, -dep kúle-

di. Adamlar tülkini úylerine alıp ketedi. Shontıq tülki bayağı qız-kelinsheklerdiń jolın ańlıp jáne aldayın dep júre veredi.

Engidi sózdi bayağı qız-kelinsheklerden esitiń. Olar qızdıń úyi-ne barıp, ákelgen kiyim-kensheklerin bereyin dep qarasa, kiyim de joq, tülki de joq, kelinshekler uyalǵanınan betlerin basıp, dım úndemey keyinlerine qaytaydı. Shontıq tülki bulardıń kiyatırǵanın kórip, jáne ólgen tülki bolıp jolda jata ketedi. Bayağı kelinshek jolda jatırǵan tülkiniń ózin aldaǵan tülki ekenin bilip, tayaq penen urıp óltiredi de, sol jerde terisin sıyrıp aladı. Sóytip shontıq tülkiniń sumlıǵı óz basın jutadı.

KUYRUĞU KISA TILKI¹¹

(Aktarma Metin)

Evvel zaman içinde bir tilki varmış. Bir gün tilki yolda kırık, yarım bir kirman bulmuş. O yarım kirmanı alıp bir eve gelmiş;

— Kirmanın karşısında kirman dursun, demiş.

— Durursa dursun, demiş ev sahibi kadın. Bunun üzerine tilki yolda bulduğu yarım kirmanı o eve bırakıp gitmiş. Bir zaman sonra tilki eve gelip kirmanını geri istemiş. Yarım kirmanını bıraktığı ev sahibi kadın;

— Biz senden kirman falan almadık, demiş ve tilkinin kirmanını vermemiş. O zaman tilki evde duran sağlam kirmanı alıp kaçmış. Tilki gide gide yine bir eve varmış;

— Kirmanın karşısında kirman dursun, demiş.

— Durursa dursun, deyince ev sahibi kadın, tilki de kirmanını o eve bırakıp gitmiş. Bir zaman sora tilki geri gelip kirmanını isteyince;

— Senden kirman mı aldım, demiş kadın. O zaman tilki;

— Yoldan bulup aldım yarım bir kirman,

Yarım kirmanım, tam kirman,

Tam kirmanım bir ekmek,

deyip sofrada duran ekmeği alıp kaçmış. Tilki ekmeği alıp kaçtığı gibi yine bir eve gelmiş;

11 Türkiye Türkçesine aktaran Pınar Fedakar.

— Ekmeklerin arasında ekmek dursun, demiş.

— Durursa dursun, demiş ev sahibi. Tilki bu eve de ekmeğini bırakıp gitmiş ve biraz dolaşıp gelikten sonra bıraktığı ekmeği istemiş. O zaman ekmeği bıraktığı evin sahibi;

— Senden ekmek mi aldım, demiş ve ekmeği geri vermemiş. Bunun üzerine tilki;

— Yoldan bulup aldım yarım bir kirman,

Yarım kirmanım, tam kirman,

Tam kirmanım, bir ekmek,

Bir ekmeğim, bir kuzu,

diyerek ağılda duran kuzuyu alıp kaçmış. Tilki, kuzuyu başka bir eve getirmiş;

— Koyunların arasında koyun dursun, demiş.

— Durursa dursun, demiş ev sahibi. Tilki gece olunca gelip bıraktığı kuzuyu isteyince ev sahibi;

— Senden kuzu mu aldım, demiş. O zaman tilki;

— Yoldan bulup aldım yarım bir kirman,

Yarım kirmanım, tam kirman,

Tam kirmanım, bir ekmek,

Bir ekmeğim, bir kuzu

Bir kuzum, bir güzel kız,

diyerek o evin yetişmiş kızını kaptığı gibi torbasına atıp kaçmış.

Tilki yine bir eve gelip;

— Torbaların içinde torba dursun, demiş.

— Durursa dursun, demiş ev sahibi ve torbayı alıp bir yere bırakmış. Tilki gittikten sonra ev sahibi torbanın içinde ne olduğunu merak etmiş ve torbayı açıp bakınca içindeki kızı görmüş. Ev sahibi kızı torbadan çıkarmış, yerine bir tazıyı torbaya koyup torbanın ağzını bağlayıp yerine bırakmış.

Tilki bir zaman sonra geri gelmiş ve torbasını geri isteyince, torbanın bıraktığı yerde durduğunu görmüş;

— Vay, güzel! Neyim varsa hep bir yerlerde kalıyor ve eziyet gö-

rüyordum. Bugün bıraktığım eşyam, bıraktığım yerde duruyor, diyerek torbasını sırtlanıp oradan uzaklaşıp bir su kenarına gelmiş.

Tilki, kızı çıkarmak için torbanın ağzını açınca, içindeki tazı çıkıvermiş. Tilki, tazıyı görünce kaçmaya başlamış. Tazı tilkiyi kovalamaya başlamış ve kuyruğunu tutup koparmış. Tilki ölümden kılpayı kurtulup, kopup kısalmış kuyruğuyla tilki arkadaşlarının yanı gelmiş.

Kuyruğu kısa tilki, bu halde arkadaşlarının yanına gelince onlar “kısa, kısa” diyerek onunla alay etmişler. Kuyruğu kısa tilki, arkadaşlarına kızıp başka bir yere gitmiş. Kuyruğu kısa tilki yolda giderken, karşıdan bir grup insanın geldiğini görmüş. Gelen insanları aldatıp, bir şeylerini alıp kaçayım diye düşünmüş tilki ve ölü taklidi yaparak yola yatıp beklemeye başlamış. Bu insanlar bir gelinin kıyafetlerini götüren kızlarmış. Bu kızlardan biri yolda yatan tilkiyi görmüş ve atından inip tilkiyi aldığı gibi eyerindeki torbaya, gelinin giysilerinin içine koymuş. Tilki torbadaki kıyafetleri boynuna dolayıp gizlice kaçmış ve arkadaşlarının yanına gitmiş. Arkadaşları kuyruğu kısa tilkinin getirdiği eşyaları görünce, onları nerede bulduğunu sormuşlar. Tilki;

— Bir gölün suyu donup buz kesmiş. Ben kuyruğumu gölün buzu üstündeki bir deliğe salıp bekledim. Kuyruğumun kısalığı yüzünden ancak bu kadar alabildim! Eğer kuyruğum sizinki gibi uzun olsaydı, bunlardan çok daha güzellerini alabilirdim, demiş. Bunun üzerine arkadaşları “biz de gidip alalım” demişler ve buzdaki bir deliğe kuyruklarını sokup gece boyunca beklemişler. Sabah ezanı okunurken kuyruklarını çekip eşyaları almak isteyince, kuyruklarının buz tuttuğunu ve kıpırdıyamadıklarını anlamışlar. O sırada göle gelen adamlar kuyruğu donduğu için kıpırdıyamayan tilkileri görüp, bazıları eline bel, bazıları da yaba alıp tilkilere vurmaya başlamışlar. Kuyruğu kısa tilki;

— Kısa, kısa dedin mi, kısaya aldandın mı, diyerek gülmüş. Adamlar da tilkileri alıp evlerine gitmiş. Kısa tilki, daha önceki kızların yolına çıkıp yine onları aldatayım diye düşünmüş.

Şimdi sözü kızlardan dinleyin. Onlar gelinin evine varıp da gelinin giysilerini verelim dediklerinde, bir de bakmışlar ki giysiler de yok, tilki de yok! Bunun üzerine utanan kızlar başlarını eğip, ses etmeden geri

dönmüşler. Kuyruğu kısa tilki, kızların geldiğini görüp yine ölü gibi yola yatmış. Daha önce tilkiyi bulan kız, yolda yatan tilkiyi görünce, onun kendilerini aldatan tilki olduğunu anlamış ve değnekle vurup tilkiyi öldürmüş. Böylece kuyruğu kısa tilkinin kötülüğü kendi başını yemiş.

KAZAK MASALLARI

Nergis BİRAY*

Kazak folkloru; Kazakların manevî ve kültürel mirasını, hayata bakış açıları ve felsefik görüşlerini şiir, atasözü, masal, efsane, hikâye, destan, atışma, vs. gibi birçok türle nesilden nesile aktarmış, yüzyıllar içinde bu türleri geliştirmeye devam etmiştir. 15-18. Yüzyıllar arasında eskiden beri var olan kahramanlık masalları tarihî özellikler kazanmaya başlamış, tarihî masallar yanında geleneklerle ilgili masalların sayısı da artmıştır. 19-20. Yüzyılda ise masalların yeni türleri görülmeye başlanır. Kültürel ve geleneksel devamlılığı, öğüt vericiliği, çocuk terbiyesindeki rolü gibi özellikleri düşünüldüğünde masal türüne önem verilmesi ve üzerinde yapılan incelemelerin artırılması gerektiği görülecektir.

1. Masalın Tanımı ve Masal Kavramı

Kazak Türkçesinde masal için “erteği” terimi kullanılmakta, “erteği”nin tanımı “Qazaq Xalıq Ädebiyeti Entsiklopediyası”nda şu şekilde verilmektedir: “Sözlü edebiyatın nesir türü içinde yer alan *erteği*, konu ve kompozisyon bakımından gelişmiş, eğitici ve estetik işlevi olan, gerçekleri hiç olmamış gibi tersi anlatımlarla veren, halkın düşünce sistemini, gelenek ve göreneklerini, içinde üretildiği toplumun hangi döneminde oluşturulduysa o dönemi yansıtan bir türdür” (1999: 226). Erteği türünün ortaya çıkması ve kalıplaşması oldukça eskidir. Erteğinin temelini oluşturan mit, hikâye, efsane gibi türler ilk toplumların düşünceleri ile geleneklerini, adet ve örfünü yani içinde oluştukları zamanın gerçekle-

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kuzey-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı. nergisb@gmail.com

rini tasvir etmiştir. Erteğilerin ilk ortaya çıkışında ve kalıplaşmasında ilk başlarda halk onları hayal mahsulü olarak kabul etmemiş, anlatılan olaylara inanmıştır. Vakit geçtikçe bu durum değişmiş, mitler hikâyeye, onlar da masala dönüşmüştür. Erteğinin temelini mitler oluştursa da masalların yayılma yolları ilk Kazak boyları insanların avcılık hikâyeleri yoluyla gerçekleşmiştir. Önceleri gerçek olayların anlatıldığı hikâyeler, insanlar arasında dağıldıkça eklemelerle masala dönüşmüştür. (QÄEA, 2010: 186-187).

“Kazak Edebî Tilinin Sözdigi”nde ‘ertek/ertegi’nin hayal ve arzuları, efsaneleri temel alan ve nesir türünde olup görkemli bir anlatıma sahip olan destanî eserler olduğu söylenir. Masallar, olayları görkemli bir şekilde yansıtarak dinleyicisini etkisine alır ve estetik terbiye verir. Sözlükte masallar, “batırlıq ertegiler, januwarlar tuwralı ertegiler, klassikalıq ertegiler, qıyal-ğajayıp ertegiler, novellalıq ertegiler, satıralıq ertegiler, sıqaq ertegiler” gibi başlıklar altında verilmiştir (QÄTS, 2011: 362-365).

Zengin bir kültürel geleneğe sahip olan Kazak Türklerinin kültür birikimi içerisinde yer alan masallarla ilgili olarak M. Ävezov, Kazak Türkçesinde masal için önceden olan ve gerçekleşen sözleriyle açıklanabilecek “ertegi” kelimesinin kullanıldığını, masala bazen “ertek” dendiğini, masal anlatıcısına da “ertegişi” veya “ertekşi” adı verildiğini ifade etmektedir. Masalın başında kullanılan “ertek-ertek erte eken” ifadesinde de aynı kelime kullanılmaktadır. Halkın uzun kış gecelerinde masalları anlatmasına bakarak bu türün sadece vakit geçirmeye yönelik olmadığını da ifade eden yazar, masallarda folklorun içindeki sosyal, siyasî ve tarihî bilgilerin oldukça fazla olduğunu ifade etmektedir (2012: 54). Masal; olağanüstü ve hayalî durumları ve ilginç olayları anlatan, nesir türünde icra edilen edebî bir anlatı olup temelinde hayat mücadelesi ve tarihi olaylara göndermeler yapan, toplumda yaşanan mücadeleleri masal formatıyla veren bir edebî türdür (Ävezov, 1959: 213). Bir masala kendi milletin tarih, ekonomi ve kültürünün aksetmesi ne kadar tabii ise o milletin gelişmişlik seviyesi ve medeni dünyadaki yerinin bir masalda ortaya çıkması da o kadar tabiidir (Kenjebaev, 1940: 79).

M. Ävezov, masalı bir sanat türü olarak da değerlendirir, masal-

daki her şeyin fantastik olduğu düşüncesinin yanlış olduğunu, masallarda birçok gerçeğin de yansıtıldığını ifade eder (S. Kaskabasov, 2008: 8). O, kitabında masalın biçimini inceleyerek Kazak Türklerinin masallarını “qıyal ğajayıp ertegiler, haywanat jayındağı ertegiler, şınşıl ertegiler, salt ertegileri, küldirgi ertegiler, aңыз ertegiler” olmak üzere yedi gruba ayırır ve masalların konu ve kahramanlarına da dikkatimizi çeker (Ävezov, 2012: 62-92).

Masallar; uzun kış gecelerinde halkın toplanıp eğlenmek ve vakit geçirmek için anlattığı, bünyesinde sosyal, tarihi ve siyasi özellikleri de barındıran bir halk edebiyatı türüdür. İnsanların hayatları ve hayat tarzları, mücadeleleri üzerine kurulmuş; hayatla ilgili sırları ve sosyal unsurları, anlatıldığı dönemin insanına da taşıyan edebî bir türdür. Bu yönüyle bütün milletlerde ortaklık arz eden masallar, kendi milletinin geçmişteki sosyal hayatı, istek ve arzuları, hayalleri gibi konuları da topluma yansıtır. M. Ävezov’a göre Kazakistan tarihine bakıldığında Kazak ‘erteği’lerinin tarih olarak Üysin, Kanglı dönemlerine kadar gittiğini, Kıpçak halkı ve Moğol saldırıları zamanından beri yaşanan olayları bünyesinde barındırdığını görmek mümkündür (Ävezov, 1997: 68).

M. Ävezov, son yüzyılda Kazak masallarının iç içe yaşadığı Rus toplumundan ve masallarından etkilendiğini de ifade etmektedir. Ona göre uçsuz bucaksız bir deniz olan masal dünyası üzerindeki araştırma ve incelemeler ne yazık ki çok yenidir. O, derleyicilerin araştırma ve inceleme işini pek yapmadıklarını, daha çok duydukları masalları derlediklerini söyleyerek onları eleştirir (2012: 55-56).

Kazak masallarının halk arasından derlenmesi ve bu derlemelerin yayımlanması ile ilgili çalışmaların bütün Türk dünyasında olduğu gibi Çarlık Rusya döneminde başladığı görülmektedir. Çarlık döneminde gerçekleştirilen halk edebiyatı ürünlerinin derlenme ve yayımlanması çalışmalarının amacı, Türk boylarının kimlikleri ile ilgili araştırmalar yapıp bunları ortaya koymak değil Çarlık Rusyasının Türkistan’daki yayılma siyasetidir. Kültürel ve millî kimliğin tespitine ve bunların yok edilmesine ilişkin çalışmalar; bu toplulukların hayat tarzı, gelenekleri ve ekonomik yapıları ile ilgili belirlemeleri yaptıktan sonra onlara hükmetme

politikalarının oluşturulması için kullanılmıştır. M.Gabdullin, “Qazaq Xalqının Awız Ädebiyeti” adlı eserinde bu siyaseti yürütebilmek için anılan bölgelere geziler düzenlendiğini, 1845’te yapılan bu gezilerden birine Rusya Coğrafya Cemiyeti ile Rus edebiyatçı ve tarihçilerin de katıldığını ifade etmekte, bu araştırmacıların Kazak köylerinde bilimsel incelemeler ve derlemeler yaptıklarını yazmaktadır (1974: 17-18). Devrimden önceki çalışmalar Rus araştırmacıların, Rusça eğitim alıp Rus diliyle yayın yapan Kazak derlemeci bilim insanlarının ve Kazak Türkçesiyle eserler veren okur yazar akınların (âşıklar) derlediği veya kaleme aldığı eserlerdir. Ancak bu eserlerde bütün folklor ürünleri birlikte verilmekte, türlerine göre ve tasnif edilerek incelenmemektedir. Yazara göre bu şekilde derleyip yayımlama işleri doğu araştırmaları yapan okumuşların alışkın olduğu türden çalışmalardır. Bütün bu çalışmaları temel alacak olursak Kazak masallarının da ilk defa 19. yüzyılda derlenmeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

2. Kazak Masallarının Yapı ve Muhteva Özellikleri

Destan ya da halk hikâyesi kadar uzun olmayan Kazak masalları, genellikle nesir şeklindedir. Bazı masalarda küçük de olsa manzum parçalar yer alır. Masalların başı, ortası ve sonunda “formel”, “kalıp ifade”, “tekerleme” gibi kalıplaşmış ibareler yer alır. Anlatanlar halktan kişiler olduğu için masalarda halk dili hâkimdir ve masalların dili, halkın anlayacağı kadar açık ve sadedir. Masalların içinde efsane, dua, türkü, bilmece, vs. halk edebiyatı türlerinden örnekler de bulunabilir.

İçerik açısından bakıldığında Kazak masallarında olağanüstü olayların anlatıldığını, kahramanlarının olağanüstü özelliklere sahip olduğunu ve kahraman olarak insanların yanında hayvanlar, periler, cinler, vs. de olabildiğini görürüz. Masalarda mekânlar gerçek dışı yerlerdir. Masalarda yer alan mesajlar, her zaman iyilik ve güzelliğe yönlendiricidir.

Kazak masallarında mekân cin ve perilerin yaşadığı yerler, altından saraylar, ateşten göller ya da denizler, gümüşten mekanlar ve gökyüzündeki evlerdir. Mekânda olduğu gibi zamanda da belirsizlik vardır, bu durum masalları gerçek ve somut dünyadan uzaklaştırır. Gerçekte

mümkün olmayan olaylar, masallarda gerçeğe dönüşse de onların içinde geçmişini anlamamıza yardımcı olacak vasıfta gerçek olaylardan bir pay da vardır. Kazak masallarında içinde yaşadıkları coğrafyanın etkisi yanında komşu kültürlerin masallarının etkileri de mutlaka vardır (Ävezov, 1991: 168-169).

3. Kazak Masalları Üzerinde Yapılan Derleme, Araştırma ve İncelemeler

Bu çalışmaların nasıl başladığı ve devam ettirildiğini kronolojik olarak şu şekilde sıralamak mümkündür.

3.1. Çarlık Rusya Döneminde Yapılan Derleme, Araştırma ve İncelemeler

19. yüzyılın ikinci yarısında başladığını söyleyebileceğimiz bu çalışmalar, Ävezov'un ifadeleriyle iki grupta değerlendirilmelidir. Bunlardan birincisi Radloff ve Potanin gibi Rus aydınları ve Türkistan Türklerinden olup Rus okullarında eğitim almış ve eserlerini de çoğunlukla Rusça yazmış Şokan Velihanov, Abubakır Divaev gibi araştırmacılarıdır. İkinci grup ise Kazak asıllı olan ve eserlerini Kazak Türkçesiyle kaleme alan okuma yazması olan akınlardır (âşıklardır) (2012: 56). Bu dönemde yapılan çalışmalar genellikle bütün halk ürünlerinin derlenmesi ve yayımlanması esasına dayanmaktadır. Derlenen malzeme tasnife tabi tutulmamıştır. Bunun yanında özellikle akınların derledikleri masalları, o şekliyle değil daha çok şiirleştirip (jır) destan şeklinde söylemek de geleneksel bir uygulama halini almıştır. Bu ürünler bu şekilde yazıya geçirilmişlerdir. Halk arasında bu masalların nesir şeklindeki asıl metinleri değil destan şeklindeki şiir şekilleri yayılmıştır (Yıldırım, 2015: 576). O dönemlerde derlenen Kazak masallarından bazılarını Aqılbek Sabalov, Maqış ve Şâdi'nin halk arasında gelenekselleşen bir söyleme şekli olan destan türünde icra ettikleri ve toplum içinde bu şekilde yaydıkları da Ävezov tarafından ifade edilmektedir (Ävezov, 2012: 56). Şiir şeklinde ezberleme ve hafızada tutma kolaylığının bunda etkili olduğu düşünülebilir. Bu dönemde nesir şeklinde yayımlanan masal sayısı oldukça azdır.

Çarlık döneminde, 1870'lerden itibaren Kazak masallarının der-

lenmesi ve yayımlanması çalışmalarını yapan, Orenburg, Omsk, Kazan, Astrahan ve Taşkent'te 'Dala Valayati Gazeti', 'Torğay Oblıstık Vedomos', 'Aqmola Oblıstık Vedomos', 'Orenburg Gazeti', 'Orenburg Guberniyalıq Vedomos', 'Astrahan Gazeti' gibi yayın organlarında ya Rusça ya da Kazak Türkçesi ile veya her iki dilde de yayınlayanlar arasında Grigoriy Potanin, V. Radloff, A. Divaev, A. E. Alektorov, A. Vasilyev, N. Pantusov, Biybit Davılbaev, Taşmuhambet Seyfullin, O. Aljanov, Jağıpar Aymanov, B. Dosimbekov, M. İbragimov gibi araştırmacıları sayabiliriz. Kazak Türkçesiyle verilen bazı nüshalara Rusça bir özet de eklenmiştir (Ğabdullin, 1974: 91, 92; Kaskabasov, 1988: 116-117).

Bu dönemde Kazak yazılı ve sözlü edebiyat ürünleri basılırken bunların içerisinde Kazak masallarının da eski yayınlara göre daha geniş hacimde, derlemede tespit edildiği şekliyle kayda geçirilerek Radloff tarafından yayımladığı görülür. Radloff, eserlerinde Kazak masallarının sınıflandırılması gerektiğinden de söz etmiştir.

Radloff'un derlemelerinden bazılarının adlarını şöyle sayabiliriz: "Qan Şentay, Erkäm Aydar, Ejigäldi, Jaqsılıq jamandıq joldas bolğan, Qandıñ qızı, Tüs satqan tazşa, Moldanıñ üyinde oqığan bala, Tülkinin aldağanı, Üş ul, Qarmaq salğan jigit, Qara köz suluw", vs. (Yıldırım, 2012: 8).

Radloff dışında Şokan Velihanov, Berezin ve İlminski de Rusça olarak ve ilmi bir sistem dahilinde ele almadan Kazak masallarını yayımlamışlardır (Ävezov, Ismayılov, 1957: VIII-IX).

Kazak masallarının derlenmesi ve yayımlanması konusunda çalışan diğer bilim insanı olan N. Pantusov, 1870'li yıllardan itibaren Kazak köylerinde dolaşmış, Kazak Türkçesi öğrenmiş ve Kazakların halk ürünlerini yazıya geçirmiştir. Başlangıçta 'Dala Valayati Gazeti'nde Kazak Türkçesi ve Rusça olarak yayımlanan bu külliyat 1899-1909 yılları arasında "Qazaq Xalıq Ädebiyetiniñ Ülgileri" adıyla Kazak Türkçesiyle yedi ciltlik bir kitap olarak yayımlanmıştır (Yıldırım, 2012: 9).

Çuvaş Türkü A.E. Alektorov, Kazaklar arasından topladığı yüzün üzerindeki masal malzemesini Rusça olarak 'Dala Valayati', 'Turgayskaya Gazeta', 'Astrahanskiy Vestnik' gibi gazete ve dergilerde 1880-1890

arasında yayımlamıştır. Bu masallar, 1898’de “Kirgizkaya Hrestomatiya” adlı bir kitap halinde basılmıştır (Ğabdullin, 1974: 99).

Diğer masal derleyicisi ve yayımlayıcısı A. Vasilyev’in, ‘Dala Vaylayatı’, ‘Torğay Oblıstık Vedemos’ gazetelerinde seri hâlinde yayımladığı Kazak masalları 1898 yılında Orenburg’da kitap olarak bastırılmıştır. Bu masallar orijinal metinlere en yakın olanlardır (Ğabdullin, 1974: 99).

Potanin, Kazakistan’ın Semey, Markaköl, Zaysan, Akmola, Kökşetav gibi bölgelerinden derlediği masalları ve anlatıcının biyografisi, anlattıklarını kimden ve nereden öğrendiği gibi bilgileri de vererek ilmi bir yaklaşımla değerlendirdiği Kazak halk edebiyatı ürünlerini anlatıldığı şekilde değil olay örgüsü hâlinde, Rusça olarak ve tasnif etmeden kayda geçirmiş, 1916 yılında “Jivaya Starina” dergisinde yayımlamıştır. Daha sonra türlere göre sınıflandırdığı bu eserde masalları da kendi içinde tasnif ederek tekrar yayımlamıştır: “Kazahskiy Folklor v Sobranii G.N. Potanina, 1972”. Bu bölümdeki masallar, S. Kaskabasov ve E. Tursunov tarafından hazırlanmıştır (Ävezov, Ismayılov, 1957: X).

Kazak masalları üzerinde derleme ve yayımlama çalışmaları yapanlar içerisinde A.İvanovskiy, L.İsakov, N.N.Kraft, A.V.Vasilyev gibi Rus bilim insanlarını da saymak mümkündür.

Kazak bilim insanı Ibray Altınsarin de masallar üzerinde çalışmalar yapmıştır. “Kirgizkaya Hrestomatiya, Orenburg 1879 ve Petersburg 1889” adlı eserinde masallar da yer almıştır (I. Altınsarin, 2006: 67-135; I. Altınsarin, 2007: 38-65). Altınsarin’in yanında O. Aljanov, R. Düysenbayev, Mäşhur Jüsip Köpeyev gibi Kazak bilim insanları da Kazak masallarını derlemiş, masallarla ilgili ilmi çalışmalar da yapmışlardır. Masallarda geçen yer-su adları, tarihî kişiler hakkında açıklamalar, masalların çözümlenmesi ve yorumlanması gibi incelemeler bunların arasında yer almaktadır. Kazak akınları ise masalların ana olay örgüsünü alıp dinî konulu destanlar şekline çevirerek yayımlamışlardır. Doğu milletlerine ve Kazak Türklerine ait ürünleri yazıya geçirmişlerdir ancak bunu yaparken masallardaki konargöçer boylara ait gelenekleri çıkarmışlardır. (M. Ävezov, E. Ismayılov, 1957: X-XI).

1890’lı yıllardan itibaren Kazak masalları üzerinde çalışmalar

yapan Başkurt asıllı Abubakir Divaev, derlediği yüz elliye yakın masalı özet şeklinde gazete ve dergilerde ayrıca kitaplarında Kazakça ve Rusça olarak yayımlamıştır. S. Kaskabasov, 1972’de yayımladığı “Kazahskaya volşebnaya Skazka (Kazak Olağanüstü Masalları)” adlı eserinde Kazakların olağanüstü masalları yanında bu kahramanların tasvirlerine de yer vermiştir (Alptekin, 2003: 25). Divaev’in derleyip yayımlayamadığı masallar, E. Ismayılov ve M. Ävezov’un ‘Kazak Ertegileri’nin 1. cildinde 1957’de yayımlanmıştır. Daha sonra Divaev’in eserleri toplanarak kitap halinde de yayımlanmıştır (Yıldırım, 2012: 12).

3.2. Sovyetler Birliği Döneminde Yapılan Derleme, Araştırma ve İncelemeler

Bu dönemde masallar ilmî bir bakış açısıyla ele alınmaya, 1933’te ‘Ult Mädeniyet Enstitüsü’nün² kurulmasıyla birlikte Kazak masalları üzerinde daha ayrıntılı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Masal derlemeleri sıklıkla yapılmasına rağmen bunların kitaplaştırılması çalışmalarının yoğun olduğu bu dönemde gerçekleşmemiştir. Masallar ya küçük kitapçıklar şeklinde yayımlanmış ya da halk edebiyatı ürünlerinin toplu olarak verildiği eserlerde yerlerini almışlardır³. Bu dönemde Kazak masallarının incelenmesi ve değerlendirmesiyle ilgili eserler de kaleme alınmıştır.

20. Yüzyılın başlarında V. Sidelnikov’un Kazak Türklerinin 366 metnini Rusça bir kitap olarak yayımladığı görülür (Sidelnikov, 1958-1964). Bu sırada E. Ismayılov da Kazak masallarını Kazak Türkçesiyle hazırlar. Eser, “Qazaq Ertegileri” adıyla Almatı’da Jazuvşı yayınevin-

2 Daha sonradan bu enstitü önce ‘Til-Ädebiyat İnstitutı’ ve sonraki yıllarda da ‘Muh-tar Ävezov Atındağı Ädebiyat jäne Öner İnstitutı’ adlarıyla çalışmalarına devam etmiştir.

3 Bazı örnekler: *Tartuw*, Taşkent 1924; *Tazşa*, Moskva 1926; *Ötirik*, Kızılorda 1924; *Ayaz Biy*, Moskva 1928; *Aldar Köse*, Almatı 1936; *Seksen Ötirik*, Almatı 1937, *Qazaq Ertegileri*, Almatı 1939; *Pesni Stepey*, Moskva 1940; ‘S. Mukanov, K. Bekhojin, Kazak Ädebiyeti, 1940’ künyeli eserdeki *Er Töstik*, *Ayaz Biy* masallar. *Küldirgi Ertegiler*, Mektep Kitaphanası, Almata, 1948 adlı eserde *Ötirikşi Tazşa*, *Qotır Torğay*, *Bödene men Tülki*, *Tüye*, *Aritsan*, *Kaskır*, *Tülki*, *Namaz*.

den 1957-1964 yılları arasında yayımlanır⁴. P. Falev de Kazak masallarının konu yapısı ve konuların oluşum süreci hakkında incelemeler yapar (Kaskabasov, 2008: 7).

Bu çalışmalar içinde 1920 yıllarından itibaren Kazak folkloru ve halk edebiyatı ürünleri üzerinde birçok çalışmaya imza atan ve masalın bir sanat türü olduğunu ifade eden M. Ävezov'un yaptığı çalışmalar büyük önem taşır. O, 1927 yılına ait "Ädebiyat Tarihi" adlı eserin beşinci bölümünde masallarla ilgili teorik bilgiler vermiş, 1940'ta Leonid Sobolev ile yazdığı "Epos i Folklor Kazahskogo Naroda (Kazak Halkının Destanı ve Folkloru)" adlı makalede Kazak Türklerinin masalları tür özellikleri bakımından ele alınmıştır. 1959'da yazdığı "Är jıldar oyları (Her Yılın Fikirleri)"nde ve 1962'de kaleme aldığı "Uwaqıt jäne Ädebiyat"ta masallar birçok açıdan incelenmiş ve tasnif edilmiştir⁵.

S. Seyfullin, 30'lu yıllarda kaleme aldığı "Qazaq Ädebiyatı" adlı eserinin bir bölümünü masallara ayırmış, masalların gelenekleri yansıttığını ifade etmiştir (Kaskabasov, 2008: 9).

M. Ävezov ve E. Ismayılov, 1957'lere kadar yapılan çalışmaları değerlendirdikleri makalelerinde Kazak masalları üzerinde hala bilimsel metotlarla yazıya geçirilip üzerlerinde ayrıntılı incelemelerin yapılmadığını, derlenen masalların konu bakımından karşılaştırılarak incelenmediğini ve masal anlatıcılarının adlarının bile bilinmediğini belirtmişlerdir (1957: XIII).

Kazak Türklerinin masallarının daha düzenli şekilde kitaplaştırılması 1950'lerden sonra gerçekleştirilmeye başlanmış, bu serinin ilk eseri olarak da geniş hacimli giriş bölümünü Ävezov ve Ismayılov'un yazdığı ve metinlerin belirli bir tasnife tabi tutulduğu, içinde toplam yetmiş iki masalın yer aldığı "Qazaq Ertegileri, 1. Tom, Almatı, 1957 adlı eser

4 Bk. Qazaq Ertegileri (1957). (Kurastırğan E. Ismayılov), I. Tom, Almatı. Bu eser, 1957-64 yılları arasında üç cilt olarak yayımlanmış, 2000 yılında ise Jazuvşı yayınevinden altı cilt olarak basılmıştır.

5 Muhtar Ävezov, Ädebiyet Tarihi, Ana tili baspası, Almatı, 1991, s. 168-171; Muhtar Ävezov, Leonid Sobolev 'Epos i Folklor Kazhskogo Naroda', Litaraturniy Kritik, s.10-11 (Oktyabr-Noyabr 1939), s. 224-232; Muhtar Ävezov, Är Jıldar Oyları, Almatı, 1959, s.213-271.

yayımlanmıştır. Eserde masallar; hayvan masalları, olağanüstü masallar, toplum hayatıyla ilgili masallar ve efsane masallar” başlıkları altında yer almaktadır. Bu eserin 1962 yılındaki ikinci cildinde masal sayısı yüz on beştir, üçüncü ciltte ise (1964) yüz yetmiş ikidir. O dönemin anlayışı masal, efsane ve fıkraları birlikte değerlendirdiği ve bu türler masal kabul edildiği için eserde bu türlere ait metinler de bulunmaktadır⁶.

Y. Kostyuhin, Kazak Türklerinin olağanüstü ve toplumsal hayatla ilgili masallarını derlemiş, incelemiş ve Rus toplumunun masallarıyla karşılaştırmıştır. 1988’de yayımlanan “Qazaq Ädebiyatının Tariyhı” adlı eserin ilk cildi Kazak folkloruna ayrılmış, Kazak masalları bölümünü Kostyuhin hazırlamıştır. Bu bölümde masal kavramının ve Kazak masallarının tasnifinin yanında o güne kadar Kazak masalları üzerinde ne tür çalışmalar yapıldığı konusunda da geniş bilgi verilmiştir (Tursunov, 1972: 83-84).

Kazak masalları üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapan diğer bilim insanı Seyit Kaskabasov’dur. “Kazahskaya volşebnaya skazka”, 1972’de Kazak Türklerinin olağanüstü masallarını ele almıştır. Eserde, bu türdeki masalların özellikleri, ataerkil hayatın izleri ve bunların Kazak destanlarına etkileri gibi konular da yer almıştır. Kaskabasov’un 1984’te kaleme aldığı “Qazaqtın Xalıq Prozası”nda masal türü her açıdan ele alınmıştır.

N. S. Smirnova, “Kazak Halk Şiiri” adlı eserde masalın tarihi gelişimini incelemiştir (1967: 14-15).

Bir başka araştırmacı Edige Tursunov, 1972’de biraz önce de bahsedilen “Qazaq Folkloristikası” adlı eserin “Ertegiler” bölümünde Kazak Türklerinin masalları ile ilgili o güne kadar yapılan bütün çalışmaları bilimsel bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Daha sonraki eserlerinde toplum hayatıyla ilgili masalları incelemiş, bunlardaki mitolojik kökenleri, anlayışı, kültürlerin etkisini ayrıntılı ele almış ve karşılaştırmalı olarak incelemiştir (Tursunov, 1972: 74-86).

Bütün bu yayınlar metin neşri ve tercümelerden ibaret kalmıştır. Örneğin 1984’te yayımlanan ‘Bozingen’de 139 Kazak hayvan masa-

6 Bu eser, ‘Qazaq Xalıq Ädebiyatı-Ertegiler’ adlı kitaptır. 1. ve 2. Cildi 1988, 3. ve 4. cildi 1989’da yayımlanmıştır. Diğer eser ‘Qazaq Ertegileri’, 2000’dir.

lı Rusça olarak verilmiştir. Eser, 1985 yılında “Bozingen, Haywanattar jaylı Qazaq ertegileri, Jalın Baspası, Almatı” adıyla Kazak Türkçesiyle yayımlanmıştır. Aynı şekilde toplum hayatıyla ilgili olan “Qanbaq Şal” masalı da Kazak Türkçesiyle 1985’te yayımlanmıştır.

3.3. Kazakistan Cumhuriyeti Döneminde Yapılan Derleme, Araştırma ve İncelemeler

Kazakistan’ın bağımsızlığını kazandığı dönemden günümüze kadar geçen süreçte Kazak masalları üzerinde eski yayınların yeniden yayımlanması dışında masalların tasnifi, konu ve dilleri üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapılmamıştır. Bu eserler genellikle edebiyat araştırmacılarının hazırladığı çalışmalar olmuştur. Bunlar içinde 2000 yılında Almatı’da Jazuvşı yayınlarından çıkan altı ciltlik ‘Qazaq Ertegileri’ adlı eser sayılabilir. Aynı isimdeki diğer eser, S. Mamet tarafından derlenen, 2001 yılında Almatı’da Balavsa yayınlarından çıkan “Qazaq Ertegileri: Qıyal-ğajayıp, turmıs-salt ertegileri” adlı eserdir. İncelemeden çok okunması için yayımlanan “Qıyal-ğajayıp ertegiler: Xalıq awzı jelisi boyınşa, Aruvna, Almatı, 2002, Qazaq ertegileri: Haywanat ertegileri, Balalar Ädebiyatı, Almatı, 2005, Altın Saqa Qazaq ertegileri, Balalar Ädebiyatı, Almatı, 2008” gibi eserleri de son yıllarda yayımlanan eserler içerisinde sayabiliriz.

Bu dönemde 2007 yılında Baqıt Äbjet tarafından hazırlanan ve daha sonra kitaplaştırılan “Türki jäne İran xalıqtarı ertegilerindegi mifologiyalıq keyipkerler”⁷ adlı doktora tezinin ilk bölümünde Kazak edebiyatına İran ve Hint edebiyatlarının etkisi, Türk boylarının olağanüstü masallarında görülen Hint-İran kültüründen gelme motifler, Kazak masallarındaki tiplerin Şehname’deki kahramanlarla olan benzerliği; ikinci bölümünde Doğu toplumlarına ait folklor kahramanlarının Kazak masallarındaki görünümü ve bu konudaki tasvirler; üçüncü bölümünde ise İran ve Kazak masallarının poetikadaki benzerlikler ve bunların edebî özellikleri ele alınmıştır.

7 Baqıt Äbjet, *Türki jäne İran xalıqtarı ertegilerindegi mifologiyalıq keyipkerler*, K.A. Yasavi atındağı XKTV, Turan baspası, Türkistan, 2007.

Bu dönemde kaleme alınan diğer bir eser de “Babalar Sözi” adıyla tanınan yüz ciltlik Kazak halk edebiyatı ürünlerinin yer aldığı eserdir. 2011 yılında yayımlanan bu eserin 73-77. ciltler arası Kazak Türklerinin masallarına ayrılmıştır⁸. Bu eserde masalların belirli bir tasnife tabi tutulduğu, bu tasnife göre yerleştirildiği görülmektedir. Bu tasnif, Kaskabasov’un 1984’te yayımlanan “Qazaqtıñ xalıq prozası” adlı eserinde verdiği tasnife dayanmaktadır⁹.

Bugün de Kazak Türklerinin masalları üzerindeki yayımlar ve çalışmalar devam etmektedir. Yayımlar genellikle eskiden yapılan yayımların güncellenmesi ve çocuklara yönelik düzenlenerek yayımlanması esasına dayanmaktadır. Daha önce derlenmiş ama yayımlanmamış masallar üzerindeki çalışmalar da devam etmektedir.

3.4. Kazak Türklerinin Masalları Üzerinde Türkiye’de Yapılan Derleme, Araştırma ve İncelemeler

Kazak Türklerinin masalları üzerinde Türkiye’de de makale, yüksek lisans ve doktora tezi ile kitap yayınlarına rastlamak mümkündür¹⁰. Ancak bu çalışmaların yeterli olduğunu söylemek zordur.

8 *Babalar Sözi, Xaywanattar tuwralı Ertegileri* (2012). 73. Tom, Astana: Foliant Bas.; *BS, Qıyal-ğajayıp ertegileri* (2012). 74. Tom, Astana: Foliant Bas.; *BS, Batırlıq ertegileri* (2012). 75. Tom, Astana: Foliant Bas.; *BS, Novelalıq ertegileri* (2012). 76. Tom, Astana: Foliant Bas.; *BS, Satıralıq ertegileri* (2012). 77. Tom, Astana: Foliant Bas.

9 Qasqabasov Seyit (1984). *Qazaqtıñ xalıq prozası*, Almatı: Ğılım Baspa. Yeni Baskısı: (1991). Astana, Foliant Bas.

10 Makaleler: Seyit Kaskabasov, ‘Kazak Türklerinin Peri-Masalı Kahramanları’ (Nisan-Mayıs-Haziran 1985). (Çev. Mehmet Tezcan), *Kardeş Edebiyatlar*, 10/21-29; Çağrı Özdarendeli (Ocak-Şubat-Mart 1988). ‘Kazak Ertegileri’, *Kardeş Ağızlar/ Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi*, 5/10-11; Mehmet Aça (Kasım 1996). ‘Bir Kazak Masalı: Kün Astundağı Künükey Kız’, *Erciyes*, 277/16-24; Çağrı Özdarendeli (1998). ‘Kazak Ertegileri’, *Kardeş Edebiyatları Dergisi*, İzmir; Hülya Savran (1998). ‘Kazakça ve Kazakça Hayvan Masallarına Örnekler’, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/137-145; Dursun Yıldırım (1998). “Sözlü Kültür ve Folklor Kavramı Üzerine”, *Türk Bitiği*, Ankara, Akçağ Yay., 37-42; Çağrı Özdarendeli (Kasım 2004). “Kazak Masalları”, *Kardaşlık Dergisi*; Çağrı Özdarendeli (Temmuz 2004). ‘Kazak Türklerinde Hayvan Masalları’, *Türk Kültürü* 42(495-496) /669-671; Bildiriler: Ali Berat Alptekin (2002). “Kazakistan’da Anlatılmakta Olan Hayvan Masalları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Son Elli*

4. Kazak Türklerinin Masallarının Tasnifi Çalışmaları

Kazak Türklerinin masalları üzerinde ilk derleme çalışmalarından sonra başlayan değerlendirmelerde bütün halk edebiyatı ürünlerinin tasnifi için çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Ävezov; masal, fıkra ve efsane türlerinin hepsinin niçin masal türü altında incelendiği konusunda bu ürünlerin nesir türünde oldukları, dil ve tarz açısından aynı kökene sahip olmalarından dolayı bu şekilde değerlendirildikleri açıklamasını yapmaktadır (Ävezov, 1988: 12-13).

Kazak Türklerinin masalları üzerindeki ilk tasnif çalışması Abubakir Divayev'e aittir. O, Kazak masallarını konu bakımından "Aqıl-alğırılık (zeka, kurnazlık), äyelder (kadınlar), şındıq jäne ädilettilik (gerçeklik ve adillik), sarandıq jäne jomarttıq (cimrilik ve cömertlik), baylıq jäne kedeylik (zenginlik ve fakirlik)" olmak üzere beş gruba ayırmıştır (Yıldırım, 2012: 22).

Tursunov, yazdığı eserde o güne kadar Kazak masalları üzerinde yapılan çalışmalardan ve tasnifleri konusundaki değerlendirmelerden ayrıntılı olarak bahseder ve bu tasniflerin eksik taraflarını açıklar (Tursunov, 1972: 17, 18).

Masalların tasnifi üzerinde en çok çalışanlardan biri de M. Äve-

Yolda Türkiye Dışındaki Türk Halk Kültürü Çalışmaları Sektörün Bildirileri, Ankara, 14-24; Tezler: Çağrı Özdarendeli (1997). 'Kazak Halk Edebiyatı Erteğileri I, Gramer, Metin Sözlük', *Trakya Üniversitesi, SBE*, Edirne; Mustafa Sargın (1997). *Kazak Hayvan Masalları*, Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, Muğla (Basılmamış Bitirme Tezi); Bengü Hüsna Özcan (2001). *Kazak Erteğileri (Kazak Masalları) Metni Esasında Kazak Türkçesinde Fiil*, GÜ, SBE, Ankara; Lazzat Ourakova (2001). *Anadolu'daki Keloğlan Masalları ile Kazakistan'daki Tazşa Bala Masallarının Mukayesesi*, GÜ, SBE, Ankara; Gülay Yalçın (2004). *Kazak Masalları*, Bitirme Tezi, Balıkesir; Nedim Bakırcı (2004). *Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya (Basılmamış Doktora Tezi); Alfiya Zhamakina (2009). *Kazak Masalları Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi, SBE, İzmir. Kitaplar: Mezgil İsatov (1998). *Kazak Masalları*, Gendaş Yay., İstanbul; Saim Sakaoğlu (2002). "Masallar", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. C.2, Ankara. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 131-313; Ali Berat Alptekin (2003). *Kazak Masallarından Seçmeler*, Akçağ Yay., Ankara; Esra Gökşen (2003). *Türk Dünyasından Masallar I, Tüy Baba*, Erdem Yay., İstanbul; Aşur Özdemir (2003). *Tilki ile Keklik*, Gonca Yay., İstanbul, vs.

zov'dur. 1927 tarihli “Ädebiyet Tariyhı” adlı eserinde masalları muhtevaları bakımından “Añız ertegi, äweze, (efsane masalları, rivayetler); Salt Ertegisı Yaki Ülgili Ertegi, (toplum hayatıyla ilgili masallar veya örnekli masallar); Mıskıl-mazaķ ertegiler (yergi-alay masalları); Ötirik Ängimeler, (yalan hikâyeler)” şeklinde dört ana başlık altında incelemiştir. Tursunov, bu tasnifinde, masalın türle ilgili özelliklerinin ve içerik açısından değerlendirmesinin yapılmadığını söyler.

Ävezov ve Leonid Sobolev 1940'ta yazdıkları “Epos i folklor Kazhskogo naroda” adlı makalelerinde masalları “Fantastiķeskiye Skazki, (Olaanüstü Masallar); Bitoviye Skazki, (toplum hayatıyla ilgili masallar); Detskiye Skazki, (çocuk masalları); Legendı i Küy Legendı, (efsaneler ve müzik efsaneleri)” şeklinde dört gruba ayırmışlardır (Yıldırım, 2017: 32).

Ävezov ve Ismayılov, “Qazaq Ertegilere” adlı eserin giriş bölümündeki teorik bilgi kısmında masalları üç gruba ayırmışlardır: Xıyal-ğajayıp ertegiler (olağanüstü masallar): Kazak geleneklerinden doğanlar ve Orta Asya toplumları ile Altay, Sayan, Baykal çevresinde yaşayan boylardan geçenler; Xaywanat jayındağı ertegiler (hayvan masalları): Bir kısım masalda hayvanlar huy ve karakterleriyle insanları ifade etmek için ele alınırken diğer kısmında sadece hayvan olarak ele alınmışlardır; Şınşıl ertegiler (gerçekçi masallar): Kazak masalları içinde en fazla yer tutan, halkın dünyaya bakışı, hayatı, sıkıntıları, mücadeleleri, istekleri, vs. gibi bozkırdaki gerçek hayatın anlatıldığı masallardır. Son grup kendi içinde Salt ertegiler (sosyal hayatla ilgili masallar), Küldirgi ertegiler (güldürücü masallar), Añız ertegiler (efsane masallar) alt gruplarına ayrılmaktadır (Ävezov, Ismayılov, a.g.e., XVII-XXXIV).

Kostyuhin'in tasnifi ise dört gruptan oluşmaktadır: Skazki o jivotnıh (hayvan masalları); Volşebniye skazki (olağanüstü masallar); Bitoviye skazki (sosyal hayatla ilgili masallar); Bılıķi predaniya, legendı (efsaneler) (Yıldırım, 2017: 35).

Äwelbek Qoñıratabayev, masalları konularına göre üç ana başlıkta ele almıştır: “Miftik/Qıyal-ğajayıp ertegiler (mitolojik/olağanüstü masallar), Haywanattar/Jan-januwarlar jayındağı ertegiler (hayvanlar/canlılar

ile ilgili masallar), Turmıs-salt/Realistik ertegiler (sosyal hayatla ilgili/gerçekçi masallar)” (1987, s.52-62).

M. Gabdullin ise masalları “Qıyal-ğajayıp ertegiler, Haywanattar jayındağı ertegiler, Turmıs-salt ertegileri jäne aңызdar” şeklinde tasnif etmiştir (1974: 103-151).

En kapsamlı ve ayrıntılı tasnif Seyit Kaskabasov’a aittir:

“a. Januvarlar jayındağı ertegi (hayvanlarla ilgili masallar): İnsanoğlunun en eski zamanlardaki avcılık dönemini anlatan, ortaya çıkışlarında arkaik dönem geleneklerinin etkili olduğu, kökeni eski masallardır. Bu tür masalların kaynağı mitlere dayandırılır (Şimşek, 2007: 107-110). Bu grup kendi içinde üç alt gruba ayrılmaktadır: a. Etiologiyalıq ertegiler (etiyojik masallar): Sebep sonuç bildiren açıklayıcı masallar), b. Haywanattar tuwralı klassikalıq ertegiler (hayvanlarla ilgili klasik masallar): Sosyal olaylardan doğmuşlardır. Masallar içinde en çok karşılaşılan tür budur. Ahlaki ve toplumsal anlamı olan masallardır, c. Misal ertegiler/Analog (Örnek masallar/Analoji): Ahlaki bir kaide ve ona bağlı olarak ortaya çıkabilecek sonucu anlatan masallardır.

b. Qıyal-ğajayıp ertegiler (olağanüstü masallar): Kazak masallarının büyük bölümünü oluşturan bu en eski tür, sosyal hayatın ilk ürünleri olarak kabul edilebilir. İçeriklerinde şaman etkilerini görmek mümkündür. Geçmiş zamandan izler taşırlar. Destanın bu türün poetikasına ve oluşumuna etkisi fazladır.

c. Batırlıq ertegiler (kahramanlık masalları): Kahramanlık masalları adıyla da anılan bu türle ilgili tasnif çalışmaları henüz bir kesinliğe kavuşmuş değildir. Bu terimi ilk defa kullanan V.V. Radlov’dur. Oluşum şekilleri ve konu anlatımına göre iki gruba ayrılırlar. Biri, eski kahramanlık masalları, diğeri sonraki devirlerde destandan doğmuş masallar. Eski döneme ait olanlarda olay örgüsü kahramanın dünyaya gelişi, evlenme çağı, evliliğinden sonraki hayatı şeklindedir. Diğerlerinde ise kahramanın hayatı daha sınırlı şekilde ele alınmıştır.

ç. Novellalıq ertegiler (öykülü/kısa hikayeli masallar): Bazı araştırmacılar bunları sosyal hayatla ilgili masallar grubunda ele almaktadır.

d. Satıralıq ertegiler (satirik masallar): Geleneksel köy hayatının

tasvirleri de olan güldürücü masallardır. Sosyal problemlerle alay ederek güldürücü şekilde bunları ifşa etme, belirli amaçlar doğrultusunda insanlara ders verme özelliğine dayanırlar” (Kaskabasov, 2002: 245-246).

Kazak Sovyet Ansiklopedisi’nde (1974) masallar üç gruba ayrılarak anlatılmıştır. “a. Haywanattar tuwralı ertegiler (hayvan masalları), b. Qıyal-ğajayip ertegiler (olağanüstü masallar), c. Turmıs-salt ertegiler (sosyal hayatla ilgili masallar) (QSE, 1974: 169).

Masalların başında dinleyicileri masala hazırlayan bazen manzum bazen de seci’li nesir parçaları yer almaktadır. Kazak masallarında bu tür tekerleme ya da yalanlama denilen parçalar ‘ötirik öleñ’ adıyla bağımsız birer şiir olarak Kazak edebiyatında yerini almaktadır (THE, 2004: 126-127). Bazı masalların başında çok kısa “ötken zamanda ... bolıptı”, “ertede...”, “erte zamanda/ erte-erte zamanda...”, “bayağı ötken zamanda...”, “bayağı bir zamanda...”, “burıñğı ötken zamanda...”, “bar eken, joq eken..”, “erte, erte, erte eken, ertede bir mırza bolıptı eken,..”, “Bar eken de, joq eken, / Ertek-ertek, erte eken./ Eşkileri börte eken, / Qırğawılı qızıl eken, / Quyrıq jüni uzın eken, / Burın, burın, burında...” gibi giriş formelleri yer almaktadır.

Bugün Kazak masalları üzerine Kazakistan’da yapılan çalışmalara baktığımızda masalların tasnifi ve incelenmesi, kullanılan motifler gibi konularda yeterli çalışmaların yapılmadığı görülecektir. Türkiye’de de motiflerin incelendiği veya olağanüstü masalların ya da hayvan masallarının ele alınarak kısmen tasniflerinin yapıldığı tezler dışında Kazak masalları ile ilgili yeterli çalışmanın olduğunu söylemek mümkün değildir.

Kaynaklar

Alptekin, Ali Berat (2003). *Kazak Masallarından Seçmeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Altınşarin, İbray (2006). *Kel, Balalar, Oqıylıq*, Almatı: Atamura Baspası.

_____ (2007). *Etnografıyalıq oçerkter jäne awız ädebiyet ülgileri*, Astana: Altın kitap.

Ävezov, Muhtar (1974). *Är jıldar oyları*, Almatı.

_____ (1988). “Ertegiler”, *Qazaq xalıq ädebiyeti-ertegiler*, Almatı 1, s. 7-36.

_____ (1991). *Ädebiyet tariyhı*, Almatı: Ana Tili Bas.

Ävezov, Muhtar ve Ismayılov Edige (1957). “Ertegiler”, *Qazaq ertegileri I*, Almatı.

Ävezov Muhtar, *Folklor Yazıları, Seçmeler* (1997). Haz. Ali Abbas Çınar, Ankara: Bilig Yayınları.

Ävezov, Muhtar (2012). *Folklor Tuwralı Zerttewler*; Klassikalıq zerttewler 11, Tom, Almatı: Ädebiyet Älemi Baspası.

Ğabdullin, Mälik (1974). *Qazaq Xalqınıñ Awız Ädebiyeti*, Almatı: Mektep Baspası.

Ismayılov, E. (1939). “Qazaq ertekteri” *Ädebiyet maydanı*, No: 1, b. 139-148.

_____ (1957-1964). *Qazaq Ertegileri*, Almatı: Jazuvşı.

Qasqabasov, Seyit (2002). *Janazıq*, Astana: Awdarma Baspası.

_____ (2008). “Qazaqtın qiyal-ğajayıp ertegilerindegi köne dävirin qaldıqtarı”, *El zerde*, Almatı: Jibek Jolı, s. 4-13.

_____ (1988). “XIX. Ğasırdıñ Ekinşi jartısındağı Kazak Folkloristikası”, *Qazaq Folkloristikasınıñ Tariyhı (Revolyuetsiyağa Deyingi Kezeń)*, Almatı: Ğılım Baspası.

Qazaq ertegileri (1957). (Kıurastırğan. E. Ismayılov), 1. Tom, Almatı.

Qazaq ertegileri (1962). (Kıurastırğan. E. Ismayılov), 2. Tom, Almatı.

Qazaq ertegileri (1964). (Kıurastırğan. E. Ismayılov), 3. Tom, Almatı.

Qazaq ertegileri (2000). 1-6 Tom, Almatı: Jazuvşı Baspası.

Qazaq xalıq ädebiyeti-ertegiler (1988). 1-2. Tom, Almatı: Jazuvşı Bas.

Qazaq xalıq ädebiyeti-ertegiler (1989). 3-4. Tom, Almatı: Jazuvşı Bas.

Qazaq Ādebiyeti: Entsiklopediya (1999). Almatı: Kazakstan Damuv İnstitutı Yayınları.

Qazaq Sovet Entsiklopediyası (1974). “Ertegi”, Almatı, s. 169-170. QSE

Qazaq Respublikası Mādeniyet Ministrliği Til Komiteti, Qazaqstan Respublikası Bilim Jāne Ğılım Ministrliği Ğılım Komiteti, A. Baytursınlı Atındağı Til Bilimi İnstitutı (2011). *Qazaq Ādebi Tiliniñ Sözdigi*, on bes tomdıq, Almatı. QĀTS

Qazaqstan Respublikası Bilim Jāne Ğılım Ministrliği Usınğan (2010). *Qazaq Ādebiyeti Entsiklopediyalıq Anıqtamalıq*, Almatı: Aruna Baspası, s.186-187. QĀEA

Kenjebayev, Beysembay (1940). “Qazaqtıñ ertegileri tuvralı”, *Ādebiyet jāne iskusstvo*, 1 Yanvar, s. 78-86.

Komisyon (2004). *Türk Halk Edebiyatı*, Ankara: Grafiker Yayınları. (THE)

Qoñratbaev, Ävelbek (1987). *Qazaq Eposu jāne Türkologiya*, Almatı: Ğılım baspası.

Sidelnikov, V. (1958-1964). *Kazakhskiye Narodniye Skazki*, Almatı: Jazuvşı.

Smirnova, Nina Sergeevna (1967). *Kazahskaya Narodnaya Poeziya* (Kazak Halk Şiiri), Almatı: Ğılım Yayınları.

Şimşek, Esmā (2001). *Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*, Cilt 1, Ankara: Kūltür Bakanlığı Yayınları.

Tursunov, Edige (1972). “Ertegiler”, *Qazaq folkloristikası*, (Red. M. Ğabdullin), Alma-Ata: Ğılım Baspası.

Yıldırım, Seyfullah (2012), *Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar*, Gazi Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

_____ (2015). “Kazak Türklerinin Masallarının Derlenmesi ve Yayınlanmasıyla İlgili Yapılan Çalışmalar”, *Türk Dünyası Masal Araştırmaları (Tastarakay’dan Keloğlan’a)*, Haz. / Ed. İsa Özkan, Ankara: Türk Kūltürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 573-596.

KAZAK MASALLARINDAN ÖRNEKLER

ALTIN SAQA

(Özgün Metin)

Ötken zamanda bir bay bolıptı, ol bir perzentke zar bolıptı, zarıǵa jürip perzentti bolıptı. Bay bir küni jılqısın suwara kölge kelse, köldiñ işinde bir qıp-qızıl ökpe jüzip jür eken. Baydıñ aydap kelgen jılqıları köldegi jüzip jürgen ökpeden ürkip, suwǵa juwımaydı. Älgi jerde bay jılqıların qanşa aydasa da suwǵa jaba almaydı. Sol kezde bay turıp, suwdaǵı jüzip jürgen ökpeni qurıqpen türtip köredi. Ökpe suwǵa batıp ketip, älden uwaqıttan soñ jalmawız kempir bolıp suwdan şıǵadı da baydıñ jaǵasınan ala ketedi. Bay közi alaqanday bolıp, qorqıp ketedi. Bay jalmawız kempirge:

— At basınday altın bereyin, qoya ber, — deydi. Jalmawız kempir jibermeydi.

— Osı jılqılarımnıñ bärin bereyin, qoya ber, — deydi. Kempir könbeydi. Kempirden sasıp:

— Endi ne bereyin? — deydi bay. Kempir:

— Jalǵız balañdı ber, jibereyin, -deydi. Bay jalǵız balasın bermek boladı, kempir baydı qoya beredi. Kempir bayǵa:

— Balañdı qay jerde beresiñ? — deydi. Sonda bay:

— Erteñ köşemin, sonda balamnıñ altın saqasın jurtqa tastap keteyin, sen jurtta sol saqanıñ janında otırasıñ, — deydi.

Sonımen bay jalmawız kempirge uwädesin berip, jılqıların aydap, ketip qaladı. Erteñinde köşedi, jalǵız balasınıñ altın saqasın umıttırıp, jurtqa tastap ketedi. Awıl jaña qonısqa köşip baradı. Asıq oynayın dese, saqası joq, bala altın saqasın joqtap, jılaydı.

Sonda äkesi:

— Keşe köşip jürgende, jurtta qalıptı. Barıp alıp kele ğoy,— deydi.

Bala barmaqşısı boladı da äkesinen:

— Äke, qanday tayğa minip barayın? — dep suraydı.

— Jılqışidan surap min, — deydi bay. Jılqışı balağa:

— Qurıǵıñdı quldıratıp, jügeniñdi sıldıratıp, jılqığa bar. Qay tay betiñe qarasa, sonı min, — deydi. Bala qurıǵın quldıratıp, jügenin sıldıratıp, jılqığa kelse, şettegi bir qotır tay balağa qaray qaladı. Bala sol qotır taydı ustaydı da jügendeydi. Jügendegende taydñ qotırı jazıladı. Üstine toqım salǵanda, qunan boladı. Üstine er salǵanda, dönen boladı. Ayılın tartqanda, bestı at boladı. Bala üstine qarǵıp mingende, tulpar bolıp, közdi aşıp-jumǵanşa jurtqa jetip keledi. Jurtqa kelse, altın saqası oşaq basındaǵı tezek tübinde jatır eken. Saqa janında bir kempir otır eken. Bala kempirge:

— Şeşe, anaw jatqan saqamdı alıp berşi! — deydi.

Sonda kempir:

— Şıraǵım, öziñ tüsip al. Kärilikten otırsam -tura almaymın, tursam -otıra almaymın, — deydi.

Sonda bala:

— Men jastıqtan tüşsem -mine almaymın, minsem - tüse almaymın, — deydi.

Sonda balanıñ tayı saqanıñ janına jata qaladı. Bala üzeñgiden ayaǵın suwırmay, saqanı ilip aladı. Tay tura qaşadı. Jalmawız kempir tura quwadı. Bala qaşıp keledi. Äri-beri quwıp jete almaytın bolǵan soñ, kempir bir tisin julıp alıp, atıp jibergende, taydñ bir ayaǵın julıp tüsiredi. Tay üş ayaǵımen qaşıp, jetkizbeydi. Kempir taǵı bir tisin julıp laqtırǵanda, taydñ taǵı bir ayaǵı julınıp tüsedı. Tay eki ayaǵımen şawıp bara jatıp, jolında bir báyterekke kez boladı. Tay älsireyin deydi. Terek janına bara bergende, bala tayınan sekirip tüsip, báyterektiñ basına şıǵıp ketedi. Jalmawız kempir báyterektiñ tübin keşke deyin qazadı. Bir kezde bir qızıl tülki keledi de kempirge:

— Şeşe, şarşaǵan ekensiñ, men qaza turayın, sen uyıqtap demal, —deydi. Kempir jatadı. Tülki tisti suwğa atadı da qazǵan şuqırdı qayta

bitep, özi ketip qaladı. Kempir tura kelse, tisi de joq, tülki de joq. Kempir tağı bir tisin suwırıp alıp, ketpen qılıp, báyterekti qaza beredi. Bir uwaqıtta tağı da bir tülki kelip:

— Şeşe, ketpeniñdi mağan bere tur, sen şarşağan şıǵarsıñ, men qazayın, – deydi. Sonda jalmawız kempir:

— Sen ketpenimdi alıp qaşıp ketesiñ, – deydi.

Sonda tülki:

— Ol qırdıñ qızıl tülkisi, men saydıñ aq tülkisimin. Bayaǵıda bul balanıñ ákesi añ awlap jürgende, meni quwıp, soǵa jazdaǵan bolatın. Sondıqtan bul balada meniñ kegem bar, – deydi. Jalmawız kempir tülkiniñ sözine senip, tağı da ketpendi tülkige berip, özi uyqıǵa kirisedi. Tülki tağı da ketpenin suwǵa laqtırıp jiberedi de şuqırdı bitep, özi qaşıp ketedi. Kempir tursa, tağı da ketpeni de joq, tülki de joq. «Alda, oybay-ay, aldaǵan eken ğoy» dep, tağı da bir tisin suwırıp ketpen qılıp, báyterektiñ tübin qaza beredi. Sonda kempir awzın aşısa, bir-aq tisi qalıptı. Kempir báyterektiñ tübin qaza-qaza qulatuwǵa jaqındaydı. Bir zamanda balanıñ töbesinen bir top qarǵa ötedi.

Bala qarǵaǵa:

— Aw, qarǵalar, qarǵalar, qanatımen jorǵalar. Jaylawdaǵı bes töbetime xabar ayta ket, meni jalmawız kempirden araşalap alsın, – deydi.

Sonda qarǵalar «qarq-qarq» etip uşıp ketedi. Bir mezgilde üyrekter töbeden uşıp ötedi, bala olarǵa da aytadı. Olar da ündemey uşıp kete beredi. Bir mezgilde bir qarlıǵaş báyterektiñ töbesinen ärli-berli uşıp júredi de balanıñ töbesine kelip qonadı. Bala jılap turıp, buǵan da tapsıradı. Burın bala qıstawındaǵı uya salǵan qarlıǵaşıñ balapandarına tiymey, bulardı jaqsılap ösirip, uşırap jiberedi eken. Sondıqtan bala qarlıǵaşpen dos eken. Sonımen, qarlıǵaş balanıñ töbetterine tapsırǵanın aytıp baradı. «Osınday pälén jerdegi báyterektiñ basında bala tur, báyterektiñ tübin jalmawız kempir qazıp jaqındatqan, endi qulatuwǵa tayaw tur», – deydi, qarlıǵaş balanıñ töbetterine. Munı estigen soñ töbetter şapqannan şawıp otırıp, báyterekke keledi. Sol kezde báyterek te jerge qulaydı. Balanıñ töbetteri jalmawız kempirdiñ qolın qol, butın but qılıp, jün-jünün şıǵarıp, talap tastaydı.

Bala töbetterine kezek-kezek minip, eline aman-saw jetedi. Bala jalmawızdan aman-saw qutılıp kelgenine äke-şeşesi qattı quwanıp, el-jurtın jiyıp, ülken toy qıladı. Budan bılay neşe künder ötken soñ, bayağı jalmawız kempirdiñ qızı qulağan báyterektiñ janına keledi. Kelse, şeşesiniñ jün-jüni şıǵıp, ölip qalğanın köredi. Kim öltirgenin bilüw üşin sol jerde qarap jürse, iytterdiñ izi körinedi. Munan soñ qız iytterdiñ izine tüsip kele jatsa, köp jılqıǵa kez boladı. Endi awıl jaqın ekenin bilip, ol jürip kele jatadı. İytterdiñ izi tup-tuwra baydıñ qotanına alıp baradı. Bul kezde qotanǵa bayağı jalmawız kempirdiñ qızınıñ kelgenin bilip, bes töbet jalma-jan tura umtıladı, qız kempirdey emes, öte-küşti eken, bes töbetke boy bermeydi. Sol arada bala sadaqpen atıp, qızdıñ közin şıǵaradı, sadaqpen ekinşi atqanda, qızdı öltiredi.

Söytip, jalmawızdan mäñgi qutıladı.

ALTIN ÇATAL

(Aktarma Metin)

Geçmiş zamanlarda zengin bir adam varmış. O, bir çocuǵu olsun istiyormuş. Nihayetinde bir evladı olmuş. Zengin adam bir gün atını sulamak için göle gelmiş, gölde kıvırl bir akciğerin yüzüp durduǵunu görmüş. Zengin adamın sürüp sulamaya getirdiǵi atlar, gölde yüzüp duran kıvırl ciğerden ürküp suya yaklaştırmamışlar. Zengin adam, bu suya atlarını ne kadar sürerse sürsün onları suya götürememiş. Sonra zengin adam kalkmış suda yüzen ciğeri bir değnekke dürterek ne olduǵunu anlamaya çalışmış. Ciğer suya batmış, bir süre sonra obur (cadı) bir yaşlı kadın sudan çıkmış ve zengin adamın yakasına yapışmış. Zengin adamın gözleri korkudan kocaman açılmış. Zengin, yaşlı cadı kadına:

— Size at başı kadar altın vereyim, demiş.

Yaşlı cadı kadın onun yakasını bırakmamış.

— Size atlarımdın hepsini vereyim, demiş.

Yaşlı cadı kadın kabul etmemiş. Yaşlı kadından korkan zengin adam:

— Peki size ne verebilirim? demiş. Yaşlı kadın:

— Bana tek çocuğunu ver, seni bırakayım, demiş. Zengin adam tek çocuğunu vermeyi kabul edince yaşlı cadı kadın zengin adamı bırakmış. Yaşlı kadın, zengin adama:

—Çocuğunu bana nerede vereceksiniz? diye sormuş. Bunun üzerine zengin adam:

—Yarın göçeceğim, o zaman oğlumun altın sakasını halka bırakıp gideyim. Sen yurttta o sakanın yanında oturursun, demiş.

Böylece zengin adam, yaşlı cadı kadına söz verip atlarını sürüp gitmiş. Ertesi gün göçmüş, tek çocuğunun altın sakasını unutturup halka bırakıp köyden ayrılmış. Köy yeni bir yerleşim yerine göç etmiş. Çocuk, aşık oynamak istediğinde sakasının olmadığını görmüş, altın sakası kaybolduğu için ağlamış, ağlamış.

Bunun üzerine babası:

— Dün göçerken herhâlde göçtüğümüz yurttta kaldı. Git, al da gel, demiş.

Oğlan eski yurda gitmek istemiş ve babasına sormuş:

— Baba, hangi ata bineyim? Zengin adam:

— At bakıcısına sor, onun dediğine bin, demiş. At çobanı, çocuğa:

— Değneğini salla, yularını hafif çekiştir, ata doğru yürü. Hangi tay yüzüne bakarsa ona bin, demiş. Çocuk, değneğini sallayıp yularını çekmiş, ata doğru yaklaştığında kenardaki uyuz bir tay çocuğa doğru gelmiş. Çocuk o uyuz tayı yakalamış ve dizginini takmış. Dizgin takarken tayın uyuzluğu düzelmiş. Üstüne eyer keçesini koyduğunda değerli bir at haline gelmiş. Onun üstüne de eyer koyduğunda at irileşmiş. Kolanını çektiğinde beş yaşındaki bir at gibi olmuş. Çocuk lanet ederek üstüne bindiğinde kanatlı ata dönüşüp göz açıp kapayana kadar eski yurda ulaşmış. Yurda gelince altın sakası ocak başındaki tezeğin dibinde duruyormuş. Sakanın yanında da yaşlı bir kadın oturuyormuş. Çocuk, yaşlı kadına:

— Nine, ta şurada duran sakamı verebilir misin? demiş.

Bunun üzerine yaşlı kadın:

— Canım, gel de kendin al. Yaşlı olduğum için oturunca ayağa kalkamıyorum; kalkınca da oturamıyorum, demiş.

Bunun üzerine çocuk:

— Ben eyerden insem binemem, binersem de inemem, demiş.

Bunun üzerine çocuğun tayı sakanın yanına yatmış. Çocuk bacağını üzengiden çekmeden sakasını almış. Tay kalkar kalkmaz koşmuş. Yaşlı cadı kadın peşinden kovalamış. Çocuk koşarak gitmiş. Nasıl koşarsa koşsun çocuğu yakalayamayan yaşlı cadı kadın dişlerinden birini çıkarıp fırlatarak atın bacaklarından birini vurmuş. Tay, üç ayak üzerinde koşmuş. Yaşlı cadı kadın yetişememiş. Yaşlı cadı kadın başka bir dişini daha çekip fırlatmış, tayın diğer bacağı da kopmuş. Tay iki ayak üzerinde giderken yoluna ulu bir çınar ağacı çıkmış. Tay halsizleştiğini söylemiş. Çocuk, tay ağacın yanına gelip de durunca taydan sekerek inmiş; ulu çınarın başına çıkmış. Yaşlı cadı kadın ulu çınarın dibini akşama kadar kazmış. Bir müddet sonra kızıl bir tilki gelmiş ve yaşlı kadına şöyle demiş:

— Nine, yorulmuşsun, ben kaza durayım, sen uyu dinlen, demiş. Yaşlı kadın yatmış. Tilki dişlerini suya atmış, kazdığı çukuru tekrar kapatmış ve oradan ayrılmış. Yaşlı cadı kadın kalkınca bakmış ki dişi de yok, tilki de yok. Yaşlı kadın bir dişini daha çekip almış, kürek gibi yapıp ulu çınarın altını kazmaya başlamış. Bir müddet sonra bir tilki daha gelip:

— Nine, küreğini bana ver, muhtemelen çok yorulmuşsun, ben kazayım, demiş. Bunun üzerine çirkin yaşlı kadın:

— Sen küreğimi alır, kaçır gidersin, demiş.

Bunun üzerine tilki:

— O; bozkırların kızıl tilkisi, ben vadinin beyaz tilkisiyim. Bir zamanlar, bu çocuğun babası avlanırken beni kovaladı ve neredeyse beni vuruyordu. Bu yüzden bu çocuğa kin besliyorum, demiş. Yaşlı cadı kadın tilkinin sözlerine inanmış, küreği tekrar tilkiye vermiş ve uykuya dalmış. Tilki ardından küreği tekrar suya atmış ve çukuru kapatmış ve kaçmış. Yaşlı kadın kalkınca bir de bakmış ne kürek ne de tilki varmış. “Aldatmış, oy Allahım oy, beni aldatmış” diye bir dişini daha çıkarıp kürek yapmış, ulu çınarın dibini kazmaya başlamış. Bu sırada yaşlı cadı kadın ağzını açınca sadece bir dişinin kaldığını görmüş. Yaşlı cadı kadın ulu

çınarın dibini kaza kaza ağacı devirmeye yaklaştı. Bir müddet sonra çocuğun tepesinden bir grup karga geçmiş.

Çocuk, kargaya:

— Hey kargalar, kargalar, kanadıyla yüğrük olanlar. Yayladaki beş köpeğime haber verin, beni yaşlı cadı kadından kurtarsınlar, demiş.

Bunu dinleyen kargalar “gak, gak!” diyerek uçup gitmişler. Bir müddet sonra da ördekler çocuğun tepesinden uçarak geçmişler; çocuk onlara da derdini söylemiş. Onlar da sessizce uçup gitmişler. Aynı anda bir kırlangıç ulu çınarın tepesinde oraya buraya uçarken gelmiş, çocuğun tepesine konmuş. Çocuk ağlaya ağlaya ona da anlatmış, yardım istemiş. Önceden çocuk, kışın evlerine yuva kuran bu kırlangıç ve yavrularına dokunmadan onları besleyip büyüttmüş ve yavruları uçurmuş. Bu yüzden çocuk yavru kırlangıçla dost olmuş. Böylece kırlangıç, çocuğun yardım istediğini onun köpeklerine haber vermiş. Kırlangıç, köpeklere:

— Şu bölgedeki ulu çınarın tepesinde bir çocuk var, acımasız yaşlı bir kadın tarafından ulu çınarın dibi kazılıyor, ağaç neredeyse yıkılmak üzere, demiş.

Bunu duyan köpekler hızla koşup ulu çınarın yanına gelmişler. Tam o anda ulu çınar yere devrilmiş. Çocuğun köpekleri yaşlı cadı kadının ellerini, bacaklarını ısırmışlar ve saçlarını didik didik yolmuşlar, onu ısırmışlar, dalamışlar.

Çocuk, köpeklerine sırayla binmiş ve eve sağ salim dönmüşler. Çocuğun yaşlı cadı kadından kurtulup sağ salim evine dönmesi ebeveynlerini çok sevindirmiş. Yurttaki halkı toplayıp büyük bir ziyafet vermişler. Bu olayın üzerinden uzun bir zaman geçmiş. Daha önce anlatılan yaşlı cadı kadının kızı devrilen ağacın yanına gelmiş. Gelince annesinin didik didik olduğunu ve öldüğünü görmüş. Onu kimin öldürdüğünü görmek için oralarda dolaşırken köpeklerin izini görmüş. O andan sonra kız, köpeklerin izini takip ederken birçok atla karşılaşmış. Artık köyün yakın olduğunu anlamış ve yola devam etmiş. Köpeklerin izi doğrudan zengin adamın kulübesine gidiyormuş. O anda, zalim yaşlı cadı kadının kızının kulübeye geldiğini anlayan beş iri köpek ayağa kalkıp ileri atılmışlar. Ancak kız yaşlı kadın gibi değilmiş, çok güçlüymüş, beş iri köpeğe teslim

olmamış. Bu sırada çocuk okla nişan alarak kızın gözünü çıkarmış ve attığı ikinci okla kızı öldürmüş.

Böylece sonsuza kadar cadı kadınlardan kurtulmuşlar.

UR, TOQPAQ!

(Özgün Metin)

Burıngı ötken zamanda bir şal men kempir bolıptı. Şal men kempir kedey bolıp, tuzaq qurıp künin köredi eken. Bir küni şal tuzağın kelip qarasa, bir qaz tüsip qalıptı. Şal qazdı tuzaqтан bosatıp alıp, bawızdayın dese, qaz şalğa aytıptı:

— Sen meni bosat! Menen ne surasañ, sonı bir jıldan keyin al,— deydi.

Şal maqul körip, qazdı bosatıp qoya beredi. Üyine kelip, jañağını aytsa, kempiri şalğa ursadı. Şal:

— Qoy, sen tük bılmeysiñ! —dep, sözün tıñdamay, jüre beredi.

Bir jıl ötedi. Şal qazğa barmaqşı boladı. Jüre-jüre, bir jerge kelse, öñkey tüye jayılp jür eken. Kelip, tüyeşiden:

— Bul kimniñ tüyesi? —dese:

— Bul Qazbaydñ tüyesi, —deydi.

«Bul Qazbay — bayağı qaz eken», —dep şal oylanıp turıp, jürüp ketedi. Bir jerge kelip:

— Bul kimniñ qoyı? —dep, qoyşıdan suraydı.

Qoyşı:

— Bul Qazbaydñ qoyı, —deydi. Şal jañağı qoyşı baladan:

— Şırağım, Qazbaydñ budan basqa nesi bar? —deydi.

Bala şalğa:

— Qazbaydñ üş jaqsı nârsesi bar. Birewi: «Pis, qazanım, pis!» — dese, âr türli tamaq pisip şıǵadı, endi birewi: «Qus, esegim, qus!» —dese, esegi altın qusadı, tağı birewi: «Ur toqpağım, ur!» —dese, adamdardı ura beredi, —deydi.

— Maqul, —dep şal jürüp ketedi.

Şal Qazbaydın awılına keledi. Qazbay şaldı kütip aladı. Şal Qazbaydan «Pis qazanın» suraydı. Qazbay surağanın beredi.

Şal alıp üyine kele jatsa, bir jerde asıq oynap jatqan balalar şalğa:
— Ata, asqa tüs! —deydi.

Şal asqa түsedi. Üyge kirip bara jatıp, şal balalarğa:

— Şıraqtarım! «Pis, qazanım, pis!» demeñder, —deydi.

Şal üyge kirip ketken soñ, balalar tıñdasın ba: «Pis, qazanım, pis!» —dep, şuwlap qoya beredi. Süydegende, ärtürli tamaq pisip, dayar boladı. Balalar qazandı ayırbastap, alıp qaladı.

Şal qazandı üyine alıp barıp: «Pis, qazanım, pis!» —dese, eş närse pispeydi. Şal qazandı alıp, Qazbaydın üyine qayta keledi. Qazbayğa:

— Budan eş närse şıqpadı, —deydi.

Qazbay qazandı alıp:

«Pis, qazanım, pis!» —dese, eş närse şıqpaydı.

Qazbay qazannıñ ornına şalğa esekti berip jiberedi. Şal esekti alıp üyine qaytadı. Jolda kele jatsa, balalar şalğa:

— Ata, asqa tüsiñiz! —deydi.

Şal astı tastağısı kelmey, esekten түsedi. Üyge kirip bara jatıp, balalarğa:

— Şıraqtarım! «Qus, esegim, qus!» demeñder, —deydi.

Balalar:

— Maqul! —deydi.

Şal üyge kirip ketken soñ-aq, balalar: «Qus, esegim, qus» —dese, esek altın qusadı. Balalar esekti ayırbastap, ornına basqa esek qoyadı.

Şal esekti alıp üyine ketedi. Kempir:

— Qazdan barıp alıp kelgeniñ osı ma? —deydi.

Şal esekke: «Qus, esegim, qus!» —dese, esek eş närse quspaydı. Şal esekti alıp, Qazbayğa tağı qayta keledi.

— Esek eş närse quspaydı, —deydi.

Qazbay esekti alıp:

«Qus, esegim, qus!» dese, eş närse quspaydı.

Şalğa Qazbay «Ur toqpağın» beredi. Şal «Ur toqpaqtı» alıp kele jatsa, bayağı jerde tağı da balalar jür eken.

Balalar şalğa:

— Ata, asqa tüs! —deydi. Şal üyge kirip bara jatıp:

— Şıraqtarım! «Ur, toqpağım, ur!» demeñder, —deydi.

Şal üyge kirip ketken soñ, dāndegen balalar: «Ur, toqpağım, ur!» —deydi. Toqpaq balalardıñ ārqaısısın al kep ur! Urıp jür, urıp jür... Balalar toqpaqqa jalınadı: «Oybay, «Pis qazanıñdı», «Qus esegiñdi, bereyik!» —deydi. Şal kele jatıp, estip qoyadı.

Şal kelip:

— «Pis qazandı», «Qus esekti» beresiñder me? —deydi.

Balalar:

— Maqul! Äkelip beremiz! —deydi. Şal «Ur toqpaqtı qoyğızadı. Balalar «Pis qazandı», «Qus esekti» äkelip beredi. Şal «Pis qazandı», «Qus esekti», «Ur toqpaqtı» alıp, üyine keledi. Söytip, muratına jetedi.

VUR, TOKMAK!

(Aktarma Metin)

Çok eski zamanlarda yaşlı bir adamla yaşlı bir kadın varmış. Yaşlı adam ile yaşlı kadın çok fakirlermiş. Ağ (tuzak) yapıp, atarak geçimlerini sağlıyorlarmış. Bir gün yaşlı adam gelip ağlarına (tuzaklarına) bakmış, bir kazın yakalandığını görmüş. Yaşlı adam, kazı tuzaktan kurtarıp kesmek istediğinde kaz yaşlı adama şöyle demiş:

— Sen, beni serbest bırak! Benden ne istiyorsan bir yıl sonra gel, istediğini al, demiş.

Yaşlı adam bu teklifi kabul etmiş. Kazı serbest bırakmış. Eve gelip olanları anlattığında yaşlı kadın ona vurmuş. Yaşlı adam:

— Yahu bir dur, bir şey bilmiyorsun! diyerek onu dinlemeden uzaklaşmış.

Bir yıl geçmiş. Yaşlı adam kazın yanına gitmek istemiş. Yürüye yürüye bir yere geldiğinde bir devenin otladığını görmüş. Gelip deveciye sormuş:

— Bu kimin devesi?

Deveci:

— Bu Kazbay'ın devesi, demiş.

“Bu Kazbay, geçen yılki kaz olmalı” diye düşünmüş, yürüyüp gitmiş. Bir yere gelmiş. Çobana sormuş:

— Bu kimin koyunu?

Çoban:

— Bu Kazbay'ın koyunu, demiş. Yaşlı adam biraz önceki çocuk çobana sormuş:

— Gözümün nuru, Kazbay'ın bundan başka neleri var?

Çocuk, yaşlı adama:

— Kazbay'ın üç güzel şeyi var. Birisi “Piş, kazanım, piş!” dediğinde her türlü yemeği pişiren kazanı. Diğeri “Kus! Eşeğim kus!” deyince altın kusan bir eşiği. Öbürü de: “Vur! Tokmağım vur!” deyince insanlara vuran bir tokmağı, demiş.

Yaşlı adam:

— Anladım, demiş ve yürüyüp gitmiş.

Yaşlı adam, Kazbay'ın köyüne gelmiş. Kazbay, yaşlı adamı bekliyormuş. Yaşlı adam, Kazbay'dan “Piş kazanım piş” dedikleri kazanı istemiş. Kazbay, istediğini vermiş.

Yaşlı adam evine gelirken bir yerde aşık oynayan çocuklar yaşlı adama:

— Dede, yemek yiyoruz! Gel!” demişler.

Yaşlı adam yemeğe katılmış. Eve girdiklerinde yaşlı adam çocuklara:

— Gözümün nurları! “Piş kazanım piş!” demeyin, demiş.

Yaşlı adam eve girer girmez çocuklar: “Piş, kazanım, piş!” diye bağırılmışlar.

Bunu söylediklerinde bir anda her tür yemek pişmiş hâlde hazır olmuş. Çocuklar kazanı gizlice değiştirmişler ve sihirli kazanı alıp götürmüşler.

Yaşlı adam kazanı alıp Kazbay'ın evine geri gelmiş. Kazbay'a:

— Bundan hiçbir şey çıkmadı, demiş.

Kazanbay, kazanı almış:

— Pişir, kazanım, pişir! dese de hiçbir şey çıkmamış.

Kazanbay, kazanın yerine eşiği vermiş. Yaşlı adam eşiği almış, evine doğru yola çıkmış. Yolda gelirken çocuklar Kazbay’a:

— Dede! Yemeğe geliniz! demiş.

Yaşlı adam yemekten vazgeçememiş, eşekten inmiş. Eve girince çocuklara:

— Gözümün nurları! “Kus, eşiğim kus!” demeyin, demiş.

Çocuklar:

— Pekala, demişler.

Yaşlı adam eve girer girmez çocuklar “Kus, eşek, kus” demişler ve eşek altın kusmuş. Çocuklar eşiği fark ettirmeden değiştirmiş, yerine başka bir eşek koymuşlar.

Yaşlı adam eşiği alıp eve gelmiş. Yaşlı kadın sormuş:

— Gidip de kazdan alıp getirdiğin bu mu?

Yaşlı adam eşiğe “Kus, eşiğim, kus!” dese de eşek kusmamış. Yaşlı adam eşiği almış, Kazbay’a geri götürmüş.

— Eşek hiçbir şey kusmuyor, demiş.

Kazbay eşiği almış:

— Kus, eşiğim, kus! demiş ama eşek kusmamış.

Kazbay yaşlı adama “Vur, tokmağım, vur!”u vermiş. Yaşlı adam, “Vur, tokmağım vur”u getirirken aynı yerde yine aynı çocuklarla karşılaşmış.

Çocuklar yaşlı adama:

— Dede, yemek ye de git!” demişler. Yaşlı adam eve girerken:

— Yavrularım! “Vur, tokmağım, vur!” demeyin, demiş.

Yaşlı adam eve girdiğinde bunu bekleyen çocuklar “Vur, tokmağım, vur!” demişler. Tokmak çocuklardan her birine ayrı ayrı vurmuş. Vur da vur, vur da vur... Çocuklar tokmağa yalvarmışlar:

— Yalvarırız, “Piş kazanını” verelim, “Kus eşiğini” verelim!

Yaşlı adam yaklaşıncı bunları duymuş.

Yaşlı adam gelmiş ve sormuş:

— “Piş kazanı”, “Kus eşeği” verecek misiniz?

Çocuklar:

— Tamam! Getirip vereceğiz!

Yaşlı adam “Vur tokmağı” durdurmuş. Çocuklar “Piş kazanı”, “Kus eşeği” getirip vermişler. Yaşlı adam eve “Piş kazanı”, “Kus eşeği”, “Vur tokmağı” alıp da gelmiş. Böylece muradına ermiş.

ASAN BATIR

(Özgün Metin)

Ertede Estemis degen şal ömir süripti. Onıñ üç balası bar eken. Eñ kişisiniñ atı Asan bolıptı. Asan jas kezinen közge tüse bastaydı. Ol basqa balalarğa qarağanda erekşe bolıp ösedı. Onıñ janı basqa adamdarday kewdesinde emes, basqa jerde edi. Eşkimge kegin jibermeytin, aytqanınan qaytpaytın, qadalğan jerinen qan alatın. Biraq aşuwı tez qaytatın meyimimdi edi.

Birde Estemis sırqattanıp jatıp qaladı. Nawqasınan ayıqpaytının sezgen ol uldarın şaqırıp ösiyetin aytadı. Kezek kenje ulı Asanğa jetkende ol:

— Al, balam, meniñ ösiyetimdi tıñda. Sen älden bastap-aq öz küşiñe iye bolmay, kim bolsa sonımen kerisip jüresin. Odan awlaq bol, öz-öziñdi ustay bil, şıdamdı bol. «Sabırlınıñ bağına alma biter, sabırsızdın basına qawğa biter» demekşi, sabırlı bol, aqılğa jügin, – deydi.

Küni jetip Estemis öledi. Estemisten qalğan üç bala endi kün körüwdiñ amalın oylasadı. Ülken ulı egin egip, ortanşı ulı mal bağıp, künderin köredi. Al Asan ańsılıqpen aynalıadı. Bir küni ań awlap jürrip, elinen uzap ketip, jol-jönekey üç attı kisini kezdestiredi. Olar Asanğa jaqındap kelip:

— Jigitim, bul arada ne istep jürsin? Bul jerdiñ ańın awlawğa eşkimniñ qaqısı joq. Tez arada eline qayt, – dep dürse qoya beredi. Asan äkesiniñ aytqan ösiyetin eske tüsirip, sabır saqtaıp, olarmen kelisim jasmaq boladı. Biraq älgilerdiñ oyı mülde basqaşa edi. Aqır, amalı tawsıl-

ğan Asan üşewine toytarı berip, attarın, quraldarın tartıp aladı. Özderin bos qoya berip, awlağan aňdarın aldına öňgerip, eline qaytadı.

Bir küni üyine körşiles otırğan elden xabarşı keledi. Sol eldiñ xanınıñ üş qızı bar eken. Ol osı qızdarın uzatpaq bolıp, jan-jaqtan batır jigitterdi şaqırtıptı.

“Qızdarımdı qara tastı qaq jarğan kisige beremin”, — degen jarlıq şıǵarıptı. Osı jarlıqtı estigen Asan batır da baǵın sınamaq boladı. Qaruw-jaraǵın alıp, joǵa şıǵadı. Xan sarayına kelip, qara tastı qaq jarmaq bolğan jigitterdiñ qatarına qosıladı. «Men küştimin» degen jigitter kezeken kelip, xan körsetken tastı qaq jarmaq boladı. Biraq eşqaysısının oǵan äli jetpeydi. Endi kezek Asańǵa keledi. Asan xannıñ şartın mülteksiz orındaydı. Biraq, xan qızın oǵan bergisi kelmeydi. Söytip, onı ár türlü qıyın jumıstarǵa jumsaydı.

Xan qayda jumsasa da Asan odan qorıqpaydı, aytqanın tügel orındap kele beredi. Amalı qurıǵan xan qızdarın Asańǵa beredi. Asan kişi qızdı özi aladı. Eki äpkeseñ aǵalarına qosadı. Osılay bári birge ömir sürip jatadı. Birde aǵalarınıñ köñiline aramdıq kiredi:

— Bärimiz bir tuwdıq, osı Asan bizden qalay artıq bolıp jür? — degen oymen inilerinen qutıludıñ amalın qarastıra bastaydı. Bir küni olar:

— Asan äyeline barlıq sırın aytatın şıǵar, sodan surayıq, — degen şeşimge keledi.

Olar kelinin şaqırıp:

— Küyewiñniñ janı qay jerde? Ol jaman bir närsege urınıp qalsa, biz kömektesüwimiz kerek qoy, — dep suraydı. Kelini:

— Asannıñ janı kewdesinde emes, basqa jaqta, — dep jaltara jawap beredi.

Aǵaları:

— Kelinimiz Asannıñ janınıñ qayda ekenin aytpadı. Onı jarımjan eteyik, odan basqa amalımız qalğan joq, — degen kelisimge keledi de awıl uyıqtap jatqanda:

— Elge jaw şaptı! — dep ötirik ayqay saladı.

Asan uyqılı-oyaw qalpında tura jügiredi. Osı kezde ortanşı aǵası

Asandı qılışimen salıp qaladı. Qılış Asannın ayağın şawıp tüsiredi. Sum ağaları kelinin küştep, özderimen birge alıp, basqa jerge köşip ketedi.

Osılay, ağalarının köre almawşılığının kesirinen ayağınan ayırılğan Asan jalğız qaladı. Bir küni eñbektep dalağa şığıp otırğan kezinde, kiyik quwıp kele jatqan bir kisini köredi. Kiyikti ustay almay, äbden şarşağan ol Asannın janına keledi. Asan:

— Kim bolasız? Neğip jürsiz? – dep suraydı.

— Añ quwıp jürgen añşımın, biraq qolımın joqtığan ustay almaymın, – deydi.

— Sen de bir jürgen jarımjan ekensin ğoy. Al meniñ ayağım joq, qolım bar. Kel, seriktes bolayıq. Ekewimiz birigip añşılıqpen aynalısayıq, – dep, usınıs jasaydı.

Söytip, jañağı kelgen adam men Asan birigip kiyik awlap, kün köripti. Bir küni körşi awılда toy boladı. Sol toyğa Asan dosı ekewi birge baradı. Toydan kele jatsa, aldınan bir jetim qız şığadı. Asan qızğa:

— Bizben birge jür, qarındasımız bolasın, – dep, onı ertip jüredi.

Qızdı öz mekenine alıp kelgen soñ:

— Al, qarındasım, sağan biz jamanşılıq jasamaymız, tek qana nanımızdı pisirip, kirimizdi juwıp bersen boldı, – deydi.

Qız kelisip, Asannın qolında tura beredi. Bir küni ol jaqqan otın söndirip alıp, endi qalay tutatarın bilmey otırғанда, alıstan jariq körinedi. Barsa, ot basında mıstan kempir otır eken. Qız barıp, mıstannan ot tutatar şoq alıp qaytadı. Mıstan qızdın izin bağıp, qayda baratının aңdıp, bilip aladı. Erteñine Asan ketken soñ, mıstan jetip kelip, qızğa:

— Qızım, basımdı qarap berşi, – deydi. Qız:

— Aldıma jatıñız, qarap bereyin, – deydi.

Mıstan qızdın aldına jatadı da baltırının qanın sora bastaydı. Sonan soñ alğısın aytıp ketip qaladı. Osılay mıstan kempirge duwalanğan qız eştemeni bayqamay, künige üyde eşkim joq kezde, onıñ basın qarawmen boladı. Söytip, qız künnen-künge arı beredi. Bul özgeristi Asan bayqaydı. «Osınıñ sırın bileyin» dep, ol añğa ketken bolıp, esiktiñ sırtına jasırınıp qaladı. Mıstan kirip kelgen mezgilde, Asan onıñ ayağınan ala

tüseddi. Kempirdiñ alqımınan alıp, öltirüwge şaq qaladı. Janı qiynalğan mıstan jılap:

— Ayağı joğıña – ayaq, qolı joğıña – qol bereyin, tek öltire körme, – dep jalınadı. Asan:

— Men sağan senbeymin. Aytqan sertinñdi qazir orında, – deydi. Mıstan aňşığa qol, Asanğa ayaq jasap beredi. Tört müşesi tügeldengen Asan dosımen qoştasıp, qızdı awlına aparıp tastaydı. Özi üyin izdewge şığadı. Kele jatıp qoy bağıp jürgen balanı kezdestiredi. Asan:

— Kimniñ balasıñ? Qayda turasıñ? – dep, jön suraydı.

— Men ana awılda şeşemmen birge turamın. Äkem joq. Ol men tuwmay turıp qaytı bolıp ketipti.

— Äkeñniñ atı kim? Mınaw kimniñ malı?

— Bul – äkemniñ ağalarınıñ malı. Şeşem ekewimiz sol kisilerge jaldanıp kün körıp jürmiz. Äkemniñ atı – Asan, – deydi bala.

— Balam, men seniñ äkeñmin, ölgen joqpın, tirimin, – dep bolğan oqıyğanı bayandap beredi.

Keşke qaray Asan balasın ertip ağalarınıñ awlına keledi. Äyeli men balası turıp jatqan üyge kiredi. Äyeli esik aldında kübi pisip jatır eken. Küyewi men balasın körgen ol ne senerin, ne senbesin bilmey talıp qaladı. Esin jiyğan soñ ekewi sağınasa körisip, äyeli:

— Ağaların seni jarımjan etken soñ, «bul endi sal adammen qalay ömir süredi? Özimizben birge ala keteyik, masıl bola qoymas, tirligimizge de kömekteser» dep meni küştep alıp ketti, – deydi.

Osılay üşewi uzaq uwaqıt ängimelesip otıradı. Tañ ata ağaları balağa:

— Qoyğa bar! – dep aytqalı kelgende, jurтта qalğan inilerin köredi. Asannıñ ayağına qarap, ne sener, ne senbesin bilmey turğan ağalarına:

— Ağataylarım, mağan jasağan qiyyanattarın az emes. Biraq men sender siyyaqtı jawız emespin. Birge tuwğanımsındar ğoy, bir jolğa keşireyin, ekinşi munday isterinñdi qaytalamañdar, – deydi.

Ağaları:

— Keş bizdi, bizden bir ağattıq ketti, bunun bəri köre almawşılıqtıñ äserinen ğoy, — dep, inisiniñ aldında bas uradı.

Osılay ağayındılar jılap-sıqtap körisip, tatuwlasadı. Kün artınan kün, ay artınan ay, jıl artınan jıldar ötip jatadı. Biraq Asan äkesiniñ ösiyetin eşqaşan umıtpaydı. Aqılmen, sabırlılığimen el aldında sıylı boladı. Ülken baylıqqa keneledi. El arasında «ädil Asan biy» degen ataqqa iye bolıp, muratına jetedi.

ASAN BATIR

(Aktarma Metin)

Eski zamanlarda Estemis adında yaşlı bir adam yaşarmış. Onun üç çocuğı varmış. En küçüğünün adı Asan imiş. Asan genç yaşta öne çıkıp göze çarpmaya başlamış. O, diğerk çocuklara göre daha farklı yetiştirilmiş. Onun canı diğerk insanlardaki gibi vücudunda değıl başka bir yerindeymiş. Hiç kimseye kinini belli etmez, dediğinden geri adım atmamış; gözünü nereye diktiyse oradan kan alırmış. Ama siniri çabuk geçen merhametli biriymiş.

Estemis bir gün hastalanıp yatmış. Tedavi olup iyileşemeyeceğini hissedince oğullarını çağırmış ve vasiyetini söylemiş. Sıra küçük oğlu Asan’a geldiğinde:

— Oğlum, vasiyetimi dinle. Sen başından beri kendi gücüne sahip olamayıp kim seni yönlendirirse onun ardından yürüyorsun. Bundan kaçın, kendi kendini kontrol et, sabırlı ol. “Sabırlının bahçesinde elma yetişir, sabırsızın başına kavga gelir” derler. Sabırlı ol, akla müracaat et, demiş.

Günü geldiğinde Estemis ölmüş. Estemis’in ardına kaldan üç yetim çocuğı artık geçimlerini sağlamanın derdine düşmüşler. En büyük oğlu ekin ekmiş, ortanca oğlu hayvancılık yapmış, böylece geçimlerini sağlamışlar. Asan ise avcılıkla meşgul oluyormuş. Bir gün avlanırken ülkeden uzaklaşmış, yolda üç atlı ile karşılaşmış. Onlar Asan’a yaklaşıp:

— Yiğidim, bu arada sen ne iş yapıyorsun? Buranın hayvanlarını avlamaya kimsenin hakkı yok. Mümkün olan en kısa sürede ülkeneye dön,

demoşler. Asan babasının vasiyetini hatırlayıp sabırlı olmaya ve onlarla anlaşma yapmaya çalışmış. Ancak onların fikri tamamen başka imiş. Sonunda bitkin düşen Asan üçünün yüklenmesini püskürtmüş ve atlarını, silahlarını almış. Onları serbest bırakıp avladığı avları önüne katıp memleketine dönmüş.

Bir gün evine komşu bir ülkeden bir haberci gelmiş. O ülkenin hanının üç kızı varmış. O, kızlarını evlendirmek isteyip dört bir yandan bahadır gençleri çağırılmış.

“Kızlarımı kara taşı tam ortasından yaran yiğitlere vereceğim” diye ferman çıkarmış. Bu fermanı duyan Asan Batır da şansını denemek istemiş. Silahlarını alıp yola çıkmış. Han sarayına gelmiş, kara taşı tam ortasından kıracak gençlerin safında yerini almış. “Ben güçlüyüm” diyen yiğitler, sırayla gelip hanın gösterdiği taşı kırmak istemişler. Ama hiçbirinin ona gücü yetmemiş. Sıra Asan’a gelmiş. Asan, Han’ın şartlarını silahsız bir şekilde yerine getirmiş. Ama han kızını ona vermek istememiş. Bu yüzden onu her tür zor göreve koşmuş.

Han ne kadar uğraşırsa uğraşsın, Asan ondan korkmamış, istenenleri tam olarak yerine getirmiş. Çaresiz kalan han, kızını Asan’a vermiş. Asan kızları almış, küçük kızı kendi için almış. İki kız kardeşi ağalarıyla evlendirmiş. O zamandan beri birlikte yaşıyorlarmış. Bir gün ağalarının gönlüne art niyet düşmüş:

— Hepimiz aynı şekilde doğduk, bu Asan’ın bizden fazla neyi var? düşüncesine kapılarak kardeşlerinden kurtulmanın çaresini aramaya başlamışlar. Bir gün onlar:

— Asan karısına bütün sırları anlatmış olmalı, ona soralım, şeklinde diye bir karara varmışlar.

Onlar gelini çağırıp:

— Kocanın canı nerede? O, kötü bir şeyle karşılaşsa ona yardım etmemiz gerekir, diye sormuşlar.

Gelin:

— Asan’ın ruhu göğsünde değil, başka bir yerde, diye kaçamak cevap vermiş.

Ağaları:

— Gelinimiz, Asan'ın canının nerede olduğunu söylemedi. Onu yarı canlı yapalım, başka bir seçeneğimiz de kalmadı, kararına varmışlar ve köy uyurken:

— Düşman ülkeye saldırdı! diye yalancıkdan bağırmışlar.

Asan yarı uykulu yarı uyanık hâlde fırlamış. Bu anda ortanca ağası kılıcıyla Asan'ı öldürmüş. Kılıç, Asan'ın ayağını kesip düşürmüş. Uğursuz ağaları, gelini de zorla yanlarına alıp başka yere götürmüşler.

Böylece ağalarının kıskançlıkları yüzünden ayaklarını kaybeden Asan yalnız kalmış. Bir gün dışarıya çalışmak için çıktığında bir geyiği kovalayan bir adam görmüş. Geyiği yakalayamayan ve iyice yorulan adam Asan'ın yanına yaklaşmış. Asan:

— Kimsin? Ne yapıyorsun? diye sormuş.

— Avımı kovalayan bir avcıyım. Ama elim olmadığından yakalayamıyorum, demiş.

— Sen de yarım kalmış, öyle yaşayan bir cansın, demiş. Benim ayaklarım yok, elim var. Gel yoldaş olalım. İkimiz birlikte avlanmaya gidelim, diye öneride bulunmuş.

Böylece yeni gelen adam ile Asan birlikte geyik avlayarak geçimlerini sağlamışlar. Bir gün komşu köyde bir düğün varmış. O düğüne Asan dostuyla birlikte gitmiş. Düğünden dönerlerken önlerine bir yetim kız çıkmış. Asan kıza:

— Bizimle gelin, kardeşimiz olun, diyerek onu da yanlarında götürmüşler.

Kızı kendi evine getirdikten sonra:

— Kardeşim, biz sana zarar vermeyiz, sadece bize ekmek pişirip giysilerimizi yıkasan yeter, demişler.

Kız kabul etmiş, Asan'ın yanında kalmış. Bir gün o yaktığı ışığı söndürüp tekrar nasıl tutuşturacağını bilemediğinde uzakta bir ışık belirmiş. Gittiğinde ateşin yanında bakırdan yaşlı bir kadın oturuyormuş. Kız gidip bakırdan olan yaşlı kadından ateşi tutuşturmak için bir ateş alıp dönmüş. Bakır kadın, kızın ayak izlerini takip edip nereye gittiğini öğrenmiş. Ertesi gün Asan gittikten sonra bakır kadın gelip kıza şöyle demiş:

— Kızım, başıma bir bakıver, demiş. Kız:

— Önüme uzanın da bakıvereyim, demiş.

Bakırdan yaşlı kadın, kızın önüne uzanmış, kızın baldırının kanını emmeye başlamış. Ondan sonra ona teşekkür edip gitmiş. Bu şekilde bakırdan yaşlı bir kadın tarafından büyülen kız, hiçbir şeyi fark etmeden her gün evde hiç kimse yokken gelen kadının başına bakmış. Böyle böyle kız her geçen gün biraz daha zayıflamış. Bu durumu fark eden Asan onun ayağından yakalayıp çekmiş. Bakırdan yaşlı kadını boğazından tutmuş, onu öldürmekle tehdit etmiş. Bakırdan olan kadın canı yanıp ağlayarak:

— Ayakları olmayana ayak, elleri olmayana el vereyim, yeter ki sen beni öldürme, diye yalvarmış.

Asan:

— Sana inanmıyorum. Söylediklerini şimdiden yap, demiş Bakırdan yaşlı kadın, avcıya el, Asan’a ayak yapıp vermiş. Dört organı tamamlanan Asan, arkadaşıyla vedalaşıp kızı köyüne götürmüş. Evini aramaya gitmiş. Giderken koyun güderek dolaşan bir çocukla karşılaşmış. Asan:

— Sen kimin oğlusun? Nerede yaşıyorsun? diye sormuş.

— Ben şu köyde annemle birlikte yaşıyorum. Babam yok. O, ben doğmadan önce ölmüş.

— Babanın adı ne? Bunlar kimin sığırı?

Çocuk:

— Bunlar, babamın kardeşlerinin sığırı. Annem ve ben onlar için çalışıyor, böyle geçiniyoruz. Babamın adı Asan, demiş.

— Oğlum, ben senin babanım, ölmedim, yaşıyorum, deyip hikâyeyi anlatmış.

Akşama doğru Asan çocuğuyla birlikte ağalarının köyüne gitmiş. Karısı ile çocuğunun yaşadığı eve girmiş. Karısı kapı önünde yemek pişiriyormuş. Kocasını ile çocuğunu beraber görünce neye inanıp neye inanmayacağını bilememiş. Akli başına geldikten sonra ikisi özlem gidermişler ve karısı:

— Ağaların seni yarı canlı bıraktığında “Bu, şimdi bu sakat in-

sanla nasıl yaşayacak? Onu yanımızda götürelim, tembel de değil, bizim hayatta kalmamıza yardımcı olur” diye beni alıp zorla götürdüler, demiş.

Üçü uzun uzun konuşmuşlar. Tan atarken ağaları çocuğa:

— Koyunlara git! demeye geldiklerinde evde olan kardeşlerini görmüşler. Asan’ın ayaklarına bakıp neye inanıp neye inanmayacaklarını bilemeyen ağalarına:

— Ağalarım, bana yaptığınız kötülük az değil. Ancak ben sizin gibi kötü değilim. Aynı anadan babadan doğduklarımsınız. Birincisinde affedeyim, ikinci defa aynı şeyi yapmayın, demiş.

Ağaları:

— Affet bizi, biz bir hata yaptık. Bunların hepsi göremediğimiz şeylerin etkisinden diye kardeşinin önünde eğilmişler.

Bu şekilde kardeşler ağlaya ağlaya görüşmüş ve barışmışlar. Her gün, her ay, her yıl. Böylece yıllar geçmiş. Ama Asan babasının vasiyetini asla unutmamış. Halk içinde aklıyla, sabırla hürmet duyulan biri olmuş. Büyük bir zenginliğe sahip olmuş. Halk arasında “Adil Asan Bey” olarak tanınmış ve muradına ulaşmış.

KAZAN TATAR MASALLARI

Mustafa GÜLTEKİN*

*“Ey ana dilim, ey güzel dil, annemin babamın dili
Dünyada çok şey öğrendim senin sayende
En önce bu dil ile annem beşikte ninniler söylemiş
Sonraları geceler boyu ninem masallar anlatmış”*²

Giriş

Türk kültürünün yaşandığı, Türk lehçe ve şivelerinin konuşulduğu ve Türk Dünyası olarak adlandırdığımız büyük bir coğrafyada ortak bir dünya görüşünün ürünü olan zengin bir halk edebiyatı birikimi bulunmaktadır. Bu dünyayı birbirine bağlayan ortak hayallerin, ortak değerlerin tarihin derinliklerinden günümüze uzanan Türk anlatı geleneği içerisinde oluşturduğu bir de Türk masal dünyasından söz etmek mümkündür. Bu dünyanın önemli bir parçası da Kazan Tatar Türkleridir.

Kazan Tatar Türkleri, tarihî dönemlerden beri Türk yurdu olarak bilinen İdil-Ural sahasında yaşayan Türk boylarından biridir. Türk kültür ve medeniyetinin yaşandığı ve yaşatıldığı, Tatar Türkçesinin konuşulduğu bu coğrafya, sözlü kültür ürünleri bakımından da büyük bir zenginliğe sahiptir. Halk edebiyatının en yaygın ve bilinen türlerinden biri olan masal Kazan Tatar Türkleri arasında da bilinen ve anlatılan bir anlatı tü-

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı. gultekin@gantep.edu.tr

2 1886-1913 yılları arasında yaşayan Tatar halk şairi Abdullah Tukay'ın “Ana Dilim” şiirinden.

rüdür. Yapılan alan araştırmaları ile sözlü kültür ortamından tespit edilen Kazan Tatar masalları büyük bir masal külliyatı olarak nitelenebilecek şekilde yayımlanmış ve masal türü üzerine çok sayıda bilimsel inceleme yapılmıştır.

Bu çalışmada Kazan Tatar Türklerinin halk edebiyatında masal türü, masalların sınıflandırılması, masal anlatma geleneği ve masallar üzerine yapılan derleme ve incelemeler hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamız konuyla ilgili olarak daha önce yayımladığımız (Gültekin 2010, Gültekin 2013, Gültekin 2015 ve Gültekin 2017) çalışmalardan hareketle hazırlanmıştır.

Tatar Folklorunda Masal Türü

Türkiye Türkçesinde “masal” olarak adlandırılan halk anlatıları, Kazan Tatar Türkçesinde “ekiyet” sözcüğü ile karşılanmaktadır. Kreşin Tatarları arasında ise “mesel” veya “mesele” sözcükleri de masal türünü karşılamak için kullanılmaktadır (Yarmi ve Camaletdinov 1977: 12-13).

Tatar Türkçesi ile hazırlanmış sözlüklerde “ekiyet” terimi birbirine yakın ifadelerle açıklanmıştır. “Tatar Télénén Anlatmalı Süzlégé (Tatar Dilinin Açıklamalı Sözlüğü)”nde “Ekiyet” sözcüğünün anlamları şöyle verilmiştir: “1. Gerçekte mevcut olmayan şartlarda veya gerçek dışı şahıslar ile ilgili uydurma olaylar hakkındaki sürükleyici hikâye. Çoğunlukla, önceleri sözlü olarak anlatılan veya dinleyicilere okunan. 2. Doğru olmayan söz, haber; uydurma, açıkça yalan.” (Tatar Télénén Anlatmalı Süzlégé 2005:745).

Hem içerik hem de kapsam itibarıyla son olarak yayımlanan “Tatar Télénén Anlatmalı Süzlégé”nin birinci cildinde “ekiyet” sözcüğünün Tatar Türkçesinde kullanımları “1. 1) Gelenekte sihirli güçler ve sihirçiler ile karışık mucizevi, maceralı halleri, halkın yaşamıyla ilgili hayalî olayları konu edinen halk edebiyatı eseri. 2) Yazarlar tarafından meydana getirilen benzer içerikli ve yapıdaki edebî eser. 3) Olağanüstü, şaşırtıcı, hayran kalınacak, acayip, alışılmış olmayan şey, hayalî gerçeklik. 4) Uydurulan hal, yalan, boş söz, uydurma, gerçekte olmayan şey. 5) Özellikle, başkalarına hiçbir şekilde benzemeyen kişi hakkında söylenir. 2. Yalan,

uydurulan, doğru olmayan” (Tatar Télénén Anlatmalı Süzlégé 2015: 326) şeklinde daha geniş bir şekilde açıklanmıştır.

Sözlüklerde verilen bu açıklamalara bakıldığında Türkiye Türkçesinde masal sözcüğünün bir halk edebiyatı türü olarak kullanımı ile masal türünün hayal ürünü olayları konu edindiğinden hareketle günlük konuşmalarda “Bana masal anlatma” örneğinde olduğu gibi yaygın olarak ve belki de yanlış olarak kullanılışı Tatar Türkçesinde de benzer şekilde kullanıldığı görülmektedir. H. Yarmi ve L. Camaletdin de “Halk arasında insanların inanmadığı bir şey söylene ‘Ekiyet bu’ derler. Dilde, ‘Ekiyet’ ve ‘Yalan’ sözcükleri eş anlamlı olarak kullanılıyor. Çünkü, ‘Ekiyet’ genellikle uydurmadır.” (Yarmi ve Camaletdinov 1977: 7) sözleri ile “ekiyet” sözcüğünün Tatar Türkçesindeki kullanımları ile masal türünün özellikleri arasındaki bağlantıya işaret edildiğini belirtmektedirler.

“Ekiyet” sözcüğünün açıklandığı bu genel sözlüklerin yanı sıra bir edebî tür olarak “ekiyet” terimi bazı kaynaklarda açıklanmış ve tanımlanmıştır. “Ekiyet” terimi; “Edebiyat Bilimi Süzlégé (Edebiyat Bilimi Sözlüğü)”nde “Halk edebiyatı eserlerinin epik türlerinden biri: Uydurulan, çoğunlukla fantastik olaylar hakkındaki tahkiyevî mensur eser.” (Gıyzzetullin 1958:220) olarak tanımlanırken, “Edebiyat Bélémé Terminnar hem Töşençeler Süzlégé (Edebiyat Bilimi Terimler ve Kavramlar Sözlüğü)”nde, “Uzun hacimli, sıradan veya karmaşık, sürükleyici, maceralı, yarı fantastik epik eser; Arapçadan tercüme edildiğinde ‘anlatmak’ anlamına gelir.” (Yosıpova 2007: 208) şeklinde tanımlanmıştır. H. Yarmi ve L. Camaletdinov (1977: 7) , “Ekiyet, halk edebiyatının eski, aynı zamanda en yaygın ve sürükleyici türlerinden biridir. Ekiyetlerde halkın asırlardan beri oluşturduğu tecrübesinden doğan zekâsı, bilgeliği, iyilik ve kötülük hakkındaki düşünceleri toplanmıştır, geleceğe ait ümit ve hayalleri yansımıştır. Ekiyet, kötülüğü ayıplarken, adilliği, doğruluğu destekliyor, insanlara iyiliği, doğru ve merhametli olmayı öğretiyor.” şeklinde masal türünün işlevlerine de temas eden bir açıklama yapmışlardır.

Tatar Türkçesinde “ekiyet” sözcüğünün anlamları ve bilim insanları tarafından yapılan tanımlar dikkate alındığında günlük konuşmalarda hayali ve uydurma söz anlamının yaygın olduğu, terim olarak ise hem

sözlü kültür ortamında yaratılan ürünleri hem de bu ürünlerin genel özelliklerinden hareketle yazılı olarak üretilen metinleri ifade etmek için kullanıldığını söylemek mümkündür.

Tatar Masallarının Sınıflandırılması

Masalların sınıflandırılması konusunda yaygın olarak Antti Aarne ve Stith Thompson tarafından hazırlanan ve daha sonra Hans-Jörg Uther tarafından daha kapsamlı bir şekilde yayımlanan tip katalogları kullanılmaktadır (Fedakâr 2011:74-77). Bu kataloglar dışında, örneğin Türk Masal Tipleri Kataloğu TTV (Eberhard ve Boratav 1953) gibi farklı sınıflandırmalar da bulunabilmektedir.

Tatar folkloru ve özellikle de masal araştırmalarında, masallar üç başlık altında sınıflandırılmaktadır:

- “1. *Hayvannar Turındağı Ekiyetler (Hayvan Masalları)*
2. *Tulsımlı Ekiyetler (Sihirli Masallar)*
3. *Könkürêş Ekiyetleré (Günlük Hayatla İlgili Masallar)*”³

H. Yarmi ve L. Camaletdinov (1977: 14) masalların bu şekilde sınıflandırılması hakkında “Elbette bu sınıflandırmada görecelilik epey fazla. Çünkü araştırmacılar masalları belirli özelliklerine göre başka bölümlere de ayırıyorlar (Mitik, efsanevî, tarihî, kahramanlık, maceralı, hicvî, mizahî, kısa romantik, bilmece, güldürücü, aldatıcı vb.) ve bu bölümlerden her biri diğer üç başlık altında toparlanamıyor. Ancak yine de genel değerlendirmelerde ve masal kitaplarının hazırlanmasında masalların üç türe ayrılarak verilmesi adet hâline gelmiştir.” şeklinde bir açıklama yaparak, sınıflandırmada eksiklikler olduğunu, ancak masalları bu şekilde sınıflandırmanın bir gelenek hâlini aldığı da ifade edilmiştir. Tatar masallarının metin yayınlarında ve konuyla ilgili temel kaynaklarda da masal türünün sınıflandırılmasında bu başlıkların tercih edildiği ve tekrar edile geldiği de açıkça görülmektedir. Bu sınıflandırmanın Rus masal araştırmaları ve özellikle de Afanasyev’in çalışmalarının etkisi ile yaygın olarak Türk boylarının masal araştırmalarında da az çok de ği-

3 Yarmi 1967: 86-103; Yarmi ve Camaletdinov 1977: 14; Yosıpova 2007: 208; Bakirov 2008: 116

şikliklerle kullanıldığını söylemek mümkündür (Fedakâr 2011: 79-85; Gültekin 2013: 54-61).

Tatar Masal Anlatıcıları ve Masal Anlatma Geleneği

Halk edebiyatı ürünlerinin yaratım ve aktarımları ve de icraları geleneksel bağlamlarda gerçekleşir. Masal türü de Türk anlatı geleneğinin bir parçası olarak geleneğe bağlı bir türdür. Hem masalların özellikleri hem de icraları anlatı geleneğine bağlı olarak şekillenir. Kazan Tatar Türklerinde de masallar ve masalların icrası Türk boylarının masal anlatma geleneğinin bir parçası olarak diğer Türk boyları ile benzerlikler taşımaktadır.

Masal anlatma geleneğini masal anlatıcıları, dinleyicileri, anlatım ortamları, anlatma zamanı ve yeri başlıkları altında değerlendirmek mümkündür. Böyle bir değerlendirme masalların ve masal anlatma geleneğinin bir bütün hâlinde değerlendirilmesi bakımından büyük öneme sahiptir.

Kazan Tatar Türklerinde masal anlatıcıları “ekiyetçé” (masalcı) ve “ekiyet söylevçé” (masal anlatıcısı) olarak adlandırılmaktadır. Destan ve hikâye anlatıcıları göz önüne alındığında masalların belirli tipte anlatıcılarının bulunmadığı (Ekici 2006: 87) görülür. Kazan Tatar Türklerinde profesyonel masal anlatıcılarının var olup olmadığını değerlendiren Camaletdinov (1988: 5-6) “Pek çok millette masal anlatımını kendisinin sanatı olarak kabul eden insanlar var. Ancak Tatarlarda profesyonel masal anlatıcılarının olup, olmadığını kesin olarak bilmiyoruz. Gerçi, İ. Ramiyev bir çalışmasında Bulgarlarda masal anlatıcılarının yarışmasından bahsetmektedir. Eğer gerçekten de böyle yarışmalar düzenleniyorduyorsa, ona katılanlar profesyonel masal anlatıcılarıdır diye düşünmek gerekir. Ancak, ne yazık ki yazar kendi görüşünü ispatlamak için herhangi bir delil göstermiyor. Diğer Türk boylarında profesyoneller olduğuna göre Tatarlarda da olduğunu kabul etmek elbette mümkündür. Ama bize göre, çok eskiden yerleşik hayata geçmiş ve yazılı kültüre, kitaba sahip bir halk olduğundan Tatarlarda profesyonel masal anlatıcılarının olmaması da çok kuvvetli ihtimaldir.” değerlendirmelerini yapmaktadır. Bu değerlendirmeler diğer milletlerde ve Türk boylarında profesyonel anlatıcıla-

rın var olduğu bilgisinden hareketle yapılan bir tahmin mahiyetindedir. Ekici'nin masal anlatıcıları ile ilgili tespitlerinden hareketle masal anlatımı konusunda usta anlatıcıların Tatar Türkleri arasında da var olduğunu, ancak destan ve hikâye anlatıcıları gibi belirli bir tipoloji oluşturan anlatıcılar olarak değerlendirilemeyeceğini söylemek mümkündür.

Tataristan'da yapılan bazı bilimsel çalışmalarda kendilerinden sayıca fazla masal derlenen, repertuarı geniş, icra ve performansı bakımından dikkati çeken masal anlatıcıları hakkında araştırmalar ve değerlendirmeler (Razin 1940; Beşirov 1965; Camaletdinov 1977) yapılmıştır.

Kazan Tatar masalları, masal anlatma geleneği ve anlatıcıları üzerine önemli çalışmaları bulunan Lenar Camaletdin (1988: 11), usta bir masal anlatıcısında bulunması gereken özelliklerin;

“1. Masalı içten bir şekilde sevmek,

2. Çok iyi bir hafıza,

3. İlginç ve sürükleyici bir şekilde anlatma yeteneği,

4. Masalları eskiden beri anlatıyor olmak.” olduğunu ifade etmektedir. Tatar masallarının derlendiği kaynak kişilerin ve usta masal anlatıcılarının değerlendirilmesi neticesinde belirlenen bu özelliklere göre masal anlatıcıları, bellekleri güçlü olan, masallara karşı özel bir ilgisi bulunan, anlatım üslubu bakımından etkileyici kişilerdir.

Masal anlatıcılarının yetişmesi ve repertuar edinme ve oluşturma süreçleri masalların sözlü kültür ortamında anlatılması ve dinleyici ile buluşmasına bağlıdır. Camaletdinov'un “Masallar halk arasında anlatılmadığından, yeni masal anlatıcıları yetişmiyor, mevcut olanlar da olgunlaşamıyor. Derleme gezileri sırasında rastladığımız masal anlatıcıların çoğunluğu, genellikle masalları gençliklerinde öğrenen ve bugüne kadar hafızalarında saklayan yaşlı kişilerdi. Şimdi böyle anlatıcılara rastlamak gittikçe zorlaşıyor. Hatta ‘masallı’ yerlerde bile sıradan bir kişiye ancak rastlanıyor. Fakat çoğunlukla o kişinin masal anlatıcısı olduğunu köylüleri de bilmiyor” (1988: 12) sözleri Kazan Tatar Türklerinde masal anlatıcılarının yetişmesi, gelenekte yaşanan değişim ve masalların derlendiği kişiler özelliklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Kazan Tatar masal anlatıcılarının cinsiyeti üzerine kapsamlı bir

araştırma tespit edememiş olmakla birlikte, en geniş metin yayınlarının yapıldığı eserlerden hareketle Camaletdinov'un yaptığı değerlendirmeler bu konuda fikir verebilecek niteliktedir. Camaletdinov, "Tatar masallarının yayınlandığı en geniş ve güvenilir kaynaklar olarak kabul edilen iki ciltlik bilimsel yayına (I. Cilt 1946, II. Cilt 1956) baktığımızda, masal derlenenler arasında bir tane bile kadın adına rastlamıyoruz. Fakat bu bizde kadın masal anlatıcılarının bulunmadığı anlamına gelmez. Son yıllardaki derleme gezilerinden anlaşıldığına göre şimdiki masal anlatıcılarının üçte birini kadınlar oluşturmaktadır." (Camaletdinov 1977: 139) sözleri ile ilk derlemelerin büyük oranda erkek anlatıcılardan yapıldığı, ancak sonraki yıllarda yapılan derlemeler sırasında üçte bir oranında da olsa kadın anlatıcıların var olduğunun görüldüğünden bahsetmektedir. Bu tespitler masalların derlenmesinde derleyicilerin cinsiyetinin kadın kaynak kişilerden derleme yapılmasını etkilediğini düşündürmektedir. Derleme ve metin yayınlarından hareketle anlatıcıların cinsiyetine dair değerlendirmeler yapmak bazı sonuçlara ulaşmak bakımından anlamlı olmakla birlikte, derleyicinin tutumu ve metinleri yayına hazırlayanların tercihlerinin de belirleyici olacağı göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

Masalların incelenmesi ve değerlendirilmesinde masal anlatıcılarının şahsi tecrübeleri ve yaşam koşullarının dikkate alınması gerekmektedir. Gomer Razin Tatar masalları ve masal anlatıcıları ilişkisini alan araştırmalarına dayalı tecrübelerinden ve gözlemlerinden hareketle şöyle açıklamaktadır: "Masalda, masalı anlatanın, masalcının çok büyük rolü var. Masal anlatıcısının hangi devrin, hangi sosyal tabakanın insanı olduğu, dünya görüşü, ustalığı ve bunun gibi başka özellikleri masala büyük etki ediyor. Mesela, büyük çoğunluğu çiftçi kitleleri arasından çıkan bizim masallarımızda (Bu kitapta yayınlan masallardan özellikle de Möhemmetşa Devletşin'den derlenen masallarda) padişahlar, çoğunlukla çiftçilerin arasında, köyde, aynı çiftçiler gibi yaşıyorlar. Onlar masal içerisinde gerek olan şartlar yerine getirildiğinde, fakir çiftçi oğluna veya yiğit bir avcıya kendi kızlarını veya padişahlığının yarısını vermeye de olmayacak iş diye bakmıyorlar.

...

Her masal anlatıcısı, masalı kendi hisleri, kendi dünya görüşü ile süsler, kendi anlayışına ve hatta çoğu zaman dinleyicilerin nasıl olduğuna göre de kahramanların karakterlerine çeşitli sıfatlar ekler; masala kendi yaşadığı çevrede kullanılan atasözleri, deyimler ve özlü sözler ekler. Böylece masal, kendi temel özelliklerini değiştirmeden korurken de masal anlatıcısının yaratmasına dönüşür. İşte bu nedenle folklor eserlerini derlerken, onun ne zaman, nerede, kim tarafından anlatıldığını göstermek, anlatıcının dilindeki özelliklerin tamamen korumak temel şart olarak konmuştur.” (Razin 1940: 6-7)

Masal ve masal anlatıcıları konusunda üzerinde durmak istediğimiz bir diğer husus masallarda kullanılan formellerdir. Kazan Tatar masallarında kullanılan formeller (Gültekin 2013: 396-421; Karagöz 2020) üzerine yapılan çalışmalarda Tatar masal anlatıcılarının masalların icrasında formelleri ustalıkla kullandıkları *gösterilmiştir*. Özellikle masalların başında, ortasında ve sonunda kullanılan masal türüne özgü formeller hem içerikleri hem de işlevleri ile masal anlatıcılarının ustalığını gösteren unsurların başında gelmektedir (Sakaoğlu 1999: 56-68).

Tatar masal anlatıcıları sade ve tekerlemeli giriş formelleri masal başlangıçlarında kullanılmaktadır. *Aşağıda örneğini verdiğimiz tekerlemeli giriş formeli masal anlatıcılarının geleneksel formelleri kullanımlarını gösterecek bir örnektir.*

“Borın-borın zamanda, borını kiték komanda, sayıskan sotnik, ürdek üretnik, pésnek pisér bulıp yörgen zamanda ét disetnikke méndé, diy, şul zamanda naçalstvo kübeyip kitté, diy. Bar idé, diy, bér kéşé, çıgıp kitté, diy, ul iké sukmak, bér yul bélen. Kekré kitté, cantık kitté, diy, çalış kitté, kıyık kitté, bara-bara barıp citté, diy, bu iké kuvak, bér talga. Bérné kisté kekréné, bérné kisté bökréné, yene kitté, diy, iké sukmak bér yul bélen; barıp citté, diy, bu bér külge, utırıp toradır idé, diy, anda iké çüreki, bér ürdek. Kekré attı, tiyer-times buldı, bökré attı, tidé, diy. Ürdekné suydı, pot may çıktı, diy / Çok eski zamanlarda, burnu kesik kumandan, saksagan yüzbaşı, ördek vergi memuru, baştankara sekreter olduğu zamanda, köpek nöbetçiliğe çıktı. O zamanda amirler çoğalıp,

gitti. Bir kişi vardı, çıkıp, gitti, iki patika, bir yol ile. Eğri gitti, yamuk gitti, yokuş gitti, iniş gitti, gide gide varıp, yetti, bu iki çalı, bir söğüt ağacına. Birini kesti eğrice, birini kesti kamburca; yine gitti, iki patika, bir yol ile; varıp, yetti, bu bir göle, oturup, duruyordu orada iki yaban ördeğı, bir ördek. Eğri attı, değer, değmez oldu, yamuk attı, değdi. Ördeğı yüzdü, bir pot yağ çıktı.” (Gültekin 2013:402)

Tatar masal anlatıcılarının masalların sonunda devam eden, ileriye giden bitiş formelleri, özetleyen bitiş formelleri, ani bitiş formelleri ve şahsi bitiriş formellerini (Gültekin 2013: 412-419) kullanarak masal anlatımlarını bitirmektedirler. Anlatıcıların sanatını göstermesi bakımından şahsi bitiriş formellerinden seçtiğimiz bir örneğe aşağıda yer veriyoruz.

“Bügén barıp, kiçe kayttım, min de buldım alarda. Stı-ğörmət bik dan buldı, aşatkannarı may, éçérgenneré bal buldı. İké miçke, bér çüméç, téleseñ küpmé éç. Tik avızga élekmiy, mıyık kına çılana / Bugün gidip, gece döndüm, ben de bulundum onlarda. İkam, ilgi çok görkemli oldu, yetirdikleri yağ, içirdikleri bal oldu. İki fiçı, bir kepçe, istersen çokça iç. Fakat ağza ulaşmıyor, bıyıkları ancak nemlendiriyor.” (Gültekin 2013: 416) Bu şahsi bitiriş formelinde anlatıcı masal ülkesinde kendisinin de bulunduğunu, kendisine çok ilgi gösterildiğini mizahi bir dil ile ifade etmiştir.

Tatar masal anlatma geleneğinin en önemli unsurlarından biri de masalın dinleyicileridir. Geleneğin varlığını sürdürebilmesi için anlatıcı ve dinleyicilerin varlığı, anlatıcıların masalları anlatmaya ve dinleyicilerin de dinleme ihtiyaçlarının ve isteklerinin devam etmesi gereklidir. Derleme gezileri sırasından masal bilen anlatıcılara rastlanmasına rağmen, geleneğin zayıflamasını Camaletdinov, *“Şimdiki zamanda masal dinleme ihtiyacı gittikçe azalıyor; çünkü halkın bugünkü estetik ve fikrî ihtiyaçlarını üst seviyeye ulaşan yazılı edebiyat ve sanat karşılamaktadır. Bunun yanından bilimsel ve teknik gelişmelerin yaşandığı devirde, masallarda anlatılan olaylar dinleyicileri eskisi gibi etkisi altına almıyor, şaşırtmıyor.”* (1988: 12) sözleriyle, dinleyicilerin konumu üzerinden açıklamaktadır. Eğitim ve toplumsal yapının Tatar masal anlatma gele-

neğinin değişimine etkisini gösteren bu tespitler, toplumsal değişimin geleneğe etkisinin açıklanması bakımından önemlidir.

Anlatıcı ve dinleyici üzerinde durduğumuz masal anlatma geleneği içerisinde masalların anlatım zamanı ve anlatım ortamları veya mekânlarının da önemi vardır. Masallar tür özellikleri bakımından her yerde ve her zaman anlatılabilecek ürünlerdir. Anlatıcı ve dinleyicinin masal anlatmak ve dinlemek için yeterli zamanları ve uygun koşulları bulunduğu anlatım da doğal olarak gerçekleşebilmektedir. Bu konuda Lenar Camaletdinov'un "Masal anlatmanın belirli bir vakti ve yeri vardır. Elbette, sıkışık iş arasında, yazın sıcak günlerinde, çiftçinin masal anlatmak veya dinlemek için oturmaya vakti yoktur. Bu nedenle masal çoğunlukla uzun kış gecelerinde anlatılır. Halk arasında, 'Gündüz masal anlatan adamı kurt yer.' şeklinde bir atasözü bulunmaktadır." (Camaletdinov 1988: 7) şeklinde verdiği bilgiler masal anlatma yeri ve zamanı konusunda hem ekonomik faaliyetlerin hem de mevsim özelliklerinin belirleyici olduğunu göstermektedir. "Gündüz masal anlatan adamı kurt yer" ifadesi bir taraftan masal anlatım zamanı konusundaki inanışlarla ilgili olarak da değerlendirilebilir. Benzer bir söylem Balıkesir'de yaşayan Çepniler'den de tespit edilmiştir. Halil İbrahim Şahin'in alan araştırmaları sırasında masal anlatmasını istediği kaynak kişinin "*Gündüz masal anlatılmaz. Gündüz masal anlatılırsa dağdaki koyunu kurt yer, çobanın başına bela gelir veya bizim başımıza bir felaket gelir.*" (Şahin 2013: 153) şeklinde verdiği cevap gündüz yapılan anlatımın Tatar Türkleriyle benzer şekilde olumsuz bazı sonuçları olacağının kabul edildiğini göstermektedir.

Tatar Türklerinde ev, hamam, medrese gibi yaşam ve sosyalleşme alanlarının yanı sıra belirli işlerin yerine getirilmesi amacıyla bir araya gelinen çalışma alanları veya geçici süreyle de olsa konaklanan mekânlar masal anlatım ortamını veya mekânını oluşturmaktadır. Askerlik ve mevsimlik işler için bir arada bulunan insanlar da bulundukları yerde masal anlatmaktadırlar. Oduncular, maden ocağında çalışanlar, balıkçılar da mevsimlik iş için bir araya geldiklerinde masal anlatarak, eğlenirler ve dinlenirler (Camaletdinov 1988: 7-11).

Tatar masal anlatma geleneğinin tarihî süreç içerisinde değiştiği ve yazılı kültürün yaygınlaşması, teknolojik gelişmeler ve kentleşme çerçevesinde masal anlatıcılarının sayısının azaldığı görülmektedir. Alan araştırmaları sırasında masalları bilen, ama dinleyicileriyle buluşamayan, repertuvarlarını icra edemeyen anlatıcıların varlığı tespit edilmiştir. Tatar masal anlatıcılarından tespit edilen masallar, Türk Dünyası masal repertuarı içerisinde hem geniş bir repertuar oluşu hem de içerikleri bakımından taşıdığı zenginlik ile büyük bir öneme sahiptir.

Tatar Masalları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kazan Tatar Masalları üzerine çok sayıda derleme ve bilimsel inceleme (Daha fazla bilgi için bkz. Gültekin 2013: 1-35; Gültekin 2015: 307-350) yapılmıştır. Kitap veya kitap bölümü halinde yapılan çalışmaların yanı sıra gazete, dergi ve antolojilerde de masal metinleri yayımlanmıştır. Bu çalışmaların ayrıntılı bir değerlendirmesi için yukarıda zikredilen çalışmalara bakılabilir.

Kazan Tatar masalları ile ilk derlemeler 19. yüzyılda başlamıştır. İlk masal metinleri W. Radloff (1872), G. Balint (Berta 1988), T. Yahin (1900, 1902), I. Kunos (Kakuk ve Baski 1989) gibi araştırmacılar tarafından derlenmiş ve yayımlanmıştır.

1900'lü yılların başlarında başlayan derleme gezileri neticesinde Tatar masalları da sözlü kültür ortamından derlenmiş ve derlemeye dayalı olarak pek çok masal metni yayımlanmıştır. H. Yarmi ve E. Ehmet (1938) tarafından hazırlanan "Halık İcatı (Halk Edebiyatı)" adlı eserde yirmi dört masal metni de yer almaktadır. Bu çalışmada masalların derlendiği kaynak kişiler ve derleyiciler hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Gomer Razin (1940) tarafından yayımlanan "Halık Ekiyetleré (Halk Masalları)" adlı eserde hem masal türü hakkında genel bilgilere yer verilmiş hem de yayımlanan masalların derlendiği kaynak kişiler hakkında bilgi verilmiştir. Masalların sözlü gelenekten tespit edilmesinin önemi üzerinde durulan eserde masal anlatıcılarının masala kendilerinden de bir şeyler kattıklarını, bunların masalın değerlendirilmesi açısından önemli olduğunu, derleme bilgilerinin mutlaka kaydedilmesi ve ma-

sal anlatıcılarının dil özelliklerinin de korunması gerektiğini belirtmiştir (Razin 1940: 3-13).

1939 yılında kurulan ve günümüzde adı “Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü” Tatar halk bilgisi ürünlerinin derlenmesi, yayımlanması ve incelenmesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Enstitüde H. Yarmi yönetiminde oluşturulan “Folklor Bölümü”nün (Urmançı 2004: 8-9) çalışmaları neticesinde çok sayıda Tatar masalı da derlenmiştir. Bu kurumsallaşma sürecinden sonra Tatar masalları ile ilgili yayınların sayısının da arttığı görülmektedir. Enstitü’nün “Folklor Bölümü” üyelerinin yaptığı derlemelerden seçmeler, “Tatar Halık İcatı (Tatar Halk Edebiyatı)” (1951, 1954) adlı kitapta yayımlanır. Bu yayınlarda Tatar masal metinlerine de yer verilmiştir.

G. Beşirov ve H. Yarmi (1946) tarafından “Tatar Halık Ekiyetleré I (Tatar Halk Masalları)” adlı eserde otuz sekiz masal metni yer almaktadır. Eser 1958 yılında tekrar yayımlanmış, bu kez elli iki masala yer verildiği gibi, eseri hazırlayanlardan H. Yarmi’nin masal türü hakkında yazdığı Tatar Halk Masalları başlıklı bir bölüm eklenmiştir. Tatar masalları bu eserde Hayvan Masalları, Sihirli Masallar ve Gündelik Yaşamla İlgili masallar olarak sınıflandırılmış, masalların kökeni ve içerikleri hakkında bilgi verilmiştir (Beşirov ve Yarmi 1958). Bu çalışmanın ikinci cildi yine G. Beşirov ve H. Yarmi (1956) tarafından “Tatar Halık Ekiyetleré İkénçé Kitap (Tatar Halk Masalları İkinci Kitap)” adıyla yayımlanmış, bu çalışmada yüz yedi masal metnine yer verilmiştir.

Bu kapsamlı metin yayınları ve masal türü hakkındaki temel bilgilerin yayımlandığı ilk çalışmalar olması bakımından önemlidir. Daha sonra yapılacak olan çalışmalarda bu metinlere yer verildiği gibi, incelemelerin de aynı ekseninde devam ettiği görülmektedir.

Bilim insanları tarafından yapılan bu çalışmalardan hareketle genel okur kitlesi de gözetilerek pek çok masal kitabı da yayımlanmıştır. “Tatar Halık Ekiyeti Kamır Batır (Tatar Halk Masalı Hamur Batır)” (1944), “Kece Bélen Büré (Keçi ile Kurt)” (1944), “Ekiyetler (Masallar)” (1947), “Tapkır Yigét (Zeki Delikanlı)” (1956), “Öç Kız, Tatar Halık Ekiyeti (Üç Kız, Tatar Halk Masalı)” (1959), “Ekiyetler (Masallar)”

(1960), “Tapkır Kız, Ekiyetler (Zeki Kız, Masallar)” (1960), “Şombay, Tatar Halık Ekiyetleri (Şombay, Tatar Halk Masalları)” (1960), “Akıl Bélen Behét (Akıl ile Baht)” (1963) adlı yayınlar bu çalışmalara örnek olarak verilebilecek eserlerdir. Bu çalışmaların özellikle çeşitli eğitim kademelerinde bulunan öğrenciler için hazırlandığı kitapların fiziksel özelliklerinden anlaşılmaktadır. Ancak, yayımlanan metinlerde değişiklik yapılmadığı veya okuyucu seviyesi gözetilerek düzenlenmediği, daha önceki çalışmalarda yer aldığı şekliyle yayımlandığı dikkati çekmektedir.

E. Kasıymov, “Tatar Halkının Satirik Ekiyetleré (Tatar Halkının Mizahî Masalları)” (1962) adlı eserinde elli dokuz masal metnine yer vermiş ve satirik masal olarak değerlendirdiği masalların özellikleri hakkında bilgi vermiştir.

Tatar masal metinlerinin yayımlandığı en kapsamlı çalışmalar İlbaris Nadirov ve Hemit Yarmi öncülüğünde hazırlanan “Tatar Halık İcatı” serisinden yayımlanan üç ciltlik masal külliyyatıdır. Birinci cilt 1977’de, ikinci cilt 1978’de, üçüncü cilt ise 1981’de yayımlanmıştır. Bu çalışmaların hazırlanmasında daha önce yayımlanan masal metinleri ile derleme sonucunda oluşturulmuş arşiv materyallerinden de istifade edilmiştir. Birinci ve ikinci ciltler, Halide Gatina ve Hemit Yarmi; üçüncü cilt ise Lenar Camaletdinov tarafından yayına hazırlanmıştır. Birinci ciltte doksán bir, ikinci ciltte yetmiş, üçüncü ciltte ise yüz elli iki masal metni yer almaktadır.

Diğer masal çalışmalarına göre bu serinin önemi hem içerdiği masal sayısı hem de giriş bölümlerinde masal türü hakkında yapılan değerlendirmelerdir. Masalların derlendiği kaynak kişiler hakkında bilgi verilmiş, tip kataloglarına göre masal tip numaraları da bir liste halinde verilmiştir. Birinci ciltte hayvan masalları ve sihirli masallara, ikinci ciltte sihirli masallara, üçüncü ciltte ise gündelik hayatla ilgili masallara yer verilmiştir. Tatar masalları üzerine yapılan incelemeler de genel olarak bu kitaplardaki metinler ve bilgiler kullanılarak yapılmıştır. Bu seri daha sonra Rusça olarak da üç cilt halinde Lenar Camaletdinov (Zamaletdinov 1999, 2001, 2010) tarafından yayımlanmıştır.

Tatar masallarının derlenmesi ve yayımlanması konusunda önem-

li bir yeri olan Halide Gatina, derlediği masal metinlerini “Vakitında Tabılgan Yakutlar: Ekiyetler, İstelikler hem Hatlar (Zamanında Bulunan Yakutlar: Masallar, Anılar ve Mektuplar)” (2006) ve “Tutıy Koş: Tatar Halık Ekiyetleri (Tuti Kuş: Tatar Halk Masalları)” (2008) adıyla yayımlamıştır. Bu çalışmalarda derleme bilgileri verilmiş, çalışmaların başında Halide Gatina ve Tatar masallarının derlenmesindeki katkısı üzerine Florra Ehmetyova-Uрманçı’nın sunuş yazısına yer verilmiştir.

Çocuklar için Tatar masallarının renkli ve resimli baskıları da yapılmıştır. Özellikle 2000’li yıllarda yayımlanan “Balalarga Ekiyetler (Çocuklara Masallar)” (2000), “Ekiyet Söylim Sêzge... Ekiyetler (Size Masal Anlatayım... Masallar)” (2002), “Yokı Ekiyetleré: Tatar Halık Ekiyetleri (Uyku Masalları: Tatar Halk Masalları)” (2004), “Tatar Halık Ekiyetleri: Yılan Patşası Şahmara (Tatar Halk Masalları: Yılan Padişahı Şahmaran)” (2004), “Tatar Halık Ekiyetleré (Tatar Halk Masalları)” (2007), “Gölçeçek: Tatar Halık Ekiyeté (Gülçiçek: Tatar Halk Masalı)” (2007) gibi çalışmalar zikredilebilir.

Kazan Tatar masalları üzerine bazı tez çalışmaları da yapılmıştır. E. Kasıymov (1965) ve L. Camaletdinov’un (1993) doktora tezleri Tatar masallarını konu edinen önemli tez çalışmalarıdır. Türkiye’de Tatar Türkçesi üzerine masal metinlerinden hareketle Göksel Akça (2000) ve Huri Dursun (2001) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezleri metinlerin Türkiye Türkçesine aktarılması ve masalların dil özelliklerinin tespiti bakımından önemlidir.

Mustafa Gültekin tarafından Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalında Prof. Dr. Metin Ekici danışmanlığında hazırlanan ve daha sonra kitap olarak da yayımlanan (Gültekin 2013) doktora tezimizde (Gültekin 2010) Tatar masallarını incelemiş, masal anlatma geleneğini, Tatar masalları üzerine yapılan çalışmaları değerlendirmiştir. Türkiye’de halk bilimi alanında yapılan bir başka doktora tezi de Erkan Karagöz (2016) tarafından hazırlanmıştır. Karagöz, çalışmasında Tatar ve Başkurt sahasından tespit ettiği sihirli masalları karşılaştırmalı olarak incelemiştir.

Sonuç olarak Kazan Tatar masalları ve masal anlatma geleneği

19. yüzyıldan itibaren derlenmiş, yayımlanmış ve çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Türk Dünyası masal anlatma geleneğinin bir parçası olarak Tatar masalları üzerine Türkiye’de de metin yayını ve inceleme olarak önemli çalışmalar yapılmıştır. Kazan Tatar Türklerinin masal anlatma geleneğin güncel durumu üzerine yapılacak yeni alan araştırmaları ve incelemelerle Türk Dünyası folklor araştırmalarına yeni bakış açıları getirilebilecek sahalardan biridir.

Kaynaklar

Akıl Bêlen Behét, Tatar Halık Ekiyetleré (1963). Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Bakirov, M. H. (2008). *Tatar Folklorı*, Kazan: Megarîf Neşriyatı.

Berta, Arpad (1988). *Wolgatatarische Dialectstudien Textritische Neuauflage der Originalsammlung von G. Balint 1875-76*. Hrsg. Von A. Berta, Budapest: MTAK.

Beşirov, Gomer (1965). “Tılsımnar Dönyasında.” *Gomer Beşirov Saylanma Eserler, II Tom-Hikayeler, Povest, Publitsistika*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, s. 243-247.

Beşirov, Gomer ve H. Yarmi (1956). *Tatar Halık Ekiyetleré (İkénçé Kitap)*. Kazan: Tatknigoizdat.

_____ (1958). *Tatar Halık Ekiyetleré (Bérénçé Kitap)*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Camaletdinov L. Ş. (1988). “Ekiyet Traditsiyesé hem Zaman”, *Tatar Halık Poetik İcatının Hezérge Torışı*, Kazan: SSSR Fenner Akademiyesé, Kazan Filialı, s. 5-6.

_____ (1977). “Éncé Çeçtém, Éncé Cıyam”, *Kazan Utları*, Kazan, 3 Mart 1977 (Dış kapakta 1978), s. 139-146.

_____ (1988). “Ekiyet Traditsiyesé hem Zaman”, *Tatar Halık Poetik İcatının Hezérge Torışı*, Kazan: SSSR Fenner Akademiyesé.

Eberhard W. ve P. N. Boratav (1953). *Typen Türkischer Volksmärchen*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

Ekici, Metin (2006). “Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı

(Senkronik) Bir Bakış”, *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Haz. M. Öcal Oğuz ve Tuba Saltık Özkan, Ankara: Gazi Ü Türk Halk Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Ekiyet Söylim Sézge, Ekiyetler (2002). Tözüvçe-Redaktori Nurzide Notfullina. Kazan: Megarif Neşriyatı.

Ekiyetler (1947). Tözüvçesé H. Yarmi. Kazan: Tatgosizdat.

Fedakâr, Selami (2011). *Özbek Sözlü Geleneginde Masallar*, İzmir: Egetan.

Gatina, Halide (2000). *Balalarga Ekiyetler*, Kazan: Rannur Neşriyatı.

_____ (2006). *Vakıtında Tabılğan Yakutlar: Ekiyetler, İstelikler hem Hatlar*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

_____ (2008). *Tutıy Koş: Tatar Halık Ekiyetleri*, Tözüvçisi hem İskermeler. Kiriş Süz Avtorı: F. Ehmetova-Urmançı. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Gıyzzetullin N. (1958). *Edebiyat Bilimi Süzlégé*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Gölçeçek: Tatar Halık Ekiyeté (2007). Kazan: Megarif Neşriyatı.

Gültekin, Mustafa (2010). *Tataristan Masalları Üzerinde Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.

_____ (2013). *Kazan-Tatar Masalları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

_____ (2015). “Kazan Tatar Masalları Üzerine Yapılan Çalışmalar: Derleme, Metin Yayınları ve Yöntem Bakımından Analitik Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Masal Araştırmaları (Tastarakay'da Keloğlan'a)*, Haz. - Ed. İsa Özkan. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 307-350.

_____ (2017). “Kazan Tatar Türklerinde Masal Anlatma Gelenegi”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, s. 358-373.

Kakuk, Zsuzsa ve Imre Baski. (1989) *Kasantatarische Volksmärchen, Auf Grund der Sammlung von Ignác Kúnos*. Herausgegeben von. Budapest: MTAK.

Karagöz, Erkan (2016). *Tatar-Başkurt Sihirli Masalları Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması (Aktarma – Motif Tespiti (Motif-Index Of Folk Literature 'ye Göre) - Motif Dizini)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

_____ (2020). “Masallarda Başlayış Formelleri: İdil-Ural (Tatar ve Başkurt) Masalları Örneği”, *Millî Folklor* 128, s. 60-75.

Kasıymov, E. (1962). *Abaga Çeçegé, Tatar Halkının Satirik Ekiyetleré*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Kece Bélen Büré (1944). Kazan: Tatgosizdat.

Öç Kız, Tatar Halık Ekiyetleré (1959). Redaktör K. Kotdusova. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Radloff, Wilhelm (1872). *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens. IV. Theil, Die Mundarten Der Barabiner, Taraer, Toboloer und Tümenischen Tataren*. St. Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

Razin, G. Ve H. Yarmi (1946). *Tatar Halık Ekiyetleré I*, Kazan: Tatgosizdat.

Razin, Gomer (1940). *Halık Ekiyetleri*. Kazan: Tatgosizdat, s. 9-11.

_____ (1940). *Halık Ekiyetleri*. Kazan: Tatgosizdat.

Sakaoğlu, Saim (1999). *Masal Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Şahin, H. İbrahim (2013). *Çepniler Tarih, İnanış ve Halkbilimi*, Ankara: Altınpost Yayıncılık.

Şombay, Tatar Halık Ekiyetleré (1960). Tözüvçesé hem Rédaktör K. Kotdusova. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Tapkır Kız, Ekiyetler (1960). Tözüvçé E. Kasıymov. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Tapkır Yegét, Tatar Halık Ekiyetleré (1956). Tözüvçésé K. G. Kotdusova. Kazan: Tatknigoizdat.

Tatar Halık Ekiyeti, Kamır Batır (1944). Kazan: Tatgosizdat.

Tatar Halık Ekiyetleri (2007). Tözüvçé-Möharriré Taliye Şakirova. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Tatar Halık Ekiyetleri: Yılan Patşası Şahmara (2004). Tövüvçé-Redaktör Lyutsie Gizzetullina. Kazan: Megarfi Neşriyatı.

Tatar Halık İcatı (1951). Tözüvçéleré G. Beşirov, A. Şamov, H. Yarmi hem H. Usmanov. Kazan: Tatgosizdat.

Tatar Halık İcatı (1954). Tözüvçéleré G. Beşirov, A. Şamov, H. Yarmi hem H. Gosman. Kazan: Tatknigoizdat.

Tatar Halık İcatı, Ekiyetler (Bérénçé Kitap) (1977). Tomnı Tözüvçéler, İskermelerné Hezérlevçéler: H. H. Gatina, H. H. Yarmi. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Tatar Halık İcatı, Ekiyetler (İkençé Kitap) (1978). Tomnı Tözüvçéler, İskermelerné Hezérlevçéler: H. H. Gatina, H. H. Yarmi. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Tatar Halık İcatı, Ekiyetler (Öçénçé Kitap) (1981). Tomnı Tözüvçé, Kéreş Mekalené Yazuvçı, İskermeler Ezérlevçé: L. Ş. Camaletdinov. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Tatar Télénén Anlatmalı Süzlégé (2005). Baş Red.: F. E. Ganiyev. Kazan: Matbugat Yortı Neşriyatı.

Tatar Télénén Anlatmalı Süzlégé (2015). I. Tom A-V. Kazan: G. İbrahimov Tél, Edebiyat hem Sengat İnstitutı.

Urmançé, Fatih (2004). “Hemit Yarmi hem Bügéngé Tatar Folkloristikası”, *Hemit Yarmi, Galim hem Şehés*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, s. 7-17.

Yahin, Taip (1900). *Defgılkesel Min Essabi ve Sabiyet*, Kazan: Tipo-Litografiya İmperatorskago Universiteta.

Yahin, Taip (1902). *Sabi ve Sabiyeler Öçén Megub Bulgan Hikayeler ve Mekaller hem Oluglarnı Tenbih Öçén Gacaib Bulgan Gıybretler*, Kazan: Tipo-Litografiya İmperatorskago Universiteta.

Yarmi, H. ve L. Camaletdinov (1977). “Tatar Halık Ekiyetleré”, *Tatar Halık İcatı, Ekiyetler (Bérénçé Kitap)*, Tomnı Tözüvçeler, İskermelerné Hezérlevçeler: H. Gatina ve H. Yarmi. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, s. 7-26.

Yarmi, H. (1967). *Tatar Halkının Poetik İcatı*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Yarmi, H. ve E. Ehmet (1938). *Halık İcatı*, Kazan: Totgosizdat.

_____ (1938). *Halık İcatı. Tözüvçeleré*. Kazan: Totgosizdat.

Yokı Ekiyetleré: Tatar Halık Ekiyetleri (2004). Kazan: Megarif Neşriyatı.

Yosıpova, N. M. (2007). “Halık Avız İcatı”, *Edebiyat Bélémé Terminnar hem Töşénçeler Süzlégé*, Kazan: Megarif Neşriyatı.

Zamaletdinov, L. Ş. (1999). *Tatarskoe Narodnoe Tvorçestvo, V 14-ti Tomah, Tom 1, Skazki O Jivotnih i Volşebnie Skazki*. Kazan: İzdatelstvo Rannur.

Zamaletdinov, L. Ş. (2001) *Tatarskoe Narodnoe Tvorçestvo. V 14 Tomah, Tom 2. Skazki O Jivotnih i Volşebnie Skazki*. Kazan: İzdatelstvo Rannur.

Zamaletdinov, L. Ş. (2010) *Tatarskoe Narodnoe Tvorçestvo, V 15 Tomah, Tom 3, Bitovie Skazki*. Kazan: Megarif Neşriyatı.

KAZAN TATAR MASALLARINDAN ÖRNEKLER

KECE BÉLEN BÜRÉ¹

(Özgün Metin)

Borın-borın zamanda bulgan, diy, dev sakallı, bik akıllı bér Kece. Anıñ bulgan, diy, öç betiyi. Tagın bulgan, diy, bu Kecenéñ bér kuvişı. Kece öç Betiyi bélen şul kuvişta rehet-rehet tora iken, diy. Köndézlerén Kece yeşél bolınnarda, kiñ tugaylarda aşap-éçép yöriy iken de kiç bulgaç, cırlıy-cırlıy balaları yanına kayta iken:

Tavdan tavga yöriymén,

Tav ciméşé cıyamın.

Kırdan kırga yöriymén,

Kır ciméşé cıyamın.

Bér imiyime söt cıyam,

Bér imiyime may cıyam.

— Açıgız, balakaylarım! dip, işék töbéne kile iken, diy. Kece be-tileré öynén işégén açıp cibereleler iken, diy. Kece öyine kére de betilerén imézép, tamakların tuydıra iken, diy. Şulay itép kön artınnan kön üte, tañ ata da kiç bula, kiç artınnan tön cite. Írte torgaç, Kece tagın yeşél bolınnarga, kiñ tugaylarga çıgıp kite, diy, kiçén tagın şulay cırlıy-cırlıy kayta, diy. Bolarga yañgır ütmiy, cil timiy, tamakları tuk, ösleré bötén, diy.

Bérvakıtını sorı Büré bolarnı sagalap yöriy başlagan. Kecenéñ kiçén şulay cırlap kaytkanın işetken de anıñ cırların otıp kalgan, diy.

1 *Tatar Halık İcatı Ekiyetler (Birinçi Kitap)*. Tomnı Tözüvçiler: H. H. Gatina, H. H. Yarmi. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1977, ss. 49-51'den alınmıştır. Metin daha önce (Gültekin 2010'da Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.)

Méne bérkönné, Kece öyinnen çıgıp kitkeç, Büré, Kece bulıp cırlıy-cırlıy, işék töbéne kilgen:

Tavdan tavga yörimén,

Tav ciméşé cıyamın.

Kırdan kırga yörimén,

Kır ciméşé cıyamın.

Bér imiyime söt cıyam,

Bér imiyime may cıyam.

— Açıgız, balakaylarım! dip kıçkırgan, diy.

Kece betileré işékné açmagannar, diy.

— Sin béznéñ eni tügél, sinéñ tavişın bik yemséz, dip eytkenner, diy. Annarı béznéñ eni bu vakıttı kaytmıy. Ul kiç bulgaç kına kayta, dip eytkenner, diy.

Bürénéñ, bik açuvı kilgen, diy, ul télén taptatıp, tavişın néçkertér öçén, tup-turı timérçége kitken, diy.

Su buyında alaçıkta Ayu timér suga iken.

— İsenméséz, Ayu dus! dip eytken, diy, Büré.

— Bik heybet elé, Büré dus! dip eytken, diy, Ayu.

Büré, isenlék-savlık soraşkannan soñ, Ayuga eytken, diy:

— Ayu dus, miném télémné yukartıp birsene, dip eytken, diy.

Ayu Bürénéñ télén yukartırğa rıza bulgan, diy.

— Béz barıber şul eş bélen keséplenebéz, dip eytken, diy, eş haki bér sarık bulır, ul bulmasa iké beren kiterseñ de yarar, dip eytken, diy.

Büré sarık kitermekçe bulgan. Şunnan soñ bolar eşke totıngannar. Büré télén çıgargan da sandalga kiterép salgan, di; Ayu, ciñ sızganıp, anı çükérge totıngan, diy. Büré başta çınap cibergen, annarı, çıdıy alımıyça, ulap cibergen. Şulay da tüzgen, diy. Şunnan soñ anıñ télé yup-yuka bulıp kalgan, diy.

Hezér Büré, nek Kece şikéllé, néçke taviş bélen cırlıy-cırlıy, işék töbéne kitken, diy.

Tavdan tavga yörimén,

Tav ciméşé cıyamın.

Kırdan kırıga yörimén,

Kır ciméşé cıyamın.

Bér imiyime söt cıyam,

Bér imiyime may cıyam.

Kece betileré, Büréné enileré dip bélép, işékné açıp cibergenner idé, diy, aç Büré alarnı bérem-bérem yotkan da urmanga kérép kitken, diy.

Kiç bulgaç, Kece evvelgéçe cırlıy-cırlıy öyine kaytsa, öynéñ işé-gé töbéne çaklı açık kalgan, Betileré yuk bulgan, diy.

— Miki-ki-ki, miki-ki-ki, balakaylarım, séz kayda? dip kışkırgan, diy. Aña cavap birüvçé bulmagan, diy.

Şunnan soñ Kece, bik kaygırıp, Büré ézénnen tup-turı urmanga çapkan. Büré urman buyında koyaşta korsagın cılıtıp yata, iméş. Kecenéñ çabıp kilüvé bulgan, Bürénéñ korsagın mögéze bélen aktarıp taşlavı bulgan, Kece betileré öçésé de Büré korsagınnan çabışıp kilép çıkkannar, diy. Kece, öç Betiyn iyertép, söyine-söyine öyine kaytıp kitken, diy.

Alar tagın élékkéçe rehet tormış ite başlagannar. Şulay da Büré tagın kilér dip, Betilerémné tagın aşap kiter dip, Kece gél kaygırıp yöriy iken, diy.

Bérkönné Kece, öç Betiyi bélen, bér tar gına tiren çokır kazıgan-nar, diy, çokırnıñ östéne yalgançı gına itép çıbık-çabık tüşegenner de çokır kırıyına küp itép salam öygenner, diy.

Yöriy torgaç Büré bik açıkkın da, diy, Kece betilerén aşap bulmasmı iken dip, tagın yulga çıkkın, diy. Yartı yulda Kecené oçratkan da, diy, aldaşırga totıngan, diy.

— Min siné kunakka deşérge dip kiledér idém, Kece dus, dip eytken, diy.

Kece aña eytken:

— Eyde, alaysa, Büré dus, élék miña kérép çey éçép çıgıyk, annarı siña da citéşérbéz, dip eytken, diy.

Kileler-kileler, diy, bolar. Kece Büréné tup-turı elégé heyilelé ço-

kırğa taba alıp kilgen, diy. Kece üze çokırnı sizdérmiyçe géne sikérép çıkkan, diy, Büré çokır töbéne metelép, barıp töşken, diy.

Kece balalarına deşken, diy:

— Miki-ki-ki, miki-ki-ki, balakaylarım, şırpı kaya? Ut törtégéz, yansın Büré, yözé kara! dip kıçkırgan iken, diy, Kece betileré salam östé-ne ut törtép, anı çokırğa işép töşergenner, diy.

Çokır töbénde çatır-çotır yana başlağaç, Büré yalınırğa totingan, diy:

— Kecekeyim, kolagım péşe, tartıp al!

Kece aña östen kıçkırgan, diy:

— Balalarımın aşaganda bik şep idé, kıčkıra-kıčkıra yan!

Bérazdan Büré tagın kıçkırap cibergen, diy:

— Kecekeyim, başım péşe, tartıp al!

Kece aña östen tagın kıçkırgan, diy:

— Balalarımın aşaganda bik şep idé, kıčkıra-kıčkıra yan!

Büré şunda yanıp ülgen, diy. Kece öç Betiyi bélen, cırlıy-cırlıy, Büréné şul çokırğa kümép kuygannar, diy. Annan soñ tagın élékkéçe rehet-rehet gomér ite başlagannar,diy.

KEÇİ İLE KURT

(Aktarma Metin)

Çok eski zamanlarda dev sakallı, çok akıllı bir keçi varmış. Onun üç oğlağı varmış. Bu keçinin bir de evi varmış. Keçi, üç oğlağı ile bu evde rahat rahat yaşıyormuş. Gündüzleri keçi yeşil çayırılarda, geniş dere kenarlarında yiyip içip yürüyormuş, gece olunca türkü söyleye söyleye oğlaklarının yanına dönüyormuş:

Dağdan dağa yürürüm,

Dağ yemişi toplarım.

Kırdan kıra yürürüm,

Kır yemişi toplarım.

Bir mememe süt doldururum,

Bir mememe yağ doldururum

— Açınız, yavrucuklarım! diyerek, kapı dibine gelirmiş. Keçi yavruları evin kapısını açarlarmış. Keçi evine girip, oğlaklarını emzirip, karınlarını doyuruyormuş. Bu şekilde gün ardından gün geçmiş; sabah olmuş, akşam olmuş; gecenin ardından gündüz olmuş. Sabah kalkınca, keçi yine yeşil çayırlara, geniş dere kenarlarına çıkıp gitmiş, akşam yine aynı şekilde türkü söyleye söyleye evine dönmüş. Bunların evine yağmur işlemiyor, rüzgar girmiyor, karınları tok, üstleri tammış.

Bir gün bir bozkurt bunları izlemeye başlamış. Keçinin akşamları türkü söyleye söyleye döndüğünü duyunca, onun söylediği türkülerini ezberlemiş.

Bir gün keçi evinden çıkıp gidince kurt, keçi kılığına girip türkü söyleye söyleye kapının önüne gelmiş:

Dağdan dağa yürürüm,

Dağ yemişi toplarım.

Kırdan kıra yürürüm,

Kır yemişi toplarım.

Bir mememe süt doldururum,

Bir mememe yağ doldururum

— Açınız yavrucuklarım! diye, bağırır.

Keçi yavruları kapıyı açmamışlar.

— Sen bizim annemiz değilsin, senin sesin çok kötü, demişler. Sonra bizim annemiz bu vakitte dönmüyor. O akşam olunca dönüyor, demişler.

Kurt çok sinirlenmiş, dilini ezdirip, sesini inceltmek için dosdoğru demirciye gitmiş.

Su boyunda çadırda ayı demir dövüyormuş.

— Nasılsın, ayı kardeş! diye sormuş.

— Çok iyi, kurt kardeş! demiş ayı.

Kurt, hâl hatır sorduktan sonra ayıya:

— Ayı kardeş, benim dilimi inceltiversene, demiş.

Ayı, kurdun dilini inceltmeye razı olmuş.

— Biz ne de olsa bu iş ile geçiniyoruz, demiş. İşin ücreti bir koyundur, o olmazsa iki kuzu getirsen de olur, demiş.

Kurt, koyun getirmeye razı olmuş. Bundan sonra bunlar işe başlamışlar. Kurt dilini çıkarmış da örse koymuş; ayı hazırlanmış ve onu çekiçlemeye başlamış. Kurt önce incecik bağırmış, sonra dayanamayınca ulumaya başlamış. Böylece dayanmış. Bundan sonra onun dili ipince olmuş.

Şimdi kurt, sanki keçi gibi ince bir ses ile türkü söyleye söyleye kapının önüne gelmiş:

Dağdan dağa yürürüm,

Dağ yemişi toplarım.

Kırdan kıra yürürüm,

Kır yemişi toplarım.

Bir mememe süt doldururum,

Bir mememe yağ doldururum

Keçinin oğlakları, kurdu anneleri sanarak kapıyı açmışlar. Aç kurt onları birer birer yutmuş ve ormana gitmiş.

Akşam olunca keçi önceki gibi türkü söyleye söyleye evine döndüğünde evinin kapısı ardına kadar açık kaldığını, oğlaklarının yok olduğunu görmüş.

— Miki- ki-ki, miki- ki-ki, yavrucuklarım, siz neredesiniz? diye haykırmış. Ona cevap veren olmamış.

Bundan sonra keçi çok kaygılanıp kurdun izinden dosdoğru ormana gitmiş. Kurt orman boyunda güneşte karnını ısıtıp yatıyormuş. Keçi koşup gelip, kurdun karnına boynuzu ile vurup, yarmasıyla keçinin oğlaklarının üçü de kurdun karnından koşturup çıkmışlar. Keçi üç oğlağını izleyerek, sevine sevine evine dönmüş.

Onlar eskisi gibi rahat yaşamaya başlamışlar. Yine de, kurt tekrar gelir, oğlaklarını yine yer diye keçi sürekli endişeleniyormuş.

Bir gün anne keçi ve üç oğlağı dar ve derin bir çukur kazmışlar, çukurun üstüne yalancıktan çalı çırpı döşemişler ve çukurun kenarını kabartıp, saman yığmışlar.

Kurt dolaşırken çok acıkmış ve keçinin oğlaklarını yiyebilir miyim acaba deyip, yine yola çıkmış. Yarı yolda keçiye rastlamış ve onu aldatmaya çalışmış

— Ben seni misafirliğe çağırmaya geliyordum, keçi kardeş, demiş.

Keçi ona:

— Haydi öyleyse, önce bana gidip, çay içelim, sonra da sana gideriz, demiş.

Gelmişler, gelmişler bunlar. Keçi, kurdu dosdoğru daha önceden hazırladığı hileli çukura getirmiş. Keçi kendisi çukuru sezdirmeden atlayıp geçmiş. Kurt, çukurun dibine yuvarlanıp düşmüş.

Keçi, yavrularını çağırmış:

— Miki- ki-ki, miki- ki-ki yavrucuklarım kibrit nerede? Ateş yakın, yüzü kara kurt yansın! diye haykırmış. Keçinin oğlakları samanın üstüne ateş yakıp, onu çukura atmışlar.

Çukurun dibinde çatır-çutur yanmaya başlayan kurt yalvarmaya başlamış:

— Keçiciğim, kulağım pişiyor, çekip al!

Keçi ona yukarıdan bağırmış:

— Yavrularımı yediğinde çok iyiydi, bağıra bağıra yan!

Biraz sonra kurt yine bağırmış:

— Keçiciğim, başım pişiyor, çekip al!

Keçi ona, yine yukarıdan bağırmış:

— Yavrularımı yediğinde çok iyiydi, bağıra bağıra yan!

Kurt orada yanıp ölmüş. Keçi ve üç oğlağı ile türkü söyleye söyleye, kurdu o çukura gömmüşler. Ondan sonra yine eskisi gibi rahat yaşamaya devam etmişler.

GÖLÇEÇEK²

(Özgün Metin)

Borın-borın zamanda, zur karurman éçénde bér ubırlı karçık tor-

2 *Tatar Halık İcatı Ekiyetler (Birinçi Kitap)*. Tomnı Tözüvçiler: H. H. Gatina, H. H.

gan, diy, anıñ bér ulı bélien Gölçeçek atlı bér kiléne bulgan, diy. Karçık bik yavız iken, diy, gomér-gomérge yaǵşı keshélerne azdırıp, batırlarnı yuldan yazdırıp yörge, diy. Karçıkñıñ ulı, anasınıñ yavızlığına tüze almyça, dönya gizerge, beǵét ézlerge ıǵıp kitken.

Gölçeçek enilerén bik sagına iken, tik anı kayınanası, ubırlı karçık, bér cirge de ıǵarmıy iken, üzé tönnerén yaǵşı keshélerne azdırırğa, batırlarnı yuldan yazdırırğa ıǵıp kitkende de kilénén öyinde biklep kaldıra iken, diy.

Tönnerden-bértönné ubırlı karçık, nindiydér yavızlık eşlerge ıǵıp kitkende, işékke yozak salırğa onıtkan, diy. Kölge salgan kümeçlerén de kaldırıp kitken, diy.

Anıñ ıǵıp kitüvé bulgan, işéknéñ açık kaluvın bélgeç te, Gölçeçek enileréne kiterge cıyma başlagan, diy.

Urman éçé bik yaktı,

Kükte aylar kalıktı,

Kölden kümeç alamın,

Enilerge baramın,

Enilerge baramın,

dip cırlıy-cırlıy kuyınına töçé kümeç kıstırğan da, diy, enileréne kunakka ıǵıp kitken, diy.

Tön kitken, kön kitken, bara torğaç, baytak cir kitken. Ul arada ubırlı karçık kiré eylenép kaytkan da kiléne artınnan kuva çıkkın. Sorı büré töséne kérgen de, diy, cirmé isniy-isniy çabıp kitken, di; çaba torğaç, kilénén kuvıp citken, diy. Gölçeçekneñ karşısına töşken de, diy, kalın tavış bélien ulap cibergen, diy:

Költe-költe koyrıgım,

Bolgy-bolgy ulayım.

Kümeçlerémné birmeseñ,

Kalca-kalca turayım,

Kalca-kalca turayım.

Yarmi. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1977, ss. 169-171'den alınmıştır. Bu metin daha önce Gültekin 2010'da Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Gölçeçek bik kurıkkın, kümeç birép kéne kotılır idé de, ul vakıttá indé anıñ kümeçé kalmagan. Arı karangan, diy, biré karangan, diy, yakında gına tuzgak başlı, kuvış éçlé zur bér karama kürgen, diy, şul karamaga yalına başlagan, diy:

Eylenmelé karama,
Beylenmelé karama,
Sorı бүрэ kuvıp citté,
Yeşérsene, karama,
Yeşérsene, karama.

Eylenmelé karama Gölçeçekné bik kızgangan, diy, tiyinner çiklevék cıyıp, yarkanatlar kön uzdırıp çıga torgan kéçkéne kuvışınıñ işégén açıp cibergen idé, diy, Gölçeçek kuvışka kérgen de kaçkan, diy.

Sorı бүрэ karama töbén tırny-tırny ulagan da, diy, Gölçeçekné cıgara alмагаç, tañ aldınnan öyine kaytıp kitken, diy.

Ul arada tañ atkan, koyaş çıkkın, kön bulgan. Gölçeçek, karamaga rehmet eytép, tagın üz yulına cıgıp kitken. Bara torgaç kiç bulgan, Sorı бүрэ, kilénénéñ ézénen isniy-isniy barıp, tagın kuvıp citken. Gölçeçeknéñ aldına töşép tagın ulap cibergen, diy:

Költe-költe koyrırım
Bolgıy-bolgıy ulayım.
Kümeçlerémné birmeseñ,
Kalca-kalca turayım,
Kalca-kalca turayım.

Gölçeçek bik kurıkkın, diy. Arı karagan, diy, biré karagan, diy, tügerek alanda bik matur bér kül bar iken, Gölçeçek şul külge yalına başlagan, diy:

Tügerek alan, kömés kül,
Kömés külnéñ suvı mul.
Sorı бүрэ kuvıp citté,
Yeşérsene, kömés kül,
Yeşérsene, kömés kül!

Kömés kül Gölçeçekné bik kızgangan, diy, tiren suvın aykaldırıp,

dulkınnarın çaykaldırıp, Gölçeçek basıp torgan cırné tiren su bélen urap algan, Sorı büré kül çiténde bülénép kalgan, diy.

Sorı büré kül çitén tırnıy-tırnıy tön buyı ulagan da, Gölçeçek yanına kére almağaç, tañ aldınnan tagın öyine kaytıp kitken, diy.

Ul arada tañ atkan, koyaş çıkkın, kön bulgan. Gölçeçek, kömés külge rehmet eytép, tagın üz yulına çıgıp kitken. Bargan, diy, bargan, diy, ırte kitken, kiç kitken, kite torgaç urmannıñ kırıyına uk çıgıp citken. İndé enilerénéñ öy tübeleré da küréne başlagan, diy. Tik şul urında Sorı büré tagın kuvıp citken de, bu yulı bigrek te katı açuvlanıp, ulap cibergen, diy:

Költe-költe koyrıgım

Bolgıy-bolgıy ulayım.

Kümeçéñné aşatmasañ,

Kalca-kalca turayım,

Kalca-kalca turayım.

Gölçeçek bik kurıkkın. Arı karangan, biré karangan da basuv kırıyında üsép utırgan kuşkayına ménép kitken, diy. Sorı büré kuşkayınnıñ tamırların kazıy başlagan, diy.

Gölçeçek bik kurka iken, diy,

— İndé monda kaytıp citkeç te, enilerné kürmiyçe ülermén miken-ni soñ? dip eytép, bik yılap utıra iken, şunda kuşkayın başına bér sıyrıcık kilép kungan, diy. Gölçeçek sıyrıcıkka yalına başlagan:

Ala muyın sıyrıcık,

Kola muyın sıyrıcık,

Çeç börtégém, emanetém,

İltép birçé, sıyrıcık,

İltép birçé, sıyrıcık.

Gölçeçek sıyrıcıkka bér-iké çeç börtégén alıp birgen, diy, sıyrıcık anı alıp Gölçeçeklernéñ enileréne oçıp kitken de, diy, çeç börtégén alarının kapkalarına **élép** kuygan, diy.

Gölçeçeknén, abıysı kapka töbéne çıkkın iken, çeç börtéklerén kürgen.

— Ehe, kara yurgam kaşınıp torganda yal börtékleré kalgan iken, dip eytép, çeç börtégén alıp kérép dumbraga kıl itép tartkan, diy.

Gölçeçeknéñ ciñgesé dumbranı ayak tibép biyi-biyi uynıy başlagan iken, dumbra kılı Gölçeçek bulıp cırlap cibergen:

Bii-bii uynama,

Bilgényim avırtá,

Tibe-tibe uynama.

Tübelerém avırtá...

Moñar ciñgesénéñ isé kitken:

— Ebev, bu dumbraga ni bulgan? dip eytép, dumbranı iréne birgen. Iré çirtép-çirtép uynıy başlagan iken, dumbra tagın cırlarga totingan:

Basma-basma, abıyım,

Başkınayım avırtá,

Çirtme-çirtme, abıyım,

Çeçkéneyém avırtá.

Urman buyı kuşkayın,

Kuşkayında séñléñ bar.

Kuşkayınñ töbénde

Kayınanam, ubır bar.

Dumbrañnı kuy, abıy,

Kuşkayına kıl, abıy!

Şunnan soñ abıysı:

— Karasana, Gölçeçek séñlém ħarap bula yazgan bit, dip, çukmarın algan da, diy, büré tibe torgan atına atlanıp, urman buyına çapkan, diy. Ul barıp citkende, Sorı büré kuşkayınñ tamırların aktarıp bétére yazgan idé, diy, kuşkayın, méne avam, méne avam, dip kéne toradır idé, diy.

Gölçeçeknéñ abıysı Sorı büréné berép ütergen de, diy, Gölçeçekné öyleréne alıp kaytkan, diy.

Şunnan birlé Gölçeçek bik eybet gomér ite başlagan, diy.

Bügén barıp, kiçe kayttım, min de buldım alarda. Sıy-ħörmet bik dan buldı, aşatkannarı may, éçergenneré bal buldı. İké miçke, bér çüméc, téleseñ küpmé éç. Tik avızga élekmiy, mıyık kına çılana.

GÜLÇİÇEK

(Aktarma Metin)

Çok eski zamanlarda, büyük kara orman içinde bir ubırlı kocakarı yaşarmış. Onun bir oğlu ile Gülçiçek adlı bir gelini varmış. Kocakarı çok kötüymüş, her zaman iyi kişileri azdırıp yiğitleri yoldan çıkarırmış. Kocakarının oğlu, anasının kötülüğüne katlanamayınca, dünyayı gezmek, bahtını aramak için çıkıp, gitmiş.

Gülçiçek ailesini çok özliyormuş, fakat onu kaynanası, ubırlı kocakarı, hiçbir yere çıkarmıyormuş, kendisi geceleri iyi kişileri azdırmaya, yiğitleri yoldan çıkarmaya gidince de gelinini evinde kilitleyip, bırakıyormuş.

Gecelerden bir gece ubırlı kocakarı, yine kötülük yapmaya gidince kapıya kilit vurmaya unutmuş. Küle bıraktığı ekmeklerini de bırakıp gitmiş.

Kapının açık kaldığını anlayınca, Gülçiçek annesine gitmek için hazırlanmaya başlamış.

— Orman içi pek aydınlık,
Gökte aylar kalmıştı,
Külde ekmek alayım,
Annemlere gideyim,
Annemlere gideyim,

diye türkü söyleye söyleye koynuna ekmekleri kıstırmış ve annesinin evine misafirliğe gitmiş.

Gece gitmiş, gündüz gitmiş, gide gide epeyce yol gitmiş. O sırada ubırlı kocakarı geri dönmüş ve gelinin arkasından kovalamaya çıkmış. Bozkurt şekline girmiş ve yeri koklaya koklaya koşarak, gitmiş. Gülçiçek'in karşısına çıkmış ve kalın bir ses ile uluyuvermiş:

— Demet demet kuyruğum,
Sallaya sallaya uluyayım.
Ekmeklerimi vermezsən,
Dilim dilim doğrayayım,
Dilim dilim doğrayayım.

Gülçiçek çok korkmuş, ekmek verip kurtulurdu ama o sırada ekmeği kalmamış. Oraya bakınmış, buraya bakınmış, yakında dağınık başlı, kovuk içli büyük bir karaağaç görmüş, bu karaağaca yalvarmaya başlamış:

— Dönerli karaağaç,
Bağlanmalı karaağaç,
Boz kurt kovup, yetiştii,
Saklasana karaağaç,
Saklasana karaağaç.

Dönerli ağaç Gülçiçek'e pek acımış, sincapların fındık topladığı, yarasaların günlerini geçirdiği küçükçe kovuğunun ağzını açmış, Gülçiçek kovuğa girmiş ve saklanmış.

Bozkurt karaağacın dibini eşeleye eşeleye ulumuş ve Gülçiçek'i çıkaramayınca tan atmadan önce evine dönüp gitmiş.

O sırada tan atmış, güneş çıkmış, sabah olmuş. Gülçiçek, karaağaca teşekkür edip yine kendi yoluna gitmiş. Gide gide akşam olmuş. Bozkurt, gelinin izinden koklaya koklaya gidip yine kovalamış. Gülçiçek'in önüne geçip, tekrar uluyuvermiş:

— Demet demet kuyruğum,
Sallaya sallaya uluyayım.
Ekmeklerimi vermezsən,
Dilim dilim doğrayayım,
Dilim dilim doğrayayım.

Gülçiçek çok korkmuş. Oraya bakmış, buraya bakmış, etrafta çok güzel bir göl varmış, Gülçiçek bu göle yalvarmaya başlamış:

— Yuvarlak alan, gümüş göl,
Gümüş gölün suyu bol,
Bozkurt kovalayıp yetiştii,
Saklasana gümüş göl,
Saklasana gümüş göl.

Gümüş göl, Gülçiçek'e çok acımış, derin suyunu dalgalandırıp,

dalgalarını çalkalandırıp, Gülçiçek'in durduğu yeri derin su ile kuşatıp, almış, bozkurt göl kenarında kalakalmış.

Bozkurt göl kenarını eşeleye eşeleye gece boyu ulumuş ve Gülçiçek'in yanına giremeyince tan vaktinden önce evine dönüp, gitmiş.

O sırada tan atmış, güneş çıkmış, sabah olmuş. Gülçiçek, gümüş göle teşekkür edip, yine kendi yoluna gitmiş. Gitmiş, gitmiş, gündüz gitmiş, gece gitmiş, gide gide ormanın kenarına kadar varmış. Artık annesinin evinin çatısı da görünmeye başlamış. Fakat o yerde bozkurt yine kovalayıp, yetişmiş ve bu defa daha da çok kızıp, uluyuvermiş:

— Demet demet kuyruğum,
Sallaya sallaya uluyayım.
Ekmeğini yedirmezsən,
Dilim dilim doğrayayım,
Dilim dilim doğrayayım.

Gülçiçek çok korkmuş. Oraya bakınmış, buraya bakınmış ve tarla kenarında bitmiş olan kuşkayının³ üstüne çıkmış. Bozkurt kuşkayının köklerini kazımaya başlamış.

Gülçiçek çok korkuyormuş.

— Şimdi burada dönüp gidince de annemleri görmeden ölür müyüm acaba? deyip çok ağlayarak oturuyormuş. O sırada kuşkayının başına bir sığırcık gelip konmuş. Gülçiçek sığırcığa yalvarmaya başlamış:

— Ala boyunlu sığırcık,
Kola⁴ boyunlu sığırcık,
Saç tellerim, emanetim,
Götürüp versene sığırcık,
Götürüp versene sığırcık.

Gülçiçek sığırcığa bir kaç saç telini vermiş, sığırcık onu alıp Gülçiçek'in annesinin evine uçup gitmiş ve saç tellerini annesinin kapısına bırakmış.

Gülçiçek'in ağabeyi kapı önüne çıkmışmış, saç tellerini görmüş.

3 Kuşkayın: Bir ağaç, bitki türü.

4 Beyazımsı-sarı renkte olan.

— Aha, kara atım kaşınıp, durunca yelesinin telleri kalmışmış, deyip saç tellerini alıp, girip dombraya kıl yapıp, takmış.

Gülçiçek'in yengesi dombrayı ayak tepip, oynaya oynaya çalmaya başlamışmış, dombranın kılı Gülçiçek olup, türkü söylemeye başlamış:

— Kıvıra kıvıra oynama

Belceğizim ağrıyor,

Tepe tepe oynama,

Tepelerim ağrıyor.

O zaman yengesinin aklı gitmiş:

— Abov, bu dombraya ne olmuş? deyip, dombrayı kocasına vermiş. Kocası parmağıyla vurarak çalmaya başlamışmış, dombraya yine türkü söyleme başlamış:

— Basma basma ağabeyim,

Başcağızım ağrıyor

Sürtme sürtme ağabeyim,

Saçcağızım ağrıyor,

Orman kenarında kuşkayın,

Kuşkayında kardeşin var.

Kuşkayının dibinde,

Kaynanam, cadı var.

Dombranı koy ağabey,

Kuşkayına gel, ağabey!

Bundan sonra ağabeyi:

— Baksana, Gülçiçek kardeşim harap oluyor, deyip, gürzünü almış ve kurt tepeleyen atına binip, orman kenarına koşturmuş. O vardığı sırada, bozkurt kuşkayının köklerini kazıyıp, bitirmek üzereymiş; kuşkayın, “Şimdi yıkılırım, şimdi yıkılırım.” deyip, duruyordu.

Gülçiçek'in ağabeyi, bozkurdu vurup, öldürmüş ve Gülçiçek'i evlerine alıp, dönmüş.

Bundan sonra Gülçiçek çok güzel hayat sürmeye başlamış.

Bugün gidip, gece döndüm, ben de bulundum onlarda. İkrām, ilgi çok görkemli oldu, yedirdikleri yağ, içirdikleri bal oldu. İki fiçı, bir kepeçe, istersen çokça iç. Fakat ağza ulaşmıyor, bıyıkları ancak nemlendiriyor.

SÉÑLÉSÉ KECE BULGAN⁵

(Özgün Metin)

Bér kız sénlésé bélen yalanga cilek cıyarga çıga. Bolar cilek cıyalar-cıyalar da kaytırga çığalar. Yulda sénlésé eyte:

— Apa, diy, susadım, éçesém kile, diy, at toyagina cıyılğan sunı éçem, diy.

— Éçme, at bulırsıñ, diy tutası.

Béraz bargaç:

— Ene, sıyrı toyagina cıyılğan su bar, şunı éçem, diy.

— Yuk, anı da éçerge yaramıy, sıyrı bulırsın, diy.

Tagın béraz bargan idé, küre, kéçkéne géne kece toyagı ézleréne su cıyılğan. “Tüzer helém kalmadı, éçem şunı”, dip, bara da yatıp éçe. Torıp sélkengen idé, kece bula bu. “Min siña éçme dip eyttém bit, indé kaya barabız sinéñ bélen?” diy.

Bara-bara citeler bolar bér avılga. Kız, kilgen bér kéşége: “Kece betiyimné suymagan kéşége kiyevege çıkar idém”, diy. Méne bér kéşe kile de: “Miném malım citerlék, üzéñ bélen betiné de asrarsıñ, suymabız, eyde üzém alam siné”, diy.

Kız betiné abzarga yabıp kuya, üze öyge kére. Şulay itép béraz vakıtlar torgaç, ırnéñ anası kızga eyte: “Eyde su kéréрге bariyk”, diy. Kiteler bolar su kéréрге. Çumıp-çumıp su koyıngan vakıtta karçık kıznıñ ozın çeçénnen tal töbéne uratıp beyliy de, üze kaytıp kite. Öyge kaytsa, kunak kilgen bula. Ulna eyte: “Eyde, kecené suıyık, kunakka kuyarga eybér yuk bit”, diy. Ciznesé kece betiyi yanına çıga da: “Bar, bér aya-

5 *Tatar Halık İcatı Ekiyetler (Birinçi Kitap)*. Tomnı Tözüvçiler: H. H. Gatina, H. H. Yarmi. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1977, ss. 172-1174’ten alınmıştır. Metin daha önce Gültekin 2010’da Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

gıñnı yuvıp kayt, annan min siné suyam”, diy. Beti ekrén géne su buyına bara da:

Kula⁶ kazan kaynıdır,
Cizney pıçak kayrıdır,
diy beti. E apası:
Altmış kolaç çeçkénem
Tal töbéne beylendé,

diy. Şulay dıgeç, kece betiyi ekrén géne öyine kaytıp kite. Karçık-nıñ, tutası yugında, betiné suydırası kile indé. “Nige suymıysıñ indé?” diy ulına. “Ey, diy, elé bér ayagın gına yugan bit, tagın bér ayagın yuvıp kaytsın”, diy ciznesé. Beti tagın su buyına kite, ikénçé ayagın yuvıp kaytırğa. Beti suga ayagın salındıra da:

Kula kazan kaynıdır,
Cizney pıçak kayrıdır.
Kunak eyte: “Kuy, kuy”, dip,
Karçık eyte: “Suy, suy”, dip.
Tütekey, ni hel itiyim?
diy.

E üzé ayagın cuva da cuva. Tutası eyte:
Altmış kolaç çeçkénem
Tal töbéne uralgan,
diy.

Kece betiyi ekértén géne öyine kaytıp kite. Bu kaytkanda indi kazandagı su kaynap bétken bula. Karçık eyte:

- Nige suymıysıñ indé şul kece betiyin? diy.
- Tukta elé, ayakların yuvıp bétérsén, diy. E kilgen kunaklar:
- Béznéñ öçén bérdenbér kecegézne suymagız, diyler.

Betiné öçénçé ayagın yuvarga cibere. Ekértén géne kite bu su buyına. Suga ayagın tıga da:

Kula kazan kaynıdır,

6 Kula: Olı.

Cizney pıçak kayrıdır.

Kunak eyte: “Kuy-kuy”, dip,

Karçık eyte: “Suy-suy”, dip,

Tütekey, ni hel itiyim?

diy.

Tutası eyte:

Altmış kolaç çeçkenem

Tal töbéne beylengen,

diy. Tagın kece ekértén géne öyine kaytıp kite. Bu kaytkanda kazandığı su kaynap bétken bula. Karçık betiné kürüvge:

— Elé bulsa suymadıñnını şul kecené? dip, sızganıp yöriy indé tizrek suydırırğa.

Ciznesé eyte: “Bar, dürténçé ayagıñnı da yuvıp kayt”, diy.

Kece betiyi tagın ayagın yuvarga kite. Su buyına bara da suga ayagın tıgıp:

Kula kazan kayrıdır,

Cizney pıçak kayrıdır.

Kunak eyte: “Kuy-kuy”, dip,

Karçık eyte: “Suy-suy”, dip,

Tütekey, ni hel itiyim?

diy.

Tutası eyte: “Ey, niçék itép kéne kaytırga, kaytsam, kürsetér idém min alarga!” diy. Sénléséne eyte: “Sin ozak itép yuvın, tiz géne kitme su buyınnan”, diy. Şunnan bu tagın da ozak itép yuvına indé. Ciznesé ézliy kile monı su buyına.

— Nişlep torasıñ kön buyına su buyında? diy.

Kece betiyi cılıy başlıy:

— Min tüteyné taşlap kitmim, ene tütey tal töbéne beylep kuyılğan bit, diy.

Ciznesé hatının kürép şakkata, tiz géne çişénép töşe de, talga uratıp-uratıp kuygan çeçen sütép kızını ıgara da, kece betiyine açulanıp: “Kaytıp ta eytmisėñ, tütey şunda, su töbénde dip”, diy. Öçev kaytıp ki-

teler bolar kuvanışa-kuvanışa. E karçık kecené suyarga kötép tora, kazan lıgır-lıgır kaynap tora. Kece betiyin abzarga yabalar da kéreler bolar öyge. Kunaklar bélen isenleşeler. Karçık ciñnerén sızgangan, alyapkıç yapkan, kazan tiresénde yöriy.

— Sin nişlep yöriséñ? diy kız.

— Méne kunakları kece ité bélen sıylarga yörüm, ulım kecené suyam dip eytken idé, diy.

— Kaya sinéñ miña birgen vegdeñ, diy iréne. Sin suymabız dip süz birdéñ, diy.

Kız kunakları çey éçérép, aşatıp ozata. Irte bélen abzarga çıksalar, kece betiyi bik matur bér kızga eylengen, diy.

Tégé kızını maturlap kiyevge bireler. Tugız suyım suyip, tugız kön tuy itép, bayıp elé de bulsa toralar, diy.

Karçık ta бүten andıy naçarlıkını éşlemegen. Kiléné bélen ulınıñ matur toruvlarına soklanıp, elé de bulsa şatlanıp béte almıy, diy.

KARDEŞİ KEÇİ OLAN

(Aktarma Metin)

Bir kız, kardeşi ile bahçeye meyve toplamaya gider. Bunlar meyve toplarlar, toplarlar ve dönmek için yola çıkarlar. Yolda kardeşi:

— Abla, susadım, içesim geldi, at izine toplanan suyu içeyim, der.

— İçme, at olursun, der ablası.

Biraz gittikten sonra:

— İşte, sığır izine toplanan su var, bunu içeyim, der.

— Hayır, onu da içmemek gerekir, sığır olursun, der.

Bir süre daha gittikten sonra, küçücük keçi izlerine su toplandığını görür. “Dayanacak hâlim kalmadı, içeyim şunu, deyip, gider ve yatıp, içer.

Kalkıp silkinince keçi olur.

— Ben sana içme diye söyledim, şimdi nereye gideriz seninle? der.

Gide gide, bunlar bir köye varırlar. Kız, kendilerine doğru gelen bir kişiye:

— Keçi oğlağımı kesmeyen kişiyle evlenirdim, der.

Sonra bir kişi gelir ve:

— Benim malım yeterli, kendin de oğlağına da bakarsın, kesmeyiz, haydi ben alırım seni, der.

Kız, oğlağına ağıl yapıp, koyar, kendisi eve girer. Bu şekilde biraz vakit yaşadıktan sonra, adamın anası kıza:

— Haydi suya girmeye gidiyoruz, der.

Bunlar suya girmeye giderler. Dalıp, dalıp su dökündükleri sırada kocakarı kızın uzun saçından söğüt ağacının dibine kıızı bağlar ve kendisi döner, gider. Eve döndüğünde misafir gelmiştir. Oğluna:

— Haydi, oğlağı keselim, misafire ikram edecek bir şey yok, der.

Eniştesi, keçi oğlağının yanına gider ve:

— Git, bir ayağını yıkayıp gel, sonra ben seni keseyim, der. Oğlak, yavaşça su boyuna varır ve:

— Koca kazan kaynıyordu,

Enişte bıçak bileyliyordu,

der.

Ablası:

— Altmış kulaç saççağızım,

Söğüt dibine bağlandı,

der.

Böyle deyince, keçi oğlağı sessizce evine dönüp gider. Kocakarı, ablasının yokluğunda oğlağı kestirmek ister.

— Niçin kesmiyorsun? der oğluna.

— Ey, der, hele bir ayağını yıkamış, bir ayağını daha yıkayıp, gel-sin, der eniştesi. Oğlak, ikinci ayağını yıkamak için yine su boyuna gider. Oğlak, suya ayağını sarkıtır ve:

— Koca kazan kaynıyordu,

Enişte bıçak bileyliyordu,

Misafir, “Koy, koy” der,

Kocakarı, “Kes, kes” der,
Ablacığım, ne yapayım?
der.

Kendisi ayağını yıkar da yıkar. Ablası:
— Altmış kulaç saçcağızım,
Söğüt dibine sarılmış,
der.

Keçi oğlağı yine yavaşça evine dönüp, gider. Bu döndüğünde kazandaki su kaynamıştır. Kocakarı:

— Niçin kesmiyorsun şimdi bu keçi oğlağını? der.

— Dur hele, ayaklarını yıkayıp bitirsin, der.

Fakat gelen misafirler:

— Bizim için bir tek keçinizi kesmeyin, derler.

Oğlağı üçüncü ayağını da yıkamaya gönderir. Bu tekrar su boyuna gider. Suya ayağını sokar ve:

— Koca kazan kaynıyordur,
Enişte bıçak bileyliyordur,
Misafir, “Koy koy” der,
Kocakarı, “Kes kes” der,
Ablacığım, ne yapayım?
Ablası:

— Altmış kulaç saçcağızım,
Söğüt dibine bağlanmış,
der.

Keçi tekrar evine dönüp gider. Bu dönünce kazandaki su kaynayıp bitmiş olur. Kocakarı keçiyi görünce:

— Hâlâ kesmedin mi şu keçiyi? diyerek, sallanıp, yürür, hemen kestirmek ister.

Eniştesi:

— Git, dördüncü ayağını da yıka gel, der.

Keçi oğlağı tekrar ayağını yıkamaya gider. Su boyuna varır ve suya ayağını sokup:

— Koca kazan kaynıyordur,
Enişte bıçak bileyliyordur,
Misafir, “Koy koy” der,
Kocakarı, “Kes kes” der,
Ablacığım, ne yapayım?

der.

Ablası:

— Ey, nasıl edip de dönsem, gösterirdim ben onlara! der.

Kardeşine:

— Sen uzun süre yıkan, hemen gitme su kenarından, der. Sonra bu daha da uzun süre yıkanır. Eniştesi su kenarına bunu aramaya gelir.

— Ne yapıyorsun, gün boyunca su kenarında? der.

Keçi oğlağı ağlamaya başlar:

— Ben ablamı bırakıp gitmem. Bak, ablam söğüt dibine bağlanmış, der.

Eniştesi karısını görüp şaşırır. Hemen soyunup iner ve söğüde sarılan saçını çözüp kızı çıkarır ve keçi oğlağına sinirlenip:

— Gelip de söylemiyorsun, ablam şurada su dibinde deyip, der.

Üçü birlikte sevine sevine eve dönerler. Fakat kocakarı keçiyi kesmek için bekleyip durur, kazan lıkır lıkır kaynayıp durur. Keçi oğlağını ağıla koyarlar ve eve girerler. Misafirler ile hoş beş ederler. Kocakarı kollarını sallayarak, önlük kapatmış, kazan etrafında yürür.

— Sen ne yapıyorsun? der kız.

— Misafirleri keçi eti ile ağırlamaya çalışıyorum, oğlum keçiyi keseyim demişti, der.

— Nerede senin bana verdiğin söz, der kocasına. Sen kesmeyiz diye söz verdin, der.

Kız, misafirleri çay ikram edip, karınlarını doyurup, uğurlar. Sabahleyin ağıla çıkarlar ki keçi oğlağı çok güzel bir kıza dönüşmüş.

Bu kızı süsleyip, güveye verirler. Dokuz kesim kesip, dokuz gün düğün yaparak, zenginleşirler.

Kocakarı da bunun gibi başka kötülükleri işlememiş. Gelini ile oğlunun güzel yaşamalarına sevinir, hâlâ da mutlulukları bitmiyor.

KOSOVA TÜRK MASALLARI

Gonca KUZAY DEMİR *

Resmî adıyla Kosova Cumhuriyeti; Balkanlarda stratejik konuma sahip bir ülkedir. Sırbistan, Kuzey Makedonya, Arnavutluk ve Karadağ ülkelerinin ortasında yer alan Kosova, konumu dolayısıyla tarih boyunca çeşitli milletlerin egemenliği altında kalmıştır. 2008 yılında bağımsızlığını ilan eden Kosova’da, büyük bölümü 523 yıl süren Osmanlı Devleti egemenliği sırasında bu toprakları yurt edinen Türkler de yaşamaktadır. Günümüzde Prizren, Priştine, Mitroviça, Vıçitrin, İpek, Mamuşa ve Doburcan gibi şehir ve kasabalar Kosova’da Türklerin ağırlıklı olarak bulunduğu yerleşimlerdir. Bölgede yaşayan Türk nüfusa dair sağlıklı bilgiler mevcut olmamakla birlikte, bu sayının 30.000 ile 50.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir (Kuzay Demir 2019a: 4-5).

Osmanlı Devleti egemenliğinde bölgeye yerleşen Türkler, bu toprakların sosyo-kültürel olarak Türk-İslam kültürel mirası ile donatılmasını sağlamıştır. Günümüzde mimarî olarak Türk-İslam kültürel mirasına sahip olan Kosova, Türk kültürünün sosyokültürel anlamda yaşatıldığı Balkan ülkelerinden biridir. Demografik yapı itibarıyla bugün azınlık konumunda olmalarına rağmen Kosova Türkleri, millî kimliklerini korumaya özen göstermekte, genç kuşaklara geleneklerini, göreneklerini, sözlü kültür ürünlerini bilinçli bir şekilde aktarmayı sürdürmektedir. Doğum, düğün, bayram ve ölüm kısacası hayatın her anını sözlü kültür ürünleriyle donatan Kosova Türkleri; başta türkü, mani, ninni, tekerleme, ağıt, bilmece, efsane ve masal gibi sözlü kültür ürünleri olmak üzere, kültürlerinin zenginliğini yaşatmaktadır.

* Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. goncakuzay@hotmail.com

Kosova Türklerinin sözlü kültür ürünleri içinde önemli bir yeri olan masallar, geçmişten günümüze kuşaktan kuşağa aktarılan önemli bir mirastır. Kosova Türkleri, bu türü adlandırmak için Türkiye, Rumeli ve Balkan sahasında da yaygın olarak kullanılan “masal” terimini kullanmaktadır.

1. Kosova Türk Masalları Hakkında Yapılan Çalışmalar

Kosova Türklerinin masallarıyla ilgili olarak günümüze kadar az sayıda çalışma yapılmıştır. Bunlardan büyük bir kısmı metin yayınları şeklindedir. Metin yayınlarının bir kısmı Kosova ve Makedonya’da yayımlanan *Çevren* ve *Sesler* dergilerinde 1966-1990 yılları arasında yayımlanmış derleme makaleler şeklindedir. Masal metinlerinin kaydedilmesi amacıyla yapılmış bu yayınlarda Kosova Türklerinin masal anlatma geleneği, masalları ve derleme bilgileri hakkında kısıtlı bilgiler paylaşılmasına rağmen, bu yayınlar Kosova Türk masal külliyyatının günümüze ulaşmasında önemli bir yer arz etmektedir. Burada yeri gelmişken bu yayınların listesini vermek uygun olacaktır:

Aziz Buş, İskender Muzbeg (1966). “Prizren Folklorundan Seçmeler” *Sesler* II, S. 8, s. 64-74.

İkbal Tunuzlu (1973). “Vuçitırın Ağzında Masallar ve Türküler”, *Çevren*, Y. 1, S. 1, s.114-124.

Süreyya Yusuf (1974). “Priştine’den On Masal”, *Çevren*, Y. 2, S.2, s.101-108.

Süreyya Yusuf (1974). “Prizren Masallarından”, *Çevren*, Y. 2, S.3, s.108-114.

Süreyya Yusuf (1974). “Mitroviça Folklorundan”, *Çevren*, Y. 2, S.4, s.124-132.

Musa Dindar (1976). “Doburcan Ağzında Söylenen Halk Masalları”, *Çevren*, Y. 4, S. 11, s. 159-167.

İrfan Morina (1978). “Mamuşa Tarihi Abideler ve Folklor Abidesi”, *Çevren*, Y. 6, S.17, s. 201-207.

Nimetullah Hafız (1979). “Prizren Masalları-I”, *Çevren*, Y. 6, S. 24, s.121-137.

Nimetullah Hafız (1980). “Prizren’de Türk Masalları”, Çevren, Y. 7, S. 25, s. 115-128.

Nimetullah Hafız (1980). “Priştine Türk Halk Yazınından Derleme”, Çevren, Y. 7, S. 28, s.117-133.

Musa Dindar (1981). “Doburçan Lehçesiyle Söylenen Halk Masalları”, Çevren, Y. 8, S. 32, s. 124-127.

Reşit Hanadan (1983). “Mamuşa Folkloru Üstüne”, Çevren, Y.10, S. 40, s.127-140.

İkbal Orlat (1984). “Vıçitırın Folkloru Üstüne Birkaç Söz”, Çevren, Y.11, S. 41, s. 111-127.

Kemal Abrurrahman (1984). “Vuçitırın Folkloru”, Çevren, Y.11, S. 43, s. 112-122.

Cafer Morina (1985). “Mamuşa Folklorundan Birkaç Masal”, Çevren, Y.12, S. 47, s. 109-122.

Recep Şaliyan (1986). “Prizren Folklorundan Örnekler”, Çevren, Y.13, S. 53, s. 139-150.

Enver Baki (1990). “Sinan Çoban Masalı”, Çevren, Y. 17, S. 79-80, s.81-83.

Kosova Türklerinin masal metnlerinin de yer aldığı önemli bir çalışma, Nimetullah Hafız tarafından 1985 yılında Priştine’de yayımlanan “Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri” adlı kitaptır. Kosova Türk halk edebiyatı ürünlerine ait değerli metin örneklerinin yer aldığı çalışmanın dördüncü bölümü olan “Halk Masalları” adlı bölümde “Fabıllar” ve “Masallar” şeklinde sınıflandırılmış kırk altı masal metni yer almaktadır. Nimetullah Hafız, bu çalışmanın giriş kısmında Kosova Türklerinin masal anlatma geleneğine dair önemli bilgiler vermiştir. Eserde yer alan masal metnlerinin büyük bir kısmı, Çevren Dergisi’nde daha öncesinde yayımlanmış masallardan oluşmakla birlikte, bu eser Kosova Türk masallarını tanıtan ve bir arada değerlendiren önemli bir yayındır (Hafız 1985: 185-252).

Türkiye’de Kosova Türklerinin masal anlatma geleneği ve masalları hakkında yapılmış bir inceleme çalışması Gonca Kuzay Demir tarafından 2019 yılında yayımlanan “Kosova Türk Masalları” adlı kitap-

tır. Bu çalışmada, yazılı ve sözlü kaynaklardan derlenmiş 63 masal metni incelenerek, Kosova Türklerinin masal anlatma geleneği ve masallarının özellikleri hakkında kapsamlı bilgi verilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Kosova Türk masalları, dünya masal tipleri için oluşturulmuş son çalışma olan Hans Jörg Uther tarafından 2004 yılında hazırlanmış “The Types of International Folktales” adlı çalışmaya bağlı olarak; Hayvan Masalları, Dinî Masallar, Gerçekçi Masallar, Aptal Dev Masalları, Fıkra ve Şakar ve Zincirlemeli Masallar şeklinde tasnif edilmiştir. Çalışmada Kosova Türk masallarının Stith Thompson’un “Motif Indeks of Folk Literature” adlı eseri esas alınarak incelenmesi sonucunda 700 adet motif tespit edilmiştir (Kuzay Demir 2019b). Kosova Türk masallarının içerik, şekil-yapı, bağlam ve işlev özelliklerinin ayrıntılı olarak incelendiği bu çalışma, Kosova Türk masal geleneği ve masalları hakkındaki buradaki yazımızın ana kaynağını oluşturmaktadır.

2. Kosova Türk Masallarının Şekil ve Yapı Özellikleri

Kosova Türk masallarının şekil özellikleri bakımından değerlendirildiğimizde ağırlıklı olarak mensur özellik gösterdiği söylenebilir. Anlatma esasına bağlı olarak daha ziyade mensur cümle yapısının hakim olduğu masalların bir kısmında ise manzum parçalara da rastlamak mümkündür. Özellikle halk hikâyesinin kaynaklık ettiği ve günümüzde bölgede masalların icra bağlamına sahip olan Tahir ile Zühre masalı, sözlü kültürde yaşayan türkü örnekleriyle birlikte anlatılmaktadır. Anlatmanın büyük bir kısmı mensur olmakla birlikte masal anlatıcılarının hatırlayabildikleri manzum parçaları, anlatım esnasında kullandıkları görülmektedir. Bu örneğin dışında Serçecik adlı masalda, serçecik masalın sonunda “Verdim çali, aldım ekmegi/Verdim ekmegi, aldım ineği/Verdim inegi, aldım celini” şeklinde; Kurdun Sonu adlı bir başka masalda ise annesi ve babasını aramaya giden çocuk; “Tıngır mıngır kacığım/Nerde banım babacığım?/Tıngır mıngır babacığım/Nerde banım anacığım” şeklinde manzum bir şarkı söylemektedirler (Kuzay Demir 2019b: 155). Bu örneklerin dışında Kosova Türk masalları mensur bir anlatıma özgü Kosova Türk ağız özelliğinin doğal ahengine sahiptir.

2.1 Kosova Türk Masallarının Dil ve Üslup Özellikleri

Sözlü kültür ortamında yaratılan ve aktarılan Kosova Türk masalları, açık ve anlaşılır bir dil özelliği göstermektedir. Kosova Türklerinin ağız özelliğinde görülen devrik cümle yapısı anlatımlardaki secili ifade üslubunu güçlendirmektedir. Secili ifadeler, anlatımı daha akıcı ve zevkli bir hale getirmektedir. Ayi adlı masaldan alınan “Ayi miydi mayi miydi, banım eşim idi. Çali miydi çirpi miydi, banım evım ıdı. Vay Evsenım, vay Cüksenım, vay kaba sakallım benım.” şeklindeki ifadelerde de açıkça görülebileceği üzere; Kosova Türklerinin masallarında ağız özelliğinin sağladığı ahengin yanı sıra anlatım üslubunda kullanılan secili ifadeler anlatımdaki ritmik yapıyı oluşturmaktadır (Kuzay Demir 2019b: 154).

Kosova Türk masal anlatımında genellikle, üçüncü tekil şahıs anlatım tercih edilir. Öğrenilen geçmiş zaman ve geniş zaman çekimiyle anlatılan Kosova Türk masallarının yanında; “Ayi bi cün aç kalmış, kasabaya enmiş yem aramak için. Cirmiş bi eve. O evde bi kıزدan mada hiç çimse yog imiş. Ayi da kavrır kıızı cütürür ormana, sokar cendi yuvasına.” örneğinde tespit edilebileceği üzere anlatıma bağlı olarak iki zamanın birlikte kullanıldığı da görülmektedir (Kuzay Demir 2019b: 154).

2.2. Kosova Türk Masallarının Hacmi

Kosova Türklerinin masalları hacimleri bakımından çok uzun metinler değildir. Kosova Türk masalları, fıkra ve efsane türlerine kıyasla daha uzun olmakla birlikte, halk hikâyelerinden daha kısadır. Kosova Türk masalları içinde kahramanın yolcuğunun veya mücadelesinin anlatıldığı masalların daha uzun olduğu görülmektedir. Hayvan masalları ise tek bir olay halkasından meydana gelmelerinden dolayı daha kısa niteliktedir (Kuzay Demir 2019b: 153).

Kosova Türk masalları içinde bir olay halkasının çözümlenmesinin hemen ardından bir diğer olay halkasının ortaya çıktığı masal örnekleri bulunmaktadır. Bu masallar hacim bakımından daha uzundur. Çeloglan Em Abodada adlı masal örneğinde olduğu gibi birbirine bitişik olaylardan meydana gelen masallar bu gruptadır. Ayrıca, Kosova Türk masalları arasında bir epizodun bir başka epizodun ortaya çıkmasına neden olduğu zincirlemeli masal örnekleri, birden fazla olay halkasının bir-

birine bağlaması nedeniyle daha hacimlidir (Kuzay Demir 2019b: 153). Çarıklar ve Serçecik adlı masallar, çarıklarını kaybeden kadının veya ayağına batan dikenin emanet eden serçenin kayb ettikleri karşısında farklı mallar edinmesini konu etmektedir. Bu masalarda bir olay bir diğer olayın ortaya çıkmasına neden olması bakımından daha sürükleyici ve hacimlidir.

Kosova Türk masallarının hacmi ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer husus, sözlü kültür ortamında âşıklık geleneğine bağlı olarak anlatılan halk hikâyelerinin Kosova Türk masallarına kaynak ettiğ i örnekler hakkındadır. Âşıklık geleneğinin günümüzde sürdürülmediğ i Kosova’da, masalların icra bağlamına bağlı olarak anlatılan Tahir ile Zühre ve Şah İsmail anlatmaları diğer masal örneklerine göre daha hacimlidir. Kaynağ ını halk hikâyelerinin teşkil etmesi, bu anlatmaların günümüzde de daha uzun olarak anlatılmasına neden olmaktadır (Kuzay Demir 2019b: 153).

2.3 Kosova Türk Masallarında Formel (Kalıp) İfadeler

Masalların en önemli yapısal özelliklerinden biri formel (kalıp) ifadelerdir. Masalların diğer türlerden ayırıcı niteliklerinden olan formel ifadeler, Türk dünyası masal anlatma geleneğinde yaygın kullanımlarına bağlı olarak masalların başında, içinde ve bitişinde yer almaktadır. Kosova Türk masallarının da Türk dünyası masal anlatma geleneğine bağlı olarak başlangıcında, içinde ve bitişinde formel ifadeler yaygın olarak kullanılmaktadır.

2.3.1. Başlangıç (Giriş) Formelleri

Kosova Türk masallarının başlangıçlarında, genellikle “Bir var imiş, bi yog imiş”, “Ne var imiş ne yog imiş”, “Varımiş [bi şe] ne yogımiş”, “Var imiş” ile başlayan sade başlangıç (giriş) formelleri kullanılmaktadır. Bununla birlikte az da olsa “Bir vakitlerde”, “Bir memlekette”, “Çok eski zamanlarda”, “Zamanın birinde” gibi zamanın ve mekânın belirsizliğini ifade eden formel ifadelere de rastlamak mümkündür. Kosova Türk masalları arasında az sayıda örnekte ise masal başı tekerlemesini içeren formel ifadelere yer verilmektedir. Bunlar arasında en dikkat çe-

ken örnekler; “Bir var imiş, bi yog imiş. Evel zaman içinde, kalbur saman içinde, pire berber içen, deve tellal içen, ben babamın beşigini tıngır mıngır salları içen, bi kari, bi koca bi de çocuk var imiş.” “Evel zaman içinde kaubur saman içinde. Kralar, kralık ederçen, fukarala çare araçen, dertilile derman araçe. Kraların en ugursuzlandan, vaktin en yaramaylandan, ugursuz em kavi bi padişa vaymış.” ve “Dünyada sen ve ben yog içen, yeryüzünde otlar bitişirçen, derelerde süt akarçen, o zamanlarda anaylen ogol yaşaymış.” şeklindedir (Kuzay Demir 2019b: 157-160).

2.3.2. Geçiş Formelleri

Kosova Türk masallarında kullanılan formel ifadelerin bir kısmı geçiş (bağlayış) formelleridir. Bu formeller kullanım yerlerine göre uzun zamanı kısa bir şekilde ifade etmek, dinleyicinin dikkatini arttırmak ve benzer durumları ifade etmek için kullanılan geçiş formelleridir.

Kosova Türk masalları içinde uzun zamanı kısa etmek için kullanılan geçiş formel ifadeleri kendi içerisinde söz tekrarları ve sayılarla kurulmuş geçiş formelleri ile Anadolu sahasında da sıklıkla kullanılan bilindik geçiş formel ifadeler ve bunların varyantlarından oluşmaktadır. Yapılan eylemin tekrar edilmesiyle oluşturulmuş kalıp ifadeler; “Citmişlar, citmişlar cene bir kaynaga celmişlar”, “Yüriy yüriy emen bir dereye celiy” ve “Yürümiş yürümiş bi cün dayosunun evine çelmiş” örneklerinde de görülebileceği üzere aynı eylemin tekrar edilmesiyle oluşturulmuş kalıp ifadelerdir. Bu formellerde dikkat çeken bir husus, formel ifadelerin kurulduğu “yürümek” ve “gitmek” gibi dinamizm ifade eden eylemlerin kullanılmasıdır. Zamanın ve mekânın aşılması için önem taşıyan bu eylemlerin tekrarının yanı sıra, Kosova Türk masallarında zamanın aşılması sayılardan kurulu formel ifadeler de kullanılmaktadır. “Bi cün beş cün bi cün beş cün, bi cün da demiş” veya “Bi cün büle içi cün büle bi kaç cün açın olmış büle” örneklerinde görüleceği üzere, sayılardan kurulu bu tip formel ifadeler zamanın geçişini hızlandırmak veyahut da yapılan eylemlerin düzenli bir şekilde sürdürüldüğünü ifade etmektedir. Kosova Türk masallarında Anadolu sahasında da sıklıkla kullanılan “az gitmiş, uz gitmiş” ve “Gel zaman git zaman” şeklindeki geçiş formal ifadelerinin ve bunların çeşitli varyantlarının kullanıldığı görülmektedir.

“Az cider, uz cider, dere tepe düz cider, yedi dağı, yedi denizi, yedi ovayı ceğer, en sonunda da çok uzak olan bi vilayete colur.”, “Büle aglarçen yola başlamış. Dağları tepeleri ceğmiş. Bu cün da Ugursuzlar memleçeti-ne çelmiş.”, “Küçük kardaş cene yoluna citmiş. Dağ ceğmiş düz ceğmiş, dere ceğmiş, yol yurumış, bi cün yürürçen ününe sakalı bi koca adam çıkmış.”, “Üte edey, beri edey, cidey, yavaş yavaş buli o yeri.”, “Cel zaman cir zaman bu çocogon anasş astalanıy.”, “Cit vakıt col vakıt, karının olmış sabisi” örneklerinde de tespit edilebileceği üzere kat edilen yol ve yolculuk süresi ile geçen zaman kısa bir şekilde ifade edilmesi sağlanmaktadır (Kuzay Demir 2019b: 160-162).

Kosova Türk masallarında dinleyicilerin dikkatini arttırmak ve anlatım için dinleyicilerde merak uyandırmak amacıyla kullanılan geçiş formelleri daha ziyade “Ne görsün”, “Ne baksın” şeklindeki soru yapılarıyla oluşturulmaktadır. “Haçın” ve “Ne vakıt” ifadeleriyle kurulan cümle yapısı, Kosova Türklerinin masallarında eylemin yol açtığı durumlara dikkati çekmek için kullanılan formel ifadelerdendir. Bu formel ifadeler, anlatıma hem ahenk katmakta hem de dinleyicinin olaylar arasında bağlantı kūrara anlatımı takip etmesine yardımcı olmaktadır (Kuzay Demir 2019b: 162).

2.3.3. Bitiş Formelleri

Kosova Türk masallarının büyük bir kısmında masalların bitişinde kullanılan formel ifadeler bulunmaktadır. “Masal ceri, biz ileri”, “Masal eşeğe, biz düşeğe”, “Masala çümür, bize ümür” ve “Cavura (Çingene) çümür, bize ümür” örneklerinde olduğu gibi farklı varyant ve versiyonlar halinde tespit edilen formel ifadeler, Kosova Türk masallarında en sık kullanılan bitiş formel ifadeleridir. Bunların dışında “Ben bu düğünde ne yedim, ne içtim, ne de düğünde idim. Büle bu ihtiyardan ısıtım hem oldugı cibi nakledim”, “Asa ben da razceldim onda çok fenaydı cürma insani açın eşek olidi hem onida safi yara. Masal ceri ben ileri demem haçın benda razceldim onda döverirçen” ve “Bük motrasını veri ustasına a ortanci motrasını veri bizen” şeklinde tespit edilen anlatıcının anlatılan olaya dahil olarak şahsi bir bitiriş tercih ettiği formel ifadelere de rastlamak mümkündür (Kuzay Demir 2019b: 162-163).

Kosova Türk masallarının bir kısmında ise, anlatım sonlanırken formel ifade yer almaktadır. Bu tip örneklerin büyük bir çoğunluğu yazılı kaynaklarda yer alan masallarda tespit edilmektedir. Bu örneklerde masal, olay örgüsünün tamamlanmasıyla sonlanmaktadır. Bu durumun temelde anlatıcıdan veyahut derlemeciden kaynaklı bir sorun olabileceği düşünülmelidir. Anlatıcı, derlemeci açısından değersiz görüleceği endişesiyle masalın sonunda yer alan bitiş formelini eklemeyi uygun görmemiş, derleme esnasında zaman darlığı sebebiyle bu kısım unutulmuş veya atlanmış olabileceği gibi, profesyonel olmayan bir derlemeci de bitiş formelini masal metnine dahil etmemiş olabilir. Bugün için bu durumun asıl nedenini tespit etmek güçtür. Bu örneklerin Kosova Türk masalları içinde %10'luk bir orana tekabül ettiği de göz önüne alındığında; bu durumun Türk dünyası masal anlatma geleneğinin bir özelliği olan masalların bitiş formel ifadesiyle sonlandırılmasına aykırılık arz etmediği söylenebilir (Kuzay Demir 2019b: 162-164).

2.3.4. Sayı, Renk ve Zamana İlişkin Formel İfadeler

Kosova Türk masallarında sayı, renk ve zamana ilişkin formel ifadeler de sıklıkla yer almaktadır. Üç, beş, yedi, dokuz, on iki, kırk, kırk bir, yüz, bin, bin bir, üç yüz, beş yüz sayılarıyla ve beyaz/ak, siyah/kara, kırmızı/kızıl ve sarı renkleriyle yapılan formel ifadeler, Türk kültüründeki yaygın anlamlarını taşır şekilde Kosova Türk masallarında sıklıkla kullanılmaktadır. Ayrıca zaman ifadesinde “bi cün beş cün”, “cün cece” ikilemeleri, yine “üç gün”, “yedi gün”, “kırk gün” gibi formel sayılarla yapılan zamana ilişkin formel ifadeler bulunmaktadır (Kuzay Demir 2019b: 164-166).

3. Kosova Türk Masallarının İçerik Özellikleri

Kosova Türklerinin masalları konu bakımından büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Temelde iyiler ile kötüler arasındaki mücadelenin konu edildiği masallarda iyiler her zaman iyiliklerinin karşılığını alırlar. Masal sonunda isteklerine kavuşur veya ödüllendirilirler. Kötüler ise mutlaka hak ettikleri kötü sonu yaşar, cezalandırılırlar. Zorluklar ile mücadeleye girişen kardeşlerin her zaman en küçük olanı başarıya ulaşır.

En küçük yaşta olan ve umulmayan kahraman zekâsı ve cesareti ile tüm zorlukların üstesinden gelir. Ailenin birlik ve bütünlüğüne, toplumun huzuruna kastedenlerle mücadele edilir. Ahlakî ve dinî açıdan doğru davranışlar ön plana çıkarılır; bu kurallara uymayanlar ise mutlaka kötü veya gülünç durumlara düşer. Zengin bir konu çeşitliliği ve bir masalın birden fazla konuyu içerebilmesi gibi özellikleri, Kosova Türk masallarını konuları bakımından tutarlı bir şekilde tasnif etmeyi güçleştirmektedir.

Kosova Türk masallarıyla ilgili olarak içerik özellikleri bakımından yapılmış ilk sınıflandırma Nimetullah Hafız tarafından yapılmıştır. Hafız, Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri adlı eserinde Kosova Türk masallarını, öncelikle “Fabıllar” ve “Masallar” olarak iki gruba ayırmış, daha sonrasında ise masalları; “kuş, hayvan ve insanlarla ilgili masallar”, “dev, ejderha veya bunlar gibi aşırı yaratıklarla ilgili masallar”, “güldürü masallar” ve “gerçekimsi masallar” şeklinde sınıflandırılmıştır (Hafız 1985: 185-252). Bu çalışmada Hafız’ın fabıllar ile masalları ayrı olarak tasnif etme nedeni açıklanmamıştır. Ama tasnifin daha ziyade masalların içerikleri ve kahramanları dikkate alınarak yapıldığı görülmektedir.

Gonca Kuzay Demir tarafından yapılan tasnif denemesi, Kosova Türk masallarının içerikleri bakımından çeşitliliğe sahip olması, birden fazla konu içeriğine sahip masalların bulunması gibi gerekçelerle, Hans-Jöng Uther’in hazırlamış olduğu “The Types of International Folktales (Uluslararası Masal Tipleri)” kataloğuna göre yapılmıştır. Bu tasnife göre Kosova Türk masalları; hayvan masalları, sihir (büyü) masalları, dinî masallar, gerçekçi masallar-kısa hikâyeler, aptal dev masalları, fıkralar ve şakalar ve zincirleme masallar şeklinde içerik özelliklerine bağlı olarak yedi başlık altında incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda Kosova Türk masallarının bu sınıflandırmaya genel olarak uygun olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte çalışmada Kosova Türk masalları içinde, katalogda daha önce belirlenmemiş tiplerin bulunması ve bazı masalların ise birden fazla gruba girebilme özelliğini göstermesi gibi sorunlara dikkat çekilmiştir. Ayrıca bazı masalların, başlangıçları itibarıyla ATU kataloğundaki bir tip ile benzerken, daha sonrasında gelişen epizotlar ile bu tipten ayrıldığı görülmüştür. ATU kataloğuna bağlı yapılan tasnif

denemesinde karşılaşılan bir diğer sorunun, içerik özellikleri bakımından bazı masalların kataloğun “Dini masallar” ve “Fıkralar ve Şakalar” gruplarında yer alması gerekliliğine karşın bu gruplarda masal tiplerinin tespit edilememiş olduğu ifade edilmiştir. Çalışmada, bu durumun Kosova Türk masalları özelinde, kataloğun Türk-İslam inanç sistemi ve mizah anlayışını sınırlı olarak kapsamasından kaynaklandığı ileri sürülmüştür (Kuzay Demir 2019b: 91-94).

Kosova Türk masalları motif bakımından büyük bir zenginliğe ve çeşitliliğe sahiptir. Bu zenginlik Gonca Kuzay Demir’in 63 adet Kosova Türk masalındaki motiflerin Stith Thompson’ın “Motif Indeks of Folk Literature” adlı eserine göre belirlenmesi neticesinde, Thompson’un belirlediği yirmi üç başlığa giren 700 adet motifin tespit edilmesiyle ortaya konulmuştur. Kosova Türk masallarında tespit edilen motiflerin dağılımı; Mitolojik Motifler (2), Hayvanlar (49), Yasak (Tabu) (10), Sihir (Büyü) (50), Ölüm (2), Olağanüstülükler (32), Devler (9), İmtihanlar (40), Akıllılar ve Aptallar (6), Aldatmalar (35), Talihin tersine Çevrilmesi (23), Geleceği Belirleme (16), Şans ve Kader (46), Toplum (102), Mükâfatlar ve Cezalar (52), Tutsaklar ve Kaçaklar (29), Anormal Zulümler (32), Cinsiyet (43), Hayatın Tabiatı (5), Din (14), Karakter Özellikleri (20), Mizah (2) ve Çeşitli Motif Grupları (81) şeklindedir. Kosova Türk masallarında, en küçük kardeşin başarısı, yardımcı ihtiyar, yardımcı hayvanlar, elma yiyerek çocuk sahibi olma gibi Türk dünyası anlatı genelinde kullanılan motiflerin yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca Kosova Türk masalları içinde, Kosova Türklerinin yaşam biçimlerine, inançlarına, geleneklerine ve göreneklerine bağlı yerel motiflerin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum Kosova Türk masallarının bir yandan Türk dünyası masal geleneğine bağlı olduğunu gösterirken, bir yandan da bölgesel olarak müstakil birtakım özellikler içeren çeşitliliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur (Kuzay Demir 2019b: 94-152).

4. Kosova Türk Masallarının Bağlam Özellikleri

Sözlü gelenek içerisinde öğrenilen masallar, belirli bir yaş ve cinsiyet sınıflamasından bağımsız olarak yine sözlü kültür geleneği dahilinde anlatılarak yaşatılmaktadır. Bununla birlikte özellikle de okur-ya-

zar oranının artması, masal derlemelerinin yayımlanması, yayıncılığın gelişmesi sonucunda masallar yazılı kültür ortamına taşınırken; radyo, televizyondan sonra son yıllarda artan internet kullanımı sonucunda çeşitli vesilelerle masalların dijital ortamda yer alması, masalların aktarım ortamlarının ve kaynaklarının sözlü, yazılı ve dijital kültür ortamı olarak genişlemesine sebep olmuştur. Gonca Kuzay Demir alanda yapmış olduğu derleme çalışmaları ve Kosova Türk masalları üzerine yapmış olduğu inceleme sonucunda Kosova Türk masallarının kaynakları, anlatıcıları ve dinleyicileri hakkında verdiği bilgileri şu şekilde özetlemek mümkündür:

Kosova Türk masallarının birincil kaynaklarını sözlü kültürde anlatılan masallar oluşturmaktadır. Anneler, babalar, nineler gibi aile büyükleri başta olmak üzere, yaşça büyük kişilerin anlattıkları masallar, masalların birincil kaynaklarıdır. Kosova Türk masallarının, Türk dünyasının genelinde olduğu gibi belirli bir profesyonel anlatıcıları yoktur. Sözlü kültür ortamında aktarılmaya devam eden Kosova Türk masallarının anlatıcılarını cinsiyetleri bakımından sınıflandırmak oldukça güçtür. Metin yayınlarında verilen derleme bilgilerinden yola çıkılarak, Kosova Türk masallarının anlatıcılarını cinsiyete bağlı olarak tasnif etmek gerek eksik derleme bilgilerinin olması gerek derlemecilerin cinsiyetinin etkisi gibi sebeplerle mümkün değildir. Bununla birlikte masalların daha ziyade çocuklara yönelik anlatılmasına bağlı olarak Kosova Türk masallarının anlatıcılarının kadın ağırlığında olduğu gözlemlenmektedir.

Kosova Türk masallarının bir diğer kaynağını halk hikâyesi türündeki anlatmalar oluşturmaktadır. Bölgede âşıklık geleneği sürdürülmemekle birlikte, geçmiş dönemde bölgede anlatılan veyahut yazılı veya dijital kültür ortamından öğrenilen halk hikâyeleri, masallara kaynak teşkil etmektedir. Kosova Türk masalları içerisinde yer alan Şah İsmail ve Tahir ile Zühre masallarının kaynağını halk hikâyeleri oluşturmaktadır. Bu örneklerde dikkat çeken bir diğer husus, geçmişte halk hikâyesi olarak manzum-mensur karışık olarak anlatılan bu anlatmaların, bölgede hâlâ yaygın olarak söylenen türkülerin, günümüzde masalların kaynağını oluşturmaya devam etmesidir. Bu bakımdan Kosova Türk masallarının bir kısmının kaynağını türkülerin oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Özellikle anlatıcıların, anlatmaların olay örgülerini hatırlayamadıkları noktalarda türkülerden yararlandıkları görülmektedir. Ayrıca zengin bir türkü söyleme geleneğine sahip olan Kosova’da, bu anlatmalara ilişkin türküler, anlatmaların yaşatılmasını, gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamaktadır.

Kosova Türk masallarının bir diğer kaynaklarını atasözleri oluşturmaktadır. Ayşe’ye Rumuz Süz Sükmemiş adlı masalda “Ne derler papucuma basarsen nafakama basamasın”; Bi Adamın Kısmeti adlı masalda “Halbuçi kismede karşı sahi çıkılmaymış.” ve Dul Karının Süzleri adlı masalda ise “hem cendi düşen aqlamas demiş.” şeklinde bölgede yaygın kullanılan atasözleri kullanılmaktadır. Bu örneklerde atasözleri masalların sonunda olaydan çıkarılacak ders ve öğüt şeklinde yer almaktadır. Bu örneklerde görülebileceği üzere, bağlamsal olarak atasözlerinin anlamını açıklamak veya örneklendirmek amacıyla anlatılan bu masallar, atasözleri vasıtasıyla sözlü kültür ortamında kullanılmakta ve aktarılmaktadır.

Kosova’da masalların dinleyicilerinin çoğunluğunu çocuklar oluşturduğu söylenebilir. Ağırlıklı olarak çocuklara yönelik bir tür olarak görülen masallar, çocukların eğlenirken öğrenmesini sağlayan bir türdür. Bu nedenle genellikle yaşça büyük kişilerce anlatılmaktadır. Ancak buradan yola çıkılarak Kosova Türk masallarının dinleyicilerinin yalnızca çocuklar olduğunu söylemek doğru değildir. Özellikle yeri geldiğinde ders ve öğüt vermek veya daha ziyade yetişkin dünyasına ait kimi olayların anlatımı ile eğlenmek amacıyla anlatılan masalların, yetişkin kadın ve erkeklere yönelik anlatıldığı görülmektedir.

Sözlü kültür ortamında masalların yaratımı, kullanımı ve aktarımı sürdürülürken, masallar yirminci yüzyılda yazılı kaynakların oluşturduğu yeni bir aktarım bağlamına sahip olmuştur. Okuma-yazma oranının artması, örgün eğitimin yaygınlaşması, kitap, dergi, makale gibi yazı türlerinin çoğalması ve bu kaynaklara ulaşımın kolaylaşması masalların yazılı kültür şeklinde, yeni bir aktarım bağlamına sahip olmasına neden olmuştur. Derleme yayınlarıyla birlikte sözlü ortamdan yazılı ortama aktarılan masallar, yeniden aktarım için yeni bağlamın ürünü haline gelmiştir. Sözlü geleneğin zayıflaması, okuma-yazma oranının artması gibi çe-

şitli sebeplerle masalların yeni bir aktarım bağlamını oluşturan kitaplar, mecmualar ve dergiler masalların kayıt altına alınmasını, aktarılmasını ve yayılmasını sağlamaktadır İçi Abab adlı masalın kaynağının da, yazılı kültür ortamı olduğu tespit edilmiştir (Kuzay Demir 2019b: 17-22).

5. Kosova Türk Masallarının İşlev Özellikleri

Halk bilgisi ürünlerinin işlevleri konusunda en önemli çalışmalarından biri William R. Bascom'un "Folklorun Dört İşlevi" adlı makalesidir. Söz konusu makalede, folklorun işlevi "hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevi", "toplumsal normlara ve törenlere destek verme işlevi", "eğitim" ve "toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi" şeklinde belirlenmiştir (Bascom 2005: 137-146) Gonca Kuzay Demir tarafından Kosova Türklerinin masallarını işlevlerinin Bascom'un dörtlü işlevine uygun olduğu tespit edilmiş; her işlev masallardan örneklenilerek açıklanmıştır (Kuzay Demir 2019b: 22-26). Bu çalışmadan yola çıkılarak Kosova Türk masallarının Bascom'un belirlediği işlevlere bağlı olarak şu şekilde değerlendirilebilir:

Masalların en önemli işlevi eğlenmek ve eğlendirmektir. Ağırlıklı olarak çocuklara anlatılan Kosova Türk masallarının en önemli işlevi, öncelikle çocukların hoş vakit geçirmesini ve eğlenmesini sağlamaktır. Nimetullah Hafız, Kosova Türk halk Edebiyatı Metinleri adlı kitabının başında geçmişte masalların evde dolaşan çocuklara anneler, büyükanneler ve dedeler tarafından anlatıldıklarını, anlatım esnasında çocukları güldürmek amacıyla "masal masal matladi, üç siçan patladı, birisini o, birisini sen, diğerini bu yedi" gibi masal sonu tekerlemeleri söylediklerini kaydetmiştir (Hafız 1985: 10). Bu durum masalların hoş vakit geçirme, sakinleştirme, eğlendirme gibi işlevlere sahip olduğunu ortaya koyarken, aynı zamanda masallar için en önemli yapısal unsurlardan olan tekerlemelerin de eğlendirmek amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Kosova Türk masalları yalnızca çocuklar için değil, aynı zamanda yetişkinler için de eğlence aracıdır. Yetişkinler arasında anlatılan fıkralar ve şakalar grubu dahilinde değerlendirilen masallar da eğlendirme işlevine sahiptir.

"Toplumsal normlara ve törenlere destek verme işlevi", Kosova Türk masallarının da en önemli işlevlerinden biridir. İyilik ve doğruluğun

ödüllendirildiği Kosova Türk masalalarında toplumun değer yargılarına bağlı olarak, ahlakî, dinî ve kültürel değerleriyle çatışan olumsuz davranışlar cezalandırılmaktadır. Bu açıdan açık bir şekilde toplumun ahlak, din ve kültürel değerleri desteklenmektedir. Kosova Türk masalları içerisinde Karabacak, Kurbağa Gelin gibi masallar Kosova Türk toplumunun nasip ve kader inancını ortaya koymakta, kaderi gereği nasipleri olan kurbağa ve salyangoz gibi hayvanlarla evlenmeyi kabul ederek kaderine razı olan kahramanların ödüllendirildiği görülmektedir. Yine masallarda işlenen en önemli değerlerden biri yardımseverliktir. Elindeki az malı, mülkü, riski ile hayvanlara dahi yardım eden kahramanlar masalın sonunda ödüllendirilmekte; cimri ve bencil insanlar ile çeşitli felaketlere uğrayarak cezalandırılmaktadır. İyi ve kötü ayrımının en net bir biçimde ele alındığı bu masalların verdiği mesajlarla birlikte en dikkat çeken işlevlerinden birinin de eğitim olduğu görülmektedir. Eğitim kuşkusuz bu masalların anlatıcına yönelik işlevlerindendir. Anlatıcı iletmek istediği mesajı anlatma şeklinde dinleyicisine iletmektedir.

Halk bilgisi ürünlerinin yaratılmasının ve aktarımının bağlamsal olarak hem aktaran hem de dinleyen açısından sosyal baskı ve kontrol mekanizması sağladığını ifade eder Bascom'a göre folklorun son işlevi, "toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi"dir (Bascom 2005:142). Kosova Türk masalları içerikleriyle ahlakî, dinî, kültürel değerler bakımından iyi ve doğru olma mesajı verirken, bunu anlatan yaşça büyük yetişkinler veya bir konu hakkında açıklama yapma, ders verme veya örnekleme yapmak isteyen anlatıcı kimliğindeki kişiler de, toplumsal, kültürel, dinî ve ahlakî açıdan doğru olmanın sorumluluğunu yerine getirmiş olurlar. Bu açıdan toplumsal rollerine uygun bir kimlik sergiler ve böylelikle toplumun her ferdine yüklediği toplumsal değerleri yaşatma baskısından kurtulurlar (Kuzay Demir 2019b: 22-26).

Sonuç olarak; Kosova Türk masalları, Kosova Türklerinin bulundukları coğrafyada, yaşadıkları toplumsal düzen dahilinde geçmişin bilgi ve tecrübeleri ile sürdürdükleri sosyal, kültürel, dinî ve ahlakî değerleriyle uyum içinde yaşamaları ve gelecek kuşakların bu değerleri edinerek yaşatmaları açısından değer taşımaktadır.

Kaynaklar

Abrurrahman, Kemal (1984). “Vuçitırın Folkloru”, *Çevren* 43, s. 112-122.

Baki, Enver (1990). “Sinan Çoban Masalı”, *Çevren* 79-80, s.81-83.

Bascom, William R. (2005). “Folklorun Dört İşlevi”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. Haz. M. Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır. Çev.: Ferya Çalış, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, s. 137-146.

Buş, Aziz ve İskender Muzbeg (1966). “Prizren Folklorundan Seçmeler”, *Sesler* 8, s. 64-74.

Dindar, Musa (1976). “Doburcan Ağzında Söylenen Halk Masalları”, *Çevren* 11, s. 159-167.

_____ (1981). “Doburcan Lehçesiyle Söylenen Halk Masalları”, *Çevren* 32, s. 124-127.

Hafız, Nimetullah (1979). “Prizren Masalları-I”, [Prizren’de Türk Masalları] *Çevren* 24, s.121-137.

_____ (1980). “Priştine Türk Halk Yazınından Derleme”, *Çevren* 28, s.117-133.

_____ (1980). “Prizren’de Türk Masalları” *Çevren* 25, s. 115-128.

_____ (1985). *Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Priştine: Kosova Ü Priştine Felsefe Fak.

Hanadan, Reşit (1983). “Mamuşa Folkloru Üstüne”, *Çevren* 40, s.127-140.

Kuzay Demir, Gonca (2019a). *Kosova Türklerinin Manileri ve Mani Söyleme Geleneği (İnceleme-Metinler)*, İstanbul: Kriter Yayınevi.

_____ (2019b). *Kosova Türk Masalları*, İstanbul: Kriter Yayınevi.

Morina, Cafer (1985). “Mamuşa Folklorundan Birkaç Masal”, *Çevren* 47, s. 109-122.

Morina, İrfan (1978). “Mamuşa Tarihi Abideler ve Folklor Abidesi”, *Çevren* 17, s. 201-207.

Orlat, İkbāl (1984). “Vıçıtırın Folkloru Üstüne Birkaç Söz”, *Çevren* 41, s. 111-127.

Şaliyan, Recep (1986). “Prizren Folklorundan Örnekler”, *Çevren* 53, s. 139-150.

Tunuzlu, İkbāl (1973). “Vuçıtırın Ağzında Masallar ve Türküler”, *Çevren* 1, s.114-124.

Uther, Hans-Jörg (2004) *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the Sysytem of Antti Aarne and Stith Thompson*. 3 Cilt. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.

Yusuf, Süreyya (1974). “Mitroviça Folklorundan”, *Çevren* 4, s.124-132.

_____ (1974). “Priştine’den On Masal”, *Çevren* 2, s.101-108.

_____ (1974). “Prizren Masallarından”, *Çevren* 3, s.108-114.

KOSOVA TÜRK MASALLARINDAN ÖRNEKLER

AÇIL KABAGIM AÇIL¹

(Özgün Metin)

Varımış ne yogımış. Çok eşçi zamanlarda bi adamla bi kari varımış. Bi cün adam karısına demiş:

İsteym yapam bi akşamlık, hep arkadaşlarımı çağıram. Sen ise tüzlidan balısına kadar yemekleri yapasın. Orda da bi arkadaşşı bulunmış ve demiş:

— Sen cel bana, bi kabak verırım ve o kabagın içinde bütün yemekler vardır. Yalnız dersın “Açıl kabagım, açıl” o açılır.

Adam da bütün arkadaşlarını çağırımış. Sofray kurmışlar, “Hadi sofraya ceçın” demiş. Sofra etrafına oturmışlar. Kari da kabagi sofraya üstüne atar. Müsafırlar kabagi cürünce birbirine bakışmışlar ve demişler:

— Bu ne çağırdı bizi, bi kabaga mı?

O anda da evsaybi demiş:

— Açıl kabagım açıl! Açıl kabagım açıl! Kabag açılmış, içinden dünyanın yemekleri çıkmış. Cecenin ceç satlarına kadar yemişlar, içmişlar. Yemekleri bitürince evsaybi demiş:

— Kapan kabagım, kapan! Kapan kabagım, kapan! Kabak da kapanmış. Almış kabagi bi çenara brakmış. Müsafırlar da kalkmışlar. Birer birer evlerine citmışlar. Sonunda müderis kalkmış ve cizli kapagi almış, cübesi altına komiş ve citmiş.

Yarındasi cün adam arkadaşına citmiş ve demiş:

1 İkbāl Orlat (1984). “Vıçıtırın Folkloru Üztüne Birkaç Söz.” *Çevren* 41, s. 125-126.

— Arkadaşlarım akşam idilar ve sonunda müderis kapagi çaldı.

Arkadaşı da içi bir demeden, der:

— Ben sana bi eşek verecem, sen se o eşekle işleyecen ve eşeg bi içi dersin: “Tırt eşegim tırt!”, “Tırt eşegim tırt!” o da atar liralari. Dur, dersin o da durur.

Yarındasi cün adam eşegi ali ve bi arkadaşıyle degirmene cidey-lar. Yolda ciderçen mabet yapaylar ve adam arkardaşına dey:

— Ben heme eşegime derim “Tırt eşegim tırt” o liralat atar. “Dur eşegim” derim, o da durur.

Arkadaşı da çendi çendine demiş:

— Ahtım aht olsun, bu eşegi degiştirmeden brakmam.

Degirmene yetişmişlar. İçisi da eşekleri yan yana birer oduna bag-lamışlar ve degirmene cirmişlar. Degirmenci unlari yetiştirinceye kadar, arkadaşı cizli dışarı çıkmış, eşeklerin yerlerini degiştirmiş ve cene içeri cirmiş. Unlari almışlar, eşeklere yükletmişlar ve evlerine citmişlar. Adam evine heme yetişmiş, eşege demiş:

— Tırt eşegim, tırt. Altınlari at! Ne cürsün eşek altın atmay “Dur Eşek” durmay.

Adam anlay çi eşegini arkadaşı degiştirmiş, ne yapsın, cene cidey arkadaşına ve anlatırı çi degirmende arkadaşı eşegini degiştirmiş.

Arkadaşı dey:

— Ben sana bi çomaga verecem, çomagaya dersin: “Vur çomaga, vur,” vurur. “Dur çomaga dur!” durur.

Adam da evine cidey ve karısına dey:

— Arkadaşım bi çomaga verdi. Karısına da dey:

— Ne isteysin çomagayle. O isla kabagi nerde çaldırdın. Eşegi da nerde degiştirdin. Çomagayle nesteysin.

Adam da:

— Vur çomaga vur! demiş. Çomaga da başlay kariya vursun kari da bagırı. Adam da emredi. Çomaga duri.

Adam bi cün çomagay almış ve müderisin evine citmiş ve müde-rise demiş:

— Ver kabagımı!

— Ben almadım!

— Sen aldın!

Kavga başlay adam çomagaya:

— Vur çomagam, vur! demiş. Çomaga da müderise vurmaya başlay, taçi çendisi müderis:

— Kabagi verecem! deyinceye kadar çomaga vuri.

O zaman:

— Dur çomaga, dur! deyince saybi çomaga duri. Müderis kabagi cetiri, adam ali ve evine cidey.

Başka bi cün eşegi ve çomagasını ali ve eşegini degıştiren arkadaşına cidey. Kapiyi vuri. Dosti çıkay kapiya:

— Buyur içeri, dey.

— Yok, cirmem! Celdim alam eşegimi ne degıştırmışın.

Cene kavga başlay, çomagaya dey:

— Vur çomaga, vur!

Çomaga başlay vursun taçi adam çendi dey:

— Aman dur, vafır şte cetirim eşegini.

O zaman adam çomagaya dursun emredi. Çomaga da duri. Adam eşegini ali ve evine cidey.

AÇIL KABAĞIM AÇIL

(Aktarma Metin)

Ne varmış ne yokmuş. Çok eski zamanlarda bir adamla bir kadın varmış. Bir gün adam karısına demiş:

— Bir akşam yemeği yapalım istiyorum. Arkadaşlarımla hepsini çağırayım. Sen ise tuzlusundan tatlısına kadar yemekleri yaparsın. Orda da bir arkadaşı varmış ve demiş:

— Sen bana gel, ben sana bir kabak veririm ve o kabağın içinde bütün yemekler vardır. Sadece “Açıl kabağım, açıl” dersin ve o açılır.

Adam da bütün arkadaşlarını çağırmış. Sofrayı kurmuşlar:

— Hadi sofraya geçin! demiş.

Sofranın etrafına oturmuşlar. Kadın da kabağı sofranın üzerine koymuş. Misafirler kabağı görünce birbirlerine bakmışlar ve demişler:

— Bu bizi neden çağırdı, bir kabak için mi?

O anda ev sahibi demiş:

— Açıl kabağım açıl! Açıl kabağım açıl! Kabak açılmış, içinden dünyanın yemekleri çıkmış. Gecenin geç saatlerine kadar yemişler, içmişler. Yemekleri bitirince ev sahibi demiş:

— Kapan kabağım, kapan! Kapan kabağım, kapan! Kabak da kapanmış. Kabağı almış ve bir kenara bırakmış. Misafirler de kalkmışlar. Birer birer evlerine gitmişler. Sonunda müderris kalkmış ve gizlice kabağı almış, cübbesinin altına koymuş ve gitmiş.

Ertesi gün adam arkadaşına gitmiş ve demiş:

— Arkadaşlarım akşam gittiler ve sonunda müderris kabağı çaldı.

Arkadaşı da iki bir demeden, der:

— Ben sana bir eşek vereceğim, sense o eşekle işleyeceksin ve eşeğe bir iki dersin: “Tırt eşeğim tırt!” “Tırt eşeğim tırt!” o da liraları atar. Dur dersin o da durur.

Ertesi gün adam eşiği alır ve bir arkadaşıyla değirmene giderler. Yolda giderken muhabbet ederler ve adam arkadaşına der:

— Ben eşiğime “Tırt eşeğim tırt” derim o hemen liraları atar. “Dur eşeğim” derim, o da durur.

Arkadaşı da kendi kendine demiş:

— Ahtım olsun, bu eşiği değiştirmeden bırakmam.

Değirmene yetişmişler. İkisi de eşekleri yan yana birer oduna bağlamışlar ve değirmene girmişler. Değirmenci unları yetiştirinceye kadar arkadaş gizlice dışarıya çıkmış, eşeklerin yerini değiştirmiş ve gene içeri girmiş. Unları almışlar, eşeklere yükletmişler ve evlerine gitmişler. Adam hemen evine yetişmiş ve eşeğe demiş:

— Tırt eşeğim, tırt. Altınları at! Ne görsün! Eşek altın atmıyor. “Dur eşek” durmuyor.

Adam anlamış ki eşeğini arkadaşı değiştirmiş. Ne yapsın, gene arkadaşına gider ve anlar ki arkadaşı değirmende eşeğini değiştirmiş.

Arkadaşı der:

— Ben sana bir çomak vereceğim, çomağa “Vur çomak, vur” dersin, vurur. “Dur çomak dur!” durur.

Adam da evine gider ve karısına der:

— Arkadaşım bir çomak verdi. Karısı da der:

— Ne istersin çomakla. O iyi kabağı nerede çaldırdın. Eşeği de nerede değiştirdin.

Adam da:

— Vur çomak vur! demiş.

Çomak da kadına vurmaya başlamış. Kadın da bağırmış. Adam da emretmiş. Çomak durmuş.

Adam bir gün çomağı almış ve müderrisin evine gitmiş ve müderrise demiş:

— Ver kabağımı!

— Ben almadım!

— Sen aldın!

Kavga başlamış. Adam çomağa:

— Vur çomağım, vur! demiş.

Çomak da müderrise vurmaya başlamış. Ta ki müderris kendisi:

— Kabağı vereceğim, deyinceye kadar çomak vurmuş. O zaman sahibi:

— Dur çomak, dur! deyince çomak durmuş. Müderris kabağı getirmiş, adam almış ve evine gitmiş.

Başka bir gün eşeği ve çomağını alır ve eşeğini değiştiren arkadaşına gider. Kapıya vurur. Dostu kapıya çıkar:

— Buyur içeri, der.

— Yok, girmem! Eşeğimi değiştirmişsin almaya geldim.

Gene kavga başlar, çomağa der:

— Vur çomak, vur!

Çomak başlar vurmaya. Ta ki adam kendi der:

— Aman dur, kafir işte getirdim eşeğini.

O zaman adam çomağa durmasını emretmiş. Çomak da durmuş. Adam eşeğini almış ve evine gitmiş.

BEYAS GÜVERCİN²

(Özgün Metin)

Ne varıymış ne yogıymış, varıymış bi padişa. Onon bi nazlı kızı varıymış. O kızı bi kaç çeret [kez] çardakta oyalarını koymış. Haçın celıymış cenek oya yapma ya bi ignesi ya da bi oyasi kaybulıymış. Bi cün da demiş:

— Cizlenecem”

Haçın cizlenmiş ne baksın havada içi cüvercin kırmızı a ortada bi beyas cüvercin uçaymış. O ortadan beyas cüvercin ayrılmış, çardaga enmiş hem bu kızın oya yumagını almış klungilen [gagasıyla] hem uçmış. Bu kız koşmuş anasına hem bütün bunları düvermiş anasına. Demiş çi:

— Bunda bi hizmet var.

Bi cün da bu kız hastalanmış. Bin bir doktor celmiş ema hiçbirisi bi ilaç bulamamış. Bi cün bi kocakari celmiş hem demiş babasına:

— Sen bu kızına bi hamam yaptır. Çim celirse celsin bu hamamda badıvaya yıkansın, ema her celen birer cürdügünü, bildığını sülesin. Kız bunları dinleye dinleye sag olur.

Padişa da dinlemiş ve bük bi hamam yaptırmış. Çim celirsa birer şi anlatırmış. Bi cün, bi kadın küçük bi çocukilen celmiş. Kadın bi şi düvermiş, ema çocuğı hiç bi şi bilmemiş düverme. O da demiş çi:

— Çıksın biras çarşıya, onda bi şi cürsün hem bana düversin. Sora cirsün hamama, yıkansın.

Çocuk ta citmiş. Bayağı ceç kalmış. Haçın celmiş, demiş:

— Kasabadan dışarı çıktım, bi dere cürdüm. Derenin içinde bi kuti varidi. Kutinin üstünde içi kırmızı cüvercin ve bu kırmızı cüvercinin ortasında bi beyas cüvercin duridi.

2 Nimetullah Hafız (1980). “Prizren’de Türk Masalları.” *Çevren* 25, s.127-128.

Kız buni duyduğılen birden kalkmış. Çocoga:

— Sizin olsun hamam, demiş ve citmiş koşarçen dereye.

Haçın celmiş dereye say cürmiş çi o dereylen kuti yavaş yavaş cidey ve o kutinin üstünde o üç cüvercin otori. Bu kız da dereye cirmiş. Haçın cürmiş beyas cüvercin çi kız dereye cirdi, uçmuş, celmiş kıza ve demiş:

— Sen derey ceç hem karşı yakada cizlen, sora ben celırım.

O da üle yapmış. Haçın bakmış havadan beyas cüvercin kurşun cibi aşı enmiş. Bi silkinmiş, put cüzel bi çocuk olmuş. Sora demiş kıza:

— Benim adım Yusuf'tur. Ben seni çok begendim ema ne yapaym çi beni periler yakaladi. Ema ben bi cün kaçacam onon için buraylen düz cit. Dağın ortasında bi ev var. O ev benim evımdır. İçerde benim için aglaya aglaya çor olan babam hem anam var. Onda bi motram [kız kardeşim] da var. Sen kapiy vur. Çim çıkarse de çi "akşam tutti." Onlardan ara bi oda versınlar. Ben sora sana pencereden celırım.

Bu kız da üle yapmış. Onlar da çüvermişler. O cece yatmış. Cüvercin Yusuf celmiş hem demiş çi:

— Sen yarın babama, anama düver çi ben sagım. O bunda bi furun yapsın. Ben filan cün celırım. Havada bi cüvercinlerle dolaşırcen hepimis aş a enersık. O cüzel ısıtsın furuni. Kapısını açık koson. Ben tam yaklaşırim furuna yokari uçarım. Onlar ise şaşırırlar ve içme cirırlar. O zeman sizden birinis kapiy kapasın. Sora ben sizin olorum.

Bunlar konoşorçen motrası bi şi duymiş:

— Mori ana, demiş, bu kız ceceylen odada bi çimseylen konoştı.

Yarın saba çağırmişlar buni hem sormişlar cece çiminlen konoşmış. O Yusuf'un dediklerini söylemiş. Anası, babası, motrası çok şenilmişlar. Birden başlamışlar yapma furuni. Furun olmuş. İçini kızdırmışlar. Haçın o cün celmiş, Cüvercin Yusuf o içi kırmızı cüvercinlen havada uçaymışlar. Motrasilen bu kız furunun kapısını tutaymışlar. Haçın başlamışlar bu cüvercinler aş a uça, bu beyas cüvercin tam yaklaşımiş furun kapasına birden çevrilmiş yokariya. O içi kırmızı cüvercin ise şaşırmışlar hem furunun içine cirmişlar. Motrasilen bu kız birden furun kapısını kapamışlar. Onlar içerde yanmışlar. Beyas cüvercin ise silkinmiş, hem o

cüvercin derisini yakmış. Anasilen babasının şenilmekten cüzleri açılmış. Bunlar da evlenmişler ve neka varmış ümürleri birbirini çok sevmişler. Masal ceri, biz ileri.

BEYAZ GÜVERCİN (Aktarma Metin)

Ne varmış ne yokmuş. Bir padişah varmış. Onun bir nazlı kızı varmış. O kız birkaç kere çardağa oyalarını koymuş. Hemen gelmiş gene oya yapmaya ya bir iğnesi ya da bir oyası kaybolmuş. Bir gün de demiş:

— Gizleneceğim.

Hemen gizlenmiş ne görsün havada iki kırmızı güvercin ve ortada bir beyaz güvercin uçuyormuş. O ortadaki beyaz güvercin ayrılmış, çardağa inmiş ve bu kızın oya yumağını gagasıyla almış ve uçmuş. Bu kız annesine koşmuş ve bütün bunları annesine söylemiş. Demiş ki:

— Bunda bir hikmet var.

Bir gün de bu kız hastalanmış. Bin bir doktor gelmiş ama hiçbirisi bir çare bulamamış. Bir gün bir kocakarı gelmiş ve babasına demiş:

— Sen bu kızına bir hamam yaptır. Kim gelirse gelsin bu hamamda bedavaya yıkansın. Ama her gelen birer gördüğünü, bildiğini söylesin. Kız bunları dinleye dinleye sağ olur.

Padişah da dinlemiş ve büyük bir hamam yaptırmış. Kim gelirse birer şey anlatırmış. Bir gün bir kadın, küçük bir çocuk ile gelmiş. Kadın bir şey söylemiş. Ama çocuğu söyleyecek hiçbir şey bilmiyormuş. O da demiş ki:

— Çıksın biraz çarşıya orada bir şey görsün hemen bana söylesin. Sonra girsin hamama, yıkansın. Çocuk da gitmiş. Bayağı geç kalmış. Hemen gelmiş, demiş:

— Kasabadan dışarı çıktım, bir dere gördüm. Derenin içinde bir kutu vardı. Kutunun üstünde o üç güvercin oturuyordu. Bu kız da dereye girmiş. Beyaz güvercin hemen görmüş ki bu kız dereye girdi, uçmuş gelmiş ve kıza demiş:

— Sen dereyi geç ve karşı yakada gizlen, sonra ben gelirim.

O da öyle yapmış. Hemen bakmış beyaz güvercin havadan kurşun gibi aşağıya inmiş. Bir silkinmiş, çok güzel bir çocuk olmuş. Sonra demiş kıza:

— Benim adım Yusuf'tur. Ben seni çok beğendim ama ne yapayım ki beni periler yakaladı. Ama ben bir gün kaçacağım onun için buradan düz git. Dağın ortasında bir ev var. O ev benim evimdir. İçeride benim için ağlaya ağlaya kör olan babam ve annem var. Orada bir kız kardeşim de var. Sen kapıya vur. Kim çıkarsa de ki "Akşam tuttu." Onlar da sana bir oda versinler. Ben sonra sana pencereden gelirim.

Bu kız da öyle yapmış. Onlar da güvenmişler. O gece yatmış. Güvercin Yusuf gelmiş ve demiş ki:

— Sen yarın babama, anneme söyle ki sağım. O burada bir fırın yapsın. Ben filan gün gelirim. Havada bir güvercinler ile dolaşırken hepimiz aşağıya ineriz. O güzel ısıtsın fırını. Kapısını açık bıraksın. Ben tam yaklaşıyorum fırına yukarıya uçarım. Onlar ise şaşırırlar ve içine girerler. O zaman sizden biriniz kapıyı kapatsın. Sonra ben sizin olurum.

Bunlar konuşurken kız kardeşi bir şey duymuş:

— Mori ana demiş, bu kız geceleyin odada bir kimse ile konuştu.

Yarın sabah çağırmışlar bunu ve gece kim ile konuştuğunu sormuşlar. O Yusuf'un dediklerini söylemiş. Annesi, babası, kız kardeşi çok sevinmişler. Birden fırını yapmaya başlamışlar. Fırın olmuş. İçini kızdırmışlar. Hemen o gün gelmiş, Güvercin Yusuf o iki kırmızı güvercin ile havada uçuyormuş. Kız kardeşi ile bu kız fırının kapısını tutuyorlarmış. Hemen bu güvercinler aşağı uçmaya başlamışlar. Bu beyaz güvercin tam yaklaşmış fırın kapısına, birden çevrilmiş yukarıya. O iki kırmızı güvercin ise şaşırmışlar ve fırının içine girmişler. Kız kardeşi ile bu kız birden fırın kapısını kapatmışlar. Onlar içeride yanmışlar. Beyaz güvercin ise silkinmiş ve o güvercin derisini yakmış. Annesi ile babasının sevinmekten gözleri açılmış. Bunlar da evlenmişler ve ne kadar ömürleri varsa birbirini çok sevmişler.

Masal geri, biz ileri.

ÇÜY AGASI³

(Özgün Metin)

Ne vaymış ne yogımiş, bi çüyde üç kardaş vaymış. Babalay üle zencinmiş, çi çüyünde ne sterse hiç çimseden korkmadan yapaymış. Bi cece düşegine yatmış uyumuş, hem bi rüya cürmiş. Rüyasında çüyünde üle cüzel bi cami yaptırmış çi duvarlay hep mermer taşından olmış. Ema çü [köy] agasi uyukıdan uyanırçen cürdukleri episi boş, uyukıdan başka bişe kalmamış. Düşünmüş taşınmış, bi cün üç büle çuçuğunu yanına çağırılmış.

— Bakın çucuklam, ben bi cece bi rüya cürdüm, kose çüyümüzde bi cami yaptırdım. Üle cüzel cami çi duvarlay ep mermer taşından oldi. Em sai mermer taşından bi cami yaptıracam, demiş çucuklarına. Buni duyan çucuklay episi biçeten kaybolmuşla.

— Oldi, baba se bizim bu çüyün iç camiye yok. Bizim çüye bi cami lazım, üle bi cami yaptır çi çü agasına degsin. Çü agasi telallay çağırtmış, çüyünde bi cami yapacağını anlatmış em bağırırma başlanmış. Çü auki [halkı] yardım etma koşmış camiye kurmuşla em yapmışla. Çülerinde üle cüzel bi cami ci onun yanında başka çü camılay, çümez cibi kalmış. Camiyn er tarafi mermer taşından altın cibi parlaymış. Bu çü agasi cenek bi cün potecelley [telalları] çıkarmış sokaklara.

— Bu camiyn ne noksanlığı var çim büler citsin çü agasına anlatırsın. Ona ne sterse çü agasi verecek. O çüde çok fukara bi adam vaymış. Çucuklay da çok kalabalık imiş. Çünlerini çok zor ceçirmişla, çok akşam aç yatmışla. Bu fukara adam poteceli açın duymış karısına demiş çi:

— Ne olurse olsun epımız açlıktan ülecesık, isla olur cideym çü agasına vaziyeti düvereym. Fukara adam citmiş çü agasının yanına.

— Agam sen bu camiye üle cüzel yaptırdın çi er tarafi altın cibi parlay.

Ema bu cüzel camiye da bişe olsaydı takasın, sonra çü agasına dey ema paşalara uyardı.

3 Cafer Morina (1985). “Mamuşa Folklorundan Birkaç Masal.” *Çevren* 47, s.109-115.

— O nedir, bre fukara adam, bana anlatır bakaum, ne dir o takılacak şey.

— Agam camiyn erşeyi yerli yerinde olmuş, salte ne üter o bülbülü yok, o da olsaydi erbişe isla olurdi.

— Oni bana çim cetirebuler, ne büler ya birisi var mi bakaum. Fukara adam;

— Agam o bülbüley salte senin çocuklan bulabülerla.

— Benden ne araysin, ara bakaum be fukara adam.

— Agam ben çok fukara bi adamım, çucuklarm çok kalabalık. Da çok akşamisi aç yatisık. Senin cünlünden ne koparse ver. Çü agasi bi cese altın çıkarmış fukara adama salmış. Fukara adam çesey, altınlarla doli almış em evine citmiş. Çü agasi çucuklarını yanına çağırmiş.

— Bakın çucuklarm bu cüzel camiyımıza dabi bülbül ne üter lazım, bu bülbülü çim bulur oni benim yerime çü agasi yaparım. Buni da bulursek o vakıt camiyımız tam olmuş. Bülbülü bulmadan evime celme-yesınız. Arayacasınız, tarayacasınız açın bulursunuz sora evime celırsınız, demiş çü agasi. Üç büle çucuk bi cün yola çıkmışlar az yürümişla düz yürümişla dereley tepeley ceçmişla, bi cün bi şevire [şehre] citmişla. Bük kardaş üle yorolmuş çi gayri yürüme takati kalmamış, em demiş obi kardaşlarına.

— Ben gayri yoroldum başka yürüyemeym, bu şevirde kalacam a siz sterseniz cidın aranın bülbülü. Bük kardaş o kasabada kalmış bi se-merci olmuş, em onda işlemiş. Ortanci hem küçük kardaş cenek yolana yürüma başlamışla. Citmişla, citmişla cene bi cün bi kasabaya celmişla. Ortanci kardaş ta üle yorolmuş çi gayri onun da ayaklari kopmiş. Küçük kardaşına ceyri dünelim, demiş. Yovarmış, yovarmış ema küçük kardaş ceyri dünmemiş. Ortanci kardaş küçük kardaşa büle demiş:

— Bak kardaşm ben gayri yürüyemeym bu şevirde kalacam a sen stersen cit, ema açın dünersın ceyri beni da cel al. Ortanci kardaş o kente kalmış bi nalbant cibi işlemiş. Küçük kardaş cene yoluna citmiş. Dag ceçmiş düz ceçmiş, dere ceçmiş, yol yurumış, bi cün yürürçen ününe sakali bi koca adam çıkmış. Açın cürmiş çucugi sormış:

— Çucugum senin ne işin bu yerleyçene var. Küçük kardaş başına celenley düvermiş. Koca sakali adam!

— Bak çucugum sen o bülbülü çok zordur alasin. O bülbülü almak biçeret aslanlar ülçesini lazım ceçesin, sonra ilanlar ülçesini, olardan sora bülbüler ülçesine cırırsın. Bülbüler ülçesine cirdinmi onda bük bi ev var. Sana ne lazım o bülbül o evin içindedir. Ema ben ne saydım bu ülçeley ceçma çok zordur. Ben seni çucugum cibi sevdım sana yardım edecem. Bu ülçeleri nasıl ceçesin ben sana ügredecem, demiş sakali koca adam. Sakali koca adam cendi torbasından bi çese toprak hem bi şişe doli su çıkarmış. Küçük kardaşa vermiş.

— Sen bulay al açın cidersin aslanlar ülçesine, bu çeseden topragi çıkarırsın em aslanlar ülçesine dagıdırsın. Bu topragi açın dagıdırsın aslanla biçeten uyuki alır em uyurla, sen serbes ceçersin olay. Sora cırırsın ilanlar ülçesine em bu şişe suyi olara serpersin em, ilanla episi bayılırla, sora sen bulay da kolay ceçersin. Bülbüle ülçesine çıkarsın em o bük eve cırırsın. O evin ününde bi aslan em bi beycir var. Aslanın ününde ot a beycirin ününde et var. Sen beycirin ününden eti alırsın aslana atarsın, oti beycire atarsın. Açın aslan yer eti sana bişe yapmaz. Em sen o eve cırırsın. O evin içinde bi kafes var, o kafesin içinde bi bülbül em yanında bi tas kan var. Sen o tas kani alırsın kafesteçi bülbüle verırsın içsin. Bülbül o tas kani açın içır, senin ününe cüzel bi kız çıkar, em sana sorar. Ne araysın be cenç çucuk? Sen üten bülbülü ararsın, o seni alır bi sobaya cütürür. O sobada bi dolap var, cüzel kız dolabi açar sen bülbülü alırsın, salte unutma bülbülün gagasını da alırsın se bülbül gagasız ütmez. Em açın çıkarsın o azgın beyciye binersin o beycir seni em ilanla ülçesinden em aslanla ülçesinden üçarçen çıkarır. Sakali koca adam küçük kardaşı alıştırmiş, em yoluna yürümiş.

Küçük kardaş, sakali koca adamın süzleni yapmış. Aslanlar ülçesine açın cirmiş, ceseden topragi çıkarmış aslanlara dagıtmış ep aslanla uyumış, em yavaş yavaş aslanla ülcesini ceçmiş. Açın celmiş ilanla ülçesine şişeden suyi üstlerine sepmiş ep ilanla bayılmış, olayda kolay ceçmiş. Bülbüle ülçesindeçi bük evin ününe celmiş, em pişin beycirin ününden eti almış aslana atmış, sora oti olmuş beycire atmış, raat raat

eve cirmiş o tas kani bülbüle içitirmiş. Ne cürsün üle cüzel bi kız ününe çıkmış çi...

Kardaşa sormiş. Küçük kardaş cendısını şaşırmiş biraz oturmiş, sora demiş:

— Bana bülbül andadır düverırsen çok şenilirim. Cüzel kız bişe şiflemeden, ardıma cel demiş em küçük kardaşı bi sobaya cütürmiş, dolabi açmış. Küçük kardaş bülbüli açın cürmiş birden yakalamış, em dışarı çıkmış. Uçan beycire binmiş em ilanla ülçesın em aslanla ülçesını uçmış em ceri dönerçen, ortanci kardaşın kaldığı şevire em kardaşına dünmiş ne yapay bakaym demiş. Buni cüren ortanci kardaş.

— O kardaş celdın mi! Ne ütey o bülbüli aldın mi, sormiş.

— Aldım be kardaşım.

— Ben da seninle cüyümüze celeym, düvermez mısın babaya, çi seninle bülbüli alma celmedim.

— Cel bre kardaşım, çimseye düvermem. Ortanci em küçük kardaş yola çıkmışla yürümişla yürümişla. Bi cün bük kamaşın kaldığı şevire citmişla. Hayt bük kardaşımızı ne yapay bakaum demişla. Açın cürmiş bulay bük kardaş.

— O kardaşlam celdınız mi, üten bülbüli aldınız mi, yoruldunuz mi karşılamış, selamlamış kardaşlarını. İçi büle kardaşla birden bağırmişla.

— Aldık bre kardaşım.

— Ben da sizinle evimize celim, babaya düvermez mısınız?

— Düvermesık bre kardaşım, çimse anlamaz vela, sen da bizimle biyerde cel cidaum çüyümüze. Üç büle kardaş yola çıkmışla az citmiş uz citmişla dereley tepeley düz citmişla. Bi cün bi dere çenarına celmişla. O dere çenarında oturmişla. O cecey onda ceçırma aramışla. Bük em ortanci kardaş bi çenara çekilmişla düşünmüşla taşınmışla, küçük kardaştan bülbüli alma em oni dereye atma karar vermişla. Küçük kardaşın yanına citmişla.

— Bak kardaşım sen çok yol yürüdün, yorulmısın o bülbüli üpet-meyesın bize ver biz tutaum a sen yat rahat, uyu. Küçük kardaş ta buların dediklerine inanmış. Bülbüli bük ve otanci kardaşa vermiş, em cendısı

raat yatmış uyumuş. Buni açın çürmişla çi uyumuş, yakalamışla em de-
reye salmışla. Bülbülü almışla yolana yurumuşla. Bi cün evlene celmişla.
Çü agasi, çü aukuni [halkını] toplamış, yola çıkmışla çocuklarını karşıla-
mışla. Ne cürsün çü agasi en küçük çucugi iç bi yerde yok.

— Celdiniz mi bre çucuklam, bülbülü aldınız mi, küçük kardaşını-
zi ne yaptınız? Bük ve ortanci kardaş bi yerde sülemişla:

— Üten bülbülü aldık ema yolda çok zamet çektik, küçük karda-
şımız dayanamadi, yolda üldi. Çü agasi küçük çucugi ne ülmüş acıdis-
da, üten bülbülü ne cetirmişla üle şenilmiş çi, çü ustalarını çağtırmış, em
bülbülü camiya taksınla demiş. Çü ustalay celmişla, bülbülü camiya tak-
mışla. Ondan sonra çü agasi kırk cün kırk cece düğün yapmış, akşamlıkla
yapmış. Ema ne yazık çi ne takmışla o bülbül cenek ütmeymiş. Küçük
kardaş üle nafakalimış çi, kardaşlari dereye açın atmışla, dere sulay bu
küçük kardaşı bi çenara çıkarmış em ülmekten kurtolmuş. Sora çıkmış,
cendi çüyüne ciderçen yolda bi şkembe bulmuş. Şkembey almış em ba-
şına kuymış. Üstünde şeyley paraman, çaraman cendi çüyüne citmiş. Bi
evde toroglan [ırgat] cibi işleme başlamış. Bük em ortanci kardaş, küçük
kardaştan bülbülü almışla, ema o bülbülün klunguni [gagasını] alma unut-
muşla. Bu bülbül klunguni cürmeden ütmeymiş. Küçük kardaş toroglan
cibi işlerçen er cünçü deresine su alma cideymiş. Bi cün üten bülbüle
klunguni cüstermiş. Bülbül üle cüzel ütmüş çi bütün çü auki şaşmış, em
camiya dogri koşmuşla. Ema iç bi ayır yok çü agasi açın aray o bülbül
ütsün, bülbül ütmey. Bi cün büle içi cün büle bi kaç cün açın olmuş büle.
Çü agasi cenek bi cün potecelley cagırtmış. Em sokaklarda bağtırmış.
Çim büler bu bülbül niçin ütmey, ona ne sterse veririm. Bütün çü auki
sısırmış çimseden bi süz vela çıkmamış. Çü agasi üle kızmış çi, buna nasıl
bi çare bulmak içen üzmeçilerle anlaşma düşünmüş. Çü agasi üzmeçileni
[hizmetçileri] yanına cagırmış em sormuş.

— Bu bülbül niçin ütmey sizden ya birisi bülyemi. Üzmeçile biraz
sısırmışla sora olardan bitene çıkmış.

— Agam, bülbülü nerde idi ne büldi o adam, cenek niçin ütmey o
fukara adam büler. En islatır o fukara adami çağraum ona soraum. Buni
açın duymış çü agasi, biçeten o fukara adami cagırtmış yanına. Bak bre

fukara adam! Ya bana niçin ütmey bu bülbül düver ya ben senin başını çeserim. Cünatan fukara adam bülmemiş ne yapma, biçeten şaşırmış. Sora biraz düşünmüş em demiş:

— Vala bre agam, ben neka büleym, çüyümüzde bi toroglan var. Ercün o toroglan açın çıkay dereye su alma, camının bülbülü ütey. Açın duyay bunu çü agasi, biçeten üzmeçileni yolay o toroglani alsınla. Üzmeçile çitmişla o toroglani almişla aganın yanına cetirmişla. Em o toroglan tebüle demiş:

— Ben sana düverırım ema biçe bitivi [bütün] çü aukuni toplarsın, sora cendi çucuklani alırsın ben bitevi sülemeklemi ta bitirırım sen çimsey çüverma oradan citsın. Çü agasi o toroglanın ep laflani dinlemiş, ep çü aukuni toplamış em çucuklani yanına almiş, em sulesin demiş.

— Bak bre agam, sen bu çüyün agasisın, bi cece rüyada cürmısın kose çüyünde bi cüzel cami yaptırmısın. Sora uyukidan koukmısın, üç büle çucuguni yanına çağırmısın, ne cürmısın o rüyani çucuklana düvermısın. Em sai bi cami yaptırma aramısın. Em üle bi cüzel cami yaptırmısın çi duvarlay ep mermer taşından olmiş. Sora çü aukına sordurmısın bu camıyın ya bi eksikliği varmi. Bi fukara adam çıkmış. O fukara adam demiş çi camıyın er şeyi isla, salte ne ütey o bülbül yogımı, sana düvermiş. Sen cene çucuklani yanına çağırmısın, em demısın çi çim o üten bülbülü bulur, bana cetırır, ben ona malımı verecem. Çucuklan yola çıkmışla citmişla, citmişla, bi cün bi şevire citmişla. O şevirde bük kardaş ortanci em küçük kardaştan ayrılmış o şevirde kalmış. Buni açın duymış bük em ortanci kardaş, anlamışla çi bu oların küçük kardaşlay, oradan nasıl kaçma düşünmüşla. İçi bülesi babalana süslemişla:

— Baba biraz çikaum dışari, araysik cezınma em bük kardaş em ortanci kardaş, nasıl kaçma düşünmüşla. Çü agasi açın başlamış anlama sai bu işi.

— Bi yere cidemesınız, hızı bağırmiş, çucuklana. Anlatır bre çucugum sora ne oldi bakaum. O meydanlıkta ule kalabalıkımı çi bitivi çü auki susaymış bu toroglanın süledıkleni dinleymişla. Toroglan cene sülema başlamış.

— Sora ortanci em küçük kardaş cenek yoluna yürümüşla, yürü-

mişla, yürümişla, cenek bi cün bi şevire citmişla. Ortanci kardaş üle yorolmuş çi başka edememiş yürüma, sora aramış dünma ceyri ema o küçük kardaş ceyri dünmemiş. Sora ortanci kardaş o şevirde kalmış. En ufak kardaş cenek yola çıkmış yürümüş yürümüş, yolda ciderçe bi cün ününe bi sakali koca adam çıkmış. Sakali koca adam küçük kardaşa sormiş. Küçük kardaş, sakali koca adama hep olaylay sıralen düvermiş, sora o sakali koca adam küçük kardaşı acımış. Em sırasilen bülbülü nerededir em nasıl citsin alsın düvermiş. Küçük kardaş aslanla ülçesini çeçmiş, ilanla ülçesini ceçmiş, sora bülbüle ülçesine citmiş. O bülbüle ülçesinde bi ev vaymış o evin ününde bi aslan em bi beycir. O aslanın ününde ot, a beycirin ününde et vaymış. Küçük kardaş beycirin ününden eti almış aslana atmış em aslanın ününden oti almış beycire atmış, sora o eve cirmiş, evin içinde bi bülbül em bi tas kan vaymış, küçük kardaş o tas kani almış em bülbüle içitirmiş. Bülbül cüzel bi kız olmuş em küçük kardaşa ne araysın sormuş. Küçük kardaş o kızdı bülbülü aramış em o kız bülbülü nerededir düvermiş. Küçük kardaş dolaptan ne ütey o bülbülü almış, evden dışarı çıkmış o beycire binmiş em uçarçen em aslanla ülçesini em ilanla ülçesini kolay ceçmiş. Yürümüş yürümüş bi cün ortanci kardaşın ne kalmış o şevire celmiş. Em ortanci kardaşın yanına citmiş, açın cürmiş ortanci kardaş, küçük kardaşısını kucaklamış em demiş. Ben da celim düvermez misin babaya çi seninle celmedim bülbülü alma. Küçük kardaş onu acımış, cel çimseye düvermem demiş, em yola içi bülesi bi yerde çıkmışla. Citmişla, citmişla bi cün o bük kardaşın şevirine celmişla em onun yanına dünmişla, açın cürmiş o bük kardaş ortanci kardaşı em ufak kardaşı içi bülesini kucaklamış em demiş ben da sizinle celim düvermez misiniz babaya çi sizinle bülbülü alma celmedim. Ortanci em küçük kardaş biçeten, cel bre kardaşım çimseye vela düvermesik. Em üç büle kardaş bi yerde yola çıkmışla, citmişla, citmişla bi cün bi dere çenarına celmişla, em o cecey onda cecırma aramışla em kalmışla. O dere çenarında bük em ortanci kardaş küçük kardaşı aldatmışla elinden bülbülü almışla, açın uyumış küçük kardaşı dereye salmışla em biceten kaçmışla. Ema bülbülün gagası o küçük kardaşa kalmış em küçük kardaşı o dere sulari çenara çıkarmış em kurtolmuş. Sora yola çıkmış cendi cüyüne celmiş em birisinde toroglanlık yapmış. Bu küçük kardaş bulay düverirçen çü agası

em bitivi çüy auki çok aglamaşla üle aglamaşla çi cüzyaşılaln ice bi potok [dere] akaymış. Em o küçük kardaş cene anlatma başlamış. Bük em ortanci kardaş bülbüli almişla ema bülbülün gagasını, küçük kardaştan unutmişla alma. Em en sonunda cendi cepinden bülbülün gagasını çıkarmış cendi babasına uzatmış, şkembey başından çıkarmış em şte demiş ben senin en küçük çucugunum. Açın cürmiş buni çü agası, cendi çucuguni kucaklamış, aglamış. Em sora çü agası em bük çucuguni em ortanci çucuguni tepelemiş. Cüyün cencine çü agası kurbanlay çesmiş, bütün çü aukuna auva [helva] dağıtmış. Em ondan sora çüyün camiye sıralı çalaymış, erçes şenilmiş, bizda şenilaum.

KÖY AĞASI

(Aktarma Metin)

Ne varmış ne yokmuş. Bir köyde üç kardeş varmış. Babaları öyle zenginmiş ki köyünde ne isterse hiç kimseden korkmadan yaparmış. Bir gece döşeğine yatmış, uyumuş ve bir rüya görmüş. Rüyasında köyünde öyle güzel bir cami yaptırmış ki duvarları hep mermer taşından olmuş. Ama köy ağası uykudan uyanırken gördüklerinin hepsi boş, uykudan başka bir şey kalmamış. Düşünmüş taşınmış, bir gün üç çocuğunu yanına çağırılmış.

— Bakın çocuklarım ben bir gece bir rüya gördüm, köse köyümüzde bir cami yaptırdım. Öyle güzel cami ki duvarları hep mermer taşından oldu. Ama sarı mermer taşından bir cami yaptıracağım, demiş çocuklarına. Bunu duyan çocukların hepsi kaybolmuşlar.

— Oldu, baba bizim bu köyün hiç camisi yok. Bizim köye bir cami lazım, öyle bir cami yaptır ki köy ağasına yakışsın.

Köy ağası tellalları çağırılmış, köyünde bir cami yaptıracağını anlatmış ve bağırırtma başlamış. Köy halkı yardım etmeye koşmuş, camiye kurmuşlar ve yapmışlar. Köylerinde öyle güzel bir cami ki onun yanında başka köy camileri sönük kalmış. Caminin her tarafı mermer taşından altın gibi parlarmış.

Bu köy ağası gene bir gün tellalları çıkarmış sokaklara.

— Bu caminin ne noksanlığı var kim bilir gitsin köy ağasına anlat-sın. Köy ağası ona ne isterse verecek.

O köyde fukara bir adam varmış. Çocukları da çok kalabalıkmış. Günlerini çok zor geçirmişler, çok akşam aç yatmışlar. Bu fukara adam tellalı tam o an duymuş, karısına demiş ki:

— Ne olursa olsun hepimiz açlıktan öleceğiz, iyi olur gideyim köy ağasına vaziyeti söyleyeyim.

Fukara adam köy ağasının yanına gitmiş.

— Ağam sen bu camiye öyle güzel yaptırdın ki her tarafı altın gibi parlar. Ama bu güzel camiye de bir şey olsaydı taksaydın.

Sonra köy ağasına der ama paşalara uyardı.

— O nedir, bre fukara adam, bana anlat bakayım nedir o takılacak şey?

— Ağam caminin her şeyi yerli yerinde olmuş, sadece ne öter o bülbülü yok, o da olsaydı her bir şey iyi olurdu.

— Onu bana kim getirebilir, ne bilir ya birisi var mı bakayım. Fukara adam:

— Ağam o bülbülleri sadece senin çocukların bulabilirler.

— Benden ne istersin, iste bakayım be fukara adam.

— Ağam ben çok fukara bir adamım, çocuklarım çok kalabalık. Çok akşam aç yattık. Senin gönlünden ne koparsa ver.

Köy ağası bir kese altın çıkarmış fukara adama vermiş. Fukara adam keseyi altınlarla dolu almış ve evine gitmiş. Köy ağası çocuklarını yanına çağırılmış.

— Bakın çocuklarım bu güzel camimize de öter bir bülbül lazım, bu bülbülü kim bulursa onu benim yerime köy ağası yaparım. Bunu da bulursak o vakit camimiz tam olur. Bülbülü bulmadan evime gelmeye-siniz. Arayacaksınız, tarayacaksınız bulursunuz sonra evime gelirsiniz, demiş köy ağası. Üç çocuk bir gün yola çıkmışlar. Az yürümüşler, düz yürümüşler dereleri, tepeleri geçmişler, bir gün bir şehre gitmişler. Büyü-k kardeş öle yorulmuş ki artık yürümeye takati kalmamış ve demiş öbür kardeşlerine.

— Ben artık yoruldum başka yürüyemem. Bu şehirde kalacağım. Siz isterseniz gidin aranın bülbülü.

Büyük kardeş o kasabada kalmış. Bir semerci olmuş ve orada çalışmış. Ortanca ve küçük kardeş gene yola devam etmişler. Gitmişler, gitmişler gene bir gün bir kasabaya gelmişler. Ortanca kardeş de öyle yorulmuş ki artık onun da ayakları kopmuş. Küçük kardeşine geri dönelim, demiş. Yalvarmış, yalvarmış ama küçük kardeş geri dönmemiş. Ortanca kardeş küçük kardeşe böyle demiş:

— Bak kardeşim ben artık yürüyemem. Bu şehirde kalacağım. Sen istersen git ama geri dönersen gel beni de al. Ortanca kardeş o şehirde kalmış. Bir nalbant gibi işlemiş. Küçük kardeş gene yoluna gitmiş. Dağ geçmiş, düz geçmiş, dere geçmiş, yol yürümüş. Bir gün yürürken önüne sakallı bir koca adam çıkmış. Tam o an çocuğu görmüş sormuş:

— Çocuğum senin bu yerlerde ne işin var.

Küçük kardeş başına gelenleri söylemiş. Koca sakallı adam:

— Bak çocuğum senin o bülbülü alman çok zordur. O bülbülü almak için aslanlar ülkesini geçmen lazım. Sonra yılanlar ülkesini, onlardan sonra bülbüller ülkesine girersin. Bülbüller ülkesine girdiğinde orada büyük bir ev var. Sana lazım olan o bülbül o evin içindedir. Ama benim sana saydığım bu ülkeleri geçmek çok zordur. Ben seni çocuğum gibi sevdim. Sana yardım edeceğim. Bu ülkeleri nasıl geçeceğini ben sana öğreteceğim, demiş sakallı koca adam.

Sakallı koca adam kendi torbasından bir kese toprak ve bir şişe dolusu su çıkarmış. Küçük kardeşe vermiş.

— Sen bunları al o zaman aslanlar ülkesine gidersin. Bu keseden toprağı çıkarırsın ve aslanlar ülkesine dağıtırsın. Bu toprağı o an dağıtırsın. Aslanların hepsi uykuyu alır ve uyurlar. Sen de orayı serbest geçersin. Sonra yılanlar ülkesine girersin ve bu şişedeki suyu onlara serpersin ve yılanların hepsi bayılırlar. Sonra burayı da kolay geçersin. Bülbüller ülkesine çıkarsın ve o büyük eve girersin. O evin önünde bir aslan ve bir beygir var. Aslanın önünde ot, beygirin önünde et var. Sen beygirin önünden eti alırsın aslana atarsın, otu da beygire atarsın. Tam o an aslan eti yer, sana bir şey yapmaz. Ve sen o eve girersin. O evin içinde bir kafes

var, o kafesin içinde bir bülbül ve yanında bir tas kan var. Sen o bir tas kanı alırsın, kafesteki bülbüle içsin diye verirsın. Bülbül o bir tas kanı o an içer, senin önüne güzel bir kız çıkar ve sana sorar. Ne istersin be genç çocuk? Sen öten bülbülü istersin, seni alır bir odaya götürür. O odada bir dolap var. Güzel kız dolabı açar, sen bülbülü alırsın. Sadece bülbülün gagasını da almayı unutma çünkü bülbül gagasız ötmez. Ve o an çıkar-sın azgın beygire binersin. O beygir seni yılanlar ülkesinden ve aslanlar ülkesinden uçarak çıkarır. Sakallı koca adam küçük kardeşi alıştırılmış ve yoluna gitmiş.

Küçük kardeş, sakallı koca adamın söylediklerini yapmış. Aslanlar ülkesine o an girmiş, keseden toprağı çıkarmış aslanlara dağıtmış. Aslanların hepsi uyumuş ve yavaş yavaş aslanlar ülkesini geçmiş. Tam o an yılanlar ülkesine gelmiş. Şişedeki suyu üstlerine serpmiş ve yılanların hepsi bayılmış. Oradan da kolay geçmiş. Bülbüller ülkesindeki büyük evin önüne gelmiş ve pişkin beygirin önünden eti almış, aslana atmış. Sonra otu almış beygire atmış. Eve rahat rahat girmiş, o bir tas kanı bülbüle içirtmiş. Ne görsün! Önüne öyle güzel bir kız çıkmış ki...

Kardeşe sormuş. Küçük kardeş kedisini kaybetmiş. Biraz oturmuş, sonra demiş:

— Bana bülbülün nerede olduğunu söylersen çok sevinirim.

Güzel kız bir şey söylemeden arkamdan gel gelmiş ve küçük kardeşi bir odaya götürmüş, dolabı açmış. Küçük kardeş tam o an bülbülü görmüş, birden yakalamış ve dışarı çıkmış. Uçan beygire binmiş ve yılanlar ülkesini ve aslanlar ülkesini uçarak geçmiş. Geri dönerken ortanca kardeşin kaldığı şehre ve kardeşine dönmüş. Ne yapıyor bakayım, demiş. Bunu gören ortanca kardeş:

— O kardeş geldin mi? Öten bülbülü aldın mı, diye sormuş.

— Aldım be kardeşim.

— Ben de seninle köyümüze geleyim, seninle bülbülü almaya gelmediğimi babama söylemezsin demi?

— Gel bre kardeşim. Kimseye söylemem.

Ortanca ve küçük kardeş yola çıkmışlar. Yürümüşler, yürümüşler.

Bir gün büyük kardeşin kaldığı şehre gitmişler. Hadi büyük kardeşimiz ne yapıyor bakalım demişler. Büyük kardeş o an bunları görmüş:

— O kardeşlerim geldiniz mi, öten bülbülü aldınız mı, yoruldunuz mu?

Kardeşlerini karşılamış, selamlamış. İki kardeş aynı anda bağırmışlar:

— Aldık be kardeşim.

— Ben de sizinle evimize gelsem, babama söylemezsiniz değil mi?

— Söylemeyiz be kardeşim, kimse anlamaz bile, sen de bizimle beraber gel köyümüze gidelim.

Üç kardeş yola çıkmışlar. Az gitmişler, uz gitmişler. Dereleri, tepeleri düz gitmişler. Bir gün bir dere kenarına gelmişler. O dere kenarında oturmuşlar. O geceyi orada geçirmek istemişler. Büyük ve ortanca kardeş bir kenara çekilmişler. Düşünmüşler taşınmışlar, küçük kardeşten bülbülü almaya ve onu dereye atmaya karar vermişler. Küçük kardeşin yanına gitmişler.

— Bak kardeşim, sen çok yol yürüdün, yorulmuşsundur. O bülbül ürpermesin bize ver, biz tatalım sen rahat yat, uyu.

Küçük kardeş de bunların dediklerine inanmış. Bülbülü büyük ve ortanca kardeşe vermiş ve kendisi rahat yatmış, uyumuş. O an bunu görmüşler ki uyumuş, yakalamışlar ve dereye atmışlar. Bülbülü almışlar ve yollarına gitmişler. Bir gün evlerine gelmişler. Köy ağası, köy halkını toplamış, yola çıkmışlar ve çocuklarını karşılamışlar. Köy ağası bakmış ki ne görsün! En küçük çocuğu hiçbir yerde yok.

— Geldiniz mi bre çocuklarım, bülbülü aldınız mı, küçük kardeşinizi ne yaptınız?

Büyük ve ortanca kardeş bir yerde söylemişler:

— Öten bülbülü aldık ama yolda çok zahmet çektik, küçük kardeşimiz dayanamadı, yolda öldü.

Köy ağası küçük çocuğunun öldüğüne üzülse de öten bülbülü getirdiklerine öyle sevinmiş ki, köy ustalarını çağırmış ve bülbülü camiye taksınlar demiş. Köy ustaları gelmişler, bülbülü camiye takmışlar. On-

dan sonra köy ağası kırk gün, kırk gece düğün yapmış. Akşamlik (davet, şölen, yemek) da yapmış. Ama ne yazık ki bülbül oraya takmışlarsa da bülbül gene ötmemiş. Küçük kardeş öyle nafakalıymış ki kardeşleri o an dereye atmışlar, dere suları bu küçük kardeşi bir kenara çıkarmış ve ölmekten kurtulmuş. Sonra çıkmış, kendi köyüne giderken yolda bir işkembe bulmuş. İşkembeyi almış ve başına koymuş. Üstündeki yırtık pırtık şeylerle kendi köyüne gitmiş. Bir evde ırgat gibi çalışmaya başlamış. Büyük ve ortanca kardeş, küçük kardeşten bülbülü almışlar ama o bülbülün gagasını almayı unutmışlar. Bu bülbül, gagasını görmeden ötmüyormuş. Küçük kardeş ırgat gibi çalışırken her günkü deresine su almaya gidermiş. Bir gün öten bülbüle gagasını göstermiş. Bülbül öyle güzel ötmüş ki bütün köy halkı şaşırılmış ve camiye doğru koşmuşlar. Ama hiçbir şey yok. Köy ağası o an bülbül ötsün istemiş ama bülbül ötmemiş. Bir gün böyle, iki gün böyle, birkaç gün aynı böyle olmuş. Köy ağası gene bir gün tellalları çağırttırmış ve sokaklarda bağırıttırmış. Kim bu bülbül niçin ötmüyor bilirse, ona ne isterse veririm. Bütün köy halkı susmuş, kimseden bir ses bile çıkmamış. Köy ağası öyle kızmış ki buna bir çare bulmak için hizmetçilerle anlaşmayı düşünmüş. Köy ağası hizmetçileri yanına çağırmış ve sormuş:

— Bu bülbül niçin ötmüyor, sizden birisi biliyor mu?

Hizmetçiler biraz susmuşlar sonra onlardan bir tane çıkmış:

— Ağam, bülbülün nerede olduğunu o adam bildi, gene niçin ötmüyor o fukara adam bilir. En iyisi o fukara adamı çağıralım ona soralım.

Bunu köy ağası tam o an duymuş hepsine o fukara adamı çağırıttırmış.

— Bak bre fukara adam! Ya bana bu bülbül niçin ötmüyor söyle ya da ben senin başını keserim. Fukara adam korkudan ne yapacağını bilememiş, şaşırılmış. Sonra biraz düşünmüş ve demiş:

— Valla bre ağam, ben nereden bileyim, köyümüzde bir ırgat var. Her gün o ırgat tam o zaman dereye su almaya çıkar, caminin bülbülü öter. Köy ağası bunu duyar duymaz bütün hizmetçilerini ırgatı almaları için yollamış. Hizmetçiler gitmişler, o ırgatı almışlar, ağanın yanına getirmişler. Ve o ırgat böyle demiş:

— Ben sana söylerim ama bütün köy halkını toplarsın, sonra kendi çocuklarını alırsın ben bütün söyleyeceklerimi de bitiririm sen kimseyi çevirme oradan gitsin.

Köy ağası o ırgatın bütün sözünü dinlemiş, bütün köy halkını toplamış ve çocuklarını yanına almış ve söylesin demiş.

— Bak bre ağam, sen bu köyün ağasısın, bir gece rüyada görmüşsün köse köyünde bir güzel cami yaptırmışsın. Sonra uykudan uyanmışsın, üç çocuğunu yanına çağırmışsın, rüyada ne gördüysen çocuklarına anlatmışsın. Bir cami yaptırmak istemişsin. Hem öyle güzel bir cami yaptırmışsın ki duvarları hep mermer taşından olmuş. Sonra köy halkına bu caminin bir eksikliği var mı diye sordurmuşsun. Bir fukara adam çıkmış. O fukara adam demiş ki caminin her şeyi iyi, sadece öten o bülbül yokmuş, sana söylemiş. Sen gene çocuklarını yanına çağırmışsın ve demişsin ki kim o öten bülbülü bulur, bana getirirse ben ona malımı vereceğim. Çocukların yola çıkmışlar gitmişler, gitmişler, bir gün bir şehre gitmişler. O şehirde büyük kardeş ortanca ve küçük kardeşten ayrılmış o şehirde kalmış.

Büyü ve ortanca kardeş bunu tam o an duymuşlar, anlamışlar ki bu onların küçük kardeşleri hemen oradan nasıl kaçacaklarını düşünmüşler. İkisi birden babalarına söylemişler:

— Baba biraz dışarı çıkalım. Gezinmek istiyoruz.

Büyük kardeş ve ortanca kardeş nasıl kaçacaklarını düşünmüşler. Köy ağası tam o an bu işi anlamaya başlamış.

— Bir yere gidemezsiniz, diye bağırarak çocuklarına. Anlat bre çocuğum sonra ne oldu bakayım.

O meydanlık öyle kalabalıkmış ki bütün köy halkı susmuş, bu ırgatın anlattıklarını dinlemişler. Irgat gene anlatmaya başlamış.

— Sonra ortanca ve küçük kardeş gene yollarına yürümüşler. Yürümüşler, yürümüşler gene bir gün bir şehre gitmişler. Ortanca kardeş öyle yorulmuş ki yürümeye devam edememiş. Sonra geri dönmek istemiş ama o küçük kardeş geri dönmemiş. Sonra ortanca kardeş o şehirde kalmış. En ufak kardeş gene yola çıkmış. Yürümüş, yürümüş yolda giderken bir gün önüne bir sakallı koca adam çıkmış. Sakallı koca adam küçük

kardeşe sormuş. Küçük kardeş, sakallı koca adama olayların hepsini sıra ile anlatmış. Sonra o sakallı kocam adam küçük kardeşe acımış. Bülbülün nerde olduğunu, nasıl gidip alacağını her şeyi sırasıyla anlatmış. Küçük kardeş aslanlar ülkesini geçmiş, yılanlar ülkesini geçmiş sonra bülbüller ülkesine gitmiş. O bülbüller ülkesinde bir ev, evin önünde bir aslanla bir beygir varmış. O aslanın önünde ot, beygirin önünde et varmış. Küçük kardeş beygirin önünden eti almış aslana atmış ve aslanın önünden otu almış beygire atmış. Sonra o eve girmiş. Evin içinde bir bülbül ve bir tas kan varmış. Küçük kardeş o bir tas kanı almış ve bülbüle içirtmiş. Bülbül güzel bir kız olmuş ve küçük kardeşe ne istediğini sormuş. Küçük kardeş o kızdaki bülbülü istemiş ve o kız bülbülün nerede olduğunu söylemiş. Küçük kardeş dolaptan öten bülbülü almış, evden dışarı çıkmış, o beygire binmiş ve uçarken hem aslanlar ülkesini hem yılanlar ülkesini kolay geçmiştir. Yürümüş, yürümüş bir gün ortanca kardeşin kaldığı o şehre gelmiş. Ortanca kardeşin yanına gitmiş. Tam o an ortanca kardeş küçük kardeşini görmüş, kucaklamış ve demiş. Ben de seninle geleyim, seninle bülbülü almaya gelmediğimi babama söylemezsin demi? Küçük kardeş ona acımış. Gel, kimseye söylemem demiş. Ve ikisi birlikte yola çıkmışlar. Gitmişler, gitmişler bir gün o büyük kardeşin şehrine gelmişler ve onun yanına dönmüşler. Tam o an büyük kardeş, ortanca kardeşi ve küçük kardeşi görmüş. İkisini kucaklamış ve demiş. Ben de gelsem, sizinle bülbülü almaya gelmediğimi babama söylemezsiniz değil mi? Ortanca ve küçük kardeş beraber, gel be kardeşim kimseye bir şey söylemeyiz demişler. Ve üç kardeş birlikte yola çıkmışlar. Gitmişler, gitmişler bir gün bir dere kenarına gelmişler. O geceyi orada geçirmek istemişler ve kalmışlar. O dere kenarında büyük ve ortanca kardeş, küçük kardeşi aldatmışlar bülbülü elinden almışlar. Küçük kardeş uyuyunca onu dereye salmışlar ve kaçmışlar. Ama bülbülün gagası o küçük kardeşte kalmış ve küçük kardeşi o dere suları kenara çıkarmış ve kurtulmuş. Sonra yola çıkmış kendi köyüne gelmiş ve birisinde ırgatlık yapmış.

Bu küçük kardeş bunları söylerken köy ağası ve bütün köy halkı çok ağlamışlar. Öyle ağlamışlar ki gözyaşları bir dere gibi akarmış. Ve o küçük kardeş gene anlatmaya başlamış. Büyük ve ortanca kardeş bülbülü almışlar ama bülbülün gagasını küçük kardeşten almayı unutmuşlar.

Ve en sonunda cebinden b lb l n gagasını  ıkarmış, babasına uzatmış, işkembeyi başından  ıkarmış ve işte demiş ben senin k   k  ocuğunum. K y ağası o an bunu g rm ş kendi  ocuğunu kucaklamış, ağlamış. Ve sonra k y ağası b y k ve ortanca  ocuğunu kovalamış. K y n gencine k y ağası kurbanlar kesmiş, b t n k y halkına helva dağıtmış. Ve ondan sonra k y n camisi sıralı  alarmış, herkes sevinmiş, biz de sevinelim.

KUMUK MASALLARI

Çetin PEKACAR *

“Enem qoşulmay yomaq bolmas.”²

1. Giriş

Kumuk Türkleri, büyük çoğunluğu Rusya Federasyonuna bağlı Dağıstan Cumhuriyetinin (Rusça: Республика Дагестан/ Respublika Dagestan) ovalık bölgelerinde yaşayan bir Türk halkıdır. Kumukların dili, Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında Kıpçak grubuna dâhil edilmekte ise de dillerinde Oğuz grubunun etkisi de görüldüğünden Kumukların Kıpçak-Oğuz karışımı bir Türk halkı olduğu yaygın bir görüştür (Daha fazla bilgi için bk. Peler 2016: 16-37). Rusya Federasyonunda son olarak 2020 yılında yapılan nüfus sayımına göre Rusya’nın tamamındaki toplam sayıları 565.830 kişi olan Kumuk Türklerinin 496.455’i Dağıstan Cumhuriyetinde (URL1), geriye kalanlar Rusya’nın farklı bölgelerinde³ ve Türkiye’de birkaç köyde yaşamaktadır.⁴

Kumuk adı tarihte ilk olarak Kaşgarlı Mahmud’un XI. yüzyılda

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı. cetin.pekacar@hbu.edu.tr

2 “Cadısız masal olmaz.” (Kumuk atasözü)

3 Kumuk Türklerinin Rusya Federasyonunda yaşadıkları diğer bölgeler ve nüfusları: Kuzey Osetya-Alanya’da 18.054, Hantı-Mansi Özerk Okruğu’nda 13.669, Çeçenistan’da 12.184, Stavropol Krayı’nda 5.213, Yamal-Nenets Özerk Okruğu’nda 4.838 kişi. Nüfusun geri kalan kısmı Rusya Federasyonunun değişik bölgelerinde yaşamaktadır (Bütün sayılar Rusya Federasyonu İstatistik Kurumunun Web sitesinden alınmıştır. Bk. URL1).

4 Kumuk Türklerinin Türkiye’de yaşadıkları belli başlı köyler: Tokat’ın Üçgözen ve Kuşoturağı, Sivas’ın Yavru, Çanakkale’nin Akköprü, Doğancı, Aziziye ve Geyikkırı köyleri.

kaleme aldığı meşhur Divan’ında geçer. Kaşgarlı, *Kumuk* kelimesinin beylerden birinin adı olduğunu, onunla bir süre arkadaşlık ettiğini, ayrıca *kumuklamak* fiilinin de Kumuk kabilesine ait olmak anlamına geldiğini ve *Kumuk* kelimesinin adamın adı olduğunu belirtmektedir (Kaşgarlı 2015: 165 ve 485).

Kumuk Türkçesinde masal terimi için birçok Türk lehçesinde de görülen *yomaq* (*Yomak* kelimesinin etimolojisi için bk. Özkan 1998: 368-378) ve Arapçadan alıntı olan *xabar* (< *ḥabar*) kelimeleri kullanılmaktadır. Kumuk araştırmacıların masalla ilgili yayınlarında *yomaq* adı altında topladıkları metinlerin hepsi masal türünde iken *xabar* terimini hem masal, hem de halk hikâyesi türünden anlatılar için kullanabildikleri görülmektedir. Nitekim Kumuk Türkçesi Sözlüğünde *yomaq* kelimesinin karşılığında sadece “masal” anlamı verilirken *xabar* kelimesinin karşılığında “haber; hikâye, efsane, menkıbe” anlamları verilmiştir (Pekacar 2011: 369, 398).

Sözlü edebiyatın çok farklı dallarından zengin bir geleneğe ve birikime sahip olan Kumuk Türklerinin masalları da azımsanmayacak kadar çoktur. Çeşitli kaynaklarda farklı sayılarda yayımlanmış olan bu masalların sayısı için en somut kaynak, Abdullabekova’nın çalışmasıdır ve bu çalışmada 482 sayfa tutarında 137 masal incelenmiştir (2013: 4).

Diğer Türk boylarının masallarında olduğu gibi, Kumuk Türklerinin masallarında da tilki, kurt, ayı, eşek, kuş gibi türlü türlü hayvanlar; cin, dev, ejderha gibi olağanüstü mahluklar; cadı, yiğit, korkak, kurnaz vb. kimseler bulunur; sadece hayvanların rol aldığı masalların yanında tüm kahramanları insanlar olan masallar ve insanlarla hayvanların bir arada bulunduğu masallar da vardır. Masal tipleri de çeşitlilik arz eder. Olaylar öğrenilen geçmiş zamanda veya geniş/şimdiki zaman kipinde anlatılır. Bazı masalların terbiye edici özellikleri varken bazılarında herhangi bir ders çıkarmak kolay değildir.

Aşağıda Kumuk masallarının burada özetlenen özellikleri, Türk Dünyası Masalları Projesinde belirlenen sınırlar dâhilinde incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada betimleyici yöntem kullanılmış, diğer Türk halklarının veya başka milletlerin masallarıyla, genel atıflar dışında, herhangi

bir bakımdan karşılaştırma yapılmamıştır. Masal tipleri, formelleri, motifleri vb. konular üzerine günümüze kadar ortaya konmuş olan teorik bilgiler ve bunlarla ilgili tartışmalar, alanla ilgili kaynaklarda etraflıca yer aldığından, bu çalışmaya dâhil edilmemiştir. Ancak gereken yerlerde konuların daha iyi anlaşılması için ilgili terimler kısaca açıklanmıştır.

2. Kumuk Masal Tipleri

Sözlü halk edebiyatı ürünleriyle ilgili Kumuk kaynaklarında masallar tip bakımından “hayvan masalları” (*can- canıwarları haqındağı yomaqlar*), “sihirli masallar” (*sihrulu yomaqlar*) ve “sosyal hayatla ilgili masallar” (*yaşaw-turuş yomaqlar*) şeklinde üç gruba ayrılmaktadır. Doğal olarak Kumuk masal tiplerini daha ayrıntılı bir şekilde sınıflandırmak mümkündür. Mesela Türk masallarının sınıflandırılması üzerinde çalışan W. Eberhard ile P. N. Boratav’ın çok bilinen *Typen Türkischer Volkmarchen* isimli eserlerinde 23 ana başlık altında topladıkları masal tipleri (Aça vd. 2008: 138-139), Kumuk masallarında da görülebilir. Yine de bu çalışmada Kumuk masallarını genel bakış açısıyla incelemenin pratik faydası göz önüne alınarak, söz konusu üç tip ayrımına bağlı kalınmıştır.

2.1. Hayvan Masalları

Hayvanlarla ilgili masalların esas kahramanları hayvanlardır. Bunların çoğunda sadece hayvanlar rol alırken bir kısmında insanların da olaylara karıştığı görülür. Yine de bu ikinci tipte insanlardan ziyade hayvanlar genel duruma hâkimdir. Malum olduğu üzere bu tip masallarda hayvanlar aslında zayıf ama kurnaz, akıllı veya cesur; güçlü ama ahmak veya korkak şeklinde çeşitli insan tiplerinin temsilcisidir.

Masal kahramanı olarak karşımıza en çok çıkan hayvanlardan olan tilki; çoğunlukla kurnaz insanı temsil eder; çeşitli oyunlarla rakiplerini alt edeceğini sanır ancak hak etmediği nimetlere kavuşmak isterken başını belaya sokar; bazı masallarda ise zekâsı ve kurnazlığı sayesinde tehlikeli durumlardan kurtulur. *Yaxşılıqğa Yamanlıq* (Aliyev ve Adjiyev 1989: 24-26) masalında kendisinden yardım isteyen insanı yılanın saldırısından kurtaran tilki, kurtardığı insanın kendisine zarar vereceğini tahmin ederek onun elinden kaçıp kurtulur. Bu masalda yılan ve insan

iyiliğe kötülükle karşılık veren nankör insan tipini, tilki ise bir menfaat karşılığında iyilik yapan ve muhtemel tehlikeleri önceden sezip tedbir alan insanı temsil eder.

Tülkü-Tülkü—Tügü Altın (Aliyev ve Adjiyev 1989: 14-19) masalında ise tilki, kendi canını kurtarmak için diğer türlerden olan ayı, domuz, kurt, tavşan vb. arkadaşlarını ölüme gönderse de masalın sonunda kendisi de ölümden kurtulamaz.

Tilkiden daha akıllı veya kurnaz hayvanların görüldüğü masallardan *Cımçıq, Tülkü wa Qarğa* (Aliyev ve Adjiyev 1989: 13-14) masalında tilki serçeyi korkutarak her yıl onun yavrularını yer. Karga, serçenin tilkiden kurtulması için ona akıl verir; bu sayede serçe tilkiden kurtulur. Bilahare tilki kargayı yakalar ama karga da kurnazlığıyla ondan kurtulur.

Kurt, Kumuk masallarında sıkça görülen başka bir hayvandır ve gücüne rağmen ahmak ve korkakların rolünde karşımıza çıkar ve dinleyiciye bu tip insanlardan korkulmaması gerektiği mesajını verir. Mesela *Eşek, Ečki wa Qoyan* (Aliyev ve Adjiyev 1989: 19-20) masalında birlikte yiyecek arayan eşek, keçi ve tavşanı kurt yemek ister. Eşek ve keçi kurdu dövüp kovalarlar. Tavşan ise kavga esnasında korkudan oradan oraya koşarak kaçacak delik aramaktadır. Kurdun arkadaşları “Bu iş nasıl oldu?” diye sorar. Kurt arkadaşlarına “Bunlar bir baba, iki oğlu idi. Babaları ile büyük oğlu beni yerden yere vurarak dövdü, küçük kardeşleri ise oradan oraya koşarak sopa arıyordu. Eğer bir sopa bulsaydı hâlim nice olurdu?” der. Hasılı, aptal kurt, tavşandan bile korkmuştur.

Keçinin başrolde olduğu ve kısmen *Kırmızı Başlıklı Kız* masalını andıran *Eniligim, Señiligim, Eşikni Aç* (Gadjiyeva ve Musaxanova 1959: 20-22) masalında kurt, keçinin yavrularını, analarının kılığına girip yerse de keçi mücadeleci bir ruhla kurda saldırır ve boynuzlarıyla kurdun karnını yararak yavrularını kurtarır. Azerbaycanlı araştırmacılar, bu masal ile Sümerlerdeki keçi-canavar (veya arslan) arasında paralellikler kurmanın mümkün olduğunu; hatta bu Kumuk masalı ile Azerbaycan’dan derlenmiş olan “Şengülüm, Şüngülüm, Məngülüm! Aç qapını mən gəlim!” masalı ile mukayese edildiğinde Kumuklardan derlenmiş masalda keçinin yavrularının adlarının Sümer metinlerine daha yakın olduğunu

öne sürerler (Şamil 2011: 294-295 ve ondan aktaran: Qəzənfərqızı 2018: 118-119).

Yılan da Kumuk masallarında sıkça görülür ve ona çoğunlukla hain ve katil rolü biçilir. Yukarıda sözü geçen *Yaxşıliqğa Yamanlıq* masasında bir köylü, bir nehirde akıp giden sandığı hazine zannıyla açtığı anda karşısına yılan çıkar. Yılan, kendisini sandığa bir insanın koyup eziyet ettiğini söyleyerek intikamını, kurtarıcısı olan köylüden almak ister. Köylüyü, oradan geçen bir tilki kurnazlıkla kurtarır. Bu masalda yılanın öldürücülüğü ve hainliğine karşı kurnazlık ve hile mübah gösterilmiş olur.

Yılan Xan (Aliyev ve Adjiyev 1989: 51-58) masasında ise yılan, masalın kahramanı olan prensesin kullandığı dönüşüm aracı hâlini alır. Her ne kadar dönüşümler⁵ başka bir başlığın altında incelenmeyi hak ediyorsa da bu yazı kapsamında hayvanların kullanıldığı diğer dönüşüm araçlarından bir kaçını saymakla yetinmenin daha uygun olacağı değerlendirilmiştir. Bunlar arasında yakışıklı bir delikanlıya veya prense dönüşen yılanları, sıçanları; güzel bir kıza dönüşen kedileri, kuşları, kurbağaları vb. sayabiliriz.

2.2. Sihirli Masallar

Kaynaklarda masalın tanımı yapılırken olağanüstü, acayipliklerle dolu olay ve kahramanlar ön plana çıkarılır; masalarda “olmaz” diye bir şeyin olmadığı; her şeyin olabileceği; masal kahramanının bir anda yedi kat yerin dibine inebileceği; hayvanların, ağaçların, kuşların dile gelip konuşabileceği, kılık değiştirip insan olabileceği vurgulanır (Aça vd.

5 Şenocak’ın ifadesiyle “Dönüşüm; şimdiyi, anı, varlığın var olduğu alanı değiştirmek, kalıplaşmış yaşamı biçimden kurtararak özgürlüğe kavuşturmak bir anlamda yeniden var olmaktır. Varlığın dönüşüm dileğinin gerçekleşmesi, isteyerek dönüştüğü ya da istemeden dönüştürüldüğü nesneler ve dönüşümlerin iyi/kötü, güzel/çirkin olumlu/olumsuz özellikleri, kişinin temsil ettiği değerler merkezinde anlam kazanır. Bu bilgiler bizi varlığın iradeli, erdemli vb. ya da tam tersi vasıflara sahip olduğu yargısına götürür.” (2010: 22). Özdemir de dönüşüm konusunda şunları söyler: “Dönüşüm motifi genel anlamda ‘don değiştirme’ olarak bilinir ve bütün insanlığa mal olmuş bir düşüncedir. Abdülkadir İnan, kahramanların suret değiştirmelerinin, hayvan, ağaç ve başka şekillere girmelerinin, canlarını bir hayvan, özellikle kuş şeklinde saklamalarının bütün kavimlerin masallarında görülen bir motif olduğunu söyler” (2018: 317).

2008: 137-138). Dolayısıyla masalların çoğu aslında gizemli ve sihirli olaylarla örülüdür. Bu durum Kumuk masalları için de geçerlidir.

Qəzənfərqi, Azərbaycan ve Kumuk Türklerinin folklor ilişkilerini incelediği çalışmasında sihirli masalları “Məişət sehrli nağılları” ve “Qəhrəmanlıq sehrli nağılları” şeklinde iki gruba ayırmış ve bunlardan ilkinde hadiselerin daha çok aile-hane halkı (veya insan ilişkileri) zemininde cereyan ettiğini; bazen iki sevgilinin birbirine kavuşması için, bazen de haksızlığa karşı olumlu tipin gücünün yetmediği durumlarda sihirli güçlerden faydalandığını; “Qəhrəmanlıq sehrli nağılları”nda ise kahramanın doğumundan itibaren tüm davranışlarında olağanüstülüğün müşahade edildiğini, kahramanın görevinin adaletsizliğe karşı savaşmak olduğunu, bazen, kahramanın doğumunun ilk anlarında adaletsizliğe maruz kaldığını belirtir. (2018: 121).

Diğer halkların masallarında olduğu gibi Kumuk masallarında da kahramanlar; insanların küçük gördüğü, tembel, korkak, çelimsiz, aptal gibi olumsuz tipler gibi takdim edilse de, masalların ilerleyen kısımlarında olağanüstü başarılar kazanırlar, zengin olurlar, güzel bir kızla evlenirler. Örnek olarak *Amanat wa Dewler* (Aliyev ve Adjiyev 1989: 59-69) masalının kahramanı olan Amanat, babasının gözünde dik başlı, haylaz, yaramaz bir çocuktur. Babası çocuğunun yaramazlığından, haylazlığından ve insanların ayıplamasından bıkip ne yapacağını bilemeden çaresiz bir şekilde yaşarken çareyi, bir dağın ardında yaşayan üç kötü deve oğlunu emanet etmekte bulur. Babasının beğenmediği Amanat, kazandığı başarılar ve kahramanlıklarla devleri bile şaşırtır ve korkutur. *Gök Tananı Bahası*’nda (Aliyev ve Adjiyev 1989: 173-181) masal kahramanı olan genç, aklını kullanarak ve çeşitli hileler yaparak haramileri maskaraya çevirdiği gibi masalda onların hanı olarak takdim edilen reislerini bile alt eder.

Öte yandan *Nasibin İzley Çıqgan Adamnı Yomagi*’nda (Aliyev ve Adjiyev 1989: 114-117) olduğu gibi masal kahramanı, kendisine sunulan fırsatları tepen ahmak tipinde gösterilir ve dinleyicilere, hayatlarında önlerine çıkan fırsatları değerlendirme hususunda uyanık olmaları tavsiye edilmiş olur.

Yılan Han (Aliyev ve Adjiyev 1989: 51-58) masalında yılan, mes-cide giden yaşlı bir adamın ayakkabısına girip çöreklenir. Ayakkabıdan çıkma karşılığında adamdan kızını ister. Babasının sözünden çıkmayan kız, yılanın babasına tarif ettiği kulübeye gider. Kulübede yılan bir delikten çıkıp kızın yanına gelir ve yakışıklı bir delikanlıya dönüşür.

Amanat ve Dewler (Aliyev ve Adjiyev 1989: 59-69) masalında Kara Kuş, güzel bir kıza dönüşür. Kuşlar, yılanlar, atlar ve başka hayvanlar masal kahramanının arzusuna ulaşmasına yardım ederler.

Ramstedt'in derlediği başlıksız bir masalda hanın askerlerinden biri, hanın karısıyla yaşadığı gayrimeşru ilişki sonucu sahip olduğu çocuğunu ormana bırakır. Ormanda bir arslan, çocuğu emzirerek büyütür (1991: 30).

Bir Kumuk atasözü *Enem qoşulmay yomaq bolmas* “Cadısız masal olmaz, içinde cadı olmayınca masalın tesiri olmaz.” der. Cadılar (veya kocakarılar) Kumuk masallarında *enem* veya *albaslı* adıyla geçer. *Enem* adıyla geçse de *albaslı* adıyla geçse de cadılar masal kahramanlarına bazen yardım eder, bazen de düşman olurlar. *Kim Kim Uyaw Kim Uyaw* (Aliyev ve Adjiyev 1989: 89-95) masalında *albaslı* adıyla geçen cadı kadın, masal kahramanı Külbay’ı⁶ ve ağabeylerini yemek ister ancak tembelliği ve korkaklığıyla bilinen küçük kardeş Külbay, cadıyı yenmesini bilir. Bu masalın bir varyantı niteliğinde olan *Külbayın Yomağı*’nda da (Aliyev ve Adjiyev 1989: 120-121) yine adı Külbay olan masal kahramanı, cadıyı öldürür; bunun üzerine cadının yutarak öldürdüğü insanlar da dirilirler. Külbay, kendi adını taşıyan başka bir masalda üç kardeşin küçüğü olan, beceriksiz, sakar bir kahraman olarak karşımıza çıkar ama masalın sonunda yaptığı bir sakarlığın şansa dönüşmesiyle kardeşlerin servete kavuşmalarını sağlar (Gadjiyeva ve Musaxanova, 1959: 237-244).

6 *Külbay* Kumuk Türkçesinde “uykucu, miskin, tembel; evinde oturmayı seven kişi” anlamındadır.

2.3. Sosyal Hayat İle İlgili Masallar

Sözlü edebiyat ürünleri üzerine çalışan veya metin yayını yapan Kumuk araştırmacıların *yaşaw-turuş* başlığı altında topladığı masallar incelendiğinde bunların doğrudan insanların masal kahramanı olduğu ve insan ilişkilerini konu edindikleri görülür. Sonuçta bunlar insan ilişkileri ve yaşantıları ile ilgili olduğundan, elinizdeki bu çalışmada bu tip masallar için “sosyal hayat ile ilgili masallar” tabiri kullanılmıştır. Bu tip masalarda “uyanık”, kurnaz, aptal veya aptal ama şanslı kişiler, kadınlar, mollalar, uçkuruna gevşek adamlar veya dayanışma örneği kardeşler başrolde kendilerine yer bulurlar.

Ramstedt’in 1904 yılında Yaxsay (Aksay)’dan derlediği başlıksız bir masalda (1991: 33-34) üç kardeşten küçük olanı çok aptal olmasına rağmen çeşitli hayvanlarla yaptığı alışverişlerde çok para kazanır ama sadece sattığı malların parasını almakla yetinir; paraların gerisini ağabeyleri alır. Gerçekte küçük kardeş ticaret yaptığı hayvanlara bir şeyler sattığını sansa da muhataplarının bundan tabii ki haberleri yoktur. Mesela aptal kardeş bir seferinde bir kargaya sattığını sandığı öküzün karşılığını almaya geldiğinde, karga “Gak!” (Metinde “Kak!”) diye bağırır, aptal oğlan “Ağacı mı kakayım?” deyip ağacı salladığında ağacın yaprakları altın akçe olup dökülür. Fakat o sadece 9 altın alıp evine döner. Ağabeyleri paradan pay isterler. Aptal kardeş geride daha çok altın olduğunu söyleyince ağabeyleri gidip geriye kalan altınları arabalara doldurup alırlar. İlginç olan durum, bu masalın kahramanı için kullanılan ismin *Abdal* olmasıdır. Kumuk Türkçesinde *abdal* kelimesinin iki temel anlamı vardır: “aptal, ahmak, budala” ve “münzevi, inzivaya çekilmiş.” (Pekacar 2011: 21). Masal kahramanı olan *Abdal*’ın yaptıkları burada verilen her iki anlama uyar gibi görünse de ikinci anlamın bu kahramana yakıştırılması da ihtimal dışında tutulmasa gerektir.

Kumuk masallarında şansın her zaman yaver gitmeyeceği, tesadüflerle gelen başarılarla güvenilmemesi gerektiği durumlar da hikâye edilir. Şawxalın wa Çengertkini Yomağı’nda (Aliyev ve Adjiyev 1989: 161-163) masalın kahramanı olan ve kocası öldükten sonra çocuklarıyla bir başına kalan ve ormandan keserek sattığı odunlarla geçimini sağ-

lamaya çalışan kadın, bir kişinin akıl vermesiyle başka bir diyara göç ederek orada kendisini falcı olarak tanıtır ve bu yolla çok para kazanır; hatta hanın çalınan hazinesini ve develerini tesadüfen bulduğu hâlde fal bakarak bulmuş gibi göstererek hanın gözüne girer. Garip gibi görünen husus ise, masalın sonunda hanın avucuna sakladığı bir çekirge ile kadını sınamak istemesi; fakat kadının, hanın avucundaki şeyi bilmediği hâlde içine düştüğü durumdan yakınmak anlamında söylediği “Bir sıçradın, kurtuldun; iki sıçradın, kurtuldun; üçüncüde tutuldun. Anası ölesice çekirge!” sözleriyle sınavı kazanmasıdır. Dinleyiciler bu sınavda kadının foyasının ortaya çıkmasını beklerken kadın, şaşırtıcı bir şekilde sınavı kazanmıştır. Yine de dinleyicinin bu masal sayesinde tesadüflere ve şansa fazla güvenilmemesi gerektiği mesajını aldığı söylenebilir. Bu masalın daha geniş varyantı olan Çengertki Qadi masalında (Aliyev ve Adjiyev 1989: 150-154) ise kahraman bir çobandır ve hikâye üç aşağı beş yukarı aynıdır.

Kumuk masallarında genellikle kardeşler dayanışma içindedir veya birbirlerine rakip olmazlar. *Ağa-İni* masalında (Aliyev ve Adjiyev 1989: 166-167) iki kardeş birbirlerine yardımda kusur etmez ve bunu karşılık beklemeden yaparlar. *Ayqız* masalında da (Aliyev ve Adjiyev 1989: 79-82) bir padişahın oğlu olan üç kardeşin arasında herhangi bir çekişme görülmez fakat başarılı olan, küçük kardeşir.

“Uçkuruna gevşek” kişiler Kumuk masallarında da nasiplerine düşen payı alırlar. Bunlardan biri de molla tipidir. Ramstedt’in Yaxsay’da Bektemirov adlı kaynak kişiden derlediği isimsiz bir masalda (1991: 36-38) bir adam oğlu ve karısıyla hacca giderken kızını okuması için mollaya verir. Molla bu kıza yakınlaşmak isteyip de kız karşılık vermeyince onu “kahpe” iftirasıyla babasına şikâyet eder. Babası kızı öldürmesi için oğlan kardeşine emir verir. Kız kardeşine kıyamayan oğlan, onu öldürmüş gibi ormana bırakır ve bir hayvanın kanını bulaştırdığı kız kardeşinin gömleğini babasına getirir. Kızın macera dolu yolculuğunda karşılaştığı Ali Han ona âşık olur ve evlenirler. Kız bir süre sonra annesini babasını özlediğini söyleyip Han’dan izin alır ve askerlerin korumasında yola çıkar. Yolculukta kız önce bir askerin, sonra da bir kocakarının oğlunun

taciz teşebbüsüne muhatap olsa da hepsinden kaçıp kurtularak babasının evine ulaşır. Babasına olan biteni anlatır. Babasına çağırtıp oraya topladığı bütün ahlaksızları öldürür. Ali Han, kızın yaşlı babasına güvey olur ve masal mutlu sonla biter.

2.4. Kumuk Masal Kitaplarında Yer Alan Diğer Anlatı Türleri

Kumuk masal kitaplarında efsane, kıssa, halk hikâyesi gibi türlere de rastlanır ancak burada bu tür anlatıları incelemek yerine birkaçının konusunu özetlemekle yetinilmesi uygun olacaktır. Bunlardan kıssa örneği sayılabilecek olan Lokman hikâyesi, İslam dünyasında ünlü olan Hz. Lokman ile ilgilidir ve kendisine inanmayan birinin başına gelen felaketleri anlatır. Malum olduğu üzere Hz. Lokman, Kur'an-ı Kerim'de aynı adlı surede geçer. Bu nedenle İslam dünyasında popülerdir; bilhassa efsanelere ve başka anlatı türlerine konu olmuştur.

Efsane türünden sayılabilecek anlatılardan biri “Şifa testisi” adını taşır. Efsaneye göre bir kız, bir Çerkez prensi ile evlenecektir ama düğün günü kopan müthiş bir fırtınada kız kaybolur. Kız, babasının rüyasına girer ve babasına evde bir testi olduğunu, bu testinin suyunun insanlara şifa olacağını söyler. Gerçekten de kızın babası uyandığında testiye bulur. Efsaneye göre o testi yüz yıl boyunca insanlara şifa olmuştur.

“Âşıkların kutsal taşlara dönüşmesi” anlatısı da bir efsanedir. Bu efsaneye göre birbirlerine âşık olan iki gencin evlenmesine izin verilmez. Sonunda oğlan kızı kaçıtır ama arkalarından takip edenler onları yakalayacağı sırada genç âşıklar Tanrı'dan kendilerini taşla çevirmesini dilerler ve gerçekten gençler taş oluverirler. Taş kesilme, evrensel bir motif olup efsanelerle özdeşleşmiştir. Başka bir efsane de birbirlerini kaybeden erkek ve kız kardeşin kuşa dönüşmesiyle ilgilidir.⁷

3. Kumuk Masallarının Şekil Yapısı

Diğer halkların masallarında olduğu gibi Kumuk masalları da “başlangıç/ giriş”, “ana metin/masalın kendisi” ve “bitiş” bölümlerinden

⁷ Türk Dünyası efsanelerinde değişme motifi hakkında daha geniş bilgi için bk. Ergun 2000.

oluşur. Olaylar öğrenilen geçmiş zaman veya geniş/şimdiki zaman kipinde, diyaloglar dışında 3. kişi ağzından anlatılır.

Genel özellikleri itibarıyla mensur tür olduğu bilinen masalların içinde manzum parçalar da olabileceği bilinmektedir. Kumuk masalları için de aynı durum söz konusudur, yani içlerinde ya hiç manzum parça yoktur ya da az bir kısmında birkaç manzum parça bulunur. Örnek olarak *Börünü de Tülkünü de Inge Salğan Porsuq* masalında da porsuk, masalın sonunda, aynı zamanda bitiş formeli işlevini de gören şu “sarın”⁸ okur (Gadjiyeva ve Musaxanova 1959: 16):

Bin yaşasın koyun çobanı,
Porsuğa yardım etti,
Çoban ile bir olup
Porsuk muradına erdi.

Az da olsa, tekerleme türünde, bazı kelimeleri anlamsız veya anlamı unutulmuş manzum giriş formellerine de rastlanmaktadır. *Eñiligim, Señiligim, Eşikni Aç* (Aliyev ve Adjiyev 1989: 22-22) masalının girişi böyledir:

Haber haber haplis,
Hanbegine Adiyliş,
Gülme Mama,
Gülsene Patima,
Yarım baş Kıştey.
Tüfek attım geyiğe,
Vuramadım yüksekteydi,
Derisi tüfek kılıfına,
Boynuzu hançer sapına,
Boş sucuk Ali’ye,
Dolu sucuk Veli’ye
Tabak dibi Bolat’a
Ölümçül çiban çıksın

8 *Sarın*: Kumuk Türklerinde maniye karşılık gelen nazım şekli.

Çilek Mahammat'a.

Dinleyiciyi masala hazırlama işlevi üstlenen başlangıç/giriş formeli örnekleri Kumuk masallarında az görülür. Masala genellikle ya doğrudan başlanır ya da “Bir varmış, bir yokmuş, bir yerde yaşayan bir tilki varmış.” şeklinde kısa bir sözle girilir.

Bununla birlikte giriş formeli özellikleri taşıyan bazı kısa metinler, ayrı bir masalmış gibi masal kitaplarında kendilerine yer bulabilmektedir. Ramstedt'in Aksay (Yaxsay)'da Bektemirov adlı kaynak kişiden derlediği 1 ve 2 numaralı metinler, “yalanlama” türünden giriş formelleri için iyi birer örnektir (1991: 16)⁹:

“Bir turna-wut ta bir yımurtqa-waş ta bolgan, bir dağı qıl-woyun na bolgan. bu üçöw de yürgön yürgön, bir tataulga yoluqgan. turna-but atılğan tatauldan, butları sınıp qalğan. bu yerde turna-wut ölgön. yımurtqa-waş yalap yiwerip başına urğan, başı sınğan. o yerde yımurtga-waş ta ölgön. qıl-woyun iyy [dep] qıçırgan, boynu tüşüp ölgön.”

“Bir turna bacaklı, bir yumurta başlı ve bir de kıl boyunlu varmış. Bu üçü gitmiş gitmiş, bir su arkına gelmişler. Turna bacaklı arktan atlamış, bacakları kırılmış; Turna bacaklı orada ölmüş. [Bunu gören] Yumurta başlı, başına vurarak ağlamaya başlamış, başı kırılmış. Orada Yumurta başlı da ölmüş. Kıl boyunlu ‘ooyy’ diye bağırmış, boynu kırılmış, o da ölmüş.”

Yukarıdaki metin, Adjiyev'in yayımladığı kitapta biraz genişlemiş hâliyle kitabın masallar bölümüne alınmıştır; üstelik “sosyal hayat ile ilgili masallar” (*yaşaw-turuş yomaqlar*) bölümüne! Bu noktada akla gelen “Masal mı tekerlemeden çıkar, tekerleme mi masaldan?” sorusunun cevabını konunun uzmanlarına bırakmak gerekiyor.

Ramstedt'ten alınan 2 numaralı metin de yalanlama türündendir. Nitekim anlatıcı bu tekerlemenin sonunda sözlerinin yalan olduğunu açıkça ifade eder (1991: 16-17):

“Meni bir xorazım bar ede. şo xorazımni men yege turup boynın yara etgen[men]. men barıp aytım toxterge: “xorazımni boynı yara

9 Ramstedt'in metinlerinde onun yazı çevirimine sadık kalınmaya çalışılmıştır.

bolgan. şogar ne sürtsem saw bolur?” dep ayttım. doxtur maga aytti: “xorazni boynına qozni aşın tüyüp salsañ saw bolur.” dew aytti. men qozni aşın tüyüp saldım xorazni boynına.”

bir eki cumadan xorazamni boynına qoz terek çıgıp kele. bu terek ösüp ullu bolgan. terekni üstüne de minip qoz aşay turadım. qarayman örgö. beş altı desetin yer bar xorazni boynuna bitgen terekni üstüne. şö yerni üstünnen bir qoyan qaçıp baradı. qolım mulan urup yibergeren edem qoyannı götüne, qoluma kagız yawıştı. kagızni için açıp oxıdım: bar sözüm yalğan çıqtı.

“Benim bir horozum vardı. O horozumu [arabaya] koştüğüm için boynu yara olmuştu. Doktora gidip sordum: ‘Horozumun boynu yara olmuş. Yarasına ne sürersem iyileşir?’ Doktor ‘Ceviz içini ezip sürersen iyileşir’ dedi. Ben de ceviz içini ezip horozun boynuna sürdüm.

Birkaç hafta sonra baktım, horozumun boynundan ceviz ağacı çıkıyor. Ağaç büyüdü büyüdü, kocaman oldu. Ağaca çıkıp ceviz yemeye başladım. Yukarı baktım, horozun boynunda biten ceviz ağacının üstünde beş altı hektar yer var. Orada bir tavşan kaçıp gidiyor. Elimle tavşanın kıkına vurduydum, elime bir mektup geldi. Mektubun içini açıp okudum: Bütün sözlerim yalan çıktı.”

Kumuk masallarında bitiş formelleri de az ve kısadır. Bitiş formeli olan masallarda anlatıcı, genellikle masalı mutlu sonla bitirmek, dinleyicilere de aynı mutluluğu dilemek üzere şuna benzer sözlere başvurur: “Böylece onmayıp büyümeyip devler kalmış; onup büyüyüp yiğitler ile Kuhat Bahadır kalmış.”

Bazen de masal anlatıcısı, masaldaki olayların, durumların gerçekten yaşanmış olduğu hissini uyandırmak amacıyla masalın sonunu süsler. Sanki, anlattığı masaldaki olayları kendisi de görmüş, yaşamış gibi masalı bitirir (Aça vd. 2008: 142). *Gök Tananı Bahası* masalında böyle bir bitiş örneği vardır: “O genç benim arkadaşım idi. Onun toyunda o yerlere bana da gidip gelmek düştü. Ata binip çıkmıştım, yolda yoruldu, eşeğe binip dönmem gerekti. Yol uzayınca masal da uzadı.” (Aliyev ve Adjiyev 1989: 173-181). Veya Şawxalnı wa Çengertkini Yomağı’nda olduğu gibi anlatıcı şöyle bir ifadeye başvurur: “O kadının yanına ben de

gittim ama onu yenemedim. Sizin aranızda onu yeneceğine inanlarınız varsa onun köyüne doğru yola çıksın. Giderken yol üzerinde bize de uğrayıp konuğumuz olun.” (Aliyev ve Adjiyev 1989: 161-163).

4. Kumuk Masallarının Dil ve Üslubu

Burada Kumuk masallarının dil ve üslup özellikleri hakkında kısa bilgiler verilecek, bu konuda daha geniş ve doyurucu bilgiye ulaşmak isteyen okuyuculara U. B. Abdullabekova’nın 137 Kumuk masalı üzerinden hazırladığı Kumuk halk masallarının dil ve üslup özellikleri konulu çalışması tavsiye edilmekle yetinilecektir (Abdullabekova, 2013). Anılan araştırmacının aynı konuda makaleleri de vardır. Bu bölümün yazımında da önemli ölçüde söz konusu kaynaktan faydalanılmıştır.

Kumuk halk masallarının giriş formelleri, olumlu ve olumsuz karakterlerin belirli sözlerle vurgulanması suretiyle dinleyiciyi daha metnin başında yakalayacak sözlerle oluşturulur. En tipik ve basit olumlu karakter formeli “Bir zamanlar zengin bir adam varmış.” şeklinde olabilir ve sıradan insanlardan oluşan dinleyicileri, zengin kişinin başına neler geleceği merakı sarar.

Olumsuz karakter formelleri “Bir varmış, bir yokmuş; üç oğlan kardeş varmış. En küçüğü Külbay imiş.” örneğinde olduğu gibi olumsuz karaktere, olumsuz anlamlar çağrıştıran bir ad veya unvan verilerek oluşturulabilir. *Külbay*, Kumuk Türkçesinde “uykucu, miskin, tembel, işe yaramaz” anlamındadır. Böylece masalın başında asıl kahraman “küçük”, “tembel” veya “korkak” gibi olumsuz sıfatlarla takdim edilirken dinleyici; küçük, yani zayıf olanın tarafını tutmaya yönlendirilir ve onlarda kahramanın yapacaklarını merakla bekleme arzusu uyandırılmış olur. Kumuk masalları arasında kahramanın adı *Külbay* olan birkaç masal vardır ve bunlar Anadolu masallarındaki “Keloğlan” tipini andırır ki bu da araştırılmayı hak eden bir husustur.

Kumuk masallarının dili, Türk lehçelerinin ortak morfolojik özelliği gereği, fiillerin cümle sonunda yer alması ve ses paralelliği yaratacak şekilde aynı kip ve şahıs ekleriyle bitmesi sayesinde, kulağa hoş gelen bir kafiye yaratır. Kumuk masallarının giriş formellerinde fiiller öğrenilen

geçmiş zamanda iken, masalın asıl bölümünde, diyaloglar hariç, genellikle şimdiki veya geniş zamandır.

Masalların diğer dil ve üslup özellikleri arasında, pekiştirme amacı güden tekrarların (ikileme) çokça kullanılması sayılabilir. Mesela eş anlamlı tekrarlar (*ağa-iniler* “büyük ve küçük erkek kardeşler”, *mun-ça-onça* “çok fazla”, *iş-hal* “iş güç”, *wazir-wakil* “vezir-vekil”, *aqır-qı-çır-* “bağırıp çağırarak”, *arıp-talıp* “yorgun argın düşüp”, *aşap-içip* “yiyip içip”, *aş-suw* “yiyecek içecek”, *et-but* “et but”, *qol-qoltuq* “dere tepe”, *mal-matah* “mal mülk”, *ata-anası* “anası babası” vb.); zıt anlamlı tekrarlar (*geçe* - *gün* “gece gündüz”, *yıla* - *küle-* “güle ağlaya”, *az* - *köp* “az çok”, *ullu* – *giççi* “büyük küçük”, *yaxşı* - *yaman* “iyi kötü”, *kök* - *yer* “yer gök” *yuxulu-uyawlu* “uyur uyanık”, *batıla-batılmay* “bata çıka” vb.) aynen tekrarlar (*pışgırıp-pışgırıp* “soluk soluğa”, *süygen-süygen* “isteği dileği”, *tülkü-tülkü* “tilki-tilki”, *tapur-tupur* “takır tukur”, vb.) bu kullanıma örnek gösterilebilir.

Masallara akıcılık kazandırması bakımından önemli bir üslup etkisi kazandıran tekerlemeler Kumuk masallarında az görülür. Qəzən-fərqızı, Kumuk masallarında tekerlemelerin az olmasını, Kumuk masallarının yeterince iyi derlenmediğine bağlasa da (2018: 128) bu durumun Kumuk Türklerinin toplumsal yapısı ve yaşayış tarzlarıyla ilgili olabileceği, araştırılmaya değer bir konu olmaya aday gösterilebilir.

5. Kumuk Masallarında Zaman ve Mekân

Hayvan masallarında mekân; kırlar, orman, dere vb. özel ismi olmayan yerler dışında belirsizdir. İnsanlarla ilgili masalarda ise yukarıdakilere ilave olarak köy, şehir, kale, ada gibi yerler işin içine girer. *Gök Tananı Bahası* masalında (Aliyev ve Adjiyev 1989: 173-181) olduğu gibi gerçekte var olan Yaxsay kentinin adı verilse de bunun gerçekteki kentle alakası yoktur. Çünkü bu masalı okuyanlar veya dinleyenler, adı geçen Yaxsay kentinin halkından hanına kadar herkesin harami olduğu zannına kapılabilir. Zaten kaynaklarda, masalarda genel olarak zaman ve mekân mefhumunun bulunmadığı; kimi masalarda yer adı anılsa bile burada bir bilinmezliğin, bir belirsizliğin söz konusu olduğu; yer isimlerinin masalın anlatımında öneminin olmadığı; sözü edilen yer isimleri-

nin yerine başka yer isimleri konulduğunda anlatının etkilenmediği ifade edilir (Aça vd. 2008: 137).

Amanat wa Dewler masalında (Aliyev ve Adjiyev 1989: 59-69) olduğu gibi yiğitler (veya Kumuk Türkçesindeki özgün karşılığıyla *nart*-lar), ulaşılması zor yerlerde, bir dağın ardında ve/veya devasa kalelerde yaşarlar. Onların yaşadığı yerler, sıradan insanlardan çok uzaktadır. İnsanlar çok önemli bir işleri olmadıkça oralara gitmezler.

Aygız masalının kahramanı, adından da anlaşılacağı üzere bir kızdır ve bu kız da yiğitler (*nart*) gibi yüksek surlarla çevrili kalesinde yaşar; geceleri ava veya yağmaya çıkar, gündüzleri kalesinde uyuyarak dinlenir (Aliyev ve Adjiyev 1989: 79-82).

Cadılar veya kocakarılar insanlardan uzakta ya bir mağarada (*Amanat ve Dewler*) ya da ormanın içinde bir evde yaşarlar (*Aygız*).

Masallarda yer mefhumu gibi, zaman mefhumu da belirsizdir. “Evvel zaman içinde” şeklinde belirsiz bir zamandan söz edilir. “Hangi zaman, hangi tarih” diye sorulduğunda, açık, kesin bir cevap alınmaz (Aça vd. 2008: 137). Bununla birlikte masal anlatıcısı bazı masalların sonunda masal kahramanlarının veya onların çocuklarının hâlâ yaşadığını, hatta kendisinin bizzat onları gördüğünü söyler. Böylece anlatıcı, masalı masal olarak dinleyenlerde, anlattıklarının gerçekmiş gibi bir his uyandırmasını sağlamış olur. Örnek olarak, yukarıda “Kumuk masallarının şekil yapısı” bölümünde de söz konusu ettiğimiz *Gök Tananı Bahası* (Aliyev ve Adjiyev 1989: 173-181) masalında anlatıcı, masalını burada ifade ettiğimize benzer şu sözlerle bitirir: “O genç benim arkadaşım idi. Onun toyunda o yerlere bana da gidip gelmek düştü. Ata binip çıkmıştım, yolda yoruldu, eşeğe binip dönmem gerekti. Yol uzayınca masal da uzadı.”. *Emen Terek* (Aliyev ve Adjiyev 1989: 159-161) masalında ise anlatıcı masalını “Ali’nin çocuklarının çocukları hâlâ bizim köyde yaşıyorlar.” diyerek bitirir. Buna benzer başka bitirme formelleri, birçok Kumuk masalında görülebilir.

6. Kumuk Masallarında Mitlerle İlgili Öğeler

Masallarda görülen İyi-kötü, aydınlık-karanlık, yer altı-gökyüzü, güzel-çirkin gibi zıtlıkların yanı sıra mitolojik nesneler ve kahramanlar

da masal dünyasında okuyucuyu gerçekliklerle hatta kendisiyle yüzleştiren unsurlardır. Sahanın uzmanlarınca mitolojinin uzantıları olarak görülen masallar, bireyi öze dönüş yolculuğunda uyaran, ona rehberlik yapan sembolik gerçekliklerle doludur.

Mitolojik öğeler denilince akla yalnızca olağanüstü canlılar ya da varlıklar, hayvanlar gelmemelidir. Madde, düşünce, coğrafi şekil, mekân, bitki vb. birçok husus mite dair tasarımları akıllara getirebilir. Kumuk masallarının mitoloji ile ilgisini ve masallarda görülen mitolojik öğeleri daha geniş bir çalışmaya bırakarak burada Kumuk masallarında mitlerle ilgili görülen şahıslar, kötülük kaynakları, iyilik kaynakları, mitolojik mekânlar vb. öğelerin başlıcalarını saymakla yetinelim¹⁰: *Tengiri* “Tanrı”, *Sulah* “Su tanrısı”, *Albaslı qatın* “kocakarı, cadı”, *Enem* “kocakarı, cadı”, *acdaha* “ejderha”, *dew* “dev”, *bir gözlü dew* “tek gözlü dev”, *şaytan* “şeytan”, *cin* “cin”, *suwanası* “su cini”, *peri* “peri”, *nart* “yiğit”, *qaraquş* “kartal”, *cennet* “cennet”, *axırat* “ahiret”, *almas taw* “elmas dağ” vb. (Abdullabekova, 2013: 14).

7. Sovyet Devrimi Sonrasında Kumuk Masalları

Gadjıyeva ve Musaxanova’ya göre Sovyet Devriminden sonra da Kumuk halkı masal yaratmaya devam etmiştir. Onlara göre Devrimden önce “emekçi halk”ın sıkıntıları konu edilirken Sovyet döneminde yaratılan masallarda mesut, sevinçli yaşantılar anlatılır (1959: 8). Ancak oldukça soyut kalan bu iddiaları için yazarlar, Sovyet döneminde yaratılan masallara örnek vermezler. Bununla birlikte Sovyetler Birliği döneminde diğer birçok sosyal konuda olduğu gibi masallara da Parti ideolojisi doğrultusunda müdahale veya düzenleme yapıldığı tahmin olunabilir. Bu durumun kesin olarak ortaya konabilmesi için Devrim öncesi derlenip yazıya geçirilen masallarla Devrim sonrasında yayımlanan masalların karşılaştırılması gerektiği açıktır.

Böyle bir karşılaştırma imkânını, şimdilik, Altay Dilleri Teorisi’nin kurucusu Ramstedt’in 1904 yılında Dağıstan’da bizzat kaynak kişilerden derlediği masallarla yapabiliriz. Ancak bu karşılaştırma, sadece

10 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Şimşek ve Şenocak 2020.

masalların dili ve konularıyla ilgili ve yüzeysel olabilecektir. Ramstedt'in derlediği masalların konusuna bakıldığında, bunlar arasında yetişkinlere yönelik masalların da bulunduğu görülmekteyken, Devrim sonrasında yayımlanan masalarda çoğunlukla pedagojik amaçla olsa gerek, çocuklara yönelik masalların seçildiği görülmektedir. Dil açısından bakıldığında ise Ramstedt'in derlediği masalarda kaynak kişilerin özgün diyalektini yansıttığı, hatta bunun için özel çeviri yazı sistemini kullandığı; Devrim sonrasında yayımlanan masalların dilinin ise Kumuk Türkçesi yazı diline uydurulduğu görülür.

Buna benzer konulara Kumuk edebiyat tarihçisi ve eleştirmeni olan Sultanov da *Qumuqları Adabiyatı* adlı eserinin “*Yomaqlar, atalar sözleri wa aytıwlar*” başlıklı bölümünde kısaca değinmiştir. Bu tespitlerden öne çıkan birinde, Devrim sonrası yayınlarında masalların dilinin “düzenlenmesi” ve “yeni dil özelliklerinin kullanılması” sebebiyle onların dili hakkında fikir yürütmenin zor olduğunu vurgulamış olması örnek olarak verilebilir. Bu bağlamda Sultanov, yazar ve yayıncı adı vermeden 1959'da yayımlanan *Qumuqları Yomaqları va Xabarları* adlı eserden örnekler vermiş ve böyle “düzenlenmiş dil” ile yayımlanan masalları anlatanları kimsenin dinlemeyeceğini belirtmiştir. Sultanov'un burada eleştirdiği kitabın, adıyla ve yayın yılıyla Gadjiyeva ve Musaxanova'nın 1959'da yayımladıkları kitaptan başkası olma ihtimali sifıra yakındır. Öte yandan yazar, 1954 yılında *Dosluk* almanağının 3. sayısında yayımlanan masalları derleyen ve yazıya geçiren Atkay'ın, metinlerin diline sadık kaldığını, bu masalların zevkle okunduğunu ilave etmiştir (Sultanov 1964: 36-37).

Sultanov'un kitabında değindiği başka bir dikkat çekici husus, Sovyet döneminde yazılan masallar üzerinde durmasıdır. Bunlar için iyi bir örnek, meşhur masal derlemecisi Ayav Akavov'dur. Sultanov'a göre Akavov aynı zamanda usta bir masal yazarıdır. Akavov, İkinci Dünya Savaşından sonra yazdığı *Toquz Başlı Ajdahani Öltürgen Nart Esenbolat* masalında, Hitler gibi kötü örnekleri ejderha ile simgeleştirmiş ve Sovyet halklarının her saldırıya karşı üstün gelecekleri mesajını vermiştir. Sultanov, bu masalın ideolojik amaçları olmasına rağmen Akvov'un ustalığı

sayesinde mükemmel bir halk edebiyatı ürünü hüviyeti kazandığı kanaatini dile getirmiştir (1964: 41-43).

8. Kumuk Masalları Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Burada Kumuk masalları üzerine yapılmış çalışmaların başlıcaları kısaca tanıtılmaya çalışılacaktır. Kumuk araştırmacıların kaleme aldığı bazı kaynaklarda Kumuk masalları üzerine yapılmış yayınlar hakkında soyut bilgiler göze çarpıyor. Mesela Gadjiyeva ve Musaxanova (1959: 9), N. Semenov'un 1895 yılında yayımladığı *Түземцы Северовосточного Кавказа* "Kuzey Doğu Kafkasya'nın Yerlileri" adlı kitabında Kumuk halk edebiyatından örnekler bulunduğunu söylese de bu kitapta "Kumuk ovasının sakinleri kimlerdir?" başlıklı etnografik ve tarihsel araştırma denemesi, Terek bölgesi Kumuklarının halk gelenekleri üzerine yazılar ve bazı Kumuk halk şarkılarının Rusça çevirileri dışında herhangi bir Kumuk masalına rastlanmamıştır.

Yine Gadjiyeva ve Musaxanova, 1881 - 1929 yılları arasında yayımlanan *Sbornik Materialov Dlya Opisaniya Mestnostey i Plemyon Kavkaza*¹¹ Dergisinde Kumuk folklorundan örnekler bulunduğunu yazsalar da (1959: 9) bu dergi üzerinde yaptığımız incelemede ve Serdar Karaca (2015)'nin anılan dergi üzerine yaptığı etraflı çalışmasına baktığımızda adı geçen dergide Kumuklarla ilgili birçok bilgiler, sözlükler ve halk şiiri örnekleri olmasına karşılık herhangi bir masal metnine rastlayamadık.

Altay Dilleri Teorisinin kurucusu Ramstedt, Kumuk Türkçesinin tüm Kuzey Kafkasya'da hangi sebeplerle "lingua franka" olarak kullanıldığını araştırmak amacıyla 1904 yılında geldiği Dağıstan'da bizzat kaynak kişilerden ve onların telaffuz özelliklerini yansıtabilecek özel bir çeviri yazı sistemini kullanarak 13 masal derlemiş, bunlar ancak 1991 yılında

11 *Sbornik Materialov Dlya Opisaniya Mestnostey i Plemyon Kavkaza* (SMOMPK) dergisi; Kafkasya ve Kafkas Ötesi halklar ve yörelerle ilgili etnografya, antropoloji, tarih, dil bilimi ve halk bilimi alanlarına dair zengin materyallerin yer aldığı, 1881 - 1929 yılları arasında Çarlık Rusyası döneminde Eğitim Bakanlığına bağlı Kafkas Eğitim Okurğu (KUO) tarafından 46 sayı yayımlanan bir dergidir (Karaca, S., 2015: i, 11. 15)."

E. Gürsoy Naskali tarafından İngilizce tercümeleri ve sözlük ile birlikte yayımlanmıştır (Ramstedt, G. J. 1991). Ramstedt'in derlemelerinin, en eski ve güvenilir masal metinleri olduğu söylenebilir.

Kumuk masalları üzerine yapılan ilk yayın, Şemşedinov'un *Etnograficeskoye Obozreniye* dergisinin 1905 ve 1910 yıllarında çıkan iki ayrı sayısında yayımladığı Kumukların bazı efsane ve masallarının Rusça çevirileridir.

Kumuk sözlü edebiyat eserlerini derleme çalışmaları Ekim Devriminden sonra hızlanmıştır. A. Salavatov, A. V. Suleymanov, A. Atkay vd. yazarların derlediği folklor malzemeleri ve masalların bir kısmı 1939 yılında Çeçekler almanağında; yine A. Atkay'ın derlediği masallar 1954 yılında *Dosluq* almanağının 3. sayısında; P. Kapiyeva'nın 1954-1958 yılları arasında derleyip Rusçaya tercüme ettiği masallardan sekizi *Dağıstan Halklarının Yomaqları* antolojisinde yayımlanmıştır (Gadjiyeva ve Musaxanova 1959: 9).

Kumuklar arasında en meşhur masalcı olan Ayav Akavov, hem güzel masal anlatan, hem de yeni masallar ve hikâyeler yaratan bir halk şairi olarak bilinir. Onun masalları ve hikâyeleri *Yomaqlar wa Xabarlar*, *Üç Qurdaş*, *Taqalı Baqa wa Göğürçün* ve *Nart* adlarıyla ayrı kitaplar hâlinde basılmıştır (Gadjiyeva ve Musaxanova 1959: 8).

Gadjiyeva ve Musaxanova 1959 yılında yayımladıkları 269 sayfalık *Qumuqları Yomaqları va Xabarları* adlı eserde, bir kısmı daha önce yayımlanmamış ve Sovyet döneminden önce derlenen masallara yer vermişlerdir. Kitabın giriş bölümünde genel olarak masal türü hakkında kısa bilgi verildikten sonra Kumuk masallarının özelliklerine çok genel olarak değinilmiş, masal tipleri üzerinde durulmuş, Kumuk masalları üzerine yapılmış çalışmalar sıralanmıştır. Bu kitabı değerli kılan bir husus ise, kitaba alınan masalların kaynaklarının verilmiş olmasıdır (1959: 5-10). Öte yandan, yukarıda “Sovyet devrimi sonrasında Kumuk masalları” bölümünde değinildiği gibi, edebiyat araştırmacısı Sultanov, bu kitaptaki masalların dilinin “düzenlenmiş” olduğunu, bu masalları anlatanları kimsenin dinlemeyeceğini belirtmiştir (Sultanov 1964: 36-37).

Rusça yayımlanan *Skazki Narodov Dagestana* adlı antolojide 12

Kumuk masalı yer almıştır (Khalilov 1965: 6). Maalesef bu metinler Rusça olduğu için içerikleri dışında Kumuk masalları hakkında isabetli değerlendirme yapılmasına imkân vermemektedir.

Kumuk masalları Dağıstan'da birkaç defa müstakil kitaplar hâlinde metin olarak yayımlanmıştır. Örnek olarak A. G. Magomedov (1967), A. M. Adjiyev (1977) gibi yayınlar gösterilebilir.

Kumuk masalları üzerinde en çok yayın yapanların başında A. M. Adjiyev (Acıyev/ Hacıyev/ Gadjiyev) gelmektedir. Acıyev, gerek kendi başına, gerekse başka araştırmacılarla birlikte bir çok defa Kumuk masallarını yayımlamıştır.

Aliyev ve Adjiyev'in 1989'da yayımladıkları *Qumuq Xalq Yommaqları* adlı kitapta Kumuk masalları; Hayvanlar hakkında masallar, Sihirli masallar ve Sosyal hayatla ilgili masallar adlarını taşıyan üç bölümde bir araya getirilmiş ancak kitaptaki masalların kaynakları gösterilmemiştir. Kitabın girişinde Kumuk masalları hakkında çok genel bilgiler yer almaktadır. Ayrıca gerek ders kitaplarında, gerekse ders dışında okumak için hazırlanan antolojilerde (*xrestomatiya*) çeşitli masallara yer verildiği görülebilir.

Adjiyev, birkaç kez yayımladığı Kumuk folklor metinleri arasında çok sayıda masalı da dâhil etmiştir. Onun 2004 yılında yayımladığı *Qumuq Xalq Awuz Yaratıwçuluğu* kitabı bunlara bir örnektir. Ayrıca Kumukların manzum ve nesir halk edebiyatı ürünlerini incelediği ve Rusya Bilimler Akademisi Dağıstan Şubesi tarafından yayımlanan Устное народное творчество кумыков "Kumukların Sözlü Halk Sanatı" adlı kitabında Kumuk masallarını da analiz etmiştir (2005).

Adjiyev'in Kumuk masalları üzerine son çalışması, Ağarahim Soltanmuratov ile birlikte hazırladığı, *Qumuq Xalq Awuz Yaratıwçuluğu* adlı 3 ciltlik eserin 2. cildir (2021). Bu ciltte A. Soltanmuratov'un kaleme aldığı ve "Qumuq xalq yommaqları acayıp dünyası" başlığını taşıyan birkaç sayfalık giriş bölümünde, masallar hakkında genel bilgiler bulunmakta; eserin gerisi metinlerden oluşmaktadır. 504 sayfadan oluşan bu cilt, Kumuk masal metni yayınları arasında en hacimli yayın olma özelliğine sahiptir ve masallardan başka halk anlatılarını da ihtiva etmektedir.

Kumuk edebiyat araştırmacısı ve eleştirmeni Kamil Sultanov, *Qumuqları Adabiyatı* adlı eserinin “Yomaqlar, atalar sözleri wa aytıw-lar” başlıklı bölümde Kumuk masallarının özelliklerine kısaca değinmiş, bu arada önemli tespitlerde bulunmuştur. Söz konusu tespit ve değerlendirmelere, bu çalışmanın “Sovyet devrimi sonrasında Kumuk masalları” başlıklı bölümünde yer verilmiştir.

Kumuk halk masallarının dil ve üslup özellikleri üzerine doktora tezi bulunan genç araştırmacı U. B. Abdullabekova (2013)’nın bu tezden başka çeşitli dergilerde yine Kumuk halk masallarının derlenme ve yayımlanma tarihi, Arapça ve Farsça alıntılar, mitolojik kelime dağarcığı, bitiş formellerinin dilbilimsel analizi vb. konularda yayımlanmış birçok makalesi bulunmaktadır.

Əli Şamil (2011); Uygur, Gagavuz, Kuzey Kafkas Türklerinin folklorunu ve edebiyatını incelediği kitabında Kumuk masallarına da değinmiştir. Araştırmacının Kumuk masalları ile ilgili olarak öne çıkan tespiti, bu yazının “Hayvan masalları” bölümünde aktarılmıştır.

Aynur Qəzənfərqızı, 2018’de yayımladığı ve Azerbaycan-Kumuk folklor ilişkilerini incelediği eserinde masallara da yer vermiştir. Araştırmacı, Kumuk masallarını; masal tipleri, kahramanları, konuları, motifleri ve başlangıç formelleri bakımından Azerbaycan masallarıyla karşılaştırmış ve her iki halkın masalları arasında önemli benzerlikler görüldüğü sonucuna varmıştır. Kumukların yüzyıllar boyunca komşuları olan Azerbaycan Türkleriyle yakın ilişkide olduğu göz önüne alındığında bu sonucun gayet doğal olduğu söylenebilir.

Qəzənfərqızı’nın başka bir çalışması, “Azərbaycan Alimləri və Qumuq Folklorunun Toplanması” başlıklı makalesidir (2014). Makalede Kumuk folklor malzemelerinin derlenmesi, incelenmesi ve yayımlanması üzerine çalışmaları olan Azerbaycanlı, Türkiyeli, Avrupalı ve Kumuk âlimlerin yayınları tanıtılmıştır.

Bakü’de *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu* tarafından 2020’de yayımlanan *Türk Xalqları Folkloru* dizisinin 5. kitabı, Kumuk bilim insanlarından İmperyat Xalipayeva ve Abdulhakim Ha-

ciyev tarafından hazırlanmış ve kitapta Kumukların diğer halk edebiyatı metinlerinin yanı sıra 10 masal metnine yer verilmiştir.

Türkiye’de içinde Kumuk masallarının metinlerinin bulunabileceği üç yüksek lisans tezi hazırlanmıştır: A. N. Baykoca (1998), Said Begeç (1998) ve Serpil Zengin (2002)’in hazırladıkları tezlerin konusu dil incelemesidir ve masallar üzerine değerlendirme içermemektedir.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisinin 20. cildinde 14 Kumuk masalı bulunmaktadır (Adjıyev 2004). Bu eserde masalların çeviri yazılı metinleri ve Türkiye Türkçesine çevirileri verilmiş, ilgili bölümün başında ise Kumuk masalları hakkında çok genel ve yüzeysel bilgiler sunulmuştur.

Aziz Merhan, *Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi* adlı kitabında, Dağıstan’da ilkökul 4 ve 5. sınıf öğrencileri için hazırlanmış ders kitaplarından aldığı 4 masalın Kiril harfli ve çeviri yazılı metinleri ile Türkiye Türkçesine çevirilerini vermiştir. Kitapta masal metinleri üzerinden dil incelemesi yapılmıştır.

Osman Uyanık, Gadjiyeva ve Musaxanova (1959)’dan aldığı masal ve benzeri hikâyelerden bazılarını *Kumuk Halk Anlatmaları* (2019) adıyla yayımlamıştır. Kitapta masalların Kiril harfli ve çeviri yazılı metinleri ile Türkiye Türkçesine çevirilerinin yanında masallar hakkında kısa bir değerlendirme yer almaktadır.

Betül Şen’in *Kumuk - Tatar Masalları* adlı 2014 tarihli yayını; popüler nitelikte, çocuklara yönelik hazırlanmış *Büyük Türk Masalları* serisinin 6. kitabıdır. M. E. Yök’ün, bu çalışmanın yayımcıya teslim edilmesinden sonra savunduğu ve Kumuk Masallarının Monomit Kuramı Bağlamında İncelenmesi adını taşıyan yüksek lisans tezinde Kumuk masallarının monomit kuramından hareketle kolektif birikimin ürünü olduğunu göstermek amaçlanmıştır (Yök, 2023).

Genel Ağ’da da Kumuk masallarına ulaşmak mümkündür. Kumuk Türklerinin en geniş kapsamlı ve nitelikli Web siteleri olan “Кумыкский мир” (URL2) ve yine birçok edebî eser ve sözlüğün yayımlandığı “Къумукъ тил” (URL3) adlı siteler bunlara örnektir.

Kaynaklar

Abdullabekova, Umsalimat Bagautdinovna (2013). *Yazık i Stil Kumıkskix Narodnix Skazok*, Avtoreferat, dissertatsii na soiskanie učenoy stepeni kandidata filologičeskix nauk, Mahaçqala.

Aça, Mehmet ve Aktan Müge Yılmaz, Mustafa Sever (2008). “Anonim Halk Edebiyatı”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ed. M. Öcal Oğuz, Genişletilmiş 6. Baskı, Ankara: Grafiker Yayıncılık.

Adjiyev (Hacıyev), A. M. (1977). *Qumuq xalq yomaqları*, Maxaçkala.

_____ (Hazırlayan) (2004). *Kumuk Edebiyatı*, Redaktör: Çetin Pekacar, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Ed. Ahmet Bican Ercilasun, 20. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

_____ (2004). *Qumuq xalq awuz yaratıwçuluğu*, Nİİ Pedagogika İzdatel'stvosu, Maxaçkala.

Adjiyev (Hacıyev / Гаджиев), A. M. (2005). *Qumuqları awuz yaratıwçuluğu* (Ustnoe narodnoe tvorčestvo kumikov), Maxaçkala.

Adjiyev (Hacıyev), A. Ve A. Soltanmuratov (2021). *Qumuq Xalq Awuz Yaratıwçuluğu*, Mahaçqala.

Aliyev S. M.-S. ve A. M. Adjiyev (1989). *Qumuq xalq yomaqları*, Maxaçkala: Daguçpedgiz.

Begeç, Said (1998). *Kumuk Türkçesi (metin, dil özellikleri, sözlük)*, İnönü Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.

Ergun, Metin (2000). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, 2 Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gadjiyeva ve Musaxanova (1959). *Qumuqları Yomaqları va Xabarları*, Maxaçkala: Dağıstannı Kitap Basması.

Karaca, Serdar (2015). *Sbornik Materialov Dlya Opisaniya Mestnostey i Plemyon Kavkaza Dergisi Üzerine Bir Araştırma*, Balıkesir Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.

Kâşgarlı Mahmud (2015). *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş – metin – çeviri – notlar – dizin*, hazırlayanlar: Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu. 2. bsk.— Ankara: Türk Dil Kurumu.

Khalilov, Khalil (Hazırlayan) (1965). *Skazki Narodov Dagestana*, Moskva.

Magomedov, A. G. (1967). *Qumuq xalq yomaqları*, Maxaçkala: Dağışpedgiz.

Özdemir, Cafer (2018). “Anadolu Sahası Türk Masallarında Arkaik ve Dinsel Bir Motif Olarak Değişim ve Dönüşüm”, *9. Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri Türk Halk Edebiyatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 315-326.

Özkan, İsa (1998). “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki Nımah / Co-mok / Cumbak / Yomak Anlatım Türü Üzerine Bir Etimoloji Denemesi”, *Türk Dili* 556, s. 368-378.

Pekacar, Çetin (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Peler, Gökçe ve Yükselen Abdurrezak (2016). “Kumyks and Their Language”, *Tehlikedeki Türk Dilleri-II B*, Editörler: Süer Eker ve Ülkü Çelik Şavk, Cilt 3, Ankara-Astana: Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Ü, s. 16-37.

Qəzənfərqızı, Aynur (2014). “Azərbaycan Alimləri və Qumuq Folklorunun Toplanması”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 2014-1 s. 63-68.

_____ (2018). *Azərbaycan-Qumuq Folklor Elaqələri*, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, Bakı.

Ramstedt, Gustaf John (1991). *Cumucica & Nogaica*, “Cumucica G. J. Ramstedt's Kumyk materials”, Edited and Translated by Emine Gursoy –Naskali. “Nogaica. G. J. Ramstedts nogajische Materialien”, Bearbeitet und tibersetzt von Harry Halen, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, s. 5-101.

Semenov, N. (1895). *Tuzemtsı Severovostoçnogo Kavkaza*, Sankt-Peterburg.

Sultanov, Kamil (1964). *Qumuqları Adabiyatı*, Dagestanskoye Knijnoye İzdatel'stvo.

Şamil, Əli (2011). *Uygur, Qaqauz, Quzey Qafqaz Türklərinin Folkloru və Ədəbiyyatı*, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, Bakı.

Şen, Betül (2014). *Kumuk - Tatar Masalları (Büyük Türk Masalları 6)*, İstanbul: Damla Yayınevi.

Şenocak, Ebru (2010). “Mitolojik Konulu Bir Halk Hikâyesi Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi Merkezinde Yıldıza Dönüşüm”, *Millî Folklor* 11(86), s. 20-29.

Şemşedinov, A. S. (1905). “Legendı ı skazaniya kumıkow”, *Etnografişeskoye obozreniye*, No. 2–3. C. 148–164.

_____ (1910). “Legendı ı skazaniya kumıkow” *Etnografişeskoye obozreniye*, No 1- 2, s. 137-155.

Şimşek, Esmâ ve Ebru Şenocak (2020), “Mitolojiden Masala Yer Altı Dünyasının Şifreleri”, *Mitoloji Araştırmaları II*, Ed. İbrahim Gümüş, İstanbul: Paradigma Yayınları, s. 23-53.

Uyanık, Osman (2019). *Kumuk Halk Anlatımları*, Konya: Eğitim Yay.

Yük, Mehmet Emrecan (2023). *Kumuk Masallarının Monomit Kuramı Bağlamında İncelenmesi*, Kastamonu Ü, Sosyal Bilimler Enst., Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı (Danışman: Prof. Dr. Orhan Söylemez).

Xalipayeva, İmperiyat (Düzenleyen) (2020). *Türk Xalqları Folkloru V. Kitab: Qumuq Folkloru*, Redaktör: Abdulhakim Hacıyev, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, Bakı.

Zengin, Serpil (2002). *Kumuk Halk Masalları (Kumuk Halk Yomakları)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Genel Ağ Kaynakları

URL1: Federal Devlet İstatistik Servisi: VPN-2020’nin sonuçları. https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/Tom5_tab3_VPN-2020.xlsx. (Erişim tarihi: 28 Kasım 2023).

URL2: Kumıkskiy mir (Кумыкский мир): <http://kumukia.ru>. (Erişim tarihi: 25 Mart 2021).

URL3: Qumuq til (Къумукъ тил): <https://til.im/tr-qm>. (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2021).

KUMUK MASALLARINDAN ÖRNEKLER

TÜLKÜNÜ YOMAĞI¹

(Özgün Metin)

Bir bolğan, bir bolmağan, bir yerde yaşap turağan bir Tülkü bolğan. Bir keren şo Tülkü ağaçlıqdan yürüp barağanda ayağına tegenek gire. Olay ete, bulay ete — heç çığarma bolmay. Etme küy tapmay, amalsız bolup, yurtğa bağıp yürüy.

Qaray, bir tüngülükden tütün çığa. Şunda mağa kömek etme adam bolma gerek dep, şo üyge girip bara. Üyde busa bir qatın ekmek bişirip tura. Tülkü oğar:

— Ayağıma tegenek girip qaldı, çığarsana, — dep tiley.

— Çığarayım, wollah, — dep, qatın ine bulan tegenekni çığarıp alıp, otğa taşlay. Biraz zaman olturğan song Tülkü:

— Qayda, tegenegimni ber, üyge getmesem bolmay, — dey.

— Huya, onu çu men otğa taşladım! — dey qatın.

— Nege taşlay eding dağı! — dep açuwlana Tülkü.

— Huya, tegenekni ne etesen! dep qatın tamaşa bola.

— Sağa ne awara — tarıq, ber! Ya da ornuna bir ekmek ber.

— Heyler, bu ne söyley! — tegenekge ekmek beremi?!

— Ya da tegenegimni ber, ya da ekmegingni.

— Bermesmen! — dey qatın.

— Berersen, wollah, şulay etsem! — dep Tülkü, qağıp alıp bir ek-

1 *Qumuq xalq yomaqları*, Tizgenler: ALİYEW Salaw, HACİYEW Abdulhakim, Ma-
haçqala Daguçpedgiz,
1989, s. 6-9

mekni de, qaçıp gete. Qatın da artından qıçıra qala. Ekmekni de alıp, Tülkü bulay yırlay turup yürüy:

— Ay meni teginelim,

Tegenek berip alğan ekmegim!

Song o bir başğa abzarğa gire. Ondağı bir qatınğa:

— Hey qatın, şu ekmegim sizde tursun, bir aylanıp geleyim, — dey.

— Yaxşı, — dep, qatın ekmekni xasige sala. Song, Tülkü getgende, oylaşa:

— Tülküge ekmek ne tarıq? Onu tawuqlarım aşap qoydu desem Tülkü ne etecek edi? dep, alıp ekmekni aşap qoya.

Tülkü, birazdan qayıtıp gelip:

— Qayda, ekmegimni ber, qayıtaman, — dey.

— Ekmekni tawuqlarım aşap qoydu çu, — dey qatın.

— Aşamağa nege qoydun dağı! — dep açuwlana Tülkü. — ya da ekmegimni ber, ya da tawuğunnu ber! dey. Qatın:

— Bermesmen!— dey.

— Berersen, şulay etsem! — dep Tülkü, munu tawuğun da alıp, qaça. Arek çıqğanda busa, bulay yırlay turup yürüy:

— Ay meni teginelim,

Tegenek berip alğan ekmegim,

Ekmek berip alğan tawugum!

Şo tawuqnu da alıp, bir başğa üyge gire. Onda da, tawuq birazğa sizde tursun dep, çığıp gete. Üynü yessi oylaşa:

— Ay, tawuqnu qozum öltürüp qoydu dermen, Tülkü ne etecek edi?— dep, soydurup şonda tawuqnu, aş etip, aşap qoyalar. Tülkü, qayıtıp gelip:

— Tawuğumnu ber, getmesem bolmay, — dey. Qatın:

— Wollah, onu qozum öltürüp qoydu, — dey.

— Bir zat da bilmeymen, ya tawuğumnu, ya da şo qozungnu ber! — dep, Tülkü açuwlana.

— Huya, tawuqğa qozu beremi? — dey qatın.

— Ber!

— Bermesmen!

— Berersen, şulay etsem! — dep Tülkü, qozunu da alıp, qaça. Arek çıqğanda dağı da bulay yırlay:

— Ay meni tegenegim,

Tegenek berip alğan ekmegim,

Ekmek berip alğan tawuğum,

Tawuq berip alğan qozum!

Song qozunu bir başğa qatınğa berip, ayta:

— Göz qarata tursana şu qozuma, men bir aylanıp geleyim, — dep.

— Yaxşı, qararman, — dey o qatın da. Tülkü getgende busa oylaşa: “Şu qozunu qızım öltürüp qoydu desem ne bolacaq edi!” — dep. Alıp şonda, soydurtup qozunu da, aş da etip, aşaylar. Tülkü qayıp gelip:

— Hı, qayda, qozumnu ber, geteyim, — dey.

— Wollah, qızım oynayğanda, bilmeyli qozungnu öltürüp qoydu, — dey qatın.

— Öltürüp qoydu?!

— Wollah, qoydu! — dey qatın.

— Men bir zat da bilmeymen, ya qozumnu ber, ya da qızıngni ber! — dep qanığa Tülkü.

— Huya, qozu uçun qızın beremi? Bermesmen! — dey qatın.

— Berersen!

— Wollah, bermesmen xari!

— Wollah, berersen xari, şulay etsem! — dep, qızını da alıp, Tülkü sulah yutğanday yoq bolup gete.

Artıda yar yağada qızını bir dorbağa da salıp, dorbanı başın bek baylap, özü qıdıra gete.

Bu zamanda qoy bağıp turağan qoyçular qız bar dorbanı üstüne gelip qalalar.

— Wah, yar yağada bu ne dorba! — dep tamaşa bolup, onu açıp qaraylar, qarasa — içinde bir alamatday ariw qızıyaş.

— Sen netesen munda? — dep soraylar. Qız iş neçik bolğannı barın da ayta.

— Biz eterbiz oğar etegenni! — dep, qoyçular çığarıp dorbadan qızını, onu ornuna güçükler salıp qoyalar.

Bir zamandan, bir çaqdan Tülkü bulay yırlay turup qayıp gele:

— Ay meni tegenegim,

Tegenek berip alğan ekmegim,

Ekmek berip alğan tawuğum,

Tawuq berip alğan qozum,

Qozu berip alğan qızım,

Amayingnı “u-u-çça! et çi!”—

dep, dorbanı quçaqlay. İçindegi güçükler “hants-hants” dep yibereler. Olardan qorqup, Tülkü yardan döğerep, para-para bola.

Ongmay-ösmeý Tülkü qalsın, ongup-ösüp biz qalayıq!

TİLKİNİN MASALI

(Aktarma Metin)

Bir varmış, bir yokmuş, bir yerde yaşayan bir Tilki varmış. Bir gün bu Tilki ormanda giderken ayağına diken batmış. Ne kadar uğraştıysa da dikenini çıkaramış. Bu işi başarmaktan aciz kalınca, köye doğru yürümeye başlamış.

Bir bacadan duman çıktığını görmüş. Şurada bana yardım edecek bir insan olmalı diye düşünerek bir eve girmiş. Evde bir kadın ekmek pişiriyormuş. Tilki ona:

— Ayağıma diken battı, çıkarabilir misin, diye rica etmiş.

— Çıkarırım tabii, deyip, kadın dikenini çıkarıp, ateşe atmış. Bir süre oturduktan sonra Tilki:

— Dikenimi neredeyse ver, evime gitmem lazım, demiş.

— Vah, onu ben ateşe attım, demiş kadın.

— Niye attın ki! diye öfkelenmiş Tilki. Kadın şaşırılmış:

— Vah, dikenini ne edeceksin! demiş.

— Sana ne, diken benim, ver! Ya da dikenin yerine bir ekmek ver.
— Vah, bu ne söylüyor?! demiş kadın, dikene karşılık ekmek verilir mi?

— Ya dikenimi ver, ya ekmeğimi!

— Vermem! demiş kadın.

— Verirsin vallahi, şöyle yaparsam! diyerek Tilki ekmeği kapıldığı gibi kaçıp gitmiş. Kadın da arkasından bağırıyormuş. Ekmeği alan Tilki şöyle bir şarkı söyleyerek yürüyormuş:

— Ay benim dikenim,

Diken verip aldığım ekmeğim.

Sonra bir başka avluya girmiş. Oradaki kadına:

— Hey kadın, şu ekmeğim sizde dursun, bir dolanıp gezip geleyim, demiş.

— İyi, olur, demiş kadın ve ekmeği rafa koymuş. Sonra, Tilki girdince şöyle düşünmüş:

— Tilki ekmeği ne yapacak ki? Tavuklarım yedi desem, Tilki ne edecek ki? diye düşünmüş ve ekmeği yemiş.

Tilki, birazdan dönüp gelmiş:

— Nerede benim ekmeğim ver, gideceğim, demiş.

— Ekmeği tavuklarım yedi, demiş kadın.

— Yemelerine niye izin verdin! diye öfkelenmiş Tilki. Ya ekmeğimi ver, ya da tavuğunu ver! demiş.

Kadın:

— Vermem! demiş.

— Verirsin, şöyle yaparsam! diyen Tilki, bunun tavuğunu alıp kaçmış. Uzaklaşınca, şöyle bir türkü tutturmuş:

— Ay, benim dikenim,

Diken verip aldığım ekmeğim,

Ekmek verip aldığım tavuğum.

Bu tavuğu da alıp, bir başka eve girmiş, orada da tavuğum biraz sizde dursun demiş ve çıkıp gitmiş. Ev sahibi şöyle düşünmüş:

— Ay, tavuğu kuzum öldürdü derim, Tilki ne edecek ki? diye tavuğu kesip pişirmişler. Tilki dönüp gelip:

— Tavuğumu ver, gitmem lazım, demiş.

— Vallahi, onu kuzum öldürdü, demiş kadın.

— Ben anlamam, ya tavuğumu ya da kuzunu ver! diye Tilki öfkelenmiş.

— Hoppala, tavuğa kuzu verilir mi? demiş kadın.

— Ver!

— Vermem!

— Verirsin, şöyle etsem! diyen Tilki, kuzuyu alıp kaçmış. Uzaklaşınca yine türkü söylemiş:

— Ay benim dikenim,

Diken verip aldığım ekmeğim,

Ekmek verip aldığım tavuğum,

Tavuk verip aldığım kuzum.

Sonra kuzuyu bir başka kadına verip, şöyle söylemiş:

— Şu kuzuma bakar mısın, ben bir gezip geleyim, demiş.

— İyi, bakarım, demiş o kadın da. Tilki gittiğinde şöyle düşünmüş: «Şu kuzuyu kızım öldürdü desem ne olacak ki.»

Oracıkta kuzuyu kesip, pişirip yemişler. Tilki dönüp gelmiş:

— Ha, nerede, kuzumu ver, gideyim, demiş.

— Vallahi, kızım oynarken bilmeden kuzuyu öldürdü, demiş kadın.

— Öldürdü mü?!

— Vallahi öldürdü! demiş kadın.

— Ben bilmem, ya kuzumu ya da kızını ver! diye talep etmiş Tilki.

— Vah, kuzuya karşı kız verilir mi? Vermem! demiş kadın.

— Verirsin!

— Vallahi, vermem!

— Vallahi, verirsin, şöyle etsem! diye, kızı da alıp Tilki yok olup gitmiş.

Sonra uçurumun kıyısında kızı bir çuvala koyup, ağzını sıkıca bağlayarak gezmeye gitmiş. Bu arada koyun güden çobanlar kızın olduğu çuvalın üstüne gelmişler.

— Aa, uçurumun başında bu ne çuvalıdır! diye şaşırıp, açıp bakmışlar. Baksalar içinde bir güzel kız var.

— Sen ne edersin burada? diye sormuşlar. Kız olan biten her şeyi anlatmış.

— Biz ederiz ona edeceğimizi! diye, çobanlar çuvaldan kızı çıkarıp, onun yerine köpek yavrularını koymuşlar.

Bir süre sonra Tilki şarkı söyleyerek dönüp gelmiş:

— Ay benim dikenim,

Diken verip aldığım ekmeğim,

Ekmek verip aldığım tavuğum,

Tavuk verip aldığım kuzum,

Kuzu verip aldığım kızım,

Kardeşini kucaklasana!

diye çuvalı kucaklayınca içindeki köpek yavruları «hav hav» diye bağırmaya başlamışlar. Onlardan korkup geri kaçan Tilki uçurumdan yuvarlanıp paramparça olmuş.

Onmayasica Tilki kalsın, onup büyüyüp biz kalalım.

GÖK TANANI BAHASI²

(Özgün Metin)

Aldığı zamanda Köstek yurtda yaşap turağan bir qart qatın bolğan. Onu bir ulanı da bolğan. O yıl aşıqlar osal bolup, yurtnu xalqı epsiz zarlı halğa tüşe. Günleni bir gününde, o qatın awrup yata. Ulanı, ne etse de, aşama zat tapmay. Anasına bek yazığı çığa, çıqsa da qolundan gelegen çara yoq. Song ayta bu anasına:

2 *Qumuq xalq yomaqları*, Tizgenler: ALİYEW Salaw, HACİYEW Abdulhakim, Ma-
haçqala Daguçpedgiz, 1989, s. 173-181.

— Ya acay, gelsene, men şo bizin gök tananı satayım, — dey.

Bulanı gök tanadan qayrı dağı malı da bolmağan. Anası ayta:

— Huya, balam, sen satıp bolamısan onu, seni aldatıp qoyar. Yaxsay bazarda yamanlar köp, etme, balam, — dey. Ulanı ayta:

— Qorqmasana, acay, bir zat da bolmay, — dey. Ekinçi gün bu yaş erten qara tang bulan, tananı boynuna arqan da baylap, Yaxsay bazarğa baraman dep, yortup yibere. Tana yürüy, bu yürüy — Yaxsayğa yetişgenin bilmey qalalar.

Yaxsaynı qapusundan girip barağan yerde bir ulla qalalar bar dey. Ol qalalanı qapu aldında oturup bir qart bola bolğan dey. O qart bir yaş, tananı başın tutup barağanı görüp:

— Ya yaş, qayda alıp barasan tananı? — dey. Bu yaş ayta:

— Bazarğa, satmağa, — dey.

— Sata busang, tart bizin abzarğa, — dey şo qart. Yaş tanası bulan şo qalalanı abzarına gire. Abzarğa girgendoq, yetti eşikden “zar” dep açılıp, yetti nartnı yimik ulanlar çığıp gele. Olar sözsüz gök tananı birleri yığıp, birleri soyup, birleri sızırıp, tuwrap, bir minutnu içinde paylap da biteler.

Bu yaş tamaşa bolup qala. Harisi, payların da alıp, yetti de eşikge girip, çıqmay batar. Bu yaş qata-qata, amma tananı hağın töleygen gişi yoq. Bu yaşnı içi buşup turağanda, bir eşik açılıp, şo bayağı qapu alda oturup turağan qart çığıp gelip, tananı yesine aqır-qıçır etip, yaşğa bir şayı da berip, onu teberip qapudan da çıxarıp, quwalap yibere. Yaş, gelgen hızına da düşüp, Köstekge qayıp gele. Bolğan işni anasına tökmey-çaçmay ayta. Anası:

— Aytmadımmı sağa, barma dep şo Yaxsayğa, — dey. Ulanı:

— Qoy hali, acay, men olanı olay qoymasman, men olardan gök tananı bahasın çığarmay qoymasman. Tap çı anam, mağa bir ariw qızını opuraqların da, eki aqçalıq da, — dey.

— Huya, balam, sen ne etme turasan? Wöre, etme, seni olar öltürer, — dey anası.

Ulanı qoymay, anasına bir qızını opuraqların da tapdıra. Ekinçi gün şo opuraqları da giyip, eki aqçalıq da alıp, bir aqçalıqını haraqıdan,

bir aqçalıqı suwdan da tolturup, haydap yibere Yaxsayğa. Qarasa, şo bayağı qart, şo bayağı qalalanı qapu túbünde oturup tura. Eki aqçalıq da tutup barağan ariw qızını görüp, o qart ayta:

— Hey, yaxşı qız, şo suwungnu bizge alıp gir xari, — dep tiley.

Bu “qız” şo bayağı abzarğa gire. Girgendoq, “zar” dep eşik açıla, yetti de eşikden yetti de nart çıǵıp gele. Bu qızını aylanıp alıp toqtaylar. Biri ayta mağa dey,— “bu qız”. Birdaǵısı ayta mağa dey, hali meni gezi-gim — dey.

Bu qız ayta:

— Yoq, ulanlar, olay razi tügülmen, — dey,— iznu bersegiz, şulay söyleşeyik. Muna, — dey, — meni eki de aqçalıǵım tolup haraqım bar. Şunu erişip içeyik, meni bulan qalışmay, esirip yıǵılmay, kim içip bolsa, men şonuki bolurman, — dey.

Razi bolalar. Salıp şonda öçeşip içip yibereler. Bu qız nartlağa haraqı aqçalıqdan haraqı tögüp, özüne suw bar aqçalıqdan suw tögüp içe başlay. Nartlar bir-birletip yıǵılalar. Lap artda giççisi qala. Gök tananı yesisi, oǵar da qalğan haraqını berip, onu da yığa. Song bu yaş bir-birletip yetti de eşikni gezikletip aç. Artdağı eşikni açsa, bir yanı altın aqçadan, bir yanı gümüş aqçadan tolğan. Bu yaş, bir aqçalıǵın gümüş, birisi aqçalıqı altın aqçadan da tolturup, Köstekge baǵıp yorta. Geltirip eki aqçalıq aqçanı anasını aldına töge. Anası ayta:

— Huya, balam, bek bol, munu illi-insan bilmesin bu gök tananı bahası, — dey.

Bular bulay tursun, biz geleyik şo bayağı “nartlağa”. Erten ayıǵıp qarasa — qız da yoq, aqça da urlanğan. Yaxsayğa ullu quwun tüşe: «Nartlağa bu geçe uru gelgen, bir qız bolğan, aqçasın sibirip alıp getgen»,— dep. Nartlar ari-beri çabıp, izlep qarasa da, bir payda da çıqmay. Bular palçı izley başlaylar. Nartlar palçı izley degen xabar gök tananı yesine uzun qulaqdan eşitile.

Gelip, anasına ayta bu yaş:

— Anam, mağa bir mollanı opuraqların da, bir Quran kitap da tap-sana, — dey. Anası:

— Etme, balam, dağı da ne zat oylaşğansan, sağa bir balah etip qoyarlar, — dey.

— Yoq, acay, men hali de gök tananı bahasın qaytarıp bitmegenmen, — dey.

Erteninde bu yaş, molla yimik uzun aba da giyip, aq saqal da salıp, ulla Quran da alıp, Yaxsayğa bağa. Şo bayağı qalağa yetişe turup: “Ehey! Pal salağanlar! Pal saldırağanlar, — dep qıçırıp yibere, — gelecekni aytaman, getgenni aytaman!”

Şo qapu awuzda olturğan qart, tez turup, bu palçığa bağıp çabıp:

— Hey, hey, bizge gel. Biz saldırabız. Adam tapmay tura edik, — dey.

Palçı abzarğa girip, Quranın da “bismilla” bulan açıp, pal salma başlay. Ayta:

— Bir gün bir gök tananı başın da tutup bir giççi yaş bazarğa bara bolğan, siz, — dey. — şonu tanasın soyup paylağansız.

Sıpatları türlenip getip, nartlar şat bolalar:

— Wollah, tüz, — deyler. Mollanı aldına harisi yüz manat taşlay. Palçı sözün uzatıp, — siz şo yaşnı, bir şayı da berip, yoluna salıp qaytarıp yibergensiz, — dey. Nartlar:

— Wollah, lap tüz, — dep dağı da palçığa harisi aqça taşlay. Palçı sözün uzata:

— Ekinçi gün siz abzarğa bir qızını çaqırıp, onu mağa, mağa dep aytıp, xorlama süygensiz,— dey. O qız da, — dey, sizge dığar salğan, — dep molla sözün başlağanda, nartlar lap qanıp, bek şat bolalar. Aqçanı kim urlağannı bu palçı aytacaqğa şeksiz inanıp: “Wa-a-a, — iş lap şo kepde bolğan edi», — dep kiselerinden aqçanı çıkarıp, bu palçını aldına uralar. Bu zaman mecitden tüş namaz qıçırağannı awazı gele. Aytıp turağan sözün bölüp, palçı “Astawpirulla, astawpirulla, men çi tüş namazğa geçigip baraman”, — dep, barı aqçanı yançığına tığa başlay. Bu nartlağa ayta:

— Mağız, — dey, — Qurannı sizge salıp turuğuz, men tüş namaz qılıp qaytaman, — dep, aqçadan tolğan yançığın da alıp, çığıp gete.

Nartlar qaray-qaray, molla qaytmay. Mecitge barıp qarasa, palçını

tüsü de bolmay. Biyabur bolğan nartlar, bir palçı özleni aldatğannı xalqğa malim etme süymey, içinden yallap-güyüp turalar.

Bular qalsın yallap-güyüp, biz geleyik Köstekge. O yaş yançığı tolğan aqçanı anasını aldına töge, ayta:

— Wöre, anam, bu da gök tananı bahası, awuzğa bek bol, illi-in-san bilmesin, — dey.

Bular bulay tursun, biz geleyik nartlağa. Nartlar ari çaba, beri çaba, palçını hızın tas ete. Ne amal etecegin bilmey, barı malın talap bit-dirip bara çı bir yaraxsız. Song artta nartlar Endireydegi pristopdan kömek izlep, onu yanına barıp, özlege bolğan işni açıq etip, pristopdan bir kömek qarawullama toqtaşalar.

Nartlar hazirlenip tursunlar, biz geleyik Köstekge. Gök tananı yesi, bu yaş, nartlanı bu planın bilip, tez gelip, anasına ayta:

— Acay, qızğanma aqçanı, — dey, — sen mağa başdan-ayaq giyme yetti esgi opuraq da tap, bir eşek de, — dey. Anası bek haleklene:

— Ne etme turasan dağı da, balam, taman, özünge bir balah geltirip qoyarsan,— dey. Ulanı:

— Qoysana, acay, bu dün'yada bir yaşayıq, pir yaşayıq. Şo nartlardan açuw alıp qanayım,— dey.

Bayağılay, erten qara tang bulan Endireyge barağan ullu yolğa çığıp toqtay. Bir zamandan qarasa, yol bulan boran gele, yel gele, boran gelmey— atların arğıtıp, yelkitip şo bayağı yetti de “nart” gele. Qart gişi opuraqlar giyip toqtağan köstekli yaş:

— Assalamualaykum ulanlar, Allah buyursa, qaysılay?— dep nartlanı toqtata.—Waalaykumsalam, — dey nartlar. “Wollah, — dey şulay-şulay bolup pristopğa arağa barabız”,— dey nartlar.

“İhim...” — dep küley bu eşegi bulanğı qart. Nartlanı açuwu çığıp gete: “Nege küleyesen?”— dep soray. Qart ayta: “Nege küleygendir,— dey, külemesdey tügül çü dağı”. “Ne bolğan?” — dey nart. “Ne bolsun, — dey qart, — siz arzğa barasız, amma arz etmege barağan periştegez yoq,— dey qart. —Arz etme şulay baramı? Bu ne zatdır: sür papaxlar giyip, kabirkot qalipeler, massi etikler, isxarlı çepgenler arz etmege gelgen dese, sizge kim inana, birew de inanmas çı”,— dey qart.

— Wollah, tamaza tüz ayta,— dey, nartlanı ullusu — biz ne etme tariqbız dağı? — dep soray nart.

— Hay, balalarım, hali de yaşlarsız,— dep sözün başlay, — muna meni yetti qat esgi opurağım bar, bulanı giyip barıgız. Men siz gelginçe qarap turarman, mağa olay da- bulay da bu yerde toqtama gerek, eşegim arığan, — dep inandıra, nartlanı qart.

Nartlar bir-biri bulan söyleşe: “Tamaza durus ayta”,— dey ullusu. Özleni opuraqların da çeçip qartğa bere, onu esgi xıtırarın giyip, Endireyge, pristopğa zamanında yetmege alğasaylar.

— Allahizen, geç qalmay qayıtğız, opuraqlar qotanğa barağan zatlar, qoyçular qarap qalacaq, — dep artından qıçıra nartlağa “tamaza”.

Nartlanı görünmeygen yerge çıqma qoyup, haydap gele bu yaş Köstekge, anasını yanına. “Wöre, acay, cıya gör, — dey, — bu da gök tananı bahası, tek awuzğa bek bol, illi-insan...”

Bular bulay tursun, biz geleyik Endireyge. Endireydegi pristop, özünü qalasını terezesinden qarap, yetti atlını göre: “Heyler, bu yırtıq-pırtıq tilençiler menden de ne süye eken?” — dep oylay. Bu zamanda qulluqçu gelip ayta: “Sizge, Yaxsaydan arzğa nart baylar gelgen”, — dey.

Pristop bek qaharlanıp:

— Olar meni üstüme, pristopnu üstüne, tilençilerdey neçik gelme bola, meni mısğıllaymı olar, men olanı... Quwalap lah etigiz şolanı, — dep buyruq bere. Nartlar şonda birden-bir biyabur bolup, atların qaytara burup: “Uhuy, anasın haydarbız şo qartnı, barğandoq başın gesip alarbız şonu”, — dep salıp, quwup yibere atların. Gelse-gelsin, qaray — qart da yoq, eşek de yoq. Nartlanı özlege özleni açuwu çığıp, atlanı Yaxsayğa baqdırıp salıp-alıp qısıp yibere. Arığan atlar, bu qıstawulnu kütüp bolmay, şo yerinde yığılıp öleler. Yetti de nart yayaw qalıp, göz yarıqda Yaxsayğa girip bolmay, uyalıp qamuş aralarda turup, geçe qalasına qayıp tımıyalar.

Bular tursun tımıyıp, bayağı nartlanı biyabur bolğan küyü Yaxsay Xağa da yetişe. Nartlağa kömek etme dep uruna Yaxsay Xan. Xan bildire, özü busa hilla qura: “Şo nartlanı aldatma bolğan qoççaq meni

qızımın yanına gelsin, — dey, — men, — dey, — şoğar qızımın da beremen, Xanlığımın yartısını da beremen”, — dep yalğan xabar yaya.

Bu xabarnı eşite Köstekli yaş. Xan bir hilla oylaşa, eki hilla oylaşa, tek birisi de bacarılmay. Artda da Xan birdağı bulay hilla qura. Qızın ulla tüyege de mindirip, tüyeni başın bir amaw nökerine de tutdurup, geçeler Yaxsaydan ari-beri yürütsün dep buyura. Şo ulan gelse, men onu aralap qoyarman dep oylay.

Köstekli yaş, geçe yaşırtğın gelip, astaraq tüyege yuwuq bola. Qaray, tüyeni üstünde qız, nöker başın tutup qalğıy bara. Bu yaş astaraq yuwuqlaşa da, tüyeni arqanın gesip qacarnı qolundan ala. Haydap bara Köstekge. Anasına ayta: “Wa, acay, bu gök tananı bahası”, — dey, — “wöre, awuzğa bek bol”, — dep buwara.

Yaxsayda erten bola! Nöker qacar heç artına qaramaylı, erten bolğunça aylanıp turğan eken. Erten bu hannı qalasına bara: “Xanım, birew de gelmişdi bu geçe, muna tüyeng de, qızın da”, — dep artına burulup özü de qaray, — tüye de yoq, qız da yoq, Xan salıp şonda qazaplanıp yibere: «Bussahat gesip taşlağız şonu başın!» — dey.

Hannı barı da hillaları bite. Ol Enem qatınını çaqıra: “Şo uruçı yaşnı qaydan süyseng tap”, — dep buyura. Enem qatın yurtdan-yurtğa, awuldan-awulğa barıp: “Hey adamlar, tüye eti kimni bar, xanıbız bek awruy, şoğar darmanğa tarıq”, — dep soraw yürüte. Köstekge yetişe, munda da şolay qıçıra. Gök tananı yesini anası Enem qatınğa tüye et berip qoya. Enem qatın tüye etni de alıp, tüyeni bular urlağannı da bilip, bulanı qapusuna qolun şerege de çomup, qol belgi salıp gete. Tez barıp xanğa bildirme alğasay. Bu bara tursun.

Bir zamanda Köstekli yaş üyüne qayta. Anasına soray: “Kim geldi?”, “Wollah, şulay gelgen edi, tüye et berip yiberdim”, — dey anası.

— Way, acay, sen ne etip qoyğansan. O çu xannı elçisi Enem. Anası bek qıynala özü etgen işge.

Dağı etme küy tapmay, o yaş, bir çelek şere de alıp, Köstekni barı qapularına suq qolun şerege, sal damğa etip yibere. O qapuğa sala, bu qapuğa sala.

Bir zamandan xan asgeri bulan, Enemni aldına da salıp, Köstekge gele. Qaray o qapuğa — qızıl qol, qaray bu qapuğa— qızıl qol.

— Hey seni messepsiz, — dey Enemge, — Sen de meni aldatma sü-yemisen, gesigiz şu yaraxsıznı başın, — dep buyura. Uruçu yaşnı tapma da bolmay, birew uçun saw yurtnu qırma süymey, han qaytıp getip qala.

Munda özüne yaşama küy bolmacaqnı bilip, gök tananı yesi, anasın da alıp, başğa wilayatğa göçüp gete. Ullu toylar etip xannı qızın qatın etip ala.

O yaş meni yuwuğum edi. Onu toyuna o yerlege mağa da barıp gelme tüşdü. At minip çıqğan edim, yolda arıdı, eşekge minip qaytma tüşdü, yol uzaq sayalı yomaq da uzun boldu.

GÖK DANANIN BEDELİ

(Aktarma Metin)

Eski zamanlarda Köstek köyünde yaşayan bir ihtiyar kadın varmış. Onun bir de oğlu varmış. O yıl hasat zayıf olup, köy halkı pek zor hâle düşmüş. Günlerden bir gün, o kadın hastalanıp yatağa düşmüş. Oğlu ne etse de, yiyecek bir şey bulamaz. Anasına pek acır, acısa da elinden gelen bir şey yok. Sonra şöyle söyler bu anasına:

— Yahu anam, baksana; ben şu bizim gök danayı satayım, der.

Bunların gök danadan başka malı da yokmuş. Anası:

— Vay, çocuğum, sen onu satabilir misin? Seni aldatırlar. Yahsay pazarında kötüler çok, etme çocuğum, der. Oğlu:

— Korkma anam, bir şeycik olmaz, der.

Ertesi gün çocuk sabah gün doğmadan, dananın boynuna urgan da bağlayıp, Yahsay pazarına gidiyorum diye yola çıkar. Dana yürür, bu yürür; Yahsay'a vardığının farkında olmaz.

Yahsay'ın kapısından girilen yerde büyük bir kale varmış. O kalenin kapısının önünde oturan bir ihtiyar varmış. O ihtiyar, bir çocuğun dananın başını tutup geldiğini görüp:

— Hey çocuk, nereye götürüyorsun bu danayı? der. Bu çocuk:

— Pazara satmağa, der.

— Satıyorsan, çek bizim avluya, der ihtiyar. Çocuk danasıyla o kalenin avlusuna girer. Avluya girer girmez, yedi kapı pat diye açılıp, yedi batır çıkıp gelirler. Onlar tek laf etmeden gök danayı birileri yıkıp, birileri kesip, birileri soyup, doğrayıp, bir dakikanın içinde paylaşıp bitirirler.

Çocuk bu işe şaşır kalır. Batırların her biri birer pay alıp, yedi kapıdan girip kaybolurlar. Bu çocuk bakar bakar, ama dananın parasını ödeyen kimse yok. Çocuğun içi yanıp giderken, bir kapı açılır, o ihtiyar çıkar; bağırp çağırarak çocuğa bir kuruş verir ve onu itip kakarak kapıdan çıkarıp kovalar. Çocuk, geldiği yola düşüp, köyü Köstek'e dönüp gelir. Olup biteni anasına bir bir anlatır. Anası:

— Söylemedim mi sana, varma diye şu Yahsay'a, der. Oğlu:

— Bırak şimdi anam, ben onları öyle bırakmam, ben onlardan gök dananın bedelini almadan bırakmam. Anam, sen bana güzel kız giysileriyle, iki güğüm bulsana, der.

— Vay yavrum, sen ne yapma niyetindesin? Sakın yapma, seni onlar öldürürler! der anası.

Oğlu bırakmaz, anasına kız giysileri buldurur. Ertesi gün kız giysilerini giyip, iki güğümü de alıp, bir güğümü rakıyla, bir güğümü de suyla doldurup, sürüp gider Yahsay'a. Bakar, şu önceki ihtiyar, o kale kapısının önünde oturuyor. İki güğümle giden güzel kızı gören ihtiyar:

— Hey, güzel kız, şu suyunu bize alıp girsene, diye rica eder.

Kız kıyayeti giyen bizim oğlan aynı avluya girer. Girince, çat diye yedi kapı açılır, yedi de kapıdan yedi batır çıkıp gelir. Bu kızı kuşatırlar. Biri der “Bu kız benim”, bir başkası “Bu kız benim, şimdi benim sıram.” der.

Bu kız söyler:

— Yok oğlanlar, öyle olmaz, der, izin verirseniz, şöyle yapalım. İşte, der, benim iki güğüm dolusu içkim var. Bu içkiyi içme yarışı yapalım, benden geri kalmadan, sarhoş olup yıkılmadan kim içebilirse ben onun olurum, der.

Razı olurlar. İçme yarışmasına başlarlar. Bu kız batırlara içki dolu güğümünden içki verir, kendisi ise su güğümünden içer. Batırlar bir bir yıkılırlar. En sonunda küçük batır kalır. Gök dananın sahibi, ona kalan

içkiyi verip, onu da yıkar. Sonra bu çocuk tek tek yedi kapıyı sırayla açar. Sondaki kapıyı açsa, bir yanı altın akçeden, bir yanı gümüş akçeden doluymuş. Bu çocuk, bir güğümü gümüş, bir güğümü altın akçeyle doldurup, Köstek'e dek koşarak gider. Getirip iki güğüm akçeyi anasının önüne döker. Anası söyler:

— Vay, çocuğum, dikkatli ol, bunu hiç kimseye söyleme; bu gök dananın pahasını hiç kimse bilmesin! der.

Bunlar böyle kalsın, biz gelelim şu bizim “batırlara”. Sabah ayılıp baksalar kız yok, akçeler de çalınmış. Yahsay’a büyük bir korku düşer, “Batırlara bu gece hırsız gelmiş, bir kız imiş, akçelerini süpürüp alıp gitmiş!” diye. Batırlar öteye beriye koşup, arayıp baksalar da, bir şey bulamazlar. Bunlar falcı aramağa başlarlar. Batırlar falcı arıyor haberi gök dananın sahibine uzaktan ulaşır.

Gelip, anasına bu çocuk:

— Anam, bana bir molların giysileriyle bir Kur'an bulsana, der.

Anası:

— Etme, balam, daha da ne düşünüyorsun? Sana bir kötülük ederler! der.

— Yok anam, ben hâlâ gök dananın bedelini almış değilim, der.

Ertesi sabah bu genç, molla gibi uzun bir cüppe giyip, ak sakal da takıp, bir büyük Kur'an da alıp, Yahsay'a gider. O kaleye varıp:

— Hey, fal baktıranlar! fal baktırmak isteyenler! diye bağırmaya başlar. “Geleceği söylüyorum, geçmişi söylüyorum!” diye bağırır.

Şu kapı ağzında oturan ihtiyar, hemen kalkıp, bu falcıya doğru koşar:

— Hey, hey, bize gel, biz isteriz! Biz de falcı arayıp duruyorduk, der.

Falcı kılığındaki oğlan avluya girip, Kur'anı da besmeleyle açıp, fal bakmağa başlar:

— Bir gün bir gök dananın başını tutup bir küçük çocuk pazara gidiyordu. Siz, der, onun danasını kesip paylaşmışsınız. Yüzleri renkten renge giren batırlar sevinirler:

— Vallahi doğru! derler. Molla'nın önüne her biri yüzer akçe atar.

Falcı sözüne devam edip:

— Siz şu çocuğu, eline bir kuruş da verip göndermişsiniz, der.

Batırlar:

— Vallahi, doğru! diye falcıya yine her biri akçe atar. Falcı sözlerine devam eder:

— Başka bir gün sizin avluya bir kızı çağırıp, “Bu benim, bu benim!” diye söyleyip, ona kötülük yapmak istediniz, der. “O kız da” der, “size şart koşmuş,” diye, molla sözüne başladığında, batırlar falcıya iyice inanıp, pek sevinirler. Paralarını kimin çaldığını bu falcının bileceğine inanıp:

— Aaa, iş tam da bu şekilde olmuş idi! diye keselerinden akçelerini çıkarıp, bu falcının önüne atarlar. Tam o anda mescitten öğle namazı için ezan sesi gelir. Başladığı sözünü bölüp, falcı:

— Estağfirullah tövbe, estağfirullah tövbe, ben öğle namazına geç kalıyorum. diye, akçeleri alıp keselerine tıka basa doldurur. Bu, batırlara da şöyle der:

— Alınız, der, Kur'an'ı size emanet ediyorum, ben öğle namazını kılıp dönerim. Akçelerle dolan kesesini de alıp çıkar gider.

Batırlar bakar bakar, molla dönmüyor. Mescite varıp baksalar, falcının izi bile yok. Rezil olan batırlar, bir falcının kendilerini aldattığını halka duyurmaktan çekinip içten içe yanıp dururlar.

Bunlar kalsın burada yanıp dövünüp, biz gelelim Köstek köyüne. O genç kese dolusu akçesini anasının önüne döker ve şöyle söyler:

— İşte, anam, bu da gök dananın bedeli, aman ağzını sıkı tut, hiç kimse bilmesin, der.

Bunlar böyle dursun, biz gelelim batırlara. Batırlar öteye koşuyor, beriye koşuyor, falcının izini bulamıyorlar. Ne iş yapacaklarını bilmeden, bütün mallarını dağıtıp bitirmişler. Sonra batırlar Endirey'deki kadiya gidip, başlarına gelen işi açıklayıp, ondan yardım almak istemişler.

Batırlar hazırlanıp dursunlar, biz gelelim Köstek'e. Gök dananın sahibi bu genç, batırların bu fikirlerini bilip, tez gelip, anasına söyler:

— Anam, paraya tamah etme, sen bana baştan ayağa giymeğe yedi kat giysi ile bir eşek bul, der.

Anası helecanlanır:

— Ne yapmak istersin daha çocuğum! Yeter, başına bir belâ getireceksin! der. Oğlu:

— Bıraksana, anam, bu dünyada bir yaşayalım, pir yaşayalım! Şu batırlardan öcümüzü kanıncaya kadar alalım, der.

Erken gün ağarmadan Endirey'e giden büyük yola çıkar. Bir zaman baksa, yol boyu uzaktan fırtına gelir, yel gelir; fırtına değil, atlarını koşturup şu bizim yedi de “batır” gelir. İhtiyar adam giysileri giyinmiş olan bizim Köstekli genç:

— Selâmün aleyküm, yiğitler; Allah'ın izniyle nereye böyle? diye, batırları durdurur ve “Aleyküm selâm” der batırlar.

— Vallahi başımıza şöyle şöyle işler geldi, kadiya gidiyoruz. der batırlar.

— Hım! diye güler bizim ihtiyar kılıklı oğlan. Batırların öfkesi tepesine çıkar:

— Ne gülüyorsun? diye sorarlar. İhtiyar söyler:

— Niye gülmeyeyim, sizin hâliniz gülünmeyecek gibi değil ki!

— Ne olmuş? der batırlar.

— Daha ne olsun, der ihtiyar, siz kadiya şikâyet gidiyorsunuz, ama şikâyet etmeğe gider gibi bir görünüşünüz yok, der ihtiyar.

— Şikâyet etmeğe böyle gidilir mi? Bu da nedir: gıcır gıcır kalpaklar giyip, pantolonlar, çizmeler, cepkenler giyip şikâyet etmeğe geldik deseniz, size kim inanır, hiç kimse inanmaz ki! der ihtiyar.

— Vallahi, ihtiyar doğru söylüyor! der, batırların büyüğü. Bizim ne yapmamız gerek? diye sorar batır.

— Hey, yavrularım, henüz çocuksunuz! diye sözüne başlar. İşte, benim yedi kat eski giysim var, bunları giyip gidiniz. Ben siz gelinceye dek bekler, kıyafetlerinize göz kulak olurum. Benim öyle de böyle de burada durmam gerekiyor zaten. Ben de eşeğim de yorulduk, diyerek inandırır batırları, bizim ihtiyar kılıklı oğlan.

Batırlar kendi aralarında konuşurlar:

— İhtiyar doğru söylüyor, der büyüğü. Kendilerinin giysilerini çıkarıp, ihtiyara verir, onun eski giysilerini giyip, Endirey’e kadiya zamanında yetişmeğe iverler.

— Allah rızası için, geç kalmadan dönünüz, giysileri meraya yetiştirmem lâzım, çobanların gözü yolda kalacak, diye arkalarından bağırır ihtiyar.

Batırlar görünmeyecek kadar uzaklaşınca, sürüp gelir bu genç Köstek’e, anasının yanına.

— İşte, anam, topla! der, bu da gök dananın bedeli, aman ağzını sıkı tut, sakın kimseye söyleme...»

Bunlar böyle dursun, biz gelelim Endirey’e. Endirey’deki kadı, kendi köşkünün penceresinden dışarı bakarken bu yedi atlıyı görüp: “Hey, bu yırtık pırtık giysili dilenciler benden ne ister acaba?”, diye düşünür. O arada hizmetçi gelip söyler:

— Size, Yahsay’dan şikâyet batır baylar gelmiş, der. Kadı pek öfkelenip:

— Onlar benim huzuruma, kadının huzuruna, dilenciler gibi nasıl gelebilir, benimle alay mı ediyor bunlar. Ben onları... Kovalayıp yok ediniz şunları! diye, buyruk verir.

Batırlar orada utanıp, atlarını geri çevirip:

— Allah belasını versin, anasını ağılatalım o ihtiyarın, varır varmaz başını keselim! diye koştururlar atlarını. Gelmesine gelsinler, bakarlar, ihtiyar da yok, eşek de yok. Batırlar kendi kendilerine kızıp, atlarını Yahsay’a çevirip giderler. Yorulmuş atlar bu sıkıştırmaya dayanamayıp, oracıkta çatlayıp ölürler. Yedi batır yaya kalır, gün ışıığında Yahsay’a giremez, utançlarından kamışlıkta bekleyip, gece kalelerine dönüp, pısarlar.

Bunlar dursun pısıp, bu batırların uğradıkları hakaret, Yahsay Hanı’na da yetiştir. Batırlara yardım etmek ister bu Han. Han bir kurnazlık düşünür: “Şu batırları aldatan yiğit benim kızımın yanına gelsin, der, ben, şuna kızımı da veririm, hanlığımın yarısını da veririm, diye yalan haber yayar.

Bu haberi işitir Köstekli çocuk. Han bir kurnazlık düşünür, iki

kurnazlık düşünür, ama hiçbirisi de sonuç vermez. Sonra Han bir de şöyle kurnazlık kurar. Kızını büyük deveye bindirip, devenin başını bir hizmetkârına tutturup, geceleri Yahsay'da ileri geri yürütsün diye buyurur. “Şu oğlan gelirse, ben onu yakalarım,” diye düşünür.

Köstekli çocuk, gece gizlice gelip, yavaşça deveye yaklaşır. Bakar, devenin üstünde kız, hizmetkâr devenin ipini tutmuş, uyukluyor. Bu çocuk yavaşça yaklaşır, devenin ipini kesip, hizmetkârın elinden alır. Sürüp varır Köstek'e. Anasına söyler:

— Hey anam, bu da gök dananın bedeli! der, Aman, ağzını sıkız tut! diye de tembihler.

Yahsay'da sabah olur. Hizmetkâr hiç ardına bakmadan, sabah oluncaya dek uykulu uykulu dönüp dolaşıp durmuş. Erken bu, Han'ın sarayına varır:

— Han'ım, hiç kimse gelmemiştir bu gece, işte deven de kızın da, der ve ardına dönüp kendisi de bakar ki deve de yok, kız da. Han gazaplanıp:

— Derhal kesip atınız şunun başını! der.

Hanın bütün hileleri biter. Cadı kadını çağırır:

— Şu hırsızı nereden bulursan bul, diye buyurur.

Cadı kadın köyden köye, yurttan yurda varıp:

— Hey, insanlar, deve eti kimde var, hanımız hasta, şuna derman için gerek, diye bağırarak dolaşır.

Köstek'e varır, burada da öyle bağırır. Gök dananın sahibinin anası Cadı kadına deve etinden veriverir. Cadı kadın deve etini alır; deveyi bunların çaldığını anlayıp bunların kapısına, elini kızıl balçığa daldırıp, el işareti koyup gider. Tez varıp Han'a bildirmek için acele eder. Bu gide dursun.

O arada Köstekli genç evine döner. Anasına sorar:

— Kim geldi?

— Vallahi, şöyle bir kadın gelmiş idi, deve eti verip gönderdim, der anası.

— Vay anam, sen ne ettin? O kadın, Han'ın elçisi olan Cadı!

Anası pek üzülür yaptığı işe.

Başka yapacak bir şey bulamayan o çocuk, bir kova kızıl balçık alıp, Köstek'in bütün kapılarına balçık damgalar vurmaya başlar. O kapıya yapar, bu kapıya yapar.

Bir süre sonra Han askeriyle, Cadı'yı önüne katıp Köstek'e gelir. Bakar o kapıya, kızıl el; bakar bu kapıya, kızıl el.

— Hey, seni namussuz! der Cadı'ya.

— Sen de mi beni aldatmak istiyorsun, kesiniz şu bir işe yaramazın başını! diye buyurur.

Hırsız genci de bulamaz, bir kişi için bütün köyü kırmak istemeyip Han dönüp gider. Genç de burada yaşamanın mümkün olmayacağını bilip, anasını da alıp, başka vilâyete göçer. Büyük toylar edip, Han'ın kızıyla evlenir.

O genç benim arkadaşım idi. Onun toyunda o yerlere bana da gidip gelmek düştü. Ata binip çıkmıştım, yolda yoruldu, eşeğe binip dönmem gerekti. Yol uzayınca masal da uzadı.

AYQIZ³

(Özgün Metin)

Bir bolğan, bir bolmağan, bir ülkede paça bolğan. Bu paçanı üç ulanı da bolğan. Paçanı köp yılqısı, qoyları, tuvarı da bolğan. Bir geçe kökden bir ay yimik zat gelip munu bir yılqısın qırıp getgen. Paça ulanların çağırıp:

— Siz ulanlar, qoluğuzdağı asger de bulan üç de ağa-ini ne etme gerekni oylaşığız. Barıp bu iş qaydan bolğanın bilme gereksiz, dey. Paçanı ullanı:

— Bu geçe men qarawul etermen, dep, asgerin de alıp, yılqı bar purşumuqğa gete. Qarasa, geçeni bir zamanında özleni üstüne bayağı ay

3 Qumuq halq yomaqları, Tizgenler: Aliyev Salav, Hacıyev Abdulhakim, Mahaçqala Daguçpedgiz, 1989, s. 79-82

yimik zat gelip gete. Ulan gözün yumup açğınça ol ulannı öltürüp, onu asgerin qırıp gete.

Erten ağası qaytmağanga göre, eki de inisi onu izley gete. Qarasa, ağası ölgen, asgeri qırılğan.

— Bu geçe men qarawul etemen, dep dağı da asger alıp, yıldığa ortançı ulan gete.

Geçe gelip, şo ay yimik zat bulanı da qırıp gete. Üçünçü geçe:

— Heç men şonu bilmey qoyman, dep, yolğa tüşe xannı giççi ulanı. Bu özünü asgerin bir yerde paraxat etip, yamuçuğa da çırmalıp, quwuşu bulanğı bir ulla emen terekni içine girip, şondan taba qaray.

Bir zamandan ay yimik bir zat at bulan yolnu çang etip gelip, ulannı asgerin qıra, song atın atılıp örge göterilip gete. Ulan quwuşdan çığıp şo barağan yolnu yorawuna qaray. Şo yol bulan bu birewge de bilinmey yürüy. Bir cuma yürüy, ay yürüy qarşı bolğan yerde geçe tura, yal ala. Bir gün axşam bu ormanlıqni içinde tütün çığağan yer görüp şonda bara. Barsa, şo Enemni üyü bolup tabula. Salamlaşğan song:

— Qonaq almaymıyız? dey ulan. Enem buğar:

“Bu yerler qayda, sen qayda, neçik çıqğansan, balam? Munda gelgen saw qaytmay, saw-salamat neçik yetişding?” dey.

Ulan oğar özleni başına gelgen barı da balahlanı, yılay qalğan qart atasını halın aytğan song:

— Mağa qolungdan gelegen, bolağan kömekni et. Men de sağa ne yahşılıq da etermen, dep tiley ulan.

Enem buğar kömek etme razi bola. Ol ay yimik zat qız ekenni, özü de qırq nartnı igit qızardaşı ekenni, onu atı da Ayqız ekenni anglata. Bir neçe gün ulannı üyünde de saqlap, Enem özü barıp qız turağan binalanı halın bilip gele. Şo qızını ulla taş qalaları bar. Ol geçeler atına da minip hawğa çığıp, gündüzler busa yal ala wa yuhlay bolğan.

Enem, ulannı bir geçe şonda eltip, qalqığa da mindirip yaşıra wa qaçan, ne etme gerekni de ayta. Ulan Enem bergen ütürgü biçaq, buraw bulan iş görme başlay. Şo zamanda qız, üynü ulla orta bağanasını túbüne özünü uzun çaçların da töbe etip, yuhlay bolğan. Örden ulan qalqını teş-

me başlağanda at kişnep yibere. Ulan şo zaman işni toqtata. Qız yerinden turup, atnı arqasın sıypap qayıp dağı da yuxlay.

Ulan işin dawam ete. At dağı da kişnemege başlay. Qız uyanıp birdağı atnı yağına barıp, onu arqasın da sıypap:

— Haywan, ne bar? Sağa ne gerek? Yal al. Munda men barlı quşlar tük de salmas, dep, qayıp dağı da yuxlay.

Ulan qalqını teşip bitip, atğa yarıq tiygende, at dağı da yaman kişnep yibere. Ulan yamuçu bulan teşikni yabıp toqtay. Qız özün yuxlama qoymay dep qazaplanıp, yağındağı qamuçusun da alıp, atın qanğınça toqalay. Song barıp dağı da yuxlay. Ulan qalqıdan tüşüp, üyge girip qarağanda qızın Enem aytğan küyde arqasından yatıp taba wa onu uzun çaçların çaltlıq bulan bağanağa baylay.

Bir zamandan qız uyanıp:

— Ne köp yuxladım! dep turmağa uruna. Qarasa çaçları baylanğan, terbenme bolmay. Ulan busa yamuçusundan da çıqmay, qız görmeygen küyde bağananı artında olturup tura.

— Kimdir meni baylağan? Adammısan, nesen? Sağa munu üyretgenni otu sönsün! Çeç, men hali sağa zaral etmeymen, dey qız. Qızğa görünmeygen küyünde qalıp ulan:

— Seni balahıngdan men köp qıynlıqlar görgenmen, eki ulla qardaşımdan, köp asgerden ayrılğanman, köp maldan quru qalğanman. Hali men de, meni adamlarım da sen sayalı çekgen azaplanı açuwun alma gelgenmen. Men senden başlap eki qardaşımnı tirgizmekni talap etemen, dey.

— Meni adam başlardan işlengen eki qalam bar. Seni qardaşların olanı qaysında ekenni men ne bileyim, menden geçseng izlep tabarman, dey qız.

Şo zamanda özü yaşıngan yerden çığıp qızın aldına bara. Ulanı görgende qız oğar şossahat haşıq bola. Ulan qızdan geçe. Song bular barıp qardaşlarını başların taba, qarqaraların geltire. Qız olanı bir yerge sala. Olar şonda tirilip:

— Uhway, ne köp yuxlağanbız! dep, yerinden turalar.

— Men qoyğan busam çı siz hali de turmacaq edigiz, dey inisi.

Song ulan qardaşlarına da xabar etip, köp altın-gümüş, mal-matah da alıp, qız ulanlar bulan yolğa tüşe.

Bular yetişgende paça, süyünüp, şonda bular ülkeni köp xalqın da cıyıp, üç geçe, üç gün şatlıq cıyın ete. Şondan song Ayqızın özünü giççi ulanına da alıp, segiz geçe, segiz gün toy etip qayğı görmey süyünüp, quwanıp yaşaylar.

AYKIZ

(Aktarma Metin)

Bir varmış, bir yokmuş. Bir ülkede bir padişah varmış. Bu padişahın üç oğlu varmış. Padişahın çok sayıda yalkısı, koyunları, malı varmış. Bir gece gökten ay gibi parlak bir şey gelip padişahın yalkısını kırıp geçirmiş. Padişah oğullarını çağırıp:

— Oğullarım, askerlerinizi de alıp üçünüz buna bir çare düşünün. Gidip bu işin nasıl olduğunu bulun, demiş. Padişahın büyük oğlu:

— Bu gece ben nöbet tutarım, deyip askerlerini de alıp yalkıların yanına gitmiş. Baksa ki gecenin bir vaktinde üstlerine ay gibi parlak bir şey gelir. Oğlan göz açıp kapayıncaya kalmadan oğlanı ve askerlerini öldürüp gider.

Sabah ağabeylerinin gelmediğini gören iki kardeşi onu aramaya giderler. Baksalar ağabeyleri ölmüş, askerleri de kırılmış. Bu gece ben bekleyeceğim, deyip askerlerini de alıp yalkıya ortanca oğlan gider. Geceleyn o ay gibi parlak şey bunları da kırıp gider.

Üçüncü gece:

— Ben bunu bulmazsam duramam, diyerek hanın küçük oğlu yola düşmüş. Bu oğlan askerlerini istirahata çekip kendisi de bir kepeneg'e sarılıp büyük bir meşe ağacının kovuğuna saklanıp gözetlemeye başlamış.

Bir ara ay gibi parlak şey atıyla tozu dumana katarak gelip askerleri kırmış, sonra da atını kamçılıyıp uçarak gitmiş. Oğlan saklandığı ağaç kovuğundan çıkıp aya benzer şeyin gittiği yola dikkat kesilmiş. O yoldan oğlan kimseye görünmeden gider. Geceleri dinlenerek bir hafta gider, bir ay gider. Bir gün akşam ormanın içinde duman çıkan bir yer

görüp oraya gider. Oraya varsa, bir kocakarının evi imiş. Selamlaştıktan sonra:

— Misafir kabul etmez misiniz? der oğlan. Kocakarı buna:

— Burası nere, senin geldiğin yer nere? Buraya sen nasıl geldin yavrum? Buraya gelen sağ dönemez. Sağ salim nasıl gelebildin? der.

Oğlan başlarına gelen bütün belaları, geride ağlar hâlde bıraktığı babasının hâlini bir bir anlattıktan sonra:

— Sen bana elinden gelen yardımı et, ben de sana ne istersen vereyim, diye yalvarır oğlan.

Kocakarı buna yardım etmeyi kabul eder. O aya benzer şeyin bir kız olduğunu, o kızın kırk yiğidin kardeşi olduğunu, adının da Aykız olduğunu anlatır. Kocakarı bir kaç gün oğlanı evinde konuk edip kendisi de Aykız'ın yaşadığı binaların durumunu öğrenip gelir. O kızın büyük taş kaleleri varmış. Geceleri atına binip ava çıkarmış. Gündüzleri ise uyuyup dinlenirmiş.

Kocakarı oğlanı bir gece oraya götürür, binanın damına çıkarıp saklar ve ne zaman ne yapması gerektiğini de anlatır. Oğlan, kocakarının verdiği keski ve burgu ile evin damını delmeye başlar. O esnada kız evin ortasındaki büyük direğin dibinde uzun saçlarını toplayıp uyuyormuş. Yukarıdan oğlan damı delmeye başlayınca kızın atı kişnemeye başlar. At kişnemeye başlayınca oğlan damı delme işine ara veriyormuş. Kız yattığı yerden kalkıp atının sırtını sıvazlayıp sakinleştirdikten sonra uyumaya devam ediyormuş.

Oğlan işine tekrar başlayınca at yine kişnemiştir. Kız yine uyanıp atın yanına giderek sırtını sıvazlamış ve:

— Hayvan, ne var, ne oluyor sana? Sakin ol, dinlenmene bak. Ben buradayken bir kuş tüyü bile giremez, deyip yine uykuya dalmış.

Oğlan damı delip de içeri ışık girince at daha yüksek sesle kişnemeye başlar. Oğlan kepenek ile damda açtığı deliği kapatır. Kız uykusunu bozan ata öfkelenip yoruluncaya kadar kırbaçlar. Sonra yerine dönüp tekrar uykuya dalar. Oğlan damda açtığı delikten içeri girip bakınca Kocakarının söylediği gibi kızı sırtüstü yatar vaziyette bulur. Onun uzun saçlarını çabucak direğe bağlar.

Bir süre sonra kız uyanıp:

— Çok uyumuşum, diyerek kalkmak ister ama kalkamaz. Bakar ki saçları direğe bağlanmış, kımıldayamıyor. Oğlan ise kepenegın içinde, kıza görünmeden direğin arkasında oturuyor.

— Kimdir o beni bağlayan? İn misin, cin misin, kim var orada? Sana bunu öğretenin ocağı sönsün! Çöz beni, sana zarar verneyeceğim, der kız. Oğlan kıza görünmeden:

— Senin yüzünden başımıza gelmeyen bela kalmadı. İki oğlan kardeşimi, çok askerimi, çok malımı kaybettim. İşte şimdi kardeşlerimin, askerlerimin intikamını almaya geldim. Öncelikle iki kardeşimi dirilteceksin! der.

— Benim insan kafalarından yapılmış iki kalem var. Senin kardeşlerinin onların arasında nerede olduklarını ben nereden bileyim? Beni bırakırsan arar bulurum, der kız.

O zaman oğlan saklandığı yerden çıkıp kızın karşısına gelir. Kız oğlanı görür görmez ona âşık olur. Oğlan kıızı çözer. Sonra bunlar gidip kardeşlerinin başlarını bulur, gövdelerini getirirler. Kız onları bir araya getirir. Oğlanın kardeşleri orada dirilip:

— Uf, amma da çok uyumuşuz, deyip ayağa kalkarlar.

— Ben bıraksaydım daha da uyuyacaktınız, der küçük oğlan.

Sonra kız kendi ağabeylerine durumu anlatıp bol bol altın, gümüş, mal alıp bunlarla birlikte yola çıkar.

Bunlar gelince padişah bütün halkı toplayıp üç gün üç gece eğlence düzenler. Daha sonra da Aykız'ı küçük oğluyla evlendirip sekiz gün sekiz gece düğün yapar. Bunlar sevinç içinde kaygısız bir hayat sürüp giderler.

KIBRIS TÜRK MASALLARI

Şevket ÖZNUR *

Giriş

Kuaktan kuşağa gerçekten olmuş gibi aktarılan ve yaygın bir dolanıma sahip olan masallar, bazen gerçeküstü öğeler içermelerine karşın, kimi zaman da gerçekten yaanmı olaylara ve gerçekten yaamı kişilere dayanırlar. Her ne kadar yaanmı tarihi aktaran metinler olmasalar da az çok içinden çıktıkları toplumsal yapı hakkında okuyucusuna birtakım fikirler verirler.

Derlenen masalların, Kıbrıs'ın pek çok yöresinde ve hatta Kıbrıs dışında da pek çok yerde ağlar boyunca anlatılıyor olmaları pek çok varyantlarının ortaya çıkmasını da sağlamış ve anlatılan bölgenin ve zamanın zgn yanları da masallara eklemelenmitir. Buna karşın, masalların ana motiflerinin, belirli toplumsal yapının estetik yansımaları olduğu kabul edildiğinde, motifler o toplumun yaşam tarzına ilişkin bilgileri bize aktarmayı sürdürecektir.

Kıbrıs masallarını değerlendirirken Ada'nın sosyal yapısını ve yerleşim birimlerini bilmemiz gerekir. Köy karma mı, yoksa Türk kym? Bu köylerin komşu kylerlere ilişkileri nasıldır? Etraftaki köylerin yapısı nedir? Köy dışa kapalı mıdır, yoksa evre köylerle alıverii var mıdır? Düğünlerde, bayramlarda, Paskalyada, ekim zamanı birbirlerine gelip gidiyorlar mı veya yardım ediyorlar mı? Masalcı masal söylemek için bu köylere gitti mi? Oralarda kaldı mı? Özellikle kuraklık zamanında, savaş zamanında; 2. Dünya Savaşı'nda yurt dışına gitti mi?

* Prof. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kıbrıs Türk Yazarlar Birliği Başkanı. sevk.oznur@neu.edu.tr

Köyde elektrik var mı? Bu tip sorular çoğaltılabilir. Bunları bilmeden Kıbrıs masallarını değerlendirmek yanlış olur. Çünkü Türkler ve Rumlar yüzyıllarca bu adada yaşadılar ve yaşamaktadırlar. Doğal olarak birlikte çalıştılar, iş yaptılar ve kültürel alışverişte bulundular. Bunlar maddi ve manevi açıdan çok önemli bir alışverişti. Bu sebeple, iki toplumda yemek kültüründen, günlük konuşma diline, müzikten oyuna kadar her konuda etkileşim görülebiliyor. Özellikle bunlar sözlü kültür ürünlerinde örneğin; masal, mani, atışma, ağıt, türkü, argo vb. türlerde çok belirgin bir düzeydedir.

Masalların motiflerine bakıldığında; eski Türk yaşamını, İslamiyet öncesi inanç sistemini, gelenek-göreneklerini bulmak mümkündür. Türk masal anlatıcıları masallarıyla bu kültüre büyük hizmette bulunmuşlardır. İşte bu zenginlik sonucu Kıbrıs Adasının zengin bir masal kültürü geçmişi vardır diyebilmekteyiz.

Bu bağlamda, Kıbrıs masallarının tümüne baktığımız zaman Ada'nın geçmiş sosyal ve kültürel yaşamı gözler önüne gelmektedir. Tüm değerler, masalcının belleğinde günümüze kadar taşınmış ve yaşatılmıştır. Özellikle sanayinin Kıbrıs'a geç gelmesi ve de ağır sanayinin olmayışı; ada toplumunun kültürel ve sosyal yapısını uzunca bir süre korumasını sağlamış; böylece sözlü gelenek birçok halkbilimci tarafından bozulmadan kayıt altına alınabilmiştir. Masallarımız birçok bitirme tezinde ve kitapta yayımlanabilmiştir. Lâkin 2. Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada olduğu gibi Kıbrıs'ta da büyük bir değişim olmuş ve teknolojik gelişim Ada'da büyük bir hızla yayılmıştır. Bu değişim tüm toplumsal ahlâkı, yaşayışı ve doğal olarak kültürel yapıyı da büyük oranda değişime uğratmıştır. 1955, 1963, 1974 yıllarındaki toplumlar arası çatışmalar, iki toplumun birbirinden uzaklaşmasına neden olmuştur. 1974'de Barış Harekâtından sonra Türklerin Ada'nın kuzeyinde toplanması, masal kültürü açısından büyük bir kazanç olmuştur. Zira, kaynak kişilere ulaşmak kolaylaşmış ve verimli sonuçlar doğurmuştur. Özellikle 1974'den sonra masal derleme çalışmaları çok büyük ivme kazanmıştır. Dernekler ve özel kişiler bu konuda birçok yayın yapmıştır. Öte yandan, eski günlerde var olan halk anlatıcıları, halk sanatçıları günden güne azalmaktadır.

Kısa bir süre sonra bu insanların da bulunamama gerçeği, kültürümüz namına büyük bir kayıptır.

“Masallar, genellikle kolektif bir bilinç tarafından, bilincin ve bilinçaltının insanlığın hangi sorunlarını evrensel görüyorsa ona göre biçimlendirilmesinin ve bu sorunların aşılması için uygun görünen çözümlerin üretilmesinin sonucudur. Eğer, sözü edilen öğelerin tümü masallarda olmasaydı, onların kuşaktan kuşağa anlatılarak aktarılmaları da mümkün olmayacaktı” (Bettelheim 1914:36).

Bettelheim’in de belirttiği gibi toplumların yaşaması var olması, sözlü yazının, başlangıçtan bugüne değin, toplumların, buna bağlı olarak insanların köklerini, kültürlerini, gelenek ve göreneklerini “söz” aracılığıyla, kuşaktan kuşağa aktarmasıyla mümkün olmuştur. Bu bağlamda; bizim ele alacağımız masal konusu da sözlü kültürün türü olarak bu işlevini yerine getirmektedir.

Masal üzerine, bugüne kadar birçok araştırmacı çeşitli tanımlar ve açıklamalar yapmıştır. Prof. Dr. Pertev Naili Boratav’ın masal tanımı şöyledir:

“Nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamıyla hayal ürünü, gerçekle ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan, kısa bir anlatı. Hayal ürünü sözünü, sadece olağanüstü şeyler anlamına almamak gerekir. Masal olağanüstü çeşidinde de gerçekçi çeşidinde de anlattığı olayların gerçeğe uyarlık derecesi ne olursa olsun, onların hayal yaratması oldukları izlemine veren, bir anlatı türüdür. Bu özellik masalı efsaneden, hikâyeden, destandan ayıran niteliklerin başında bu gelir. , “Masal demek, hayal gücü demektir. Masal “hayali” hikâyedir. Masalı anlatan kişi, sınır tanımaz hayal gücüne, doğaüstü kişilerle ve olaylarla doldurur masalını.”

İlhan Başgözün:

“Türk Folkloruna Giriş” başlıklı yazısında “Her tarif biraz keyfe göredir. Ne tümenden doğru, ne tümenden yanlıştır. Tarifler konuyu değişmez kalıpların içine hapseder ve bu tarif kalıbı donmuş olarak kalır. Mitler ve masallar gibi en belirli türleri tarif etmek için koca bir kitap yazmak gerekir” demektedir (Bekki, 2019). Masal, iyinin, doğrunun ve adil olanın,

ne denli kötü koşullar altında kalınırsa kalınsın, hep kazandığı bir düşler ülkesidir.

Masallar çağlar boyu değiştirilip yeniden biçimlendirilmişlerdir. Kuşaktan kuşağa, ağızdan ağıza aktarılırlarken az da olsa eklemeler ve çıkarmalar olmuştur. Masallardaki değişim anlatana bağlı olduğu gibi anlatılana da bağlıdır. Çünkü anlatıcı masalı anlatırken kendi yaşamına göre, tecrübesine göre de masalı değiştirmektedir. Masalcılar arasında masaldaki kahramanlarını, yerel özelliklerden yararlananlar oldukça çoktur. Durum böyle olunca toplumların, ulusların duyarlılıkları, beğenileri, değer yargıları, inançları masalların içine serpiştirilir. Bu bağlamda, çağlar boyu yapılan o kadar çok değişikliğe karşın, anlatanlar masalların yapılarına hep bağlı kalmışlardır. Evden uzaklaştırmalar, yasakların zorla kabul ettirilmesi, yasağın çiğnenmesi, bilgi edinme yolları, aldatmalar, servetlerin ele geçirilmesi, oyuna gelmeler, büyü yapmalar ve sayma gereğini duymadığımız daha nice öğeler, masallarımızda bulunmaktadır.

1. Kıbrıs Türk Masalları ve Kaynakları

Bu araştırmamızda, geçmişten günümüze Kıbrıs Türk masallarıyla ilgili masal kitapları, tezler² ve bizlerin derlemiş olduğu masallar, tekerlemeler taranıp burada değerlendirmeye alınmıştır. Masal derlemelerini yaparken Kıbrıs'ın tüm bölgeleri yıllar içerisinde taranmış (1995-

2 Alptekin, Ali Berat (1999). "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Anlatılan Hayvan Masalları Üzerine Bir Araştırma", İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt 4, Gazimağusa: DAÜ-KAM Yayınları, s. 43-60.

Beratlı, Nazım (2002). "Bir Masal Neler Anlatır?", *Halkbilimi Sempozyumları IV* (Bildiriler Kitabı). Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.

Cahit, Neriman (1997). *Eski Lefkoşa Kahveleri ve Kahve Kültürü*. Girne: Şadi Kültür Sanat Yayınları.

Çırak, Zehra (1997). *Kıbrıs Türk Masalları İncelemesi*, Çukurova Ü Fen Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Adana.

Duymaz, Ali (1999). "Kıbrıs Türk Tekerlemelerinin Türk Dünyası Tekerlemeleri ile Yapı ve Anlam Bakımından Karşılaştırılması", İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt 4, Gazimağusa: DAÜ-KAM Yayınları, s. 165-176.

Ertuğ, Mehmet (1987). *Kıbrıs'ta Meddahlık*, *V. HASDER Halkbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı*, KKTC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 313-323.

_____ (2005). "Mesel-Masal ve Meselci Nene", *Halkbilimi Dergisi* 53, s. 19-20.

2007), kaynak kişilerin tamamının kimlik bilgileri, anlatıkları; ses ve

_____ (2004). *Mesel, Öykü, Anı ve Fıkralarda Goncoloz-I*. Lefkoşa: Ertuğ Yayınları.
Gökbulut, Burak (2007). “Kıbrıs Türk Halk Masalları ve Uygur Türk Halk Masallarında Yer Alan Bazı Motifler Üzerine Bir Değerlendirme”, *XIII. KIBATEK Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, Adana: Nobel Kitabevi, s. 69-75.

_____ (2007). “Kıbrıs Türk Halk Masallarında Yer Alan Sayılar ve Motifler Üzerine Bir İnceleme”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiriler Kitabı*, Cilt 3, Ankara: Lazer Ofset Matbaa Tesisleri Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, s. 901-910.

_____ (2010). *Kıbrıs Türk Masalları İle Uygur Türk Masalları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İnceleme – Metinler)*, Ege Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Gökçeoğlu, Mustafa (2000). “Kıbrıs’ta Masal Tekerlemeleri”, *Halkbilimi Dergisi* 48, s.13-18.

_____ (1997). *Bir Varmış İki Yokmuş*. Lefkoşa: Er Reklam Yayınları.

_____ (1997). *Cihan Şah*. Lefkoşa: Gökçeoğlu Yayınları.

_____ (2000). *Masal Ağacı-I, Kıbrıs Masalları*. Lefkoşa: Mavi Basın Yayın Ltd.

_____ (2005). *Toplu Masallar I ve II*. Lefkoşa: Gökçeoğlu Yayınları.

Gökdemir, Gönül (2008). *Kıbrıs Türk Kültüründe Masal Geleneği*. Hacettepe Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Güneyli, Ahmet ve Güner Konedraı (2008). “İncircinin Deddiği Adlı Kıbrıs Türk Masalının Kişilerarası İletişim Çatışmaları Açısından Çözümlemesi”, *Millî Folklor* 77, s. 75-82.

Hasan, Hamdi (1999). “Aa-Th 480 Masal Tipinin Kıbrıs Türklerinde ve Makedonya Milletleri Arasındaki Varyantları”, İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt 4, Gazimağusa: DAÜ-KAM Yayınları, s.17-30.

Hüseyin, Ziya (1973). *Girne Kazası Templos Köyü Masalları*, Atatürk Ü Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Erzurum.

İslamoğlu, Mahmut (1969). *Kıbrıs Türk Folkloru*, Lefkoşa: Halkın Sesi Matbaası.

İslamoğlu, Mahmut ve Şevket Öznur (2005). “Kıbrıs Türk ve Rum Halk Edebiyatlarında ‘Drimmo Masalı’”, *Halkbilimi Dergisi* 53, s.151-155.

_____ (2007). *Karşılaştırmalı Kıbrıs Türk ve Rum Masalları*. Lefkoşa: Gökada Yayınları.

Karabacak, Esra (2006). “Kıbrıs Türk Masallarının Dil Yapısı”, *Halkbilimi Dergisi* 54, s. 79-80.

Kırımhan, S. Nazan (1995). “Kıbrıs Masallarının Motif Yönünden Mukayesesi”, *Millî Folklor* 27, s. 49-50.

Öznur, Şevket (2005). “Halk Anlatılarında Ejderha”, *Halkbilimi Dergisi* 53, s. 15-18.

_____ (2006). “Kıbrıs’ın Son Halk Anlatıcılarından Ahmet Karaoğulları’nın Anısına, 1920-2006”, *Halkbilimi Dergisi* 54, s. 15-19.

_____ (2014). *Yeşil Cin*, Lefkoşa: Arın-Mustafa Güvenir Vakfı.

_____ (2015). *Çavma Kuşu*, Lefkoşa: Kıbrıs Türk Yazarlar Birliği.

Özokutan, Türkan (2005). “Kıbrıs Türk Masalları (Derleme-İnceleme)”, İstanbul Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Sadrazam, Ejdan ve Şevket Öznur (2004). *Beşi Bir Yerde, Kıbrıs Masalları*, Lefkoşa:

görüntü olarak kayıt altına alınmıştır. Masal anlatıcılarının birçoğunun köylerde yaşadığı ve genellikle ilkokul mezunu oldukları tespit edilmiştir. 80 kaynak kişiden yola çıkılarak bu bilgiler verilmiştir. Kadın masal anlatıcıları masalları genellikle evlerde anlatırken erkek anlatıcılar kahvelerde anlatmaktadırlar. Özellikle bu masallar akşam üzeri (işlerini bitirdikleri için dinlenme saatinde) anlatıldığı görülmektedir. Masalların hemen hemen hepsi Kıbrıs ağzıyla anlatılmaktadır. Metinlerde görülen devrik cümleler veya yazım yanlışı gibi algılanan anlatım, anlatıcının anladığı gibi verilmeye çalışılmıştır. Kıbrıs ağzında anlatımlar genellikle devrik cümleli ve soru eki eksik olarak anlatılmaktadır.

1.1. Kıbrıs Türk Masalları Biçim

- 1- Masalın başı.
- 2- Masalın kendisi.
- 3- Masalın sonu (Bu tasnif 1969 yılında Kıbrıs'ın ilk folklor kitabını çıkaran Mahmut İslamoğlu'na aittir).

Masalın kendisi, başlı başına bir olay örgüsüdür. Bu bölümlerde cinler cirit atmakta, dev analarının bir dudağı yeri, bir dudağı göğü süpürmektedir. Masal kahramanı maceradan maceraya sürüklenmektedir.

Gökada ve Rüstem Kitabevi Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1983). *Kıbrıs Türk Masalları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Sayın, Mustafa Kemal (2000). *Deli Gardaş ile Akıllı Gardaş'ın Meselidir*. Girne: Şadi Kültür Sanat Yayınları.

_____ (2003). *Kıbrıs'ın Eski Masalları*, Girne: Şadi Kültür ve Sanat Yayınları.

Şimşek, Esmâ (1999). “Kıbrıs'ta Anlatılan ‘Zengininan Fukara’ Adlı Masal Üzerine Bir İnceleme”, İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt 4, Gazimağusa: DAÜ-KAM Yayınları, s. 31-42.

Türkmen, Fikret ve Burak Gökbülüt (2009). “Kıbrıs Türk Halk Bilimi Çalışmalarının Değerlendirilmesi”, *Turkish Studies Dergisi* Prof. Dr. Hamza Zülfikar Armağanı, 4/3 (Bahar).

Yorgancıoğlu, Oğuz M. (1980). *Kıbrıs Türk Folkloru*, Gazimağusa: Canbulat Basımevi.

_____ (2000). *Kıbrıs Türk Folkloru*, Gazimağusa: Canbulat Basımevi.

_____ (1998). *Kıbrıs Türk Folklorundan Derlemeler-Masallar I*, Mağusa.

_____ (2006). *Kıbrıs Türk Folklorundan Derlemeler-Masallar II*, Mağusa: Arif ve Canbulat Basımevi.

Kahramanımızın kurtulup esenliğe kavuştuğunu sandığımız an başına başka olaylarla gelir. Masal dinleyicilerinin kulakları daima anlatıcıdadır. Dinleyiciler daima anlatanın iki dudağının arasından çıkacak sözleri bekler. Masal döşendikçe döşenir.

1.2. Kıbrıs Türk Masallarının Dil Özellikleri

Kıbrıs Türk Masallarının özellikleri şöyledir:

- 1-Masal başı, ortası ve sonu kalıplaşmış söz (formel)ler.
- 2-Masallardaki ikilemeler ve Kıbrıs’a özgü sözcükler.
- 3- Masalarda bir yerden bir yere gitmek için kullanılan tanımlar (İslamoğlu,1969).

Kıbrıs Türk Masallarının hemen hemen hepsinde, giriş bölümünde tekerlemeler bulunmaktadır. Tekerlemeyle giriş formelleri şunlardır:

“Memleketin birinde,” “Vakti zamanın birinde,” “İllallahtan başka kimsecikler yokmuş,” “Bir varmış, iki yokmuş,” “Bir varmış, bir yokmuş,” veya “Evvel zaman içinde.”

Bitiş Formellerine ise aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

“Onlar ermiş muradına. Biz de çıkalım kerevetlerine,” “Ben de bıraktım da geldim,” “Gökten üç elma düştü, birini meseli toplayıp söyleyen yedi. Birini gelinle güveyi yedi. Birini de sizlere getirdim,” “A canlarım, bıraktım kötü devî, geldim buldum sizi iyi,” “Kırk gün kırk gece süren düğün yaptılar,” “Bana bir tepsi baklava verdiler. Aldım size getireyim. Yolumun üstünde dere vardı. Kurbağalar vırak vırak dediler. Ben de baklava tepsisini bırak anladım. Ben de bıraktım da geldim,” “Güle güle yaşamışlar. Ben de bıraktım da geldim,” “Murat aldılar murat verdiler. Ben de bıraktım da geldim.”

1.2.1. Masal Giriş Tekerlemeleri

“Değirmenim dönsün, bulgurum öğünsün, pilavım pişsin, oturup yeyim, size masal söyleyim.”

“Vaktin birinde, zamanın ikisinde, in cin top oynarken, kuş uçmaz kervan geçmez bir yerde bir padişah ile karısı ve üç kızı yaşamış.”

“Neler geldi, neler geçti felekten? Develer un oldu geçti elekten, deyip masala başlayalım.”

“Evvel zaman içinde. Kalbur saman içinde. Develer lingiri oynarmış eski hamam içinde. Anam hamarattı. Babam hamaldı. Anam kaptı döşeği. Babam kaptı çocuğu. Yolda giderken bakalım ne buldu? Bir arı. Balı ağzına koydu. Vız vız eder. İki de düştü peşine. Bakalım ne oldu? diyerek başlayalım masala.”

“Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde. Develer tellalken, pilerler berberken. Sivrisinek natır, sıçan naynayı, kurbağa doplekçi, yengeç pehlivanlık edermiş.”

1.2.2. Masallardaki İkilemeler ve Kıbrıs’a Özgü Sözcükler

“Abuk sabuk konuşmak/Abur cubur iş yapmak/Adam adam “gelmek” gitmek /Adamın garnına garnına vurmuşlar da ah arkam demiş / Adım adım yanaşmag/Aferin pof pof/Ağır aksak yürümek/Ahım şahım birşey değil/Ala una, ala düe, ala tre, satıyorum, satıyorum, satıyorum saddım./Al gözüm ver gözüm/Alın al, morun mor olduğu devirler geride galdı./Allem gallem etmek/Allem kallem Mansura/ Altın altın gülmeg/Altın altın kesmeg/Amanı zamanı yog/Arandez gurandez/Aygın baygın olmag/Aynı bez, aynı darag/Aynı gazan, aynı kepçe/Aynı taş aynı hamam.”

“Baba çakka/Bacak kadar boyu var türlü türlü huyu var/Badin badin gitmek/Bağır bağır bir hal olmak/Bal değildir ki günden güne şekerlensin/Bangır bangır bağırmak/Bas bas bağırmak/Baş baş yıkayıp sermek/Baştan aşağı süzmek/Bed bed bakmak/Bela bela üstüne/Bıdı bıdı bıdı bıdı konuşur/Bir akıl ya yaza ya kışa/Bir kaşık suda ktır ktır boğulmak/Bir Yanni bir Gadolli/Bire bir işlemek/Biri gider biri gelir/Boy pos yerinde/Boynuz boynuza gelmek/Boyun posun devrilsin/Boyuna posuna bakma/Bön bön bakmak/Burnundan fitil fitil getirmek”

“Can alıp, can vermek/Cart curt etmek/Cehennem dingil dingil/Cıvın cıvın cıvınmak/Cicili bicili(olmak) giymek./Ciril ciril cirilenmek/Ciril ciril gider/Cümbür cemaat gitmek.”

“Çala çala bir şeye benzetti/Çalı idi çırpı idi evim idi ya; ayrı idi,

uyu idi kocam idi ya./Çar çur etmek/Çarık çuruk/Çat pat konuşmak/Çata çuta dövmek/Çatır çatır dövmek/Çokum çokum gitmek/Çul çaput giymek/Çöpü çöp üstüne koymaz”

“Dalbazlaya dalbazlaya ya bir kele ya bir köre/Dalıp dalıp gitmek/ /Daş Daş üsdüne goymamag/Daşı daş üsdüne koymag/ Daşkın döşgün müşterisi olmag/Datsız tarhana, duzsuz palüze/Deli divane olmak/Dere tepe dümdüz gitmek/Deve çalar zilini dengi dengine/Dıring dıring (tıring tıring) etmek/Didik didik ditmek/Dingil dingil dingilde/Dini dingili bozuk/Dişe diş, kana kan, cana can/Dolam dolam dolanmak/Dolu molu/Doyum tokum yemek/Dömbül dömbül dömbüldemek/Döndüre döndüre kuburlamak/Dur durak bilmemek/Duyduk duymadık demeyin/Düğüm düğüm üstüne/Dümbür düdük etmek/Düşünceli düşünceli durmak/Düşüp düşüp bayılmak.”

1.2.3. Masallarda Bir Yerden Bir Yere Gitmek İçin Kullanılan Tanımlar

“Onda basmış bunda bulunmuş, bunda basmış onda bulunmuş.”

“Bakmış yol uzun. Kuş olmuş. Kanatlanıp uçmuş. Uzakları yakın etmiş.”

“Atını sürmüş. Yeniden yollara düşmüş. Kuş olmuş. Kanat çırpılmış. Yılan olmuş.” “Bağrını sürümüş. Yol gitmiş. O gitmiş.”

“Var gücüyle atlarını kırbaçladılar. Maymunlar ülkesinden hızla uzaklaştılar.” (Gökçeoğlu,1987 ve 1997; İslamoğlu,1969, Sayın, 2000; 2003; Yorgancıoğlu,1980 ve 1998).

2.2.1. Kıbrıs Türk Masallarının Bitiş Formelleri

Masalların bitiş formelleri şöyledir;

“40 gün 40 gece düğün yapıp veya şenlik yapmışlar, bende bıraktımda geldim”,

“Gökten üç elme düştü, birini meseli toplayıp söyleyen yedi. Birini gelinle güveyi yedi. Birini de sizlere getirdim.”,

“A canlarım bıraktım kötü devî, geldim buldum sizi iyi”, “Kırk gün kırk gece süren düğün yaptılar”, “Bana bir tepsi baklava verdiler. Aldım size getireyim. Yolumun üstünde dere vardı. Kurbağalar vırak vı-

rak dediler. Ben de baklava tepsisini bırak anladım. Ben de bıraktım da geldim”

“Güle güle yaşamışlar. Ben de bıraktım da geldim”

“Murat aldılar murat verdiler”

2.2.2. Kıbrıs Türk Masal Tipleri

Kıbrıs Türk Masallarındaki kahramanlara bakıldığında karşımıza iki farklı tip çıkar. Bunlardan birincisi, yaşadığımız çevrenin kişilerinden olanlardır. Masallardaki köylü, bakkal, tüccar, işçi, çiftçi, nalbant, hancı vb. gibi halktan kişiler ve bunun yanında yönetici sınıftan; padişah, vezir, ağa vb. Ayrıca Türkiye masallarında çok az görülen papaz veya papaz karısı Babakya karakteri Kıbrıs Türk Masallarında çok görülmektedir. Ayrıca olağanüstü güçlerle donanmış kahramanlar vardır. Bunlar goncolozlar, ebeden ölmezler, dervişler, devler, canavarlar, şahmeranlar, cinler, periler, Hızır ve doğaüstü güçlerle yaratıklar, Kıbrıs masallarının gizemini artıran kahramanlardır. Bu bağlamda; masallar çağlar boyu değiştirilip yeniden biçimlendirilmişlerdir. Kuşaktan kuşağa aktarılırken az da olsa eklemeler ve çıkarmalar olmuştur.

Kahramanlarını çevreden alanlar olduğu gibi yerel özellikte olanlar da oldukça çoktur. Durum böyle olunca toplumların, ulusların duyarlılıkları, beğenileri, değer yargıları, inançları kendilerini masalların içerisinde bulmuşlardır. Çağlar boyu yapılan o kadar değişikliğe karşın, anlatanlar masalların yapısına hep bağlı kalmışlardır.

Sonuç

Yazı dilimizde masal, halk dilinde mesel olarak kullanılan bu sözcüğün anlattıkları, her iki sözcüğün anlattıklarından çok daha geniştir. Masallar, Kıbrıs'ta yalnız çocuklara değil, 1960 öncesinde yetişkinlere de anlatılıyordu. Köylerde, yaz akşamları geniş avlularda veya köy meydanında toplanan kadınlar, bir taraftan iş yaparken bir taraftan da masal anlatırlardı. Çocuklarıyla gelenler ve çocuksuz olanlar, bu masalları can kulağı ile dinlerlerdi. Masalın ahlâki amaçlarla söylendiği kuşku götürmez bir gerçektir (Yorgancıoğlu, 1998:4). Günümüzde bile aynı amaçla anlatıldığı apaçık ortadadır. Kaba kuvvete, hilekârlığa ve kötülüğe baş-

vuranların eninde sonunda ortaya çıktığı ve cezalandırıldığı, iyilik yapanların mükâfatlandırıldığı ana tema olarak işlenir. Kişilerin sabırlı olmaları; acele etmemeleri; sonucun hemen değil, yavaş yavaş ve sonradan ortaya çıktığı vurgulanır.

Her şey önce düşüncedir, sonra söz olur. En sonunda da eyleme dönüşür, var olur. Masalın görevi budur. Çocuklara anlatılmasındaki gaye de budur. Masal, çocuk eğitiminde faydalıdır. Bu sebeple çocuklara, özellikle uykudan önce anlatılmalıdır çünkü çocuk beyni henüz yüklü değildir. Algılamaya açıktır. Çocuk o gün gördüklerini/ duyduklarını, yaşadıklarını rüyasında yeniden yaşar. Rüyasında kendini her olayın kahramanı olarak görür. Sorunlara çare üretir. Etrafın sevgisini kazanır ve ruhsal dinginliğe ulaşır. Zamanla kendini her şeyin ve herkesin üstünde görmeğe, onların düzeninden sorumlu hissetmeğe başlar. Çocuktaki sorumluluk duygusu böyle oluşur. Kimliği, yavaş yavaş ama sağlıklı bir şekilde gelişir. Yaşı ilerledikçe ve kimliği geliştikçe düşünce ve duygularını çevresinde uygulamaya başlar. Yakın çevresi onu yönlendirdikçe olgunlaşır ve gerçek kimliğini ortaya çıkarır. Bu sebeplerden dolayı her anne/baba çocuğuna en az haftada bir masal anlatmalıdır. On yaşına kadar ise her gece bir masal anlatması daha faydalıdır. Çünkü masal çocuğun hayal gücünü artırır. Masal, çocuğu sabırlı yapar. Masal, çocuğu paylaşımcı ve adil yapar. Nihayet masal, çocuğun sorunlara çare aramasını, onun yaratıcı olmasını sağlar. Ruh sağlığı yerinde, paylaşımcı ve adil insanlardan oluşan, bilgili ve hoşgörülü bir toplum, huzur ve mutluluk içinde olur. Medeniyetlerin amacı da bundan başka bir şey değildir.

Masalların olağanüstü olaylarla süslü olmalarına gelince. Galiba günümüzde bu iddia geçerliliğini yitirmiş veya yitiriyor gibidir. Niçin mi? Çünkü masallarda anlatılan ve olağan üstü kabul ettiğimiz pek çok şey, gerçekleşmiştir, olağan hâle gelmiştir. Artık insan, yunus balığının karnında değil ama denizaltı aracının içinde deniz dibinde dolaşabilmektedir. Yeryüzünü uçan büyük kuştan değil, çok daha yükseklerden uzay araçlarından hatta uzay istasyonlarından seyredebilmektedir. Astronotlar, araştırmalarını dünya dışı bir ortamda yapabilmektedirler. Kişiler artık büyücü kürelerinde değil ama televizyon, telefon, radar ekranlarında, en

gizli ve en uzak varlıkları gerçek boyut ve renkleriyle izleyebilmektedir. İnsanoğlu telefonla veya telsizle dünyanın herhangi bir yerindeki tanındığına anında ulaşabilmekte ve sesini duyabilmektedir.

Görünmezlik de artık olağanüstülüğünü yitirmiştir. En gelişmiş radarların bile tespit edemediği uçaklar yapılmakta ve silâh olarak kullanılmaktadır veya tam tersi, büyük ölçekli radyo teleskoplarla en küçük varlıklar görülebilmekte ve hastalıklar bu şekilde teşhis ve tedavi edilmektedir. Uzaydaki uydular aracılığı ile yeryüzündeki her şeyi ve herkesi nerede olursa olsun görebilecek sistemler geliştirilmiştir. Deniz altındaki varlıklar bile böylece izlenmektedir.

Bir varlığın istediği an bir başka yere ulaşması da gerçekleşmiştir.

Özel uçaklara yerleştirilen özel sistemlerle yeryüzünü izlemek askeri, meteorolojik, ekonomik gözlemler yapmak, bu gözlemler sayesinde düşmanı anında izlemek ve zayıf tarafından vurmak da günümüzde gerçekleşmektedir. Kasırgalar, tayfunlar anında gözlenmekte ve insanlar zamanında uyarılmakta, zararlar en aza indirgenmektedir.

Peki, o zaman Ormandaki Ev, Süpürgeci Güzeli masallarındaki “uyuma anlatımı” niye olağanüstü kabul edilsin? Neden bir kenara atıl-sın da ciddiye alınmasın?

21. yüzyıla girdiğimiz bu günlerde insanlığın ulaştığı bilim ve teknoloji düzeyi, masal konusundaki kanılarımızı değiştirmemizi, en azından bu konuda yeniden düşünmemizi gerektiriyor. Ali Baba masalındaki “Açıl susam çıl” şifresini olağanüstü buluyoruz da bir kumanda aletinin düğmesine basarak bir televizyonu devreye koymayı, bir kapıyı açmayı, yanına yaklaştığımız zaman fotosel sistemi ile çalışan bir kapının kendiliğinden açılmasını olağan görüyoruz. O zaman kendi yargılarımızdan şüphe etmemiz gerekmez mi?

Bütün bu gelişmelere rağmen insanoğlu masaldan vazgeçemedi. Çünkü ona ihtiyacı var. Yalın gerçekler ona ağır geliyor. Peşinden sürük-leneceği hayallere, çekici hedeflere ihtiyaç duyuyor. Belki de hiç vazgeçmeyecek. Biz de çocuklarımıza günümüze/çağımıza uygun masallar anlatmaya devam edeceğiz. Çünkü aradığımız iyiliğe ve adalete henüz ulaşamadık. O yüksek teknolojiyi henüz yakalayamadık.

Masallardaki iyilik teması... O ne zaman gerçekleşecek diye soranlar çıkabilir. Dünyanın henüz zülüm altında inlediği, kaba kuvvetin hâkim olduğu ve adaletsizliğin kol gezdiği günümüzde, bu soruyu sormak da en büyük hakları.

Uğrunda bunca çaba ve emek harcandığına göre iyilik ve adalet pek yakında insanlar arasında yerini alacak, insanlık kötülüklerden ebediyen kurtulacaktır. O zaman da masalların bizzat kendileri gerçekleşmiş olacaktır.

Kısacası, Kıbrıs Türk masalları; toplum devingenliğinin gereği olarak az buçuk değişmelere uğramışlardır. Masal konusunda önemli bir saptama vardır. “Masal anlatana bağlı olduğu gibi anlatılana da bağlıdır” derler. Söz gelimi, masalcı nene anlatımında geçen sevimli sarışın kız öznesini, karşısındaki kızla değiştirebilmektedir. Masaldaki kız bir anda esmer, kara gözlü olabilmektedir. Böylece anlatanla anlatılan arasındaki bağ güçlenmektedir. Karagözlü esmer kız da bir anda kendini masalın içerisinde bulmaktadır. Kıbrıs Türk masallarında böylesi özellikler çok yaygın olarak görülmektedir. Bu savın en belirgin kanıtı masallarımızın adlarıdır. Çoğu masalımız, Türkçe özel adlar taşımaktadır. “Küllücü Fatma, Deli Ali ve benzerleri” buna örnektirler. Bu kişiler Kıbrıs Türk toplumunun içinden çıkmış izlenimini vermektedirler. Sanırım ortaya koymaya çalıştığımız özellikler masalların eğitici güçlerinin ne denli etkili olduklarının göstergelerinden yalnızca biridir.

Kahramanlarını çevreden alanlar olduğu gibi yerel özellikte olanlar da oldukça çoktur. Durum böyle olunca toplumların, ulusların duyarlılıkları, beğenileri, değer yargıları, inançları kendilerini masalların içerisinde bulmuşlardır. Çağlar boyu yapılan o kadar değişikliğe karşın, anlatanlar masalların yapısına hep bağlı kalmışlardır. Evden uzaklaştırmalar, yasakların zorla kabul ettirilmesi, yasağın çiğnenmesi, bilgi edinme yolları, aldatmalar, servetlerin ele geçirilmesi, oyuna gelmeler, büyü yapmalar ve sayma gereğini duymadığım daha nice öğeler, masallarımızda bulunmaktadır.

Yaşanan değişim ve başkalaşım süreci yerel kahramanların da

masallarda yerlerini almasını sağlamıştır. Bu da masallarda tiplerin doğmasına neden olmuştur.

Kıbrıs Türk masallarının kimalegori çerçevesinde olduklarından bilmeceyle çok yakından ilgilidirler, hatta ilişkilidirler. İlintilidirler de. Başka bir deyişle bazı masallar bilmeceleri de içermektedir (Gökçeoğlu, 1997).

Kıbrıs Türk masallarını derleyip düzenlerken en çok üzerinde durduğumuz olaylardan biri de dilimizdeki anlam öbeklenmeleriydi. Bunlara bağlı kalmaya çalıştık. Özellikle özlerine ve söylem biçimlerine dokunmadık. Örneğin, halkımız anlatımlarında abartılı anlatımlara pek önem vermemektedirler. Kullanılan dil oldukça yalındır. Bölgesel dil özellikleri de masallarda kendini bulmuştur. Bir bölgemizde “ne oldu, neyse” denirken, başka bir bölgemizde “n’oldu, ne ise” denmektedir.

Yaşlılarımız masalları anlatırlarken hikâye, rivayet hatta geniş zamanı bile kullanmışlardır. Hatta masallarımızı dillendirirlerken çift dilli anlatımı bile yeğlemektedirler. Masallarımızın tekerleme bölümleriyle, anlatı bölümleri farklı farklı zamanlarla sözlere dökülmektedir. İnsanlarımızın anlatım özelliklerini belgelemek için böylesi olanları dillendirilişlerine bağlı kalacak biçimde aktardık. Masallarımızın çift zamanlı olmalarının nedeni anlatımlara gerçeklik kazandırmak istenmesindendir belki de. İnandırıcı olabilmenin başka bir yolu olarak da görülebilir.

Geçmişte bizler; analarımızın, nenelerimizin dizlerinin dibine oturur masal dinlerdik. Onların dudaklarından akan her söz bizleri coşkudan coşkuya dolaştırırdı. Günümüzde büyüklerin masal anlatma dönemleri gerilerde kaldı. O günün yaşlılarının çoğu bu dünyadan göçtü. Giderlerken de bildiklerinin çoğuna birlikte götürdüler. Kalanlarsa derlemeyi beklemektedir. Elimizi çabuk tutmazsak bunlar da yok olacaklar. Bu çalışma geçmişten günümüze yapılan masal derlemelerinin, tüm özellikleri değerlendirilerek, burada verilmeye çalışılmıştır. Bizlerin derlediği çalışmalarla da yoğrularak Kıbrıs Türk masalları biraz olsun genç kuşaklara ve bizi tanımayan Türk Dünyasına tanıtılmaya çalışmıştır.

Kaynaklar

Bekki, Salahaddin (2019). “Prof. Dr. İlhan Başgöz’ün Yayımlanmamış Bir Eseri [Türk Folkloruna Giriş] Üzerine”, *Folklor / Edebiyat* 100, s. 743-751.

Bettelheim, Bruno (1914). *The Uses of Enchantment. The Meaning and Importance of Fairy Tales* (Vintage), USA. Czaplica, Marie A. Aboriginal Siberia. Oxford.

Boratav, Pertev Naili (1991). “Masal: Olağanüstü ile Gerçeği Birleştiren Sanat”, *Folklor ve Edebiyat*, Cilt 2, İstanbul: Adam Yayınları, s. 276-279.

_____ (2001). *Masallar-I-, Uçar Leyli*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Ertuğ, Mehmet (Der.) (2018). *Kıbrıs Masalları*, Haz. İsmail Güleç ve Neslihan Güleç Yücelşen, Fatih M. Durmuş, İstanbul: KISBÜ (Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi) Yayını.

Gökçeoğlu, Mustafa (1987). *Cihan Şah*, Lefkoşa: Gökçeoğlu Yayınları.

_____ (1997). *Bir Varmış Bir Yokmuş*, Lefkoşa: Er Reklam Yayınları.

İslamoğlu, Mahmut (1969). *Kıbrıs Türk Folkloru*, Lefkoşa: Halkın Sesi Gazetesi Matbaası.

Öcal, Ahmet (2002). “Bulgaristan Türk Masalları ile Yozgat (Karakuyu) Masallarının Karşılaştırılması”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13, s. 113-123.

Öznur, Şevket ve Mahmut İslamoğlu (2005). “Kıbrıs Türk ve Rum Masallarının Ortak Benzerlikleri”, *KIBATEK-YDÜ XI. Uluslararası Edebiyat Şöleni (23-28 Ekim 2005) Bildiriler*, Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi. s. 266-297

_____ (2006). “Kıbrıs Türk ve Rum Masallarında Dirimmo Masalı”, *Halkbilimi Dergisi* 52, s. 151-158.

Öznur, Şevket (2003). “Kıbrıs Türk Masallarının Dil Özellikleri”, *Halkbilim Dergisi* 50, s. 154-159.

_____ (2005). “Kıbrıs Halk Masallarında Kullanılan Biçimsel (Formel-Kalıplaşmış Sözler) Öğeler ve Masalların Epizotları”, *XXII. Halkbilim Sempozyumu Bildirileri*, Lefkoşa: Halk Sanatları Vakfı ve Derneği Yayını, s. 87-117.

Öznur, Şevket ve Ejdan Sadrazam (2004). *Beşi Bir Yerde, Kıbrıs Masalları*, Lefkoşa: Gökada ve Rüstem Kitabevi Yayınları.

Sayın, Mustafa Kemal (Drl.) (2000). *Deli Gardeş İle Akıllı Gardeş'in Meselidir*, Girne: Şadi Kültür ve Sanat Yayınları.

_____ (Drl.) (2003). *Kıbrıs'ın Eski Masalları*, Girne: Şadi Kültür ve Sanat Yayınları. Cilt 2, İstanbul: Adam Yayınları, s. 276-279.

Thompson, Stith (1955-1958). *Motif-Index of Folk-Literature*, 6 Vols, Copenhagen and Bloomington.

Yorgancıoğlu, Oğuz M. (1980). *Kıbrıs Türk Folkloru*, Gazimağusa: Cambulat Basımevi.

_____ (1998). *Kıbrıs Türk Folklorundan Derlemeler - Masallar*, Mağusa.

_____ (2000). *Kıbrıs Türk Folkloru: Duydum, Gördüm, Yazdım*, Gazimağusa: Temel Basımevi.

KIBRIS TÜRK MASALLARINDAN ÖRNEKLER

PADIŞAHINOĞLU MESELİ¹

(Özgün Metin)

Evvel zaman içinde, galbur saman içinde. Develer lingri oynarmış esgi hamam içinde. Anam hamarattı. Babam hamaldı. Anam kaptı döşeği. Babam kaptı çocuğu. Yolda giderkan bakalım ne buldu? Bir arı. Balı ağzına goydu. Vız vız eder. İki de düştü peşine. Bakalım ne oldu? diyerek başlayalım mesele.

Zamanın birinde bir padişahoğlu varmış. Bir de fukaraoğlu varmış. Bir fukara, bir Padişahoğlu. O fukara güler oynar, Padişah marazından çatlar.

— Be aman, demiş hanım. Biz tok gezerig da, onnar aç susuz da, bunnarda bu kadar keyf var.

— Ey herif, demiş. Gid sor bakalım, bu fukaraya ne oldu da, bu gadar güler oynar.

Gidmiş padişahoğlu sormuş:

— Olan dilenciler, demiş. Siz aç susuz gurudunuz, bunun içinde, demiş da, “bizde keyif yok”.

O da demiş ki:

— Bir altın elmam var, garı atar ben kaparım, ben atarım garı kapar.

Gider padişahoğlu çar çabuktan altın elma yaptırır.

Atar garının göğsüne “Tak”

1 Derlendiği Yer: Yeniboğaziçi (Aysergi) Kaynak Kişi: 7 Kasım 1907 Aytotro doğumlu Şifa Efendi. İlkokulu okudu, 3 yıl Lefkoşa’daki Viktoria Kız Lisesi’ne gitti. İşi: terzilik ve dezzah işi yaptı.

Aman aman garı düşer.

Garı atar adamın göğsüne “Tak”

Aman aman adam düşer.

Tekrar padişahoğlu gider, o dilenciye sorar.

— Yahu, demiş, aha altın elma yapdırdım, demiş. Garı vurur göğsüme düşer, galırım, demiş. Garının göğsüne ben vururum garı düşer galır. Nasıl bu elma? demiş.

— Öyle değil ağam, demiş.

— Ya! Çocuk olacak, altın elma çocukdur, demiş.

Garısı çocuk etmez padişahın.

Gel gün, git gün, bir fellah garısı gelir padişahın evine, fellah garısı der ki:

— Getir falına bakayım gız

O da demiş ki;

— Bizim çocuğumuz yok çoluğumuz yok, demiş padişah.

— Garının çocuğu yok, neyine bakacañ, demiş.

— Aha gördün falımı, demiş Padişah.

O sahat demiş fellah garısı:

— Gid demiş, bir ogga elma al da gel, o elmadan çocuk edmezsan sen, doguz aya gadar, ben gene geleceğim bura, demiş.

Gider padişah oğlu alır, bir ogga elma gelir.

Demiş gendine:

— Hade getir bir bıçak baña.

Fellah garısı soyar o elmayı, gabıklarını yedirir gariya, içini yedirir adama.

Gel gün git gün padişahın garı gebeleşir:

— Aman Allah’ım diyor, şu garım gebeleşsin, çocuğ edsin istersa barmag gadar olsun! Allah’ına diler adam, çocuğ olsun, istersa barmag gadar olsun, der.

Garı gel gün git gün doğurur bir çocuğ. Barmag gadar.

— Ha demiş. O çocuğ doğdu, padişahoğlu fakır oldu, dilenci oldu.

— Allahım demiş napacayıg, Padişah gayle çeker.

Demiş:

— Ne yapalım garı

Demiş:

— Al herif demiş bir hayvan, çalı daşıyalım, geçinelim

Gakar padişahoğlu, alır bir hayvan.

— E bu çocuğu

— Go hayvanın gulağının içine demiş

Gollar hayvanın kulağının içine, gideller ovaya çalıya, gideller, çalıya çocuğu yatırırılar çalının dibine. Padişah oğlunyan garı durur çalı söksün. Sökerkan ansıcca bir garınca deliği açılır, çocuk düşer o garınca deliğinin içine. Meğersam altı altın doluydu. Lengerin içine çocuk düşer.

Çalıları sökdüler. Yüglediler, demiş garıya:

— Gid al çocuğu oraşdan da hade gidelim.

Garı arar çocuğu çocuk yok.

— Be herif çocuğu hangi çalının altına godun.

— Yahu aha bak, çocuğun urubaları duruyor da çocuğ nerde

Gider adam bakar buncacığ bir delik, çocuğ düştü içine. Altı lenger, gova altın dolu. Demiş:

— Bu deliğin içine düşmesin, demiş adam. Gider adam gazar. Bir palta vurur açılır lengerin ağzı, çocuk içinde yatır. Alır oracığdan çocuğu alır altınları, çeker gider padişah oğlu.

Demiş:

— Çalıyı napacañ herif. Ad çalıyı da bu altınlar çeker bizi.

Çıkar gider gene gittigden kerli gene dilenciye gider bunnar. Dilenci, dışarı çıkallar, gideller Türkiye gibi yere. Dilenciye teklif edeller gollar eve, padişah oğlunu gomazlar eve. Demiş:

— Nerde galdıñ olan, demiş.

— Vallahi demiş bize bir gave bile ısmarlamadılar, demiş padişahoğlu dilenciye:

— Yahu demiş giddiğın yere ev yapacañ demiş da giddiğın da giresin. Hah demiş ben demiş denizin içine demiş bir gonak yaparım demiş da seni da sığar beni da sığar.

Padişahoğlu çıkar gider, deñizin içine ener, bir gonak galdır. Gene gider o gonağın içine girer, gene kimse yok. Adam geçer, gider Türkiye'ye adamın insanı var buraya geldiğinde o adamı yedirir suvarır. O giderkandan o adam alırgendini gider.

Padişahoğlu gene döner gelir. Gene yüzüne bakan yok.

— Naşı eddiñ, demiş

— Vallahi demiş yaptım deñizin içine bir ev ama beni kimse aramadı demiş.

— Öyle ev yapmazlar ağam demiş gendine. Gendine demiş o fukara:

— Ya

— Bundan sovra misafir geldiğinde, yedirip suvaracañ , o da seni gördüğünde seni yedirip suvaracak.

— O yeyeceğne ben yemez mim ağam, demiş.

PADIŞAHOĞLU MASALI²

(Aktarma Metin)

Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde. Develer lingri oynarmış eski hamam içinde. Anam hamarattı. Babam hamaldı. Anam kaptı döseği. Babam kaptı çocuğu. Yolda giderken bakalım ne buldu? Bir arı. Balı ağzına goydu. Vız vız eder. İki de düştü peşine. Bakalım ne oldu? diyerek başlayalım masala.

Zamanın birinde bir padişahoğlu varmış. Bir de fakiroğlu varmış. Bir fakir, bir padişahoğlu. O fakir güler oynar, padişah üzüntüsünden çatlar.

— Be aman, demiş hanım, biz tok gezeriz da onlar aç susuz da, bunlarda bu kadar keyf var.

— Ey herif demiş. Git sor bakalım, bu fakire ne oldu da, bu gadar güler oynar.

2 Derlendiği Yer: Yeniboğaziçi (Aysergi) Kaynak Kişi: 7 Kasım 1907 Aytoto doğumlu Şıfa Efendi. İlkokulu okudu, 3 yıl Lefkoşa'daki Viktoria Kız Lisesi'ne gitti. İşi: terzilik ve dezgah işi yaptı.

Gitmiş padişah oğlu sormuş:

— Olan dilenciler, demiş. Siz aç susuz kurudunuz, bunun içinde, demiş da, bizde keyif yok.

O da demiş ki:

— Bir altın elmam var, karı atar ben kaparım, ben atarım karı kapar.

Gider padişah oğlu çar çabuktan altın elma yaptırır.

Atar karının göğsüne, “Tak!”

Aman aman karı düşer.

Karı atar adamın göğsüne, “Tak!”

Aman aman adam düşer.

Tekrar padişahoğlu gider, o dilenciye sorar.

— Yahu demiş, aha altın elma yaptırdım, demiş. Karı vurur göğsüme düşer, kalırım, demiş. Karının göğsüne ben vururum karı düşer kalır. Nasıl bu elma?, demiş.

— Öyle değil ağam, demiş. Ya! Çocuk olacak, altın elma çocuktur, demiş.

Karısı çocuk etmezmiş padişahın.

Gel gün, git gün, bir fellah karısı gelir padişahın evine, fellah karısı der ki:

— Getir falına bakayım kızım.

O da demiş ki;

— Bizim çocuğumuz yok çoluğumuz yok, demiş padişah.

— Karının çocuğu yok, neyine bakacaksın, demiş.

— Aha gördün falımı, demiş Padişah.

O saat demiş fellah karısı:

— Git demiş, bir kilo elma al da gel, o elmadan çocuk etmezsen sen, dokuz aya kadar, ben yine geleceğim buraya, demiş.

Gider padişahoğlu, alır bir kilo elma gelir.

Kendisine demiş:

— Hade getir bir bıçak bana.

Fellah karısı soyar o elmayı, kabuklarını yedirir karısına, içini de yedirir adama.

Gel gün git gün padişahın karısı gebeleşir:

— Aman Allahım diyor, şu karım gebeleşsin, çocuk etsin isterse barmak kadar olsun! Allahına diler adam, çocuk olsun, isterse barmak kadar olsun, der.

Karısı gel gün git gün doğurur bir çocuk. Parmak kadar.

— Ha demiş. O çocuk doğdu, padişah oğlu fakir olur, dilenci olur.

— Allah'ım demiş ne yapacağız, Padişah üzüntü çeker.

Demiş:

— Ne yapalım karı?

Demiş:

— Al herif demiş bir hayvan, çalı taşıyalım, geçinelim.

Kalkar padişahoğlu, alır bir hayvan.

— E bu çocuğu.

— Koy hayvanın kulağının içine demiş.

Korlar hayvanın kulağının içine, giderler ovaya çalıya, çocuğu yatırırlar çalının dibine. Padişahoğluyla karısı durur çalı söksün. Sökerken ansızın bir karınca deliği açılır, çocuk düşer o karınca deliğinin içine. Meğerse altı altın doluydu. Kovanın içine çocuk düşer.

Çalıları söktüler. Yüklediler, demiş karısına:

— Git al çocuğu ordan da hade gidelim.

Karısı arar çocuğu çocuk yok.

— Be herif, çocuğu hangi çalının altına koydun?

— Yahu aha bak, çocuğun elbisileri duruyor da çocuk nerede?

Gider adam bakar küçük bir delik, çocuk düşmüş içine. Altı kova, kova altın dolu. Demiş:

— Bu deliğin içine düşmesin, demiş adam. Gider adam kazar. Bir palta vurur açılır kovanın ağzı, çocuk içinde yatar. Alır oradan çocuğu alır altınları, çeker gider padişah oğlu.

Hanımı demiş:

— Çalıyı ne yapacağız herif. Ad çalıyı da bu altınlar çeker bizi.

Çıkar giderler yeniden dilenciye. Dilenciyle, dışarı çıkarlar, giderler Türkiye gibi yere. Dilenciye yemeğe davet ederler korlar eve, padişah oğlunu koymazlar eve.

Demiş:

— Nerde kaldın.

— Vallahi demiş bize bir kahve bile ısmarlamadılar, demiş padişahoğlu dilenciye:

— Yahu demiş gittiğin yere ev yapacaksın demiş da gittiğin de girebilesin. Anladım demiş, ben demiş denizin içine bir konak yaparım, seni da sığar beni da sığar.

Padişahoğlu çıkar gider, denizin içine bir konak kaldırır. Gene gider o konağın içine girer, gene kimse yok.

Padişahoğlu gene döner gelir. Gene yüzüne bakan yok.

— Ne yaptın, demiş Fakir.

— Vallahi demiş yaptım denizin içine bir ev ama beni kimse aramadı, demiş.

— Öyle ev yapmazlar ağam, demiş kendisine Fakir.

— Ya?

— Bundan sonra misafır geldiğinde, yedirip içireceksin, o da seni gördüğünde seni yedirip içirecek.

— O yiyeceğine ben yiyeyemez miyim ağam, demiş.

ŞAMADAN DEDE³

(Özgün Metin)

Bir varıymış, bir yoğumuş. Evvel zaman içinde, galbur saman içinde, develer dellâlıkan, pire berberikan, ben anamın beşiğinde tıngır mıngır sallanırken, gasabanın birinde Şamadan Dede isminde biri yaşarmış.

Şamadan Dede yaşlıymış ama, çok güçlü guvvetli bir adammış.

3 Derlendiği Yeri ve Tarihi: Lefkoşa Mart 2002. Kaynak Kişi: 1946 doğumlu Hatice Öznur, masalı öğrendiği kişi annesi Muazzez Mustafa Garip, 1916 Larnaka (İskele) doğumlu. 1989 Mağusa’da vefat etti. Eğitim Durumu: İlkokul

Günlerden bir gün insanlar arasında yaşamaktan çok bunaldığını fark etmiş. Ne yapsam, ne yapsam diye düşünürken içinden uzaklara, çok uzaklara gidmek gelmiş. Dağarcığına biraz ekmek, biraz katık ve su goymuş, omzuna admış ve yola goyulmuş.

Az gidmiş, uz gidmiş, dere tepe düz gidmiş, geceyi gündüz edmiş. Yoruldugca oturup dinlenmiş, biraz kestirmiş ve yine yoluna devam edmiş. Günler, aylar, yıllar geçmiş aradan.

Sonunda, bir köy görmüş uzakta. Bakmış, bakmış, gördüklerine bir anlam verememiş. Evler öyle gocamanmış ki, içinde cirit bile atılabilirmiş.

Şamadan Dede, böyle gocaman evlerde kimlerin yaşadığını çok merak edmiş. Köye iyice yaklaşmış ve bir ağacın tepesine çıkıp saklanmış. Bir de ne görsün, o gocaman evlerde meğerse dövler yaşıyormuş. Şamadan Dede önce çok gorkmuş. “Bu dövler beni görürse hemen yerler yutarlar,” demiş. Ama, merak bu ya, ağacın üstünde oturup dövleri gözlemeye başlamış...

Bakmış ki dövler öyle insan yiyen dövler değilmiş. Guş avlayıp yerlermiş. Üstelik, dövlerin köyünün hemen yanında normal insanların yaşadığı bir köy daha varmış. Şamadan Dede yollarda yeterince zaman geçirdiğini düşünüp dövlerle birlikte yaşamaya karar vermiş.

Ağaçtan inip dövlerin köyüne girmiş.

— Beni aranızda alırsıgıñ? diye sormuş dövlerle. Onlar da:

— Bizim için hava hoş, demişler.

Böylece Şamadan Dede dövlerle birlikte yaşamaya başlamış. Dövler dağ daş demezler bütün gün guş avlarırmış. Avladıkları guşları Şamadan Dede’ye verirler, Şamadan Dede de onları bir güzel tüleyip temizler, gocaman gazanlarda pişirmiş. Sonra da oturup hep birlikte afiyetle yerlermiş.

Dövlerin köyünün hemen yanındaki köyde yaşayan güçük bir kız varmış. Bu güçük kız damlarda dolaşmayı çok severmiş. Tıpkı bir cambaz gibi damdan dama adlar, bütün köyü öyle dolaşmış. Bir gün, gendi köyünün evlerinin damlarında dolaşmaktan sıkılıp, dövlerin köyünün damlarında dolaşmaya başlamış. Zıplaya zıplaya Şamadan Dede’nin

evinin damına gelmiş. O sırada Şamadan Dede dövlerin getirdiği guşları pişiriyormuş. Gazanlarda pişen onca guşu gören kız, ailesinin yoksulluğunu düşünmüş. Bütün cesaretini toplayıp:

— Dede! Dede!. Pişirdiğin bütün bu guşların hepsi seniñdir? diye sormuş.

Şamadan Dede:

— Evet benimdir.

— Benim ailem çok yoksul. Bu guşlardan baña da veriñ?

— Veremem. Dövler görürlerse bana çok kızarlar.

— Ama gazanda çok guş var. Bir iki danesi eksik olsa kim fark edecek?

Gız yalvarmış, yakarmış, sonunda Şamadan Dede'yi razı etmiş. Şamadan Dede, gazandaki guşlardan birkaç danesini gıza vermiş.

Gız mutluluktan nerdeyse uçacaktı. Ganat dakmış gibi damdan dama uçarak guşları evine götürmüş. Anası ve bubasıyla bir güzel oturup yemişler. Bu ziyafet çok hoşlarına gidmiş. Gız ertesi gün yine damdan dama adlamış. Şamadan Dede'nin yanına gelmiş, yine guş istemiş. Yalvarmış yakarmış, ama Şamadan Dede:

— Ben saña her gün guş veremem, demiş.

Gız yalvarmaya devam etmiş. Şamadan Dede Nuh demiş, peygamber dememiş. Gız istediğinin güzellikle olmayacağını anlamış. Düşünmüş, düşünmüş, sonunda Şamadan Dede'yi gandırmanın bir yolunu bulmuş.

— Şamadan Dede! Ben çok susadım. Bana biraz su veriñ, demiş.

Şamadan Dede, avlunun ortasındaki guyuyu göstermiş.

— Guyu orda. Git gendi suyunu gendiñ çek guyudan, deyince, Gız:

— Ben guyudan nasıl su çekildiğini bilmiyorum ki, demiş.

Şamadan Dede, oflaya pufloya guyunun başına gidmiş. Tam o sırada kız damdan yere adlamış ve Şamadan Dede'yi guyuya idmiş. Şamadan Dede ne olup bittiğini anlayamadan cup diye gendini guyunun dibinde bulmuş.

Gız hemen gocaman kepçeyi gazana daldırmış, daşıyabileceği gadar guş alıp, damdan dama zıplayarak, alelacele evine gidmiş.

Biraz sonra dövler yemek yemeğe gelmişler. Şamadan Dede'yi aramışlar, daramışlar, bulamamışlar. Oturup yemeklerini yemeye başlamışlar. Bir danesi:

— Bu guşlar baña eksik gibi geldi, demiş.

— Belki de Şamadan Dede yemiştir, demiş bir diğeri.

Yemekleri bidince dövler susamışlar. İçlerinden biri guyudan su çekmeye gidince Şamadan Dede'nin sesini duymuş:

— Heey! Ben buradayım. Gurtarın beniiii!”

Döv çok şaşırmış.

— Aaa! Şamadan Dede? Ne işin var geyunun dibinde? demiş ve Şamadan Dede'nin guyudan çıkabilmesi için ona halata bağlı govayı sarkıtmış. Gova öyle büyükmüş ki, Şamadan Dede rahatlıkla içine sığabilmiş.

Dövin guyudan çektiği govanın içinde Şamadan Dede'yi gören diğer dövler gülmekten gırlmışlar. Şamadan Dede bu işe çok bozulmuş. Şu gıza bir ders vereyim de görsün gününü demiş içinden. Olan biteni bir bir anlatmış dövlerle.

Dövler:

— Tamam. Sen hiç üzülme. Biz o gızı yakalayıp cezasını vereceğiz, demişler.

Şamadan Dede:

— Sakın haa! demiş. Onu baña getireceksiniz. Cezasını ben vereceğim.

Şamadan Dede'yle dövler konuşurken, gız damda onları dinliyor-muş meğerse. Hemen kaçmaya başlamış ama dövler onu görmüş. Gız on adım atıncaya gadar, bir damdan ötekine atlarken, dövler tek adımda ona yetişmişler ve havada yakalayıp Şamadan Dede'nin önüne goymuşlar.

Şamadan Dede:

— Söyle bakalım. Cezanı ben vereyim yoksa señi dövlerle teslim edeyim.

Gız yalvarmaya başlamış:

— Ne olur Şamadan Dede, cezamı sen ver ama canıma gıyma. Günün birinde benim de sana bir iyiliğim dokunur, demiş.

Şamadan Dede biraz düşünmüş.

— Tamam! demiş. Çok haklısın. Yarından tezi yok, sen de bana iyilik yapacañ. Her gün gelip guşları pişirmeme yardım edeceñ. Ben de sana evine götürmen için bir guş vereceğim.

Güçük gız çok sevinmiş. Dövler de çok sevinmiş. En çok da Şamadan Dede sevinmiş.

O günden sonra, küçük gız, her gün Şamadan Dede'ye yardım etmiş ve karşılığında bir guş alıp evine götürmüş.

Bu masalı anlattığım için baña da bir guş verdiler. Size getirmek için aldım. Yolda gelirken garşıma bir gurlbağa çıktı “Vırak vırak” dedi. “Bırak bırak,” dediğini sandım. Ben de bıraktım da geldim.

ŞAMADAN DEDE⁴

(Aktarma Metin)

Bir varmış, bir yokmuş. Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, develer dellâlıken, pire berberiken, ben anamın beşiğinde tıngır mıngır sallanırken, kasabanın birinde Şamadan Dede isminde biri yaşarmış.

Şamadan Dede yaşlıymış ama çok güçlü kuvvetli bir adammış. Günlerden bir gün insanlar arasında yaşamaktan çok bunaldığını fark etmiş. Ne yapsam, ne yapsam diye düşünürken içinden uzaklara, çok uzaklara gitmek gelmiş. Dağarcığına biraz ekmek, biraz katık ve su koymuş, omzuna atmış ve yola koyulmuş.

Az gitmiş, uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş, geceyi gündüz etmiş. Yoruldukca oturup dinlenmiş, biraz kestirmiş ve yine yoluna devam etmiş. Günler, aylar, yıllar geçmiş aradan. Sonunda, bir köy görmüş uzak-

4 Derlendiği Yeri ve Tarihi:Lefkoşa Mart 2002. Kaynak Kişi:1946 doğumlu Hatice Öznur, masalı öğrendiği kişi annesi Muazzez Mustafa Garip, 1916 Larnaka (İskele) doğumlu. 1989 Mağusa’da vefat etti. Eğitim Durumu:İlkokul

ta. Bakmış, bakmış, gördüklerine bir anlam verememiş. Evler öyle kocamanmış ki içinde cirit bile atılabilmiş.

Şamadan Dede, böyle kocaman evlerde kimlerin yaşadığını çok merak etmiş. Köye iyice yaklaşmış ve bir ağacın tepesine çıkıp saklanmış. Bir de ne görsün, o kocaman evlerde meğerse devler yaşıyormuş. Şamadan Dede önce çok korkmuş. “Bu devler beni görürse hemen yerler yutarlar,” demiş. Ama merak bu ya, ağacın üstünde oturup devleri gözlemeye başlamış...

Bakmış ki devler öyle insan yiyen devler değilmiş. Kuş avlayıp yerlermiş. Üstelik, devlerin köyünün hemen yanında normal insanların yaşadığı bir köy daha varmış. Şamadan Dede yollarda yeterince zaman geçirdiğini düşünüp, devlerle birlikte yaşamaya karar vermiş.

Ağaçtan inip devlerin köyüne girmiş.

— Beni aranızda alır mısınız? diye sormuş devlere. Onlar da,

— Bizim için hava hoş, demişler.

Böylece Şamadan Dede devlerle birlikte yaşamaya başlamış. Devler dağ taş demezler, bütün gün kuş avlarırmış. Avladıkları kuşları Şamadan Dede’ye verirler, Şamadan Dede de onları bir güzel tüleyip temizler, kocaman kazanlarda pişirmiş. Sonra da oturup hep birlikte afiyetle yerlermiş.

Devlerin köyünün hemen yanındaki köyde yaşayan küçük bir kız varmış. Bu küçük kız damlarda dolaşmayı çok severmiş. Tıpkı bir cambaz gibi damdan dama adlar, bütün köyü öyle dolaşmış. Bir gün, kendi köyünün evlerinin damlarında dolaşmaktan sıkılıp, devlerin köyünün damlarında dolaşmaya başlamış. Zıplaya zıplaya Şamadan Dede’nin evinin damına gelmiş. O sırada Şamadan Dede devlerin getirdiği kuşları pişiriyormuş. Kazanlarda pişen onca kuşu gören kız, ailesinin yoksulluğunu düşünmüş. Bütün cesaretini toplayıp:

— Dede! Dede! Pişirdiğin bütün bu kuşların hepsi senin midir? diye sormuş.

Şamadan Dede:

— Evet benimdir.

— Benim ailem çok yoksul. Bu kuşlardan bana da ver misin?

— Veremem. Devler görürlerse bana çok kızarlar.

— Ama kazanda çok kuş var. Bir iki tanesi eksik olsa kim fark edecek?

Kız yalvarmış, yakarmış, sonunda Şamadan Dede'yi razı etmiş. Şamadan Dede, kazandaki kuşlardan birkaç tanesini kıza vermiş.

Kız mutluluktan nerdeyse uçacaktı. Kanat takmış gibi damdan dama uçarak kuşları evine götürmüştü. Anası ve babasıyla bir güzel oturup yemişler. Bu ziyafet çok hoşlarına gitmiş. Kız ertesi gün yine damdan dama adlamış. Şamadan Dede'nin yanına gelmiş, yine kuş istemiş. Yalvarmış yakarmış, ama Şamadan Dede:

— Ben sana her gün kuş veremem, demiş.

Kız yalvarmaya devam etmiş. Şamadan Dede Nuh demiş, peygamber dememiş. Kız istediğinin güzellikle olmayacağını anlamış. Düşünmüş, düşünmüş, sonunda Şamadan Dede'yi kandırmanın bir yolunu bulmuş.

— Şamadan Dede! Ben çok susadım. Bana biraz su ver misin? demiş.

Şamadan Dede, avlunun ortasındaki kuyuyu göstermiş.

— Kuyu orda. Git kendi suyunu kendin çek kuyudan, deyince, kız:

— Ben kuyudan nasıl su çekildiğini bilmiyorum ki, demiş.

Şamadan Dede, oflaya puflaya kuyunun başına gitmiş. Tam o sırada kız damdan yere atlamış ve Şamadan Dede'yi kuyuya itmiş. Şamadan Dede ne olup bittiğini anlayamadan cup diye kendini kuyunun dibinde bulmuş.

Kız hemen kocaman kepçeyi kazana daldırmış, taşıyabileceği kadar kuş alıp, damdan dama zıplayarak, alelacele evine gitmiş.

Biraz sonra devler yemek yemeğe gelmişler. Şamadan Dede'yi aramışlar, taramışlar, bulamamışlar. Oturup yemeklerini yemeye başlamışlar. Bir tanesi:

— Bu kuşlar bana eksik gibi geldi, demiş.

— Belki de Şamadan Dede yemiştir, demiş bir diğeri.

Yemekleri bitince devler susamışlar. İçlerinden biri kuyudan su çekmeye gidince Şamadan Dede'nin sesini duymuş:

— Heey! Ben buradayım. Kurtarın beni!

Dev çok şaşırılmış.

— Aaa! Şamadan Dede? Ne işin var kuyunun dibinde? demiş ve Şamadan Dede'nin kuyudan çıkabilmesi için ona halata bağlı kovayı sarkıtmış. Kova öyle büyükmüş ki, Şamadan Dede rahatlıkla içine sığabilmiş.

Devin kuyudan çektiği kovanın içinde Şamadan Dede'yi gören diğer devler gülmekten kırılmışlar. Şamadan Dede bu işe çok bozulmuş. Şu kıza bir ders vereyim de görsün gününü demiş içinden. Olan biteni bir bir anlatmış devlere.

Devler:

— Tamam. Sen hiç üzülme. Biz o kızı yakalayıp öldüreceğiz, demişler.

Şamadan Dede:

— Sakın haa! demiş. Onu bana getireceksiniz. Cezasını ben vereceğim.

Şamadan Dede'yle devler konuşurken, kız damda onları dinliyormuş meğerse. Hemen kaçmaya başlamış ama devler onu görmüş. Kız on adım atıncaya kadar, bir damdan ötekine atlarken, devler tek adımda ona yetişmişler ve havada yakalayıp Şamadan Dede'nin önüne koymuşlar.

Şamadan Dede:

— Söyle bakalım! Cezanı ben mi vereyim, yoksa seni devlere teslim mi edeyim?

Kız yalvarmaya başlamış:

— Ne olur Şamadan Dede cezamı sen ver, ama canıma kıyma! Günün birinde benim de sana bir iyiliğim dokunur, demiş.

Şamadan Dede biraz düşünmüş.

— Tamam! demiş. Çok haklısın. Yarından tezi yok sen de bana iyilik yapacaksın. Her gün gelip kuşları pişirmeme yardım edeceksin. Ben de sana evine götürmen için bir kuş vereceğim.

Küçük kız çok sevinmiş. Devler de çok sevinmiş. En çok da Şamadan Dede sevinmiş.

O günden sonra küçük kız her gün Şamadan Dede'ye yardım etmiş ve karşılığında bir kuş alıp evine götürmüş.

Bu masalı anlattığım için bana da bir kuş verdiler. Size getirmek için aldım. Yolda gelirken karşıma bir kurbağa çıktı “Vırak vırak,” dedi. “Bırak bırak,” dediğini sandım. Ben de bıraktım da geldim.

GOCAGARICIĞIN OĞULLARI⁵

(Özgün Metin)

Evvel zaman içinde, galbur saman içinde. Bir gün eve vardım. Elime bir yumurta verdiler. Yumurtayı yere düşürdüm. İçinden horoz çıktı. Horoz sokağa kaçtı. Govaladım dudamadım. Daş addım dudduramadım. Ceviz addım. Ceviz gırıldı. İçinden kocaman ağaç bitti. Ceviz ağacına daş addım. Cevizler düşmedi. Toprak addım. Ceviz ağacının başı tarla oldu. Tarlaya karpuz ekim. Büyük karpuzlar verdi. Birini keseyim dedim, bıçağım içine kaçtı. İçine baktım, göremedim. Elimi soktum alamadım. Sonunda karpuzun içine girdim. Bıçağımı buldum diyeyim. Masala başlayayım.

Bir varmış, bir yokmuş. Vahtın birinde bir gocagarıcık varmış. Gocagarıcık üç oğluyla birlikte yaşarmış. Gün gelmiş gocakarının oğulları evlilik çağına gelmiş. Önce büyük oğlunu evlendirmiş. Düğünün ertesi günü çorba bişirmiş. Yeni evlilerin kapusunu çalmış. Kapuyu gelini açmış. Günaydınlaştıktan sonra:

— Size çorba getirdim, demiş.

Gelini de:

— Ben de oğlun da artık seni istemeyik, demiş.

Gocagarıcık:

5 Derleme Yeri ve Tarihi :Meluşa (Kırıkkale)10 Ağustos 2005. Kaynak Kişi:1920 Meluşa doğumlu Ahmet Karaoğulları. Ölüm Tarihi ve Yeri: 2006 Meluşa. Eğitim Durumu: Okula gitmedi. Mesleği: Çobanlık.

— Akarım yok, gokarım yok. Hele çorbayı alın, demiş.

Gelini gocagarıcığı govmuş.

— Bir daha buralara uğrama. Ne yemeğini isterig ne de yüzünü görmek isterig, demiş.

Gocagarıcık üzülererek evine dönmüş. Ama olanları kimseciklere söylememiş. İçine admış. Günlerini geçirmeye başlamış. Derkan vakti saati gelmiş. Ortanca oğlunu da evlendirmiş. Düğünün devri günü sabahı erken galkmış. Çorba bişirmiş. Bir табаға goymuş. Ortanca oğlunun kapusunu çalmış. Kapuyu gelini açmış. Günaydınlaşmışlar.

— Size çorba getirdim. Buyur al, demiş.

Ortanca gelini de birinci gelini gibiymiş:

— Çorbanı morbanı al git. Bir daha da buralara ayak basma, demiş.

Gocagarıcık bu sözler garşısında ne diyeceğini bilememiş. Üzüntüsünden kıtır kıtır boğulmuş. Ama kimseciklere belli etmeden evine dönmüş. Yine eskisi gibi çalışmış. Küçük oğlunun da evlilik çağı gelmiş. Onu da baş göz etmiş. Gocagarıcık her zaman yaptığı gibi yine erken galkmış. Çorba bişirmiş. Yeni evlilerin evine gidmiş. Kapularını çalmış. Kapuyu güçük gelin açmış. Günaydınlaşmışlar. Gocagarıcık:

— Size çorba getirdim, demiş.

Küçük gelini de:

— Biz senin çorbanı istemeyig, demiş.

Gocagarıcık sormuş.

— Niye istemezsiniz? Benden iğrenir misiniz, demiş.

Güçük gelini de:

— Aslına bakarsan biz seni de istemeyig, demiş.

Gocagarıcığın çorbası elinde galagalmış. Ne deyeceğini bilememiş. Gelinlerinin yaptıklarına çok öfkelenmiş. Gızıl edden çıkardığı oğullarının da garılarına hiç söz söylememelerine çok içerlenmiş. Başından aşağıya gaynar sular döğölmüş. Ortada galdığını anlamış. “Eter olsun da beter olmasın” demiş. Bir yol dudmuş. Gücünün yeddiğince

yürümüş. Sonunda diz bağları çözülmüş. Sağına soluna bakınmış. Yarı yıkık bir çardak görmüş. Gidmiş. Çardağın içine yatmış. Uyumuş.

Bu çardak kimsesi olmayan bir oğlanınmış. Oğlan işden gelmiş. Uyuyan gocakarıcığı görmüş. Sessizce dolaşmış. İşlerini yapmış. Bu arada gocagarıcık uyanmış. Göz göze gelmişler. Gocakarıcık:

— Çardağına izinsiz girdim. Beni bağışla, demiş.

Oğlan da sormuş:

— Niçin buradasıg, demiş.

Gocagarıcık da başından geçenleri anladmış.

Oğlan da:

— Bu dünyada kimsesizim. Dudunacak bir dalım yok. Seni Allah gönderdi. Benim anam ol, demiş.

Oğlanın sevgi dolu gözleri, gocagarıcığın yüreğine serin sular serpmiş. Yıldızları uyuşmuş. Gaynaşmışlar. Oğlan yem yiyecek gedirmiş. Gocakarıcık da pişirmiş.

Günlerden bir gün oğlan balık getirmiş. Gocakarıcık ayıklamak için bıçağı almaya gidmiş. Bu sırada bir garga gelmiş. Balığı gaptığı gibi uçup gidmiş. Gocakarıcık balığı garganın ağzında görmüş. Başlamış ağlamaya. Oğlan işten geldiğinde gocakarıcığı ağlar bulmuş. Sormuş:

— Niye ağlarsın? demiş.

Gocagarıcık da:

— Bıçak almaya gittim. Bir garga geldi. Getirdiğin balığı kaptığı gibi uçup giddi, demiş.

Oğlan:

— Hiç üzülme. Ben yarın yine balık getiririm. Pişirig, demiş.

Oğlan dediğini yapmış. Ertesi gün balık almış. Gocagarıcığa vermiş. Gocagarıcık balıkları ayıklamak için bıçağı almaya gidmiş. Garga yine gelmiş. Balığı kaptığı gibi havalanmış. Uçup gidmiş. Gocagarıcık gargayı görmüş. Olanlara çok üzülmüş. Ağlamaya başlamış. Oğlan işten geldiğinde gocagarıcığı ağlar bulmuş. Sebebini sormuş. Gocagarıcık da olanları anlatmış.

Oğlan:

— Hayat üzülmeye değmez. Yarın yine balık alırım, demiş.

Dediğini de yapmış. Balık almış. Eve getirmiş. Gocagarıcık balığı temizlemek için bıçak almaya gidmiş. Garga yine gelmiş. Balığı kapmış. Bir iki kanat çırpmış. Havalanmış. Uçmaya başlamış. Olanları gocagarıcık görmüş. Fırsız garganın peşine düşmüş. Garga uçmuş, gocagarıcık da başı havada goşmuş. Garga uça uça bir ağaca Gonmuş. Gocagarıcık gücünü guvvedini toplamış. Ağaca çıkmış. Gocagarıcığı gören garga yenisinden havalanmış. Gocagarıcık yuvaya baktığında gözlerine inanamamış. Dünyada ne kadar değerli daş varsa hepsi de yuvadaymış. Elini uzatmış. Üç dört parça elmasla yakut almış. Yuvayı garıştırmış. Altlarda sarı sarı altınlar varmış. Altınlardan da almış. Cebine goymuş. Ağaçtan inmiş. Doğru evine gidmiş. Oğlanı beklemeye başlamış. Oğlan gelince olanları anlamış. Cebindeki elmasları, yakutları, altın paraları çıkarmış. Oğlanın önüne goymuş.

— Zengin olduk, demiş.

Ertesi gün oğlanla gocagarıcık garganın yuvasına birlikte gidmişler. Oğlan ağaca tırmanmış. Garganın yuvasındaki değerli daşlarla altınları bir bez parçasının içine doldurmuş. Ağaçtan aşağı atlamış. O günden sonra varlık içinde mutlu yaşamaya başlamışlar.

Gün gelmiş oğlan büyümüş. Evlenme yaşına varmış. Böyücek bir ev yaptırmış. Evlenmiş. Yeni gelin de gocagarıcığı istememiş. Gocagarıcının her dediğine karşı söylenmeye başlamış. Bu durumu gocası duymuş. Garısına gızmış. Ardından da:

— Benimle geçinmeye niyetin varsa anamı sevip sayacaksın, demiş.

Gelin o günden sonra gocagarıcığa saygıda kusur edmemiş. Gül gibi geçinmeye başlamışlar. Bayram gelmiş. Gocagarıcık üvey oğluyla gelini almış, camiye gidmiş. Cami avlusunda kör, topal, sağır dilenciler görmüş. Bunları görürkandan tanımış. Öz oğullarına şevkatle bakmış. İçi burkulmuş. Ana yüreği dayanamamış. Üvey oğluna dönmüş:

— Bunlar benim öz oğullarımdır. Garılarının sözlerine uydular. Ele güne avuç açar oldular. Kendilerine yardım et, demiş.

Üvey oğlu dilencilerin yanlarına yaklaşmış.

— Biz bayram namazını gılmaya gidiyoruz. Camiden çıkına kadar beni burada bekleyin, demiş.

Bu sözden sonra camiye girmişler. Bayram namazını gılmışlar. Dışarı çıkmışlar. Gocagarıcığın üvey oğlu üç dilenciği almış. Evine götürmüş. Gocagarıcığın öz oğulları:

— Özür dileriz anacığım, demişler.

Gocagarıcığın üzerine sarılmışlar. Af dilemişler. O günden sonra büyük bir aile olmuşlar. Mutlu bir ömür sürmüşler.

KOCAKARICIĞIN OĞULLARI⁶

(Aktarma Metin)

Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde. Bir gün eve vardım. Elime bir yumurta verdiler. Yumurtayı yere düşürdüm. İçinden horoz çıktı. Horoz sokağa kaçtı. Kovaladım tutamadım. Taş attım tutturamadım. Ceviz attım. Ceviz kırıldı. İçinden kocaman ağaç bitti. Ceviz ağacına taş attım. Cevizler düşmedi. Toprak attım. Ceviz ağacının başı tarla oldu. Tarlaya karpuz ekdim. Büyük karpuzlar verdi. Birini keseyim dedim, bıçağım içine kaçtı. İçine baktım, göremedim. Elimi soktum alamadım. Sonunda karpuzun içine girdim. Bıçağımı buldum diyeyim. Masala başlayayım.

Bir varmış, bir yokmuş. Vaktin birinde bir kocakarıcık varmış. kocakarıcık üç oğluyla birlikte yaşarmış. Gün gelmiş kocakarının oğulları evlilik çağına gelmiş. Önce büyük oğlunu evlendirmiş. Düğünün ertesi günü çorba pişirmiş. Yeni evlilerin kapısını çalmış. Kapıyı gelini açmış. Günaydınlaştıktan sonra:

— Size çorba getirdim, demiş.

Gelini de:

— Ben de oğlun da artık seni istemeyiz, demiş.

Kocakarıcık:

6 Derleme Yeri ve Tarihi :Meluşa (Kırıkkale)10 Ağustos 2005. Kaynak Kişi:1920 Meluşa doğumlu Ahmet Karaoğulları. Ölüm Tarihi ve Yeri: 2006 Meluşa. Eğitim Durumu: Okula gitmedi. Mesleği: Çobanlık.

— Akarım yok, kokarım yok. Hele çorbayı alın, demiş.

Gelini kocakarıcığı kovmuş.

— Bir daha buralara uğrama! Ne yemeğini isteriz, ne de yüzünü görmek isteriz, demiş.

Kocakarıcık üzülererek evine dönmüş. Ama olanları kimseciklere söylememiş. İçine atmış. Günlerini geçirmeye başlamış. Derken vakti saati gelmiş. Ortanca oğlunu da evlendirmiş. Düğünün devri günü sabahı erken kalkmış. Çorba pişirmiş. Bir табаğa koymuş. Ortanca oğlunun kapısını çalmış. Kapıyı gelini açmış. Günaydınlaşmışlar.

— Size çorba getirdim. Buyur al, demiş.

Ortanca gelini de birinci gelini gibiymiş:

— Çorbanı morbanı al git! Bir daha da buralara ayak basma, demiş.

Kocakarıcık bu sözler karşısında ne diyeceğini bilememiş. Üzüntüsünden ktır ktır boğulmuş. Ama kimseciklere belli etmeden evine dönmüş. Yine eskisi gibi çalışmış. Küçük oğlunun da evlilik çağı gelmiş. Onu da baş göz etmiş. Kocakarıcık her zaman yaptığı gibi yine erken kalkmış. Çorba bişirmiş. Yeni evlilerin evine gitmiş. Kapılarını çalmış. Kapıyı küçük gelin açmış. Günaydınlaşmışlar. Kocakarıcık:

— Size çorba getirdim, demiş.

Küçük gelini de:

— Biz senin çorbanı istemeyiz, demiş.

Kocakarıcık sormuş:

— Niye istemezsiniz? Benden iğrenir misiniz, demiş.

Küçük gelini de:

— Aslına bakarsan biz seni de istemeyiz, demiş.

Kocakarıcığın çorbası elinde kalakalmış. Ne diyeceğini bilememiş. Gelinlerinin yaptıklarına çok öfkelenmiş. Kızıl etten çıkardığı oğullarının da karılarına hiç söz söylememelerine çok içerlemiş. Başından aşağıya kaynar sular dökülmüş. Ortada kaldığını anlamış. “Eter olsun da beter olmasın” demiş. Bir yol tutmuş. Gücünün yettiğince yürümüş.

Sonunda diz bağları çözülmüş. Sağına soluna bakınmış. Yarı yıkık bir çardak görmüş. Gitmiş. Çardağın içine yatmış. Uyumuş.

Bu çardak kimsesi olmayan bir oğlanınmış. Oğlan işten gelmiş. Uyuyan kocakarıcığı görmüş. Sessizce dolaşmış. İşlerini yapmış. Bu arada kocakarıcık uyanmış. Göz göze gelmişler. Kocakarıcık:

— Çardağına izinsiz girdim. Beni bağışla, demiş.

Oğlan da sormuş:

— Niçin buradasın? demiş.

Kocakarıcık da başından geçenleri anlatmış.

Oğlan da:

— Bu dünyada kimsesizim. Tutunacak bir dalım yok. Seni Allah gönderdi. Benim anam ol, demiş.

Oğlanın sevgi dolu gözleri, kocakarıcığın yüreğine serin sular serpmiş. Yıldızları uyuşmuş. Kaynaşmışlar. Oğlan yem yiyecek getirmiş. Kocakarıcık da pişirmiş.

Günlerden bir gün oğlan balık getirmiş. Kocakarıcık ayıklamak için bıçağı almaya gitmiş. Bu sırada bir karga gelmiş. Balığı kaptığı gibi uçup gitmiş. Kocakarıcık balığı karganın ağzında görmüş. Başlamış ağlamaya. Oğlan işten geldiğinde kocakarıcığı ağlar bulmuş. Sormuş:

— Niye ağlarsın? demiş.

Kocakarıcık da:

— Bıçak almaya gittim. Bir karga geldi. Getirdiğin balığı kaptığı gibi uçup gitti, demiş.

Oğlan:

— Hiç üzülme. Ben yarın yine balık getiririm. Pişirin, demiş.

Oğlan dediğini yapmış. Ertesi gün balık almış. Kocakarıcığa vermiş. Kocakarıcık balıkları ayıklamak için bıçağı almaya gitmiş. Karga yine gelmiş. Balığı kaptığı gibi havalanmış. Uçup gitmiş. Kocakarıcık kargayı görmüş. Olanlara çok üzülmüş. Ağlamaya başlamış. Oğlan işten geldiğinde kocakarıcığı ağlar bulmuş. Sebebini sormuş. Kocakarıcık da olanları anlatmış.

Oğlan:

— Hayat üzülmeye değmez. Yarın yine balık alırım, demiş.

Dediğini de yapmış. Balık almış. Eve getirmiş. Kocakarıcık balığı temizlemek için bıçak almaya gitmiş. Karga yine gelmiş. Balığı kapmış. Bir iki kanat çırpmış. Havalanmış. Uçmaya başlamış. Olanları kocakarıcık görmüş. Hırsız karganın peşine düşmüş. Karga uçmuş, kocakarıcık da başı havada koşmuş. Karga uça uça bir ağaca konmuş. Kocakarıcık gücünü kuvvetini toplamış. Ağaca çıkmış. Kocakarıcığı gören karga yeniden havalanmış. Kocakarıcık yuvaya baktığında gözlerine inanamamış. Dünyada ne kadar değerli taş varsa hepsi de yuvadaymış. Elini uzatmış. Üç dört parça elmasla yakut almış. Yuvayı karıştırmış. Altlarda sarı sarı altınlar varmış. Altınlardan da almış. Cebine koymuş. Ağaçtan inmiş. Doğru evine gitmiş. Oğlanı beklemeye başlamış. Oğlan gelince olanları anlatmış. Cebindeki elmasları, yakutları, altın paraları çıkarmış. Oğlanın önüne koymuş.

— Zengin olduk, demiş.

Ertesi gün oğlanla Kocakarıcık karganın yuvasına birlikte gitmişler. Oğlan ağaca tırmanmış. Karganın yuvasındaki değerli taşlarla altınları bir bez parçasının içine doldurmuş. Ağaçtan aşağı atlamış. O günden sonra varlık içinde mutlu yaşamaya başlamışlar.

Gün gelmiş oğlan büyümüş. Evlenme yaşına varmış. Büyücek bir ev yaptırmış. Evlenmiş. Yeni gelin de kocakarıcığı istememiş. Kocakarıcının her dediğine karşı söylenmeye başlamış. Bu durumu kocası duymuş. Karısına kızmış. Ardından da:

— Benimle geçinmeye niyetin varsa anamı sevip sayacaksın, demiş.

Gelin o günden sonra kocakarıcığa saygıda kusur etmemiş. Gül gibi geçinmeye başlamışlar. Bayram gelmiş. Kocakarıcık üvey oğluyla gelini almış, camiye gitmiş. Cami avlusunda kör, topal, sağır dilenciler görmüş. Bunları görürken de tanımış. Öz oğullarına şevkatle bakmış. İçi burkulmuş. Ana yüreği dayanamamış. Üvey oğluna dönmüş:

— Bunlar benim öz oğullarımdır. Karılarının sözlerine uydular. Ele güne avuç açar oldular. Kendilerine yardım et, demiş.

Üvey oğlu dilencilerin yanlarına yaklaşmış.

— Biz bayram namazını kılmaya gidiyoruz. Camiden çıkana kadar beni burada bekleyin, demiş.

Bu sözden sonra camiye girmişler. Bayram namazını kılmışlar. Dışarı çıkmışlar. Kocakarıcığın üvey oğlu üç dilenciği almış. Evine götürmüş. Kocakarıcığın öz oğulları:

— Özür dileriz anacığım, demişler.

Kocakarıcığın üzerine sarılmışlar. Af dilemişler. O günden sonra büyük bir aile olmuşlar. Mutlu bir ömür sürmüşler.

KIRGIZ MASALLARI *

Zekeriya KARADAVUT **

1. Kırgız Masalları Hakkında Genel Bilgiler

1.1. Terim ve Tarif

Kırgız folklorunda anlatmaya dayalı türlerden masal ve destan için yaygın olarak “comok” ve “cöö comok” terimleri kullanılmaktadır. Kırgız Sovyet Ansiklopedisinde comok; “Kırgız sözlü edebiyatının en eski türlerinden biri; nesir şeklindeki sözlü hikâyeler” şeklinde tarif edilir. Sonra, comok teriminden neyin kastedildiğinin daha iyi anlaşılması için de bu türe karşılık Rusların “skazka”, Kazakların ise “ertegi” dediklerini yazar. Devam eden cümlelerde ise comoğun skazka ve ertegiden biraz daha dar anlamda; şiir türündeki epik destanlar için kullanıldığını bildirir. Bu türün (comok) nesir şeklindeki küçük hikâyelerine de “cöö comok” denildiğini, bu şekilde adlandırmanın da şekle bağlı olduğunu ifade eder. Ansiklopedi cöö comok maddesinde ise comok maddesine atıfta bulunur (1971: 502-503, 508). *Manas Ansiklopedisi*, comok teriminin eposun karşılığı olduğunu, cöö comoktan daha geniş bir anlamda kullanıldığını yazar. Cöö comok maddesinde ise cöö comoklarla Manas Destanı’nın birbirine etkisinden bahseder (1995: 223, 226-27). *Kırgız Tili’nin Tüştürmө Sөzdүgү*’nde comok için: “Düşünce ürünü (hayalî) konu ve olayları abartarak fantastik bir şekilde hikâyeleştirip anlatan halk edebiyatının bir türü” tanımı yapılır. Aynı ansiklopedi cöö comoğu ise: “İnsanın diğer insanlarla, tabiatla, çevreyle, hayvanlarla ve toplumun

* Makale hazırlanırken Zekeriya Karadavut’un Kırgız Masalları adlı çalışmasından faydalanılmıştır.

** Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı. zkaradavut@akdeniz.edu.tr

her türlü temsilcileriyle olan ilişkilerini, davranışlarını ve düşüncelerini çoğunlukla nesir veya secili bir yapı ile anlatan hikâye olarak tanıtır (1969: 215, 219).

Kıdırbayeva, edebiyat terimlerini Kırgızca ve Rusça olarak verdiği sözlüğünde comok maddesini Rusça skazka maddesinde ele almış, böylece comok kelimesini masal anlamında kullanmıştır (1963: 128).

Şeriyev, benzer bir sözlükte comoku halk edebiyatının bir türü, daha çok hayalî olayların abartılı ve fantastik bir şekilde anlatıldığı eserler olarak tanıtır. Comokların şiir ve nesir şeklinde olabileceğini ancak nesir şeklinde ve secili olanlarına cöö comok denildiğini bildirir (1994: 34).

1973 yılında yayımlanan Kırgız halk edebiyatının el kitabı mahiyetindeki eserde Kırgız folklorunda comoklarla ilgili iki terimle karşılaştığını, bunlardan birinin comok, diğerinin de cöö comok olduğu ifade edilir. Adı geçen kitapta comokun cöö comoka göre daha geniş bir anlam taşıdığı, Kırgızların comok denildiği zaman kahramanlık mücadelesi bakımından zengin, edebî bakımdan gelişmiş Manas ve diğer destanlar gibi uzun manzum destanları anladıklarını; cöö comok denildiği zaman ise hacim bakımından daha kısa, edebî sanatları bakımından daha zayıf, nesir şeklinde anlatılan türleri kastettikleri anlatılır (Bayhodcoev 1973: 245-251).

Yukarıdaki tanımlarda görüldüğü gibi, Kırgız folklorunda anlatmaya dayalı türler için (destan, masal ve halk hikâyesi) genellikle *comok* kelimesi kullanılmaktadır. Kelime burada genel manadaki anlatmayı karşılamaktadır. Anlatılan eser şekil, konu ve hacim olarak ele alındığı zaman ise comok biraz daha özelleşerek destanı karşılamaktadır. Günümüzde destanın karşılığı olarak epos kullanılıyorsa da destan anlatıcılarından bahsedilirken, Manas anlatıcıları da dahil olmak üzere, onlara comokçular denilmektedir.

Comok kelimesi Anadolu'daki halk hikâyelerine benzer türler için de kullanılmaktadır. Ancak, Karagul Botom, Kulmırza menen Aksatın ve Er Eşim gibi hacim itibarıyla destan ve halk hikâyesinden kısa, manzum, sevda konulu eserlere “eldik poema” veya “bayan” adı

verilmektedir. Asıl konumuz olan halk masalları için ise “comok” veya daha çok “cöo comok” denilmektedir. Masallarla ilgili bilgi veren kitaplar, ansiklopediler, kitap bölümleri ve masal kitapları genellikle comok başlığını kullanmakta, konu anlatılıp tasnif edilirken cöo comoklardan bahsedilmektedir.

1.2. Kırgız Masalları Üzerinde Yapılan Çalışmalar ve Tasnifler

Kırgızlar destanları bakımından oldukça zengin bir Türk halkıdır. Şiirin okyanusu kabul edilen Manas’ın yanında irili ufaklı onlarca destan daha vardır. Kırgızlar destan ve özellikle de Manas Destanı’nı dinlemeyi çok sevmektedir. Bundan dolayıdır ki Kırgız folklorunun diğer türleri, başta Manas Destanı olmak üzere destanların gölgesinde kalmıştır. Kırgız folklorcularının birçoğu destan araştırmalarıyla ilgilenmiş, masallara pek iltifat eden olmamıştır.

Kırgız folkloruyla ilgili derleme çalışmalarını XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlatmak mümkündür. Kazak araştırmacı Çokan Velihanov, (1958), 1856’da Issık Köl vadisinde yaşayan Bugu boyuna mensup Kırgızlardan folklor malzemeleri derler.

Vasiliy Vasiliyeviç Radlov, 1862 yılında Bugu boyundan, 1869 yılında da Issık Köl’ün batısındaki Sarıbağış boyu ile Tokmok şehrinin güneydoğusundaki Solto boyundan derlediği folklor malzemelerini Proben’in 5. cildinde yayımlar (1885).

Kırgız masallarıyla ilgili ilk derlemeleri Ebubekir Divayev ile başlatmak mümkündür. Divayev’in Sır-Derya bölgesi Kırgızlarından derlediği folklor malzemeleri arasında masallar da bulunmaktadır. Tazça (Keloğlan), Ayı ile Fare, Dört Arkadaş, Yedi Kardeş ve Budayık bunlardan bazılarıdır (1903).

F. Poyarkov, Narın, Cumgal, Suusamır, Bişkek ve Ancıyan bölgelerinden derlediği efsane, masal ve dinî inançları 1900 yılında yayımlar. Kırgız masallarını sistemli bir şekilde derleyenlerin başında köy öğretmeni olan Kayum Miftakov gelir. Miftakov, 1921 yılında öğretmenlik yaptığı Tört Kol köyündeki okulda Kırgız folklorunu derlemek amacıyla bir dernek kurar. Bu derneğin üyeleri vasıtasıyla Kırgızistan’ın her ta-

rafından folklor malzemeleri derlenir. Miftakov, derlenen malzemelerden hareketle *Kırgız Halk Edebiyatın Cıynoo Coldoru*, *Kırgız Folkloru Boyunça Tüşünük* ve *Kırgız El Adabiyatın Tartipke Saluu Sheması* adlarında üç kitap yazarak İlimler Akademisi'nin Elyazmaları Bölümü'ne teslim eder. Bugün bu yazmalar, adı geçen akademinin ilgili bölümünde 361, 366 ve 356 envanter numaralarıyla kayıtlıdır.

Kırgız masallarını derleme faaliyetlerine 1930'lu yıllarda da devam edilir. A. Abdır Rahmanov, L. Koşeyeva, C. Beyşekeyev'i derleyiciler arasında sayabiliriz. 1939'da çocuklar için resimlenerek hazırlanmış 3 kitap yayımlanır. L. Koşoyeva (1939) Togolokmoldo Abdrahmanov'un manzum olarak anlattığı 9 masal ile 2 atışmayı, N. Baytemirov (1939) bir masal ile bir Apendi (Nasrettin Hoca) fıkrasını ve Midin Aalıbayev de bir çocuk hikayesi ile işlenmiş bir masalı latin harfleriyle Frunze'de yayımlarlar. Aynı yıllarda gazete ve dergilerde de masal metinleri yayımlanmaya başlar. Muçnik, Kırgız masallarını 1944 yılında Rusça olarak yayımlar.

Kırgız masallarını derleme ve yayımlama işi 1950'den sonra daha da hızlanır. Kırgız İlimler Akademisi'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü bu yıllardan itibaren düzenli olarak her yıl folklor derleme gezileri düzenler.

K. Eşmambetov ve D. Suleymanov'un *Kırgız El Comoktoru* (Frunze), 1957'de, *CCCR Elderinin Comoktoru* (Frunze) 1958'de, ve *Kırgız El Comogu* 1960 yılında yayımlanır. D. Brudniy'in *Kirgizskiye Narodniye Skazki* (Kırgız Halk Masalları) adlı eseri 1954'te, N. P. Filippoviç'in *Skazki Golubogo Issık-Kulya* (Mavi Isık Göl'ün Masalları) adlı eserleri de Rusça olarak yayımlanır. Batma Kebekova ile Anar Tokombayeva'nın birlikte hazırladıkları *Kırgız El Comoktoru* 1975 ve 1978 yıllarında iki defa basılır. Toktobek Bolçurov'un hazırladığı *Kırgız El Comoktoru* ise 1997 yılında yayımlanır. Kırgız masallarını derleme ve yayımlama çalışmaları günümüzde de devam etmektedir. Kırgız Milli İlimler Akademisi Manas Araştırmaları ve Edebi Kültür Milli Merkezi'nin bir kısmını yayımladığı 40 ciltlik *El Adabiyatı* serisi adlı Kırgız folkloru projesinin dört cildi (36-39) masallar olark planlanmıştır (Ak-mataliyev-Musayev 1996: 34). Yine aynı adla yayımlanan serinin 21-23

ve 33. Ciltleri de Kırgız masallarını ihtiva etmektedir. Gülzat Sadırbek Kızı'nın (2017) hazırladığı 21. cilt hayvan masallarına, Nurgül Aliyeva'nın (2017) hazırladığı 22. cilt sihirli masallara, C. Mederaliyeva'nın (2017) hazırladığı 23. cilt realist masallara ve Gülbara Orozova'nın (2018) hazırladığı 33. cilt ise kahramanlık masallarına ayrılmıştır. Böylelikle Kırgız masallarının tasniflerinde yer almayan 4. dal da, yani kahramanlık masalları da tasnife eklenmiş olmaktadır.

Fransız Türkolog Remy Dor'un çalışmasını da bu arada hatırlamak gerekir. Dor (1983), bir kısmını 1957 ve 1975 yıllarında Frunze'de yayımlanan kitaplardan, bir kısmını da 1972 ve 1973 yıllarında Pamir Kırgızlarından bizzat kendisinin derlediği masallardan aldığı 44 masalı; hayvan masalları, olağanüstü masallar, kahramanlık masalları, efsanevi masallar, realist masallar, alaycı masallar ve anekdotlar ve Apendi'nin anekdotları başlıkları altında tasnif edip Fransızcaya çevirerek Paris'te yayımlar.

Kırgız masallarıyla ilgili bilimsel çalışmalar 1940 yılından sonra başlar. Ancak bu arada pek bilimsel olmasa da Kayum Miftakov'un çalışmalarından bahsetmek gerekir. Miftakov, kendinin ve öğrencilerinin derlediği Kırgız folklorunun örneklerini *Kırgız Edebiyatının Türleri* adlı el yazması³ makalesinde 37 grupta değerlendirir. Ayrıca Kazakistan'da yayımlanan *Tilci* gazetesinde 1928 yılında yazdığı bir makalede de cöö comokları üslup ve muhtevalarına göre ikkaya, tamsil ve cöö comok olarak üç gruba ayırır. Aynı tasnif yazarın Kırgız İlimler Akademisi Elyazmaları Bölümü 366 numarada kayıtlı olan *Kırgız Bakçası* adlı el yazması eserinde tamsil (fabl), akaya ve cöö comok olarak yer almaktadır. (Tokombayeva 1991: 38-40).

Kırgız masallarının bilimsel anlamda ilk inceleyicisi M. Bogdanova'dır. Bogdanova, Kırgız folklorunun teşekkülü, türlerinin tasnifi vb. gibi konulardaki düşüncelerini *Kırgız Folklorunun Oçerkleri*, 1943 ve *Kırgız Folkloru Hrestomatiya II*, 1943 adlı elyazması kitapları ile 1943

3 Yayımlanmamış makale; yazarı tarafından yazılıp bilimler akademisine teslim edilen ve bir komisyon tarafından değerlendirildikten sonra envanter numarası verilerek ilgili birime kaydedilip okuyucunun hizmetine sunulan makale.

(Bogdanova 1943: 147) ve 1960 (Bogdanova 1960: 409)'ta yazdığı makalelerinde dile getirmiştir. Kırgız folklor araştırmacıları bugün bile Bogdanova'nın yaptığı tasnifi kullanmaktadır.

Z. Bektenov ile T. Bayciyev de ilk baskısı 1949'da yayımlanan kitaplarında comok ve cöö comok terimleri üzerinde durmuş, comok ve cöö comokları (destan ve masal) üslup, konu, hacim, yapı, anlatıcı ve dinleyici bakımından karşılaştırmıştır. Yazarlar masalları konularını esas alarak ukmuştuu (keremettü/sihirli), turmuştuk (realist) ve ayban (hayvan) masalları olarak üçe ayırmıştır (1993: 87).

Kırgız masallarının geneliyle ilgili olarak yapılan en bilimsel çalışma 1973 yılında yayımlanan Kırgız folklorunun el kitabı sayılabilecek bir eserde yer almaktadır. Burada masallar teşekkülleri, üslupları, konuları, kahramanları ve formel yapıları gibi çeşitli açılardan değerlendirildikten sonra, hayvan masalları, sıykırduu veya keremettü (sihirli) masallar ve turmuştuk (realist) masallar olarak üzere üç gruba ayrılmıştır (Bayhodcoev 1973: 246-284).

Kırgız masallarıyla ilgili olarak tespit edebildiğimiz ilk akademik çalışma A. Üsönbayev'in turmuştuk cöö comoktor (realist masallar) üzerindeki doktora ön çalışmasıdır. 1976 yılında kitap olarak yayımlanan çalışmada realist masallar tür özellikleri, temaları ve edebî yapıları gibi açılardan değerlendirilmiştir (1976).

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Kırgız masallarının:

1. Aybandar cönündöğü cöö comoktor (Hayvanlar hakkındaki masallar)
2. Keremettüü/sıykırduu/kıyalıy cöö comoktor (Kerametli/sihirli ve hayali (fantastik) masallar)
3. Turmuştuk cöö comoktor (Realist masallar)

olarak tasnif edildiğini söyleyebiliriz. Ancak bütün kaynaklarda bu şekilde tasnif edilmelerine rağmen masal metinlerinin yer aldığı antoloji kitaplarda ulamış comoktor adıyla dördüncü bir dala rastlanmaktadır. Bu tasniflerdeki ulamış comoktor efsanelerdir.

Kırgız masallarıyla ilgili olarak Türkiye'de de çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan ilki Mehmet Yılmaz tarafından yapılan yüksek lisans

tezidir. Yılmaz, 30 masalı Kırgız ve Türkiye Türkçeleriyle verdikten sonra masallar üzerinde motif çalışması yapmıştır. Çalışmanın “Giriş” bölümünde Kırgız masalcılık geleneği hakkında da bilgiler verilmiştir (1994). İkinci çalışma da bir yüksek lisans tezidir. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde hazırlanan bu çalışmada da on iki Kırgız masalı Latin harfleriyle verildikten sonra Türkiye Türkçesine aktarılmıştır (Dalkara 1997). Kırgız masallarıyla ilgili Türkiye’de yapılan çalışmaların üçüncüsü de yüksek lisans tezidir. Ancak burada masalardan hareketle Kırgız Türkçesinin fiilleri incelenmiştir. Sadullah Kaynak’ın hazırladığı çalışmada 25 olağanüstü masal metni yer almaktadır (2000). İleriki yıllarda Kırgız masalları akademik çalışmaların konusu olmaya devam etmiştir. Bu bağlamda Sabri Doğan (2009), Nurcamal Ermebayev (2014), Sonuç Akyol (2017), Gülcan Çaymaz (2019) ve Ceyhun Kaçmaz (2020) yüksek lisans tezlerini Kırgız masalları üzerine yapmışlardır.

Zekeriya Karadavut, *Kırgız Masalları* adlı çalışmasında Kırgız masallarının şekli ve üslup özellikleri, muhtevaları ve diğer özellikleri hakkında bilgi vermiş; Kırgız masallarının tiplerine göre motif sıralarını tespit etmiş ve motif yapısını incelemiştir. Karadavut, çalışmasında yazılı kaynaklardan aldığı 46 masal metnini hem Latin harflerine aktarmış orijinal şekilleriyle hem de Türkiye Türkçesine aktararak vermiştir (2006). Karadavut 2010 yılında yayımladığı makalede Kırgız masallarını mitolojik öğeleri bakımından incelemiştir. Karadavut’un Kırgız masallarıyla ilgili başka bir çalışması da uluslararası bir masal sempozyumuna sunduğu bildiridir. Kırım’da sunulan bildiride Kırgız masalları tip ve motif yapıları bakımından Türk dünyasının masallarıyla karşılaştırılmıştır (2015). Ahmet Ali Arslan ve Akılay Arapova (2017) hazırladıkları kitabın III-VI. Bölümlerini Kırgız masallarına ayırmış ve 50 masal metni vermişlerdir. İsmail Abalı (2017) bir Kırgız masalını morfolojik yöntemle incelemiştir. Bu alanda bir diğer çalışmayı da Cengiz Bayur ve İlmira Ragibova (2017) yapmış ve Rusça yayınlanmış bir kitabı Türkçeye tercüme ederek alana kazandırmışlardır.

Türkiye’de Kırgız masallarıyla ilgili yapılan çalışmalara Nedim

Bakırcı iki çalışmayla katkıda bulunmuştur. Bakırcı (2006) ilk çalışmasında yazılı kaynaklardan aldığı 23 Kırgız hayvan masalını motif sırası, kataloglardaki tip numaraları ve varyantlarını mukayeseli olarak değerlendirmiştir. Bakırcı (2010) Türk dünyası hayvan masalları ile ilgili hazırladığı doktora tezinde Kırgız masallarına da yer vermiş, 10 Kırgız masalını diğer Türk masalları ile tip ve motif yapısı, şahıs kadrosu ve mekân bakımından incelemiştir.

Yukarıdaki akademik çalışmalardan başka Saim Sakaoğlu da Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi'nin ikinci cildine yazdığı “masal” maddesinde Kırgız masallarını da ele alıp terim, masalların sınıflandırılması ve kalıp sözleri bakımından incelemiştir (2002). Mehmet Yılmaz yüksek lisans tezinin giriş kısmını daha sonra bir makale olarak yayımlamıştır (1996: 29-31).

Ali Abbas Çınar'ın (1996), Ahmet Güngör'ün (1997) ve Zeynelabidin Makas'ın (2000) aktarmalarını da Kırgız masalları ile ilgili olarak Türkiye’de yapılan çalışmalar arasında sayabiliriz.

2. Kırgız Masallarının Genel Özellikleri

Kırgızlar masalı “insanın diğer insanlarla, tabiatla, çevreyle, hayvanlarla ve toplumun her türlü temsilcileriyle olan ilişkilerini, davranışlarını ve düşüncelerini çoğunlukla nesir veya secili bir yapı ile anlatan hikâye” olarak tarif etmiş, masalın özellikleri ile birlikte onun anlatmaya bağlı diğer türlerle olan benzerlik ve farklılıklarının üzerinde durmuştur.

Masalın evrensel karakter taşıması Türk halk edebiyatında yapılan masal tanımlarının Kırgız masalları için de geçerli olduğunu gösterir. Türkiye’de masallarla ilgili en detaylı tanımı Saim Sakaoğlu yapmıştır. Sakaoğlu masalı, “Kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu hâlde dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür” şeklinde tarif etmektedir (1999: 2).

Kırgız folklor araştırmacıları, hayvan masallarıyla peri masallarının animistik ve totemistik dönemde yaşayan ilkel insanların tabiatı algılayışlarına bağlı hayalî ve fantastik düşüncelerinin ürünü olarak orta-

ya çıktığını ve kolektif üretim dönemine kadar şekillendiğini bildirirler. Özellikle hayvan masallarının teşekkülüyle ilgili olarak ilkel toplumların avcılıkla geçindiği dönemlerdeki insan-hayvan ilişkisinin etkili olduğunu ifade ederler. Daha sonraki dönemlerde masalların nesilden nesle aktarılırken büyük değişikliklere uğradığını ve toplumdaki her türlü olayın masallara dâhil edilmesiyle birlikte realist masalların oluştuğunu ifade ederler Dolayısıyla hayal ve fantezinin masalın ayrılmaz parçası olduğunu, ancak hayal ve fanteziye de gerçeğin kaynaklık ettiğini söylerler. Böylelikle masalları yukarıda da belirttiğimiz gibi 1. Aybandar cönündö-gü cöö comoktor (Hayvan masalları). 2. Keremettü/sıykırduu cöö comotor (Peri masalları). 3. Realist masallar (Turmuştuk cöö comoktor) olmak üzere üçe ayırırlar (Bayhodcove 1973: 245-284; Baykocoyev 2004:486).

2.1. Şekil ve Üslup Özellikleri

1. Masallar destan ve halk hikâyesine göre kısa, efsaneye göre ise uzun metinlerdir. Kırgız masalları hacim itibariyle farklıdır. 4-5 sayfalık uzun metinler yanında (Obozgerdin Kızı/Vezirin Kızı, Caman Koyçu/Kötü Çoban)⁴ ancak yarım sayfa tutabilecek kadar kısa olanları da vardır (Tülkü, Taşbaka Cana Çapkene/Tilki Kaplumbağa ve Kene, Çınçıl Çıpalak/Doğrucu Çıpalak). Peri masalları ile realist masallar uzun, hayvan masalları ise birkaç dakikada anlatılabilecek kadar kısa metinlerdir. Buradaki zamansal ifadenin anlatıcının yeteneğine göre değişebileceği unutulmamalıdır.

2. Kırgız masalları genellikle nesir şeklindedir. Ancak bazı masalların nazım nesir karışık olduklarını da görmek mümkündür (Tört Azamat/Dört Babayığit). Bu farklılık anlatıcıdan kaynaklanmış olabileceği gibi, destandan masala dönüşen metinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Usta anlatıcılar masallarının çeşitli yerlerinde şiire müracaat etmektedir.

4 Masal metinlerinin adları incelemede verilen örnek metinler Kırgız El Comoktoru (Haz. Batma Kebekova-Anar Tokombayeva), Frunze 1978, Kırgız El Comoktoru (Haz. Toktorbek Bolçurov), Bişkek 1997 ve Baldar Folkloru/ El adabiyatı Seriyası 20. Tom, (Haz. Gülbara Orozova), Bişkek 1998, adlı kitaplardan alınmıştır. Türkiye Türkçesindeki karşılıkları tarafımızdan verilmiştir.

3. Kırgız masallarının formel yapısı pek güçlü değildir. Masalların başında yer alan formeller kısa ve yalındır.

2.1.1. Başlangıç (Giriş) Formelleri

Masalın asıl olaylarına geçmeden önce, anlatıcının dinleyenleri masalın sihirli dünyasına hazırladığı sözlerdir. Kırgız masallarında sade şekillerine rastladığımız formellerin bazıları şu şekildedir: *ilgeri ilgeri/ileri ileri* (Aldangan Karışkır/Ahmak Kurt, Kaşkulak Menen Üpüptün Dostugu/Porsuk ile Hütühüt Kuşunun Dostluğu); *bir künü/* bir gün (Tülkü menen Karışkır/Tilki ile Kurt, Çomotoy Sayatçı/Sayatçı Çomotoy); *ilgeri bir kan bolgo eken/önceleri bir han varmış* (Kence Bala/En Küçük Çocuk); *ilgeri bir abışkanın/önceleri bir ihtiyarın* (Altın Kuş/Altın Kuş); *ötkön zamanda bir kempirdin/çalın/geçmiş zamanda bir kocakarının/ihtiyarın* (Kempirdin Ceti Balası/Kocakarının Yedi Oğlu); *aç eken tok eken, bar eken çok eken; bir çal kempir bar eken/aç imiş tok imiş, var imiş yok imiş; bir ihtiyar, bir kocakarı varmış* (Atanın Kereezi/Babanın Vasiyeti, Talkamış/Talkamış); *ilgeri ötkön zamanda/ileriki geçmiş zamanda* (Eki Bir Tuugan/İki Kardeş, Karaç Baatır/Karaç Bahadır, Amalduu Kedey/Uyanık Fakir); *ilgeri bir kempir çal bolup/önceden bir kocakarı [bir] ihtiyar varmış* (Könöçök Kiygen Tülkü/Kafasına Tulum Geçiren Tilki); *kündördün birinde/günlerin birinde* (Koyçu Menen Kara Töö/Koyun Çobanı ile Kara Dev); *bar eken çok eken, ilgeri bir.../[bir] varmış [bir] yokmuş önceleri...* (Tölgöçü Karga/Falcı Karga); *ilgeri ilgeri kaysı bir cerde/ileri ileri hangi bir yerde* (Koyçu Menen Kara Döö/Koyun Çobanı ile Kara Dev); *murunkı bir zamanda/önceki zamanda* (Kıdır, Akıl, Iris/Hızır, Akıl, Talih).

2.1.1.2. Bağlayış (Geçiş) Formelleri

Bu formeller masallarda bir olaydan başka bir olaya geçerken, uzun zamanı kısa olarak ifade ederken ve yine uzun zaman diliminden bahsedilirken kullanılır. Bağlayış formellerinin Kırgız masallarında uzun, kısa, sanatlı ve basit şekillerine rastlanmaktadır. *bala oşentip, muzoo bağıp cürö tursun, emi söz bayagı obezgerdin kızı cönündö bolsun/* çocuk böylece buzağı otlatarak dursun, şimdi söz o eski vezirin kızı hakkında

olsun (Obozgerdin Kızı/Vezirin Kızı); *munu bıyakka taştaylı da, bayagı kiçüü bir tuuganga kıyamat dos bolgon kızdın söz baştaylı/bunu burada bırakalım da önceki küçük kardeşe kıyametlik dost olan kızdın söz edelim* (Kence Bala/En Küçük Çocuk); *kün ötüp, ay almaşıp, cıldar cılat/gün geçip ay değişip yıllar geçip* (Kence Bala/En Küçük Çocuk); *kırk künçülük colgo tört kündö cetti, kırk künçülük aşuudan tört kündö öttü, aşuudan arı kırk künçülük ıldayga tört kündö tüştü/kırk günlük yolu dört günde gitti, kırk günlük geçitten dört günde geçti, geçitten aşağı doğru kırk günlük yolu dört günde indi* (Kence Bala/En Küçük Çocuk); *kündü kubalap tün, tündü kubalap kün kele beret/gündüzü kovalayıp gece, geceyi kovalayıp gündüz geliverir* (Atanın Kereezi/Babanın Vasiyeti); *köz açıp cumkança* (Kempirdin Ceti Balası/Kocakarının Yedi Oğlu); *aradan neçe aylar cıldar öttü/aradan nice aylar yıllar geçti* (Obozgerdin Kızı/Vezirin Kızı); *neçen kün, neçen ay col cürüp/nice ay nice yıl yürüyüp* (Obozgerdin Kızı/Vezirin Kızı).

2.1.1.3. Benzer Durumlarda Kullanılan Formeller

Aynı olayın tekrarlanması, iki varlığın karşılıklı konuşmaları ve bir varlığın tanımı ile tasvirini anlatan formellerdir. Kırgız masallarında daha çok bir varlığın tasviri kısımlarında kullanılır: *sen emne bolgon cansıñ? men adamzatmın/sen nesin (kimsin)? ben insanım* (Obozgerdin Kızı/Vezirin Kızı); *tile tilegindi/dile dileğini* (Kempirdin Ceti Balası/Kocakarının Yedi Oğlu); *közüñdö cum közüñdö aç/gözünü yum gözünü aç* (Altın Kuş/Altın Kuş); *sen kanday cürgön balasın?/sen nasıl bir oğlansın? (Önörlüü Bala); orto boyluu, tereñ oyluu, kara kaştı, uzun çaçtuu, oozu oymoktoy, betinen kanı tamgan, eki közü çıraktay cangan kız/orta boylu, derin düşünceli, kara kaşlı, uzun saçlı, ağzı yüksük gibi, yüzünden kan damlayan, iki gözü çıra gibi yanan kız* (Talkamış/Talkamış); *ay dese ardak, kün dese kimbat bir peridey suluu kız/ay dese nazlı, güneş dese kıymetli peri gibi güzel kız* (Kence Bala/En Küçük Çocuk); *suluu dese suluu, akılduu dese akılduu/güzel dese güzel, akıllı dese akıllı* (Önörlüü Bala/Hünerli Çocuk); *özü çaş sekelek, örümögö çaçı cete elek/kendi genç* (kekilli kız), *saçı örmeye yetecek kadar büyümemiş* (Talkamış/Talkamış); *ölbögön kündü körüp, ölböstün otun cagıp/ölmeden gün görüp*

ölümsüzlük ateşini yakıp (Karaç Baatır/Karaç Bahadır); *döbödöy bolgon çoñ ayuu muştumday bolgon koyondu karmap alıp/tepe* gibi büyük ayı yumruğum kadar olan tavşanı yakalayıp (Ayyu Menen Çirkey/Ayı ile Sivrisinek); *kıynaldı, atı ırgayday, özü kuurayday boldu. közü soolup baratkan bulakday üñüröydü/azap* çekti, atı kuş kirazı gibi, kendi kuuray⁵ gibi oldu. gözü kurumuş pınara benzedi (Kence Bala/En Küçük Çocuk); *añğıça közdörü çakıraygan, çaçтары saksaygan bir kempir/o* esnada gözleri fal taşı gibi açılan, saçları darmadağın olan kocakarı (Kence Bala/En Küçük Çocuk); *balası cokko bala, botosu cokko boto boloyun/oğlu* olmayana oğul, botosu⁶ olmayana boto olayım (Altın Şakek/Altın Yüzük).

2.1.1.4. Bitiş Formelleri

Masalın sona erdiğini bildiren formeldir. Kırgız masallarında bitiş formeli örneğine çok az rastlanmaktadır. Onlar da basit bitiş formelleridir. *baktı-muratka cetip, cırgap catıp kalat/bahtına* muradına ulaşır refah içinde yaşar (Kence Bala/En Küçük Çocuk); *baktı-muratka cetip çaşap kalıptır/bahtı* muradına erip yaşayıp kalmış (Atanın Kereezi/Babanın Vasiyeti); *dostoru menen cırgalda çaşap kalıptır/dostları* ile refah içinde kalmış (Altın Şakek/Altın Yüzük); *eköö cırgalçılıkta dooran sürüşkөн екен/ikisi* refah içinde devran sürmüşler (Eki Bir Tuugan/İki Kardeş); *cırgap çaşap kalışkan екен/refah* içinde yaşayıp kalmışlar (Karaç Baatır/Karaç Bahadır); *alar azırkığa çeyin baktıluu çaşaşат екен/onlar* günümüze kadar bahtlı bir şekilde yaşamışlar (Talkamış/Talkamış); *köp cıl cırgap ömür sürgөн дешет/çok* yıl refah içinde ömür sürmüş diyorlar (Kan menen Sayatçı/Han ile Sayatçı); *eköö tınç ookat kılıp çaşap kalışıptır/ikisi* dinç bir şekilde bolluk içinde yaşamışlar (Caman Koyçu/Kötü Çoban).

4. Kırgız masallarının özelliklerinden biri de sanatlı bir anlatıma sahip olmasıdır. Özellikle secili ifade Kırgız masallarında önemli bir

5 Kuuray: İçi kof bir bitki; büyüyünce gövdesi sertleşen ve daha çok odun olarak kullanılan bitkilerin genel adı.

6 Boto: Bir yaşında olan deve yavrusu; okşama veya taacüp ifade etmek için kullanılan söz.

yer tutar. Zaten Kırgız masalları tarif edilirken onun *corgo söz/secili* anlatım ile anlatılması önemli özellikleri arasında sayılmaktadır. Tasvirler ve benzetmeler genellikle secili anlatılmaktadır. *bala andan kün batkan cerge konup, tañ atkan cerde colgo çıgıp cürüp oturup, kak etip karga uçpagan, kişinin butu baspagan cerde adamzat emne kılıp cürösüñ?/* çocuk oradan gün batan yere konup, tan atan yerde yola çıkıp, yürüyüp oturarak, gak edip karganın uçmadığı, insanın ayağının değmediği yerde insanoğlu ne yapıyorsun (Kence Bala/En Küçük Çocuk); *al bir künü tüş körüptür, tüşündö müşkül bir iş körüptür/o* bir gün düş görmüştür, düşünde müşkil iş görmüştür (Kence Bala/En Küçük Çocuk); *ertesi bala koygo, agaları toygo ketti/ertesi* gün çocuk koyuna, ağabeyleri toya gitti (Atanın Kereezi/Babanın Vasiyeti); *bala kacıbastı minip, cırtılbastı kiyip, kırk kündük azık alıp, kırk kündük colu bet alıp cönöyt. Kün kırk battı, tañ kırk attı, bala da uyku daamin kırk tattı. Atı arık, özü karıp boldu/*çocuk sarsmaza binip yırtılmazı giyip, kırk günlük azık alıp, kırk günlük yolu önüne alarak yönelir. Güneş kırk battı, tan kırk attı, bala da uyku tadını kırk tattı. Atı arık, kendi garip oldu (Kence Bala/En Küçük Çocuk); *bala andan kün batkan cerge konup, tañ atkan cerde colgo çıgıp cürüp oturup/*çocuk oradan gün batan yere konup tan atan yerde yola çıkıp yürüyüp dinlenerek (Kence Bala/En Küçük Çocuk); *kursagım açka, tappadım senden başka/* karnım açta, bulamadım senden başka (Aç Karışkır/Aç Kurt); *kılıyan kıraan tülkü, cürgön ceri külkü, bul töö-tülkü akemdin mülkü/göz* ucuyla kurnazca bakan çevik tilki, dolaştığı yer eğlenceli, bu deve tilki ağabeyciğimin mülkü (Tilki, Colbors, Ayuu, Karışkır/Tilki, Kaplan, Ayı, Kurt).

5. Her masal bir tip olarak kabul edilir. Ancak bazı anlatıcılar birkaç masalı birleştirerek tek masal gibi veya bir masal farklı birkaç masal gibi de anlatılabilmektedir. Nitekim Kence Bala/En Küçük Çocuk ve Altın Kuş/Altın Kuş adlı masallar böyledir.

6. Kırgız masallarının, destanlarda olduğu gibi, özel anlatıcıları yoktur. Ancak usta anlatıcıları vardır. Masalları daha çok nineler ve dedeler anlatmakta, çocuklar dinlemektedir. Anlatıcıların ustalığına göre masalların üslubu farklılaşmaktadır. Derleme veya yayımlama esnasın-

da bu üsluba müdahale edilmekte ve metin standart yazı dili ile verilmektedir. Bu yüzden orijinal metinlerin dilinin nasıl olduğu bilinmemektedir.

7. Kırgızlar bazı atasözlerinin ortaya çıkışını bir masala bağlamakta veya masalı konuya uygun bir atasözü ile bitirmektedir. *Akıl çok cerde ırıs da, döölöt da bolboy/* akıl olmayan yerde devlet de olmaz (Kıdır, Akıl, Iırıs/Hızır, Akıl, Talih); *bilegi küçtüü birdi cıgat, bilimi küçtüü miñdi cıgat/* bileği güçlü bir kişiyi yıkar, bilimi güçlü bin kişiyi yener (Koyçu Menen Kara Döö/Koyun Çobanı ile Kara Deve); *sokurdun tilegeni eki köz/körün dileği iki göz; biröögö or kazsañ taysız kaz, balkim özüñdün cıgarıña cakşı/* birine çukur kazarsan derin kazma, belki sana da lazım olur (Mışık Menen Çıçkandar/Kedi ile Sıçanlar) gibi.

Bazı usta anlatıcılar halk edebiyatının diğer türlerini de masalarda kullanmaktadır. Bilmeceler bunların en yaygın örnekleridir. Obozgerdin Kızı/Vezirin Kızı ile Akıldu Kız/Akıllı Kız adlı masallardaki kız kahramanlar sorulan bilmecelere doğru cevaplar vererek sevdiklerine kavuşur.

3. Kırgız Masallarının Muhteva Özellikleri

Masallar hayalî olayların fantastik unsurlarla süslenerek olağanüstü bir şekilde anlatıldığı kısa hikâyelerdir. Muhtevalarını da tasnif edildikleri gruplar içinde değerlendirmek gerekir. Yani hayvan masalları ile peri masalları ve realist masalların konuları birbirinden farklı olacaktır.

Hayvan masalları, teşekkülleri itibarıyla en eski masallar olarak kabul edilmektedir. İlkel insanların tabiat unsurlarını ve hayvanları kendileri gibi yaşayan, düşünen ve konuşan varlık olarak algılamaları, korktukları veya gücün simgesi olarak gördükleri hayvanları kutsallaştırıp onlarla akrabalık kurmaları hayvanlar hakkındaki efsane ve masalların doğmasına zemin hazırlamıştır. Hayvan ve insan ilişkisi bugün bile Kırgız folklorunda önemli bir yer tutmaktadır. Kococaş destanı bunun en güzel örneğidir. Kırgızların genelinin türeyişi ile Bugu kabilesinin türeyişi de hayvan ataya bağlanmaktadır. Bazı efsanelerde Kırgızların sarı bir itten, Bugu kabilesinin de bir bugudan (geyik) türediği anlatılmaktadır (Zakirov 1996: 10-11). Ayrıca Kırgızlarda çoğu hayvanın koruyucusu ol-

duğuna inanılmaktadır. Meselâ devenin koruyucusu Oysul Ata, köpeğin koruyucusu Kumayık, koçun koruyucusu Koçkar Atadır.

İnsanların fikrî yönden gelişmesi ve hayat tecrübelerinin artması hayvanlar hakkındaki ilk düşüncelerinin değişmesine sebep olmuştur. Böylelikle başlangıçta mitolojik ve totemistik özellik gösteren hayvan masalları günümüzdeki şekline dönmüştür. Günümüzdeki hayvan masalları hayvanların yaşantılarını, yaşadıkları yerleri ve yaşama şartlarını anlattığı gibi kimi hayvanlar insanları da sembolize eder. Kuruluş olarak çok basit olan bu masallarda güçlü olanın güçsüzü öldürme/yeme düşüncesi (Arstan Menen Koyon/Aslan ile Tavşan, Eki Ulak/İki Oğlak), zayıfın hayatta kalma mücadelesi (Abışka Menen Tülkü/İhtiyar Adam ile Tilki, Eki Ulak/İki Oğlak), iyiliğe karşılık nankörlük etme (Karkıra Menen Tülkü/Turna ile Tilki, Kırgıy Menen Ükü/Atmaca ile Puhu Kuşu, Aç Karışkır/Aç Kurt), kurnazlık (Aldangan Karışkır/Ahmak Kurt, Kuu Tülkü/Kurnaz Tilki), bazı hayvanların aptallığı (Tülkü, Colbors, Ayuu, Karışkır/Tilki, kaplan, Ayı ve Kurt, Arslan Menen Koyon/Aslan ile Tilki), zayıf/güçsüz hayvanlar arası dayanışma (Mışık Menen Çıçkandar/Kedi ile Sıçanlar, Eki Ulak/İki Oğlak), kandırma/ihanet (Mışık Menen Çıçkandar/Kedi ile Sıçanlar), konumun değişmesiyle karakterin değişmesi (Kaşkulak Menen Üpüptün Dostuğu/Porsuk ile Hüthüt Kuşunun Dostluğu) gibi konular alegorik ve didaktik bir şekilde işlenir.

Kırgız masallarında sivrisinekten ayıya, attan kaplumbağaya varana kadar birçok hayvana rastlanır. Bunların bir kısmı gerçek özellikleriyle, bir kısmı da sembolik vasıflarıyla masallarda yer alır.

At, başlı başına bir masal tipi olmamakla birlikte birçok masalda asıl kahramanın gerçek dostu ve yardımcısı olarak gerçek vasıflarıyla yer alır.

Ayı, Kırgız masallarında aptallığın ve kaba gücün temsilcisidir. Masallarda kurt, tilki ve kaplan ile birlikte yer alır.

Tilki, bütün milletlerin masallarında olduğu gibi Kırgız masallarında da kurnazlığı ve emeksiz yemeyi temsil eder. Tilki de birçok masalda aslan, kaplan, ayı ve kurt ile birlikte yer alır. Ancak onun asıl mücadelesi kurt ile kurtu sürekli olarak kurdu aldatıp onunla alay eder.

Kurt, Kırgız masallarında açgözlülüğün, aptallığın, bazen de gücün sembolü olarak yer alır.

Kırgız masallarının önemli bir kısmını peri masalları oluşturur. Bu masallarda alp kahramanların sihirli nesneler veya sihirli yardımcıları sayesinde olağan üstü güçlere sahip varlık/kahramanlarla mücadelesi anlatılır. Peri masallarının konusunu halkın beklentileri, dilekleri, düşünceleri ve dünyaya bakış açıları oluşturur.

Peri masallarında totemistik, animistik ve büyüsel-sihirsel özellik açıkça gözüktür. Özellikle cansız dünyayı canlandırma, hayvanları ve nesneleri insan gibi konuşturma ve şekil değiştirme peri masallarında çok sık karşılaşılan motiflerdendir. Dev, ejderha, mastan ve cezkempir (cadı) peri masallarının önemli tipleri arasında yer alır. Kırgız masallarında sihirsel-büyüsel izahlarla sözün sihirli gücüne inanmaya oldukça sık rastlanır. İnsanı tabiattaki başka varlıklara çevirme (Kence Bala/En Küçük Çocuk), göz açıp yumuncaya kadar istediği yere gitme (Altın Kuş/altın Kuş, Atanın Kereezi/Babanın Vasiyeti), büyük saraylar yapma (Altın Şakek/Altın Yüzük) ve düşmanı istediği şekle sokma (Önörlüü Bala/Hünerli Çocuk) hep sözün sihirli gücüyle gerçekleştirilir.

Kırgızların peri masallarında uçan kilim (Obozgerdin Kızı/Vezirin Kızı), açıl sofrası (cayıl dastorkon), kara kazan (Kök Karçığa/Boz Atmaca), alp karakuş (Zümrüdüanka) (Kence Bala/En Küçük Çocuk), vur tokmak (Kök Karçığa/Boz Atmaca), kanatlı at, yüzük (Kence Bala/En Küçük Çocuk), közgu (ayna) (Obozgerdin Kızı/Vezirin Kızı), hançer (Atanın Kereezi/Babanın Vasiyeti) vb. gibi sihirli nesnelere çok rastlanır. Masalın kahramanı kilimin yardımıyla istediği yere kısa sürede giderek amacını gerçekleştirir. Kara kazan ve açıl sofrası ile birçok kişiyi doyurur; alp karakuş ile yer altından yeryüzüne çıkar; ayna ile uzaktaki olayları görür, yüzükle saraylar yapar; diğer nesnelerle düşmanlarından öç alarak maksadına ulaşır hayatını rahatlatmaya çalışır.

Peri masalları, halkın gerçek ve eşitlik; adillik ve zalimlik; iyi ve kötü niyetlilik; dost ve düşman hakkındaki bakış açısını ve dileklerini de yansıtır. Masallardaki iyimserlik, tiplerin sistemi, kompozisyon ve olayların gelişmesi de o dileklerle ilgilidir. Düşmanlar ve kötü niyetliler ne

kadar güçlü olursa olsunlar, daima adillik ve iyi niyetlilik galip gelmektedir. Anlatıcının sempatisi de her zaman azap görüp eziyet çeken fakir, yetim, dul ve keller lehinedir.

Peri masalları, konuları bakımından hayvan masalları ile realist masallara göre daha karmaşıktır. Buradaki kahraman birinde yedi başlı ejderha ile mücadele ederken, diğerinde insanı hayvana veya taşa çeviren cezkempir ile, bazen de çok güçlü tek gözlü dev ile mücadele etmektedir. Bu mücadeleler bazen yer altında (Kence Bala/En Küçük Çocuk, Kemhirdin Ceti Balası/Kocakarının Yedi Oğlu), bazen gökyüzünde (Kem-pirdin Ceti Balası/Kocakarının Yedi Oğlu), bazen de insanların ulaşamayacağı çöller ve dağlarda cereyan etmektedir (Önörlü Bala/Hünerli Çocuk). Kırgızların peri masalları arasında güzel nişanlıyı arama ve ona kavuşmak için çekilen azaplarla ilgili epizotlar da oldukça yaygındır. Hatta bazı masalların baş motifi budur. Olağan üstü hadiseler ile insanı hayran bırakan sihirli epizotların çoğunun kaynağı da sevgiliyi (nişanlıyı) arama ve hanım olarak almada başlar (Kence Bala/En Küçük Çocuk, Altın Kuş/Altın Kuş/Karaç Baatır/Karaç Bahadır).

Kırgız peri masallarının çoğunda asıl kahraman yaşlı karı kocanın üç oğlu (Altın Kuş/Altın Kuş, Atanın Kereezi/Babanın Vasiyeti), küçük oğlu (Kence Bala/En Küçük Çocuk, Altın Kuş/Altın Kuş), kocakarının oğlu (Kem-pirdin Ceti Balası/Kocakarının Yedi Oğlu), ihtiyarın oğlu (Altın Şakek/Altın Yüzük), hanın veya padişahın oğlu (Rum Padişa Menen Turum Padişa/Rum Padişahı ile Turum Padişahı) gibi genel adlarla anılsa da, onların takdiri ve beklentileri hep aynıdır. Bunlar halkın dileği ve fantezisi ile yaratılıp tipleştirilen asıl kahramanlardır.

Peri masallarının asıl kahramanlarından biri de akıllı hanım ve kurnaz kızlardır (Kence Bala/En Küçük Çocuk, Altın Kuş/Altın Kuş, Karaç Baatır/Karaç Bahadır). Bunlar güzellikleri, akıllı ve zeki oluşları ve çare üretmeleri bakımından tekrarlanan özellikleriyle masallarda yer alırlar. Bunlar hem yiğit, hem *de ay dese arkı, kün dese körkü çok* (eşi benzeri olmayan güzel) derecede güzeldir (Kence Bala/En Küçük Çocuk, Atanın Kereezi/Babanın Vasiyeti, Önörlü Bala/Hünerli Çocuk). Bunlar iyi niyetli sevgililerinin inançlı yardımcılarıdır. Onlara akıl verip

nice çıkmaz yollardan yol bularak gerçeği kahramana gösterirler. Başkahramanın olağan üstü düşmanını yenip hanın dileğini yerine getirmesinde bu kızların fonksiyonu büyüktür.

Peri masallarındaki olumlu kahramanlar başlangıçta kahramanlarda bulunan vasıflarıyla karşımıza çıkmazlar. Bunların bazıları başlangıçta kimsenin dikkatine çekmeyen sıradan insanlarken taş (Kence Bala/En Küçük Çocuk), yüzük (Altın Şakek/Altın Yüzük), kilim (Kempirdin Ceti Balası/Kocakarının Yedi Oğlu), gözlük (Kempirdin Ceti Balası/Kocakarının Yedi Oğlu) gibi sihirli nesneler veya kurt (Kence Bala/En Küçük Çocuk), yılan (Altın Şakek/Altın Yüzük) ve kuş (Önörlü Bala/Hünerli Çocuk) gibi sihirli hayvanların yardımıyla yiğit veya güzel kız şekline dönüşürler.

Genel olarak peri masallarındaki olumlu kahramanların yardımcıları çoktur. Onlar kahramanları her türlü zorluklardan kurtarırlar. Göz yumup açınca kadar kahramanı amacına ulaştıran da onlardır. Masallarda bunları farklı şekillerde görmek mümkündür. Bunlar bazen insan, bazen hayvan, bazen eşya, bazen de bitki şeklinde karşımıza çıkabilmektedir.

Asıl kahramanlar ile onların sadık yardımcıları peri masallarında çoğu zaman cezkempir, ejderha, tek gözlü dev gibi fantastik düşmanlarla yapılan mücadelelerde ortaya çıkarılır. Altı başlı ejderha, dağları deviren devler ve kötülük yapmak için fırsat bekleyen cezkempirler Kırgız peri masallarının olumsuz tipleridir. Bunlar ağızlarından alev saçarak suçsuz yutar, gücüne güvenerek güçsüzlerin yiyeceklerini elinden almaya çalışır (Eki Bir Tuugan/İki Kardeş).

Teması, sosyal mazmunu, edebî özellikleri, teşekkül süreci, tipleri ve olay kuruluşu bakımından diğer masallardan ayrılan realist masallar da Kırgızlar arasında çok yaygındır. Bu masallarda hayalî yorumlardan, sihirli güçlerden uzak, alışıla geldiği gibi günlük hayattaki olaylar hikâye edilir. Kahramanları da günlük hayatları ile uğraşan sıradan kişiler; çoban (Koyçu Menen Kara Döo/Koyun Çobanı ile Kara Dev, Caman Koyçu/Kötü Koyun Çobanı), avcı (Kan Menen Sayatçı/Han ile Sayatçı), çiftçi (Kıdır, Akıl, İrı/Hızır, Akıl, Talih), keloğlan (Caman Koyçu/Kötü Koyun Çobanı), açık göz hanım (Akılduu Kız/Akıllı Kız) vb.dir. Onlar hayat-

larını huzur içinde geçirmek için adaletsiz ve aç göz han (Kan Menen Sayatçı/Han ile Sayatçı, Caman Koyçu/Kötü Koyun Çobanı), aldatıcı tüccar (Kıdır, Akıl, Iris/Hızır, Akıl, Talih) ve diğer kurnazlar ile mücadele eder (Ceke Taz Menen Ceti Taz/Yalnız Keloğlan ile Yedi Keloğlan). Bu mücadeleler peri masallarında olduğu gibi sihirli nesnelerin yardımıyla değil aklın gücü ile olur. Realist masallarda da fantastik unsurlar vardır, ancak onlar asıl amacın yanında yardımcı unsur olarak yer alır.

Realist masalların başka bir özelliği de han ile çobanın, avcının (Caman Koyçu/Kötü Koyun Çobanı, Kan Menen Sayatçı/Han ile Sayatçı), zengin ile fakirin, yiyeceği olan ile olmayanın arasındaki ilişkiyi alaysı bir yergi ile anlatmasıdır. Kırgızların realist masallarını bir iki konu ile sınırlamak elbette doğru değildir. Onlar tema olarak geniş, konu bakımından ise zengindir. Bir çocuğun hırsızlıktaki ustalığı (Aylaker Bala/Hilekar Çocuk), keloğlanın kurnazlıkları (Ceke Taz Menen Ceti Taz/Yalnız Keloğlan ile Yedi Keloğlan), aşk (Obozgerdin Kızı/Vezirin Kızı), çocuksuzluk ve ona bağlı olaylar, vb. de realist masalların konuları arasında yer almaktadır.

Kırgız realist masallarında başkahramanlardan biri handır. O çoğu zaman olumsuz kahraman olarak yer alır. Onun gülünç duruma düşmesi, akılsızlığı (Amalduu Kedey/Uyanık Fakir), aç gözlülüğü (Kan Menen Sayatçı/Han ile Sayatçı) masallarda ifşa edilir.

Realist masallar içinde bir sosyal grubu veya sosyal statüyü temsil etmeyen normal insanların ahlâklarıyla ilgili olanları da vardır. Ancak burada da iyi ile kötüyü, akıllı ile akılsız karşı karşıya getirme söz konusudur (Ceke Taz Menen Ceti Taz/Yalnız Keloğlan ile Yedi Keloğlan Kıdır, Akıl, Iris/Hızır, Akıl ve Talih).

Taz (Keloğlan), Kırgız masallarında başkahraman olarak çok sık rastlanan bir tiptir. Ancak o her zaman bütün olumlu vasıfları üzerinde toplayan bir tip değildir. Masalın başında dış görünüşüne uygun, diğer kahramanlar tarafından kendisiyle alay edilip dalga geçilen biri olarak tanıtılır (Ceke Taz Menen Ceti Taz/Yalnız Keloğlan ile Yedi Keloğlan). Daha sonraları ise akıllı ve kurnazlığı sayesinde olumlu kahramanların vasıflarına erer.

Genel olarak insana ait olumlu ve olumsuz sıfatları öne çıkaran veya ifşa eden kahramanlar arasında hanımlar da önemli bir yer tutar. Akıllı ve zekası sayesinde han olan kocasını kendisiyle birlikte götüren kadın bunlardan biridir (Ceke Taz Menen Ceti Taz/Yalnız Keloğlan ile Yedi Keloğlan). “Akıl Karaçaç”ve “Çapalak Baydın Katını” adlı masallarda sözünde durma ve akıllılık gibi olumlu vasıflar öne çıkarılıp meşhurlaştırılırken “Suleyman Bay”, “Mıkaaçı Ayal” ve “Caman Katın” gibi masallarda da sebatsızlık, basit düşüncelilik ve mesleği ile övünme gibi huylar da tenkit edilmektedir. Kırgızların bazı masallarında âdillik, akıllılık ve yardımseverlik gibi iyi vasıflar bazen doğrudan kahramanlar vasıtasıyla değil de söz yarıştırma veya bilmece çözerek sırrı öğrenme, olayları çözme şeklinde de verilmektedir (Obozgerdin Kızı/Vezirin Kızı, Akılduu Kız/Akıllı Kız). Burada bilmece soranlar han veya onun gibi üst sınıftan insanlar, çözenler ise sıradan insanlardır.

Kırgız realist masallarında olumlu veya olumsuz asıl kahramanlar genel vasıflarıyla tanıtılmaktadır. Onlar dış görünüşleri, psikolojik özellikleri ve içinde bulundukları duruma geliş şartları bakımından tanıtılmakta; han, taz (keloğlan), bay (zengin), çal (ihtiyar) ve kempir (kocakarı) gibi genel adlarla anılmaktadır.

4. Kırgız Masallarının Diğer Özellikleri

1. Kırgız masallarında rüya motifi önemli bir yer tutar. Bazı olaylar rüyada görülen nesnenin bulunması (Ayyu Menen Çirkey/Ayı ile Sivrisek, Kence Bala/En Küçük Çocuk) veya rüyada görülen Hızır’ın söylediğinin yapılması üzerine kurulmuştur (Karaç Baatır/Karaç Bahadır).

2. Ağaç kültü de Kırgız masallarının önemli motifleri arasındadır. Özellikle kavak ve çınar ağacı başı derde düşen kahramanların saklandıkları yerlerdendir (Tülkünün Çuucu Boluşu/Tilkinin Dünürcü Oluşu, Altın Kuş/Altın Kuş). Heykeller ağaçtan yapılır ve bunlar dua ile canlandırılır (Obozgerdin Kızı/Vezirin Kızı), Çoban Makmut dev ile girdiği bahiste kesmesi gereken ağacı, ağaçların padişahı diyerek kesmez (Koyçu Menen Kara Döö/Koyun Çobanı ile Kara Dev), Alp Karakuş’un yuvası ve canı ağaçtadır (Kence Bala/En Küçük Çocuk, Rum Padişa menen Tu-

rum Padişahı/Rum Padişahı ile Turum Padişahı), çocuk sahibi olmak için kutsal ağaçların dibinde gecelenir (Kan menen Sayatçı/Han ile Sayatçı).

3. Kırgız masallarında Ölböstün suusu/müröktün suusu (ölümsüzlük suyu) ile ilgili epizotlara da rastlanır. Kız, ahretlik dost olduğu oğlanın ağabeyleri tarafından öldürüldüğünü öğrenince kargaların padişahını ölümsüzlük suyunu getirmeye gönderir. Karganın getirdiği suyu yine kargaların en saygıdeğerinin kanıyla karıştırarak oğlanı diriltir (Altın Kuş/Altın Kuş). Ölümsüzlüğü arzulayan han çeşitli bahaneler uydurarak öldürmek istediği avcıyı ölümsüzlük suyunu getirtmesi halinde affedeceğini söyler (Kan Menen Sayatçı/Han ile Sayatçı).

4. Kırgız masallarının en büyük özelliği olayların kuruluşu ve kahramanlarının hususiyetleri bakımından destansı unsurlar taşıyor olmasıdır. Kahramanın dünyaya gelişi, atı, kırk yoldaşı ve amacına ulaşmak için giriştiği mücadeleler destansı unsurlarla doludur.

Kaynaklar

Aalıbayev, Midin (1939). *Comokçu Meren (Balдар Angemesi)*, Frunze: Kırgızstan Mamlekettik Basması.

Aarne, Antti- Stith Thompson (1964). *The Types of the Folktale*, Helsinki.

Abalı, İsmail (2017). *Bir Kırgız Masalı: Külbaaram ile Asan*. Ankara: Sage Matbaacılık.

Abdıldacan, Akmataliyev ve Samar Musayev (1996). “El Baylıgı-Elge”, *Kococaş*, Haz. Keneş Kırbaşev, Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Manas Taanuu Cana Körköm Madaniyattın Borboru, El Aralık “Meerim” Kayırmduuluk Fondu Yayınları.

Akyol, Sonuç (2017). *Sırdıu Sandık / Comoktor (Sihirli Sandık / Masallar) Kırgızca Masal Kitabı (Metin ve İnceleme)*, Çankırı Karatekin Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı.

Arslan, Ahmet Ali ve Akılay Arapova (2017). *Kırgız Masalları*, Konya: Kömen Yayınları.

Baatırdık Comoktor (2018). El Adabiyatı Seriyası, 33. c., Haz.

Gülbara Orozova, Red. Abdıldacan Akmataliyev. Bişkek: Kırgız Respublikasının Ulttuk İlimder Akademiyası, Gumanitardık Cana Ekonomikalık İlimder Bölümü, Ç. Aytmatov Adındaki Til Cana Adabiyat İnstitutu Yayınları.

Bakırcı, Nedim (2006). “Kırgızistan’da Anlatılan Hayvan Masalları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma”. *Saim Sakaoğlu’na Armağan*, Konya: Kömen Yayınları, s. 400-423.

_____ (2010). *Türk Dünyası Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerinde Bir İnceleme*. Elazığ: Manas Yayınları.

Baldar Folkloru (1998). El Adabiyatı Seriyası 20. c., Haz. Gülbara Orozova, Bişkek: Kırgız Respublikasının Ulttuk İlimder Akademiyası, Manastaunuu cana Körköm Madaniyatın Uluttuk Borboru/ El Aralık “Meerim” Kayırmduuluk Fondu Yayınları.

Bartold, V. V. (1997). *Kırgız Cana Kırgızctan Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*. Bişkek.

Bayhodcoev, S. (1973). “Comoktor”, *Kırgız Elinin Oozuki Çıgarmaçılık Tarının Oçerki*. Haz. C. Taşdemirov ve S. Bayhodcoev, S. Zakirov, Frunze: Kırgız SSR İlimder Akademiyası Yayınları, s. 245-284.

_____ (2004). “Cöö Comoktor”, *Kırgız Adabiyatının Tarihi / Folkloristika*, Red. Abdıldacan Akmataliyev, Bişkek: Kırgız Respublikasının Ulttuk İlimder Akademiyası Yayınları.

Baytemirov, N. (1939). *Comoktor*, Frunze: Kırgızmambas.

Bektenov, Z. ve T. Bayciyev (1993). *Kırgız Adabiyatı* 9, Bişkek.

Bogdanova, M. (1943). “Nekotoriye Dannıye Klasifikatsiya Kirgizkogo Folkloru”, *Trudı Kir FAN, CCCR*, Tom 1, Vip. 1., Frunze.

Bogdanova, M. (1960). “Ustnoye Poetiçeskoye Tvorçestvo Kirgizskogo Naroda”, *İstoriya Literatur Narodov Sredney Azii i Kazahstana*, Moskva: Moskova Üniversitesi Yayını.

Brudniy, Dmitriy ve Kasimbek Eşmambetov (Der.) (2017). *Kırgız Masalları ve Efsaneleri*, Çev. Cengiz Buyar ve İlmira Ragibova. Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Comoktor (Canıbarlar Tuuraluu) (2017). El Adabiyatı Seriyası 21 c., Haz. G. Sadırbek kızı, Bişkek: Kırgız Respublikasının Ulttuk İlim-

der Akademiyası, Gumanitardık Cana Ekonomikalık İlimder Bölümü, Ç. Aytmatov Adındaki Til Cana Adabiyat İnstitutu Yayınları.

Çaymaz, Gülcan (2019). *Kırgız ve Anadolu Masallarındaki Hayvan Motifleri ile Bu Masalların Dil ve Üslup İncelemesi*, Karabük Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük.

Çınar, Ali Abbas (1996). *Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler*, Muğla: Muğla Üniversitesi Matbaası, s. 71-83.

Dalkara, Zeynep (1997). *Kırgızca On İki Masal (Metin-Çeviri-Sözlük)*, Marmara Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Divayev, E. (1903). *Etnografıçeskiye Materialı*, Taşkent.

Doğan, Sabri (2009). *Kırgız Masalları (İnceleme-Metin)*, Gazi Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Dor, Remy (1983). *Contes Kirghiz de la et de la Steppe et de la Montagne*, Paris: Fransa Oryantalistleri Yayınları.

Eberhard, Wolfram ve Pertev Naili Boratav (1953). *Typen Türkischer Volksmarchen*, Wiesbaden.

Ermekbayeva, Nurcamal (2014). *Halk Masallarının Çocuk Eğitimindeki Rolü (Kırgız Halk Masalları Örneğinde)*, Ardahan Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ardahan.

Güngör, Ahmet (1997). “Kırgız Masallarından Seçmeler”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi* 16, s. 72-77.

Kaçmaz, Ceyhun (2020). *Anadolu Halk Masalları ile Kırgız Halk Masallarının Karşılaştırmalı Araştırması*, İstanbul Kültür Ü Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Karadavut, Zekeriya (2006). *Kırgız Masalları*, Konya: Kömen Yayınları.

_____ (2010). “Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar”, *Millî Folklor* 22 (85), s. 71-80.

_____ (2015). “Kırgız Masallarının Tip ve Motif Yapılarının Di-

ğer Türk Boylarının Masallarındaki Paralelleri Üzerine”, *Türk Dünyası Masal Araştırmaları: Tastarakay’dan Keloğlan’a (Tastarakay’dan Keloğlan’a Türk Masalları Uluslararası Sempozyumu, 4-5 Haziran 2013, Kırım)*, Haz. / Ed. İsa Özkan, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. 437-445.

Kaynak, Sadullah (2000). *Kırgız El Comoktoru (Kırgız Halk Masalları) Metni Esasında Kırgızcada Fiil*, Gazi Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Keremettüü Comoktor (2017). El Adabiyatı Seriyası, 22. C., Haz. Nurgül Osmanaliyeva, Red. Abdıldacan Akmataliyev, Bişkek: Kırgız Respublikasının Ulttuk İlimder Akademiyası, Gumanitardık Cana Ekonomikalık İlimder Bölümü, Ç. Aytmatov Adındaki Til Cana Adabiyat İnstitutu Yayınları.

Kıdırbayeva, Raisa Z. ve K. Asanaliyev (1963). *Adabiyat Tanuu Terminderinin Kırgızça Kıskaçça Sözdüğü*, Frunze. *Kırgız Adabiyatı Terminderinin Tüşündürmö Sözdüğü* (1994) Haz. C. Şeriyev ve A. Muratov, Bişkek.

Koşoyeva, L. (1939). *Baldar Comoktoru*. Frunze-Kazan: Kırgızstan Mamlekettik Basması.

Şeriyev C. ve A. Muratov (1994). *Kırgız Adabiyatı Terminderinin Tüşündürmö Sözdüğü*, Bişkek.

Kırgız El Comoktoru (1978). Haz. Batma Kebekova ve Anar Tokombayeva, Frunze:

Kırgız El Comoktoru (1997). Haz. Toktorbek Bolçurov, Bişkek: Şam Basması.

Kırgız Sovyet Entsiklopediyası (1971). 2. C. Frunze: Kırgız SSR İlimder Akademiyası Yayınları.

Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdüğü (1969). Red. E. Abıldayev ve D. İsayev, Frunze: Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitutu Yayınları.

Makas, Zeynelâbidin (2000). *Türk Dünyasından Masallar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 101-110.

Manas Entsiklopediya (1995). II. C. Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Yayını.

Poyrakov, F. (1900). *Karakirgizskiye Legendı, Skazki i Verovaniya*, Verniy.

Radlov, V. V. (1885). *Obraztsı Narodnoy Literaturı Severnih Tyurkskih Plemen*. 5 tom, S. Peterburg.

Sakaoğlu, Saim (2002a). “Masallar”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Cilt 2, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 300-304

_____ (2002b). *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Thompson, Stith (1966). *Motif Index of Folk-Literature*, Bloomington-London.

Tokombayeva, A. (1991). *Kayum Miftakov*, Frunze.

Turmuştuk Comoktor (2017). El Adabiyatı Seriyası, 23. c., Haz. S. Mederaliyeva, Red. Abdıldacan Akmataliyev, Bişkek: Kırgız Respublikasının Ulttuk İlimder Akademiyası, Gumanitardık Cana Ekonomikalık İlimder Bölümü, Ç. Aytmatov Adındağı Til Cana Adabiyat İnstitutu Yayınları.

Usenbayev, A. (1976). *Turmuştuk Cöö Comoktordu Üyrönüü*, Frunze: Mektep Basması.

Valihanov, Ç. (1958). *İzbranniye Proizvedeniye*. Almatı: Kazak Ğılım Akademiyası/ Ş. Ş. Valihanov Atındağı Tarih, Arheologiya Jene Etnografiya İnstitu Yayınları.

Valihanov, Ş. (1985). *Bes Tomdık Şıǵarmalar Jıynağı*, Cilt 2, Almatı: Kazak Ğılım Akademiyası/ Ş. Ş. Valihanov Atındağı Tarih, Arheologiya Jene Etnografiya İnstitu Yayınları.

Yılmaz, Mehmet (1994). *Kırgız Halk Masalları (Motif Index ve Tercüme)*, Atatürk Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Erzurum.

_____ (1996). “Kırgız Halk Masalları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, *İçel Kültürü* 46, s. 29-31

KIRGIZ MASALLARINDAN ÖRNEKLER¹

TÜLKÜNÜN CUUÇU BOLUŞU²

(Özgün Metin)

İlgeri bir kedey dayıma tuzak salıp, aga tüşkön kanattuular, candıktar menen ookatın kılçu eken. Bir künü tokoygo tuzak tartıp koyso, bir tülkü tüşüp kalat. Tülkünü çıkarıp alayın dese adamça süylöp:

— Meni took menen bak, seni bat ele bayıtam. Senin atıñ dı Batbayır koyup alayın,- deyt. Kedey adamça süylögön bir kasiyeti bardır dep, üyünö alıp kelet da, bir took soyup beret. Tülkü tooktun etine toyup alıp, toogo çıgıp oonap catsa, bir karışkır canına kelip:

— Tüke, emne oonap catasıñ?- dep surayt. Anda tülkü:

— Biyakta bir bay çoñ toy berip, tamaşa kurup catat. Etti ayabay cep alıp, ıksırıp kalıptırmın,- deyt. Karışkır beker tamakka köngön ayban emespi, süyünüp ketip:

— Anda men da barayımbı?- dep surayt.

— Oy kokuy, ceke ele özüñ emes, otuz-kırk karışkır bolup barsañar da, et keñiri cetet,- deyt tülkü. Karışkır başka dostorunun oydogusun oydon, kırdagısın kırdan cıynap, bat ele otuz-kırk karışkır dayar bolup kaldı. Tülkü col baştap, karışkırlardı eerçitip kanga keldi da: “Taksır kanım, bul karışkırlardı sizge Batbayır degen kişi ciberdi. Bir üyüñüzdü boşotup, aga kiyirip, baarın soydurup, terisin alıñız. Menin sizge bolgon tartuum uşul dep ayttı”, - degen tülkü kayra cönöp kete berdi. Kan bir

1 Metinler alındığı kaynaklardaki özgün imla ve üsluplarına bağlı kalınarak alınmıştır. Türkiye Türkçesine aktarılırken imla birliği sağlanması bakımından konuşmalar konuşma çizgisiyle verilmiştir.

2 *Kırgız El Comoktoru*, Bışkek 1997, 38-40.

üyün boşotturup, karışkırlardı kiyirip aldı. Tülkü andan kedeyge barıp: “Azır otuz-kırk karışkırdı kanga alparıp keldim. Kuday buyursa, kandın kızın alıp berem”, - dep dagı bir tooktu bışırtıp cep, toogo çıgıp ketti. Bayağı orduna barıp oonap catsa, bir tülkü canına kelip: “Tüke, emne oonap catasıñ?” - dep surayt. “Biyakta bir kan, toy berip, oşondon ayabay toyup alıpмін, içimdi kötörö albay catam”, - deyt. “Meni da alabarbaysıñbı?” - deyt berki tülkü. “Boluptur, ala barayın. Ceke ele sen emes, dostoruñ bolso alıp kel, baarıñdı sıylaganga al kelet”, deyt tülkü. Tülkü kayra cügürüp ketip, bir top sülöösün, tülkülördü eerçitip cetip kelet. Tülkü bolso alarga col baştap, tüz ele kandın ordosuna alıp kelet da: “Kanım, dagı bir üyüñüzdü boşotup kiyirip alıñız. Bular Batbayırdın sizdin kızınıızga ötkörgön kalıñdı dep biliñız”, - deyt. Kan tigi tülkülördü, sülöösündördü bir üygö kiyirip koyup, cuuçı bolup kelgen tülkünü ayabay sıylap, urmat menen uzatat. Ketip catkanda tülkü kanga kayırılıp: “Kanım, altın çengege çakañızdı berip turuñuz. Batbayır çaka menen altın çeneymin dedi ele”, - deyt. Kan tiginin sözünö tañ kalıp, çaka menen altın çenese, anda al abdan bay eken go, dep oylop çakasın beret. Tülkü çakanı alıp barıp kum menen cışıp cuup, ayabay caltıratıp, anan ertesi çakanın түbünö bir altın tıyn salıp alıp barıp beret. Baylığı aşkan eme eken, dep bay oylo-nup kalat. - Tülküm, emi Batbayırñ kelip kızımdı alıp ketsin”, - deyt kan. Tülkü cügürgön boyunça cetip barıp, bayağı kedeydi eerçitip, kandın kı-zın alıp bermekke cönöp kalat. Coldogu köpürödön öto bererde tülkü köpürönü suuga kulatıp ciberip, kanga çurkap cetti da: - Kanım, küyöö balañar köpürödön ötüp kelatıp, köpürö kulap ketip suuda catat. Kiyimin kotorboso bolçuday emes, kiyim alparıp alıp kelsin. Toygo cakşı ele kam menen çıktık ele, baarı suuga agıp ketti”, - dep bışaktap kaldı. - Cigit-ter, kiyim alparıp, küyöö balanı alıp kelgile! - dep buyruk berdi. Küyöö-nü alıp kelip toguz күнү toy berip, tamaşa kurup catıp, kan kızın uzattı. Kız dūr-dünüyö sebi, nöökör kızdarı menen attanıp çıktı. Küyöö balanın üy-cayın, kamın körmök bolup, kan, kanışa menen košo cönöştü. - Men barıp bardıgın dayardap, kan körüp turayın, - dep aldığa tızıldap ketti. Coldo kezikken koyçu, uyçu cılkıçılardıñ baarına: “Cılkı kimdiki dese, Batbayır degen baydıki degile. Uy kimdiki dese Batbayır baydıki degile, antpeseñer artta kaarduu kan, kırk cigiti, sandagan kolu menen kelatat,

başıñardı alat!”- dep kete beret. Körsö, canağı cer caynagan maldın baarı cılandın padişasıninkı eken. Tülkü andan tızıldap cügürüp oturup, cılandın padişasına keldi da: “Ey, cılan, teetiginde kan kele catat. Al cılandın padişasın taap örttöp öltürçümün dep, miñ-san kolun ciberdi. Canıñdan ümüt kılsañ tetigi cıgaçtın başına çıgıp çaşınıp kal, antpeseñ canıñ kalçuday emes. İşinbeseñ özüñ dele cıgaçtın başına çıgıp karaçı?” - deyt. Cılan tee alısta kelatkan uyulgugan çañdı kördü da, korkup ketip çaşına turgan cerine çıgıp ketti. Tülkü cılandı caylap koyup, kandı tosup turdu. Alar üydün canına kelgende çıga kalıp: “Batbayırdın üyü uşul, tüşüñüz-dör!”- dedi. Kan menen Batbayır üygö kirip, üydün içindegi altın-kümüştü, üydün casalgasın, türdüü tamaktardı körüp ayabay tañ kalıştı. Kan bölmölördü aralap ketkende tülkü Batbayır dosuna karap: “Aytkanımdı orundattım. Bul üy cılandın padişasının üyü. Özü silerden korkup karagaydın başında çaşınıp oturat. Cılandı atıp öltürsöñ, üy seninki bolot, cıynagan mal, dünüyö-mülktün baarı seniki bolot”, - dedi Kedey tura kalıp karagaydın başında turgan cılandı öltürö atat da, baarına eelik kılıp kalat. Maldan arbin soyup, kan menen kanışanı, anı menen kelgenderdin baarın bir cuma meyman kılıp, keterine aldına mal aydatıp, toguz töögö düynö-mülk arttırıp cönötöt. Kan menen kanışa “kuday buyursa, kızımız cakşı cerge tuş boldu” dep köñöldörü cay bolup, üyünö kaytıştı. Oşentip kedey kandın kızın alıp, Batbayır mırza atalıp, cırgap catıp kaldı. Kündö tooktun etin cep tülkü da sayran kurdu.

TİLKİNİN DÜNÜRCÜ OLUŞU

(Aktarma Metin)

Eskiden fakir bir adam sürekli tuzak kurup yakaladığı kuşlarla ve hayvanlarla geçimini temin edermiş. Günlerden bir gün ormana kurduğu tuzağa tilki düşmüş. Tuzaktan çıkarıp alırken tilki insan gibi konuşmaya başlamış.

Tilki:

— Beni tavuk ile besle. Seni çabucak zenginleştiririm. Senin adını da Batbayır diye değiştirelim, demiş. Fakir, “adam gibi konuştuğuna göre bir kerameti var”, diyerek tilkiyi evine getirmiş ve bir tavuk kesip

vermiş. Tavuk etiyle doyan tilki dağa çıkıp ağnarken yanına bir kurt gelmiş ve:

— Tilkiciğim niçin ağnıyorsun? diye sormuş.

Tilki:

— Şu tarafta zengin biri büyük bir toy verip eğlence kurmuş. Eti çok yemişim, şöyle gevşeyip kalmışım, demiş. Kurt bedava yemeğe alışkın hayvan değil mi, sevinerek:

— O zaman ben de gideyim mi? diye sormuş.

— Ey ahmak, sadece sen değil, otuz kırk kurt birlikte varsanız da et hepinize yeter, demiş tilki. Kurt başka dostlarını da; vadidekini vadi-den, kırdakini kırdan toplayarak çabucak otuz kırk kurdu hazırlamış.

Tilki önlerine düşerek onları hana getirmiş ve:

— Hünkar hanım, bu kurtları size Batbayır adındaki biri gönderdi. Evinizin birini boşaltıp bunları oraya tıkınız. Hepsini öldürüp derilerini alınız. Bunlar benim size hediyemdir, dedi, diyerek dönüp gitmiş. Han evlerinden birini boşalttırıp kurtları oraya tıktırmış. Tilki oradan fakirin yanına varıp:

— Şimdi otuz kırk kurdu hana götürdüm. Allah izin verirse hanın kızını size alacağım, diyerek bir tavuk daha pişirtirip yemiş ve tekrar dağa çıkıp gitmiş.

Tekrar eski yerine varıp ağnarken bu sefer de yanına bir tilki gelmiş ve:

— Tilkiciğim niçin ağnıyorsun? diye sormuş.

— Bu tarafta bir han toy veriyor, orada çok yemişim, karnımı taşıyamıyorum, demiş.

— Beni de götürmez misin? demiş tilki.

— Olur götüreyim. Sadece sen değil, dostların varsa onları da getir, hepinizi saygıyla kabul ederler, demiş tilki.

Tilki gidip bir vaşak sürüsü ile dostu tilkileri getirmiş. Diğer tilki ise onların önüne düşerek doğrudan hanın sarayına getirmiş ve:

— Hanım evinizin birini daha boşaltıp bunları oraya tıkınız. Bunları Batbayır'ın kızınız için gönderdiği başlık parası olarak kabul ediniz,

demiş. Han tilkileri ve vaşakları bir eve tıkıp dünürücü olarak gelen tilkiye saygı gösterip hürmetle yolcu etmiş.

Tilki giderken hana dönüp:

— Hanım, altın ölçmek için kovanızı veriniz. Batbayır kova ile altın ölçeceğim demişti de... demiş. Han, tilkinin sözüne şaşırılmış, eğer kova ile altın ölçecekse demek ki o çok zenginmiş, diye düşünüp kovasını vermiş. Tilki kovayı götürüp kum ile iyice ovarak yıkayıp parlattıktan sonra tekrar hana götürmüştü. Çok zenginmiş diye düşünüp kalmış han ve:

— Tilkim, Batbayır ağan gelip kızımı götürsün, demiş.

Tilki, koşarak Batbayır'ın yanına varmış. Durumu anlattıktan sonra, birlikte hanın kızını istemeye gitmiş. Tilki, yoldaki köprüden geçince köprüyü yıkıp suya vermiş, hemen koşarak hanın yanına varmış ve burnundan soluyarak:

— Hanım, damadınız köprüden geçip gelirken köprü yıkıldı, o da suya düştü. Elbiselerini değiştirmesi lâzım. Elbise göndersen. Düğüne çok iyi hazırlık yapmıştık, hepsi suya gitti, dedi, demiş.

Han:

— Yiğitler, elbise götürüp damadı alıp getirin! diye buyruk vermiş.

Han, güveyiyi getirtilip dokuz gün düğün yapmış. Oyun, eğlence tertip ederek kızını yolcu etmiş. Kız, dünya kadar çeşitli mallar, bilezikler ve hizmetçi kızları ile atlanıp çıkmış.

Damadın evini barkını görmek isteyen han ve hatun da kızlarıyla birlikte yola çıkmışlar.

Tilki:

— Ben önden gidip hazırlık yapayım, diye yaygara kopararak hızlıca uzaklaşmış. Yolda karşılaştığı koyun, sığır ve at çobanlarına:

— Atlar kimin diye sorarlarsa, Batbayır beyin deyin. Sığırlar kimin diye sorarlarsa Batbayır beyin deyin. Eğer öyle demezeniz arkadan kırk yiğidi ve binlerce askeriyle gazaplı, kahırlı han geliyor, başınızı alır! diyerek gidivermiş. Oracıkta öğrense ki, o yere göğe sığmayan mallar yılan padişahınınmış.

Tilki çabucak yılan padişahının yanına varıp:

— Ey yılan, şuradan han geliyor. O, yılan padişahını bulup öldüreceğim diyerek tabur tabur asker gönderdi. Canını seviyorsan şuradaki ağacın başına çıkıp saklan. Eğer saklanmazsan canından olursun. İnanmıyorsan ağacın başına çıkıp bakıver, demiş.

Yılan, taa uzaktan kıvrılarak havaya yükselen tozu, dumanı görünce hemen saklanacağı ağacın başına çıkmış. Tilki yılanı yerleştirdikten sonra hanı beklemeye başlamış. Onlar evin yanına gelince dışarı çıkıp:

— Batbayır'ın evi burası, ininiz! demiş. Han ile Batbayır eve girip evin yapılışını, içerdeki altını, gümüşü ve çeşitli yemekleri görünce hayran kalmışlar. Han odaları gezerken tilki Batbayır dostuna dönüp:

— Sözümlü yerine getirdim. Bu ev yılan padişahının evi. O sizlerden korkup köknar ağacının tepesine saklandı. Yılanı öldürürsen ev senin olur. Karınca gibi kaynayan malların mülklerin hepsi sana kalır, demiş.

Fakir Batbayır köknar ağacının tepesindeki yılanı öldürüp malların hepsine sahip olmuş. Malların pek çoğunu kesip hanı, hanımını ve onlarla birlikte gelenleri bir hafta misafir etmiş. Giderlerken önlerine mal katıp dokuz deve yükü hediye göndermiş.

Han ile hatun:

— Allah'ın emriyle kızımız iyi yere gitti, diyerek memnun bir şekilde evlerine gitmişler. Böylece fakir adam hanın kızıyla evlenerek Batbayır efendi adını almış ve rahat bir hayat sürmüştü. Her gün bir tavuk yiyen tilki ise seyran kurup gününü gün etmiş.

KENCE BALA³

(Özgün Metin)

İlgeri-ilgeri bir kan bolgon eken. Al bir künu tüş körüptür, tüşündö müşkül iş körüptür. Tüşündö bir kuş körüp, kuştun közünön çaş ordu-na şuru agat eken. Al emi minday acayıptı kan eç kaçan ugup körböptür. Ertesi kan ordunan turbay tüş bolguça cata beriptir. Oşol kandın üç uulu

3 *Kırgız El Comoktoru*, Frunze 1978, 83-88.

bar eken. Eköo boygo cetken cigit, biri oynoo bala eken. Baldarı kelip sır surayt, kan aytpayt da, süylöböyt. Ertesi oşo ubakta eki kolun booruna alıp, çögölöp dagı suraşat. Kan bayagı tüşündögü acayıptı aytat. Eki balası oşol kuştı taap keliş üçün “barabız” dep kaminıp, cönöp kalışat. Kün ötüp, ay almaşıp, cıldar cılat. Birok kandin baldarı dareksiz cogolot. Aligi kiçüü balası boy tartıp cigit bolot. Kan bolso, kaygıga batıp, eki balasının küyütü ceñet da, el suroodan kalat. Ar kim öz bilgenin casap, çañ-topoloñ baştalat. Oşondo bala eldin bilermandarın cıynap alıp, arı akılduudan, arı amalduudan, el kamın oylogon er cürek baatırdan on başıdan miñ başıga ceyin şaylayt da, atasına kelip, eki agasın taap keliş üçün uruksat surayt.

Anda kan: “Eh-ee, balam, eki agañ ketip kelbey kaldı, men kör-gön nerse bolbogon bir kıyal eken, bey opo düynö, emi sen barba, men ölsöm kim kömöt, eldi kim surayt? Tirüülügümdö canımda çaşa?” deyt. “Cok, ata, Şuru köz kuştı tappasam da, agalarımın bir daregin bilermin. Siz eç nerseden muhtac emessiz, al emi agalarımı taap kelbesem arman-da ötörsüz, uruksat beriñiz Kandıgıñızdan kam sanabañız, aylaluu-amal-duudan, er cürök baatır kalıs adamdardan curt başçısı kılıp dayındadım. Maga uruksat berseñiz eken” dep eki iret suranıp taasim etet. Oşondo kan: “Bak karasın, Kıdır daarasın. Baatırdan coldoşuñ bolsun, ak peyil koldooçuñ bolsun, oomiyn”- dep batasın beret.

Bala kacıbastı minip, cırtılbastı kiyip, kırk kündük azık alıp, kırk kündük colu bet alıp cönöyt. Kün kırk battı, tañ kırk attı, bala da uyku daamın kırk tattı. Kıynaldı, atı ırgayday, özü kuurayday boldu. Közü so-olup baratkan bulakday üñüröydü. Atı arık, özü karıp boldu. Al emi kırk birinçi künü degende özü örgüp, atın ottotup, uktap kaldı. Bir ubakta közün açsa tün tüşkön “korkok-naamart, baatır-coomart, dep atın karasa, atı ottop cürüptür. Bala töşkö çıgıp köz çaptırsa, korgooldoy cerden kol başınday ot cıltıldayt. Bala kayrattanıp kol sozup, atın tokonup, bir zamatta bayagı otko cetip bardı. Cakındap kelip köz salsa, ayabay öñdön azgan, beti-başın cün baskan, kiyiminin çaldıbarı ketken eki kişi arça-dan ottu uluu cagıp uktap catıptır. Bala bayagı eköönü oygotup, alardın al-cayın suraştırırsa, özünün agaları eken. Oşentip, üçöö biri-birin taanıp, kucaktaşıp körüşöt. Ertesi saarda turup ookattanışıp, üçöö bayagı Şuru

köz kuştı izdep cönöp kalışat. Andan cürüp oturup “Barsa keler”, “Barsa keler-kelbesi arsar”, “Barsa kelbes” degen üç coldun ayrılışına kelişet.

Çoñ agası “Barsa keler” degen colgo, ortonçusu “Barsa keler-kelbesi arsar” degen colgo tüştü. Al emi eñ kiçüüsü “Barsa kelbes” degen colgo tüşüp, eki agası menen kayır koş aytışıp acıraşıp, aşuu aşıp, suu keçip, tokoy aralap, çöl kezip, askaluu toogo kez keldi. Bir kezde bala saydı ördöp, askanı aralap baratsa, bet mañdayınan türülüp, sansız kiyik çıgıp, bura bastırbay kaptayt. Bala acıdaarça ıskırıp cibergende bir az toktop kalat da, kayra capırıp coldu tosot. Akırı bala colborsço kaçırıp kirgende, kiyikter teñ cırıla beret. Bala andan kün batkan cerge konup, tañ atkan cerde colgo çıgıp cürüp oturup, kak etken karga, kuk etken kuzgun cok bir cerge tuş kelet. Añgıça közdörü çakıraygan, çaçtarı sak-saygan bir kempir payda bolo kalıp: “Kak etip karga uçpagan, kişinin butu baspagan cerde adamzat emne kılıp cürösün? Suv kiyik bol!” dep balanı kiyik kılıp koydu.

Bala tak sekirip kiyikterge aralaşıp ketti. Al cürüp oturup ustundarı cez, saraptarı kümüş, torsundarı tilla, uvasaları kauhar bir acayıp zañgırgan ayvanduu üygö kez keldi.

Üydün dalisinde kümüş tolgon cavan carkırayt. Uvasalardagı kauhar şam çıraktay carkırap küyüp turat. Bala ayrañ-tañ kalıp törkü üygö kirse, ay dese ardak, kün dese kımbat bir peridey suluu kız oturat. Süylöyün dese sözü cok, balanın içi calın çok eki közünön caş buurçaktay tomolonup, sanaası saydın taşınday, armanı attın başınday arbıp, perizattı butu menen sekirip çapıp, bışkırıp zorgo oygottu. Perizat bir tolgonup közün açıp oygonup:

“Kak baş apam ay, dağı bir mañkaygan cigitti tikçiyyen kiyikke aylandırıp koygon tura, taş boor” dedi, içinen kübüröp.

Çelektegi suuga ak taştı salıp, andan kara taştı alıp, balaga ceti mertebe dem salıp, murunku kalıbına keltirdi da: “Kanday cumuş menen cürgön cansıñ?-dedi.

Bala bermet baştuu kuştı izdep kelgenin ayttı ele, kız mınday dedi: - “Oşo atañ tüşündö körgön kuş meniki ele, anı perilerdin kanı zorduk kılıp alıp ketken.

Perinin şaarı ötö alıs, barsañ ölösüñ, barba” dedi. Bala buga makul bolgon cok: “Ölsöm meyli, baramın, atam boorun kötörböy catat. Antip cata berse acalınan murun ölüp kalışı mümkün, barbasam bolboyt”- dedi.

Kız balanı sınap: “Ber cagı kırk küñçülük col, ayagı çañ-topoloñ şor, mından ötö albaysıñ.

Ar cagında kırk küñçülük kıya aşuu, andan aşa albaysın, aşsañ tüşe albaysıñ, aşuudan tüşüü kırk küñçülük col. Eger bulardan ötsöñ, asman melcigen çınar bar, anda alp kara kuştun uyası bar, al cılığa tuuyt, cılığa baldarın acıdaar cep koyot.

Egerde acıdaardı öltürüp, alp kara kuştun baldarın aman alıp kal-sañ gana oyun orundalat. Oşonun baarın atkaruuga küç-kubatiñ cetpeyt, böödö ölüm bolup cürbögün” dedi.

Bala: “Al cagınan kam sanaba, alısuuga alım, küröşüügö küçüm bar”- dedi. Oşondo balanın aytkanının kaytpasına kızdın közü cetip, aga bir kutuça berdi da: “Boluptur, ak coluñ açılısıñ, uşu kutuçanı eç cogotpo, kursağıñ açsa, içindegi gül azıktan bir çımçım ceseñ, oşol zamat kalıbıña kelesıñ” dedi. Bala kız menen kıyamattık dos boldu da, cönöp ketti.

Kardı açkanda kutuçadagı gül azıktan bir çımçım cep, çarçaganın cazıp, çırım etip uyku albay, eç cakka buydalbay col cürdü. Kız-bergen gül azık uykusun kandırıp-uktatpay, çarçoosun çazıp-çarçatpay attan tez, kuştan ıldam cürgüzöt eken, kırk küñçülük colgo tört kündö cetti, kırk küñçülük aşuudan tört kündö öttü, aşuudan arı kırk küñçülük ıldıyga tört kündö tüştü.

Añgiça asman melcigen çınar köründü, aga cetip barsa, coondugu terektey acıdaar çınarga orolup çıgıp baratıptır. Çınardın başında alp kara kuştun baldarı çırkırıp turuptur. Bala gül azıktan cep, kılıçın kınınan su-urup, kerilip turup çaptı ele, acıdaar teñ bölünüp catıp kaldı.

Bala acıdaardı barça-barça tuurap, çınardın başına çıgıp barsa, alp kara kuştun üç balapanı süyünüp, aga kanattarın sayaban kılıp beriştı da: “Sen emi cerge tüşpögün, enemdin kele turgan maalı bolup kaldı. Enem kelerde katuu boroon cüröt da, anın epkinine eç nesre turuştuk bere albay, koydoy taştar kodurañdap, attay taştar añırañdap, üydöy taş-tar ünüröñdöp uçat, mından eç korkpogun.

Uçup kelip kongondo çınar üç mertebe cerge tiyip, üç mertebe asmanga çıgat. Mindan da korkpogun” dep, balanı kanattarına katıp casıdırıp koyuştu.

“A-bu” degiçe bolboy, aalam alay-dölöy bolup, canduudan eç nerse körünböy kaldı. Çınında da alp kara kuştun kaarı anın balapandarı aytkanday eken üydöy taştar öñüröndöp, attay taştar ahtarılıp, koydoy taştar koñtorulup uçtu.

Añgiça alp kara kuş çınar terekke uçup kelip kondu ele, anın başı cerge üç tiyip, üç tüzöldü. Balapandarının aman ekenin körüp, alp kara kuştun köñülü tındı. Bir pasta boroşo basılıp, kün açılıp, cay künü kadim-kidey carkıradı.

Oşondo alp kara kuştun balapandarı enesine: “Camandıktı kör-sötölübü, ce cakşılıktı körsötölübü?” dedi. Alp kara kuş: - “A degende camandıktı körsötkülö”- dedi.

Balapandar tört bölüngön acıdaardı körsötüştü ele, alp kara kuş baarın bir sugunup turup, küküm kılıp kayradan bürküp ciberdi. - “Emi cakşılıktı körsötkülö, baldarım”- dedi.

Balapandar balanı körsötüştü ele, alp kara kuş balanı beline çeyin sugunup kalganda, balapandarı enesinin kanatın tıtkılap, alkımın apçılıp, çiy-pıyı çıgıp ketti.

Alp kara kuş balanı kusup ciberip: “Ey şaşma tentekterim, bir pas ayañdasañar go, balanı ok ötpös, kılıç kespes, otko küybös, suuga çökpös kılrat elem” dep üşürüp otura ketti.

Al balanın al-cayın suradı. Bala şuru közdüü, bermet caştuu kuştu izdep çıkkanın ayttı. Alp kara kuş: “Cakşılıkka-cakşılık, cardam bereyin. Men oy kiyigin oydon, too kiyigin toodon terem. Sen terilerin sıyrıp, çanaç kıl, etterin şılıp aga sal, anan uçabız” dedi.

Alp kara kuş özü aytkanday, oy kiyigin oydon, too kiyigin toodon terdi. Bala bolso, alardin terisin sıyrıp, etin miñ çanaçka salıp, miñ çanaçka suu koyup, oozun buup, alp kara kuştun üstünö arta irettep koydu da özü anın üstünö oturup alıp, asmanga kötörüldü. Bala alp kara kuş oñ cagın karaganda bir çanaç et, sol cagina karaganda bir çanaç suu berip cürüp oturdu.

Bir ubakta alp kara kuş baladan: “Cer körünöbü?” dep suradı. Bala: “Cer tokum betindey gana bülbüldöyt”- dedi ele, alp kara kuş: “Ali cete elek ekenbiz” dep kayradan uça berdi.

Alp kara kuş et surap kayrılğanda, bala öz takımınan et şılıp bere saldı. (Oşondon kiyin adamdın takımı çuñkur bolup kalğan eken). Bir ubakta alp kara kuş: “Cer körünöbü?”- dedi. Bala: “Cok, körünböyt”- dedi.

Bir top ubakıttan soñ alp kara kuş: - “Cer körünöbü?” dep dağı suradı. Bala: “Köründü”,- dep coop berdi. “Anda cetken ekenbiz” dep, uçup kelip konup kaldı da: “Emi mından arı özüñ bar, mına bu çokunun ar cagın döölör meken kılışat.

Alar kırk kün uktabayt, kırk künü uktayt. Çokuga çıgıp karagın, eger döölör ar kaysı cerde töödöy, taştay tompoyup catsa uktaganı. Uktagan bolso, meni çakır. Uktabagan bolso kele ber” dedi.

Bala çokuga çıgıp barsa, toodoy-toodoy döölör kün kürkürögöndöy koñuruk tartıp uktap catıptır, alp kara kuştı candap çakırdı ele, al çokuga çıgıp kelip, balanı oşol cerde kütüp catıp kaldı. Bala bolso döölördü aralap ötüp, şaarga kiret.

Andan şuru közdüü, bermet caştuu kuştı izdep üy-üydü kızırat.

Akırı çarçap bir kooz üygö kirse, anda bir suluu kız uktap catıptır, kızdın canındagı kapasta bir kuş oturat. Bala köpkö oylonup turup, tobo kelge salıp kızdı oygottu ele, kız balanı körüp: “kaydan cürgön cansıñ, adam balasının butu cetpegen cerge kantip keldiñ?” dep suroo saldı.

Bala özünün kaydan, emnege kelgendigin ayttı. Kız bolso anın menen kütüügö makul bolup cönöp kaldı. Bala kuştı alıp, bayagı üç col-dun ayrılışına cetkirip koyup, koş aytışıp kayra tarttı.

Andan kızdı eerçitip, kuştı koluna kondurup, bayagı agaları menen koştoskon cerge kelse, eki agası colun tosıp oturuptur.

Ortonçusu kara sakal çal boluptur, uluu agası ak ala sakal çal bolup, karılıkka moyun sunuptur. Eki agası inisinin bayagısınan da suluu, murunkusunan da caş, küçtüü bolup kalğanın körüp, ayabay tañ kalıştı.

Tünküsün eköo akıldaşıp: “Atam ansız da munu cakşı körüüçü ele, emi ençiden çındap kuru kala turgan bolduk.

Munu öltürüp, kuştı “biz taptık” dep alıp baralı deşti da, uktap catkan cerinde balanı da, kızdı da öltürüp kudukka taştap, kuştı alıp cönöp ketiştı.

“Kuştı biz taap keldik” dep atasına barıp: “Kiçüü uuluñ biz koy desek bolboy, barsa-kelbes colgo tüşüp, oşol boydon cogoldu.

Kütö-kütö col arıttık.

Akırı kelbegenden kiyin küdör üzüp, şuru közdü, bermet çaştuu kuştı alıp mında keldik”- deşti.

Atası kiçüü balasının kaytpagandığına ayabay kapa bolup: “Maga kiçüü balamsız kuş kerek emes, kuştı siler algıla da, balanı taap kelgile” dep eköönü kuup ciberet.

Mınday çıgıp eköo kuştı talaşıp çırlaşa ketip, uluusun ortonçusu öltürüp koyot. Anan kuştı alıp, dagı bir kandın şaarına barıp turup kalat.

Munu bıyakka taştaylı da, bayagı kiçüü bir tuuganga kıyamat dos bolgon kızdan söz baştaylı.

Al tünündö tüş körüp, tüşündö ölüp, kuduktun түbündö catkan kız menen balanı körüp, dos kızının kırk döösün eerçitip, cetip kelet da, toguz coldun toomunda ölüp catkan kız menen cigitti tiriltip, colgo salıp, özü közdöp kayım bolot.

Bala eline kelip, ortonçu agasın taap, şuru közdü, bermet çaştuu kuştı atasına alıp berip, özü bayagı kızga üylönüp, baktı-muratka cetip, cırgap catıp kalat.

EN KÜÇÜK ÇOCUK

(Aktarma Metin)

Çok önceleri bir han varmış. O, bir gün düş görmüş, düşünde müşkül bir iş görmüş. Düşünde gözlerinden yaş yerine mercan akan bir kuş görmüş. Han böyle bir acayıplığı o zamana kadar ne duymuş, ne de görmüşmüş. Han ertesi gün yerinden kalkmadan öğleye kadar yatmış. O hanın üç oğlu varmış. İkisi boylu poslu delikanlı, biri daha oyun çağında imiş. Çocukları gelip ne olduğunu sormuşlar, fakat han ne cevap vermiş, ne de konuşmuş. Ertesi gün aynı vakitte kollarını böğürlerine koyarak

tekrar sormuşlar. Han düşünde gördüğü acayip şeyi söylemiş. İki oğlu o kuşu bulmak için “gidelim” diye hazırlık görüp yola çıkmışlar. Günler geçmiş, aylar değişip yıllar uzamış. Fakat hanın çocukları izsiz, habersiz kaybolmuşlar. Bu sırada küçük oğlu da boy atıp delikanlı olmuş. Han ise kaygılanıp iki çocuğunun üzüntüsünden dolayı halkıyla pek ilgilenmemiş. Herkes bildiğini yaptığı için panik ve kargaşa başlamış. O zaman küçük oğlu halkın akıllılarından, tecrübelilerinden bazılarını toplamış. Halkını düşünen cesurlardan, onbaşidan, binbaşıya kadar seçip babasına gelmiş ve ağabeylerini bulup getirmek için izin istemiş.

O zaman han:

— Ee yavrum, iki ağabeyin gitti, geri dönmedi. Benim gördüğüm şey olmayan bir hayal imiş. Vefasız dünya, bari sen gitme, ben ölürsem kim gömecek, halkı kim idare edecek? Ben sağ iken yanımda kal, demiş.

Çocuk:

— Yok baba, mercan gözlü kuşu bulamasam da ağabeylerimin yerlerini öğrenirim. Siz hiçbir şeye muhtaç değilsiniz. Ağabeylerimi bulup gelmezsem içinizde ukte kalır, izin veriniz. Hanlığınızı endişe etmeyiniz. Akli başında, elinden iş gelir, cesur adamlardan yurt başçıları hazırladım. “Bana izin verirsiniz herhâlde, diyerek iki defa rica edip önünde eğilmiş. O zaman han:

— Bahtın açık olsun, Hızır yardımcın olsun. Kahramanlar yoldaşın olsun, amin, diyerek dua etmiş.

Çocuk, yorulmaz ata binip, yırtılmaz elbiseyi giymiş. Kırk günlük azık alarak kırk günlük yola çıkmış. Gün kırk batmış, tan kırk atmış. Çocuk uykunun tadını kırk tatmış. Üzülmüş, sıkıntı çekmiş. Atı kuş kırazı, kendi çöp gibi olmuş. Gözü, suyu kesilen pınar gibi apaçık kalmış. Atı arık, kendi garip olmuş. Böylece kırk birinci gün kendi dinlenip atı otlarken uyuyakalmış. Bir müddet sonra gözünü açsa ki akşam olmuş. Korkak namert, kahraman cömert diyerek atını aramış, atı otlamaktaymış. Çocuk, dağın ortalarına doğru çıkıp şöyle bir bakmış ki, tepecik gibi küçük yerden yumruk kadar ateş parlamaktaymış. Çocuk gayrete gelip elini uzatarak atını eyerlemiş ve ateşin yanına varmış. Yanlarına varıp şöyle bir bakınca; beti benzi solmuş, saçı sakalı karışmış, üstü başı

perişan olmuş iki kişi çam ağaçlarından büyükçe bir ateş yakıp uyuyuvermişler.

Çocuk, onları uyandırıp yerlerini yurtlarını sorduktan sonra, kendi ağabeyleri olduğunu öğrenmiş. Böylece üçü birbirlerini tanıyıp kucaklaşıp hasret gidermişler. Ertesi gün erkenden kalkıp yemek yedikten sonra, mercan gözlü kuşu aramaya başlamışlar.

Az gitmişler, uz gitmişler: “Gidilirse dönülür”, “Gidilirse dönülür mü, dönülmez mi belli olmaz” ve “Gidilirse dönülmez” adındaki üç yol kavşağına varmışlar. Büyük ağabeyi, “Gidilirse dönülür” adındaki yola, ortancası “Gidilirse dönülür mü, dönülmez mi belli olmaz” adındaki yola ve kendi de ağabeyleriyle vedalaştıktan sonra, “Gidilirse dönülmez” adındaki yola düşmüş. Beller aşırıp sular geçip ormanları aralayıp çölleri gezerek sonunda yüce bir dağa rastlamış.

Çocuk, nehir yataklarını geçip dağ yamaçlarında dolaştığı sırada karşısına bir geyik sürüsü çıkmış. Bunlar o kadar çokmuş ki, çocuğun gitmesine engel olmuşlar. Çocuk, ejderha gibi ısıklık çalıp bağırınca birazcık duralamışlarsa da tekrar yolu kapatmışlar. Bu sefer oğlan kaplan gibi sürünün içine dalmış ve geyikler ikiye bölünerek yolu açmışlar. Böylece çocuk gece dinlenip gündüz yol alıp sonunda “gak” eden karganın, “guk” eden kuzgunun bulunmadığı ıssız bir yere gelmiş. O sırada gözleri fal taşı gibi açık, saçları darmadağınık yaşlı bir adam ortaya çıkıp:

— “Gak” edip karganın uçmadığı, adam ayağının değmediği yerde insanoğlu ne arıyorsun? Suv⁴ geyik ol! diyerek çocuğu geyiğe çevirmiş.

Çocuk sekerek geyiklere karışıp gitmiş. O gide gide sütunları bakırdan, alt direkleri gümüşten, kirişleri altından, üst kirişleri gevherden eyvanlı büyük bir eve varmış. Evin eyvanında içi gümüş dolu dolap ısıldıyormuş. Avsalaradaki mum kandil gibi parlayarak yanmaktaymış. Çocuk hayran kalıp iç eve girse ki, ay dese nazlı, gün dese kıymetli, peri gibi bir kız oturuyormuş. Konuşayım dese sözü yok, içi yanan çocuğun iki gözünden yaşlar nehir yatağındaki sayısız taşlar gibi nohut şeklinde yuvarlanıp akıvermiş. Arzusu atın başı gibi büyümüş. Perizat’ı ayakları ile vurarak aksırıp zorla uyandırmış. Perizat şöyle bir dönerek gözünü açıp:

4 Suv: Büyücülerin büyü yaparken çıkardıkları taklidi ses

— Kahrolası anam ey, daha gencecik, nazlı bir delikanlıyı geyiğe çevirmişsin, seni taş yürekli, demiş içinden mırıldanarak. Ağaç kavadaki suya ak taş koyup kara taşı çıkarmış. Yedi defa okuyup üfleyerek çocuğu eski hâline getirmiş ve:

— Buraya niçin geldin? diye sormuş. Çocuk mercan gözlü kuşu aramak için geldiğini söyleyince, kız:

— O, babanın düşünde gördüğü kuş benim kuşumdu. Fakat onu perilerin hanı zorla aldı. Perinin şehri çok uzak, gidersen ölürsün, gitme, demiş. Çocuk bunu kabul etmeyip:

— Ölürsen öleyim, gideceğim. Babam kederinden hasta yatıyor. Böyle yatmaya devam ederse ecelinden önce ölecek, gitmezsem olmaz, demiş. Kız, çocuğu sinayıp:

— Bu tarafı kırk günlük yol, öbür tarafta ise kargaşa var, buradan geçemezsin. O tarafta kırk gün dağları aşmak lâzım, aşamazsın, aşsan da oradan aşağı inemezsin. Dağlardan aşağı inmek kırk günlük yol. Eğer buralardan geçersen, başı göğe uzanan bir çınar var, onda Alp Karakuş'un yuvası var. O, yılda bir defa yavru çıkarır ve onu da ejderha yermiş. Eğer ejderhayı öldürüp Alp Karakuş'un yavrularını kurtarırsan amacına ulaşırsın. Bunların hepsini gerçekleştirmeye gücün kuvvetin yetmez, boşuna ölürsün, gitme! demiş. Çocuk:

— O tarafını hiç düşünme, kavgaya kuvvetim, güreşmeye gücüm yeter, demiş.

O zaman çocuğun söylediklerinden dönmeyeceğine kızda kanaat hasıl olmuş ve ona bir kutu verip:

— Peki, yolun açık olsun. Şu kutuyu hiç kaybetme. Karnın acıkınca içindeki yol azığından bir parça yersen hemen eski hâline gelirsın, demiş.

Çocuk kız ile kıyametlik dost olup yola çıkmış. Karnı acıkınca gül azıktan⁵ bir parça yemiş ve hemen yorgunluğu geçivermiş. Hiç uyu-
madan dosdoğru yoluna devam etmiş. Kızın verdiği gül azık uykusunu getirmemiş, yorulmasına engel olmuş. Attan çabuk, kuştan hızlı yürüt-

5 Gül/kül azık: Genellikle avcılar, çobanlar ve savaşılar gibi uzun yolculuğa çıkanlar için hazırlanan uzun ömürlü kuru erzak türü.

müş. Kırk günlük yolu dört günde almış, kırk günlük dağ yamaçlarından dört günde geçmiş, kırk günlük inişi dört günde inmiş. O zamana kadar göğe uzanan çınar gözükmüş. Ağacın yanına varıp baksa ki, kalınlığı kavak kadar olan bir ejderha çınara sarılarak yukarı çıkıyormuş. Çınarın tepesindeki Alp Karakuş'un yavruları da korkularından bas bas bağıryorlarmış. Çocuk, gül azıktan bir parça yiyip kılıcını kınından çekip çıkarmış. Gerilerek ejderhaya bir vurunca ikiye bölmüş. Çocuk ejderhayı parça parça doğradıktan sonra çınarın başına çıkmış. Alp Karakuş'un üç yavrusu sevinerek kanatlarını oğlana gölgelik yapıp:

— Sen şimdi yere inme, artık anamın gelme zamanı. Anam gelirken şiddetli boran çıkar, onun gücünün karşısında hiçbir şey duramaz. Koyun kadar taşlar titreyerek, at kadar taşlar sallanarak, ev kadar taşlar güröldeyerek uçar, bundan hiç korkma. Anam ağaca konduğu zaman çınar üç defa yere eğilip doğrulur. Bundan da korkma, diyerek çocuğu kanatlarının altına gizlemişler.

Şu, bu diyene kadar, boran, tipi çıkıp etrafta canlı hiçbir şey gözükmeyen olmuş. Gerçekten de Alp Karakuş'un gazabından, yavrularının söylediği gibi, ev kadar taşlar güröldeyerek, at kadar taşlar ters çevrilererek, koyun kadar taşlar da altüst olup uçmuş. O zamana kadar Alp Karakuş gelip çınar ağacına konmuş. Ağaç üç defa yere eğilip doğrulmuş. Yavrularının aman esen olduklarını görüp sevinmiş. Bir müddet sonra kar fırtınası kesilmiş. Gün açılıp bahar günü eskisi gibi pırıl pırıl olmuş.

O zaman Alp Karakuş'un yavruları analarına:

— Kötülüğü mü, iyiliği mi gösterelim? diye sormuş.

Alp Karakuş:

— Önce kötülüğü gösterin, demiş. Yavrular dört parçaya bölünen ejderhayı göstermişler. Alp Karakuş hepsini birden ağzına alıp parçalara ayırdıktan sonra tekrar çıkarmış.

— Şimdi iyiyi gösterin yavrularım, demiş. Yavrular çocuğu göstermişler. Alp Karakuş çocuğu beline kadar yuttuğu sırada yavrular anasının kanadına vurarak bağırırmaya başlamışlar. Alp Karakuş çocuğu kusup:

— Ey sabırsız tembellerim, biraz sabretseydiniz bu çocuğu ok

işlemez, kılıç kesmez, ateş yakmaz, suya batmaz hâle getirecektim, diyerek ısıklık çalar gibi ses çıkarmış. O çocuğun yerini yurdunu sormuş. Çocuk mercan gözlü, inci yaşlı kuşu aradığını söylemiş.

Alp Karakuş:

— İyiliğe iyilik, sana yardım edeceğim. Ben ova geyiğini ovoidan, dağ geyiğini dağdan toplayayım. Sen derilerini alıp tulum yap, etlerini kemiklerinden ayırıp o tulumu koy, sonra uçalım, demiş.

Alp Karakuş, söylediği gibi ova geyiklerini ovoidan, dağ geyiklerini de dağdan toplamış. Çocuk ise onların derisini yüzüp etlerini bin tulumu doldurmuş. Bin tulumu da su koyup ağızlarını kapattıktan sonra Alp Karakuş'un üstüne yüklemiş. Kendi de onların üstüne oturarak göğede doğru yükselmiş. Çocuk, Alp Karakuş sağ tarafına baktığı zaman bir tulum et, sol tarafına baktığında da bir tulum su vererek yola devam etmiş.

Bir zaman sonra Alp Karakuş çocuktan:

— Yer göründü mü? diye sormuş.

Çocuk:

— Sadece küçücük bir bez parçası gibi görünüyor, der demez,

Alp Karakuş:

— Daha gelmemişiz, diyerek tekrar uçuvermiş. Alp Karakuş et istemek için döndüğünde, çocuk dizinin arka tarafından et kesip vermiş (Bundan dolayı insanın dizinin arka tarafı çukur kalmış).

Bir müddet sonra Alp Karakuş tekrar:

— Yer göründü mü? diye sormuş.

Çocuk:

— Yok, daha görünmüyor, demiş.

Alp Karakuş bir zaman sonra yine:

— Yer göründü mü? diye sormuş.

Çocuk bu sefer:

— Evet, göründü, demiş.

— O zaman gidelim, diyerek Alp Karakuş uçup gelip konmuş ve:

— Şimdi bundan sonra sen kendin var, işte şu tepenin öbür tarafını devler mesken tutmuşlar. Onlar kırk gün uyumaz, kırk gün uyurlar.

Tepeye çıkıp bak, eğer devler sağda solda deve gibi, taş gibi tostoparlak yatıyorsa, uyuyorlar demektir. Uyuyorlarsa beni çağır. Uyumuyorlarsa geri gel, demiş.

Çocuk tepeye çıkıp bakmış. Dağ gibi devler güneşleniyormuş gibi horlayarak uyumaktaymış. Hemen Alp Karakuş'u çağırmış. Alp Karakuş tepeye gelip çocuğu beklemeye başlamış. Çocuk devlerin arasından geçerek şehre girmiş. Sonra ev ev dolaşarak mercan gözlü, inci yaşlı kuşu aramış. Sonunda yorulup temiz bir eve girmiş. Orada güzel bir kızın uyuduğunu görmüş. Kızın yanındaki kafeste de bir kuş varmış. Uzun süre düşündükten sonra ne olur ne olmaz diyerek kızı uyandırmış.

Çocuğu gören kız:

— Kimsin, insanoğlunun ayak basamadığı yere nasıl geldin? diye sormuş. Çocuk nereden geldiğini, kim olduğunu, ne için geldiğini anlatmış. Kız ise onunla gitmeye razı olmuş. Çocuk kuşu alıp önceki üç yol ayırımına getirip bırakmış. Vedalaşıp geri dönerek kızı da almış. Kuşunu koluna kondurup ağabeyleriyle vedalaştıkları yere gelince ağabeylerinin kendini beklediğini görmüş. Ortancası kara sakallı, büyüğü ise çala ak sakallı birer ihtiyar olmuş. Ağabeyleri kardeşlerinin eskisinden de yakışıklı, eskisinden de genç ve güçlü olduğunu görünce çok şaşırılmış. Geceleyin ikisi akıl danışıp:

— Babamız önceden de bunu çok severdi, şimdi ise biz tamamen uzakta kalacağız. Bunu öldürüp, kuşu biz bulduk, diye alıp gidelim, diyerek uyuyan çocuğu ve kızı öldürüp kuyuya atmışlar. Kuşu da alıp yola düşmüşler.

— Kuşu biz bulup getirdik, diye babalarına vererek:

— Küçük oğlum, biz gitme desek de, bizi dinlemeyerek, 'gidilirse gelinmez' adındaki yola düşüp kayboldu. Bekleye bekleye bu hâle geldik. Sonunda ümidimizi kesip mercan gözlü, inci yaşlı kuşu işte alıp geldik, demişler. Babası küçük oğlunun dönmeşiğine çok üzülmüş ve:

— Bana küçük oğlum olmadan kuşun gereği yok, kuşu siz alın, bana oğlumu bulup gelin, diyerek ikisini kovup göndermiş. Böylece çıkıp iki kardeş kuşu almak için kavga etmişler. Ortanca, büyük kardeşi öldürmüştü. Sonra kuşu alıp başka bir hanın şehrine gitmiş.

Bunu burada bırakalım da küçük kardeşe ahretlik dost olan kızdan haber verelim. O, geceleyin düş görmüş. Düşünde öldürölüp kuyunun dibine atılan kız ile oğlanı görmüş. Dost kızının kırk devesini alarak varıp dokuz yolun kavşağında ölü yatan kız ile delikanlıyı diriltip yola salmış ve kendi de gözden kaybolmuş. Çocuk, yurduna gelip ortanca ağabeyini bulmuş, mercan gözlü, inci yaşlı kuşu babasına vermiş. Kendi de o kızla evlenerek muradına erip zevk sefa içinde yaşamış.

ALTIN KUŞ⁶

(Özgün Metin)

İlgeri bir abışkanın üç uulu cana bir çoñ tüp alması bar eken. Ar cılı anın mömösün cep, abışka çaşarıp turçu eken. Bir cılı bışa elek kezinde oşol almasın belgisiz biröö kelip cep ketet. Kelerki cılı abışkanın uluu balası közötüp oturup, tün ortosu çende uktap kalıp, cegizip ciberiptir.

Andan kiyin ortonçusu küzötüp, al dağı uktap kalat. Abışka üçünçü cılı kiçüü balasına kaytartat, al uktabastan, kuuray oynop otura берет.

Bir ubakta altın kuş kelip almaga konup, almanı cey baştayt. Bala akırın barıp, kanattan alganda kuş uçup ketip, bir kanatı üzölüp, kolunda kalat. Bala ertesi atasına kuştun kanatın alıp keldi ele, atası: “Kanatın taapsıñar, emi özün tapkıla” deyt. Kuştu izdemek boluşup, abışkanın eki uulu kelişken at minip, kelişimdüü kural alıp cürüp ketet. Oşondo abışkanın kiçüü balası: “Men da baramın” dep, atasınan uruksat surayt. Atası makul bolup, sarı kunanın balaga tokup берет.

Bala cürüp oturup col boyundagı kara taşka kelip takalat. Kara taşta kara cazuu turat: - “Sol caka bargandın özü öölöt, oñ caka bargandın atı öölöt”.

Oşondo sarı kunanga til bütüp: “Ölsöm öölürmün, oñ caka baraber” deptir. Bala oñ caka tüşüp olturup bir tokoydun içine kelgende bir börü kaçırıp sala берет. Bala attan tüşö kaçat. Börü attı basıp kalat. Attan ayrılıp, bir tereke çaşırınıp ıylap oturgan balaga karışkır cetip kelet. Bala korkup ketet.

6 *Kırgız El Comoktoru*, Frunze, 1978, 88-91.

Oşondo börü: - “Korkpo, men senin atıñdı cedim, emi tilegiñe cetkiremin” dedi. “İzdegenim altın kuş ele” deyt bala. Anda karışkır: “Emi sen menin üstümö minip, közüñdü cum” dedi.

Bala börügö minip, közün cumdu ele, börü neçen toolordu aşıp, bir ubakta “közüñdü aç!” dedi. Bala közün açsa, bir şaarga keliptir.

Oşondo börü: “Kuş mına bul üydö, akırın barıp butunan albay, kanatınan karmap alıp çık” deytir. Bala kirgenden kiyin karışkırdın sözün unutup, kuştun butunan alsa, butundagı koñguroosu şıldırap ketip, kandın cigitteri oygonup balanı karmap alıшат.

Erteñ menen kanga alıp keldi ele, kan: “Kuştu nege uurdadıñ?” dedi.

Anda bala: “Menin atamdın bir tüp alması bar ele, oşonu cegen sayın atam caşarıp turuuçu ele, kuşuñuz üç cıldan beri almanı cep ketip, atam oşondon beri karıp bara catat” dedi.

Kan: “Atañdın cumuşunda cürgön bala ekensiñ, senin kanıñdı keçtim uşu cakta bir kandın altın calduu, altın kuyruktuu atı bar, oşonu alıp kelseñ, kuştu beremin” dedi.

Bala börügö kelip “Kan bir kandın altın calduu, altın kuyruktuu atı bar, oşonu alıp kelseñ, altın kuştu beremin dep ayttı”- dedi.

Anda börü: “korkpogun, üstümö min da, közüñdü cum” deyt. Börü bir ubakta “közüñdü aç!” degende bala közün açsa, dagı bir şaarga kelip kalıptır.

Oşondo börü: “kırk saraydan kiyin bir saray bar, oşol saraydın içinde altın calduu at bar, çılıbırdan karmabastan, akırın caldan alıp cetelep çık” dedi.

Bala kirip barıp karışkırdın aytkanın unutup koyup, çılıbırdan cetelep alıp çıgam dep dagı kolgo tüşüp kalat. Ertesi kandın adlına alıp barganda bala emne üçün kelgenin ayttı.

Anda kan: “Sen bala, atañdın cumuşunda cürgön ekensiñ.

Seni cezaga tartpaym. Uşul cakta Bança degen kandın bir suluu kızı bar, oşonu alıp kelseñ altın calduu, altın kuyruktu atımdı beremin dedi” dep, börügö ayttı ele, anda börü: “Dagı üstümö min” dedi.

Bala börügö minip, közün cumdu. Börü cürüp oturup, “aç kö-züñdö” degende, közün açıp eki cagın karasa, tañ sürüp kalıptır.

Oşondo börü: “Sen ala albaysın, emi men barayın” dep, balanı oşol cerge taştap, özü cönöp ketti.

Kandın kızı erteñ menen aldına kırk kız, artına kırk kız, oñ cagina kırk kız, sol cagina kırk kız alıp, bak içine seyildikke çıkkın ele.

Börü tamdan sekirip tüşüp, alma cığaçına çaşınıp turup, kızdar canınan öto bererde kandın kızın ilip ketti.

Coldo kelatıp kız menen bala biri-birine aşık bolup kalat. Bala börügö: “Eköobüz ayrılбайбыз, уşунун ılaacısın tapsañ eken”- dedi.

Oşonu menen şaarga kelişti. Börü kubulup, bayagı kızdan da suluu kız boldu. Bala kanga aytkan kızın dep kubulgan börünü alıp keldi ele, kan balaga ıraazı bolup, altın berdi.

Kız menen bala andan arı kete berişti. Kan kızdı bir üygö kirgizip koyup, bir ubakta canına barıp oturayın dese, kız çok, karışkır turat. Kan korkup çalkasınan ketip, esi oop kalganda karışkır sırtka çıgıp coluna tüşöt. Añgıça börü kız balanın artınan cete keldi. Üçöö altın kuşu bar kandın şaarın közdöy cönöştü.

Coldo bala börügö: “Bul attan da ayrılıgım kelbeyt, uşuga bir amal tap” dedi. Börü: “makul” dep kubuldu da, kelişimdüü at boldu. Bala attı kanga alıp barıp berdi ele, kan ıraazı bolup, aga altın kuşun berdi. Bala altın kuştı koluna kondurup, altın calduu attı minip, suluu kızdı alıp öz üyün közdöy andan aarı cönöp kete berdi.

Kan uşul küñü uuçuların cıynap, bayagı bala alıp kelip bergen attı minip tooga uuga çıgat. Uuçular bir tüzöñgö attarın tuşap koyup, özülörü kiyik öñüp ketişet.

Alar keteri menen at bolup kubulgan börü öz türünö kelip, tuşal-gan attarın baarın cep alıp balaga cete kelet. Üçöö cürüp oturup, bayagı balanın atın cegen tokoygo kelgende toktoşup, börü balaga bir murutun bir kıl culup berip dostoşup oşol cerde kalat.

Kız menen bala andan arı cürüp olturat. Bir kezde kız: “Uşul cerde at çaldırıp, tünöp keteli” deyt.

Bala makul bolup, konup kalışat. Eköö uktap catkanda eki agası

kelip: “Atabız bul taptı, eköön tappadıñ,- dep,- bizdi caman köröt” dep akıldeşip, inisin öltürüp, kızın, kuşun cana atın alıp kete berişet.

Bir künü bayagı tokoydu közdöy cürgön celden ulam börü bala-nın catın sezip aga cetip kelet da, dosunun ölügün kargalar çokup cep cat-kanın köröt. Al cerden börü kargalardıñ paşaasın karmap alıp: “Ölböstün suusun alıp kelgile, ce bolboso, koyo berbeymin” deyt. Karganın paşaası kargalardı ölböstün suusuna ciberet.

Alar ölböstün suusun oozuna alıp cetip kelişet. Börü karganın törösünün kanın suuga aralaştırıp balaga sıypayt. Bala: “Köp ukta- p kılırtırmin” dep tura kelet.

Börü balaga: “Seni agalarıñ öltürüp ketiptir. Menin üstümö min, üyñö alıp barıp koyoyun” deyt.

Barsa kızdı uluu agası alganı catıptır. Bala: “Üygö kirip, çoor oy- nop berüüge uruksat surap ber” dep, bir kempirdi atasına ciberet. Kempir tıştan kirip: “Bir bala çoor oynop bereyin, uruksatıp dep catat” dedi.

Anda atası: “Kirsin, balkim, menin kiçüü balamdın küüsün oy- noor, kirsin” dedi. Bala üygö kirip çoor oynap beret. Oşondo kız: “Meni algan bala uşul, bul eköo munu öltürüp, meni mında alıp kelgen” dedi. Atası iştin cayın tüşünüp, kızdı kiçüü balasına alıp berdi. Bir künü baya- gı karışkır kubulup dubana bolup balaga keldi. Bala anı taanıp, cakşılap urmattap, konoktop uzatıp ciberet. Abışka cıl sayın bayagı almanın mö- mösün cep, cıldan-cılga çaşarat eken.

ALTIN KUŞ

(Aktarma Metin)

Eskiden yaşlı bir adamın üç oğlu, büyük bir de elma ağacı varmış. Her yıl onun meyvesini yiyip gençleşirmiş. Yılın birinde, daha meyve olgunlaşmadan biri gelip elmayı yiyip gitmiş. Bir sonraki yıl ihtiyarın büyük oğlu elmayı beklerken gece yarısı uyuyakalmış ve elmayı birine yedirmiş. Ondan sonra ortancası beklemeye başlamış. O da uyuyakal- mış. İhtiyar üçüncü yılı küçük oğluna bekletmiş. O uyumadan kuuray⁷

7 Kuuray: Kavala benzer eski bir müzik aleti.

çalarak beklemiş. Bir zaman sonra altın kuş gelerek elmaya konup yemeye başlamış. Çocuk yavaşça varıp kanadından tutunca kuş uçup gitmiş. Kanadından bir telek kopup oğlanın elinde kalmış. Çocuk sabahleyin teleği babasına getirmiş.

Babası:

— Kanadını, teleğini bulmuşsun; kendini de bul! demiş. Kuşu aramaya niyetlenen ihtiyarın iki oğlu iyi cins atlara binip, işe yarar silahlar alarak yola çıkmışlar.

O zaman küçük oğlu:

— Ben de gideceğim, diyerek babasından izin istemiş. Babası razı olup üç yaşındaki sarı tayını çocuğa vermiş.

Çocuk az gitmiş, uz gitmiş yol üstündeki kara taşla ulaşmış. Kara taşta, “Sol tarafa gidenin kendi, sağ tarafa gidenin atı ölür.” diye kara bir yazı varmış. O zaman üç yaşındaki sarı tay dile gelmiş ve:

— Ölüsem ben öleyim, sağ tarafa gidiver, demiş.

Çocuk sağ tarafa yönelip gitmiş. Bir ormanın içine geldiğinde karşısına bir kurt çıkmış. Çocuk attan inip kaçmış. Kurt, atı basıp yemiş. Kurt, bir ağaca saklanarak ağlayan çocuğun yanına varıp:

— Korkma, ben senin atını yedim, fakat dileğini yerine getireceğim, demiş.

— Altın kuşu arıyorum, demiş çocuk.

O zaman kurt:

— Şimdi sen benim sırtıma binip gözünü yum, demiş

Çocuk kurdun sırtına binip gözünü yummuş. Bir nice dağları aştıktan sonra:

— Gözünü aç, demiş kurt. Çocuk gözünü açmış ki, bir şehre gelmişler.

O zaman kurt:

— Kuş işte bu evde. Yavaşça var, ayaklarından değil, kanadından yakalayıp çık, demiş. Çocuk içeriye girince kurdun söylediklerini unutmuş kuşun ayaklarından yakalayınca, ayaklarındaki zil şingirdayıvermiş.

Hanın yiğitleri uyanıp çocuğu yakalamışlar. Sabahleyin hana götürmüşler.

Han:

— Kuşu niçin çalıyordun? demiş.

O zaman çocuk:

— Babamın bir elma ağacı vardı, babam onu yedikçe gençleşiyordu, kuşunuz üç yıldan beri o elmayı yiyor. Bu yüzden de babam ihtiyarlıyor, demiş.

Han:

— Babanın emrini yerine getiren çocukmuşsun, seni bağışladım. Şu tarafta bir hanın altın yeleli, altın kuyruklu bir atı var; onu alıp getirirsen altın kuşu sana veririm, demiş.

Çocuk kurda gelip:

— Han, bir hanın altın yeleli, altın kuyruklu atı var, onu getirirsen altın kuşu sana vereceğim, dedi demiş.

O zaman kurt:

— Korkma, sırtıma bin de gözünü yum, demiş.

Kurt bir zaman sonra “Gözünü aç!” deyince çocuk gözünü açsa ki, yeni bir şehre daha gelmişler. O zaman kurt:

— Kırk ahırdan sonra bir ahır daha var, o ahırın içinde altın yeleli at var. Yularına dokunmadan yavaşça yelesinden yakalayarak yedeğinde çıkarıver, demiş.

Çocuk içeri girince kurdun söylediklerini unutmuş. Atın yularından tutup çıkarırken tekrar yakalanmış. Ertesi gün hanın karşısına götürdüklerinde çocuk niçin geldiğini söylemiş.

O zaman han:

— Sen babanın emrini tutuyormuşsun, seni cezalandırmayacağım. Şu tarafta Bança adındaki hanın güzel bir kızı var, onu getirirsen altın yeleli, altın kuyruklu atımı veririm, demiş. Çocuk hanın dediklerini kurda anlatmış. O zaman kurt:

— Tekrar bin üstüme, demiş. Çocuk kurda binip gözünü yummuş. Bir müddet sonra kurt:

— Aç gözünü, deyince gözünü açıp iki tarafına bakmış ki, şafak sökmüş. O zaman kurt:

— Sen alamıyorsun, bu sefer ben gideceğim, diyerek çocuğu oraya bırakıp kendi gitmiş.

Hanın kızı sabahleyin önüne kırk kız, arkasına kırk kız, sağına kırk kız ve soluna da kırk kız alarak bağ içinde gezmeye çıkmış. Kurt damdan aşağı inerek elma ağacına saklanmış. Kızlar yanından geçtiği sırada hanın kızını alıp kaçmış. Yolda giderlerken kız ile oğlan birbirine âşık olmuşlar. Çocuk kurda:

— İkimiz ayrılmamalıyız, buna bir çare buluver, demiş.

Böylece şehre gelmişler. Kurt, kız şekline girip o kızıdan da güzel bir kız olmuş. Çocuk hana, ‘işte söylediğin kız,’ diye kız şekline giren kurdu getirmiş. Han çocuktan razı olup atını vermiş.

Kız ile oğlan oradan ayrılıp yurtlarına doğru yola koyulmuşlar. Han, kızı bir odaya koymuş. Bir müddet sonra yanına varıp oturayım diye içeri girse ki kızın yerinde bir kurt oturmaktaymış. Hanın akli başından gitmiş, korkup sırt üstü yere düşmüş. Kurt da dışarı çıkarak yola koyulmuş. O zamana kadar kurt, kız ve çocuğun arkasından yetişmiş. Üçü, altın kuşu olan hanın şehrine doğru yola devam etmişler. Yolda çocuk kurda:

— Bu attan da ayrılmak istemiyorum, buna da bir çare bul, demiş. Kurt:

— Olur, diyerek o anda çok güzel bir ata dönüşüvermiş. Çocuk bu atı götürüp hana vermiş ve handan altın kuşu almış. Çocuk, altın kuşunu koluna kondurup, altın yeveli atına binip güzel kızı da yanına alarak kendi yurduna doğru yola çıkmış. Han o gün avcılarını toplayıp çocuğun getirdiği ata binerek dağa ava gitmiş. Avcılar atlarını bir ovaya köstekleyip kendileri geyik peşine düşmüşler. Onlar gider gitmez at şekline dönen kurt, tekrar eski hâline gelerek bütün atları yemiş ve çocuğun arkasından yetişivermiş. Üçü az gitmişler, uz gitmişler; kurdun çocuğun atını yediği ormana gelmişler. Orada vedalaşmışlar. Bu arada kurt, çocuğa bıyığından bir kıl vermiş.

Kız ile oğlan oradan yola devam etmişler. Bir ara kız:

— Şurada hem atımızı dinlendirip otlatalım hem de biz geceleyelim, demiş. Çocuk da uygun görmüş, orada gecelemişler. İkisi uyurken çocuğun ağabeyleri gelip, “Babamız: ‘Bu buldu, siz bulamadınız,’ diyerek bizi sevmez,” diye birbirleriyle fikirleşip küçük kardeşlerini öldürüp kızı, kuşu ve atı da alıp gitmişler.

Günlerden bir gün, o eski ormanda dolaşan kurt, rüzgâr vasıtasıyla çocuğun kokusunu alarak onu bulmuş. Dostunun cesedini kargaların yediğini görmüş. Kurt, orada kargaların padişahını yakalamış ve:

— Ölümsüzlük suyunu getir, yoksa bırakmam, demiş.

Kargaların padişahı kargaları ölümsüzlük suyuna göndermiş. Onlar ölümsüzlük suyunu ağızlarına alarak gelip yetişmişler. Kurt kargaların yaşlısının kanını su ile karıştırıp çocuğa sürmüştü. Çocuk:

— Çok uyumuşum, diyerek ayağa kalkmış. Kurt çocuğa:

— Seni ağabeylerin öldürüp gitmiş. Üstüme bin, evine götürüyüm, demiş.

Çocuk eve varmış ki kızı büyük ağabeyi almak üzereymiş.

Çocuk:

— Eve girip çoor⁸ çalmama izin iste, diyerek yaşlı bir kadını babasına göndermiş.

Yaşlı kadın gelip:

— Bir delikanlı çoor calmak için izin istiyor, demiş. O zaman babası:

— Girsin, belki benim küçük oğlumun ezgisini çalar, girsin, demiş. Çocuk eve girip çoor çalmış. O sırada kız:

— Beni alan çocuk bu. Şu ikisi bunu öldürüp beni buraya getirdi, demiş. Babası işin doğrusunu anlayıp kızı küçük oğluna vermiş.

Günlerden bir gün, o eski kurt, divane şekline dönüp çocuğun yanına gelmiş. Çocuk onu tanımış. Hürmet edip iyi ağırlayıp yolcu etmiş. İhtiyar adam her yıl o elmanın meyvesini yiyerek yıldan yıla gençleşiyormuş.

8 Çoor: Kaval.

KIRIM TATAR MASALLARI

Işıl İŞIKTAŞ SAVA *

Giriş

1. Kırım Tatarları

Altınorda Devleti, XIV. asrın ikinci yarısından itibaren taht kavgalarına maruz kalarak zayıflamıştır. Altın Orda Devleti'nin dağılmasından sonra yerine kurulan Kırım, Kazan, Astrahan gibi hanlıklar, kendilerini Altın Orda Devleti'nin mirasçıları olarak görmüşlerdir. Kırım Hanlığı'nın kurucusu Cengiz soyundan gelen Hacı Giray olmuştur (Hülâgü, 2004).

1769-1774 Türk Rus savaşı sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca anlaşmasıyla Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki bağlar koparılmış; 1783 yılında Rus Çarlığı'nın Kırım'ı işgaliyle de, Kırım Hanlığı bağımsızlığını kaybetmiştir (Yüksel, 2005:16-20).

1917'den 1944'e kadar Bolşeviklerin, Almanların, Kızıl Ordu'nun işgaline uğrayan Kırım Tatarları “kulak” suçlamasıyla Urallara sürgüne gönderildikten sonra (Yüksel, 2012: 18-19; TDTEA, 1999: 20; 1937-1938 yıllarında Stalin hükümetinin uyguladığı yıldırma politikaları neticesinde tevkif ve imha edilmişlerdir (Kırımlı, 1970: 11-15; Fisher, 2009: 214-245). II. Dünya Savaşı sırasında, 1941-1944 yılları arasında Kırım, önce Alman ordusunun, sonra 10-25 Nisan 1944 tarihlerinde Sovyet ordusunun işgaline uğramıştır. Stalin yönetimi, aralarında Kızıl Ordu'da savaşan Sovyet kahramanlarının da bulunduğu Kırım Tatarlarını Almanlarla iş birliği yaptıkları bahanesiyle “vatan haini” ilân ederek 18

* Doç.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. isilay.sava@hbu.edu.tr

Mayıs 1944 gecesi Kırım'dan topyekûn sürgüne göndermiştir (Kırımal, 1970: 11-15).

Kırım Tatarları vatanlarından uzak yerlerde, vatan Kırım'a dönebilmek için türlü zorluklara göğüs germişler; baskı ve zulümlere karşı var güçleriyle mücadele etmişlerdir (Kırımoğlu, 2004:17-30).

1944'ten 1957'e kadar hayatla bağları koparılan; kültürleri, millî benlikleri unutturulmaya çalışılan, vatan Kırım'ın adının kullanılması bile suç sayılan Kırım Tatarları için 1957 yılı dönüm noktası olmuştur. 1 Mayıs 1957'den itibaren Taşkent'te Kırım Tatarca "Lenin Bayrağı" gazetesini çıkmaya başlamış, sonradan "Kaytarma" adını alan Kırım Tatar oyun ve yır topluluğu teşkil edilmiştir. Aynı yıl, Özbekistan yazarlar birliği yanında Kırım Tatar Edebiyatı bölümü meydana getirilmiş ve o bölüm kendi etrafına, felaketli yıllardan sağ kalan edipleri toplamıştır (Fazıl ve Nagayev, 2001: 406). Bu gelişmelerin ardından Taşkent'te bulunan Gafur Gulam neşriyatının içinde Kırım Tatar Edebiyatı Bölümü'nün açılmasıyla, Kırım Tatarcasıyla yılda 13-14 kitap basılmıştır. 1976'da ise yılda iki kez Kırım Tatarcasıyla "Yıldız" almanağı çıkarılmaya başlamış ve bu almanak 1980'de iki ayda bir çıkan "Yıldız" adlı edebî ve içtimaî-siyasî dergisine dönüştürülmüştür (Fazıl ve Nagayev, 2001: 407- 410).

2 Mayıs 1989'da Kırım Tatar Millî Hareketi Teşkilatı'nın kurulmasının ardından Kırım'da çadır şehirler kurulmaya başlanmış ve vatana dönüşler hızlanmıştır. Sürgünden sonra hayatta kalabilen ve vatan Kırım'a dönebilme başarısını gösteren yaklaşık 300.000 Kırım Tatarı, ilk zamanlar çadır kentlerde yaşayarak, millî ve kültürel kimliklerini koruyup gelecek kuşaklara aktarmaya çalışmıştır (Kırımoğlu, 2004: 17-30). Kırım Tatarları, bugün de sosyo-ekonomik meselelere göğüs gererek hayatlarını devam ettirmeye gayret göstermektedir.

2. Kırım Tatar Edebiyatı İçinde Kırım Tatar Halk Masalları

Dünyada halk bilimi içinde önemli bir yer tutan masal türünün, Kırım Tatar halk edebiyatında çok eskiden yaratıldığı ve çok geniş bir alana yayıldığı kabul edilmektedir. Masallar, Kırım Tatar halk edebiyatının en zengin türlerinden biridir.

Türk dünyasında mesel, masal, hikâye, nağıl, ertek, ertege, er-

tegi, gibi kavramlarla karşılanan masal, Kırım Tatar halk edebiyatında da daha çok “masal” olarak adlandırmakla beraber, sözlüklerde “*ertegi*: masal (QTRUL, 2008: 787)”, “*erteke*: masal, hikâye (DQTAS, 2011 c.2: 32)” terimleri de geçmektedir. Masal anlatıcıları da sözlüklerde “*masalcı* (QTRUL, 2008: 338)”, “*masalcı*: masal anlatan, yazan veya okuyarak dinleten kimse (DQTAS, 2011, c.2: 447)” terimi ile karşılanmakta ve bunun yanında “*ertegici*: masalcı, masal alaticısı (QTRUL, 2008: 787)”, “*ertegici*: masalcı, hikâyeci (DQTAS, 2011, c.2: 32)” teriminin kullanıldığı da görülmektedir.

2.1. Kırım Tatar Masalları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kırım Tatar masallarının toplanması ve yayımlanması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşir. S.D. Kotsibinskiy, “Kırım Tatar Halk Masalları ve Efsaneleri” adlı derleme eserinin söz başında V.H.Kondarakı’yi “Masal metinlerini özel bir sistemle ilk defa toplamaya çalışan şahıs” diye tanımlar. Vasiliy Hristoforoviç Kondarakı’nın 1875 yılında, 13 cilt olarak yayımlanan “Kırım’ın Universal Tasviri” adlı eserinin son cildi, Kırım’ın etnografik yapısıyla ilgilidir. Bu cildin içinde halk edebiyatının diğer türlerinin yanında, on bir masal metni de bulunmaktadır (Bekirov-TDTEA, 1999: 49).

Kırım Tatar masal metinlerinin yer aldığı ilk ve önemli çalışmalardan bir diğeri ise W. Radloff’un 1896 senesinde 18 cilt hâlinde yayımladığı “Proben Der Volksliteatür Der Türkischen Stämme (Türk Boyları Halk Edebiyatı Derlemeleri) adlı eserin VII. cildidir. Bu eserde Kırım Yarımadası’ndaki 14 ayrı bölgeden toplanan halk edebiyatı metinleri ve Kırım Tatar halk kültürüne ait bilgiler yer almaktadır. Ancak burada derlemelerin kimlerden yapıldığı bilgisi bulunmamaktadır (Sava: 2008).

Kondarakı ve Radloff’tan sonra 20. yüzyılın ilk yarısında Kırım Tatarları tarafından da Kırım Tatar masalları üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Önce 1934’te “Alupka Devlet Müzesi” tarafından içinde masal, efsane, fıkra ve atasözleri gibi pek çok sözlü kültür ürününün yer aldığı, masal anlatıcıları hakkında bilgilerin verildiği derleme çalışmaları yayınlanmıştır. 1936 senesinde Umer İpçi tarafından “Kırım Tatar Folklorının İkinci Cıyıntığı (Kırım Tatar Folklorunun İkinci Derlemesi)” adlı

eser hazırlanmış ve eserin “Giriş” kısmında da “Kırım Masalları” başlıklı bir makale kaleme alınmıştır (Şamlıoğlu, 2013: XV).

1937 senesinde “Kırım Tatar Masalları ve Legendaları” adlı eser basılmıştır. Bu eser yine “Alupka Devlet Müzesi” halk bilimi çalışmalarının bünyesinde Bahçesaray ve Yalta şehirlerinin köy ve kasabalarında-ki masal anlatıcılarından derlenmiş çeşitli masallardan ve efsanelerden oluşmaktadır. Adı geçen eserin içinde masal anlatıcılarının doğum yeri, kadın ya da erkek oluşu, eğitimi ve medenî durumu hakkında bilgiler verildikten sonra, masal anlatıcısı tarafından anlatılan metinlerin yer aldığı bilgisi eserin özünde S. D. Kotsübinski tarafından kaleme alınan “Önsöz” ve “Giriş” kısımlarında Kırım Tatar masallarının derleme faaliyetlerinin tarihi ve masalların konuları hakkında bilgi verilmiştir (Şamlıoğlu, 2013: XV).

Eşref Şemizade tarafından önce ilkokul 3, sonra 4 ve 5. sınıfların eğitiminde kullanılması için hazırlanan okul kitaplarından biri “Edebiyat Hrestomatiyası”dır. Pek çok yazara ait hikâyeler, hatıratlar, şiirler, deneme yazıları ve masalların yer aldığı, 1938 yılında Akmesic’te basılan bu eserde, masalların kim tarafından derlendiği bilgisi, metnin sonunda ve içindekiler bölümünde gösterilmiştir (Şamlıoğlu, 2013: XVI).

1935-1941 yıllarında Kırım’daki Dil ve Edebiyat Araştırmaları Enstitüsü’nün Edebiyat ve Folklor Bölümü’nde müdür olarak çalışan Kerim Camanaklı, eserlerinde Tatar masallarının edebî ve içtimaî kıymetini anlatan, aksakalların masal söyleme/anlatma âdetini araştıran 20. yüzyılın önemli şairlerindendir (Sibgatullina, 2005: 65).

Kerim Camanaklı ve Amet Usein’in, Kırım’da, her birini çeşitli köy ve kasabalardaki masal anlatıcılarından derleyerek hazırladıkları “Kırım Tatar Masalları -Masallar” adlı çalışma, 1941 yılında yayımlanmıştır. Eserde, Camanaklı’nın “Kırım Tatar Masalları”adlı bir yazısı, 55 masal ve “Lirik Destanlar” başlığının altında 4 destan bulunmaktadır. Bu kitabın ikinci baskısı Kerim Camanaklı’nın kızı Nuriye Camanaklı tarafından düzenlenerek, 2008 yılında Kırım’da yayımlanmıştır (Camanaklı ve Usein, 2008: 3).

K. Camanaklı’nın diğer çalışması ise şair ve yazar olan P. Tinçe-

rov, Y. Bolat ile birlikte kaleme aldığı 44 masal metni daha içeren “Kırım Tatar Masalları”, 1959 yılında neşredilmiştir (Şamlıoğlu, 2013: XVI).

1939 yılında A. Üseinov’un çocuklar için hazırladığı “Masallar” adlı eseri basılmıştır (Veliyev, 1990: 3).

18 Mayıs 1944’te bütün Kırım Tatarlarının vatanları Kırım’dan koparılarak Türkistan’ın çeşitli yerlerine, Sibirya’ya bir gecede sürgün edilmeleriyle birlikte, yazılı kültürlerinde olduğu gibi sözlü kültürleri de kesintiye uğramıştır. Ancak 1957’den sonra Lenin Bayrağı gazetesi vasıtasıyla, sözlü gelenek kültürü de canlanmaya başlamıştır.

Bu dönemde Kırım Tatarları, sürgün edildikleri bölgelerde sözlü kültür ürünlerini derleme ve yayımlama faaliyetlerine devam ederler. Cafer Bekirov da bu derleme ve yayım faaliyetlerini gerçekleştirenlerdendir. Bekirov, dört ana başlık altında oluşturduğu “Tatar Folkloru” eserini 1975 yılında Taşkent’te yayımlanmıştır. Eserinin en büyük kısmını efsaneler, masallar, fıkralar, yırlar, bilmeceler, maniler ve atasözleri oluşturmaktadır. Birinci bölümünde daha önce basılmış olan Kırım Tatar halk bilimine ait eserlere ve bu eserlerin içindeki bilgilere yer verilir. Eserde Feodalizm Devrinde ve Sovyet Devrinde Halk Ağız Yaratmaları adlı bölümleri de bulunmaktadır (Şamlıoğlu, 2013: XVII).

Cafer Bekirov’un masallarla ilgili bir diğer çalışması 1988 yılında yayınlandığı “Qırımtatar Halq Ağız Yaratıcılığı” adlı eseridir. Eserde, “Masallar” ana başlığı adı altında masalların özellikleri hakkında bilgiler verildikten sonra, “Halq Masalcıları” başlığı altında Kırım Tatar masallarını yaşatan masalcılarının hayatı hakkında açıklamalar yapılmıştır. Kırım Tatar masallarını kuşaktan kuşağa aktaran kişilerin toplumda saygın bir yere sahip olduğu, “masalcı ve ertegeci” olarak adlandırıldıkları belirtilmiştir (Şamlıoğlu, 2013: XVII).

Yine Cafer Bekirov’un hazırladığı “Qırımtatar Halq Ağız Yaratıcılığı-Hrestomatiya” adlı eser, 1991 yılında Taşkent’te basılmıştır. Çalışmada; *Destanlar, Halq Yırları, Halq Masalları, Efsaneler, Lâtifeler, Ahmet Ahay Aqqında, Balalar Folklorından Numüneler, Çiñ ve Maneler, Alim Aqqında Eserler, Kedayların İcadından* (Cangazı Şerfedin, İsmail Salet, Ziyâdin Cemay, Afife Saliyeva, Abibulla Hayrulla),

Ameý Aqaynyň Çiňlari, Seitmmambet Borasanov, Zemane Kedaylari (Acı-Sultan Mustafayeva, Ayşe Ablâzizova, Urmus Qutubzade) adlı bölümler bulunmaktadır (Bekirov, 1991).

Çocuklar için Cafer Bekirov tarafından düzenlenen “Qırımtatar Bala Edebiyatınıñ Hrestomatiyası” adlı çalışma, 1998 yılında Kırım’da basılmıştır. Eserde, *Bala Folklorından Numüneler, Masallar* adlı iki bölümü, 43 yazar ve şairin çocuklar için kaleme aldıkları eser örnekleri takip etmektedir (Bekirov, 1998).

Kırım Tatar edebiyatında önemli bir yeri olan Ablaziz Veliyev, şairliğinin yanında derlemeci özelliğini gösterdiği “Aqıllı Kirpinen Ayneci Tilki” adlı masal kitabını 1990 yılında yayımlamıştır. Bu eserde çoğunlukla bilinen 40 masal metni bulunmaktadır. Bu kitapta Nasreddin Hoca fıkralarından (Qozğalğan Qazan s.27. *Doğuran Kazan*) ve Keloğlan Masallarından (Tılsımlı Taz Oğlan s.180. *Sihirli Keloğlan*) da örnekler yer almaktadır (Veliyev, 1990).

Rüstem Süleymanov’a ait olan, Uriye Edemova tarafından yayına hazırlanan, 96 sayfadan ve 106 kısa metinden oluşan “Masallar” adındaki kitap, 2002 yılında yayımlanmıştır. Bu kitapta masal dışında efsaneler de yer almaktadır. 2000’li yıllardan sonra özellikle çocukların dikkatini çekmek için hazırlanan masal kitaplarının bazılarında masalın alındığı kaynağın gösterilmediği, bazılarında kaleme alınan yazar tarafından masallarda eklemelerin yapıldığı görülmektedir (Şamlıoğlu, 2013: XIX).

“Altın Alma” masalı 2008 yılında “Dünya Halklarının Masalları” projesinde yer almış, “Qırımtatar Halq Masalı” başlığı altında yayımlanmıştır (Edemova, 2008). Bu metin hem Veliyev’in “Aqıllı Kirpinen Ayneci Tilki” kitabında hem de Nedim Bakırcı’nın “Kırım Tatar Masalları” adlı kitabında da yer almaktadır.

Nedim Bakırcı’nın “Kırım Tatar Masalları” adlı çalışması, Türkiye’de Kırım Tatar masalları ile ilgili tek müstakil inceleme kitabıdır ve 2010 yılında yayımlanmıştır. Çeşitli kaynaklardan faydalanılarak hazırlanan 50 masal metninden oluşan bu çalışmada Kırım Tatar Türkleri hakkında, coğrafi ve beşeri konumlar ve masallar hakkında bilgiler verilmiş, ardından 50 masal üzerinde tip ve motif incelemesi yapılmıştır. (Bakırcı,

2010). Kitapta “Kırım Tatar Masalları Hakkında Genel Bilgiler” başlığı altında Kırım Tatar masalları üzerinde yapılmış çalışmaların bilgisi yer almaktadır (Bakırcı, 2010: 9-13).

Kitapların dışında dergi ve gazetelerde de masallarla ilgili yazılar bulunmaktadır. Bunların başında Refik Muzaferov’un “Lenin Bayrağı” gazetesinin 1978 yılında yayımlanan 20. sayısındaki “Tatar Halk Masalları” başlıklı makalesi gelmektedir. Makale, “Masal Nedir?” sorusuyla başlamakta ve bitiş formel ifadelerine kadar uzanan pek çok konuyu da içermektedir (Şamlıoğlu, 2013: XXI).

Yıldız, Emel ve Kalgay dergileri gibi süreli yayınlarda, masal metinlerinden örneklerle ve inceleme çalışmalarına yer verilmiştir (Bakırcı, 2010: 13).

Elif Serra Şamlıoğlu’nun 2013’te yaptığı “Kırım Tatar Masalları Üzerine Bir İnceleme” adlı tez de önemli çalışmalar arasında yer almaktadır (Şamlıoğlu, 2013). Tezin *Giriş* bölümünde “Kırım Yarımadası ve Kırım Tatar Türklerinin Tarihi, Kırım Tatar Masalları Üzerine Yapılan Çalışmalar (Kitaplar, Gazeteler ve Dergiler, Antolojiler, Tezler), Araştırma ve İnceleme Yöntemi Hakkında” adlı başlıklar bulunurken; “Türk Dünyasında Masal Terimi ve Kırım Tatar Masalları” adlı başlık ile 1. bölüm; “Kırım Tatar Masallarının Olay Örgüsü İle Şekil ve İçerik Özellikleri” adlı başlık 2. Bölüm ve “Kırım Tatar Masallarının Motif Yapısı” adlı başlık ile 3. bölüm, tezin asıl kısımlarını oluşturmaktadır.

Kırım Tatar Masallarının tasnifi, dünya masallarının tasnifiyle benzerlikler taşımaktadır. Ömer İpçi, Ableziz Veliyev ve Cafer Bekirov’un yaptığı Kırım Tatar masallarının tasnifi aşağı yukarı birbirine benzer şekildedir (Bakırcı, 2010: 13-14; Şamlıoğlu, 2013: 19-22).

1. Ayvanlar Aqında Masallar (Hayvanlar Hakkında Masallar)
2. Tılsımlı Masallar (Sihirli Masallar)
3. Turmuş/Satirik Masallar (Hayat Hakkında Gerçekçi Hiciv içeren Masallar)
4. Tarihî Masallar

2.2. Kırım Tatar Masallarının Özellikleri

2.2.1. Kırım Tatar Masallarının Şekil Özellikleri Hakkında

a. Kırım Tatar masalları, efsanelere göre biraz daha uzun olmakla birlikte, destan ve halk hikâyelerine göre daha kısadır. Hayvan masallarının kısa, tılsımlı ve gerçekçi masalların daha uzun olduğu göze çarpmaktadır.

b. Kırım Tatar masalları çoğunlukla nesir hâlinde olmakla birlikte, bazılarının okuyucu/dinleyicinin dikkatini çekmek için, anlatıcının meziyetine göre nesir-nazım karışık olduğu görülür.

c. Kalıp ifade olan formeller, masalların başında, ortasında ve sonunda bulunabilir. Bunlar anlatıcının hünerlerini gösterdiği yerlerdir. Masal başındaki formeller, kısa ve sadedir. 4 başlıkta incelenen formellerin her eserde örnekleri değişmektedir (Bakırcı, 2010: 16-19; Şamlıoğlu, 2013: 148-168). Burada aktarmalarını yaptığımız beş masaldaki formeller şu şekildedir:

2.2.2. Başlangıç (Giriş) Formelleri

Anlatıcının dinleyicileri masala hazırlamak için söylediği sözler, tekerlemelerdir ve masalda asıl olaya geçmeden önce söylenir.

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken ... (AQ, s.30)

Evel zamanlarını birinde ... (KD, s. 172)

Bir zamanda ... (SA, s.196)

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken ... (BQT, s.205)

Qadimiy zamanlarda ... (G, s.207)

2.2.3. Başlayış (Geçiş) Formelleri

Masalda bir olaydan diğerine geçerken uzun zamanı anlatmak için kullanılan kalıp sözlerdir.

Baqsa ne körsin, qoqlanıñ sesi qarılğan, alsız bir vaziyette çamur içinde yata. (AQ, s.34)

Kete-kete bir avut yanına barıp... (AQ, s.33)

Şu an dağ kenarındaki quvuştan ... (G. s. 208), Şu vaqıt divar üstünden ocaqqa... (G. s. 208)

Kel zaman, ket zaman, künlerden bir kün Taqıl kösesi... (TK, s.177)

Şay etip, padişa fuqarege ... (SA, s.196), Böyle çoq geceler keçe... (SA, s.196), Birazdan baqsa ne körsin, deñizden ağızında elmaz taşlar olğan suv ayğırı çıqa. (SA, s.197),

2.2.4. Benzer Durumda Kullanılan Formeller

Masalda tekrarlanan aynı olayı, iki varlığın karşılıklı konuşmalarını veya herhangi bir varlığın tasvirini ifade etmek için kullanılan formellerdir.

Qızçıq:

— Kel mında benim güzel qoqlacığım, men seni pek sağındım, nege ağlaysıñ? dey. Amma qoqla oña yaqın barmaq bile istemey. Onıñ qızçıqqa canı ağırğan.

— Ne içün öziñ toyğa kettiñ de meni alıp ketmediñ dey qoqla.

Qızçıq, bir daa barğanda seni de alıp keterim, dese de, qoqla qızniñ qabaatını bağışlamay. O, kene de ağlamağa başlay. (AQ, s.30)

Qoqla kene de sözünden taymay:

— Yoq, uzatmam, dey.

Sıçan bir daa yalvarıp baqa, amma iç bir çare tapalmay. Qoqla-nıñ böyle yapqanına sıçan açuvlana da:

— Öyle olsa, geber de qal, men ketem, dep çıqıp kete. Söz diñlemegen asqıcı qoqla çamurğa boğula. (AQ, s.34)

Qızı babasına:

— Baba, men sizni bir dünya qadar sevem, degen. Ertesi künü padişa ortancı qızına da aynı şu sualni bergen.

— Men sizni bütün dünyadan da ziyade sevem, dep cevap bergen ortancısı.

Padişa üçüncü kün eñ küçük kızından sorağan:

Qızım, ya sen meni ne qadar sevesiñ?

— Babaçığım, men sizni bir qaşık tuz qadar sevem, dep cevaplanğan küçük qızı. (BQT, s.205)

Qadimiy zamanlarda memleketlerniñ birinde bir dev peyda ola. Dev adiy degil de, demirden eken. O deşetli sesinen ayqırıp, afan-tufan köterip, memleketniñ başına misli körülmegen felâketler ketire. (G. s.207)

Camanaq köseleri Taqıl kösesini sandıqqa qoyıp, deñizge itip yibermek içün dağğa sıırıq kesmege keteler. Sandıq içindeki Taqıl kösesi bu arada yaqınlarda qoylarnıñ müñreşkenini eşitip, boğaz kerip qıçırmağa başlay:

— *İstemeyim,istemeyim, öldürseñiz de almam, qaldırsañız da almam ...*

Çoban sandıqqa yaqlaşıp:

— *Ne bağırasıñ, ne bereler de, ne almam deysiñ? dep soray.*

— *Maña zornen padişa qızını bermek isteyler, men onı almam, benim özümniñ sevimlim bar, istemeyim, istemeyim, dey. (KD. s,178-179)*

2.2.5. Bitiş Formelleri

Masalın sonunda, olayların sona erdiğini ifade eden yapılarıdır.

Sıçan bir daa yalvarıp baqa, amma iç bir çare tapalmay. Qoqlarnıñ böyle yapqanına sıçan açuvlana da:

— *Öyle olsa, geber de qal, men ketem, dep çıqıp kete. Söz diñlemegen asqıcı qoqla çamurğa boğula. (AQ. s, 30)*

Taqıl kösesi birbirinniñ artından sandıqlarnı deñizge itep yibere. Sandıqlar, biraz vaqıt yalday-yalday da, soñ, batıp keteler. (KD. s, 180)

— *Sen bizim padişalığımızğa büyük yardım ettiñ, dey de padişa fuqarege eki torba altın bere.*

— *Buniñ birsi ketirgen “tolaların” içün, diğeri de, senin aqlılıñ içün, dey.*

Şay etip, fuqare altınlarını evine alıp kete ve qorantasinen oñıp-ösip yaşay. (SA. s.198)

Şundan soñ padişa özünüñ yañlışını añlap, qızından afu sorağan ve büyük toy yapqan. (BQT.s, 206)

— *Elvida, babam! Elvida halqım! dep özünü ateşke taşlay. Demir dev irip başlay. Böyle etip, Gülcian babasını ölümden, halqını demir devniñ hışımından qurtara. (G.s.209)*

ç. Masalları anlatan ve dinleyenler halktan oldukları için, masalların dili sade anlaşılır Kırım Tatarcasıdır. Zaman zaman Kırım Tatarca ağız özellikleri de masallara yansımaktadır.

d. Masal metinlerinin içinde halk edebiyatının diğer türlerine de bazen rastlanmaktadır.

2.3. Kırım Tatar Masallarının Muhtevası Hakkında

Masallarda dinleyicinin dikkatini çekmek için olağanüstü unsurlara yer verilerek kendine özgü bir anlatım sergilenmektedir.

a. Masallarda olaylar ve zaman kavramının gerçek olaylardan, zamandan bağımsız bir şekilde işlediği görülür.

“Asqıcı Qoqla” masalında kukla, önce sahibi kızla, sonra çobanla, sığanla, hayvan bakıcılarıyla konuşur; çamaşır bile yıkar. Gülcian masalında, memlekete kötülük getiren demirden bir dev vardır, padişahın askerleri dev öldüremez. Demircinin kızı bir dağla konuşur, dağ ona akıl verir. “Köselerin Davası” masalında Taqıl kösesi, Camanaq köselerini kandırmak için denizin dibinde koyun sürüleri gördüğünü söyler. “Su Ayğırı” masalında geceleri denizden çıkan aygırın ağzında elmaslar vardır.

c. Masallarda sıradan insanların dışında konuşan, yürüyen, çeşitli işler yapan hayvanlar, devler, kuklalar vs. vardır ve masalın kahramanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

d. Masal kahramanlarının bazıları başka Türk boylarındaki gibi sembolik tipler olabilir. En küçük kız; akıllı, şanslı, iyiliği temsil eder (Bir Qaşık Tuz’daki gibi).

e. Masallarda kahramanlar genellikle başlangıçta başarısız gibi görünse de; bir yardımla, akıl veren kişilerle olayları olumlu yöne çevirir; kendini, ülkesini kurtarır. (Suv Ayğırı, Gülcian’daki gibi).

f. Kırım Tatar masallarında kızlar, en az erkekler kadar akıllı,

cesur ve zekidir. Yaptıkları ile takdir toplarlar, halkını kurtarırlar (Gülci-an, Bir Qaşıq Tuz’daki... gibi).

2.4. Kırım Tatar Masallarında Tipler ve Motif Sırası

Latince “typus” kelimesinin önce Fransızcaya sonra da diğer dil-
lere geçmiş şekli type (tip), sözlüklerde çok farklı anlam taşıyabilmekte-
dir. Masallar için kullanılan genel tip kavramı, Stith Thompson’ın yaptığı
“Tip, kendi varlığını bağımsız olarak koruyabilen geleneksel bir masal-
dır.” tanımıdır. Thompson’a göre tip, anlam bakımından bir başka masala
dayanmayan, bütünlüğe sahip anlatmaya dayalı bir türdür ve gerçekte
başka bir masalla birlikte anlatılabilir. Tek başına ortaya çıkabilmesi ona
bağımsızlık kazandırır. Tip, yalnızca bir motiften oluşabildiği gibi birkaç
motiften de oluşabilir (Bakırcı, 2010: 31).

E. Karagöz, “*Motif-Index Of Folk-Literature*” Kullanımı Ve
Karşılaşılan Bazı Sorunlara Çözüm Önerileri” adlı çalışmasında, sözlü
edebiyat türlerinde motifin ne olması gerektiği ve onun işlevleri üzerine
Stith Thompson, Max Lüthi, Propp, Sakaoğlu, İbrayev gibi daha birçok
halkbilimcinin görüş belirttiğini ifade ettikten sonra, motifi tanımlar:
*Motif en yalın ifadeyle anlatıcıların anlatı geleneğini devam ettirmesi-
ni sağlayan, anlatının en küçük yapı taşıdır. Daha anlaşılır bir ifadeyle,
maddenin parçalanamayan en küçük elementi atomsa anlatıların par-
çalanamayan en küçük elementi de motiftir* (2019: 76).

Bu çalışmada yer alan 3 Kırım Tatar masalının motif sıralaması
şöyledir:

Birinci Masal

1. *Asqıcı Qoqla*/İple Bağlı Kukla
2. İplerle bağlı bir kuklanın, sahibi olan kıza sinirlenerek evi terk
etmesi ve gururundan yardım kabul etmeyip boğulup ölmesi.
3. Motif sırası
 - a. Sahibine benzeyen güzel ama iplerle bağlı bir kukla, sahibine
kızıp evden gider.
 - b. Yolda önce bir çobana, sonra hayvan bakıcısına ve sonunda
bir sığana rastlar. Bunlarla aralarında geçen konuşma aynıdır. Kukla on-

lardan kendisine güzel kuklam demelerini ister ve kızları olursa ne ile besleyeceklerini sorar.

c. Sadece sıçanın cevabı kuklayı mutlu eder. Kukla, sıçanla gider. Günler geçer ve çamaşır yıkamak için bataklığın içinde bir yer bulurlar.

ç. Sıçan yiyecek bulmak için civardaki zenginlerin evine gider. Kukla ise çamaşır yıkarken kayıp düşer.

d. Etraftan geçen iki gence sesini duyuran kukla, gençlerden sıçana bu durumu anlatmalarını ister.

e. Gençler zenginin evine gidip, ev sahibine bir ses duyduklarını ve neler dediğini anlatırken evde gezinen sıçan bunları duyar.

f. Sıçanı görenler, onu öldürmek için peşine düşer. Sıçan da kuklayı kurtarmaya gider ama kukla bataklıkta kalmak için inat eder. Sıçana kendisini bırakıp gittiği için kızan kukla, sıçanın yardımını kabul etmez ve boğularak ölür.

İkinci Masal

1. *Köselerniñ Davası* / Köselerin Davası

2. Kırım'daki Camanak ve Takıl köylerindeki köselerin aralarında geçen çekişme ve Takıl kösesinin kurnazlık yaparak açgözlü Camanaq köselerini alt etmesi.

3. Motif sırası

a. Takıl kösesi ve Camanak köseleri hayvanlarına bakmak üzere çoban tutarlar. Parasını ödeme vakti gelince Takıl kösesi parasını ödemez.

b. Camanak köseleri ona bunun hesabını sormak isterler. Ama Takıl kösesi köyden sığırlarını da alıp qaçar. Gel zaman, git zaman günlerden bir gün Takıl kösesi bir sürü hayvan sürerek köyüne dönüp gelir. Bunu duyan Camanak köseleri; hoş geldine gidelim, bu kadar hayvanı nereden aldığını da anlarız, derler.

c. Bir süre sonra köye hayvanları ile geri gelen Takıl kösesi, onlara bir ders vermek ister. Camanaq köseleri onun yanına gelirler ve nasıl zengin olduğunu sorarlar. O da sığırını kestiğini, derisini dilimleyerek tasma yaptığını ve Akmescit'te her bir tasmayı altınla sattığını söyler.

ç. Camanak köseleri sığırlarını keserler, derisinden tasmalar yaparlar, Akmescit’e gidip satmaya çalışırlar ama nafiye. Hem sığırlarından olurlar hem paralarından. Takıl kösesine çok sinirlenirler ve köylerine dönerek ondan hesap sormak isterler.

d. Takıl kösesi bu sefer kaçamaz, tam öldürülecekken diğer köselerden son bir istekte bulunur. Kendisini bir sandığa koymalarını ve denize atmalarını ister. Camanak köseleri Takıl kösesini sandığa koyarlar ve denize atmak için sırık bulmaya dağa giderler.

e. Takıl kösesi kuzu seslerini duyar ve çobanlarına sesini duyurmak için bağırmaya başlar. Kendini kurtarmak amacıyla yalan söyler. Padişahın kızını istemediğini, başka sevdiği olduğunu bağırır sandık içinden. Çoban bunu duyar, sandığı açar, sen istemezsen ben isterim, çık sandıktan at beni denize, der. Takıl kösesi çobanı sandığa koyar, onun koyunlarını alır köye gider.

f. Camanak köseleri dağdan döner, sandığı denize atar, köylerine dönerler. Köyde Takıl kösesini görünce çok şaşırırlar. Neler olduğunu sorarlar. Takıl kösesi onlara, sandıkla denize düşünce denizin dibinde koyun sürüleri gördüğü, koyunları alarak köye döndüğü yalanını söyler. Camanak köseleri, Takıl kösesinin tuzağına düşerler. Takıl kösesinden kendilerine sandık yapmasını ve denize atmasını isterler. Takıl kösesi onlara sandık yapar, onları denize atar. Aralarında alacak verecek kalmaz.

Üçüncü Masal

1. *Suv Aygırı /Su Aygırı*

2. Ülkenin birinde padişahın pazarda rastladığı akıllı ama parası olmayan bir adama rastlaması, adamın akli sayesinde padişahın istediği parayı alması; bu adamın bir su aygırının geceleri ağzı elmaslarla dolu bir şekilde denizden çıktığını görüp, o elmasları aklını kullanarak aygırdan alıp padişaha vermesi ve sonunda padişah tarafından ödüllendirilmesi.

3. Motif Sıra

a. Bir padişah pazarda gezerken “aklım çok, sermayem yok” diyen bir adam görür. Adamı huzuruna çağıran padişah, istediği parayı ve

arabacılarını onun hizmetine verir. Adam da arabacılarla şehrin dışındaki kül tepesine ve deniz kıyısına gider.

b. Aysız gecede çalıların arasından denizi gözetlemeye başlar. Denizden ağzında parlak elmaslarla su aygırı çıkar, otlamak ister ama ağzını açınca elmaslar düşer ve küllere gömülür.

c. Birkaç gece bunları gören adam, külleri arabalara yığdırır, bahçesine getirir ve onları toprakla karıştırıp tuğla yapar. Tuğlaları güneşte kurutur. Arabacıları çağırıp tuğlaları padişaha götürür.

d. Sarayın bahçesine yığdırır ve padişahı çağırır. Padişah kendisini ayağına çağırılan bu fakir adama çok kızar. Adamdan hesap sormak ve bahçedekilerin ne olduğunu öğrenmek için bahçeye çıkar.

e. Fakir adam elmas getirdiğini söyler ve tuğlaları kırmaya başlar. Padişah bu fakir adamı odasına çağırır ve işin aslını öğrenir. Hem halkına hem padişahlığa bu iyiliği yaptığı için, fakir adama iki torba altın verir. Adam da ailesiyle bolluk içinde mutlu bir şekilde yaşar.

Sonuç

Sözlü gelenek kültürünün kuşaklar arasındaki bağı kuvvetlendiren en önemli unsurlarından biri olan masal ve onu anlatma geleneği, toplumlar ne kadar zor şartlarda yaşarlarsa yaşasınlar devam etmektedir. Kimi zaman çocuklara yaşanılan iyi ya da kötü bir olay karşısında ne yapmaları gerektiğini öğretici bir üslupla, kimi zaman olağan üstü motiflerin etkileyici ve dikkat çekici gücünü kullanarak kendinden sonraki kuşaklara miras bırakılan sözlü kültür ürünleri, zamanla değişikliklere uğrasalar da önemlerinden bir şey kaybetmemektedir.

Halk edebiyatının türleri içinde önemli bir yeri olan masalların Kırım'da da en belirgin özelliğinin dikkat çekiciliği arttırmak için olağan üstü olaylardan yararlanmak olduğu görülmektedir. Örneğin “Asqıcı Qoqla” masalında kuklanın konuşması, çamaşır yıkaması; Gülcian masalında, demirden bir devin olması ve demircinin kızının bir dağla konuşup devi öldürecek yolu öğrenmesi; “Köselerin Davası” masalında Taqıl kösesinin, denizin dibinde koyun sürüleri gördüğünü söylemesi; “Su Aygırı” masalında geceleri denizden çıkan aygırın ağzında elmasların olma-

sı gibi. Aynı zamanda bu masallarda sıradan insanların dışında konuşan, yürüten, çeşitli işler yapan hayvanlar, devler, kuklalar vardır ve masalın kahramanı ya da kahramanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Masallarda belli bir zaman ifadesi bulunmadığı ve “eski zamanlarda, kadimî zamanlarda” gibi kalıp sözler zaman için kullanıldığı görülmektedir.

Genel olarak Kırım Tatar masallarının çoğu nesir şeklindedir ve okuyucu/dinleyicinin dikkatini çekmek için bazılarının, anlatıcının meziyetine göre nesir-nazım karışık hâlde anlatıldığı bilinmektedir. Burada incelenen masallar nesir şeklinde olup, birbirini takip eden cümlelerde seci ve alliterasyon kullanılarak dinleyicilerin dikkati çekilmek istenmektedir.

Masalların başında, ortasında ve sonunda bulunabilen ve kalıp ifadeler olan formeller, anlatıcının hünerlerini gösterdiği yerlerdir. Masal başındaki formellerin, kısa ve sade olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmada 4 başlıkta incelenen formeller her metinde farklı örneklerle karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmadaki masallarda kahramanların genellikle başlangıçta başarısız gibi görüldüğü, akıl veren kişilerin yardımlarıyla başarılığını ortadan kaldırılıp cesaretleri ile olayları olumlu yöne çevirdikten sonra kendisini ve ülkesini kurtardıkları göze çarpmaktadır (Suv Ayğırı, Gülcian’daki gibi).

İncelenen Kırım Tatar masallarında öne çıkan bir başka önemli nokta da kızların, en az erkekler kadar akıllı, cesur ve zeki olmalarıdır. Gösterdikleri cesaret ve akıllıca hareket etmeleri sayesinde haklını kurtaran kızlar, hem ailelerinin hem de kendi halkının gözünde unutulmaz kahramanlardır (Gülcian, Bir Qaşır Tuz’daki... gibi).

Kısaltmalar

AQ : Asqıcı Qoqla (Masal)

KD : Köşeleriñ Davası (Masal)

SA : Suv Ayğırı (Masal)

BQT : Bir Qaşır Tuz (Masal)

G : Gülcian (Masal)

DQTAS : Dobruca Kırımtatar Ağzı Sözlüğü (I-II-II Cilt)

QTRUL : Qırımtatarca-Rusça-Ukraince Luğat

TDTEA : Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi

Kaynaklar

Bakırcı, Nedim (2012). *Kırım Tatar Masalları*, Konya: Kömen Yayınları.

Bekirov, Cafer (1999). “Masallar”, *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Kırım Türk-Tatar Edebiyatı*, 13. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı.

_____ (1991). *Qırımtatar Halq Ağzı Yaraticılığı Hrestomatiya*, Taşkent: Ukituvçı Neşriyatı.

_____ (1998). *Qırımtatar Bala Edebiyatınıñ Hrestomatiyası*, Simferopol: Qırımdevokuvpedneşir Neşriyatı.

Camanaqlı Kerim ve Amet Usein (2008). *Qırımtatar Halk Masalları*, Simferopol: Qırımdevokuvpedneşir Neşriyatı.

Edemova, Uriye (2008). *Dünya Halklarının Masalları*, Simferopol: Kırımdevokuvpedneşir.

Fazıl, Rıza ve Saffer Nagayev (2001). *Qırımtatar Edebiyatınıñ Tarihi*, Simferopol: Qırım Devlet Oquv-Pedagogika Neşriyatı.

Fisher, Alan (2009). *Kırım Tatarları* (Çev. Eşref. B. Özbilen), İstanbul: Selenge Yayınları.

Hülâgü, Metin (2004). “Kırım Hanlığı’nın Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri (1441-1783)”, *Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı), 31 Mayıs-4 Haziran 2004, Akmesit, Ukrayna, Kırım. s. 321.

Işıktaş Sava, Işılay (2008). *W. Radloff’un Derlemelerinde Kırım Tatar Türkçesinin Özellikleri*, Gazi Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Karagöz, Erkan (2019). “ ‘Motif-Index Of Folk-Literature’ Kul-

lanımı Ve Karşılaşılan Bazı Sorunlara Çözüm Önerileri”, *Millî Folklor* 124, s.75-90.

Karahan, Saim Osman (2011). *Dobruca Kırım Tatar Ağzı Sözlüğü I-II-II Cilt*, Köstence.

Kırimal, Edige (1970). “Kırım Türkleri”, *Emel İki Aylık Fikir-Kültür Dergisi* 59, s. 11-15

Kırımoğlu, Mustafa Abdülcemil (2004). *Kırım Tatar Millî Hareketinin Kısa Tarihi*, Çev. Hakan Kırımlı, Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, s.17-30.

Kurat, Akdes Nimet (2002). *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Murat Kitabevi Yayınları, s. 203-273.

Sibgatullina, Elfine (2005). “Doğumunun Yüzüncü Yılında Kırım Tatar Folklorcusu Kerim Camanaqlı”, *Millî Folklor* 65, s. 37- 39. ([http:// www.millifolklor.com/tr/ sayfalar /65/ 65. pdf# page=37](http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/65/65.pdf#page=37)).

Şamlıoğlu, Elif Serra (2013). *Kırım Tatar Masalları Üzerine Bir İnceleme*, Ege Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

TDTEA (1999). *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kırım Türk-Tatar Edebiyatı, 13. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı.

Useinov, S. (2008). *Qırımtatarca-Rusça-Ukraince Luğat*, Aqmescit: “Tezis” Neşriyat Evi.

Veliyev, Ablaziz (1990). “Akıllı Kirpinen Ayneci Tilki”, *Kırım Tatar Halk Masalları*, Taşkent,

Yüksel, Zühal (2005). *Kırım Tatar Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Ankara: Semih Eğitim Kültür Yayınları.

_____ (2012). *Kırım Tatar Şairi Hamdi Giraybay*, Ankara: Grafik Yayınları.

KIRIM TATAR MASALLARINDAN ÖRNEKLER

ASQICI QOQLA¹

(Özgün Metin)

Bir zamanda bar eken, bir zamanda yoq eken, quvurçiq saçlı bir qızın özüne beñzegen pek dülber, amma pek de asqıcı bir qoqlası bar eken.

Bir kün köyde toy ola. Qızçiq qoqlasını dolap içine saqlap, özü toyğa kete. Toydan qayıp kelgen soñ oynamaq içün dolaptan qoqlasını ala. Baqsa ne körsin, qoqlası közlerini suvlandırıp ağlap otura eken...

Qızçiq:

— Kel mında benim güzel qoqlacığım, men seni pek sağındım, nege ağlaysın? dey. Amma qoqla oña yaqın barmaq bile istemey. Onıñ qızçıqqa canı ağırğan.

— Ne içün özün toyğa kettiñ de meni alıp ketmedin? dey qoqla.

Qızçiq, bir daa barğanda seni de alıp keterim, dese de, qoqla qız-
nıñ qabaatını bağışlamay. O, kene de ağlamağa başlay.

Soñ qızçiq ökelenip qoqlasına bir şamar ura. Qoqla ağlap-sızlap bir daa kelmeycek olıp çıqıp kete. Köyden tışqa çıqa, yolda oña bir çoban rastkele.

— Selâm aleyküm çoban aqay, dey.

Çoban:

— Aleyküm selâm, qoqlaçiq, dey.

Qoqla:

— Vay qoqlaçiq dep, horlamasañız, ne ola ya? dep incına.

1 Veliyev, A. (1990). *Aqıllı Kirpinen Ayneci Tilki*. Taşkent: Çolpan. s. 30-34

Çoban:

— Aysa ne deyim ya? dep soray.

Qoqla:

— Aleyküm selâm güzel qoqla, degen olsañız, men siziñ qızıñız olır edim, dey.

Çoban:

— Vay, aysa bilmedim. Şay aytayım da kel qızım ol, güzel qoqla, dey.

Qoqla:

— Men siziñ qızız olsam, maña ne aşatacaqsıñız? dep soray.

Çoban:

— Ne canıñ istese onı. Menim qoyum çoq, süt, yağ, et aşarsıñ. Saña ne deseñ onı alırım, dey.

Qoqla ellerini bılaştırmaq kerek olacağını tüşünip razı olmay ve sağlıqlaşıp öz yoluna devam ete. Kete kete bir tuvarçığa rastkele.

— Selâm aleyküm, tuvarçı aqay, dey.

Tuvarçı:

— Aleyküm selâm, qoqlaçıq, dey.

Qoqla:

— Qoqlaçıq dep, horlamasañız ne ola ya? dep incına.

Tuvarçı:

— Ya ne deyim? dey.

Qoqla:

— Aleyküm selâm güzel qoqla, degen olsañız, men siziñ qızıñız olır edim, dey.

Tuvarçı:

— Kel, güzel qoqla, benim qızım ol, dey.

Qoqla qulaq asmay çıqıp kete. Kete-kete bir sıçanğa rastkele.

Qoqlq:

— Selâm aleyküm, sıçan, dey.

Sıçan:

— Aleyküm selâm, güzel qoqla, dey.

Qoqla:

— Men seniñnen yaşasam, maña ne aşatırsın? dep soray.

Sıçan:

— Men keter, baylarnıñ evine barır, başlanmağan bal bardaqlarından yağ alıp kelirim. Biz pek güzel yaşarmız, dey. Qoqla razı ola. Sıçanınıñ qobasında sıçannen yaşap başlaylar.

Bir qaç künler keçken soñ, çamaşır yuvmaq kerek ola.

Qoqla sıçanğa:

— Bir suv olğan yerge barsaq, urbalarımıznı yuvar edik, dey.

Sıçan:

— Men bir araba yapayım da, arabanen ketermiz, dey.

Sıçan bir sernik qutusu, eki boş maqara, tahta parçaları ve çubuqlar ketirip, bir arabaçıq taqıştıra. Ve kene de:

— Men yekmek içün eki qaraman öküz ketireyim, sen çamaşırlarnı boğçalap tur, dey.

O, ketip, eski ve dım evniñ tübünden eki dane qara qoñuz tutıp ketire. Olarnı boylasap, arabağa yeke.

Qamçını qoluna ala ve qoqlağa:

— Aydı, ketir çamaşırlarnı da, otur arabağa, dey.

Qoqla arabağa mine.

Ekisi qoñuzlarnı aydap keteler. Kete-kete bir avut yanına barıp toqtaylar. Sıçan bir çette qoñuzlarnı tuvarıp qoqlağa:

— Sen bu yerde toqtap tur, men şey yuvmaq içün qolaylı bir yer baqayım. Sen soñ çamaşırlarnı alıp kelirsin, dep kete. Avut kenarına bir bir tuvar izi içine toplanğan suvnı köre. Ondan daa oñaytlı bir yer tapal-may. Qoqlanı şu yerge çağıra. Qoqla kelip şeylerini yuvıp başlay.

Canı sıqılğan sıçan:

— Sen bu yerde çamaşırlarnı yuvatup, men baylarnın evine barıp, aqşamlıq aşamağa bir şeyleralıp keleyim, dep çıqıp kete.

Sıçan ketken soñ, qoqla şeylerni yuvayatqanda ayağı tayıp çamur

içine baqa. Başı da, qolları da çamurğa çoma ve ondan çıqalmay, bağıra başlay. O yerden keteyatqan eki yaş, qoqlanıñ sesini eşiteler.

— Düptüz-düptüz, ayaqları şaltır-şaltır, bay evine barsañız, sıçan-nı körseñiz, güzel qoqla qırq qulaç çamurğa tüşken deseñiz! dey.

Yaşlay baynıñ evine baralar, biraz laf etken soñ yolda eşitkenlerini qonaqbayğa aytalar, lâkin kim olğanını körmedik, deyler.

Bu vaqıt sıçan ev töşeginde yüre eken. Bu laflardan o işniñ aslını añlay. Şaşqanından ev ortasına atılıp çıqa. Evdekiler onı körip, elline rast kelgen şeyni alıp, sıçannı öldürmek peşine tüşeler. Sıçan çapqalay, teşik aray. Bir-eki sipirtki aşğan soñ, özüne ufaq bir teşikçik tapıp, anda kirip kete. O, bir şeyge baqmadan, çapa-çapa doğru avut yanına bara. Baqsa ne körsin, qoqlanıñ sesi qarılğan, alsız bir vaziyette çamur içinde yata. Sıçan qoqlağa yaqıncana barıp:

— Qolunı uzat, çamurdan çekip çıkarayım, dey. Qoqla uzatmay oña canı ağırğanını ayta. Çünki çoqtan beri bağıraqlasa da, sıçan kelme-gen eken.

Sıçan özünüñ dostu qoqlağa yalvaruvnen:

— Güzel qoqla, qoluñnı uzat, seni qurtarayım, dey.

Qoqla kene de sözünden taymay:

— Yoq, uzatmam, dey.

Sıçan bir daa yalvarıp baqa, amma iç bir çare tapalmay. Qoqlanıñ böyle yapqanına sıçan açuvlana da:

— Öyle olsa, geber de qal, men ketem, dep çıkıp kete. Söz söz diñlemegen asqıcı qoqla çamurğa boğula.

İPLE BAĞLI KUKLA

(Aktarma Metin)

Bir varmış bir yokmuş. Kıvrıcık saçlı bir kızın kendisine benze-yen çok güzel ama çokça iple bağlı bir kuklası varmış.

Bir gün köyde düğün olmuş. Kız, kuklasını dolap içine saklayıp kendisi düğüne gitmiş. Düğünden dönüp geldikten sonra oynamak için

dolaptan kuklasını almış. Bir de bakmış ki ne görsün, kuklası gözleri ıslanmış bir şekilde ağlıyor.

Kızcağız:

— Gel buraya, benim güzel kuklacığım, ben seni çok özledim, niye ağlıyorsun, demiş. Ama kukla ona yaklaşmak bile istememiş. O, kıza çok gücenmiş.

— Niçin kendin düğüne gittin de beni götürmedin, demiş kukla.

Kızcağız, bir daha giderken seni de götürürüm, dese de kukla kızın hatasını affetmemiş. O, tekrar ağlamaya başlamış.

Sonra kız, öfkelenip kuklasına bir tokat atmış. Kukla, ağlaya sızlaya bir daha gelmemek üzere çıkıp gitmiş. O, köyün dışına çıkmış ve yolda bir çobana rastlamış.

— Selâmünaleyküm çoban bey, demiş.

Çoban:

— Aleykümselam kuklacık, demiş.

Kukla:

— Vay kuklacık diye beni küçük görmeyin ne olur, diye incinmiş.

Çoban:

— Öyleyse ne diyeyim peki, diye sormuş.

Kukla:

— Aleykümselâm, güzel kukla, deseydiniz, ben sizin kızınız olur-
dum, demiş.

Çoban:

— Öyle olduğunu bilmedim, öyle söyleyeyim de, gel kızım ol, güzel kukla, demiş.

Kukla:

— Ben sizin kızınız olsam, bana ne yedirirsiniz, diye sormuş.

Çoban:

— Canın ne isterse onu. Benim koyunum çok; süt, yağ, et yersin. Sana ne dersen onu alırım, demiş.

Kukla, ellerini kirletmek gerekeceğini düşünüp razı olmamış ve

vedalaşıp kendi yoluna devam etmiş. Gide gide bir sığır çobanına rast gelmiş.

— Selamünaleyküm sığır çobanı bey, demiş.

Sığır çobanı:

— Aleykümselam kuklacık, demiş.

Kukla:

— Kuklacık diyerek beni küçük görmeyin ne olur, diye incinmiş.

Sığır çobanı:

— Öyleyse ne diyeyim peki, demiş.

Kukla:

— Aleykümselam güzel kukla, deseydiniz, ben sizin kızınız olur-
dum, demiş.

Sığır çobanı:

— Gel güzel kukla, benim kızım ol, demiş.

Kukla, ona kulak asmamış, çıkıp gitmiş. Gide gide bir sıçana rast gelmiş.

Kukla:

— Selamünaleyküm sıçan, demiş.

Sıçan:

— Aleykümselam, güzel kukla, demiş.

Kukla:

— Ben seninle birlikte yaşarsam bana ne yedirirsin, diye sormuş.

Sıçan:

— Ben gider, zenginlerin evlerine varır, dokunulmamış bal bardaklarından yağ alıp gelirim. Biz pek güzel yeriz, demiş. Kukla, kabul etmiş. Sıçanın ininde sıçanla birlikte yaşamaya başlamışlar.

Birkaç gün geçtikten sonra, çamaşır yıkamaları gerekmiş.

Kukla, sıçana:

— Su olan bir yere gitsek, kıyafetlerimizi yıkardık, demiş.

Sıçan:

— Ben bir araba yapayım da araba ile gideriz, demiş.

Sıçan, bir kibrit kutusu, iki boş makara, tahta parçaları ve çubuklar getirip bir araba kurmuş. Ve gene de:

— Ben arabayı çekmesi için iki kahraman öküz getireyim, sen çamaşırları bohçalaya dur, demiş.

O, gidip eski ve nemli evinin dibinden iki tane kara tesbih böceği tutup getirmiş. Onları boyunduruğa sokup arabaya koşmuş.

Kamçıyı eline almış ve kuklaya:

“Haydi, getir çamaşırları da, otur arabaya, demiş.

Kukla, arabaya binmiş.

İkisi, kara tesbih böceklerini sürerek gitmişler. Gide gide bir bataklık yanına ulaşıp durmuşlar.

Sıçan bir kenarda koşumlarından çıkararak kuklaya:

— Sen burada dur, ben kıyafetleri yıkamak için uygun bir yer bakayım. Sen sonra çamaşırları alıp gelirsın, diye gitmiş. Bataklık kenarında bir inek sürüsünün izine toplanmış suyu görmüş. Ondan daha uygun bir yer bulamamış. Kuklayı buraya çağırılmış. Kukla gelip eşyaları yıkamaya başlamış.

Canı sıkılan sıçan:

— Sen burada çamaşırları yıkayadur, ben de zenginlerin evine gidip akşam için yemeğe bir şeyler alıp geleyim, diye çıkıp gitmiş.

Sıçan gittikten sonra kukla, eşyaları yıkarken ayağı kayıp çamurun içine düşmüş. Başı da kolları da çamura batmış ve oradan çıkamamış, bağırmaya başlamış. Oradan geçmekte olan iki genç, kuklanın sesini duymuşlar.

— Güm güm, ayakları tangır tungur, zengin evine giderseniz, sıçanı görürseniz, güzel kukla kırk kulaç çamura düşmüş dersiniz, demiş.

Gençler, zenginin evine varmışlar, biraz sohbet ettikten sonra, yolda işittiklerini ev sahibine anlatmışlar, lâkin kim olduğunu görmedik, demişler.

O anda sıçan evin döşemelerinde geziniyormuş. Bu sözlerden o, işin aslını anlamış. Şaşkınlıktan evin ortasına ev ortasından fırlayıp çıkmış. Evdekiler onu görüp, ellerine rast gelen eşyaları alıp, sıçanı öldür-

menin peşine düşmüşler. Sıçan koşuşturmuş, kaçacak delik aramış. Bir iki süpürge yedikten sonra, kendine ufak bir delik bulup, oraya girmiş. O, hiçbir şeye bakmadan, koşa koşa doğru bataklığın yanına varmış. Bakınca ne görsün, kuklanın sesi kısılmış, hâlsiz bir şekilde çamur içinde yatıyormuş. Sıçan, kuklanın yakınına gelip:

— Elini uzat, çamurdan çekip çıkarayım, demiş. Uzun zamandır bağırmasına rağmen, sıçan gelmediği için sıçana kırılan kukla, elini uzatmamış.

Sıçan dostu kuklaya yalvararak:

— Güzel kukla, kolunu uzat, seni kurtarayım, demiş.

Kukla yine de sözünden dönmemiş:

— Yok, uzatmam, demiş.

Sıçan bir daha yalvarmış, ama hiçbir çare bulamamış. O, kuklanın böyle yapmasına kızmış ve:

— Öyleyse geber de kal, ben gidiyorum, diye çıkıp gitmiş. Söz dinlemeyen, iplerle bağlı kukla çamurda boğulmuş.

KÖSELERNİN DAVASI²

(Özgün Metin)

Evel zamanların birinde Camanaq köyünde doquz köse, Taqıl köyünde bir köse olğan. Bu köseler, sığırlamızı birlikte baqtırayıq, dep bir tuvarcı tutqanlar. Tuvarcının aqqonı tölemek vaqtı kelgen, Camanaq köseleri baş tartmağanlar öz paylarını bergenler. Taqıl kösesi ise baş tartqan, bermeyim degen. Camanaq köseleri:

— A-a bermeycek olamı? dep açuvlanalar. Aysa biz oña cemaat kötegi çekermiz, deyler.

Camanaq köseleri çoqmar taqyaqlarını alıp, Taqıl kösesini kötek-lemege keteler. Keteler amma, cemaat kötegi aşaycağını eşitken Taqıl kösesi, sığırını ala da, köyden zuva.

Kel zaman, ket zaman, künlerden bir kün Taqıl kösesi bir sürü

2 Veliyev, A. (1990). *Aqıllı Kirpinen Ayneci Tilki*. Taşkent: Çolpan. s.177-180

mal aydap köyine qayıp kele. Bunu eşitken Camanaq köseleri, hoş keldige barayıq, azır mallarını qaydan alğanını da bilirmiz, deyler.

Camanaq köseleri, Taqıl kösesiniñ azbarındaki malları körgenlerinen, küncilikten tap delirecek derecege keleler.

Selâm-kelâmdan soñ Camanaq köselerinden biri, sorması ayıp olmasın, bu qadar malnı qaydan aldıñ? dey.

Taqıl kösesi, mısqılınen yılmayıp:

— Qaydan degeniñ ne ya? dey. Köyden çıqıp ketken soñ sığırımını soydım, gññünden tasma tildim, bu tasmalarını Aqmescitke alıp kettim, bazarda sattım, tasmaına bir altın aldım. E, tasma satıp bayımaq zor bir işmi?

Camanaq köseleri birağıznen:

Aysa biz de öyle yapayıq, tasma satmaq elverişli iş eken, deyler.

Taqıl kösesi olarnı qızıştırıp:

— Ebet, kâr ketirgen iş, tasmalı bir altın, bazarlıq etseñiz eki de berirler, dey.

Kâr, peşine tüşken Camanaq köseleri, evlerine qayıp keleler, bas-bas sığırarnı soyalar, gññlerinden tasma tasma tileler ve Aqmescitke tasma satmağa keteler. Lâkin Aqmescitni dört-beş aylanıp çıqsalar da, “tasma! tasma!” dep boğaz kerseler de, tasma alıcı tapılmay.

Ana, Camanaq köseleri, soñki paralarını masraf etip, aç ve açuvlı bir alda, köylerine qayıp keleler. Taqıl kösesini, köteklemek degil, öldürecek olalar. Oraq, çalgı, balta, çapanen silâlanıp, Taqıl kösesini öldürmege keteler. Taqıl kösesi bu seferinde ğaflet qalıp qaçamay ve qapqanğa tüşe. Camanaq köseleri onıñ yaqasından tutıp:

— Biz seni öldürürecekmiz, soñki sözüñni ayt! dep cekireler.

Taqıl kösesi:

— E, ne yapayım, qabaatım olğan soñ öldürecektersiz daa! dey. Amma benim sizge bir ricam bar, ümüt etem ki, yerine ketirirsiz.

Camanaq köseleri:

— Tez ayt, o da nasıl ricadır? deyler.

— Meni qoluñızdaki şü qorqunçlı silâlerden öldürmeñiz. Sandıqqa qoy da, deñizge taşlañız, eyisi boğulıp öleyim.

Camanaq köseleri Taqıl kösesini sandıqqa qoyıp, deñizge itip yibermek için dağğa sırtı kesmege keteler. Sandıq içindeki Taqıl kösesi bu arada yaqınlarda qoylarınñ müñreşkenini eşitip, boğaz kerip qıçırmağa başlay:

— İstemeyim,istemeyim, öldürseñiz de almam, qaldırsañız da almam ...

Çoban sandıqqa yaqlaşıp:

— Ne bağırasıñ, ne bereler de, ne almam deysiñ? dep soray.

— Maña zornen padişa qızını bermek isteyler, men onı almam, benim özümniñ sevimlim bar, istemeyim, istemeyim, dey.

Çoban, sandıqniñ qapağını açıp, köseni sandıqtan çıxara.

— Sen istemeseñ, men isteyim, qoyları baqıp tur, men sandıqqa kireyim, dey.

Taqıl kösesi, qoyları qydap, doğru azbarına alıp bara. Bu arada kelip qalğan Camanaq köseleri, sırtınen sandıqni deñizge itip yibereler ve özleri, Taqıl köyinden keçip Camanaqqa barmaq için yolğa çıxalar. Baqsalar ne körsinler, Taqıl kösesi azbar içinde koy sağıp otura.

— Olân, biz seni öldürgen edik, sen kene qaydan çıqıp keldiñ, deyler. Bu qoyları qaydan aldın?

— Sizniñ kibi dostlarım olğanda bayımaq zor mesele mi? dey Taqıl kösesi. Siz sandıqni yibergende men “ğırq-ğırq” dep suv töbündeki qoyları saya edim. Su töbünde qoy süri-süri. Er birisinde qırq qoy. Ana benim “ğırq-ğırq” degenim sürü de şu edi. Qırq sürü qoyı sayıp, evge ketirdim.

Açköz köseler:

— Deñizde daa qoy qaldımı? dep soraylar.

— Yalıda qum, deniz tübinde qoy, dep Taqıl kösesi Camanaq köselerini qızıştıra. -Tez tez birer sandıq yaptırınız da, qoy ziyaretine ketiniz.

Camanaq köseleri, birer dane sandıq yaptırıp, deniz yalısına yanaştırıp qoyalar. Bundan soñ Taqıl kösesine kelip:

— Yardım et, sandıqlarını deñizge ite, deyler.

Taqıl kösesi:

— Eyilikke kemlik yapılmaz, yardım eteyim! dey. Endiden soñ bizim aramızda bir vaqıt dava olmaz, dep qoşa.

Taqıl kösesi birbirinniñ artından sandıqlarını deñizge itep yibere. Sandıqlar, biraz vaqıt yalday-yalday da, soñ, batıp keteler.

KÖSELERİN DAVASI

(Aktarma Metin)

Eski zamanların birinde Camanak köyünde dokuz köse, Takıl köyünde bir köse varmış. Bu köseler, sığırlarımızı birlikte baktıralım, diye bir sığır çobanı tutmuşlar. Sığır çobanının hakkını ödeme zamanı gelmiş, Camanak köseleri inat etmemişler, kendi paylarına düşeni vermişler. Takıl kösesi ise inat etmiş, vermiyorum, demiş. Camanak köseleri sinirlenerek:

— Aaa, vermek istemiyor mu? Öyleyse biz ona mahalle dayağı çekeriz, demişler.

Camanak köseleri, ucu topuzlu sopalarını alıp, Takıl köseyi dövmeye gitmişler. Gitmişler, ama mahalle dayağı yiyeceğini duyan Takıl kösesi, sığırını almış ve köyden kaçmış.

Gel zaman, git zaman günlerden bir gün Takıl kösesi bir sürü hayvan sürerek köyüne dönüp gelmiş. Bunu duyan Camanak köseleri; hoş geldine gidelim, hazır hayvanları nereden aldığını da anlarız, demişler.

Camanak köseleri, Takıl kösesinin bahçesindeki hayvanları görür görmez kıskançlıktan tam delirecek hâle gelmişler.

Selâm kelâmdan sonra, Camanak köselerinden biri, Sorması ayıp olmasın, bu kadar hayvanı nereden aldın, demiş.

— Takıl kösesi alaycı bir şekilde gülümseyerek:

— Nereden dediğin nedir ki? Köyden çıkıp gittikten sonra sığırımı kestim, derisinden tasma dilimledim, bu tasmaları Akmescit'e götürüp, pazarda sattım, tasmaasına bir altın aldım. E, tasma satıp zenginleşmek zor bir iş mi, demiş.

Camanak köseleri bir ağızdan:

— Öyleyse biz de öyle yapalım, tasma satmak kazançlı işmiş, demişler.

Takıl kösesi onları daha da kışkırtarak:

— Evet, kâr getiren bir iş, tasma bir altın, pazarlık ederdeniz iki de verirler, demiş.

Kâr peşine düşen Camanak köseleri, evlerine dönüp gelmişler, bütün dolduran sığırlarını kesmişler, derilerinden tasma dilimlemişler ve Akmescit'e satmaya gitmişler. Fakat Akmescit'i dört beş kere dolansalar da “tasma, tasma” diye boğaz patlatsalar da tasmalara alıcı bulunmamış.

İşte, Camanak köseleri, son paralarını da harcayıp, aç ve sinirli bir şekilde köylerine dönüp gelmişler. Takıl kösesini dövmek bir yana, öldürmeye niyetlenmişler. Orak, tırpan, balta, çapa ile silahlanıp Takıl kösesini öldürmeye gitmişler. Takıl kösesi bu defa gafil davranıp kaçmamış ve kapana sıkışmış. Camanak köseleri onun yakasından tutup:

— Biz seni öldüreceğiz, son sözünü söyle, diye bağırmışlar.

Takıl kösesi:

— Ee, ne yapayım, kabahatim olduktan sonra öldüreceksiniz tabii! Ama benim sizden bir ricam var, umarım yerine getirirsiniz, demiş.

Camanak köseleri:

— Çabuk söyle, ne istiyorsun, demişler.

— Beni elinizdeki bu korkunç silahlarla öldürmeyin. Sandığa koyun ve denize bırakın, en iyisi boğulup gideyim, demiş.

Camanak köseleri, Takıl kösesini sandığa koyup, denize itivermek için dağa sırik kesmeye gitmişler. Sandık içindeki Takıl kösesi bu arada yakınlarda koyunların meleştiğini duyup, boğazını temizleyip bağkırmaya başlamış:

— İstemem, istemem, öldürseniz de almam, bıraksanız da almam...

Çoban sandığa yaklaşıp:

— Ne bağkıryorsun, ne veriyorlar da neyi almam diyorsun, diye sormuş.

— Bana zorla padişahın kızını vermek istiyorlar, ben onu almam, benim kendi sevgilim var, istemiyorum, istemiyorum, demiş.

Çoban, sandığın kapağını açıp köseyi sandıktan çıkarmış.

— Sen istemezsen ben isterim, koyunlara bakadur, ben sandığa gireyim, demiş.

Takıl köse, koyunları sürerek doğru bahçesine götürmüş. Bu arada geri gelen Camanak köseleri, sırikla sandığı denize itivermişler ve Takıl köyünden geçip Camanak’a varmak için yola çıkmışlar. Baktıklarında bir de ne görsünler, Takıl kösesi bahçe içinde koyun sağıyor.

— Ulan, biz seni öldürmüştük, sen yine nereden, çıkıp geldin. Bu koyunları nereden aldın, demişler.

— Sizin gibi dostlarım olduktan sonra, zengin olmak zor iş mi? Siz sandığı iteklerken ben “gırk gırk” diyerek suyun dibindeki koyunları sayıyordum. Suyun dibinde koyun sürü sürü. Her birinde kırk koyun. İşte benim “gırk gırk” dediğim sürü de buydu. Kırk sürü koyunu sayıp eve getirdim, demiş.

Açgözlü köseler:

— Denizde daha koyun kaldı mı, diye sormuşlar.

Takıl kösesi, sahilde kum, deniz dibinde koyun, diye, Camanak köselerini daha da kızıştırmış. Hemen birer sandık yaptırın ve koyun ziyaretine gidin, demiş.

Camanak köseleri birer tane sandık yaptırıp deniz kenarına yanaştırıp bırakmışlar. Ondan sonra Takıl kösesine gelip:

— Yardım et, sandıkları denize itekle, demişler.

Takıl kösesi:

— İyiliğe kötülük, yapılmaz, yardım edeyim. Şimdiden sonra bizim aramızda hiçbir zaman dava olmaz diye koşmuş.

Takıl kösesi birbiri ardına sandıkları denize itip göndermiş. Sandıklar bir zaman yüzmüş, sonra da batıp gitmiş.

SUV AYĞIRI³

(Özgün Metin)

Bir zamanda yaşağan bir padişa kezinmege çıqqanda, vezirlerinen beraber bazarğa da kire. Bazarnı seyir etip yürgen vaqıttı nasıldır bir adamnıñ bar sesinen:

— Ey, aqıl çoq, sermiya yoq! Aqıl çoq, sermiya yoq! Dep bağırıp yürgenini köreler. Bu sözler pasişanı meraqlandıra. O, vezirlerini yollap, “bar çağırınız o adamnı, ne içün böyle bağırıp yürgenini bileyik” dey. Vezirler barıp, şu fuqare adamnı padişağa alıp keleler.

— Ne içün öyle sözler ayıp qıçqırıp yüresin? dep soray padişa ondan.

— Mende aqıl çoq, sermiya yoq, dey fuqare.

— Saña ne kerek? dey padişa.

— Birqaç dane atlı araba kerek, dey fuqare.

— Yahşı. Men saña bir qaç atlı araba bereyim. Aqlıñ ne qadar çoq olğanını soñ körmiz, dey padişa.

Şay etip, padişa fuqarege arabacılarını yibere. Fuqare olarnı şerniñ çetindeki kül obasına alıp kete ve andan deniz yalısının otlı bir yerine kül taşıta. Bir qaç künden, yalığa yeterlik derecede kül taşılğan soñ, fuqare arabacılarını qaytara. Özü ise bulutlı, aysız gecelerni bekley.

Böyle gecelerniñ birinde o yalıdaki çalılar arasına gizlene. Birazdan baqsa ne körsin, denizden ağzında elmaz taşlar olğan suv ayğır rı çıqa. O, etrafını yarıqlatqan elmaz taşlarını yerge qoyıp, otlaycaq ola. Amma kıymetli taşlar kül içine kömülip keteler. Suv ayğır keri qayıp, diñgizge çoma ve ağzına elmaz taşlar alıp, kene yalığa çıqa. O, otlayım değende, taşlar kene külge tüşip, kömilip keteler.

Böyleliknen, suv ayğır bu areketlerini toqtamay tekrarlap tura. O, deniz tübinden ne qadar elmaz taşı çıkarğan olsa, episi kül içine kömülip kete. Fuqarenin de maqsadı bu eken. O, pek quvanıp evine qayta.

Ertesi künü kene öyle ola. Otlamağa çıqqan suv ayğırınıñ ketir-

3 Veliyev, A. (1990). Aqıllı Kirpinen Ayneci Tilki. Taşkent: Çolpan. s.196-198

gen qıymetli taşçıqları ep külge kömüle. Ayğır otlap olamadan deñizge qaytabere.

Böyle çoq geceler keçe. Kül içinde endi pek çoq elmaz toplana.

Fuqare arabcılarını bir daa yalı boyuna ketirip, mında tökülgen külni arabalarğa yükletip, özünüñ azbarına taşıta. Soñ o, şu külge topraq qoşıp, ondan tola yapabaşlay. Yapıp bitirgen soñ tolalarını qurutmaq içün küneşke qrşu tizip qoya.

Tolalar quruğan soñ fuqare olarnı arabalarğa yükley, padişanıñ saryına alıp kele.

Saray azbarına kirgen soñ o, padişanı çağırta.

Padişa: Meni ayağına çağırtqan kim? dep açuvlana, pencere yanına bar. Baqsa, azbarda anavı fuqare tura. Onıñ yanında ise tola yüklü arabalarını köre.

— Bu da ne marazlı şeyi eken, dey de meraqlanıp azbarğa çıqa.

— Men bu arabalarğa yüklep, sizge elmaz alıp keldim , padişam,qabul etiniz, dey fuqare.

— Elmaz degeniñ, bu tolalarını? Ne, meni küldürmek isteysiñmi? Anavı darağaçqa asılacaqğıñdan haberin barmı, pezevenk? dep açuvlana padişa.

— Yoq, padişam, men sizni aldatmayım, mına baqıñız, dey de fuqare, arabadan bir tolanı alıp, padişanıñ közü öğünde ortasından ekige böle.

Padişa közlerine inanmay. Aqıqaten de, tolanıñ içinden yıltırıp, elmaz taş çıqa. Şay der ekeç, fuqare bir tolanı da alıp parçalay. Onıñ içinden de elmaz çıqa.

Paişa sevingeninden şu yerde arabalarını boşatmaqını emir ete. Fuqareni ise özünüñ odasına davet etip, ondan, bu elmaz taşlarını nasıl tapqanını soray. Fuqare padişağa episini anlata.

— Sen bizim padişalığımızğa büyük yardım ettin, dey de padişa fuqarege eki torba altın bere.

— Bunıñ birsi ketirgen “tolalarıñ” içün, diğeri de, senin aqlıñ içün, dey.

Şay etip, fuqare altınlarını evine alıp kete ve qorantasinen oñıp-ösip yaşay.

SU AYGIRI (Aktarma Metin)

Bir zamanlar bir padişah gezmeye çıktığında, vezirleri ile birlikte pazara da girmiş. Pazarı seyredip dururken kim olduğunu bilmedikleri bir adamın var olan bütün sesiyle:

— Ey akıl çok, sermaye yok! Akıl çok, sermaye yok, diye bağırdığını görmüşler. Bu sözler padişahı çok meraklandırmış. O, vezirlerini yollayarak “Gidip çağırın o adamı, niçin böyle bağırp dolaştığını öğrenelim!” demiş. Vezirler gidip bu fakir adamı padişaha getirmişler.

— Niçin öyle sözler söyleyip bağırarak dolaşıyorsun, diye sormuş Padişah, ona.

— Bende akıl çok, sermaye yok, demiş fakir.

— Sana ne gerekli, demiş padişah.

— Birkaç tane atlı araba gerek, demiş fakir.

— Güzel. Ben sana birkaç araba vereyim. Aklının ne kadar çok olduğunu sonra görürüz, demiş padişah.

Padişah, dediğini yaparak, fakire arabacılarını göndermiş. Fakir, onları şehrin kıyısındaki kül tepesine götürmüş ve oradan deniz kıyısının ateşli bir yerine kül taşıtmış. Birkaç gün sonra, kıyıya yeteri kadar kül taşıdıktan sonra, fakir arabacıları geri göndermiş. Kendisi ise bulutlu, aysız geceleri beklemiş.

Böyle gecelerin birinde o, kıyıdaki çalıların arasına gizlenmiş. Biraz sonra bir bakmış ki ne görsün, denizden ağzında elmas taşlar olan su aygırı çıkıyormuş. O, etrafını aydınlatan elmas taşları yere koyup otlamak istemiş. Ama kıymetli elmas taşlar kül içinde gömülüp gitmişler. Su aygırı geri dönüp, denize dalmış ve ağzına elmas taşlar alıp, yine kıyıya çıkmış. O, otlayayım derken, taşlar yine küle düşüp, gömülüp gitmiş.

Böylece su aygırı bu hareketleri durmadan tekrarlamış. O, deniz

dibinden ne kadar elmas taşı çıkardıysa, hepsi kül içine gömölüp gitmiş. Fakirin de amacı buymuş. O, çok sevinip evine dönmüş.

Ertesi gün yine böyle olmuş. Otlamaya çıkan su aygırının getirdiği kıymetli taşlar hep küle gömölüyormuş. Aygır otlayamadan denize geri dönmeye devam etmiş.

Böyle pek çok gece geçmiş. Kül içinde artık pek çok elmas toplanmış.

Fakir, arabacıları bir daha su kenarına getirip, burada dökülen külü, arabalara yükletip kendi bahçesine taşıtmış. Sonra o, bu küle toprak katıp ondan tuğla yapmaya başlamış. Yapıp bitirdikten sonra, tuğlaları, kurutmak için güneşe karşı dizip koymuş.

Tuğlalar kuruduktan sonra fakir, onları arabalara yükleyip, padişahın sarayına getirmiş. Sarayın bahçesine girdikten sonra o, padişahı çağırtmış.

Padişah, beni ayağına çağırtan kimdir, diyerek kızmış; pencerenin yanına gelmiş. Baktığında bahçede işte o fakir durmaktaymış. Onun yanında ise tuğla yüklü arabaları görmüş.

— Bu da nedir böyle acaba, demiş ve merak edip bahçeye çıkmış.

— Padişahım, ben bu arabalara sizin için elmas yükleyip, getirdim, demiş fakir.

— Elmas dediklerin bu tuğlalar mı? Yoksa sen benimle alay mı ediyorsun? Şu darağacına asılacağından haberin var mı, utanmaz, diye kızmış padişah.

— Yok, padişahım, ben sizi kandırmıyorum, işte bakın, demiş fakir ve arabadan bir tuğlayı alıp, padişahın gözü önünde ortasından ikiye bölmüş.

Padişah gözlerine inanamamış. Gerçekten de tuğlanın içinden parlayarak elmas taşı çıkmış. Böyle der demez fakir, bir tuğlayı daha parçalamış. Onun içinden de elmas çıkmış.

Padişah sevincinden oradaki arabaların boşaltılmasını emretmiş. Fakiri ise kendi odasına çağırıp, ona bu elmas taşları nasıl bulduğunu sormuş. Fakir, padişaha hepsini anlatmış.

— Sen benim padişahlığıma büyük yardım ettin, demiş ve fakire iki torba altın vermiş.

— Bunun birisi getirdiğın “tuğlalar” için, diğeri de senin aklın için, demiş.

Böylece fakir altınları evine götürür ve ailesiyle rahat bir ömür sürer.

MAKEDONYA TÜRK MASALLARI

Rabie RUŞİD *

1. Yrkler Hakkında

Esasen Yrk, abuk hareket eden, devamlı göç eden yani göçer demektir. Kelime anlamı da çabuk, hızlı demektir. Tarih içinde Yörüklerin bu hareketli yaşantılarından istifade edilmiş ve devamlı değişik yerlerde iskna tabi tutulmuşlardır. Rumeli ve Balkanlara da yayılışları tamamen bunun sonucudur (Doruk 1986: 119).

Atalarımızın yaşadıkları her yerde olduğu gibi burada da insanların hizmetine sundukları mimari eserlerin varlığı söz konusudur. Bütün saldırılara rağmen ayakta kalan camiler, köprüler, hanlar, hamamlar, çeşmeler, bize medeniyet inşa eden atalarımızı hatırlatmaktadır. 1354 yılında Osmanlılar'ın Rumeli'ye (suyun ötesine) geçmeleri ile bu topraklardaki maceramız başlamış olur. 1361'de Edirne alınmıştır. 364'de Sırsındığı zaferi ve 1389'da Kosova zaferi ile Makedonya'nın tamamı, Osmanlı Devleti'nin Rumeli Eyaleti hline gelmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da sahip olduğu toprakların, Balkanlar'da sahip olduğu topraklara göre daha az olduğu görülür. Yani, bu dönemde Osmanlı Devleti daha çok bir Balkan devletidir (şirvan 2000: 10).

Bu çalışmada var olan üç masal Doğu Makedonya'nın İştip şehrinde yaşayan Yörüklerden derlenmiştir. Derleme çalışmasının yazıya geçirilmesinde Yrk ağzı kullanılmıştır.

XIV.-XVI. yüzyılları arasında Yrkler, Osmanlı Devleti'nin izlediği iskn stratejisi sonucu Karaman'dan (Karamanoğlu Beyliği sı-

* şair-Yazar ve Araştırmacı, Vita Pop Jordanova, No.: 90, İştip/Kuzey Makedonya. rabia-rusid@hotmail.com

nırları içerisinde) Makedonya Cumhuriyeti'nin Aktaş² Dağı eteklerine konduurulmuşlardır. Aktaş Dağı eteklerindeki Yörük varlığı, XIV. yüzyıl sonlarından başlayarak kesintisiz bir şekilde günümüze kadar devam etmiştir. Yörüklük; “Yörüklerin yaşadığı yer- Yörüklerin yeri” olarak ifade edilmektedir (İbrahimsoylu 2020: II).

Yörük Adı

Aktaş Dağı'nda yaşayan Türkler, millî Türk adlarıyla birlikte kendi yaşam biçimlerini ifade eden Yörük adını da taşımaktadırlar. Millî Türk adlarının yanı sıra, Türklerin geleneksel hayat tarzını ifade eden Yörük adını kullanmaktadırlar. Böylece bu insanlar bölgede kavim adı olarak Türk; yaşam biçimi adlarıyla ise Yörük olarak varlıklarını sürdürmektedirler (İbrahimsoylu 2020: 4). “Neden size ‘Yörük’ diyorlar?” diye sorulduğunda, Yörüklerden şu yanıtlar alınmıştır: Aktaş Pırnalı köyünden Mehmet³: “Yörükler, yürüyerek geldikleri için Yörük diyeler bize.” Alikoç köyünden Seliman⁴: “Yörük Konya'dan kopma, bobamdan (Mümin) duyardım. Yürüyerek gelmişler onçî⁵ Yörük diyeler.” Hocalı köyünden Ahmet⁶: “Padişâ bize yürüyün demiş, biz de korkmadan yürümüşüz. Yürüyerek geldikleri için Yörük denmiş bize.”

Anadolu'da ortaya çıktığı sanılan Yörük ismi, Türkçe “yörü-” eyleminden türemiştir. Araştırmacılar, kelimenin “yörü-” eyleminin sonuna gelen “-k” fiilden isim yapımı eki ile türediğini kabul etmektedirler (Gülten 2016: 46). Bu ismin kimi yerde “Yürük” biçiminde kullanılmış olduğu görülse de çoğu bilim kişisince doğrusunun “Yörük” şeklinde olduğu kabul görmüştür. Yörükler konusunda önemli araştırmalar yapmış olan Mehmet Eröz, kelimenin Yürük şeklinde kullanılmasının etimolojik olarak yanlış olduğunu; doğrusunun Yörük şeklinde olduğunu belirterek,

2 Aktaş Dağı'nı Makedonlar Plačkovitsa diye adlandırmaktadırlar. Yön bildiren tabelada da Plačkovitsa olarak geçmektedir. Plačkovitsa'yı harfiyen Türkçeye tercüme ettiğimizde ise Ağlar Dağlar karşılığına gelmektedir.

3 Sülman oğlu Mehmet 1929, Aktaş Pırnalı doğumlu.

4 Mümin oğlu Seliman 1933, Alikoç doğumlu.

5 Onçî: onun için...

6 Mahmut oğlu Ahmet 1935, Hocalı doğumlu. (Kaynak şahıslar, kaynakçada liste hâlinde verilmiştir.)

kelimenin tanımını şu şekilde yaptığı görülmektedir: “Yörük, yörüylen, bir yerde durmayan, göçkücü, konargöçer olandır.” (Gülten 2016: 46-47).

2. Masalların İşlevleri

2.1. Halk Kültür Ürünü Olan Masalların İyilik Aşılama Özelliği İşlevi

Nesilden nesile anlatma yoluyla nakledilen masal, fıkra, hikâye, efsane vs. halk ürünlerinin kültürümüzde ayrı bir yeri vardır. Masalların konularına gelince iyiliğin hayatımızdaki yeri ve kazancı, insan sevgisi ve adalete verilen önemdir. Her masalda iyiler ve kötüler yer almaktadır. Masalların sonunda muhakkak iyiler kazanan taraf olur. Masallar çeşitli özellikleriyle her yaş diliminden insanın ilgisini çekmektedir.

2.2. Masalların Pedagojik ve Didaktik İşlevi

Elbette ki masalların en önemli işlevlerinden biri eğitici-öğretici (pedagojik-didaktik) eserler olmalarıdır. Masallar mesajlarını bazen doğrudan, bazen de dolaylı olarak okuyucuya veya dinleyiciye aktarmaktadır. Masalın kahramanı gerek hayvanlar gerek olağanüstü varlık peri, dev, cin olsun muhakkak alegorik konuşmalarda birer nasihat ve tecrübe barındırmaktadır. Bu yüzden masalları, atasözleri ve hikâyeler ile kıyaslayabiliriz.

Masallar, ürünü oldukları toplumların sosyo-kültürel ve psiko-sosyal aynalarıdır. Onlarda, bir toplumun tüm geleneklerini-göreneklerini, ekonomik yapısını, üretim-tüketim ilişkilerini, psikolojik-sosyolojik-etik-estetik değer yargılarını bulabiliriz. Ne var ki, masallar bunları doğrudan değil de çoğu zaman sembollerle, örtük bir biçimde anlatırlar.⁷

2.3. Masalların Çocuklara Olan Faydaları İşlevi

Masallar, çocukların ilgisini çeken, onların zekâ gelişimine yardımcı olan, hayal gücünü geliştiren ilk sözlü ürünlerdendir. Masal sadece çocukların eğlenmesi ve onların eğitilmesi amacıyla ortaya konulan bir

⁷ <https://www.dr.com.tr/Kitap/Masallar-ve-Egitimsel-Islevleri/Muhsine-Helimoglu-Yavuz/Edebiyat/Edebiyat-Inceleme/urunno=0000000319767>

halk edebiyatı ürünü değildir. Masallarla ilgili benzer cümleyi de Mehmet Ali Ağakay Türk Dil Kurumu sözlüğünde şöyle açıklar “Çocuklara anlatılan ve çoğu olağanüstü olaylarla süslenmiş bulunan ilgi çekici hikâye.” (Sakaoğlu 2010: 2). Masallar yalnızca çocuklara anlatılan sözlü ürünler değildir. Bazı masallarımız vardır ki çocukların onları anlamasına, fikir yürütmesine, hayal dahi kurmasına olanak yoktur. Özellikle hayvan masallarının dinleyicileri çocuklardır diyebiliriz fakat yine de bu masalın içeriğine bağlıdır. Her masalı çocuklara anlatamayız, biz anlatsak da her masalı anlamalarını beklememiz ve onlara sevdirmeye çalışmamız yanlış tutumlardandır. Çocuk masalları daha kısa, daha renkli, eğlenceli, onların anlayabileceği basit dil kullanılmış masallar olmalıdırlar. Sözlü kültür ürünlerinden olan masalların, yüzyıllar öncesine dayandığı bilinmektedir. Eski dönemlere kıyasen günümüzde maalesef masallara olan ilgi ve odağın azaldığı görülmektedir. Bunun sebebi de günlük hayatların içine sızan teknolojiye bağlanmaktadır. Bunun iyi tarafları olduğu gibi kötü tarafları da vardır.

Robin Hood, Hovard Pyle tarafından kaleme alınan küçük hikâyeciklerden oluşan eserde her hikâyenin sonunda zafer iyilerin olmuştur. Masallardaki mesaj da şüphesiz iyiliğin, yardımseverlik ve dürüstlüğün vurgulandığı eserlerdendir. Çocuklara küçük yaşta iyiliğin, yardımseverliğin aşılınması bu gibi eserler ile de gerçekleşmektedir (Pyle 1983: 7).

3. Kuzey Makedonya’da Daha Önce Yapılmış Olan Masal Çalışmaları

Prof. Dr. Nimetullah Hafız, *Makedonya Türk Halk Edebiyatı Metinleri* adlı eserde ninni, tekerleme, deyim, atasözleri, bilmece, türkü, destan, efsane türü yanında masal edebî türüne de yer vermiştir. Bu eserde elli sekiz masala yer vermiştir (Hafız 1989: 199). Bu masallar Makedonya’nın batısında bulunan Kalkandelen, Gostivar, Kocacık, Üsküp, Ohri gibi şehirlerden derlenmiştir. Bu çalışmada Makedonya’nın Doğusu olan İştîp köylerinden derlenen masallara yer verilmiştir. Bu elli sekiz masaldan dikkatimizi çeken Kalkandelen’den derlenen Kurbağa Gelin masalıdır. Aynı isimle bir Yörük masalı da mevcuttur (Ruşid

2020: 63). Bu aynı başlıklı olan masallar konu olarak birbirine benzerlik göstermekle beraber farklı masallardır. Masalların biri Kalkandelen'den diğeri ise İştîp'in Yörük köyü Kurfalı'dan derlenmiştir. Aynı eserde Üç Kardeş adıyla Ohri'den derlenen masalın (Hafız 1989: 236) İştîp Yörüklüğünden derlenen Dokuz Kafalı Dev masalıyla (Ruşid 2020: 53) varyant olduğu göze çarpmaktadır.

Sevim Piličkova Türk Peri Masallarının Yapısı, adlı eserinde masalları işlemiştir fakat derlemelerine Makedonya'nın Batısında yoğunlaşmıştır. Derlemiş olduğu masallar buradandır. Piličkova'nın Makedonya Cumhuriyetinde Türk Halkı Arasında Söylenen Gerçekçi Masallar adlı eserinde de derlemiş olduğu masalların Batı Makedonya'ya ait olduğunu görmekteyiz (1996: 5; 1997: 89).

Derlenmiş olan İştîp bölgesi Yörük Masallarında 40 numaralı Şah İsmayil adındaki masala (Ruşid 2018: 161), Sevin Alil'in, Radoviş bölgesinde derlemiş olduğu halk ürünlerinde beş masala yer verilmiştir. Bu beş masalın biri de Şeh İsmail adında (Alil 2000: 90), Yörük Masallarında Motifler, Fadil Hoca danışmanlığında İştîp Gotse Delçev Üniversitesi'nde Rabie Ruşid tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinin 40. masalı olan Şah İsmayil masalında, var olan masalın bir başka varyantına rastlanmaktadır.

Melahat Alievska yüksek lisans tezi için Pirlepe ve Manastır yöresine ait yirmi üç masal derlemiştir, fakat yüksek lisans tezi yayınlanmadığı için kaynak olarak gösterilememektedir. Yazarın tez çalışmasına ulaşılammıştır. Fakat, en azından derlenmiş olan bölgeler bilinmekte ve dolayısıyla Yörük Masalları Makedonya'nın Doğusunda bir ilke imza atmıştır.

Fadil Hoca danışmanlığında Rabie Ruşid'in hazırladığı yüksek lisans tezi İştîp Yörük Masallarında Motif İncelemesi adını taşımaktadır. Bu çalışmada yer alan 40 masal, İştîp'e bağlı olan Kurfalı, Gaber, Ocalı, Radanya, Kılavuzlu, Poçuval köylerinden derlenmiştir.

Türkiye'de yapılmış olan bazı çalışmalar arasında aşağıdaki

tezleri de sayabiliriz: Prof Dr. Aynur Koçak danışmanlığında Ekrem Destanov, Doğu Makedonya Sözlü Geleneğinde Masallar Üzerine Bir İnceleme adlı yüksek lisans tezinde (2016) masalları Ustrumca köyü Yüksek Mahalle ve Radoviş köylerinden Alikoç, Kocali, Buçim ve Konçe köylerinden derlemiştir.

Gazi Üniversitesi'nde Prof. Dr Abdurrahman Güzel danışmanlığında Arif Ay tarafından yapılan *Makedonya Türk Halk Edebiyatı* (1993) adlı yüksek lisans tezi de Makedonya Türklerinin sözlü ve yazılı kültürüne ait bilgiler içermektedir.

Gülçin Balat da Ege Üniversitesinde Dr. Öğretim Görevlisi Rabia Uçkun danışmanlığında *Makedonya-Kanatlar Köyü Folkloru Üzerine Bir İnceleme* (2018) adlı yüksek tezinde Kanatlar köyünden derlediği 5 masala yer vermiştir.

Makedonya Türk Masallarının Özellikleri

Makedonya Türk Masallarında masal başı ve sonu formelleri mevcuttur.

Başlangıç Formelleri: Masal anlatıcısının asıl olaylara geçmeden önce dinleyicileri masala hazırlamak için ve etkileyici bir masal girişi yapmak için söylediği kalıp sözlerdir. Başlangıç formelleri anlatıcının kabiliyetine göre uzun veya kısa olur (Hurşid, 2019:197). MakedonyaTürk masallarında başlangıç formeli olarak “bir var (ı) mış, bir yok (u) muş”, “bir varmış bir yokmuş evel zamaaan çok çokmuş”, “Bir zaman bi.., “bir zaman varmış”, Evvel zaman içinde kalbur saman içinde”, “Günün birinde”, “günlerden bir gün”, “eskilerde”, çok eskilerde”, “çok eski zamanlarda” (Hurşid, 2019:197) sık kullanılmaktadır.

Bitiş Formelleri: Masalda olayların anlatılıp masala nokta koyma zamanı geldiğinde, masal anlatıcısı da masalını uygun bir bitişle kapatmak zorundadır. Masal, uzun veya kısa bir formelle kapatılabilir. Masalın uzun veya kısa bir formelle kapatılması anlatıcının ustalığına ve dinleyicinin dikkat ve ilgisine bağlıdır. Ancak masal anlatıcısı ne

kadar usta da olsa, masalın bittiğini anlayan dinleyici ilgisiz davranırsa anlatıcı masalı kısaca bitirmek zorunda kalır (Hurşid, 2019:197).

Makedonya Türk masallarında “bitiş formeli olarak da “ Yaşay-lar gün be gün, onlara kömür bize uzun ömür,” “orada masal, burada sa (ğ)lık,” “e bu kadar, bize uzun ömüür gavurlara kömür,” “te bu kadar bu masal da,” “onnara küüle kömür bize uzun ömüüür,” “Kırk gün kırk gece düğün yapıyorlar. Mutlu mesut yaşamışlar.” ifadeleri kullanılmak-tadır.

Makedonya Türk masallarında formel sayılardan üç, kırk, kırk bir masallarda sıklıkla yer almaktadır. Masallarda mekân Arabistan, Hint, Yemen, Yunanistan, Atina gibi haritada gösterebileceğimiz gerçek mekânlar olabildiği gibi masal mekânları, masal ülkesi dediğimiz yer altı dünyası, yerin yedi kat dibi de olabilir.

Makedonya Türk masallarında kahramanlar, bazen Sevgimülük, Zarife, Hanife, Deliküçük, Dünya güzeli, Partal Bey, Mahmud, Hasan Efendi, Zinep Ali gibi günlük hayatta karşılaştığımız isimlerden biriyle yer alırlar. Bazen de avcı, çoban, balıkçı, asker, değirmenci, çiçekçi kız, fesliyancı kız, bekçi, tüccar, pehlivan, oduncu, avcı, çiftçi gibi uğraştık-ları işlerle ya da hoca, yüzbaşı Türkiye padişahı, İngiliz kralı gibi ma-kam veya mevkileriyle isimlendirilir. Bazı masal kişileri de Padişah’ın kızı, Bey oğlu, üvey kız, üvey kardeş gibi akrabalık ilişkileriyle ya da kel, kel kardeş, yaşlı adam, yaşlı kadın, öksüz çocuk gibi fiziki özellik-leri veya aile içi durumları ile ilgili isimlendirilirler.

Masallarda tavşan, kurt, ayı, tilki, tazi, karınca, davar, sarı boğa, yılan, kaplumbağa, horoz, eşek, kuş, balık, ceylan ve kartal gibi hay-vanlar da yer almaktadır. Ayrıca masalın ruhuna uygun bir şekilde dev, dokuz kafa, üç başlı ejder, peri, uçan halı gibi olağanüstü varlıklar ve nesneler da masalların kadrosunu oluşturur. Olağanüstülük bu kadarla da kalmaz. Elma yedikten sonra hamile kalma, insanların hayvana dö-nüşmesi, salyanın altına dönüşmesi, kuş dili bilmek, bütün hayvanların

dilini anlamak gibi olağanüstü fiiler ve olağanüstü vasıflara sahip kişiler masalın renkli dünyasında yer alır.

Kaynaklar

1. Yazılı Kaynaklar

Doruk, Yaşar (1986). *Makedonya Yürük Türklerinin Halk Müziklerinin Yapısal Özellikleri Üzerine, Yörüklerin Etnogenezi ve Balkanlara Yerleşmeleri*, Üsküp- Manu.

Şirvan, Hüseyin (2000). Çıkayım Gideyim Urumeli'ne, Bursa: Alfa Yayınları.

İbrahimsoylu, İzzet (2020). *Makedonya Kızılalma-Karaman Yörükleri Ağzı-I*, İstanbul: Kutlu Yayınevi.

Gülten, Sadullah (2016). *Atayurttan Anayurda Yörükler*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Hafız, Nimetullah (1989). *Makedonya Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları.

Ruşid, Rabie (2020). *Yörük Masalları*, Üsküp: Yeni Balkan Yayınları.

Piliçkova, Sevim (1997). *Makedonya Cumhuriyetinde Türk Halkı Arasında Söylenen Gerçekçi Masallar*, I. Cilt, Üsküp: İnstitut za Folklor Marko Çepehkov.

_____ (1996). *Nasrettin Hoca ve İtar (Kurnaz) Peyo*, Üsküp: İnstitut za Folklor Marko Çepehkov.

Sakaoğlu, Saim, (2010). *Masal Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Şirvan, Hüseyin (2000). Çıkayım Gideyim Urumeli'ne, Bursa: Alfa Yayınları.

Destanov, E. (2016). *Doğu Makedonya Sözlü Geleneğinde Masallar Üzerine Bir İnceleme*, Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Ruşid, Rabie (2018). *Doğu Makedonya İştîp Yörük Masallarının*

da Motif İncelemesi, Gotse Delçev Üniversitesi Filoloji Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, iştirip.

Alil, Sevin (2000). *Radoviş ve Yöresinde Türk Lehçesi*, Üsküp: Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi Blaje Koneski Filoloji Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküp.

Pyle, Hovard (1990). *Robin Hood*, İstanbul: Serhat Yayınları.

2. Genel Ağ Kaynakları

Helimoğlu Yavuz, Muhsine. *Masallar ve Eğitimsel İşlevleri* (Erişim Tarihi: 05.09 2021) <http://www.idefix.com/kitap/masallar-ve-egitimsel-islevleri-muhsine-helimoglu-yavuz/tanim.asp?sid=M3FC624UI5X-R08E3D6TT>

MAKEDONYA TÜRK MASALLARINDAN ÖRNEKLER

ÜVEY ANA¹

(Özgün Metin)

Bir varmış bir yokmuş, küün birinde adamın biri evlenmiş ve dünyaya bir kız çocuğu gelmiş. Karısı astalanıp ölmüş. Kızı üsüz kalmış. Adam gene evlenmiş, ama evlendiği karının da bir kız çocuğu varmış. Kadın kendi kızını severmiş ama üvey kızını sevmezmiş. Bir gün karı kendi kızına bir yumak beyaz yapaa vermiş, üvey kızına da bir yumak siyah yapaa vermiş, ellerine de birer tene sabın verip çeşmeye gözelce beyazlatmaları için yıkamaa göndermiş. Yapası beyaz olan kız, biraz ye-kayıp temizleyip eve getirmiş. Diğer kız avşama kadar yıkasa da boşuna kara yapağı beyazlar mı? Eve üzgün bir halde getirir kız. Üvey anası kıza bağırır, azarlar ve kojasına durumu anlatıp o kızı evde istemediğini söylemiş. Üvey kızı evden kolar. Kız elinde bir parçe ekmekle suğukta gider yolla öte. Yolda giderken geje olmuş, çıkmış bi kedi önüne, kız ona atıyo bi lokma ekmek. Kedi, kızın arka sıra ayaktaş olur yolda. Yola ikisi devam etmişler. Gitmişler, gitmişler, geje olunca yol kenarında yerde yatmışlar, kızın kara yapağı da elindeymiş. Ekmekten de barabar yemişler. Saba olunca gene yola barabar devam etmişler. Yolda giderken önlerine bir köpek çıkmış, ona da biraz ekmek vermişler, köpek de onlara ayaktaş olmuş, yola üçü devam etmişler. Açan giderler giderler bi köye varırlar, köyde düün olur bi padişaa çocuğunu everirmiş. Bunnar düğüne gidejekler ama önlerinden dere akarmış su engel olmuş. Nasıl geçelim nasıl geçelim diye düşünürken, köpek der kıza:

1 Nazife Ruşid, Kurfalı Köyü/ İştîp

— Ben seni sırtımda geçirejen.

Akan bu su kümüş gibi, altın gibi parlak bi suymuş. Köpek kızı geçirirken suya düşürür. Sudan çıkan kız baştan aşağı ıslanır ama dünya gözeli gibi olur. Varırlar küye. Sona bu kız düğüne gidejek ama güzel eşaları yokmuş, üstündekiler eski büsküymüş. Bi koja karıya raslamışlar. Koja karı:

— Kızım siz nerden geldiniz, nereyi gidiyorsunuz, demiş. Kız demiş ki:

— Benim kendi anam öldü, üvey anam kara yapayı beyazlatmam, babamın beni düvejini süledi, evden koladı.

O koja karı, bu kızı onnara götürmüş, güzel elbiseleri de gidirmiş. Düğüne götürmüş. Düğünde damat bu kızı görmüş ve ondan daha güzel kız olmadığını anlamış.

Damat:

— Ben bu kızla evlenmem, baña şu kızı aliveriñ, demiş. Düşünmüşler, taşınmışlar düğünü bozalım olmaz, demişler. Damat da:

— O kızı baña almasaңыз, ben evden kaçajan, demiş.

Kız:

— Benim anam yok ben üsüzün, demiş. Kızı o koja kadından istemişler, kadın vermiş. Kızı isteyip almışlar, evlenmişler. Kız:

— Ben tekrar evimize döneyin, bizimkileri ziyaret edeyin, beni görsünler, büyüdüm, güzelleştim, evlendim bobamları göreyin, demiş. Kız yalnız gitmiş, damat misafirlie gitmemiş. Ama kız babasının evine bi çuval altınna gitmiş. Üvey anası:

— Aa be kızım sen nası kazandıñ bu pareleri, anlat ben de kızımı yollajan o da büle olsuñ, demiş. Kendi kızını azırlamış, eline de bir çörek vermiş, yollamış. Kız gider gider aynı şekilde onun da öñüne kedi çıkmış. Kız, kediyi taşlamış.

— Anam bunu baña kodu, saña diil, saña vermem, diyerek azarlamış kediyi. Kız yoluna devam etmiş, ava da çok suğukmuş. Açıan sona kızın önüne köpek çıkmış. Kız köpi de taşlamış.

— Ekmem baña kadar saña yok, demiş. Köpek gene kızın arka

sıra devam etmiş. Açan giderler o su kıyısına, su çokmuş kız karşı yaka-ya gidemezmiş. Geri dönse yol uzak, karanlık olmuş. Gidejii küü yakınmış ama sudan geçemezmiş. Köpek gene kızın arka sıra gelmiş.

— Seni ben geçirejen sudan, demiş. Kız:

— Kaç be, sirek dişli sulu ağızlı, suya düşürürsün sen beni, demiş. Köpek gene:

— Bin sırtıma geçireyin, kalanesiñ bırda su kenarında doñanesin, demiş. Kız, tutunmuş köpiin kuyruğuna dalmışlar suya, kurtulmuş kızın eli köpiğin kuyruğundan, yuvarlanmış bi iki kez ama suyun sonuna yaklaşan kız suyu geçip çıkmış. Ama kız bu sudan çıkınca Arap gibi karar-mış, çirkinleşmiş. Gitmiş köye bu koja karıya o da rast gelmiş. Bu koja karı kıza nerden gelip nereyi gittiini sormuş. Kız:

— Abum bırayı geldi çok pare getirdi, anam beni de yolladı, demiş. Koja karı:

— Kızım madem seni anan-boban seviyo sen eviñe git, senin bırda kısmetin yok, ben seni geçireyin, demiş. Kızın elinden tutup suyu geçmesine yardım etmiş. Kız evine dönmüş. Anası çıkmış karşılamaa, kızını arap gibi gören kadın bunu kimse almaz dii ağlamaa başlamış. Kız başına gelenleri anlatmış.

O köyde bir gün bir düğün olmuş. Kadın üvey kızını düğüne çıkartmamış, onun eşalarını alıp kendi kızına gidirmiş. Üvey kızına da düğüne gelmesin diye avluya bir çuval darı (mısır) dökmüş.

— Bunları topla, seniñ işiñ var, düğüne gelme, demiş. Kızın yanına bir orazla bi tavuk gelmiş, yere dökülü olan darıdan yemii başlamışlar. Darı çabıjak bitmiş. Korda bi çıkı eşa da belirmiş. Epten bi güzel eşalar, bu kız giimiş bunnarı, azırlanmış. Bi koja karı da belirmiş yanında:

— Kızım seni düğüne ben götürüeyin, demiş. Kızı götürmüş düğüne. Açan üvey anası görüyo kıza başları esap sormaa:

— Darıyı nası okadar çabık topladıñ, demiş em kıza düğün evinin avlusuna götürmemiş, evin yapısının dış tarafında tutarmış.

— Sen bırda yapı arkasında dur, demiş, avlıdan içeri almazmış kıza. Orda bulunan oraz gene binermiş avlu duvarına:

— Kıkırıkuuu cicik ablam avlu dışında, çirkin ablam avlı içinde;

çıkiñ görüñ avludan dışarı, cicik ablam avlu dışında, seslenmiş düğün-deki herkese oraz sözleriyle. Üvey ana “Kışt” diye kolarmış. Oraz gene avlu duvarına binip gene aynısını diirmiş. Misafir ve padişa da orazın sözlerine kulak asmış. Padişah:

— Duruñ be, orazın ne bu dediği, diñliilim, demiş. Üvey ana:

— Siz diñlemeñ onu. Demişse de padişa çıkmış görmüş kızı, gör-düğü gözellik karşısında âşık oluyo bu padişan uğlu da kıza. Kızın evli olduğunu bilmezmişler. Kızı aramışlar ama güzel kız gitmemiş. Koja karı kızı tekrar darı topladığı yere göndermiş. Kızın üvey anası gelip ayakka-bılarını, eşalarını zorla almış. Kendi kızına gidirmiş. Koja karı bu güzel kızı üvey anasının evinden alıp kojasının yanına göndermiş.

ÜVEY ANA²

(Aktarma Metin)

Bir varmış bir yokmuş, köyün birinde adamın biri evlenmiş ve dünyaya bir kız çocuğu gelmiş. Karısı hastalanıp ölmüş. Kızı öksüz kalmış. Adam gene evlenmiş, ama evlendiği karının da bir kız çocuğu varmış. Kadın kendi kızını seviyormuş ama üvey kızını sevmezmiş. Bir gün kardın, kendi kızına bir yumak beyaz yapağı vermiş, üvey kızına da bir yumak siyah yapağı vermiş. Elllerine de birer tane sabun verip çeşmeye güzelce beyazlatmaları için yıkamaya göndermiş. Yapağısı beyaz olan kız, biraz yıkayıp temizleyip eve getirmiş. Diğer kız akşama kadar yıkasa da boşuna kara yapağı beyazlar mı hiç? Eve üzgün bir hâlde getirir kız. Üvey anası kıza bağırır, azarlar ve kocasına durumu anlatıp o kıızı evde istemediğini söylemiş. Üvey kızı evden kovmuş. Kız elinde bir parça ekmekle suğukta yolla öteye gitmiş. Yolda giderken gece olmuş. Önüne bir kedi çıkmış; kız, kediye bir lokma ekmek atmış. Kedi, kızın arka sıra ayaktaş olur yolda. Yola ikisi devam etmişler. Giderler giderler gece olunca yatarlar yol kenarında yerde, kızın kara yapağı da elindeymiş. Ekmekten de beraber yermişler. Sabah olunca gene yola barabar devam

2 Nazife Ruşid, Kurfalı Köyü / İştîp

etmişler. Yolda giderken önlerine bir köpek çıkıyor, ona da biraz ekmek vermişler. Köpek de onlara ayaktaş olmuş, yola üçü devam etmişler. Gide gide bir köye varmışlar. Köyde düğün olurmuş, bir padişah çocuğunu everirmiş. Bunlar düğüne gidecekler ama önlerinden dere akarmış, su engel olmuş. Nasıl geçelim nasıl geçelim diye düşünürken, köpek der kıza:

— Ben seni sırtımda geçireceğim.

Akan bu su gümüş gibi, altın gibi parlak bir suymuş. Köpek kızı geçirirken suya düşürmüş. Sudan çıkan kız baştan aşağı ıslanmış ama dünya güzeli gibi olmuş. Varmışlar köye. Sonra bu kız düğüne gidecek ama güzel eşyaları yokmuş, üstündekiler eski püsküymüş. Bir koca karıya rastlamışlar. Koca kadın:

— Kızım siz nereden geldiniz, nereye gidiyorsunuz, demiş. Kız demiş ki:

— Benim kendi anam öldü, üvey anam kara yapağıyı beyazlatmasam, babamın beni döveceğini söyledi, evden kovaladı.

O koca kadın, bu kızı onlara götürmüş, güzel elbiseleri de giydirmiş. Düğüne götürmüş. Düğünde damat bu kızı görmüş ve ondan daha güzel kız olmadığını anlamış.

Damat:

— Ben bu kızla evlenmem, bana şu kızı alıverin, demiş. Düşünürler, taşınırlar, “düğünü bozalım olmaz” demişler. Damat da:

— O kızı bana almazsanız, ben de evden kaçacağım, demiş.

Kız:

— Benim anam yok ben öksüzüm, demiş. Kızı o koca kadından istemişler, kadın vermiş. Kızı isteyip almışlar, evlenmişler. Kız:

— Ben tekrar evimize döneyim, bizimkileri ziyaret edeyim; beni görsünler, büyüdüm, güzelleştim, evlendim babamları göreyim, demiş. Kız yalnız gitmiş, damat misafirliğe gitmemiş. Ama kız, babasının evine bir çuval altınla gitmiş. Üvey anası:

— Aa be kızım sen nasıl kazandın bu paraları, anlat ben de kızımı yollayayım o da böyle olsun, demiş. Kendi kızını hazırlamış, eline de bir

çörek vermiş; yollamış. Kız gider gider aynı şekilde onun da önüne kedi çıkmış. Kız, kediyi taşlamış.

— Anam bunu bana koydu, sana değil, sana vermem, diyerek azarlamış kediyi. Kız yoluna devam etmiş, hava da çok suğukmuş. Daha sonra kızın önüne köpek çıkmış. Kız köpeği de taşlamış.

— Ekmeğim bana kadar sana yok, demiş. Köpek gene kızın arka sıra devam etmiş. Gide gide varırlar o su kıyısına, su çokmuş kız karşı yakaya gidemezmiş. Geri dönse yol uzak, karanlık olmuş. Gideceği köy yakınmış ama sudan geçemezmiş. Köpek gene kızın arka sıra gelmiş.

— Seni sudan ben geçireceğim, demiş. Kız:

— Kaç be, seyrek dişli sulu ağızlı, suya düşürürsün sen beni, demiş. Köpek gene:

— Bin sırtıma geçireyim, burada kalırsan su kenarında donarsın, demiş. Kız, tutunmuş köpeğin kuyruğuna dalmışlar suya, kızın eli köpeğin kuyruğundan kurtulur, yuvarlanır bir iki kez ama suyun sonuna yaklaşan kız suyu geçip çıkmış. Ama kız bu sudan çıkınca Arap gibi kararmış, çirkinleşmiş. Gitmiş köye, bu koca karıya o da rast gelmiş. Bu koca karı kıza nereden gelip nereye gittiğini sormuş. Kız:

— Ablam buraya geldi çok para getirdi, annem beni de yolladı, demiş. Koca karı:

— Kızım madem seni anne-baban seviyor, sen evine git, senin burada kısmetin yok; ben seni geçireyim, demiş. Kızın elinden tutup suyu geçmesine yardım etmiş. Kız evine dönmüş. Anası çıkmış karşılamayağ kızını Arap gibi gören kadın bunu kimse almaz diye ağlamaya başlamış. Kız başına gelenleri anlatmış.

O köyde bir gün bir düğün olmuş. Kadın üvey kızını düğüne çıkartmamış, onun eşyalarını alıp kendi kızına giydirmiş. Üvey kızına da düğüne gelmesin diye avluya bir çuval darı (mısır) dökmüş.

— Bunları topla, senin işin var, düğüne gelme, demiş. Kızın yanına bir horozla bir tavuk gelmiş, dökülü olan darıdan yemeye başlamışlar. Darı çabucak bitmiş. Orada bir çıkı eşya da belirmiş. Eşyalar çok güzelmış, bu kız giymiş bunları, hazırlanmış. Bir koca karı da belirmiş yanında:

— Kızım seni düğüne ben götürüyüm, demiş. Kızı götürmüş düğüne. Üvey anası kızı görünce hesap sormaya başlamış.

— Darıyı nasıl o kadar çabuk topladın, demiş hem kızı düğün evinin avlusuna götürmemiş, evin yapısının dış tarafında tutarmış.

— Sen birda yapı arkasında dur, demiş, avludan içeri almazmış kızı. Orada bulunan horoz gene binermiş avlu duvarına:

— Kıkırıkuyu cici ablam avlu dışında, çirkin ablam avlu içinde; çıkın görün avludan dışarı, cici ablam avlu dışında, seslenmiş düğündeki herkese horoz sözleriyle. Üvey ana “Kışt” diye kovalarmış. Horoz gene avlu duvarına binip gene aynısını dermiş. Misafir ve padişah da horozun sözlerine kulak asmış. Padişah:

— Durun be, horozun ne bu dediği, dinleyelim, demiş. Üvey ana:

— Siz dinlemeyin onu. Demişse de padişah çıkmış görmüş kızı, gördüğü güzellik karşısında âşık olmuş bu padişahın oğlu da kıza. Kızın evli olduğunu bilmezmişler. Kızı aramışlar ama güzel kız gitmemiş. Koca karı kızı tekrar darı topladığı yere göndermiş. Kızın üvey anası gelip ayakkabılarını, eşyalarını zorla almış. Kendi kızına giydirmiş. Koja kadın bu güzel kızı üvey anasının evinden alıp kocasının yanına göndermiş.

PADİŞÂ VE ÜÇ KIZ KARDAŞ MASALI³

(Özgün Metin)

Çok eski zamanlarda bir padişâ varmış. İşte millet arasında onu padişâ yapmışlar. Padişâ da padişâlığını beyensinler, beni beğensinler, padişâlığım iyi olsun diye, millet benden kaçmasın diye, gezip gezip milleti bakarmış. Nasıl yaşarlar, nasıl uğraşıyorlar. Açan birinde, urmuş, kasabayı gezmiş, küyleri gezmiş. Bir dağ köyüne raslamış. Bakmış ki, bir avlunun önünde üç tene, dört tene, belki de beş tene kızlar oturuyormuş. Kızlar birbirleri arasında konuşuyormuş. Bu padişâ da bunlara kulak atmış, nedir bunların bu konuştuğu diye. Bir de sesler kızların birisi demiş:

3 İbrahim Ruşit, Kurfalı Köyü / İştîp

— Ben padişâya bir anım olsam, bir örtü yaparım bitevi askeri yatsıñ, gene de yer kalsıñ. Öbür kız demiş:

— Ben de olsam ona bir anım, ben gene bir döşek yaparım, bitevi askeri yatsın gene de yer kalsın. Öbür kız:

— Ben olsam padişâya bir anım, baña Allah sırma saçlı, sırma dişli çojuk verir. Padişâ bunları sesliri. Bir de sorup arar bunları. Kimler bu konuşanlar.

diyveriyorlar:

— Bunlar filan kişinin kızları.

Bunlar üç kız kardaş imişler. Tabi padişâ diğil mi bu? Bir emir edip almış o büyük kızı. Bu kız uğraşmış o örtüyü yapsıñ, dediği yerde olsun. Fekat yapamamış. Ardından öbür kız gelmiş, o da uğraşmış o döşeği yapmaya. O da yapamamış. Ufak kız kardeşe gelmiş sıra. Padişâ bunu da almış. Üç beş ay sonra, bir yıl sonra Allah ona ikiz evlatlar vermiş. Ama bu ileriki kız kardeşleri bir kıskanmak gibi elvermiş, demişler:

— Bu bizim, bu ufak kız kardaşın dediği akikat olajaktır. Biz zemet çekejeyiz. Bizi sonra padişâ hor görejek.

Eh! Başka tabi o sırada, o çojukların doğum zamanında kim olajak orada yardımcı. Tabi tiyzeleri oluyo bu karının kız kardaşları bunlar napıyolar? O masumlar dünyaya geldiği zaman, alıyolar masumları, bir kutu içine temiz koyup bir tâta kutu alıp (sandık), bir büyük su geçermiş ordan, ona atmışlar. Bu kutunun içerisinde de o masumlurı atmışlar, gitmiş.

Bu padişâ ne görsüñ, ona köpek yavruları göstermişler. Artık öfkelenmiş padişâ, o kadar olur; demiş:

— Bu gene hepten kötü.

Artık onu ne yapmış, cezalamış. Bir kuyu kazıp kuyu içine gömmüş buğazına kadar. Orada bir yudum su, bir lokma ekmek, orada yemiş, içmiş kadın. Yatağı da o, evi de o, her şeyi o. Öyleyken gelelim bu yavrulara ne suya attı tiyzeleri. O sandık gide gide bir dermenin oluşuna dayanmış. Bakmış dermenci de, taş yavaşladığı zaman;

— Ne oldu? Var bi şey. Bir de bakar, bir sandık orada dermen oluşunun süzeğinde. Alır bu sandığı çeker kıyıya. Bir de demiş:

— Bakayın bu sandığın içinde ne var? Allah aşkına! neyin nesi bu sandık? Pek yiğirik değil.

Bir de açar, ne görsün iki tene insan yavrusu altın damlası gibi. Sağ imişler, bi şeylikleri yok. Sandığı alıp koşa koşa gelmiş eve. Karısına demiş:

— Karı! Müjde, müjde, bize Allah evlat verdi. Yahu! demiş:

— Sen nereden getirdiñ bunları? Bunların anaları bobaları kimler ajaba?

— Yahu! Dere getirmiş. Ben de dermende su yavaşladığı zaman çıktım, baktım sandık oluğun ağzında duruyo. İşte ordan aldım bu sandığı. Bunların anası babası olsa yani, suda olurlar mı? Bunlar Allah'ın bir vergisi. demiş.

— Bunlar bizim. Bunlara kimse el koyamaz sanıyon ben.

Bunlar da meraklan alıyolar bunları. Bir keçijikleri varmış. O keçiden süt emzire emzire büyötmüşler. Esaâ da bu masumlar Allah'ın verdiği bir güzellik. Bir güzel sırma gibi saçlar, sırma gibi dişler beyaz kar gibi, yani görenler ayran olurmuş bu masumlara. Derlermiş:

— Ne güzel insanlar, ne güzel canlar.

Derken, bunlar büyömüşler ama bunların tiyzeleri duymuş bu masumlar suda bulunmuş. Bunları bir dermenci suda bulmuş, büyötmüş.

— Bir gidelim de görelim, bakalım sağ mı bunlar? Demiş teyzeleri.

Bu masumlar da yani neredeyse on, on beş yaşlarına gelmişler. Giderler tiyzeleri bir gün sonra arayıp bulurlar o yeri. Bakarlar o çocuk yok evde. Bu kız evde. Derler:

— Siz kimin nesi? Kız, diyveri:

— Filan dermenci amcanın kızıyım ben.

— Var mı senin kardaşın?

— Var, demiş. Benim bir ikiz kardaşım var. Yani benim yaşta, aynı yaştadır.

— Babalarınız nerede?

— Dermende.

Bunlar o kadar sorarlar, geri dönerler. Üç vakit beş vakit derken, dermenci amca dünyadan geçer. O kadın (Değirmencinin karısı) dayleri zatin geçipturuymuş. Dermenci amca geri kalmış, o da gitmiş. Dermenci amca ne zaman düşmüş asta, garikini ölejiye zaman demiş:

— Uğlum, ben neredeyse yolcuyun, gidiyon. Gel saña bir vasiyetler söyleyeyin de onları atırıñda tut.

— De bakalım. Çojuk da oturu babasının başına. Adama tabi baba diyo.

— Uğlum, demiş. Sen diğilsin benim uğlum. Seni böyle böyle dermende buldum sizleri. Aynı kız kardaşın da senin kız kardaşıdır. O da diğildir benim. Barabar buldum ben sizi. Büyüttüm şimdiye kadar diyvermedim, ama şimdi ben dünyadan göçüyon, siz kalıyosunuz. Koparmış sakalından üç tel, çojuğa vermiş.

— Bunları al, güzelce tımar et, kaybetme. Dünya bu, birangı zaman, zora geldiğin zaman bu tüyleri işpirtle yakarsın birini. Ben de saña bir yardım ederim.

Öyle demiş adam, gözlerini yumup dünyadan geçmiş. Eh bu kızla çojuk kalıyolar sayıpsız o yerde. Ne ana var ne baba var. Eh ne yap-sın çojuk çalışmış, kız evde ev işinde çalışıyomuş. Çojuk dağda bayırda uğraşıyomuş, yaşamaya uğraşıyolarmış. Dermene gitmez olmuş çojuk. Dermen işini yapmarı. Öyleje uğraşırken tiyzeleri gelmiş bir gün gene bakmağa. Bir de bakıyolar kız evde çojuk yok.

— Nerede?

— İşte, para kazanmakta. Beslenmek için bi şey çabalıyo.

Oturmuşlar, kız ojbeş etmiş.

— Oj geldiniz tiyzeler. Bilmez kim olduklarını ama gene de tiyze der tabi.

— Oturuñ bakalım.

Oturmuşlar konuşuyolar:

— Kızım be! Demişler. Bak bu evde senin agan varmış, diyosun yok evde, agan gitmiş çalışmağa. Sen yalnızca canın sıkılmaz mı?

Demiş:

— Sıkılır tiyze, sıkılıyo ama napalım. İşte sıkılıyor ama gene uğraşıyoruz. Başka ne çare, elden ne gelir?

— A, filan uvada bir ağaç var. O ağaçtan sizin kardeşiniz gitse bir dal kırsa. O ağaçta kaç tane yaprak varsa, o dalda o kadar türkü, çalgı, müzik olajak evde. Getirsin bir dal, asın odaya. Sesle bütün gün müzik, türküler sesle, çeşit. Yani canın sıkılmasın.

— İyi, demiş. Tiyze madem öyle diyveririn ben kardeşime. Yapsak iyi olur.

Kalkarlar giderler o tiyzeler. O çocuk gelir akşam üzeri eve. Kız kardeşi:

— Aga! Demiş. Mesele böyle böyle. Bir komşular geldi bize bugün. Dediler filan uvada bir ağaç varımış. Onun her bir yaprağı, her bir tülü çalgı çalırımış. Sen git o ağaçtan bize bir dal kır. Oradan getir evimize de benim canım sıkılmasın, günleyin evde çalgı sesleyeyin.”

— Olur, demiş. Yaparız, madem öyle. Yapabilirsek eğer.

O sabâ olmuş kalkmış, bir atları varımış, babasından kalma, gitmiş o ata demiş:

— Hey! atım şimdi biliyo musun ne olajak? Cenab-ı Allah ata dil vermiş. (at) demiş:

— Ne olajak? Söyle bakalım. Çocuk:

— Gidejiyez demiş, filan uvadan, filan ağaçtan bir dal kırājayız, getirejeyiz eve, evimizde müzik olsun, çalgı olsun. At demiş:

— Gidejeyiz ama, pek kolay değil.

— Neden?

— Ağacın altında iki tene aslan yatıyo. Onlar gideni parçalar. Çok kişiler istiyorlar o ağaca gitsiñler, kırsiñlar birer dal. Ama o aslanlardan gidemiyorlar. Biz gidersek bizi de parçalajak arslanlar.

Eh! Sonra, buna çare ne olajak? Bu çocuk sormuş. At demiş:

— Benim bajaklarıma yedi kat şayak aba sarajaksın. Dört bajağıma da. Üyle gidejeyiz, belki de (arslanlar) abaları koparana kadar biz dalı kırıp o sınırdan geçeriz bizim tarafa, demiş.

Bu çocuk da öyle yapıyo. Yedi kat şayak sarıyor atın bajakları-

na, köpürüyo yoluna. Ağaca yanaştığı zaman bakıyo, aslanlar kalkmışlar ağacın altından ona doğru. O da bir nara atmış ata, bir iki kaptırmış da ata. Ayvan ızlanmış ağacın altından geçerken bir bıdak kırıyo ağaçtan eline. Arslanlar yetişip yetişip koparıyolar o abadan. Ama ayvanın bacaklarına bir zarar yok. Sınırı geçtikten sonra aslanlar dönmüş. Bunlar gelmişler eve. Kırmışlar bir dal. Dalı asıyo eve. Esah da dedikleri gibi, çalgı her ne çeşit istersen. Eee! Bunu, bunların tiyzeleri duymuş anda bunlar o işi yapmışlar. Tiyzeleri istiyerdi o çocuğu kaybetsinler orda ama kaybolmadı. Dediğini yaptı. Gene gelmişler bir gün tiyzeleri.

— Evde misin kızım?

— Evde. Oj geldiñiz.

— Oj bulduk.

Neyse, karşılamış o kız onnarı.

— Aaa! bak kızım, bak dediğimiz gibi o ağaçtan getirmişsiniz.

Bak ne güzel olmuş ama, nerede kardeşin? Diye sormuşlar.

Gene demiş;

— O işte, çalışmakta kardeşim.

— Eh, çok iyi ama, bununla da olmaz senin işin, demişler bu kıza.

— Eee, ne olajak be tiyze?

— Aganı everseniz de sana bir inge olsun burda. Bir can yoldaşı, konuşasınız. Hep böyle çalgı dinlemekle bu olmaz. Bazan maabet olsun, bazen gülüş olsun. Sana bir can yoldaşı olsun burada da canın sıkılmasın.

— Olur tiyze, agama diyvereyin. Ben de merak ediyon, bir ingem olsa konuşalım çok iyi yani bu iş olur, demiş.

Bunlar kalkar giderler. Bu tiyzeler iki kızkardeş. Bu kız kalır yalnız, akşama gelir kardeşi.

Kardeşine demiş:

— Kardeş! Aga! Gene gelenner oldu bugün. O evelki tiyzeler ne dediler ağaçtan dal kır diye. Onlar gene geldiler bugün . dediler ki falanca uvada bir peri kızı varımış. Gitsin agan alsın o peri kızını da sana bir inge olsun dediler. E, olmaz mı? Aga, yani çok güzel bir akıl bu akıl

ne dedi bu tiyzeler. Yapsan bu işi, çok iyi olur. Ben de istiyen bir ingem olsun.

— Olur, madem öyle istersin sana da bir ayaktaş olsun diye evde olur.

O sabâ olur bu çojuk demiş atına:

— Atım biliyo musuñ ne var?

— Bilmem.

— Gidejeyiz falanca uvaya peri kızını almaya.

— Gidejeyiz ama o evvelkinden daha kötü bu iş. diye cevap vermiş at.

— Niçin?

— Buna çare yok. Orayı gidenler taş oluyo. Yani bize de çare yok. Gidersek eğer biz de taş olabiliriz.

— Artık, ne olursa olajak. Allah ne dediyse o olajak. Bir de şans deneyejeyiz, gidejeyiz.

O sabâ Allah'ın izniyle çeker yola, gider o uvaya. Bakar da o uva-nın ortasında bir saray. Sarayın da etrafı bitevi taş yığını. Bunlar yavaş yavaş giderler sarayın kapısına. Yavaş yavaş kapıyı da açarlar. Ayvanı bırakır gider, kapıyı da açar. Merdivenlere tırmandığı zaman o peri kızı da baş o anda başını yıkarılmış, yani o da yolları gözetmezmiş. Bir de iş-killemiş gelen var. Peri kızı demiş:

— Taş ol.

O da ayaklarından beline kadar taş olur bir cuvapta. Ama belden yukarı kalmış öyle. Olduğu yerde kalmış.

— Eh, bundan daha zor ne olabilir?. Benim babam ne demişidi bana. Zora geldiğin zaman sakalımdan bu bir sakalı yak da ben sana yar-dımcı olurun. Bundan daha zor ne var gari.

Hemen cebinden kesesini çıkarmış. Kesenin içinden o sakallar-dan bir tel almış, bir işpiert çakmış. Elleri işliyeri, ayakları taş olmuş ama. Durduğu yerde emen yakmış o sakalı. Emen de babası belirekor o peri kızının yanında. Kızı konuşturmamış, yani ağzını dıkmış. Peri kızına de-miş “Birden, bu çojuğun arkasına gidesin. Başka çare yok. Senin kısme-

tin bu. Bunun arkasına gidejaksin.” Bu da söylemiş o taşlara ne taş ol dedi. Onlara bir dua gibi bir şey okumuş orda. Taşlar dökülür. Bu peri kızı çojuğun arkasına dakılmış. Dede gene kaybolup gitmiş. Bunlar çıktığı zaman saraydan evlerine gelmek için. Atın da dört ayağı taşımış. O peri kızı o taşları da kovermiş. Şimdi bu çocuk demiş:

— Yuhu! bu kadar taş yığını ne burada böyle?

— Hep bunlar benim için geldiler. Hep taş oldular.

— Yahu! Eger elinden gelirse, bunları koyver. Yeter bunca sene ne olmuş. Bunları taş olmaktan kurtar da insan hâline gelsinler. Peri kızı demiş:

— Kurtarırım ama, siz burada kavgaya kapışajaksınız.

— Yok yahu! kapışmayız. Neyse sen kurtar bunları.

Kız bunlara da bir dua okur. Bunlar da hepsi taşlıktan kurtulur. İnsan olurlar. Canlı nasıl taş olmuşlar, o şekilde gene uyanmışlar. Şimdi hepsi bu kıza göz kor.

O der “ben alajan,” öbürü der “ben alajan.” Aralarında büyük bir gürültü çıkmış.

Çocuk demiş:

— Eh anasını başka çare yok.

Daha bir iki sakal var ya. Gene alır birini, gene yakar o sakalın. Hemen dede gene gelir.

— Ne bu?

— Yahu! Biz aramızda kavga çıkardık. Adamları ben taş olmaktan kurtardım, bunlar şimdi bana kahr ediyolar. Dede bunlara demiş:

— Bu adam olmasaydı, siz kıyamete kadar taş durajaktınız. Diğil şimdiye kadar. Şimdi herkes evine . Bu kız bu çojuğundur, sizin diğil bu.

Dede bunları uzlaştırmış. Herkes evine dönmüş. Bu almış atınan o peri kızınan gelmiş eve. Çojuğun kızkardaşı bir görüyo sevinçten artık o kadar olur. Hiç bilmiyo artık ne yapsın kızcağız. İnge çok güzel. Yaşamaları daha iyi oluyo, daha güzel. Evde müzik var, can ayaktaşı da var. Agası da evlendi. İşler yolunda. Öyleyken bu çocuk babasından kalma bir silâ varmış, almış o silâyı ava çıkmış. O padişâ da o gün çıkmış

ava vezirleriyle beraber. Bir yerde denk gelmişler avcılar o çocukları o padişâha. Selamlaşmışlar, konuşmuşlar. Padişânın gözünde kalmış bu çocuk. Çocuk çok güzel. Sırma saçlı, sırma dişli. O zaman aklına gelmiş:

— Eh, benim karımın da yâkiliin bu şekil çocukları olajak ıdı. Albuki dünyaya köpök enceği geldi. Bak şimdi bu evladı, bak altın damlası gibi. Bak şimdi ne kadar güzel.

— Uğlum, demiş padişâ.

— Çok sevdim ben seni, konuşmalarını. Çok iyi bir insan sen. Buyur, gel bize misafir.

— Yok, padişâhım ben gidemem. Peşin büyükler gelir, yol yapar ondan sonra ufaklar gider.

— Tamam, demiş padişâ. Madem öyle, önce ben gidejen.

Bir geje padişâ aber vermiş “akşam oturmaya gidejen” deyi. O geje padişâ gelmiş oturmağa. Bu çocuk karşılamış padişâyı. Oturtmuş odasına. Ama eski zaman evleri fazla oda yok. Sadece bir odası var. Aradan bir çerge germişler, kadınlar bir tarafta erkekler bir tarafta otururlarmış. Tabi padişâ almış iki karısını, karılarıyla gelmiş. Oturmuşlar, kadınlar kadınlarla konuşuyor, erkekler erkeklerle. Çay gelecek. Bakar padişâ çergenin altından çay tepsisi bardaklarla beraber gelir. Çaydanlık da kendi kendiliğinden gelir. Padişânın önünde çaydanlık kendiliğinden padişânın fincanına çay dolduruyor.

— Allah Allah!

Padişâ bakar, ne izmetçi var ne kimse var. Bunlar konuşuyo çaylar kendiliğinden azır oluyor. İttikten sonra kendiliğinden çerge altından giderler yerlerine bardaklar. Ardından yemek azırlığı olajak, yemekler de öyle. Leğen, güğüm, ellerini yeykamak için çerge altından kendileri gelir, kendileri gider. Yemek, sofraya gelir kendiliğinden. Padişâ bakar neyin nesi olajak bu diye düşünür. Ne izmetçi var ne bir şey var. Ama her şey yerli yerinde. İmrenmiş bu işe. İşte konuşurlar iki saat, üç saat, beş saat diyelim. Kalkıp gitmişler sonunda:

— Uğlum, seni de filan geje bundan iki afta sonra filan geje bekliyorum, gelesin sen de tayfanla beraber bize.

— Olur padişâhım giderin, madem emir ediyorsunuz giderin.

O gece geldiğinleyn, iki hafta sonra bu da alır karısını, kızkardaşını padişâyâ gider konuşmağa, padişânın evine. Ama padişâ öyle iş yapamaz. Kendiliğinden herşey işini bitirsin olmaz. Nepajak iki tane izmetçi tutar kasabadan. Güzel iki tane kız, izmet yapsın. Başka çare yok. O da germiş bir çerge odaya. Kadınlar bir tarafta, erkekler bir tarafta ama iki tane kadın izmetçi var izmet ederler. Her neyse. Çayları içerler, yemekleri yerler, ondan sonra konuşurlar. O padişâhın karısı bir tarafta, çocuğun kız kardeşi bir tarafta, onlar çerge dışında.

Ordan söyler bu çojuğun karısı, demiş:

— Padişâhım, şimdi dışarıda kimin işi var, işini yapsın. Daha sonra bitevi cemaat buraya toplansın. Burada benim konuşacağım var.

Her neyse bunlar da kimin dışarıda işi varmış, yapmış işini. Herkes gelmiş odaya. Sormuş:

— Geldi mi herkes odaya?

— Geldi, demişler.

— Başka dışarıda olan yok mu?

— Yok gari.

— Var. Ya o cezalı kadın nerede? diye sormuş gelin.

— Canım onunla işin olmasın senin, demiş padişâ.

— Yok, o da gelsin buraya, demiş.

Onu da çıkarmışlar o cezalı yerinden. Toprakta gömülüymüş can. Onu da ordan çıkarmışlar, getirmişler odaya.

Peri kızı gene sormuş:

— Yok mu gari kimse dışarda?

— Yok.

— Bitevi cemaatın birda mı?

— Birda.

Peri kızı kocasına demiş:

— Kalk sen kapıyı kavile, em de kapıda dur.

Kojasında kalkmış kapıyı kavilemiş, kapıda durmuş:

— Padişâhım, sen filan zaman ne zaman gezerdin kasabada, köylerde, kırlarda bundan on sekiz, yirmi sene evvel.

— Evet, demiş padişâ.

— O zaman, böyle böyle bir kızlar konuşurken denk geldin mi?

— Evet, geldim.

— Aldın mı onları sen?

— Aldım.

— Dediklerini yaptılar mı?

— Yok, hiç biri, birini yapmadı. Hiç olmadı bir şey.

— Sen yapmadı diyosun padişâhım ama, yaptı. Cezalı kadın ne dışardaydı, ona Allah çocuk verdi. Tam dediği gibi oldu, hiç yalansız. Fekat kız kardaşları ille yaptı, onu kıskandılar. O masumları onlar aldılar, bir ağaç kutusuyla suya attılar. Sonra da sana köpek encekleri gösterdiler. Sen öyle biliyosun ama bu iş öyle değil. İş benim dediğim gibi . Ağaç kutusu gitti, dermen oluşunda durdu, dermenci de o kutuyu aldı, eve götürdü, içindeki çelatları büyüttü. İşte, senin sırma saçlı oğlun, işte sırma saçlı kızın, ben de gelininim. Bu çergenin de aramızda ne işi var. Biz yabancı bir aile değiliz, demiş.

O çergeyi de peri kızı almış atmış. Ondan sonra artık bir evde, bir sarayda halen bugüne kadar yaşar padişâ oğluyla, kızıyla, geliniyle. Kadınları da idam etmiş.

PADIŞAH VE ÜÇ KIZ KARDEŞ MASALI⁴

(Aktarma Metin)

Çok eski zamanlarda bir padişah varmış. İşte, millet arasında onu padişah yapmışlar. Padişah da padişahlığını beğensinler, beni beğensinler, padişahlığım iyi olsun ve millet benden kaçmasın diye gezip gezip milletin durumunu kontrol edermiş. Nasıl yaşıyorlar, nasıl uğraşıyorlar. Birinde, kasabayı gezmiş, köyleri gezmiş. Bir dağ köyüne rastlamış. Bakmış ki bir avlunun önünde üç tane, dört tane, belki de beş tane kız oturmuş. Kızlar birbirleri arasında konuşuyorlarmış. Bu padişah da bun-

4 İbrahim Ruşit, Kurfalı Köyü / İştîp

lara kulak vermiş, nedir bunların bu konuştuğu diye. Bir de dinler kızların birisi demiş:

— Ben padişaha bir hanım olsam, öyle bir örtü yaparım ki bütün askeri yatsın, gene de yer kalsın. Öbür kız demiş:

— Ben de, olsam ona bir hanım, ben gene öyle bir döşek yaparım ki, bütün askeri yatsın gene de yer kalsın. Öbür kız:

— Ben olsam padişaha bir hanım, bana Allah sırma saçlı, sırma dişli çocuk verir. Padişah bunları duymuş. Bir de sorup araştırmış bu konuşanların kim olduklarını öğrenmiş.

— Bunlar filan kişinin kızları.

Bunlar üç kız kardeş imişler. Tabi padişah değil mi bu? Bir emir edip almış büyük kızı. Bu kız o büyük örtüyü yapmaya çok uğraşmış, sözünde durmak için. Fakat yapamamış. Ardından öbür kız gelmiş o da uğraşmış o kocaman döşegi yapmaya. O da yapamamış. Sıra küçük kız kardeşe gelmiş. Padişah bunu da almış. Üç beş ay sonra, bir yıl sonra, Allah ona ikiz evlatlar vermiş. Ama bu kızın ablaları kıskanmışlar ve demişler:

— Bu bizim, küçük kız kardeşin dediği hakikat olacaktır. Biz zahmet çekeceğiz. Bizi sonra padişah hor görecektir.

Eh! çocukların doğum zamanında kızın ablaları yardımcı olmuşlar. O masumlar dünyaya geldiği zaman, almışlar masumları, temiz bir kutu içine koyup, ardından bir tahta kutu alıp sandıkla nehre atmışlar. Nehirde sandık içinde masumları atmışlar.

Bu padişah ne görsün, ona köpek yavruları göstermişler. Artık öfkelenmiş padişah, bu kadar da olur mu diye geçirmiş içinden.

— Bu gene hepten kötü.

Padişah, son eşini cezalandırmış artık. Bir kuyu kazıp kadını kuyu içine boğazına kadar gömmüş. Bir yudum su, bir lokma ekmeğini, orada yiyip içmiş. Yatağı da o, evi de o, her şeyi o. Öyleyken gelem teyzelerinin suya attığı bu yavrulara. O sandık gide gide bir değirmenin oluğuna dayanmış. Değirmen taşının yavaşladığı zaman, değirmenci bakmış.

— Ne oldu? Var bir şey. Bir de bakmış, bir sandık orada değirmen oluğunun süzeginde. Almış bu sandığı çekmiş kıyıya. Bir de demiş:

— Bakayım bu sandığın içinde ne var? Allah aşkına! neyin nesi bu sandık? Pek hafif değil.

Bir de açar, ne görsün iki tane insan yavrusu, altın damlası gibi. Sağ da, bir şeycikleri yok. Sandığı alıp koşa koşa gelmiş eve. Karısına demiş:

— Karı! Müjdeyi, müjdeyi, bize Allah evlat verdi. Yahu! demiş:

— Sen nereden getirdin bunları? Bunların anaları babaları kimler acaba?

— Yahu! Dere getirmiş. Ben de değirmende su yavaşladığı zaman çıktım, baktım sandık oluğun ağzında duruyor. İşte oradan aldım bu sandığı. Bunların anası babası olsa yani, suda olurlar mı? Bunlar Allah'ın bir vergisi, demiş.

— Bunlar bizim. Sanırım bunlara kimse el koyamaz.

Bunlar da merakla çocukları almışlar. Bir keçicikleri varmış. O keçiden süt emzire emzire büyütmüşler. Esah da bu masumlar Allah'ın verdiği bir güzellik. Bir güzel sırma gibi saçlar, dişler beyaz kar gibi, yani görenler hayran olurmuş bu masumlara. Derlermiş:

— Ne güzel insanlar, ne güzel canlar.

Derken, bunlar büyümüşler ama bunların teyzeleri bu masumların suda bulunduklarını duymuş. Bunları bir değirmenci suda bulmuş, büyütmüş.

— Bir gidelim de görelim, bakalım sağ mı bunlar? Demiş teyzeleri.

Bu masumlar da yani neredeyse on, on beş yaşlarına gelmişler. Giderler teyzeleri bir gün sonra arayıp bulurlar o yeri. Bakarlar o çocuk yok evde. Bu kız evde. Derler:

— Siz kimin nesi? Kız, demiş:

— Filan değirmenci amcanın kızıyım ben.

— Var mı senin kardeşin?

— Var, demiş. Benim bir ikiz kardeşim var. Yani benim yaşıta, aynı yaştadır.

— Babalarınız nerede?

— Değirmende.

Bunlar o kadar sorarlar, geri dönerler. Üç vakit beş vakit derken, değirmenci amca dünyadan geçer. O kadın (Değirmencinin karısı) zaten daha önce vefat etmiş. Değirmenci amca geri kalmış, o da gitmiş. Değirmenci amca hasta düştüğünde artık öleceği zaman demiş:

— Oğlum, ben neredeyse yolcuyum, gidiyorum. Gel sana vasiyetler söyleyeyim de onları aklında tut.

— De bakalım. Çocuk da oturur babasının başına. Adama tabi baba demiş.

— Oğlum, demiş, Sen diğilsin benim oğlum. Böyle böyle değirmende buldum sizleri. Aynı kız kardeşin de senin kız kardeşindir. O da değildir benim. Berabar buldum ben sizi. Büyüttüm şimdiye kadar söylemedim, ama şimdi ben dünyadan geçiyorum, siz kalıyorsunuz. Koparmış sakalından üç tel, çocuğa vermiş.

— Bunları al, güzelce tımar et, kaybetme. Dünya bu, zora geldiğin zaman bu tüyleri kibritle yakarsın birini. Ben de sana bir yardım ederim.

Öyle demiş adam, gözlerini yumup dünyadan geçmiş. Eh bu kızla çocuk o yerde sahipsiz kalmışlar. Ne ana var ne baba var. Eh ne yapsın çocuk çalışmış, kız evde ev işinde çalışıyormuş. Çocuk dağda bayırda işleyip geçinmeye uğraşmış. Değirmene gitmez olmuş çocuk. Değirmen işini yapmamış. Öylece uğraşırken teyzeleri gelmiş bir gün gene bakmaya. Bir de bakıyorlar kız evde, çocuk yok.

— Kardeşin nerede?

— İşte, para kazanmakta. Beslenmek için bir şey çabalıyor.

Oturmuşlar, kız:

— Hoş geldiniz teyzeler. Bilmez kim olduklarını ama gene de teyze demiş, tabi.

— Oturun bakalım.

Oturmuşlar konuşmuşlar:

— Kızım be! demişler bak bu evde senin kardeşin, diyorsun yok evde, abin gitmiş çalışmaya. Sen yalnızca canın sıkılmaz mı?

Demiş:

— Sıkılır teyze, sıkılıyor ama ne yapalım. Sıkılsa da gene uğraşıyoruz. Başka ne çare, elden ne gelir?

— A, filan ovada bir ağaç var. O ağaçtan sizin kardeşiniz gitse bir dal kırsa. O ağaçta kaç tane yaprak varsa, o dalda o kadar türkü, çalgı, müzik olacak evde. Getirsin bir dal, asın odaya. Bütün gün çeşit çeşit müzik, türküler dinle. Yani canın sıkılmasın.

— İyi, teyze madem öyle, söylerim ben kardeşime. Yapsak iyi olur. Kadınlar kalkıp gitmişler. Çocuk akşamüzeri eve gelmiş. Kız kardeşi:

— Aga! mesele böyle böyle. Bir komşular geldi bize bugün. Dediler filan ovada bir ağaç varmış. Onun her bir yaprağı, her bir tülü çalgı çalırılmış. Sen git o ağaçtan bize bir dal kır. Oradan getir evimize de benim canım sıkılmasın, günleyin evde çalgı dinlerim.

— Olur, demiş. Yaparız, madem öyle. Yapabilirsek eğer.

O sabah olmuş kalkmış, bir atları varmış, babasından kalma, gitmiş o ata demiş:

— Hey! atım şimdi biliyor musun ne olacak? Cenab-ı Allah ata dil vermiş. (at) demiş:

— Ne olacak? Söyle bakalım. Çocuk:

— Gideceğiz, filan ovadan, filan ağaçtan bir dal kıracağız. Eve getirdiğimizde evimizde müzik ve çalgı olacak. At demiş:

— Gideceğiz ama, pek kolay değil.

— Neden?

— Ağacın altında iki tane aslan yatıyor. Onlar gideni parçalar. Çok kişi o ağaca gidip birer dal kırmak istiyor ama o aslanlardan gidemiyorlar. Biz gidersek bizi de aslanlar parçalayacak.

Eh! Sonra, buna çare ne olacak?. Bu çocuk sormuş. At demiş:

— Benim dört bacağıma da yedi kat şayak aba saracaksın. Öyle gideceğiz belki de (arсланlar) abaları koparana kadar biz dalı kırıp o sınırdan geçeriz bizim tarafa, demiş.

Bu çocuk da öyle yapıyo. Yedi kat şayak sarıyor atın bacaklarına, köpürüyor yoluna. Ağaca yanaştığı zaman aslanların kalkıp ağacın altın-

dan ona doğru yanaştıklarını görmüş. O da bir nara atmış ata, bir iki vurmuş da ata. Hayvan hızlanmış ağacın altından geçerken eliyle bir budak kırmış. Arslanlar yetişip yetişip koparıyorlar o abadan. Ama hayvanın bacaklarına bir zarar yok. Sınırı geçtikten sonra aslanlar dönmüş. Bunlar gelmişler eve. Kırmışlar bir dal. Çocuk dalı eve asmış. Esah da dedikleri gibi, çalgı her ne çeşit istersen. Eee! Bunu, bunların teyzeleri duymuş ki bunlar o işi yapmışlar. Teyzeleri o çocuğun orada telef olmasını istemişti ama olmadı. Dediğini yaptı. Teyzeler bir gün gene gelmişler.

— Evde misin kızım?

— Evde. Hoş gelsiniz.

— Hoş bulduk.

Neyse. karşılamış kızçağız onları.

— Aaa! bak kızım, dediğimiz gibi o ağaçtan getirmişsiniz. Bak ne güzel olmuş ama, nerede kardeşin? Diye sormuşlar.

Gene demiş;

— O işte, çalışmakta kardeşim.

— Eh, çok iyi ama, bununla da olmaz senin işin, demişler bu kıza.

— Eee, ne olacak be teyze?

— Abini everseniz de sana bir yenge olsun burada. Bir can yoldaşı, konuşasınız. Hep böyle çalgı dinlemekle bu olmaz. Bazen muhabbet olsun, bazen gülüş olsun. Sana bir can yoldaşı olsun burada da canın sıkılmasın.

— Olur teyze, abime söyliyeyim. Ben de merak ediyom, bir yengem olsa konuşalım çok iyi, yani bu iş olur, demiş.

Bunlar kalkmış, gitmişler. Bu teyzeler iki kız kardeş. Bu kız kalır yalnız, akşama gelir kardeşi.

Kardeşine demiş:

— Kardeş! Abi! Gene gelenler oldu bugün. O evvelki teyzeler ne dediler ağaçtan dal kır diye. Onlar gene geldiler bugün. dediler ki falanca ovada bir peri kızı varmış. Gitsin abin alsın o peri kızını da sana bir yenge olsun dediler. E, olmaz mı? Abi, bence bu teyzelerin dedikleri çok güzel. Yapsan bu işi, çok iyi olur. Ben de bir yengemin olmasını istiyorum.

— Olur, madem öyle istersin sana da bir arkadaş olsun diye evde olur.

Sabah olmuş bu çocuk demiş atına:

— Atım biliyor musun ne var?

— Bilmem.

— Peri kızını almaya falanca ovaya gideceğiz.

— Gidelim ama o evvelkinden daha kötü bu iş, diye cevap vermiş at.

— Niçin?

— Buna çare yok. Oraya gidenler taş oluyor. Yani bize de çare yok. Gidersek eğer biz de taş olabiliriz.

— Artık, ne olursa olacak. Allah ne dediyse o olacak. Bir de şans deneyeceğiz, gideceğiz.

O sabah Allah'ın izniyle çekmiş yola, gitmiş o ovaya. Bakar da o ovanın ortasında bir saray. Sarayın da etrafı bütün taş yığını. Bunlar yavaş yavaş gitmişler sarayın kapısına. Yavaş yavaş kapıyı da açmışlar. Hayvanı bırakıp gitmiş, kapıyı da açmış. Merdivenlere tırmandığı zaman o peri kızı da tam o anda başını yıkarmış, yani o da yolları gözetlememiş. Bir de işkillemiş gelen varmış. Peri kızı:

— Taş ol, demiş.

O da tek kelimeyle ayaklarından beline kadar taş olmuş. Ama bel-den yukarı kalmış öyle. Olduğu yerde kalmış.

— Eh, bundan daha zor ne olabilir? Benim babam ne demişti bana. Zora geldiğin zaman sakalımdan bu bir sakalı yak da, ben sana yardımcı olurum. Bundan daha zor ne var gari.

Hemen cebinden kesesini çıkarmış. Kesenin içinden o sakallardan bir tel almış, bir kibrit çakmış. Ayakları taş olmuş ama elleri çalışı-yormuş. Durduğu yerde hemen yakmış o sakalı. Hemen de babası belir-miş o peri kızının yanında. Kızı konuşturamaz, yani ağzını tıkamış. Peri kızına demiş:

— Birden, bu çocuğun arkasına gidesin. Başka çare yok. Senin kismetin bu. Bunun arkasına gideceksin. Bu da söylemiş o taşlara ne taş

ol dedi. Onlara bir dua gibi bir şey okumuş orda. Taşlar dökülür. Bu peri kızı çocuğun arkasına takılır. Dede gene kaybolur gider. Bunlar çıktığı zaman saraydan evlerine gelmek için. Atın da dört ayağı taş imiş. O peri kızı o taşları da koyverir. Şimdi bu çocuk demiş;

— Yuhu! bu kadar taş yığını ne burada böyle?

— Bunlar hep benim için geldiler. Hep taş oldular.

— Yahu! Eğer elinden gelirse, bunları koyver. Yeter bunca sene ne olmuş. Bunları taş olmaktan kurtar da insan hâline gelsinler. Peri kızı demiş:

— Kurtarırım ama, siz burada kavgaya kapışacaksınız.

— Yok yahu! kapışmayız. Neyse sen kurtar bunları.

Kız bunlara da bir dua okur. Bunlar da hepsi taşlıktan kurtulur. İnsan olurlar. Canlı nasıl taş olmuşlar, o şekilde gene uyanmışlar. Şimdi hepsi bu kıza göz koymuş.

O der “Ben alacağım,” öbürü der “Ben alacağım.”

Aralarında büyük bir gürültü çıkmış.

Çocuk demiş:

— Vay anasını başka çare yok.

Daha bir iki sakal var ya. Gene alır birini, gene yakar o sakalı. Hemen dede gene gelir.

— Ne bu?

— Yahu! Biz aramızda kavga çıkardık. Adamları ben taş olmaktan kurtardım, bunlar şimdi bana kahr ediyorlar. Dede bunlara demiş:

— Bu adam olmasaydı, şimdiye kadar değil, siz kıyamete kadar taş olarak duracaktınız. Şimdi herkes evine . Bu kız bu çocuğundur, sizin değil.

Dede bunları uzlaştırmış. Herkes evine dönmüş. Bu almış atıyla o peri kızını getirmiş eve. Çocuğun kız kardeşi gördüğünde mutluluktan havalara uçmuş. Ne yapacağını bilememiş kızcağız, yengesi çok güzel. Yaşamaları daha iyi, daha güzel olmuş. Evde müzik varmış can ayaktaşı da varmış. Abisi de evlenmiş. İşler yolundaymış. Öyleyken bu çocuğun babasından kalma bir silah varmış, silahı alıp ava çıkmış. O padişah da o

gün vezirleriyle birlikte çıkmış ava. Dağda avcılar bir yerde denk gelmiş bu çocukla padişah. Selamlaşmışlar, konuşmuşlar. Padişahın gözünde kalmış bu çocuk. Çocuk çok güzel. Sırma saçlı, sırma dişli. O zaman aklına gelmiş:

— Eh, benim karımın da güya bu şekil çocukları olacaktı. Hâlbuki dünyaya köpek enceği geldi. Bak şimdi bu evladı, bak altın damlası gibi. Bak şimdi ne kadar güzel.

— Oğlum, demiş padişah. Çok sevdim ben seni, konuşmalarını. Çok iyi bir insansın. Buyur, gel bize misafir.

— Yok, padişahım ben gidemem. Peşin büyükler gelir, yol yapar ondan sonra ufaklar gider.

— Tamam, demiş padişah. Madem öyle, önce ben gideyim.

Bir gece padişah haber vermiş: “Akşam oturmaya gideceğim” diye. O gece padişah gelmiş oturmaya. Çocuk, padişahı karşılamış. Oturtmuş odasına. Ama eski zaman evleri fazla oda yok. Sadece bir odası varmış. Aradan bir çerge germişler, kadınlar bir tarafta erkekler bir tarafta otururlarmış. Tabi padişâh iki karısını alıp gelmiş. Oturmuşlar, kadınlar kadınlarla konuşmuş, erkekler erkeklerle. Çay gelecekmış. Bakmış padişah çergenin altından çay tepsisi bardaklarla beraber gelmiş. Çaydanlık da kendi kendiliğinden gelmiş. Padişahın önünde çaydanlık kendiliğinden padişahın fincanına çay dolduruyormuş.

— Allah Allah!

Padişah bakmış ne hizmetçi var ne kimse var. Bunlar konuşmuş; çaylar kendiliğinden hazır olmuş. İhtikten sonra bardaklar kendiliğinden çerge altından yerlerine gidermiş. Ardından yemek hazırlığı olacak, yemekler de öyle. Leğen, göğüm, ellerini yıkamak için çerge altından kendileri gelmiş, kendileri gitmiş. Yemek, sofraya kendiliğinden gelmiş. Padişah bakmış neyin nesi olacak bu diye düşünmüş. Ne hizmetçi varmış, ne de başka bir şey varmış. Ama her şey yerli yerindeymiş. İmrenmiş bu işe. İşte konuşmalar iki saat, üç saat, beş saat diyelim. Kalkmışlar, gitmişler sonunda:

— Oğlum, seni de filan gece bundan iki hafta sonra filan gece bekliyorum, gelesin sen de tayfanla beraber bize.

— Olur padişâhım giderim, madem emir ediyorsunuz gideriz.

O gece geldiğinde, iki hafta sonra bu da alıp karısını, kız kardeşini padişaha gitmiş konuşmaya, padişahın evine. Ama padişah öyle iş yapamaz. Kendiliğinden her şey işini bitirsin olmaz. Ne yapacak iki tane hizmetçi tutmuş kasabadan. Güzel iki tane kız, hizmet yapsın. Başka çare yok. O da germiş bir çerge odaya. Kadınlar bir tarafta, erkekler bir tarafta ama iki tane kadın hizmetçi var, hizmet etmişler, her neyse. Çayları içmişler, yemekleri yemişler, ondan sonra konuşmuşlar. O, padişâhın karısı bir tarafta, çocuğun kız kardeşi bir tarafta, onlar çerge dışında.

Bu çocuğun karısı çerge arkasından demiş:

— Padişâhım, şimdi dışarıda kimin işi var, işini yapsın. Daha sonra bütün cemaat buraya toplansın. Burada benim konuşacağım var.

Her neyse bunlar da kimin dışarıda işi varmış, yapmış işini. Herkes gelmiş odaya. Sormuş:

— Geldi mi herkes odaya?

— Geldi, demişler.

— Başka dışarıda olan yok mu?

— Yok artık kimse.

— Var. Ya o cezalı kadın nerede? -diye sormuş gelin.

— Canım onunla işin olmasın senin, demiş padişah.

— Yok, o da gelsin buraya, demiş.

Onu da çıkarmışlar o cezalı yerinden. Toprakta gömülüymüş can. Onu da oradan çıkarmışlar, getirmişler odaya.

Peri kızı yine sormuş:

— Yok mu artık kimse dışarıda?

— Yok.

— Bütün cemaatin burada mı?

— Burada.

Peri kızı kocasına demiş:

— Kalk sen kapıyı sıkıla, hem de kapıda dur.

Kocası da kalkmış kapıyı sıkılamış, kapıda durmuş:

— Padişâhım, sen filan zaman ne zaman gezerdin kasabada, köylerde, kırlarda bundan on sekiz, yirmi sene evvel.

— Evet, demiş padişah.

— O zaman, böyle böyle bir kızlar konuşurken denk geldin mi?

— Evet, geldim.

— Aldın mı onları sen?

— Aldım.

— Dediklerini yaptılar mı?

— Yok, hiç biri, birini yapmadı. Hiç olmadı bir şey.

— Sen yapmadılar diyorsun padişâhım ama, yaptı. Cezalı kadın ne dışarıdaydı, ona Allah çocuk verdi. Tam dediği gibi oldu, hiç yalansız. Fakat kız kardeşleri hille yaptı, onu kıskandılar. O masumları onlar aldılar, bir ağaç kutusuyla suya attılar. Sonra da sana köpek enceklerini gösterdiler. Sen öyle biliyorsun ama bu iş öyle değil. İş benim dediğim gibi. Ağaç kutusu gitti, değirmen oluğunda durdu; değirmenci de o kutuyu aldı, eve götürdü, içindeki çocukları büyüttü. İşte, senin sırma saçlı oğlun, işte sırma saçlı kızın, ben de gelininim. Bu çergerin de aramızda ne işi var. Biz yabancı bir aile değiliz, demiş.

O çergeyi de peri kızı almış atmış. Ondan sonra artık bir evde, bir sarayda halen bugüne kadar yaşar padişah oğlu, kızı ve geliniyle. Kadınları da idam etmiş.

ÇÖREK MASALI⁵

(Özgün Metin)

Bir zaman varmış yaşlı bir kadıncık, bir oğlu varmış. Kadının kocasını ölmüş, oğluyla yaşarmışlar. Bunların yiyecekleri biter, kenarda bir çuval terekeleri varmış. Anası der ki oğluna:

— Uğlum götür bu terekeyi dermende üğüttür, getir de ekmek yapalım.

5 Şaban Ruşid, Kurfalı Köyü / İştîp

Uğlu de terekeyi yükletmiş eşiğine gitmiş dermene. Dermenci bakmış ufak çojuk, düşünmüş ona bir oyun, dier ki:

— Uğlum senin bu undan ben bir çörek yapınsam ne diersin? O da demiş:

— Dermenci amca olur.

Demenci alır bir çanak un suyla karıştırır onu gözelce, suyunu fazla katar gevşek olur dier ki:

— Bizim bu çörek gevşek olmuş daa bir çanak un katalım olur mu?

— Olur amca.

— Aa şimdi de sıkı olmuş, daa biraz su katalım. Tekrar su katmışlar, çörek gene gevşek olmuş, yine un istier çojuktan üle üle un kata, su kata bitevi unu bitirmişler. Çörek büyük bir çörek olmuş, gömmüşler onu küle, birlikte bişirmişler, iyice biştikten sonra çıkarmışlar çörie, tamamen dermen taşı kadar büyüklükte olmuş. Şimdi dermenci yine düşünmüş, demiş ki çojuğa

— Uğlum şimdi birer masal söylijeyis kim daa ii masal söylijek çörek onun olajak. Uğlum anlat bir masal. Çojuk da diri:

— Amca sen daa büyüksün sen peşindi masalını süle, ben sona sülerim.

Dermenci başlar anlatmaa:

— Ben bir gün bir su boyunna yokarı giderdim, o suyu karşıya geçmek istedim. Deredeki akan su çok olduğuna baktım baktım geçemedim, su boyunna gittim; bi baktım birisi bir arabayla su boyunna gidiyo. Dedim ona su çok geçemeyiz bunu biz, o da dedi ki şuradan bir geçit var. O önce, ben ardınca gittik. Baktım dier bir yakada bir bostan kolları uzamış suyun üzerinden bu yakadan öbür yakaya. O adam at arabasıyla bostanın kolları üstünden geçti karşı yakaya. Dedim ki bu adam madem birdan geçti, bende geçerin. Bende onnarın üzerinden suyu geçtim karşıya. Bir de bakayın karşı yakada bir karpız olmuş büyük büyük çok büyük. Yokladım elle onmuş mu diye anlaşılmaz, bilinmez; nasıl ben bunu bileyin yenir mi yenmez mi? Alır baltayı cam kadar bir delik açar, bir tarafın-

dan girir karpızın içine o sırada bir adam gelir yanına. Amca napiyosun orada, dedi bana. Ben de dedim ki:

— Bu karpızı bakıyon. O da baña dedi ki:

— Çık ordan, öbür taraftan gene benim katır girdi karpızın içine, saña zarar vermesiñ.

Ben ordan çıktım, döndüm geldim eve. Benim masal bu kadar, der dermenci.

— Uğlum, sıra sende şimdi. Çojuk başlar anlatmağa:

— Ee amca bizim evimiz çok eskiydi yıkılmak üzere anamla konuştuk, dedik ki bize bir yeni ev yapalım ama atımız yok, öküzümüz yok bizim kırışları neyle taşılıım. Bir oramız vardı. Dedik ki biz bu orazla bu avuçları taşıırız. Başladık taşımaya, daşıdık daşıdık avuşların episini bitirdik. Ama orazın boynu yara oldu avuşları çekmekten. Başladık so- ruşturmaa ona buna. Bu orazın boynuna ne kapalım da yarası savsın. Biri dedi ki bize koz kapayın faydalıdır, yarayı savdırır. Ama biz sormadık, o kozu kırık mı bitin mi kapalım diye. Bitin kozu kapadık orazın boynuna. Ačan o koz, orazın boynunda damarlandı, sağ koverdi, başladı büyümii. Oraz izbeden dışarı çıkamarı, kozu da kıyamadık kesmiye büyüdü büyü- dü koja ağaç oldu. Kozun üstünde kargalar yuva yaptı, bir gün dedim ki bakayın bakalım o yuvada neler var. Bindim kozun üstüne bi de baktım kargalar orada enceklerini büyütmüş, uçmuşlar. Ama orda encekler bite- vi orasını gübre yapmışlar, toprak yapmışlar, baktım ki güzel bi bace olur ordan. E dedim ki ben birasını süreyin öküzlerle, birayı bir ekin ekeyin. Sürüyo orasını çavdar ektik, çavdarı ektikten sona birdaa yanına git- medik iç, taa çavdarın biçme zamanı gelene kadar. Aldım orağa gittim biçmiği. Ačan gittim orayı bir çavdar büyümüş, kalınlamış kuvetten orak kesmiri. Dedim ki bu büle olmaz alayın tırpanı tırpanna biçeyin, tam başladım biçmiği açan çavdarın içinde bir kurt geziniyo, attım arka sıra tırpanı, tırpanın kulubu kurdun arkasına kakıldı. Kurt kaçır tırpan arka sıra biçer. O koz yüksek olduğuna kurt yere inemez, tarla içinde doleniyo, tırpan da arka sıra tarlayı biçer. Öyle dölene dölene bütün çavdar biçilir. Çavdar da bitti tırpan da kurdun arkasından düştü yere. Kurdun arka- sından bir kıyat da yere düşer. Aldım o kıyatı dedim bakayım nedir. Bi

bakayım o kıyatta yazılar var. Kıyattaki yazıyı okudum. Kıyatta yazıyo, dermenci versiñ çojugun çöriini, oynamasın çojukla.

Dermencide ses kalmarı, çojuk alır çörii, hâlâ daa anasıyla birlik-te yermişler çörii.

ÇÖREK MASALI⁶

(Aktarma Metin)

Bir zamanlar yaşlı bir kadıncık yaşarmış, bir de oğlu varmış. Kadının kocası ölmüş, oğluyla yaşarmışlar. Bunların yiyecekleri biter, kenarda bir çuval terekeleri varmış. Annesi demiş oğluna:

— Oğlum götür bu terekeyi değirmende öğüttür, getir de ekmek yapalım.

Oğlu de terekeyi yükletmiş eşğine, gitmiş değirmene. Değirmenci ufak çocuk olduğunu görünce, ona bir oyun düşünmüş; demiş ki:

— Oğlum senin bu undan ben bir çörek yapsam kendime ne dersin? O da cevap vermiş:

— Olur değirmenci amca

Değirmenci alır bir çanak un suyla karıştırır onu güzelce, suyunu fazla katar gevşek olur, demiş ki:

— Bizim bu çörek gevşek olmuş daha bir çanak un katalım olur mu?

— Olur amca.

— Aa şimdi de sıkı olmuş, daha biraz su katalım. Tekrar su katarlar çörek gene gevşek olmuş, yine un ister çocuktan öyle öyle un kata, su kata bütün unu bitirmişler. Çörek büyük bir çörek olmuş, gömmüş onu küle pişirmiş. İyice piştikten sonra çöreği çıkarmış, tam değirmen taşı büyüklüğünde olmuş. Şimdi değirmenci yine düşünmüş, demiş ki çocuğa:

6 Şaban Ruşid, Kurfalı Köyü / İştîp

— Oğlum şimdi birer masal anlatacağız, kim daha iyi masal söylerse çörek onun olacak. Oğlum anlat bir masal. Çocuk da:

— Amca sen daha büyüksün sen masalını önce söyle, ben sonra anlatayım.

Değirmenci başlamış anlatmaya:

— Ben bir gün bir su boyuyla yukarı giderdim, o suyu karşıya geçmek istedim. Deredeki akan su çok olduğuna baktım baktım geçemedim, su boyuyla gittim; bir baktım birisi bir arabayla su boyuyla gidiyor. Dedim ona su çok geçemeyiz bunu biz, o da dedi ki şuradan bir geçit var. O önce, ben ardından gittik. Baktım diğer bir yakada bir bostan kolları uzamış suyun üzerinden bu yakadan öbür yakaya. O adam at arabasıyla bostanın kolları üstünden geçti karşı yakaya. Dedim ki bu adam madem buradan geçti, ben de geçerim. Ben de onların üzerinden suyun karşı yakasına geçtim. Bir de bakayım karşı yakada bir karpuz olmuş büyük çok büyük. Yokladım elle olgun mu diye anlaşılmaz, bilinmez; nasıl ben bunu bileyim, yenir mi yenmez mi? Alır baltayı cam kadar bir delik açar, bir tarafından girer karpuzun içine, o sırada bir adam gelir yanına. “Amca ne yapıyorsun orada,” dedi bana. Ben de dedim ki:

— Bu karpuzu bakıyorum. O da bana dedi ki:

— Çık oradan, öbür taraftan gene benim katır girdi karpuzun içine, sana zarar vermesin. Ben ordan çıktım, döndüm geldim eve. Benim masal bu kadar, demiş değirmenci.

— Oğlum, sıra sende şimdi.

Çocuk başlamış anlatmaya:

— Ee amca bizim evimiz çok eskiydi yıkılmak üzere, anamla konuştuk, dedik ki bize bir yeni ev yapalım ama atımız yok, öküzümüz yok, bizim kırıları neyle taşıyalım. Bir horozumuz vardı. Dedik ki biz bu horozla bu ağaçları taşıyız. Başladık taşımaya, taşıdık taşıdık odunların hepsini bitirdik. Ama horozun boynu yara oldu odunları çekmekten. Ona buna soruşturmayaya başladık. Bu horozun boynuna ne kapayalım da yarası iyileşsin. Biri dedi ki bize koz (ceviz) kapayın faydalıdır, yarayı iyileştirir. Ama biz sormadık, o kozu kırık mı bütün mü kapayalım diye. Bütün yuvarlak kozu kapadık horozun boynuna. Derken o koz, horozun

boynunda damarlandı, filiz koyverdi, başladı büyümeye. Horoz izbeden dışarı çıkamıyor, kozu da kesmeye kıyamadığımız için, büyüdü büyüdü koca ağaç oldu.

Kozun üstünde kargalar yuva yaptı, bir gün dedim ki bakayım bakalım o yuvada neler var. Bindim kozun üstüne bi de baktım kargalar orada yavrularını büyütmüş, uçmuşlar. Ama oradaki yavruları bütün orasını gübre yapmışlar, toprak yapmışlar. Baktım ki orada güzel bir bahçe olur. E dedim ki, ben burasını süreyim öküzlerle, buraya bir ekin ekeyim. Orasını sürdük, çavdar ektik, çavdarı ektikten sonra bir daha yanına gitmedik hiç, taa çavdarın biçme zamanı gelene kadar. Aldım orağı gittim biçmeye. Oraya gittiğimde çavdar büyümüş, kalınlamış kuvetten orak kesmiyordu. Dedim ki bu böyle olmaz alayım tırpanı tırpanla biçeyim, tam başladım biçmeye ki çavdarın içinde bir kurt geziniyor, attım arka sıra tırpanı, tırpanın kulubu kurdun arkasına kakıldı. Kurt kaçır tırpan arka sıra biçer. O koz uzun olduğuna kurt yere inemez, tarla içinde döleniyor, tırpan da arka sıra tarlayı biçer. Öyle döne döne bütün çavdar biçilir. Çavdar da bitti tırpan da kurdun arkasından düştü yere. Kurdun arkasından bir kağıt da yere düşer. Aldım o kağıdı dedim bakayım nedir. Bir bakayım o kağıtta yazılar var. Kağıttaki yazıyı okudum. Kağıtta şöyle yazıyor: Değirmenci çocuğun çöreğini versin, çocukla oynamasın.

Değirmenci de ses kalmamış, çocuk almış çöreğini, hâlâ da anne-siyle birlikte çöreği yiyorlarmış.

NOGAY MASALLARI *

İhsan KALENDEROĞLU **

Giriş

Nogay Türkleri, ağırlıklı olarak yer aldıkları Deşt-i Kıpçak bölgesinde sürekli mücadele hâlinde olmuşlardır. Geçmişleri hakkında çok sınırlı bilgi ve araştırma sonuçlarına sahip olduğumuz Nogaylar, XIII. yüzyıla kadar, özellikle Moğol saldırılarından önce, eski Kıpçak bölgesinde konargöçer olarak dağınık hâlde yaşıyorlardı. Bu dönemde henüz Nogay adını kullanmayan Nogaylar, Altınorda bölgesinin bir kısmını kumanda eden Nogay Han'ın idaresindeki boylara verilmesinden sonra bu adı kullanmaya başlamışlar; sonraki dönemde İrtiş Irmağı'ndan Kırım'a kadar yayılan, nispeten büyük bir topluluk hâlinde Nogay adı altında birleştirilmiştir (A. Caferoğlu 1983: 44). Nogay Ordası'nın teşekkül ettiği süreçte ve daha sonraki devirlerde, İdil'den Balkaş'a, Hazar Denizi'nden Aral Gölü'ne kadar uzanan geniş alanlarda yaşamaya başlayan Nogayların ve Nogay Han'ın karargâhı Yayık Nehri'nin Hazar'a döküldüğü Saraycık şehriydi. Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın kurduğu Altınordu devletine bağlı olarak Don ve Dinyeper nehirleri arasındaki bozkır steplerinde yaşayan halk, Nogay Han öldükten sonra da “Nogay” adını kendilerine bir ulus adı olarak almış ve Altınordu Devleti'nin dağılmasından sonra da bir araya gelip, Nogay Hanlığı adı altında birleşerek bir devlet kurmuşlardır (Bavbek 1986: 163). Bu dönemde Nogaylar, “Şırın, Arın, Kıpçak,

* Bu çalışma, Murat Işık'ın “*Nogay Masalları*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Ankara 2010” adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinde yer alan metinlerden ve içerikten yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı. kihsan@gazi.edu.tr

Argun, Alçın, Katay ve Mangıt adlarından oluşan yedi boydan müteşekkil, “Yetisan” uruk adı verilen bir yapı oluşturmuşlardır. Büyüklü küçük-lü birçok Türk boyunun bağlı olduğu bu Hanlıkta asıl söz sahibi olanlar Nogaylardır (Bavbek 1986: 161). Bu uruklardan (boy) başta Şırın olmak üzere ilk dördü Kırım’a doğru gitmiş, kalanları ise Aşağı İdil boyuna göç etmişlerdir. XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra artık boy, ulus, ordu (boylar birliği) terimlerinin yerine Nogaylı, Nogay Ulusu, Nogay Ordası, Nogay Türkleri gibi devlet adları kullanılmaya başlanmıştır. Nogay Türklerinin kuruluş ve gelişme dönemlerine ait (XIV-XV. yüzyıl) bilgiler az olduğu için bu dönemlerle ilgili yapılan değerlendirmeler yüzeysel kalmaktadır. XVI. yüzyıl başlarında Nogay hükümdarı Yusuf Bey idaresinde daha rahat bir yaşam sürdüren Nogaylar için 1552’de Kazan Hanlığının, 1556’da ise Astrahan Hanlığı’nın Rusya’ya bağlanmasıyla olumsuz günler başlamış; Rusların bölgedeki yayılmacı stratejileri ve aynı zamanda baş gösteren kıtlık, beraberinde göç hareketlerini de getirmiştir. 1600’lü yılların başlarında göç ettikleri Kuban Irmağı boylarına yerleşip Rusların kendi iç karışıklılarından faydalanarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu dönemde kısmen daha rahat bir yaşam süren Nogaylar, XVII. yüzyılın başlarında bölgede başlayan siyasi istikrarsızlıktan yararlanarak daha güçlü bir yapı oluşturmuşlardır. Kırım Hanlığı ile de bu dönemde daha iyi ilişkiler kuran Nogaylar, yerleşik hayata geçiş yapmışlardır. XVIII. yüzyılda Kırım Hanlığı’nın uyguladığı göç politikası ile ana yurtlarından göç eden Nogaylar, bu yüzyılın sonunda Rus baskısı ve istilasından korkarak Anadolu’ya doğru göç etmeye başlamışlardır. XIX. yüzyılda da özellikle Dağıstan, Rus idaresine girince, bir kısım Nogay halkı da Kafkasya’daki baskılara maruz kalan diğer Kafkas halkları gibi Türkiye’ye göç etmeye başlamıştır (M. Alpargu 1996: 200). 1858-1859 yılları arasında özellikle Rusların bu dönemdeki göç politikasına maruz kalan pek çok Nogay Türk’ü deniz yoluyla İstanbul’a, az bir bölümü de Karadeniz’deki limanlara gelmiştir (M. Alpargu 1996: 201). Bu dönemde, Doğu Kafkasya’daki Rus saldırısı ve baskısı arttıkça, bölgeden gelen 11.309 kişilik Nogaylar iskân edilmek üzere Dobruca’ya gönderilmiştir. Osmanlı topraklarına göç eden Nogay nüfusunun ana çatısını Kuban Nogay Türkleri oluşturmaktadır. 1863 yılına kadar Osmanlı topraklarına

göç eden Nogay Türklerinin toplamı 30.000'e yaklaşmıştır. Bunların da tamamına yakını Yedisán, Beşno ve Canboyluk kabileleri oluşturmaktadır (M. Alpargu, 1996: 201). Sonraki dönemde, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında büyük bir göçe zorlanan Nogay Türkleri genel olarak Rusya sınırları içindeki Stavropol'de Neftekum, Şelkov, Dağıstan'ın Mahaçkale, Adıge Habl bölgesi, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nin Abaza-Nogay, Açı Kulak, Kuban Irmağı'nın yukarı boyunda ve Zelençuk havzasının yer aldığı bölgelerde yaşamaktadır. Bugün Türkiye'de de başta Ankara ve ilçeleri olmak üzere, Afyon, Eskişehir, Adana, Konya gibi illere bağlı ilçelerde meskûn olarak yaşamaktadır. Tarih boyunca bulundukları coğrafyalarda çok uzun süreli, kalıcı bir hayat süremeyen Nogay Türklerinin her türlü güçlüğe rağmen, kendi kimliklerini, kültürlerini koruma, yaşatma ve geleceğe taşıma noktasında mücadele ettiklerini, Türkiye'deki yerleşim yerlerinde, 2016 yılında, TÜBİTAK SOBAG 1001, "Yok Olma Tehlikesindeki Türkiye Nogaycası: Belgeleme ve Konuşur Tutum Araştırması" kapsamında yaptığımız derleme çalışmaları sürecinde gözlemledik. Bu süreçte masal anlatıcısı ayyelerle (anneanne, yaşlı kadın) de görüşme sağladık.

Nogay Masalları

Nogay Türkleri masal için "erteği" kelimesini kullanmaktadır. Bu terim, Türkmenlerde masal için kullanılan "erteki" ve Özbekler'de masala karşılık kullanılan "ertek"le aynıdır. Bu durum, Nogayların hem Oğuz hem de Kıpçak grubu Türk topluluklarıyla ortak söz varlığına sahip olduklarının da göstergesidir. Nogay masallarıyla ilgili, tıpkı diğer türlerde olduğu gibi, çok fazla derleme ve akademik çalışma yapılmamıştır. Bu durumun çok çeşitli sebepleri vardır. En önemli sebep hiç şüphesiz yıllarca konargöçer bir hayat yaşamış olmalarıdır. Her türlü olumsuzluğa rağmen gerek Nogay masallarıyla ilgili gerekse de diğer sözlü kültür türleri için derleme ve yayımlama çalışmaları yapan araştırmacıların çoğu Türkiye'de ve Nogay topraklarında yaşamış, bu coğrafyanın yetiştirdiği, her karış toprağını bilen, kültürel anlamda bütün değerleri yaşayan ve yaşatan bilim adamlarıdır. Ancak bir sözlü anlatım türünü kaynağından bulup derlemek, her şeyden önce kaynak kişiyi tespit etmek çok da ko-

lay değildir. Zira yüz yıllarca atlı göçebe kültürün izinde konargöçer bir yaşam sürdüren toplumun derinliklerinde masal vb. türleri taşımak ve yaşatmak da çok kolay değildir. Bu anlamda sahada zor şartlarda yapılan masal derlemelerinin çoğu Mahaçkale başta olmak üzere, Dağıstan ile Hazar'ın kuzey batısında yer alan Astrahan ve çevresinde yapılmıştır. Diğer yandan Türkiye'de yaşayan Nogayların masalları üzerine kapsamlı bir çalışmanın yapılmadığı da görülmektedir. Nogay masallarını derleyen isimlerin başında, Nogay destanlarını da ilk derleyen Abdulhamid Canibekov gelmektedir. Canibekov, Nogay folklorunu derleme çalışmalarına 1905'te Astrahan Nogaylarından başlayarak ağırlıklı olarak Dağıstan, Açıkulak ve Kuban Nogaylarına ait başta destan olmak üzere, atasözü, masal, bilmece, hikâye, deyim ve yırları (türkü) derlemiştir. Derlediği bu malzemeleri "Söz Kaznası, (Söz Hazinesi)" adıyla 4 ciltlik bir eserde toplamıştır. Bu eserin bir diğer özelliği de el yazması olmasıdır. Dört ciltten müteşekkil eserin son iki cildinde atasözleri, deyimler ve masallara yer verilmiştir. Canibekov'undur yayımladığı Nogay masalları arasında "Altın Ayaklı Argımak pan Kencebay Batır", "Kamır Batır", "Okugan Yigit", "Namart men Yumart", "Tay mınan Böri", "Karak Kadı", "Yarenşi Şeşen", "Begim Agay" gibi masallar vardır. Bu eserlerin bir kısmı Sovyet ihtilalinden sonra bastırılmıştır. Daha sonra atasözü, bilmece, fıkra, masal gibi folklor malzemeleri 1994'te V. Yerofeyev tarafından "Söz Kaznası Ya de Nogay Folklorı" adıyla bastırılmıştır.

Nogay masallarıyla ilgili derlemeler ve çalışmalar yapan bir diğer önemli araştırmacı da Yelena Bulatukova'dır. Bulatukova, 1994'te "Altınşas" adıyla yayımladığı hikâye ve masal kitabında, Nogay masallarına yer vermiştir. Nogay masalları üzerine birçok çalışması bulunan Sofya Kalmıkova, 1955'te "Yırlar, Ertegiler, Aytuvlar"; 1967'de "Nogay Ertegileri" derleme kitapları yayımlamıştır. Bu çalışmaların dışında, Polonya Krakow Üniversitesinden Piedel 1999'da Stavropol Nogayları'nın masallarını inceleyerek yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Türkiye'de ise Nogay masallarına dair kapsamlı bir çalışma henüz yapılmamıştır. Sadece, "Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi" isimli çalışmada, Nogay başlığı altında 21 adet masalın transkripsiyonlu ve Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış şekli verilmiştir. Ancak bu masalların yapısal bir in-

celemesi henüz yapılmamıştır. Bu süreçte eksikliği hissedilen en önemli kaynak hiç şüphesiz Nogay Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü'nün eksikliğidir.

Genel olarak Nogay masalları, bütün diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi, iyiliği-kötülüğü, güzelliği-çirkinliği, doğruluğu-yanlışı, adaletsizliği ve haklı olmayı, erdemi, sevgiyi, hırsı, kıskançlığı, açgözlülüğü, fitneyi konu edinir. Masallar uzun ya da kısa olsun mutlaka bir önermeyi içerir. Söz konusu masalların başlıca önermeleri “erdemli yaşamak, haksızlığa karşı dik durmak, kimseyi hor görmemek, adil olmak, dünyanın gelip geçici olduğu, karşısındakine saygı, paylaşma bilinci”-dir. Didaktik bir kaygı ile oluşan Nogay masalları, insanlığa, özellikle muhatabına pratikte olması muhtemel karşılaştırmalar ve analizlerle ders verir. Nogay masallarında, hacimce en kısa olanlar pratik bilgi verir ve insanlara doğruyu en kısa şekilde anlatır. Ortaya konulan olay hemen sonlandırılır. Bunlar bir nevi öğretici fıkralardır, kıssadan hisse amacı vardır. Daha uzun olan masallarda, özellikle kahramanlık masallarında, olaylar detaylandırılarak anlatılır ve zincirleme bir ilişki ile sonlandırılır. Çoğu zaman zengin-fakir, güçlü-güçsüz temi eşliğinde gelişen masallar, okuyan/dinleyenin arzuladığı gibi mutlu sonla biter. Ele aldığımız Nogay masallarında bir tarih belirtilmezken, belirli bir coğrafyadan da bahsedilmez. Sadece Nogay denilir. Bazen de birkaç ırmak ismi verilerek okuyan/dinleyenin zihninde bir sahne yaratılır. Coğrafi tanımlamalar dağlar, ormanlar, ovalar, denizler yardımı ile yapılır. Halkın günlük yaşantısında son derece önemli bir yere sahip olan coğrafi mekânların, masallara yansması son derece normaldir.

Nogay masallarının dikkat çeken bir yönü de mitolojik izler taşımasıdır. Bilhassa “Altın Ayaklı Argımak em Kencebay Batır” ve “Kamır Batır” adlı masallarda mitleri ve olağanüstü olay örgüsünün karşımıza çıkması bununla alakalı olabilir. Söz konusu mitsel öğelerin mitolojik dönemden, destan-efsane ve masal dönemine geçişte taşındığı muhtemeldir. Nogay masallarının tip kategorisi “hayvanlar, sıradan insanlar, kahramanlar, düşmanlar, hanlar, olağanüstü varlıklar” olarak sınıflandırılabilir. Bu kategoride hayvan masalları başlığı altındaki en çok dikkat

çeken “tilki”dir ve tilki kurnazlığın temsilcisidir. Diğer hayvanlar ise bildirgin, kurt, ayı, baykuş, at, tay, tavşan, koyun, kaz, kuğu, keçi, yılan, fare ve olağanüstü bir kuş olan Karakuş’tur. Ayrıca masallarda geçen hayvanları da kendi arasında dört gruba ayırmak mümkündür:

1. Evcil hayvanlar: At, tay, koyun, keçi,
2. Yabani hayvanlar: Kurt, ayı, baykuş, yılan, fare
3. Av hayvanları: Kuğu, kaz, tavşan, bildirgin
4. Olağanüstü hayvanlar: Karakuş, Azdaa (Ejderha)

Masallarda yer alan hayvanların birçoğu “isteme, bekleme, arzu etme, temenni etme, üzülmeye, sevinme, dertlenme, muhakeme etme, mülahaza etme, yardım etme ve vefa” duygularına sahiptir. Hayvan masalları çoğunlukla “hayvan-hayvan” ilişkisine dayalı olmakla birlikte “hayvan-insan” ilişkisinde de olabilir. Özellikle hayvan-insan ilişkili masallarda, hayvanlar duyan-düşünen hisseden özellikte olmaları sebebi ile insanların dertlerine çare olabilir ya da insanlardan intikam alabilir.

Nogay masallarında “kahraman” tipi, dünyaya gelişleri itibari ile olağanüstülükler gösterir. Kahraman olarak belirtilen kişi, ki bunlar çoğunlukla erkek çocuklardır, dünyaya gelir gelmez, Oğuz Kağan Destanı’nda olduğu gibi, hemen konuşmaya başlar ve olgun insan davranışları sergilerler. Çok kısa sürede silah kuşanıp ava çıkarlar ve birçok kahramanlık gösterirler. Kahramanların en önemli ve ortak özelliği çok güçlü, cesaretli, dürüst olmalarıdır. Bu güçlü yaratılış onları halkın gözünde kahraman yaptığı gibi istediklerini elde etmelerine de vesile olur. Buradan şunu anlıyoruz ki sözü geçen masallar, destanların zayıflamış ve masallaşmış şekli olarak değerlendirilebilir.

Nogay masallarında kahramanların aileleri çok fakir ya da çok zengin olabilir. Masallarda yer alan kahramanlar İsmail, Kencebay, Yavırintak, Kamır, Kün Tegmez, Muhembet gibi belirli bir isme sahiptir. Kahramanların isimleri çoğunlukla bir özellikleri sonucunda belirlenmiştir. Örneğin “Kamır Batır” adlı masalın kahramanı hamur teknesinde doğduğu için “kamır” yani “hamur” ismini almıştır. Kahramanların her zaman bir yardımcısı vardır. Bu, bazen bir hayvan, bazen de bir ihtiyar ya da handır. Özellikle kahramanın atı, onun zorda kaldığı durumlarda

yardım eden yegâne dosttur. Bazen de olağanüstü varlıkların yardımı söz konusudur. Kamır Batır adlı masalda, yer altından yeryüzüne çıkamayan Kamır’a, Karagus isimli olağanüstü kuş yardım eder. Bazı masallarda zorda kalan kahramana “cadılar”ın yardım ettiği de görülmektedir. “Altın Ayaklı Argımak em Kencebay Batır” adlı masalda üç cadı, Kencebay’a yardımcı olurlar.

Nogay masallarının bir diğer önemli tipi ise “düşman”dır. Masallarda çoğunlukla düşmanın kötü olduğunu ve acımasız davrandığını vurgulamak için bir sıfat kullanılır. Bu sıfat, Türklerde genellikle kötülüğün simgesi olan “kara”dır. Kara Bey, Kara Düşman, vb. isimler düşmanlara verilen isimlerdir. Bunu yanında düşman her zaman yabancı bir kişi olmaz, bazen anne, baba, kardeşler, eş de düşman olup kahramana kötülük yapmaya yeltenebilir. İncelediğimiz masallarda düşman tipi çoğunlukla emeline ulaşamaz, feci bir sonla karşılaşır. “Han” tipi ise zenginliğin, gücün, sefanın, ulaşılmazlığın sembolüdür. Hanlar kimi zaman zalim, kimi zaman merhametli ve yardımseverdir.

İncelediğimiz Nogay masallarında han, karşımıza güzeller güzeli kızını sınavla delikanlılardan birine verirken çıkar. Masalın olay örgüsü bu temin üzerine kurulur. Hanlar çoğunlukla saraylarında oturur ve halk ile ilişkileri de saray civarında gelişir. Nogay masallarında hanlar belli bir isme sahip olabileceği gibi, bazı masallarda sadece “han” olarak belirtilirler. Nogay masalları arasında diğer Türk lehçelerinde var olan masalların varyantları vardır. İsimler ve mekânlar değişmiş olsa bile, olay örgüsünün aynı olduğu görülmektedir. Metni tespit edilen Nogay masalları içinde gerek Türk dünyasındaki masallarla gerekse Anadolu masallarıyla ortak versiyonları olan masalları da tespit etmek mümkündür. Bunların başında Nogay masallarından “*Namert em Yumart*”, “*Namert ile Cömert*”, “*Ankıldak em Dünkildek*” “*Üş Agalı-İnili/Üç Ağabey Kardeş, Mecnun em Layladın Habarı/Mecnun ile Leyla’nın Haberi, Yiyrenşi Şeşennin Sırları/Yirenşi Şeşen’in Sırları*” adlı masallar gelmektedir. Nogayların daha 21.yüzyılın başlarına kadar göçebe bir hayat yaşamaları münasebeti ile masallarında bu kültürün izlerine çokça rastlanmaktadır. Özellikle gündelik hayat için gerekli olan malzemeler masallarda da sık-

lıkla yer alır (çadır, at arabası, keçe, vb.). Genel olarak Nogay masallarını muhtevâ ve kahramanlar açısından şöyle sınıflandırmak mümkündür:

1. Realist (Gerçekçi) Masallar: Şal-Kiyiz Akında / Şal Kiyiz Hakkında, Yiyrenşi-Şeşen Sırları / *Yiyrenşi Şeşen'in Sırları*, *Yiyrenşi Şeşen*, *Balşı-Şegerki* / *Falcı-Çekirge*, *Ne Zat Tetli* / *Ne Şey Tatlı*, *Aldar/Hileci*, *Aksak Ayak Künalı Tuvıl* / *Aksak Ayak Suçlu Değil*, *Yılkışıdın Kanlısı* / *Yılkıcının Kanlısı*, *Nogay man Türkpen* / *Nogay ile Türkmen*, *Akmak Kart* / *Ahmak İhtiyar*, *Öksüz Yas* / *Öksüz Genç*, *Üş Yigit* / *Üç Yiğit*, *Akıllı Yigit* / *Akıllı Yiğit*, *Karak Kadı* / *Hırsız Kadı*, *Kırk Ötirik* / *Kırk Yalan*, *Alapran Batır*, *Kiygiz Kitap* / *Keçe Kitap*.

Realist (gerçekçi) masallarda, hemen hepimizin günlük hayatta karşılaşabileceği tipler ve durumlar, çoğunlukla kısaca anlatılır. Bu grubun başlıca tipleri “cimri, hırsız, hileci, sahtekâr”dır. Fakat masal anlatıcısı ne yapar eder, mutlaka kötülük yapanın cezasını masalın sonunda verir, iyi olanı da mükâfatlandırır. Bazı masallarda ise masalın iyi ya da kötü sonla bitmesi önermesi verilmez, sadece olay örgüsü sonuçlandırılır. Realist masalların, Nogay masalları içinde çok önemli bir yer tuttuğu söyleyebilir.

2. Olağanüstü Masallar: *Köl Buga* / *Göl Canavarı*, *Altın Ayaklı Argımak em Kencebay Batır* / *Altın Ayaklı Argımak ve Kencebay Batır*, *Yav Bermes* / *Düşman Vermez*, *Kamır Batır*, *Kul em Han Kızı* / *Köle ile Han Kızı*, *Kul em Han Kızı* / *Köle ile Han Kızı*, *Okugan Yigit* / *Okuyan Yiğit*, *Nar Kamıs* / *Nar Kamış*, *Süleyman Patşa* / *Süleyman Padişah*, *Azdaa Bezgen Hatın* / *Ejderhanın Bezdiği Kadın*, *Namart em Yumart* / *Namert ve Cömert*, *Ankıldak em Dünkildek* / *Ankıldak ile Dünkildek*, *Üş Agalı-İnili* / *Üç Ağabey-Kardeş*, *Mecnun man Leyladın Habarı* / *Mecnun ile Leyla'nın Haberi*.

Olağanüstü masallarda, kahramanlarla olağanüstü varlıkların birlikte ya da karşılıklı mücadelelerine yer verileceği gibi olağanüstü bir varlık masal kahramanına bir bölümde yardım edebilir. Olağanüstü masalların içine büyü ve sihir konularına sahip masalları almak da mümkündür. Esas olarak, okuyucu/dinleyici tarafından gerçek olma ihtimali hiç olmayan bir durumun, tam da o anda, bir varlık yardımı ile gerçek-

leşmesi sonucu masalın akışı değişir ve yine masalcı bir mükâfat vererek masalı mutlu sonla bitirir. Nogay masallarında, diğer Kıpçak grubu Türk masallarında olduğu gibi, olağanüstülükleri sağlayan Yelmavız (cadı), Karagus, Azdaa (ejderha) ve birtakım hayvanlara da rastlanılmaktadır.

3. Kahramanlık Masalları: *Batır Gede em Bir Han /Kahraman Çocukla Bir Han, Ak-Köbek/ Ak Köbek, Küsep Batır, Köbek Betir em Köten Betir / Köbek Batır ve Köten Batır, Muhambet Batır / Muhammet Batır, Altın Koraz / Altın Horoz, İsmayıl-Dev Ertegisi / İsmail ile Devlin Masalı.*

Kahramanlık masallarında, olağanüstü yeteneklerle dünyaya gelen kahramanın mücadelesine yer verilir. Bu mücadele çoğunlukla sevgilisi içindir. Bazı masallarda ise halkı rahatsız eden bir ejderhaya ya da halka yapılan zulme karşı birtakım mücadeleler yer alır. Çoğunlukla kurtarıcı rol üstlenen kahramanlar, destan kahramanlarının özelliklerini taşırlar.

4. Aşk Masalları: *Mecnun em Leyladın Habarı / Mecnun ve Leyla'nın Haberi, Eriz em Hanber / Arzu ile Kanber, Şear Han em Şear Soltan / Şear Han ile Şear Sultan.*

Aşk masalları, sayıca çok fazla olmasa dıbazı masalları bu başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bu aşk masallarının hemen hepsi Arap ya da Fars kaynaklı masalların Nogay sahasındaki varyantlarıdır. İsimler alıntı da olsa bazı masallarda içerik orijinaldir. Bu masalların olay örgüsü, bir gencin sevgilisine ölesiye âşık olması, bu aşka karşı olan üçüncü şahısların engellemeleri ve genç âşıkların verdiği mücadeleler şeklinde gelişir. Bu masalların hemen hepsi mutsuz bir sonla bitirilir. Sevgililer bu dünyada kavuşamaz, bundan hareketle halka sevenlerin kavuşturulması önermesi iletilir.

5. Hayvan Masalları: *Tülki em Bödene / Tilki ile Bildırcın, Kurdun Korılığı/ Kurdun Çilesi, Eyle Kimge Berilgen / Hile Kime ve Verildi? Tülki em Bödene / Tilki ile Bildırcın* adlı hayvan masalları ise hayvanlar arasında geçen, fakat insani konuların işlendiği masallardır. Bu tür masallarda aslında hayvanlar tip olarak kullanılarak insanlara ait birtakım karakterler ve yapılar anlatılmaktadır.

Geçmişten günümüze kadar gelen Nogay masallara bakıldığında görülecektir ki mevcut masallardaki kahramanlara günlük yaşamda rahatlıkla rastlanabilir. Ayrıca kahramanlık masallarındaki “kahraman tipi”, Türk dünyası masallarındaki kahramanlarla ortaklık göstermektedir. Kahraman özelliği taşıyan karakterin olağanüstü bir şekilde dünyaya gelmesi, bir anda büyümesi ve üst düzey güçlerinin olması, karaktere yardım eden olağanüstü insanların ya da hayvanların olması, haksızlığa boyun eğmemesi ve ezilenin yanında olması bu ortaklıkların başlıcalarıdır. Dolayısı ile Nogay masallarında geçen kahraman yaratılışlı karakterler de bu ortaklığın bir parçasını oluşturur. Masalarda, kahramanların temsil ettiği belli bir düşünce ve eğilim vardır. İşte masallar da bu eğilimler üzerine inşa edilir. Masal kahramanlarının temsil ettiği başlıca konular: İyilik-kötülük, güzellik-çirkinlik, adalet-haksızlık, dürüstlük-sahtekârlık, yöneten-yönetilenlerdir. İncelenen masallardaki kahramanları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

- a) İnsanlar
- b) Olağanüstü varlıklar
- c) Hayvanlar

Ayrıca, Nogay masallarındaki insan tipleri, çoğunlukla gündelik hayatta karşımıza çıkabilecek “bilge, yardımsever hilekâr, sahtekâr, hırsız, hasis, cimri, cömert” gibi tiplerdir. Bunların yanında kahraman özelliklerine sahip, güçlü, sıradışı insanlar, masalın asıl unsurlarıdır. Masal olay örgüsü içinde “erkekler” güçleri ve cesaretleri ile ön plana çıkarırken, “kadınlar” zekâları, güzellikleri ve masumlukları ile dikkat çekerler. Nitekim kahramanın karısının kaçırılması çoğunlukla kadının güzelliği sebebiyledir. Masallardaki “hanlar” zalim ya da iyiliksever olarak karşımıza çıkabilirler. Ağırlıklı olarak hanlar kızlarını birisine verirken sınav yaparlar, burada sorduğu soruya cevap veremeyenlerin kafasını kestirmesi onun zalimliğinin bir göstergesidir. Aynı zamanda sınavını başarıyla geçen yiğide hem kızını hem de zenginliğini lütfeder. Bu da onun gözünün bolluğunu gösterir. İncelenen Nogay masallarında “baba” tipiyle ilgili bir ortaklık göze çarpar. Masalların hemen hepsinde baba ölürken bir vasiyet bırakır, masal bu vasiyete uyulup uyulmaması etrafında cere-

yan eder. Bazı masallarda ise baba oğlunu öldürmeye kasteder. Hanın da bir baba olduğunu burada hatırlatmak gerekir. Babanın en belirgin özellikleri arasında ise şunları saymak mümkündür: Yaşlıdır, genellikle yaşlı hanımı ile fakir bir hayat süren babanın bir oğlu olur ve bu oğlan ilerleyen zamanlarda kahraman olur. Yaşlı çiftin çocuk sahibi olması motifi, Türk dünyası masallarının birçoğunda yer alır. Özellikle Altay ve Kazak masallarında söz konusu motif sıkça kullanılır.

Genel olarak yukarıda “İnsanlar” başlığı altında verdiğimiz Nogay masallarındaki tipler:

Yöneticiler/Hanlar: Hanlar ve Beyler, Vezirler, Kadılar.

Gündelik Hayatta Karşılaşılan Tipler:

Cimriler, Cömertler, Aptallar/Saflar, Uyanıklar/Hilekârlar, Zenginler ve Yoksullar.

Aile Fertleri:

Babalar, Oğullar, Kızlar, Anne, Erkek Kardeşler, Bebek, Karı-Koca.

Meslekle İlgili Tipler:

Dükkâncı, Falcı, Çoban.

Diğer Tipler:

Saklavşılar/Koruyucu, Muhafızlar, İhtiyar.

Olağanüstü Varlıklar:

Azdaa/Ejderha, Yelmavız /Cadı, Karagus,

Hayvanlar

- a. Tilki (Tülki)
- b. Bildircin (Bödene)
- c. Kurt (Böri)
- d. Tay
- e. At

- f. Tavşan(koyın)
- g. Koyun (koy)
- h. Keçi (Eşki~Eski)
- i. Yılan
- j. Karakuş (Karakus)
- k. Baykuş (Yabalak)
- l. Karşığa (Alıcı kuş)
- m. Fare (Sıçan)
- n. Kuv (Kuğu)
- o. Kaz
- p. Tazı it (av köpeği)

Sonuç

Nogay Türkleri, gerek Nogay adı ve kimliği ile gerekse Türk kültürünün ortak değerleriyle oluşturdukları zengin ve köklü kültür değerlerini, yukarıda belirttiğimiz her türlü zorluğa ve olumsuzluğa rağmen korumuşlar, günümüze kadar taşımışlar ve yeni nesillere aktarmaya çalışmışlardır. Bu sürece katkı sağlayan pek çok unsur vardır. Bu unsurlardan biri de temeli anonim ve sözlü kültüre dayanan, destan, masal, efsane, mitolojik anlatı, hikâye, ninni, ağıt, türkü gibi türlerdir. Bu türler içinde yeni nesle Nogay Türkçesini, kültürünü öğretmek için kullanılan en önemli türlerden biri de “Nogay masalları”dır. Masallar sadece bizim kültürümüzde değil bütün dünyada evrensel bir tür olarak kabul görmüş; bireyin doğumundan itibaren kendi kültürüyle olan bağının sağlanmaya başlandığı ilk türlerden biri olmuştur. Ana dilin çocuğa öğretilmesinin en önemli araçlarından olan masalların, Nogay folklorunda ve edebiyatındaki yeri de hiç şüphesiz yadsınamaz bir gerçektir. Tespit edilen çoğu masalın gerek Türk dünyasında gerekse Anadolu sahasındaki masallarla ortak versiyonlarının, epizotlarının, tip ve karakterlerinin, motiflerinin olması da dikkati çeken başka bir husustur. Kıpçak grubu Türk topluluklarından olup daha çok Kuzey Kafkasyadaki coğrafyalarda yaşayan Nogaylar, farklı dönemlerde Kırım’a, Romanya’ya, Anadolu’ya göç etmek suretiyle kültürel değerlerini taşıyan türleri de hafızalarında gittikleri

yerlere taşımışlardır. Doğal olarak masallarda bu kadar ortak değerin bir arada olması da normal karşılanmalıdır. İncelediğimiz Nogay masalları her ne kadar Mahaçkale ve çevresinden derlense de Anadolu’da meskûn Nogaylardan benzer masalları dinlemek mümkündür. Bu sebeple, Nogay masallarının gelecek kuşaklara aktarılmasında ve dünya kültür mirası envanterine girmesi konusunda yapılacak her türlü katkı, Nogay kültürü gibi yok olma tehlikesinde olan tüm Türk topluluklarının sözlü kültür unsurlarının, dil ve dile ait ürünlerinin derlenmesi, tasnif edilip akademik çalışmalarla kayıt altına alınması çok büyük önem arz etmektedir.

Kaynaklar

Alpargu, Mehmet (1996). “Dünden Bugüne Kafkasya’da Nogaylar”, *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, İstanbul: İstanbul Ü. Ed. Fak. Tarih Araştırma Merkezi, Ed. Fak. Basımevi.

Bavbek, Osman (1986). “Nogay Türkleri”, *Türk Kültürü* 275, s. 160-165.

Caferoğlu, Ahmet (1983). *Türk Kavimleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

NOGAY MASALLARINDAN ÖRNEKLER

YİYRENŞİ-ŞEŞEN SIRLARI

(Özgün Metin)

Burın zamanda bir han yaşagan. Muniñ hanlığında üyken habar şıgadı: Yiyrenşi-Şeşen kelipti dep. Han onı bek sınşı dep esitken eken. Endi Yiyrenşi-Şeşendi sinap karamaga toktasadı. Şakırtılğan Yiyrenşi-Şeşen, han altın kesip turganda, kelip kaladı.

Han halktñ süyer habarşısın körip, bir kesek altındı alıp:

— Bu altına sen, bazarga barıp, bir koy alarsıñ. Yunnen namazlık yasarsıñ, pisirilgen etinnen as etersıñ, işiy etin kaklarsıñ. Koy da sav bolsın, altındı da keri kaytarıp ekel, —dep buyıradı. —Eger sol buyırtı Kırk künnen toltırmasañ, basıñnan ayırılacağıñdı bil.

Yiyrenşi-Şeşen muñayıp üyine keledi. Oylana turıp onıñ turgısı dayatkısı da kemleydi. Bolmaganda, Kolına tayagın da alıp, sapar şıgıp ketedi. Bir-eki yuma yol yurgen soñ, buga bir aksakallı kart yolıgadı. Karttı sıylap Yiyrenşi-Şeşen onı oñ betinde yurgizbege şalıladı. Kart bol-sa Yiyrenşi-Şeşenge ölenli yerden yurmege tüsedı. Yurediler, yurediler kart yoldıñ sol sokpagın bermey yuredi. Şıdayalmagan Yiyrenşi-Şeşen yolavşı kartka:

— Attıñ birin minip, birisin yetkenşe, ekinşisin sama maga bersen, —deydi.

— Men miner edim.

Kart yavap kaytarmay işinnen:

— Bu edem akılsaz eken,—dep oylanadı.

Yiyreniş-Şeşen işi pusıp:

— Agay, agaş kazan asıp, as-suvga toysak, sen kalay köresin?—dep soraydı.

Kart aksakalın sıypay berip:

— Bu divana bolgan usaydı,—dep oylanıp, —aldına tolkınlaşan aslıkka Karaydı.

Yiyrenşi-Şeşen karttıñ aslıkka küyezlengenin körip:

— Bu aslık aşalğanma eken, aşalğanma eken?—dep soraydı.

— Koy, bu temiz tentek eken,—degen oyda toktasadı Kart. Bular endi köl yerde ündemey baradı. Soñ bular barayatkan yol eki ayrıladı. Ortada bir üyken tas bar eken. Sonda: Sol bettegi yol tuvra bolsa da batpak, oñ betteki yol aylanış, aylanış bolsa da Katkak,—dep yazılğan bolgan. Kart sol yolga tüsip, Yiyrenşi-Şeşen oñ yolga tüsip yurediler.

Yiyrenşi-Şeşen eki yoldıñ kosılğan yerine aldın kelip karttı Kkarap turadı. Kart tek keşke taman keledi. Bular birbirine bir zat ta aytpay yurediler. Karasalar, karttıñ avılı körinedi. Kart üyine baradı, a Yiyrenşi-Şeşen avıldıñ işi men ketedi.

Üydiñ bosagasınnan karttıñ kızı körip:

— Yoldasıñdın misapir etpediñ?—dep soyardı.

— Kayırmaz, avıldı kırırsın, divana kisi,—deydi kart misetsinmey

— Atay saga ne bolgan?—dep acepsinedi kızı.

— Men bir akılsız divanaga yolıktım. Yol boyınşa soravlar berip, basımdı bezer etti,—deydi atası.

— Ol ne degen soravlar, atay, ayttığı maga da,—dep tileydi kızı.

— Birinşi soravı bulay: Attıñ birin minip, birisin yetkenşe, ekinşisin maga ber, men miner edim. Ekinşisi: Agay, agaş kazan asıp, as-suvga toyayık. Üşinşisi: Bu aslık aşalğanma eken, aşalmaganma eken? Dörtinşisi: Yolımız ayrılıp, ortasında yazıv yazılğan tas ras keldi.

— Atay, eşi sen ne dep yavapladıñ?

— Men işimnen: Temiz tetek eken,—dep oyladım.—Sol yol man men kettim, oñ bettegi yol man ol kette.

— Ey, atam, öziñ tentek. Bu soravlardı şeşpege kerek bolgan. Birinşisi: Yoldıñ bir sokpağı man soñ bar, birevisi men men yureyim, degen

boladı. Ekinşisi: Tınşayıp, ülle işeyik, degen boladı. Üşinşisi: Aslıktıñ iyesi borışlanıp yaşıgan bolsa, bu aslıktan da payda körmeyek, borışın bermege tüseyek degen boladı. Sol bettegi yol batpak bolgan, sonıñ üşin Yiyrenşi-Şeşen aylanıp Katkak yol man ketken. Mine seniñ akılıñ soga da yetpegen. Endi Yiyrenşi-Şeşendi üyge şakırıp, konak et, ol akıllı kisi, onıñ da bir kullığı bardır,—dep kızı atasına tileydi.

Kart avıldı kıldırıp Yiyrenşi-Şeşendi üyge şakırıp aladı.

— Üyge yuvık bolıñız, sen kelmediñ. Yol keldi, —dep kart Yiyrenşi-Şeşendi üyge kirgizedi. Kız onıñ kelgenin hoş körip, as etip baslaydı. Ol üş yuz alpıs bes yıptak, eki katlama, on eki börek, kırk segiz bavırsak pisiredi. Yiyrenşidiñ aldına sıpıra tizip ziyapet saladı, yuvırt kuyadı. Sıpra tizbege oga atası kömek etedi. Atası bavırsaktı alıp, barayattırganda birevisin aşay koyadı.

Yiyrenşi-Şeşen türlü-türli aslardı karap, er birisin sanap şıgadı.

— Ayıñız, küniñiz tamam eken, tek yumadıñ birisi yetispeydi,—dep sıpradı keri kaytaradı. Sonda kızı atasınan:

— Misapir bir zat ta aytpadıma?—dep soraydı.

— Misapir: Ayıñız, küniñiz tamam eken, tek yumadıñ birisi yetispeydi,—deydi,—dep bildiredi atası.

— Bavırsaktıñ birisin sen aşagan bolayaksıñ?—dep soraydı kız.

— Durıs, alıp barayatkanda közim kızıp yegen edim,—dedi atası.

— Bu misapir bir derviş kisi. Onıñ bir isi bardır. Atay, sorap karış,—deydi kızı.

Kart oylanıp barıp:

— Menim bir kızım bar. Siziñ ne üşin yureniñizdi bilgisi keledi,—deydi.

— Akıllı kız eken. Sav bolsın. Aytayım. Bir kün meni han şakırıp alıp bulay dedi. Baslap bir altın berdi, soñ: Bu altinga sen bazarga barıp, bir koy alarsıñ.

Yuninnen namazlık yasa, pisirilgen etinnen as et, şiy etin kokla. Koy da sav bolsun, altındı da keri kaytarıp ekel. Eger sol buyırktı kırk künniñ işinde toltırmasañ, basınaña ayırılacağıñdı bil,—deydi. Endi yatıp

uykım kemleydi, as–suv da barmaydı. Bolcalım da tar keldi. Sonı tappay yuremen...

Kart habardı tez bolıp kızına yetkeredi. Kızı oylana berip:

— Misapir bir keşe bizde konsın. Rahat bolsın. Onıñ tilegi kıyın zat tuvıl. Tek ol menim aytkanımdı etsin. Erten turıp bazarga barar, altınına bir koşkar alar. Yunlı bolsın. Yuninnen eki namazlık ta etermen. Sonıñ birisin bazarga eltep, satar. Oga altın berer. Ol bazarga ketkende, men koşkardı pişarman. Bir yumırtkasın pişirermen, birevisin kaklarman.

Atay oga ayt: rahat yatsın,—dep tileydi.

Kart süyiniپ, töbesi kökke yetip, Yiyrenşi-Şeşenge barıp aytadı. Yiyrenşi-Şeşen kızdıñ aytkanınınan şıkpaydı. Ol aytkan kepte etedi. Bir yumadıñ işinde hannıñ buyırığı toltırıladı.

Kız atasına Yiyrenşi-Şeşenniñ tilegi bolganın bildiredi em aytadı:

— Koşkardı da al, altınıñ da bar, namazlık ta ezir, pisirilgen etinnen as etilingen, işiy et kaklangan. Eş te saga keregi bu bolar, yolıñ bolsın!

Yiyrenşi-Şeşen yerden yılı koyan tapkanday süyinedi. Sol zatları hanga ekeledi.

Han üyken seyirge Kaladı.

— Yiyrenşi-Şeşenniñ kolınnan kelmegen zat yok eken,—dep oyladı han.

— Seniñ yanın ne süyedi?—dep sorattıradı han Yiyrenşi-Şeşennen.

— Bir zat ta kerek tuvıl, yanıma süygen yoldas kerek. Amal bolsa, belenkeş avılda sınşı kız bar, sonı maga kelin etsin,—dep öz oyun aytadı.

— Baylıgınga baylık koskan Yiyrenşi-Şeşennen zat ayamaspan, —dep han köküş karttıñ kızın ayttırıp, üyken toy etedi. Sol künnen alıp Yiyrenşi Han kolında turıp öziniñ kucır habarları man handı yubantıp kaladı.

YİYRENŞİ ŞEŞEN'İN¹ SIRLARI

(Aktarma Metin)

Geçmiş zamanda bir Han yaşarmış. Bunun hanlığında “Yiyrenşi-Şeşen geldi” diye büyük bir haber çıktı. Han onun çok büyük bir kâhin olduğunu duymuştu. Şimdi Yiyrenşi-Şeşen'i sınamaya niyetlendi. Çağırılan Yiyrenşi-Şeşen, Han'ın altın ayırdığı sırada geldi.

Han, halkın sevdiği habercisini görüp, bir kese altın alıp:

— Sen bu altınla pazara gidip bir koyun alırsın, yününden namazlık yaparsın, pişirilen etinden aş yaparsın, çiğ etini kurutursun. Koyun da sağ olsun, altını da geri getir! diye emir verdi. “Eğer o emri kırk günde yapmazsan, başından ayrılacağını bil.”

Yiyrenşi-Şeşen çok bunalıp evine geldi. Düşünmekten onun durası dayatası da gelmedi. Olmayınca eline sopasını alıp, çabucak sefere çıktı. Bir iki cuma (bir iki hafta) yol yürüdükten sonra, buna bir aksakallı ihtiyar rastgeldi. İhtiyara saygı gösteren Yiyrenşi-Şeşen onu sağ yanında yürütmeye çalıştı. İhtiyar ise Yiyrenşi-Şeşen'e ölümlü yerde yürümeyi düşündü. Yürüdüler, yürüdüler ihtiyar yolun sol tarafını vermeden yürüdü. Ses çıkarmayan Yiyrenşi-Şeşen, yol arkadaşı ihtiyara:

— Atın birisini binip, birisini götüreceğine, ikincisini keşke bana versen. Ben binerdim, dedi.

İhtiyar, cevap vermeyerek içinden, “Bu adam akılsızmış,” diye düşündü.

Yiyrenşi-Şeşen acıkıp:

— Ağa, ağaç kazan asıp, karnımızı doyursak, sen ne dersin? diye sordu.

İhtiyar aksakalını sıvazlayıp, “Bu deliliktir,” diye düşünüp, önündeki kabaran yemekliğe baktı.

Yiyrenşi-Şeşen, ihtiyarın yemek yeme konusunda renginin değiştiğini görüp:

— Bu yemek yenir mi, yenmez mi? diye sordu.

1 Sözlü inandırma yeteneği olan kimse.

İhtiyar, “Bırak! Bu tam bir deliymiş.” diye düşündü. Bunlar şimdi göle kadar ses çıkarmadan gittiler. Sonra bunlar giderken yol ikiye ayrıldı. Ortada büyük bir taş vardı. Orada “Sol taraftaki yol doğru olsa çamur, sağ taraftaki yol dolaşık olsa da çok soğuk” diye yazılmıştı. İhtiyar, sol yola koyulup, Yiyrenşi-Şeşen, sağ yola koyulup yürüdüler.

Yiyrenşi-Şeşen iki yolun birleştiği yere önceden gelip, ihtiyarı bekledi. Ama ihtiyar geç geldi. Bunlar birbirine bir şey anlatmadan yürüdüler. Baktılar ki ihtiyarın köyü göründü. İhtiyar evine gitti, o Yiyrenşi-Şeşen köyün içinden gitti.

İhtiyarın kızı, evin eşiğinden görüp:

— Yoldaşını misafir etmedin mi? diye sordu.

İhtiyar:

— İstemez, köyü dolaşsın, delinin teki, dedi, ciddiye almadı.

Kız:

— Baba sana ne oldu? diye şaşırdı.

Babası:

— Ben bir deliye rastladım. Yol boyunca sorular sorup başımı ağırttı, dedi.

Kız:

— Onlar nasıl sorular, baba, bana da söyle! dedi

— Birinci soru şöyle; “Atın birini binip, birisini götüreceğine, ikincisini bana versen ben binerdim.” İkincisi; “Ağa, ağaç kazan asıp, karnımızı doyuralım.” Üçüncüsü; “Bu yemeklik yenir mi, yenmez mi?” Dördüncüsü; “Yolumuz ayrılıp, ortasında yazı yazan taş rastladık.” dedi.

— Baba sen ne diye cevapladın?

— Ben içimden, “Çok acayipmiş,” diye düşündüm. Sol yoldan ben, sağ taraftaki yoldan o gitti.

Kız:

— Ey, babam, aptal olan sensin, bu soruları çözmen gerekirdi. Birincisi; yolun bir sonraki sokağından git, birisini ben yürüyeyim, dedi. İkincisi; dinlenip, pipo içelim, dedi. Üçüncüsü; yemeğin sahibi borçlanıp yaşasa, bu yemeklikten de fayda görmez, borcumu birine vereyim diye

düşünür. Sol taraftaki yol bataktır, onun için Yiyreniş-Şeşen dolanıp çok soğuk olan yoldan gitmiş. İşte senin aklın ona da yetmemiş. Şimdi Yiyreniş-Şeşen'i eve çağırıp, misafir et, o akıllı biri, onun da bir amacı vardır, dedi.

İhtiyar köyü dolaşıp Yiyreniş-Şeşen'i eve çağırdı.

— Eve yaklaştık, ama sen gelmedin. Yol geldi deyip ihtiyar, Yiyreniş-Şeşen'i eve aldı. Kız onun eve gelmesinden mutlu olup, yemek yapmaya başladı. O, üç yüz altmış beş yıpatak, iki katlama, on iki börek, kırk sekiz bağırsak pişirdi. Yiyreniş'nin önüne sofraya dizip ziyafet yapıp, yoğurt koydu. Sofra dizmeye babası ona yardım etti. Babası bağırısağı götürürken birini yedi.

Yiyreniş-Şeşen, çeşit çeşit yemeklere bakıp, her birini denedi.

— Ayınız, gününüz tamammış, ama cumanın birisi yetmedi, deyip sofrayı geri toplattı.

Orada kızı babasına:

— Misafir bir şey söylemedi mi? diye sordu.

Babası:

— Misafir, “Ayınız, gününüz tamammış, ama cumanın birisi yetmedi,” dedi, diye bildirdi.

Kız:

— Bağırısağın birisini sen mi yedin? diye sordu.

Babası:

— Doğru, götürürken, canım çekti yedim, dedi

Kızı:

— Bu misafir bir derviş kişidir. Onun bir işi vardır. Baba, sor öğren, dedi.

İhtiyar ne olabileceğini düşünerek gidip:

— Benim bir kızım var. Sizin ne aradığınızı bilmek istiyor, dedi.

— Akıllı kızmış. Sağ olsun. Söyleyeyim. Bir gün beni Han çağırıp şöyle söyledi. Önce bir altın verdi, sonra: ‘Sen bu altınla pazara gidip, bir koyun al; yününden namazlık yap; pişirilen etinden yemek yap; çiğ etini kurut. Koyun da sağ olsun, altını da geri getir. Eğer bu emri kırk günün

içinde yapmazsan, başından ayrılacağını bil, dedi. Şimdi uykum gelmiyor, mideme yemek ve su da gitmiyor. Sürem de daraldı. Onu bulmaya çalışıyorum.

İhtiyar, haberi hemen kızına yetiştirdi. Kızı düşünmeye başlayıp:

— Misafir bir gece bizde kalsın. Rahat olsun. Onun istediği zor bir şey değil. Ama o benim dediğimi yapsın. Sabah kalkıp pazara gidip, altınla koşkar² alsın; koyun, yünlü olsun. Yünüyle iki namazlık da yaparım. Onun birisini pazara götürüp satar. Ona altın verir. O pazara gidince ben koşkarı pişiririm. Hayvalarından birini pişiririm, birisini saklarım. Baba ona söyle, rahat uyusun, dedi.

İhtiyar sevinip, tepesi göğe çıkıp³, Yiyreniş-Şeşen'e gidip haber verdi. Yiyreniş-Şeşen, kızın sözünden çıkmadı. Onun söylediklerini aynen yaptı. Bir cuma günü Han'ın verdiği süre doldu.

Kız, babasına Yiyreniş-Şeşen'in dileğinin olduğunu bildirdi ve dedi ki:

— Koşkarı da al, altının da var, namazlık da hazır, pişirilen etinden yemek yapıldı, çiğ et kurudu. İşte sana gereken budur. Şansın açık olsun!

Yiyreniş-Şeşen yerden yılı tavşan bulmuş⁴ gibi sevindi. O şeyleri Han'a getirdi.

Han büyük şaşkınlık yaşadı. “Yiyreniş-Şeşen, elinden gelmeyen şey yokmuş,” diye düşündü.

Yiyreniş-Şeşen, Han'a:

— Senin canın ne ister? diye sordu.

— Bir şeye gerek yok, canımın istediği seveceğim bir yoldaştır. İsteddiğim, filan köyde kâhin kız var, onu bana gelin yap! diye kendi düşüncesini söyledi.

— Zenginliğime zenginlik katan Yiyreniş-Şeşen'den bir şey anlayamayacağım, deyip Han, İhtiyar Köküş'ün kızını istetip, görkemli bir

2 Koç

3 “Tepesi göğe çıkmak” bir deyimdir. Çok sevinmek, fazlaca mutluluk anlamlarında kullanılır.

4 “Yılı tavşan bulmak” bir deyimdir. Çok kıymetli bir şey sahibi olmak anlamında kullanılmış olabilir.

düğün yaptı. O günden sonra Yiyreniş-Şeşen Han'ın yanında yaşayıp, kendisinin akıl almaz haberleri ile Han'ı rahatlatarak yaşamını sürdürdü.

OKIGAN YİĞİT

(Özgün Metin)

Burın zamanda dünyadagi er bir ilmidi bilgen bir kart yaşagan bolgan. Bir koyşı yas sol karttan okımaga süyip, atasına:

— Koydı sen bak, sen razı bolsan, men karttan okuy, bilim alıp keleyim, —dep tileyidi. Atası razı bolıp, yastı okımaga yiberedi. Yas köp yıllar okıp, bek önerli bolıp kaytadı. Bir kün yas atası koy bagıp turgan yerge barıp, kozı kebine kirip, atasına körinedi. Atası ıslayıp dep ımtıl-ganda, kozı kamışlıkka kirip, atasına keledi. Atası:

— Bu yerde bir aruv kozı kördim, eltiri saga börklik bolar dep ıslayıp değen edim, kamışlıkka kirip yoyıldı,—depdi.

— Ol kozı tuvıl, atam, ol men edim. İlmidiñ küşi minen ayvan kebine kirmege bolaman,—deydi yası. —Endigi men atay, bir erüv at ke-bine kireyim. Sen meni bazarga eltep sat. Tek noktamdı bermey aldıp kaytarsın. Söytip, yas bir erüv at kebine atası bazarga eltep satıp, noktası alıp kaytadı. Keşe bolganda, yas iyt kebine kirip, iyesinnen kaşıp, üyine kaytadı. Yas tağı bir bazarga kocaklı ögiz kebine kirip atası bazarda satıp, bas bavın alıp kaytadı. Yas keşede torgay kebine kirip, tağı da iyesinnen kaşıp üyine Kaytadı. Üşinşi bir bazarga yas tüye kebine kelip atası onı alıp bazarga baradı. Bazarda, tüyede bu yastı okıtkan elim kart tanıp:

— Ey, zelim! Halktı aldatıp yurgenin karaşı mınavgı!—dep oylap, tüyedi noktası mınan satıp aladı. Yas elim karttıñ kolınnan kutıla almay. Kart tüyedi üyine alıp barıp, ayakların baylap, yigip soyayak bolıp turgan yerinen bir yakka ketip kaladı. Sol zamanda tüyediñ yanına karttıñ kızı keledi. Tüye sol zamanda edem davısı men kızga:

— Üydeki pışaktı yasır em benim ayagımdı şeşi,—dep tileydi. Kız pışaktı yasırıp, tüvedin ayagın da şeşedi. Soñ atası baksa bir pışak tavıp kelse, yatkan tüye torgay uşıp barayatır. Kart ta yanma—yan tırımtay bo-lıp, onı kuvıp ketedi. Torgaydın kanatı talganda, yerge tüşip koyan bolıp

kaşadı, kart ta taz iyt bolıp, onı kuvadı. Soñ koyan hannıñ tereginiñ basına alma bolıp bitedi. Kart terekke mine almay, iyesine barıp:

— Seniñ tereginde bir alma bar, avıruv balam üşin yartısın maga bertagı,—dep tileydi.

Terektin iyesi ecepsinip:

— Ol tereke alma kaydan kelsin? —deydi. Kart onı alıp barıp, almadı körsetedi. Terektin iyesi bir tayak pınan almadı körsetedi. Terektin iyesi bir tayak pınan almadı karadı, alma tarı bolıp, yerge tögiledi. Sol yerde karap turgan kart, koraz bolıp, tarıdı şöplep baslaydı. Bir tarı şöp arasında yasırınıp kalgan eken. Koraz sonda:

— Şöplep bitirdim,—dep kerilip turganda, şöp astında kalgan tarı, yiğit bolıp, korazdı kağıp ıslap aladı. Sonda koraz kart kelibe kelip:

— Men mükir, okuvdı yahşı uyrenipti ekensin. Endigi men saga razı. Men saga kızımdı beremen,—deydi. Yas kartın kızın da alıp, atasına kelip, üyken toy da etip, onıp—ösip yaşap kaladı.

OKUYAN YİĞİT

(Aktarma Metin)

Geçmiş zamanda, dünyadaki her ilmi bilen bir ihtiyar yaşarmış. Bir çoban genç o ihtiyardan ders almaya heveslenip babasına:

— Koyunu sen bak, sen bunu kabul edersen ben ihtiyardan ders alıp, ilim sahibi olup geleyim, diye diledi.

Babası kabul edip, genci okumaya gönderdi. Genç uzun yıllar okuyup, pek hünerli olup döndü. Bir gün genç, babasının koyunlara baktığı yere gidip, babasına kuzu şeklinde göründü. Babası onu yakalayayım diye hareketlenince, kuzu kamışlığa girip kayboldu, o çocuk babasının yanına geldi.

Babası:

— Burada iyi bir kuzu gördüm, o kuzunun derisinden sana başlık olur diye yakalayayım dedim, kamışlığa girip yok oldu, dedi. Genç,

— Baba, o kuzu değil, bendim. İlmin gücü ile hayvan kılığına girebiliyorum, dedi

— Baba şimdice ben bir at kılığına gireyim. Sen beni pazara götür sat. Ama bağımı vermeden alıp dönersin. Söylediği gibi babası genci pazara iyi bir at kılığında götürüp onu sattı ve bağını alıp döndü. Genç, gece olunca köpek kılığına girip, sahibinden kaçarak eve döndü. Genç, yine başka bir pazara bir çift öküz kılığına girdi, babası pazarda onu satıp, boyun bağını alıp döndü. Genç gece olunca serçe kılığına girip, yeniden kaçıp evine döndü. Genç, üçüncü pazara giderken deve kılığına girdi, babası onu alıp pazara gitti. Pazarda, deve kılığındaki bu genci, onu eğiten ihtiyar âlim tanıyıp:

— Ey, zalim! Halkı aldatıyorsunuz, gösteririm sana! diye düşünüp, deveyi bağı ile satın aldı. Genç, ihtiyar âlimin elinden kurtulamadı. İhtiyar, deveyi alıp evine gitti, ayaklarını bağlayıp, tam onu kesip yiyecekken, çıkıp bir yere gitti. O zaman ihtiyarın kızı, devenin yanına geldi.

Deve o zaman insan sesi ile kıza:

— Evdeki bıçağı sakla ve benim ayağımı çöz, diye yalvardı.

Kız bıçağı gizleyip, devenin ayağını da çözdü. Sonra kızın babası bir bıçak bulup gelince, yatan devenin serçe olup uçup gittiğini gördü. İhtiyar da acemiler gibi onu kovaladı. Serçenin kanatları yorulunca, yere inip tavşan olup kaçtı, ihtiyar da tazı köpek olup onu kovaladı. Sonra tavşan hanın ağacında elma olarak bitti. İhtiyar, ağaca çıkamadı, sahibine gidip:

— Senin ağacında bir elma var, hasta çocuğum için onun yarısını bana ver! deyip yalvardı.

Ağacın sahibi şaşırıp:

— O ağaca elma nereden gelsin? dedi.

İhtiyar onu götürüp elmayı gösterdi. Ağacın sahibi bir sopa ile elmayı gösterdi. Ağacın sahibi bir sopa ile elmaya baktı, elma darı olup yere döküldü. O sırada bakakalan ihtiyar, horoz olup darıyı eşelemeye başladı. Bir darı çöp arasında gizlenip kalmış.

Horoz, o zaman:

— Eşeleyip bitirdim, deyip gerildiğinde, çöp altında kalan darı, yiğit olup horozu itekleyip yakaladı. O zaman horoz ihtiyar kılığına girip:

— Kabul ediyorum, öğrettiklerimi çok iyi öğrenmişsin. Ben senden razıyım. Kızımı sana vereceğim, dedi.

Genç, ihtiyarın kızını da alıp babasının yanına gelerek görkemli bir düğün yaptı, mutlu bir şekilde yaşadılar.

TÜLKİ EM BÖDENE

(Özgün Metin)

Burın zamanda böri, tülki, tana em bödene yaran bolıp yaşaganlar. Bular bir kün azık izlep, erisi er yakka şıgadılar. Birevi de bir zat ta tappay, tek tülki bir şölmek may tavıp ekeledi. Bular maydı tañla erten aşarmız dep yatadılar, amma keşe tününde birev maydı aşap koysa onıñ özin aşayakka şart etediler. Tülkidiñ may aşagısı kelip, akırın turıp barıp, maydı aşap baslaydı.

Böri uykı arasında esitip:

— E, tülki, ne etesiñ? —dep soraydı.

Tülki sonda:

— Bir zat ta yok, bas yalavış, —dep kelip yatadı.

Bir azdan soñ tülki tağı da barıp maydı aşadı. Böri yatkan yerinde turup, ne etesiñ dep soraganda, tülki bõrige:

— Bir zat ta yok, bel yalavış,—dep kelip yatadı.

Üşinşi kere böri:

— Ne etesin, tülki?—dep soraganda, tülki maydı berisin de yalap kutarıp:

— Bir zat ta yok, tüp yalavış,—dep kelip yatadı. Tañ aldında tülki-diñ işi avırıp, ol dayana almay tanadıñ yatkan yerine barıp bosanadı.

Erten turgan böri:

— Maydı aşayık,—dep şölmekti karadı. Karasa, şölmekte may kalmagan. Bular izinde:

— Bu maydıñ aşagannıñ işi ketken bolar, —dep er birisiniñ yatkan yerin karaydılar. Tanadıñ astındağı naslıktı körip:

— Maydı sen aşagansın eken,—dep tanadı böri minen tülki yırtadılar.

Sonnan soñ bular üşevi bolıp azık izlep ketediler. Tülki yazuvlı bir kesek kagıttı tavıp ekeliş bulay deydi:

— Mine bu kagıttı palenkeş bay berdi: Yılkıdın işinnen saylap bir semiz biyedi aşarsız dep.

Sonnan soñ olar kuvanışlı bolıp yolkıga ketediler. Barıp bir semiz biyedi yığıp aşamaga baslaydılar.

Tülki börişe karap:

— Biz berimiz de burnımızdan şıkkança aşayık,—deydi. Ol yolkıydın keleyatkanın körip şeğin bir kesegin üzip alıp, burına tıgadı da:

— Men toydım, burnıman da şıktı, —dep aşavdan toktaladı.

Tülkidin etkenin körip kalıp, bödene de solay etip aşavdan toktaladı.

Böri burınnan şıkkança aşavda boladı. Yolkıyı yanaskanda, tülki de böri Koşayak boladılar. Sonda böri tülkiye karap:

— Kagıttı maga kaldırıp ket, —dep tileydi.

Sol zamanda tülki börişe:

— Eger seni şakır közki at pınan kuvsı küşe karap kaşarsın,—dep ketedi.

Tülki aytkanlay, yolkıydın atı şakır közil eken.

Böri küşe karap kaşadı, yolkıyı yete almay, baska atka atlanıp kuvadı. Ahırında börişe yetip, onı urıp öltiredi. Sonnan soñ tülki bödene minen yaşav etip turadılar. Aş bolganda olar tağı da azık izlep şıgadılar. Bular yolda bir köp pişelerdi körediler. Olar kalaga süt-müt alıp barayatkan bolıptılar.

Bödene tülkiye:

— Men olardı aldatayım, sen karap tur,—deydi. Söytip, özi ak-saganday bolıp, pişelerdin yolında yuredi. Onı pişeler körip kolındagı zatların yerşe taslap, bödenedi ıslayak bolıp kuvadı. Tülki süttü işip, baska zatların da aşap erekke ketip oltırıp turadı. Pişeler bödenedi ıslap

bolmay, zatların almaga kelse zatları yok bolıptı. Olar keri kaytıp ketediler. Tülkiden kalgandı bödene aşap toyadı. Sonda tülki bödeneye:

— Oh kalay toydım! Sen endigi meni bir küldirtağı,—dep tileydi. Bödene razı bolıp, tülkidi avılga alıp barıp, onı bir şır koradın basında koyıp, sıyıp savıp turgan bir hatınnıñ basına barıp konadı. Hatın ayvaylap kışkırganda, onıñ kartı kurık ekelip, bödenedi uramay dep, hatınnıñ basına urıp aladı. Bödene uşıp ketedi, hatını yılap kaladı. Tülki şegi katıp küledi.

Ekinşi kün tülki:

— Bödene, dos, endigi meni korkıtsan eken,—deydi. Bödene razı bolıp:

— Közindi yumıp, benim kuyrığımnan kavıp, artımnan bar. Yiber degende közindi aşarsın,—deydi. Solay etip bödene tülkidi avılga eketedı. İytler arasına yetkende:

— Kuyrığımdı yiber, közindi aş!—deydi. Tülki közin aşsa, iytler arasında kalganın körip, korkadı. İytler tülkidi yan-yagınnan tislese de tülki amalın tavıp, kaşıp kutıladı. Tülki üyre kaytıp keldende, bödeneye aşuvlanıp:

— Men seni aşayman, —dep, bödenedi kabadı.

— Biz dos bolıp yaşagan edik, aşasañ, Bismillya aytıp aş,—deydi bödene tülkige.

Tülki Bismillya dep avızın aşkanda, bödene onıñ avızınna bosa-nıp, uşıp ketedi.

TİLKİ İLE BILDİRCİN

(Aktarma Metin)

Geçmiş zamanda kurt, tilki, dana ve bıldırcın arkadaş olup yaşarlarmış. Bunlar bir gün yiyecek peşine düşüp, her birisi bir tarafa çıktılar. Hiçbiri yiyecek bulamadı, tilki bir çömlek yağ bulup getirdi. Bunlar yağı güneş doğarken erkenden yeriz deyip yattılar, ama gece biri yağı yerse, onun kendisini yemeyi şart koştular. Tilkinin canı yağı çekip, sonunda kalkıp giderek yağı yemeye başladı.

Kurt uyku arasında sesleri işitip:

— Ey! Tilki, ne yapıyorsun?- deyip sordu.

Tilki o zaman:

— Bir şey yok, baş yalıyorum, deyip gelip yattı. Biraz sonra tilki yine gidip yağı yedi. Kurt yattığı yerinden kalkıp, ne yapıyorsun diye sorduğunda, tilki kurda:

— Bir şey yok, bel yalıyorum, deyip gelip yattı.

Üçüncü kere kurt:

— Tilki, ne yapıyorsun? deyip sorduğunda, tilki yağın hepsini yalayıp bitirip:

— Bir şey yok, dip yalıyorum, deyip gelip yattı.

Güneşin doğmasından önce, tilkinin karnı ağırıp, o dayanamayıp dananın yattığı yere gidip kustu.

Erken kalkan kurt:

— Yağ yiyelim, deyip çömleğe baktı. Baktı ki çömlekte yağ kalmamış. Bunun arkasından:

— Bu yağı yiyenin karnı bozulmuş olur, der. Her birinin yattığı yere baktılar. Danan altındaki pisliği görüp:

— Yağı sen yemişsin, deyip danayı tilki ile kurt parçaladılar.

Ondan sonra bunlar üçlü olup yiyecek peşine düştüler. Tilki, üzerinde yazı olan bir kâğıt parçası buldu ve getirip şöyle dedi:

— İşte bu kâğıdı filan bey verdi, “Yılıkmın içinden seçip iyi beslenmiş dişi atı yersiniz,” dedi.

Ondan sonra onlar sevinçli bir şekilde at sürüsünün yanına gittiler. Gidip bir iyi beslenmiş dişi bir atı yıkıp yemeye başladılar.

Tilki, kurda bakıp:

— Biz hepimiz de burnumuzdan çıkıncaya kadar doyduk, dedi.

Tilki, yılıkcının geldiğini görüp bağırsağın bir parçasını koparıp burnuna tıkadı ve şöyle dedi:

— Ben doydum, burnumdan bile çıktı, deyip yemeyi bıraktı.

Tilkinin yaptığını görünce, bıldırcın da öyle yapıp yemeyi bıraktı.

Kurt burnundan çıkıncaya kadar yemek yedi. Yılkıcı yaklaştınca, tilki de kurt da koşacak oldular. O zaman kurt tilkiye bakıp:

— Kâğıdı bana bırak git, diye yalvardı.

O zamanda tilki kurda:

— Eğer seni çakır gözlü atla kovalarsa güne doğru kaçarsın, deyip gitti.

Tilkinin söylediği gibi, yılkıcının atı çakır gözlüydü.

Kurt, güneşe doğru kaçtı, yılkıcı yetişemeyince başka bir ata atlayıp kovaladı. Sonunda kurda yetişip onu vurup öldürdü. Ondan sonra tilki bıldırcınla yaşadı. Onlar acıkınca yine yiyecek bulmaya çıktılar. Bunlar yolda birçok kadın gördüler. Bu kadınlar şehre süt-müt almaya gidiyorlardı.

Bıldırcın tilkiye:

— Ben onları kandırayım, sen bakıp gel, dedi.

Konuştukları gibi yaptılar, kendisi aksar gibi yapıp, kadınların yolundan yürüdü. Kadınlar onu görüp elindeki şeyleri yere bırakıp bıldırcını yakalamak için kovaladılar.

Tilki sütü içip, başka yiyeceklerden de yiyip oradan uzak bir yere gidip oturdu. Kadınlar, bıldırcını yakalayamadılar, eşyalarını almaya geldiklerinde eşyalar yoktu. Onlar geri dönüp gittiler. Tilkidен kalanı bıldırcın yiyip doydı. O zaman tilki bıldırcına:

— Oh, iyi doydum! Sen şimdi beni bir güldür, diye diledi.

Bıldırcın kabul edip tilkiyi köye götürüp onu bir ahırın başında bırakıp sığır sağan bir kadının başına kondu. Kadın, hayvanlar bağırınca onun kocası sırik getirip bıldırcını vurayım derken karısının başına vurdu. Bıldırcın uçup gitti. Adamın karısı ağladı. Tilki katıla katıla güldü.

İkinci gün tilki:

— Dostum bıldırcın, şimdi beni korkutsan, dedi.

Bıldırcın kabul etti:

— Gözünü kapatıp, benim kuyruğumdan tutarak, arkamdan gel. Kuyruğumu bırak dediğimde gözünü açarsın, dedi.

Bıldırcın bu şekilde tilkiyi köye getirdi. Köpeklerin arasına götü-
rünce:

— Kuyruğumu bırak, gözünü aç! dedi. Tilki gözünü açınca, kö-
peklerin arasında kaldığını görüp, korktu. Köpekler, tilkiyi her yerinden
ısırsalar da tilki bir yolunu bulup, kaçıp kurtuldu. Tilki eve döndüğünde
bıldırcına sinirlenip:

— Ben seni yiyeceğim, deyip bıldırcını kaptı.

Bıldırcın tilkiye:

— Biz dostça yaşıyorduk, yiyeceksen de ‘Bismillah’ deyip ye!
dedi.

Tilki “Bismillah” deyip ağzını açınca, bıldırcın onun ağzından
kurtulup gitti.

ÖZBEK MASALLARI

Selami FEDAKAR *

Özbekistan'nın büyük şehirlerinde gelişen yazılı edebi gelenek ile günümüze yakın dönemlere kadar etkisini sürdüren göçebe ve yarı göçebe hayat tarzına bağlı olarak ortaya çıkan sözlü gelenek, tarihi süreç içerisindeki gelişmelere paralel olarak birleşmiş ve Özbek masal anlatma geleneğinin temelini oluşturmuştur.

Konuları, tipleri ve motifleri bakımından oldukça renkli ve çeşitlilik arz eden Özbek masalları, daima Özbek sözlü geleneğinin merkezinde yer almış ve bu geleneğin özelliklerinin pek çok bakımdan temsil edildiği bir tür olarak kabul edilmiştir. Bu nedenledir ki masal türü, Özbek Türkleri arasında eski dönemlerden günümüze kadar, en çok bilinen, sevilerek anlatılıp dinlenen ve Özbek bilim adamları tarafından üzerinde pek çok araştırma yapılan türlerden biri olmuştur.

Özbek masalları hakkında hazırlanan bu çalışma, incelenen konulara bağlı olarak belirlenen “Özbek Halk Edebiyatında Masal Türü” ve “Özbek Masal Anlatma Geleneği” adlı iki ana başlık halinde düzenlenmiştir. Birinci başlık altında; Özbek masalları hakkında yapılan çalışmalar, yayınlanan bütün eserler tek tek tanıtılmadan geneli itibarıyla değerlendirilmiştir. Devamında ise, Özbekistan’da “masal türünü adlandırmada kullanılan terimler”, “masalın tanımı” ve “masalların sınıflandırılması” konularına yer verilmiştir. İkinci başlığı oluşturan Özbek masal anlatma geleneği; “anlatıcı”, “dinleyici”, “anlatma yeri ve zamanı” gibi geleneğin temel unsurları bakımından değerlendirilmiştir. Bu çalışma

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Halkbilimi Ana Bilim Dalı. selamif@hotmail.com

“Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar”² adlı kitabımızdan hareketle hazırlanmıştır.

I. Özbek Halk Edebiyatında Masal Türü

I.1. Özbek Masalları Hakkında Yapılan Çalışmalar

Özbekistan’daki masal çalışmaları değerlendirilirken, yapılan yayınların içeriğine göre iki farklı yayın çeşidinden söz etmek gerekir. Bu yayın çeşitlerinden ilki, farklı dönemlerde derlenerek kayda geçirilen masal metinlerinin yayınlanması şeklindedir. Diğer yayın çeşidi ise yayınlanan masal metinlerinin bilimsel olarak incelendiği çalışmalardır. Bu nedenle, Özbekistan’daki masal çalışmalarını; “Metin Yayınları” ve “İncelemeler” adı verilen iki ana başlık altında değerlendirmek uygun olacaktır.

I.1.1. Metin Yayınları

Özbek masalları hakkında yapılan çalışmaların ilk ortaya çıktığı dönem, 19. yüzyıl başlarından Sovyetler Birliği’nin kurulmasına kadar olan ve “Erken Dönem” diye adlandırabileceğimiz dönemdir. Bu dönemdeki çalışmaların neredeyse tümü, Rus Çarlığı’nın görevlendirmesiyle bölgeye giden kişilerle bağlantılıdır. 19. yüzyılın başlarında, Rusların Orta Asya’yı işgaliyle beraber, etnograflar, coğrafyacılardan, arkeologlar vb. gibi araştırmacılarından oluşan Rus bilim adamları, misyonerler ve seyyahlar, Çarlık hükümeti tarafından bölgede araştırmalar yapmak üzere görevlendirilmiştir. Bu araştırmaların yapılmasındaki amaç, Rus işgali altındaki bölgelerde yaşayan Türk boylarının coğrafyası, tarihi, dili ve folklorunun öğrenilerek bu bölge için oluşturulacak politikalarda kullanılmasıdır. Erken Dönem’de yapılan çalışmalar, Orta Asya’daki Türk boyları hakkında bilimsel verilere ulaşılmasını sağlamış olsa da söz konusu çalışmaların yapılmasının altında yatan gerçek sebep Çarlık hükümetinin siyasi beklentileridir. Fakat söz konusu çalışmaları gerçekleştirenler, bu çalışmaları hazırlarken, her ne kadar siyasi bir amaç gütmüş olsalar da, söz konusu

2 Özbek Türklerinde masal türü ve Özbek masal anlatma geleneği hakkında daha kapsamlı bir inceleme için bkz. Selami Fedakâr. (2011). Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar. İzmir: Egetan Yayınları.

eserler Orta Asya’da yaşayan Türk boylarının halk bilgisi ürünlerinin ilk defa yayınlandığı eserler olması bakımından önemlidir.

Erken Dönem’de Özbek masalları üzerinde yapılan çalışmalar, masal metinlerinin derlenerek yayınlanmasından ibarettir ve bu dönemde yayınlanan masal metinlerinin sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çerçevede, N. P. Ostroumov (1892; 1906), ve V. N. Haruzina (1898) gibi araştırmacıların çalışmaları dikkat çekmektedir.

Erken Dönem’de kişilere bağlı olarak gerçekleşen Özbek masalları hakkındaki çalışmalar, Sovyetler Birliği’nin kurulmasından sonra, oluşturulan resmi heyetler, çalışma grupları ve bazı kuruluşların bünyesinde gerçekleştirilmiştir. 1918 yılından başlayarak Özbek folklor çalışmalarının sistematik hale getirildiği Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nün 1934 yılından kuruluşuna kadar, folklor ürünlerinin ve bu çerçevede Özbek masallarının derlenmesi çalışmaları bir takım resmi kuruluşlar bünyesinde yürütülmüştür.

Türkistan’daki Türk boylarının etnografisi ve folkloru hakkında araştırmalar yapmak üzere 1918’de Türkistan Sovyet Cumhuriyeti Halk Maarif Komiserliği’ne bağlı “İlmi Bölüm” ve 1920’de ise Türkistan Halk Komiserler Meclisi’ne bağlı “Özbek Bilim Heyeti”³ oluşturulmuştur. Bu tarihten sonra, Özbek halk bilgisi ürünlerini derleme görevi Özbek Bilim Heyeti’ne verilmiş ve söz konusu heyet bu tarihten sonra “Bilim Ocağı Dergisi”ni de çıkarmaya başlamıştır. Hiçbir etnograf ve halk bilimcinin bulunmadığı bu heyetin; Ğ. Alim Yunusov, M. Y. Elbek, K. Yudahin, E. Polivanov ve Ğ. Zafariy gibi üyeleri halk bilgisi ürünlerine karşı büyük ilgi göstermişlerdir (Zarifov, 1970: 226-224).

1934 yılında A. S. Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nün⁴ kurul-

3 H. T. Zarifov bu heyetin çalışmalarını; “*Yerli halkların etnografisi ve folklorunu araştırma sahasındaki çalışmaların saf akademik çalışmalar değildir ve bu çalışmalar Sovyet hâkimiyeti ve devlet menfaatlerine uygun hale getirilmiştir.*” şeklinde değerlendirmiştir. Bkz. H. T. Zarifov. “Özbek Sovet Folkloristikası Tarihiden”. Özbek Sovet Folklori Meseleleri. (Tadkikatlar, 1. Kitap), Taşkent: Fan Neş., 1970, s. 225.

4 A. S. Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsü’nün adı, Özbekistan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını kazanmasının ardından “Alışır Nevayi Dil ve Edebiyat Enstitüsü” olarak değiştirilmiştir.

ması, Özbekistan'daki folklor araştırmalarının büyük bir gelişme kaydetmesini sağlamıştır. 1928'de kurulan ve başkanlığını Hadi Zarifov'un yaptığı "Etnografya, Folklor ve Arkeoloji Araştırma Grubu" daha sonra bu enstitüye bağlanmış ve grup Özbek folkloru hakkındaki çalışmalarını "Halk Bilimi Bölümü" adı altında sürdürmüştür (Mirzayev, 1979: 87). 1918 yılından, Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün kurulduğu 1934 yılına kadar pek çok derleme gezisi düzenlenmiş olmasına rağmen, derlenen metinlerin pek azı yayınlanabilmiştir. Özbek masal metinlerinin yayınlandığı ve incelendiği çalışmalar Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün kurulmasından sonra başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir.

Özbek masalları üzerinde, Erken Dönem'deki çalışmaların çoğu Rus kökenli bilim adamları tarafından gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, Sovyetler Birliği döneminde, özellikle de Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsü kurulduktan sonraki masal araştırmalarının çoğu, Özbek bilim adamları tarafından yapılmıştır. Bu dönemdeki masal araştırmalarının sayısının daha fazla, yayınların çeşitli ve başarılı olmasının altındaki neden de bu olmalıdır.

Sovyetler Birliği döneminde yayınlanan masal metinlerinin bir kısmının bilimsel, bir kısmının ise popüler nitelikte olduğu görülmektedir. Özellikle Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün çıkarttığı "Özbek Halk İcadı" serisinde yayınlanan masal metinlerinin ve söz konusu enstitüde görev yapan bilim adamlarının farklı tarihlerde yayınladığı masal metinlerini bilimsel yayınlar olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü bu kitaplar, tamamen daha önce yayınlanan masal metinlerinin bir araya getirilmesiyle hazırlanmış çalışmalar değil, derlenen masalların pek çoğunun ilk defa yayınlandığı ve masal metinlerinin derleme bilgilerinin kitabın sonunda verildiği çalışmalardır.

Özbekistan Cumhuriyeti'nin 1991 yılında bağımsız bir devlet olmasından sonra, Özbek bilim adamları, Sovyetler Birliği'nin belli dönemlerinde artan belli dönemlerinde de hafifleyen baskılardan tamamen kurtulmuş ve daha rahat bir çalışma ortamına kavuşmuşlardır. Bağımsızlık döneminde yaşanan ekonomik problemler gerçekleştirilen yayın-

ların sayısını kısmen etkilemiş olsa da, Özbek folklorunun diğer türleri hakkındaki çalışmalarla birlikte, Özbek masalları hakkındaki çalışmalar da yayınlanmaya devam etmiştir. Bu çerçevede; “İkki Ay İkki Yulduz”, “Dev Kız: Özbek Halk Ertakları”, “Danişmand İskandar: Ertaklar”, “Altın Vadiy Ertakları”, “Özbek Halk Ertakları”, “Namangan Ertakları”, “Kenca Batır” ve “Altın Beşik” adlı kitaplar bağımsızlık döneminde yayınlanmış önemli metin yayınlarıdır.

Erken dönemde sınırlı sayıda olan masal metinlerinin derlenmesi ve yayınlanması çalışmaları, Sovyetler Birliği döneminde daha düzenli bir hale getirilmiş ve Özbek bilim adamlarının çabalarıyla oldukça fazla sayıda masal metni derlenmiş ve yayınlanmıştır. Söz konusu çalışmalar bağımsızlık döneminde de, aynı şekilde devam etmiş ve bazen daha önce yayınlanan masalların, bazen de yeni derlenen masalların bulunduğu pek çok kitap yayınlanmıştır.

1.1.2. İncelemeler

Özbek masalları üzerine yapılan ilk inceleme çalışmalarının ortaya çıkışı, Sovyetler Birliği dönemindeki metin yayınlarıyla bağlantılıdır. Özbek masal metinlerinin yayınlanmaya başlamasıyla birlikte, masalların yayınlandığı kitaplara önsöz veya sonsöz olarak yazılan makale niteliğindeki yazılar da yayınlanmaya başlanmıştır. Aynı dönemde, Özbek folklorunun geneliyle veya bazı türleriyle ilgili olarak hazırlanan kitaplarda masal türü de ele alınmaya ve masallar kısaca tahlil edilmeye başlanmıştır. Daha sonraki yıllarda metin yayınlarının artmasıyla birlikte, çeşitli gazete ve dergilerde masalların incelendiği pek çok makale yayınlanmıştır. Özbek masalları hakkındaki incelemeler 1960’lı yıllardan sonra, kitap bütünlüğünde yayınlanmaya başlamış ve zamanla artarak günümüze kadar devam etmiştir.

Özbek masal metinlerinin kitap bütünlüğünde incelendiği önemli araştırmalara; Mansur İ. Afzalov “Özbek Halk Ertakları Hakıda”, Anara Möminova “Halk Ağzaki İcadida Ayallar Obrazi”, Kamilcan İmamov “Özbek Satirik Ertakları”, Ğayrat Calalov “Özbek Halk Ertakları Poetikası”, Hudaybergan Egamov “Sovet Şarkı Türkiy Halkları Ertakçılık Ananalari Tarihidan Oçerklar”, Malik Muradov-Hacıakbar Şayhov “Ha-

yatbahş Hayallar”, Mamatkul Corayev “Özbek Halk Ertaklarida Sehrli Rakamlar” ve Cumabay Yusupov “Harezmi Ertaklari Poetikasi” gibi çalışmaları örnek vermek mümkündür.

Özbek masallarının incelendiği nitelikli çalışmalar 1960’lı yıllarda, yani belli sayıda masal metni yayınlandıktan sonra ortaya çıkmış ve zamanla konu çeşitliliği sağlanarak günümüze kadar devam etmiştir. Özbekistan’daki ilk kuşak halk bilimciler tarafından kitap, kitap bölümü ve makale şeklinde hazırlanan inceleme çalışmalarında, Özbek masallarının genel özellikleri, sınıflandırılması, motifleri ve kahramanları üzerinde durulmuş ve belli bir bilgi birikimi sağlanmıştır. İkinci kuşak halk bilimciler, hocalarının çalışmalarını devam ettirerek, Özbek masallarının farklı açılardan incelendiği çalışmalara imza atmışlardır. Bu dönemde yapılan masal çalışmalarında tartışılan konular daha da genişlemiş ve Özbek masallarının türleri, masalların diğer türlerle ilişkisi, masal türlerinin, motiflerin tarihi kökenleri vb. gibi konuların derinlemesine incelendiği pek çok bilimsel çalışma yayınlanmıştır. Özbekistan’da yapılan bu çalışmaların yanında Özbek masalları, çoğunluğu masal metinlerinin yayını şeklinde olan, başta Türkiye olmak üzere, Almanya, Rusya, Azerbaycan, Tataristan, Çekoslovakya, Bulgaristan, Sırbistan ve Ukrayna gibi ülkelerde de belli sayıda araştırmacının konusu olmuştur.⁵

1.2. Masal Türünü Adlandırmada Kullanılan Terimler

Özbek sözlü geleneğinde masalı adlandırmak için kullanılan farklı terimler mevcut olsa da, Özbek edebi dilinde masal türünü karşılamak için “erteke” terimi kullanılmaktadır.

Masalı karşılamak için “erteke” teriminin kullanılmasını Özbekistan sahası özelinde açıklamak için, Özbek bilim adamlarının konu hakkındaki değerlendirmelerine yer vermek gerekmektedir.⁶ Kamilcan İmamov; “Erteke teriminin erken, yani önceki, kadim zamanda anlatılan hikâyeye anlamında olduğunu” belirtmiştir (K. İmamov 1994: 3). Büyük

5 Özbek masalları hakkında çalışmaların bulunduğu diğer ülkelerdeki yayınlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fedakâr. *age.* 33-47.

6 Türk boylarında masal türünü adlandırmada kullanılan terimler hakkında coğrafi alanlara bağlı olarak yapılmış bir sınıflandırma için bkz. Fedakâr. *age.* 59-61.

Karimiy ve Mansur İ. Afzalov gibi bilim adamları ise “ertek” kelimesinin bazı sözlüklerde ve yaşlılar arasında “erteki” şeklinin bulunduğunu kaydetmiş ve “erteki” kelimesinin kökeninde “erte”, “ertang” ve “erten-gi” kelimelerinin bulunduğunu ve “erteki” kelimesinin anlamının; “Yarınki, çok eski, evvelki” olduğunu ifade etmişlerdir (B. Karimiy 1995: 57; M. İ. Afzalov 1961: 12). K. İmamov, “İrtengi” kelimesinin ise; “çok eski zamanlarda hikâye edilen” anlamında olduğunu belirtmiştir (1981: 8-9). Yine M. İ. Afzalov “geçmiş zamanlarda olan vakıa ve hadiseleri bildirme anlamında ‘ertek’ teriminin kullanıldığını” kaydetmiştir (1964: 19). Bu ifadeler, günümüzde masal türünü adlandırmak için kullanılan “ertak” teriminin, Özbek sözlü geleneğinin temsilcileri ve onların dinleyicileri tarafından, diğer tahkiyeli türleri de kapsayacak şekilde ve daha kapsamlı olarak “anlatma” anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Günümüz Özbek edebi dilinde masalı adlandırmak için tercih edilen “ertek” teriminin yanında, Özbek sözlü geleneğinde bölgelere bağlı olarak ortaya çıkan bazı farklı adlandırmalar da mevcuttur. Taşkent şehri ve çevresinde “ertek” teriminin yerine “çöpçek”, Surhanderya ve Semerkant’ın bazı köylerinde ve Fergana bölgesinin bazı ağızlarında “matal”, Buhara’nın Karaköl ve Rometon bölgelerinde ve Özbek Türkçesi ile Tacikçe konuşulan bazı köylerde “şuk” veya “uşuk” terimleri tek başına veya “ertek” terimiyle birlikte (Afzalov 1964: 19) ve Harezm’de ise “varsaki” (İmamov 1981: 9) terimi kullanılmaktadır. Ayrıca, Özbekler arasında bu terimlerden başka masalı adlandırmak için “hikaya”, “çörçek”, “afsana”, “otırık” ve “tütel” terimlerinin (Afzalov 1964: 19) ve bazı ağızlarda ise “beyt [beyit]” (Muradov 1993: 15) teriminin kullanıldığı da kaydedilmiştir.

1.3. Masalın Tanımı

Özbekistan’da masal araştırmaları yapan bilim adamlarının çoğu çalışmalarında masalı tanımlamaktan ziyade, masalın özelliklerini ardı ardına sırlayarak adeta masal türünün tasvirini yapmışlardır. Özbek bilim adamları arasında; Mansur İ. Afzalov ve Kamilcan İmamov eserlerinde masalı tanımlayan bilim adamları olarak dikkati çekmektedir.

Özbekistan’da masal türünün tanımını yapan ilk bilim adamı M.

Afzalov'dur. Afzalov masalı; *“Masallar emekçi halk tarafından yaratılan ve uzun asırlardan beri masalcıların hafızasında saklanan, halkın örf ve adetleriyle sıkı sıkıya bağlı olan, toplumsal, siyasi ve ekonomik hayatı fantastik ve bedii uydurmalar yoluyla ifade eden folklorun epik türüdür.”* (1967: 95) şeklinde tanımlamıştır. Afzalov'un tanımında yer alan; “masalın halk tarafından yaratılması”, “uzun yıllar masalcıların, yani anlatıcıların, hafızasında saklanması” ve “halkın örf ve adetleriyle sıkı sıkıya bağlı olması” sadece masal türüne özgü özellikler değil, sözlü gelenekte yaratılan bütün türlerin ortak özellikleridir. Tanımda, masal türüne has olarak sayılabilecek tek özellik, “masalın hayatın farklı cep-helerini fantastik ve bedii uydurmalar yoluyla ifade etmesidir” ki, bu da masalın “içerik ve konu” özelliğine bağlıdır.

Masal türünün tanımını yapan bir başka Özbek araştırmacı, Kamilcan İmamov'dur. Araştırmacının 1981 yılında yaptığı çalışmada masalı; *“Masallar hayat hakikati ile bağlı olan, felsefi ve eğitimle ilgili amaçlar ve günlük hayattaki problemler temelinde kurulan, bedii doküma ve uydurmalarından bağımsız olmayan sözlü hikâyledir.”* (1981: 62) şeklinde tanımlamıştır. İmamov, tanımda masalın bir taraftan gerçekle, diğer taraftan da hayalle bağlantılı olduğunu vurgulayarak masalın “içerik ve konu” kısmen de “yaratım” özelliğine dikkat çekmiş, didaktik, felsefi ve eğitimle ilgili amaçlarının bulunduğunu da ifade ederek masalın “işlev” özelliğine işaret etmiştir.

Özbekistan'da yapılan masal tanımlarının büyük bir kısmında masal; “şekil ve yapı” ile “içerik, konu” özellikleri bakımından tanımlanmış, az sayıda tanımda ise bu özelliklere ek olarak aktarım özelliğine de dikkat çekilmiştir. Bu bakımdan söz konusu çalışmalarda yapılan tanımların, masal metnine odaklanılarak, masalın çeşitli özelliklerini açıklamaya çalışan metin merkezli kuram ve yaklaşımlar sonucu ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Fakat her tanımın, yapıldığı dönemin şartları ve o dönemde geçerli olan bilimsel bakış açısının sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülürse, Özbekistan'daki masal tanımlarının yapıldıkları dönemde geçerli olan bilimsel bakış açılarına uygun olduklarını ifade etmek gerekir.

Özbekistan’da yapılan masal tanımları hakkında yaptığımız bu değerlendirmelerden sonra, yeni teorik yaklaşımları ve Özbek masallarının kendine özgü yönlerini göz önünde bulundurarak masalı aşağıdaki gibi tanımlamayı uygun görüyoruz:

“Halkın ve anlatıcıların hayal gücüne bağlı olarak kurmaca temelinde ilk örnekleri sözlü, sonradan hem sözlü hem de yazılı olarak yaratılan; çeşitli seviyelerde anlatma yeteneğine sahip anlatıcılar tarafından aktarılan; anlattıklarına inandırmak iddiası olmamakla birlikte, toplumun farklı kesimlerinden oluşan dinleyicilerde gerçek etkisi yaratabilen; kahramanları insan, hayvan veya olağanüstü varlıklar olan, bazı örneklerinde yaşanması mümkün olmayan olağanüstü olayları, bazı örneklerinde ise yaşanması muhtemel gerçekçi olayları konu edinen, anlatılan olaylar bakımından gerçeküstü, fakat ifade ettiği anlam bakımından hayatın gerçekliğiyle yakından ilgili; başında, ortasında ve sonunda kalıp ifadelerle yer verilen, dinleyenleri eğlendirmek, eğitmek, öğüt vermek ve kıssadan hisse çıkarmak işlevleri olan bir anlatı türüdür.”

1.4. Masalların Sınıflandırılması

Metinlerin derlenerek kayıt altına alınmasıyla başlayan masal araştırmalarında bilim adamlarının üzerinde önemle durduğu bir başka konu masalların sınıflandırılması meselesi olmuştur. Rusya’daki masal araştırmalarında kullanılan yöntemler ve kuramsal yaklaşımlar bakımından, diğer Türk boylarının bilim adamlarında olduğu gibi Özbek masal araştırmacıları üzerinde de etkili olmuştur. Özellikle Özbek bilim adamlarının yaptığı ilk masal sınıflandırma denemelerinde Batı’daki masal sınıflandırma çalışmalarının Rus bilim adamlarının çalışmaları üzerinden dolaylı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Büyük Karimiy (Karimov) (1996: 59-65), Mansur İ. Afzalov (1967: 95-102), Ğayrat Calalov (1980: 24-81), Hudaybergan Egamov (1982: 48), Malik Muradov-Hacıakbar Şayhov (1985: 58), Bahadır Sarımsakov (1988: 76-78), Kamilcan İmamov (2008: 104-196) gibi bilim adamları farklı tarihlerde masal sınıflandırma denemeleri yapmışlardır. Fakat biz burada, Özbek masalları hakkında son dönemde yapılmış ay-

rıntılı bir sınıflandırma olduğu için K. İmamov tarafından yapılmış sınıflandırmaya yer vermeyi tercih ediyoruz. Bu tercihin sebebi, söz konusu bilim adamının sınıflandırmasının Özbekistan'daki masal araştırmalarında en çok kullanılan sınıflandırma olmasıdır.

K. İmamov, ağırlıklı olarak Özbek folkloru el kitabı niteliğindeki çalışmalar için hazırladığı “masal” bölümlerinde Özbek masalları hakkında bilgi vermiş ve birbirinden farklı ve benzer noktalara sahip masal sınıflandırmaları yapmıştır (1980: 129-166; 1981: 62-96; 1988: 6-9; 1989: 61-102; 1990: 191-215). İmamov'un, Özbek masallarını sınıflandırdığı son çalışması Özbek halk edebiyatındaki nesir türleri incelediği “Özbek Halk Nesri Poetikası” adlı eseridir. Araştırmacı bu çalışmasında, Özbek masallarını önce üç ana başlık altında sınıflandırmış, daha sonra da her masal türünün alt başlıklarını belirleyerek masalları; tür özellikleri, konuları ve yapıları bakımından incelemiştir. İmamov'un eserindeki masal sınıflandırmasını maddeler halinde şu şekilde sıralamak mümkündür:

I. Hayvan Masalları

- 1. Yiyecek bulmak için mücadele*
- 2. Dostluk veya öç almak için mücadele*
- 3. İyi sonuç almak için müsabaka*

II. Sihirli Masallar

- 1. Kahramanlık Masalları*
- 2. Sihirli Masallar*
- 3. Sihirli-Sergüzeşt Masallar*

III. Gündelik Masallar

- 1. Hicvi Olmayan Masallar*
- 2. Hicvi Masallar*
 - a. Satirik Masallar*
 - b. Mizahi Masallar (2008: 104-196).*

İmamov'un yukarıdaki sınıflandırması, Özbek bilim adamlarının masal sınıflandırmalarının son dönemdeki özeti niteliğindedir.

Özbek bilim adamlarının 1940'lı yıllardan başlayarak günümüze

kadar yaptıkları masal sınıflandırmalarını geneli itibariyle değerlendirmek gerekirse, söz konusu sınıflandırmaların dünyadaki sınıflandırmalara benzer bir gelişim çizgisi göstermiş olduğu ve masal sınıflandırmalarının zamanla gelişerek daha sistematik bir hale geldiğini belirtebiliriz.

II. Özbek Masal Anlatma Geleneği

Anlatmaya dayalı türler hakkında son dönemlerde ülkemizde yapılan araştırmalarda, anlatmaların metinlerinin yanında, sözlü geleneği oluşturan anlatıcı, dinleyici ve anlatım ortamının da incelendiği çalışmaların çoğu, destan ve halk hikâyesi türleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Türk sözlü geleneğinin önemli bir kısmını oluşturan masallar hakkında yapılan çalışmalarda ise, bu yöntemin yaygın olarak kullanıldığı söylenemez. Türkiye sahası masalları ve diğer Türk boylarının masallarının konu edildiği araştırmalarda masal metinleri esas alınarak; masallardaki fantastik ve olağanüstü unsurlar, masallara inanma, masal tipleri ve motifleri, masallardaki formel ifadeler vb. konular derinlemesine araştırılmış, fakat masal metinlerinin ortaya çıkmasını, gelişmesini ve değişmesini sağlayan gelenek göz ardı edilmiştir. Hâlbuki destancılık ve âşıklık geleneklerinde olduğu gibi, masal anlatma geleneğinde de anlatıcı, dinleyici ve anlatım ortamı gibi unsurlar, masal metinlerinin oluşumunda etkili olan unsurlardır. İlhan Başgöz, konuyla ilgili olarak; “Masal, anlatıcı, dinleyici ve geleneksel masaldan kurulu bir dengedir. Bunlardan birine ağırlık verip, ötekileri çalışma alanı dışında bırakmak gerçekçi bir yaklaşım değildir.” (1988: 29) şeklindeki ifadesiyle, masal araştırmalarında metinlerin yanında, geleneği oluşturan unsurların üzerinde durulmasının önemini ve gerekliliğini vurgulamaktadır.

Bu düşünceden hareketle, Özbek Masal Anlatma Geleneği; anlatıcı, dinleyici ve anlatma yeri-zamanı gibi unsurlar bakımından değerlendirilmiştir.

II.1. Anlatıcı

Geleneksel anlatım yapılarına bağlı olarak nesilden nesile aktarılan masalların farklı coğrafyalarda, farklı sosyal çevrelerde, farklı zamanlarda değişikliklere uğrayarak her anlatımda yeni bir şekil kazanması

ve değişerek yayılması anlatıcının masala katkısı olarak yorumlanmaktadır. Bu nedenle masal araştırmacıları, masal ile anlatıcı arasındaki ilişkinin iyi incelenmesi gerektiğini savunmaktadır.

Özbek masal anlatıcıları genel olarak “ertakçi [masalcı]” terimiyle adlandırılmaktadır. Bilim adamlarının tespitlerine göre, Özbek masal anlatma geleneğinde masalların birbirinden farklı özelliklere sahip birden fazla anlatıcı tipi mevcuttur. Özbek bilim adamları, Özbek masal anlatma geleneğinin temsilcileri olan masal anlatıcılarını sahip oldukları bazı özelliklere bağlı olarak sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmalardan ilki Ğani Cahangirov’a aittir. Cahangirov, Özbek çocuk folklorundaki türleri incelediği “Özbek Balalar Folklori” adlı kitabının “Çocuk Masalları” bölümünde, daha önceki dönemlerde padişahların huzurunda masal anlatan “Saray Masalcıları”nın bulunduğunu belirttikten sonra, Özbek masal anlatıcılarını; “1. Profesyonel Masalcılar, 2. Masalcı, Vaiz ve Meddah Adı Verilen Masalcılar, 3. Aile Masalcıları” olmak üzere üç başlık altında sınıflandırmıştır (1975: 35-36). Cahangirov’un sınıflandırmada ikinci başlık altında yer verdiği “Masalcı, Vaiz ve Meddah” adlı anlatıcılar hakkında; “Halk bunlara meddahlar der.” (1975: 36) şeklindeki ifadesi, aynı anlatıcı tipini ifade etmek için kullanılan üç terimin, Özbekistan’ın farklı bölgelerindeki kullanımları olduğunu düşündürmekte ve bu tip anlatıcılara genel olarak “meddah” adı verilmesinin daha doğru olacağını göstermektedir.

Masal anlatıcılarını sınıflandıran bir başka araştırmacı Kamilcan İmamov’dur. İmamov, Özbek masal anlatıcılarını, masalı içerik ve şekil yönünden bilme derecelerine göre; “Profesyonel Masalcı” ve “Profesyonel Olmayan Masalcı” olarak iki gruba ayırmış ve daha sonra bu iki anlatıcı tipine ait özellikler hakkında bilgi vermiştir (2008: 10). İmamov’un iki anlatıcı tipi hakkında verdiği bilgiden, profesyonel masalcıların, yaratım ve aktarım bakımından oldukça yetenekli usta anlatıcılar oldukları, profesyonel olmayan masalcıların ise, masalları sadece aktarabilen amatör anlatıcılar oldukları anlaşılmaktadır.

Özbek masal anlatıcılarının sınıflandırmasının yer aldığı bir başka çalışma da Özbek Milli Ansiklopedisi’nin “Ertakçi [Masalcı]” madde-

sidir. Bu eserde Özbek masal anlatıcıları; “İcrâcî Masalcılar” ve “İcatkâr Masalcılar” olarak iki farklı gruba ayrılmıştır. İcrâcî adı verilen masal anlatıcılarının duydukları ve bildikleri masalı hiç değiştirmeden aynen tekrar eden anlatıcılar oldukları belirtilmiştir. İcatkâr Masalcılar grubunda yer alan masalcıların ise, masal anlatmada yetenekli oldukları, anlatıkları masallara yeni motif ve epizotlar ekledikleri, fakat bu eklemelerin masalın geleneksel yapısını bozmadığı ifade edilmiştir (2005: 261).

Özbek bilim adamlarının sınıflandırmaları, Özbekler arasında; “profesyonel”, “usta”, “meddah” ve “aile masalcıları” adı verilen farklı tipte masal anlatıcılarının bulunduğu göstermektedir. Söz konusu masal anlatıcılarının birbirinden farklı olmalarını sağlayan en önemli özellik, yaratıcılık ve aktarma kabiliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, Özbek masal anlatıcılarını masalları yeniden yaratma ve geleneğe uygun olarak aktarmadaki ustalıklarına göre, Özbek Milli Ansiklopedisi’ndeki sınıflandırmaya benzer şekilde; “Yaratıcı Masal Anlatıcıları” ve “Aktarıcı Masal Anlatıcıları” şeklinde iki grup halinde incelemek doğru olacaktır.

II.2.1. Yaratıcı Masal Anlatıcıları

Özbek masal anlatıcılarının bazıları, masalları yeniden yaratım ve aktarım bakımından oldukça yetenekli ve bu konuda ustalaşmış, hatta bu anlatıcıların bir kısmı masal anlatmayı meslek olarak icrâ etme derecesine yükseltmiş anlatıcılardır. “Profesyonel” ve “usta” masal anlatıcıları, bu nedenle, Özbek masal anlatma geleneğini oluşturan anlatıcılar olarak kabul edilir ve onların “yaratıcı masal anlatıcıları” gurubu içinde yer almasını sağlar.

Profesyonel ve usta masal anlatıcıları, Ziya Gökalp’in “ocaktan yetişme masalcılar” (Sakaoğlu 2003: 147), Pertev Naili Boratav’ın ise “geleneğin masalcısı” (1988: 31-39) olarak tanımladığı masalcılardır. Araştırmacıların masalcıları bu şekilde tanımlamasının sebebi, profesyonel ve usta masalcıların sözlü gelenek içinde, usta-çırak ilişkisiyle yetişmiş olmaları ve masalları bu çerçevede öğrenerek, geleneğe uygun bir şekilde aktaran anlatıcılar olmalarıdır.

Masal anlatma geleneğindeki usta-çırak ilişkisi, genellikle masal

anlatmaya hevesli ve yetenekli adayın usta bir masal anlatıcısının yanında belirli bir süre eğitim için bulunmasıyla gerçekleşmektedir. Çırak, ustasının dinleyici karşısında anlattığı masalları bu sayede tekrar tekrar dinleyerek masal anlatım tekniğini ve yeni masalları öğrenme imkânına sahip olmaktadır. Fakat Özbek masal anlatma geleneğinde usta ile çırığı bir araya getiren öncelikli sebep masal anlatma eğitimi değildir. Bu eğitimin gerçekleşmesi için usta ile çırığın bir arada bulunmasını sağlayan başka sebeplerin mevcut olması gerekmektedir. Usta ile çırığın bir arada bulunması, genellikle iki sebebe bağlı olarak ortaya çıkar. Bunlardan ilki; çırığın, ustasının aile üyelerinden biri olmasıdır. Usta ile çırak bu sayede uzun süre bir arada bulunabilmekte, ustanın bildiği masalları ve masal anlatma sanatının inceliklerini oğlu, kızı veya torunu olan çırığına öğretmesi mümkün olabilmektedir (Husayinova-Sarımsakov 1983: 300).

Usta ile çırığın bir arada bulunmasını sağlayan diğer sebep, herhangi bir zanaatın öğretimiyle ilgilidir. M. Afzalov, profesyonel masal anlatıcılarının pek çok genci yanına topladıklarını ve masal anlatıcılarının çoğunun genellikle zanaatkârlar veya çobanlar olduğunu belirtmiştir (1964: 12). Hasan Hudayberdioğlu'nun masal anlatıcılığını öğrenmesiyle ilgili aşağıdaki ifadeleri, bu şekildeki usta-çırak ilişkisini açıklar niteliktedir. Afzalov, asıl mesleği sıvacılık olan, sonradan onsekiz yıl demiryolunda çalışan profesyonel masal anlatıcısı H. Hudayberdioğlu ile 1935 yılında yaptığı görüşmede, kendisinin; “Ben bu masalları ustam sıvacı Esan’dan öğrendim. Ben Esan atadan hem sıvacılık mesleğini ve hem de masalcılık mesleğini öğrendim.” (1969: 266) dediğini kaydetmiştir. Nasrulla Sabirov tarafından 1965 yılında A. Yunusov’dan derlenen “Dâna Yigit ve Uning Kayligi” masalının girişinde, anlatıcının bu masalı bir bildircinciden öğrendiğini, onun da masalı başka bir bildircinciden öğrendiğini ifade etmesi dikkat çekicidir (*Aycemal: Hayatiy Ertaklar* 1969: 10). Özbek masal anlatma geleneğindeki usta-çırak ilişkisinin, yerleşik hayat tarzının bir getirisi olarak, zanaat öğretimiyle iç içe geçtiğinin göstergesidir.

Özbek destan anlatıcılarının, sistemli bir usta-çırak ilişkisi içinde yetişmelerinin sonucu olarak farklı anlatım tarzlarına sahip destan

ekolleri oluşturmalarına rağmen Özbek masal anlatıcılarının oluşturduğu farklı masal ekollerinden bahsetmek mümkün değildir. Bazı profesyonel masal anlatıcılarının anlatım tarzlarını bir ekol oluşturma düzeyine çıkaramamışlar, bunun yerine farklı masal türlerini anlatmada ustalaşmışlardır. Profesyonel masal anlatıcıları olan Abduğafur Şükürov, Hasan Hidayberdioglu ve Husanbay Rasulov genellikle sihirli masalları, Hamrabibi Umaralıkları kahramanlık konulu masalları, Haydar Bayçayev hayvan masallarını ve Nurali Nurmatoglu ise daha çok gündelik masalları anlatmasıyla meşhur olmuş masal anlatıcılarıdır.

Özbek Türkleri arasındaki yaratıcı masal anlatıcıları hakkında buraya kadar verdiğimiz bilgiler ışığı altında, masal anlatıcılarının profesyonel ve usta masalcılar olarak kabul edilmesini sağlayan özellikleri maddeler halinde şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a. Masalları sözlü gelenek yoluyla, usta-çırak ilişkisi içinde öğrenmiş olmak.
- b. Masalları yeniden yaratabilme ve geleneğe uygun bir biçimde anlatabilme yeteneğine sahip olmak.
- c. Geniş bir repertuara sahip olmak ve repertuarındaki masalları dinleyici karşısında pek çok defa anlatarak olgunlaştırmış olmak.
- d. Dinleyiciler tarafından usta bir masal anlatıcısı olarak kabul edilmek.
- e. Ek iş şeklinde olsa bile, masal anlatımını belli seviyede gelir getiren bir meslek olarak icrâ etmek.

Burada sıralanan ilk dört madde masalcıların usta bir anlatıcı olarak kabul edilebilmesi için sahip olması gereken özelliklerdir. Beşinci madde ise, daha çok, masal anlatmayı meslek olarak icrâ eden usta anlatıcıların profesyonel masal anlatıcısı olarak adlandırılmasıyla ilgilidir.

II.2.2. Aktarıcı Masal Anlatıcıları

Özbek masal anlatıcıları arasında, masal anlatmayı profesyonel ve usta masal anlatıcılarına nispeten, daha amatör bir şekilde icrâ eden masal anlatıcıları da mevcuttur. Bu anlatıcılar masalları yeniden yaratmaktan çok, bildikleri ve duydukları masalları hiç değiştirmeden aktaran

anlatıcılar olarak bilinmektedir. Sözlü gelenekteki masalların yapısı ve masal anlatmanın incelikleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmamaları sebebiyle, K. İmamov tarafından profesyonel olmayan masalcılar olarak kabul edilen bu anlatıcıların anlattıkları masallar; “Genellikle kuru bir anlatıma sahip olup, olay örgüleri tamamlanmamış, epizot ve motiflerinin yeri karmakarışık, karakterleri ise bozuk tarif edilmiştir.” (2008: 104-196).

Özbek masal anlatıcıları arasında yer alan ve halk tarafından “Meddah” ve “Aile Masalcıları” adı verilen anlatıcılar, masal anlatmayı bu çerçevede icrâ eden anlatıcılar oldukları için, bu iki anlatıcı tipini aktarıcı masal anlatıcıları başlığı altında değerlendirmek gerekmektedir.

Ğ. Cahangirov, Özbek masal anlatıcıları arasında yer alan meddahları, omuzlarında heybe ve ellerinde eski beze sarılmış bir kitap taşıyarak pazarlarda, çayhanelerde ve kervansaraylarda insanları çevresine toplayan, dini hikâyeler veya tarihi olaylar anlatan kişiler olarak tarif etmiştir. Araştırmacı, meddahların bazen masallar anlattıklarını, bazen de destanlardan parçalar okuduklarını ve dua ederek dinleyicilerden para topladıklarını da belirtmiştir (1975: 35-36).

Özbek meddahlarının etkili bir anlatım tarzına sahip olmalarının yanında, anlattıkları türler arasında masallara da yer vermeleri, bu anlatıcıların usta masal anlatıcıları olarak kabul edilmeleri için yeterli değildir. Çünkü meddahların anlattıkları masalları yeniden yaratma kabiliyetine sahip anlatıcılar olduklarına dair hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Ayrıca, Özbek Türkçesinde meddah kelimesinin sözlük anlamının; “Pazarlarda, sokaklarda ve köylerde insanları etrafına toplayarak dini konularda vaaz edip nasihat vererek geçimini sağlayan kişi” (Akabirov vd. 1981: 439) olarak açıklanmış olması, meddahların öncelikli hedeflerinin masal anlatmak olmadığını, dini hikâyeler, kıssalar ve tarihi olaylar anlatmanın yanında, dinleyicinin ilgisini çekmek amacıyla repertuarlarında masallara da yer verdiklerini gösterir. Bu nedenle olmalıdır ki Ğ. Cahangirov, halkın meddah olarak adlandırdığı bu masalcı tipini “masal taşıyıcıları” olarak nitelemiştir (1975: 37).

Özbek masal anlatıcıları arasında yer alan bir diğer masalcı tipi,

aile masalcılarıdır. Aile masalcıları adlandırması torunlarına, çocuklarına veya yeğenlerine masal anlatan dede, nine, baba, anne vb. gibi aile büyüklerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Aile masalcıları, diğer masal anlatıcıları gibi tanınmış anlatıcılar değildir ve bildikleri masalların sayısı hafızalarının gücü ile eğitim durumlarına göre değişiklik gösterse de çok geniş bir masal repertuarına sahip değillerdir.

Özbek masal anlatma geleneğinin yaratılması, şekillenmesi ve değişmesinde en büyük payın “yaratıcı masal anlatıcıları”na ait olduğunu özellikle belirtmek gerekmektedir. Sözlü geleneğin içinde yetişen bu anlatıcılar, masalların muhtevasını çok iyi bilmeleri ve masalları yeniden yaratma yeteneğine sahip olmaları sayesinde, gelenekte hammadde olarak bulunan masalları yeniden üreterek masal anlatma geleneğinin varlığının devam etmesini sağlamışlardır. Masal anlatmayı amatör olarak icrâ eden meddah ve aile masalcıları adı verilen “aktarıcı masal anlatıcıları” ise, masalları dinleyiciler karşısında tekrar tekrar anlatarak masalların daha geniş kitlelere yayılmasında etkili olmuşlar ve bir bakıma, Özbek masal anlatma geleneğinin süreklilik kazanmasını sağlamışlardır.

II.3. Dinleyici

Diğer türlerin icrâsında olduğu gibi, masal anlatımında da anlatıcı ile dinleyici arasındaki iletişimin seviyesini belirleyen en önemli unsur, dinleyicilerin masalı seven, dinlemeye hevesli ve istekli kişiler olmasıdır. Masalcının etkili ve canlı bir performans sergilemesi, bu özelliklere sahip dinleyiciler karşısında daha kolay olur. Dinleyici grubunun istekli ve hevesli kişilerden oluşması masalcının anlatma şevkini bir kat daha arttırarak, masal formellerini eksiksiz ve yerli yerinde kullanmasını, yeri geldiğinde atasözü, deyim, arasözler, epitetler vb. gibi anlatıma özgü araçları kullanmasını da sağlamaktadır. Dinleyicilerin masalı zevkle dinlemesi, masalcının olay örgüsüne yeni epizotlar ve motifler ekleyerek masalın hacminin daha da artmasını sağlayarak ve başarılı bir icrâ gerçekleştirmesine sebep olmaktadır.

Masalcının icrâyâ hazırlanırken veya icrâ anında, dinleyicilerin bazı olumsuz tavır ve davranışlar sergilemeleri, masalcının masal anlatma hevesinin kaçmasına, anlatım ortamının havasının bozulmasına,

hatta masalcının anlatmayı yarıda kesmesine sebep olabilir. M. Muradov ve H. Şayhov, dinleyicilerin icrâ anında bu şekilde bazı olumsuz tavırlar sergilemeleri durumunda, anlatıcının o kişileri anlatım ortamından çıkardıklarını kaydetmiş ve bu duruma örnek olacak iki olayı nakletmişlerdir. Araştırmacılar Namangan bölgesindeki Lenin Köyü'nde yaşayan Ustahal Ata ile sohbet ederken, kendisinin babasının masal anlatmasıyla ilgili olarak şunları söylediğini yazmışlardır; “Babam genellikle dinleyicileri anlattığı masallardaki olaylara inandırmaya gayret ederdi. Eğer dinleyicilerden biri kahramanın yaptıklarına inanmayıp: ‘Yalan, küçücük çocuk o kadar heybetli bir mahlûğu yenebilir mi?’ derse, babam o kişiyi masal anlattığı ortamdan çıkarırdı. Babam anlattığı uydurma hikâyesindeki kahramanları kendi çocuklarıymış gibi görürdü.” Muradov ve Şayhov, benzer durumların Kızılrebatlı Abrar Ata ve Buharalı Bazar Baba ve başka masalcılarda da gerçekleştiğini ifade etmişlerdir (1985: 94). Bir diğer olay Namangan bölgesindeki Ciydakapa Köyü'nden Mirzaabdulla Rızayev'den Çartak'ta yapılan masal derlemesi sırasında gerçekleşmiştir; “Mirzaabdulla Rızayev gözlerini yummuş masal anlatırken herkes nefesini tutmuş, masalı dinliyordu. Bir ara arkadaşlarımızdan biri yerinden kalkarak dinleyicilerden birinin yanına gitti ve onun kulağına bir şeyler fısıldadı. Bunu gören masalcı anlatmayı keserek fısıldaşanların oradan çıkıp gitmelerini, aksi takdirde masal anlatmayı bırakarak köyüne geri döneceğini söyledi. Fısıldaşanlar ne kadar yalvarıp yakarsa da masalcı dediğinden dönmedi. Mirzaabdulla ata onlar gittikten sonra, bir süre masal anlatmadan öylece durdu. Daha sonra yeniden masal anlatmaya başladı. Fakat bu olaydan sonra masalı oldukça gönülsüz anlattığı fark ediliyordu.” (Muradov-Şayhov 1985: 107) Araştırmacıların verdiği bu örnekler, anlatım ortamında masalcı ile dinleyici arasında kurulan ilişkinin ne kadar hassas bir denge olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, Özbek masal anlatıcılarının anlatım anında uygunsuz davranış gösteren kişileri anlatım ortamından çıkararak cezalandırmaları, masal anlatıcılarının dinleyicilerden masala saygı göstermelerini belediklerinin bir göstergesidir.

II.4. Anlatma Yeri ve Zamanı

Özbek masallarının icrâ yerleri genellikle evler veya insanların misafirlik ya da dost toplantıları için bir araya geldiği mekânlardır. Evlerde uzun kış gecelerinde aile ortamındaki masal anlatımı genelde aile bireylerinin ve yakınlarının “sandal” adı verilen kuyu tandırın başında toplanmaları ve ayaklarını sandalın içine sallayarak, büyüklerden masal dinlemeleriyle oluşmaktadır. Bunun dışında, insanların çeşitli vesilelerle bir araya geldiği ortamlarda da masal anlatılmaktadır. Bu ortamlardan biri, “gap-gaştak”⁷ adı verilen geleneksel sohbet toplantılarıdır. R. R. Rahimov, Orta Asya halklarının kışın düzenlenen “gap-gaştak” toplantılarının en önemli kısımlarından birinin masal anlatmak olduğunu bildirmektedir (Yusupov 2005: 74). Usman Karabayev, bu sohbet toplantılarının Özbekler arasında özel olarak hazırlanmış misafirhanelerde düzenlendiğini, eğer yörede misafirhane yoksa gap-gaştakların grup üyelerinden herhangi birinin evinde düzenlendiğini belirtmiştir (2002: 112). Yine insanların bir araya gelerek diğer sözlü ürünlerin yanında masal da anlattıkları bir başka ortam, Harezm bölgesinde oynanan “padişah-vezir” oyunuyla bağlantılıdır. T. Kılıçev, sırayla aşık atmayla başlayan bu oyun-da katılımcılarının dans edip, koşuklar söylediklerini, masal, efsane ve fıkra anlattıklarını kaydetmiştir (2002: 112).

Masal anlatımıyla ilgili olarak Harezm bölgesine özgü bir başka uygulama da mahalledeki komşuların sadece masal dinlemek için bir araya geldikleri özel günler düzenlemeleridir. Bu günlerde içlerinden birinin evinde toplanan komşular, masal anlatmak üzere çağırılan masalcıya saygı ifadesi olarak hep birlikte pılav pişirirler. Masal anlatımından önce, masalın daha ilgi çekici olması amacıyla, sohbet arasında birbirlerine bilmeceler sorarlar, atasözü ve ibretli sözler söylerler. Bu günlerde

7 Gap-gaştak, sonbahardan bahara kadar, yani uzun kış gecelerinde genellikle erkekler tarafından düzenlenen geleneksel sohbet toplantılarına verilen addır. Gençlerin, orta yaşlıların ve yaşlıların kendi aralarında kurdukları 10 ile 30 kişi arasında değişen gruplar bulunmaktadır. Bu gruplarda yer alanlar sohbet etmek, bazı konuları görüşmek ve sözlü geleneğe ait bazı türleri icrâ etmek üzere ayda bir defa toplanmaktadır. Gap-gaştaklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. U. Karabayev. Özbek Halkı Bayramları. Taşkent: Şark Neş., 2002, ss. 112-114.

anlatılan masalarda, masalcının, masal kahramanlarının ismini, dinleyicilerden veya mahalledekilerden birinin ismiyle değiştirerek anlatması da söz konusudur (Yusupov 2005: 74). Masal anlatmanın Harezm bölgesine özgü bu şeklinde, dinleyicilerin özellikle masal dinlemek üzere bir araya gelmesi, o gün için özel bir yemek pişirilmesi ve masal anlatması için özel bir masalcının davet edilmesi, bu uygulamanın halk arasında geleneksel hale gelmiş olduğunun göstergesidir.

Özbekler arasında masallar sadece insanların eğlenmek üzere bir araya geldikleri ortamlarda değil, aynı zamanda herhangi bir işi yapmak üzere birlikte bulundukları ortamlarda da anlatılmaktadır. İş sırasında masal anlatma, çobanlar ve daha çok çeşitli iş kollarındaki zanaatkârlar arasında yaygındır. Dokumacı, terzi, sıvacı vb. gibi zanaatkârlar arasında masal anlatmanın çok yaygın olması, onların masal anlatımında ustalaşmalarını ve çıraklarına zanaatin yanında, masal anlatmayı da öğretmelerini sağlamıştır. Özbek bilim adamlarının tespitleri, masal anlatmanın tarlada çalışan çiftçiler arasında da yaygın olduğunu göstermektedir. M. Muradov ve H. Şayhov, Yengikorgan’da yaşayan Parpi Nacmiddinov’un ustası Ösar masalcı hakkında verdiği bilgileri kaydetmiştir. Nacmiddinov’un ifadelerine göre, Ösar usta masalları en çok kış gecelerinde veya buğday biçmek için tarlaya gittiklerinde anlatırmış (1985: 96). Bu örnekler, masalların sadece eğlenmek için değil, aynı zamanda çalışırken, işin yükünü hafifletmek ve vakit geçirmek amacıyla da anlatıldığını göstermektedir. Masallar geleneksel olarak uzun kış gecelerinde, başta evler olmak üzere farklı mekânlarda anlatılıyor olsa da, masalın anlatım ortamı sadece bu mekânlarla sınırlı değildir. Masal kısa bir anlatı türü olması sebebiyle tarlada, bahçede, işyerinde vb. gibi mekânlarda çalışırken anlatılması da mümkün olmaktadır.

Bu şekilde farklı uygulamalar mevcut olsa da K. İmamov, masalların Özbekler arasında genellikle dinlenme zamanı olan uzun kış gecelerinde anlatıldığını ifade etmektedir (1981: 57). “Dastan kûnda, ertak tûnda” (Destan gündüz, masal gece) ve “Ertak tûnda aytılsa, koşık tûnda aytıladı” (Masal gece anlatılır, koşuk gündüz anlatılır) (Muradov-Şayhov

1985: 96) gibi atasözleri de masalın Özbekler arasında genellikle kış gecelerinde anlatılan bir tür olduğunu göstermektedir.

Masallarının gece anlatılmasına bağlı olarak Özbekler arasında oluşan bazı inanmalardan bahsetmek de mümkündür. M. Muradov ve H. Şayhov bu inanmalar çerçevesinde, masalın geleneksel anlatım ortamından farklı özelliklere sahip anlatım ortamlarının oluşturulduğunu tespit etmiştir. Bunlardan ilki, usta masal anlatıcısı Abrarhan Ahmedov'un evinde gerçekleşmiştir. Araştırmacılar anlatım ortamıyla ilgili şu bilgileri vermişlerdir; “Usta masalcı sihirli masal anlatmak için özel bir hazırlık yaptı. Evin bir odasının pencere ve kapılarını hiç ışık girmeyecek şekilde kapattı, ışıkları söndürüp odayı karanlık hale getirdi ve bizi bu odaya geçirerek masal anlatmaya başladı. Masalcının sesi, hal ve hareketleri odaya benzer şekilde, sırlı ve olağanüstü olmaya başladı. Anlattığı masaldaki kahramanlar ve olaylarla öyle uyumlu bir ruhtaydı ki vakit ilerledikçe biz kendimizi anlatılan tipler ve olaylara karışmış gibi hissetmeye başladık. Masalcının masal anlatması sabaha kadar bu şekilde devam etti. Masalcıya odayı neden bu şekilde kapkaranlık yaptığını sorduğumuzda; ‘Bunun birkaç sebebi var diye, cevap verdi. Birincisi, açık kalacak herhangi bir delikten cinler girip sizi korkutmasın diye. İkincisi, böyle yapmasaydım, ejderhanın sesini, yalmağızın ciyaklamasını duyamazdınız. Üçüncü sebep ise, masalımdaki devlerin size zarar vermesini istemedim’ dedi. Sonra, ‘masal geceleri anlatılır, gündüz anlatılırsa kötü olur’ sözünün anlamını sorduk, fakat masalcına buna cevap vermedi.” (Muradov-Şayhov 1985: 95-96) Buna benzer uygulamalara Tilla Buvi, Tacihan Artıkova ve Bibisara Hudaybergankızı adlı masalcılarla görüşmelerinde de şahit olduklarını ifade eden araştırmacıların bu masalcıların anlatım ortamıyla ilgili kayıtlarını olduğu gibi aktarıyoruz: “Masal anlatmadan önce kandil yakarak tandıra bir kâse su koydular. Sonra kâsedeki suya bir parça pamuk koydular ve masal anlatmaya başladılar. Bunun sebebini sorduğumuzda masalcılar; ‘Devler, periler, cadılar gelip sizi korkutmasın, size zarar vermesin diye. Yalmağız gelirse kandili görüp eve girmez, diğerleri ise sudan kaçarlardı. Ocakta ateş yanıp dumanı çıkmazsa, masalda adları anılan dev, ejderha, peri bacadan girer, bacadan duman tüterse kötü güçler içeri giremez’ diye cevap verdiler” (Muradov-Şayhov 1985: 97).

Özbek masal anlatıcılarının bazılarının masal anlatımını bu şekilde bir tören havası içinde icrâ etmeleri, bu anlatıcıların masal anlatma zamanı ve tarzını belirlemede, bu ve benzer inançları dikkate almalarıyla bağlantılıdır. Özbek masal anlatıcılarının masala ve masal anlatımına kutsiyet atfetmelerini geçmiş dönemlerdeki inanç ve uygulamaların Özbekler arasındaki etkisinin hala devam ettirdiğinin bir göstergesi olarak kabul etmek gerekir.

Özbek bilim adamları, her ne kadar bir takım eksiklikler mevcut olsa da Özbek halk edebiyatındaki masal türünü yaşadıkları dönemin bilimsel yaklaşımları çerçevesinde incelemiş ve Özbek masallarının kendine özgü yönleriyle yerel, ulusal ve uluslararası özelliklerini başarıyla ortaya koymuşlardır. Ayrıca, burada üzerinde durduğumuz anlatıcı, dinleyici, anlatım yeri ve zamanı gibi unsurlar, Özbek masal anlatma geleneğinin oldukça köklü ve sistematik bir yapıya sahip olduğunun göstergesidir.

Kaynaklar

Afzalov, M. İ. (1960). “Özbek Halk Ertakları Toğrısıda”, *Özbek Halk Ertakları*. (Tüzüvçılar: M. İ. Afzalov-H. Rasulov-Z. Husayinova), Cilt 1, Taşkent: DBA Neşriyatı, s. 5-12.

_____ (1961). “Ertak Janrı”, (1-makala), *Özbek Tili ve Aada-biyatı* 4, s. 12-16.

_____ (1964). *Özbek Halk Ertakları Hakıda*. Taşkent: Fan Neşriyatı.

_____ (1967). “Halk Ertaklarining Tasnifi”, *Özbek Halk İcadı*. Taşkent: Fan Neşriyatı, s. 95-102.

_____ (1969). “Song Söz”, *Gülpari: Namangan Ertakları*. (Özbek Halk İcadı), (Yazib Alib Neş. Tay. T. Ğazıbayev), Taşkent: ĞĜ-NBA Neşriyatı, s. 266-267.

Afzalov, M. İ. ve Rasul, H. (1953). “Sözbaşı”, *Özbek Halk Ertakları*, (Neş. Tay.: M. İ. Afzalov-H. Rasul), Taşkent: Özdavneşr., s. 3-5.

Akabirov, S. F. vd. (1981). *Özbek Tilining İzahli Luğati*. Cilt 1, Moskva: Rus Tili Neşriyatı.

Altın Alma: Hayatiy Ertaklar (1966). (Naşrga Tayyarlavçılar: M. İ. Afzalov, Z. Hüseyinova, T. Aşurov), Taşkent: Badiiy Adabiyat Neşriyatı.

Altın Beşik. (2004). Taşkent: Çolpan Neşriyatı.

Altın Vadiy Ertaklari. (Ertaklar, Afsana ve Rivayatlar). (1995). (Yazib Aluvçi: E. Hudayberdiyev, Neş. Tay.: E. Hudayberdiyev ve Ş. Hudayberdiyeva), Taşkent: ĞĖNAS Neşriyatı.

Aycemal: Hayatiy Ertaklar (1969). (Özbek Halk İcadi - İkinci Kitap), (Neş. Tay.: M. İ. Afzalov-Z. Husayinova-N. S. Saburov), Taşkent: ĞĖNBA Neşriyatı.

Başgöz, İlhan (1988). “Masalın Anlatıcısı”, *Masal Araştırmaları/Folktale Studies I*. Haz. Nuri Taner, İstanbul: Artsan Yayınları, s. 25-29

Boratav, Pertev Naili (1988). “Masal ve Masalcı Üzerine”, *Masal Araştırmaları/Folktale Studies I*. Haz. Nuri Taner, İstanbul: Artsan Yayınları, s. 31-39

Cahangirov, Ğ. (1975). *Özbek Balalar Folklori*, Taşkent: Fan Neşriyatı.

Calalov, Ğ. (1976). *Özbek Halk Ertaklari Poetikası*, Taşkent: Fan Neşriyatı.

Corayev, M. (1991). *Özbek Halk Ertaklarida Sehrli Rakamla*, Taşkent: Fan Neşriyatı.

Çalpak Yakkan Kün: *Özbek Halk Ertaklari* (1987). (Toplavçi: Z. Husayinova), Taşkent: Yulduzça Neşriyatı.

Danişmand İskandar: Ertaklar (1994). (Toplab Neş. Tay.: B. Sarımsakov), Taşkent: Yazuvçi Neşriyatı.

Dev Kız: Özbek Halk Ertaklari. (1994). (Toplavçi ve Neş. Tay.: K. İmamov), Taşkent: Fan Neşriyatı.

Djalalov, G. A. (1980). *Uzbekskiy Narodniy Skazoçniy Epos*, Taşkent: Fan Neşriyatı.

Egamov, H. (1982). *Sovet Şarkı Türkiy Halklari Ertakçilik Ananaları Tarihidan Oçerklar*, Taşkent: Okıtuvçı Neşriyatı.

Fedakâr, Selami. (2011). *Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar*, İzmir: Egetan Yayınları.

Haruzina, V. N. (1898). *Skazki Russkikh İnorodtsev*. Moskva: İzdanie A. N. Namontova.

Husayinova, Z. ve B. Sarımsakov (1983). “Şehrli Alem Sahibi”, *Külsa Gül, Yığlasa Dür*, (Aytuvçı: A. Şükürov, Neş. Tay.: Z. Husayinova-B. Sarımsakov), Taşkent: ĞĞNAS Neşriyatı, s. 300.

İkki Ay, İkki Yulduz (1993). (Neş. Tay.: Malik Muradov), (Cehan Halklari Ertaklari, C. 1), Taşkent: Meras Neşriyatı.

İmamov, K. (1974). *Özbek Satirik Ertaklari*, Taşkent: Fan Neşriyatı.

_____ (1980). “Ertaklar”, *Özbek Halk Ağzaki Poetik İcadi*. Taşkent: Okıtuvçı Neşriyatı, s. 129-166.

_____ (1981). “Özbek Halk Ertaklari”, *Özbek Folklorining Epik Janrlari*, Taşkent: Fan Neşriyatı, s. 62-96.

_____ (1981). *Özbek Halk Prozası*, Taşkent: Fan Neşriyatı.

_____ (1988). “Sözbaşı”, *Zümrad ve Kımmat*. (Tüzüvçi: K. İmamov), Taşkent: ĞNAS Neşriyatı, s. 6-9.

_____ (1989). “Ertak”, *Özbek Folklori Oçerklari*, Cilt II, Taşkent: Fan Neşriyatı, s. 61-102.

_____ (1990). “Ertaklar”, *Özbek Halk Ağzaki Poetik İcadi*, Taşkent: Okıtuvçı Neşriyatı, s. 191-215.

_____ (1994). *Dev Kız (Özbek Halk Ertaklari)*, Taşkent: Fan Neşriyatı.

_____ (2008). *Özbek Halk Nesri Poetikası*, Taşkent: Fan Neşriyatı.

Karabayev, U. (2002). *Özbek Halkı Bayramları*, Taşkent: Şark Neşriyatı.

Karimiy, B. (1995). “Özbek Halk Ertaklarining Bazı Bir Hususi-

yatlari Hakıda”, Özbek Tili ve Adabiyatı 5-6, 1995, s. 57-62; Özbek Tili ve Adabiyatı 1, 1996, s. 59-65.

Kenca Batır: Özbek Halk Ertaklari (2000). (Toplavçi: K. İmamov), Taşkent: Çolpan Neşriyatı.

Kılıçev, T. (1989). *Harezmi Halk Teatırı*, Taşkent: AS Neşriyatı.

Mirzayev, T. (1979). “Folklor İlmining Maskanı”, Özbek Tili ve Adabiyatı 1, s. 86-88.

Möminova, A. (1969). *Halk Ağzaki İcadida Ayallar Obrazi*, Taşkent: Özbekistan Neşriyatı.

Muradov, M. (1993). “Men-Ertakman (Sözbaşı Örnida)”, İkki Ay, İkki Yulduz. (Neş. Tay.: M. Muradov), (Cehan Halklari Ertaklari, Cilt 1), Taşkent: Meras Neşriyatı, s. 10-15.

Muradov, M. ve Şayhov, H. (1985). *Hayatbahş Hayallar*, Taşkent: Yaş Gvardiya Neşriyatı.

Namangan Ertaklari. (1998). (Yazıb Alib Neş., Tay.: T. Ğazıbayev ve N. Hacımuradkızı, A. Sabirov), Taşkent: Şark Neşriyatı.

Ostroumov, N. P. (1892). *Sartı, Etnografiçeskie Materialı, (Narodniya Skazki Sartov)*. Taşkent: Tipografı Br. Portsevih.

_____ (1906). *Skazki Sartov*, Taşkent: Tipografiya Okrujnogo Ştaba.

Özbek Halk Ertaklari (1995). Cilt 1, (Tüzüvçilär: M. İ Afzalov, H. Rasulov, Z. Hüseyinova), Taşkent: Adabiyat va Sanat Neşriyatı.

Özbek Halk Ertaklari (1996). Cilt 2, (Tüzüvçilär: M. İ Afzalov, H. Rasulov, Z. Hüseyinova), Taşkent: Adabiyat va Sanat Neşriyatı.

Özbek Halk Ertaklari (2007). Cilt 3, (Tüzüvçilar: M. İ. Afzalov, H. Rasulov, Z. Husayinova), Taşkent: Okıtuvçı Neşriyatı.

Özbekistan Milliy Entsiklopediyasi (2005). Cilt 10, Taşkent: ÖME, Davlat İlmiy Neşriyatı.

Sakaoğlu, Saim. (2003). *Masal Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Sarımsakov, B. (1988). “Özbek Folklorining Janrlar Sostavi”, Özbek Folklori Oçerklari, Cilt 1, Taşkent: Fan Neşriyatı, s. 64-85.

Yusupov, C. (1997). *Harezmi Ertagi ve Hayat Hakikati*, Taşkent: Fan Neşriyatı.

_____ (2005). *Harezmi Ertaklari Poetikasi*, Ürgenç: Urdu Neşriyatı.

Zarifov, H. (1970). “Özbek Sovet Folkloristikasi Tarihidan”, Özbek Sovet Folklori Meseleleri. (Tadqiqatlar, 1. Kitap) Taşkent: Fan Neşriyatı, s. 218-281.

ÖZBEK MASALLARINDAN ÖRNEKLER

TÜLKİBÂY¹

(Özgün Metin)

Bir küni tülkibây çängälzârdä âvkat kıdırib yürib, bir ângişvânâ tâpib âlibdi. Tülkibây yürib-yürib bir kâmpirning üyigä kelib qalıbdı.

Kâmpirni körib:

— Änä, sengä şu ângişvânâni ertägäçä qaldırıp ketämän, ertäläb kelib âlämän, - deb çıkıp ketibdi. Özi eşikning tırqışidän kâmpirning ângişvânâni qayergä qoygânini körib âlibdi. Tülkibây kâmpir uhlägändän keyin sekin üygä kirib ângişvânâni qoygän câyıdan âlib çıkıp ketibdi. Ertäsi kâmpir şaşib-pişib qatlama pişirib turgändä tülkibây kirib kelib:

— Änä, keçägi âmânät qaldırıp ketgän ângişvânâni bering, - debdi. Kâmpir yügürüb üygä kirib ângişvânâni qoygän câyıdan tâpâ âlmäbdi.

— Tülkibây, ângişvânäng qoygän câyımdä yoq, yoqalıb qalıbdı, - dedi.

Tülkibây:

— Tâpib beräsiz, tâpib bermägäningizgä qoymäymän, - debdi.

Kâmpir:

— Yoqalgän nârsäni qayerdän tâpib berämän, örnigä kırq qatlama berämän, - debdi. Tülkibây “hob”, deb kırqtä qatlamani âlib taşqarigä çıkqanıdän keyin:

“Bir ângişvânâ, bir ângişvânägä kırq qatlama”, - deb cönäbdi.

1 Toplayan: A. Ahmedov, 1949, Yay. Haz.: Z. Husayinova, Hadi Zarif Folklor Arşivi Envanter No: 1080; Özbek Halk Ertaklari. Cilt: 2, (Tüzüvçilər: M. İ Afzalov, H. Rasulov, Z. Hüseyinova), Taşkent: Adabiyat va Sanat Naşriyati, 1996, ss. 17-19.

Yolda ketâyâtsä, bir âq eçki bâkıb yürgän kâmpirni körıbdı. Tülkıbây kâmpirgä:

— Änä, şu kırqtä qatlamani ertägäçä âmânät âlib qoying. Ertäläb kelib âlamän, - debdi. Kâmpir kırq qatlamani üyigä âlib kirib körpäning qatigä bekitib qoyıbdı. Tülkıbây yänä eşik tırkışidän möräläb turib qatlama qoyılğan câyni körib âlibdi. Kâmpir keçäsi uhlägändä kelib, sekin kâmpiring üyigä kirib kırqtä qatlamani bittä häm qaldirmäy yeb ketıbdı.

Ertäsi ertäläb kelib:

— Änä, keçägi âmânät qaldırıp ketgän kırq qatlamani âlib bering, - debdi. Kâmpir üyigä kirib körpäsining qatini qarasa, bitta häm qatlama qalmäbdi.

Kâmpir:

— Tülkıbây, qoygän câyimdän qatlamaläring yoqalıb qalıbdı, - debdi.

Tülkıbây:

— Tâpib beräsiz, tâpib bermägäningizgä qoymäyman, - debdi. Kâmpir, tülkıbâydan qorqıp:

— Bisätimdä bir dänäginä âq eçkim bär, kırq qatlamani örnigä şuni beräyin, - debdi. Tülkıbây âq eçkinin yetäkläb, hursänd bolib:

“Bir ängişvänä, bir ängişvänägä kırq qatlama, kırq qatlamagä âq eçki”, - deb cönabdi.

Tülkıbây âq eçkini yetäkläb ketâyâtsä, bir nartuyäni bâkıb yürgän çälni körıbdı. Tülkıbây çalgä yâqın kelib:

— Ätä, ertägäçä mänä şu âq eçkini sizgä âmânät qaldırıp ketämän, ertägäçä kelib âlamän, - debdi. Çäl “hop”, deb eçkini hävlisigä âlib kirib bağläb qoyıbdı. Keçäsi çäl uhlägänidä tülkıbây kelib âq eçkini yeb, terisini qaldırıp ketıbdı. Ertäsi tülkıbây çälning äldigä kelib:

— Ätä, keçä qaldırıp ketgan âmânät âq eçkini bering, - debdi.

Çäl tülkıgä:

— Keçäsi eçkini böri yeb, terisini qaldırıp ketıbdı, - debdi.

Tülkıbây:

— Eçkini tåpib beräsiz, tåpib bermägäningizgä qoymäyman, - debdi.

Çäl:

— Bisätimdä birginä nartüyäm bår, åq eçkning örnigä berämän, - debdi.

Tülkibây nartüyani yetäkläb: “Bir ängişvânä, bir ängişvânägä kırk qatlama, kırk qatlamagä åq eçki, åq eçkigä nartüyä”, - deb hursänd bolib cönäbdi.

Tülkibây nartüyäni yetäkläb yürüb, qızı bilän ip yigirib otirgän kämpirgä uçräbdi. Tülkibây:

— Änä, mänä şu nartüyäni ertägäçä sizgä ämânät qaldirib ketämän, ertä bilän kelib älamän, - debdi. Kämpir nartüyäni hovlisiga älib kirib bağläb qoyibdi. Keçäsi kämpir uhlägändä, tülkibây nartüyäni havlidän älib çıkıp, bir çängälzärgä älib bårib qoyibdi, ertäsigä kämpirning äldigä kelib:

— Änä, keçägi qoyib ketgän ämânät nartüyäni bering, - debdi. Kämpir qarasä, nartüyä bağlängän cäyidä yoq, ahtarib tåpā älmäbdi.

Tülkibây:

— Topib beräsiz, tåpib bermägäningizgä qoymäyman, - debdi.

Kämpir tülkidän qorqıp:

— Nartüyäning örnigä berişga heç qandäy malim yoq. Birginä äydin qızim bilän änä-bälä ip yigirib kün keçirämiz, - debdi.

Tülkibây:

— Nartüyäm örnigä şu äydin qızıngizni bering. Bermäsängiz änä-bälä ikkåvingizni yeb ketämän, - debdi. Kämpir nāçār, nāilāc, yālgizginä äydin qızini tülkibâygä beribdi.

Tülkibây äydin qızni älib hursänd bolib kämpirgä qarab: “Bir ängişvânä, bir ängişvânägä kırk qatlama, kırk qatlamagä åq eçki, åq eçkigä nartüyä, nartüyägä äydin qız” deb äydin qızni qāpgä sālīb, qāpning āğzini boğīb, ārqasigä kōtārib cönäbdi. Bir toqaydän ötib ketāyātsä, uzāqdän itini yetäkläb kelāyātgän bir āvçi kōrinibdi. Tülkibây ārqasidāgi kāpni yergä qoyib, özi bekinibdi. Āvçi kelib qābni āçb qarāsä, içidä bir qız otirgän

ekän. Ävçi qäpdän qızni çıkarib âlib, qız örnigä itini qäpgä sâlib, âğzini boğib bağlâb qoyibdi. Ävçi ketgändän keyin tülkibây kelib, “Ävçidän kutulub qâldim”, deb süyünib, qâpni ârqalâb cönâbdi. Yoldä ketâyâtsä, qâpning içidän âvâz çıqıbdı. Tülkibây: “Yığlamä, âydin qız, yığlamä, hâzir üygä yetämiz”, deb qadâmini ildâm taşlâb üygä yetib keldi. Qâpning yänä âvâz kelibdi. Tülkibây: “Äydin qız, qâpning içidä zerikkängä ohşaysän. Bir ângişvânä, bir ângişvânägä kırq qatlama, kırq qatlamagä âq eçki, âq eçkigä nârtüyä, nârtüyägä âydin qız, çıq!” deb qâpning âğzini açibdi. Qâpning içidän kulâqlârini şälpäytirib âvçining iti çıqıbdı. Äydin qız çıqışni kütgän tülkibây âvçi itning häybätini körüb qaçib ketibdi. It tülkinin ketidän quvlâb ketibdi. Tülki özin bir şudgâr tāmāngä âlibdi. Tülki yögürüb ketâyâtib quyan tutış üçün quylgän qâpğangä tüşib qâlibdi. Qâğānning egäsi kelib tülkinin terisini şılıb âlibdi.

TİLKİ²

(Aktarma Metin)

Bir gün tilki çalılıhta yiyecek ararken bir yüksük bulmuş. Tilki yürüye yürüye yaşlı bir kadının evine gitmiş.

Yaşlı kadına:

— Ana, şu yüksüğü yarına kadar sana bırakacağım. Yarın erkenden gelip alacağım, demiş ve yüksüğü kadına bırakmış ve evden çıkmış. Anahtar deliğinden kadının yüksüğü nereye koyduğuna bakmış. Kadın uyuduktan sonra tilki sessizce eve girmiş, yüksüğü kadının koyduğu yerden almış ve evden çıkıp gitmiş. Ertesi gün sabahleyin yaşlı kadın ocağın başında bazlama pişirirken tilki eve gelmiş. Kadına:

— Ana, dün sana emanet bıraktığım yüksüğü ver, demiş.

Kadın evine girmiş, koyduğu yerde yüksüğü bulamamış, tilkiye dönerek:

— Tilki, yüksüğünü dün bıraktığım yerde bulamıyorum, yüksüğün kaybolmuş, demiş.

2 Selami Fedakâr. Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar. İzmir: Egetan Yayınları, 2011, ss. 351-353.

Tilki:

— Yüksüğü bul bana geri ver, vermezsen buradan gitmem, demiş.

Yaşlı kadın:

— Kaybolan yüksüğü nereden bulacağım? Yüksüğün yerine sana kırk tane bazlama vereyim, demiş.

Tilki:

— Tamam, demiş, kadından kırk bazlamayı alıp dışarı çıktıktan sonra; bir yüksük, bir yüksüğe kırk bazlama deyip yola düşmüş. Yolda giderken ak bir keçisi olan yaşlı bir kadına rastlamış. Tilki, yaşlı kadına:

— Ana, şu kırk bazlamayı yarına kadar sana emanet bırakayım, yarın gelip alırım, demiş.

Kadın kırk bazlamayı evine götürmüş, yorganın arasına koymuş. Tilki yine anahtar deliğinden bakmış ve kadının bazlamaları koyduğu yeri görmüş. Gece kadın uyuduktan sonra sessizce kadının evine girmiş, bazlamalardan bir tane bile bırakmadan hepsini yemiş, evden çıkıp gitmiş.

Ertesi gün erkenden gelmiş ve kadına:

— Ana, dün sana emanet bıraktığım bazlamaları ver, demiş.

Kadın evine girip bazlamaları koyduğu yere bakmış, yorganın arasında bir tane bile bazlama yokmuş.

Yaşlı kadın:

— Tilki, bazlamalar bıraktığım yerde yok, hepsi kaybolmuş, demiş.

Tilki:

— Bazlamaları bul bana ver, vermezsen buradan gitmem, demiş.

Kadın tilkiden korkarak:

— Bütün varım yoğun şu bir tane ak keçi, kırk bazlamanın yerine sana onu vereyim, demiş.

Tilki ak keçiyi alıp dışarı çıkmış, çok mutlu bir şekilde;

— Bir yüksük, bir yüksüğe kırk bazlama, kırk bazlamaya ak keçi, demiş ve yola çıkmış.

Tilki yanında ak keçiyile beraber yolda giderken erkek devesi olan yaşlı bir adama rastlamış. Tilki yaşlı adama yanaşarak:

— Baba, şu ak keçiyi yarına kadar sana emanet edeyim, yarın gelip alırım, demiş.

Yaşlı adam “tamam” demiş, keçiyi evinin avlusuna götürüp bağlamış. Gece adam uyuduğunda, tilki yaşlı adamın evinin avlusuna girmiş, keçiyi yemiş, keçinin derisini de orada bırakmış. Ertesi sabah tilki yaşlı adamın yanına gitmiş ve ona:

— Baba, dün sana emanet ettiğim ak keçiyi ver, demiş.

Yaşlı adam da tilkiye:

— Senin ak keçiyi gece kurt yemiş, derisini de burada bırakmış, demiş.

Tilki:

— Keçimi bul bana ver, vermezsen buradan gitmem, demiş.

Yaşlı adam:

— Bütün varım yoğum şu bir tane erkek deve, ak keçinin yerine sana onu vereyim, demiş.

Tilki deveyi alıp dışarı çıktıktan sonra, “Bir yüksük, bir yüksüğe kırk bazlama, kırk bazlamaya ak keçi, ak keçiye erkek deve” demiş ve mutlu bir şekilde yola koyulmuş.

Tilki yanında deveyle yolda yürürken kızıyla birlikte ip eğiren yaşlı bir kadına rastlamış. Yaşlı kadına:

— Ana, bu erkek deveyi yarına kadar sana emanet edeyim, yarın erkenden gelip alırım, demiş.

Yaşlı kadın erkek deveyi evinin avlusuna götürmüş ve bağlamış. Gece yaşlı kadın uyuduğunda, tilki kadının evinin avlusundan deveyi almış, bir çalılığa götürerek oraya bırakmış. Sabah olduğunda tilki, yaşlı kadının yanına gitmiş ve ona:

— Ana, dün sana emanet ettiğim erkek deveyi ver, demiş. Kadın deveyi bağladığı yere gitmiş, fakat deve yerinde yokmuş, oraya bakmış buraya bakmış, deveyi bulamamış.

Tilki:

— Devemi bul bana ver, vermezsen buradan gitmem, demiş.

Yaşlı kadın tilkiden korkarak:

— Senin devenin yerine verecek hiçbir şeyim yok. Bir tanecik güzel kızım var, ana kız ip eğirip gün geçiriyoruz, demiş.

Tilki:

— Devemin yerine güzel kızını ver, vermezsen hem seni hem kızını yerim, demiş.

Zavallı yaşlı kadın, başka çaresi olmadığı için bir tanecik kızını tilkiye vermiş. Tilki, güzel kızı almış, neşe içinde yaşlı kadına bakarak:

— “Bir yüksük, bir yüksüğe kırk bazlama, kırk bazlamaya ak keçi, ak keçiye erkek deve, erkek deveye güzel kız, demiş. Tilki, kızı bir çuvala sokarak çuvalın ağzını bağlamış. Çuvalı sırtına alarak yola çıkmış. Yolda bir bataklıktan geçmiş, karşıdan köpeğiyle birlikte bir avcının kendisine doğru geldiğini görmüş. Tilki sırtındaki çuvalı yere bırakmış, kendisi de kamışların arasına saklanmış. Avcı yaklaştığında yerdeki çuvalı fark etmiş, çuvalı açtığında bir de ne görsün, çuvalın içinde güzel bir kız varmış. Avcı, kızı çuvalın içinden çıkarmış, kızın yerine köpeğini çuvala sokmuş ve çuvalın ağzını tekrar bağlamış. Avcı gittikten sonra tilki ortaya çıkmış, avcıdan kurtulduğu için çok sevinmiş, çuvalı tekrar sırtına almış. Tilki, çuval sırtında giderken çuvalın içinden ses gelmiş. Tilki:

— Ağlama güzel kız, ağlama, şimdi eve varacağız, demiş.

Daha hızlı adımlarla yürüyen tilki sonunda evine varmış. Çuvalın içinden tekrar ses gelmiş. Tilki:

— Güzel kız, çuvalın içinde çok sıkıldın herhalde. Bir yüksük, bir yüksüğe kırk bazlama, kırk bazlamaya ak keçi, ak keçiye erkek deve, erkek deveye güzel kız, dışarı çık! demiş.

Tilki çuvalın ağzını açar açmaz, avcının köpeği çuvalın içinden bir anda dışarı fırlamış. Çuvaldan güzel kızın çıkmasını bekleyen tilki, avcının kocaman köpeğini bir anda karşısında görünce çok korkmuş ve oradan kaçmış. Köpek de tilkiyi kovalamaya başlamış. Tilki tarlalara doğru koşmuş ve korku içinde kaçarken tavşan yakalamak için kurulan bir kapana düşmüş. Bir süre sonra kapanın sahibi gelmiş ve tilkinin derisini yüzmüş.

MEHRIGIYA³

(Özgün Metin)

Ötgän zamānda şührāti ālāmdā ketgän bir sävdâgär bolgän edi. Bu sävdâgärning ālti yüz kârvāni hām bâr edi. Ammâ, sävdâgär yetmiş yâşgâ kirgānidā hām fârzānd kōrmādi. Kūnlarning biridā özining ālti yüz kârvānlāri ni toplāb, fârzāndi yoqligini ulārgā gāpirib, cūdā āfsuslānib, dūnyadan befârzānd, nām-nişānsiz ketişi üçün hāfa bolādi. Şundān keyin sävdâgär başqa yurtgā sävdâ-sâtıq işlāri bilān şugullāniş üçün sâfārgā cōnāydi. Bu vaqtdā hātini hāmилādār bolib qālgān edi. Bir qānçā vaqt ötgāndān song sävdâgärning hātini oğıl tuğadi. Oğlini ālti yâşgâ kirgūnçā, heç kimgā kōrsātmāsdān târbiyālāydilār. Sävdâgär öz fârzāndini oqış üçün māktabgā berādi, māktabdā ālti yıl oqıb, sävādli aqlı bālā bolib yetişādi. Endi sävdâgär öz fârzāndining on ikki yâşgâ kirgānidān fāhrlānib, sävdâ işigā ya'ni oğlim örnimni bâssin degān oydā kōp şāhārlārgā birgā ālib borib, mālāarning sifati vā āldi-sātđi ilāri bilān taniştirā başlāydi. Kūnlarning biridā sävdâgär öz oğlini sināş üçün yāş kârvānbāşilārdān tōrttasini ungā qōşib, qoligā kırq tillā berib, bāzārgā cōnātđi.

Bāzāarning bir çetidā kōpginā ādāmlār toplānişib turgān edi. Oğıl ulāarning āldigā bārsā, bir ādām çirayli bir kuçuk bālāsini sātmaq üçün uşlāb turibdi. Kuçuk nema som deb sorāsā, u kişi kırq tillā deydi. U kırq tillāni berib, kuçuk bālāni üygā ālib kelādi. Ātā-ānāsi ertāsīgā yānā kırq tillā berādi. Bālā pulni ālib bāzārgā bārādi. Bāzārdā muşuk bālāsi sātılāyātgān edi, u muşuk bālāsini hām sātib ālādi. Bālāning ātā-ānāsi buni kōrib hāyrān bolādilār. Ertāsi kūni yānā ungā kırq tillā berib bāzārgā cōnātişādi. Bu sâfār bālā ūlfātlāri bilān āşhānāgā kirādi. Āşhānādā bālāgā cāy tegmāy qālādi. Burçakdā bir sondıq turgān edi, bālā şuni ālib kelib otirmāqçı bolib borādi-dā, sandıqni āçib kōrādi. Sandıq qāpқағını u endiginā kōtārgān edi, birdānigā uning içidān bir ilānning bālāsi çıkıb yi-

3 Anlatan: Fayzinisa Saliyeva, **Derleyen:** Rahimehan Saliyeva, Andican, 1957, Yay. Haz.: H. Rasulov, Hadi Zarif Folklor Arşivi Envanter No: 1410; Özbek Halk Ertaklari. Cilt: 1, (Tüzüvçilār: M. İ Afzalov, H. Rasulov, Z. Hüseyinova), Taşkent: Adabiyat va Sanat Naşriyati, 1995, ss. 48-53.

gitning boyigä örälib älädi. Şu päyt bir loli hâtin dâd-feryâd sâlib, “negä ilânimni çıkarib yubârding?” deb yigitgä yâpişib kelädi. Yigit:

— Mä, älädigän närsäng şu-dä, - deb qolidägi kırq tilläni hâligi hâtingä berädi. Täsâdifän ilânning bäläsi tilgä kirib:

— Ey yigit, mendän qorqmä, men bütün yırtqıç cänivârlär pâdşâsining yâlgız oğli bolamän, men oynäb yürgän vaqtimdä, bu hâtin meni tutib älib, mänä şu sandıqqa sâlib qoygän edi. Sen meni ölümdän qutqardıng, endi meni ätä-ânäm äldigä älib bärüb qoyäsän, - deydi.

Yigit häyrän bolib, maslähät qılış üçün ätä-ânäsining äldigä kelädi. Ätä-ânäsi bu väqeädän täşvişgä tüşädi vä nâilâc ungä ruhsat berädi. Yigit ilân bilän birgä kuçuk vä muşugini ergäştirib yolgä çıqadi. Ular yol yürsälär häm mol yürüb, yetti tâğ-u, yetti kırdän aşib, üç äy degändä ilânlär şährigä yetib kelädilär. Şunda ilânning bäläsi yigitgä:

— Sen ätämning äldigä otiz tokkiztä dârvâzädän otib kiräsän, yolda sen heç bir yırtqıç häyvânlärdän qorqmä, men “çir” desäm hämmäsi bizgä sâläm berişib, dârvâzälärni açib qoyışädi, kirib ketäverämiz, - deb uqdirib qoydi. Uning ätä-ânäsi yâlgız fârzändläarning dağidä küyib, ânäsining ikki közi häm kör bolib qalgän edi. Bäläsi kelgänini eşitgän ilânlär pâdşâsi, fârzändi yoligä cüda köp kânizläri bilän peşvâz çıqıb kütib olädi. Şu vaqtdä bäläsini körgän ânä ilânning ikki közi hursändçilikdän açilib ketädi. Ular yigitni kırq keçâyü kırq kündüz mehmân qılädilär. Yigit öz yurtigä qaytmâqçı bolib, ilân bäläsidadän cävâb soräydi. Şunda ilân bäläsi yigitgä qarab:

— Sengä ätäm sâvğälär berädi. Ätäm “Tilä tilägingni” degändä, “Mengä heç närsä keräk emäs”, deb cävâb beräsän. Törtinçi märtäbä “Tilä tilägingni”, deb sorägändä: “Tilingizning tägidägi mehrigiyâyingizni bering”, deysän. Şundä ätäm tili tägidägi mehrigiyâsini sengä berädi, bunda cüda sır köp. U başingä müşköl iş tüşsä seni qutqarädi, - dedi.

Bir-ikki kündän keyin ilânlär pâdşâsi yigitgä: “Tilä tilägingni”, degändä, yigit “Mengä heç närsä keräk emäs”, deb cävâb berädi. Şâh ilân törtinçi märtä undan soräydi. Ähiri yigit:

— Şâhim, äğär hop desängiz mengä tilingizning tägidägi mehri-

giyâyingizni bering, ägär, yoq desängiz, men ungä häm hafa bolmäymän, - deydi. Şundä şâh ilân:

— Oğlim, mäyli, sen meni cüda nazik cäydän uşläding, men uni sendän ayamäymän. Çünki sen mengä yüräгимni mädâri, körär közim, yâlgız färzändimni düşmanlar qolidän qutqarib âlib kelding. Bizgä yahşilik qılding. Ämmâ, sen bu mährigiyâni qolindän bây berib qoymâ, uni sır saqla, bu seni her qandây müşkildan âmân qâldirädi, seni murâdi-maqsadingä yetkizädi. Mä, nem sengä mehriгиyâyimni beräyin, - deb ungä tili âstidägi mehriгиyâsini berädi vä ungä hämmä sırlärni aytadi. - Ägär sengä keräk bolib qâlsä: “Läbbây tâş, men sengä yoldaş”, deb tilägingni tiläsäng, közingni yumib açgüningçä hählägän närsäng tayyar bolädi.

Şâh ilân, yigit bilän hayrläşib, uni cönättdi. Yigitgä ular cüda çirayli qilib yasatilgän bir ât häm berdilər. Yigit âtni minib, muşuk vä kuçukni ergäştirib yolgä rävanâ boldi. Cüda köp yol yürädi, nihâyät, mädârdän ketib, âtdän tüşib däm âläy deb turgän vaqtdä, birdänigä mehriгиyâsi yadigä tüşib qalädi. U, mehriгиyâsidän bir kâsâ suv bilän ikkitâ nân soräydi vä közini yumib açsaki, nân, suv täyyâr turibdi. Bittâ nân-ni teng bölib, yarımni kuçukkä, yarımni muşukkä berädi. İkkinçi nänni bölib, yarımni yarım kâsâ suv bilän özi yeb, yarımni suv bilän âtgä berädi. Dämlärini âlib, yänä yolgä rävanâ boladilər. On beş künlik yolni yürgänläridän song, yigit, “Endi yolning qâq ortasigä kelibmän, âsmân yirâq, yer qattıq, qani men yırtkıç hayvânlarıning aytgänigä amal qilib, bâqay-çi, deb mehriгиyâgä: “Läbbây tâş men sengä yoldaş, sen şu çölni bostängä äyläntir, bu bostänning ortasidän cüda kättä däryâ ötib tursin, däryâning qâq otasidä esä, tägi däryâgä tegmägän, bäländligi âsmängä yetmägän, märmär tâşlär bilän tiklängän, içidägi äncâmlärni heç qandây insân körmägän bina bolsin-u, binâning içidä hüsndä yer yüzidä tengi yoq, dânnâ bir Mälikä bolsin. Mälikä bilän men pärquvlärgä yânbâşlâb yâtib nâzi-ne’mâtlär bilän çây içib otirgän bolây”, - deydi. Yigit közini yumib açsaki, özining aytgänidän häm ziyädä hämmä närsä tayyar bolibdi. Yänidä Mälikäsi qırq kânizâkläri bilän ta’zim qilib, hızmät qılmaqda. Yigit bârä-bârä här küni âvgä çıqa başlâydi.

Endi gäpni Çin mämläkät pādşāsīdān eşiting. Çin mämläkätining pādşāsi hār küni āvgä çıkar edi, āv āvlāşdā bu pādşāgā heç kim teng kelālmās edi, keyingi külārdā pādşā nazar sālīb yürsā, bu sävdāgarvaçça yigit āvning eng yaḥşilāri ni ātār ekān-u, pādşā esā māydā āvlārni ātār ekān. Şungā ḡaramāy, ikkālāsi hām bir yerdā āv ḡılışār ekān. Pādşā şu sävdāgarvaççāning yaḥşī āv ḡılḡānini hasādi kelib, mämläkāt ādāmlārini çaḡırtiribdi vā āvçi yigitning a'lā dārācādā āv ḡılış sārini bir keçāyu bir kündüz mühlāt berib: “Āḡār kimdā-kim bu sārni bilib kelsā, tā ömrining āḡırigāçā āltin belānçākdā kırḡ kānizākkā tebrātīb parvariş ḡılāmān, āḡār heç kim bilā ālmāsa, hām māyāḡni hānā-vāyrān ḡılıb yubaramān”, deydi. Müddāt tüḡāy deb ḡālgāndā bir kāmpir pādşāning āldigā kelib:

— Sizning hızmātingizni men bācārgāni keldim, - deydi. Pādşā bu cādūḡārdān ḡursand bolādi. Kāmpir:

— Endi mengā bir tüyāḡā zār yūklāb, bir eşākkā özümni mindirib koyasiz, men şunda şu sārni sizḡā bilib kelāmān, - deydi. Pādşā kām-pirning aytḡānlārini tayyārlāb berādi. Kāmpir yolḡā rāvānā boladi. Kırḡ sekkiz kün degāndā yigitning eşigi āldigā kelib, bir tişini suḡurib piçāḡ ḡılıb, eşākning āyāḡigā sançīb-sançīb çolāḡ ḡıladı, tüyāni çöktirib uning āḡzigā ikkitā sāvunni sālīb, āḡ köpigini aḡızib, ḡoliga romālçāni ālib, közidān āḡḡān yaşni aritib otirādi. Bir küni kānizlār çıḡıb, kāmpirni kör-dilār vā Mālikāḡā kirib vāḡeani aytadilār. Mālikā hām çıḡıb ḡarasa, bir kāmpir dārvāzā āldidā yiglab otiribdi. Mālikā kām-pirdān: “Nemā boldi enā, negā munçā yiglab otırıbsiz? - deb soraydi. Kāmpir:

— Ey bālām men hāciḡā ziyārāt ḡılḡāni bārgān edim, şu yergā kel-gānimdā eşāḡimning āyāfi sınıb, tüyāning mādāri ketib, yıḡıldı; özim esā birginā ḡızim bār edi, uni körāmānmikān yāki yoldā ḡalarnikānmān, deb yiglab otırıbmān, - deydi. Mālikāning kām-pirḡā rahmi kelib, uni üyigā ālib kirib ketādi. Kānizlār esa, tüyā vā eşāklārgā yem-suv başlāydi. Keç kirgāndā yigit kelādi vā kāmpir bilān sorāşādi. Birāk kām-pirning ḡāsiyāti yok, cādūḡār kām-pir ekānligini sezib: “U mening Mālikāmni oḡırlāḡāni kelḡān bolsā kerāk, ammā mening mehriḡiyāyim bār, ālib ketsā hām yol-dān ḡaytarib kelāmān”, deb oylāydi-dā, bepārvā yürāverādi.

Kāmpir esā, Mālikāning içigā kirib, “bālām, küyāvingiz munçā

köp âv qilib kelädi, hämmä pādşâvaççälär häyrân qalışsa keräk, qandây qilib âv qılışını biläsizmi?” - deb soräydi. Mälikä: “Yox, enäcân”, deb cävâb berädi. Kämpir, Mälikäni aldab, erining yaqşı âv qılış sırnı bilişgä buyirädi. Mälikä eri bilän oynaşib otirgändä, kämpirning gäpi yädigä tüşib, birdän qavâğını sâlib hafa bolib qalädi. Yigit Mälikädän nemä üçün hafa bolğanini soräydi. Mälikä şundä:

— Men siz bilän yetti yıl birgä ümr keçirdim. Siz mengä qandây qilib hämmädän köp âv qılışingizni aytmädingiz, - deydi. Yigit şundä Mälikäning hüsni-cämäligä mähliya bolib, bütün başıdan keçirgänlä-rini ve sırı-mehrigiyasını hām aytib berädi. Qız mehrigiyāni körsätinq deb qoymäydi. Yigit Mälikägä berädi. Ertä bilän mehrigiyā esidän çıqıb qalädi-yu, yigit ävgä çıqıb ketädi. Kämpir Mälikädän âv qılış sırnı yänä soräydi. Mälikä mehrigiyāni qoligä älib, kämpirgä körsätädi. Buni nemä qılār ekän, bu äddiy taş-ku, deb kämpir häyrân bolädi. Şundä Mälikä: “Läbbäy taş, men sengä yoldaş, meni tilägingä yetkär”, desä közini yumib açgünçä, kişini murädigä yetkärär ekän, - deydi. Kämpir uni qoligä älib körişni soräydi. Mälikä ungä berädi.

Kämpir uni qoligä älib: “Läbbäy taş, men sengä yoldaş”, sen şu yerdä turgän hämmä narsäni Çin mämlikäti pādşäsining ordasıgä älib bārib qoy, - deydi. Közini yumib açgünçä, Çin şahrigä bārib qalibi. Pādşā bütün yurt halqını çağırıp, bu mo’cizāni körsätädi. Kämpirni esä, ältin belänçäkdä täbrätib, kənizakläрни ungä hızmätkār qılädi. Mälikä kämpirdän öz erining nemä kelmäğaninin soräydi. Beş kündän song kämpir, Mälikägä, “Şu sening ering boldi”, deb pādşāni körsätädi. Mälikä dād-feryād qilib yığläydi. Pādşā mehrigiyāni älgänligigä hursand. Mälikä esigä hām kelmädi. U ävqat vaqtidä mehrigiyāni дәsturhānning bir çäkkäsigä qoyib qoyar edi.

Yigit ävdän qaytib kelsä, bağı-rağı yok, kuçugi bilän muşugi yığläb otirär edi. Yigit bu işläрни körib, peşānäsigä bir urib, qılğan işigä ming puşeymānlār qılädi. İt bilän muşuk:

— Et äkә, sen hafa bolmä, başingä tüşgän bu müşkil işni bir yengillätämiz, - deyişib, Çin mämlikätigä cönäb ketädilär. Çin mämlikätigä yetib kelgänidän song pādşāning üyigä muşuk kirädi. Kuçuk esä Mä-

likāning āldigā kirib akillāydi.mālikā kuçukni taniydi. Şu vaqtdā pādşā “taş”ni dāsturhānning çetigā ālib qoyib āvçatlnāyātğān edi. Muşuk u yāq-bu yāqqa ötib turib “taş”ni ālib qāçb kuçukning āldigā kelādi. Ulār yoldā ketāyātğānlāridā bir kättā köprik uçrāydi, kuçuk: “taşni men ālib otāmān”, - deydi. Muşuk kuçukdān qorqқанidān ungā berādi. Yāqın cāy-dā āvçilār bālık āvlāb yūrişār edi, kuçuk āvçilārgā qarab hūrigān edi, taş suvgā tūşib ketadi. Bālıq uni yutib yubārādi. Āvçilār suvgā tōr sālgānlāridā kättā bir bālıq ilinādi. Ulār bālıqning qārnini yārib, içāklārni ırğitib, tānāsini ālib ketādilār. İt bilān muşuk bālıq içāklārini titkiāb, taşni tāpib ālādilār. Tāşni yigitgā ālib kelib berādilār. Yigit hursand bolib, kuçuk bilān muşukni qūçāqlāb öpib, mehriğiýādān “Lābbāy taş, men sengā yoldāş”, mening bāğı-rāğım - şu yerdān qāndāy ālib ketilgān bolsā, oşāndāy hāligā qaytargin ve ulār bilān birgā kırqtā āt, kırqtā haçir hām bolsin”, deydi. Yigit közini āçib yumgūnça aytğānidān hām ziyād üy, Mālikāsi kırqtā kānizi bilāb pāydā bolādi. Cādūgār kāmpir hām keltirilādi. Yigit, kāmpirning hāmmā günāhlārini boynigā qoyib, uni kırqtā āt, kırqtā haçirning dūmigā bāğlāb, çōli-biyābāngā qarātib haydāb yubarādi. Yigit esā ātā-ānāsining āldigā kelib, sāğ-sālāmāt diydār körişādi. Āğız-burun öpişib, başidān ötgān vāqealārni bir-bir ātā-ānāsīgā bāyān āylāb, gözel Mālikā bilān birgā yaşāb, dāvlātlāri ziyādā bolib, murādu maqsadlārigā yetādilār.

MEHRİGİYA^{4 5}

(Aktarma Metin)

Geçmiş zamanda şöhreti dünyaya yayılmış bir tüccar varmış. Bu tüccarın altı yüz kervanı varmış ama yetmiş yaşına girmesine rağmen çocuğu yokmuş. Günlerden bir gün tüccar altı yüz kervanını toplayıp çalı-

4 Mehriğiya(h): “Emzik Otu” veya “Emzik Çiçeği”, 15 ile 30 cm boyunda, boz yapraklı, çalı görünümlü, çok yıllık otsu bir bitki. Latincesi “Onasma”dır. Özbekler arasında, bu bitkinin tohumunu yanında taşıyan kişiye çevredekilerin sevgi besleyeceği ve iyi davranacaklarına dair anlatmalar bulunmaktadır.

5 Selami Fedakâr. Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar. İzmir: Egetan Yayınları, 2011, ss. 421-425.

şanlara, çocuğu olmadığını ve çocuksuz olduğu için bu dünyadan namsız ve nişansız gideceği için çok üzüldüğünü söylemiş. Tüccar bundan sonra alım satım işleriyle uğraşmak için başka memleketlere seyahate çıkmış. Tüccarın hanımı o gitmeden hemen önce hamile kalmış. Biraz vakit geçtikten sonra tüccarın hanımı bir oğlan doğurmuş. Oğlan altı yaşına girinceye kadar onu hiç kimseye göstermeden terbiye etmişler. Tüccar oğlunu okumayı öğrenmesi için okula göndermiş. Oğlan altı yıl okulda okumuş, okuyup yazmayı öğrenmiş ve akıllı biri olmuş. Tüccar, oğlunun on iki yaşına girmesine çok sevinmiş. Ticareti öğretmek için onu pek çok şehre kendisiyle beraber götürmeye başlamış ve ona alım satım işlerini öğretmeye başlamış. Günlerden bir gün, tüccar oğluna kırk altın vermiş ve onu sınamak için, genç kervanbaşlarından dört tanesiyle beraber pazara göndermiş.

Pazarın bir kenarında insanlar toplanmış duruyormuş. Oğlan onların yanına gittiğinde birinin güzel bir köpek eniğini sattığını görmüş. Eniğin ne kadar olduğunu sorduğunda satıcı kırk altın olduğunu söylemiş. Oğlan kırk altını verip eniği almış ve onu evlerine getirmiş. Oğlanın anası ile babası ertesi gün ona yine kırk altın vermiş. Altınları alan oğlan tekrar pazara gitmiş. O gün de birisi pazarda bir kedi yavrusu satıyormuş, oğlan kedi yavrusunu da satın alıp eve getirmiş. Bunu gören oğlanın anası babası çok şaşırmış. Ertesi günü yine kırk altın verip onu pazara göndermişler. Bu sefer oğlan arkadaşlarıyla birlikte bir lokantaya gitmiş. Lokantada oturacak yer bulamayan oğlan, oturmak için köşede duran bir sandığı almış. Sandığın kapağını a bir kadın, yiğide

— Benim yılanımı neden dışarı çıkardın? diye bağırıp ona vurmaya başlamış.

Yiğit:

— İşte, alacağın sadece şu, deyip elindeki kırk altını kadına vermiş.

O sırada yavru yılan dile gelmiş:

— Ey yiğit, benden korkma, ben bütün yırtıcı hayvanların padişahının oğluyum. Bu kadın, beni oynarken yakaladı ve bu sandığın içine

koydu. Sen beni ölümden kurtardın, şimdi de beni anamın babamın yanına götür, demiş.

Yiğit olanlara çok şaşırmış ve anasıyla babasına akıl danışmak için eve gitmiş. Onlar çok endişelenmelerine rağmen izin vermek zorunda kalmışlar. Yiğit yanına köpek ve kedisini de alarak yılanla birlikte yola çıkmış. Onlar yol yürüyüp bol yürümüşler, yedi dağı, yedi kırı aşmışlar ve üç ayın sonunda yılanlar şehrine gelmişler. O zaman yavru yılan yiğide:

— Sen otuz dokuz kapıdan geçip babamın huzuruna çıkacaksın, orada gördüğün yırtıcı hayvanlardan korkma, ben “çır” deyince hepsi bize selam verip kapıyı açar, biz de içeri gireriz, demiş. Yavru yılanın anasıyla babası bir tek çocuklarının hasretine dayanamamış, anasının gözleri kör olmuşmuş. Çocuğunun geldiğini duyan yılanlar padişahı, yanında pek çok cariyeyle birlikte onu karşılamaya çıkmış. O sırada çocuğunun geldiğini anlayan ana yılanın mutluluktan iki gözü açılmış. Onlar yiğidi kırk gün kırk gece misafir etmişler. Sonunda yiğit kendi yurduna gitmek isteyip yavru yilandan müsaade istemiş.

Yavru yılan, yiğide şöyle demiş:

— Babam sana hediyeler verecek. Babam; “Dile benden ne diler sen” dediğinde “Bana hiçbir şey gerekmez” diye cevap ver. Sana dördüncü defa; “Dile benden ne diler sen” dediğinde; “Bana dilinizin altındaki mehriğiyanızı verin” dersin. Babam o zaman, dilinin altındaki mehriğiyanı sana verir onda çok sır var. O, başın dara düştüğünde seni kurtarır, demiş.

Aradan bir iki gün geçtikten sonra yılanlar padişahı, yiğide,

— Dile benden ne diler sen, demiş.

Yiğit:

— Bana hiçbir şey gerekmez, demiş.

Yılan Şah, ona dördüncü defa

— Dile benden ne diler sen, dediğinde, yiğit:

— Şahım, eğer kabul ederseniz, bana dilinizin altındaki mehriğiyanı verin, eğer olmaz dersiniz ben darılmam, demiş.

O zaman Yılan Şah:

— Oğlum, sen beni çok hassas yerimden yakaladın, ben onu senden esirgemem. Çünkü sen bana yüreğimin gücünü, kuvvetini, gören gözümü, biricik yavrumu düşmanların elinden kurtarıp getirdin, bize iyilik ettin ama sen bu mehriği yayı sakın elinden bırakma, onu sır gibi sakla, bu seni her türlü sıkıntıdan kurtarır, seni muradına ve maksadına eriştirir. Al bu mehriği yayı sana vereyim, demiş ve mehriği yayı dilinin altından çıkararak yığıda vermiş ve onun bütün sırlarını yığıda anlatmış. Sonra şöyle demiş:

— İhtiyacın olduğunda “Efendim taş, ben sana yoldaş” deyip dileğini dilersen, gözünü kapatıp açıncaya kadar her istediğin olur.

Yılan Şah, yığitle vedalaşıp onu uğurlamış. Onlar yığıda çok güzel ve bakımlı bir at da vermişler. Yiğit ata binmiş, kedi ve köpekle birlikte yola düşmüş. Uzun süre yol almışlar, yiğit çok yorulmuş, biraz dinlenmek için attan indiğinde birden aklına mehriği gelmiş. Yiğit mehriğiyadan bir kâse su ile iki tane ekmek istemiş. Yiğit gözünü kapatıp açtığı anda su ile ekmek hazırmış. Bir ekmeği ikiye bölmüş, yarısını köpeğe, diğer yarısını da kediye vermiş. İkinci ekmeği de ikiye bölmüş, yarısını kendisi yemiş, yarısını da ata vermiş. Biraz dinlendikten sonra tekrar yola düşmüşler. On beş gün yol aldıktan sonra yiğit:

— Şimdi yolun tam ortasına geldik, gökyüzü uzak, yer sert, ben şu yırtıcı hayvanların söylediklerini yapayım, demiş. Sonra, Efendim taş, ben sana yoldaş, sen şu çölü bağa çevir, bu bağın ortasından çok büyük bir nehir aksın, nehrin tam ortasında ise taşı suya değmeyen, tepesi gökyüzüne değmeyen, mermerden yapılı, içi daha önce hiçbir insanın görmediği bir bina olsun, binanın içinde güzellikte eşi benzeri olmayan bir melike olsun. Ben o melikeyle kuştüyü yastıklarda uzanıp dünya nimetleriyle çay içeyim, demiş.

Yiğit gözünü kapatıp açtığı anda söyledikleri fazlasıyla yerine getirilmiş, melike yanında kırk nedimesiyle birlikte büyük bir saygıyla hizmet etmekteymiş. Bu şekilde günler aylar geçmiş. Yiğit bir süre sonra her gün ava çıkmaya başlamış.

Şimdi sözü Çin memleketinin padişahından dinleyin. Çin memleketinin padişahı her gün ava çıkarmış ve avcılıkta hiç kimse padişahla

boy ölçüşemezmiş. Son zamanlarda, padişah ava çıktığında, bir yiğidin en güzel avları avladığını, kendisine de ufak tefek avların kaldığını fark etmiş. Onların ikisi de aynı yerde ava çıkıyormuş. Padişah, bu yiğidin usta bir avcı olmasını çekememiş ve memleketindeki herkesi çağırıp bu yiğidin bu kadar güzel avlanmasının sırrını öğrenmeleri emretmiş. Padişah bunu öğrenmeleri için halka bir günlük süre tanımış ve

— Eğer kim bu sırrı öğrenirse, onu ömrünün sonuna kadar altın salıncakta kırk cariyeye sallatıp bakacağım, eğer hiç kimse bu sırrı öğrenemezse her yeri viran edeceğim!” demiş. Süre biteceği zaman yalmağız bir kocakarı padişahın huzuruna çıkmış ve ona:

— Ben sizin söylediğinizi yapmaya geldim, demiş.

Padişah bu kocakarının söylediklerine sevinmiş.

Kocakarı:

— Şimdi bir deveye altın yükleyin, beni de bir eşeğe bindirin, ben bu sırrı öğrenip geleceğim, demiş. Padişah, kocakarının söylediklerini hazırlatmış. Yalmağız kocakarı yola çıkmış. Kırk sekiz gün sonra yiğidin kapısının önüne varmış. Bir dişini söküp bıçak yapmış ve bıçağı eşeğin bir ayağına saplayarak eşeği total yapmış. Deveyi çöktürüp ağzına iki tane sabun sokmuş ve devenin ağzını köpürtmüş. Kendisi de mendilini çıkarmış, güya gözünden akan yaşları siliyormuş gibi yapıp kapının önünde oturuyormuş. Bir gün nedimeler kocakarıyı görüp melikeye haber vermiş. Melike dışarı çıktığında, kocakarının kapı önünde oturup ağladığını görmüş.

Melike, kocakarıya:

— Ne oldu, neden burada oturmuş ağlıyorsun? diye sormuş.

Yaşlı kadın:

— Ey yavrum, ben hacca gidiyordum, buraya geldiğimde eşeğimin ayağı kırıldı, devem de yorgunluktan yıkıldı. Benim bir kızım vardı, acaba onu görür müyüm, yoksa burada tek başına mı kalacağım diye düşünüp ağlıyorum, demiş.

Melike, kocakarıya acıyıp onu evine almış. Nedimeler de onun eşeğiyle devesine su ve yem vermişler. Vakit ilerledikinde yiğit avdan gelmiş ve kocakarıyla görüşüp onunla biraz konuşmuş. Yiğit kocakarı-

nın bir yalmağız olduğunu anlamış ve “Bu kocakarı ya benim melikemi kaçırmaya geldiyse” diye içine bir şüphe düşmüş. Sonra da “Benim mehriyami var, melikemi kaçırırsa da yoldan döndürürüm” diye düşünerek kendi kendini teskin etmiş.

Kocakarı melikenin yanına gidip ona;

— Yavrum, yiğit eşin bu kadar çok hayvan avlayıp gelmiş, bütün şehzadeler buna şaşırıyor olmalı, bu kadar hayvanı nasıl avladığını biliyor musun? diye sormuş.

Melike:

— Hayır, bilmiyorum, diye cevap vermiş.

Kocakarı, melikeyi aldatarak eşinin avcılığının sırrını öğrenmek için çok uğraşmış. Melike eşiyle beraber otururken aklına kocakarının sözleri gelmiş ve bir anda yüzü değişerek neşesi kaçmış. Yiğit, melikeye neden canının sıkıldığını sormuş.

Melike:

— Ben seninle beraber yedi yıl ömür geçirdim. Sen bana, hiç kim-senin avlayamadığı kadar hayvanı avlamanın sırrını hala söylemedin, demiş.

Bunun üzerine yiğit, melikenin güzelliğiyle büyülenerek başın-dan geçen her şeyi anlatmış ve sır gibi sakladığı mehriyadan bahset-miş. Melike mehriyayı bana da göster diye tutturmuş. Yiğit dayana-mayıp sonunda mehriyayı ona vermiş. Ertesi gün, mehriyayı eşine verdiğini unutan yiğit erkenden ava çıkmış. Kocakarı, yiğidin çok hay-van avlamasının sırrını o gün melikeye tekrar sormuş. Melike mehriyaya çıkarıp kocakarıya göstermiş. Kocakarı çok şaşırılmış ve “Bununla ne yapıyor acaba, bu sıradan bir taş” diye düşünmüş. Melike, kocakarıya; “Efendim taş, ben sana yoldaş, dileğimi gerçekleştir” denildiğinde taşın gözü kapatıp açıncaya kadar dileği gerçekleştirdiğini söylemiş. Kocakarı taşı eline alarak bakmak istemiş.

Kocakarı taşı eline alır almaz:

— Efendim taş, ben sana yoldaş, buradaki her şeyi Çin padişahı-nın memleketine götür, demiş. Gözünü kapatıp tekrar açtığında her şeyin Çin memleketine taşındığını görmüş. Padişah bütün halkı toplayarak bu

mucizeyi göstermiş. Yalmağız kocakarıyı ise altın salıncakta sallandırmış ve pek çok nedimeyi hizmetçi olarak ona vermiş. Melike, kocakarıya kendi eşinin neden oraya gelmediğini sormuş. Kocakarı beş gün sonra melikeye;

— Bundan sonra senin eşin bu, diyerek Çin padişahını göstermiş. Melike uzun süre gözyaşı dökmüş. Mehrigiyayı ele geçirmenin sevinci içinde olan padişahın gözü Melike'yi görmemiş. Padişah, yemek zamanı geldiğinde mehrigiyayı daima sofranın bir ucuna koymuş.

Yiğit avdan döndüğünde bağının, evinin hiçbir şeyin yerinde olmadığını ve kedi ile köpeğin bir kenarda ağlayıp durduğunu görmüş. Yiğit bunu görünce, “hay benim akılsız başım!” diyerek taşı melikeye verdiği bin pişman olmuş. Köpek ile kedi:

— Ey yiğit, üzülüp ağlama, başına gelen bu felaketi biz hafifletiriz, demiş ve Çin memleketine doğru yola çıkmışlar. Çin memleketine vardıklarında kedi, padişahın sarayına gitmiş. Köpek ise, melikenin evine giderek havlamaya başlamış. Melike köpeği görünce hemen tanımış. Kedi, padişahın sarayına girdiğinde padişah taşı sofranın bir kenarına koymuş yemek yiyormuş. Kedi orada sessizce dolaşmış dolaşmış ve taşı sofranın kenarından alarak hemen köpeğin yanına gitmiş. Onlar birlikte giderken büyük bir köprü görmüşler. Köpek;

— Taşı ben alıp karşıya geçeyim, demiş.

Kedi, köpekten korktuğu için taşı ona vermiş. Köprünün yanında balıkçılar balık avlıyormuş. Köpek balıkçılara havlayınca taş suya düşmüş ve taşı bir balık yutmuş. Balıkçılar ağlarını suya atmışlar ve büyük bir balık yakalamışlar. Balıkçılar balığın karnını yarmışlar ve bağırsaklarını çıkararak bir kenara atmışlar. Kediyle köpek gidip balığın bağırsaklarından taşı almışlar ve götürüp onu yiğide vermişler. Yiğit taşı görünce çok sevinmiş, kediyle köpeği okşayıp sevmiş ve mehrigiyaya;

— Efendim taş, ben sana yoldaş, benim bağımı ve evimi buradan nasıl götürdüysen, tekrar geri getir ve onlarla birlikte kırk tane at ile kırk tane de katır getir, demiş.

Yiğit gözünü kapatıp açtığında söyledikleri fazlasıyla olmuş, evi

ve melikesi kırk nedimesiyle birlikte geri gelmiş. Onlarla birlikte yalmağız kocakarı da oraya gelmiş. Yiğit:

— Yalmağız kocakarının günahları kendi boynuna, deyip onu atlarla katırların kuyruklarına bağlamış ve çöle sürmüştü.

Yiğit, sağ salim memleketine dönmüş. Ana babasıyla görüşüp hasret gidermiş ve başından geçenleri onlara anlatmış. Kalan ömrünü güzel melikeyle geçirmiş, birlikte murat ve maksatlarına ermişler.

BÂTIR⁶

(Özgün Metin)

Bir bâr ekân, bir yoq ekân, ötgân zamândâ bir ayyâr kâl bâr ekân. Qarı ânâsidân başqa heç kimi yoq ekân. Ânä-bâlâ kündâlik tirikçiliklâri-ni zorğa ötkâzişâr ekân. Künlârdân bir küni üydâ çâksâ un hârn qâlmâbdi. Kâl yârın qâp buğdâyni kötârib, un qılış üçün tegirmân izlâb ketibdi. Yoldâ haşâk ârasidân ikkitâ tuhum tâpib âlibdi. “Bu hârn hudâning mârhamâti”, deb çöntâgigâ sâlib, bir âz yürüibdi. Qarasa yoldâ bir hurmâçâ kayıq turgân emiş. Kâl sevinib hurmâçâni qoligâ âlibdi. Songra, “buni tegirmângâ âlib bârsâm, tâgirmânçilâr içib qoyışlâri anıq, bu yergâ qoyib ketsâm, başqa yolâvçi içib qoyâdi”, deb oylâbdi-dâ uni yergâ kömib ketibdi.

Yânâ bir âz yürügândân keyin qarasa, yoldâ bir hum turgân emiş. Qaytişdâ âlib ketârmân, deb buni hârn yergâ kömib, belgi üçün üstigâ bittâ çöp suqıbdi-dâ, yolgâ tüşibdi. Yol yürüib, yol yürsâ hârn mol yürüib, bir tegirmângâ yetibdi. Tegirmânning içigâ kirsâ, heç kim yoq emiş. Qâp-qâp un tirâlib turgânmiş. Kâl unlârni körüib, şâşib qâlibdi. Boğdây âlib bârgân qâpını ungâ toldirib, qaytmâqçi bolibdi. Birâq, kün keç bolib qâlgânligidân, şu keçâni tegirmândâ ötkâzmâqçi bolibdi.

Tegirmân devlâriniki ekân. Keç kirişi bilân devlâr qonğıraq dom-

6 Anlatan: Tahir Zairov, Derleyen: Cemaliddin Asamiddinov, Taşkent, 1944, Yay. Haz.: M. İ. Afzalov-H. Rasulov, Z. Husayinova, Hadi Zarif Folklor Arşivi Envanter No: 181; Özbek Halk Ertaklari. Cilt: 3, (Tüzüvçilar: M. İ. Afzalov-H. Rasulov-Z. Husayinova), Taşkent: Okıtuvçi Neşriyati, 2007, ss. 109-111.

birälärini çalib, bāzm қilib kelişibdi. Kāl ävvälīgä қorқıbdı. Keyin özinı tutib ālib, içidä: “Kāl, nemä bolsām boldım, bulärgä bir doқ қilib köräy”, deb oylāb devlārgä:

— Bu ātāmning tegirmāni edi. Sizlār buni egällāb ālibsız, men sizlār bilān ālişib tegirmānnı қaytarib āliş üçün keldim, - debdi. Devlārning pādşası ortagä tüşib:

— Қani, kel, bolmasä küräşäylik, - debdi. Kāl, dev bir ursä kül-kül bolib ketişigä közi yetib cüdä қorқıbdı. Şundäy bolsä hām pāst kelmāy, doқ қılāveribdi, devlārgä қarab:

— Üçtä şartım bār. Şu şartlārni bācārsāngız, mäydāndä küräşämiz, bācārä ālmāsāngızlār tegirmān meniki boladi, - debdi.

— Ayt şartingı, - debdi dev.

— Birinçi şartım, mänä şu darahtni қol bilān sıқıb suvını çıkarib yubāräsiz, - debdi.

Devlār hāmmāsi birmä-bir, nävbātmä-nävbāt, darahtni sıқıb körişibdi. Heç қaysisi darahtning suvını çıkara ālmābdi. Kāl turib:

— Mänä, mengä қarānglār, - debdi-dä, devlārdān bekitib çöntägidān ikkitä tuhumni ālib, darahtgä қоşib sıқıbdı, tuhum yārilib ketibdi.

— Änä sizlār darahtning suvını çıkara ālmādinglār, men bolsām, hattā yelimini çıkarib yubardım, - debdi. Devlār häyrān bolışib қalışibdi.

— İkkinçi şartingı ayt, - debdi ulār.

— İkkinçi şartım, yerni bir tepgāndä қatıgını oynatib yubariş, - debdi kāl.

Devlārning pādāşı ortāgä tüşib:

— Bu şartni men bācārāmān, - deb ğazab bilān yerni bir neçä bār tepsä hām, heç närsä çıkara ālmābdi. İzzä bolgān dev kālgä:

— Қani, endi özing çıkar-çi!-debdi.

— Beri kelinglār, - deb kāl devlārni özining қatıқ kömib қoygān yergä ālib bāribdi. Kömilgān cāyni mölcällāb turib bir tepgān ekān, her tarafgä қatıқ ātilib ketibdi. Buni körib devlārning ötakāsi yārilibdi.

Şundäy bolsä hām, üçinçi şartni eşitmāқçı bolışibdi.

— Üçinçi şartım, - debdi kāl, - yerni bir tepişdä örä қılış.

Devlärdän biri:

— Bu şartni men bəcārāmān, - deb yerni tepä başlabdi. Yer örä bolış u yaqda tursin, bir qarış hām öpirilmäydi.

Şundä käl:

— Mänä endi mengä qaranglär, - debdi-yu, - yoldän tåpib ålgān humni kömib qoygān yergä bārib, mölcāllāb turib, bir tepgān ekān, humning āgzi örādāy āçilib qālibdi.

Kāl devlārgä qarab:

— Ägār qattıqrāk tepsām, özim hām yer tāgigä çökib ketär edim, şuning üçün sākin tepdim, - debdi.

Devlär qorqıb tegirmānni unlāri bilān kālgä taşlāb qāçib ketişibdi. Keçäsi kāl çāpānini ādām şāklidā örāb, yergä yātkızıp, özi tegirmānning buğdāydānigä tüşib, bekinib yātibdi. Yarım keçādā ālāmzādā devlär qaytib kelişibdi. Ādām şāklidā bolib yātgān çāpānni ābdān urib, kālني öldigä çıkarib ketişibdi. Kāl buni körib yātgān ekān. Devlär ketgāndān keyin çāpānini ālib qarasā, dābdālā bolib ketgānmiş. Kāl çāpānni yeklāsīgä sālib, köçägä çıqıbdı. Devlär kālني öldi deb hursānd bolib, bāzm kılāyātgān ekānlär. Kāl ulārnıng üstigä kelib:

— Tegirmāndā sıçqān cüdā köp ekān, yātgānimdā çāpānimni qıymālāb ilmā-teşik kılıb yubardı. Çāpānimni sizlārdān tölātib ālāmān, bolmāsā, hām māngizni öldirāmān, - debdi. Devlārning ba’zılāri qorqub qāçib ketibdilär. Qāçā ālmāgānlāri kāl āldigä kelib: “Rahm qıling! Bizlārni öldirmāng! Nemä iş buyırsāngiz hām māsinı bəcārāmız”, - debyalinib-yālvāribdi. Şundä kāl devlārgä kırqtā tūyā tåpib kelişni buyuribdi. Devlär bir nāfāsdā kālning aytgānini cāyigä keltiribdilär.

Kāl:

— Unlārni tūyālārgä ārtınglär! - deb buyruq beribdi.

Devlär köz āçib-yumgunçā kālning aytgānini kılıbdilär. Kāl āldingi tūyāgā minib, kırk tūyā unni üygä ālib kelibdi. Kāmpir ölim tōşāgıdā yātgān ekān, oğlını körib tetiklānıbdı. Unlārdān nān yāpib, şirin-şirin taāmlär pişirib, zārıqış nemāligini bilmāy yaşāy başlaşibdi.

BAHADIR⁷

(Aktarma Metin)

Bir varmış bir yokmuş, geçmiş zamanda kurnaz bir kel varmış. Onun, yaşlı annesinden başka hiç kimsesi yokmuş. Anne ile oğul fakir oldukları için zor geçinirlermiş. Günlerden bir gün, evlerinde bir dirhem bile un kalmamış. Kel yarım çuval buğday alarak un yaptırmak için değirmene gitmiş. Yolda giderken otların arasında iki tane yumurta bulmuş; “Bu da Allah’ın merhameti” demiş ve yumurtaları cebine koymuş. Biraz daha yürüdükten sonra yolda bir testi ayran görmüş. Kel çok sevinerek testiyi yerden almış ve kendi kendine; “Ayrarı değirmene götürürsem, değirmenciler bunu içer, burada bırakırsam da bir başka yolcu bulup, ayrarı içer” diye düşünmüş ve testiyi yere gömmüş.

Biraz daha yürümüş, bu defa yolda bir küp görmüş. “Dönerken alırım” diyerek onu da bir yere gömmüş, gömdüğü yeri belirlemek için üstüne bir çöp dikmiş ve yoluna devam etmiş. Yol yürümüş, yol yürüyüp bol yürümüş ve bir değirmene varmış. Değirmenin içine girmiş, değirmenin içi un çuvallarıyla doluymuş ama içeride hiç kimse yokmuş. Kel bu kadar çok unu görünce çok şaşırılmış. Buğday getirdiği çuvala un doldurup eve dönmeye niyetlenmiş ama saat geç olduğu için gitmekten vazgeçip geceyi değirmende geçirmeye karar vermiş.

Bu değirmen devlerin değirmeniymiş. Akşam olduğu için devler, zillerini ve dombıralarını çalarak eğleniyorlarmış. Kel, devleri görünce önce korkmuş. Biraz sakinleştikten sonra, kendi kendine; “Boş ver, ne olacaksa olsun, bağırp çağırıp şunları bir korkutayım” diye düşünmüş ve devlere:

— Burası babamın değirmeniydi. Siz burayı zorla ele geçirmişsiniz, ben sizinle güreşerek değirmeni geri almak için buraya geldim, demiş.

7 Selami Fedakâr. Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar. İzmir: Egetan Yayınları, 2011, ss. 525-527.

Devler padişahı ortaya çıkmış ve ona:

— Hadi, gel o zaman güreşelim, demiş.

Kel, dev kendisine bir vurursa param parça olacağını bildiği için çok korkmuş. Kel çok korkmuş olsa da altta kalmamış ve devlere bağır-maya devam etmiş:

— Üç tane şartım var. Söyleyeceklerimi yapabilirseniz, sizinle meydanda güreşirim, ama eğer beceremezseniz değirmen benim olur, demiş.

Dev:

— Söyle bakalım şartlarını, demiş.

Kel:

— Birinci şartım, şu ağacı kollarınızla sıkıp suyunu çıkaracaksınız, demiş.

Devlerin hepsi sırayla ağacı sıkmışlar ama hiç birisi ağacın suyu-nu çıkaramamış. Kel:

— Hepiniz bana bakın, demiş ve cebindeki yumurtaları devlere göstermeden eline alıp ağacı sıkmış, yumurtaların ikisi de kırılmış. Sonra da:

— Sizin hiç biriniz ağacı sıkıp suyunu çıkaramadınız, bakın ben ağacın reçinesini bile çıkardım, demiş. Devler buna çok şaşır-mış ve:

— Haydi, ikinci şartını söyle bakalım, demiş.

Kel:

— İkinci şartım, bir kere tepinip yerin suyunu çıkarmak demiş.

Devler padişahı ortaya çıkarak:

— Bu şartı ben beceririm, demiş. Dev birkaç defa tepinmiş ama yerden hiçbir şey çıkaramamış. Utanan dev, kele:

— Haydi, sen çıkar da görelim, demiş.

Kel:

— Buraya gelin, diyerek devleri daha önce ayran testisini göm-düğü yere götürmüş. Testiyi gömdüğü yeri bulmuş, yerde bir tepinmiş,

gömülü olan testi kırılıp içindeki ayran her tarafa dağılmış. Devler bunu görünce korkudan ödleri patlamış.

Devler çok korkmuş olsa da üçüncü şartı da öğrenmek istemişler.

Kel:

— Üçüncü şartım, bir defa tepinerek yerde çukur açmak, demiş.

Devlerin biri:

— Bu şartı ben beceririm deyip tepinmeye başlamış. Yerde çukur açmak şöyle dursun, yeri bir karış bile kazamamış.

Kel o zaman:

— Şimdi beni izleyin, demiş ve daha önce yoldan bulup gömdüğü küpün üstünde bir tepinmiş, küpün ağzı açılmış, topraklar küpün içine dolmuş ve yer çukur gibi olmuş.

Kel, devlere bakarak:

— Eğer biraz daha sert tepinseydim, kendim de toprağın altına çökerdim, bunun için yavaş tepindim, demiş.

Devler çok korkmuşlar ve değirmeni içindeki unlarla bırakarak kaçmışlar. Gece olunca Kel, çapanını içinde adam varmış gibi dolayıp yere yatırmış. Kendisi de değirmende buğdayların bulunduğu yere giderek yatmış. Olanlara çok üzülen devler gece yarısı değirmene geri gelmişler. Devler, içinde adam varmış gibi yerde duran çapana uzun süre vurmuşlar ve sonra da Kel'in öldüğünü düşünmüşler. Kel içerinden devlerin yaptıklarını seyrediyormuş. Devler gittikten sonra yerdeki çapanının delik deşik olduğunu görmüş. Kel, çapanını omzuna alıp dışarı çıkmış. Kel'in öldüğünü düşünen devler dışarıda eğleniyorlarmış. Kel onların üstüne giderek:

— Değirmende çok fare varmış, ben yatınca, fareler çapanımı kemirerek delik deşik etmişler. Çapanımın parasını size ödeteceğim, vermezseniz hepinizi öldüreceğim, demiş. Devlerin bazıları bu sözleri duyunca oradan kaçmış. Kaçamayan devler de Kel'in karşısına gelmişler ve ona; “Bize acı! Bizleri öldürme! Ne yapmamızı emredersen yapmaya

hazırız” diye yalvarmışlar. O zaman Kel, devlere kırk tane deve bulup getirmelerini emretmiş. Devler, Kel’in emrini hemen yerine getirmişler.

Kel, devlere:

— Un çuvallarını develere yükleyin, diye emir vermiş. Devler göz açıp kapayıncaya kadar onun söylediğini yapmışlar. Kel en öndeki devenin üstüne binmiş ve kırk deve yükü unu evine götürmüştü. Kel, eve vardığında yaşlı annesi açlıktan ölecek haldeymiş. Kadın oğlunu görünce kendine gelip ayağa kalkmış. Unlardan ekmek yapmış, çok güzel yemekler pişirmiş. Ana oğul yokluk nedir bilmeden yaşayıvermişler.

ROMANYA DOBRUCASI TÜRK MASALLARI

Mehmet Naci ÖNAL *

1. Dobruca Bölgesi

Dobruca, Osmanlı döneminden günümüze yadigâr kalan toprak parçasının adıdır. Dobruca bölgesinin doğusu Karadeniz, batısı Tuna nehri ile çevrili olup kuzeyde Moldova ile güneyde Bulgaristan'la komşudur. Silistre (Durostor), Pazarcık (Caliacra), 1940 Craiova Antlaşması ile Bulgaristan sınırları içinde kalmış, Dobruca sınırlarının yeniden tayin edilmesi sonucu Türk ve Tatar ahalisi yeniden bölünmüştür (Önal 1998: 4).

Balkan tarihi içinde stratejik bir konuma sahip olan Dobruca bölgesi Türk yerleşimleri, Balkan fetihleri ile birlikte Anadolu'dan göç etmiş “evlâd-ı fatihân” olarak bilinen Yörük kökenli Türk boyları ile Kırım'dan göç etmiş olan Kırım Tatar Türklerinden oluşmaktadır. Günümüzde iki ayrı ülkenin sınırları içinde kalan Dobruca'nın toplam yüzölçümü 23626 km² olup 1/3 bölümü (7780 km²) Bulgaristan, 2/3 bölümü (14492 km²) Romanya'da sınırları içinde yer almaktadır.

Osmanlı-Rus savaşlarının güzergâhlarından biri olan Dobruca bölgesi, 1877-1878 Plevne Savaşı sonrası Osmanlı toprak parçası olmaktan çıkmıştır. Bu tarihten sonra başlayan göçler on yıllar içinde devam etmiştir. Türkiye ve Romanya arasında 1936 yılında yapılan anlaşma sonucu Dobruca'dan yaklaşık yüz elli bin kişi Türkiye'ye göç etmiştir. 1960 sonrası göçenlerin sayısı 7631'dir. Romanya Dobrucası nüfus bilgileri tartışmalı olmakla birlikte (Eren 2014: 292), resmi rakamlara

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. onaci@mu.edu.tr

göre Türklerin toplam sayıları elli bin civarındır (Önal 1998: 1-16; Omer 2018: 191).

Romanya Dobruçası'nda yaşayan Türkçe konuşan topluluklar (Türk, Tatar, az sayıda Gagauz ve Romanlar) kendi aralarında toplantılar yapmakta ve görüşmektedirler. Bölgede azınlık olarak yaşayan ve Türkçe konuşan bu topluluklar, sözlü kültürlerini canlı tutmaya, kendi kimliklerini korumaya gayret etmektedirler. Yapılan toplantılarda gençlerin birbirlerini tanımaları ve birbirleriyle evlenmeleri amaçlanmakta; farklı ortamlarda kendi kültürlerini korumaları adına şınlr, maniler, şarkılar söyleyip masallar anlatılmaktadır (Omer 2018: 25).

2. Dobruca Masalları Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Romanya Dobruçası'nda Türk masalları üzerine yapılmış çalışmalar, hem Romanya'da hem de Türkiye'de yaşayan araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Dobruca masalları üzerine yapılmış çalışmalar kendi içinde: Dergiler ve gazeteler, kitaplar, lisansüstü çalışmalar, masallar üzerine yapılmış genel değerlendirmeler ve bilimsel incelemeler şeklinde sınıflandırılabilir. Bu tasnife göre:

2.1. Dergi ve Gazeteler

Matbuat dünyası içinde bölgede yayımlanan dergi ve gazetelerin önemli bir yeri vardır. 1878 yılından başlayarak Romanya Türkleri zamanla pek çok dergi ve gazete yayımlamıştır. 1939 yılına kadar dergi ve gazetelerin toplam sayısı on yedidir (Bedir 2018: 67-104). Sonraki yıllarda yayımlanan dergi ve gazeteler arasında “Emel,” “Karadeniz,” “Haksess,” vd. yer alır. İlk Türk masalları Romence yayımlanan yıllıklarda görülür.

2.1.1. “Analele Dobruge” Dergisi

Bölgedeki ilk masal derleme tarihi 1920 olup Romence olarak yayımlanmıştır. “Analele Dobroge” (Dobruca Yıllığı) adlı dergide Romence kaydedilmiş üç Türk masalı yer almaktadır. Bu masaları derleyen I. Dumitrescu bir Tatar köyünde ilkokul öğretmeni olarak görev yapar. Bölgede (bilinen) ilk masal kaydı, Köstence ili Tatlıcak ilçesi Pervelia

(Perveli) köyünde Zekeriya Duvacı’dan “Femeile (Poveste Tătărescea)” (Kadınlar, Tatar masalı) adlı masaldır (1920: II, 280-281). I. Dumitrescu aynı yılda “Păcatul Bunicului (Poveste Tătărescea)” (Büyükbabanın Kabahati, Tatar masalı) adlı masalı yayımlar (1920: IV, 636-637). Yazar veya derlemecinin adının verilmediği (muhtemelen I. Dumitrescu’ya ait olan) üçüncü masalın adı “Chelul cu Noroc (Poveste Tătărescea)” (Kelin Şansı Tatar masalı) olup yayın yılı 1921’dir (1921 II: 266-272).

2.1.2. “Emel” Dergisi

Dobruca’da “Emel” dergisi özel bir yere sahiptir. 1930-1940, 1960-2011 yılları arasında yayımlanan dergide (Ünlü 2016: 21-314), Dobruca’daki günlük yaşamdan halk kültürüne dair pek çok yazıya yer verilmiştir. Bunlar arasında “Nar Nar İmiş” ve “Tavşannan Balaları” adlı iki masal da bulunmaktadır (Bektöre 1967, LXXXII: 26-27, 27-28).

2.1.3. “Renkler” Dergisi

Dobruca’da Bölge araştırmacıları tarafından yayımlanan “Renkler” dergisinde Türk dili, edebiyatı ve sanatına dair çeşitli çalışmalar yer almaktadır. Periyodik olarak yayımlanamayan “Renkler” dergisinde doğrudan masalla ilgili derleme veya araştırmalara rastlanmaz. Nesir formunda fabl örneği oluşturan bir çalışmaya yer verilir. İsmail Ziyaettin, “Koyan man Kirpi” adlı çalışması böyle bir örnektir (Baubec ve Kerim, Cemil, Mahmut, Memedemin, Sarıgöl 1992: 107-108).

2.1.4. “Karadeniz” Gazetesi

Dobruca’da yayımlanan gazetelerde, günlük yaşama dair bilgiler, dini bilgiler ve sözlü kültür ürünlerine yer verilmiştir. Bunlar arasında zaman zaman masallar da yayınlanmıştır. Karadeniz gazetesinde “Nogay Türklerinin Masalı” ifadesiyle “Kara Kan (Han)” adlı masal yer almaktadır (1992/17: 5). Aynı gazetenin değişik sayılarında farklı masallar yayımlanır: “Kaplumbağa Gelin” (1992/18: 6), “Altın Araba” (1992/20, 4); “Küçük Kız ve Ablaları” (1993/21, 4). “Keloğlan’ın Köseye Masalı” ve “Hamamcı ile Keloğlan” (1994/25, 6) adlı masallar, Mehmet Ali Ekrem’e ait “Tepegöz Dobruca Masalları” adlı eserden alınmıştır.

2.2. Kitaplar

Türk masalları üzerine yapılmış çalışmaların önemli bir kısmı, Romanya vatandaşı olan Türk kökenli araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Romanya’da azınlık olarak yaşayan topluluklarının eserleri “Kriterion” yayınevi tarafından Bükreş’te yayımlanmıştır. Yayın yıllarına göre kitaplar:

2.2.1. “Boztorgay”

1980 yılında “Boztorgay” adlı kitapta bir masal yer almakta, üç yazarlı eser, alan araştırmaları ve derlemelerinden oluşmaktadır. Kitapta pek çok halk edebiyatı ürününe yer verilmiş olup sadece bir masal kaydı bulunmaktadır. XI. Bölümde “Eki Batır,” adıyla anılan masal metni bir kahramanlık destanı olmasına rağmen, masal formatıyla verilmiştir. Masal girişi, masal içi ve masal sonunda tekerlemeler yer almaktadır (Alı ve Ablai, Vuap 1980: 368-378).

2.2.2. “Bülbül Sesi”

Romanya vatandaşı olan bilim insanı Mehmet Ali Ekrem’in sözlü kültür üzerine yaptığı çalışmalar, Bölge için özel bir öneme sahiptir. Halk kültürü ve edebiyatı alanında pek çok çalışması bulunan Mehmet Ali Ekrem “Bülbül Sesi” adlı eserinde, Dobruca türküleri, oyunları, manileri, şınları, ninnileri, destanları, Nasrettin Hoca fıkraları, atasözleri ve bilmeceleri yanında yedi masala da yer vermiştir (1981: 163-190).

2.2.3. “Tepegöz Dobruca Masalları”

Mehmet Ali Ekrem ve eşi Mehmet Ali Hilmiye’nin derleyip 1985 yılında basılan “Tepegöz Dobruca Masalları” Dobruca Türklerinin masalları hakkında yapılmış en geniş çalışmalardan biridir. Eser altı bölümden oluşturulmuş, toplamda elli yedi masala yer verilmiştir (Ekrem ve Hilmiye 1985).

2.2.4. “Bozcigit Dobruca Tatar Masalları”

1988 yılında Bükreş’te yayımlanan “Bozcigit Dobruca Tatar Masalları” adıyla Nedret Mahmut ve Enver Mahmut’un kaleme aldık-

ları eserde, iki bölüm on bir masal yer almaktadır (Mahmut ve Mahmut 1988).

2.2.5. “Ayuw Kulak Batır Dobruca Tatar Masalları”

1991 yılında Nedret ve Enver Mahmut çiftinin yayımlamış oldukları “Ayuw Kulak Batır Dobruca Tatar Masalları” adlı eserde, Tatar Türklerinin masalları derlenmiş ve kırk dokuz masal yazıya aktarılmıştır (Mahmut ve Mahmut 1991: 20-24).

2.2.6. “Dobruca Türk Halk Edebiyatı Metinleri”

1997’de Enver Mamut ve Nedret Mahmut’un “Dobruca Türk Halk Edebiyatı Metinleri,” adlı çalışmaları Ankara’da Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Dobruca türküleri, atasözleri, deyimleri ve bulmacalarının yanı sıra masallara da yer verilmiştir. Mahmut çiftinin Bükreş’te daha önce yayımladıkları masalların dokuzuna bu eserde de yer vermişlerdir (Mahmut ve Mahmut 1997: 189-258).

2.3. Lisansüstü Çalışmalar

Gerek Romanya’daki gerek Türkiye’deki Üniversitelerde Dobruca/Romanya Türklerinin dili, edebiyatı, tarihi ve kültürü üzerine yapılmış lisansüstü çalışmalar görülür (Önal: 1995; Molali: 2005; Ulutaş: 2014; Ünlü: 2016; Bedir: 2018; Metin 2018). Bu çalışmaların bazılarında bölge ağız araştırmaları yapılırken masallara da yer verilmiştir (Menabit: 2006).

2.3.1. “Yazılı ve Sözlü Kaynaklara Dayalı Romanya Türklerinin Dili ve Söz Varlığı”

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yaptırılmış doktora tezinde ağız taramaları esnasında derlenen masallar, tezin metinler bölümünde yer almaktadır. Bu masallar arasında üç Tatar ve dokuz Nogay masalı bulunmaktadır. On iki masaldan bazılarının adları verilirken bazılarının adları verilmemiştir. Adı geçen masallar “Kismet-siz Kız,” “Yetim Kız,” “Muradına Ermeyen Dilber,” “Sabırlı Padişah Sabırsız Padişah,” “Şah İsmail,” “Padişah,” “Üç Kardeş,” “Beş Salkım Bey,” “Doğru Yiğit” adlı masallardır (Menabit 2006: 311-385).

2.3.2. “Kırım Türkleri Romanya Köstence Ağzı - Ses Bilgisi Metin, Sözlük”

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD’da, hazırlanmış olan yüksek lisans tezidir. Nazmiye Murtazeyava Romanya Dobruca’sında ağız araştırmaları esnasında masal derlemesi de yapmıştır. Bu derlemelerde “Anne Keçi” adlı masalın eşmetnine yer verilmiştir (2010: 193).

2.4. Genel Değerlendirmeler

2.4.1. “Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nazım – Nesir) 12 Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı”

1999 yılında yayımlanan “Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 12 Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı,” adlı eserin “Romanya Sözlü Türk Edebiyatı,” Bölümünde Romanya Türklerine ait çeşitli halk edebiyatı ürünleri yer almaktadır. Bölümün müellifleri olan M.A.Ekrem ve M.A.Hilmiye, masalları “Anadolu’dan Gelen Türklere (Yöröklere) Ait Hikâyeler” başlığıyla “Köse Aca,” “Şamran Yılan,” “Küçük Kız ve Ablaları,” “Kurbağa Gelin” adlı dört masal; “Kırım ve Nogay Türklerine Ait Hikâyeler,” başlığıyla “Nar Kamış,” adlı bir masal; “Dobruca’daki Kıpçak Türklerine Ait Masallar,” başlığıyla “Cesur Kız,” “Cangız Ulu Canı (Yalnız Oğulun Canı), “Kök Aygırını Sulıkka Bayla,” (Kır Aygırını Sulıca Bağla) adlı üç masal yer almaktadır. Bu masalların pek çoğu yazarların daha önce yayımladıkları eserlerinde yer almaktadır. Hikâye başlığı altında verilen metinler de birer masal olarak kabul edilmiştir.

2.4.2. “Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi”

2002 yılında Türkiye’de yayımlanmış çalışmalar arasında Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, “Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi” adlı eserin ikinci cildinde Türk Dünyası masallarını “Masallar” başlığıyla ele almış ve masalları ana hatlarıyla değerlendirmiştir. “Romanya Türkleri” başlığı altında Bölge masalları hakkında bilgiler vermiştir. “Romanya Türklerinin Masalları Üzerine,” “Romanya Türklerinin Masallarının Sınıflandı-

rılması,” “Masalların Başında Görülen Kalıp Sözler,” “Arada Kullanılan Kalıp Sözler” ve “Sonda Söylenen Kalıp Sözler” alt başlıklarıyla masallar incelenmiştir (Sakaoğlu 2002: 195-200).

2.4.3. “Romanya Türklerinin Edebiyatı”

“Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi” adlı eserin dokuzuncu cildinde Osman Horata tarafından Romanya Türklerinin edebiyatları ele alınırken “Sözlü Edebiyat” alt başlığında genel bilgiler içinde masal kitap adlarından söz edilmiştir (2007, IX: 88-89).

2.5. Bilimsel İncelemeler

İlki Dobruca’dan derlenmiş olan masal üzerine olup “Destandan Masala Geçiş: Şah İsmail’den Mahmut Pehlivan’a Dönüşüm” adını taşımaktadır. İncelemede destanlardan masallara taşınan kahramanlık motifi/yanışı ele alınmış, tematik ve karşılaştırmalı yöntemler kullanılmıştır (Önal 2021: 105-122). İkinci masal incelemesi: “Üç Yöntemle Kelce Masalına Bakış” adını taşımaktadır. Kelce, düzmece Keloğlan tipi içinde yer almaktadır. Başına işkembe geçirip çeşitli sakarlıklar yapan kahraman beklenmedik başarılar elde etmiş, sonunda padişahın kızını almıştır (Önal 2021: 197-218). Üçüncü çalışmada: “Kültürün İdeolojik Kullanımı: Dobruca’da İlk Masal Yayınları” adıyla yayınlanmıştır. Masal formatı içinde ideolojik yaklaşımın kültürel dönüşümlere nasıl yol açtığı üzerine bir incelemeler yapılmıştır (Önal 2022: 123-140).

3. Dobruca Masallarının Yapısı

Masalların dış yapılarında ses, hece, sözcük tekrarları ve ikilemeler belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Masalların içyapılarında erdemli olma, sabırlı davranma, sorunları çözme konusunda aklını kullanma gibi öğretiler yer almaktadır.

Az sayıda da olsa bazı masallarda nazım türlerine yer verilir. “Nar Nar Kamış” masalındaki tekerleme mani şeklindedir.

“Nar nar kamış nar kamış.

Açılsana bir karış.

Nar kamışın içinde,

Benim bir ablam varmış...”

(Bektöre 1967, LXXXII: 26-27).

“Tavşannan Balaları,” adlı masalda tavşan ayıyı evine davet edip ayıyı ateşe atarak öcünü alınca:

“Ay ellerim!

Ay ayaklarım!

Ay gözlerim kulaklarım!” der.

Yakınmaları karşısında masalda üç kez “oh olsun” diye karşılık verilir (Bektöre 1967, LXXXII: 27-28). Masallar, dinleyicilerinin duygularını biçimlendirilir, masalların sonlarında ise adalet kavramı pekiştirilir. Masal dışı unsurlarla anlatıcı masal kahramanı ile özdeşleştirilir: “Hoca demiş ya ona zor vakıta uçasın diye.” “Kestirecek Kamertay’ı çocuğun Kamertay’ını kestirecek” (Önal 2021: 197-219), ifadeleriyle masal dinleyicisi duygusal olarak masalın akışı içinde kendini bulur.

3.1. Dobruca Masallarının Dış Yapısı

Dobruca masallarında da öne çıkan söz varlıklarından biri “kalıp ifadeler”dir. Masalların doğal olarak giriş, ara ve son bölümlerinde kalıp ifadelere yer verilir.

3.1.1. Masal Başında Yer Alan Kalıp İfadeler

Ses, hece ve sözcük tekrarları ile dış ses musikiye dönüştürülürken metin içinde olmayacak işler üzerinden meraklar uyandırılır, herkes dikkat kesilir. Kıpçak Lehçeleri içinde yer alan Tatar Türkçesinde de “-miş”in yerini “-eken” alır. Masallar Romence harfler üzerinden yazıya geçirilir.

Örnekler:

3.1.1.1. Tatar lehçesinde giriş tekerlemesi, Türk dünyası tekerlemelerinin benzerliğine işaret eder: “Bir zamanda bar eken, bir zamanda yok eken... Şirkiy teller ekende, burşe (pire) hammal ekende, yeşil taw (dağ), sarı yayla, üş bayırını özin boyla... kurak şölli (çöllü), tuzlu kölli bir memleket bar eken. Bu memleketnin işerisinde bir kop üyler (evler)

üylernin işerisinde bir kop batırlar, ğıgıtler (yiğitler) bar eken... “ (Alı ve Ablai, Vuap 1980: 368).

“Bır zamanda bar eken bır zamanda yok eken. Bır zamanda şıbınlar berberlik yaparken, diy deweler de tellal bolıp cürgenler imiş... bır zamanda balaban bır ögız kıral bolgan, kargalar da onun vezirleri bolgan. Legelekler tüccar, kırlangaşlar terzi eken... İtler kalaycı, bürşeler hamal belip cürgende...” (Mahmut ve Mahmut 1991: 51).

3.1.1.2. Tekerlemeler kimi zaman uzun kimi zaman kısa yapıyla verilir: “Bir varmış bir yokmuş, evvel zaman içinde bir fukara kadının...” (Ekrem 1981: 181). “Bir zamanda varmış, bir zamanda yokmuş... Bir adam varmış...” (Ekrem ve Hilmiye 1985: 206).

3.1.1.3. Giriş tekerlemelerinde nazım türleri de görülür. Karşılıklı konuşma izlenimi verilir.

“Masal ayt, ayt! Diysiniz	(Masal söyle söyle dersiniz
Kaysından son başlayın	Hangisinden son başlayayım
Masal tolı torbamı	Masal dolu torbamı
Omızımdan taşılayım.	Omzundan taşılayayım
Ayşe mına aytayım	Ayşe bana söyleyeyim
Torbam awızın aşayım	Torbam ağzını açayım
Oyin külki, yılanı	Oyun kürkü, yılanı
Bo masalga koşmayım.	Bu masalda anlatmayayım
Susıp indi otırsanız,	Susup şimdi oturursanız
Kulap salıp tınlasanız	Kulap verip dinlerseniz
Aysıl ulı Ahmet batır,	Aysel oğlu Ahmet batır
Bek aytuwlı Nogay batır,	Bey Aytuğlu Nogay batır
Kayda cürıp, neler etken	nereye gidip neler eder
Neler korıp sille şekken	neler körüp sille çeker
Onı masalın aytayım.”	Onun masalını anlatayım)

(Mahmut ve Mahmut 1988: 141).

3.1.2. Masal Arasında Yer Alan Kalıp İfadeler

Masal akışı içinde çeşitli tekrarlar ve ikilemelerle dinleyiciyi şaşırtırken tebessüm ettiren ifadelere yer verilmiştir.

Örnekler:

3.1.2.1. Zaman masal zamanıdır, mekân tabiatın doğal ortamıdır:

“Ketken, ketken uzun gol (yol) gürgen (yürüyen). Dere tepe tuz geşken, altı ay bir kuz geşken” (Alı ve Ablai, Vuap 1980: 373).

3.1.2.2. Atasözleri kalıp ifadeler olarak kullanılmıştır: “At ayağı kirgen yerge padişahnın emiri de kire” (Mahmut ve Mahmut 1991: 23). Benzer yapılar hayvan dünyası üzerinden değiştirilerek söylenmiştir: “Kuş kanadı ile yılan bağı ile gelmez yerlere sen nasıl geldin?” (Mahmut ve Mahmut 1997: 475-476).

3.1.2.3. Kimi ara sözler sıkça tekrar edilmiş olup oldukça yalındır: “Günlerden bir gün” (Önal 2021: 197-219). Balkan Türkçesinde söz arasında sıkça kullanılan bazı ifadeler masala da yansımıştır: “Pek islah” (Önal 2021: 197-219).

3.1.3. Masal Sonunda Yer Alan Kalıp İfadeler

Masalın sonunda kahramanlar muratlarına ermiş olup, adalet de tecelli etmiştir. Bu beklentilerin ardından keyifli söz öbekleri gelmiş, masalın temel metni biter bitmez bir ödül sözler söylenmiştir. Derlemelerde dikkatimizi çeken şey, masalın bitiş kalıplarından günlük yaşama doğru sıçrayışlar yapılmasıdır: “Şimdi düğün devam eder, ben de o düğüne giderim,” denmiş; köyde devam eden düğün kastedilmiştir.

Örnekler:

3.1.3.1. Dinleyiciyi masalın dışından masal içene çekilmiştir: “O küyge şimdi siz de barsanız Yaşar batırını korır, gaşlarga küreş üyretkeni-ne karap suklanırınız...” (Alı ve Ablai, Vuap 1980: 368-378).

3.1.3.2. Formel sayılar devreye girmiş, masalın sonundaki mutluluk paylaşılmıştır: “Kırk gün kırk gece düğün yapıp ömürlerinin sonuna kadar birlikte yaşarlar.” (Ekrem 1981: 190). Kırk gün, kırk gece düğün yaparlar, muradlarına ererler.” (Ekrem ve Hilmiye 1985: 209). “Kırk gün kırk gece düğün yapıyorlar” (Önal 2021:219).

3.1.3.3. Formel sayılar yanında tekrar edilen ifadeler suç ve ceza bağlamında adalet üzeredir. Dinleyici bu cezayı zımnen onaylar: "...kırk kızgın demir mi, kırk kısrak mı? diyeler. Oca man vezir: "Kırk kızgın demirni katıyık? Kırk kısrak ıstıymız, hem mınermız hem cegermiz, hem de sawıp sütünden kımız ışermız! diyeler. Kırk kısraknın kuyrigına baylap, ekewın de cibere bereler" (Ekrem ve Hilmiye 1985: 41).

3.2. Dobruca Masallarının İç Yapısı

Dobruca masalları üzerine yapılmış çalışmalar genellikle derleme şeklindedir. Masalların tasnifleri ve incelemeleri az sayıdadır. Masallar genel olarak halk edebiyatının diğer türleriyle birlikte ele alınmış ve onlar arasından masal metinlerine de yer verilmiştir. Dobruca masallarını doğrudan ele alan eser sayısı (yukarıda görüldüğü üzere) sınırlıdır.

En kapsamlı masal derlemeleri yapanların masal tasnifleri, yerel olma özelliği arz etmektedir. M. A. Ekrem ve M.A. Hilmiye "Tepegöz Dobruca Masalları" adlı eserlerinde masal tasnifini konularına göre yapmışlardır. I. Bölümde: "Devler, yılanlar ve insanlığın başına musallat olan diğer yaratıklara karşı kahraman kişilerin mücadelesi" ve yedi masal; II. Bölümde: "Güzelliği, becerikliliği, çalışkanlığı nedeni ile üvey anne, kız kardeşleri ve diğer yakınları tarafından kıskanılan kız masalları" ve on iki masal; III. Bölümde: "Sabır, tasa, beğeni, kusurlara, iyilik bilmezliğe, nankörlüğü bağlı masallar" ve beş masal; IV. Bölümde: "Aile üyeleri arasındaki ilişkileri aksettiren masallar" ve on iki masal; V. Bölümde: "Mütevazilik, çalışkanlık ve doğruluğun meyvelerini örnekleyen masallar" ve yedi masal; VI. Bölümde: "Doruluk, elseverlik, yürekli ve bunların tam tersini oluşturan haksızlık, nankörlük masalları" ve on iki masal yer almaktadır (Ekrem ve Hilmiye 1985).

1981 yılında Mehmet Ali Ekrem'in "Bülbül Sesi" adlı eserin "Bölüm VI"teki "Masallar" başlığı ile "Arzu ile Kamber hikâyesi", "Nar Tanesi," "Karga Peri," "Dev Oğlu," "Sabır Taşı ile Sabır Bıçağı," "Yılan Peri" ve "Hasan Basari" başlığını taşımaktadır. Biri halk hikâyesi diğeri bir âlim ve zâhid Hasan-ı Basri'nin adına bağlanmıştır. "Hasan Basari" adı verilen masal "Üç Turunçlar" masalının bir eşmetnidir (Ekrem 1981: 163-190).

Ekrem çifti “Tepegöz Dobruca Masalları” adlı eserlerinde konularını dikkate alarak yedi bölümde farklı bir tasnif yapmışlardır. Toplam elli yedi masalın ikisi “Arzu man Kamber” halk hikâyesinin varyantları, üçü destandan masala dönüşen “Tepegöz,” “Ediğe Batır,” “Şora Batır” destanlarından oluşmaktadır. Bu metinlerin içinde yer yer manzum bölümler yer almaktadır. Bazı anlatılar halk hikâyesinden bazıları ise destan formundan dönüştürülmüş masallardır. “Şay (Güzel) Sımail” masalında cin, peri yanında “albastı” da yer almaktadır. Kitaba adını veren Tepegöz hikâyesi iki varyant olarak yer bulmuştur (Ekrem ve Hilmiye 1985:13-17). Eserde her masalın sonunda özetleri verilmiştir.

Gazetede yayımlanan “Kara Kan (Han)” masalı ile (Karadeniz 1992/17: 5), “Tepegöz Dobruca Masalları”nın son masalıdır. Masal çocuksuzluk motifiyle başlamış, masal formuna uyarlanarak anlatılmıştır. “Kerem ile Aslı” adlı halk hikâyesinin bir varyantı kayda geçirilmiştir. Masal formunun dışına taşan karşılıklı söyleşmeler dörtlüklerle gerçekleştirilmiştir (Ekrem ve Hilmiye 1985: 282-285).

1988’de Bükreş’te yayımlanan “Bozcigit Dobruca Tatar Masalları Birinci Kitap” başlığı ile yayımlanmış olan kitap da bir derleme çalışmasıdır. Birinci Bölümde “Batırlık Masallar,” ve altı masal, İkinci Bölümde “Aşk-sewda Masalları” ve beş masal yer almaktadır. Her ne kadar eserin başlığında masal ifadesi yer alsa da içeriği: “Ediğe Batır,” “Çora Batır,” “Adel Sultan,” “Bayrörî ulı Beyrek Batır”; “Bozcigit,” “Tayır man Zöre,” “Kozıkürpeş men Bayansılıw,” “Arız man Zuleyha” adlı destan ve halk hikâyelerinden oluşmaktadır. Birinci Bölüm’de dik-kati çeken şey, “Baybörî ulı Beyrek Batır” adlı masalın Dede Korkut Hikâyeleri masal formatıyla anlatılmış olmasıdır (Mahmut ve Mahmut 1988: 15-258; 121-140).

“Ayuw Kulak Batır” adlı eserde “Tılsımlı Hem Tılsımsız Masallar” ve “Aywanlarga Dair Masallar,” adıyla iki bölüm ve kırk dokuz masal yer almaktadır. “Cantemir Batır” destandan masala dönüşen bir derlemedir. Çocuksuzluk motifi ile başlayan masalda çocuk, yedi başlı ejderhayı öldürülmektedir. Eserde “Helvacı Güzeli,” “Nardane,” “Horoz” gibi çok bilinen ve Tatar Türkçesi ağız özellikleriyle yazıya akta-

rılmış olan masallara yer verilmiştir (Mahmut ve Mahmut 1991: 20-24, 87,107, 245).

1997’de Enver Mahmut ve Nedret Mahmut’un “Dobruca Türk Halk Edebiyatı Metinleri” adlı kitap hem Tatar lehçesi hem de Türkiye Türkçesiyle iki ayrı bölümden oluşturulmuştur. Dokuz masal arasında Türk dünyasında en çok bilinen masallardan olan “Ayı Kulak Batır” masalı ayının bir gelini kaçırması sonrası çoluk çocuğa karışması işlenmektedir. Kadın zorla ayının elinden alınır, kardeşlerinin evine sığamaz olunca ayıyla olan yaşamına özlem duyan kadın, duygularını bir tekerlemeyle ifade eder: “Ayı idi kocam idi, çalı idi çırpı idi evim idi.” Yayıyın olan ifade ikileme ve tekrarlarla kulağa ezgili gelmektedir. Kocanın kabalılığıyla, evin çeşitli halleriyle kadının içine düştüğü çaresizlikler, sembolik olarak anlatılmıştır (Mahmut ve Mahmut 1997: 189-258).

Nazmiye Murtazeyava’nın dil malzemesi üzerine inşa ettiği doktora tezinde yer alan bir masalda anneleri ölen üç kız, babalarının tembihi ile kimseye kapı açmaz. Ayı kapıyı çalar. Çocuklar korkar, her biri bir yere saklanır. Baba gelip ayıyı bertaraf eder. Bu tezde masal ortamı hakkında bilgi verilir. Masal anlatıcısı, masalları çocukken dinlediğini, kendisi de torunlarına bu masalları anlattığını belirtmiştir (Murtazayeva 2010: 193).

“Emel” dergisindeki masallar, masal formatına uygundur. “Nar Nar Kamış” adlı masalda, üvey anne geldiğinde biri kız, biri oğlan iki kardeşin başından geçenler anlatılır. Masal “olağanüstü” masallar içinde yer almaktadır (Ünlü 2016: 276-278). “Tavşanların Balaları” adlı masalda dört yavrusunu evde bırakıp yiyecek aramak için evden çıkan anne tavşan konu edinilir. Annenin söylediği şarkıyı, ellerini, ayaklarını, gözlerini ve kulaklarını taklit edip yavruları yemeye çalışan ayı, sonunda çocukları aldatır. Masallardaki ikilemeler, tekrarlanan söz öbekleri, bir olayın üç kez tekrar edilmesi masal formatıyla uyumludur. Yöreye ait yiyecek adları (çibörek), kişi adlandırmaları (Molla Ağa) masalları yerleştiren ifadelerdir (Ünlü 2016: 276-280).

Türkiye’de Dobruca masalları üzerine yapılan iki inceleme bulunmaktadır. Masalın aslında “Şah İsmail Hikâyesi”nden dönüştüğü ve

masal formatıyla anlatıldığı eklektik yöntemlerle ortaya konmuştur. Şah İsmail adıyla da bir ilgisi olmayan masalın “Mahmut Pehlivan” adıyla verilmesi, yörede Koca Yusuf gibi gerçek bir pehlivana bağlanmasından dolayıdır. Böylece masala ad vermenin ardında yatan tarihi-sosyal doku da ortaya konmuştur (Önal 2021: 197-218).

İkinci inceleme destandan masala geçiş aşamaları ele alınmıştır. Masal dört ayrı yöntemle incelenmiş, masal çalışmalarında en uygun yöntemin hangisi olabileceği üzerinde durulmuştur. Bu yöntemler: 1- Motif İncelemeleri, 2- Halk Anlatılarının Epik Yasaları, 3- Lord Raglan Kahraman Kalıbı ve 4-Marksist Eleştiri’dir (Önal 2021: 197-218).

Muhteva özellikleri arasında masalları yerelleştiren ifadeler, söz varlıları, bölge ağız özellikleri devreye girmiştir. Tatar lehçesi ile yazılmış olan masallarla Dobruca Türkçesi ağız özellikleri masalların dil özelliklerini belirler. Dobruca masalları adıyla yayımlanan kitaplarda Dobruca Türkçesi ağız özelliklerine her zaman yer verilmemiş, ama Tatar Türkçesi ile kaleme alınan masallar her zaman ağız özellikleriyle yazıya geçirilmiştir.

Dobruca bölgesinde dikkati çeken isimlendirmeler arasında “pehlivan” sıfatı sıkça yer almaktadır. M. N. Önal derlemelerinde (ve özel arşivinde) bir hayvan masalının adı “Mırmır Pehlivan”dır. Yaşar Pehlivan adı bir başka masal kahramanının adıdır. “Mahmut Pehlivan,” adlı masal isim olarak yeniden adlandırılmış olmalıdır. Halk anlatılarında birinin yerine geçme kuralı burada da devreye girer². Kaynak kişi/ler ünlü pehlivanın adını sanını hikâyeye vermiş, metni daha çok yerelleştirmiş, kendi bölgesindeki pehlivan ile özdeşleştirme gayreti içine olmuşlardır.

Sonuç

Romanya Dobrucası yaklaşık 480 yıl Osmanlı coğrafyası içinde kalmış, 1877-1878 Plevne Savaşı sonrası elden çıkmış toprak parçası olmasına rağmen, yörenin Müslüman Türk ve Tatar ahalisi topraklarını

2 Bölgenin önemli pehlivanlarından olan Mahmut Pehlivan Dobruca’nın Kızılıcak kasabası doğumludur. 1880-1931 yılları arasında yaşar. Amerika’da “Koca Yusuf” un oğlu “veya “Yusuf II” olarak tanınmış pehlivana başarısından dolayı hem Romanya hem de Bulgaristan sahip çıkmıştır (Gümüş 1972: 58).

hemen terk etmemiş zamanla on yıllar içinde Türkiye'ye göç etmişlerdir. Kalanları, sözlü kültür unsurlarını kendi aralarında koruma gayretinde olmuşlar, çeşitli gazeteler, dergiler ve kitaplarla kültürlerini yazıya dökmüşlerdir. Bölgede siyasi değişimler (Krallık-Sosyalizm-Demokrasi) yaşanmış, Müslüman Türk ve Tatar azınlığın kültürel, eğitim ve ekonomik yaşamları, Osmanlı dönemine göre giderek olumsuz yönde seyretmiştir.

Masallar, çoğunluktan azınlığa düşmüş ahalinin sözlü kültür dayanakları arasında yer almıştır. Masal anlatılan evde, Türk dili devam ettirilmiş, sonraki kuşaklar aktarılmıştır. Anlatıya dayalı olan masallardan alınmış olunan güçle ve ilhamla kültürel varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Romanya'da masalların yazıya geçirilmesi 1920'de başlamakla birlikte on yıllar içinde çıkarılan dergilerde serpiştirilmiş az sayıda masallara da yer verilmiştir. İ. Dumitrescu'nun derlediği üç masal erken dönem derlemeleri olması bakımından değerlidir. Dergilerden sonra kitap hacmi çerçevesinde yayımlanan masalların tarihleri 1980'li yıllardır. Yazarların çoğu Romanya'daki orta öğretimde Türk dili derslerine girmiş öğretmenler veya Üniversitelerin Türkoloji sahasında çalışmış olan akademisyenlerden oluşmaktadır. Türk dili ve kültürü üzerine çalışan akademisyenlerin özelde Romanya genelde Balkanlardaki sayıları giderek azalmıştır. Masal çalışmaları da benzer bir kaderi paylaşmıştır.

Romanya Dobrucasının elli bin civarındaki Müslüman Türk ve Tatar ahalisinin sözlü kültür ürünleri üzerine yapılmış çalışmalar yeterli değildir. Yapılanlar ise derleme ağırlıklı olup incelenmeyi bekleyen cevherlerdir. Masallarla birlikte diğer sözlü edebi türlerin yer aldığı çok sayıda halk hikâyesi, destan, efsane metni bulunmaktadır. Masalların tasnif ve katalog/indeks meselesinin yazarlarınca dikkate alınmadığı veya yayın yıllarında sınıflandırma sisteminin oluşturulmamış olduğu görülmüştür.

Dobruca toprakları yaklaşık yüz elli sene önce Osmanlının elinden çıkmış olsa da Osmanlı meskûnlarındaki Türkler her şeye rağmen, sözlü kültür ürünleriyle birlikte masalları da yaşatmış, Dobruca Türkçesinin varlığını sürdürmüşlerdir.

Kaynaklar

Alı, Ahmet-Nagı G ve Memet Ablai, Nuri Vuap (1980). *Bozorgay Foklor Toplamı*, Bucureşti: Kriterion Yayınları.

Bedir, Ömer (2018). *Romanya’da Türkçe Matbuat: Türk Birliği Gazetesi: (1930-1939)*, Hacette Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi ve Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Bektöre, Y. (1967). “Nar Nar Kamış”, *Emel*, Ocak-Şubat, LXXXII, s. 26-27.

_____ (1967). “Tavşannan Balaları”, *Emel*, Ocak-Şubat, LXXXII, s. 27-28.

Baubec, Aciemin ve Altay Kerim, Tahsin Cemil, Enver Mahmut, Yaşar Memedemin, Nevzat M. Sarıgöl (1992). *Renkler*, Bükreş: Kriterion Yayınları.

Davut, Osman, 1992 yılı Fıntınamare (Başpınar) köyü 1942 doğumlu, çiftçilik yapar.

Ekrem, Mehmet Ali (1981). *Bülbül Sesi Dobruca Türkleri Folklorundan Seçmeler*, Bükreş: Kriterion Yayınları.

Ekrem, Mehmet Ali ve Mehmet Ali Hilmiye (1985). *Tepegöz Dobruca Masalları*, Bükreş: Kriterion Yayınları.

_____ (1999). *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nazım – Nesir) 12 Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Eren, Halid (1993). “Balkanlardaki Türk ve Diğer Müslüman Toplulukları ve Göç Olgusu”, *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yay.

Gümüş, Ali (1972). *Teknik Güreş ve Ustaları*, İstanbul: Tercüman Yayınları.

Horata, Osman (2007). “Romanya Türkleri Edebiyatı”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*,

Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 87-101.

Mahmut, Nedret ve Enver Mahmut (1988). *Bozcağıt Dobruca Tatar Masalları Birinci Kitap*, Bucureşti: Kriterion Yayınları.

_____ (1991). *Ayuw Kulak Batır Dobruca Tatar Masalları İkinci Kitap*, Bucureşti: Kriterion Yayınları.

_____ (1997). *Dobruca Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Menabit, Ciden Sena (2006). *Yazılı ve Sözlü Kaynaklara Dayalı Romanya Türklerinin Dili ve Söz Varlığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Molali, Neriman (2005). *Romanya Türk Toplulukları Örneğinde İki Dillilik*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Murtazayeva, Nazmiye (2010). *Kırım Türkleri Romanya Köstence Ağzı - Ses Bilgisi Metin, Sözlük*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Omer, Metin (2018). *Romanya'daki Türk-Tatar Toplumunu ve Türkiye'ye Göçleri (1918-1941)*, Hacette Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Ömer, Edip (1992). "Dobruca'da Türk-Tatar Basınının Tarihçesi", *Renkler* 3, Bükreş: Kriterion Yayınları, s.143-147.

Önal, Mehmet Naci (1995). *Dobruca Türk Müslüman Topluluğunun Medeniyeti üzerine Sözlü Kaynaklar: Tarihi Mukayeseleriyle Doğum, Evlenme ve Ölüm Âdetleri*, Bükreş Ü Tarih Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi: (1998). *Romanya Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum, Evlenme ve Ölüm Âdetleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

_____ (1998). *Dobruca Türkleri*, Trabzon: Trabzon Türk Ocağı Yayınları.

_____ (2021). *Kim Uyur Kim Uyanık Türk Masal İncelemeleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

_____ (2022). "Kültürün İdeolojik Kullanımı: Dobruca'da İlk Masal Yayınları", *Dr. Mehmet Özçelik Armağanı*, Ed. Halil Altay Göde ve Sakıp Atlı, Hakan Acar, Nezih Tatlıcan, Konya: Palet Yayınları, s.123-140.

Sakaoğlu, Saim (2002). “Masallar”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi* II. Cilt, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 131-312.

Ulutaş, Selcen Özyurt (2014). *XIV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Alevi-Bektaşî Toplulukların Oluşumu ve Merkezi Yönetim ile İlişkileri (Sivas-Dobruca Örneğinde Karşılaştırmalı İncelemesi)*, Ege Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Ünlü, Gülden (2016). *Emel Mecmuası'nda Halk Kültürü Unsurları*, Muğla Sıtkı Koçman Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.

Ülküsal, Müstecib (1966). *Dobruca ve Türkler*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

ROMANYA DOBRUCASI TÜRK MASALLARINDAN ÖRNEKLER

TEPEGÖZ¹

(Özgün Metin)

Bir padişah varmış, padişahın da bir çobanı varmış. Çoban her gün koyunları çeşmeye götürür, sularmış. Sürüsüyle bir gün çeşmeye vardayan, bir olukta iki peri kızı görür. Kızlar yıkanıyorlarmış. Çoban peri kızlarına yaklaşır, kızlardan biri “pır”! der, uçar gider. Birini tutar biraz eğlenir onunla. Sonra, peri kızı: “pır”! diye uçar gider ve çeşme başındaki ağacın başına konar ve çobana:

— Hey, çoban! Sen bana bu fenalığı yaptın, ama bunun cezasını çekeceksin; bir gün ola başına çok büyük bela gelecek, senin yüzünden bütün memleket çile çekecek, der,

Uçar gider. Çoban: “Bu peri kızı bana ne yapabilir?” diye düşünür. “Boş ver!” der ve koyunlarını gütmeye devam eder. Bir hayli zaman sonra her şey unutulur.

Dokuz ay sonra, peri kızı bir top doğurur. Topu getirir aynı çeşmenin başına atar ve tam o sırada sürüsünü sulamakta olan çobana:

— Hey, Süleyman! (Çobanın adı Süleymanmış). Al bahşişini! der.

Çoban bakar peri kızına sonra topa. Yaklaşır topa, görür ki, yasyuvarlak, topta tek bir delik var. Topa bir tekme atar, top büyür, sonra

1 Ekrem, Mehmet Ali ve Mehmet Ali Hilmiye (1999). *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nazım – Nesir) 12 Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.13-15.

yedi tekme daha atar. Top yedi kere büyür. Çobanı korku alır, gider padişaha ve:

— Padişahım! Çeşme başında bir top buldum, topa tekme attım ve hem de yedi tekme, toptan bir baş çıktı, başta tek bir göz var, peri kızı bana, “Al hediyeni bu senin ve memleketinin başına büyük uğursuzluk getirecek dedi,” der.

Padişah meraklanır. Toplar adamlarını, gider çeşme başına. Bakar ki, bir top duruyor çeşme başında. Toptan tek gözlü bir baş çıktığını o da görür. Padişah topa bir tekme savurur, top büyür. Adamları da birer ikiye tekme atarlar. Top daha da büyür. Birkaç tekme daha atarlar. Bakarlar toptan tek gözlü bir oğlan çıkar. Bu Tepegöz’dür.

Padişah alır Tepegöz’ü, götürür saraya. Tepegöz gayet oburdur. Her gün beş on ekmek, beş on koyun yer, yine doymaz. Yedikçe de büyür, dev olur. Padişahın avlusundaki bütün koyunları, inekleri, öküzleri, atları, tavukları, horozları, nesi varsa, hepsini yer. Bunun gören padişah korkmaya başlar.

— Alın şunu! der, götürün, ormana bırakın! Der. Bu canavar artık insanlara da saldıracak der.

Askerleri alırlar, Tepegöz’ü götürürler ormana. Tepegöz’ü ormana bırakırlar ama, artık kervan yollarını kesmeye başlar. Yoldan geçer her kervanı, karşısına çıkan her canlıyı tutar, öldürür ve yer, yutar. İnsanlar, bakarlar, işler gittikçe nafiye. Birçok yıllar böyle geçer. Tepegöz bütün insanları yiyecek.

Ne yapalım, bu canavardan nasıl kurtulalım diye, hep düşünüler. Aralarından biri:

— Hey, cemaat! Bu iş böyle gitmez, bir yolunu bulup ta devle anlaşmamız lazım, başka türlü hepimizi yer, bana müsaade edin, ben dev’e gideyim, bu işi bir yoluna koyalım! der.

Cemaat ilk önce razı olmaz:

— Hayır! der, oraya gidersen dev seni de yer! der. E nihayet insanlar aralarında bir karara varırlar, adamı Tepegöz’e gönderirler.

Adam Tepegöz’ü bulur ve:

— Seninle anlaşmaya geldim, der.

Dev:

— Benden ne istiyorsun? der.

Adam:

— Malımıza ve canımıza kıyıyorsun, yediğinden daha çok insanı ve hayvanı öldürüyorsun, yuttuğun maldan daha çoğuna zarar ediyorsun. Böyle olmaz! Bir anlaşmaya varalım. Sana ayda ne kadar yiyecek lazımsa, söyle, biz tedarik edelim! Artık o kadar fazla kıyma canımıza! der.

Dev razı olur ve:

— Dev ay bana yüz koyun ve iki de insan getireceksiniz, der.

Adam, ne yapsın, razı olur. Halk Tepegöz'e her ay yüz koyun ve iki de çocuk gönderir. Dev bunları yer.

İki çocuğu olan her aile birini Tepegöz'e gönderir. Tepegöz bunların hepsini yer. Sonra diğer çocuklarını da gönderirler. Tepegöz bunları da yer. Artık, sıra padişahın çocuklarına da gelir. Padişahın üç çocuğu vardır. Tepegöz bu çocuklarında en büyüğüne yer, sıra ikinci çocuğa gelir. O zaman küçük çocuk:

— Baba! der, sıra, nasılsa bana da gelecek, daha iyisi ben şimdi gideyim halkımızı bu canavardan kurtarmayı deneyeyim! der.

Padişah:

— Gitme oğlum! O çok fena gidersen seni hemen yutar! der.

Oğlu:

— Baba! Nasılsa bir gün gelecek, Tepegöz beni de yiyecek! En iyisi ben gideyim! Bu canavarı öldürmenin çaresini arıyım! der.

Padişah razı olur. Genç şehzade yola çıkar. Tepegöz'ün bulunduğu ormana varır. Bakar, Tepegöz bir ağacın altında oturmaktadır. Yüz koyunla iki kişi ateşte kızartılmaktadır.

Padişah oğlu uzaktan bakar, her şeyi iyice görür. Ama Tepegöz de padişah oğlunu görür. Bekçisine:

— Yeni bir av daha geldi. Git, bak şuna; ne istiyor? der.

Bekçi gider, padişah oğluna yaklaşır. Oğlan bekçiye:

— Ağaç altında oturan o iri adam kim? diye sorar.

Bekçi:

— Kim olarak? Tepegöz. Yemeklerin piştiğini bekliyor, sofraya oturacak. Sen iyi bir avmışsın, yarın seni de yiyecek! der.

Oğlan:

— Yese yesin. Ama söyle bana, bu ne gibi mahlûk, sırrı ne? Canı nerede durur bunun? Diye sorar.

Tepegöz'ü pek sevmediğinden bekçi devin sırrını döker. Canı gözünde olduğunu, gövdesinin yalnız kemik olduğunu, Tepegöz'e ne kılıç, ne bıçak ve ne de ok battığını söyler. Ayrıca, Tepegöz, karnını doyurduktan sonra, yirmi dört saat hiç uyanmadan ölü gibi uyduğunu da söyler.

Sırrı öğrendikten sonra oğlan gerisi geriye döner, öğrendiklerini anlatır insanlara. Bütün insanlar bir araya gelir. Giderler ormana. Büyük bir ateş yakarlar. Ateşe büyük bir şiş sokarlar. Şişi kıpkırmızı ederler. Beklerler. Tepegöz'ün gözü uyurken açık, uyanık iken de aralık dururmuş. Hem şişi ateşe kızdırır, hem beklerler. Dev yatar. Uyur. Tek gözü iyice açılır. İşte, tam o zaman yaklaşırlar ve kıpkırmızı şişi Tepegöz'ün gözüne sokarlar. Dev ölür. Böylece memleket ve halk bu canavardan kurtulur, rahat eder.”

TEPEGÖZ²

(Aktarma Metin)

Bir padişah varmış, padişahın da bir çobanı varmış. Çoban her gün koyunları çeşmeye götürür, sularmış. Sürüsüyle bir gün çeşmeye vardığı zaman, bir olukta iki peri kızı görmüş. Kızlar yıkanıyorlarmış. Çoban peri kızlarına yaklaşıp yaklaşmaz, kızlardan biri “pır”! diye uçup gider. Çoban perilerden birini tutup biraz eğlenir. Peri kızı: “pır”! diye uçar gider ve çeşme başındaki ağacın başına konar ve çobana:

— Hey, çoban! Sen bana bu fenalığı yaptın, ama bunun cezasını

2 Ekrem, Mehmet Ali ve Mehmet Ali Hilmiye (1999). *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nazım – Nesir) 12 Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.13-15.

çekeceksin; bir gün başına çok büyük bela gelecek, senin yüzünden bütün memleket çile çekecek, der, uçup gider.

Çoban: “Bu peri kızı bana ne yapabilir?” diye düşünür. “Boş ver!” der ve koyunlarını gütmeye devam eder. Bir zaman sonra her şey unutulur.

Dokuz ay sonra, peri kızı bir top doğurur. Topu getirir aynı çeşmenin başına atar ve tam o sırada sürünü sulamakta olan çobana:

— Hey, Süleyman! (Çobanın adı Süleymanmış). Al bahşişini! der. Çoban önce peri kızına sonra da topa bakar. Yaklaşır topa, görür ki yusuvarlak, topta tek delikli bir toptur. Topa bir tekme atar, top büyür, sonra yedi tekme daha atar. Top yedi kere büyür. Çobanı korku alır. Gider padişaha:

— Padişahım! Çeşme başında bir top buldum, topa tekme attım ve hem de yedi tekme, toptan bir baş çıktı, başta tek bir göz var, peri kızı bana: “Al hediyeni bu senin ve memleketinin başına büyük uğursuzluk getirecek dedi” der.

Padişah meraklanır. Toplar adamlarını, gider çeşme başına. Bakar ki bir top duruyor çeşme başında. Toptan tek gözlü bir baş çıktığını o da görür. Padişah topa bir tekme savurur, top büyür. Adamları da birer ikişer tekme atarlar. Top daha da büyür. Birkaç tekme daha ararlar. Bakarlar toptan tek gözlü bir oğlan çıkar. Bu Tepegöz’dür.

Padişah Tepegöz’ü saraya götürür. Tepegöz gayet oburdur. Her gün beş-on ekmek, beş-on koyun yer yine de doymaz. Yedikçe de büyür, dev olur. Padişahın avlusundaki bütün koyunları, inekleri, öküzleri, atları, tavukları, horozları, nesi varsa, hepsini yer. Bunun gören padişah korkmaya başlar:

— Alın şunu! götürün, ormana bırakın! der: Bu canavar artık insanlara da saldıracak, der.

Askerleri Tepegöz’ü alırlar ormana götürürlər. Tepegöz’ü ormana bırakırlar ama artık kervan yollarını kesmeye başlar. Yoldan geçer her kervanı, karşısına çıkan her canlıyı tutar, öldürür, yer, yutar. İnsanlar bakarlar ki işler nafile. Birçok yıllar böyle geçer. Tepegöz bütün insanları

yiyecektir. “Ne yapalım? Bu canavardan nasıl kurtulalım?” diye, hep düşünüler. Aralarından biri:

— Hey, cemaat! Bu iş böyle gitmez, bir yolunu bulup da devle anlaşılmamız lazım, başka türlü hepimizi yer. Bana müsaade edin, ben deve gideyim, bu işi bir yoluna koyalım! der.

Cemaat ilk önce razı olmaz:

— Hayır! der. Oraya gidersen dev seni de yer! derler. E nihayet insanlar aralarında bir karara varırlar, adamı Tepegöz’e gönderirler.

Adam Tepegöz’ü bulur ve:

— Seninle anlaşmaya geldim, der.

Dev:

— Benden ne istiyorsun? der.

Adam:

— Malımıza ve canımıza kıyıyorsun, yediğinden daha çok insanı ve hayvanı öldürüyorsun, Yuttuğun maldan daha çoğuna zarar ediyorsun. Böyle olmaz! Bir anlaşmaya varalım. Sana ayda ne kadar yiyecek lazımsa, söyle, biz tedarik edelim! Artık o kadar fazla kıyma canımıza! der.

Dev razı olur ve:

— Her ay bana yüz koyun ve iki de insan getireceksiniz, der.

Adam, ne yapsın, razı olur. Halk Tepegöz’e her ay yüz koyun ve iki de çocuk gönderir. Dev bunları yer.

İki çocuğu olan her aile birini Tepegöz’e gönderir. Tepegöz bunların hepsini yer. Sonra diğer çocuklarını da gönderirler. Tepegöz bunları da yer. Artık, sıra padişahın çocuklarına da gelir. Padişahın üç çocuğu vardır. Tepegöz bu çocuklarında en büyüğünü yer, sıra ikinci çocuğa gelir. O zaman küçük çocuk:

— Baba! der, sıra, nasılsa bana da gelecek, daha iyisi ben şimdi gideyim halkımızı bu canavardan kurtarmayı deneyeyim! der.

Padişah:

— Gitme oğlum! O çok fena. Gidersen seni hemen yutar! der.

Oğlu:

— Baba! Nasılsa bir gün gelecek, Tepegöz beni de yiyecek! En iyisi ben gideyim! Bu canavarı öldürmenin çaresini arayım! der.

Padişah razı olur. Genç şehzade yola çıkar. Tepegöz'ün bulunduğu ormana varır. Bakar, Tepegöz bir ağacın altında oturmaktadır. Yüz koyunla iki kişi ateşte kızartılmaktadır.

Padişah oğlu uzaktan bakar, her şeyi iyice görür. Ama Tepegöz de padişah oğlunu görür. Bekçisine:

— Yeni bir av daha geldi. Git, bak şuna; ne istiyor? der.

Bekçi gider, padişah oğluna yaklaşır. Oğlan bekçiye:

— Ağaç altında oturan o iri adam kim? diye sorar.

Bekçi:

— Kim olarak? Tepegöz. Yemeklerin pişmesini bekliyor, sofraya oturacak. Sen iyi bir avmışsın, yarın seni de yiyecek! der.

Oğlan:

— Yerse yesin. Ama söyle bana, bu ne gibi mahlûkun, sırrı ne? Canı neresindedir bunun? diye sorar.

Tepegöz'ü pek sevmediğinden bekçi devin sırrını döker. Canı gözündede olduğunu, gövdesinin yalnız kemik olduğunu, Tepegöz'e ne kılıç, ne bıçak ve ne de ok battığını söyler. Ayrıca, Tepegöz, karnını doyurduktan sonra, yirmi dört saat hiç uyanmadan ölü gibi uyduğunu da söyler.

Sırrı öğrendikten sonra oğlan gerisi geriye döner, öğrendiklerini anlatır insanlara. Bütün insanlar bir araya gelir. Giderler ormana. Büyük bir ateş yakarlar. Ateşe büyük bir şiş sokarlar. Şiş kıpırmızı ederler. Beklerler. Tepegöz'ün gözü uyurken açık, uyanık iken de aralık dururmuş. Hem şişi ateşe kızdırır, hem beklerler. Dev yatar. Uyur. Tek gözü iyice açılır. İşte, tam o zaman yaklaşırlar ve kıpırmızı şişi Tepegöz'ün gözüne sokarlar. Dev ölür. Böylece memleket ve halk bu canavardan kurtulur, rahat eder.

AYŞE MEN PATMA³

(Özgün Metin)

Bır zamanda bır bar eken. Akaynı bır kızı bar eken. Apakayı öle, başka bır apakay ala. O apakaynı da bır kızı bar eken. Apakaynın kızın atı Ayşe, apakaynın kızın atı da Patma eken.

Anı, ögiy ana tuwul mı saga, akayın kızı Ayşe'ye çektire, diy. Bır sıyrnı bar eken: Sıyrnı kesiyik! Dep şektire.

Anı, sıyrnı kesecekte, sıyr konışa kız man:

— Menim kemiklerimni sakın köm! Kömsen, saga köp paydası bolar.

Kız sıyrnı kemiklerin akete köme. O ailenin bır dı korazı bar eken. Koraz kelip kızga şıynı ayta eken.

Üvey anası özın kızın kıyındırıp-kışandırıp, gezmeğe akete. Akayn kızına balaban bır metiyni kösterip:

—Bu metiyni bız kelgeşı közyaşı man toldıracaksın!

Değen sora öz kızı man şıgıp keteler. Ayşe kala, cılay cılay.

O arada koraz kele:

— Ne boldı, neşin cılaysın? Dep soray.

Kız:

Neşin cılamayım? Ögiy anam maga mınav metiyni kozyaşı man totır! Dedi, men o gadar yaşı kaydan alayım? diy.

Koraz:

— Oga nee cılaysın? Kuy metiyge tuznı, üstüne de totır sunı. Annen kelgende. “Cıladım cıladım totırdı metini,” dep aytarsın, diy.

Kız koraz aytkanday ete. Ögiy anasına korazmın aytkanınday etip ayta. Bonday etip cezadan kutıla.

Ögiy anası kıznı bır gün soraçarşıga cibere. Şo bo almağa cibere. Kız kete. Kete ama, kızga colda bır Kıdırnebiy rastkele:

3 Ekrem, Mehmet Ali ve Mehmet Ali Hilmiye (1999). *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nazım – Nesir) 12 Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.58-61.

— Kızım! Diy, mına biyaz suga tüş te cuwın, beyaz bolırsın! diy.

Kız:

— Bıyaz bolıp katayım, mag bıyazlık nege kerek? diy.

Kıdırnediy:

— Et sen benim aytkanday etip te kalğanın sora körısın, diy. Bır de kırmızı suw uzata:

— Mınau kırmızı sunı bitene cak! diy.

Kız ala. Bır de kara suw uzata:

— Mınawnı sa cak!. diy. Sonucısı kaş karası eken.

Kız Kıdırnebiynin aytkanlarınday ete. Taa güzel bolıp kayta üyi-ne.

Bonı körgen ögıy ana künşiliginden netecegin bilmiy. Özın kızın da cibere. Kıdırnebiy oga rastlay:

— Tüş te kara suwga, cuwın! Diy.

Kız tüşe, cuwına. Ama, kap-kara bolıp şıga.

Ögıy anası man ögıy kardaşı künniylər. Künney de şaytıp künniylər. Endi katayık boga? Bondan katıp kutulayık? Dep tuşıneler.

O arada, bır padişahnın ulı Ayşenı ayttırıp kele.

Ogıy anası:

— Yook! Ayşenı bermiymen. Pafmanı beremen, diy.

Bala:

— Yook! Men Ayşenı istiyimen, diy. Ayşege nişanlana.

Toy etecekler ama ögıy anası bızabere. Ayşenin entarisin saylay. Kondırasın yaşıra, toylarga, cıyınlarga cibermiy. Aruw şiyler kıysetip özın kızın cibere.

Ayşe nişlesin? Ne etsin? Bara dertin kömgen anaw kemiklerge anlata. Kemikler:

— Tez onı kiyindireler, kuşandırılar. Aketeler toyga.

Kız toyga bara. Ama kimse bonı tanımay. Padişahnın ulı da tanımay. O, tuymadan nişanlısın karay. Satuw etip bergen kondırasın taba kızın. Mınau kondıra kimin ayağına uysa, onı alacakman! diy. Nişanlısına ne bolğanın, kayda kalğanın bilmiy.

Bala kondıranı üy üyden cürüp bütün kızların deniy. Bo kızların üyine de kete. Ögiy anası Ayşeni tekne astına saklay. Özın kızın şagıra. Kondıra kızın ayağına allaktan uyımay.

Tamam padişanın ulı üyden şagacakta koraz:

— Kökkırıy köök! Kız teknenin astında catır!, dep bakara.

Tekneni köterip karaylar. Aytkanday, teknenin astında Ayşe cayır. Kondıranı Ayşenin ayagına kiysetip karaylar. Aytkanday, kondıra kızın ayağına tamam tamam keke.

Padişa balası:

— Ih! Menim karagan kız, benim nişanlım bo, diy.

Kızın kolından tut, tursata. Anı, toy başlay. Toy eteler, kızını uzatlar.

Ama ögiy ana gene koymay. Kelin arabasına özın kızın da sala. Apakaynın planı balaban. Colda bır şeyler, bır şeyler etip Ayşeni cog etecek, kelin etip öz kızın aketecek. Ama “üydeki esap çarşıda uymay değen” bır söz bar ya. Ondan bola. Gelinalcılar colda ögiy ananın şirkin, hem de yaramaz, arsız kızın tüşireler arabadan.

— Bar! Kayt sen anana, diyeler.

Kız arabadan tüşe. Şımırayıp kayta üyelerine. Ayşenin özü kete kelin bolıp.

Anı, şonday etip, akret akretine kawuşa.

AYŞE İLE FATMA⁴

(Aktarma Metin)

Bir zamanlar bir varmış. Adamın bir kızı varmış. Adamın karısı ölmüş. Başka bir kadınla evlenmiş. O kadının da bir kızı varmış. Adamın kızının adı Ayşe, kadının kızının adı Fatma imiş.

4 Ekrem, Mehmet Ali ve Mehmet Ali Hilmiye (1999). *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Nazım – Nesir) 12 Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.58-61.

Onun üvey anası değil mi, adamın kızı Ayşe'ye çektireyim demiş. Bir ineği varmış. Bu ineği kestireyim de çektireyim demiş.

Onun ineğini kesmeye karar verdiği zaman, inek kızla konuşmuş:

— Benim kemiklerimi zayı etme göm! Gömersen sana çok faydası olur.

Kız ineğin kemiklerini götürüp gömmüş. O ailenin bir de horozu varmış. Horoz varmış, gelip kıza bir şeyler söylemiş.

Üvey anası öz kızını giyindirip kuşandırmış gezmeye götürürmüş. Babanın kızına büyük bir fiçıyı göstermiş:

— Bu fiçıyı biz gelene kadar gözyaşıyla dolduracaksın!

Dedikten sonra öz kızı ile çıkıp gitmişler. Ayşe kalmış, ağlamış, ağlamış...

O arada horoz gelmiş:

— Ne oldu, ne için ağlarsın? diye sormuş.

Kız:

— Niçin ağmayayım? Üvey anam bana büyük fiçıyı gözyaşıyla doldurmamı istedi. Ben o kadar gözyaşını nereden bulayım, demiş.

Horoz:

— Bunun için neden ağlarsın? Fiçının içine tuz koy, üstüne de suyu koy. Annen geldiğinde. “Ağladım ağladım fiçıyı doldurdum,” der söylersin, demiş.

Kız horozun söylediğini yapmış. Üvey anasının söylediklerini horozun yardımıyla yapmış. Böylece vereceği cezadan kurtulmuş.

Üvey anası kızını bir gün sonra çarşıya göndermiş. Şu bu almağa göndermiş. Kız gitmiş. Giderken kıza yolda bir Hızır Peygamber rast gelmiş:

— Kızım! demiş buna, beyaz suya gir de yıkan, beyaz olursun! demiş.

Kız:

— Beyaz olup ne yapayım, bana beyazlık neme gerek? demiş.

Hızır peygamber:

— Sen benim dediklerimi yap. Gerisini sonra görürsün demiş.

Bir de kırmızı su uzatmış:

— Bu kırmızı suyu yüzüne sür, demiş.

Kız almış. Bir de kara su uzatmış:

— Bunları da kaşına sür! demiş.

Sonuncusu kaş karası imiş. Kız Hızır Peygamberin söylediklerini yapmış. Taa güzel olup evine gitmiş.

Bunu gören üvey ana kıskançlığından ne yapacağını bilememiş. Öz kızın da göndermiş. Hızır peygamber ona da rastlamış:

— Gir de kara suda yıkan! demiş.

Kız girmiş kara suya ama kapkara olup çıkmış.

Üvey anası ile üvey kardeşi bunu kıskanmışlar. Kıskanıp kıskanıp durmuşlar. Şimdi biz buna ne yapalım? Bundan nasıl kurtulalım diye düşünümüşler.

O arada, bir padişahın büyük oğlu Ayşe'nin adını duymuş ve gelmiş.

Üvey anası:

— Yook! Ayşe'yi veremem. Fatma'yı veririm, demiş.

Çocuk:

— Yook! Ben Ayşe'yi isterim demiş. Ayşe'yle nişanlanmışlar.

Düğün edecekler ama üvey anası rahat durmamış. Ayşe'nin entarisini saklamış. Ayakkabılarını kaybetmiş, düğüne (kimseleri) çağırmaya gitmemiş. Doğru işler yapmamış. Öz kızını öne çıkarmış.

Ayşe neylesin? Ne yapsın? Varmış, derdini gömdüğü kemiklere anlatmış. Kemikler konuşmuş:

— Tez onu giyindirsin, kuşandırın düğüne yetiştirin.

Kız düğüne varmış, ama kimse bunu tanımamış. Padişahın oğlu da tanımamış. O, durmadan nişanlısını ararmış. (Kız giderken ayakkabısını düşürmüştü. Padişahın oğlu kızın ayakkabısını almış ve araştırmaya başlamış). Ne yapıp edip kızın kundurasının kime uyacağını araştırmış. Böylece kızın kundurası kimin ayağına uyarsa, onu alacağını! demiş. Nişanlısına ne olduğunu, nerde bulacağını bilmiyormuş.

Padişahın oğlu bu ayakkabıyı ev evden araştırıp bütün kızlara

ayakkabıyı deniyormuş. Bu kızların evine gelmiş. Üvey ananı Ayşe'yi tekne altına saklamış. Öz kızını çağırmış. Ayakkabı kızın ayağına uymamış.

Tam da padişahın oğlu evden ayrılacakken horoz:

— Kukkuri kuuk ! Kız teknenin altında yatar! diye bağırmış.

Tekneyi getirip açmışlar. Horozun dediği gibi teknenin altında Ayşe yamaktaymış. Ayakkabıyı Ayşe'nin ayağına giydirmişler. Ölçüp bakmışlar. Söylendiği gibi ayakkabı kızın ayağına tastamam uymuş.

Padişahın oğlu:

İşte! Benim aradığım kız, benim nişanlım bu, demiş.

— Kızın kolundan tutmuş, alıp götürmüş. Ondan sonra düğün başlamış. Toy düğün etmişler. Kızı alıp götürecekler. Ama üvey ana yine rahat durmamış. Gelin arabasına öz kızın da bindirmiş. Anasının planı büyükmüş. Yolda bir şeyler, birtakım şeyler yapıp Ayşe'yi yok etmek istemiş. Öz kızın gelin etmek istemiş. Ama “evdeki hesap çarşıya uymaz diye” bir söz var ya. Ondan böyle. Gelin alıcılar yolda üvey ananın çirkin, hem de yaramaz, arsız kızın arabadan düşürmüşler.

— Var! Git sen anana, demişler.

Kız arabadan düşmüş. Ağlayıp sızlaya evine varmış. Ayşe'nin kendi gelin olmuş.

İşte böyle olmuş, ahretlik ahretliğine kavuşsun.

PADIŞAH ÇOCUĞU İLE KÖSE⁵

(Özgün Metin)

Bir varmış bir yokmuş. Zamanın birinde bir padişah varmış. Padişahın bir çocuğu varmış. O çocuk günden güne büyümüş, delikanlı bir çocuk olmuş. Babası ona:

— Çocuğum, demiş, bir çuval buydayı al götür değirmene öğüttür de gel.

5 Osman Davut 1942 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, Fıntınamare (Başpınar) köyü / Dobruca: M. N. Önal arşivi, Derleme Tarihi:17.04.1993

Denemiş oğlunu bir iş yapabilecek mi diye.

— Giderim, demiş çocuğu. Sonra atmışlar kumlu bir torba buğday.

Babası:

— Bak oğlum, demiş, köselerle sakın arkadaş olma. Köseler insanları aldatır.

— Peki, diyi çocuk.

Padişah çocuğu çuvalla varmış değirmene. Gittiği değirmenci de köse imiş. Babasının sözü aklına gelmiş. Başka bir değirmene gitmiş. O değirmenci de köse imiş. Üçüncüsüne varmış, o da köse imiş. Değirmen kalmadı öğütem bu torbayo demiş. Köse:

— Hey arkadaş, kimlerden olursun, diyi. Ee bak diyi, Köse ikimiz de birer yalan söyleyecez senin yalanın kuvvetli gelirse bu torbayı dolu unla alacaksın. Yalanın eğer kuvvetsiz olursa torbayı kaybedecen.

— Tamam, diyi, sen anlat.

Köse:

— Benim babamın kırk tane atı vardı. Yolladı kıra, otlatmaya atları. Ben kırdan uyuyup kalmışım ağaç altında. Bir de kalktım atlar yok. Ben eve ağlaya ağlaya geldim. Babam beni dayakladı adam akıllı. Gittim tarlaya geriye atlara bakmaya. Ne bakayım bir kavak kökü buldum. O kavak köküyle gittim gittim. İstanbul'un orta yerinde büyük bir kavak, büyük bir kavak yapmış. Kırk at bu kavağının içinde otlayıp duruydu. Sonra aldım atları getirdim babama. Babam sevindi.

Sıra gelmiş padişahın çocuğuna. O da başlamış anlatmaya:

— Beni de babam yolladı arıları gütmeye. Gittim aldım arıları vardım kıra. Akşam oldu geldik. Saydım arıları iki tanesi eksik. Babam yolladı kıra. Git arıları bul getir diye. Gittim aradan bir gün geçti, iki gün geçti. Öğlen sıcağında bir herif benim arıları koşmuş pulluğa tarla sürüyü. “Ey arkadaş” dedim, sen bu arıları nereden buldun?” “Gelmişler dün bahçeye tuttum, koştum bunları pulluğa.” “Onlar benim dedim.” “Senin mi, al da git dedi.” Bir arının burnu yara olmuş. Çeviz yağı ile melhem yaptım sürüp arının burnuna attım gerisini. Attığım ceviz yağı da ceviz tohumuyla karışıkmiş. Düştüğü tarlada bir ağaç büyüdü. Sonra bu ağaç ceviz yaptı. Çocuklar ceviz düşürmek için taş, topaç atıyılar. Ağacın altı

oluyı büyük bir tarla. Güz vakti geldi, o tarlaya buğday ekim. Buğdaylar büyüdü. Nasıl biçsem dedim. Babam bana bir orak verdi. Vurdum omuzuma orağı. Gittim buğday biçmeye. Bir sefer biçtim, kaldım. Bir de baktım bir yaban domuzu. Domuz bana doğru gelmeye başladı. Orağı bir fiydırdım⁶, orağın sapı domuzun sırtına geldi. Domuz kaçtı orak biçti, domuz kaçtı orak biçti, domuz kaçtı orak biçti. Sonunda buğdayı topladım, aldım sana getirdim.

Köse:

— Al buyur gardaşım bir torba unum al da git, demiş.

PADIŞAH ÇOCUĞU İLE KÖSE⁷

(Aktarma Metin)

Bir varmış bir yokmuş. Zamanın birinde bir padişah varmış. Padişahın bir çocuğu varmış. O çocuk günden güne büyümüş, delikanlı bir çocuk olmuş. Babası ona:

— Çocuğum, demiş, bir çuval buğdayı al götür değirmene öğüttür de gel.

Denemiş oğlunu bir iş yapabilecek mi diye.

— Giderim, demiş çocuğu. Sonra atmışlar kumlu bir torba buğday, babası:

— Bak oğlum, demiş, köselerle sakın arkadaş olma. Köseler insanları aldatır.

— Peki, diyor çocuk.

Padişah çocuğu çuvala varmış değirmene. Gittiği değirmenci de köse imiş. Babasının sözü aklına gelmiş. Başka bir değirmene gitmiş. O değirmenci de köse imiş. Üçüncüsüne varmış, o da köse imiş. Değirmen kalmadı öğütem bu torbayı demiş. Köse:

— Hey arkadaş, kimlerden olursun, diyor. Ee bak diyor, köse iki-

6 Fıydırdım: fırlattım

7 Osman Davut 1942 doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, Fıntınamare (Başpınar) köyü / Dobruca: M. N. Önal arşivi, Derleme Tarihi: 17.04.1993

miz de birer yalan söyleyeceğiz senin yalanın kuvvetli gelirse bu torbayı dolu unla alacaksın. Yalanın eğer kuvvetsiz olursa torbayı kaybedeceksin.

— Tamam, diyor, sen anlat.

Köse:

— Benim babamın kırk tane atı vardı. Yolladı kıra otlatmaya atları. Ben kırdı uyuyup kalmışım ağaç altında. Bir de kalktım atlar yok. Ben eve ağlaya ağlaya geldim. Babam beni dayakladı adam akıllı. Gittim tarlaya geriye atlara bakmaya. Ne bakayım bir kavak kökü buldum. O kavak köküyle gittim gittim. İstanbul'un orta yerinde büyük bir kavak, büyük bir kavak yapmış. Kırk at bu kavağın içinde otlayıp duruyorlar. Sonra aldım atları getirdim babama. Babam sevindi.

Sıra gelmiş padişahın çocuğuna. O da başlamış anlatmaya:

— Beni de babam yolladı arıları gütmeye. Gittim aldım arıları vardım kıra. Akşam oldu geldik. Saydım arıları iki tanesi eksik. Babam yolladı kıra. Git arıları bul getir diye. Gittim aradan bir gün geçti, iki gün geçti. Öğlen sıcağında bir herif benim arıları koşmuş pulluğa tarla sürüyor. “Ey arkadaş” dedim, “sen bu arıları nereden buldun?” “Gelmişler dün bahçeye tuttum, koştum bunları pulluğa.” “Onlar benim dedim.” “Senin mi, al da git dedi.” Bir arının burnu yara olmuş. Çeviz yağı ile melhem yaptım sürüp arının burnuna attım gerisini. Attığım ceviz yağı da ceviz tohumuyla karışıkmiş. Düştüğü tarlada bir ağaç büyüdü. Sonra bu ağaç ceviz yaptı. Çocuklar ceviz düşürmek için taş, topaç atıyorlar. Ağacın altı oluyor büyük bir tarla. Güz vakti geldi, o tarlaya buğday ek-tim. Buğdaylar büyüdü. Nasıl biçsem dedim. Babam bana bir orak verdi. Vurdum omuzuma orağı. Gittim buğday biçmeye. Bir sefer biçtim, kaldım. Bir de baktım bir yaban domuzu. Domuz bana doğru gelmeye başladı. Orağı bir fıydırdım⁸, orağın sapı domuzun sırtına geldi. Domuz kaçtı orak biçti, domuz kaçtı orak biçti, domuz kaçtı orak biçti. Sonunda buğdayı topladım, aldım sana getirdim.

Köse:

— Al buyur gardaşım bir torba unum al da git demiş.

8 Fıydırdım: fırlattım

SAHA (YAKUT) MASALLARI

Mehmet Fatih KİRİŞÇİOĞLU * - Doğan ÇOLAK **

Saha (Yakut) Türkleri, Kuzey-Doğu Sibiryâ'da kendilerinin *Saxa Sire* (Yakutistan) dedikleri bölgede Rusya Cumhuriyetine bağlı 1,5 milyon nüfuslu bir Muhtar Cumhuriyet içinde 400 bin kişi olarak yaşamaktadırlar. Sahaların ana Türk kitlesinden bir başka Türk kavminin veya Moğol kavminin baskısı sonucu anayurtları olan Baykal Gölü'nün kıyılarından kuzeye bugünkü topraklarına göçmesi tahmini olarak 12. veya 13. yüzyıllardır. Bugünkü topraklarında sakin bir hayat tarzı sürerken ne yazık ki, Sahalar zorla 1638 yılında Rus hâkimiyetine girmişler ve bunun sonucu olarak da sosyal ve ekonomik açıdan hayat tarzlarında büyük değişiklik olmuştur (Kirişcioğlu 1997: 1558).

Saha Türkleri, dilleri, edebiyatları, inançları ve hayat tarzları açısından daima ilgi odağı olmuş, bilinenin aksine genel Türklük içinde, Türkiye dışında en çok araştırılan ve araştırılmaya devam edilen kavim olmuştur. Türkiye'de yapılan çalışmalar ise, çeşitli sebeplerle sınırlı sayıda kalmıştır. Yakutistan'ın 1632'de Ruslar tarafından işgaline kadar sahaların yazılı bir edebiyatları yoktu. Bunun yanında çok zengin bir halk edebiyatı malzemesine sahiptiler. Bu çok zengin folklor malzemesinden yazılı edebiyata geçiş ve bu malzemelerin kaydedilmesi ancak 1819-20 yıllarında Rus alfabesi esasında bir alfabeyle geçilince mümkün olmuştur. Ruslar bu alfabeyle Hristiyanlığı yaymak ve folklor malzemelerini derlemek için kullanmışlardır. Bu tarihî halk edebiyatı malzemesinin başında

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü. mfatihkr@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. dcolak@nevsehir.edu.tr

oloñxo adı verilen manzum destanlar gelir. Bu destanlar hep kahramanlarının adlarıyla anılırlar ve *oloñxohut* adı verilen özel anlatıcıları vardır. Diğer halk edebiyatı türleri: bılırgı *sehen* “efsane”, *kepseen* “hikâye, masal”, *üge*, *ostuoruya* “masal”, *algıs* “ilahî”, *ıria* “türkü”, *xohoon* “koşuk”, *kırustar* “beddualar”, *bilgeler* “inanişlar”, *ös xohoonnoro* “atasözleri”, *taabırinnar* “bilmeceler” dir³.

Tarihî dönemlerde bilhassa Rusların yaptığı çalışmalarda *oloñxo* adı verilen destanlarla masallar karıştırılmıştır (Duranlı 2010: 16, 17). Seroşevskiy yaptığı çalışmada *kepseen*’in gerçek Saha masalı, *ostuoruya* (Rs. İstoriya)’nın ise Sahalaşmış Rus masalı olduğunu belirtmiştir. Gerçekten de Rus masalları gerek kahramanları gerekse motifleri açısından kepsenlere sızmışlardır. Yine Seroşevskiy’e göre *kepseen* kısalığı çağdaşlığı ve konu basitliği, dilinin sade olmasıyla *oloñxolardan* ayrılmaktadır. *Oloñxo* gibi nazım tarzında söylenmez. Ancak pek çok masalın destanın içyapısıyla bağlantılı olduğu ve kahramanlarının benzerliği bilinmektedir. Bahadırların, güzel kızların, kuşların ve canavarların uçuşunun tasviri hep aynı kelimelerle benzer tarzda anlatılır. Mitolojik unsurlar *oloñxolarda* daha çoktur. Kelime Türk lehçelerinde *geple-/gepir-* “konuşmak, anlatmak” şeklinde görülen fiilin kökü olan *kep*’ten gelmektedir. *Kepsee-* “bir şeyi söylemek, anlatmak, hikâye etmek, ilan etmek, izah etmek” demektir. Bu fiilden *kepseen* kelimesi türetilmiştir (Seroşevskiy 1896: 572, Duranlı 2010: 17, Pekarskiy 1945: 478).

Ergis’e göre masallar gündelik hayat tarzı, aile bireylerinin psikolojisi, görüşleri ve idealleri üzerine görüş bildirmek için materyal olabilirler ama tarihî bir kaynak olarak incelenmezler. Mit ve efsaneden daha gerçekçi bir niteliğe sahiptirler (Ergis 1974: 212). Emalyanov’un sonradan Saha (Yakut) arşivinden derlenen notlarına göre başlangıçtaki Türk-Moğol ortak dönemine göre Saha masalları, görünüşe göre bazı bileşenlerini kaybetmiş olsalar da, masalların eski yapısını korumuştur. Olay örgüsü henüz hayalî dünya tarafından karmaşılaştırılmamış, karakterlerin eylem alanı belirsizdir, zaman anlatıda meydana gelen olayla

3 Daha fazla bilgi ve örnek metin için bkz: Yuriy Vasilyev-Fatih Kirişcioğlu-Gülsüm Killi, *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, Ankara: TDK Yayınları, 1996.

sınırlıdır. Hikâye, kurgulamadan yoksundur, ancak öğretici bir içeriğe sahiptir. Günlük peri masallarında, kahramanlar en alt sosyal tabakanın temsilcileridir, masalların uygulanmasının sanatsal yasaları, karakterlerin psikolojik durumunun ayrıntılı bir açıklaması üzerinde ayrıntılar üzerinde durmaya izin vermez. Bir peri masalındaki en önemli şey, harika olayların ortaya çıkmasıdır (Emalyanov 1889).

Sahaların masal anlatıcıları profesyonel değillerdir. Genellikle her meslekten yaşlı erkek ve kadınlar masal anlatabilir. Bu aynı zamanda geçmişten gelen kültür değerlerini aktarmada çok önemlidir. Çünkü geçmişte (hatta aynı zamana kadar) bir arada yaşayan ataerkil ailenin bütünleştirici rolünü de pekiştirir. Uzun süren dondurucu kış aylarında bütün aile yanan ocağın etrafında masalcıyı dinlerler. Duranlı, Ergis'e dayanarak masalcılara yaşlı ve muhtaç ihtiyaçların yani kumalaanların arasında rastlandığını, biraz giysi ve yiyecek karşılığında masal anlattıklarını belirtmektedir (Duranlı 2010: 20).

Rusların Saha bölgesine 1632'de gelip 1638 tarihinde iyice yerleşmesinden sonra bölgeye araştırma gezileri düzenlenmiştir. Bu gezilerde ilim adamlarının el yazılarıyla tuttıkları kayıt ve derlemeler Sahaların halk edebiyatıyla ilgili ilk çalışmalardır. Bunlar arasında ekipte G. Miller, İ. Gemelin ve Y. Lindenau'nun da bulunduğu 1733-1743 arasındaki II. Kamçatka Araştırma Gezisi, A. F. Middendorf'un 1842-1875 arasındaki bölgeye seyahati, R. Maale'nin 1854-1855 arasındaki gezileri önemlidir. Ancak ilk ilmî çalışma etnograf İvan Aleksandroviç Hudyakov'un 1867-1875 yılları arasında Verhoyansk'a sürgün olarak gelmesiyle başlamıştır. O, halk edebiyatının çeşitli türleri üzerine derleme yapmıştır. Ölümünden sonra basılan "Verhoyanskiy Sbornik" (1890) adlı eserinde masallardan örnekler vererek masalları üç grupta incelemiştir:

- a. Saha masalları,
- b. Verhoyansk bölgesi Sahalarındaki Rus masalları,
- c. Ruslardaki Rus masalları.

Diğer önemli araştırmacı meşhur Slovar Yakutskogo Yazıka "Yakut Dilinin Sözlüğü" yazarı Eduard Karloviç Pekarskiy'dir. Onun redaksiyonunu yaptığı hem kendi hem de diğer araştırmacıların derlemelerinin

bulunduğu “Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov” 1907-1911 yılları arasında üç cilt olarak yayımlanmıştır ve Saha halk edebiyatının ilmî anlamda derlenmesi ve değerlendirilmesine rehber olmuştur. Vastlav Leopoldoviç Seroşevskiy de diğerleri gibi sürgündür ve 1880-1892 yılları arasında Saha Yeri’nde kalmıştır. Dünyaca ünlü *Yakutı* “Yakutlar” adlı çalışmasında Sahaların kültürlerini ve yaşam biçimlerini derinlemesine incelemiştir. Bu çalışmada halk edebiyatı türleriyle ilgili ilk derli toplu çalışmalar verilmiştir (Kirişçioğlu 2016: 313, 314).

Sovyetler dönemindeki faaliyetler ise 1935 yılında P. A. Oyunskiy’in girişimiyle Saha SSC Halk Komiserleri Şurası bünyesinde Dil ve Kültür Bilimsel Araştırma Enstitüsü’nü kurmasıyla hızlanmıştır. Bu dönemde S. İ. Bolo, A. A. Savvin, G. M. Vasiyev, H. İ. Konstantinov gibi araştırmacılar derleme faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Vasiyev ve Konstantinov tarafından hazırlanan Saxa Noroudun Ayımnıta adlı esere masal metinleri de girmiştir. Enstitü, zaman içinde G. V. Ksenofontov’un 2500 sayfalık arşivini kendi fonlarına kazandırmıştır. Bu külliyatta 50 masal da yer almaktadır. 1947 yılında D.K. Sivtsev Saha Folkloru adıyla araştırmaya dayalı bir kitap yayımlar. Bu dönem içinde pek çok derleme ve yayın çalışması yapıldıysa da en ilmî ve düzenli çalışma G. U. Ergis’in birinci cildi 1965, ikinci cildi 1967 yılında Yakutsk’da basılan Yakutskie Skazki “Yakut Masalları” adlı eserdir. (Vasiyev-Çınar 1994: 37-39). Ergis’in bu çalışmasının birinci cildi hayvan ve büyü masallarını, ikinci cildi ise gündelik masalları içermektedir. Birinci ciltte 37 hayvan masalı ve 42 büyü masalı ikinci ciltte ise 52 gündelik masal metni bulunmaktadır.

Masalların Sınıflandırılması

Ergis’in çalışmasında uyguladığı ve bugün Saha akademik çevrelerinde kabul gören anlayışa göre masallar üçe ayrılır:

a. Gündelik masallar (Olox Cahax Ostuoruyalar): Bu masallar Ergis tarafından büyü masalından gündelik masala geçiş karakterli masallar olarak adlandırılmaktadır. Gündelik masallar, büyü ve hayvan masallarından farklı olarak toplumdaki bütün insanları konu olarak işlerler. Bu tür masallarda balıkçılar, köylüler, avcılar, şamanlar ve tüccarlar

bulunabilir. Bu masallarda da fantastik unsurlar bulunabilir fakat bu olay örgüsü içinde belirleyici bir rol oynamaz, kahramanın başarısını daha belirgin bir şekilde ortaya koymak için kullanılır. Gündelik masallarda zengin ile fakirin, aptal ve akıllının karşılıklı ilişkileri sevilen konulardır. Tabii ki emekçi sınıfın mücadelesi ve sosyal kötülüğün imhası da işlenen konular arasındadır. Karakterler arasında *Menik*, *Onogoçoon*, *Oloon Toloon*, *Bayılıat*, *Bert Ert*, *Bordo*, *Ebe* sayılabilir.

b. Hayvan Masalları (Xamsır Xaramay Tuhunan Ostuoruyalar): Masal türleri içinde en kısa hacimli olan türdür. Masal genelde tek bir epizottan oluşmaktadır. Hayvan masalının kahramanları tıpkı insan gibi konuşma yeteneğine sahiptirler. Konuşmanın yanı sıra insanların huylarını ve alışkanlıklarını da canlandırırlar. Karakterler arasında *saahıl* “tilki”, *ehe* “ayı”, *kuobax* “tavşan”, *ıt* “köpek”, *at* “at”, *börö* “kurt”, *xotoy* “kartal”, *tayax* “mus geyiği”, *turuya* “turna”, *bağa* “kurbağa” sayılabilir. Çok az hayvan masalında insan kahraman bulunmakla birlikte bunlar ikinci derece şahsiyettir ve örgü içinde kesinleştirici rolü oynamazlar. Bu masalların eğitici işlevleri daha ön plana çıkmıştır. Masallardaki tipler arasında ev hayvanları fazla bulunmaz.

c. Büyü Masalları (Alıptaax Ciktieleex Ostuoruyalar): Büyü masalları diğer masallardan farklı olarak dinleyiciyi gerçekte olmayan hayal ürünü bir ülkeye götürürler. Fakat gerçek dünyadan da kopuk değildir. Kahramanlar masalda büyülu nesneleri çok kullanmazlar. Genelde kendine duyulan güven ve aklını kullanma ön plana çıkar. Bu masallarda toplumun inanç sisteminde yer alan kötü ruhlar, alt ve üst dünya “Sh. Al-laraa/üöhe doydu”, *iççiler* “koruyucu ruhlar” gibi pek çok unsur yer alabilir. Büyü masallarında gündelik hayattaki bir konu çerçevesinde birlik içinde hareket edilerek kazanılan bir başarı da anlatılabilir. Masalın olay örgüsü karışık değildir, sade bir anlatıma sahiptir. Kahraman ve mekân olay örgüsüyle bağdaşıkır. Bu masallarda ana karaktere yardımcı, konuşma yeteneğine sahip hayvanlar yer alabilmektedir. Karakter arasında *Bayanay*, *Ontuoluk*, *bootur*, *iççi*, *ehe*, *uola*, *mogus*, *abaahı*, *kırcağas*, *emeexsin*, *oyuun*, *udağan*, *caxtar* sayılabilir (Duranlı 2010: 31-38, Ergis 1967: 215-230).

Kaynaklar

Duranlı, Muvaffak (2010). *Saha (Yakut) Büyü Masalları*, Konya: Kömen Yayınları.

Emelyanov, N. V. (1889). Erişimtarihi: 06.04.2021. <https://www.yakutskhistory.net/%D1%8F%D0%BA%D1%83%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5-%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B8/>

Ergis, G. U. (1965). *Saha Ostuoruyalara I*, Yakutsk.

_____ (1967). *Saha Ostuoruyalara II*, Yakutsk.

Kirişcioğlu, Mehmet F. (1997). “Sahalar (Yakutlar)”, *Yeni Türkiye-Türk Dünyası Özel Sayısı* 16, Ankara: YTSAM Yay., s. 1558-1560

_____ (1998). “Saha (Yakut) Türkleri Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı (Türkiye Dışı Türk Edebiyatları)*, c. IV, s. 501-512, Ankara: TKAE Yayınları.

_____ (2016). “E. K. Pekarskiy’in Slovar Yakutskogo Yazıka ‘Yakut Dili Lügati’ Adlı Sözlüğü ve Tashihi”, *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi I-4 2012*, Antalya (bası: Ankara, 2016), s. 313-319.

Komisyon (1993). *Yakutskiy Geoişeskiy Epos Kus Debeliye*. Novosibirsk: Nauka.

Pekarskiy, E. K. (1945). *Yakut Dili Sözlüğü* (Cilt 1). İstanbul.

_____ (1907-1930). *Slovar Yakutskogo Yazıka*, St. Petersburg-Leningrad: Akademiya Nauk.

Seroşevskiy, V. L. (1896). *Yakuti. Opit etnografişeskogo isslodovaniya*. St. Petersburg.

Vasilyev, Yuriy ve Mehmet Fatih Kirişcioğlu, Gülsüm Killi (1996). *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, Ankara: TDK Yay.

Vasilyev, Yuriy ve Ali Abbas Çınar (1994). “Yakutistan’da Folklor Faaliyetleri”, *Millî Folklor* 37-41, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Yakutskay, Nikolay Gavriloviç (2008). *Ostuoruyalar, Nomoxtor, Kepseenner, Sehen*, Haz. Yuriy İvanoviç Vasilyev-Cargıstay, Cokuuskay: Biçik.

SAHA (YAKUT) MASALLARINDAN ÖRNEKLER

KUOBAX KUTURUGA¹

(Özgün Metin)

Tukaam, kuobax tuoxtan kuturuga suox buolbutun en bileğın duo?.. Suox?! Oççoğó kepsiim. Kuobax kuturuga suox buolbuta kuttamsağıtтан ee.

Bılır Kuobax bert uhun, üçügey kuturuktaağa ebite ühü. Kini talax sutukatınan üüyen cie tuttan, ıal buolan olorbut. Cietin tuttarıgar, xalğanın is öttütten sabıllar gımmıt. “Cieber ıt kiireeri gınnağına, xalğammın is öttütten battıam” dien, ol kurduk oñostubut. Ampaarın aanın tas öttütten sabıllar gımmıt. “Kim eme ampaarbar kiirdeğine, tas öttütten xalğanı battıam” dien, ol kurduk oñostubut.

Aray birde Kuobax cietitten taxsan isteğine, xanna ere tıas tıahaa-bıt. Kuobax kuttanan çugurus gımmıt. Cietin xalğana sabıllan “lap” gına tüspüt da, Kuobax kuturugun töbötö aanıgar kıbıllan xaalbıt. Kuobax, kuttamsax muñnaax: “Ciem ihitten kim ere kuturukputtan xarbaata!” — dii sanaan, tuox baar küühünen innin dieki ıstammıt. Ol ıstanan, Kuobax kuturugun töbötün bıha tühen kebispit.

— Kebis, anı bu cieğe olorbotoxpuna söp buolsu, — dii sanaa-bıt. Onton ıla ampaarıgar oloror buolbut. Ol oloron, birde tahirıattan ampaarıgar kiiren isteğine, emiske tüspüt küüsteex tıal xalğanın saban “lip” gınnarbıt. Kuobax sordoox muñur töbölöx kuturugun ortotuttan kıbıttaran xaalbıt. Kuobax urukkutunaağar orduk kuttammit: “Ampaarım tahıttan kim ere kuturukputtan xarbaata!” dii sanaan, tuox baar küü-

1 Nikolay Gavriloviç Yakutskay (2008). *Ostuoruyalar, Nomoxtor, Kepseenner, Sehen*, (Yay. Haz.: Y. İ. Vasilyev-Cargıstay), Cokuuskay: Bıçık, s. 8-10.

hünen ampaar tügeğin dieki istammit. Ol istanan, kuturugun ortotunan bıha tühen kebispit. Kuobax kuturuga össö kılgaabit.

— Kebis, iti aanınan taxsıbappın, miigin sieri keteen turara buo-
luo, — dii sanaan, ampaarın tügex munnugunan cölö xahan taxsan, oy-
urga oybut.

Oyuurga taxsan ıtı olordoğuna, Ehe tiyen kelbit.

— Bu toğö itaatiñ, Kuobax? — dien, Ehe ıyıpıt.

— Cieleex ampaarbin bılcatan, sir xallaan ikki ardıgar munan
xaallım. Ehekeen, eyigin küüsteex diiller, kömüskee-xarıstaa! — dien,
Kuobax sordoox Ehetten kördöhör.

Onuoxa Ehe, ol-bu dieki körön baran, cohunnanan oloron eppit:

— Çe, Kuobax, itaama, kömüskehiem!

Eheleex Kuobax sülüges bıstınannar, Kuobax cietin bılcabıt tüö-
künü üüren tahaaraarı barbıttar.

Kuobax kuttanarın omunugar uñuox-uñuoxlara barı xalı-bosxo,
et-ete barıta ilibires buola titirii-titirii, Ehe kennitten batıhan ispıt.

Kuobax cietin tahıgar tuox da baar sibikite billibet ete. Ułaxannık
serenen cieğē kiirbittere, kim da suox ebit. Aray Kuobax kuturugun töbö-
tö aañña kıbıllan turtayan turara. Onu körööt, Ehe eppit:

— He-He, kim da suox ebit buolbat duo? Tuoxtan kuttammıkkı-
nıy?

Kuobax biligin da kuttammita aaha ilige. “Miigin sieri gımmıt
bağayı xanna ere turağın?” diebittii körö-körö:

— Ampaarbar kiiren istexpine kuturukputtan xarbaabıta. Onno
baara buoluo!

Ehe uonna Kuobax, sülügesterin örö tupputunan, ampaar aanıgar
tiyibitter. Körbüttē, Kuobax multuxxay kuturugun töbötö, aañña kıbıl-
lan, tıalga xamsaan teybeñnii turar ebit.

Kuobax kuttammıtın omunugar beyeleex beyetin kuturugun bı-
betex. Ehe kenniger saspıt, kuttammit kuolahınan:

— Kör, ampaar ihitten iliitin uunar buolbat duo?

Ehe, xarbaan ılaat, tardar. Ampaar aana seges gınar, Kuobax kuturugun bıhağahın sulbu tardan ılar.

— Pa, manna emie kim da suox ebit, — diebit Ehe.

Onton ıla Kuobaxtaax Ehe cukaaxtahan, buruo tahaaran, Kuobax cietiger ıal buolan olorbutter.

Aray biirde kiehe ohoxtorugar uot ottooru gimmittara, mastara barammit ebit. Ehe Kuobaxxa soruybut:

Tukaam, taxsaññın, mas sıhına bulan killer ere, uot ottunuoxput, küösteniexpit ete dii.

Kuobax, kuttana-kuttana, mas killere taxsan ihen, kuturugun toboğun aañña xaptarbit. Kuttanan, süreğe bitigirii tüspüt, xahıtaan náağınaabit:

— Ehe-e, ce siete, kuturukputtan xarbaata!

Onu isteet, Ehe aan dieki körbüte, aañña kıbillıbit Kuobax kuturuga xamsaan kuymañnırın: “Kuobağı tutan siebit bağayı, anı cieğe kiireeri gimmit!” dii sanaat, tünnüğünen tahirca oybut uonna buuta bıstarınan, muñura testerinen oyuurga tüspüt.

Kuttammit Kuobax, onu körööt, ıksaabıt, kuturugun tördünen bıha tühen kebisit da, Ehe kennitten oyuurga tebirmit.

Ce, iti kurduk, Kuobax kuttas buolan kuturuguttan meliybit uonna cie tutubat buolbut. Onton ıla Kuobax kün bugünüger dieri arbax mas annıgar kiiren utuyar ebit. Otton Ehe, aana sabıta suox arğax xastan, kılın ustata tahirca taxsıbakka utuyar idelemmit.

Oğoloor, kuttas dien onnuk.

TAVŞANIN KUYRUĞU

(Aktarma Metin)

Yavrucuğum, tavşanın kuyruğunun nasıl yok olduğunu biliyor musun? Hayır! O zaman anlatayım. Tavşanın kuyruğunun yok olması onun korkaklığından kaynaklanıyor.

Eskiden tavşanın çok uzun ve güzel bir kuyruğu varmış. Tavşan söğüt ağacının yumuşak kabuklarını örerek yaptığı evde yaşamış. Evini

yaparken kapısını içeriden kapanacak şekilde yapmış. “Evime köpek girmek isterse kapımı içerden kapatırım,” diye bu şekilde yapmış. Ambarın kapısını ise dışarıdan kapanacak şekilde yapmış. Herhangi biri ambarıma girerse kapısını dışarıdan kapatırım diye bu şekilde yapmış.

Bir gün tavşan, evinden dışarı çıkarken bir yerden bir tıkırtı duymuş. Tavşan korkup kaçmış. Evinin kapısı “tak” diye kapanmış ve tavşanın kuyruğunun ucu kapıya sıkışıp kalmış. Tavşan hem korkak hem de talihsiz: “Evimin içerisinden biri kuyruğumdan yakaladı,” diye düşünüp bütün gücüyle öne doğru atılmış. O öne doğru atılınca tavşanın kuyruğunun ucu kopup düşmüş.

Artık o evde yaşayamayacağını düşünmüş. O günden itibaren ambarında yaşamaya başlamış. Bir gün dışarıdan ambara girerken güçlü bir rüzgâr aniden kapıyı tak diye kapatmış. Zavallı tavşanın ucu kopmuş kuyruğu ortasından kapıya sıkışmış. Tavşan önceki olaydan daha fazla korkmuş. “Ambarın dışından birisi kuyruğumdan yakaladı!” diye düşünüp var gücüyle ambarın dibine doğru atılmış. O atılınca kuyruğu ortasından kopmuş. Tavşanın kuyruğu daha da kısalmış.

“Şimdi bu kapıdan dışarı çıkamam, beni orada bir şey bekliyor olabilir,” diye düşünüp ambarın dibindeki köşeden delik açıp çıkarak sıçraya sıçraya ormaya gitmiş.

Ormanda ağlarken yanına ayı gelmiş.

— Neden ağlıyorsun tavşan? diye sormuş ayı.

— Evimi ve ambarımı zorla aldılar, yerle göğün arasında şaşıp kaldım. Ayıcığım, senin için güçlü derler, bana yardım et, beni koru! diye zavallı tavşan ayıdan yardım istemiş.

Sonra ayı, sağı solu kontrol edip, kendinden emin bir şekilde cevap vermiş:

— Tamam, tavşan, ağlama. Sana yardım edeceğim!

Ayıyla tavşan ellerine birer sopa almışlar ve tavşanın evini gasp eden haydudu kovalayıp dışarı atmak için yola düşmüşler.

Tavşan, korkusundan kemikleri birbirine vurarak etleri tir tir titreyerek ayının arkasından gidiyormuş.

Tavşanın evinin etrafında hiç kimseden bir işaret yokmuş. Çok

sessiz bir şekilde eve girmişler, evde de kimse yokmuş. Ancak, tavşanın kuyruğunun ucu kapıya sıkışıp ağarmış bir şekilde duruyormuş. Onu gördükten sonra ayı:

— Ee, kimse yokmuş öyle değil mi? Neden korkmuştun?

Tavşanın korkusu henüz geçmemiş. Ayı:

— Sana saldırmak istedi dediğin yer neresi? demiş bakarak.

— Ambara girmek istediğimde kuyruğumdan yakaladı. Orada olmalı!

Ayı ile tavşan, sopalarını yukarı kaldırarak ambarın kapısına doğru ilerlemişler. Bakmışlar ki tavşanın başı kesik kuyruğu kapıda duruyor, rüzgârda hafif hafif sallanıyormuş.

Tavşan korkusundan kapıdaki kuyruğun kendi kuyruğu olduğunu fark etmemiş. Ayının arkasına saklanıp korkmuş bir sesle:

— Bak, ambarın içinden elini uzatan o değil mi?

Ayı, kuyruğu tutup çekmiş. Ambarın kapısını aralayıp tavşanın yarım kalmış kuyruğunu çekip almış.

— Bak, burada da kimse yok, demiş ayı.

Sonrasında tavşanla ayı ev arkadaşı olup ateşlerini yakıp tavşanın evinde birlikte yaşamaya başlamışlar.

Bir akşam ocaklarını yakmak istemişler, ama odunları bitmiş imiş. Ayı, tavşana görev vermiş:

— Yavrucuğum, dışarı çıkıp odun getirsene, ateş yakacağız, güveç pişireceğiz.

Tavşan korka korka odun getirmek için dışarı çıkarken kuyruğunun kalan kısmını kapıya kaptırmış. Korkup kalbi hızlı hızlı çarpmaya başlamış, bağırarak:

— Ayııı, beni götürüyor, kuyruğumdan yakaladı!

Bunu duyan ayı, kapıya doğru bakmış ve kapıya takılıp kalan tavşanın kuyruğunun sallandığını görünce:

— Tavşanı yakalayıp yemiş, şimdi eve girecek! diye düşünüp pencereden dışarıya atlamış. Bacağı kesilmiş, karnı delinmiş bir hâlde ormana gitmiş.

Korkan tavşan, ayıyı görünce telaşlanmış ve kuyruğu dibinden kopmuş bir şekilde ayının peşinden ormana gitmiş.

İşte böyle, korkak tavşan kuyruğunun tamamını kaybetmiş ve artık ev yapmaz olmuş. O günden bugüne kadar tavşan, çalı çırpının altına girip yatarmış. Ayı da kapısız inde yaşayıp kış boyunca dışarı çıkmadan uyurmuş.

Çocuklar, korkaklık işte böyle bir şey.

UCURĞAY-BAATIR²

(Özgün Metin)

Küöx kırıx ürdüger, süürükteex ürex attıgar, xatıñ çarañ ihiger erge balağan samnallan turar. Bu balağañña oğonńordoox emeexsin olorollar. Kiniler kıra saastarıttan Xara-xaan baayga xamnaççıttınan sılcallar. Xara-xaan baay ulaxan ooğuy oğus kurduk, aççıktır kihalğatıttan, sannıgar tañnar naadatıttan kini sitimer kiirbiti ölüör dieri xabalattan tahaarbat ete.

Emeexsin tañxaya kırcan, kıayan üleleebet buolbut. Oğonńoru Xara-xaan baay ikki kihi ületin tolottoron sorduura. Ol ereeri oğonńordoox emeexsin üleliir ülelerin ıaraxanıttan ıtaabattar, oğoloro suoğuttan, kiniler aattarın aattatar tuox da xaalbatıttan ıtahallar.

Aray biirde oğonńor xatıñ çarañın bıhınan sette uon sıl ustata tepsen tahaarbit ılıgın ustun cietiger kelen ihen ihitteğine, çuumpu kiehe xatıñ çarañ sebirdeğe telibireen — sibiginehen ererdii suugunuur, bert çugas kini urut xahan da istibetex kere kuolastaax çııçağa çırılıır. Oğonńor töhö da aççıgın, cietiger türgennik tiyen sınńanıan bağarbitın ihin, xatıñ çarañ sebirdeğin sipsihiite, çııçaax ırıata kinini abılaabit. Oğonńor, toxtoon, kere kuolastaax çııçağı köröörü kınastahar. Suox, çııçaax köstübet. Xata, çııçaax onnugar sür ulaxan ucırğay böltöyö sıtar. Kini ucırğayga tiyer. Ergiye xaaman körör. Emiske çııçaax da ıllaabat, xatıñnar da sebirdextere sipsispet buolan xaalallar.

“Bağar, lohuor oyuulaax çoroon ihit ońoron... Bağar, sıtı bıhiçça

2 Yakutskay (2008). age, s. 12-18

uga oñoron... Bağar...” — dien, oğonñor uohun ihiger tugu oñoruoğun barıtın aağan botuguruu-botuguruu, ucurğayı bihan ılbit.

Ulaxan, ıaraxan ucurğayga battatan, oğonñor bük tühen cietiger kiiren iherin körön:

— I-II, oğonñoor, tüöheybitiñ çaxçı ebit... Tuox gınaarı mannık ulaxan ucurğayı sügen ereydeniexxiniy? — emeexsine semelii tohuyar.

Oğonñor bu bulbut ucurğayıttan tugu oñoruoxtaağın bilere. Kini emeexsiniger eppit:

— En bihikki kennibitiger xaalar iççappıt suox. Bağar, min bu ucurğaytan tugu emeni oñoron, aappıtın aattatırı xaallarıam.

Emeexsin ucurğayı kelen, tula xaama sılcın oduulaha. Kini ölö sılayan kelbit oğonñorugar xasta da ergitteren körör. Uonna emiske ıtıhın oxsunan las gınnaran baran:

— Kör ere, oğonñoor, tugun ciktitey! Ucurğayıñ kılıl oğogo maarınnır dii... Bu ikki atağar dılı, bu iliilere, bu töbötö!

Oğonñor tugu da sañarbat. Sınńana, ahı tühen baran ucurğayın tańastaabitınan barar. Kini tugu oñoror bağalaagın bert sotoru oñoruox ete da, bokuoya suoğa. Künnete aayı Xara-xaan baayga ülelii barar. Üle-titten ere kellege suorbuta, kısıpta buolaaxtır. Oğonñor bu ucurğaytan oğonu uhammıta sette sıla tuolar. Ogo oğotunan ete buolan baran, ikki xarağa ere site oñohulla ilige.

— Ucurğaytan oğonu bihan oñordoxpuna: “Manna oğonñordoox emeexsin oloro sılcıbtıta. Ol beliete bu ucurğay ogo baar” diextere.

Ol ereeri oğonñor ucurğaytan bıhar oğotun site oñorbokko ere ölbüt.

Balağañña soğotox emeexsin ucurğaytan oñohullan ispit oğotunaan ikkieyeğın ere xaalaaxtır. Kini soğotoğuttan tehiyimine, ucurğay oğonu tańaska suulaan, xoonńun sılaahıgar ugan, biir tüün xonor. Ogo ıtaan marılır sańatıttan emeexsin uhuktar. Kini cikırgien ihin, ucurğay oğoto cińneex ogo buolan xaalbit. Aray oğotton itegehe ere dien — ikki xarağa suox.

Ogo ulaattar ulaatan barar. Ağıyax xonugunan buxatır küühe küüsteex süńken ulaxan kihi buolar. Kini, emeexsińne sirdete sılcın, tugu

bağarar oñoror, üleliir. “Emeexsin ölbüte buoluo, balağanın ilan tuhanıam”, — dien, Xara-xaan baay tiyen keler. Suox, emeexsin ölbötöx. Xata, kimneeğır üçügedik oloror. Buxatır kihi uollaax ebit.

— Emeexsien, en oğonñoruñ miexe iehin site üleleebekke ölon xaalbita. Ol ieskitin ülelelen kulu! — diir Xara-xaan.

— Xantan kelbit küöspünen üleliibiniy?

— Oççoğö uolgun ülelete ılabın! — Emeexsin ucırğay oğotun bılcıan, tutan ilce barallar.

Xara-xaan cono ucırğay kiihiexe: “Ucırğay- baatır” dien aat iñereller.

Ucırğay-baatır mas mastataarı gınnaxtarına, kuruñ tıağa sirdeen tahaaran, kuraanax mastarı tuttaran kebiheller. Kini onu kılıl iliitinen ültü kumalaan, mas mastır. Otton ot tieytäreeri gınnaxtarına, kebihiileex otu ikki sul tiit ürdüger tiere astaran baran, sostonon killetereller. Kini sılayar dieni bilbet sındaahınnaax, ucırğay saahın kurduk erilleğes iñiir-deex ebit.

Aray biirde Ucırğay-baatır xabalağa killebit, xandalını keterdi-bit Xara-xaan baayga ülelii sılcın, attıgar erien kıl ilhiirerin, xotoy kötör çanırgırın istibit.

— Bu tuox aydaanay? — Ucırğay-baatır ıyıtır.

Emiske aydaan uurayar. Sotoru soğus kini atağın attıgar tuox ere sıllar tıaha sırdırgır. Onu kitta teññe ürdüger xotoy kötör kuorsunun tıaha kuhuurar.

— Ucırğay-baatır, eyigin köhüppüppüt bert ör buolla. Soğotox en ere bihiği mökküörbütün bıhaarar kıaxtaaxxın, — dien sañanı ister.

— Kimneextergitiy? — Ucırğay-baatır ıyıtır.

— Min, — diir allarattan saña, — moğoybun... İhit min etiibin. Bert bıılır, min eder erdexpine, üöhee xallaañña tuox baarın köröörü, xaya ürdüger sılan taxsa sılcıbtıtağım. Xallaañña tuox da üçügey baarın bul-batağım. Xata, kuhağana elbeğe. Kün uota bıha siire, xanna da kihi du-uhatın uoskutır siikteex xaraña sire dien suoğa. Min utatan ölbötögüm ere. Onno xaya ürdüger üs simıt sıtarın bulan, ölüöm duo, tehemmin, utaxpın xannarbitim. Ol simıttar sıppıt sirderiger kiiren sınanaarı sıtar-

bin ağay kitta, bu xotoy kelen, min ürdüber tüspüte. Tuoxtan kini miexe öhürerin kün buginüger da dieri bilbeppin.

Sonno tuta üöhetten xotoy sañata çañırğaabıta:

— İhit min eterbin, ütö kihi! Min, xorsun bihılaax xotoydor ay-maxtarın ükseteeri, oçuos taas oroyugar üs kömüs sımıttı uurbutum. Bi-irde uyabar tönnön kelbitim, üs sımıppın uulaan baran, uyabar kiiren, bu moğoy siciñ sitara. Oğolorbun sieteleen baran, min kiniexe toğö öhür-büppün bilbet buola satır.

Moğoy uonna xotoy emie mökkühen, oxsuhan barallar. Onu isten, Ucurğay-baatır eppit:

— Miexe körör xaraxta ağalıñ, min ehigi mökküörgüt cüülün bıhaarıam!

— Ağalıam! — dien, moğoy ihiirer sañata allarattan ihiller.

— Ağalıam! — dien, xotoy çanırgır sañata üöhetten ihiller.

Ucurğay-baatır ör duu, ötör duu köhüppütün kim bilie baaray. Atağın annıgar ot tıaha sırdırgır uonna moğoy sañata:

— Töñköyön kulu, xarax ugan bieriexpın! — diir. Ucurğay-baatır, saahın tuxarı aan doydu aylığatın keretin kördörbün dien bağarbit sanaata tuolaarı gımmıttın üören, töbötün töñkötön bierer. Moğoy kini xarağın onnugar tuox ere simnağastarı ugutalıır. Sonno tuta Ucurğay-baatır xallaan dieki xayıhan körbüte: xabıs-xaraña xallaantan, kıp-kıhl kün körön oñoyon turar. Sir ürdün körbüte: barı-barıta büdüö-badia kurduk köstör.

Ucurğay-baatır körbütütten ihiger olus keleyer.

— Toğö mannık xarañanı, tuman kurduk doydunu, con xaygırıy? — dien, moğoyton ıyıtır.

— Kırıcı eteğın, — ihiiren ererdii moğoy sirciginiir. — Künüskü kün sırdıgar tuox da üçügey suox... Otton tüün körüöñ, barı-barıta kere, üçügey buoluo!

Ucurğay-baatır, sanaarğaan, tugu da sañarbat. Öskötö tüün künüsküteeğér orduga buollar, toğö con tüünün utuyuoxtar etey? Kini iti sanaatın moğoyton ıyıtır.

— Con tılın iteğeybet buol! Con, möltöx buolannar, tüüntən kut-

tanallar. Tüün küüsteexter künnere. Baabırdar, mocugular, xaxxannar, tülürbexter — barı tüünün utuybattar.

Xarax ağalan bierbitin ihin Ucurğay-baatır maxtanıan innine, kini ürdünen xotoğoy tıaha kuhuurar.

— Me, ıl bu xarağ! — dien, xotoy sañata çañıyar.

Ucurğay-baatır xotoy ağalan bierbit xarağın ılan körör. O-o, cik-titien, keretien! Kini sir küöx kırsın, xallaan kere çağılın, kün sırdığın körör.

Kini xotoygo uonna moğoygo xarax ağalan bierbitterin ihin maxtanar.

— Biligin üs xonukka sınñanıñ. Min aan doydunu keriyen, öy-sanaa bulan, cüülgütün cüüllüöm.

Xotoy kıray mañan xallaañña örö kötö turar, otton moğoy sıtigan mastaax, tüünükteex buordaax siikteex sirge sılan unñuluñnuur.

Ucurğay-baatır toyonugar Xara-xaan baayga kiirer. Ol kiiren, bili moğoy bierbit xarağınan körbüte: toyono kihi kiene ütöte buolan köstör. Kiniexe üöre-kötö sılcır connor keleller. Toyonnoro kinileri toto ahatar, maanılır.

“Toğo bihigi toyommutun con atağastabıllaax, battabıllaax dien sañararı?” — dii sanır Ucurğay-baatır.

Anı kini xotoy bierbit xarağınan toyonun Xara-xaanı körör. Xara-xaan baay oburgu ürdük olopposko ittan oloron, aaspit-tuorbut con itaan-soñoon kelerin, bert kıranan meñieleen ahappıta buola tühen baran, uña iliitiger tutan oloror kimñıtınan sırbatalaan ülelete, üürtelii oloror ebit.

Ucurğay-baatır xotoydoox moğoyton xayaların buruyduon biligin da bilbet. Kini sanaa bulaarı, cüülün tobulaarı oyuurga kiiren baran ispit. Emiske atağın annıttan kırcağas oğonñor sañata:

— Tuox sanaatıgar-onootugar ıllardıñ, ütöken buxatır? — diir.

Kim kinini kıtta kepseterin körö satır da, Ucurğay-baatır kimi da bulbat. Ayağalı sataan:

— Kim miigin kıtta kepseteğiniy? — dien ıyitar. Aray itini ıyitaat, öydöön-cüülleen körbüte, atağın attıgar telley sağa kırakıy cie turar ebit.

Cie aanıgar sirinen sohulla sılcar bitıktaax, xaar mañan battaxtaax, tiñ uorğatın tiriite sañıyaxtaax, örögötün tiriite istaannaax, battağa bergeheleex, ilin tıha ütülükteex, kelin tıha eterbesteex oğonńor turar.

Ucurğay-baatır oğonńoru kitta kepseteeri töñköyön baran:

— Kim dien aattaax kırcağas buolağını? — diir.

— Ütüöge barıtıgar sübehit, sir tünńuge Seerkeen-sehen oğonńor-bun. Üçügeyi ońoruoxxon bağarar buollaxxına — sübehit buoluom, otton kuhağanı ońoror bağalaax buollaxxına — sütünöm. Tugu da miigitten kisteeme, kepseen kulu!

Ucurğay-baatır onno moğoy uonna xotoy mökküörderin tuhunan kepseen bierer. Seerkeen-sehen oğonńor, sanaarğaabit kurduk, bitıgın tarbanar uonna eter:

— Ol mökküör baarın istibitim bert ör buolla.

— Miigin cüüllee diiller. Xayalara buruydaağın bıhaara satı sıl-cabın.

— Min onu en cüüllüöxteexxin emie bilebin. En ületten üöskeebit buxatırğın. İs süreğini tugu sanırınan bıhaarıaxtaaxxin. Eyigitten uratı kim da onu bıhaarıa suoğa. Il, bu min sıtı kılıs boloppun, — diet, Seerkeen-sehen oğonńor buxatır bolotun uunar.

Ucurğay-baatır, bolotu ılan, örö uunan körör. Buxatır bolotun bierbitiger, Seerkeen-sehen oğonńorgo maxtanaarı körbüte, balağan da suoğa, oğonńor da köstübet ete.

Ucurğay-baatır ülespit sirderiger tiyen keler. Kinini xaya-saxxa moğoy uonna xotoy köhüten olorolloro.

Cüül cüülleeri, Ucurğay-baatır uña öttüger xotoy ağalbit, xañas öttüger moğoy ağalbit xaraxtarın uktar.

— İstiñ min bıhaarıbın! Moğoy, sırdığı xaraña, battalı ütüö ońoron kördörö satır ebikkin. Ol ihin xorsun sürextex xotoy üs kömüs sımıtın uulaabıkkın. En ol buruyun ihin, sir kere nuuruttan simeliyie x tustaaxxin! — Ucurğay-baatır sıtı kılıs bolotunan moğoyu sırbatar. Kini moğoy kıl erge tiriitin bıha daybaabit. Xotoy, onu körön:

— Moğoy alıs elbex albastaax. Kinini türgennik sataan ölörüñ suoğa. Xaraña battaltan kihi aymağı bıhıaxxin bağarar buollaxxına,

mantan antax min bierbit ere xaraxpınan tuhanar buolaar. Oççoğö ere atağastabilı-battabilı taba körüöñ! — İti kurduk sübeleen baran, xotoy kıl kıray mañan xallaañña öro kötö turbut.

Ol kün ten ıla ületten üöskeebit könö öydöox, ıraas sürextex Ucurğay-baatır aan doydı ürdünen, Seerkeen-sehen bierbit sıtı kılıs bolotun tupputunan, xotoy xarağınan körön, atağastabilı-battabilı bulan suox gınaarı barbita ühü.

UCURĞAY BAATIR

(Aktarma Metin)

Yeşil çimenlerin üstünde, hızlı akan nehrin altında, kayın ormanının içinde eski, harabe bir kulübe varmış. Bu kulübede yaşlı bir adamla kadın yaşarmış. Onlar küçük yaşlarından beri zengin Xara Xaan'ın yanında çalışırlarmış. Zengin Xara Xaan koca bir örümcek gibi, açlık ve giyinme ihtiyacından onun ağına düşen kimsenin köleliğini ölene kadar bitirmezmiş.

Yaşlı kadın iyice ihtiyarlamış, çalışmaya gücü yetmez olmuş. Zengin Xara Xaan yaşlı adama iki kişinin işini yaptırıyormuş. Fakat yaşlı adamla kadın çalıştığı işlerin ağır olmasından ağlamaz, çocukları olmadığı için, onların adını devam ettirecek birisi kalmadığı için ağlarırmış.

Bir gün yaşlı adam, kayın ormanının kenarından yetmiş yıl boyunca ayaklarıyla çiğneyerek oluşturduğu patikadan evine giderken sessiz gecede kayın ağacının yaprakları sallanıp fısıldaşır gibi hışırdıyor, çok yakınında onun daha önce hiç duymadığı güzel sesli bir kuş ötüyormuş. Yaşlı adam biraz acıktığı için evine hızlıca gidip dinlenmek isterken kayın ağacının yapraklarının fısıltısı ve kuşun şarkısı onu büyülemiş. Yaşlı adam durup güzel sesli kuşu görmek için etrafa bakmış. Yok, kuş görünmüyormuş. Fakat kuşun yerine çok büyük, oldukça kalın bir ucurğay³ görmüş. O ucurğayın yanına gitmiş. Etrafını gezip bakmış. Birden

3 Kayın özdeğinin (sakının) köküne yakın yerinin kalınlaşması ve orasının malum biçimsiz şekli. Aynı zamanda erkek lakabıdır (Pekarskiy 1945/10, s. 15).

kuş ötmez, kayın ağacın yaprakları da fısıldamaz olmuş. “İster lohuor⁴ otu süslü kırmızı kadehi yap, ister keskin bir bıçağa sap yap, ister...” diye yaşlı adam ne yapacağı hakkında mırıldanırken ucuğayı kesip almış.

Yaşlı adamın tesadüfen bulduğu büyük ve ağır ucuğayı eğerek evine getirdiğini gören yaşlı kadın:

Hey, yaşlı adam, bunadığın belli. Ne yapmaya bu kocaman ucuğayı yüklenmiş kıvranıyorsun? diye kınayarak onu karşılamış.

Yaşlı adam bu ucuğaydan ne yapacağını biliyormuş. O karısına söylemiş:

— Senle benden sonra neslimizi devam ettirecek kimse yok. Belki ben bu ucuğaydan bir şey yapıp adımızı devam ettiririm.

Yaşlı kadın ucuğayın yanına gelip etrafında yürüyüp ona bakmış. Yorgunluktan ölmüş olan yaşlı adama birkaç defa ucuğayı çevirttirip bakmış. Birden avucuyla vurarak şak diye ses çıkartıp:

— Baksana yaşlı adam, bu bir mucize! Ucuğayın yeni doğmuş bebeğe benziyor. Bu iki ayağı gibi, bu elleri, bu kafası!

Yaşlı adam hiçbir şey söylememiş. Dinlenip yemeğini yiyerek ağacı yontmaya başlamış. O, yapacağı şeyi yapmaya çok istekliymiş ama huzursuzmuş. Her gün zengin Xara Xaan’ın yanında çalışıyormuş. Her işten döndüğünde yontup kesiyormuş. Yaşlı adamın bu ucuğaydan çocuğu meydana getirmesi yedi yıl sürmüş. Çocuğun vücudu meydana gelmiş ancak iki gözü henüz yapılmamış.

— Bu ucuğayı yontup çocuğu yaptığında “Burada yaşlı adamlar yaşlı kadın yaşıyorlarmış. Bunun delili de bu ucuğay çocuktur” diyecekler.

Fakat yaşlı adam, ucuğayı yontup hazırladığı çocuğu tam olarak bitiremeden ölmüş.

Kulübede geriye yaşlı kadınla ucuğaydan yapılmış çocuk kalmış. Bir gece, yalnızlıktan canı sıkılan kadın, ucuğay çocuğu kundaklayıp kolunun altına, sıcağa sokup yatmış. Çocuğun ağlayıp feryat edip

4 Yavşan otu, çibani otu, oğlan otu, at teresi, misk otu ve yara otu gibi çeşitli isimlerle bilinen bir çeşit bitki. Türkçe karşılığı yaygın olarak bilinmediği için orijinal haliyle verilmiştir.

haykırmasıyla yaşlı kadın uyanmış. O, ucurğay çocuğun canlı bir çocuk olmasına şaşırıp kalmış. Ancak çocuk eksikmiş, iki gözü yokmuş.

Çocuk büyüüp gelişmiş. Birkaç gecede bahadır gibi güçlü, oldukça iri biri olmuş. O, yaşlı kadına yardım ederek bütün işlerini halledip çalışmış.

Bir gün “Yaşlı kadın ölmüştür herhalde, kulübesini alayım” diye zengin Xara Xaan çıkıp gelmiş. Hayır, yaşlı kadın ölmemiş. Hatta herkesten daha iyi yaşıyormuş. Bahadır bir oğlu varmış.

— Yaşlı kadın, senin yaşlı adam bana olan borcu karşılığında yeterince çalışmadan ölüp gitti. Onun borcuna karşılık sen çalışacaksın! Demiş Xara Xaan.

— Hangi gücümle çalışacağım?

— O zaman oğlunu çalıştırmak için alırım! Yaşlı kadının ucurğay çocuğunu zorla alıp tutup götürmüşler.

Xara Xaan’ın yanındakiler ucurğay insana “Ucurğay Baatır” diye ad vermişler.

Ucurğay Baatır’ı ağaç kesmeye gönderdiklerinde çalı çırpıyı topraktan toplayıp kuru ağaçları bir tarafa dizdiriyorlarmış. O, onları çıplak elleriyle kırıp ağaçları kesiyormuş. Ot taşımaya gönderdiklerinde yığılmış otu, iki parça karaçamın üzerine gelişi güzel atıp sürükleterek taşıyorlarmış. O yorulmak nedir bilmez, kuvvetli, ağacın toprak üstündeki kökü gibi kıvrımlı ve dayanıklıymış.

Bir gün Ucurğay Baatır, kendisini köleleştirip prangalıyan zengin Xara Xaan’ın yanında çalışırken altından geçen bir yılanın ve uçan bir kartalın sesini duymuş.

— Bu ne gürültüdür? diye sormuş Ucurğay Baatır.

Birden gürültü kesilmiş. Hızlıca onun ayağının altından bir şeyin sürünme sesi duyulmuş. Bu ses ile aynı anda kartalın kanadının sesi işitilmiş.

— Ucurğay Baatır, seninle en son görüşmemizden sonra çok zaman geçti. Bizim kavgamızı sadece sen bitirebilirsin, diye bir ses duymuş.

— Kimsiniz? diye Ucurğay Baatır sormuş.

— Ben, demiş aşağıdan gelen ses, yılanım. Dinle benim sözümü. Çok eskiden, ben gençken, gökyüzünde ne olduğunu görmek için dağa sürünerek çıktım. Gökyüzünde herhangi iyi bir şey bulamadım. Fakat kötü şey çoktu. Güneş ışınları delip kesiyor, hiçbir yerde insanın ruhunun ferahlayacağı nemli, gölge bir yer yoktu. Susuzluktan öldüm. Orada kayanın üzerinde üç yumurta bulup, öleceğim ya, delip içerek susuzluğumu giderdim. Bu yumurtaların bulunduğu yere dinlenmek için girmemle birlikte bu kartal gelip benim üstüme indi. Neden bana kızdığını o günden beri bilmiyorum.

Tam orada yukarıdan kartalın sesi duyulmuş:

— Dinle benim sözümü, iyi insan! Ben cesur görünüşlü kartal soyunu çoğaltmak için kayanın başına üç gümüş yumurta koydum. Bir ara yuvama dönüp geldiğimde üç yumurtamı içen bu sefil yılan yuvama girmiş yatıyordu. Çocuklarımın hepsini yiyip benim ona neden kızdığımı bilmediğini söylüyor.

Yılan ve kartal tartışıp dövüşmeye başladılar. Bunu duyan Ucurğay Baatır:

— Bana gören gözler getirin, sizin aranızdaki sorunla ilgili karar vereyim!

— Getireceğim, diyen yılanın sürünme sesi aşağıdan duyulmuş.

— Getireceğim, diyen kartalın sesi yukarıdan duyulmuş.

Ucurğay Baatır'ın uzun süre mi kısa süre mi beklediğini kim bilebilir. Ayağının altında ot hışırdamış ve yılan konuşmuş:

— Bana doğru eğil, gözü takacağım! demiş. Ucurğay Baatır, ağacın toprak üstündeki kökü olarak yaşadığı sürece dünyanın, tabiatın güzelliğini görmek istemiş ve bu düşüncesi artık nihayete ereceği için sevinip başını eğivermiş. Yılan onun gözünü yavaşça yerine takmış. Tam orada Ucurğay Baatır gökyüzüne kadar etrafa bakmış: çok karanlık gökyüzünde kıpkızıl güneş açık bir şekilde duruyormuş. Yere bakmış, her şey alacakaranlık gibi görünüyormuş.

Ucurğay Baatır gördüklerinden çok iğrenmiş.

— Neden böyle karanlık, duman gibi dünyayı insanlar övüyor? diye yılanı sormuş.

— Doğru söylüyorsun, yılan ısıklık gibi ses çıkarmış. Gündüzki güneşin parlaklığı gibi iyi değil. Fakat gece göreceksin, her şey güzel, iyi olacak.

Ucurğay Baatır üzülüp hiçbir şey söylememiş. Eğer gece gündüzden daha iyiye, niçin insanlar geceleri uyuyorlar? O, bu düşüncesini yılanı sormuş.

— İnsanların sözüne güvenme! İnsanlar güçsüz oldukları için geceden korkarlar. Gece, güçlülerin günüdür. Kaplanlar, baykuşlar, puhular, tüylü ayaklı baykuşlar, bunların hiçbiri gece uyumaz.

Gözü getirdiği için Ucurğay Baatır teşekkür edecekken onun üzerinden kartalın sesi duyulmuş.

— Hey, al bu gözü! diye kartalın sesini duymuş.

Ucurğay Baatır, kartalın getirdiği gözü alıp bakmış. Şaşırmış, çok güzel görünüyormuş! Onunla yerin yeşil çimenini, göğün güzel parlaklığını, güneşin ışıltısını görmüş.

O, kartala ve yılanı göz getirdikleri için teşekkür etmiş.

— Şimdi üç gece dinlenin. Ben yeryüzünü dolaşıp, akıl fikir alıp kararımı vereceğim.

Kartal, uzak beyaz göğe doğru uçmuş, fakat yılan çürük ağaçlı, küflü nemli topraklı rutubetli yere sürünüp gitmiş.

Ucurğay Baatır, efendisi zengin Xara Xaan'a gitmiş. O içeri girdiğinde, az önce yılanın verdiği gözle bakmış: Efendisi saygın, kibar olarak görünüyor. Ona mutlu mesut insanlar geliyor. Efendisi onları yedirip saygılı bir şekilde davranıyormuş.

Neden bizim efendimiz hakkında insanlar kırıncı, zulmeden birisi olarak konuşuyorlar? diye düşünmüş Ucurğay Baatır.

Şimdi de kartalın verdiği gözle efendisi Xara Xaan'a bakmış. Zengin Xara Xaan oldukça büyük bir sandalyeye çıkıp oturmuş; acıkmış, zayıflamış insanlar ağlayıp sızlayarak gelenlere çok az bir yemek verip, sağ eliyle tuttuğu kamçısıyla vurarak çalıştırıp sağa sola koşuşturarak oturuyormuş.

Ucurğay Baatır, kartalla yilandan hangisini suçlayacağını hâlâ

bilmiyormuş. O fikir edinmek, kararını vermek için ormana gitmiş. An-sızın ayağının altından yaşlı adam:

— Hangi üzücü düşüncelere daldın, iyi bahadır? demiş.

Kimin onunla konuştuğunu görmeye çalışmışsa da kimseyi gö-re-memiş Ucurğay Baatır. Boşluğa konuşur gibi:

— Kim benimle konuşuyor? diye sormuş. Onu biraz araştırmak için sağa sola bakarak anlamaya çalışmış. Ayağının altındaki mantarın kenarında küçücük bir ev varmış. Evin kapısında yerde sürüklenerek yü-rüyen bıyıklı, kar beyazı saçlı, sincabın sırt derisinden yapılmış mantolu, karın derisinden yapılmış pantolonlu, tüylü şapkalı, ön ayaklarının deri-sinden yapılmış eldivenli, arka ayaklarının derisinden yapılmış şapkalı yaşlı bir adam varmış.

Ucurğay Baatır yaşlı adam ile konuşmak için eğilerek:

— Senin adın nedir ihtiyar? demiş.

— İyilerin rehberi, yaşlı bilge Seerkeen Sehen'im. İyilik yapmak istediğinde rehber olurum, fakat kötülük yapmak istediğinde ortadan kaybolurum. Benden hiçbir şey gizleme, konuş haydi!

Ucurğay Baatır orada yılan ve kartalın sorununu anlatmış. Yaşlı Seerkeen Sehen üzülmüş gibi bıyığını kaşımış ve konuşmuş:

— O sorunu çok daha önce duymuştum.

— Benim bu sorunla ilgili karar vermemi istiyorlar. Hangisinin suçlu olduğunu ilan etmeye çalışıyorum.

— Ben senin bu konuda karar vermen gerektiğini biliyorum. Sen emekle yaratılmış bir bahadırsın. Kalbinin sesiyle karar vermelisin. Sen-den başka kimse bu konuda karar veremez. Al, bu benim keskin palam, diyerek yaşlı Seerkeen Sehen bahadır palasını ona vermiş.

Ucurğay Baatır palayı alıp bakmış. Bahadır palasını alınca yaşlı Seerkeen Sehen'e teşekkür edecekmiş ancak kulübe de yaşlı adam da görünmez olmuş.

Ucurğay Baatır sözleştikleri yere gelmiş. Onu bir süredir yılan ve kartal gözleyip oturuyormuş.

Kararını açıklamak için sağ tarafa kartalın getirdiği, sol tarafa yılanın getirdiği gözü koymuş.

— İştin benim kararımı! Yılan, aydınlığı karanlık, zulmü iyilik gibi göstermeye çalışıyor imişsin. Bu yüzden cesur yürekli kartalın üç gümüş yumurtasını içmişsin. Sen bu suçun için, yerin güzel yüzeyinden mahrum kalacaksın! Ucurğay Baatır, keskin palasıyla yılanı dövmüş. Yılanın eski derisini kesip çıkarmış. Bunu gören kartal:

— Yılan haddinden fazla hilekâr. Onu hızlıca öldürmeyeceksin. Kara zulümden insanoğlu kurtulduğunda, o günden itibaren benim verdiğim gözü kullan. İşte o zaman eziyeti, zulmü doğru bir şekilde göreceksin! İşte böyle konuşan kartal, yüksek beyaz göğe doğru uçup gitmiş.

O günden beri emekle yaratılmış doğru akıllı, temiz yürekli Ucurğay Baatır, dünya üzerinde Seerkeen Sehen'in verdiği keskin palayı elinde tutup kartalın gözüyle bakıp eziyeti, zulmü bulup yok etmeye gitmiş imiş.

EHE OĞOTUN EREYDEEX SIRIITA⁵

(Özgün Metin)

Sıır sireyiger, küöx ot bühıgar, kırakıy ürex attıgar ehe oğoto iyetin kıtta arğax ihiger olorbuta.

Saaskı biir kün iyete as ağala arğağın ihitten taxsıbıta. Ehe oğoto, iyetin köhüteritten tehiyimine, arğaxtarın tahıgar tuox tıas-uus baarın barıtın ihillii satır. İyete sotoru ergillen kiirbet. Ehe oğoto olus aççıktır. Arğağın tahıgar tuox baarın körö ilige. Oyuur üünerin, küöx ot baarın, kereçeen ürüye süürderin bilbete. Xantan itini biliey, törüöğütten ıla biirde da arğağın ihitten taxsa ilige. Ol kurduk ihilleen çöröñnüü olordoğuna, arğax ürdüger üüner tiit labaatıgar oloron, talax çıñağağa ıllaan çıırılatar. Ol ırıa ehe oğotugar ihiller:

Toğö-toğö-toğö,

Toğö arğaxxar

5 Yakutskay (2008). age, s. 20-24

Sı-ta-ğı-ı-n?

Tağıs manna, eheçe-en,

Tap-tıır, as-kı-ı-n

A-ha-tı-a-a-m!

“Taxsabin duu?” dien iyetitten ıyıtıan, iyete kele ilik. Ehe oğoto ahıan olus bağarar. İti kim kinini ıñırarın, ahataarı gınarın bilbet. “Taxsabin duu, suox duu?” dien, bert ör sanaargıır. Onton arğagıttan bıgan, kim kinini ıñırarın körüön bağarar.

Ehe oğoto, iyete arğagıttan taxsar suolun batıhan, kuttana-kuttana, sılan ispit. Sotoru soğus arğagın aanınan sırdık köstör. Xarağa saatan, bıhıta simiriñneen ılar. Ör soğus toxtoon sıtar. İhilleen körör: talax çıçağa ıllır. Ol ırıata ehe oğoto ihitteğine: “Ahatıam, tağıs!” — dien ıñırarga dılı. Sırdıkka xarağa üörener. Arğagın ayağar kelen, öñö-yön, tahırcanı körör. Bılıta suox xallaantan kün uota sakkırı toxtu turar. Ot küöx öñnöx. Onno-manna sibekkiler teteren köstöllör. Ehe oğoto, kuttammıttı tuttan, arğagıttan taxsar. Küöx otu bappağayınan imeriyen körör, xap-xara munnunan sillaan ılar. Ol oloron ihitteğine, kini ürdüger talax çıçağa ıllır:

Toğotoğoto turağın?

Kel manna, segeriem,

Kündü-lü-ö-m!

Ehe oğoto üöhe olootoon körör. Ürdük-ürdük tiit mutugar kırıkıy, saharxay tüösteex çıçaax oloror uonna xaydax ere kinixe toñxoñ-nuurga dılı gına-gına, ıllır:

Toğotoğoto, eheçeen,

Manna kelbekke oloroğun?

Kel manna, segerçeen,

Ahatıa-a-am!

Ehe oğoto, çıçaax kırık ahataarı ıñırar buollağa dii sanaan, tiikke tiier, xatırığın sillaan körör uonna tıñırxatarınan xataastan çarbaçıhar. Kini tiikke sañardıı ıttan erdeğine çıçağa, kuturugun xamsataat, kötön tırıp gınan xaalar. “İti çıçaax miexe as ağala bardağa” dii sanaan,

ehe oğoto ör soğus köhüter. Xata, çııçağa anı ürex attıgar tiyen, kinini
ıñıran, ıllaan cırılalar.

Ehe oğoto, tiitten tühen, anı çııçaax ıñırar siriger ürex dieki barar.
Küöx ot, sibekki, sırdık uulaax ürex, telibires sebirdexteex mastar kıra
ehe oğotugar eriekkes kere buolan köstöllör. Sibekkileri munnunan sı-
laan körüteliir. Ol sırttağına emiske:

J-j-j, suolbuttan kier buol!

Seren miigitten, tigie-em!

Toyon ıñıria, sibekkitten sibekkige oloro-oloro, ehe oğotun kuttu-
ur. “Tottum” diebittii, ıraax kötön barar.

Körbüte-bilbite elbeğitten ehe oğoto, üören, küöx kırıskı küöle-
hiyer, talaxtarı tardıalaan körör, sibekkitten sibekkige ıstañalıır. Sırdıga,
sılaaha üçügeye bert!

Ehe oğoto sılayıar dieri oonnoon, küölehiyen, ıstañalaan baran:
“İyem keleriger sibekki xomuyan kehii munnuum!” dii sanaan, anı si-
bekki xomuyan barar.

Ol xomuya sırttağına, talax çııçağa çugas soğus, ürex uñuorgu
öttüger ıllır:

Toğotoğoto turağın?

Kel manna, segeer,

Amtannaax ahı ahatıam!

Ehe oğoto körbüte, üreği tuora mas oxto sıtar ebit. Kini, ol mas
ustun üreği tuoraan ihen, uunu körör. Uu ihitten üüt-ükçü kini kurduk
kırakıy ehe oğoto sibekki kötöğön, oñoççu körön turar.

“Ok-sie! Kıl böğö dii!” dii sanaan, ehe oğoto uuga köstör kılga
tılın kördörör. Anı uuga baar kıl kiniexe tılın tahaaran kördörör.

Kini ol kurduk külüğün kıtta oonnuu turdağına, tıal tüher, uuta
xamsaan ilibiriir. Uuttan köstör kıla bıhıtta-bıhıtta salğanar. Talaha ür-
düger turar ehe oğotun meyiite ergiyer, oxton, uuga kür gına tüher. Si-
bekkite ıhıllan xaalar. Kini, xarbaan çompolonon, ürexten taxsar. Tüüte
sıtıybıtın tebenen, cigihiyen ılar. Kün uotugar tüütün kuurdaarı, ürex kır-
dalın ustun xaaman moybordoan iher. Ol ihen körbüte, çugas soğus elbex

sibekki üünen teteren turar. Ehe oğoto anı ol sibekkileri körö barar, man-na Sahıl sılcır. Kini bugün ıalıgar Siegeññe ıalcıttı bariaxtaağa. Sahıl, ehe oğotun körööt:

— Ax-xa-xa! Kırakıyan, üçügeyien! — kötöğö oxson ılar, sibek-kileex dölühüön xatıtın tula xoloruktuur, onno-manna kuturugunan dey-biirdene-deybiirdene süürekeliir.

Sotoru ehe oğotun kötöğö sılcarıttan Sahıl salğar.

— Kier buol, kuhağan kıl oğoto! Eyigin kıtta büöbeydehebin dien, Siegen segerim ıñırıttıgar barımaarı gınnım dii! — Sahıl, kuturugunan oonnuu-onnuu, kuotan xaalar.

Ehe oğoto sahil xanna ilcen xaallarbitın bilbet. Arğağa xanan baarın umnubut, bilbet buolan baran, xanna baraaxtıay, Sahıl xaallarbit siriger ıtı-ıtı oloror. Ol olordoğuna, kırcağas turaax kelen, maska oloro tüher. Ör soğus ıtı oloror ehe oğotun oduulahar, kiñastahar.

— Da-ax, da-ax! Toğó ıtıgın?

— Miigin manna Sahıl ağalan bıraxta, arğagım, iyem xanna baarın bilbeppin... Munan xaallım.

— Da-ax, da-ax, de kılhalğa! Min emie bilbeppin.

— Min aççıkpın, iyem as ağalbita buoluo... Miigin köhütere buoluo!

— Da-ax, da-ax, en iyeñ xanna baarın bilbeppin.

— Min aççıkpın.

— Da-ax, da-ax, min as bulan bieriem. Mantan çugas börö-tüökün taba oğotun tutan sii sitar. Kini eyiexe bersie, bariax!

Turaax, mastan maska oloro-oloro, sirdeen ilce barar. Kırıcık, çugas soğus börö taba oğotun tutan sii sitar ebit. Kırcağas turaax, böröğö kelen, mas mutugar oloron:

— Da-ax, da-ax, aççı kıl oğotugar, böröö, beris!

Börö, kırıran, uottaagınan körön çağılıñnır, ırcıgınaan, ahıların kördörön adaaritar.

— Da-ax, da-ax, en, börö, tüöküññün! Börö, uoruyaxxın!

Börö kırcağas turaax tugu sañararın istien da bağarbat. Kırcağas

turaax, ör soğus tüütün oñoston saxsımmaxtaan baran, saña sanaa kiiren, bөрөğö toñxos gınar:

— Bөрө-bөрө! O-ol, emis da emis tabalar ahı sılcallar!

Bөрө, emis taba sıatın sieri, xoros gınan oloror. Oduulahar. Kırıcık, ıraax tabalar ahı sılcallar. Bөрө, kinileri tutan sieri, üömen barar. Kırcağas turaax ehe oğotugar:

— Da-ax, da-ax! Bөрө barda, ahaa! — dien ıñırar. Beyete ahı sılcar tabalarga kötön, tiere-maarı daybı turar. Ol daybaan tiiyen:

— Da-ax, da-ax! Kөрүн, Bөрө üömen iher! Kuotuñ!

Tabalar, turaax kepseenin isten, körbüttere, bөрө üömen iher ebit. Tabalar kuotallar. Bөрө abakkatıgar kinileri ekkirete barar.

Ehe oğoto ahaan, ihe toton, oyuur sağatıgar taxsar. Manna etiñ saallan tırıñkalaabıt maha baarın bulan, tardıalılı-tardıalılı ıhıktar. Ol tıaha oyuur ihiger kere muzıka buolan ıraax ihiller. Onu isten, oyuur, xonuu muzıkannara barı mustallar. Aan bastaan kihil bergeheleex toñsoğoy kelen, kuraanax mas töbötün torulatar. Kini kennitten kırımpağa oonńooççu turuyalar kelen, uhun tumustarınan aalan, oonńoon barallar. Ol tıahıgar turbanan oonńooççu xaastar mustallar. ıraahıt ımu çıçaaxtar mustallar. Kөр-nar üçügeye manna buolar. Küöregey çıçaax, üöhe kötön taxsa-taxsa, ıllaan cırılıır.

Ol kurduk, bert ör oonńoobuttara-kөрüleebittere. Üñküühüt ütöte manna üñküüleebite, ıraahıt kuolastaağa manna ıllaabıt. Onnooğor kün, kiniler kördörün-nardarın көрөörü, toxtoon baran, ıy taxsaarı ıksatan, kiirbite. Kiniler kördörün-nardarın toxtotumaarı, mas mutugar mocugu kelen, ikki xarağın uotunan tıktaran, sırdata sataabıt. Ol ereeri tüün aata tüün. Xallaan xarañarar. ıraahıttar, oonńooççular utuya tarğahallar. Ehe oğoto emie soğotoğun xaalat.

Tüün бүter, kün taxsar. Ehe oğoto iyetin, töröobüt arğağın көrdüü barar. Ol baran isteğine, kinini Bөрө көrsör.

— Tugu gına oyuurga sılcagınıy? — Bөрө ıytar.

— İyebin, töröobüt arğaxpın көrdüübün.

Bөрө onno bu kini östөөгүн — ehe oğoto sılcarın ce öydөөбүт. Ol

ihin, ehe oğoto ürdük mastan delbi tühen öllün dien, tigeeyi uyalammıt tiitiger ağalan:

— Eheçeen, o-ol, üöhe köstör xayağaska baar borooxxoy böltö-görü miexe ilan bierbekkin ee! — dien soruyar.

Ehe oğoto tugu da bilbet, sereybet. Kini ulaxan, kırcağas kıl sorudağın tollooru, maska ıttan barar. Töhö ıttar da, sire soççonon ıraax köstör. O-ol kurduk allara kırakıy ürex erille-burulla süürden ciribinii sıtar. Ürex uñuor, ıraas xonuu attıgar kini töröobüt arğağa, arğax attıgar iyete ıttı oloror. Eheçeen üörüütüger, börö sorudağın tolorbokko, tiitten tüher, iyetiger, töröobüt arğağar süürer.

İyete eheçeeni üöre körsör. Arğağar killeren, ahatar uonna ölö sılaybıt oğotun sımnağas okko sıtıaran ututar.

Utuyan, uuta xanan uhuktubutugar:

— Anı xanna da miigine suox barbat buol! — dien sereter.

— Suox, xanna da bariam suoğa, — ehe oğoto iyetiger bige tılın bierer.

İti kurduk, ehe oğotun ereydeex sırıta büppüte, anı kini iyetin ere kitta biirge barsar, sılcıhar buolbuta.

AYI YAVRUSUNUN ZORLU YOLCULUĞU

(Aktarma Metin)

Tepenin yamacında, yeşil otların arasında, küçücük bir nehrin alt tarafında yavru ayı, annesiyle birlikte inlerinde yaşamış.

Bahar zamanı annesi yemek getirmek için inlerinden çıkmış. Ayı yavrusu, annesini beklemekten sıkılmış, inin dışından gelen seslerin hepsini duyabiliyormuş. Annesi hemen dönmemiş. Ayı yavrusu çok acıkmış. İnin dışında ne olduğunu hiç görmemiş. Ormanda yetişenleri, yeşil otların hiçbirini, derelerin güzelce akışlarını bilmezmiş. Nereden bilecek bunları, doğduğundan beri ininden dışarı hiç çıkmamış. İşte böyle kulaklarını dikip otururken inin üstünde büyümüş karaçam dalında yaşayan bir söğüt ağacı kuşu şarkısını söylüyormuş. Şu şarkı ayı yavrusu tarafından işitilmiş:

— Neden neden neden,
Neden ininde
Yatıyorsun?
Çık buradan ayıcık,
Sevdiğin yemeği
Yedireceğim!

“Çıkayım mı?” diye annesine soracaktı ama annesi henüz gelmemiş. Ayı yavrusu yemek yemeyi çok istiyormuş. Onu dışarı çağırını, onu yedirmek isteyenini bilmiyormuş. “Çıkayım mı çıkmayayım mı?” diye uzun süre düşünmüş. Sonra ininden çıkıp onu kimin çağırdığını görmek istemiş.

Ayı yavrusu, annesinin inden çıktığı yolu takip ederek korka korka sürünüp gitmiş. Sonunda inin kapısında ışık görünmüş. Gözü kamaşmış, gözlerini kısarak bakmış. Uzun süre durup yatmış. Bir ses duymaya başlamış: söğüt kuşu şarkı söylüyormuş. O şarkıyı ayı yavrusuna söylüyormuş: “Yemek vereceğim, çık” diye çağırır gibiymiş. Gözü ışığa alışmış. İnin ağzına gelmiş, kafasını uzatıp dışarıya bakmış. Bulutsuz gökyüzünde güneş ışıkları etrafa saçılıyormuş. Ot yeşil renkliymiş. Etraftaki çiçekler kırmızılaşmış görünüyormuş. Ayı yavrusu, korkarak ininden çıkmış. Yeşil otu pençesiyle okşamış, kapkara burnuyla koklamış. O otururken onun üstünde söğüt kuşu şarkı söylüyormuş:

— Neden neden duruyorsun?
Gel buraya sevgili yavrucuğum
Ziyafet vereceğim!

Ayı yavrusu yukarıya bakmış. Yüksek mi yüksek karaçam dalında küçücük, sarı göğüslü kuş oturuyor ve her nasılsa ona eğilmiş gibi yaparak şarkı söylüyormuş:

— Neden neden ayıcık
Buraya gelmeyip oturuyorsun?
Gel buraya sevgili yavrucuğum
Yemek yedireceğim.

Ayı yavrusu, kuş gerçekten ona yemek verecek mi, diye düşün-

rek karaçamın yanına gidip kabuğunu koklamış ve tırnaklarıyla yukarı doğru tırmanmış. O, karaçama tırmanır tırmanmaz kuşu kuyruğundan yakalayacakken kuş uçup gitmiş. “Bu kuş bana yemek getirmeye gitti” diye düşünüp onu epey beklemiş. Fakat şimdi de kuş nehrin aşağı tarafına gidip onu çağırıp şarkı söylemeye başlamış.

Ayı yavrusu karaçamdan inip kuşun çağırdığı yere, dereye doğru gitmiş. Yeşil ot, çiçek, parlak sulu nehir, sallanan yapraklı ağaçlar küçük ayı yavrusuna nadir rastlanan bir güzellik gibi görünüyormuş. Çiçekleri toplayıp etrafa bakınmış. O yürürken ansızın:

— Hey hey hey, yolumdan defol!

Sakın benden, vuracağım!

Ayının⁶ seslenişi, çiçekten çiçeğe giden ayı yavrusunu korkutmuş.

— Doydum, diyerek hemen oradan uzaklaşmış.

Ayı yavrusu görüp bildiğinden fazlasını öğrenip yeşil otların üzerinde yuvarlanmış, söğüt ağaçlarını çekiştirmiş, çiçekten çiçeğe zıplamış. Parlaklık ve sıcak da çok güzelmış!

Ayı yavrusu yorulana kadar oynayıp, yuvarlanıp zıplarken “Annem geldiğinde çiçek toplayıp ona hediye olarak vereceğim” diye düşünerek hemen çiçek toplamaya başlamış.

O toplarken söğüt kuşu çok yakından, derenin karşı tarafından şarkı söylüyormuş:

— Neden neden duruyorsun?

Gel buraya yavrucuk,

Lezzetli yemek yedireceğim!

Ayı yavrusu etrafa bakmış, nehirde bir ağaç yan yatmış duruyormuş. O, ağacın üzerinden nehrin karşısına geçerken suya bakmış, suyun

6 Çeviren notu: *Toyon* Saha Türkçesinde genel olarak “Muhtar; efendi, hükümdar” manalarında kullanılmaktadır. Bir sıfat olarak ayı ve kartal için de kullanılır. Metinde ayı yavrusuna seslenenin bir insan olduğu düşünülmemektedir. Çünkü olay ormanda geçmekte ve metnin devamında da görüleceği üzere ayı yavrusu hep diğer hayvanlarla karşılaşmakta, insanla hiç karşılaşmamaktadır. Ancak *toyon*un metinde ayı mı kartal mı olduğu belli değildir. Kartal için daha çok *toyon kıl* “Hayvanların efendisi” kullanılmasımdan dolayı burada bu iki hayvandan ayı tercih edilmiştir (Pekarskiy 1945, s. 297; 396).

içinde aynı kendisi gibi küçücük ayı yavrusu elinde çiçeklerle, onun gibi duruyor.

— Ooo! Kuvvetli bir hayvan! deyip ayı yavrusu suya bakarak hayvana dilini göstermiş. O anda suda görünen hayvan da ona dilini çıkarıp göstermiş.

O işte böyle kapı sürgüsü⁷ gibi oynarken rüzgâr çıkıp suyu kırmılatmış. Suda görünen hayvan, parça parça görünmüş. Söğüt ağacının üzerinde duran ayı yavrusunun başı dönüp devrilerek küt diye suya düşmüş. Çiçekler saçılmış. O yüzerek sudan çıkmış. Tüyünün suyunu tepinip silkelenerek atmış. Güneşte tüyünü kurutmak için nehir boyunca yürümüş. O giderken çok yakında büyüyen kırmızı çiçekler olduğunu görmüş. Ayı yavrusu o çiçekleri gördüğü sırada tilki oraya gelmiş. Tilki bugün komşusu kutup porsuğuna misafirliğe gidecekmış. Tilki, ayı yavrusunu görünce:

— Ax xa, xa! Küçücük, iyiymiş!

İpi, ayı yavrusuna dolayıp çiçekli dikenî etrafına sararak kuyruğuyla yelleye yelleye oraya buraya koşturuyormuş. Biraz sonra ayı yavrusunun ipinden çekip götüren tilki bıkılmış.

— Defol kötü hayvanın yavrusu! Seninle uğraşacağım diye dostum kutup porsuğunun davetine geç kaldım!

Tilki, kuyruğuyla oynaya oynaya oradan uzaklaşmış.

Ayı yavrusu, tilkinin onu nereye götürüp onu bıraktığını bilmiyormuş. İnin nerede olduğunu unutmuş, hatırlayamamış, nereye gitmesi gerektiğini bilmediğinden tilkinin onu bıraktığı yerde ağlaya ağlaya oturuyormuş. O otururken yaşlı bir karga gelip ağaca konmuş. Uzun süredir ağlayarak oturan ayı yavrusuna dikkatlice bakıp:

— Gak gak! Neden ağlıyorsun?

— Beni buraya tilki getirip bıraktı, inimin, annemin nerede olduğunu bilmiyorum. Şaşırıp kaldım.

— Gak gak! Zor bir durum! Ben de bilmiyorum.

7 Eskiden Sahalarda asma kilit yoktu, sürgülü kilit vardı. Bu sürgülü kilidin hareket etmesini Sahalar neşeli olma durumuyla bağdaştırmaktadırlar (Komisyon 1993, s. 304).

— Ben acıktım, annem yemek getirmiş olmalı... Beni bekliyor olmalı!

— Gak gak! Senin annenin nerede olduğunu bilmiyorum.

— Ben acıktım.

— Gak gak! Ben yemek bulup getireceğim. Buraya yakın bir yerde eşkıya kurt, geyik yavrusunu yiyerek yatıyor. O seninle yemeğini paylaşır. Gidelim.

Karga, ağaçtan ağaca kona kona rehberlik yaparak gidiyorlarmış. Doğruymuş, onlara yakın bir yerde kurt, geyik yavrusunu yiyerek yatıyormuş. Yaşlı karga, kurda gidip ağacın dalına konarak:

— Gak gak! Acıkmış hayvan yavrusuyla yemeğini paylaş kurt!

Kurt kızıp, ateşli bir şekilde bakıp parlayıp hiddetlenerek yemeğini gösterip kavgacı bir tavır sergiliyormuş.

— Gak gak! Sen, kurt, dolandırıcısın! Kurt, hırsızısın!

Kurt, yaşlı karganın ne söylediğini duymak istemiyormuş. Yaşlı karga uzun süre tüylerini düzelterip silkeledikten sonra, yeni bir fikirle, kurda eğilerek:

— Kurt, kurt! Baksana, semiz mi semiz geyikler otuyorlar!

Kurt, semiz geyiğin yağın yakalamak için dimdik oturmuş. Etrafa bakınmış. Gerçekten de uzakta geyikler otliyormuş. Kurt onları yakalamak için sessizce yaklaştırmaya başlamış. Yaşlı karga, ayı yavrusunu:

— Gak gak! Kurt gitti, haydi ye! diye çağırılmış. Kendisi, otlayan geyiklere doğru uçup onları ters istikamete doğru çevirmek için sallanarak gitmiş. O sallanarak oraya vardığında:

— Gak gak! Bakın, kurt sessizce yaklaşıyor! Kaçın!

Geyikler karganın söylediklerini duyup bakmışlar, kurt sessizce yaklaşıyormuş. Geyikler kaçmışlar. Kurt üzüntüsünden onları kovalamış.

Ayı yavrusu yiyip karnını doyurarak ormanın kenarına gitmiş. Burada yıldırım çarpmasıyla parçalanmış ağaçların hepsini bulup çeke çeke düşürüyormuş. Çıkan ses, ormanın içinde çok güzel bir müzik olup uzaktan duyuluyormuş. Bunu duyan orman, vadi müzisyenlerinin hep-

si toplanmışlar. Önce kırmızı şapkalı ağaçkakan gelip bir ağacın üstüne konup ötmeye başlamış. Ondan sonra keman çalan turnalar gelip uzun gagalarını sürterek oynamaya başlamışlar. Bu seslerden sonra trompet çalan kazlar toplanmışlar. Şarkıcı bayağı çaprazgaga kuşları toplanmışlar. İyi bir eğlence oluyormuş. Tarla kuşu uça uça şarkı söylüyormuş.

İşte böyle, çok uzun bir süre oynayıp eğlenmişler. En iyi dansçı burada dans etmiş, en iyi sesi olan şarkıcılar burada şarkı söylemiş. Güneş bile onların eğlencesini görmek için durup ayın çıkışını geciktirmiş. Onların eğlencesini devam ettirmek için ağacın dalına baykuş konup iki gözünden ateş çıkarıp etrafı aydınlatmış. Fakat gece gecedir. Gökyüzü kararmış. Şarkıcılar, dansçılar uyumak için evlerine gitmişler. Ayı yavrusu da yalnız kalmış.

Gece bitip güneş doğmuş. Ayı yavrusu annesini ve doğduğu inini aramaya gitmiş. O giderken kurtla karşılaşmış.

— Ne yapıyorsun ormanda yürüyerek? diye sormuş kurt.

— Annemi, doğduğum inimi arıyorum.

Kurt, ayı yavrusunun kendisini düşman olarak görüp gideceğini düşünmüş. Bunun için ayı yavrusu yüksek ağaçtan aniden düşüp ölsün, diye yabanarısı yuvasının olduğu karaçama getirip:

— Ayıcık, yukarıda görünen yarıktaki boz renkli kabarık şeyi alıp bana vereceksin, diye buyurmuş.

Ayı yavrusu hiçbir şey bilmiyor, düşünemiyormuş. O büyük, yaşlı kurdun emrini yerine getirmek için ağaca tırmanmaya başlamış. Biraz çıkınca yer çok uzak görünmüş. İşte o sırada, aşağıda küçücük nehir kıvrıla kıvrıla akıyormuş. Nehrin karşısında temiz vadinin altında onun doğduğu in, inin altında annesi ağlayarak oturuyormuş.

Ayıcık sevincinden kurdun ona verdiği görevi tamamlamadan karaçamdan inip annesine, doğduğu inine koşmuş.

Annesi, ayıcığının görünce sevinmiş. İnine sokup yedirmiş ve çok yorulan oğlunu yumuşak ota yatırıp uyutmuş.

Uyuyup uykusunu alıp uyandığında (annesi):

— Artık hiçbir yere bensiz gitme! diye onu uyarmış.

— Hayır, hiçbir yere gitmeyeceğim, ayı yavrusu annesine söz vermiş.

İşte böylece, ayı yavrusunun sıkıntılı yolculuğu bitmiş, artık hep annesiyle birlikte gezip dolaşmışlar.

ŞOR MASALLARI

Muvaffak DURANLI *

Şor Türkleriyle İlgili İlk Çalışmalar

Günümüzde Rusya'nın Kemerovo bölgesinde, Hakas ve Altay Cumhuriyetlerinde yaşayan ve zaman içinde Hristiyanlığı kabul eden Şor Türkleri, geçmişte farklı adlarla adlandırılmış küçük bir Türk topluluğudur. Ruslar tarafından kendilerine Kuznetsk halkı, Kuznetsk Tatarı, Kara Tatar gibi adlar verilen Şor Türkleri, bu adları benimsememiştir.

Şor Türkleri üzerine kapsamlı çalışmalar yürüten Nadejda Drenkova, 1933 yılı nüfus verilerine göre Şor Türklerinin nüfusunu 23. 000 (Drenkova, 2012: 89) olarak belirtse de günümüz verilerine göre Kuznetsk bölgesinde 13. 000 kişilik bir nüfustan bahsedilmektedir.

Şor Türklerinin geçmişte Kuznetsk halkı olarak adlandırılmış olması dikkat çekicidir. Andrey İlyiç Çudayakov'un verdiği bilgiye göre, 1660'lı yıllarda bölgeye gelen esir bir Polonyalı, bölgedeki demirin bolluğundan ve bölge halkının demir işçiliğinde çok usta olmalarından bahsetmiş ve bu insanların "Kuznets" (Rusçada "demirci" anlamındaki kelime) sıfatıyla adlandırılmasının boş yere olmadığını belirtmiştir (Çudayakov, 2002: 8).

1915- 1916 yıllarında bölgede çalışan Andrey Viktoroviç Anohin. Ruslar tarafından kullanılan bu adlandırmaların halk tarafından o güne kadar benimsenmediğini ve halkın kendini boy adı veya yaşadığı yer ile tanımladığını belirtmiştir. "Eğer bir Şora kim olduğu sorarsanız, o ilk önce boyunu söyleyecektir, örneğin Tayaş Çonı, Kobıy Çonı veya

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. m_duranli@hotmail.com

yaşadığı yeri Pras Çonı, Modım (Kondom nehrinin Şorlar arasındaki adı) Çonı...” (Anohin 1994: 53).

Lyubov Stepanovna Borina ise Şor Türkleri tarafından kullanılan geçmişteki adlandırmaların daha çok bulunulan bölgedeki nehir, dağ adlarıyla bağlantılı olduğunu, “Pızas Kiji”, “Mıras Kiji”, “Tom Kiji” örneklerini vererek belirtmektedir (Borina, 2007: 95).

Geçmişteki bu adlandırma şekilleri artık kullanılmamakta ve daha genel olarak Şor veya Şor Kiji adlandırması tercih edilmektedir.

Borina, Şor adının ilk olarak Radlov tarafından ileri sürüldüğünü ve zaman içinde benimsendiğini belirtmektedir (Borina, 2007: 95).

Gerçekte Şor Türkleri Rusça kaynaklarda ilk olarak 1750 yılında Alman kökenli Rus bilim adamı Gerhard Fridrih Miller’in Sibirya seyahati ile ilgili çalışmasında yer alır. Bu dönemde Şor Türkleri ile ilgili herhangi bir Rusça adlandırma olmadığı için Miller çalışmasında sadece Abin boyunun vergi ödeme durumuna değinmiştir (Miller, 1750: 417-438).

Miller’den yaklaşık elli yıl sonra bu topraklara gelen Alman botanikçi Johann Gottlieb Georgi ise Rusya’da yaşayan halkların genel tasvirini içeren çalışmasında Şorlardan sadece iki sayfada bahseder ve onları bir Tatar kabilesi olarak tanımlar (Georgi, 1799: 162- 164).

Georgi, Şorların geçim kaynakları arasında hayvancılığın yanı sıra demirciliğin de olduğunu belirtir. “Hepsi değil, ama onlardan pek çoğu demircilik ile uğraşırlar ve bu alanda eskiden beri ünlüdürler... erittikleri demiri taş örslerde döverler, ... Rus demircilere işlenmemiş demir de satarlar” (Georgi, 1799: 163).

Gerek Georgi ve gerekse Miller, Şorlar hakkında genel bilgiler vermiş, fakat sözlü kültür ürünlerini kaydetmemişlerdir. Şor Türkçesi sözlü kültür ürünlerinin Çarlık döneminde ilk olarak Vasiliy Vasilyeviç Radlov tarafından derlendiği ve Radlov’un *Proben* serisi içinde 1886 yılında yayınladığı, *Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen, Jıvuşçih V Yujnoy Sibiri i Dzungarsoy Stepi* (Güney Sibirya ve Jungarya Bozkırında Yaşayan Türk Kabilelerinin Halk Edebiyatı Örnekleri) adlı çalışmada yayımlandığı bilinmektedir (Radlov, 1886).

Gülsüm Killi, adı geçen bu çalışmada Sagay, Koybal, Kaç, Şor ve Kızıllardan derlenmiş 19 destan metninin yer aldığını belirtmiştir (Killi, 2009: 19). Bu yönüyle Radlov, sadece Şor değil, aynı zamanda bölgedeki diğer Türk topluluklarının anlatılarını da derlemiş ilk araştırmacılardan biri olarak görülmektedir. Radlov bu çalışmada Şor Türklerinden derlenen sekiz anlatıyı “Şor Kiji” başlığı altında nazım formunda vermiştir (Radlov, 1866: 310- 399).

Radlov’un ardından Misyoner Vasiliy İvanoviç Verbitskiy, 1893 yılında yayınlanan *Altayskie İnorodtsı* (Altay Yerlileri) adlı müstakil çalışmasında Şorlar arasında yaygın olan nehir ve dağlarla ilgili efsaneleri kaydetmiş ve metinleri Rusça olarak vermiştir. Ayrıca bu çalışma dışında Verbitskiy, bölgede yaygın olarak anlatılan dağların oluşumuyla ilgili efsaneleri de derlemiş ve bunları çalışmalarında kullanmıştır. Verbitskiy, bu yazılarda sadece Şor Türklerinden değil, bölgede yaşayan diğer Türk topluluklarından da bahsetmiştir.

Radlov ve Verbitskiy’in ardından bölgeye gelen Andrey Viktoroviç Anohin, Altaylıların yanı sıra Şor Türklerinden de derlemeler yapmış, onun tarafından yapılan ses kayıtları Rus Edebiyatı Enstitüsü (Puşkin Evi) Arşivi’nde ve S. S. Surazakov Altaistik Enstitüsü Arşivi’nde korunmakta olup hala yayınlanmamıştır (Arbaçakova, Kuzmina, 2010: 11).

Gerek Radlov gerekse Verbitskiy ve Anohin tarafından gerçekleştirilen bu tarihi öneme sahip çalışmalarda daha çok destan ve efsane metinlerine yer verildiği, masal metinlerinin ya derlenmediği ya da önemsiz görülüp yayınlanmadığı bilinmektedir.

Şor Türklerinin Masallarını Derleme ve Yayın Çalışmaları

Şor Türklerinin masallarını içeren ilk çalışma, 1920- 1930 yılları arasından bölgede çalışan Nadejda Petrovna Direnkova tarafından gerçekleştirilmiştir. *Şorskiy Folklor* (Şor Folkloru) adıyla 1940 yılında yayınlanan bu çalışmada altı kahramanlık hikayesi, mitler, efsaneler ve tek bir masal metni yer almaktadır.

“Yalnız” (Çagıs Ol) adlı masal, Şor Türkçesi ve Rusça çevirisi ile (Şor Türkçesi, 236- 250 ve Rusça çevirisi, 237- 251 nolu sayfalar) bu ça-

lıışmada yer almıştır ve bu metin, akademik açıdan ilk masal metni olarak görölmektedir (Direnkova, 1940: 236- 251).

Direnkova'nın arşivinde başka masal metni olup olmadığı bilinmemektedir. Onun tarafından derlenen ve hala yayınlanmayan malzemeler Büyük Petro Antropoloji ve Etnografya Müzesi- Bilimsel Araştırma Enstitüsü Arşivi'nde yer almaktadır (Arbaçakova, Kuzmina, 2010: 11).

1940 yılında Şor dilbilimci Georgiy Fedoroviç Babuşkin (1907-1969) *Şor Nibaktarı* (Şor Masalları) adlı bir çalışma yayınlamış ve bu çalışmada iki masal ile dört kahramanlık hikayesi yer almıştır. Babuşkin bu derlemeleri halk arasında Kayçı Moroşko olarak bilinen destan anlatıcısı Nikolay Aleksandroviç Napazakov'dan (1870- 1942) yapmıştır, "İrızı Çok Nekker" (Mutsuz Arkadaş) masalını ise Sapıtka lakaplı anlatıcıdan derlemiş, fakat Sapıtka'nın gerçek kimliğini belirtmemiştir (Arbaçakova, Kuzmina, 2010: 13).

Georgiy Fedoroviç Babuşkin, 1926 yılında N. P. Direnkova'nın yönlendirmesi ile Tomsk'a okumaya gider. İki yıllık eğitimden sonra ülkesine geri dönen Babuşkin, bir süre öğretmen olarak çalışmaya başlar. 1931 yılında Kuzey Halkları Enstitüsü'nde eğitim almaya başlar. Ülkesinin ilk dilbilimcisi olan Babuşkin, Şor Türkçesinin grameri üzerine çalışmalarıyla tanınmaktadır. (Kamzıçakova vd., 2007:11- 12).

Şor yazarlarından Sofron Sergeyeviç Totış (1907- 1981), halkının sözlü kültür geleneğinden etkilenmiş ve eserlerinde destan kahramanlarını baş karakter olarak kullanmıştır.

Yazarın 1959 yılında Kemerovo'da yayınlanan *Skazki Şapkaya* (Şapkay'ın Masalları) adlı çalışması, daha sonra 1965 ve en son 1985 yılında yine Kemerovo'da yayınlanmıştır. Çalışmada 21 masal metni yer almaktadır. Kitap, yazarın çocukluğunda dinlediği, belirli bir oranda edebi bir üslup katarak yazıya aktarıp Rusçaya çevirdiği Şor Türklerine ait masal metinlerinden oluşmaktadır.

Şor masalları üzerine çalışanlardan şair, öğretmen ve derlemeci Stepan Semenoviç Torbokov (1900- 1980), öğretmenlik yaptığı dönemde derlediği masal, destan, şarkı ve anlatıları ne yazık ki hayattayken yayınlamamıştır. Araştırmacının ölümünden sonra Hakas Dil, Edebiyat

ve Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsü Elyazmaları Fonu ve S. S Surazakov Altaistik Enstitüsü Arşivi'nde yer alan Torbokov'un çalışmaları ilk olarak 1995 yılında, daha sonra 2006 yılında Kemerovo şehrinde *Şoriyu Vsyudu So Mnoy* (Şorya Her Yerde Benimle) adıyla yayınlanmıştır.

Torbokov'un bu çalışmasında “Bal Arısı” (Pçelka, 143- 146), “Büyülü Şapka” (Volşebnaya Şapka, 147- 155), “Avcı Panügeş” (Ohotnik Panyugeş, 156- 167) ve “Çok Ançı” (Çok Ançı, 168- 173) adlı masal metinlerinin sadece Rusça çevirileri yer almakta ve masalların Şor Türkçesi adları verilmemektedir.

Ekaterina Paderina, Rus şair Aleksandr İvanoviç Plitçenko tarafından yayına hazırlanan 1984 yılında Novosibirsk şehrinde yayınlanan *Skazki Narodov Sibiri* (Sibirya Halklarının Masalları) adlı çalışmanın Şor masalları ile ilgili bölümünde “Kurnaz Su Samuru” (Dogadlivaya Vıdra) ve “Kuşlar Nasıl Ateşi Elde Etti?” (Kak Ptitsı Ogon Dobıvalı) adlı masal metinleri yer almıştır. Dırenkova tarafından kaydedilmiş, Smerdov tarafından işlenmiş olan her iki masalın da derlenme tarihleri ve Şor Türkçesinde adları verilmemiştir (Paderina, Plitçenko, 1984).

Şor Türklerinin masal metinleri Rusça olarak toplu çalışmalarda da yer almıştır. 1988 yılında Nivh kökenli araştırmacı Çuner Mihayloviç Taksami, Buryat, Altay, Kalmuk, Tuva, Hakas, Yakut masallarına yer verdiği çalışmasında Şor Türklerinden de yedi masal metni yayınlamıştır. Bu masal metinleri daha önceki pek çok yayında olduğu gibi Dırenkova tarafından derlenmiş, Smerdov tarafından işlenmiş metinlerdir (Taksami, 1988).

Andrey Çudayakov (1928- 1994) tarafından 1985- 1986 yıllarında yayına hazırlanan, fakat bazı nedenlerle ancak araştırmacının ölümünden sonra 2002 yılında yayınlanabilen çalışmada 23 masal metninin Rusça çevirileri yer almaktadır. Bu masallardan dokuzu büyü masalı, dokuz gündelik masal ve beşi hayvan masalıdır. Bu yayında ayrıca iki kahramanlık hikâyesi ve efsane metinlerine de yer verilmiştir. Çalışma Rusça olmasına karşın metinlerde Şor Türkçesi kelimelere yer verildiği için çalışmanın sonunda bir sözlük de yer almaktadır (Çudayakov, 2002: 20- 116). Çalışmadaki masal metinlerinin çoğunluğunun Çudayakov ta-

rafından derlendiği ve Rusçaya çevrildiği belirtilen çalışmada masalların orijinal adlarına yer verilmemiştir.

Arbaçakova ve Kuzmina'nın 2010 yılında birlikte kaleme aldıkları ve *Şorskiy Folklor* (Şor Folkloru) kısa adıyla literatüre giren çalışmada Şor sözlü kültürüne ait pek çok ürünün yanı sıra masalların yer aldığı bölümde “Avcı Abışka” (Añçı Abışka), “Sarığ Kaan'ın Oğlu Ak Kaya” Sarığ Qaanıñ Oğlu Aq Qaya), “Yaşlı Adamın Oğlu” Apşıydıñ Oolağı), “Çelbegen ve Kız” (Çelebegenme Qısçağaş),” Çelbegen” ve Maşmoruk” (Çelbenme Maşmoruk), “Müzek Teyze” (Peçe Müüzek), “Ay Tamaş”, “Üş Karak” (Üş Qaraq), “Koyun Çobanı” (Qoy Küzetçezi), “Aptal Çocuk ve Şeytan” (Alıq Oolaqpa Şaytan), “Yaşlı Adam Kakpırın” (Qaqpırın Apşıy), “Erkek Kardeş Kiyigeş ve Kız Kardeş Tiyiñeş” (Kiyigeş Er Qarındaıba, Tiyiñeş Qıs Qarındaı) adlı masal metinleri de yer almaktadır (Arbaçakova, Kuzmina, 2010: 181- 299).

Yakın zamanda yine Lyubov Arbaçakova tarafından yazılan ve *Ogni Kuzbassa* (Kuzbass'ın Ateşleri) adlı edebiyat dergisinin 2017 yılı 3 nolu sayısında yer alan Şor folkloru ile ilgili yazıda “Çelbegen ve Maşmoruk”, “Kız ve Çelbegen”, “Avcı Mergen”, “Altın Kuş”, “Göksel Kız Gümüş Kas” (Arbaçakova, 2017: 72- 76) adlı masal metinleri Rusça olarak yayınlanmış, masal metinleri ile ilgili herhangi bir açıklama verilmemiştir.

Şor Türklerinin pek çok sözlü kültür ürününün zaman içinde derlenip yayınlanmış olmasına karşın masal derleme ve yayın çalışmalarının oldukça az sayıda olduğu görülmektedir.

Türkiye’de Şor Türklerinin sözlü kültürüne ait çalışmalarda ilk sırada, çoğunlukla yüksek lisans tezi olarak destan metinlerinin incelendiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Şor Türkleri üzerine yapılan çalışmalarda genel olarak Şor Türklerinin diğer Güney Sibirya Türk toplulukları ile birlikte ele alındığı görülmektedir. Şor Türklerinin masalları ele alan çalışmalar ise oldukça az sayıdadır.

Örneğin Mehmet Aça, Güney Sibirya Türk topluluklarında yaygın olan ava masalcı veya destancı götürme geleneğini incelediği yazısında Şor Türklerinde geleneğin uygulanma biçimine değinmiştir (Aça, 2002:

1303- 1304). 2020 yılında yayınlanan ve Uğurcan ile Koçak'ın birlikte hazırladıkları makale, Şor Türklerine ait masallardaki aptal karakterinin mizah unsuru olarak incelenmesi üzerinedir. Makalenin yazarları Aynur Koçak ve Fatma Zehra Uğurcan, Şor Türlerinin masallarında başlangıçta aptal olarak verilen karakterin masal seyri içinde akıllıya dönüşmesi ve bunun yarattığı mizah unsuru üzerinde dururlar. Çalışmada “Üç Göz”, “Aptal Avcı”, “Mutluluk Kuşu”, “Bana Şarkı Söylemeyi Öğret”, “Alık Oğlan ve Şeytan”, “Çaştan ve Kopçet” adlı farklı kaynaklardan alınmış masallar incelenmiş, masalların Şor Türkçesi adları verilmemiştir (Uğurcan, Koçak, 2020: 560).

Şor Türklerinde Masal Adlandırması

Şor Türklerinde masalların adlandırılmasıyla ilgili olarak ilk sistematik bilgi Direnkova tarafından verilmiştir. Direnkova, adlandırmada bölgelere göre farklılık olduğunu belirtmiş ve “şörçek” şeklinin Kondom, “nıbaq- nıvaq” şeklinin Tomi ve Mrassu nehirleri civarında, “nartpaq” şeklinin ise Mrassu nehrinin üst havzalarında kullanıldığını belirtmiştir (Direnkova, 1940: IX).

Araştırmacı G. V. Kostoçakov, Şor Türkçesinde masal için “nıba” teriminin kullanıldığını ve bu terimin ağızlarda “şörçek”, “nartpa” şeklinde de yer aldığını belirtmektedir. Ayrıca “nıba” teriminin aynı zamanda kahramanlık hikayesi veya bahadırılık masalı olarak tanımlanan tür için de kullanıldığını “alıptı nıba” şeklinde kullanıldığını, bu yönüyle de “nıba” kelimesinin anlatı, hikâye olarak düşünülebileceğini belirtmektedir (Kostoçakov, 2002: 13- 14).

Şor Türklerinin destanları üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Dmitriy Funk, destan anlatıcısının adlandırılmasından bahsederken icra tekniğine göre “kayçı” veya “Nıvakçı” olarak adlandırıldığını, daha küçük formdaki anlatıları icra edenlerin ise “şörçökçi” veya “narpahçı” olarak adlandırıldığını belirtmektedir (Funk, 2010: 5- 6). Funk, çalışmasında masal türünün adlandırma biçiminden bahsetmemiş olsa da onun verdiği bu bilgi masalın yaygın olarak, bölgelere göre “şörşök” veya “narpah” olarak adlandırıldığını düşünme imkanı vermektedir.

Şor Türklerinin Masallarının İşlevleri

Sözlü kültür geleneğinin en yaygın türlerinden biri olan masallar, diğer bütün toplumlarda olduğu gibi, Şor Türkleri arasında da genel olarak eğitim ve eğlendirme işlevleri üstlenmiştir.

Şor Türklerinde ve Sibirya'nın diğer pek çok halkında masal anlatmanın diğer bir işlevi ise avdaki bolluğun arttırılmasına yöneliktir. Leonid Pavloviç Potapov, masalın av gecelerinde anlatılması ile ilgili olarak şunları kaydetmiştir.

“Birisi masal anlatmaya başlar. Diğerleri dikkatle dinler. Bu başarılı avcıların masalıdır. Masal anlatması için çoğunlukla yanlarına bir masalcı alırlar. Masallar özellikle tayganın iyeleri onları yabancı hayvanlarla ödüllendirsin diye anlatılır (Potapov, 1936: 34).

“Köklü bir destancılık ve masalcılık geleneğine sahip olan Altay, Hakas, Tıva ve Şor Türklerinde destancı ve masalcılar (kayçı, haycı, toolçu, nımahçı), sadece eğlencelerde, toylarda, mevsimlik törenlerde, cenaze merasimlerinde icrada bulunmamışlar, avcılar tarafından götürüldükleri avlar sırasında da masal ve destan dinlemeyi seven “tayga iye”si-ni (tayga eezi) memnun etmek amacıyla masal ve destanlar anlatmışlardır. Adı geçen Türk topluluklarında destancı ve masalcıların anlattıkları metinlerle “tayga iyesi”ni memnun ettiklerine ve memnun kalan “tayga iyesi”nin de memnuniyetinin göstergesi olarak destancı ve masalcılara, dolayısıyla avcılara, av hayvanları sunduğuna inanılmıştır. Altay, Hakas, Tıva ve Şor Türklerinde avlanmaya giderken yanlarına destancı ve masalcıları da alan avcılar, ...” (Aça, 2007: 8).

Masal anlatıcısının avda bulunması ve av iyesinin masalları sevdiği inancının temelinde sosyal bir gereklilik yatmaktadır. Çok eski kaynaklarda başta Şor Türkleri olmak üzere Sibirya topluluklarının temel beslenme kaynaklarının avlar ve yabancı bitkiler olduğu bilinmektedir.

Araştırmacı Georgi, Şor Türklerini birkaç boya ayırmış ve Tomi nehrinin üst havzalarında yaşayanlar için şu bilgiyi vermiştir.

“Çoğunlukla av ve yabancı bitkilere beslenirler. Toprakları hiçbir şekilde ekmezler ve bu yüzden de ekmek yemezler” (Georgi, 1799: 163).

Şor Türklerinin Masallarının Belirleyici Özellikleri

Şor Türklerinin masalları ile ilgili derleme ve yayın çalışmalarının sınırlı olması, masalları incelemeye yönelik çalışmaların da çok az sayıda olmasına neden olmuştur.

Bu konuda yapılmış ayrıntılı bir çalışma Gennadiy Vasilyeviç Kostoçakov tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kostoçakov, Şor Türklerindeki büyü masallarını değerlendirirken büyü masalındaki kahramanın bahadırla karşılaştığında oldukça pasif olduğunun ve pek çok masalda büyü masalının kahramanın adıyla değil, onu tanımlayan sıfatıyla adlandırıldığını belirtmektedir. Ona göre, bunun nedeni bahadırın bir kahramanlık göstererek ad almasının masalla değil, kahramanlık anlatımlarıyla bağlantılı olmasıdır. Kostoçakov sıfatla tanımlanan büyü masalı kahramanlarına örnek olarak, “Aptal Avcı”, “Yalnız Genç” gibi masal kahramanı adlarını vermektedir (Kostoçakov, 2002: 15).

Şor Türklerinin gündelik masallarında farklı dünyaların yer almadığını, bunun yerine kahramanların farklı karakter özellikleriyle bir çatışmaya girdiğini belirten Kostoçakov, en belirgin örneğin “Bal Arısı” masalında bal arısının aklına, bilgeliğine karşın onun zengin akrabasının aptallığı ve aç gözlülüğü ile masalda yer aldığını, bu yönüyle de gündelik masalların diğer masal türlerinden daha gerçekçi bir zemine oturduğunu belirtir.

Şor Türklerinin hayvan masalları, diğer Sibiry Türk topluluklarının hayvan masalları gibi, kısa ve daha çok hayvanların veya herhangi bir nesnenin kökenini açıklamaya yöneliktir.

Örneğin “Kuşlar Nasıl Ateşi Aldılar” masalı, bir hayvan masalı olarak görülse de temelde turna ve kartalın ateşi açlıktan ve soğuktan zor durumda kalan insana ulaştırmalarını anlatır. Bu anlatının temelinde hem insan oğlunun ateşe sahip olması hem de hayvanların kutsal kabul edilmesi motifi yer almaktadır (Totiş, 1959: 24- 27).

Bazı hayvan masallarının baş kahramanı kurnaz tilkidir. “Sinsi Porsuklar” masalında tilki kurnazlığı sayesinde porsukların kendisinden çaldıkları ganimeti geri alır (Çudayakov, 2002: 112). Bazı masallarda til-

kinin kurnazlığı hiçbir şekilde işe yaramaz. “Tilki’nin Kurnazlığı” masalında horoz ve köpeğin dostluğu, tilkinin sonu olur (Çudayakov, 2002: 114- 116).

Hayvan masallarında hayvanlara insanlara ait belirleyici özelliklerin verilmiş olması ise etik- estetik özellikleri belirginleştirme amacını taşıdığını belirten Kostoçakov, bu özelliğin daha geç dönemde oluşmuş bir özellik olabileceğini, hayvan masallarının temel işlevinin genç kuşaklara doğayı tanıtmak olduğunu belirtmektedir (Kostoçakov, 2002: 16).

Şor Türklerinin hayvan masallarında ayı, koyun, geyik, tavşan ve kurt gibi pek çok hayvan yer almaktadır.

Büyü masallarının kahramanlık anlatılarından belirgin derecede ayrıldığı, kahramanlık anlatılarında her zaman göçebe, hayvancılıkla geçinen bir toplumsal yapı işlenirken büyü masalında daha çok inanç unsurlarının yer aldığı (Kostoçakov, 2002: 16) görülmektedir.

Örneğin “Demir Dağı” masalında avcı, tayganın iyesi Şalığ ona öfkelenmesin diye ziyafet verir. Büyü masalı özellikleri gösteren bu masal, aynı zamanda demirin kökeni ile ilgili bir mit olma özelliğini de taşımaktadır (Taksami, 1988: 340- 342).

Şor Türklerinin büyü masallarında kahraman üç dünyaya da seyahat edebilir. “Çağıs” adlı masalda kahraman, balığın sırtına binerek yer altı dünyasına gider. Oldukça yaygın olan bu masal metni, ilk olarak Nadejda Direnkova tarafından kaydedilmiş ve “Yalnız” adıyla yayınlanmıştır (Direnkova, 1940: 236- 252).

Masallarda kadının rolüne değinen araştırmacı Kostoçakov, büyü masallarındaki kadının genellikle üst dünya ile bağlantılı olduğunu, bu nedenle de ya geleceği görme ya da başka bir biçime dönüşebilme yeteneğine sahip bir kadın olarak karşımıza çıktığını, gündelik masallardaki kadının ise daha çok erkek hâkimiyeti altında gösterildiğini belirtir (Kostoçakov, 2002: 18).

Potapov, doğrudan masallar ile ilgilenmemiş olsa da çalışmalarında sıkça masallara da değinmiştir. Şor Türklerinde av ve avcıdan bahsederken araştırmacı, “Masalların kahramanları yay ve kapan yardımı ile avlanan avcılardır” (Potapov, 1936: 22) diyerek, Şor Türklerinin

hayatlarını sürdürmelerinde önemli bir yeri olan avcılığın masallara da yansıdığını göstermektedir.

Şor Türkleri günümüzde Hristiyan inancına sahip olmalarına karşın masallarında geçmiş inanç sisteminin kalıntılarını görmek mümkündür.

Hızlı şehirleşme, geleneksel yaşam biçimlerinin değişmesine neden olmaktadır. Bu durum Şor Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları bölgeler için de söz konusudur. Şor Türkleri küçük bir Türk topluluğu olmaları ve geçmişte sadece avcılık ve demircilik ile uğraşmalarına karşın günümüzde şehirlerde kültürel olanaklarını kullanan, kendi yazar ve sanatçılarına sahip olan bir topluluktur. Masal çalışmalarında da adı geçen Lyubov Nikitovna Arbaçakova ve Gennadiy Vasilyeviç Kostoçakov gibi yazarlar, günümüzde de Şor Türklerinin sözlü kültürünü derlemekte ve ondan beslenmektedir. Bu yazarların çabaları ile Şor Türklerinin masalları daha uzun süre varlığını sürdürecektir.

Kaynaklar

Aça, Mehmet (2002). “Şor Türkleri ve Sözlü Edebiyatı”, *Türkler; (Türk Dünyası)*, 20. Cilt, Ankara, s. 1297- 1318.

_____ (2007). “Güney Sibiry Türklerinde Ava Destancı ve Masalcı Götürme Geleneği”, *TÜBAR (Türklük Bilimi Araştırmaları)*, Cilt XXI, (Bahar), s. 7-16.

Anohin, Andrey Viktoroviç (1994). “Kuznetskie İnorodtsı Toms-koy Gubernii”, *Şorskiy Sbornik*”, *İstoriko- Kulturnoe i Prirodnoe Nasledie Gornoy Şorii*, Kemerovo, s. 49- 64.

Arbaçakova, Lyubov Nikitovna (1995), “Poyetika Şorsoy Volşebnoy Skazki Ançı Abışka”, *Soderjanie i Tehnologiya Mnogour.vnevo-go Obrazovaniya*, Novokuznetsk, s. 203- 206.

Arbaçakova, Lyubov Nikitovna ve E. N. Kuzmina, (2010). *Folklor Şortsev: V Zapisyah 1911, 1925- 1930, 1959- 1960, 1974, 1990- 1007 gg.* (Pamyatniki Folkloru Narodov Sibiri i Dalnego Vostoa, c. 29), Novosibirsk.

Arbaçakova, Lyubov Nikitovna (2017). “Po Motivam Şorskogo Folkloru”, *Ogni Kuzbassa* 3, s. 72-76.

Borina, L. S. (2007). “Etnonim ‘Şortsı’: K Voprosu O Konstruirovanii Etničeskih Granits”, *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, s. 94- 97.

Çudayakov, A. İ. (2002). *Şorskie Skazki, Legendi*, Kemerovo.

Direnkova, Nadejda Petrovna (1940). *Şorskiy Folklor*, Moskova-Leningrad.

_____ (2012). “Şortsı”, *Tyurki sayano- Altaya. Stati i Etnografıeskie Materailı*, Peterburg, s. 89- 131.

Funk, D. A. (2010). *Şorskiy Geroiçeskiy Epos*, Kemerovo.

Georgi, İ. İ. (1799). “Ob Abintah”, *O Narodah Tatarskogo Plemeni i Drugih Ne Reşennego eşçyo Proishojdeniya Severnih Sibirskih. Opisanie Vseh Obitayuşçih v Rossiyskom Gosudarstve Narodov i İh Jiteyskih Obryadov, Obiknoveni, Odejd, Jilişç, Veroispovedeaniy i Proçih Dostoprimeçatelnostey*, Peterburg, s. 162-164.

Kamzıçakova, Y. M. ve T. N. Sokolova, V. N. Şolik (2007). “Georgiy Fedoroviç Babuşkin”, *İmi Gorditsya Şoriya*, Mejdureçensk, s. 11-12.

Killi, Gülsüm (2009), “Hakaslarda Destançılık Geleneği I: Araştırma Tarihi ve Kaynaklar”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, s. 16-29.

Kostoçakov, G. V. (2002). “Şorskaya Folklornaya Epiçeskaya Proza”, *Çudayakov, Andrey. İliç, Şorskie Skazki, Legendi*, Kemerova, s. 13-19.

Miller, G. F. (1750). *Opisanie Sibirskogo Tsarstva, i Vseh Proizvedşih V Nem Del Ot Naçala, A Osoblivı Ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjavoy Po Sih Vremen*, s. 417-418.

Paderina, E. ve A. İ. Plitçenko (1984). *Skazki Narodov Sibiri*, Novosibirsk.

Potapov, L. P. (1936). *Oçerki Po İstorii Şorii*, Moskova- Peterburg

Radlov, V. V. (1866). *Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen, Jivuşçih V Yujnoy Sibiri i Dzungarsoy Stepı*, Peterburg.

Taksami, Ç. (1988). *Skazanie o Prostore. Skazki Narodov Buryatii, Gornogo Altaya, Kalmikii, Tuvi, Hakasiii, Yakutiii i Malıh Marodov Sibiri- Dolgan, Tofalarov i Şortsev*, Leningrad.

Totış, S. S. (1959). *Skazki Şapkaya*, Kemerovo.

Uğurcan, Fatma Zehra ve Aynur Koçak (2020). “Aptal Oğlan’ın Mizah Bağlamında Varoluşu: Şor Masalları Örneği”, *Motif Akademi. Motif Halkbilimi Dergisi*, Cilt 13, s. 30, s. 555-565.

Verbitskiy, Vasili İvanoviç (1893). *Altayskie İnorodtsı*, Moskova.

ŞOR MASALLARINDAN ÖRNEKLER

APŞIYDIN OOLAĞI¹

(Özgün Metin)

Purunda polğan poltur. Pir derevnede apşiy- qurtuy, ıların pir oo-
laq. Eede çatıgan şeneinde pir qoçayın keldi, körüptig- dvokqaba. Kirdi:

— Ooların sat!- tedir,- üş cılğa.

Üş cılğa- üş muñnı perdi. Oolanı appaarıbıstı, oturtubal. Pir cıl
polubbustı- pir muñ toloy, iygi cıl polubıstı- iygi muñ tügendi, üş muñ
polusqanı- üş muñ toloy. Oolağın saqtapça, kelbença.

Po abazı am palazın tilep parıbıstı. Anañ parbodurğanı, po ulug
turanıñ taştında pir kiçig emiçek turca. Aa kel kirdi, aa kel kirip:

— Sen,- tedir,- tappassın,- tedir.

Qıs plazı, tizi kiji odurça anda.

— Am sağa,- tedir,- meriğ salar,- tedir,- ol qoçayın. Pastapqa me-
tig polar,- tedir,- qırıq kıs parçazı pir çünüğler, ügee kirerler,- tedir. —
Ügee kirze, pr kıs azağın taptapsal odurza, seen palan polar,- tedir,- anı
par, qabarzın- tedir.

Anı kel qapqanı, palazı qaraqqa köründ- oq: qırıqta kıs çoğul, çoq
polpardı.

— Am eşçe iygi merig,- tedir.

Ol qat aydapergen:

— Qırıq qalabuq çiiş çiiirler,- tedir,- parçazı pir ten qalabuqtar, pir

1 L. N. Arbaçakova, E. N. Kuzmina, *Folklor Şortsev: V Zapisyah 1911, 1925- 1930, 1959- 1960, 1974, 1990- 1007 gg.* (Pamyatniki Folkloru Narodov Sibiri i Dalnego Vostoka, C. 29), Novosibirsk, 2010. Masalın Şor Türkçesi metni, bu çalışmanın 214, 216, 218, 220 ve 222 nolu sayfalarında yer almaktadır.

qlabuq üstülerin aaraa uçupperze, ol seen palan polar. Ol anı kel qabar-zıñ,- tedir. .Çe, anan kel qapqanı, palazı qaraqka köründi, çoğoaq polubusı.

— Am eşçe pir merig,- tedir.

Qırıq puğa konyuşnyağa kirdi, qırıq puğa parçazı- pir puğalar. Pir puğa taynansal odurğanı:

— Meen palam!- tep qaoqanı, palazı pozu tura segridi. Po qoçayın abazı- ooldı sığa sürübüsti.

Çe, emge kelip, çattı, aqça kereq. Abazınğa aytça:

— Dvuhetajniy abır iştebak,- tedir.- dvuhetajniy abır iştebalıp, mazarğa aşığızıñ,- tedir.- sen mazarda,- tedir,- Aqçanı alzan: “pir muñ”- tep aydarzıñ. Aqçanı albalıp, moozanı kedere raqqa şelerzin,- tedir.

Anan aa şıq parğan abır odurubaalıp, ay qort at polubusta, palazı. Mazarğa anan çetkeni, pooq qoçyayın keldi:

— Qançe?

— Pir muñ!

Aqçanı sanap, perdi. Mozanın kedre şelkel, attıbıstı. Eede po emge çetkençe, palazı çetkeldi. Çe!

As çattılar ba, köp çatqanan pajında, abazınğa aytça (süttün arığa q oy at polubustı palazı):

— Mazarğa şıq satsañ, “pir muñoq” tep aydarzıñ,- tedir- tiskini qolğa perbeen, şelizerzıñ,- tedir,- kedere.

Çe, anan aşı, oloq qoçayın keldi. Ol qoçayın pir muñnu sanan peribıstı. Po tiskinin qolğa perben, peede kedere şelibiskeni, noo- noo pol tuğladı palazı kelbeen, qaptırbaltır (qoçayınğa)!

Palazın tilep, pazoq anan parıp, oloq emiçegeşke kel kirdi:

— Am sen,- tedir,- alançe tappassıñ,- tedir,- palañnı.-Pir Astomnın soldat toğajar,- tedir,- saüa paqpırlan, pırlajar. Sen anı pir çerpeq alkel ijirbal,- tedir.

Apşıy, apşıy da ebes, çaş kiji parıp, toğaşpardı Pravda:

— Paqpırlap ölerge etçam!- tedir.

Pir çerpeq albaldı, ijirbaldı.

— Palañnı şığırbalarım!- tedir.

Tüple kel qağınıp, tüple kel silginibiskeni: Aston saldat: çus şışqanağı polubaldı. Qanyuşmyğa kiribisti, anañ kirip, zamoqta adı şapkel, palazıb keldiler. Kelebergende, pazoq as çat, köp çatqanın pajında abazın ayttı:

— Am saa oloq qozyayın keler, tiskinin qolğ perbessin, pozun tuzrap attıbızarziñ- tedir.

Qıyalanparğan ay qor at polubustı palazı. Uluğ mazarğa şığıbısqanı, pooq qoçayın keldi:

— Qançe?

— Pir muñ!

Aqçanı sanap, perbskendi le, qolunğa perben, kedere noolubasqanda, qoçayının qolğa qap parçitsa. Palazı kelbenoqsaldı, ol kelben. Ol adın aqkelip, ay qor attı şarınğa pağlaabaldı, öre pağ lapsaldı. Odur çiiş çiişpergende, ıların alınğa çörçitqan strypka qıs palazı kirdi:

— Albalğan adın poon parçında, maaltaba kes şabısqam!- tedir.

Alı tegin şığa çügürgeñi: at noo anda polzun ma? Tüplede tebin, tüplede silginip- as qartığa polbal, uçugaberdi. Ol qartğa polbal, uçugopardi. Eede sürüş parçalar. Sarığ Qaanın çerinde çetkende, sarığ Qaanın qızı qaramısla ba suğa entir.

Suğ açıtqanda, po ool altın purba pol, pedirezinge kel tujübüsti. Anañ urıtqanı: qıyal, altın purba! Anañ qıs anı suıdan al, aqtap pozunun qolunğa. Po qoçayın ağıoq kel çetti. Tanıjı poltur po qıstın ol qoçayın, sarıu qoçayın:

— Mağa,- tedir,- nıbe qızın suğunsalğan altın purbanı per,- tedir,- çüstüqtu.

— O- o, meñ çoq pa?- tedir,- qoçayın aytça,- anıy la ba?

— Çoq, obyazatelno mağa po keeq,- tedir,- qızındağı altın çustuq.

Po qıs eede pil çetçitqannarda, qolunğa perbedi, saltımğa şelibisti.

Saltımğa şelibizebergende, aydan na goroq çayılpardı. Ol goroqtı qara peytiq polubustı po qoçayın, tere- tere kelgendi, po pir nooçaq. Po ool qaya parzın, pirle goroq qalğanda, pozı tura pastı. Abazı aytça, sarıq Qaan:

— A- a, sen,- tedir,- meniñ tüüqa erdi altın çüstük iştepkel, sugun-saltırzin- no!

İygelezin ambarğa peqtebisti. Anmarğa peqtebizeeperip, am pı-lardu attırarğa. Po qoçayın nanıbıstı. Po qıstıñ abazı, kreş abazı, noo pol-tur us, tebir uzı. Pılarğı podkovı iştepkel:

— Anı eede, eede iştepsala perem, anañ eede odurarzaar. Çe, çaq-şa tudunuşkel, ol kreş aba iştedi şertpeş. Ol şertpeştin pajunda ustol, ol ustolda kiyis çayılparğan.

Am atırarğa sarıǵ Qaan iygelezin oturtubustı. Soldattar adama nanğannarça, Kres abazı aanañ knopqanı pazıbizabergenı, po kiyzeq iygi qısta- ool odurğannar, tudunsalğannar, uçugaper qaldu. Atpanqaldılar. Uçuqparğan oola” çatçın çerǵe çetkende, tujüp aba- içezingä kirdiler. Aba- içezi uje qarpartırlar. Ezeneşkeni:

— Pala çoq kijini, palaba qısta kirdaar ba?- tep.

Anañ:

— Men aylanıp, aba!- tep, erbektejip, ina anda paylap- çurtap kal-dılar.

YAŞLI ADAM VE OĞLU

(Aktarma Metin)

Bu çok önce oldu. Bir köyde yaşlı bir adam ve karısı yaşardı, onların bir oğlu vardı. Onlar böyle yaşarken, bir gün iki atın çektiği arabasıyla bir adam geldi. Eve girdi:

— Oğlunu üç yıl için bana sat! dedi.

Üç yıl için üç bin verdi. Oğlanı alıp gitti. Bir yıl geçti, bin bitti, iki yıl geçti, iki bin tükendi, üç yıl bitti, üç bin bitti. Oğlanı beklediler, gelmedi.

Baba oğlunu aramaya gitti. Gitti. Büyük bir sokakta küçük bir ev vardı. Eve yaklaştı, girdi.

Evdeki kadın:

— Sen oğlunu bulamazsın, dedi.

— Sana şimdi bir görev vereyim, dedi kadın. İlk görevin şu ola-

cak; birbirine benzeyen kırk kız var, onlar eve girerler. Onlar eve girerken bir kız senin ayağını tekmelerse o senin oğlundur. Onu geçerken yakala! dedi.

Adam bu şekilde oğlunu yakaladığında kız, onun oğlu olarak göründü. Bir anda kırk kız ve oğlan kayboldu.

— Şimdi ikinci görevin, dedi kadın.

Şunları söyledi:

— Hepsi birbirinin aynı kırk güvercin var. Bir güvercin onlardan uzağa uçar. O senin oğlundur. Onu bulduğunda yakala, dedi.

Sonra güvercinler geldiğinde adam çocuğunu yakaladı, güvercin onun oğlu olarak göründü, tekrar kayboldu.

— Şimdi sana bir görev daha vereceğim, dedi kadın. Birbirinin aynı kırk boğa ahıra girdi, bir boğa durup geviş getirirse. “Bu benim çocuğum.” deyip onu yakalarsın.

Yaşlı adam oğlunu yakalar, boğa oğlana dönüşür. Kadın, babayı ve oğlunu gönderir.

Eve varırlar, yaşarlar, para gerekir. Oğlan babasına:

— İki katlı ahır yap. İki katlı ahır yapınca beni pazara götürüp sat. Pazarda kaç para derlerse “Bin” dersin. Parayı aldığında dizginleri uzağa atarsın, der.

Daha sonra baba ahırını yapar, oğlu ak boz ata dönüşür. Adam pazara vardığında biri yaklaşır:

— Ne kadar? der.

— Bin! der yaşlı adam.

Alıcı paraları sayıp verir. Yaşlı adam dizginleri atıp gider. Eve vardığında oğlu eve gelmiştir. Az çok yaşarlar, oğlan babasına der ki (bu sırada süttten daha beyaz bir ata dönüşmüştür):

— Pazara satmaya gittiğinde “Bin dersin.” Dizgini alıcının eline vermeden bir tarafa at!” demiş.

Sonra yaşlı adam gitmiş. Biri almaya gelmiş. Alıcı bini sayıp vermiş. O zaman o dizgini onun eline vermeden yan tarafa atmış, bir şey olmamış, oğlan geri gelmemiş, anlaşılan yeni sahibinin elindeymiş.

O zaman yaşlı adam oğlunu aramaya gitmiş, bir eve gelmiş, bu eve girmiş.

— Şimdi sen oğlunu bulamazsın, demiş evdeki kadın. Bir asker seninle karşılaşacak, sana yaklaşıp şikayet eder. Sen ona bir bardak alkol içir, demiş kadın.

Yaşlı adam gitmiş, gerçekten de genç bir adamla karşılaşmış:

— Baş ağrısından ölüyorum! demiş genç adam.

Yaşlı adam bir kepçe votka almış, gence içirmiş.

— Senin oğlunu getireyim! demiş genç adam.

Sıçramış silkinmiş, genç yüz fareye dönüşmüş. Fareler ahıra koşturmuş, kilidi parçalamış, yaşlı adamın oğlu ile geri dönmüşler. Onlar evlerine geri dönüp tekrar yaşamaya başlamışlar, az çok zaman geçmiş, oğlan babasına:

— Şimdi senin gitme zamanın geldi: dizginleri elinden bırakma, kendin at, demiş.

Oğlan tekrar bir ak boz ata dönüşmüş. Baba büyük pazara geldiğinde ona bir adam yaklaşmış:

— Ne kadar? diye sormuş.

— Bin! demiş yaşlı adam.

Paraları sayıp atı aldığı anda elindeki dizginleri yan tarafa atmış, yeni sahip dizginleri yakalamış. Eve geldiğinde oğlu yine evde yokmuş. Atı alan ak boz atı at bağlama direğinin daha yukarısına bağlamış. Oturmuş, yemek yemiş, ona hizmet eden aşçı kız gelmiş:

— Senin satın aldığın at kaçmaya hazırlanıyordu, ben onu kestim! demiş.

O zaman ayağa kalkmış, ata ne oldu diye bakmaya koşmuş. At sallanmış, sıçramış ve ala doğana dönüşmüş, uçup gitmiş. O da ala doğana dönüşmüş uçmuş. Böylece takip ederek uçmuşlar. Sarıg Kaan'ın ülkesine vardıklarında Sarıg Kaan'ın kızı elinde kova ile suya gidiyormuş.

Kız su alırken bu genç altın bir yüzüğe dönüşüp kovaya düşmüş. Sonra suyu alan kız, kovadaki altın yüzüğü görüp sevinmiş. O zaman kız yüzüğü sudan çıkarıp parmağına olup olmayacağını denemiş. Bu sırada

genci alan adam da gelmiş. Anlaşılan o, bu kızı tanıyor imiş. Adam Sarıg Kaan'a gidip:

— Kızının sudan aldığı altın yüzüğümü geri ver, demiş.

— Benim böyle eşyam var mı? Bu yüzük senin mi? demiş Sarıg Kaan

— Evet, bana o yüzük gerekli. Senin kızının parmağındaki altın yüzük, demiş adam.

Onlar böyle konuşurken kız onlara yaklaşmış, kız bu yüzüğü vermemek için yere atmış.

Kız, yüzüğü yere attığında ondan her yere nohut dağılmış. Yabancı adam siyah bir horoza dönüşüp nohutları gagalamaya başlamış, gagalanmayan sadece bir nohut kalmış. Genç ne yapsın? Tek nohut kaldığında sıçramış eski haline dönmüş. Sarıg Kaan, kızına:

— Sen benden gizlice bir erkeği altın yüzüğe dönüştürüp parmağına takmışsın! demiş

Her ikisini ambara kapatmış. Ambara kapatıp ateş etmeye hazırlanmış. Yabancı adam gitmiş. Bu kızın bir babası, vaftiz babası varmış, demirciymiş, demirden nal yaparmış.

— Ben siz oturuncaya kadar nal yapayım, demiş. Anlaşmışlar, bu vaftiz baba masaya bir çentik atmış. Masadaki bu çentikte bir keçe yaygı belirmiş.

Sarıg Kaan ambara ateş edilmesini emretmiş. Askerler ateş ettiğinde kızın vaftiz babası, masadaki çentiğe soktuğu vidayı sıkmış, her ikisi, kız ve genç, birbirlerine tutunarak ayağa kalkmış ve uçup gitmişler. Uçup kaçan gençler, oğlanın ana babası ile yaşadıkları yere gelmiş. Ana baba artık yaşlanmışlar. Sevinip:

— Biz, çocuksuz kişileriz, oğlan ve kız bize mi geldiniz? demişler.

O zaman oğlan:

— Baba, ben döndüm! demiş.

Böyle konuşmuşlar. Bundan sonra birlikte yaşamaya başlamışlar.

ÇELBEGENME QISÇAĞAŞ²

(Özgün Metin)

Pir alda çurtaptılar iygerençi, ol qısçaqtıqlar. No, oni jivut. Ol qısçağaş taşqara şıqkelip aytça:

— Mama,- tedir, - men çesteqke parkelet,- tedir. Mamazı pojay-pança aqtap.

— Aspararziñ!- tepça.

— Aspasmı,- tepça, aspasmı.

Şığıp, noo, parıbıstı çesteqke. Çestektig çerger kırıpardı. Sağca. E-e, eşçe pir qısçaq vmeste bıla! A po teze çesteqke köp kırparıp... qararıbıstı. Çukqka la sağca. Sağa- sağa- uje çasqa la, ol qısça parıbıstır. Po uje azıbıstı, qısçaq.

Azıbızaber, am po qaya paarızın? Tençörçaa am. Anañ çörça- çörça- pir tos emcek körünça. Ol teze emçeqke par, kırpardı. Anañ kırparza, anda Çelbegen çatça. Çelbegen aytça:

— O, çımça” ediçeç nandır keldi!- tedir.- men seni amoq çiiirim,- tedir.

Anañ qısçaq aytça:

— Çöö, çiiibe, çiiibe,- tedir.- Men pala çoq kijige, pala polarğa çörçam,- tedir.

-Noo, çaqşı,- tedir,- togda pala pol,- tedir.

Po, noo, küler noolbaldı, pulğap, (“Ol, eze, nıbaktı tak noolçalar!”) tüqkürkelip, tüqkürkel, anañ salaberdi:

— Çii,- tedir,- am ponı.

Po saa, qaya parzın? Çiiipça- no külde, noonı. Anañ eede pol, anañ:

— Abıt,- tedir,- meni.

2 L. N. Arbaçakova, E. N. Kuzmina, *Folklor Şortsev: V Zapisyah 1911, 1925- 1930, 1959- 1960, 1974, 1990- 1007 gg.*, (Pamyatniki Folkloru Narodov Sibiri i Dalnego Vostoa, c. 29), Novosibirsk, 2010. Masalın Şor Türkçesi metni, bu çalışmanın 222 ve 224 nolu sayfalarında yer almaktadır.

Abıdıp, po uzubustı po Çelbegen. Uzubusqanda, qısçağaş şıq çügürübüsti.

Şığa çügürübüskeni, anañ qozanaq çügürkeldi:

— Qap.ıy, qapçıy odur,- tedir,- qapçıy içe- abañğa apparsalaay,- tedir.

Po odurubustı, qısçaq. O- o, po tın raq ta parbançalar! Po sürça, Çelbegen. Çedibaldı. Çedibalıp, qozanaqtı çıibisti, qısçaqtı çıibedi. Qısçaqtı artıssaldı. Anañ aqkeldi qısçaqtı. Anañ pazoq:

— Abıt,- tedir.

A Çelbegeni abıtça, abıtça qısçaq: uzubuzoqperdi. Am po teze tezergoq. Taşqara şığa çügürdi.

Anañ şşığa çügürübüskeni, pyzaçaq keldi am. Pızaçaq aytça:

— Qapçıy odur,- tedir,- aba- içeñe apparsaalay,- tedir.

Parsal, odurubustı. Çügür, apparça pızaçaq. O- o, eleede raqq parıbıstılar!

Çelbegen pazoq sürça. O- o çedibaldı- no vse ravno. Çedibal, pızaçaqtı çıibizoqperdi. Qızaçaqtı artızıboqsaldı. Qısçaqtı çıir etken pazoq:

— Çiibe, çıibe,- tep, çalğaaan,- paza tespessim, tep. Çiibensaldı. Anañ pazoq, aqeldi. Pazoq abıtça.

Abıdıp, uzubuzoqperdi Çelbegen. Uzubuzaberip, qısçağaş pazoq tezerge şığa çügürdü taşqara. Şığa çügürgende, puğacaq keldi:

— Qapçığay odur,- tedir.- Men apparsalay,- tedir. Qısçağaş odurubustı.

O-oq, Çelbegen uje sürça ılardı! Çelbegenenñ noo çerger qalzınnar? Çedibaldı. Çedibalğan pozı, am qısçaq abıtqan Çelbegenin.

Poka nı abıtqanı, ıraq parıbıstılar. İraq parıp, po noo polğançe, pazoq sürça Çelbegen! Pazokq süre- süre kelgeni, noo çediboq kaldı. Po pazoq qısçaqtı abıtqanda, po qıs ardıñğançe, pılar raq parıbıstılar uje. Aba- içeginze çetpardılar uje. Doşli: aba- içezin uje asla qıyal qalğan, qaraqtarı sooppartır. Anañaqkelsaldı içe- abazıñğa puğacaq!

ÇELBEGEN VE ZAVALLI KIZ

(Aktarma Metin)

Bir köyde karısıyla bir adam ve onların kızları yaşırdı. Şimdi de yaşarlar. Bu kız dışarı çıkıp der ki:

— Anne, ben yemiş toplamaya gidiyorum, böyle der. Annesi izin vermez:

— Yolunu şaşırsın! der.

— Şaşırmam, kaybolmam, der kız.

Çıkıp yemiş toplamaya gider. Yemişli bir yer bulur. Toplar. Onunla bir kız daha gelir. Bu kız çok yemiş bulur. Hava kararır. Yavaş yavaş toplar. Toplar, toplar, artık tek başınadır. Diğer kız gider. Bu kız yolunu şaşıır.

Kız nereye gideceğini bilemez? Arar. Sonra gider, gider, bir kayın ağacı kulübe görür. Kulübeye yaklaşır, içeri girer. Girince orada Çelbegen yatmaktadır. Çelbegen:

— O, yumuşak et gelmiş! Ben seni hemen yerim, der.

— Hayır, yeme, yeme! Ben çocuksuz insanlara çocuk olmaya geldim, der kız.

— İyi, o zaman benim çocuğum ol, der Çelbegen.

Bir şeyleri küle bular, kızın önüne koyar:

— Ye bunu, der.

Kız ne yapsın? Küllü yemeği yer. Bundan sonra Çelbegen,

— Salla beni, der.

Kız, onu sallar, Çelbegen uyur. O uyuduğunda kız koşup kaçır.

Kaçarken, karşısına bir tavşan çıkar:

— Hemen üzerime otur, Hemen seni annene babana götürüyim, der tavşan.

Kız tavşanın üstüne oturur. Onlar biraz uzağa giderler. Bu Çelbegen takibe başlar. Onlara yetişir. Yakalayınca tavşanı yer, kızı yemez. Kızı bırakır. Sonra kızı evine geri götürür. Yeniden:

— Salla beni, der.

Kız Çelbegen'i sallar, sallar, o da tekrar uyur. Kız yeniden kaçmak için dışarı çıkar.

O kaçarken bir buzağı yaklaşır. Buzağı:

— Sırtıma bin, seni annene babana götüreyim, der.

Kız buzağının sırtına biner. Buzağı koşar. Epey bir kaçarlar.

Çelbegen tekrar takibe başlar. Devamlı takip eder. Onlara ulaşınca Çelbegen buzağıyı yer. Kızı yemek istese de bırakır.

— Beni yeme, yeme, bir daha kaçmayacağım! diye yalvarır kız. Çelbegen onu yemez. Sonra tekrar kızı götürür. Yeniden kızın kendisini sallamasını ister.

Sallanan Çelbegen yeniden uykuya dalar. O uyuduğunda kız kaçmak için dışarı çıkar. O kaçarken bir boğaya rastlar.

Boğa:

— Sırtıma bin, seni götüreyim, der. Kız da boğanın sırtına biner.

Çelbegen yine onları takibe başlar. Çelbegen'den nereye kaçar-sın? Çelbegen onları yakalar. Çelbegen geldiğinde kız ona ninni söylemeye başlar.

Böyle ninni söylerken daha uzağa kaçarlar. Uzağa kaçmışlardır ama Çelbegen tekrar takibe başlar. Yeniden yaklaşır, tekrar yakalar. Çelbegen kızdan ninni söylemesini ister, kız ninni söylerken, onlar yine uzağa kaçarlar. Kız anasına babasına varır. Ana baba neredeyse dertlerinden öleceklermiş, ağlamaktan gözleri kurumuş. Boğa, kızı anasına babasına getirmiş.

SARIĞ QAANIĞ OĞLU AQ QAYA³

(Özgün Metin)

Po çer pütken tüşte, po suğ anıma aqkan temde, alında- purunda
Qara Qaanma Sarığ Qaan polğan poltur. Qara Qaanın oğlu Qara Pulut

3 L. N. Arbaçakova, E. N. Kuzmina, *Folklor Şortsev: V Zapisyah 1911, 1925- 1930, 1959- 1960, 1974, 1990- 1007 gg.* (Pamyatniki Folkloru Narodov Sibiri i Dalnego Vosto-
ta, C. 29), Novosibirsk, 2010. Masalın Şor Türkçesi metni, bu çalışmanın 202, 204,
295, 208, 210, 212 ve 214 nolu sayfalarında yer almaktadır.

poltur. Sarıǵ Qaanıñ teze pir qıs polǵan poltur aañmaa koje. Po Qara Qaanıñ oǵlu Qara Pulut Sarıǵ Qaanıñ qızım alarǵa çörçattır. Aañ adı Altın Arıǵ poltur. Sarıǵ Qaan perbençattır. A po Sarıǵ Qaanıñ oǵlu Aq Qaya aq qula adınǵa münçörüp, añañ çörçattır.

Añañ qançe-qançe çörçeniñ pajında aq qkul kiji tilibe çooqtançattır:

— Sen peede alın çörçazıñ, sen teze alçan kiji paşqakijee pararǵa çörta. Sen alçañ kiji Aq Quya qat. Am men qaja pararım, aga pararızıñ meni poş salıbıskel.

Aq Qaya suraptır:

— Ür polarıbis pa?

Aañ adı aytır:

— Pre üş çıl polarıbis!

Aq Qaya aytır:

— İçemme- abamǵa aysalarǵa kereq meni çidirbezinmer.

Aq qula aytır:

— Sen qıs tilep parǵanıñnı aytpa. Sen aytsan: “Pis çer ebire çör kelerge, qaydıǵ kişi çatça, qaydıǵ çerdi qaydıǵ sut aqça. Anı kör kelerge etçam”,- tep.

Aq Qaya üş çıl kesçen kebin tiktıştır. Çe, abazı- içezinge qolmençi peribal, parıbıstır. Añañçurt taşınǵa şıqkanda, malı aytır:

— Am meen çügenim tartpa, azaq pelimge şappa. Men qaya pararım, añañ körerzin,- tep.

Am po eede parçında, pir kiji toǵuşpartır. Çat usçattır, qarını poǵdazı tegrige asla çetpença. Añañ po usqattır:

— Noo minde çat ustañ?- tep.

Azı aytır:

— Sen meni luçşe azrazañ!- tep.

Çe, añañ poızı azraptır. Añañ çıibalıp, poızı aytır:

— Qaçan men kereq polzam, sıbısqa tarsañ, men kelerim.

Sıbısqaldı ol aǵa pertir:

— Kereq çoq alañçe sıbısqa tartpa.

Çe, am parçında, adı ayttr:

— Am sağa pir kiji qada toğajar. Pulut polparçın kiji. Paştapqı toğuşqan kiji talaydı da qartı ijişeçen kijizi. Po toğuşçın kiji qaylanı şıraç çilep tudubışçın kiji.

Ol çiiş suraza, çiişin açınman per,- tedir.- Qaçan tüşte ol sağa polujar.

Çe, eede çooqtajbalıp partında, şınap: alıp çat usça. Anañ po usqattır:

— Çoq minde çat usçañ?- tep.

Anañ po alıp ayttr:

— Po meen tınançıtqan çerim. Luçşe çiiş polza, meni azrıbal.

Anañ alıp çiişin çiişbalıp, eedoq sībasqa pertir:

— Qaçam men kereq polzam, po sībasqapı tartsañ, men kelipperim,- tedir.

Anañ Aq Qaya ezen- mençi perijbalıp, alınañ aara parça. Am aañ parçın çılga pir qadaç alıp çat usça. Azı ayttr:

— Çiişin par polza, qançı par azraval. Anañ ponu usqatbalıp, suraptır:

— Noo usçañ?- tep.

Po alıp teze sağın uluğ alçörçeñ kiji poltur. Çe, usqahnğanda, çiiş suraptır. Pozu qançı çiişin peribistir, anañ po sībasqa pertir:

— Qaçan kereq polzam, küş polza, po sībasqanı tartsañ, men kelipperim.

Çe, anañ aara mal ayttr:

— Am pis qaanıñ çeringe keleberibis, aañ adın uñnavançam,- tep, teptir. Malı aytça.

— Aq Quyaq qıs çatçıtqan çeri polar oş. Aañ abazı qaan.

Çe, anañ po qaan çeringe çettire le ayttr:

— Men minde ot ottap çörerim, sen “aq qul!” tep qırzañ, men kelerim.

Anañ po ool qaanğa kirtir. Qaanğa kirip, qaanba çooqtajıp, qaan suraptır:

— Qaydan kelgezin?- tep.

Anaŋ pozu ayttır: Men Sarıǵ Qaanıŋ oǵlı.

Pozu ayttır:

— Men anı oŋnapçam!

Anaŋ qaan suraptır:

— Indig ıraq çerden qaydıǵ kereq keldin?

Eze, ayttır:

— Qaan abam, qarıbıstı, aaŋ keregin men qolǵa alçaǵım,- tedir.

Anı eede aydıp:

— Kiji alǵalaqım, kiji alarǵa çörçam,- tep.- Men uqam seen qız par,- tep.

Qaan ayttır:

— Qıs par tep- Aq Quydım. No,- ayttır,- meen qızım alǵamçe, üş marıǵ iştebissen, qızım alarzıŋ. Sen ne ebessin meen qızım alarǵa, mında köp oolar çörçalar. Pirda kij ol marıǵdı iştep polbança.

Anaŋ Aq Qaya suraptır:

— Qaydıǵ marıǵ?

Po qaan ayttır:

— İştep polbazaŋ, luçşe sıraŋay imge nan.- tep.

Çe, anaŋsuraǵanda, po qaan ayttır:

— Meen çatçıǵan çerde talay aqça. Ol talayda paşqa çerde aqsın tep, iştepsalarǵa kereq. İyginçizi talay aqçın çerinde uluǵ aq qaya turca. Ol qayanı paşqa çerǵe tursalarǵa,- tep.

Anaŋ ayttır:

— Ol qaya soonda tıŋ aǵaştıǵ çer. Ol aǵaştardı ujurubızaarǵa kereq.

Ol ool ayttır:

— Men iştepköreni!

Qaan taŋzınça: “Po qayt ool ol nebenni işter etça?”.

Am po ool andıǵ işti işterinça, aaŋ qızın körbalarǵa sanabıstı. Qaydıǵ çozaqpa körege ol qaan teze qızın körgüспенçattır. Am po Qa

Qaya qaraa kiji uzubergende, malıŋa partır. Anañ malı çügürkelgende, ol ağa aytpertir:

— Po qaan mağa üş marıǵ pergen,- tep.

Malı aytır:

— Sen qoruqa, seen arǵıstar par!

Anañ po ool aytır:

— Men ol qıstı körbalar etçam!

Aq qul adı aytır:

— Körerziñ!- tep.

Anañ aytır:

— Ol qıs kün şǵıja çanda, ol qıs köznegi anda.

Aytır:

— Am sen par uzuçañ çeriñge par, anañ kozneateñ kör, men kiş-terim,- tep aytır.- Ol qıs meen kiştigeni uǵubalıp, közneqteñ körer. Sen teze çajınparıp, anañ körerziñ, qaydıǵ qıs. Körzeen, köölenerziñ- tep aytır.

Çe, anañ po kel çajınpartır, amlı qıstıñ közneginen kiştebistir. Kiştebiskende, po qıs közneksa keltir köerge: “Paşqa maldıñ ünü!” – tep. Ol çajınparıp, körçattır. Anañ körze: kün çilep şalçattır qıstıñ çüzü. Mattap qıyalanparǵan qıs. Çe, ol qıstı köribalıp, köölenibistir. Anañ çuqka malıŋa partır. Malıŋa parıp, aga aytı:

— Men ol qısqa köölenibisqam!

Mal aytır:

— Ol qaan saǵa erten marıǵın işterge aydar. Anañ aytır:

— Sen ağa aydarziñ: pir puǵa edin ödürkelip, qar pıjırazıñ

Am malıba çooqtaştırdar, pırnap kemii qırbalarǵa. Anañ çooqtajbaltırlar, ırnap aǵaştardı arlabızaar kereq, anañ pırnap Salǵını qırarǵa çooqtajbaltırlar. Am po ool Salǵınañ sıbısqazın tartır. Am ol Salǵın, eze, keltir:

— Qaydıǵ kereq?- tep.

Ol ool aytpertir. Azı aytır:

— Po iş aar ebes, tolko mağa çiiş kereq!

Ol ool ayttr:

— Anda pir puğa edi pijırsalğannar.

Anaň pardılar, şınap et eede le üülça. Ol alıp Salğın çüze le çiiip şıgarıbıstır. Anaň po Salğın, eze, ayttr:

— Sen qaannıñ maltaba çarboq alıbal, kak budto sen iştepçañ. Ar-laçanıñ meen keregim,- tedir,- iirde gotovıy polar, arığ polar. Sen teze üş kün suraval,- tedir,- üş kün tınanarzıñ.

Am üş künnüñ pajunda qaanğa keltir:

— Pir marığın gotovıy!- tep.

Am ayttr:

— İyginçizin pazoq pir puğa edin pıh-jırar, anaň pir boçka araa.

Anaň ayttr:

— Am pazoq üş kün kelbessim.

Anaň pınap körübaltr, anaň çooqtaştır. Qayanı iyginçi sıbıskanı tartı. Qayna tvarığ çile iştebisçin, alıptıñ sıbısқанın tartı. Anaň alıp keltir. Çe, çooqtajbalığ, alıp aytrı:

— Mağa çiiş çiiivalarğa kereq!- tep ayttr.

Anaň po ool anı çiişqa appartır. Ol alıp çiiş çiiip, arağa işçattır. Po oolğa ayttr:

— Sen üş kün qaya qıyınğa tınan!- tep ayttr.

Çe, üş künnüñ pajında po ool körze, qaya qoşkelip, tıbraq çilep polpartır! Çe, anaň üş kün pajında po qaanğa pazoq kirtir. Qaan suraptır:

— İştepçañ ma?

Ool ayttr:

— Seen üjünçi marığı işterge pazoq pir puğa edin anaň pir boçka aragazın oloq çerге apparsal. Üş künün pajında men kelerim, iştegen ijimni körerге pararzıñ.

Çe, po ool pazoq qalğançı alıptıñ sıbısqazın alıbalıp, qırıbaltr. Ol alıp kelip, körtir: çe, ağaştar polğan çer arığ tep, qaya turğan çer eedoq arığ! Anaň ayttr:

— İştebizeribis!

Am ağa arağa- çiiş çiiip, ijibaltır. Anaň ayttr:

— Çe, am param!

Anaň par, talay şağana iştirip, pes iş şıgarıstır! Anaň paşqa ççeringe arlağan çerşe pojadıbıstır. Çe, anaň ayttır:

— Am, par alıpqa kiçe!

Po alıp parıbıstır. Anaň po ool malınğa keltir, anaň malınba çooqtaştır. Mal ayttır:

— Am qapçıy qıstı albal, em çeringe, çırtunğaaa nanaň. Çe, abam çerinde çaqşı polbança oş.

Po ool:

— Ol toğus kün polğam!- tep, sanağanı- toğus çıl polpartır!

Çe, anaň abazınğa çeringe nanganda abazı ölübistır. Altın Arou po Qara Qaanıñ oğlunga Qara Qayaga parıbıstır. Malqujun Sarığ Qaan qaçır apparçattır. Aalınan parğan mallar ot pajın çiiip parçattırlar. Soonan parğan mallar, ottıñ ortazın ottap parçalar. Eñne soonan parğan mallar ottıñ tazılın qas çiiip parçattırlar. Eñne soonan parğan mallar qara palğaş qas parçalar.

Çe, Sarığ Qaan oolı malların kelip qarçı kelip, qaçır apparçattır. Çe, Altın Arıgı apparar etse, qarçı nanmança. Altın Arığ Qara Qayaba paylap- çurtap qaltırlar.

Po Sarığ Qaanıñ oğlu Aq Quyakpa eedoq paylap- çurtap qaltırlar.

SARI HAN'IN OĞLU AK KAYA

(Aktarma Metin)

Bir zamanlar yeryüzü yaratıldığında, o zaman bu yeryüzünde sular akmış, bundan daha önce Kara Han ve Sarı Han varmış. Kara Han'ın oğlu Kara Pulut imiş. Sarı Han'ın da bir kızı varmış. Kara Han'ın oğlu Kara Pulut, Sarı Han'ın kızını almaya niyetlenmiş. Bu kızın adı Altın Arıg imiş. Sarı Han kızını vermemiş. Sarı Han'ın bir de kır ata binen Ak Kaya adlı bir oğlu varmış, o sırada ava gitmiş.

Sonra Ak Kaya bir zaman gittikten sonra açık kır at insan gibi konuşmuş:

— Sen boş yere geziniyorsun, senin alman gereken kızı başkasına

verecekler. Senin eş olarak alacağın kızın adı Ak Kuyak'tır. Şimdi beni özgür bırak benim gittiğim yere gel demiş.

Ak Kaya:

— Çok mu gideceğiz? diye sormuş.

At:

— Hemen hemen üç yıl gideceğiz! demiş.

Ak Kaya:

— Anama babama söyleyeyim, beni aramasınlar, demiş.

At:

— Bizim kızı aramaya gittiğimizi söyleme. Nerede hangi insanların yaşadığını, hangi ülkede hangi suyun aktığını görmek için yeryüzünü dolaşacağız. Bunları görmek için gitmek istiyorum dersin, demiş

Ak Kaya üç yıllık giysi dikmelerini istemiş. Annesi babasıyla vedalaşmış, yola çıkmış. Köyün sınırları dışına çıktıklarında at:

— Şimdi sen beni dizginleme, ayaklarınla böğrüne vurma. Nereye gittiğimi göreceksin, demiş.

Onlar gitmişler, bir adamla karşılaşmışlar. Adam yatıp uyuyormuş. Adamın karnı neredeyse göğşe degecek kadar büyükmüş. Sonra Ak Kaya onu uyandırmış.

— Neden burada yatıyorsun? diye sormuş.

Adam:

— Benim karnımı iyice doyur demiş.

O zaman Ak Kaya onu iyice doyurmuş. Karnı doyan adam şöyle demiş:

— Benim yardımına ihtiyaç duyduğunda bu düdüğü çal, ben gidiyorum.

Ona bir düdük vermiş ve

— Boş yere düdüğü çalma! demiş.

Adam gittiğinde Ak Kaya'nın atı:

— Şimdi de sen bir adama rast geleceksin. O buluta dönendir. İlk karşılaştığın kişi bütün bir denizi içebilir. Şimdi karşılaşacağın bu adam

ise bir kayayı bir arpa gibi ufalayabilen bir adamdır. O senden yiyecek istediğinde acıma ver. Bir gün o sana yardım edecek, demiş.

Onlar böyle konuşup gitmişler, gerçekten de yatıp uyuyan bir bahadır görmüşler. Sonra Ak Kaya onu uyandırmış.

— Neden burada yatıyorsun? diye sormuş.

O zaman bahadır:

— Ben burada dinleniyorum. Eğer yiyeceğin varsa bana ver, demiş.

Sonra bu bahadır yemeği yiyip ona bir düdük vermiş.

Bahadır:

— Bana ihtiyacın olduğunda bu düdüğü çal, hemen gelirim, demiş.

Ak Kaya onunla vedalaşıp yola devam etmiş. Şimdi yine onun yolu üzerinde bir bahadır yatıp uyuyormuş. Ak Kaya'nın atı:

— Ne kadar yiyeceğin varsa ver, onu doyur, demiş. O zaman Ak Kaya bu bahadırı uyandırıp sormuş:

— Sen neden uyuyorsun?

Bu bahadır bütün büyük mesafeleri aşma yeteneği olan adammış. O uyandığında yiyecek istemiş. Ak Kaya da olan yiyeceğini vermiş, sonra bahadır ona bir düdük vermiş:

— İhtiyaç olduğunda, zorluk olduğunda düdüğü çal, ben gelirim, demiş.

Sonra Ak Kaya'nın atı:

— Şimdi biz hanın ülkesine gidiyoruz, ben bu ülkenin adını bilmiyorum. Bu ülkede Ak Kuyak adlı kız yaşıyor, onun babası handır, demiş.

Sonra onlar hanın ülkesine varmışlar, at:

— Şimdi ben otlayayım, sen kır at diyerek beni çağırdığında gelirim, demiş.

Sonra bu genç hana gelmiş. O han ile sohbet etmeye başladığında han:

— Nereden geldin? diye sormuş.

Genç:

— Ben, Sarı Han'ın oğluyum! demiş.

Bu han da:

— Ben onu tanırım, demiş.

Sonra han:

— Çok uzaklardan ne amaçla geldin? diye sormuş.

Genç de:

— Benim babam han yaşlandı, onun işlerini almam gerek, diyerek anlatmış. Ben henüz evli değilim, evlenmeye hazırım, senin bir kızın olduğunu duydum.

Han:

— Kızım Ak Kuyak'tır. Fakat kızımı almadan önce üç görevi yerine getirmen gerekir, o zaman kızımı alırsın... Kızım ile evlenmek isteyen sadece sen değilsin, buraya pek çok genç geldi. Hiç kimse bu görevleri yerine getiremedi, der.

O zaman Ak Kaya sormuş:

— Bunlar nasıl görevler?

Han cevap vermiş:

— Eğer bu görevleri yerine getiremeyeceksen hemen evine geri dön.

Genç yeniden görevleri sorduğunda han cevap vermiş:

— Benim yaşadığım yerde bir nehir akar. Bu nehrin başka bir yerde akması gerek. İkincisi, nehrin aktığı bu yerde büyük beyaz bir kaya var. Bu kayanın başka bir yere gitmesi gerek. Bu kayanın arkasında ağaçlık bir yer var. Bu ağaçların kesilmesi gerek.

Genç:

— Bu görevleri yerine getirmeye çalışacağım, demiş.

Han:

— Böyle bir genç bu işleri nasıl yapmaya kalkışıyor? diye şaşır-mış.

Şimdi ise genç daha işi yapmadan hanın kızını görmek istemiş. Onu nasıl görecektir? Han kızını kimseye göstermiyormuş. Ak Kaya gece-

leyin insanlar uyuduğunda atının yanına gelmiş. Atının yanına geldiğinde genç ona her şey anlatmış:

— Han bana üç görev verdi, demiş.

At ise

— Korkma, senin arkadaşların var, demiş.

Genç:

— Kızı görmek istiyorum, deyince kır at:

— Göreceksin! demiş ve devam etmiş: Bu kız güneşin doğduğu tarafta uyur, onun penceresi o tarafta. Şimdi sen oraya git, yat, sonra ben kişnediğimde pencereye bak. Bu kız benim kişnememi duyunca pencereden bakar. Sen de saklanıp ona bakarsın. Görünce de âşık olursun, demiş.

Sonra genç gelip gizlenmiş, at da kızın penceresinin yakınında kişnemiş. O kişnediğinde kız, bu yabancı bir at sesi diyerek bakmak için pencereye yaklaşmış. Bu sırada saklanan genç onu görmüş. Kızın yüzü güneş gibi parlıyormuş. Çok güzel bir kızmış. Kızı gören genç âşık olmuş. Sonra yavaşça ata yaklaşmış ve ona:

— Ben bu kıza âşık oldum! demiş.

At gence:

— Han sabah sana görevi yerine getirmeni söylediğinde sen de ona bir boğayı pişirmelerini söyle, demiş.

Onlar at ile ilk olarak kimi çağıracakları konusunda anlaşmışlar. Sonra ilk sırada ağaçları köklemek, sonra da kayayı kaldırmak ve son olarak nehrin yatağını değiştirmek konusunda anlaşmışlar. Başlangıçta Salgın'ı çağıracaklarmış. Sonra Ak Kaya Salgın'ın düdüğünü çalmış.

Salgın hemen gelmiş.

— İş ne? diye sormuş.

Genç ona her şeyi anlatmış.

Salgın:

— Bu zor bir iş değil, ancak bana yemek lazım! demiş.

Genç de,

— Orada bir boğanın etini pişirdiler, demiş.

Sonra gitmişler. Gerçekten de orada eti dağ gibi yığmışlar. Bu Salgın bahadır bir anda bütün eti yemiş. Sonra Salgın:

— Sen bana hanın baltasını ve testeresini ver, sen çalışır gibi yap. Köklemek benim işim, akşama tertemiz olacak. Ancak sen üç gün iste, üç gün dinlen, demiş. Üç gün sonra han gelmiş ve

— Birinci görev tamamdır, demiş.

O zaman Ak Kaya yine,

— Bir boğanın etini pişirin, bir fıçı arak hazırlayın. Şimdi yine ben üç gün gelmeyeceğim, demiş.

İlk olarak yeri incelemiş, sonra Kaya'yı çağırmaya karar vermiş. İkinci düdüğü çalmış. Bu kayayı peynire dönüştüren bahadırın düdüğü imiş. Sonra bahadır gelmiş. Konuşmuşlar.

Bahadır:

— Yalnız bana yemek lazım, demiş.

Ak Kaya onu yemeğe götürmüştü. Bu bahadır yemek yemiştir, arak içmiştir. Sonra da Ak Kaya'ya:

— Sen bu kayanın yakınlarında üç gün dinlen, demiş.

Üç gün sonra genç kayanın peynir gibi ufalandığını görmüştü. Üç gün sonra yine hanın yanına gelmiştir. Han sormuş:

— Çalışabildin mi?

Genç:

— Üçüncü görev için yine boğa eti ve arakı aynı yere getirin. Ben üç gün sonra sana işin bittiğini söylemeye gelirim, demiş.

Sonuncu bahadırın düdüğünü almış, onu çağırmış. Bahadır gelmiş ve ağaçların olduğu yerin, kayanın durduğu yerin temizlendiğini görmüş ve

— Yapalım! demiş. Eti yemiştir, arakı içmiştir, şimdi gidelim, demiş.

Sonra gelmiş ve nehri içmeye başlamış, bütün nehri içmiştir. Sonra da temizlenmiş yere nehri boşaltmıştır.

Bu işleri yapan bahadır gidince Ak Kaya atının yanına gitmiş, atı ile konuşmuş. At da ona:

— Şimdi hemen kızı al, eve yurdumuza gidelim. Baba toprağında her şey sakın değil, demiş.

Ak Kaya, dokuz gün oldu diye düşünmüş, gerçekte dokuz yıl olmuş.

Sonra baba toprağına dönmüşler. Ak Kaya'nın babası ölmüş. Kız kardeşi Altın Arıg Kara Han'ın oğlu Kara Pulut ile evlenmiş. Sarı Han'ın hayvanını alıp yanında götürmüş. Önde giden hayvan otun tepesini yemiş. Ondan sonra gelen hayvan otun ortasını yemiş. Onların ardından gelen hayvan otun kökünü yemiş. Hepsinden sonra gelen hayvan kara toprağı çiğnemiş.

Sarı Han'ın oğlu hayvanları geri getirmiş. Altın Arıg'ı da geri getirmek istemiş, o geri dönmemiş. Altın Arıg ve Kara Pulut zenginleşmiş, orada kalmış.

Sarı Han'ın oğlu Ak Kaya Ak Kuyak ile zenginleşip yaşamış.

TİVA MASALLARI

Mehmet AÇA *

Güney Sibirya Türk topluluklarından Tıvaların sözlü edebiyat ürünleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Wilhelm Radloff, G. N. Potanin, N. F. Katanov, F. Ya. Kon gibi isimlerce derlenip yayımlanmaya başlamıştır. Güney Sibirya'nın Çarlık Rusya'sı tarafından işgaliyle gündeme gelen Türk topluluklarının dili, folkloru, tarihi, kültürü, coğrafyası; Rus kökenli misyonerler, asker-sivil yetkililer ve bilim insanları ile bölgede çalışan Rus kökenli araştırmacı ve görevlilerle yakın ilişkiler kuran yerli halktan kişilerce araştırılmaya başlanmıştır. İşgaller sonrasında bölgeye intikal eden misyonerlerin başlıca görevi, bölge halkını Hristiyanlaştırmak ve Çarlık yönetimine ısındırmak olmuştur. Misyonerler, bölge halkına ulaşabilmek ve onlarla yakın ilişkiler kurabilmek için önceliği dil ve folklor ürünlerine vermişlerdir.

Tıva masalları konulu çalışmalar, ilk dönemlerde doğası gereği derlemeye ve derlenen metinlerin yayımına ağırlık vermekle birlikte, ilerleyen dönemlerde Tıva masallarını; masalın türsel özellikleri, masalın yapısı ve işlevleri, masalın anlatıcısı ve anlatımı, masalın dili ve üslubu, masallarda öne çıkan tipler ve motifler, masalın diğer anlatı türleriyle ilişkileri açısından ele alan akademik düzeyde çalışmalar da yapılmıştır. Aşağıda, Tıva masalları üzerine yapılan ilk çalışmalar hakkında bilgi verilecektir.

Tıva masalları, ilk kez Güney Sibirya'ya diğer Türk topluluklarıyla birlikte, Tıvaların dilini, geleneksel hayatını, tarihini ve folklorunu öğrenmek için gelen Wilhelm Radloff, N. F. Katanov, G. N. Potanin, F.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. mehmet.aca@marmara.edu.tr

Ya. Kon gibi isimler tarafından yazıya geçirilip yayımlanmıştır. Radloff ve Katanov, derledikleri Tıva masallarını hem Rus dilinde hem de Tıva lehçesinde yayımlamışlardır. Potanın ile Kon ise, derledikleri metinlerin sadece Rusça neşirlerini yapmışlardır. Bu derleme ve yayınlar, Tıva masallarıyla masal anlatma geleneğinin araştırılıp öğrenilmesinin yolunu açmıştır.

Ünlü Türkolog N. F. Katanov, Tıva’da Barın-Hemçik ile Çer-Çarık arasında derlemeler yapmıştır. Derlemiş olduğu bu Tıva folklor materyallerini, Hakas ve Karagas materyalleriyle birlikte, 1903’te iki cilt halinde *Opıt İssledovaniya Uryanhayskogo Yazıka s Ukazniem Glavneyşih Rodstvennih Otnoşeniy ego k Drugim Yazıkam Tyurkskogo Kornya* adıyla Kazan’da yayımlamıştır (Katanov, 1903). Katanov’un derlediği metinler arasında, Barın-Hemçik’ten derlediği “Şeytan ile İhtiyar” (s. 970-972), “Tilki ve Kurt” (s. 972-974), “Ösküs-ool” (s. 974-979), “Natsın-Kögeñ Koñgar” (s. 979-982), “Yaşlı Kadın Kögele” (s. 986-988), “Çedi Şilgi Attıg Ösküs-ool” (s. 988-1000), “Möge Tana-Kerel” (s. 1000-1006) gibi masal metinleri de yer almıştır.

W. Radloff ile N. F. Katanov’un Güney Sibirya’dan derlediği bazı metinler, Latin harflerine ve Türkiye Türkçesine de aktarılmıştır. Bunlar arasında masal metinleri de yer almıştır (Radloff, 1999). Ünlü Türkolog Reşit Rahmeti Arat, Radloff ile Katanov’un derlemelerine yer veren *Obraztsı Narodnoy Literaturı Turkskih Plemen*’in birinci (Radlov, 1866) ve dokuzuncu ciltlerinde (Radlov, 1907) yer alan Güney Sibirya Türk topluluklarına ait sözlü edebiyat metinlerinden bazılarını Latin harflerine çevirmiştir. Bu çeviriler, el yazısı halinde *Güney Sibirya Türkçesi Metinleri* (Ankara 1994) adlı eserde toplanıp yayımlanmıştır. Bu metinler arasında, Katanov’un Tıvalar arasından derleyerek *Obraztsı Narodnoy Literaturı Turkskih Plemen*’in dokuzuncu cildinde yayımladığı bazı masal metinleri de yer almıştır. Arat, Katanov’un Tıvalar arasından derlediği masallardan dokuzunu (“Ösküs-ool”, “Möge Möñgün Şişkir”, “Paldır-Pejik ool”, vd.) Latin harflerine çevirmiştir (Arat, 1994: 19-34). *Obraztsı Narodnoy Literaturı Turkskih Plemen*’in dokuzuncu cildinde yer alan Tıva masallarından bazılarının, Katanov tarafından daha önce

1903'te *Opit İssledovaniya Uryanhayskogo Yazıka s Ukazniem Glavneyşih Rodstvennih Otnoşeniy ego k Drugim Yazıkam Tyurkskogo Kornya*'da da yayımlandığını burada belirtmek gerekir.

Tıvaların sözlü edebiyatı üzerinde çalışanlardan birisi de Feliks Y. Kon'dur. Kon, 1897-1904 yılları arasında siyasî sürgün olarak Minusinsk'te bulunmuştur. Bu süre içerisinde etraftaki Türk boylarından folklor derlemeleri, araştırmalar yapmıştır. 1902-1903 yılları arasında Rus Coğrafya Enstitüsü'nün araştırma ekibiyle birlikte folklor ve etnografya derlemeleri yapmak için Tıva'ya gitmiştir. Kon, burada Hemçik içindeki Ulug-Hem, Kara-Hem, Bii-Hem, Toju ve Tandın etraflarında yaşayan Tıvalardan folklor derlemeleri yapmıştır. Kon, yaptığı bu derlemeleri, ancak 1934 yılında *Za Pyatdesyat Let. Ekspeditsiya v Soyotiyu*'nun üçüncü cildinde yayımlayabilmiştir. Kon, bu derlemeler sırasında masal ("Skazka o Molodtse Haytı-Kara", "Skazka pro tsarya Çerni") ve destan ("Boktu-Kiriş i Bora-Şeeley") metinleri de derlemiştir (Kon, 1934: 174-209).

1879 yılında Sibiry ve Moğolistan'da yaşayan hakların folklor ve etnografyaları üzerinde araştırmalar yapmak için Moğolistan'a giden misyoner G. N. Potanin, Övür ve Arı kırlarını geçerek Tıva'ya varmıştır. Potanin, Tıva'da Ulug-Hem ile Kara-Hem etraflarında yaşayan Tıvalardan folklor derlemeleri yapmıştır. Potanin'in derlediği ürünleri, misyonerlere tercümanlık yapan Altaylı İ. Çivalkov Rusçaya tercüme etmiştir (Potanin 1881, 1883). Potanin'in *Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii*'nin 4. fasikülünde Tıva destan ve masallarına da ("Tanaa-Gerel", "Ertene-Mergen", "Kaŋgıvay-Mergen", "Uskeze-ol", vd.) yer verilmiştir (Potanin, 1883: 167-648).

Tıva masallarıyla diğer sözlü edebiyat metinlerinin derlenmesi, neşredilmesi ve incelenmesine yönelik çalışmalar, Şubat 1917 devrimi sonrasında Tıva yazı dilini, yazılı edebiyatını ve Moğol nüfuzundan arınmış bir Tıva kimliğini oluşturma çabalarıyla birlikte sürdürülmüştür.

Tıva sözlü geleneğinde (buna Moğolistan ve Altay'da yaşayan Tıvalar da dâhildir), hem masalı hem destanı isimlendirmek için "tool" terimi kullanılmaktadır. Geleneğin yaratıcıları olan sanatkârlar ve halk,

her iki türü de “tool” başlığı altında toplarken, Tıvalı araştırmacılar, masal-
dan ayırt edebilmek için destana “maadırlı tool” (kahramanlık destanı)
demektedirler.² Fakat bu tür bir adlandırma, iki türü birbirinden ayırma
konusundaki problemi bütünüyle çözmemektedir. Pek çok araştırmacı ta-
rafından “maadırlı tool” (kahramanlık destanı) başlığı altında incelenen
bazı metinlerin (“Hayındırınmay Bagay-ool”, vd.), yine bir kısım araştı-
rmacı tarafından “mögelig tool” (kahramanlık masalı) diye adlandırılarak
masal türü içerisine dâhil edildiği görülmektedir.³ Bu problemin kaynak-
larının başında, destan anlatma geleneğinin zayıflamasının yanı sıra, ge-
leneğin temsilcilerinin her iki türü de “tool” başlığı altında toplaması ve
“toolçu” adı verilen anlatıcıların, hem masal hem de destan anlatabilmesi
gelmektedir.⁴

Tıvaların sözlü edebiyatını araştırma ve inceleme çabalarında
araştırmacıların karşısına çeşitli problemler çıkmaktadır ve bunlar ara-
sında türlerin tanımlanması, sınırlarının çizilmesi ve metinlerin türlere

2 Aynı terimin birden fazla türü karşılar bir şekilde kullanılması hususu, sadece Tıva-
larda görülmemektedir. Altay Türklerinde *çörçök* (Puhov 1973: 9; Surazakov, 1985: 12;
Ergun, 1997: 19), Hakas Türklerinde *nımah* (Baskakov-İnkijekova-Grekul, 1953: 119;
Maynogaşeva-Kızlasova, 1990: 14-50; Ergun 1993: 23-26; Ergun, 1996: 121-129), Şor
Türklerinde *şörçek* ya da *nıbak* (Direnkova, 1940: IX; Aça, 2002: 764-765), Kırgız
Türklerinde *comok* (Yudahin, 1988: 221; Sarıpbekov, 1995: 120-121; Bayhocoev-vd.,
1973: 285-560), Dobruca Türklerinde *masal* (Mahmut-Mahmut, 1988: 15-253) hem
destan hem de masal türünü adlandırmak için kullanılmaktadır. Destanı masaldan ayır-
mak için Altay Türklerinde *kay çörçök* ya da *kaylap aydar çörçök*, Hakas Türklerinde
alıptıg nımah ya da *çon nımah*, Şor Türklerinde *kay şörçek* terimleri kullanılırken, Kı-
rgız Türklerinde de masalı destandan ayırmak için *cöo comok* terimi kullanılmaktadır.

3 Bazı metinlerin masal mı yoksa destan olarak mı adlandırılması gerektiği konusuna
araştırmacı Z. B. Samdan da temas etmiştir. O, bu konuda şunları yazmıştır: “*Destan mı,
masal mı olduğu belirlenemeyen ve konuları kahraman ile onun atı olan pek çok kü-
çük hikâye vardır. Bu yüzden enstitümüz arşivindeki 150’yi aşkın metin ara tür olarak
adlandırılmaktadır*” (Samdan, 1994: 18). Ayrıca Samdan, halk arasında kahramanlık
konulu masallar ile kahramanlık destanlarının birbirinden farksız görüldüğüne, bu yüz-
den de kahramanlık konulu masallara bilimsel anlamda bir isim verilmediğine dikkat
çekerek bu tür metinleri “mögelig tool” olarak adlandırmaktadır (Samdan, 1994: 14).
Samdan’ın bu adlandırması, V. M. Jirmunskiy’in kahramanlık konulu masalları adlan-
dırmak için kullandığı “bogatırskaya skazka” terimine denk düşmektedir.

4 Tıva destan ve masal araştırmalarındaki tür sorununu ele alan bir çalışma için bk.
Aça, 2006.

göre sınıflandırılması sorunu önemli bir yere sahiptir. Derlenen kimi metinlerin masal mı yoksa destan mı olduğunun ayrımını yapabilmek için bazı hususlara dikkat etmek gerekir. Bilindiği üzere, masal (*tool*) türü ile destan (*maadırlıg tool*, *maadırlıg epos*) türünü birbirinden ayıran bazı belli başlı özellikler vardır. En başta gelen fark, destanın manzum⁵, masalın ise mensur olmasıdır.⁶ Destanların konu ve kompozisyon özellikleriyle ideolojisi, onların masal metinlerinden ayrılmasını sağlamaktadır. Masallar (“tool”), mensur metinlerdir ve destan (“maadırlıg tool”) ile efsanelerden (“toolçurgu bolgaş töögü çugaa”) ideoloji, tema, yapı, hacim, şekil özellikleri bakımından ayrılmaktadırlar.⁷

Tıva masalları üzerine yapılmış bazı araştırma ve incelemelerde masallar, konu ve tip özellikleri bakımından kendi aralarında sınıflandırılmıştır. Bazı araştırmacılarca masallar: a) “*Dirig Amutannar Dugayında Tooldar*” (Hayvan Masalları), b) “*Huulgaazın Tooldar*” (Sihirli-O-

5 L. V. Grebnev, destan ya da “maadırlıg tool”ların manzum olmalarına rağmen, bazı derleyicilerce mensur bir şekilde yazıya geçirilmeleri sonucunda destan metninin mensur da olabileceği, bu tür metinlerin kahramanlık konulu masallar (“mögelik tool”) olarak da adlandırılabilmesi tartışmalarını gündeme getirmiştir: “*TNIİYALİ enstitüsünün arşivinde bulunan kahramanlık destanlarının metinleri, anlatım ya da derleme sırasında genelde mensur olarak yazıya geçirilmiştir. Bu yüzden okunduklarında sanki bir masal metni okunuyormuş gibi gelebilir. Oysa, bu doğru değildir. A. S. Toguy-ool, bu konu hakkında şunları yazmaktadır: “Tıva folklorunda saygın bir yere sahip olan kahramanlık destanları, bazı araştırmacılar tarafından kahramanlık masalı olarak görülmektedir. Bu doğru değildir; çünkü bu destanlar manzumdurlar ve her zaman ırlanırdı. Ayrıca, bu metinler kendilerine has motiflere sahiptirler. Sadece bazıları son zamanlarda manzumluk ve ezgilik özelliklerini yitirmişlerdir (A. S. Toguy-ool, “Opıt İssledevoniya Tuvinskogo Stihoslojeniya”, Uçenie Zapiski TNIİYALİ, 1. s., Kızıl 1953, 94). Anlatıcı ya da destancılar bugün de destanların eski anlatılış tarzını yitirmemişlerdir. Bunları dinlerken (“ırlap ıdar” ya da “alğanıp ıdar”) destanın belirli ritmik yapısını ve şiirlik yapısının unsurlarını çıkarmak mümkündür.” (Grebnev, 1960: 38)*

6 1994’te “Pamyatniki Folkloru Narodov Sibiri i Dalnego Vostoka” serisinden yayımlanan *Tuvinskie Narodnie Skazki* (Novosibirsk 1994) adlı kitabın girişine yazdığı “Mir Tuvinskoy Skazki” (s. 10-34) başlıklı yazısında Z. B. Samdan, “mögelik tool” adını verdiği kahramanlık konulu masalların çoklukla derleyiciler tarafından mensur bir şekilde yazıya geçirildiğini, hâlbuki bu tür metinlerin toolçular tarafından geleneksel destanlar gibi, manzum bir şekilde anlatılmakta olduğunu yazmaktadır (Samdan, 1994: 15).

7 Tıva halk masallarının konu, tema ve şekil özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Koptelov, 1964: 57-67; Kuular, 1976: 44-65; Samdan, 1994: 10-34.

lağanüstü Masallar), c) “*Anaa Tooldar*” (Gerçekçi Masallar) şeklinde sınıflandırılırken (Vçeraşnyaya, 1953: 136-147; Kuular, 1976: 47-60), bazılarınca da a) “*Mögelig Tooldar*” (Kahramanlık Masalları), b) “*Huulgaazın Tooldar*” (Sihirli-Olağanüstü Masallar), c) “*Kara Tooldar/Anaa Tooldar*” (Basit/Gerçekçi Masallar), ç) “*Dirig Amıtannar Dugayında Tooldar*” (Hayvan Masalları) şeklinde sınıflandırılmıştır (Samdan, 1994: 14-17).

Tıva sözlü geleneği ve özellikle de masalları üzerine çok değerli çalışmalar yapan Erika Taube, *Skazki i Predeniye Altayskih Tuvintsev* (Moskova 1994) adlı çalışmasına aldığı Tıva masal metinlerini “*Kahramanlık Masalları*” (Bogatırskie Skazki), “*Sihirli Masallar*” (Volşebnie Skazki), “*Gerçekçi Masallar*” (Bitovie Skazki), “*Hayvanlar Hakkındaki Masallar*” (Skazki o Jivotnih i Kumulyativnie Skazki) başlıkları altında toplamıştır (Taube, 1994: 54-280).

1994’te “Pamyatniki Fol’klora Narodov Sibiri i Dal’nego Vostoka” serisinden yayımlanan ve Z. B. Samdan’ın Tıva masallarıyla ilgili bir giriş yazısı (“Mir Tuvinskoy Skazki”) yazdığı *Tuvinskie Narodnie Skazki* (Novosibirsk 1994) adlı eserde, Tıva halk masalları, a) “*Mögelig Tool*” (Kahramanlık Masalı), b) “*Huulgaazın Tooldar*” (Sihirli-Olağanüstü Masallar), c) “*Ugaadılıg Bolgaş Kara Tooldar*” (Sosyal-Gerçekçi Masallar), ç) “*Dirig Amıtannar Dugayında Tooldar*” (Hayvan Masalları) d) “*Distinçek Bolgaş Baştak Tooldar*” (Sıradan ya da Komik Masallar) başlıkları altında yayımlanmıştır.

Tıva sözlü geleneğinde destan ve masal anlatıcılarına “toolçu” adı verilmektedir (Bayskkan, 1987: 31-42; Orus-ool, 1990: 3-4; Orus-ool, 1994a: 28-30; Orus-ool, 1994b: 3-4; Aldın-ool-vd., 1968: 416; Kırgıs, 1997: 39; Reichl, 2002: 63). “Toolçu”lar, hem masal hem de destan anlatabilen sanatkarlardır. Bundan dolayı da “toolçu” adı verilen sanatkarlardan bahsetmek hem masalcılardan hem de destancılardan söz etmek anlamına gelecektir. Tıvalarda toolçuları sadece masal anlatanlar ya da sadece destan söyleyenler şeklinde sınıflandırmak zordur (Samdan, 1994: 28). Fakat yine de her toolçunun masala nazaran daha uzun soluklu bir tür olan ve ustalık isteyen büyük destanları anlatması mümkün değil-

dir; büyük kahramanlık destanları, daha çok, ustalık derecesi yüksek olan toolçuların repertuarlarında yer almıştır.

Toolçular, masal ve destan anlatmayı, yaşlı akrabalarından ya da usta toolçulardan öğrenmişlerdir (Orus-ool, 2001: 102). Örneğin, meşhur destancı Mañnay Oorjak, repertuarının hepsini dedesi Dagırığ'dan öğrenmiştir. Bir diğer toolçu Çançı-Höö ise anlattığı destan ve masalları babası ünlü toolçu Çapaajık ile ağabeyi Şara-Höö'den öğrenmiştir (Orus-ool, 1997: 18). Masal ve destan anlatma tarzı ya da üslubu, babadan oğula ya da ustadan çırağa intikal ettirildiği için, farklı masalcılık ve destancılık mektepleri meydana gelmiştir. Tıva masalcılık geleneğinde usta-çırak ilişkisi, geleneğin devamında önemli bir yere sahiptir. Usta toolçular, özel bir yeteneği ve güçlü bir hafızası olanlara bildikleri masalları öğretmişler ve böylece güçlü ustaların yetiştirdiği öğrenciler, ustalarının oluşturdıkları masalcılık mekteplerini sürdürmüşlerdir. Örneğin meşhur toolçu Baazañay, sözlü edebiyat ürünlerini, Övür'lü Doñgak Koñgaarjık (Devrinin en mükemmel toolçularındandır. Yanında çalıştığı Sotpa Meeren'e bir kış içinde 331 destan ve masal anlatmış, karşılığında da bir at almıştır.) adlı toolçudan dinleyip öğrenmiştir. Baazañay, büyük destancı Koñgarjık'ın obasında üç yıldan fazla bir süre kalmış, bir yandan destan ve masallarını ezberlemiş, diğer yandan da hayvanlarını otlatmıştır. Geceleyin Koñgaarjık'ın destan ve masallarını geç vakitlere kadar dinleyip sabahın erken saatlerinde koyun otlatırken dinlediği destan ve masalları kendi kendine tekrarlamıştır. Usta anlatıcılar, bildikleri destan ve masalları genç ve yetenekli kişilere öğretme karşılığında hediyeler de almışlardır. Örneğin meşhur toolçu Baazañay'ın annesi, Koñgarjık'a oğluna masal anlatmayı öğretmesi için atını vermiştir (Samdan, 1994: 29).

Tıva sözlü geleneğinde birkaç toolçuluk (destancılık ve masalcılık) mektebinden söz etmek mümkündür: 1) *Ulug-Hem mektebi*: En önemli temsilcileri, Tülüş Baazañay ve onun öğrencileri Baştak-ool Sarıg-Şıır, Kırgıs Dadar-ool (Çimçak Kara), Çöldüm-ool Andrey ve diğerleridir. 2) *Süt-Höl mektebi*: En önemli anlatıcısı Oorjak Mañnay ve onun öğrencileri Monguş-Hürgül-ool ve oğlu Songaar-ool'dur. 3) *Dzun-Hemçik (Dorgun) mektebi*: Tıva'da Çöön-Hemçik diye adlandırılan bölge-

nin temsilcilerinden bildiklerimiz Sat Tevek-Kejege ve oğlu Sat Kavaakay'dır. 4) *Möñgün-Tayga mektebi*: En önemli temsilcileri, Sürüñmaa Sortuy-ool, Oorjak Çançı-Höö ile onun öğrencileri Saaya Sambuu, Salçak Donduk, Oorjak Dadar-ool'dur (Orus-ool, 1997: 18-19).⁸

Tıvalarda destan ve masal anlatıcıları, genelde orta yaşlı ve ihtiyar erkeklerden oluşmuştur. Toolçular çoklukla okuma-yazma bilmeyen insanlardır, fakat bazı toolçuların Moğol ve Tibet dillerinin yanı sıra, Kazak ve Altay lehçelerini de bildiklerine şahit olunmuştur (Samdan, 1994: 28). Toolçular arasında kadınlar da yer almıştır. Bunlar, çocuklara, “kara tool” adı verilen sıradan masalları anlatmışlardır (Samdan, 1994: 28). 20. yüzyılda tespit edilen kadın toolçulara şu isimler örnek olarak verilebilir: Bay-Tayga ilçesinden Salçak Biçen, Hertek Orjunmaa, Ulug-Hem ilçesinden Hovalıg Bilinmaa, Hovalıg Mandışmaa, Tes-Hem ilçesinden Çoduu Iymaa, vd.

Toolçuların çoğu hayvancılık, tarım ve balıkçılıkla uğraşmıştır. Önemli bir kısım toolçu da hayatını avlanarak kazanmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere, pek çok toolçu için destan ve masal anlatmak, birincil iş değildir. Toolçular, tıpkı diğer Güney Sibiry Türklerinin destancı ve masalcıları gibi, anlattıkları destan ve masallara karşı sonsuz bir hürmet sergilemişlerdir. Tıpkı Altay (Dilek, 1998: 309), Hakas ve Şor (Direnkova, 1940: XXXVIII-XXXIX) Türklerinde olduğu gibi, kahramanlık destanları ve masallar toolçular tarafından çoklukla geceleri anlatılmıştır. Toolçu, destan ve masalı eksik anlatmamakla, unutmamakla yükümlüdür ve anlattığı destan ve masalı ilahî bir metin gibi algılamak zorundadır. Metinleri eksik anlattıkları, unuttukları ve onlara karşı saygısızlık ettikleri takdirde toolçuların “tool eezi” tarafından cezalandırılacaklarına inanılmıştır (Samdan, 1994: 28). Bir toolçunun destan ya da masal anlatımı sırasında en korktuğu ve sevmediği şeylerden birisi, dinleyicilerden bazılarının anlatım sırasında uyuyup kalmasıdır.

Tıvalar arasında toolçuların çok yaşayacağına inanılmıştır. İnanişâ göre toolçu, anlattığı masal ve destanla iyeleri dinlendirip eğlendir-

8 Z. B. Samdan, Tıva'daki toolçuluk mekteplerini “Ulug-Hem”, “Möñgün-Tayga”, “Övür” ve “Süt-Höl” olarak belirtmiştir (Samdan, 2009).

mekte ve bu sayede bütün kötülükler onun yanından geçip gitmektedir. Bu cümleden de anlaşılacağı üzere, masal ve destanlara büyü ve koruyucu bir güç bahşedilmekte, masal ve destanların bu gücü toolçuyu korumaktadır. Burada asıl olan, toolçunun masal ve destan anlatarak iyeleri memnun etmesi ve bu sayede gelebilecek kötülükleri bertaraf etmesidir.

Altay, Hakas ve Şorlarda olduğu gibi (Direnkova, 1940: XVIII-XIX; Ergun, 1997: 20; Aça, 2007a), Tıvalar arasında da avcıların taygaya avlanmaya giderken yanlarında toolçu götürmelerinin avlarını bereketlendireceğine inanılmıştır. Adı geçen Türk topluluklarında destancı ve masalcıların anlattıkları destan ve masallarla “tayga eezi”ni memnun ettiklerine ve memnun kalan “tayga eezi”nin de memnuniyetinin göstergesi olarak avcılara av hayvanları sunduğuna inanılmıştır. Tıvalarda avlanmaya giderken yanlarına toolçuları da alan avcılar, avlandıktan sonra av hayvanlarını hem avlanan hem de “tayga eezi”ni memnun etmek için destan ve masal anlatan toolçularla eşit bir şekilde paylaşmışlardır (Samdan, 1994: 28-29; Orus-ool, 1997: 16; Orus-ool, 2001: 103-104).

Toolçular, destan ve masallarını çoklukla uzun kış akşamlarında, işlerin az olduğu dönemlerde, dinleyicilerin daha çok olduğu ortamlarda anlatmışlardır. Toolçular, soğukların çekilmeye, yani, işin gücün başladığı andan itibaren masal ve destan anlatımına son vermişlerdir. Toolçular, destan ve masallarını dinlencelerde, avlarda, toylarda, eğlencelerde, ok atma ve güreş yarışlarında, “naadım” (yaz bayramı) ve “şagaa” (bahar bayramı) adı verilen bayramlarda da anlatmışlardır. Fakat sadece dinlenmeyi, eğlenmeyi ve bayramı akla getiren dönemlerde değil, diğer bazı özel günlerde de masal ve destan icrasında bulunmuşlardır. Bu özel günlerde anlatılan masalların konuları da genellikle özel günlerle bağlantılı konular olmuştur. Ayrıca, masalı dinleyenlerin özel durumları da anlatılan masalların konularını belirlemiştir. Örneğin Çançı-Höö, öksüz çocuklara masal anlatırken “Ösküs-ool” adlı masalı anlatmıştır. Doğum sırasında da toolçular tarafından olayla ilgili masallar anlatılmış, böylece, anlatılan masalların yeni doğan bebeğin güçlü ve iyi bir insan olmasına katkıda bulunması arzulanmıştır. Toolçular, hasta başlarında ve cenaze törenlerinde de destan ve masallar anlatmışlardır. Bu durumlarda anlatılan destan ve

masalların hastaların iyileşmesine katkıda bulunacağına, ölü ruhlarının öteki dünyaya doğru olan yolculuklarını güven içinde geçirmelerine ve ruhların öteki dünyada huzur bulmalarına yardımda bulunacağına inanılmıştır (Samdan, 1994: 29-30). Yaşlıların inancına göre, cenaze töreni öncesinde anlatılan toollar, ölünün öbür dünyada rahat yaşamasını sağlamaktadır. Aynı inancı, Altay Türkleri ile Buryatlar arasında da görmek mümkündür. Altay Türkleri arasındaki bir inanışa göre, ölümden sonra ölen kişinin ruhu kırk gün daha yaşamaktadır. Bu süre içerisinde de öteki dünyadan ölen kişinin ruhunu almak amacıyla gelen ruhlarla ölen kişinin ruhunun toplumdan insanlara zarar verebileceğine inanılmıştır. Bunun için de dikkatli olmak ve çeşitli önlemler almak gerekmiştir. Alınan önlemlerden birisi de toolçuya tool anlattırmaktır. Bu tür toollar, çoklukla ölünün yedinci ve kırkinci günlerinde anlatırılmıştır (Orus-ool, 1997: 18). Güney Sibiry bölgesinde görülen bu inanışın benzerlerini Türkiye sahasında da görmek mümkündür. Türkiye sahasında, ölünün arkasından, özellikle de yedinci ve kırkinci (ya da elli ikinci) günlerde Mevlit ya da Kur'an okunmaktadır ve bu okuma, Güney Sibiry Türklerindeki destan ve masal anlatımının yerini almıştır.⁹

Toolçular, destan ve masal anlatımına genelde “Şıyaan” ya da “Şıyaan am” ifadeleriyle başlamaktadırlar. Moğolistan’ın Sengel bölgesinde yaşayan Tıvalar arasında bu ifade yerini “Çe amdı” ya bırakmaktadır. “Şıyaan” ya da “Şıyaan am” ifadeleri, yerine göre, “Dinle haydi!”, “İşte şimdi” ve “Böylece” anlamına gelmektedir. Toolçu, bu ifadeyle dinleyicilerin ilgisini destana ve masala çekmeye çalışmıştır. “Şıyaan am” kelimesi, destan ya da masalın sadece girişinde değil, ortasında ve sonun da da söylenir. Ayrıca, anlatılan metni dinleyenlerin toolçuyu motive etmek ve metni ilgiyle dinlediklerini ifade etmek için aynı kelimeyi söyledikleri görülmektedir. Buradaki “Şıyaan am”, “Devam et!”, “Bravo”, “Yaşa” anlamlarına gelmektedir.

Toolçular, destan ve masal anlatırken kendilerini bütünüyle anlattıkları metne kaptırmışlar ve dinleyicileri de anlattıkları metin içerisine

9 Tıvalarla diğer bazı Türk topluluklarının ölüm öncesi ve sonrasında (cenaze töreni) destan ve masal anlatırma /söyletme gelenekleri hakkında bk. Aça, 2005.

çekip peşleri sıra sürüklemişlerdir. Her toolçunun kendine has bir anlatımı biçimi vardır, fakat en yaygın olanı, meşhur toolçu Çınsıñ'ın oğlu Kiiman'ın da ifade ettiği gibi, bağdaş kurup oturarak gözler yumuk bir şekilde vücudu hafifçe ileri geri oynatarak anlatma biçimidir (Orus-ool, 1994b: 7).¹⁰ Masal ve destan anlatan toolçuya, dinleyiciler tarafından hediyeler sunulmakta ve buna halk arasında “holun aktaar” denilmektedir. Her yurttan dinleyiciler, toolçuya ya çay ya et ya da süt ürünlerinden birini vermektedir (Samdan, 1994: 29).

Usta toolçu, anlattığı metni herhangi bir yerde kesip öğrencisinin devam etmesini isteyebilmektedir. Usta toolçu, öğrencisini dinleyip yaptığı hataları düzeltir. Baştak-ool Sarıg-Şıır'ın ifadesine göre, çırak, kahramanlık destanını ve masalı ustasından öğrendiği gibi anlatmaya çalışmalıdır. Çıraklar, ustalarının yanında yeterli eğitimi aldıktan sonra ustalar tarafından sınavdan geçirilmişlerdir. Sarıg-Şıır, “Boraaday-Mergen” destanını anlattığı sırada, hocası Baazañay'ın tespitine göre, sadece beş hata yapmıştır. Bunlardan birisi nehir adı, üçü kahraman ismi ve birisi de kahramanın atının adıdır. Geri kalanların tamamını başarıyla anlatmıştır (Orus-ool, 1997: 18-19).¹¹

10 Toolçunun destan ve masal anlatırken gözlerini kapatması ve kendini bütünüyle anlattığı metne ve kahramana kaptırması hususu, Şor kayçıllarında da görülmektedir. Şorlarda, destan anlatımı sırasında sadece destancı değil, dinleyiciler de gözlerini kapatmaktadırlar: “Kahramanlık destanları kayçılar tarafından söylenir. Bunlardan her biri kendi anlatım tarzına sahiptir. Destan söylemeye Şor Türkçesinde “nıbak salırga” (destan koymak) ya da “nıbak ızarga” (destan gönderme) denilmektedir. Destancılar sık sık “Men nıbak usçıtkamda sagıjım nıbak-pa aylan parıbis-ça” (Ben size destan anlatırken aklım dönerek destanla birlikte gidiyor), “Meñ sagıjım nıbak colu-ba parıdı” (Benim aklım destanın yoluyla gitti) demektedirler.” (Direnkova, 1940: XXXVII) Bu konuda Çudoyakov da şunları yazmıştır: “Şor Türkü kayçılların kendi ifadelerine göre, kayçılar, kay eşliğinde kahramanlık destanı terennüm ederlerken kahramanın yolunu görmektedirler. Bu durum Direnkova tarafından bizzat kayçılların ifadelerine göre aktarılmıştır: “Destanı anlatırken aklım da döne döne destanla birlikte gidiyor.” Ya da “Aklım da destanın yolunu tutmuş.” Düşünce olarak, destanın bütün epizotları kapalı gözlerle daha iyi görülmektedir. Bu yüzden kayçılar, destan anlatırken gözlerini kapatırlardı. Aynı işlemin dinleyiciler tarafından da yapılması gerekirdi. F. Ya. Kon'un ifadesine göre, destanlar eskiden hep böyle, yani, sessizlik içerisinde dinlenirmiş. Kayçı ile dinleyiciler bir bütün oluşturmuş.” (Çudoyakov, 1998: 28-29)

11 Mehmet Aça tarafından kaleme alınan 2007 tarihli *Tıva Halk Masalları* adlı kitapta önde gelen altı toolçunun (Tülüş Haldaevic Baazañay, Hertek Sortuy-Ool Sürüñma-

Z. K. Kırgıs, *Tuvinskie Narodnie Skazki* (Novosibirsk 1994)'nin 35-48. sayfaları arasında yer alan “Muzıkal’noe İspolnenie Tuvinskih Skazok” başlıklı yazısında, masal anlatan toolçuların icra özellikleri hakkında çok değerli bilgiler vermiştir. Kırgıs’ın verdiği bilgilerden de anlaşılmaktadır ki, Tıvalarda masal olarak nitelendirebileceğimiz metinlerin ezgili bir şekilde anlatımı yaygın değildir. Ezgili anlatım deyince akla daha çok kahramanlık destanı (maadırlıg tool, maadırlıg epos) gelmelidir. Fakat bazı toolçuların bu tür metinleri ezgisiz ve mensur/manzum bir şekilde anlattıklarına da sıklıkla şahit olunmuştur. Bunda da diğer etkenlerin yanı sıra, Baazañay gibi müzik yeteneğine ve geleneksel kültüre sahip olmayan toolçuların mensur ya da manzum ve ezgisiz bir anlatımı yeğlemesi etkili olmuş olsa gerektir. Ayrıca, “toolçu” teriminin hem masal hem de kahramanlık destanı anlatan sanatkârı akla getirmesi, özellikle de geleneğin zayıflamasıyla birlikte, manzum ve ezgili anlatımdan mensur ya da manzum ve ezgisiz anlatıma geçişin ne derecede kolay bir şey olduğunu açıklar cinstendir.

Tıva sözlü geleneğinde çok sayıda (180 civarında) “toolçu”dan söz etmek mümkündür. Yukarıda da ifade edildiği üzere, “toolçu”lar, hem masal hem de destan anlatan sanatkârlar olduğu için, masalcılardan söz etmek, aynı zamanda destancılardan da söz etmek anlamına gelecektir. Burada, masal geleneğini yaratan ve günümüze kadar yaşatan “toolçu”lardan bazılarının sadece isimlerine yer verilecektir.

Tülüş Haldaaeviç Baazañay (Ulug-Hem’den), *S. Dolaan* (Ulug-Hem’den), *Hertek Sortuy-ool Sürüñmaaeviç* (Möñgün-Tayga’dan), *Salçak Donduk Damdınoviç* (Möñgün-Tayga’dan), *Kırgıs Dadar-ool* (Möñgün-Tayga’dan), *Oorjak Çançı-Höö* (Möñgün-Tayga’dan), *Oorjak Mañnay Namzıraeviç* (Süt-Höl’den), *Tevek-Kejege Büdükeeviç* (Süt-Höl’den), *Monguş-Hürgül-ool Sazıg-Hunaeviç* (Süt-Höl’den), *Kuular Çanzan-ool Bulunmaevna* (Süt-Höl’den), *Agıldır Moñguş* (Dzun/

ayeviç, Salçak Donduk Damdınoviç, Oorjak Çançı-Höö, Oorjak Mañnay Namzıraeviç, Hürgül-ool Sazıg-Hunaeviç Monguş) biyografileri, icracı özellikleri ve repertuarları hakkında bilgi aktarılırken, toolçuların masal anlatma usulleri hakkında daha kapsamlı bilgilere yer verilmiştir (Aça, 2007b: 35-48). Altı toolçu hakkında verilen bilgiler, yukarıda aktarılan bilgileri tamamlar niteliktedir.

Çöön-Hemçik'ten), *K. B. Salçak* (Barın-Hemçik'ten), *S. Soyan* (Ergin'den), *Sarıg-Şır Baştak-ool* (Barın-Hemçik'ten), *Dongak Dödeyeviç* (Barın-Hemçik'ten), *Saya Sambuu Çövürekoviç* (Möñgün-Tayga'dan), *Sarıg-Haa Tülüş Sarıg-Lamaeviç* (Ulug-Hem'den), *Kalça Hoy Höm-Barbaeviç* (Ulug-Hem'den), *Kuular Küder-ool Koñzaeviç* (Çöön-Hemçik'ten), *Hovalıg Dajı-Bilbii Balçıy ool* (Ulug-Hem'den), *Hovalıg Talınday Şokar-ool* (Barın-Hemçik'ten), *Begzi Tülüş Sendieviç* (Ulug-Hem'den), *Balgan, Çüldüm-ool Andrey* (Ulug-Hem'den), *Boydu, Amirbit, Hürgül-ool, Sat Albançı* (Çöön/Dzun-Hemçik'ten), *Düktüg-Bora* (Bay-Tayga'dan), *Kırgıs Haa Adavaspaeviç* (Ulug-Hem'den), *Salçak Kılđa Bayır-ool* (Bay-Tayga'dan), *Süür-ool Sarıglar Düküldek* (Barın-Hemçik'ten), *Hertek Şoy Çamzıeviç* (Möñgün-Tayga'dan), *Doñgak Ulug-Baştıg* (Tas-Hem'den), *Ondar Dançıvay* (Çöön/Dzun-Hemçik'ten), *Bayan Balgır* (Tooju'dan), *Alday-ool Aspanday* (Möñgün-Tayga'dan), *Salçak Sozur* (Möñgün-Tayga'dan), *Salçak Bagbaa* (Kaa-Hem'den), *Moñguş Dünçee* (Kızıl'dan), *Balbır Bayan Uzunoviç* (Sarıg-Balbır) (Toora-Hem'den), *Bıştak-ool Sarıg-Şır Kırgısoviç* (Ulug-Hem'den), *İrgit Surguul* (Möñgün-Tayga'dan), *İrgit Erençin* (Dzun/Çöön-Hemçik'ten), *Monguş Haya Sudanmayoviç* (Dzun/Çöön-Hemçik'ten), *Ondar Çırgal-ool* (Dzun/Çöön-Hemçik'ten), *Sat Konzay-ool* (Dzun/Çöön-Hemçik'ten), *Dagba Nikolay Kırgısoviç* (Kızıl'dan), *Küjüget Çerlig-ool Dembireloviç*, vd.

Tıva halk masallarının anlatımında “giriş”, “geçiş/bağlayış” ve “bitiş” formellerinin yanı sıra, diğer bazı kalıp ifadelerle edebî unsurlar, toolçular tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Sözlü edebiyatın en önemli ve en yaygın türlerinden olan masalı, bu tür formel/kalıp ifade ve edebî unsurlardan bağımsız bir şekilde düşünmek, elbette mümkün değildir. Bu unsurlar, masalların uzunluk ve kısalıklarına, dinleyicilerin ilgisine ve özellikle de toolçuların ustalık derecelerine göre değişmektedir.

Masal anlatımı sırasında toolçuların kullandıkları giriş formellerinin başında çoklukla “*Burungunuñ murnunda...*”, “*Ertenginiñ ertezinde...*”, “*Eki şagnıñ ektinde / Bagay şagnıñ bajında...*”, “*erte burun şagda*”, “*biyeede...*”, “*şagda...*”, “*şaanda...*”, “*şag-şaanda*” gibi ifa-

deler yer almaktadır. Bu ifadeler, masalda geçen olayların çok çok eski zamanlarda geçtiğini ifade etmeye yarayan cümlelerdendir.

Tıvalı kimi araştırmacılarca “mögelig tool” (kahramanlık masalı) sınıflandırmasına dâhil edilen “Hayındırınmay Bagay-ool” adlı toolun giriş formeli, doğrudan kahramanlık destanlarındaki (“maadırlıg tool”) giriş formellerine benzemektedir ve diğerlerine nazaran daha uzundur. Giriş formelinde bir yandan masalda anlatılan olayların çok eski bir çağda yaşandığı ifade edilirken, diğer yandan da yaşlı karı kocanın genel durumu hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir (*Tuvinskie Narodnie Skazki*, 1994, 50-51).

Toolçuların anlatım sırasında kullandıkları bağlayış/geçiş formleri ise, daha çok “şıyaan am”, “şıyaan oon am” ifadelerinden oluşmaktadır. Bu tür ifadeler, daha çok dinleyicinin dikkatini anlatıma çekmeye ve başka bir şahıs ya da olayın anlatımına geçilmek üzere olunduğunu haber vermeye yöneliktir.

Toollarda kahramanların yaptıkları uzun yolculukları da formel ifadelerle anlatılmıştır.

Toollarda, kahramanların dünyaya geldikten sonra büyümeleri, belli formel ifadelerle anlatılmaktadır. Kahramanlar, bir günde bir, iki günde iki, üç günde üç yaşına basarlar.

Toolçular, anlattıkları masal metinlerini genelde “oyun oya çigin çire çurttap çoruy-barıp-tır oo!” (oyuna oyun, toya toy katıp yaşayıp gi-divermişler), “ol baarlı, men keldim” (onlar gittiler, ben geldim) biçimindeki ifadelerle sonlandırmaktadırlar. Bazı tool metinlerinin ise herhangi bir bitiş formeline yer verilmeden bitirildiği görülmektedir. Tıva halk masalları genelde mutlu sonla bitmektedir. Toolçular, masalların sonunda olumlu tiplerin bütün zorluk ve engellerin üstesinden gelerek yurtlarında mutlu bir şekilde ömür sürdürdüklerinden söz etmektedirler. Bu ifadeler, Tıvalı toolçuların günlük hayata yönelik beklentilerini ya da iyimser bakış açılarını da ortaya koymaktadır. Masalların iyi bir sonla bitirilmesi hususunu, masal türünün belirgin bir özelliği olarak, bütün Türk masalcılık geleneklerinde görmek mümkündür.

Tıva halk masallarının anlatımı sırasında anlatım sanatının hemen

her unsurundan yararlanılmıştır. Bu edebî unsurların başında da mübalağa, teşbih ve epitetler gelmektedir. Masallarda yer alan kahramanlar ve nesneler, genelde onların belirgin özellikleriyle birlikte anılmış, anlatım sırasında sık sık renk ve sayı sıfatlarına başvurulmuştur. Özellikle de olağanüstü masallarla mögelig toollarda, mübalağa sanatıyla ilgili bol miktarda örneğe rastlamak mümkündür.

Toolçular, masal metinlerinde yer alan kahramanlardan söz ederken isimlerinin önüne yaşadıkları yerler, içinde bulundukları durumlar, vücut özellikleri ve giyimleriyle ilgili bilgiler veren ifadeler yerleştirmişlerdir. Bu durumun anlaşılması için “Hayındırırñmay Bagay-ool” adlı mögelig tooldan şu iki örneği aktarmak yeterli olacaktır:

<i>Dört buttug kızıl şireeniñ kırında</i>	[Dört ayaklı kızıl tahtının üstünde
<i>Höö-kuyak tonnug,</i>	Zırhlı elbiseli
<i>Aldın ovaaday börttüg</i>	Altın tepe gibi börklü
<i>Hayındırırñmay Bagay-ool</i>	Hayındırırñmay Bagay-ool]
<i>Buga-Kara attig,</i>	[Buga-Kara atlı
<i>Kadıg kara çalıg,</i>	Katı kara yaylı
<i>Bulutay-Ege haan</i>	Bulutay-Ege Han]

Masallarda, ikinci dereceden tipler ya da kahramanların da tasvirlerine yer verilmiş ve bunların tasvirlerinde de edebî tasvir ya da epitetlere başvurulmuştur.

Tıva masallarındaki olağanüstü /doğaüstü tiplerin tasvirleri de en az diğer tiplerin tasvirleri kadar renkli ve ayrıntılıdır. “Hayındırırñmay Bagay-ool” adlı mögelig toolda yer alan yukarı dünyanın hanı Doşkun-Sarıg-Haan’la ilgili şu tasvir, bu durumun en güzel örneklerindendir:

<i>Doşkun-Sarıg haan derzi</i>	[Doşkun-Sarıg Han denileni
<i>Kiji edinge pökpeen,</i>	Kişi etine doymayan
<i>Kiji hanınga hırnı düptelbeen</i>	Kişi kanına karnı doymayan
<i>Çılbıga-dayzın boor</i>	Canavar-hasımdır.]

Tıva masallarında yer alan ve genelde olumsuz bir karakter arz eden diğer olağanüstü ve doğaüstü varlıkların anlatımında da edebî sa-

natlarla tasvirleme yönteminin başarılı bir şekilde kullanıldığı gözlemlenmektedir. “Hayındırınmay Bagay-ool” adlı toolda yer alan şu tasvir, bunun en çarpıcı örneklerindendir:

-Kara Çer iyelig,	[-Kara Yer analı
Kök Deer adalıg,	Mavi Gök analı,
Demir kara çalıg,	Demir kara yaylı,
Demir kara attıg	Demir kara atlı,
Deer oğlu Demir-Kara Möge	Gök oğlu Demir-Kara-Möge]

Toollarda yer alan ve isimlendirilmeyen kişi ve kişi topluluklarından söz edilirken de onların en belirgin özellikleri hakkında bilgiler verilmektedir: “Döp-döbelçin arınnıg kijiler” (*Ablak suratlı kişiler*); “Şöybek arınnıg / Sıy bajından kurjanır ulustar” (Uzun yüzlü / kemer kuşanır halk); “Uzun sarıg kiji” (Uzun sarı kişi), vd.

Tıva halk masallarında, edebî tasvir ya da epitetler, sadece insan kahramanların anlatımı ya da tasvirinde değil, hayvan, bitki ve diğer nesnelerin anlatımında da sıklıkla kullanılmıştır. Hayvan, bitki, eşya ve diğer soyut ve somut varlıklardan söz edilirken en belirgin özellikleri (biçimsel özellikleri, hacimleri/biçe-ulug/, konumları, vd.) hakkında ayrıntılı bilgiler verildiği görülmektedir. Yapılan betimlemelerde, mübalağa sanatının sıklıkla kullanıldığı hemen görülmektedir. Bu tür tasvirler “renk” (*ak, kara, kızıl, şilgi, sarıg, kök, öle, şokar, vd.*) ve “sayı” (*bir, iyi, üç, dört, beş, aldı, çedi, ses, tos, on, üjen, bejen, aldan, çeden, sezen, tozan, çüs, tos muñ*) sıfatlarını da içermektedir.

Tıva halk masallarında “deg” ve “ışkaş” gibi edatlar, benzetme ve hacim/miktar bildirme fonksiyonlarında sıklıkla kullanılmıştır: “Dönen inek deg / Döbelçin bora daş” (*Dört yaşında inek gibi / Kare bora taş*); “İyi hunan inek deg / Döbelçin kara daş” (*İki tane üç yaşında inek gibi / Kare kara taş*); “İmıraa-seek ışkaş imiñeynıp turar çüve” (Sinek gibi kaynaşıp durur şey); “Baylarnıñ kögeeri ışkaş köñgeygen höreem” (Bayların tulumu gibi kabaran göğsüm), vd.

Tıva toollarında mesafe, yön ve mekânların anlatımı da belli kalıp ifadelerle gerçekleştirilmektedir. Kahramanlar; tan vakti ağarır ağarmaz, taş başı belirir belirmez yola revan olurlar; gidecekleri yerler kimi zaman

yerle göğün birleştiği yerdedir; bir yere gitmek için kuzeye ya da güneye yönelirler; yıllık mesafeleri iki ayın altmış, üç ayın doksan gününde alırlar; gece çekmeye başladıkları yayı sabaha, sabah çekmeye başladıklarını ise geceye kadar çekerler; bazı şeyleri kaşla göz arasında yaparlarken bayramları altmış, kutlamaları ise yetmiş yıl sürer, vd.

“Mübalağa”, Tıva toolçuluk geleneğinin en vazgeçilmez unsurlarındandır. Kimi araştırmacılarca “destan” türü içerisine dâhil edilen “Hayındırınmay Bagay-ool” ve doğrudan “masal” türü içerisine dâhil edebileceğimiz “Adıg Oglu Iygılak-Kara Möge” gibi tool metinlerinde, kahramanların bedensel özelliklerinin, eylemlerinin, bindikleri atların, rakiplerinin ve diğer canlı ve cansız varlıkların anlatımı sırasında tool anlatımının olmazsa olmazlarından olan “mübalağa” sanatına sıklıkla başvurulmuştur. Örneğin, “Hayındırınmay Bagay-ool”da, Bulutay-Ege Haan’ın istediği dokuz göğün üstündeki Doşkun-Sarıg Haan adlı kişideki dokuz ayaklı katı sarı tahtı getirmek için yola koyulmak zorunda kalan Bagay-ool, yola çıkmadan önce obasına döner ve yaşlı ana ve babası için otağ ve yiyecek hazırlar. Bagay-ool’un otağı ve yiyeceği hazırlaması, toolda hayli mübalağalı bir üslupla anlatılmaktadır. Bagay-ool, kemikten otağı kurduktan sonra, gökteki güneş ve aydan ışık koparır, parmağı ile yeri kazıp su çıkarır, yağı yağ obası, eti et ovası gibi hazır eder. Aynı toolda, Bagay-ool’un atlanıp sefere çıkışı da yine mübalağalı bir şekilde anlatılır. “Hayındırınmay Bagay-ool”da kahramanların ok atışlarıyla atlarının koşusu da mübalağalı bir şekilde anlatılmaktadır.

“Sihirli-Olağanüstü Masallar” (Huulgaazın Tooldar) içerisine dâhil edilen “Adıg Oglu Iygılak-Kara Möge”de, ayı tarafından kaçırılan bir yaşlı kadından dünyaya gelen Iygılak-Kara Möge, anasıyla birlikte kapatıldığı çukurun ağzına ayı tarafından konulan dört yaşındaki inek kadar taşı aşık kemiği gibi kaldırıp atar. Aynı çocuk, arkalarından yetişen ayıyı da kaldırıp orman içine fırlatır.

Yukarıdaki yüzeysel tespitler de göstermektedir ki, Tıva masalcılık geleneği, masallarda bulunması gereken temel unsurlar bakımından hayli zengindir. Tespitlere geçilmeden önce de ifade edildiği üzere, bu

unsurların bolluğu ya da zenginliği, anlatıcının anlatım yeteneğine, metnin hacmine ve dinleyicinin ilgisine göre değişebilmektedir.

Kaynaklar

Aça, Mehmet (2002). “Şor Türkleri ve Sözlü Edebiyatı”, *Türkler*, Cilt 20, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 760-771.

_____ (2005). “Tıva Türklerinin Ölüm ve Defin Sonrası ‘Destan Anlattırma’ Geleneğinden Türkiye Türklerinin Ölüm ve Defin Sonrası Bazı İnanış ve Uygulamalarına”, *Tika I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, Simferepol, s. 227-233.

_____ (2006). “Tıva Destan ve Masallarının Araştırılmasında Tür Sorunu”, *Millî Folklor* 72, s. 85-94.

_____ (2007a). “Destan ve Masal Anlatımı Zamanı ile Ortamını Belirleyen İnanışlar Nelerdir?”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı -Bildiriler-*, Cilt 1, Ed. Fikret Türkmen ve Gürer Gülsevin, Ankara, s. 13-22.

_____ (2007a). “Güney Sibirya Türklerinde Ava Destancı ve Masalcı Götürme Geleneği”, *Türklük Bilimi Araştırmaları* 21, s. 7-16.

_____ (2007b). *Tıva Halk Masalları*, Konya: Kömen Yayınları.
Aldın-Ool, H. S. vd. (1968). *Tuvinskko-Russkiy Slovar*, Moskva: İzdatelstvo “Sovetskaya Enstsiklopediya”.

Arat, Reşit Rahmeti (1994). *Güney Sibirya Türkçesi Metinleri*, Haz. Osman Fikri Sertkaya, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Baskakov, N. A. ve A. İ. İnkijekova-Grekul (1953). *Hakassko-Russkiy Slovar*, Moskva.

Bayhocoev, S. vd. (1973). *Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarıhının Oçerki*, Frunze: İlim Baspası.

Baysklan, S. M. (1987). *Poetika Tuvinskogo Geroičeskogo Eposa*, Kızıl.

Çudoyakov, A. İ. (1998). “Traditsii Şorskogo Eposa I Skazaniya

Pavla Kızıdyakova”, *Şorskie Geroişeskiy Skazaniya. Kan Pergen-Altın Sırık*, Moskva-Novosibirsk, s. 11-32.

Direnkova, N. P. (1940). *Şorskiy Folklor*, Moskva-Leningrad.

Dilek, İbrahim (1998). “Altay-Türk Kayçılık Geleneği ve Kayçı N. U. Ulagaşev”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 5, s. 309-360.

Ergun, Metin (1993). “Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı”, *Millî Folklor* 19, s. 23-26.

_____ (1996). “Hakas Haycıları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 1, s. 121-129.

_____ (1997). *Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, Konya: Cemre.

Grebnev, L. V. (1960). *Tuvinskiy Geroişeskiy Epos*. Kızıl.

Katanov, N. F. (1903). *Opıt İssledovaniya Uryanhayskogo Yazıka s Ukazniem Glavneyşih Rodstvennih Otnoşeniy ego k Drugim Yazıkam Tyurkskogo Kornya*, Kazan.

Kırgıs, Z. K. (1982). “Tuvinskie Skazki i Geroişeskie Skazaniya (tool), ih Melodişeskiy i Stihovoy Stroy”, *Traditsionnoe Narodnoe Muzikalnoe İskusstvo i Sovremennost, Voprosı Tipologii*, Moskva, s. 120-130.

Kırgıs, Z. K. (1994). “Muzikal’noe İspolnenie Tuvinskih Skazok”, *Tuvinskie Narodnie Skazki*, Novosibirsk, s. 35-48.

Kon, Feliks Yakovleviç (1934). *Za Pyatdesyat Let. Ekspeditsiya v Soyotiyu*, Cilt 3, Moskva.

Koptelov, A. L. (1964). “Tuvinskie Skazki”, *Sibirskie Skazki*, Novosibirsk, s. 57-67.

Kuular, D. S. (1976). “Usilenie Antifeodalnih Motivov v Tuvinskom Folklore”. *Tezisi Dokladov Tyurkologişeskoy Konf.*, Alma-Ata.

Mahmut, Nedret ve Enver Mahmut (1988). *Bozcigit Dobruca Tatar Masalları*, Cilt 1, Bucureşti.

Maynogaşeva, V. E. - Kızlasova, A. G. (1990). *Hakas Literatürü*, Ağban.

Orus-ool, S. M. (1990). “Ege Çüül”. *Tıva Maadırlıg Tooldar*, Cilt 1, Kızıl, s. 3-12.

_____ (1994a). “Mir Tuvinskoy Skazki”, *Tuvinskie Narodnie Skazki*, Novosibirsk, s. 10-34.

_____ (1994b). “Toolçu Baazañay”, *Dalay-Baybıñ Haan. Baa-zañaynıñ Maadırlıg Tooldarı*, III, Kızıl, s. 3-8.

_____ (1996). “Toolçular Dugayında”, *Arı-Haan. Tıva Ulustıñ Maadırlıg Tooldarı*, Haz. S. M. Orus-ool, Cilt V, Kızıl, s. 203-205.

_____ (1997). “Tuvinskie Geroiçeskie Skazaniya”, *Tuvinskie Geroiçeskie Skazaniya Hunan Kara Bektug-Kiriş, Bora-Şeeley*, Haz. S. M. Orus-ool vd., Moskva, s. 10-38.

_____ (2001). *Tuvinskie Geroiçeskie Skazaniye (Tekstologiya, Poetika, Stil)*, Moskva: Marks Press.

Potantin, G. N. (1883). *Oçerki Severo-Zapadnoy Mongolii*, 1., 2. c., Sempetersburg 1881; 3., 4. c., 1883.

Puhov, İ. V. (1973). “Altayskiy Narodniy Geroiçeskiy Epos”, *Maaday Kara, Altayskiy Geroiçeskiy Epos*, Moskva, s. 8-60.

Radloff, Wilhelm (1999). *Türklerin Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatı*, Çev. Arzu Ekinci ve Yasemin Ünlü), Ankara: Ekav Yayınları.

Radlov, V. V. (1866). *Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen*, 1. c., SPb.

_____ (1907). *Obraztsı Narodnoy Literaturı Turkskih Plemen*, 9. c., SPb.

Reichl, Karl (2002). *Türk Boylarının Destanları*, Çev. Metin Ekiçi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Samdan, Z. B. (1994). “Mir Tuvinskioy Skazki”, *Tuvinskie Narodnie Skazki*, Novosibirsk, s. 10-34.

_____ (2009). “Monguş Hürgül-Ool-Süt-Höl Toolçularının Şıl-garañgay Töleezi”, *Toolçu Monguş Hürgül-ool (100 Harlaanınğa)*, Kızıl, s. 66-68.

Sarıpbekov, R. (1995). “Baatıdık Epos”, *Manas Entsiklopediya*, Cilt 1, Bişkek, s. 120-121.

Surazakov, S. S. (1985). *Altayskiy Geroičeskiy Epos*, Moskva.

Taube, Erika (1994). *Skazki i Predeniye Altayskih Tuvintsev*, Moskva.

Toguy-ool, A. S. (1953). “Opıt İssledevoniya Tuvinskogo Stihoslojeniya”, *Uçenie Zapiski TNİİYALİ*, 1, Kızıl.

Tuvinskie Narodnie Skazki (1994). Haz. Z. B. Samdan vd., Novosibirsk.

Vçeraşnyaya, İ. (1953). “Tuvinskie Narodnie Skazki”, *Uçenie Zapiski TNİİYALİ*, III, Kızıl, s. 136-147.

Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü* I, Çev. Aptullah Taymas, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TIVA MASALLARINDAN ÖRNEKLER

ÇAŃGIS TEVELİG ÇAŃGIS-TAS, ÇEDİ TEVELİG ÇEDİ-TAS¹

(Özgün Metin)

Şıyaan am. Ertenginiñ ertezinde, burungunuñ murnunda Süt-Höl şalbaa, Sümber-Ula tey turar şagda çüveñ irgin. ÇaŃgis tevelig ÇaŃgis-Tas bolgaş çedi tevelig Çedi-Tas alışkılar koja-helbee çurttap çoraannar çüve-dir.

Çangıs tevelig ÇaŃgis-Tas tevezi-bile taraa tarıp alır çoraan irgin. Çedi tevelig Çedi-Tas alışkılar baza-la çedi tevezi-bile taraa tarır çoraannar çüve-dir. ÇaŃgis-Tastıñ çaŃgis tevezi-bile taraa taraazı çedi tevelig Çedi-Tas alışkılardan çedi katap höy taraanı tarır erniñ erezi er turgandır evespe.

Bir-le katap Ulug Çedi-Tas ÇaŃgis-Tastıñ taraa taraazın köörge, çedi tevelig çedi alışkıdan çedi katap ajıg boop, taraanıñ üngeniniñ çaagayı alaak iştinge salgın hat hadırğa, şiiñeyindir çalgıp, arazınga turgaş köörge, taraa-la, kaynar-la köörge, taraa-la köstür boop-daa turgan-dır evespe.

— Bo kulugur ÇaŃgis-Tastıñ taraa taraazınıñ höyü, çaagayı çüzündel? ÇaŃgis tevelig çaŃgis bodu kiji-dir, çedi katap höy taraa tarır çüve ındıgıl? Bister çedi tevelig çedi alışkınıñ añaa çetpes ujuruvus çüvel?-dep, öörünge söglep olurgan-dır evespe.

Duñmalarında ujurun bilip, ulug sös-daa sögleer kiji çok, akızın manap olurgannar irgin.

1 *Tuvinskie Narodnie Skazki*, 332-340. Masal, Dzun-Hemçik bölgesinden Ondar Çırgalool [Namdakoviç] (1935-1970) tarafından anlatılmıştır.

— Çaŋgis tevelig Çaŋgis-Tastıñ tevezinde ujur-la bar, bo düne ölürüp kag-dep, dagzıp kaan-dır evespe.

Çüzü boor, ottap çoraan teveni bireezi düne ölürüp kaaş keep-tir.

Erten erte Çaŋgis-Tas çağıs tevezin tudup alır dees kelirge, kiji ölürüp kaan boop-tur evespe. Muñguravas bodu muñgarap:

— Teve çok kançaar kiji boor men? Çünüñ-bile taraa tarıp amıdıraar boor?-dep, ıglap olurgan Çaŋgis-Tas-dır evespe aan on.

Çeje-le muñgarap ıglap olurur boor, çağıs teveziniñ çilin çiliglep algaş, bay Karatı-haanga ekkep tudup:

— Çaŋgis tevelig kiji men, taraa tarıp çoraan çağıs-la hölgem bolgay. Ertken düne bildinmes kiji ölürüp kaan boldu. Silerni ooda-la aas dezin dees çilin ekkeldim-dep doñ çerni dovuk ajır, erig çerni egin ajır yozulap, baraalgap-daa olurgan-dır evespe. Bay Karatı-haan:

— Kijiniñ çağıs tevezin kara sağıştıg kım ölürgen, ölürgen öştüğ-nü börttüğ bajın börgü-bile, çeñnig holun çeñi-bile kezer turgan-dır. Kım ölürgenin bilir sen be?-dep, udur aytırıp-daa turgan bay Karatı-haan-dır evespe.

Çaŋgis-Tas olurgaş, körbeen-bilbeeni söglep olurgan-dır evespe.

Bay Karatı-haan olurgaş:

— Çaŋgis tevelig Çaŋgis-Tastıñ taraan taraazın kım çiveen boor. İyi teve-bile taraa tarır sen-dees, bergen-daa bay Karatı-haan-dır evespe.

Çaŋgis-Tas iyi tevelig, biyeegizinden-daa artık höy taraa tarıp, çurttap turgan-dır evespe. Çedi-Tas alışkılarınñ uluu köörge, Çaŋgis-Tas iyi tevelig taraa taraan, biyegizinden-daa höy boop-tur evespe.

— Seeñ çağıs teveñni bis ölürüp kagbadıvıs be, iyi teveni kayın tıp aldıñ, çugaala?-dep olurgan-dır evespe aan oñ.

Erniñ erezi Çaŋgis-Tas olurgaş:

— Amır çüve-dir oñ. Teveler kay baar boor. Bay Karatı-haan teve çili aparıp beerge, iyi teve beer. Siler çedi teveñer çiliin aparıp turar bolzuñarza, on dört tevelig bolur siler-dep, udur körüp, ulay söglep-daa olurgan Çaŋgis Tas-dır evespe.

Onu dıñnaaş, çedi-Tas alışkılar çedi tevezin ölürgeş, çiliglerin al-

gaş, murnun bılaajıp bay Karatı-haanga kelgenner-dir evespe. Ulug akızı olurgaş:

— Silerni teve çilii çiiir haan dep dıñnaaş, çedi tevevistiñ çilin ek-keldivis, çooglaaş, on dört teveden berip körüñer, haan-dep-tir evespe.

Bay Karatı-haan horadavas bodu horadap, ajınmas bodu ajınıp:

— Kiji kījiraan-şootkan çüveler-deeş, ündür oylatkılapkan-dır evespe.

Çedi-Tas alışkılar ulug akızın ettep-ettep, Çaңgıs-taska kelgenner-dir

— Bisti megelep turgaş, sen çedi tevevisti ölürtüp, bisti kurug kag-dırdıñ. Am seni bis ölürer bis-deeş, Çaңgıs-tastı tudup baglaaş:

— Ölürer kijiniñ sözün alır, sözün çül?-dep-tir evespe.

— Meni ölürer siler. Ölüreriniñ betinde dilerim bolza: Meni bag-lavayn, tudup hapka sukkaş, aksın baglaaş, Kargıraa-Kara-Hemçe kür oktaptıñar-dep, monu söglep olurgan er-dir evespe aan oñ.

Çüzü boor, Çaңgıs-tastı tudup hapka sukkaş, aksın duy baglaaş, Kargıraa-Kara-Hemçe kür oktapkaş, iyi tevezin ejelep algan-daa Çe-di-Tas alışkılar-dir.

Çaңgıs-tas Kargıraa-Kara-Hemni kudu tulup habı-bile bir-le ke-ger heglig çerger keeri bilek, selbi karaktıg, çıçu torgu tonnug, kara saar idiktig, kara kiş keji börttüg, çıraalaar-sayaktaar bora attıg aşak Kargıraa-Kara Hemniñ kejiin kejiip çortup çarda, adı hoyar boop-tur. Bir köörge, tudup hap sugda saldap bar çıdıp-tır oo.

Selbi karaktıg aşak kaygay bergeş, “aldın ertine-daa boor çadavas azı çüü aza-çetkeril?” dep, kezek bodanıp çoruy, aldırbazınga kirip agıp badıp çıtkan tulup haptı adınıñ kırından ekkeş, bir çartında kulaandan algaş, adınıñ saarın çara kakkaş, aksın şelgeş, törepçileeş, ündür söörtüp kelgen-daa selbi karaktıg aşak-tır evespe.

Aşak tulup haptıñ aksın çejipterge, bir karaan bazıp algan kiji:

— Karaam kançap barıp-tır aşak? Karaam anaa aparıp-tır, şuut-la Arzaytıniñ aar iyin köör aldı çüstüg duran-bile dömey, amır çüve-dir oñ!-dep örü-kudu halıp-daa turgan Çaңgıs-Tas-dır evespe.

Aşak:

— Karaam kançap barıp-tır dep çüñül? Karaań karaktan çaagay karakla-dır-dep-tir.

— Meeń karaam bireezi selbi çüve, köörge közülbes karak bolgay, tulup hapka sukkaş, aksın baglaaş, Kargıraa-Kara-Hemçe kür kagdırap-kan men, am ettine bergen boorga amırap turarım ol-dur iyin, aşak,-dep, kattırıp halıp turgan Çańgıs-tas-tır evespe aan oń.

Aşak turgas:

— Meeń karaam bireezi selbi çüve, köörge orta közülbes kiji men. Karaam edip alıyn, tudup hapka sukkaş, aksın duy baglaaş, Kargıraa-Kara-hemçe kiir kaavıt, oglum. Bir kejiğden baza men ıškaş kiji meni dozup alır boor-deeş, idik-hevin ujulgaş, iyeden töreen bodu tudup hapçe kire bergen-daa aşak irgin.

Erniń erezi Çańgıs-Tas tulup haptıń aksın baglaaş, Kargıraa-Kara-Hemçe kiir salıptarga, çalgıglar algaş badı barıp-tır oo. Erniń erezi Çańgıs-Tas aşaktıń çıçıu torqu tonun, kara saar idiin, kiş keji kara börgün ketkeş, möngün çular-çügennig, ezerlig çıraa bora adın mungaş, çındıñnadır çıraaladıp, sayaktadıp çana halıdıp-daa kelgen er-dir evespe aan oń.

Çedi-Tas alışkılar köörge, tulup hapka sukkaş Kargıraa-Kara-Hemçe oktapkanı Çańgıs-tas çıçıu torqu tonnug, kara saar idiktig, kiş keji börttüğ, möñgün çügen-çularlıg, çüñgüü kızıl ezerlig, çıraa bora at-tıg çındıñnadır çıraaladıp, sayaktadıp, ırlavas bodu ırlap ertken-daa er-dir evespe aan oń.

Çedi-Tas alışkılarnıń ulug akızı Çańgıs-Taska kelgeş amır-mendi-daa aytırbayn:

— Bis seni tulup hapka duy baglaaş, Kargıraa-Kara-Hemçe oktaptıvıs be. Çıçıu torqu tonu, kara saar idikti, kara kiş keji börttü, möñgün çularlıg, çuñguu kızıl ezerlig çıraa bora attı kim berdi? Çugaala! Señee bis moon sońgaar bagay çüve kılbas bis, oń-tala-daa bolgay-la bis, ejim,-dep, çannıp olurgan-dır evespe.

Çańgıs-Tas olurgas:

— Inda kiji bergedeer çüü boor. Tulup hap iştinge Kargıraa-Kara-Hemni kudu saldap badarga, bodu-la bo çıçıu torqu ton, kara saar idik,

kara kiş keji bört, möñgün çügen-çularlıg, çüñgüü kızıl ezerlig çıraa bora attı beer bay oranga çedire beer. Şuptuzun algaş, çıraa boranı mungaş, bir köörünge, aalınga çanıp kelgen turar sen. Çedi alışkı siler sug bolzuñar-za, şuptuñar çıçıu torğu tonnarlıg, kara saar idiktig, kara kiş keji börtterlig, möñgün çügen-çularlıg, çuñguu kızıl ezerlig, çıraa bora attarlıg bolur iyik siler-dep olurgan irgin.

Udavaanda Çedi-Tas alışkılar çedi tuluptug çedip kelgeş, Çañgıs-Tastı:

— Bisti Kargıraa-Kara-hemçe saldadıp badır-dep, çannıp eerejip turgannar irgin.

Çüzü boor, Çañgıs-Tas Çedi-Tas alışkılarınıñ Kargıraa-Kara-Hemçe edertip ekelgeş, çedi tulup hapka sukkaş, astarın ajıttınmas bag doñnu doñnaaş, baştay ulug akızın, ooñ sonda ökselerin ulay-ulay kiir oktagılaptarga, hat-şuurgan, ças çaap, üyer-çayık boop, Kargıraa-Kara-Hemniñ çalgıgları algaş badıra banp-tır oo.

Çañgıs-Tas iyi tevezin algaş, çıçıu, torğu tonun ketkeş, kara saar idin ketkeş, kiş keji kara börgün bajınga ketkeş, möñgün çügen-çularlıg, çuñguu kızıl ezerlig, şöl bolgan çonaktıg, dag deg çıraa bora attıg çıraaladı, sayaktadı, arga-daştı çañgılandırıp ırlap bay Karatı-haannıñ koda-ninga haldıp keerge, kудay-deer dññmerip, daaş eves daaş, hat-şuurgan, üyer-çayık kelgeş, Karatı-haannı algaş haldıp aparıp-tır oo.

Çañgıs-Tas bay Karatı-haannıñ heymer kızı aldın dañgınanı tudup algaş, ulug ak örgeezinge ekkeerge, am harın üyer-çayık soksap, daaş-şimeen namdap, diñmireeşkin soksap, kудay deer ayazıp, hñnnep, çek-çimis aldın-şokar aparıp, haannıñ ara-albatızı mal-maganın maldap: “Bistiñ kürünevistiñ haanı Çañgıs tevelig Çañgıs-Tas bo bolzun”-dep, bay Karatı-haannıñ heymer kızı aldın dañgına bile kuda-doynu kılıp-daa turgan araalbatı-dır evespe aan oñ.

Şıyaan am. Çañgıs tevelig Çañgıs-Tas ara-albatızı-bile kadı tarazın bodu tarıp, malın maldap, aldın dañgınazı-bile oyun oya, çigin çire çurttap çoruy barıp-tır oo.

YALNIZ DEVELİ YALNIZ KEL, YEDİ DEVELİ YEDİ KEL

(Aktarma Metin)

Dinleyin şimdi! Öncelerin öncesinde, geçmişin geçmişinde Süt-Höl yatar, Sümber-Ula tepe durur çağda imiş. Yalnız develi Yalnız Kel ile yedi develi Yedi-Kel kardeşler komşu olarak yaşarmış.

Yalnız develi Yalnız Kel, devesiyle buğday ekip yaşarmış. Yedi develi Yedi Kel kardeşler de yedi develeriyle buğday ekip yaşarmış. Yalnız Kel, yalnız devesiyle yedi develi Yedi Kel kardeşten yedi kat daha fazla buğdayı eker erler eri imiş.

Bir keresinde Yedi Kel kardeşlerin en büyüğü, Yalnız Kel'in ektiği buğdayına baktığında yedi develi yedi kardeşten yedi kat daha fazla imiş. Buğdayının başaklarının bolluğu orman açıklığında serin rüzgâr estiğinde hışırdayıp dalganıp dururmuş. Arasında durup baktığında, nereye baksa her yer buğdayla kaplıymış.

— Bu adi Yalnız-Kel'in ektiği buğdayın bolluğu, bereketi nedendir? Yalnız develi yalnız bir insandır, yedi kat daha fazla buğdayı nasıl eker? Bizlerin, yedi develi yedi kardeşin ona yetişememizin sebebi nedir? diye kardeşlerine söyleyip dururmuş.

Kardeşlerinin sebebi bilip ulu söz de söyler hâli yokmuş, ağabeylerini bekleyip dururlarmış.

— Sebep, yalnız develi Yalnız Kel'in devesidir, bu gece öldürün, diye görev vermiş.

Böyle olunca, otlayıp gezen deveyi birisi gece öldürmüş.

Ertesi gün sabah Yalnız Kel devesini tutmak için geldiğinde birileri tarafından öldürüldüğünü görmüş. Üzülmez özü üzülüp:

— Devesiz ne yaparım ben? Neyle buğday ekip yaşarım? diyerek ağlayıp oturmuş.

Bir süre daha ağladıktan sonra yalnız devesinin kemik iliğini alıp Bay Karatı-Haan'a getirip:

— Yalnız develi kişiyim ben, buğday ekip durduğum tek malım idi. Geçen gece bilinmez birisi öldümüş. Size bu hususta bir söz söyleyin diyerek kemik iliğini getirdim, deyip don yeri dizi aşar, donmamış

yeri omzu aşar biçimde selamlayıp, saygı gösterip oturmuş. Bay Karaatı-Haan:

— Adamın devesini hangi art niyetli öldürmüş, öldüren adamın börklü başını börkü ile yenli kolunu yeni ile keserim. Kimin öldürdüğünü biliyor musun? diye karşılık vermiş.

Yalnız kel, görmediğini, bilmediğini söylemiş.

Bay Karaatı-Haan:

— Yalnız develi Yalnız Kel'in ektiği buğdayını kim yemedi ki? İki deve ile buğdayını ekersin, deyip iki deve vermiş.

İki develi Yalnız Kel, öncekinden de çok buğday ekip yaşamış. Yedi Kel kardeşlerin büyüğü görse ki Yalnız Kel iki deveyle buğdayını ekmiş, öncekinden de çokmuş.

— Senin yalnız deveni biz öldürmedik mi, iki deveyi nereden buldun, söyle! demiş.

Erler eri Yalnız Kel de:

— Kolay şeydir. Develer nereye gider ki? Bay Karaatı-Haan deve iliği götürüp verildiğinde iki deve verir. Sizler yedi devenizin iliğini götürürseniz on dört deveye sahip olursunuz, diye karşılık verip ilave edivermiş.

Onu dinleyip Yedi Kel kardeşler develerini öldürüp kemik iliklerini alıp önceliği almak için kendi aralarında kavga ederek Bay Karaatı-Haan'a gelmişler.

Büyük ağabeyleri:

— Sizi deve iliği yer han diye işitip yedi devemizin iliğini getirdik, yiyip on dört deve veriniz han, demiş.

Bay Karaatı Haan öfkelenmeyen özü öfkelenip kızmaz özü kızıp:

— Kişiyle alay eden, dalga geçen şeyler, deyip dışarı attırmış.

Yedi Kel kardeşler büyük ağabeylerini takip ede ede Yalnız Kel'e gelmişler.

— Bizi kandırıp sen yedi devemizi öldürtüp eli boş bıraktın. Şimdi biz seni öldürürüz, deyip Yalnız Kel'i tutup bağlayıp:

— Öldürülecek kişinin son sözü dinlenir, sözün nedir? demişler.

— Beni öldüreceksiniz. Siz öldürmeden önceki dileğim şudur: Beni bağlamadan tutup tulumla sokup ağzını bağlayıp Kargıraa-Kara Hem'e atınız, diye bunu söylemiş.

Böyle olunca, Yalnız Kel'i tutup tulumla sokup ağzını sağlamca bağlayıp Kargıraa-Kara-Hem'e atıp iki devesini gaspedip almışlar.

Yalnız Kel, Kargıraa-Kara Hem'den aşağı tulumla birlikte bir ırmak geçitine geldiğinde bir gözü kör, ipek gömlekli, yumuşak kara edikli, kara samur derisi böklü, rahvan boz atlı bir ihtiyar Kargıraa-Kara-Hem'in geçidini geçip giderken atı ürkmüş. Baksa ki, bir tulum suda yüzüp gidiyormuş.

Kör gözlü ihtiyar şaşkın bir şekilde “Altın cevher midir, yoksa şeytan mıdır?” deyip biraz düşünerek yüzüp giden tulumu atının üstünden yakalayıp bir kulağından tutup atının sağrısını yararcasına vurup, ağzını çekip sürükleyip çıkarıvermiş.

İhtiyar, tulumun ağzını çözdüğünde bir gözünü eliyle kapatan adam:

— Gözüm nasıl olmuş ihtiyar? Gözüm öyle olmuştur ki Arzay-tı'nın kuzey yamacını gören altı parçalı dürbün gibidir, deyip aşağı yukarı koşuvermiş Yalnız Kel.

İhtiyar:

— Gözüm nasıl olmuş deyişin de nedir? Senin gözün gözden daha iyi gözdür, demiş.

— Benim gözümün birisi kördür, bakıldığında görülmez göz olduğu için kendimi tulumla sokturup ağzını bağlatıp Kargıraa-Kara Hem'e attırmıştım, şimdi iyileştiği için seviniyorum, ihtiyar, deyip gülererek ayağa kalkıvermiş Yalnız Kel.

İhtiyar:

— Benim de gözümün birisi kördür, baktığında normal göremez kişiyim. Gözümü iyileştireyim, tulumla sokup ağzını bağlayıp Kargıraa-Kara Hem'e atıver, oğlum. Bir nehir geçitinden de benim gibi birisi beni durdurup alır herhalde, deyip edigini-elbisesini çıkarıp çırlıçplak bir halde tulumun içine girivermiş.

Erler eri Yalnız Kel, tulumun ağzını bağlayıp Kargıraa-Ka-

ra-Hem'e atıverdiğinde dalgalara kapılıp batıvermiş. Erler eri Yalnız Kel, ihtiyarın ipek gömleğini, yumuşak kara edigini, samur derisi kara börkünü giyip gümüş yularlı dizginli, eyerli yorga atına binip rahvanlatıp dönüp gelmiş.

Yedi Kel kardeşler baksalar ki tuluma sokup Kargıraa-Kara-Hem'e attıkları Yalnız Kel, ipek gömlekli, yumuşak kara edikli, samur derisi börklü, gümüş yular dizginli, ortası kızıl eyerli yorga boz atlı adam kılığında yorgalayıp ırlaya ırlaya geçip gidermiş.

Yedi Kel kardeşlerin en büyükleri Yalnız Kel'e gelip selam dahi vermeden:

— Biz seni tuluma sokup sıkıca bağlayıp Kargıraa-Kara-Hem'e atmadık mı? İpek gömleği, yumuşak kara ediği, kara samur derisi börkü, gümüş yularlı, ortası kızıl eyerli yorga atı kim verdi? Söyle! Biz, bundan sonra sana kötü bir şey yapmayız, sana dost oluruz, dostum, deyip yalvarmamış mı?

Yalnız Kel ise:

— Onda insan için ne zorluk var? Tulum içinde Kargıraa-Kara-Hem'in aşağısına yüzüp giderken sen de bu ipek gömleği, yumuşak kara ediği, kara samur derisi börkü, gümüş dizgin-yularlı, ortası kızıl eyerli yorga boz atı veren zengin yurda vanver. Hepsini alıp, yorga boz ata bindikten sonra bir bakmışsın ki obana dönüp gelmişsin. Siz yedi kardeş, hepiniz, ipek gömlekli, yumuşak kara edikli, kara samur derisi börklü, gümüş dizgin-yularlı, ortası kızıl eyerli yorga atlı olunuz, demiş.

Çok geçmeden Yedi Kel kardeşler, yedi tulumla yetip gelmişler. Yalnız Kel'e:

— Bizi Kargıraa-Kara-Hem'e atıver, deyip yalvarıp durmuşlar.

Yalnız Kel, Yedi Kel kardeşi yanına alarak Kargıraa-Kara-Hem'e gelip yedi tulum içine sokup ağızlarını açılmaz edip bağlayıp önce büyük ağabeylerini, onun ardından da diğerlerini arka arkaya ırmağa attığında rüzgâr boranlanıp, yağmur yağıp sel-sağanak olup Kargıraa-Kara-Hem'in dalgaları içine alıp götürmüş.

Yalnız Kel, iki devesini alıp ipek gömleğini, yumuşak kara ediğini giyip, samur derisi kara börkünü başına geçirip gümüş dizgin-yularlı,

ortası kızıl eyerli, çöl gibi keçeli, dağ gibi yorga bora atı yorgalatıp ormanı-dağı yankılatırcasına ırlayıp Bay Karatı-Haan'ın yurduna koşturup gelirken gökyüzü gürleyip rüzgâr-fırtına, sel-sağanak gelip Karatı-Haan'ı alıp götürmüş.

Yalnız Kel, Bay Karatı-Haan'ın küçük kızı Altın Prenses'i tutup alıp, ulu ak otağına getirdiğinde işte şimdi sel-sağanak durup, ses-gürültü kesilip, gök gürültüsü durup, gökyüzü açılıp gün çıkıp çiçekler-güller açılıp hanın halkı-kavmi hayvanlarını otlatıp:

— Bizim ülkemizin hanı yalnız develi Yalnız Kel olsun, deyip Bay Karatı-Haan'ın küçük kızı Aldın Prenses ile düğününü yapmış.

İşte böyle. Yalnız develi Yalnız Kel, halkı-kavmi ile birlikte buğdayını kendisi ekip hayvanlarını otlatıp Altın Prensesi ile birlikte oyunlarına oyun, neşelerine neşe katıp yaşamış.

ERTEMNİĞ OOL²

(Özgün Metin)

Ertemnig ool çoraan çüve-dir. Bir hemni kudu badıp olurarga, şaanda bay aal turgan çurt çıtkan. Ool-daa çüü boor çurttu şinçilep egeleen çüveñ irgin.

Hoyunuñ çıdınınga baarga, hoyunuñ arazında ulug-la kara baştıg ak sergelig bolgan.

Teveziniñ ottap çoraan çerenge baarga, bir karaa sogur kara buuralıg bolgan.

Öönüñ ornunga baarga, kadayı iştig kiji bolgan irgin. Oon beer üş çıl çede bergen bolgan.

Oon ol-la çoruurga, bir bay aal kodanı köstüp kelgen. Ol aalga çedip keerge, haan kiji aalı bolgan. Ool haannıñ amır-mendizin aytırtaş, olurganınıñ soonda:

— Siler ertemnig kiji bolgay siler, çünü şinçilep kaaptıñar?-dep, haan aytırgan.

² *Tuvinskie Narodnye Skazki*, 1994, 320-321. Masal, Möñgün-Tayga bölgesinden İrgit Sürgüül tarafından anlatılmıştır.

— Bir çerçe çorup olurgaş, şaanda bay aal turgan ödek şınçiledim-dep, ertemnig ool harılaan.

Haan olurgaş:

— Kançaal şınçilediñer?-dep aytırgan.

— Ödeeniñ ortuzunga baarımga, hoyunuñ arazında kara baştıg ak sergelig çüve çordu.

— Kara baştıg ak sergelig dep kançap bildiñ?-dep, haan aytırgan.

— Ödek ortuzunda ak daş bar çordu, serge aña çıdıp turgan dep şınçiledim-dep, ertemnig ool harılaan.

Haan turgaş:

— Oon ıñay çünü şınçilediñ?-deen.

Teveziniñ ottap çoraan çeringe baarımda, bir karaa sogur kara buuralıg çordu-dep-tir.

— Onu kançap bildiñ?-dep, haan aytırgan.

— Ottap çoraan çerinden bildim. Kadık karaanıñ talazından ottan çeri kurug, sogur talazından ot-sigen çüm çıdar çordu-dep, ool harılaan.

— Oon ıñay çünü şınçilediñ?-deen.

— Öönüñ ornunga baarımda, kadayı ıstıg kiji çordu.

Haan olurgaş:

— Onu kançap bildiñ?-dep-tir.

Ertemnig ool olurgaş:

— Sidiktep organ çerinden bildim, dayanıp algaş olurop turgan çordu-deen irgin.

Haan ol-la bugünü bodap olurarga, oon beer üş çıl bolgan, kadayınıñ töreen oğlu üş harlıg, kara baştıg ak serge-daa bar, sogur kara bura-daa-şüptü ol haannıñ bolgan irgin.

İnçangaş haan ol ooldu şınçı kiji deş, çarlık ündürgen irgin:

— Daştın kalçan irtti ölürüñer!-dep, haaların dujaagan.

Haaları ölürgeş, edin bijırğaş, ertemnig oolga salgan irgin.

Ertemnig ool olurgaş:

— Men hoy edi çip çoraan men, it edi çiveyn çoraan men!-deş, ol etti çiveyn bargan irgin.

Oon haan tura halaaş, kögeerjikten araga kutkan irgin.

Ertemnig ool olurgaş:

— Men araga ijip çoraan men, şarı dumçuunuñ suun işpeyn çoraan men!-dees, araganı işpeyn bargan ool irgin.

Haan horadap:

— İrt-daa ölürüp beerge, araga-daa beerge, işpes, çives çüü kiji sen? Karaçal kiji haanıñnı çüge hündüleves sen?-dep olurup-tur evespe.

Ool olurgaş:

— Haan kijiden törüttüngen haan kiji deenim, karaçal kijiniñ surazıdır sen!-dep, ertemnig ool udur harılaan irgin.

Haan ajınıp, horadap, ertemnig şınçeeçi oolduñ bajın kezer dep çarlık ündürgen irgin.

Ertemnig oolduñ bajın kezeriniñ murnuu çarında haan kırgan iyezın keldirtip algaş:

— Bo ertemnig toayançıga irt ölürüp beerimge, “İt edi çives men”-der-dir, araga kudup beerimge, “Şarı dumçuunuñ suun işpes men”-deer, meni haan kijiden törüttüngen deenim, “Karaçal kijiniñ surazı sen!”-didi. İnçangaş bo ertemnig ooldu meni doramçılaanı dees, bajın kezer dep dujaadım. Mooñ ujurundan kırgan iyem seni keldirtip aldım-dep, haan çugaalap olurgan irgin.

Haanıñ iyezi olurgaş, oglunga bögü şını çugaalap berip olurup-tur evespe:

— Ertemnig oolduñ bajın alırına sen dalaşpa, olgum. Ertemnig ool şuptuzun şın çugaalaan-dır. Kalçan kara irttiñ edin it edi dees çiveni şındır. Şaanda ol irt huragan turda, iyezi ölüp kalgan. Oon it emzirip östürgen irt çüve. İnçangaş ertemnig ool onu çugaalap olurarı ol-dur.

“Şarı dumçuunuñ suun işpes men”-deeni baza şındır. Enir çılın küzün şarı dumçuunuñ törezinge doña bergen doştı çılapçaga kaap turgaş tikken araga bolgay, inçangaş inçap olurganı ol-dur-dep, avazı onu sögleen irgin.

— İnçaarga meni “Karaçal kijiniñ surazı sen!” dep çüge inça deri ol?-dep, haan aytırgan.

İnçaarga, oglum, men seni haan kijiden eves, karaçal kijiden töre-
enim şın çüve, oglum. İnçangaş onu ertemniğ oolduñ çugaalap olurganı
şın-dır-dep, avazı onu sögleen irgin.

— Haan-daa, çüü boor, avazınıñ çugaazınga büzürep, ertemniğ
ooldu eñ-ne şınçı, ak setkildig kiji dees, magadançıg çaagay yöreelin sa-
lıp, maktal-şañnalın bergeş, çorudupkan haan irgin.

Ertemniğ ool-daa oruktap çoruy bardı, men-daa olurup kagdım.

AKILLI OĞLAN

(Aktarma Metin)

Akıllı bir oğlan varmış. Bir ırmağın aşığına doğru inip giderken
karşısına eskiden zengin olan bir oba çıkmış. Hemen yurdu incelemeye
başlamış.

Koyunların yattığı yere vardığında, koyunların arasında koca
kara başlı ak teke varmış.

Develerin otlayıp gezdiği yere vardığında, aralarında bir gözü kör
kara buğra varmış.

Çadırının yerine vardığında, karısı hamile adam imiş. Ondan bu
tarafa üç yıl geçivermiş.

Oradan yürüdüğünde, bir zengin oba avlusu görünüp gelmiş. O
obaya geldiğinde, han kişi obası imiş. Hanın halini hatırını sorup otur-
duktan sonra:

— Siz bilgili, akıllı adam imişsiniz, neyi araştırdınız, neyi öğren-
diniz? diye han sormuş.

— Bir yere giderken eskiden zengin olan ağıl inceledim, deyip
bilgili oğlan cevap vermiş.

Han:

— Ne gördünüz, ne öğrendiniz? diye sormuş.

— Avlusunun ortasına vardığımda, koyunlarının arasında kara
başlı ak teke vardı.

— Kara başlı ak tekeli olduğunu nasıl bildin? diye han sormuş.

— Avlu ortasında ak taş var idi, teke ona yatmış diye düşündüm, diye bilgili oğlan cevap vermiş.

Han:

Ondan başka ne öğrendin? demiş.

— Develerinin otlayıp gezdiği yere vardığımda, bir gözü kör buğra vardı, demiş.

— Onu nasıl bildin? diye sormuş han.

Otlayıp gezdiği yerinden bildim. Sağlam gözünün tarafından otladığı yeri kuru, kör tarafında ise ot-diken el değmemiş bir halde idi, diye cevap vermiş.

— Ondan başka neyi öğrendin? demiş.

— Çadırın yerine vardığımda, karısı hamile adam vardı.

Han:

— Onu nasıl bildin? demiş.

Bilgili oğlan da:

— İşlediği yerden bildim, dayanıp oturmuş idi, demiş.

Han hepsini düşündüğünde, ondan bu yana üç yıl olmuş, karısının doğan oğlu üç yaşındaymış. Kara başlı ak teke de varmış, kör kara buğra da hepsi hanın imiş.

Böylece han oğlanı dürüst, güvenilir deyip ferman çıkarmış:

— Dışarıdaki kaşka koçu boğazlayın! deyip hizmetkârlarına buyurmuş.

Hizmetkârları boğazlayıp etini pişirip bilgili oğlana sunmuşlar.

Bilgili oğlan:

— Ben koyun eti yerim, köpek eti yemem! deyip o eti yememiş.

Ondan sonra han kalkıp deri içki matarasından rakı doldurmuş.

Bilgili oğlan:

— Ben rakı içerim, öküz burnunun suyunu içmem ben! deyip rakıyı içmemiş.

Han öfkelenip:

— Koç da kesildiğinde, rakı da verildiğinde yemez, içmez nasıl adamsın sen? Halktan kişi, hanına nasıl hürmet etmezsin sen? demiş.

Oğlan:

— Han kişiden dünyaya gelen han kişi değilsin, halktan kişinin gayrı meşru çocuğusun sen! deyip bilgili oğlan hemen karşılık vermiş.

Han öfkelenip, kızıp bilgili araştırmacı oğlanın başının kesilmesi için ferman vermiş.

Bilgili oğlanın başını kesmeden önce han ihtiyar anasını getirtip:

— Bu bilgili seyyaha koç boğazlatıp verdiğimde “köpek eti yemem” der, rakı doldurup verdiğimde “öküz burnunun suyunu içmem ben” der, benim han kişiden doğmadığımı, “Halktan birisinin gayrı meşru çocuğu” olduğumu söyledi. Böylece, bu bilgili oğlanın bana hakareti-dir deyip başını kesmelerini buyurdum.

Hanın anası, oğluna bütün gerçekleri anlatıvermiş:

— Bilgili oğlanın başını almak için acele etme, oğlum. Bilgili oğlan büsbütün doğru konuşmuş. Kaşka kara koçun etini köpek etidir deyip yememesi doğrudur. Eskiden o koç kuzu iken anası ölüp kalmış. Onu köpek emzirip büyütmüş. Bundan dolayı, bilgili oğlanın söylediği şey budur.

“Öküz burnunun suyunu içmem” demesi de doğrudur. Geçen yıl güzün öküzün burnunun halkasında oluşan buzu kâseye döktükten sonra meydana gelen rakı olmalı, demek ki dediği budur, deyip anası bunu söylemiş imiş.

— Öyleyse bana “Halktan bir adamın gayrı meşru çocuğusun!” demesi nedir? diye han sormuş.

— Peki oğlum. Benim seni han kişiden değil de halktan bir adamdan doğurduğum doğrudur, oğlum. Bundan dolayı, bilgili oğlanın söylediği doğrudur, deyip anası bunu söylemiş.

Han da, hemen, anasının dediklerine inanıp bilgili oğlana en emin, en güvenilir, iyi niyetli kişi deyip, şahane alkışını verip, ödülünü mükâfatını verip yolcu etmiş.

Bilgili oğlan yola koyulup gitti, ben de oturup kaldım.

HARAGAN BAJINDA DÜK³

(Özgün Metin)

Şagda bir-le aşak, kaday ulus çurttap çoraan çüveñ irgin. Azıraan malı-daa çok, aji-tölü-daa çok ulus çüve-dir. Aşak bir-le ıyaş çüktep çoraaş kelgeş, kadayınga çugaalap-tır:

— At çok dep çüve dıka — la berge — dir, ürgülçü-le ıyaş çükteer. Attıg bolza amır bolgay, çüdürüp alır. Haragan bajında dükten çıggaş, boos beden sadıp alır-dır, kaday.

Kadayı onu dıñnaaş, örüp:

— İnçaar-dır harın, aşak. Çadag kiji çer çetpes konçug çüve-dir. Ol beni munup algaş, töreelderimge aaldaaş keer men. Erten doraan dük çıp çoruptaal-dep çugaalaan.

— Ol be törüpterge, ooñ kulunun munar herek. Boos beni munarga, kulun salıptır-la ıynaan. İndıg bolza boduñ çıg, men dük çıgbas men-dep, aşak haradan.

— Ol beni aaldap munmas bolzumza, men baza-la dük çıgbas mendep, kaday mogattingan.

Aşak-kaday bottarınıñ ayınga kirişpeyn, ürgülçü-le aas bılaajır mındıg apargan. Bir katap olarnıñ öönüñ çanı-bile kojazı aşak çıraalap çoruur kulun edertken be mungan bo ertip çıtkan. Ooñ murnunda ol aşaktıñ indıg bezi çok çüve-dir.

— Kulunnug beni kayın aldıñ, ejim?-dep, demgi dük çır dep turgan aşak aytırgan.

— Haragan bajında dük çıp algaş, sadıp aldıvıs. Sadıp alırıvısta boos be çüve, törüp alğanı ol-dur-dep, aşak çıraaladıp erte bergen. Aşak-kaday am-na “bis çoongan bis?”-deeş, hovuda haragannarga çedip keerge, çañgıs borbak dük çok, şuptuzun kiji çıp algaş çoruy bargan mındıg boop tur.

3 *Tuvinskie Narodnie Skazki*, 351-352. Masal, Ulug-Hem bölgesinden Tülüş Ortunay tarafından anlatılmıştır.

DİKEN BAŞINDAKİ YÜN

(Aktarma Metin)

Eskiden bir ihtiyar adamla ihtiyar bir kadın yaşarmış. Besledikleri malları da çoluk çocukları da yokmuş. İhtiyar bir keresinde ağaç yükleyip yürüyüp gelip karısına demiş:

— Atsız çok zordur, durmadan ağaç yüklenirim. At olsaydı kolay olurdu, yükleyiverirdim. Diken başındaki yünlerden toplayıp gebe kısıraktan satın alalım ihtiyar.

Karısı onu dinleyip demiş:

— Öyledir işte ihtiyar, yaya kişi bir yere varamaz çaresiz kimsedir. O kısırağı binip akrabalarım misafirliğe giderim ben. Yarın sabah hemen tüy toplamaya gidelim.

— O kısırak doğurduğunda kulununa binmek gerek. Gebe kısırağa binildiğinde kulunlar her hâlde. Öyleyse kendin topla, ben yün toplamam, deyip ihtiyar cevap vermiş. Kocakarı:

— O kısırağa misafirliğe giderken binmez isem ben de yün toplamam, deyip de kızmış.

Dedeyle nine, birbirlerini dinlemeden sürekli ağız dalaşı edip durmuş. Bir keresinde onların evinin yanındaki komşu ihtiyar, yorgalayıp yürür kulunu yanına alan kısırağa binmiş de geçip gitmiş. Bundan önce bu ihtiyarın böyle bir kısırağı yokmuş.

— Kulunlu kısırağı nereden aldın? diye deminki ihtiyardan sormuş. İhtiyar:

— Diken başındaki yünleri toplayıp satıp aldım. Satın aldığımız gebe olan kısırak kulunlamıştır, bu da odur, diye cevap verip geçip gitmiş. Dedeyle nine:

— Biz neden böyle yaptık? deyip bozkırdaki dikenlerin yanına geldiklerinde bir tane bile yün kalmamış, hepsini adam toplayıp gitmiş imiş.

URUM MASALLARI

Erdoğan ALTINKAYNAK *

“Rum” kelimesi, Roma kelimesiyle ilişkilidir. Avrupa’daki Roma kelimesi Roma İmparatorluğu’nun başkenti olup bu imparatorlukta yaşayanlara ve yaşadıkları coğrafyaya Rum denmiştir. Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldıktan sonra Avrupalılar, Doğu Roma İmparatorluğu’na “Bizans” adını verseler de Doğulu toplumlar, Bizans halkı ve özellikle de Anadolu için Rum adını kullanmıştır. Bu coğrafyada yaşayan hangi dinden veya hangi millettense olsun ortak adları “Urum” veya “Rum” olmuş, Anadolu’ya “*Rum Ülkesi*,” Selçuk Hükümetine de “*Rum Hükümeti*” denmiş, “*Eşrefoğlu Rumi*”, “*Mevlana Celaleddini Rumi*”, “*Arazi-yi Rum*”, “*Diyar-ı Rum*”, “*Bacıyan-ı Rum*”, “*Abdalan-ı Rum*” tabirleri kullanılmıştır. Anadolu’nun orta ve kuzey kesimleri içinde yaşayan halk da “Rum” olarak adlandırılmıştır (Sarınay ve Sünbül 1999: 37-38). Bunlara Rum Selçukluları tabirini de eklemeliyiz (Golden 2002: 185; Rosanyı 1988: 193).

Azak Denizi’nin Ukrayna kıyılarında, Preazovya (Azakönü) denilen tarafında Greko-Tatar olarak adlandırılan insanlar yaşamaktadır. Bu terim iki farklı etnik grubu birleştirir: Urumlar ve Rumeyleler. Bunların, Ukrayna’daki nüfusları kadar, bir kısmı da, Gürcistan ve Kazakistan’ın değişik yerleşim merkezlerinde yaşamaktadır. Bu grupların her birinin kendine has dili, kültürü ve hayat tarzı vardır.

Urum masallarının anlatıcıları genellikle erkeklerdir. Masal ana-sı veya masal ninesi gibi bir terimle karşılaşılmamıştır. Masallar klişe sözlerle başlayıp yine klişe sözlerle bitmektedir (Şimşek 2001: 3). Urum

* Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı. erdoganaltinkaynak@ardahan.edu.tr

masalları, diğer Türk masallarında olduğu gibi, nesir halindedir ancak “Üç Köpek” masalında olduğu gibi, bazı masallarda manzum kısımlar da bulunmaktadır.

Urum masallarını, diğer Türk masallarındaki gibi,

1. Hayvan masalları,
2. Asıl masallar, olağanüstü masallar, gerçekçi masallar,
3. Güldürücü hikâyeler, nükteli fıkralar, yalanlamalar
4. Zincirleme masallar.

diye ayırabiliriz.

Urum masallarında masal başı tekerlemelerine de rastlamaktayız. Bu tekerlemeler, manzum tekerleme sınıfındandır. Hemen bütün masal tekerlemelerinin üstlendiği vazife gibi, Urum masal tekerlemeleri de, anlatılanların gerçek olmadığını belirginleştirmek, bir konudan diğer bir konuya geçişlerde köprü vazifesi görmek ve masalı dinleyenleri masal dünyasına hazırlamak görevini üstlenmektedir (Duymaz 2002: 23).

Urum masalları başlangıç formeli olarak, genellikle “*Bir zamanda var edi, bir zamanda yoh edi*” gibi belirsiz zamanı ifade eden sade başlangıç (giriş) formeliyle başlamaktadır (Sakaoğlu 1999: 58). Bağlayış formeline, soru halli “*naapmağa terek, terek titmee..*”, ve “*yürüy, yürüy, yürüy*”, “*bir daa bahsa ne bahsın*”, “*bahsa ne*” şekilleriyle rastlanmıştır. Bunlardan başka “*çoh um tittiler, az ım Altay bir küz üm*”, “*vara vara vardılar*”, “*tele tele teldi*”, “*künnerden bir kün*”, “*çapay çapay çapay*” gibi bağlayış formellerine de rastlanmaktadır. Aynı olayın vukuunda kullanılan formeller ve bitiş formeli ise hemen hemen hiç görülmemektedir. Doğrudan doğruya “*pitiy masal*” denilerek masal bitirilmektedir. Bir yerde ise, tıpkı Gagavuz masallarındaki gibi (Altinkaynak 2003), mutlu son gereği yapılan eğlencenin devam ettiğini ifade eden bitiş formeline rastlanmıştır. “*Büyük toy-düğün yaptılar. Daa bugün de şaroş, alleim, ayınmadılar. De bitiy masal*”

Urum masallarında üç: “*üç köpek, üç gün*” ; yedi: “*yedi kilometre, yedi yıl, yedi gün*”; kırk: “*kırk gün kırk gece, kırk igit*” gibi formülistik sayılara rastlanmaktadır. Yedi kat yer altı yerine yedi kilometre ibaresinin kullanılması dikkat çekicidir.

Mehmet Aça, Tıva Halk Masalları'nda yeraltı dünyası ile ilgili bazı açıklamalarda bulunmuş ve bu dünyanın Türk toplulukları anlatım esasına dayalı metinleri ile mukayesesini yapmıştır (Aça 2007: 101-112). Urum masallarından Yıbran, Zilfisiya ve Üç köpek masalında bu yeraltı dünyasına rastlamaktayız. Tarafımızca Anadolu'da ve diğer Türk saha- larında yer altı dünyası ile ilgili bir çalışma yapılmış ve Roman'yada (Köstence) KİBATEK tarafından düzenlenen sempozyumda tebliğ ola- rak sunulmuştur. Daha sonra bu tebliğ, Hacı Bektaş Veli Dergisinde “Yer altı Diyarının Kartalı” başlığıyla yayınlanmıştır (Altınkaynak, 2003, 135 – 163) Urum masallarında görülen yeraltı dünyası ve yeraltı dünyasına ait unsurlar, Yunan mitolojisindeki yeraltı dünyasından tamamen farklı ve Türk dünyasına ait anlatım esasına dayalı metinlerdekiyle birebir ben- zeşmektedir.

Urum masallarında “tabu” ve “yasak”lara, değişik halleriyle rast- larız. Zilfisiya masalında, 39 anahtar verilerek, kırkinci odanın anahtarın- nın verilmemesi bunlardan biridir. Yasağı ihlal eden kahraman, tılsımın kaybolmasına sebep olur. Bu yasaklardan bazıları Bilge Seyidoğlu'nda (1975: 87), Esma Şimşek'te (2001), Ali Berat Alptekin'de (1997: 303) mevcuttur ve bunlar, Stith Thompsen'in çalışması esas alınarak “C. Yasaklar” kısmıyla gösterilmiştir (Thompson 1995). Umay Günay ise, çalışmasında Propp metodunu kullandığı için, bu metodun fonksiyon listesine göre tabu ve yasağı (y1) “*Yasak*” ve (B1) “*Yasağın ihlali*” baş- lıklarında göstermiştir (1975: 52).

Urum masalları üzerine bugüne kadar, ağız çalışmaları esnasında toplamalar dışında bir çalışma yapılmamıştır. Bu toplamalara da dil mal- zemesi olarak Urumu Nadazovya adlı eserde yer verilmiştir (Garkavets 1999).

Burada verdiğimiz masallardan “Zilfisiya” (Zülfüsiyah), Türki- ye'de yapılan masal çalışmalarından Elazığ Masalları'nda “Zülfü Mavi” (Günay 1975: 261) şekliyle ve Zülfüsiyah adıyla mevcuttur. “*Yıbran*”, “Üç Köpek”, “Hırh İdit” ve “*Tılsımlı Masal*” da Anadolu masallarıy- la benzeşmektedir. Bu masallarda, Yukarıçukurova masallarındaki gibi mitolojik motiflere daha çok rastlanır (Şimşek 2001: 168). Bu masalları,

“Asıl Halk Masalları” sınıfına dâhil edebiliriz (Alptekin 2002: 36). “*Taze Hıyar*” masalını “fıkralar” kısmına sokabiliriz (Alptekin 2002: 37). Sihirli obje olarak Urum masallarında, *sihirli asa*, *uçan halı*, *görünmez yapan kavuk*, *sihirli tokmak*, *sihirli gömlek*’e rastlanmaktadır. “Düş Gören Oğlan” masalında görülen düşü anlatmama konusu, Erzurum masallarında da benzer şekliyle yer almıştır. Dikkat çeken hadiselerden birisi de Dede Korkut Hikâyeleri’nde karşımıza çıkan sihirli kılıçlardır. Tepegöz hikâyesinde, Tepegöz’ün Basat’ı gönderdiği yerde geleni doğrayıp biçen kılıçlar, zilfisiya masalında da vardır ve bu motif tamamıyla bu destandan alınmadır (Ergin 2017: 213). Yıbran masalı ile Dede Korkut Hikâyeleri’nden “Salur Kazanuñ İvi Yağmalandığı Boy” arasında (Ergin 2017: 95) gurbete çıkma ya da evden uzaklaşma bölümü arasında bir bağ vardır. Her iki anlatımda da, Oğuz Kağan destanında olduğu gibi bir teklif vardır (Ergin 2017: 17; Aça 1991: 173). Bu teklif Oğuz Kağan’da cihangirliği temsil etmekte (Kaplan 1991: 15), Salur Kazan’da talim yapmayı, Yıbran’da ise kısmet aramayı hedefler.

Üç Köpek masalında kullanılan ve bir kaval ile çağrılabilen köpeklere söylenen:

Du-lu-lu-lu-lu-lu-duy,
du-lu-duy, gey-gey!
Oy da, barah, bas, barah,
temelini haz, barah,
yedi hat túbünden
haz, barah, yetiş, barah!

Dizeleri bize şaman tekerlemelerini hatırlatmaktadır (Duymaz 2002: 36-45). Bu bir şaman tekerlemesi olmasa da köpekler için “barah” kelimesini kullanması oldukça ilginçtir. Çünkü “barah” yani “barak” uzun tüylü kutsal köpektir (Ögel 1989: 191, 192, 394, 407, 562). Buradaki köpeklerin de, masallardaki “mitolojik hayvanlar” gibi olağanüstü özellikleri, konuşma kabiliyeti ve insan gibi davranma özellikleri vardır.

Urum masalları içinde, diğer toplumlarda da rastlanan, kurnazlık yaparak başkalarının doğal yollardan ve safiyane ulaştığı veya kazandığı başarılarla erişmek isteyenlerin akıbeti, düştükleri gülünç ve acınacak

halleri işleyen halk masalı ve tipi de vardır (Caferli 2007: 69). Bunlardan başka Urum masallarında, akıllı ve ahmak kardeş, aptal karı koca, tembel kahraman gibi Türk masalları içinde sıkça rastlayacağımız tipler de Urumlar tarafından bilinmektedir.

Urum masal anlatıcıları artık kalmamıştır. Televizyon ve diğer yayın organları bunun müsebbibi sayılacağı gibi, gençler arasında Urum Türkçesini bilenler de yok denecek kadar azdır. Eskiden, masalların kış sohbetlerinin vazgeçilmezleri arasında olduğu, her yerde ve her zaman anlatılmadığı, uygun ortamlarda ve gruplara yönelik olarak anlatıldığı söylenmektedir.

Kaynaklar

Aça, Mehmet (2007). *Tıva Halk Masalları*, Konya: Kömen Yayınları.

Aça, Mustafa (2003). *Oğuznamecilik Geleneği ve Andalıp Oğuznamesi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Alptekin, Ali Berat (1997). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

_____ (2002). *Taşeli Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Altinkaynak, Erdoğan (2003). *Gagavuz Masalları*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.

_____ (1999). “Bir Gagavuz Masalı ve Türkiye’deki Varyantları ‘Ayı Kulaklı’”, KİBATEK Sempozyumu, Romanya / Köstence. Yayın, (2003)

_____ (2003). “Yeraltı Diyarının Kartalı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 26, s. 135-163.

Caferli, Muharrem (2007). *Nahcivan Folklor Materyalleri Esasında Folklor ve Etnik Milli Şuur*, Çev. Alpertunga Altaylı, Ankara: Kültür Ajans Yayınları.

Duymaz, Ali (2002). *İrfanı Arzulayan Sözler, Tekerlemeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergin, Muharrem (1988). *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Garkavets, Aleksandr N. (1999). Urumi Nadazovya (İstoriya, Mova, Kazki, Pisni, Zagadki, Prisliva, Pisemni, Pamyatki), Alma-Ata: Ukrainskiy Kulturniy Tsentr.

Garkavets, Aleksandr N. (2022). Kuzey Azak Urumları (Tarihi, Dili, Masalları, Halk Şarkıları, Bilmeceleri, Atasözleri, Yazılı eserleri), Çev. İryna Skrazlovskaya, Ankara: TDK Yayınları.

Golden, Peter B. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev: Osman Karatay, Ankara: Karam Yayınları

Günay, Umay (1975). *Elazığ Masalları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Kaplan, Mehmet (1991). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, 3, *Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Ögel, Bahaeddin (1989). *Türk Mitolojisi, I. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Rasonyi, Laszlo (1988). *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1999). *Masal Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Sarınay, Yusuf ve Tahir Sünbül (1999). *Emperyalizm ve Büyük Hayal*, Ankara: Günce Yayınevi.

Seyidoğlu, Bilge (1975). *Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Şimşek, Esmâ (2001). *Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Thompson, Stith (1955). *Motif Index of Folk Literature*, Indiana.

URUM MASALLARINDAN ÖRNEKLER

BAZİRD'AN¹

(Özgün Metin)

Zaman zaman et'ende,
baba da yoh et'ende,
oğlu bir zaman et'ende,
çavka çavuş et'ende,
harğa sotnik et'ende
haplı-huplu bahalar,
denizdet'i balıhlar
t'ira tuthan köçmeye.
O zamanı zor edi,
anaları tör edi,
hızları pıçahçı edi
okmek versen — yer edi.
“Daa da var ım?” — der edi.
Aledoz-valedoz,
baban tıtt'en bir post.
İçinde deller — teliy-tëçiy —
bal tarahtan, kul kürekten,
okçesi kokrekten.
Varıy oba sne,

2 A.D. Bıçhıcı'dan derlenmiştir. [bk. Garkavets, Aleksandr N. (2022). Kuzey Azak Urumları (Tarihi, Dili, Masalları, Halk Şarkıları, Bilmeceleri, Atasözleri, Yazılı eserleri), Çev. İryna Skrazlovskaya, Ankara: TDK Yayınları, s. 736-740.]

Uf! diy, otruy,
husay bir oba altın.²

Bir vahıttı var et'en, bir vahıttı yoh et'en, bir vahıttı bir bazird'an
jit etiy. Oluy oon üç oğlu. Güzel jit etiyler.

Olannar östü, balaban oldu. Baba astalandı.

— Ey, oğlum, — dedi, — men ölejem, men ölsem, sen mında oturma. Köç t'it Dağıstan tübüne.

— Güzel, baba, —dedi.

Öldü babası. Ama o zend'in adam edi. Öldü babası. Kömdler. Er bir şiyi de ettler ...

Oğlu evlendi. Harısı var, üç te balası ver bunun da. Öle de güzel
jit eter edler.

Başladı malları yebermee. Künde mal yeberiy, künde mal yeberiy
... “Ey! Nas şi ydr bu bele?” — diy. Babasın aytan laflarını unuttu. “E! —
dedi. — Varayım felan küye. Onda bir falcı pukana var. Ne aytır o pukana
maa?” — dedi.

Yekti atların, çıhtı t'itti. Vardı o köye.

Ahşam hayırlar osun, pukana!

Abetiniz hayır olsun, oğlum!

— Men saa t'eldim, ana.

— Oş t'eldin, oğlum. Ayt, ne var seen? Hoyayım hulağım da dinneyim aytığ lafaları.

— Aytsam saa, anam, babm öldü. Babamdan son da mallarım tahım da yıberiy. Tek haldı et'i bin baş hoyun. Çaresin tapmayım. Üç oğlum var, bir de harım. Tek endi biz halajaah bu dünya yüzne.

O hart harıjk açtı falını:

— Ey, oğlum! Ya sen unuthansı babaan aytan lafın. Saa bu yere jit etmee çare yoh. Saa t'itmee t'erek.

2 “Masal Başı” adını taşıyan bu bölüm Y. V. Tahtarova’dan derlenmiştir. [bk. Gar-kavets, Aleksandr N. (2022). Kuzey Azak Urumları (Tarihi, Dili, Masalları, Halk Şarkıları, Bilmeceleri, Atasözleri, Yazılı eserleri), Çev. İryna Skrazlovskaya, Ankara: TDK Yayınları, s. 884.]

— A-a-a! Alla raz[1] olsun, ana! Şinjik tüştü ahılma! —dedi. Yekti atlarını, hayttı t’eldi eve.

Hayttı t’eldi eve, harısı ağlap çıhtı:

— Ya ne var ya? Ya ne olajak şte?

— Sen bah – hoyunnar nas yeberdi!

— Horhma, ahız.! Bize mında, büyürdü baba şte, bize mında çe-
çinişligimiz olmayjah.

T’itmee t’erek mindan. Öle dedi hartana, – dedi.

Aldı harısını, aldı balaları. O hoyunnar çibin t’ibik yıhlıp-yıhlıp hayiylar. Tahım da yeberdi. Tek haldı bir harısı, üç te öğlu. Aldı küçük oğlunu sırtına, öbürün de, büyüün de elinden tuttu, harısın elinden, t’ittler. T’ittiyler.

— Ya ahız, anda varajaah biz bele? Ahşam oldu. Bir yere varıp honah tüsmee t’erek.

— Andan biliyim me! T’iteyik abu yolnen. Abu yol anda alt’iter, onda da vaarırh. Biri-biri olur.

T’ittler o yola. T’ite t’ite vardlar tüştler köye. Honah oldular. Yattlar, yuhladlar. Saba halhtlar:

— Anda, salıhne halınız! Biz t’itiyik.

— Ya anda t’itiysiniz?

— Yendimiz de bilmeyik. Biz t’itejeek – içte bu ürüşe olmayjaah.

— E, allah yolunu t’esmesin!

T’ittler. T’iteyler, t’iteyler, pşiyçiin tapmay. Yene t’ele-t’ele t’eldi – bir yol, bir dağ. Dağın çetne de vardı – bidene jel çıhtı. Jel! Dayanmaa çare yoh. Kiçik balasın aldı sırtına, öbürün de, büyüün de elinden tuttu, harısna diy:

— Güzel tut bu balayı, iç almaanda balayı alıp t’itmesin jel.

E, harısı tuttu. Ama t’itiyler. O vaktta daa beter alemkali! Alemkali çıhtı –köterdi, haptı, aldı t’itti harısın. “Ah! –ayttı yere, başladı ağlamaa, başladı ağlamaa: – Hapajaam men harısız? Anda varajaam? Men de hapajaam meem bu ballarım?” – dei ağlay. Ağladı, ağladı. Halhtı, köz yaşları sildi:

— Ey, allaim! — dedi. — Ne daa olur? T’itiyim. Ne anda olsun maa çeçinişlik? Harım t’itti. Endi yohtur. Harım tapmaa vahtım yoh.

Aldı kiçik oğlunu sırtına, öbürün de, et’i elinden et’i balayı tuttu, t’itiy. T’eçt dağı. Ağariy avlah pşiy. “Nedir bu ağaran şey? — diy. — T’ite-em o ağarana”.

Varğan sayı yahınnaşy-yahınnaşy. Vara-varavardı, bahsa ne bahsın —özen, su. Öle de çaphın taşay su!

— Ey! Abu özeni t’eçsem, o yürüşe bet’im maa çeçinişlik olur. Br türlü, bir türlü çeçinişligimi baharım.

Vardı özen yağasına. Aldı bu oğulnu sırtına, öbürün de elinen tuttu, başladlar yaldap t’itmee. Bu yaldap t’itiy —bunu da alıy. Yaldap t’itmee tek et’i metra t’ittler — t’eldi, haptı aldı! Ne haptı alğan da — tapmadı o. O yana çaptı, o yana çaptı — yohtur eline oğlu. Öbür kiçik oğlu da ağlay —az haldı uçmaa babasın sütünden. Özen yarısnada vardı —gıdırlandı t’itti bu kiçik oğlu da. O çaptı kiçik oğlun almaa, kiçik oğlunu tuttu — bu da haçajah, bu oğlun da boğajah ... Şte, bunu köterdi, hoydu sırtına. Oyana-biyana bahtu. Oyana-biyana bahhanda haptlar allar elinden bu olanı da. O çaptı tutmaa —tındı t’itti endi suçee. Çıhardı başın, oyana da bahay, bıyana da bahay —biri de bir yere yoh.

— E! ne çü t’itejektirim men bu dünyaa! Harımı jel alıp t’itti. Oğlumu janavar aldı. Bu da deryaa halajah!

Talaştı-talaştı, et’I balası da joyulğan. Özün de taşhın su bir yere, bir yere alıp t’itti.

En kiçik oğlun da balaban bir balıh su yağasna çıkarıp brahtı. Bahsa ne bahsın — bir t’imce yoh. Ağlay:

— Baba, baba! —ağlay.

— Napajaam men? Ep te bir hutulamayjam — boğlayım! — atıldı suya. Ansızın ses t’ildi hulagina:

— Vay, olan! Boğulma. Daa saa ert’en. Çıh yağa.

Ses t’eldi. Annama olamay da.

Çıhtı. Çıhtı özenden, başladı ağlamaa, başladı ağlamaa, ağlap t’i-tity. İy! Epiyim yer t’itti.

— Anda t’itejem men bele? Haytayım. Varayım atayım suya, boğlayım.

Ayladı t’eldi özene. Yıbere Verdi suçee. Betne harşı yalattı tolhun. Az haldı boğulmaa.

— Ah! Janım tatlı ebet!

Bahsa ne bahsın – balaban balıh, ögne:

— Sen boğulma,- dedi.-Tit abu özen boyu.

— Yahşı, ağa,- dedi.

Başladı t’itmeye, başladı t’itmee. Bir hapahsız sandıh.

— E! Bu sandıh iç bulunajah bırada, özen yağasna.

Aldı bu sandığı, tüşürdü suya, hoydu sandıhçeye ayahların, oturdu. Yaldap t’itti. Su tolhun. Sallanıp-sallanıp yuhsrap t’itiy. Suyun túbüne de su dermeni var. Onda da adamlar var. Dermene t’etirgenner çuvalların çekmee un. T’eliy bu sandıh, varıy, uruy dermenin köoçeklerine. Tıyıldı su. Tohtaldı dermen.

— Vay, ağa! Vay ağa! Dermen tohtaldı.

— Ne oldu? Tohtanız. Jan osa – benim, mal osa – sizin, – dedi bu, dermenci. –Jan osa – meem, para olsa –sizin. Pay etersiniz.

Çapuştlar, vardlar, köterdler. Tek başı sallanıy. Ovsı joyulğan. Başladlar şamarlama betini. Suvardlar. Ayındırdlar. Ayındı. Oyana bahay, biyana bahay.

— Andan sen?

Pşiy de bilmey.

— Nas?

Pşiy de bilmey. Laf yoh, pşiy de yoh.

— Te! – dedi dermneji. – Ne osa, osun. Meem hismetim.

Aldı bunu dermenji. Az mı oturdu, çoh mu oturdu. Eppiyim vaht t’eçti. Başladı lafetmee.

— Ya ağa, andan tüştüm men mında? Men pşiy de bilmeyim.

O, nas t’irdi sandıhçee, suçee – oon esi joyuldu, su da alıp t’itti.

— Ya sen maa ağa deyejeen yohsam baba deyejeen? (Bu adama, dermenjiye).

— Sen bahhansı meni. Öle osa, babam olajahtırsın.

— Şte, öle ayt. Men seen baban olajaam.

T'eçti biraz vaht. Bu onu yazdırdı. Yazdılar-çızdılar. T'eldi vaht – ast'ere alıylar bunu. Adlar bunu ast'ere, t'itti hızmet etmee. Hızmet etiy, et'i yıl hızmet etti. Endi tüşünüy – babaya t'eyejek. Bazar künü aldı t'iat, çıhtı t'itti şeere. Varsa, varıy bir küye, bahsa ne bahsın – bir hız. Tanışiy bu hıznene. Bu hız diy:

— Men senden horhayım.

— Ya ne çü horhaysı sen menden?

— Yohsam men yisan döül üm?

— Yoh, – diy. – Sen pek güzel. Pek ahıllı. Ama men zend'in adamın hızı. Men saa hojaa çıhsam, meni babam hılıçından çeçeer.

— Ey, öle olsa, t'erekmey.

Brahtılar. Endi yürmiyler. Bunun fit'iri var bu hızı, ne de osa, bu olaan. Bu hıznen çekkeleşip oturğan vahıtta, ertes künü endi döğüş. Döğüş çıhtı. Bu olan:

— Ey! Bu döğüş nas olmaa çaresi vard? Nas olajahtır ya bu döğüş?

Bulara da pşiy aytmaylar. T'eldi vaht – ayda döğüş! T'ittler döğüşe ama, bu olan neradan hanğırdı – oradan t'eçiy. Tişi türttü – onu deviriy. “Men, – diy, – çuvatlı olğanım”.

Başladlar döğüşü. Döğüşüp t'itiyler. Pek büyük ast'er t'eiy. “Ey! Çıhayıö öle men bu ast'erin ögne”. Çıhtı:

— Tohtanız! –degen osa, ast'er t'eiy. – Tohtanız!

— Ne var?

— Ya şte, künbatu padşai t'itiy bu padşağa. Öldürejeek oları.

Bahtılar: bunun közalışı bahşa, bunçezi, t'esmentek, boyu pek güzel. Tahım da buun taraf t'eiy. Bir yaş saldat seziklenip bahhan: saldat – saldat. O da bala edi. Bu da oon ağası. Pşiy da tapamay çaresin. Ama seziklenip t'itiy:

— Ya ağa, sen t'im – diyler saa.

— Ya men t'im olğanım size terekmey. Siz t'itiysiniz o padşai öldürmee. Siz bahın, iç olmaan bahın, — diy, — and'i and'ini yeney.

Bu huvatlı:

— Yeney im o ğaribi? O ğaribe yardım olmasa, o ğaribi yeneyler, — yetiştı, hutardı.

Bu ast'er de çevrildi buun taraf. Başladlar, hıraylar.

Bu kündeğuş padşain yenejek edler — bular vardlar, yardım etler kündeğuş padşaina. Urdlar hırdlar bu padşai, huvdlar yiberdler. Çıhtlar endi nefes almaa. Ast'er özen yağasna tohtaldı. Nefes alıylar. Özen yağasna. T'imse yuvunuy, t'imse hırhılıy, traş olunuy.

Kündeğuş padşai da avlahtan bahay: t'im buların yendi. Bunun ast'eri yengen. “Ne çün tohtaannar? T'im emi vergen? Padah emiri olmadı, olar tohtaldı”. Padşaan ökesi çıhay. Bahsa ne bahsın — bir harı haz jayay özen yağasna. Padşah ta bahay:

— Nas şiy abele! Andan t'eyejek bu harı mında haz jaymaa? bir yaş saldat çıhtı t'itti, vardı o hariya. Vardı:

— Sabanız hayır osun, ana!

— Abet hayır osun, oğlum! Ya t'im sen? Andan t'eyiysin ya?

— İşte,— dedi, — künbatı padşai dögüşüp edi kündeğuş padşainen. O yenejek edi. Vardıh, yardım ettik bu padşağa.

O padşah ta şini bahay çardahtan.

— Kördüm seni, t'eldim: nas sen, nas harı sen mında?

Başladı harı bahmaa, oyandan-biyandan, oyandan-biyandan, aylanıy kruğom. Harı sezikleniy: bu olan harının oğlu. Al! Aylana-aylana bahtı kördü. Hujahlaştılar. Başladlar öpüşmee. Bu harı ald'i olanın anası et'en. Bu tapıştlar. Öpüştlar da, tapıştlar, öpüştlar, öle ağlaştılar. Padşah ta bahay.

T'itiy bu olan da, öbürü. Yüvundu. Yene çıhay. And'isi seziklerin edi, bu olana. Aylan-aylandı t'eldi, yahınnaştılar bu anası oğlunen. Harı bahtı — bu da oon oğlu. Bu oğlu öpiy, bu oğlu öpiy. Bu da onun oğlu, yani. Ah! Hujahlaştılar, başladlar öpüşmee. Bu oğlu öpiy, bu oğlu öpüy, bu hariyi öpiyler. O kündeğuş padşai da bahay.

— Köpek oğlu köpekler! Men emir vermedim – döğüş öz baş-na bitti, tohtaldlar onda, özen yağasna, yuvunuylar. Vahtına da bu hariyi öpiyler! Nas olmaa çaresi var?

— Varın, oları alın, üçün de t’etrin mında.

T’eiş saldatlar, alıylar buların üçünü – hariyı, olannarın et’isni. Bir hart saldat ta oları tohtatajah olsa, onu da aldı. Alıy t’itiş, kötrüylar kündoğuş padşaa. Soray:

— T’im verdi size emir – tohtattınız ast’erimizi, yuvunuysunuz! Nas şiy bu bele? Sen, saldat, vardın, öpiysi o hariyı! O harı saa t’erek-mey. O harı da haz jayan harı.

— Bitti mi, padşaim?

— Bitti.

— O vahta men de söyleyim saa bir haç joğap. Ya felan yılı, felan yılı bele olğan edi, bele olğan edi. Babam, – dedi, – ağa, alıp t’itken edi bizi. Vardıh dağa. Dağa oldu jel. Jel aldı t’itti anamızı. Ağamızı da janavar aldı. Et’inji ağam var edi – o da suya boğuldu. Men kiçkene edim, babam meni sırtına alıp yaldap t’itiş edi. Büyük bir tolhun t’eyip meni sırtından alıp t’itti. Az boğulmaa haldı – balaban bir balh meni hutardı, su yağasna çiharıp brahtı. Su yağasna bir hapahsız sandıh taprtım. Mindim, yaldap t’ittim. Ondaçe yuhlap halharım ebet, bilmeyim. Bir dermenji meni taptı dermen köpçeklerinin arasından. Östürdü. Babam da hutuldu mu, hutulmadı mı – bilmeyim. Bların tahımı söyley.

Padşah şaşmalay endi:

— Bu da meem anam, – diy. – abu da meem ağa-hardaşım.

O da hart saldat oturdu-oturdu:

— Ah! – attı tüştü, – o vahta, bele osa, sen meem oğlum, bu da meem oğlum, bu da oğlum da, abu da meem harım, – hujahlaşiy, öpüşüylar.

Bu oğlum da, and’i hızı severdi, onda t’itti, aldı öbür padişahlı, and’i yendler. Bu da aldı mında hız, padşah oldu. Babası da aldı harısın da jit etiy. Bitti masal.

BEZİRGÂN

(Aktarma Metin)

Zaman zaman iken
Babası yok iken
Oğlu olduğunda
Martı çavuş iken
Karga yüzbaşı iken
Kaplı kuplu kaplumbağalar
Denizdeki balıklar
Denizdeki balıklar
Kira tutmuş göçmeye
O zamanlar zor idi
Anaları kör idi
Kızları bıçakçı idi
Ekmek versen yer idi
Daha da var mı der idi
Alagöz – valagöz
Babam dikti bir post
İçinde keller gelip geçiyor
Bal ağaçtan, kol kürekten
Ökçesi yeşillikten
Varıyor obasına
Uf! Diye oturuyor
Kusuyor bir oba altın

Bir vakitte varmış, bir vakitte yokmuş, bir vakitte bir bezirgân yaşarmış. Oluyor onun üç oğlu. Güzel yaşıyorlar. Oğlanlar büyümüş, yetişkin olmuş. Babaları hastalanmış.

— Ey, oğlum, demiş, ben öleceğim. Ben ölürsem, sen burada durma. Göç git, Dağıstan eteğine.

— Güzel, baba, demiş.

Ölmüş babası. Ama o zengin adammış. Gömmüşler. Her bir şeyi de yerine getirmişler... Oğlu evlenmiş. Karısı varmış, üç tane de çocukları olmuş. Öyle de güzel yaşıyorlarmış. Başlamış malları ölmeye. Günde malları ölüyor, günde malları ölüyormuş...

— E, nasıl şeydir bu böyle? diyor. Babasının söylediği sözleri unutmuş.

— E! dedi. Varayım falan köye. Orada bir falcı nene var. Ne söyler o falcı nene bana? demiş. Çekmiş atlarını, çıkıp gitmiş. Varmış o köye.

— Akşam hayırlar olsun, nene!

— Öğleniniz hayır olsun oğlum.

— Ben sana geldim anne.

— Hoş geldin, oğlum. Söyle, ne var sende?

Kulağıma koyayım da dinleyim söylediklerini.

— Söylesem sana, annem, babam öldü. Babamdan sonra da mallarımın hepsi ölüyor. Tek kalmış iki bin baş koyun. Çaresini bulamıyorum. Üç oğlum var, bir de karım. Tek biz kalacağız bu dünya üstünde.

O yaşlı kadıncık açmış falını:

— Ey, oğlum! Ya, sen unutmuşsun babayın söylediği sözünü. Sana bu yerde yaşamak mümkün değil. Sana gitmek gerek.

— Aaa! Allah razı olsun, anne! Şimdi düştü aklıma! demiş. Çekmiş atlarını, dönmüş gelmiş eve. Dönmüş gelmiş eve, karısı ağlayarak çıkmış:

— Ya, ne var ya? Ya ne olacak işte?

— Sen bak, koyunlar nasıl ölmüş!

— Korkma, a kız! Bize burda, buyurdu baba işte, bize burda geçim olmayacak. Gitmek gerek burdan. Öyle söyledi nene, demiş.

Almış karısını, almış çocuklarını. O koyunlar sinek gibi yıkılıp yıkılıp kalıyorlar. Hepsini de ölmüş. Tek kalmış bir karısı, üç de oğlu. Almış küçük oğlunu sırtına, öbürünü de büyüğün de elinden tutmuş, tutmuş karısının elinden, gitmişler. Gide gide akşam olmuş:

— Ya a kız, nereye varacağız biz böyle? Akşam olmuş. Bir yere varıp konuk olmak gerek.

— Nereden bileyim? Gidiyoruz işte bu yolla. İşte bu yol orada izler, oraya varırız. Birileri olur.

Gitmişler o yola. Gide – gide varıp düşmüşler köye. Konuk olmuşlar. Yatmışlar, uyumuşlar. Sabah kalmışlar:

— Orada, sağlıklı kalınız! Biz gidiyoruz.

— Ya nereye gidiyorsunuz?

— Kendimiz de bilmiyoruz. Biz gideceğiz.

— E, Allah yolunuzu kesmesin!

Gitmişler. Gitmişler, gitmişler, bir şeycik yok. Yine gele gele gelmişler bir yol, bir dağ. Dağın yamacına da varmış. Bir yel çıkmış. Yel! Dayanmak mümkün değil. Küçük çocuğunu almış sırtına, öbürünü de, büyüğün de elinden tutmuş, karısına demiş:

— Güzel tut bu çocuğu, hiç almadın yel çocuğu alıp gitmesin.

E, karısı tutmuş. Ama gidiyorlar. O zaman daha beter bir fırtına! Fırtına çıkmış, kaldırmış kapmış almış gitmiş karısını.

— Ah! demiş yere, başlamış ağlamaya, başlamış ağlamaya:

— Ne yapacağım ben karısız? Nereye gideceğim? Ben ne yapacağım bu çocuklarımı? diye ağlıyor. Ağlamış, ağlamış. Kalkmış, gözyaşlarını silmiş:

— Ey Allahım! demiş. Daha ne olur? Gideyim. Ne yerde olur bana geçim? Karım gitti. Şimdi yok. Karımı bulmaya vaktim yok.

Almış küçük oğlunu sırtına, öbürünü de iki elinden iki çocuğu tutmuş, gitmiş. Geçmiş dağı. Parlıyor uzak bir şey.

— Nedir bu parlayan şey? diyor. Gideyim o parlayana.

Vardıkça yakınlaşmış – yakınlaşmış. Vara vara varmış, baksa ne baksın – İrmak, su. Öyle de hızlı akıyormuş ki su!

— İyi, bu ırmağı geçsem o tarafta belki bana geçimlik olur. Bir şekilde, bir türlü geçimime bakarım.

Varmış ırmağın kıyısına. Almış bir oğlunu sırtına, öbürünün de elinden tutmuş, başlamışlar sudan geçmeye. Bu sudan geçerken, su bunu da almış. Suda tek iki metre gitmişler, gelmiş, su kapıp almış. Ne kaptı, elindeki oğlunu. Bulamamış o. O yana dönmüş, bu yana dönmüş, yok-

muş elindeki oğlu. Öbür küçük oğlu da ağlıyormuş, az kalmış uçmaya babasının üstünden. Irmağın yarısına varmış, yuvarlanmış gitmiş bu küçük oğlu da. O dönmüş küçük oğlunu almaya, küçük oğlunu tutmuş,

— Bu da kaçmasın, bu oğlumu da boğmasın... İşte bunu tutmuş koymuş sırtına. O yana bu yana bakmış. O yana bu yana bakarken kapmış, almış elinden su bu oğlanı da. O dönmüş tutmaya, dalmış gitti şimdi suya. Çıkarmış başını, oyana bu yana bakmış da, hiçbir şey yok. E! Ne için yaşayacağım ben bu dünyada. Karımı yel alıp gitti, oğlumu canavar aldı. Bu da deryada kalacak. Dolaştı, dolaştı, iki çocuğu da kayıp. Kendi de taşkın su, bir yere alıp gitti.

En küçük oğlunu da balaban bir balık su yakasına çıkarıp bırakmış. Baksa ne baksın, bir kimsecik yok. Ağlıyormuş:

— Baba, baba! ağlıyormuş.

— Ne yapacağım ben? Hep de bir kurtulamayacağım, boğulayım! demiş, atılmış suya, ansızın ses gelmiş kulağına:

— Vay, oğlan! Boğulma. Daha sana erken. Çık kıyıya.

Ses gelmiş. Anlayamıyor o daha. Çıkmış. Çıkmış ırmaktan, başlamış ağlamaya, başlamış ağlamaya, ağlayıp gidiyor. E, epey yer gitti.

— Nereye gideyim ben böyle? Döneyim. Varayım atayım suya, boğulayım.

Döndü geldi ırmağa. Dalıvermiş suya. Yüzüne karşı yalatmış serinlik. Az kalmış boğulmaya.

— Ah! Can tatlı elbet!

Baksa ne baksın. Büyük balık önünde

— Sen boğulma, demiş. Git bu ırmak boyu.

— İyi, ağa, demiş.

— Başlamış gitmeye, başlamış gitmeye. Bir kapaksız sandık.

— E! Bu sandık hiç bulunacak burada, ırmak kıyısında.

Almış bu sandığı, düşürmüş suya, koymuş sandığa ayaklarını, oturmuş. Çekmiş gitmiş. Su gür. Sallanıp sallanıp yükselip gidiyormuş. Suyun dibinde de su değirmeni var. Orada da adamlar var. Değirmene

getirmişler çuvallarını un çekmeye. Geliyor bu sandık, varıp vuruyor değirmenin borusuna. Kesilmiş su, durmuş değirmen.

— Vay, ağa! Vay ağa! Değirmen durdu.

— Ne oldu? Durunuz. Canlı olsa benim, mal olsa sizin, demiş bu değirmenci. Canlı ise benim, para olsa sizin. Pay edersiniz.

— Toplanmışlar, varmışlar, getirmişler. Tek başı sallanıyor. Bayılmış. Başlamışlar şamarlamaya yüzünü. Sulamışlar. Uyandırmışlar. Ayılmış. O yana bakıyor, bu yana bakıyor.

— Neredensin sen?

Bir şey de bilmiyor.

— Nasıl?

Bir şey de bilmiyor. Laf yok, bir şey yok.

— Te! demiş değirmenci. Ne olursa olsun benim kismetim

Almış bunu değirmenci. Az mı oturmuş, çok mu oturmuş. Epeyi bir vakit geçmiş. Başlamış laf etmeye.

— Ya ağa, nereden düştüm ben buraya? Ben bir şey de bilmiyorum.

O, nasıl girmiş sandığa, suya, onun akli gitti, su da alıp gitti.

— Ya sen bana ağa diyeceksin yoksa baba diyeceksin? (Bu adama, değirmenciye)

— Sen bakacaksın bana. Öyle ise babam olacaksın.

— İşte öyle söyle. Ben senin baban olacağım.

Geçmiş biraz vakit. Bu onu yazdırmış. Yazmışlar – çizmişler. Gelmiş vakit, askere alıyorlar bunu. Almışlar bunu askere, gitmiş hizmet etmeye. Hizmet etmiş, iki yıl hizmet etmiş. Şimdi düşünüyor babaya gidecek. Pazar günü almış kâğıt, çıkmış gitmiş şehire. Varsa, varıyor bir köye, baksa ne baksın, bir kız. Tanışıyor bu kızla. Bu kız diyor:

— Ben senden korkuyorum.

— Ya ne için korkuyorsun benden? Yoksa ben insan değil miyim?

— Yok, diyor, -Sen pek güzel. Pek akıllı. Ama ben zengin adamın kızı. Ben sana varmam. Beni babam kılıç ile keser.

— E, öyle ise, gerekmiyor.

Bırakmışlar. Şimdi yürümüyorlar. Bunun fikiri var bu kıza, ne de olsa, bu oğlanın. Bu kızla çekişip oturduğu zamanda, ertesi gün şimdi dövüş. Savaş çıkmış. Bu oğlan:

— E! Bu savaşın nasıl çaresi olmalı? Nasıl olacak ya bu savaş?

Bunlara da bir şey söylemiyorlar. Gelmiş vakit, haydi savaşa! Gitmişler savaşa ama bu oğlan nereden istese oradan geçiyor. Kişileri dürtüp deviriyormuş.

— Ben, diyor, kuvvetli olmuşum.

Başlamışlar savaşa. Savaşıp gidiyorlar.

Pek büyük asker geliyor.

— Ey! Çıkıyorum öyle ben bu askerin önüne.

Çıkmış:

— Durunuz! değen olsa, asker geliyor. Durunuz!

— Ne var?

— Ya işte günbatımı padişahı gidiyor bu padişaha. Öldürecek onları.

Bakmışlar bunun gözalışı başka, buncağızı, kesmeyecek, boyu pek güzel. Hepsi de bunun tarafa geliyor. Bir genç asker süzerek bakıyor: asker – asker! O da çocuk imiş. Bu da onun abisi. Bir şey de bulamıyor çare. Ama sezip gidiyor:

— Ya ağabey, sana kim diyorlar?

— Ya benim kim olduğum size gerekmez. Siz gidiyorsunuz o padişahı öldürmeye. Siz bakın, hiç olmayın bakın, diyor kendi kendini yeniyor.

Bu kuvvetli:

— Yeniyor mu o garibi? O garibe yardım olmazsa, o garibi yenerler, yetişmiş, kurtarmış garibi. Bu asker de çevrilmiş bunun tarafına. Başlamışlar, kırmaya.

Bu gündeğusu padişahı yenecek imişler. Bunlar varmışlar, yardım etmişler gündeğusu padişahına. Vurmuşlar, kırmışlar padişahı, kovmuşlar, göndermişler. Çıkmışlar şimdi nefes almaya. Asker ırmak kıyı-

sında durmuş. Nefes alıyorlar ırmak kıyısında. Kimisi yıkanıyor, kimisi kırkılıyor, traş oluyor.

Gündoğusu padişahı uzaktan bakıyor: Kim bunları yenmiş. Bunun askeri yenmiş.

— Ne için durmuşlar? Kim emir vermiş? Padişah emri olmamış, onlar durmuş.

Padişahın öfkesi çıkıyor. Baksa ne baksın. Bir kadın kaz yayıyor ırmağın kenarında. Padişah da bakıyor:

— Bu nasıl şey böyle! Nereden gelecek bu kadın burda kaz yaymaya?

Bir genç asker çıkmış gitmiş, varmış o kadına. Varmış:

— Sabahınız hayır olsun, anne!

— Öğlen hayır olsun, oğlum. Ya kimsin sen? Nereden geliyorsun?

— İşte demiş, günbatımı padişahı savaşıyormuş gündoğu padişahı ile. O yenecekti. Vardık yardım ettik bu padişaha.

O padişah da şimdi bakıyor çardaktan.

— Gördüm seni, geldim: Ne yapıyorsun burda?

Başlamış kadın bakmaya, o yandan, bu yandan, o yandan—bu yandan, dönüp duruyormuş. Kadın sezinlemiş. Bu oğlan kendi oğlu. Al! Dolana—dolana bakmış tanımışlar birbirlerini. Kucaklaşmışlar. Başlamışlar öpüşmeye. Bu oğlanla anası kucaklaşmışlar. Öpüşmüşler, kucaklaşmışlar, öpüşmüşler öyle ağlaşmışlar. Padişah da bakıyormuş.

Gidiyor bu oğlan da öbürü. Yıkanmış. Gene çıkmış. Kendisi sezinlemişti, bu oğlanı. Dolanmış—dolanmış gelmiş, yakınlaşmışlar bu annesi oğlu ile. Kadın bakmış, bu da onun oğlu. Bu oğlu öpüyor, bu da oğlunu öpüyor. Bu da onun oğlu, yani. Ah! Kucaklaşmışlar, başlamışlar öpüşmeye. Bu oğlu öpüyor, bu oğlu öpüyor, bu kadını öpüyorlar. O gündoğu padişahı da bakıyor.

— Köpek oğlu köpekler! Ben emir vermedim, savaş kendi kendine bitti, durmuşlar orada, ırmak kıyısında yıkanıyorlar. Vakitlice de bu kadını öpüyorlar! Bu nasıl mümkün olur?

— Varın onları alın, üçünü de getirin buraya.

Geliyor askerler, alıyorlar bunların üçünü – kadını, oğlanların ikisini. Bir yaşlı asker de onları durduracak olsa, onu da almış. Alıp gidip, götürüyorlar gündeği padişahına.

– Kim verdi size emir, durdurdunuz askerimi, yıkanıyorsunuz! Nasıl şey bu böyle? Sen, asker, vardın, öpüyorsun o kadını! O kadın sana gerekmez. O kadın kaz yayan kadın.

– Bitti mi padişahım?

– Bitti.

– O zaman ben de söyleyeyim sana birkaç cevap. Ya filan yılı, filan yılı böyle, böyle olmuştu. Babam, dedi, ağa, alıp gitmişti bizi. Vardık dağa. Dağda olmuştu yel. Yel aldı gitti annemizi. Abimizi de canavar aldı. İkinci ağam var imiş, o da suda boğulmuş. Ben küçücüküm. Babam beni sırtına alıp götürüp gidiyormuş. Büyük bir dalga değip beni sırtından alıp gitti. Boğulmama az kaldı. Büyük bir balık beni kurtardı, su kıyısına çıkarıp bıraktı. Su kıyısında bir kapaksız sandık buldum. Bindim çekip gittim. Orada uyuyup kalmışım helbet, bilmiyorum. Bir değirmenci beni buldu değirmen borusunun arasında. Yetiştirdi. Babam da kurtuldu mu, kurtulmadı mı bilmiyorum. Bunların hepsini anlatmış.

Padişah şaşırılmış şimdi:

– Bu da benim annem, diyor, bu da benim büyük kardeşim.

O da yaşlı asker oturmuş – oturmuş:

– Ah! etmiş düşmüş., o zaman, böyle ise, sen benim oğlum, bu da benim oğlum, işte bu da benim karım. Kucaklaşıp, öpüşmüşler.

Bu oğlum da hangi kızı seviyormuş, oraya gitmiş, almış öbür padişahlığı, kendi kendileri. Bu da almış burda kız, padişah olmuş. Babası da almış karısını da yaşıyorlarmış. Bitti masal.

YEŞİL GÖGERJİN³

(Özgün Metin)

Bir vahıttı var edi bir zend'in adam. O adamın var edi bir oğlu,

3 A.D. Bıçhıcı'dan derlenmiştir. [bk. Garkavets, Aleksandr N. (2022). Kuzey Azak Urumları (Tarihi, Dili, Masalları, Halk Şarkıları, Bilmeceleleri, Atasözleri, Yazılı eserle-

et'i hızı. Yaşay altay bir küz, ölüy adam, halıy olan. Et'i de hızlardaşı. Babadan halan atları – üç atı var et'en. Çıharıp jayıp, suvarıp eve aydap t'eliy. Künnerden bir kün miniy atına, çihay t'itiy avjılığe. Variy, uruy tavşan, t'etiy, aşaylar. Öle de yaşaylar.

Künnerden bir kün olan mindi ata, t'itti avjilige. Avlanıy, bahsa ne bahsın – dağınçetne bir tayka. Barıy taykaa yahın – tayka daa oyana t'itiy. Brahıy t'itiy biyana – tayka bunun ardına t'etiy. Tüşiy atından. “E! Ne şimdi bu taykayı tutamajahtaram?” Başlay taykaa harşetmee – tayka bundan haçay. Haytıy t'eiy atna – tayka ata doğru t'eiy, bunun ardından. Öle yürüp oturdu bu olan ahşamajes. Ahşamnih: “E! ahşam oldu endi. Avjılığa çıhhan edim. Tapmadım tavşan. Haytayım eve”.

Haytıy eve, bahsa ne bahsın – tayka bunun ardına t'eiy. O tepti, çıhtı öğüne. “Ey! Tayka da meem ardımdan t'eiy”. Vardı hapy, aylandı – tayka da aylandı hapy.

Hoydu olan atını arana, tayka da t'irdi arana. Olan t'eldi:

— Jija!

— Ne, hardaşım?

Men bugün varğan edim avjılığa, bahsam ne bahayım – dağın çetne bir tayka, yeşil tayka. Aldım o taykayı, t'etirdim. O taykayı t'etirdim. Sen o taykayı bahajam.

— Vay, ağa! Yohsam men saa atçı, yılhlı olajağım? T'erekmiy maa. Yoh, ağa, men saa at bahmayjağım.

— Yoh, jija. Bahajahsın.

— Öle osa, baharım.

Saba turdu olan. Mindi atına, t'itti avjılığa. Hız aldı piçen, kötürdü, hoydu taykaan ögne. Tayka aşamay. Üleje bahtı – aşamadı. Üleden son da kötürdü kazanoknen su. Suyu da tayka içmedi. Aylandı t'eldi olan avjilikten. Urğan üç tavşan. O jijası da sevindi. Bu jijası da, hızhardaşı da:

— Ey! Ne çü aşamadı bu tayka?

— Jija! – dedi bu, endi ortanji jijaa ayty: – jija, yarın taykayı bahajam sen.

— Osun, hardaşım. Baharım.

Ertes künü mindi atını, t’itti avjülige. Bu jijası kötürdü hoydu piçen – tayka aşamay. Üleden son hoydu su – tayka içmey.

Aylandı t’eldi olan avjilikten – üç jijalarına, hardaşına üç tavşan t’etirdi.

— Ne var, hardaşım? Jija!

— İ, ne olajah ya, hardaşım? Ne içiy, ne aşay.

Aylanıy kiçik hardaşına:

— Vay, hardaşım, sen bahajahsın taykayı yarın.

— Güzel, ağa, baharım.

Ertes kün de t’itt avjülige. Kiçik hardaşı aldı balaban sepet, tol-durdu piçen, kötürdü, hoydu taykaan ögne, aylandı, çihajah aran çinden, bahsa ne bahsın –Fa-fa-fa-fa-fa-fa-fa! – tayka hıçırıy. Hıçırıy – yohtur ögne piçen. Eh! Çaptı, aldı sepeti, vardı, toldurdu sepeti piçen, t’etirdi, hoydu, aylandı, çihajah arandan, bahtı – yohtur koptaa piçen. “oy-voy! – dedi hız. – Men endi bilem, t’im olajağım, buna taşıp piçen”. Başladı taşımaa, salta da taşıy, tökey alıy, tökey alıy, üleje piçen taşıdı. Üleden son ahşamaje su taşıdı.

T’eldi ağası avjilikten:

— Ne var, hardaşım?

— İ, ne olajah, ağa? Sen meni atçı yaptın: men endi salta da at bahajam.

— Öle, hardaşım. Jijaların bahmadı, at aşamadı – endi tek te sen bahajam meem atımı.

— Yahşı, ağa. Baharım.

Bir yeje yattı arana, bir yeje daa yattı arana. T’eldi:

— Ağa.

— Ne, hardaşım?

— Men endi seen atını bahajaam evinje. Bele yürüp arana, aran-

dan eve varıp t'elinjes, hoy, ağa, arançee bir krivat, aytayım men o krivata, raatlanayım, sora da yem veerim, su veerim, baharım atı.

— Osen, hardaşım. Onu men eterim.

Saba vardı tüt'ana, aldı yana krivat, yanı töşek, hoydu. Hız endi başladı —onda yatıy, onda halhay, atı da bahay. At ta — aya, küne bahılıy, ona harşı bahılmay! O hadar güzel at. Ösey.

Künnerden bir kün — biri de yohtur eve — hız yatıy krivat sütne, yuhsray. Tayka, at ta — balaban oldu endi —vardı yahın, hızı, krivata. Ama etsin at, horhutmasın hızım? Biyandan t'eiy — uymay, biyanna da aylan-
dı — uymay. “Ah! Horhutum men bu hızı!” çıhtı tekarar avlah, hahıldı at — oldu bidene id'it, yaş. Aya, küne bahılıy — bu yaşa bahılmay! Vardı, başladı sallamaa ayağından.

— Op! — etti halhtı hız.

— Horhma, — dedi.

— Ya bu nas? Ya andan t'eldin sen?

Bahtı hız — at yoh.

— Horhma. Men saa, — dedi at hızı, — bir laf aytajım. O lafı ölün-
jes birine de aytmaaan.

— Yoh, yoh!

— Sen bahajaan meni vaht t'elinjes. Abele, vaht t'elinjes men kündeüz at olajam, yeje de olajaam seen hojaan. Vaht t'gen son men saa aytırım. A sen bu lafı aytsan, sen meni elinden uçurus.

— Yoh, yoh! —dedi. Başladlar lafetmee. Lafettler. Seviniştler. Saba açıldı. Hahıldı — at oldu. Otrüy stanoga, hız da veriy piçen, su öle de t'eçiy.

Künnlerden bir kün kündeğuş padışağı hızını veriy t'elin. Kündeğuş padşah ta hoyay otuz metra ağaç. O ağaçın tepesne de balkon. O balkon sne de kündeğuş padşai çihariy hoyay hızını. Hız da otrüy tepee. Padşah diy:

— Ey, aferin id'itlerim, t'egensiniz-e? Şte, hızım veriyim. And'i çihay ona, hızına, hız da çeçiriy parmağına altın yüzüğünü, o da olajah benim küyevim.

Mında tahımı el çarpşıylar. Hayıllar. O da miniy ata, aylanıy t’eliy alayı, uçay, gıdırlanıy titity attan. Bu da varıy. Tahımjı da titti. Bu at, yeşil at, vardı tah balkon sne hoydu ayahlarını, ama ...buna da terekmey, bu padşain hızı terekmey. Bu körstüy yendini, idit olğannı.

— Ey, aferim padşaim! Şte, padşain küyev olajah! — başladlar hı-
çırmaa. Aylandırıy oradan, uçtu titti at.

E! Oyana-biyana, oyana-biyana — yoh. Aylandı teldi at. Teldi, tir-
di, yerne otrüy, hız da veriy aşamaa, piçen, su, toydurüy. Teldler jijaları.
Başladlar kiçik hardaşına aytmaa:

— O! Ya sen, külbaça, oruursu arañçee at bahıp! Saa tek o at terek.
Sen bahşa şıy dünyaa bilmeyi. Şte, biz vardıh toya, şte bele oldu, öle
oldu. Teldi bidene at, idit, teldi, aylandı, padşaan hızın alajah edi —ay-
landı hayttı. Halanı —alay dünyadan teldi atlılar — bir olan da varamadı
padşaan hızna, — dedi büyük jijası.

— A-a, galagaan başlar! Ya sız de ne biliysiniz? Tek meni eriştiri-
siniz, men at bahayım, dep. Ya o at döül, o meem hojam.

Unuttu hız. Ayttı bu lafı: “O meem hojam”, — dep.

O terette at hahıldı, oldu gögerjin, uçtu titti.

— Ah! — çaptı hız, teldi arana, bahsa ne bahsın — yohtur. At yoh.
Aylandı teldi jijalarına, başladı ökelenip ağlamaa. Teldi ağası:

— Ne var, hardaşım?

— Bele-bele ettler meni. Yunahter oldum. Şte, aytöajah edim —
ayttım, de meem jojam uçtu titti. Uçurdum elimden. Ne etiyim?

— Ey! — dedi ağası. — Yoh, hardaşım, bele torba altın. Tit, hıdır
hızmetin, hardaşım. Şükür bahhanına.

Kiçik hardaşı, hızhardaşı sevindi ve aldı bu torbanı altınını, çıhtı
titti.

Tite-tite, az ım titti, çoh um titti, altay bir küz üm titti, dağın çet-
ne —bek boldurdu hız — ayttı. Yattı yuhlamaa da, yuhlap otrüy. Ses teldi
hıza, diy:

— Sen, hardaşım, bele yürsen, jojanı tapmazsı. Sen ağaan veren
altınnarinen yapsan yuvunmaa yer da alh varıp yuvunur. Hayda varsa

yuvunmaa, olar saa, ne şitkenner, ne körgenne, onu da ayırlar. O vahtı sen taparsı jojanı.

— Alla razı olsun, — diy da yendi oyana bahtı, biyana bahtı —biri de yohtur. — Men bunu tüş kördüm mü, yuhsam maa biri-biri ayttı mı? — dedi.

Turdu, dağdan titti. Yetiştı küye. Tuttu anda adam, eti adam, harlar, tuttu işlemee yisannar, yaptırdı yuvunmaa yer, yuvanmaa yer yaptırdı, yazdı hoydu hapyı harşı: “Telen titen ne şitken, ne körgen, inu sölajak — ahçısız yuvanajah”, — yazdı hoydu.

Bu uşah titiy, bu yisan titiy, körüy harlar, adamnar yazılğanın hapyı harşı, teliyler başladlar yuvunmaa. Tim ne şitken, ne körgen — onu söyley. Bu otursun, harı, bu könçe, yuvunup, ne şitken ne köriy, öle de ömrü eglendiriy, bekley hojasna.

Bir de fuhare harı var könçee, bir oğlanjii var. Bir oğlan. Oğlanjıh ta ...anası, ğarip anası könde bir çile yiplik işliy, veriy oğluna, oğlu da kötrüy bazara, satay, alıy yirim beş kapige bir ökek, ökmek tetriy anasına:

— Na, ana, sattım yiplikleri de, aldım ökmek te tetirdim. Ayda, ana, hoy sofrayı da, aşaa, güldü-güldü lafetiik.

Hoydu anası ofrayı, hiyarnen ökmek, patıljannen su. Öle de aşay. Çeçti vaht. Ertes kün de kötürdü — anası verdi bir çile yiplik. Kötürdü bazara, sattı. Bazarın çetne de çıhtı, bahsa ne bahsın — üç olan öle de aşih oynaylar, öle de aşih oynaylar! Suhlandı olan. Vardı bulara.

— Al, çare olsa, meni de aşih oynamaa alınız.

— Alayih. Ya seen aşım var ım?

— Olmasa, men satın alırım.

Çıhtı titti vardı bir olana, verdi ahçii, aldı ondan onaşih. Ökmek yoh! Ana da bekley —oğlu teyejek. Vardı hoşuldu oyuna, başladı oyuna, başladı oynamaa. Baştan yuttu. Yoh aşih yuttu. “Aydı, abu aşihları satarım, vaarım bazara, alırım on ökmek, kütüürüm anama bu ökmek te — bu olur da bize bir ay aşamaa”.

İ, oyna-oyna-oyna yuthuzdu aşihları. Haldı bidene saha. Balaban saha. Aşihlar arasından. Bunu da yuthuzsa, endi bişiy de halmay. Haytajah eve.

— A! — dedi. —abunu da, sonunti ğalayı yanaştırayım.

Attı. Şart! urdu aşırı. Aşır hahıldı, çıhtı, çıhtı ta, ama bu ğala, aşır, titiy... başladı çapmaa, ne de alajah — o titiy. O yetişiy, alajah — o titiy. Endi titey-titey-titey, titti dağa. Çıhtı dağdan — hayaan túbüne tüştü. Hayaan túbünden teşige titti. Teşikten çıhtı — sıırma vardı. Vardı sıırım túbüne, soholdu bir hayalığın arasna, saha.

Başladı olnjah hazıp tırnağınen sahayı almaa, sahayı da vardı almaa — açıldı haya. Açıldı haya — “Ey! Korse sen! Ne var eten dünyaa! Men şini tirsem, mında ne olur?” —dedi. Tirdi. Tirdi, bahsa ne bahsın — bir hapu daa var. O hapuyu da açtı. Bu hapu örtüldü. Tirdi onu, bahsa ne bahsın — üç kırvat. Kırvatlar sütne de poduşkaları. Stol da hurulğan, bizim stol tibik. Hurulğan stol turuy — yemee, içmee, haşığı, pronu, er bir şiş de varstol sne aşamaa. “E! Tiriyim, aşayım... Yoh, — dedi, — men tirirp aşasam, çoh eglenirim. Men sahlamayım, körüyüm, nas, ne var mında, nas şiş bu bele”.

Oyana bahtı, biyana bahtı, bahsa ne bahsın —köşee bir şkaş var. Açtı şkaşın hapağın, soholdu şkaşçee, örttü hapayı, otruy ondaçee.

E-e, bir vaht teçti — penjere de aşır — hrrr! — deen, uçtu tirdi penjereden tirdi evçee, oturdu kırvat sütne:

— Oh! — dedi. — Ben yaremden ayrılmağınım oldu üç afta. Abu rahı da alayım, içiyim meem yarem, zevhuna, —içti hadeyin rahısısını. Oturdu, yedi yemegini. Aldı ülesini, içti. Yattı, rahatlandı. Teldi vaht, hahıldı, yine bu adam oldu gögerjin — frrr! —deen, uçtu titti penjereden. Titti.

“Ey! Kör sen, ne bar eten dünyaa! Men çıhmam şkaş çinden”. Oldu yendi başına bu olan, şitti ses — frrr! Etti, teldi hondur penjeree, penjere çinden tirdi evçee, oturdu kırvat sütne, gögerjin de. Oldu adam.

— Ey! Men, - dedi, - yaremden ayrılğınım oldu eti ay. Abu da meem yareme, yareme osun, - içti rahısısını, yedi yemegini. Yattı, tekaranjıh yuhladı. Üleyi de yahtı, bitirdi. Teldi vahtı — hahıldı olan, oldu gögerjin, hara gögerjin, uçtu titti.

— Ahşam oldu. Ahşamnıh ta teldi — frrr! Etti, teldi penjeree, tirdi penjereden evçee yeşil gögerjin. Teldi, hahıldı — oldu bidene idit, bidene

idit! – aya, küne bağlay, ona harşı bağlmay. Bu olanjiin – otray yerinden, ş kaf çinden bahay – közleri faltaş tibi yanay: “Ey! Nas şiy bu dünyaa!”

– Eh! Men yaremden ayırılğanımüç ay oldu. Abu da meem yarem zevhuna osun! – dedi yeşil gögerjin, içti, oturdu, yedi. Yuhladı. Teldi vaht – halhtı, hahıldı, oldu gögerjin – frrr! – deen, uçtu titti.

Çıhtı dolaptan olanjih: “Eh! Men şini bıları tahımı varıp sölesem o yuvunmaa yere, meem ğarip anam yuvunsa, o da osa, pşiy de terek-mey”.

Oturdu stol başna, aşadı, aşadı. Aşaan sayın çiniler tolay. “Ey! Men varayım, aytayım anama de biz tireek mında da yaşamaa. Bele şiy vardır ım? Men alayım aşayım – stol üsne yene de artay! E, men, ebet... Anam verdi bir yiplik, o yiplikleri sattım, oları da aşılı oynap bitirdim. Meem ökmeim yoh. Men alayım mından aşamaa anama. Olur anama”. Çıhardı urbaşkayı, toldurdu urbaşkayı peçenya, kanfet, paska, ökmek, nahadar terek, aldı, çıhtı hapudan. Örtüldü hapu, örtüldü haya. Artıh yoh tur haya. Titti.

Tele-tele teldi bırada. Bu hız da bırada, yuvunğan yere. Alh yuvunuy. Ne şitken, ne körge, aytıy. Tiriyy:

– Oş teldin, hardaşım! Tir, yuvun!

– Yoh, jija. Varayım men. Meem ğarip anam eve, maa bekley. Biz anammen telip yuvunuruh.

– Ya sen ne şittin? Ne kördün?

– Of-of-of! Ne kördüm, ne şittim, onu men şinin aytaşah osam, o pek uzun. Aytarım. Meem ğarip anam yuvunsun – men saa aytarım.

Kötürdü ökmekleri, baları. Anayı sevindirdi. Aldı ananın elinden, tuttu, teldiler. Tirdi. Anayı yiberdi yuvunmaa. Oturdu, başladı söylemee. Bu harı endi tandı – otrup halhay. Şte, nas varğan aşılhnen, nas tirgen, nas gögerjinner tegen son, nas yeşil gögerjin tegen...

– Oldu, hardaşım. Endi annadım.

Saba turuyar.

– Şte, - dedi, - abu yazayı bıradan atayılı. Yazay hoyayılı hapya harşı, ne hadar stiysi, ahçii. Hoy ahçii. Abu teseen altını seen. Abu yuvunmaa yer seen. Saa veriyim. Bah. Al, - aldı. Çıhtı:

— Sen, - dedi, titeek mennen barabar. Nerada vardın, nas ettin, nas oldu, oları maa söyle, körsüt. Seen yerine men tiryim, otrayım. Ondan son haytıp teesi, ablar olğanı sa senin olajah, - dedi bu hız bu olanjığa. Hayl oldu bu.

Saba turdlar. Olanjıl ögünden titiy. Bu hız da ardından titiy. Tittiler deelerden, tepelerden, vardlar hayaa. Hayaan çatlağandan tuttu olanjıl – açıldı hapu. Tirdiler.

— Şte, jija. Abu dolap, jija. Tir sen bu dolapçee, otur. Halan şey, er bir şeyi de köörüs. Tim saa terek, onu da alırsı.

— Selamhaştı. Toldurdu torbasını. Aldı aşajını. Teldi, yiberdi yuvunğan yerini, işley! Ana da ahçı jiyay, ahçı alıy.

Hız da dolapçee otruy, bahay. Teldi bir hara gögerjin:

— Ah! – dedi. – Abu meem yarem zevhua olsun! – oturdu, içti, aşadı, raatlandı – oldu gögerjin, titti.

— Üle vahtı teldi biyaz gögerjin. Teldi. Hahıldı – oldu adam. Oturdu, içti, aşadı.

— Abu meem yarem zevhuna olsun! – dedi. – ayrılğan edik. Endi bu hadar vaht teçti, - bu da titti.

Ahşamnih endi teldi yeşil gögerjin. Hahıldı – oldu bidene idit, bidene idit! Aya, küne bahlay – buna bahılmay.

— Ah! Yaremden ayrılğanım üç ay, üç te kün oldu. Abu da yarem zevhuna osun! – dedi. Aldı kötermee – açtı dolabı, çıktı:

— Tohta! Men mında.

— E! – hujahlaştılar, öpüştlar, hız ağladı.

— Ağlama. Ya men saa ayttım: “Aytma birne de”.

— Aldattılar meni. Yanıldım. Afu et meni.

Tuttu oon elinden, çıktılar, teller bu yaşasın babasna. Bögün de böün yaşaylar.

Kökten tüştü dört alma: biri saa, biri Verajama, biri de maa, öbürü de Lüdaa. O da Lüdaan zevhu olsun.

YEŞİL GÜVERCİN

(Aktarma Metin)

Bir zamanlar var idi bir zengin adam. O adamın var idi bir oğlu, iki kızı. Yaşiyor altı ay bir güz, ölüyor adam, kalıyor oğlan. İki de kız-kardeşi. Babadan kalan atları, üç atı varmış. Çıkarıp, yayıp sulayıp eve koşturup geliyor. Günlerden bir gün biniyor atına, çıkıp gidiyor avcılığa. Varıp, vurup getiriyor, yiyorlar. Öyle de yaşıyorlar.

Günlerden bir gün oğlan bindi ata, gitti avcılığa. Avlanıyor, baksa ne baksın, dağın yamacında bir tay. Varıyor taya yakın, tay da o yana gidiyor. Bırakıyor gidiyor, tay bunun arkasından geliyor. İniyor atından. “E, ne şimdi, bu tayı tutamayacak mıyım?” Başlıyor tayı kovalamaya, tay kaçıyor. Dönüp geliyor atına, tay ata doğru geliyor, bunun ardından. Öyle yürüyüp durdu bu oğlan akşama kadar. Akşamla: “E! Akşam oldu şimdi. Avcılığa çıkmıştım. Bulamadım, döneyim eve”.

Dönüyor eve, baksa ne baksın, tay bunun ardından geliyor. O tep-ti, çıktı önüne. “E! tay da benim ardından geliyor” Vardı kapıya durdu, tay da durdu kapıda. Koydu oğlan atını ahıra, tay da girdi ahıra. Oğlan geldi:

— Abla!

— Ne, kardeşim?

Ben bugün varmış idim avcılığa, baksam ne bakayım, dağın eteğinde bir tay, yeşil tay. Aldım o tayı, getirdim. O tayı getirdim. Sen o taya bakacaksın.

— Vay, ağa! Yoksa ben sana atçı, yilkıcı olacağım? Gerekmiyor bana. Yok, ağa, ben sana at bakmayacağım.

— Yok abla. Bakacaksın.

— Öyleyse, bakarım.

Sabah kalktı oğlan. Bindi atına gitti avcılığa. Kız aldı biçin, götürdü, tayın önüne koydu. Tay yemiyor. Öğleye baktı, yemedi. Öğleden sonra da götürdü kazanla su. Suyu da tay içmedi. Dolandı geldi oğlan avcılıktan. Vurmuş üç tavşan. O ablası da sevindi. Bu ablası da, kızkardeşi de:

— E, ne için yemedi bu tay?

— Abla dedi bu, şimdi ortanca ablasına söylüyor, yarın taya bakacaksın sen.

— Olsun kardeşim. Bakarım.

Ertesi günü bindi atına, gitti avcılığa. Bu ablası götürdü koydu biçin, tay yemedi. Öğleden sonra koydu su, tay içmedi. Dolandı geldi oğlan avcılıktan, üç ablasına, kardeşine üç tavşan getirdi.

— Ne var, kardeşim? Abla!

— E, ne olacak kardeşim? Ne içiyor, ne yiyor.

Dönüyor küçük kardeşine:

— Vay, kardeşim, sen bakacaksın taya yarın.

— Güzel, abi, bakarım.

Ertesi gün de gitti avcılığa. Küçük kardeşi aldı büyük sepet, doldurdu biçin, götürdü koydu tayın önüne, döndü, çıkacak ahırın içinden, baksa ne baksın, fa, fa, fa, fa, fa, fa!

Tay sıçırıyor. Sıçırıyor, yoktur önünde biçin. Eh! Tuttu, aldı sepeti, vardı, doldurdu sepeti biçin, getirdi, koydu, durdu, çıkacak ahırdan, baktı, yoktur kapta biçin. “Oy, vay! Dedi, kız. Ben şimdi bildim kim olacağını, buna taşıyan biçin.” Başladı taşımaya, sırf taşıyor, töküp alıyor, döküp alıyor, öğleye kadar biçin taşıdı. Öğleden sonra akşama kadar su taşıdı.

Geldi abisi avcılıktan:

— Ne var, kardeşim?

— E, ne olacak ağa? Sen beni atçı yaptın: Ben şimdi sırf at bakacağım.

— Öyle kardeşim. Ablaların bakmadı, at yemedi, şimdi tek sen bakacaksın benim atıma.

— İyi, abi, bakarım.

Bir gece yattı ahırda, bir gece daha yattı ahıra geldi:

— Ağabey.

— Ne, kardeşim?

— Ben şimdi senin atına bakacağım evinde. Böyle yürüyüp ahıra,

ahırdan eve geleneçe, koy, ağa, ahıra bir yatak, ben o yatakta dinleneyim, sonra da yem vereyim, su vereyim, bakarım ata.

— Olsun, kardeşim. Onu ben ederim.

Sabah vardı dükkâna, aldı yeni yatak, yeni döşek, koydu. Kız şimdi başladı, orada yatar, orada kalkar, ata da bakar. At da aya, güne bakılıyor, ona karşı bakılamıyor! O kadar güzel at. Büyüyor.

Günlerden bir gün, bir kimse yoktur evde, kız yatıyor yatak üstüne, uyuyor. Tay, at da büyüdü şimdi, vardı yakın, kıza, yatağa. Ama etsin at, korkutmasın kıızı? Bu yandan geliyor, olmuyor, bu yana da dolandı, olmuyor. “Ah! Korkuturum ben bu kıızı!” çıktı tekrardan uzaklaştı, silkindi at, oldu bir tane yiğit, genç. Aya güne bakılıyor, bu gence bakılmıyor. Vardı başladı sallamaya ayağından.

— Hop! etti kalktı kız.

— Korkma, dedi.

— Ya bu nasıl şey? Ya nerden geldin sen?

Baktı kız at yok.

— Korkma. Ben sana, dedi at kıza, bir söz söyleyeceğim. O sözü ölene kadar birine söyleme.

— Yok, yok!

— Sen bakacaksın bana vakti gelinceye kadar. İşte, vakti gelince ben gündüz at olacağım, gece de olacağım senin kocan. Vakti geldikten sonra ben sana söylerim. Eğer sen bu lafı söylersen, sen beni elinden uçurursun.

— Yok, yok! Dedi. Başladılar konuşmaya. Sabah oldu. Kalkıldı, at oldu. Oturuyor divana. Kız da veriyor biçin, su öyle de geçiyor.

Günlerden bir gün gündeğuş padişahı kızını veriyor gelin. Gündeğuş padişahı da koyuyor otuz metre ağaç. O ağacın tepesine de balkon. O balkon üstüne de gündeğuş padişahı çıkarıp kor kızını. Kız da oturuyor tepeye: Padişah diyor:

Ey, aferin yiğitlerim, geldiniz mi? İşte kızımı veriyorum. Kim çıkıyor ona, kızına, kız da geçiriyor parmağına altın yüzüğünü, o da olacak benim güveyim.

Burda hepsi alkışlıyor. Razılar. O da biniyor ata, dolanıp geliyor hepsi, uçuyor, yuvarlanıp gidiyor attan. Bu da varıyor. Hepsi de gitti. Bu at, yeşil at, vardı ta balkon üstüne koydu ayaklarını, ama... buna da gerekmiyor, bu padişahın kızı gerekmiyor Bu gösteriyor kendinin yiğit olduğunu.

— E, aferim padişahım. İşte padişaha güvey olacak! başladılar kıpraşmaya. Dönderiyor oradan, uçu gitti at.

E! Oyana – bu yana, o yana – bu yana, yok. Dolandı geldi at. Geldi girdi, yerine oturdu, kız da veriyor yemeye, biçin, su, doyuruyor. Geldiler ablaları, başladılar küçük kardeşine anlatmaya:

— O, ya sen, gülbahçe, oturuyorsun ahırda at bakıp sana tek o at gerek. Sen başka şey dünyada bilmezsin. İşte biz vardık düğüne, işte böyle oldu, öyle oldu. Geldi bir tane at, yiğit, geldi, dolandı, padişahın kızını alacak idi, dolandı döndü. Hepsi, bütün dünyadan geldi atlılar. Bir oğlan da varamadı padişahın kızına, dedi büyük ablası.

— Aaa, ahmak başlar! Ya siz de ne biliyorsunuz? Tek beni eriştiriyorsunuz, ben at bakıyorum, deyip. Ya o at değil, o benim kocam.

Unuttu kız. Söyledi bu lafı: “O benim kocam”, deyip. O tarafta at silkindi, oldu güvercin, uçu gitti.

— Ah! , çektı kız, geldi ahıra, baksa ne baksın, yoktur. At yok. Dolandı geldi ablalarına, başladı kızıp ağlamaya. Geldi abisi.

— Ne var, kardeşim?

— Böyle – böyle ettiler beni. Günahkâr oldum. İşte söyleyecek oldum – söyledim, de benim kocam uçu gitti. Uçurdum elimden. Ne edeyim?

— Ey! Dedi abisi. – Yok kardeşim, böyle torba altın. Git, gör hizmetini, kardeşim. Şükür bakmışlığına.

Küçük kardeşi, kızkardeşi sevindi ve aldı bir torba altını, çıktı gitti.

Gide – gide, az mı gitti, çok mu gitti, altı ay bir güz mü gitti, dağın yamacına, pek yoruldu kız – söyledi. Yattı uyumaya da, uyuyup oturuyor. Ses geldi kıza, diyor: “Sen, kardeşim, böyle yürürsen, kocanı bulamazsın. Sen, abinin verdiği altınlarla yıkansan yerdeki halk varıp yıkanır.

Haydi varsana yıkanmaya, onlar sana, ne işitmişler, ne görmüşler, onu da söylerler. O zaman sen bulursun kocanı”.

— Allah razı olsun, diyor da kendi o yana baktı, bu yana baktı, biri de yoktur. Ben bunu düş gördüm mü, yoksa bana biri - biri söyledimi?” dedi.

Durdu, dağdan gitti. Yetişt köye. Tuttu orada bir adam, iki adam, kadınlar, tuttu çalışmaya insanlar, yaptırdı yıkanmaya yer, yıkanmaya yer yaptırdı, yazdı koydu kapısına karşı: “Gelen giden ne işitmiş, ne görmüş, onu söyleyecek, parasız yıkanacak”, yazdı koydu.

Bu çocuk gidiyor, bu insan gidiyor, görüyor kadınlar, adamlar yalılanları kapıya karşı, geliyorlar başlıyorlar yıkanmaya. Kim ne işitmiş, ne görmüş onu söylüyor. Bu otursun, kadın, bu köşede, yıkanıp ne işitmiş, ne görmüş öyle de ömrünü geçiriyor, bekliyo kocasını.

Bir de fukara kadın var köşede, bir oğulcuğu var. Bir oğlan. Oğlancık ta... anası garip anası, günde bir çile iplik işliyor, veriyor oğluna, oğlu da pazara götürüp satıyor, alıyor yirmi beş kuruşa bir ekmek, ekmek getiriyor annesine:

— İşte anne, sattım iplikleri de, aldım ekmek işte getirdim. Haydi, anne, koy sofrayı da yiyelim, güle – güle söyleşelim.

Koydu annesi sofrayı, hıyar ile ekmek, patlicanla su. Öyle de yiyorlar. Geçti zaman. Ertesi gün de götürdü, annesi verdi bir çile iplik. Götürdü pazarda sattı. Pazarın kıyısına da çıktı, baksın ne baksın, üç oğlan öylece aşık oynuyorlar, öyle de aşık oynuyorlar! Heveslendi oğlan. Vardı bunlara.

— E, mümkün mü, beni de aşık oynamaya alsanız?

— Alalım. Ya senin aşığın var mı?

— Olmasa ben satın alırım.

Çıktı gitti vardı bir oğlana, verdi parayı, aldı ondan on aşık. Ekmek yok! Anne de bekliyor oğlu gelecek. Vardı katıldı oyuna, başladı oyuna, başladı oynamaya. Başta üttü. Çok aşık üttü. “Haydi, bu aşıkları satarım, varırım pazara, alırım on ekmek, götürürüm anneme bu ekmekleri, bu olur da bize bir ay yemeye.

E, oyn - oyn - oyn ütüldü aşıkları. Kaldı bir tane şah. Büyük

şah. Aşıklar arasından. Bunu da ütüldü, şimdi bir şeyi kalmadı. Dönecek eve.

— A! Dedi, işte bunu da, sonuncu kaleyi yanaştırayım.

Attı. Şart! Vurdu aşığı. Aşık kakıldı, çıktı, çıktı daha, ama bu kale, aşık, gidiyor... başladı koşmaya, ne olacak, o gidiyor. O yetişiyor, alacak - o gidiyor. Şimdi gidiyor – gidiyor gitti dağa. Çıktı dağda – kayanın dibine düştü. Kayanın dibinden çukura gitti. Çukurdan çıktı, yarığa vardı. Vardı yarığın dibine, girdi bir kayanın arasına, saka. Başladı oğlancık kazıp tırnağıyla sakayı almaya, sakayı da vardı almaya, açıldı kaya. Açıldı kaya “Ey! Görür müsün? Ne varmış dünyada! Ben şimdi girsem, buraya ne olur?” dedi. Girdi. Girdi, baksa ne baksın, bir kapı daha var. O kapıyı da açtı. Bu kapı örtüldü. Girdi onu, baksa ne baksın, üç yatak. Yataklar üstünde de yastıklar. Masa da kurulmuş, bizim masa gibi. Kurulmuş masa başlıyor, yemeye, içmeye, kaşığı, çatalı, her bir şey de var masa üstünde yemeye. “E! Gireyim, yiyeyim... Yok, - dedi, ben girip yesem, çok eğlenirim. Ben saklanayım, göreyim nasıl şeyler var durada, nasıl şey bu böyle”.

O yana baktı, bu yana baktı, baksa ne baksın, köşede bir dolap var. Açtı dolabın kapağını, sokuldu dolaba, örttü kapıyı, oturuyor orada.

Eee, bir vakit geçti- pencere de aşık – hırrr! diye, uçu girdi pencereden girdi evciğe, oturdu divan üstüne:

— Oh! dedi. – Ben yârimden ayrılalı oldu üç hafta. Bu rakıyı da alayım, içeyim benim yârimin zevkine, - içti kadehin rakısını. Oturdu, yedi temeğini. Aldı piposunu, içti. Yattı, dinlendi. Geldi vakit, kalktı, yine bu adam oldu güvercin –frrr! , diye uçu gitti pencereden. Gitti.

— E! Görüyor musun, ne varmış dünyada! Ben çıkmam dolap içinden.

Oldu kendi başına bu oğlan, işitti ses, frrr! Etti, geldi konu pencereye, pencere içinden girdi evceğize, oturdu yatak üstüne güvercin de oldu adam.

— Ee! Benim, dedi, yârimden ayrıldığıma oldu iki ay. İşte bu da benim yârime, yarime olsun, içti rakısını, yedi yemeğini. Yattı tekrarcık-

tan uyudu. Öğleye kadar yattı, bitirdi. Geldi zamanı, silkindi oğlan, oldu güvercin, kara güvercin uçu gitti.

— Akşam oldu. Akşamlık da geldi – frrr! Etti, geldi pencereye, girdi pencereden evceğize yeşil güvercin. Geldi silkindi, oldu bir tane yiğit, bir tane yiğit! – aya, güne bakılıyor ona karşı bakılmıyor. Bu oğlancığın, oturuyor yerinden, dolap içinden bakıyor, gözleri faltaşı gibi yanıyor:

— Ee! Nasıl şey bu dünyada!

— Eh! Benim yârimden ayrıldığıma üç ay oldu. İşte bu da benim yârim zevkine olsun! – dedi yeşil güvercin, içti, oturdu, yedi. Uyudu. Geldi zamanı, kalktı, silkindi, oldu güvercin. –frrr! Diye, uçu gitti.

Çıktı dolaptan oğlancık:

— Eh! Ben şimdi bunların hepsini varıp söylesem o yıkanma yerinde, benim garip annem yıkansa, o da olsa, bir şey de gerekmez.

Oturdu masa başına, yedi, yedi. Yedikten sonra tabaklar doldu.

— Ee! Ben varayım, söyleyeyim anneme de biz girelim burada yaşamaya. Böyle şey var mıdır? Ben alıp yiyorum, masa üstünde yine de artıyor! E, ben, elbet... Annem verdi bir iplik, o iplikleri sattım, onları da aşık oynayıp bitirdim. Benim ekmeğim yok. Ben alayım burdan yemeye anneme. Olur anneme.

Çıkardı gömleğini, doldurdu gömleği tatlı, şeker, pasta, ekmek, ne kadar gerek, aldı, çıktı kapıdan. Örtüldü kapı, örtüldü kaya. Artık yoktur kaya. Gitti.

Gele gele geldi buraya. Bu kız da burada, yıkanılan yere. Halk yıkanıyor. Ne duymuş, ne görmüş, söylüyor.

Giriyor:

— Hoş geldin kardeşim! Gir yıkan!

— Yok abla. Gideyim ben. Benim garip annem evde, beni bekliyor. Biz annemle gelip yıkanırız.

— Ya sen ne işittin? Ne gördün?

— Of, of, of! Ne gördüm ne işittim, onu ben şimdi söyleyecek

olsam, o pek uzun. Söylerim. Benim garip annem yıkansın, ben sana söylerim.

Götürdü ekmekleri, balları. Anayı sevindirdi. Aldı annesinin elinden, tuttu, geldiler. Girdi. Anayı yolladı yıkanmaya. Oturdu, başladı anlatmaya. Bu kadın şimdi tanıdı, oturup kalkıyor. İşte, nasıl varmış aşıkla, nasıl görmüş, nasıl güvercinler dedikten sonra, nasıl yeşil güvercin dese...

— Oldu, kardeşim. Şimdi anladım.

Sabah kalkıyorlar.

— İşte, dedi, işte bu imzayı, buradan atıyoruz. İmzayı koyuyoruz kapıya karşı, ne kadar istersen, anlaşmayı. Koy anlaşmayı. İşte bu kesenin altını senin. Bu yıkanmaya yer senin. Sana vereyim. Bak. Al. Aldı çıktı:

— Sen, dedi, gidelim benimle beraber. Nereye vardın, nasıl ettin, nasıl oldu, onları bana söyle, göster. Senin yerine ben gireyim, oturayım. Ondan sonra dönüp geldiğimde, bunların hepsi senin olacak, dedi bu kız bu oğlancığa. Razı oldu bu.

Sabah kalktılar. Oğlancık önünden gidiyor. Bu kız da arkasından gidiyor. Gittiler derelerden, tepelerden, vardılar kayaya. Kayanın çatlağından tuttu oğlancık, açıldı kapı. Girdiler.

— İşte abla. İşte bu dolap, abla. Gir sen bu dolaba, otur. Kalan şeyi her bir şeyi de görürsün. Kim sana gerek, onu da alırsın.

— Selamlaştı. Doldurdu torbasını. Aldı yiyeceğini. Geldi, döndü yıkanan yere. Çalışıyor! Anne de para topluyor, para alıyor.

Kız da dolaba oturuyor, bakıyor. Geldi bir kara güvercin:

— Ah! dedi. İşte bu da benim yârim zevkine olsun! – oturdu, içti, yedi. Uyudu, oldu güvercin uçu gitti.

— Öğle vakti oldu geldi beyaz güvercin. Geldi silkindi, oldu adam. Oturdu, içti, yedi.

— İşte bu da benim yârimin zevkine olsun! dedi, Ayrılmış idik. Şimdi bu kadar vakit geçti, bu da gitti.

Akşamla şimdi geldi yeşil güvercin. Silkindi, oldu bir tane yiğit, bir tane yiğit! Aya – güne bakılıyor buna bakılmıyor.

— Eh! yârimden ayrıldığıma üç ay üç de gün oldu. İşte bu da benim yârim zevkine olsun! – dedi. Aldı götürmeye, açtı dolabı çıktı.

— Dur! Ben burdayım.

— E, kucaklaştılar, öpüştüler, kız ağladı.

— Ağlama. Ya ben sana söyledim: “Söyleme kimseye diye”.

— Aldattılar beni. Yanıldım. Affet beni.

Tuttu onun elinden, çıktılar, geldiler bu yaşadığı babasına. Bugün de bugün yaşıyorlar.

Gökten düştü dört elma: Biri sana, biri verenime, biri de bana, öbürü de Lûda’ya. O da Lûda’nın zevki olsun.

Bitti masal.

YIBRAN⁴

(Özgün Metin)

Bir zamanda var edi
bir zamanda yoh edi
var Allah edi,
yoh şeytan edi,
deve dellal edi,
mıışılh suddya edi,
haplı-huplu bahalar,
deryadati balıhlar
tir tuthannar titmee,
hızları yola haldırmaa.
Köbeteyi hoydum sobaa,
filtigi hoydum sobaa,
uzandım küreknen almaa –
hırıldı küregın sapu,

4 K.S. Popov’dan derlenmiştir. [bk. Garkavets, Aleksandr N. (2022). Kuzey Azak Urumları (Tarihi, Dili, Masalları, Halk Şarkıları, Bilmeceleleri, Atasözleri, Yazılı eserleri), Çev. İryna Skrazlovskaya, Ankara: TDK Yayınları, s. 741-747.]

fır-fır! etti Kostaan yüregi.

Bir zamanda var edi hartın oğlu Yıbran. Bir hartın üç oğlu var. En kiçii Yıbran. Teller on yedişer on setizer yaşna olannar.

— Ey, ağalar, — dedi Yıbran. — ne otraah eve biz? Çılaah, özümüze hismet eraah.

E, tittiler. Aldılar torbaların, tittiler. Yürdler-yürdler-yürdler, var-dılar bir büyük köpür başna. Köpür. Timse yoh. Bir evjigez var. Tirdler evçee — timse yoh.

— Ağalar, otraah bırada bir üç kün. Bahaah, tim hatnay bu güzel köpürden. Bögün ahşam, — dedi büyük ağaa, — sen otur, bekle. Yuhlama. Biz yataah.

Yattlar bılar etisi. O büyüğü titti köpre, otruy. Tüştü köpür tübü-ne. Bahay. Saat bir etije oturdu — biri bir yere yoh. ‘Ah! — dedi. — bu köpürden timse hatnamay. Mında bişiy de yoh. Titiyim yatayım’. Titti, bosamahlar sütne yattı.

Uyandı bir yuhudan kiçigi, Yıbran. Çıltı, bahsa — ağa yuhlay. Siydi on başna, titti. Vardı, köpür tübüne oturdu. Çoh teçmedi — bir dene güdürdü. Daa bahsa — ne? Üç başlı ajder oturğan atinen teiy. O da, ajder, duydu: ‘Mında adam var, — dedi. — Timin çaresi var mında temee?’

— Tim sen? — dedi. — Bında tese, bir dene hartın oğlu Yıbran telir, o da daa yaş.

— Yaş ta osa, o mında, — dep çıltı Buçuh.

— E, ne stiysi? Ne teldin?

— Ne teldim? Bilmee — tim hatnay bu köpürden?

— Nu, men hatnayım. Ya şini men seni öldürüyüm titiyim.

— Yoh, — dedi, — baştan atış, sora tutuş. Başlaah döğüşmee.

Başladlar döğüşmee. Yendi bu. Üç başın da testi ajderin. Aldı ajderin atını, kötürdü, hoydu arañcee. Özü de tirdi, yattı, yuhladı. Saba halhtlar üçü de. Soray bu büyük ağaa:

— Sora, ağa! Ne kördün sen? Oturdun haravlu.

— A! Bişiy de yoh edi. Bişiy de temedi. Bişiyi de körmedim. Yağ-murçıhladı — men de o saat titmedim köpür tübüne — slandım azçih.

— E-e-e, maana yoh, ağa. Ayda! Titeek daa yola. Yene tittler. Çoh um tittler, az ım, altay bir küz üm? Vardılar – bir dene kümüş köpür. ‘Ya bunda da ne? Tim hatnay bu kümüş köpürden? Bunu bekleme terek’. Ev var yene, aran var onda. Tirdler eve – timse yoh. Raatlandlar ahşamaje. Ahşama da diy bu:

— Ortanjı ağa! Böğün sen haravlu otur.

— E, oturum.

O titti köpür tübüne. Blar yattı, yuhlaylar. Oturdu o saat on etije. Ne? Biri bir yere yoh. Aylandı teldi yene. Horhay orada yatmaa. Teldi yene, bosamah sütne hoydu başın, yuhladı. Ama hartın oğlu Yıbran biliy: ‘Mında bişiy-bişiy olajah. Terek özme titmee’. Çıhtı, bahay – ağa yuhlay. Titti. Vardı. Oturdu köpür tübüne. Bidaa bidene güdüdü, haranılındı o hadar, büyük güdüdü! Bidaa bahsa ne bahsın – bidene atlı teliy. Tele teldi. Tars-ajah! tohtaldı at köpüre.

— Nas şiy bele? Yosam mında adam var ım? Ya ama tim olajah mında osa – hartın oğlu Yıbran. O da daa yaş.

— Yaş ta osa, o mında, – çıhtı bu.

— A, ya ne hıdırıysı sen? Men seni öldürüyüm.

— Yoh, – dedi Yıbran. – Atış babaan kötne osun. Temda – tutuşa-ah.

İ, şte. Başladlar dögüşmee. Bunu da yendi. Oon da atın aldı, kö-türdü yene, bağladı arañcee. Yattı, yuhladı sabalılı. Halhtlar saba. Soray ağaa:

— Ne oldu, ağa? Ne kördün?

— A! Tek oturduh bele. Bişiy de yoh edi.

— Öle osa, bize mında endi oturmaa terekmiy. Titeek.

Tittler. Tittler bir yol daa. Vara-vara vardlar bir altın köpüre. Yene evi var, aranı var, er bir şiyi var. Tirdler – timse yoh.

— Ah! – dedi. – Bunda da terek oturmaa, bahmaa – bu altın köpürden tim hatnay? Siz, ağalar, raatlan, ama yuhlanan. Men de asayım hamçıyi... Yuhlanan – közetin abu hamçii – betim terek eter maa – br-hırsız yere.

Bu titti köpüre. Ağalar da yuhladı haldı. Hamçi de asılı turuy.

Daa teldi vahıt. Teliy endi yedi başlı ajder. Tele-tele teldi. Şart-ajah! tohtaldı da köpre at. Titmiy artıh.

— Nas şiy mında? Yosam adam var ım? Ya adam olup tim teyejek mında? Tese, hartın oğlu Yıbran teyejek. Ama o da pek yaş.

— Yaş ta osa, o mında, — dedi. Teldim.

— Ne stiysi sen? Neçü teldin?

— Ne stiyim? Sennen jenkleşmee stiyim. Bilmee stiyim — tim hat-nay bu köpürden?

— He! — dedi. — Men seni hulağın hadar parça eterim şini!

— İ, atış baban kötne osun. Tel tutuşaah.

E şte, yapuştılar. Başladılar döğüşmee. Bu alıy uruy ajderi yere har-şı — belneje titiy ajder. Ajder alıp uruy bunu — o köküснеje titiy. Ölese, ajder mından huvatlı çıktı. Talaştılar, talaştılar. Bu endi yenilejek — duyay. Ajdere diy:

— Olan, tohtal! Babaa nı işliysin — by hadar döğüşiyisin! Oturaah bir tef eteek. Sora halharıh, döğüşürük.

— E, otraah, — o şanıy, ajder: bunu yenejek.

Oturdlar, azçih raatlandılar.

— Ayda, halh.

Halhtlar, yine yapuştılar. Başladılar döğüşmee. Toz-tuman kötürd-ler. Olmay bişiy — yenamay ajderi. Onda da, evçee, hamçi şatır-şatır oy-nay. Timse de alıp brahmay onu yere. Sora hırdı mıhın — tüştü hamçi. Zırladı titti. Hamçi de tedeninen buun elne başladı bu ajderi hamçilemee. Öle de yıhtırdı onu, yendi. Testi onun yedi başın da. Aldı on atın da, kö-türdü, bağladı arañcee, yattı, yuhladı.

Saba halhtlar.

— Ağalar, — dedi. — Yolju yoluna yaraşiy. Aydan, titeek aman. Ya-yan stemeyim titmee. Abu arañcee mem haravluğum — maa osun hısmet, ne de osa arana.

Açtlar happyu, bahsa — bir dene güzel at. Bunun atı — ajderin atı. Huvatlı! Tohatlı! Mindi ata:

– Aydan, ağalar, şini mem ardımdan.

Haytıylar yeri. Teliyler bu kümüş köpüre. Onda da diy:

– Abu da sen haravluğun. Ne de çıhsa aran çinden – senin.

Onu da açtılar. Yene ajderin atı çıktı. Aldlar onu da – ortanjı ağa mindi. Ondan sora süfteti köpüre vardlar. O arañcee de endi en büyük ağasnın hısmeti çıktı. Mindler endi üçü de, atlandlar, titiyler.

Çoh um tittler, az ım tittler – bidene uba körnü. Yıbran duydu:

– Ağalar, anı, tüşün atlardan, ederleri güzel sıhın, taphırlarını. Abu uba sütünden hanğırıp titsek, biz hutluyuh. Teçmeen osah, biz üçümüz de ğayıp.

Süfte büyük ağa ögne titiy. On atı epsinden çaresizje. Nas hanğırdı – hanğırğannen tüştü ubaan ortasna. Battı titti ubaçee. Etinji ağa da yine hanğırıp attı – o da tüştü ubaan ortasna, o da. Bu, nas yalata verdi hamçıyi ata, nas hanğırdı – attı da obayı teçti. Bir daa uba yarıldı – din! – ortadan ağaları çıktı, sağje. Uba da ne? Uba döül o. Öle büyük harı. Bu ajderlerin anaları eten. Başladı ardlarından huvmaa:

– Nu, – dedi, – men sizi tutarım.

– E, tutsan, tutarsın.

Olar haçay – o huvay. Ama tutamadı.

Vara-vara vardlar bir dene çuhura. Deren çuhur. ‘Nas şiydir bu? Ne vardır mında?’

– An, ağalar. Yiberin meni de. Bağlan arhannara, yiberin meni...

Yoh!.. Baştan büyük ağasına dedi:

– An, tüş, bah abu çuhura – ne var?

Büyük ağa tüştü, yiberdler biraz – başladı hıçırmaa:

– Yandım! Çekin! Yahay! – Çektler aldılar.

Sora etinji ağa tüştü. O da tüşamadı tübüne. Bu endi sonuna dedi:

– Anı, bağlan meni, yiberin. ‘Yandım’ desem, hıçırsam, o hadar daa yiberin meni.

Bağladlar, yiberdler.

– Yandım! Yandım! – hıçıriy. – Bular o hadar daa yiberdler.

Tüştü. Başladı titmee. Epçii bir – yerin yüzne yürüy. Yürdü-yür-

dü, taptı bir evjigez. Tirdi o evçee. Bahsa – bir hartana otruy. Selam verdi, selam aldı. Pukana tükürüy de – amur basajah, pita yapajah.

– Ya nas şey bele, pukana? Ya su yoh um?

– Ya bize – bir jan vermeen su alınmay. Bir dene ajder petitti bu suyu – jan stiy.

– Anı, ver maa bardain, men varıp tetriyim su, – dedi. Aldı bardai, titti.

Vardı, otruy. Bidaa yetiştı ajder:

– O! – dedi. – Bögün maa hısmet büyük tüştü. Görüysün – nas balaban adam verdlermaa? Hısmet. Bunnan men toyarım.

– Yoh, – dedi Yıbran. – Tıyılıp ölürsün, meni yutsan. Men senin şini terini sıdıram.

İ şte, yapuştılar. Öldürdü daa bu ajderi. Aldı ohanen su, tetirdi hartanaa, bardain suynu.

– Vay, balam! Ne hadar huvatlı adam etensin! Mında biri de onu yenamadı, senden ğayıır. Men saa, balam, söyleyim bişiy. Saa hısmet var mında. Men saa veriyim abu çanahnen bir çanah boğday. Çıh, avlan-a – bir dağ vardır. Dağın başna öle güzel yeşillik. O yeşillige vardır... üç tene gögerjin teer. Olar teliy orada otlamaa, su içmee. Sen abu gögerjinneri tutmuş osan, çomasam bir denesin, odur senin hısmetin.

Aldı çanağın boğdayını, titti. Kötürdü, töktü pukana aytan yere, sahlandı özü de. Otruy.bir daa teller üç tene gögerjin, başladlar saylamaa bu boğdayı. Pur-plar! – hahındlar, başladlar oynamaa. Oynadlar, gıdırladlar, oldular üç tene hız. Bir birinden güzel hızlar. Şini de yine başladlar gıdırlanmaa, yine gögerjin olup uçajahlar – vardı, yapuştı, daa birini tuttu.

– Vay, ağa, – dedi. – Yiber meni. Ne stiysin, onu veriyim saa. Tek meni yiber. Men saa büyük yardım eterim.

Tüşündü Yıbran. Bu yalvarıy.

– Yiberiyim, – dedi. Yiberdi. Uçtlar tittler.

O teldi yine pukanaan evine. Otruy. Bidaa üç tene hapu, pukanaan. Pukana dedi:

— Anı, balam, açın abu hapu, bah – ne var?

Açtı, bahtı – bir dene güzel hız. Dünya güzeli. Bahtı – aldı bu tutan hız. Sora dedi, bu hız:

— Söle, ne terek saa?

— Ya ne terek? Biz çıhtıh hısmet hıdırma. Şte, sen terek edin – taptım. Şini, – dedi, – ya mem ağalarım da var. Olara da terek.

— Oları da taparım, – dedi hız. – Şte, mem jıjalarım var. Taparım çaresni – uçar titerik. Ma mem hanatım saa. Varım yine o çuhur başna. Orada baştan buları yiber tepee. O hızları. En sonna da meni yibersin. Özün çıh. Sora meni çıkarırsın.

— Yoh. Men baştan seni yiberim, sora özüm çıkarım.

— Yoh, yoh! Öle olmaz. Öle belaa oğrarız.

— Oğrasam da men, seni brahmayım özümnden soraa.

Vardlar çuhur başna. Bu yine hıçıriy ağalara:

— Anı, yiberin arhanı!

Yiberdler arhanı. Bağladı bir hızı, yiberdi tepee. Sora öbürnü. Sora başladlar etisi erişmee. Hız da diy buna:

— Sen çıh! Men çıkarım!

— Yoh, – diy, – men seni haldırmayım sonuna. Sen çıh. Sora men çıkarım.

— Öle osa, öle osun.

İ şte, bağladı, yiberdi hızı tepee. Sora verse, onda özü bağlandı. Mında endi ağalar tepeleşiy hızlar için. Hızlar bir birinden güzel. Ahır-sonu barıştlar:

— Bu mem olajah.

— Bu da mem olajah.

Açan da çıhtı üçünjü hız – bu da epçiinden güzel – başladlar yine tepeleşmee: etisi de bunu stiyler. Tepeleşiy-tepeleşiy. Sora diy biri:

— Ya tohtal. Ya hardaşım çıhsa, verir im onu bize? Ölese, ayda! Teseek arhanı, halsın onda.

Testler arhanı. O tüştü yine. Aldılar için de, tittiler, hızların ağalar.

Yıbrana da bu gögerjin-hız verden edi mi o hanatı? Bu aylandı, vardı yine, taptı pukanayı:

— Pukana, – dedi, – oğradım belaa. Bele oldu. Yiberdim nışannımı. Men haldım yine mında yine, yer túbüne.

— Horhma, balam. O saa bişiy aytmadı mı?

— Ne çün aytmadı? Hanatın verdi maa.

— E, ölesem, horhma. A şin men seni yapayım gögerjin.

Aldı o hanatı, tutaştırdı, septi bunun sütne külnü – oldu da bir gögerjin. Uçtu çıktı.

Çıhtı çuhurdan. Vardı evlerne. Bahay – mında endi düğün huraylar ağalar. E, bu da yetiştı de. Aldı özü nışannısını, ağalara da oları, har-daşları. Evlendler. Büyük toy-düğün yaptılar. Daa bugün de şaroş, alleim, ayınmadılar. De bitiy masal.

YIBRAN

(Aktarma Metin)

Bir zamanlar var idi
Bir zamanlar yok idi
Var Allah idi,
Yok şeytan idi,
Deve tellal idi,
Kedi sultan idi,
Kaplı-kuplu kaplumbağalar,
Deryadaki balıklar
Dev tuttular gitmeye,
Kızları yola kaldırmaya
Köbeteyi koydum sobaya,
Filleri koydum sobaya,
Uzandım kürekle almaya,
Kırıldı küreğin sapı,
Fır-fır! Etti Kosta'nın yüreği.

Bir zamanlar var idi ihtiyarın oğlu Yıbran. Bir ihtiyarın üç oğlu var. En küçüğü Yıbran. Geldiler on yedişer – on sekizer yaşına oğlanlar.

– Ey abiler, dedi Yıbran. – Niye oturuyoruz evde biz? Çıkalım kendimize kısmet arayalım.

E, gittiler. Aldılar torbalarını gittiler. Yürüdüler – yürüdüler – yürüdüler, vardılar bir büyük köprü başına. Köprü. Kimse yok. Bir evceğiz var. Girdiler evciğe, kimse yok.

– Ağalar, oturalım burada bir üç gün. Bakalım, kim geçecek bu güzel köprüden. Bugün akşam, dedi, büyük ağabey, sen otur bekle. Biz yatacağız.

Yattılar bunların ikisi. O büyüğü gitti köprüye, oturuyor. İndi köprü altına. Bakıyor. Saat bir ikiye kadar oturdu, hiçbir şey yok. ‘Ah! Dedi. Bu körüden kimse geçmiyor. Burada bir şey de yok. Gideyim yatayım’. Gitti basamaklar üstüne yattı. Uyandı bir uykudan küçüğü, Yıbran. Çıktı, baksa, abi uyuyor. Vardı köprü altına oturdu. Çok geçmedi, bir tane kü-türtü. Daha baksa, ne? Üç başlı ejder, oturmuş atına geliyor. O da ejder, duydu:

– Burada adam var, dedi, mümkün mü buraya kimsenin gelmesi?

– Kimsin? dedi. Buraya gelse bir ihtiyarın oğlu Yıbran gelir, o da daha genç.

– Genç de olsa, o burada deyip çıktı Buçuk.

– E, ne istiyorsun? Niye geldin?

– Niye geldim? Bilmeye, kim geçiyor bu köprüden?

– Ama, ben geçiyorum. Ya şimdi ben seni öldüreyim gideyim.

– Yok, dedi, önce atış, sonra tutuş. Başlayalım dövüşmeye.

Başladılar dövüşmeye. Yendi bu. Üç başını da kesti ejderin. Aldı ejderin atını, götürdü, koydu avluya. Kendi de girdi, yattı, uyudu.

Sabah kalktılar üçü de. Soruyor bu büyük abiye:

– Sonra, ağabey! Ne gördün sen?

– A! Bir şey de yok idi. Bir şey de gelmedi. Bir şeyi de görmedin. Yağmur çiseledi, ben de ondan sonra gitmedim köprü altına, ıslandım birazcık.

— Eee, bahane yok ağa. Haydi! Gidelim daha yola. Yine gittiler. Çok mu gittiler, az mı, altı ay bir güz mü? Vardılar, bir tane gümüş köprü. ‘Ya burada da ne var? Kim geçiyor bu gümüş köprüden? Bunu beklemek gerek’. Ev var yine, havlu var orada. Girdiler eve, kimse yok. Dinlendiler akşama kadar. Akşam da diyor bu:

— Ortanca abi! Bugün de sen gözcü ol.

— E, oturuyum.

O gitti köprü altına. Bunlar yattı, uyudular. Oturdu o saat on ikiye kadar. Hiçbir şey yok. Dolandı geldi yine. Korkuyor orada yatmaya. Geldi yine basamak üstüne başını koydu, uyudu. Ama ihtiyarın oğlu Yıbran biliyor: ‘Burada bir şey – bir şey olacak. Gerek kendi gitmeye’. Çıktı, bakıyor, ağabey uyuyor. Vardı köprü altına. Bir daha kütürtü, karanlıklandı o kadar büyük kütürtü! Bir daha baksa ne baksın, - bir tane atlı geliyor. Gele gele geldi. Ters-ayak! Durdurdu atı köprüde.

— Nasıl şey böyle? Yoksa burda adam mı var? Ya ama kim olacak burda olsa, ihtiyarın oğlu Yıbran. O da daha genç.

— Genç de olsa, o burda, çıktı bu.

— A, ya ne arıyorsun sen? Ben seni öldüreyim.

— Yok, dedi Yıbran. Ateş babayın başına olsun. Gel de, tutuşalım.

Başladılar dövüşmeye. Bunu da yendi. Onun da atını aldı, götürdü yine, bağladı avluya. Yattı, uyudu sabaha kadar. Kalktılar sabah. Soruyor abisine:

— Ne oldu, abi? Ne gördün?

— A! Tek oturduk böyle. Bir şey de yoktu.

— Öyle ise, bize burda oturmaya gerek yok. Gidelim.

Gittiler. Gittiler bir yol daha. Vara – vara – vardılar bir altın köprüye. Yine evi var, avlusu var, her bir şeyi var. Girdiler, kimse yok.

— Ah! dedi. Burada da gerek oturmak, bakmak, bu altın köprüden kim geçiyor? Siz, abilerim, dinlenin, ama uyumayın. Ben de asayım kamçıyı... Uyumayın, gözetin bu kamçıyı, belkim gerekir bana, bırakırsınız yere. Bu gitti köprüye. Abileri de uyudu kaldı. Kamçı da asılı duru-

yor. Daha geldi vakit. Geliyor oraya yedi başlı ejderha. Gele-gele geldi. Şart-ayak! Durdu da at köprüde. Gitmiyor artık.

— Nasıl şey burda? Yoksa adam mı var? Ya adam olup kim gelecek buraya? Gelse, ihtiyarın oğlu Yıbran gelecek. Ama o da daha genç.

— Genç de olsa, o burda, dedi. Geldim

— Ne istiyorsun sen? Niçin geldin?

— Ne istiyorum. Seninle cenk etmek istiyorum. Bilmek istiyorum kim geçiyor bu köprüden?

— He! Dedi – Ben seni kulağına kadar parçalarım şimdi.

— E, Ateş babayın başına olsun. Gel de, tutuşalım.

E, işte, yapıştılar. Başladılar dövüşmeye. Bu alıp vuruyor ejderi yere karşı, beline kadar gidiyor ejder. Ejder alıp vuruyor bunu, o göğsüne kadar gidiyor. Öyleyse, ejder bundan kuvvetli çıktı. Dalaştılar, dalaştılar. Bu şimdi yenilecek, düşünüyor. Ejdere diyor:

— Dur! Babana mı çalışıyorsun. Bu kadar dövüşüyorsun! Oturup bir keyf edelim. Sonra kalkarız, dövüşürüz.

— E, oturalım. O anlıyor, ejder bunu yenecek.

Oturdular, azıcık dinlendiler.

— Haydi kalk.

Kalktılar, yine yapıştılar. Başladılar dövüşmeye. Toz duman götürdüler. Olmuyor bir şey, yenemiyor ejderi. Orada da, evde, kamçı şakır – şakır oynuyor. Kimse de alıp yere bırakmıyor onu. Sonra kırdı mihini, düştü kamçı. Fırladı gitti. Kamçı da gelmesiyle bunun eline başladı bu ejderi kamçılama. Öylece yıktı onu, yendi. Kesti onun yedi başını da, aldı onun atını, götürdü bağladı avluya, yattı, uyudu.

Sabah kalktılar.

— Ağalar, dedi, yolcu yoluna yaraşır. Haydi, gidelim hemen. Yayan gitmek istemiyorum. İşte avluda benim binitim, benim olsun kismet, ne de olsa bahçede.

Açtılar kapıyı, baksa, bir tane güzel at. Bunun atı, ejderin atı. Kuvvetli, Donanımlı. Bindi ata:

— Haydi abiler, şimdi gelin benim ardımdan.

Dönüyorlar geri. Geliyorlar bu gümüş köprüye. Orada diyor:

— İşte bu da senin binitin. Ne çıkarsa bahçe içinden senin.

Onu da açtılar. Yine ejderin atı çıktı. Aldılar onu da, ortanca abi bindi. Ondan sonra, siftahki köprüye vardılar. O bahçeye de şimdi en büyük abisinin kısmeti çıktı. Bindiler şimdi üçü de, atlandılar, gidiyorlar.

Çok mu gittiler, az mı gittiler, bir tane oba görünüyor. Yıbran durdu:

— Abilerim, hadi, inin atlardan, eğerlerin kayışlarını güzel sıkın. İşte bu oba üstünden çabucak geçerse kurtuluruz.. Geçemeyecek olursak, bizim üçümüz de kayıp.

Siftah büyük ağabey öne düşüyor. Onun at hepsinden zayıfça. Nasıl atıldı, atılmayla düştü obanın ortasına. Battı, gitti obada. İkinci ağabey de atılıp gitti, o da düştü obanın ortasına, o da. Bu nasıl al ata verdi kamçıyı ata, nasıl atıldı, atı da obayı geçti. Bir daha oba yarıldı, ortasından ağabeyleri çıktı, sağ olarak. Oba da ne? Oba değil o. Öyle büyük karı. Bu ejderlerin anneleriymiş. Başladı arkalarından kovalamaya:

— Ama, dedi, ben sizi tutarım.

— E, tutarsan, tutarsın.

Onlar kaçıyor, o kovalıyor. Ama tutamadı.

Vara – vara vardılar bir tane çukura. Derin çukur. ‘Nasıl şeydir bu? Ne vardır burda?’

Önce büyük abisine dedi:

— E, in, bak bu çukurda, ne var?

Büyük ağa indi, gönderdiler biraz, başladı bağırmaya:

— Yandım! Çekin! Yakıyor! Çektiler aldılar.

Sonra ikinci abi indi. O da inemedi dibine. Bu şimdi sonunda dedi:

— Hadi bağlayın beni, indirin. ‘Yandım’ desem, bağırısam, o kadar daha gönderin beni.

Bağladılar, indirdiler.

— Yandım! Yandım!, bağılıyor. Bunlar o kadar daha indiriyorlar.

İndi. Başladı gitmeye. Başka bir yerin yüzünde yürüyor. Yürüdü

– yürüdü, vardı bir evciğe. Girdi o evciğe. Baksa bir nene oturuyor. Selam verdi, selam aldı. Nine su yok dedi. hamur yapacağız, dedi.

– Ya nasıl şey bu, nine? Ya su yok mu?

– Ya bizde, bir can vermeden su alınmıyor. Bir tane ejder kapattı bu suyu, can istiyor.

– Hadi, ver bana çanağını, ben varıp getireyim su, dedi. Aldı çanağı, gitti.

Vardı baktı bir ejder oturuyor suyun başında.

– O! Dedi, bugün bana kismet büyük düştü. Görüyor musun, nasıl büyük adam verdiler bana? Kismet. Bununla ben doyarım.

– Yok, dedi Yıbran. Kıyılıp ölürsün, beni yutsan. Ben şimdi senin derini çıkarırım.

E, işte, yapıştılar. Öldürdü daha bu ejderi. Alıp kovaynan su, getirdi nineye, çanakla suyu.

– Vay, yavrum. Ne kadar kuvvetli adammışsın! Burada biri de onu yenemedi, senden gayrı. Ben sana, yavrum, söyleyim bir şey. Sana kismet var burda. Ben sana vereyim bu çanakla bir çanak buğday. Çık, avlağa, bir dağ vardır. Dağın başında öyle güzellik, yeşillik. O yeşillikte vardır üç tane güvercin. Onlar geliyor oraya yemlenmeye, su içmeye. Sen işte bu güvercinleri tutarsan, hiç olmazsa bir tanesini, odur senin kismetin.

Aldı çanağın buğdayını, gitti. Götürdü, döktü ninenin söylediği yere, saklandı kendi de. Oturuyor, bir daha geliyorlar üç tane güvercin, başladılar gagalamaya bu buğdayı. Pur – pular! Silkindiler, başladılar oynamaya. Oynadılar, yuvarlandılar, oldular üç tane kız. Biri birinden güzel kızlar. Şimdi de yine başladılar yuvarlanmaya, yine güvercin olup uçacaklar, vardı, yapıştı, birini tuttu.

– Vay, ağa, dedi. Bırak beni. Ne istiyorsan onu vereyim sana. Tek beni bırak. Ben sana büyük yardım ederim.

Düşündü Yıbran. Bu yalvarıyor.

– Bırakayım, dedi. Bıraktı. Uçtular gittiler.

O geldi yine, büyük annenin evine. Oturuyor. Bir daha üç tane kapı, ninenin. Nine dedi:

— Haydi yavrum, aç bu kapıları, bak, ne var?

Açtı, baktı, bir tane güzel kız. Dünya güzeli. Baktı, bu tuttuğu kız. Sonra dedi bu kız:

— Söyle ne gerek sana?

— Ya ne gerek? Biz çıktık kismetimizi aramaya. İşte sen gerek idin, buldum. Şimdi, dedi, ya benim ağabeylerim var. Onlara da gerek.

— Onlara da buluruz, dedi, kız. İşte, benim ablalarım var. Buluruz çaresini, uçar gideriz. İşte benim kanadım sana. Varınız yine o çukur başına. Orada önce bunları gönder tepeye. O kızları. En sonra da beni çıkarırsın. Kendin çık, sonra beni çıkarırsın.

— Yok. Ben önce seni gönderirim, sonra da kendim çıkarım.

— Yok, yok! Öyle olmaz. Öyle belaya uğrarsın.

— Uğrasam da ben, seni bırakmayacağım kendimden sonraya.

Vardılar çukurun başına. Bu yine bağılıyor ağabeylerine.

— Hadi, gönderin urganı!

Gönderdiler urganı. Bağladı bir kızı, gönderdi tepeye. Sonra öbürünü. Sonra başladılar ikisi eğleşmeye. Kız diyor buna:

— Sen çık! Ben çıkarım!

— Yok, diyor, ben seni bırakmıyorum sona. Sen çık. Sonra ben çıkarım.

— Öyleyse öyle olsun.

E işte, bağladı, gönderdi kızı tepeye. Sonra verseler, orada kendi bağlandı. Burda şimdi abiler çekişiyorlar kızlar için. Kızlar birbirinden güzel. En sonunda barıştılar:

— Bu benim olacak

— Bu da benim olacak.

Ne zaman çıktı üçüncü kız, bu da hepsinden güzel, başladılar yine kavgaya: ikisi de bunu istiyorlar. Kavgalaşıyorlar, kavgalaşıyorlar. Sonra diyor biri:

— Ya dur. Ya kardeşimiz çıksa, verir mi onu bize? Öyleyse, haydi! Keselim urganı, kalsın orada.

Kestiler urganı. O düştü yine. Aldılar üçünü de gittiler, kızları ağabeyler.

Yıbran'a da bu güvercin kız vermiş miydi o kanatı? Bu dolandı, vardı yine, buldu büyük anneyi:

— Nine, dedi, uğradım belaya. Böyle oldu. Gönderdim nişanlımı. Ben kaldım yine burada, yerin dibinde.

— Korkma yavrum. O sana bir şey söylemedi mi?

— Niçin söylemedi? Kanadını verdi bana.

— E, öyleyse korkma. İşte şimdi ben seni yaparım güvercin.

Aldı o kanatı, tutuşturdu, septi bunun üstüne külünü. Oldu daha bir güvercin. Uçtu, çıktı.

Çıktı çukurdan. Vardı evlerine. Bakıyor, burada şimdi düğün kuruyorlar abileri. E, bu da yetişti daha. Aldı kendi nişanlısını, abilerine de onları, kardeşleri. Evlendiler. Büyük toy, düğün yaptılar. Daha bugün de sarhoş, Allah bilir, ayılmadılar. Daha bitiyor masal.

UYGUR MASALLARI

Alimcan İNAYET *

Giriş

Türk boyları içerisinde yerleşik kültür çevresine daha erken dâhil olan Uygur Türkleri benimsemiş oldukları Budizm ve Manizheizm gibi kitabî din ve inanç sistemlerinin kutsal metin ve dinî hikâyeleri üzerinden masal türüyle de oldukça erken bir dönemde tanışmışlardır. *Avadana* ve *Jataka* diye adlandırılan bu hikâyeler olağanüstü unsur, karakter ve olay örgüleri bakımından masal niteliği taşımakta olup, bunları Uygur halk edebiyatındaki masal türünün ilk örnekleri saymak mümkündür. 9 - 10. yüzyıldan itibaren Uygur edebiyatında görülen bu anlatımlar İslami dönemi de kapsayan bin yıllık zaman zarfında hem yazılı kültür hem sözlü kültür ortamında gelişip zenginleşerek günümüzde büyük bir külliyat oluşturacak sayıya ulaşmıştır. Uygur toplumunun mitolojisini, kültürel kodlarını, inanç ve yaşam biçimlerini, dünya tasavvur ve tasarımlarını, arzu ve ideallerini yansıtan bu masallar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı bilim adamları tarafından derlenmeye başlamış, F. W. Radloff, Gunnar Jarring, S. Malov, N. M. Prjewalskiy, N. N. Pantusov, N. F. Katanov gibi türkologların bu alandaki payı büyük olmuştur. 1950'li yıllara gelindiğinde Uygur bilim adamları da bu çalışmalara dâhil olmuş, Uygur masallarını planlı ve sistematik olarak toplamaya ve yayımlamaya başlamışlardır. Günümüzde sahadan toplanan masal metinlerinin yayını ve bu masalar üzerindeki bilimsel incelemeler devam etmektedir.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı. alim1962@hotmail.com

1. Derleme ve Metin Yayını Çalışmaları

1.1. Doğu Türkistan Sahasında Yapılan Masal Derleme ve Metin Yayını Çalışmaları

Uygur masalları ile ilgili çalışmaların 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığını, Alman asıllı Rus Türkolog Friedrich Wilhelm Radloff'un bu alanın öncüsü olduğunu söylemek mümkündür. Radloff 1862 yılında Kırgız bölgesindeki Kopal'da İli Tarançıları (İli Uygurları) ndan olan Hemer Waki adlı bir Tarançı (Uygur) dan bazı masalları derlemiş ve bunları 1886 yılında "Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatından Derlemeler" adlı eserinin 6. cildinde yayımlamıştır. Bunlar arasında "Bozu Körpeş" < Bozi Körpeş, "Şınıldağ ve Pıñıldağ", "Yiğit Şim Tömür" < Şim Tömür Batur, "Sağır Halk", "Ahmak Adam", "Teji Paşa ve Sora Hanım" < Teyi Paşa bilen Zora Hénim, "Kurt ile Tilki", "Hayvanların Dilini Bilen Adam" < Hayvanatniñ tilini ürgengen kişi, "Sanatkarlar", "Yaşlı Kadın ve Kurt", "Çocuk Hikâyeleri", "Aptallar" başlığını taşıyan masallar bulunmaktadır. Aynı ciltte "Anlatılar" başlığı altında verilen "Şirin", "Hemra", "Seyfölmülük" anlatımları, "Halk Hikâyeleri" başlığı altında verilen "Hırsız", "Beşir ile Nesir", "Bey", "Papağan", "Baba Mesleği", "Yaşlıların Kurnazlığı", "Vezirin Akıllı Kızı", "Orduğa Bay", "Mübarek Bahaddin" gibi anlatımlar da bir kısmı kitaplardan alınmış masal niteliği taşıyan ürünlerdir (Radloff 2000: III-IV). 1893 yılında Wilhem Thomsen'in Orhun Yazıtlarını okumayı başararakla birlikte batıda Türkoloji'ye ilgi artmış, 1898 yılından itibaren Fin, Rus, İngiliz, Alman, Fransız, İsveç bilim adamları, ayrıca Japon ve Çinli bilim adamları Türklerin yazılı ürünlerini toplamak amacıyla Türk bölgelerine, özellikle Doğu Türkistan'a geziler düzenlemişlerdir (Tezcan 1978: 287-288). Bu geziler sırasında eski dönemlere ait çok sayıda yazılı eser bulmuşlardır. Bugün Berlin, Leningrad, Londra, Paris, Pekin ve Kyoto'daki müze ve akademilerde saklanmakta olan bu yazılı ürünler arasında büyük bir kısmı dinî metin olmakla birlikte masal metinleri de görülmektedir. *Avadana/avdan* ve *Jataka /çatıkdiye* adlandırılan Budist öyküleri kahramanı insan, yaratık, hayvan olması dolayısıyla masal niteliğine sahiptir. Fedakârlık, sevgi, arınma, kötülük ve pişmanlık gibi

konuların işlendiği bu anlatmalar arasında “İyi Düşünceli Prens ile Kötü Düşünceli Prens” hikâyesi, “Aç Pars Hikâyesi”, “Çaştanı Bey Hikâyesi”, “Dantıpalı Öyküsü” gibi hikâyeler bulunmaktadır. Rus Türkolog Sergey Malov 1910’lu yıllarda Uygur ve Sarı Uygurlar arasında yaptığı derleme çalışmaları sırasında çok sayıda malzeme toplamıştır. Topladığı malzemeler arasında bazı masal metinleri de bulunmaktadır. “Tebip”, “Cin”, “Sek Bilen Möşük”, “Tai bilen Zuya” bunların bazılarıdır (Arat 1987: 81-86). Batılı bilim adamlarından İsveçli Gunnar Jarring 1930’lu yıllarda Doğu Türkistan’ın Hoten, Yarkend ve Kaşgar gibi bölgelerden derlediği eserler arasında “Tahir ve Zöhre”, “Dada Bilen Kıriş Oğul”, “Açköz Hocayın”, “Taz Şagirt”, “Derdmen Şahzade”, “Tülkiniñ Aqiviti”, “Bay ve İşan Heqqide Çöçek”, “Padişahniñ Üç Soalı”, “Oğrı”, “Ölük Yiğitniñ Hotuni”, “Bay ve Uniñ Üç Oğlı”, “Kara Niyet Pirniñ Aqiviti”, “Adilhan”, “Şahzade ve Séhi Adem”, “Bir Tazniñ Hikâyesi”, “Tülke ve Süt Kozisi”, “Zerger”, “Üç Aka-Uka”, “Binomus Ayallar Toğrisida Hékaye”, “Yahşi Ayalniñ Peziliti Toğrisida”, “Hemraniñ Naqlisi” başlığını taşıyan anlatmalar masal metinleridir (Yarring 1997: 3-192; Arat 1987: 1-79).

Uygur masallarının tespiti, derlenmesi ve yayınlanmasında Rus Türkologların da büyük payı vardır. Radloff’tan sonra çok sayıda Rus bilim adamı Doğu Türkistan’a gitmiş ve saha çalışması yapmışlardır. Bunların arasında N.M. Prjewalskiy, N.N. Pantusov, N. F. Katanov, S. Malov gibi Türkologları saymak mümkündür.

N.M. Prjevalskiy Doğu Türkistan Uygur Türkleri arasında yaptığı derleme çalışmaları sırasında Uygurlara ait birçok masal toplamıştır. N.N. Pantosov’un “Tarihi Halk Edebiyatı Numuneleri” adlı kitabında Uygur Türkleri arasından derlediği 2 masala yer vermiştir. Nikolay Federoviç Katanov 1889 yılında Kumul ve Turfan bölgelerinde yaptığı gezileri sırasında Uygurlara ait 24 masalı derlemiş ve bunları Rusçaya çevirmiştir. Rus Türkolog Malov da 1912-1914 yılları arasında Kumul, Lupnor ve Sarı Uygur bölgesinde yaptığı derlemeler sonucunda 24 masal metnini kayda geçirmiş, bunları “Uygur Dili” adlı kitabında yayımlamıştır. Malov’un 1967 yılında Moskova’da yayımladığı “Şincan’daki Uygur

Şiveleri” adlı kitapta 60’ın üzerinde masal bulunmaktadır (Tarım 2009: 109-111).

2. Cihan Harbi’nden sonra, Rus ve batılı bilim adamlarından daha ziyade Çinli ve Uygur bilim adamları Doğu Türkistan’da derleme çalışmaları yapmışlardır. Özellikle Çin komünistleri 1949 yılında Doğu Türkistan’ı ele geçirdikten sonra, 1950’li yıllarda bölgede yaşayan milletleri tespit ve tayin etmek amacıyla geniş çapta dil malzemesi derleme faaliyeti yürütmüşlerdir. Çin Sosyal Bilimler Akademisi, Milletler Araştırmaları Enstitüsü ve Uygur Özerk Bölgesi’ndeki ilgili kurumlar tarafından oluşturulan 700 kişilik bir ekip Prof. Li Sin’in yönetiminde Doğu Türkistan’ın çeşitli bölgelerinde saha çalışması yapmış ve çok sayıda dil malzemesi derlemiştir. Derlenen dil malzemeler arasında atasözleri, destan / halk hikâyeleri, koşak / türkü ve masallar gibi halk edebiyatı ürünleri de bulunmaktadır. Ünlü dilci Mirsultan Osmanov da 1956 yılında Hoten’de yaptığı Hoten ağzıyla ilgili araştırması sırasında Keriye’de Ababekri Niyaz adlı kişiden bir masal metni kaydetmiştir ve bu metni 1990 yılında yayımladığı «Hazırkı Zaman Uygur Tili Dialéktleri» (Çağdaş Uygurcanın Diyalektleri) adlı kitapta vermiştir (Osmanov, 1990). O yine 1960 yılının Mayıs ayında Ekim ayına kadar Lopnur bölgesinde yaptığı Lopnur ağzıyla ilgili araştırması sırasında çok sayıda malzeme toplamıştır. Topladığı malzemeler arasında “İnek Anam” ve “Yetim Kız” adında iki masal metni bulunmaktadır ki bu metinler 1990 yılında Çince olarak yayımlanan “Çağdaş Uygurcanın Lopnur Ağzı” (Xiandai Wei-wu-er yu Luo-bu Fangyan) adlı kitapta yer almaktadır.

1990’lı yıllarda tüm Doğu Türkistan’ı kapsayan “3 Toplam” (3 Mecmua) hazırlama faaliyeti yürütülmüş, 2000 yılına kadar sürdürülen bu faaliyet çerçevesinde 45 şehir ve ilçede 1) Halk Masalları, 2) Halk Koşakları / Türküleri, 3) Atasözleri derlenip toplanmış ve bunlar yerel yönetimlerce üç kitap hâlinde yayımlanmıştır. Bu şekilde yayımlanan kitapların sayısı 150’yi bulmuştur (Tarım 2009: 115-116). Bu derleme sırasında sadece Kaşgar bölgesinde 500 masal toplanmıştır (Keşker Helk Eğiz Edebiyatı 2012: 133).

Uygur masallarıyla ilgili derleme faaliyetleri 1990’lı yıllarda da

devam etmiştir. Mirsultan Osmanov 1996 yılının Haziran ayında Kumul bölgesinin Tömürti ve Toşu yöresinde Patemhan Hesen ve Zeynep Gocamniyaz adlı kadınlardan 3 masal derlemiş ve bunları 1997 yılında yayımladığı “Hazirki Zaman Uyğur Tiliniñ Kumul Şévisi” (Çağdaş Uyğurcanın Kumul Ağzı) adlı kitabında vermiştir (Osmanov, 1997).

Uygur Türkleri arasında derlenen masalların 1950’li yıllardan itibaren yayımlanmaya başladığı anlaşılmaktadır. 1953 yılında Şincang Halk Neşriyatı tarafından “Uygur Helk Çöçekliri” (Uygur Halk Masalları) adlı bir kitap yayımlanmıştır (Tarım 2009:113).

1956 yılında Şincang Yaşlar Neşriyatı tarafından yayımlanan “Kayna Çögün” (Kayna Çaydan) adlı masal kitabı buna örnek gösterilebilir. 1962 yılında ise Şincang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı tarafından “Şincang Her Millet Çöçekliri” adlı bir kitap daha yayımlanmıştır (Tarım 2009:113). Ayrıca söz konusu masalların bazılarının müstakil kitaplar hâlinde basılmadan evvel Doğu Türkistan’da çıkarılan “Bulak”, “Miras”, “Tarım”, “Şincang Edebiyat-Sen’iti”, “Şincang Medeniyiti”, “Keşker Edebiyatı”, “Aksu Edebiyatı”, “Böritala Edebiyatı”, “Bostan”, “Güldeste”, “Hotunsumul Edebiyatı”, “Muzat Dolkunliri” gibi bölgesel ve yerel dergilerde, “Şincang Geziti”, “Şincang Ösmürliri Geziti”, “Ürümçi Keçlik Geziti” gibi gazetelerde de yayımlanmış olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Doğu Türkistan Uygur sahasında derlenip toplanan masalların 1970’li yılların sonlarından itibaren Uygur Helk Çöçekliri (Uygur Halk Masalları) adı altında seri hâlinde yayımlanmaya başladığını görüyoruz. Bugüne kadar yayımlanmış masal kitaplarını topluca şöyle göstermek mümkündür:

Uygur Helk Çöçekliri (1), Yayına hazırlayan: Ablimit Sadık, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümçi, 1979.

Uygur Helk Çöçekliri (2), Yayına hazırlayan: Ablimit Sadık, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümçi, 1982.

Uygur Helk Çöçekliri (3), Yayına hazırlayan: Tursun Litip, Hocehmet Yunus, Tursun Zeridin, Micit Osman, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümçi, 1982.

Uygur Helk Çöçekliri (4), Yayına hazırlayan: Siyit Zunun, Abdu-rahman Mömin, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 1982.

Uygur Helk Çöçekliri (5), Yayına hazırlayan: Nurmuhemmet Zaman, Turgan Şavudun, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 1982.

Uygur Helk Çöçekliri (6), Yayına hazırlayan: Mirkamil Yakup, Heseni Eli, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 1982.

Uygur Helk Çöçekliri (7), Yayına hazırlayan: Eziz Savut, Nurdun Musa, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 1985.

Uygur Helk Çöçekliri (8), Yayına hazırlayan: Sattar Tohti, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 1987.

Uygur Helk Çöçekliri (9), Yayına hazırlayan: Abduhelil Abduhevir, Turgun Obulkasim, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 1987.

Uygur Helk Çöçekliri (10), Yayına hazırlayan: Sattar Tohti, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 1987.

Uygur Helk Çöçekliri (11), Yayına hazırlayan: Necmidin Sıdık, Nurdun Musa, Pazil Kadir, Muhemmetimin Yasin, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 1988.

Uygur Helk Çöçekliri (12), Yayına hazırlayan: Pazil Kadir, Muhemmetimin Yasin, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 1991.

Uygur Helk Çöçekliri (13), Yayına hazırlayan: Abdukeyyum Turdi, Abdureşit İbrahim, Abdulla Reşit, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 1991.

Uygur Helk Çöçekliri (14), Yayına hazırlayan: Sattar Tohti, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 1993.

Uygur Helk Çöçekliri (15), Yayına hazırlayan: Micit Osman, Osman Musa, Muydin Sayit, Celil Muhammet, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 1994.

Uygur Helk Çöçekliri (18), Yayına hazırlayan: Abdukeyyum Turdi Turpani, Abdureşit İbrahim, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 2000.

Uygur Helk Çöçekliri (19), Yayına hazırlayan: Abdukeyyum Turdi Turpani, Abdureşit İbrahim, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 2000.

Uygur Helk Çöçekliri (20), Yayına hazırlayan: Abdukeyyum Tur-di Turpani, Abdureşit İbrahim, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 2000.

İl ve İlçe yönetimleri tarafından derlenip bastırılan kitapların listesi şöyledir:

Kağılık Helk Çöçekliri, Kağılık İlçe Halk Edebiyatı Toplamları editör heyeti, 1989.

Keşker Konaşer Nahiye Helk Rivayet ve Çöçekliri (2. kısım), Keşker Konaşer İlçe “3 Toplam” Bölümü, 1989.

Yengişer Helk Çöçekliri, Yengişer İlçe “3 Toplam” Hazırlama İdari Bölümü, 1989.

Maralbeşi Helk Çöçekliri, Maralbeşi İlçe “3 Toplam” Hazırlama İdari Bölümü, 1989.

Peyzivat Helk Çöçekliri, Peyizvat İlçe “3 Toplam” Hazırlama İdari Bölümü, 1989.

Yopurğa Helk Çöçekliri, Yopurğa İlçe “3 Toplam” Hazırlama İdari Bölümü, 1989.

Yeken Helk Çöçekliri, Yeken İlçe “3 Toplam” Hazırlama İdari Bölümü, 1989.

Şayar Helk Çöçekliri, Şayar İlçe Halk Edebiyatı Mecmuaları editör heyeti, 1991.

Çerçen Helk Çöçekliri, Çerçen İlçe Halk Sözlü Edebiyatı Mecmuaları editör heyeti, 1991.

Atuş Helk Çöçekliri, Atuş şehri Halk Sözlü Edebiyatı Mecmuaları editör heyeti, 1991.

Lopnur Helk Çöçekliri, Lopnur İlçe Halk Sözlü Edebiyatı Mecmuaları editör heyeti, 1992.

Kelpin Helk Çöçekliri, Kelpin İlçe Halk Edebiyatı Mecmuaları editör heyeti, 1992.

Karakaş Helk Çöçekliri, Karakaş İlçe Halk Sözlü Edebiyatı Mecmuaları editör heyeti, 1992.

Turpan Helk Çöçekliri, Turfan İl Halk Edebiyatı Mecmuaları editör heyeti, 1992.

Kuşa Helk Çöçekliri, Şincang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümqi, 1993.

Kumul Şehir Helk Çöçekliri, Kumul Şehri Halk Halk Edebiyatı Mecmuaları editör heyeti, 1993.

Keşker Helk Çöçekliri, Kaşgar İl Halk Edebiyatı Mecmuaları editör heyeti, 1993.

Aratürk Helk Çöçekliri, Aratürk İlçe Halk Sözlü Edebiyatı Mecmuaları editör heyeti, 1993.

Keriye Helk Çöçekliri, Keriye İlçe Halk Sözlü Edebiyatı Mecmuaları editör heyeti, 1993.

Aksu Helk Çöçekliri, Aksu şehri Halk Edebiyatı Mecmuaları editör heyeti, 1993.

Ürümqi Tiyaşan rayon Helk Çöçekliri, Şincang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümqi, 1994.

Çira Helk Çöçekliri, Çira İlçe Halk Sözlü Edebiyatı Mecmuaları editör heyeti, 1994.

Hoten Şehir Helk Çöçekliri, Hoten şehri Halk Edebiyatı Mecmuaları editör heyeti, 1994.

Gulca Nahiye Helk Çöçekliri, Gulca İlçe Halk Edebiyatı Mecmuaları editör heyeti, 1995.

Atuş Heqqidiki Rivayet Çöçekler, Yayına hazırlayan: Ablikim Zurdun, Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 2003.

Bunların dışında masalların bazı türlerine göre derlenip yayımlanan masal kitapları da söz konusudur. Bunları şöyle gösterebiliriz.

İbretlik Çöçekler (1), Derleyen: Abdureşit İbrahim, Nurşat Kadir, Şincang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümqi, 1999.

İbretlik Çöçekler (2), Derleyen: Abdureşit İbrahim, Nurşat Kadir, Şincang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümqi, 2002.

İbretlik Çöçekler (3), Derleyen: Abdureşit İbrahim, Şincang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümqi, 2003.

Tepişmaklık Çöçekler, Derleyen: Vahitcan Osman, Şincang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümqi, 1994.

Ayrıca yazılı masallar ile ilgili bazı kitaplar da yayımlanmıştır. Bunlar aşağıdaki gibidir:

Camiul Hékeyet, Yayına hazırlayan: Molla Sencar İbrahim Keşkiri, Şıncang Halk Neşriyatı, Ürümqi, 1981.

Camiul Hékeyet, Yayına hazırlayan: Nematullahan Hacı, Şıncang Halk Neşriyatı, Ürümqi, 1981.

Cami'iy Hékeye, Yayına hazırlayan: Molla Abdurahman Aksuyi, Şıncang Halk Neşriyatı, Ürümqi, 1998.

Çahar Derviş, Keşker Uygur Neşriyatı, Keşker, 1981.

Tutiname, Şıncang Halk Neşriyatı, Ürümqi, 1992.

Bahar Danış, Şıncang Üniversitesi Neşriyatı, Ürümqi, 1999.

Cevher Hikâyeler, Yayına hazırlayan: Muhemmet Osman, Şıncang Halk Neşriyatı, Ürümqi, 2000.

Beşname, Şıncang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Ürümqi, 2007.

2005 yılında Şıncang Halk Neşriyatı ve Milletler Neşriyatı tarafından “Uygur Halk Eğiz Edebiyatı Kamusi” (Uygur Halk Sözlü Edebiyatı Kamusu) adlı 12 ciltten oluşan bir külliyyat yayımlanmıştır. Doğu Türkistan Uygur sahasında geçmişten 2000’li yıllara kadar derlenmiş ve toplanmış halk edebiyatı ürünlerinin bir araya getirildiği bu külliyyatın 2, 3, 4 ve 5. ciltleri masallara ayrılmıştır. Bu masalların Yasin Zilal tarafından yayına hazırlandığı kaydedilmiştir. 2006 yılında Uygur Halk Eğiz Edebiyatı Kamusu Tehrir Heyeti söz konusu külliyyattaki ürünleri 30 kitap hâlinde tekrar yayımlamıştır. Bunlardan 10 kitap masal metinlerine ayrılmıştır. Bu 10 kitap şunlardır: “Bulbulgoya”, “Yéril Téşim Yéril”, “Kiliç Batur”, “Ecdiha Yigit”, “Méhri Nişab”, “Hüvey Batur”, “Buğa Mozaylaptu”, “Danışmen Divane ve Adil Padişah”, “Melike Berna”, “Kuhikap Padişahniñ Kızı”. Bu masal kitaplarında 300’den fazla masal metni yer almaktadır. Ayrıca Yasin Zilal tarafında yayına hazırlanıp 2002 yılında Şıncang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatınca yayımlanan “Şahzde Kasım-Melike Gülçehri”, “Şahzade Dildar-Melike Méhirlıka”, “Senuber Bilen Perizat”, “Melike Nurcamal”, “Yégane Cahan Bilen Yégane Devran” adlı kitapları da saymamız gerekir.

1.2. Özbekistan ve Kazakistan’da Yapılan Çalışmalar

Uygur Masalları ile ilgili derleme ve metin yayımlama çalışmalarının Özbekistan ve Kazakistan Uygurları arasında da yapıldığı görülmektedir.

1950’de Taşkent’te “Uygur Hëlķ Çöçekliri” adında bir kitap yayımlanmıştır. 1951 yılında Almatı’da “Uygur Hëlķ Çöçekliri” (Uygur Halk Masalları) Rusça olarak yayımlanmıştır. 1958 yılında Rozi Kadirî tarafından yayına hazırlanan “Uygur Hëlķ Çöçekliri” Almatı’da yayımlanmıştır. 1960’ta Taşkent’te de “Uygur Hëlķ Çöçekliri” (Uygur Halk Masalları) basılmıştır. 1961 yılında yine Taşkent’te “Uygur Értekliri” adlı bir masal kitabı yayımlanmıştır. 1969 yılında Mahinur Eliyéva tarafından yayına hazırlanan “Uygur Hëlķ Çöçekliri” adlı kitap Almatı’da Kazakistan Yazguçi Neşriyatı tarafından yayımlanmıştır. 1976 yılında masalardan oluşan “UyulAltun” adlı kitap Almatı’da yayımlanmıştır (İsmayil 2009: 112). Mömin Hemrayéf tarafından hazırlanan “Uygur Hëlķ Çöçekliri” adlı kitap 1977 yılında Almatı’da Kazakistan Yazguçi Neşriyatında yayımlanmıştır (Tarım 2009: 697). Bazı masallar Kazakistan’daki Uygur çocukları için hazırlanan ders kitaplarında yer almaktadır.

1.3. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Uygur masalları ile ilgili çalışmalar Türkiye’de de yapılmıştır. Reşid Rahmeti Arat’ın Osman Fikri Sertkaya tarafından yayına hazırlanmış “Doğu Türkçesi Metinleri” adlı kitabı 1987 yılında Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsünce yayınlanmış olup, kitapta W. Radloff, Albert August von Le Coq, Sergey Efimoviç Malov, Karl Heinrich Menges ve Gunnar Jarring’in Doğu Türkistan’ın Turfan, Komul (Hamı), Kuça, Lükçün, Kara-Hoto (Dabao-çing) ve Taşmaklık, Aksu, Kaşgar, Yarkent, Hotan ve Lobnor merkezlerinden derlemiş olduğu metinler bir araya getirilmiştir. Bu metinler arasında masallar da bulunmaktadır.

Ehet Haşim tarafından yayına hazırlanıp Şıncan Halk Neşriyatınca 1980 yılında yayımlanan “Uygur Halk Masalları” adlı kitap Ahmet Bican Ercilasun ve Şekür Turan tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmış ve 1989 yılında Kültür Bakanlığı Folklor Araştırmaları Dairesi Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Kitapta 54 masal yer almaktadır.

Alimcan İneyet'in 2007 yılında Külçüoğlu Kültür Merkezi tarafından Kanyılmaz Matbaasında yayımlanan "Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz / Celmoğuz" adlı kitabında 9 masal metni bulunmaktadır.

Abdulkhakim Mehmet'in İzmir'de Egetan Basım Yayın tarafından 2011'de yayımlanan "Uygur Halk Destanı Çın Tömür Batur (İnceleme-Metin)" adlı kitabında "Çın Tömür Batur" destanının masal biçimlerini yayımlamıştır. Bunlar arasında "Akulembediha", "Şim Tömür Batur" "Eli Kurban" gibi masallar bulunmaktadır.

Türkiye'de Uygur masalları üzerine yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları da yapılmıştır. Yıldız Kocasavaş'ın 1990 yılında hazırladığı "Uygur Halk Masalları (Gramer-Metin-Tercüme Sözlük)" konulu yüksek lisans tezi, Selma Bedir'in 2000 yılında hazırlamış olduğu "Uygur Çöcekleri" konulu yüksek lisans tezi, Arzu Doğan'ın 2009 yılından hazırlamış olduğu "Uygur Halk Masalları" konulu yüksek lisans tezi, Burak Gökbulut'ın 2010 yılında hazırlayıp savunduğu "Kıbrıs Türk Masalları ile Uygur Türk Masalları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)" konulu doktora tezi, Fatoş Yalçinkaya'nın 2018 yılında savunduğu "Uygur Sihir Masallarının Tip ve Motif Yapısı Bakımından İncelenmesi" konulu doktora tezi Uygur masalları üzerinde yapılan önemli çalışmalar sayılır. Bunlar arasında Fatoş Yalçinkaya'nın çalışmasından özellikle söz etmek icap eder. Yalçinkaya söz konusu doktora çalışmasında Uygur sihir masallarını konu almış, bu masalları olay örgüsü, tip ve motif yapısı bakımından incelemiştir. Masalların tipleri Hans Jörg Uther'in hazırlamış olduğu "Uluslararası Masal Tip Kataloğu"na göre, motifleri ise Stith Thompson'un "Motif Index of The Folk Literature" adlı eserine göre tespit edilmiştir. Yalçinkaya ayrıca Uygur halk edebiyatında masal türünün adlandırılması, sınıflandırılması ve masal anlatma geleneği hakkında da bilgi vermiştir. Ayrıca Uygur sihir masallarındaki büyüsel unsurların mitolojik kökenlerini, sihir masallarında kullanılan formel ifadeleri de incelemiştir. Tezde 70 Uygur sihir masal metni transkribe edilmiş ve Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Görüldüğü gibi Uygur sahasına ait sihir masalları sistemli bir şekilde ele alınıp incelenmiştir.

Bunların dışında Türkiye’de Uygur masalları ile ilgili önemli makalelerin yayımlandığını da görüyoruz. Bunlara örnek olarak İsa Özkan’ın “Uygur Türklerinin Çin Tömür Batır Destanındaki Masal Motifleri”, Mustafa Yeniasır veBurak Gökbulut’un “Eğitimsel Açıdan Uygur ve Kıbrıs Türk Masal Kahramanları Bağlamında İletilen Olumsuz Mesajlar”, “Kıbrıs Ve Uygur Türk Halk Masallarında Öne Çıkan Bazı Motifler Üzerine İncelemeler”, Fatoş Yalçinkaya’nın “Ayı İslam Batur Masalının Vladimir Propp’un ‘Masalların Yapısal Çözümlemesi’ Yöntemiyle İncelenmesi”, “Uygur Sihir Masallarındaki ‘Kadın’ Tipi Üzerine Bir İnceleme”, “Uygur Sihir Masallarındaki Olağanüstü Düşmanların Mitik Kökeni”adlı makaleleri gösterilebilir.

2. Bilimsel Çalışmalar

2.1. Kitaplar

Doğu Türkistan Uygur sahasında masal derleme ve yayımlama çalışmalarından sonra, 1980’li yıllardan itibaren masallar üzerinde bilimsel çalışmalar da başlatılmıştır.

Mehemmet Zunun ve Abdulkerim Rahman’ın 1982 yılında yayımlanan “Uygur Halk Eğiz Edebiyatiniñ Asasliri” (Uygur Halk Sözlü Edebiyatının Esasları) adlı kitabın “Uygur Halk Çöçekliri” başlıklı bölümünde masalların tanımı, özellikleri, tasnifi ve işlevi üzerinde durulmuştur. Muhemmetcan Sadık’ın 1995 yılında yayımlanan “Uygur Halk Eğiz Edebiyatı Heqqide (Uygur Halk Ağız Edebiyatı Hakkında)” adlı kitabının yedinci bölümü Uygur masallarına ayrılmış, bu bölümde masalların tasnifi, özellikleri, önemi ve diğer türlerden farkı ele alınmıştır. Osman İsmayil 1998’de Şincang Halk Neşriyatı tarafından Urumçi’de yayımlanan “Halk Eğiz Edebiyatı Heqqide Umumiy Bayan (Halk Sözlü Edebiyatı Hakkında Genel Bilgiler)” adlı kitabının 5. Bölümü ve 2009 yılında yayımlanan “Uygur Halk Eğiz Edebiyatı Heqqide Umumiy Bayan” (Uygur Halk Sözlü Edebiyatı Hakkında Genel Bilgiler) adlı kitabının 6. bölümünde Uygur masallarını incelemiş, masallarının tanımı, özellikleri, konuları ve kahramanları hakkında açıklamalar yapmıştır. Rahman ve Zunun masalı “genellikle, insanların doğa olayları hakkındaki tasavvurlarını, insanlar arasındaki sosyal ilişkileri ve çeşitli toplumsal hadiseleri

fantezi temelinde gülünç ve ilginç şekilde yansıtan halkın sözlü hikâyelerine masal denir.” şeklinde tanımlarken (Rahman 1982: 336); İsmayil “Masal dediğimiz halk tarafından yaratılmış, uydurma karakter, sınırsız mekân ve sınırsız zaman aracılığıyla bol olay örgüsü içerisinde insanların yaşamı ve arzu-ideallerini ifade eden sözlü nesir eserlerdir.” (İsmail 1998: 210) şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımlarda masalın “halk tarafından yaratılmış”, “sosyal ilişki” ve “toplumsal hadiseler”i, “insanların yaşamı ve arzu-ideallerini” yansıtan, “uydurma”, “fantazi”, “gülünç”, “sözlü” ve “nesir” anlatı olduğu vurgulanmıştır. Masalların özellikleri hakkında Uygur folkloristlerinin görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür: Masalların en açık işareti, kısa, hayali olay üzerine kurulmuş ve içerdiği konu itibarıyla gerçek yaşama sıkı bağlı olmasıdır. Gerçi bütün milletlerin halk masalları temel özellik bakımından belirli ortaklığa sahip ise de, anlatım tarzı, dil ve üslup yönlerinden belli farklılığa sahiptir. Masallarda gerçek olay ve kişilerin net işareti bulunması talep edilmez. Ancak masallar yine de gerçek yaşamı yansıtır. Yani masallar gerçi insanların hayali uydurdukları olaylar üzerine kurulmuş ise de, o hayalin içinde bir hakikat veya gerçek bir arzu ve istek gizlenmiş olur. Masallarda ister hayvanlar veya yırtıcılar, ister kuşlar veya böcekler, ister dağ ve nehirler, ağaç ve bitkiler olsun, onların hepsi insanlara has vasıflandırılmış varlıklardır (Rahman 1982:336-338). Çeşitli dönemlerde yaratılan masalların o dönemde yaşayan insanların yaşamı ile sıkı ilişkisi vardır. Masallar halkın dünya görüşünü, realiteye karşı aldığı tavrını, kendine has toplumsal mücadelelerini ve ideallerini yansıtır (Rahman 1982: 337). Uygur masalları şekil bakımından kendine has bazı özelliklere sahiptir. Uygur masallarının büyük çoğunluğu nesir olmakla birlikte, epey bir kısmında manzum parçalar da görülür. Manzum parçaların daha çok aşk konulu masallarda kahramanların duygularının anlatıldığı ya da kahramanların diyaloglarının bulunduğu bölümlerde kullanıldığı görülmektedir. Kullanılan manzum parçalar genellikle manilerdir (Tarım 2006: 179-182). Bu durum masalların halk hikâyelerinden etkilendiğini göstermektedir. Bazı Uygur masallarında mektuplu anlatım tarzı da görülür. Uygur masalları arasında fıkraları andıran hikâyelere de rastlanır.

Uygur masalları ile ilgili çalışmalarda öne çıkan önemli prob-

lemelerden birinin masalların tasnifi olduğu görülmektedir. Doğu Türkistan'ın dışarıya kapalı olması, Uygur bilim adamlarının batı dünyasındaki masal çalışmalarından habersiz olması gibi sebeplerden dolayı, masalların sınıflandırılması meselesinde başlangıçta Çinli folkloristlerin çalışmaları model alınmıştı. Zhong Jingwen “Halk Edebiyatına Giriş”²² adlı kitabında masalları 1. Hayali Masal. 2. Yaşam hakkındaki Masal (“Gerçekçi Masal” ya da “Örf Adet Hakkındaki Masal” diye de adlandırılır). 3. Fabıllar. 4. Fıkralar şeklinde sınıflandırmıştır (Zhong 1987: 237; İsmayıl 1998: 222). Yine Çinli folkloristlerden Wu Bingan “Halk Sözlü Edebiyatı Üzerine” adlı kitabındamasalları I. Olağanüstü unsurlarıçok olan masallar. 2. Olağanüstü unsurları az olan ya da olmayan masallar diye 2 gruba ayırmıştır. Sihirli masallar ile hayvan masalları 1. gruba, yaşam hakkındaki masallar ile fıkralar 2. Gruba dahil edilmiştir (İsmayıl 1998: 222; Tarım 2009: 245-246). Bunları örnek alan Uygur folkloristlerinden Mehemmet Zunun ve Abdulkérim Rahmán da Uygur masallarını; I. Yaşam hakkındaki Masallar (Turmuş Çöcekleri). A. Ezenler ve Ezilenler Arasındaki Çatışma ve Mücadeleyi Doğrudan Yansıtan Masallar. b. Meslekler Hakkındaki Masallar. c. Feodal Dinî kontrole Karşı Direnmeyi Anlatan Masallar. d. Edep Ahlak ve Yaşam Hakkındaki Deneyimleri Anlatan Masallar. e. Üretim deneyimleri ve Yeni Dünyaya yönelmeyi anlatan Masallar. 2. Hayvan Masalları şeklinde sınıflandırmıştır (Zunun; Rahmán 1982: 343-351). 1983 yılında Almatı’da yayımlanan “Uygur Halk Sözlü Yaratmaları” (Uygur Halk Eğiz İcadıyiti) adlı kitapta ise Uygur masallarının; 1. Hayvanlarla İlgili Masallar; 2. Sihirli Masallar; 3. Yaşamla İlgili Masallar şeklinde sınıflandırıldığını görüyoruz (UHEİ 1983: 125-141). 1990’lı yıllara gelindiğinde Uygur masallarının sınıflandırılması batıdaki sınıflandırmayı takip etmiştir. 1998 yılında Osman İsmail Uygur masallarını şöyle sınıflandırmıştır: 1. Sihirli masallar; 2. Hayvan masalları; 3. Yaşam Hakkındaki Masallar; 4. Mizahi masallar (İsmail 1998: 223-226). Bu tür sınıflandırmaların bazı Uygur folkloristleri tarafından daha da detaylandırıldığı görülür. Ablimit Sadık’ın 1994 yılında Şıncan Yaşlar Ösmürler Neşriyatı tarafından yayımlanan “Ürüm-

çi Tyanşan Rayon Helk Çöçekliri” (Urumçi Tanrı Dağı Bölgesi Halk Masalları) adlı kitabında Uygur masalları “Hayali Masallar”, “Hayvan Hakkındaki Masallar”, “Cin, Albastı ve Tilkiler Hakkındaki Masallar”, “Hayat Hakkındaki Masallar”, “Akıllı ve Ferasetli Şahıslar Hakkındaki Masallar” olmak üzere altı gruba ayrılmıştır.

Doğu Türkistan Uygur sahasında Uygur masalları ile ilgili en kapsamlı ve sistematik çalışma Osman İsmail Tarım’a aittir. Tarım 2006 yılında Şincang Üniversitesi Neşriyatı tarafından yayımlanan “Uygur Séhirlik Çöçekliri Heqqide Tetkikat (Uygur Sihir Masalları Üzerine Bir Araştırma) adlı çalışmasının 1. Bölümünde Uygur sihir masallarının olay örgüsünü incelemiş, 2. Bölümünde Uygur sihir masallarını diğer milletlerin masallarıyla karşılaştırmış, 3. Bölümünde Uygur sihir masallarına yansıyan ilkel inanç ve örf âdetleri değerlendirmiş, 4. Bölümünde Uygur sihir masallarında yer alan geleneksel tipleri incelemiş, 5. Bölümünde Uygur sihir masallarının edebi özelliklerini ele almış, 6. Bölümünü ise Uygur sihir masallarının tip ve motiflerini incelemeye ayırmıştır. Çalışmanın sonuna “Uygur Halk Sözlü Hikâyelerindeki Hayvan Tipleri”, “Çin Tömür Batur Masalının Kökeni” adlı iki makalesini ilave etmiştir.

2.2. Makaleler

Uygur masalları ile ilgili bugüne kadar yayımlanan çok sayıda bilimsel makaleler de bulunmaktadır. Bunları aşağıdaki gibi göstermek mümkündür:

Abdukerim Rahman, “Uygur Helk Çöçekliridiki Séhri Obrazlarınñ Hususiyetliri Toğrisida” (Uygur Halk Masallarındaki Sihirli Tiplerin Özellikleri), Miras, 1986, S. 1.

Abdulhemit Muhemmet, “Helk Çöçekliriniñ Séhriy Küçi” (Halk Masallarının Sihirli Gücü), Keşker Pédagogika İnstituti İlmiy Jurnili, 1993, S. 2.

Abdurahman Ebey, “Uygur Helk Çöçekliri Toğrisida” (Uygur Halk Masalları Üzerine), Miras, 1983, S. 1.

Adil Abdull, “Helk Çöçekliri ve Uniñ Hazırkı Zaman Balılar Terbiyisige Bolğan Roli ve Ehemiyiti Toğrisida” (Halk Masalları ve Onun

Çağdaş Çocuk Eğitimine Olan Rolü ve Önemi Üzerine), Şıncañ Pédagogika Universitétı İlmıy Jurnılı, 2002, S. 1.

Asime Niyaz, “Uygur Halk Çöçekliridiki Ayallar Obrazi Heqqide Kıskıçe Mulahize” (Uygur Halk Masallarındaki Kadın Tipi Hakkında Mülahaza), Şıncañ El Éğiz Edebiyatı Tetkıkatı, 1986, S. 1.

Dilmire Ömer, “Uygur Halk Çöçekliri Heqqide Bezi Karaşlırim” (Uygur Halk Masalları Hakkında Bazı Görüşlerim), Bulak, 2011, S. 3.

Ehet Haşım, “Uygur Halk Çöçekliri ‘Ücme Sayısı’ Heqqide Kıskıçe Tehlil” (Uygur Halk Masalları: ‘Dut Ağacı Gölgesi’ Hakkında Kısaca Tahlil), Miras, 1986, S. 1.

Ehmet Nasir, “Uygur Halk Çöçekliridiki ‘Hızır Obrazi’ Toğrisida” (Uygur Halk Masallarındaki Hızır Tipi Üzerine), Şıncañ İctimaiy Penler Tetkıkatı, 1999, S. 2.

Eset Sulayman, “Altay Medeniyet Çembirikidiki Yalmavuz Obrazi” (Altay Kültür Çevresindeki Yalmazu Tipi), Miras, 1994, S. 1

Geyretcan Osman, “Uygur Halk Çöçekliridiki Kemek Heyyar Obraziniñ Kélip Çıkışı Heqqide” (Uygur Halk Masallarındaki Kemek Heyyar Tipinin Kökeni Üzerine), Miras, 2000, S. 4

Gülsüm’ay Davut, “Miñ Bir Kéçe Bilen Uygur Halk Çöçekliriniñ Ortaqlıķı ve Perķi Toğrisida” (Bin Bir Gece Masalları ile Uygur Halk Masalları Arasındaki Ortaqlık ve Farklılık Üzrerine), Şıncañ Pédagogika İnstituti İlmıy Jurnılı, 2002, S. 4.

Hacı Ehmet, “Uygur Halk Çöçekliriniñ İdiyivi Mezmuni Toğrisida” (Uygur Halk Masallarındaki İdeoloji Üzerine), Şıncañ El Éğiz Edebiyatı Tetkıkatı, 1986, S. 2.

Heyrinisa Séyit, “Uygur Halk Çöçekliridiki Hotun-Kızlarnıñ Eķil-Parasiti Heqqide” (Uygur Halk Masallarındaki Kadın ve Kızların Akıl ve Feraseti Üzerine), Miras, 1985, S. 3.

Hurşide Cümehun, “Uygur Halk Çöçekliridiki ‘Yamavuz’ Obrazi” (Uygur Halk Masallarındaki ‘Yalmavuz’ Tipi), Bulak, 2002, S. 3.

Kahar Hamut, “Uygur ve Grimm Çöçekliridiki Bezi Çöçeklerniñ Ortaqlıķı Heqqide Kıskıçe Sélišturma” (Uygur ve Grimm Masalların-

daki Bazı Masalların Ortaklığı Üzerine Kısaca Karşılaştırma), Keşker Pédagogika İnstitutu İlmiy Jurnili, 1987, S. 2.

Mehemmet Eysa, “Uygur Helk Çöçekliridiki Réalistik Amillar Toğrisida” (Uygur Halk Masallarındaki Realistik Unsurlar Üzerine), Miras, 1986, S. 1.

Muhammet Eysa, “Uygur Helk Çöçekliri Toğrisida Bezi Karaşlırim” (Uygur Halk Masalları Üzerine Bazı Görüşlerim), Miras, 1987, S. 3.

Muhammet Tursun Turdi, “Beş Name ve Uygur Helk Çöçekliri” (Beşname ve Uygur Halk Masalları), Keşker Pédagogika İnstitutu İlmiy Jurnili, 1994, S. 3.

Muhammet Tursun, “‘Altun Keş’ ve ‘Külkiz’ Çöçekliriniñ Ortaklığı Heqqide” (“Altın Ayakkabı” ve “Külkiz” Masallarının Ortaklığı Üzerine), Keşker Pédagogika İnstitutu İlmiy Jurnili, 1990, S. 2.

Mutellip Paltaçi, “Uygur Helk Çöçekliriniñ Terbiyivi Ehmiyiti Toğrisida”(Uygur Halk Masallarının Eğitimsel Önemi Üzerine), Miras, 1986, S. 1.

Osman İsmayıl Tarım, “Uygur Séhirlik Çöçekliri Bilen Helkara Çöçeklerniñ Sélišurmisi” (Uygur Sihirli Masalları ile Uluslar arası Masalların Karşılaştırılması), Şıncañ Univérsititi İlmiy Jurnili, 2003, S. 2.

Osman İsmayıl Tarım, “Uygur Séhirlik Çöçekliride İpadilengen İptidaıy İtikad ve Örp-Adetler” (Uygur Sihirli Masallarına Yansıyan İlkel İnanç ve Örf Adetler), Şıncañ Univérsititi İlmiy Jurnili, 2004, S. 2.

Osman İsmayıl, “Uygur Helk Ağzaki Hékayiliridiki Hayvanat Obrazlırı” (Uygur Halk Sözlü Hikâyelerindeki Hayvan Tipleri), Şıncañ İctimaiy Penler Tetkikati Jurnili, 1990, S. 3.

Osman İsmayıl, “Uygur Helk Çöçekliridiki Ademler Obrazlırı” (Uygur Halk Masallarındaki İnsan Tipleri), Miras, 1990, S. 1.

Osman İsmayıl, “Uygur Helk Çöçekliridiki Bediiy Alahidilik” (Uygur Halk Masallarındaki Edebi Özellik), Şıncañ Univérsititi İlmiy Jurnili, 1991, S. 1.

Osman İsmayıl, “Uygur Helk Çöçekliridiki Ğeyri Obrazlar” (Uygur Halk Masallarındaki Garip Tipler), Miras, 1992, S. 1.

Osman İsmayil, “Uygur Helk Çöçekliriniñ Türlerge Bölünişi” (Uygur Halk Masallarının Türlerle Ayrılışı), Şıcañ Univérsitétı İlmiy Jurnili”, 1995, S.4.

Reyhan Qadir, “Çın Tömür Batur Türkümidiki Çöçeklerniñ Sélişturmisi” (Çın Tömür Batur Türündeki Masallarının Karşılaştırılması), Miras, 1991, S. 2.

Tursun Kurban, “‘Camiul Hékeyet’ Toğrisida Deslepki Mulahi-ze”, (Camiu’l- Hikayet Hakkında İlk Mülahaza), Şıcañ Univérsitétı İlmiy Jurnili”, 1985, S.3

Bu çalışmalarda Uygur masallarındaki tipler (örneğin kadın tipi, Hızır tipi, Yalmavuz tipi, hayvan tipi), inanç ve örf adetler, kadınların akıl ve feraseti ele alınmış, masalların sınıflandırma meselesi tartışılmış, masal karşılaştırmaları yapılmış, masalların eğitimdeki rolü vurgulanmış, ama masalların şekil ve yapısal özellikleri hakkında fazla durulmamıştır.

Sonuç olarak, Doğu Türkistan sahası Uygur masalları ile ilgili derleme, toplama ve metin yayını çalışmaları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayıp 20. yüzyılın 90’lı yıllarına kadar devam etmiştir. Elbette bu, söz konusu sürecin tamamlandığı anlamına gelmemelidir. Daha derlenmesi, toplanması ve yayınlanması gereken masalların bulunduğu rahatlıkla söyleyebiliriz. Yayımlanmış masal metinleri üzerindeki düzenli ve sistematik bilimsel çalışmaların 1980’li yıllardan itibaren başladığı görölse de, bu çalışmalar nicelik ve nitelik yönünden yeterli olduğu söylenemez. Batıdaki masal araştırma kuram ve yöntemlerinin tanıtımı (Kaarle Krohn-Julius Krohn, Axel Olrik, Annt Aarne, Stith Thompson, Vladimir Propp ve Lord Raglan’ın kuram ve yöntemleri), Uygur masallarının kendi aralarında karşılaştırılması, diğer kültürlere ait masallarlarla karşılaştırılıp şekil, yapı ve içerik bakımından ortak ve farklı boyutlarının tespit edilmesi gibi hususlar önümüzde bizi bekleyen önemli görevlerdendir.

Kaynaklar

Arat, Reşit Rahmeti (1987). *Doğu Türkçesi Metinleri*, Haz. Osman Fikri Sertkaya, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Buğa Mozaylaptu (2006). Haz. Uyğur Helk Eğiz Edebiyatı Kamusi Tehrir Heyeti (Uygur Halk Sözlü Edebiyatı Kamusu Editör Heyeti), Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.

Bulbulgoya (2007). Haz. Uyğur Helk Eğiz Edebiyatı Kamusi Tehrir Heyeti (Uygur Halk Sözlü Edebiyatı Kamusu Editör Heyeti), Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.

Danışmen Divane ve Adil Padişah (2006). Haz. Uyğur Helk Eğiz Edebiyatı Kamusi Tehrir Heyeti (Uygur Halk Sözlü Edebiyatı Kamusu Editör Heyeti), Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.

Ecdiha Yigit (2006). Haz. Uyğur Helk Eğiz Edebiyatı Kamusi Tehrir Heyeti (Uygur Halk Sözlü Edebiyatı Kamusu Editör Heyeti), Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.

Hüvey Batur (2006). Haz. Uyğur Helk Eğiz Edebiyatı Kamusi Tehrir Heyeti (Uygur Halk Sözlü Edebiyatı Kamusu Editör Heyeti), Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.

İnayet, Alimcan (2007). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz / Celmoğuz*, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

İsmayil, Osman (1998). *Helk Eğiz Edebiyatı Heqqide Omumiy Bayan*, Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.

Keşker Helk Eğiz Edebiyatı (2012). Haz. Abdukerim Rehman, Kaşgar: Kaşgar Uygur Neşriyatı.

Kiliç Batur (2006). Haz. Uyğur Helk Eğiz Edebiyatı Kamusi Tehrir Heyeti (Uygur Halk Sözlü Edebiyatı Kamusu Editör Heyeti), Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.

Kuhikap Padişahniñ Kızı (2006). Haz. Uyğur Helk Eğiz Edebiyatı Kamusi Tehrir Heyeti (Uygur Halk Sözlü Edebiyatı Kamusu Editör Heyeti), Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.

Mehmet, Abdulhakim (2011). *Uygur Halk Destanı Çın Tömür Batur (İnceleme-Metin)*, İzmir: Egetan Basım Yayın.

Méhri Nıkab (2007). Haz. Uyğur Helk Eğiz Edebiyatı Kamusi Tehrir Heyeti (Uygur Halk Sözlü Edebiyatı Kamusu Editör Heyeti), Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.

Melike Berna (2007). Haz. Uyğur Helk Eğiz Edebiyatı Kamusi

si Tehrir Heyeti (Uygur Halk Sözlü Edebiyatı Kamusu Editör Heyeti), Ürümçi: Şıncang Helk Neşriyatı.

Osmanov, Mirsultan (1990). *Hazırkı Zaman Uyğur Tili Dialéktliri*, Ürümçi: Şıncang Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.

_____ (1997). *Hazırkı Zaman Uyğur Tiliniñ Kumul Şévisi* (Çağdaş Uygurcanın Kumul Ağzı), Ürümçi: Şıncang Pen-Téhnika Sehiye Neşriyatı.

_____ (1990). *Xiandai Wei-wu-er yu Luo-bu Fangyan* (Çağdaş Uygurcanın Lopnur Ağzı), Ürümçi: Şıncang Universiteti Neşriyatı.

Özkan, İsa (2015). “Uygur Türklerinin Çin Tömür Batır Destanındaki Masal Motifleri”, *Türk Dünyası Masal Araştırmaları (Tastarakay’dan Keloğlan’a)*, s. 505-538. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Radloff, Wilhelm (2000). *Türklerin Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatı*, 6. Cilt, Ankara: Ekav Yayınları.

Rahman, Abdukerim (1989). *Folklor ve Yazma Edebiyat*, Kaşgar: Kaşgar Halk Neşriyatı.

_____ (1993). *Medeniyet İziridin Tuğulğan Héslar*, Ürümçi: Şıncang Helk Neşriyatı.

Sartekin, Eziz Atavulla (2004). *Uygurçe Neşr Qilingan Eserler Katalogi* (Tarih-Medeniyet Kısmı), Ürümçi: Şıncang Universiteti Neşriyatı.

Tarım, Osman İsmayıl (2009). *Uygur Helk Eğiz Edebiyatı Heqqide Omumiy Bayan*, Ürümçi: Şıncang Universiteti Neşriyatı.

_____ (2006). *Uygur Séhirlik Çöçekliri Heqqide Tetkikat*, Ürümçi: Şıncang Universiteti Neşriyatı.

Tezcan, Semih (1978). “En Eski Türk Dili ve Yazını”, *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 271-323.

Uygur Helk Edebiyatı Kamusi (2005). Ürümçi: Şıncang Helk Neşriyatı, Pekin: Milletler Neşriyatı.

Yalçınkaya, Fatoş (2015). “Ayı İslam Batur Masalının Vladimir

Propp'un 'Masalların Yapısal Çözümlemesi' Yöntemiyle İncelenmesi", *Uluslararası Uygur Araştırmaları" Dergisi* 5, s. 33-40.

_____ (2019). "Uygur Sihir Masallarındaki 'Kadın' Tipi Üzerine Bir İnceleme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 19/1, s. 181-193.

_____ (2019). "Uygur Sihir Masallarındaki Olağanüstü Düşmanların Mitik Kökeni", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* 13, s. 44-56.

Yarring, Gunnar (1997). *Uygur Helk Edebiyatı Cevherliri*, Pekin: Milletler Neşriyatı.

Yeniasır, Mustafa ve Burak Gökbulut (2017). "Kıbrıs ve Uygur Türk Halk Masallarında Öne Çıkan Bazı Motifler Üzerine İncelemeler", *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 10, s. 123-137.

Yeniasır, Mustafa ve Burak Gökbulut (2017). "Eğitimsel Açından Uygur ve Kıbrıs Türk Masal Kahramanları Bağlamında İletilen Olumsuz Mesajlar", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 38, s. 307-324.

Yéril Téşim Yéril (2007). Haz. Uygur Helk Eğiz Edebiyatı Kamusi Tehrir Heyeti (Uygur Halk Sözlü Edebiyatı Kamusu Editör Heyeti), Ürümqi: Şıncang Helk Neşriyatı.

Zhong, Jingwen (1987). *Helk Edebiyatı Heqqide Omumiy Bayan (Halk Edebiyatına Giriş)*, Ürümqi: Şıncang Helk Neşriyatı.

Zunum, Mehemmet ve Abdukerim Rahman (1982). *Uygur Helk Eğiz Edebiyatiniñ Asasliri*, Ürümqi: Şıncang Helk Neşriyatı.

UYGUR MASALLARINDAN ÖRNEKLER

ŞAHZADE BİLEN ALBASTI¹

(Özgün Metin)

Burun bir şahzade bolğaniken, u öziniñ haniş anisini nahayiti yahşi köridiken. Hanişmu oğlığa intayın amrağ iken. Şahzade haniş anisiniñ icazitisiz héç keyerge barmaydiken. Hanişmu oğliniñ déginini kılip bermey qalmaydiken, oğlidin birdemmu ayrılışğa köñli kıymaydiken. Künlerniñ biride şahzade haniştin şikarga çıkiş toğrisida icazet sorap tutuvaptu. Haniş na'ilaç şahzadiniñ şikarga çıkişğa icazet bériptu. Şahzade hanişniñ icazitini algandin kéyin tağ bağıridiki güzel menzirilik bir ormanğa keptu. Şahzade u yerde bir sahibcamal kız bilen uçrişip qaptu. Bu sahibcamal kızniñ mürisini yépip turidiğan koyuq altun çaçliri, misran kıliçtek inçike kelem qaşliri, mervayit-ünçilerdek ap'aq çişliri, pişkan gilastek kıpkızıl levliri, déñizdek çeşme közliri...şahzadini öziğe mehliya kılivaptu. Sahibcamal kız nazukereşme uçkunliri çaçrap turidiğan çeşme közliri bilen şahzadige şundaq bir nazaketlik baqqanikenki, şahzade şu haman mester-mustegret qaynımığa gerq bolup, uniñğa aşıq bıqarar boluptu. Uniñ kelbini acayip küçlük işq-muhebbet riştisi çirmivaptu. Şundin étibaren şahzade heliği güzel ormanzargğa bérip sahibcamal kız bilen uçrişip turidiğan boptu. Bir küni şahzade vedileşken qararda ormanzarlıqğa yétip kelip qarigudek bolsa, sahibcamal kız bir bulaq boyida koyuq saye taşlap turğan mecnun talğa yölenginiçe közini bulaktin üzmeq gem-ğusse qaynımığa pétip olturgudek. Uniñ çi-

1 Bu çöçekniñ “Yürek”, “Uluğ Ana” dégen varyantlırimu bar. “Keşker Edebiyatı”niñ 1984-yıl 6-sanidin élinidi.

rayidiki ilgiriki huş huy nazu kereşme ornini Һapılıkniñ Һara bulutliri tosuvalğanlıkını körgen şahzade hem teeccüp hem ensireş içide:

— İ sahibcamal güzilim, sizge néme boldi? Yaki ağrip Һaldıñızmu? Sizge néme bersem aydek güzel camalıñızdin ğem-ğussiniñ Һara bulutliri tarҺaydu? – dep soraptu. Sahibcamal Һız bёşini ҺayҺap ağrip Һalmığanlıkından bişaret bёriptu ve şahzadige Һarap:

— İ, şanu şevketlik şahzade, siz maña bir yiñne ekilip bersiñiz, - deptu.

Şahzade des ornidin turup ordıga bёrip Һaniş aniniñ birdinbir teverruk yiñnisini ekilip bёriptu. Şundin kёyin sahibcamal Һızniñ Һirayidiki Һapilik bulutliri tarҺap, uniñ ornini huşallık aptipi Һaplaptu. Ular bulaҺ bёşida şerin muñdişip Һuyaş tağ keynige mökkende, etisi yene şu Һararda uҺrişışka vedilişip ayrılışıptu. Etisi şahzade şu Һararda bulaҺ bёşiğa bёrip Һarisa, sahibcamal Һız yene Һuddi tünügünkidek Һapa halda olтурgudek, şahzade yene tünügünki sözlerni tekrarlap uniñdin:

— Sizge néme bersem ay camalıñızni tosuvalğan Һapilik bulutliri tarҺap huşallık aptipi Һikidu? – dep soraptu. Sahibcamal Һız şahzadidin bir dane tügme ekilip bёrişni telep Һiptu. Şahzade şu haman ordıga bёrip anisiniñ Һanişlik zer toniniñ altun tügmisini élip kёlip sahibcamal Һızğa bёriptu. Andin sahibcamal Һızniñ ay camalığa saye salğan Һapilik bulutliri tarҺap huşallık aptipi parlaptu. Ular bulaҺ bёşida uzaқҺıçe şerin sohbetler Һilişip Һuyaş tağ keynige mökkendin kёyin etisi yene şu Һararda körüşüşni vedilişip Һaytıptu. Etisi şahzade bulaҺ bёşiğa kёlip Һarisa, sahibcamal Һızniñ Һirayidiki Һapilik bulutliri şahzadige ğezep möldürlirini yağdurup турgudek. Şahzade heyran-hest bolup yete éğilip tezim beca keltürgendin kёyin sahibcamal Һızniñ ğezep möldürliri yёğip турған köziğe Һarap:

— İ sahibcamal güzilim, sizge néme boldi? Siz nemişka Һapa boldıñız? Sizge yene néme kёrek? – dep soraptu. Sahibcamal Һız bolsa tal tal okya kirpikliri saye taşlap турған Һeşme közlirini şahzadige emes, belki köpkök asmandiki Һoy padiliridek üzüp yürgen ap’aқ bulutlarğa tikkiniçe Һiyal sürüp cim turuvériptu. Bu Һağda şahzade bitaҺet bolup:

— İ, sahibcamal güzilim, sizge aşu ap’aқ buluttek top-top Һoy

padiliri ekilip sovğa kılaymu – ye? Men sizni tolimu yahşı körimen, peket sizniñ aşu ay camalıñızdin Һapilik bulutlirini tarķitivetip, Һuş Һuy nazaketlik, külke aptipini körüşke mumkin bolidiganla bolsa, siz meyli némini telep kılsıñız, telipiñizni beca keltürüşke teyyarmen, - deptu ve iltica yaşliri қoyuluvatқан közliri bilen sahipcamalğa telmürüp turuptu. Sahibcamal kız ikki қolini köksige élip, almaşturup bir Һil küçlük tiliniş uçқunliri қақrap турған көзlrini şahzadige ағdurup turup deptu:

— İ, şahzade yigit, eger siz méni Һuşal қılışni oylaydikensiz, siz maña Һaniş anıñızniñ soқup турған қızil yürikini ekilip bérişіñiz kérek.

Şahzade, becayiki öz қulıķıǵa işenmigen halda, heyranlıқ patқıķıǵa pétip, öz ornida кétipla қaptu. Bu çağda sahibcamal қızniñ çeşme көзlridin goyaki yipi üzülgen ünçilerdek yaş ünçiliri üzölmey түкölüşke başlaptu. Buniñdin көñli bi'aram bolған şahzade ésinі yіǵiptu. Arқısıǵa burulupla, uçқandek ordıǵa - Һaniş anisiniñ кéşıǵa yétip keptu. Bu çağda Һaniş uyқа déñiziǵa gerқ bolup ketkeniken. Şahzade derhal anisiniñ köksini yérip, uniñ soқup турған қızil yürikini élip sahibcamal қızniñ кéşıǵa yügüröptu. Şahzade ormanlıққа yetip barganda, özinі becayiki bir қаққараңǵu şam gör içige kirip қalǵandek hés қıptu. Hiç nesrini көrelmeptu. U her bir қedem taşlıǵanda, bedenlirige goyaki yiñne sancıǵandek tiken-қазақаллар sancılışқа başlaptu. Bu çağda uniñ қolidiki anisiniñ yürikidin şundaқ bir nida keptu:

— İ, oǵlum! Sen yıķılıp çüştüñmu? Bir yériñ қattıқ аǵrip ketti-mu? Oǵlum!...men hemmini көрöп турdum. Sen alvastiniñ қolıǵa çüşöp қapsen, sen bergen yiñnini u bediniñge sancidi, oǵlum, sen Xuşal қılмақçı bolған bu sahibcamal қız süritige kirivalған alvasti, séniñmu yürikiñni kavap қılıp yése andin birdemlik Һuşal bolup, Һunuk çirayi éçilidiganlıқini çüşinemsen?...Oǵlum! Sen emdi kéçiktiñ, ah...oǵlum.

Aniniñ yürikidin çıkқан bu sadadin taǵlar titrep, asmanda küçlük қақмақ çekilip кétiptu. Şahzade қақмақ yoruқida sahibcamal қızniñ özi sovğa қılıp bergen yiñnini neyze, түgmini қалқан қılıp, ecdiha-dek аǵzini éçip, çişlrini hiñgaytip özige қарap кélivatқанlıқini көрöptu. Bu çağda şahzade sahibcamal қız terepke қарap intilişige, Һaniş anisiniñ yüriki uniñ қolidin yulқunup çıkıptu-de, küçlük yalқunǵa aylinip,

sahibcamal kızniñ qolidiki neyze, qalqanni éritip taqlap, sahibcamal kıznimu tütüñge aylanduruvétiptu. Şahzadiniñ put-qoli boşışip köziğe qarañguluq tiqilip közini qayta açalmaptu.

ŞEHZADE İLE ALBASTI²

(Aktarma Metin)

Eskiden bir şehzade varmış. O validesini çok severmiş. Valide de oğlunu çok severmiş. Şehzade validesinin iznini almadan hiçbir yere gitmezmiş. Valide de oğlunun bir dediğini iki etmezmiş. Oğlundan bir an olsun ayrılmaya kıyamazmış. Günlerin birinde Şehzade validesinden ava çıkmak için ısrarla izin istemiş. Validesi çaresiz şehzadenin ava çıkmasına izin vermiş. Şehzade validesinden izin aldıktan sonra, dağ eteğindeki manzarası güzel bir ormanlık alana gelmiş. Şehzade orada güzel bir kız ile karşılaşmış. Bu güzel yüzlü kızın omzunu saran gür altın saçları, keskin kılıç gibi ince kalem kaşları, inci gibi beyaz dişleri, kiraz gibi kıpkırmızı dudakları, deniz gibi mavi gözleri şehzadenin ilgisini çekmiş. Güzel yüzlü kız kıvılcım saçan nazlı gözleriyle şehzadeye öyle işveli bir bakmış ki şehzade hemen ona âşık olmuş. Kalbini aşk ateşi sarmış. Ondandır Şehzade o güzel ormana gidip güzel yüzlü kız ile buluşmaya devam etmiş. Bir gün şehzade sözleştiği vakitte ormana gidip bakmış ki güzel yüzlü kız bir pınarın kenarında koyu gölgesi olan söğüt ağacına yaslanarak gözlerini pınardan ayırmadan kara kara düşünüp oturuyormuş. Onun yüzünde önce gördüğü hoş naz ve cilvenin yerini mutsuzluğun kara bulutları sarmış. Şehzade bu duruma hem şaşırmış hem de meraklanmış.

— Ey güzelim, size ne oldu böyle? Rahatsızlığınız mı var yoksa? Size ne vereyim ki ay gibi güzel yüzünüzdeki gam bulutları dağılsın? diye sormuş. Güzel yüzlü kız başını sallayarak rahatsızlığı olmadığını ifade etmiş ve şehzadeye bakarak:

2 Uygur Helk Çöçekliri 8 (Uygur Halk Masalları 8), Şıncang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 1999, ss. 200-204

— Ey yüce şehzade, bana bir iğne getirir misiniz? demiş.

Şehzade hemen ayağa kalkarak saraya gitmiş ve validesinin çok değer verdiği iğnesini alıp getirmiş. Ondan sonra güzel yüzlü kızın yüzündeki mutsuzluk bulutları dağılıp mutluluk güneşi sarmış. Onlar pınar başında tatlı tatlı muhabbet etmişler, güneş battığı zaman ertesi gün yine orada buluşmaya sözleşip ayrılmışlar. Ertesi gün Şehzade sözleştiği vakitte pınar başına gelip bakmış ki güzel yüzlü kız yine dünkü gibi mutsuz bir hâlde oturuyormuş. Şehzade yine dünkü sözlerini tekrarlamış ve:

— Size ne vereyim ki ay gibi güzel yüzünüzdeki gam bulutları dağılıp mutluluk güneşi doğar? diye sormuş.

Güzel yüzlü kız şehzadeden bir tane düğme getirmesini istemiş. Şehzade hemen saraya gidip validesinin hatun olarak giydiği altın elbisesinin altın düğmesini alıp getirerek güzel yüzlü kıza vermiş. Böylece güzel yüzlü kızın ay gibi yüzüne gölge olan üzüntü bulutları dağılıp mutluluk güneşi parlamış. Onlar pınar başında uzun muhabbet etmişler, güneş dağın arkasına saklanmaya başladığı zaman, ertesi gün yine orada buluşmaya sözleşip ayrılmışlar.

Ertesi gün Şehzade pınar başına gelip bakmış ki güzel yüzlü kızın yüzündeki mutsuzluk bulutları şehzadeye gazap doluları yağdırıyormuş. Şehzade hayrete düşmüş, yedi defa eğilip saygı gösterdikten sonra güzel yüzlü kızın gazap doluları yağın gözlerine bakarak:

— Ey güzelim, size ne oldu? Niye yine mutsuzsunuz? Size ne lazım? diye sormuş.

Güzel yüzlü kız yay okları gibi kirpikleri olan gözlerini şehzadeye değil masmavi gökyüzündeki koyun sürüsü gibi dolaşan bembeyaz bulutlara dikerek hayallere dalmış, ama konuşmamış. Şehzade sabırsızlanarak:

— Ey güzelim, size şu bembeyaz bulutlar gibi sürü sürü dolaşan koyun sürülerini getirip hediye edeyim mi? Ben sizi çok seviyorum. Sizin ay gibi yüzünüzdeki mutsuzluk bulutlarını dağıtıp mutluluk güneşini görmek mümkünse, neyi isterseniz vermeye hazırım, demiş ve yalvaran gözleri ile güzel yüzlü kıza bakmış.

Güzel yüzlü kız iki elini göğsüne koyup istek kıvılcımları saçan gözlerini şehzadeye çevirerek:

— Ey şehzade, beni sevindirmek isterseniz bana validenizin çarpan kalbini getirmeniz gerek.

Şehzade kendi kulağına inanamamış, şaşkınlıktan yerinde donakalmış. O sırada güzel yüzlü kızın gözlerinden ipi kopmuş inciler gibi gözyaşları durmadan dökülmeye başlamış. Buna dayanamayan Şehzade kendini toparlamış ve arkasına dönüp uçarcasına saraya, validesinin yanına gelmiş.

O sırada validesi uykuya dalmış. Şehzade hemen annesinin göğsünü yararak çarpıp duran kıpkırmızı kalbini çıkarıp güzel yüzlü kızın yanına doğru koşmuş. Şehzade ormana ulaşırken kendini kapkaranlık bir mezara girmiş gibi hissetmiş. Hiçbir şeyi görememiş. O her adım attığında, vücuduna iğne batmış gibi çalı çırpı batmaya başlamış. O bir adım daha atar atmaz başı dönüp yere düşmüş. O zaman elindeki annesinin kalbinden şöyle bir ses gelmiş:

— Ey oğlum! Yere mi düştün? Canın acıyor mu? Yavrum!... Ben her şeyi görüyorum. Sen albastının eline düşmüşsün. O senin verdiğin iğneyi vücuduna batırdı. Oğlum, senin sevindirmek istediğin bu güzel yüzlü kız kız kılığına giren albastıdır. Senin de kalbini kebab ederek yediği zaman bir anlık sevinip çirkin yüzünün açılacağını biliyor musun? Yavrum! Sen artık geciktin, ah... oğlum.

Annenin yüreğinden çıkan bu sestten dağlar sarsılmış, gökte şimşekler çakmış. Şehzade şimşek aydınlığında güzel yüzlü kızın daha önce hediye ettiği iğneyi mızrak, düğmeyi kalkan yaparak ejderha gibi ağzını açıp dişlerini göstererek kendisine doğru geldiğini görmüş. O sırada Şehzade güzel yüzlü kıza doğru hamle yaparken, validesinin kalbi onun elinden kayıp düşmüş ve güçlü aleve dönüşüp güzel yüzlü kızın elindeki mızrak ve kalkanı eritmiş, güzel yüzlü kıızı da dumana çevirmiş. Şehzadenin eli ayağı gevşeyip gözlerine karanlık çökmüş ve gözlerini bir daha açamamış.³

3 Bu masalın “Yürek” ve “Uluğ Ana” diye bilinen varyantları da vardır.

İKİ HORUNNIŇ ÖLÜMİ⁴

(Özgün Metin)

İlgiriki zamanda Hasan Devlek ve Savut ƘapaƘ dégen ikki horun bolƣaniken. U ikisi nahayiti horun iken, ular atisiniŇ tapƣinini yep, özliri zadi işlimeydiken, etidin- keçkiçe dümbisini tamƣa yölep aptapƣa ƣaƣlinip olturup, başƣılarnıŇ ğeyvitini ƣilidiken.

Şundaƣ ƣilip yürüp, ular ata-aniliriniŇ közigimu yaman körünip ƣaptu. Künlerdin bir küni ularni ata-aniliri öydin ƣoƣlap ƣıƣırivétiptu. Ular ƣorsıƣıƣa bir parçe nanmu tépip yéyelmey, bir neççe kün aç yürüptu. Bir küni aƣşimi ular tonur béşida olturup, emdi néme ƣiliş kérekliki toƣrisida meslihetlişiptu.

— İşlimisimu yémek- içmek, kiyim-kéçek teyyar bir yerlerge ketsek yahşi bolatti-de, ƣeyerde şundaƣ yahşi yerler bardu? – deptu Hasan Devlek.

— Kim bilidu, yer yüzide undaƣ yerler barmu – yokmu, lékin asmanda bolsa kérek, ƣünki asmanda periştiler ve başƣa ģasiyetlik meħluƣlar yaşıydu, déyişidu, - deptu Savut Ƙapaƣ.

— Undaƣ bolsa bizmu şu asmaŋa ƣıƣıp kéteyli, bu méhni köp yerlerde ģar bolup néme ƣilimiz? – deptu Hasan Devlek.

— Meyli, ƣıƣsaƣ ƣıƣıp kéteyli, emma ƣandaƣ ƣıƣımız? Asmaŋa yetküdek uzun şota tapƣili bolamdikin? – deptu Savut Ƙapaƣ.

— Asmaŋa yetküdek undaƣ uzun şotiƣu tépilmas, lékin şotisiz ƣıƣışniŇ yoli bar, - deptu Hasan Devlek.

— Ƙandaƣ? – dep soraptu Savut Ƙapaƣ.

— Taƣdiki haŋda bir sumurğ ƣuşiniŇ uvisi bar, men uni bir küni atamni eƣişip taƣƣa barganda körgeŋmen. Bir amal ƣilip ene şu ƣuşni tutuvalsaƣ, asmaŋa şu élip ƣıƣıp ƣoyidu, - deptu Hasan Devlek.

— Bu yahşi pikir iken, meyli, bolmisa etilikke şundaƣ ƣilili, - deptu Savut Ƙapaƣ.

4 Uyğur Helk Ƣöçekliri 2 (Uyğur Halk Masalları 2), Şıncang Helk Neşriyatı, Ürüŋçi, 2000, ss. 240-242

İkki horun aħir řu meslihetke keptu-de, etisi seher turup tağķa ķarap mēñiptu. Bir vaķitlardin kēyin tağķa yētip kēlip, hañdiki sumurğ ķuřınıñ uvisini tēiptu ve uniñ yēniğā yoşurunup yētivaptu. Kūn çūřtin ēgilgen vaķitta, sumurğ ķuř ğuyuldap uçup kēlip uvisiğā ķonuřı bilen teñla Hasan Devlek ķuřınıñ bir putini mehkem tutuvaptu – de, dostiğā:

– Méniñ putumni tut! – dep varķiraptu. Savut Ķapaķ řu zaman dostiniñ putini tutuptu. Ķuř ķorķķinidin yene havağā kōtūrölüp uçuptu. řundaķ ķilip, Savut Ķapaķ Hasan Devlekniñ putini tutup pulañliğiniçe asmanğā kōtūrölüptu. Ķuř bularnı yete ķat bulutlarnıñ üstige élip çikip egip yürüptu.

– Asmanğā yētey déduķmu? Ķollirim tēlip kettiğū? – dep soraptu Savut Ķapaķ.

– Hee, az ķalsañ kērek, tōřūki kōrūnup ķaldı, - dep cavab bēriptu Hasan Devlek üstide bir nersiniñ ķarisini kōrüp.

– Asmanniñ tōřūki ķañçilik bar iken? Bir patimizmikin? – dep soraptu Savut Ķapaķ.

Hasan Devlek üstidiki tōřūk dep oyliğan nersiniñ yoğanlıķını kōrsetmekçi bolup:

– Mana munçilik bar iken, - dep ķuřınıñ putini ķoyuvetkeniken, her ikilisi teñla yerge pulañlap çūřup, micikliri çikip ölüptu.

İKİ TEMBELİN ÖLÜMÜ⁵

(Aktarma Metin)

Eskiden Hasan Devlek ve Savut Kapak adında iki tembel yaşarmış. Bu ikisi çok tembel imiř. Onlar babaslarının bulduklarını yiyip kendileri asla çalışmıyorlarmış. Sabahtan akşama kadar sırtını duvara yaslayıp ğüneşlenerek başkalarının dedikodusunu yaparlarmış. Bu şekilde davranarak anne ve babalarının ğözlerinden de dūřmūřler.

Günlerden bir ğün onları anne babaları evden kovmūřlar. Onlar

5 Uygur Helk Çöçekliri 2 (Uygur Halk Masalları 2), şincang Helk Neşriyatı, Ürümçi, 2000, ss. 240-242

aç karınlarına bir parça ekmek bile bulamayıp günlerce aç gezmışler. Bir gün akşam vakti onlar tandır başında oturup ne yapacaklarını konuşmuşlar.

— Çalışmadan da yiyecek ve giyecek hazır olan bir yerlere gitsen iyi olurdu, nerede böyle güzel bir yer vardır? demiş Hasan Devlek.

— Kim bilir yer yüzünde öyle yerlerin olup olmadığını. Ama gökyüzünde vardır belki. Çünkü, “Gökyüzünde melekler ve diğer gizemli mahlûklar yaşarlar.” diyorlar, demiş Savut Kapak.

— O zaman biz de gökyüzüne çıkalım. Bu çileli yerlerde ne yapacağız? demiş Hasan Devlek.

— Peki, çıkacaksak çıkalım, ama nasıl çıkacağız? Gökyüzüne ulaşacak uzun merdiveni bulabilir miyiz? demiş Savut Kapak.

— Gökyüzüne ulaşacak öyle uzun merdiven bulunmaz belki, ama merdivensiz çıkmanın yolu var, demiş Hasan Devlek.

— Nasıl? diye sormuş Savut Kapak.

— Dağdaki uçurumda bir simurg kuşunun yuvası var. Ben onu bir gün babamla dağa çıktığımda görmüştüm. Bir çaresini bulup o kuşu yakalarsak gökyüzüne bizi o götürür. demiş Hasan Devlek.

— Bu güzel fikir imiş. Tamam, yarın öyle yapalım. demiş Savut Kapak.

İki tembel sonunda anlaşmış ve ertesi sabah kalkıp dağa doğru yol almışlar. Bir süre sonra dağa ulaşıp uçurumdaki simurg kuşunun yuvasını bulmuş ve onun yakınına saklanmışlar. Öğlenden sonra simurg uçarak gelip yuvasına konar konmaz Hasan Devlek kuşun bir ayağına sınıksı sarılmış ve dostuna:

— Benim ayağımı tut! diye bağırılmış.

Savut Kapak o an dostunun ayağını tutmuş. Kuş korktuğundan tekrar havaya kalkmış ve uçmuş. Böylece Savut Kapak, Hasan Devlek’in ayağına tutunarak havada sallanarak yükselmiş. Kuş bunları yedi kat bulutun üzerine çıkarmış.

— Gökyüzüne az kaldı değil mi? Ellerim yoruldu ya? diye sormuş Savut Kapak.

— Evet, az kaldı her hâlde, deliği görünüyor, diye cevap vermiş Hasan Devlek üstteki bir şeyin karaltısını göstererek.

— Gökyüzünün deliği ne kadar varmış? Biz sığacak mıyız acaba? diye sormuş Savut Kapak.

Hasan üstteki delik diye düşündüğü şeyin büyüklüğünü göstermek için:

— İşte bu kadar büyükmüş, diye kuşun ayağını bırakmış ve her ikisi aşağı düşüp feci bir biçimde ölmüş.

DÉHĖANNİŇ ZÉREK OĖLI⁶

(Özgün Metin)

Burunniñ burunisida bir zalim bay ötkeniken. Bay déhğanlarni katmu kat qerzge boĖuvétip öz köñlide némini ĥalisa şuni qilduridiken. Bir küni bay qerzi köprek bir déhğanni çaqirip:

— Men saña bir qoy bérimen. Qoyniñ éĖirliqi yüz ciñ, yüz kün baqisen, yüz ciñ yem yédürisen. QayturuvalĖuqe qoyniñ éĖirliqi yüz ciñdin aşmasliqi kérek. Bu şert orunlansa qerziñ bikar qilinip mukapatqa ige bolisen, ege şert orunlanmisa qerziñ köpeytilip cazağa tartilisen, - deptu. Buni añlıĖan déhğan öyige Ėemkin qaytıptu. Déhğanniñ baliliri atisiniñ Ėemkin aytıp kelgenlikini körüp, néme bolĖanlıĖini soraptu. Déhğan bayniñ şertini ĥotun-baliliriğa tepsiliy sözlep bériptu.

— Déhğanniñ zérek bir oğli bolup, “işniñ qarisi asan” dep atisiniñ Ėemini yéniklitiptu. Déhğan şert boyiçe bayniñ öyidin qoyni élip kéliptu.

— Bayniñ ikki adimi her küni kélip bir ciñ yemni qoyĖa qarap

6 Uygur Helk Çöçekliri 19 (Uygur Halk Masalları 19), Şincang Helk Neşriyatı, Ürümçi, 2000, ss. 245-246

Éytip bergüçi: Turpan şehri Üzümqilik yézisidin Ablimit Tahir.

turup yédürüp qayıp kétidiken. Déhqanniñ oğlu cañgalğa bérıp böre küçükini tutup kélip, bayniñ adamliri kektendin kéyin qoyniñ yéniga bağlap qoyidiken. Şuniñ bilen qoy künde yem yésimu böre küçükidin qorqıp semrimeydiken.

Yüz kün toşqan küni bay qoyni şerti boyıçe ciñlap tapşuruvaptu. Qoy bir ciñ artuq yaqı bir ciñ kem çıqmaptu. Şuniñ bilen déhqan bay bilen qılışqan şert boyıçe qerzdin halas bolup, melum mukapatqa érişip, turmuşini bayaşad ötküzüptu.

ÇİFTÇİNİN ZEKİ OĞLU⁷

(Aktarma Metin)

Eskiden bir zalim zengin yaşamış. Zengin, çiftçileri borçlandırarak her istediğini yaptırıyormuş. Bir gün zengin çok borcu olan bir çiftçiye çağırarak:

— Ben sana bir koyun vereceğim. Koyunun ağırlığı 50 kilodur. Yüz gün besleyeceksin, elli kilo yem vereceksin, geri alındığında koyunun ağırlığı 50 kiloyu geçmemelidir. Bu şartı yerine getirirsen borcun silinip ödüllendirileceksin. Eğer şartı yerine getiremezsen borcun artırılıp cezaya çarptırılacaksın, demiş.

Bunu duyan çiftçi üzgün hâlde evine dönmüş. Çiftçinin çocukları babasının üzgün döndüğünü görünce ne olduğunu sormuşlar. Çiftçi, zenginin şartını çocuklarına anlatmış.

Çiftçinin zeki bir oğlu varmış. O:

— Bu işin çaresi kolay, diyerek babasının rahatlatmış.

Çiftçi şarta uyarak zenginin evinden koyunu getirmiş.

Zenginin iki adamı her gün gelip 500 gram yemi koyuna yedirip dönüyormuş.

7 Uygur Helk Çöçekliri 19 (Uygur Halk Masalları 19), Şincang Helk Neşriyatı, Ürümqi, 2000, ss. 245- 246. Anlatan: Turfan şehri Üzümcülük Köyünden Ablimit Tahir.

Çiftçinin oğlu ormana gidip bir kurt yavrusu yakalayıp getirmiş ve zenginin adamları gittikten sonra koyunun yanına bağlamış. Böylece koyun her gün yem alsa da kurt yavrusundan korkarak kilo alamamış.

Yüz gün dolduğu gün zengin önceki şart gereği koyunu tartmış. Koyun bir gram fazla ya da bir gram eksik çıkmamış. Böylece çiftçi, zengin ile yaptığı sözleşme gereğince borcundan kurtulmuş ve ödül kazanıp hayatını refah içinde geçirmiş.

Oldukça geniş bir coğrafyada yaşayan Türkler için kullanılan “Türk Dünyası” ifadesi tarihî, kültürel ve coğrafi bir kavramdır. Türk dünyasının müşterek dili Türkçedir. Dünya dilleri arasında Türk dili kadar geniş bir coğrafyada konuşulan pek az dil mevcuttur. Altay dil ailesinin en büyük kolu olan Türkçe, Kuzey Buz Denizi’nden Tibet’e, Büyük Okyanus’a; Çin’den Balkanlar’a, hatta Avrupa’nın batısına kadar 12 milyon kilometrekareyi aşkın bir alanda, yaklaşık 250 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır.

Türk Dünyası Masal Araştırmaları adıyla yayımladığımız bu eser, “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar olan saha” ifadesini kuru bir söz olmaktan çıkarıp Türk dili ve Türk kültürünün devasa bir alana yayılıp kök saldıgını göstermektedir. Türkçe ve lehçelerinin konuşulup Türk masallarının anlatıldığı çok geniş bir coğrafya söz konusudur.

Bu editoryal kitap, Türk dünyasının ortak değerler bütünüünün ve ortak sözlü anlatı geleneğinin varlığını ortaya koyması açısından da önem arz etmektedir. Benzerliğini her konuda ve her hususta gördüğümüz Türk dünyası masalları, müşterek motifler ihtiva etmektedir. Bazı masallar ise birbirinin eşi veya benzer metinleri olarak zengin masal dünyamızın kayıtlarına geçmiştir.

Her biri kendi alanının uzmanı akademisyenlerce kaleme alınan Türk Dünyası Masal Araştırmaları, hakem incelemelerinden geçip editörlerin titiz denetimleri sonucu yayıma hazırlanmıştır. Yirmi sekiz kısımdan oluşan bu eserin bölüm sonlarında ayrıca özgün metinleriyle birlikte Türkiye Türkçesine aktarılmış üç örnek masala yer verilmiştir.

www.akmb.gov.tr

